

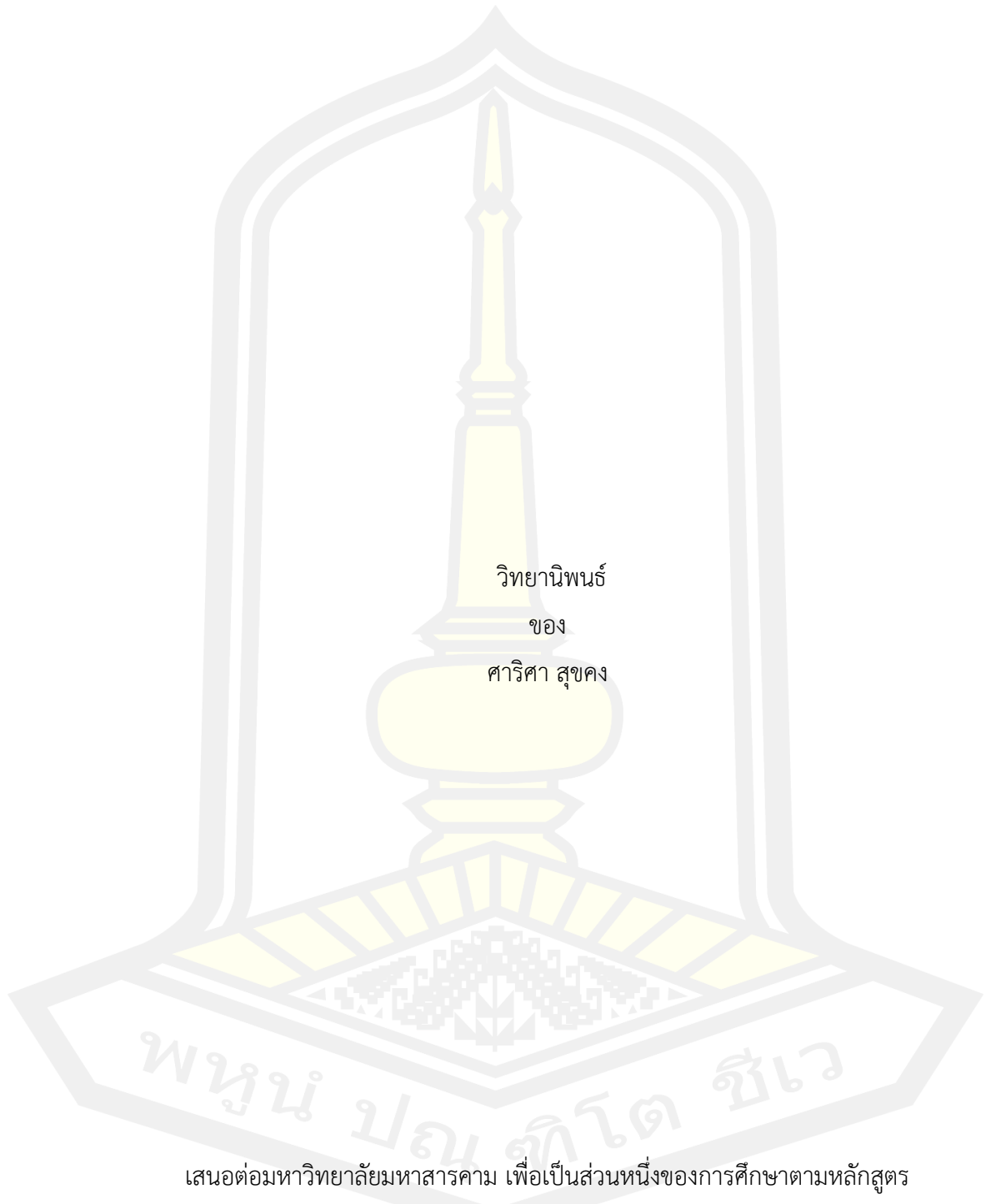
วรรณกรรมคำสอนอีสาน : การประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น

วิทยานิพนธ์
ของ
ศาริศา สุขคง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
เมษายน 2566

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

วรรณกรรมคำสอนอีสาน : การประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

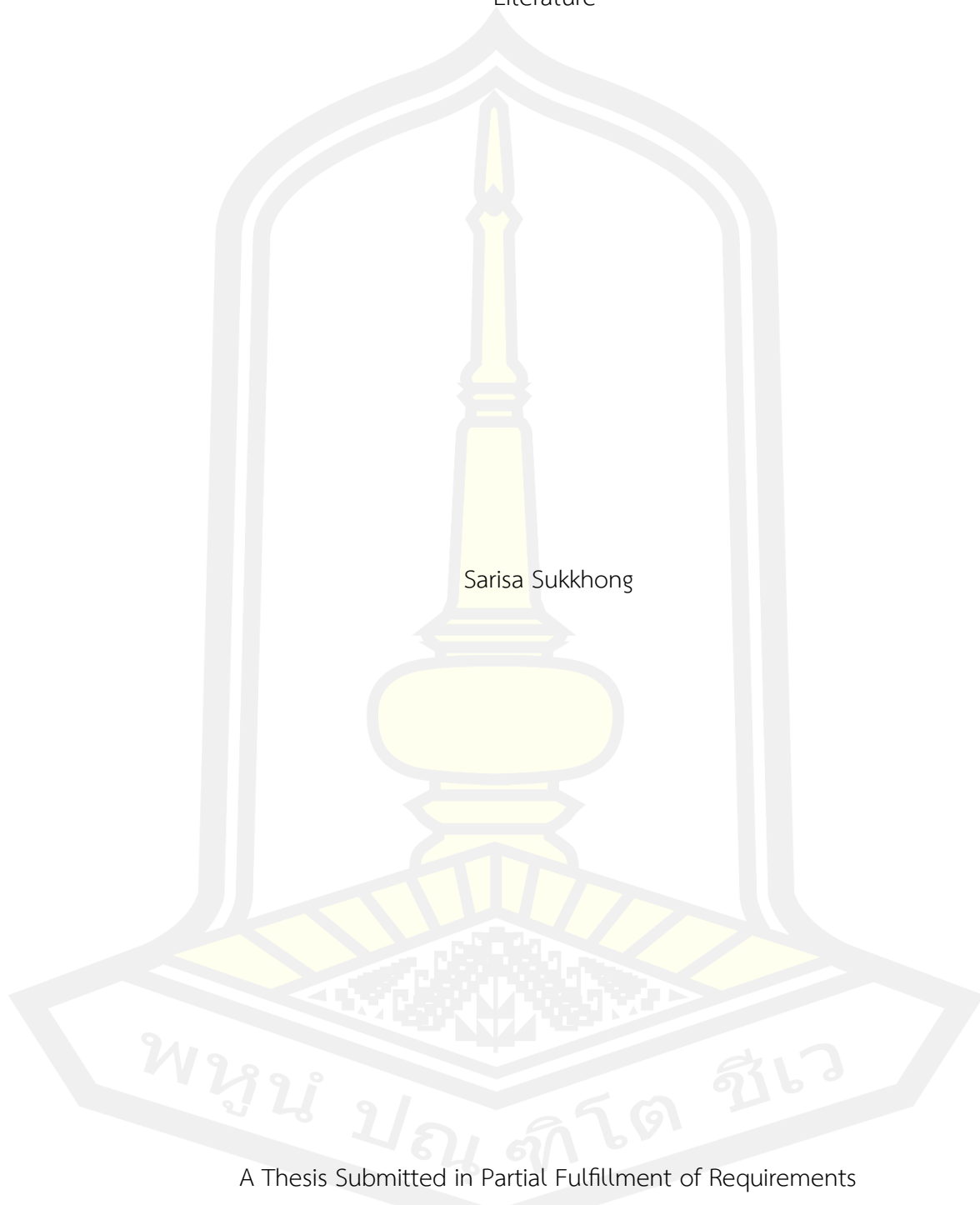
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

เมษายน 2566

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Isan Didactic Literature : Knowledge Construction and the Relationship to Other
Literature

Sarisa Sukkhong

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Thai)

April 2023

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนางสาวศาริศา สุขคง แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. พิสิทธิ์ กอบบุญ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ศ. ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ)

..... กรรมการ

(รศ. ดร. นิตยา วรณกิติร์)

..... กรรมการ

(ผศ. ดร. ราชนัย นิลวรรณภา)

..... กรรมการ

(ผศ. ดร. กীরติ ธนะไชย)

มหาวิทยาลัยขอนแก่นให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(รศ. ดร. นิตยา วรณกิติร์)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

.....
(รศ. ดร. กิริสน์ ชัยมูล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	วรรณกรรมคำสอนอีสาน : การประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์กับ วรรณกรรมประเภทอื่น		
ผู้วิจัย	ศาริศา สุขคง		
อาจารย์ที่ปรึกษา	ศาสตราจารย์ ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ		
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชา	ภาษาไทย
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีที่พิมพ์	2566

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานและศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น โดยผู้วิจัยได้คัดเลือกวรรณกรรมคำสอนอีสานที่เป็นหนังสือหรือเอกสารปริวรรตซึ่งมีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นอักษรปัจจุบันสำนวนภาษาถิ่นอีสาน ประพันธ์ขึ้นด้วยเจตนาเพื่อสอนโดยกวีชาวอีสานและจัดพิมพ์ในภูมิภาคอีสาน แบ่งประเภทข้อมูลโดยพิจารณาจากการเล่าเรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า จำนวน 32 เรื่อง และวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า จำนวน 20 เรื่อง รวมจำนวนข้อมูลทั้งหมด 52 เรื่อง

ผลการศึกษาพบว่า วรรณกรรมคำสอนอีสานมีความรู้หลายมิติ ได้แก่ ความรู้ในมิติของพุทธศาสนา ความรู้ในมิติของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และความรู้ในมิติของภูมิปัญญาซึ่งความรู้ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีกลวิธีการประกอบสร้างความรู้หลากหลายวิธี วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า มีการประกอบสร้างความรู้ที่โดดเด่น 3 วิธี ได้แก่ การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านองค์ประกอบของวรรณกรรม การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์ และการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านอนุภาคตัวละคร วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า มีการประกอบสร้างความรู้ที่น่าสนใจ 3 วิธี ได้แก่ การประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวรรณศิลป์ การประกอบสร้างความรู้จากอัตลักษณ์ทางภาษา และการประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ กลวิธีการประกอบสร้างความรู้ทั้งหมดเป็นการนำเสนอความรู้ผ่านพื้นที่ทางวรรณกรรมกระทั้งนำไปสู่วาทกรรมการประกอบสร้างทางสังคมในที่สุด ความรู้ที่เกิดจากการประกอบสร้างขึ้นนี้ยังมีที่มาจากความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น ทั้งความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนา ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมนิทาน ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมาย ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัย เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์แล้ว พบว่าวรรณกรรมคำสอนมีความสัมพันธ์ทั้งในด้านลักษณะร่วม ความเหมือนคล้าย

และการรับ-ส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมประเภทอื่น ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นการปฏิสังสรรค์ของตัวบททางวัฒนธรรมในบริบทท้องถิ่นที่นำไปสู่ความเข้าใจความหมายความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมที่ยึดโยงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ให้เห็นมิติของความสัมพันธ์แบบเครือข่าย และขั้บเน้นให้วรรณกรรมคำสอนอีสานเป็นปัญญาสร้างสรรค์ของคนท้องถิ่นได้อย่างคมชัด

คำสำคัญ : วรรณกรรมคำสอน, การประกอบสร้างความจริง, ความรู้, ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม

TITLE	Isan Didactic Literature : Knowledge Construction and the Relationship to Other Literature		
AUTHOR	Sarisa Sukkhong		
ADVISORS	Professor Pathom Hongsuwan , Ph.D.		
DEGREE	Doctor of Philosophy	MAJOR	Thai
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2023

ABSTRACT

The purposes of this thesis were to study knowledge construction in Isan didactic literature and to study the relationship between Isan didactic literature and other types of literature. The researcher selected printed books and transliterated texts that contained Isan didactic expressions written by Isan poets with the intent to instruct and published in the Northeastern region. The data were classified according to the narrative styles appearing in the literature. Fifty-two pieces of didactic literature were used as the main information in this study which could be divided into two types : 32 narrative pieces of literature and 20 non-narrative pieces of literature.

The results showed that Isan didactic literature educated in several dimensions of knowledge including Buddhism, sociology and anthropology, and local wisdom. Various methods of knowledge construction were found in the didactic literature. In terms of the narrative form, there were three distinctive methods of knowledge construction: imparting knowledge through elements of literature, poetry, and motifs. According to the non-narrative form, there were three interesting methods of knowledge construction: imparting knowledge through literary strategies, language identity, and critical discourse analysis. All the knowledge construction strategies were used to present the didactic knowledge through literary spaces and eventually leading to social knowledge-building discourse. This constructive knowledge also originated in relation to other types of literature including

relationship with Buddhist literature, relationship with fables in literature, relationship with legal literature, relationship with historical literature, and relationship with contemporary literature. When considering the relationships, it could be seen that the didactic literature was related in terms of common characteristics, similarity, and concept of the transmission on other types of literature. The nature of such relationships was the interaction of cultural texts in the local context, leading to an understanding of the meaning of the relationships among the literature attaching to ethnic identity to reflect the dimension of kinship, and highlighting the Isan didactic literature as the obviously creative wisdom of the local people.

Keyword : didactic literature, construction of reality, knowledge, relationship to literature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความสะดวกจากศาสตราจารย์ ดร.ปฐม หงษ์สุวรรณ ครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์นับจากเริ่มเป็นนิสิตหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย และกรุณาเมตตาเป็นอาจารย์ที่ค่าปรึกษาวิทยานิพนธ์ แนะนำและจุดประกายให้ผู้วิจัยได้ศึกษาหัวข้อวิทยานิพนธ์อันทรงคุณค่านี้ ตลอดจนกรุณาสละเวลาตรวจแก้วิทยานิพนธ์กระทั่งสำเร็จเป็นรูปเล่มที่สมบูรณ์ อีกทั้งยังสนับสนุนให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสนำเสนอบทความวิชาการทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติอันมีประโยชน์ล้ำค่าต่อการนำมาต่อยอดเติมเต็มงานวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้ง และขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.พิสิทธิ์ กอบบุญ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่กรุณาเมตตาเสนอแนะแนวทางปรับแก้วิทยานิพนธ์ให้มีความกระชับ หนักแน่น และสมบูรณ์คมชัดมากยิ่งขึ้น ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.นิตยา วรณกิตร์ ครูผู้เมตตาผลักดัน ให้กำลังใจ และกรุณาสละเวลาเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิสอบวิทยานิพนธ์และเสนอแนะแนวทางปรับแก้จนสำเร็จลงด้วยดี ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิริติ ณะไชย และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา ครูผู้ขัดเกลาความรู้ แนะนำแนวทางปรับแก้อันเป็นประโยชน์ สร้างสรรค์ และทันสมัยกรุณาสละเวลาเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิและชี้ข้อบกพร่องอันมีค่าต่อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามทุกท่าน ที่กรุณาเติมเต็มเอื้อเฟื้อความรู้อันเป็นประโยชน์ต่อการเขียนวิทยานิพนธ์ ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ ที่มีเมตตาเกื้อกูลแนวคิดทางวิชาการแก่ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมัย วรณอดุร ที่กรุณาอนุเคราะห์ข้อมูลวรรณกรรมเพื่อใช้ศึกษาวิทยานิพนธ์และกรุณาแนะนำช่วยเหลือทุกสิ่งทุกอย่างระหว่างศึกษาเล่าเรียนพร้อมกันนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณทุกกำลังใจและความช่วยเหลือระหว่างเขียนวิทยานิพนธ์จากจากพี่ ๆ น้อง ๆ กลุ่มสตรีศรีปร.ด. พี่เพชร พี่นุช และนิสิตหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาภาษาไทยทุกคน

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏเลยที่สนับสนุนทุนการศึกษาตลอดหลักสูตร ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์กัญญรัตน์ เวชศาสตร์ ครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้เมตตาให้กำลังใจศิษย์เสมอ ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์จรรุรัตน์ ธรรมวงศ์ ปิยมิตร ผู้ให้กำลังใจอนุเคราะห์ตรวจทานบทคัดย่อภาษาอังกฤษ ตลอดจนหม่อมวลมิตรทุกท่านที่คอยส่งกำลังใจมาจากทั่วทุกสารทิศซึ่งไม่อาจจารึกนามได้หมดเพียงหนึ่งหน้ากระดาษนี้

ท้ายที่สุดนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ดร.สุทิน สุขคง บิดาสุดที่รักที่มอบ

ต้นทุนชีวิตที่ดีให้แก่ลูก คอยอยู่เคียงข้างให้กำลังใจสนับสนุนการเรียน และการทำวิทยานิพนธ์จนสำเร็จ ลุล่วง ขอกราบขอบพระคุณคุณแม่อรุณรัศมี สุขคง มารดาสุดที่รักที่อุทิศตนสนับสนุนทุกเรื่องราวในชีวิต เพื่อให้ลูกมีเวลาทำวิทยานิพนธ์และให้กำลังใจเสมอมา ขอขอบคุณกำลังใจที่มีให้อย่างไม่สิ้นสุดจากคุณ ภูชิชญ์ ศรีสุภร และด.ญ.อรณศ ศรีสุภร สามีและบุตรสุดที่รักของข้าพเจ้า

อนึ่ง วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากเงินทุนอุดหนุนการวิจัยสำหรับนิสิต บัณฑิตศึกษา (ระดับปริญญาเอก) จากงบประมาณเงินรายได้ประจำปี2565 คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผู้วิจัยขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ ความดีงามและ คุณค่าจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้หากจะมีอยู่บ้าง ผู้วิจัยขอมอบบูชาแด่พระคุณบิดามารดา พระคุณครูบา อาจารย์ตลอดจนบูรพาจารย์ทุกท่านที่สร้างสรรค์งานวรรณกรรมคำสอนอีสาน

ศาริตา สุขคง

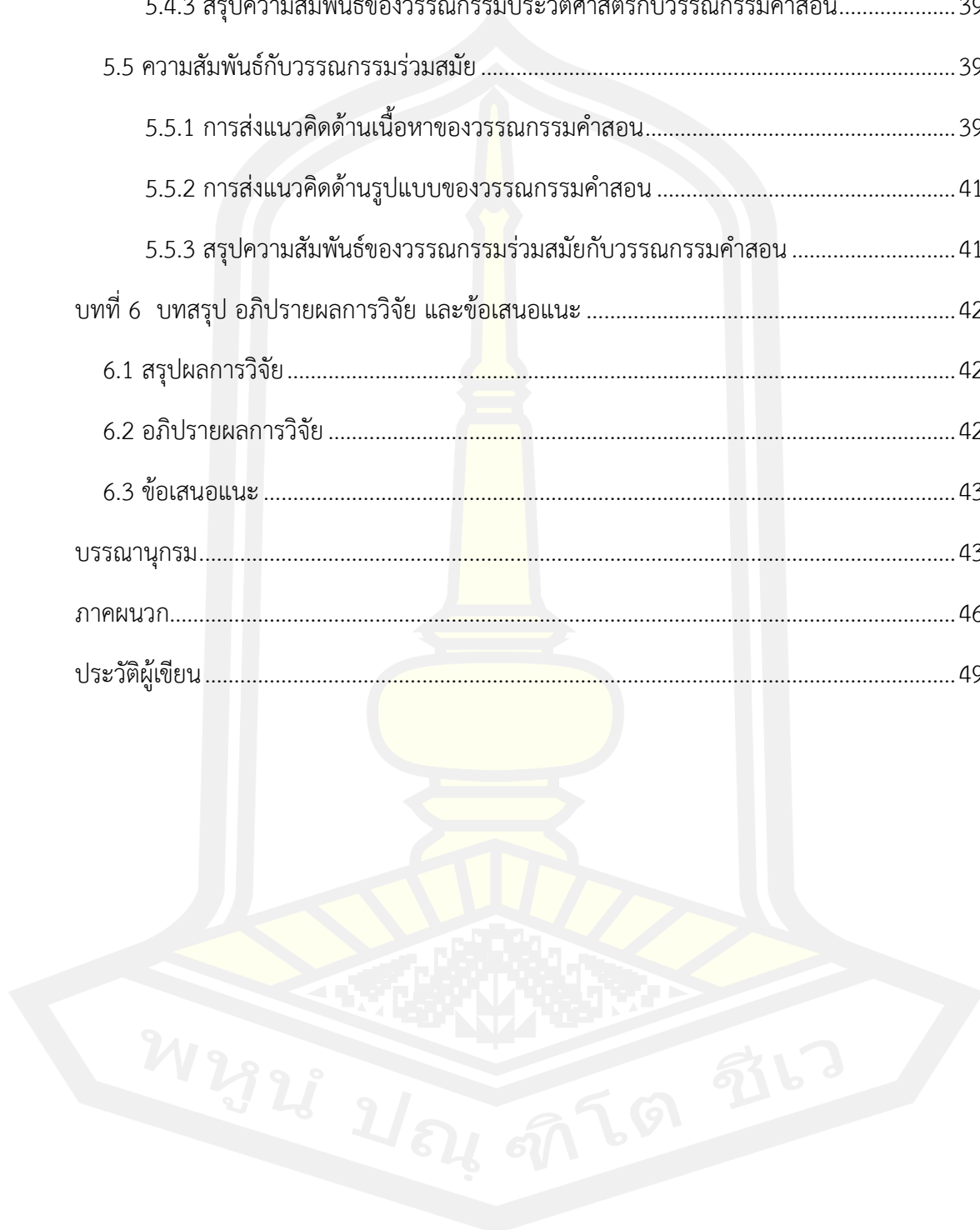
สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ญ
สารบัญตาราง.....	ท
สารบัญภาพ.....	ฒ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ภูมิหลัง.....	1
1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	7
1.3 คำถามหลักของการวิจัย.....	7
1.4 ความสำคัญของการวิจัย.....	7
1.5 ขอบเขตของการวิจัย.....	7
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	16
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	17
1.8 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย.....	18
1.8.1 แนวคิดเกี่ยวกับบรรณกรรมคำสอน.....	18
1.8.2 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้ และการประกอบสร้าง.....	21
1.8.4 แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องเล่า และการเล่าเรื่อง.....	27
1.8.5 แนวคิดอนุภาคของตัวละคร.....	29
1.8.6 แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์.....	31
1.8.7 แนวคิดอัตลักษณ์ทางภาษา.....	34

บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	39
2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน	39
2.1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความหมายและประเภทของวรรณกรรมคำสอน	39
2.1.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ	43
2.1.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนในไทย	46
2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องความรู้	57
2.2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของการศึกษา	57
2.2.2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของพุทธศาสนาและปรัชญา	59
2.2.3 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา	61
2.2.4 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของภูมิปัญญา	64
2.2.5 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของวรรณกรรม	66
2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการประกอบสร้าง	68
2.3.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา	72
2.3.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางคติชนวิทยา	75
2.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม	83
2.4.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่น	83
บทที่ 3 ลักษณะเด่นและคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสาน	100
3.1. ลักษณะเด่นของวรรณกรรมคำสอนอีสาน	101
3.1.2 ลักษณะเด่นด้านรูปแบบ	108
3.1.3 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาคำสอน	126
3.2. คุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสาน	138
3.2.1 คุณค่าในฐานะคู่มือการใช้ชีวิต	138
3.2.2 คุณค่าในฐานะสื่อสืบทอดครรลองอันดีงาม	145

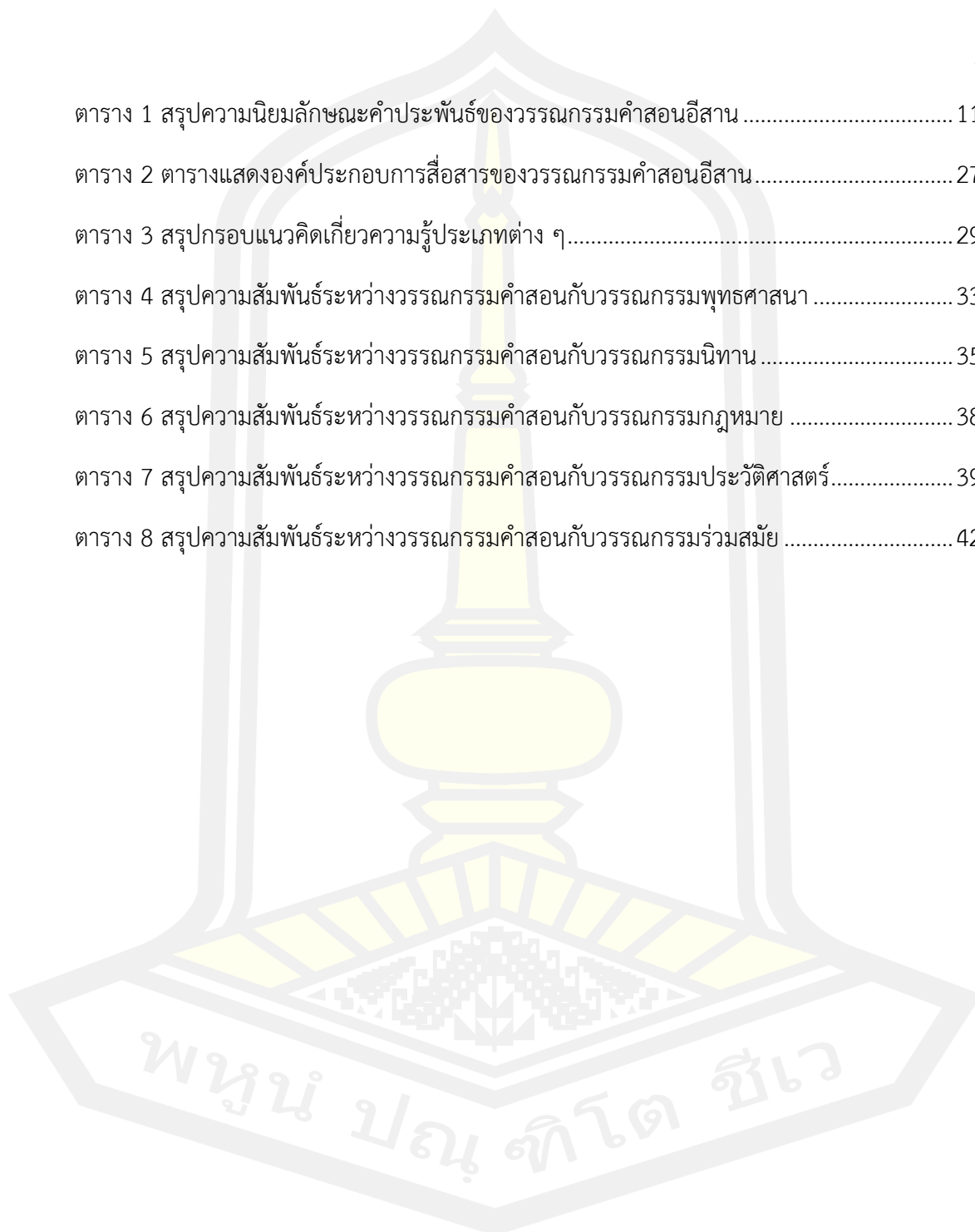
3.2.3	คุณค่าในฐานะคัมภีร์ยกระดับสติปัญญาของคนท้องถิ่น.....	151
3.2.4	คุณค่าในฐานะเครื่องมือจัดระเบียบ เสริมสร้าง และป้องกันสังคมโดยอ้อม	154
บทที่ 4	การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน.....	163
4.1	ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน.....	164
4.1.1	ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน	165
4.1.2	ความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน	175
4.1.4	ความรู้ภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน.....	188
4.2	การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน.....	197
4.2.1	การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า.....	198
4.2.2	การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า.....	245
บทที่ 5	ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น	298
5.1	ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนา	300
5.1.1	ลักษณะร่วมด้านเนื้อหา	301
5.1.2	ลักษณะร่วมด้านรูปแบบ.....	313
5.1.3	สรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนา	332
5.2	ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมนิทาน	335
5.2.1	การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา.....	336
5.2.2	การรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ	341
5.2.3	สรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมนิทานกับวรรณกรรมคำสอน.....	357
5.3	ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมาย	359
5.3.1	ความเหมือนคล้ายด้านเนื้อหา.....	360
5.3.3	สรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย	379
5.4	ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์.....	380
5.4.1	การรับส่ง-แนวคิดด้านเนื้อหา.....	382

5.4.2 การรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ	388
5.4.3 สรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมประวัติศาสตร์กับวรรณกรรมคำสอน.....	396
5.5 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัย	397
5.5.1 การส่งแนวคิดด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำสอน.....	399
5.5.2 การส่งแนวคิดด้านรูปแบบของวรรณกรรมคำสอน	411
5.5.3 สรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมร่วมสมัยกับวรรณกรรมคำสอน	419
บทที่ 6 บทสรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	423
6.1 สรุปผลการวิจัย.....	423
6.2 อภิปรายผลการวิจัย	428
6.3 ข้อเสนอแนะ	438
บรรณานุกรม.....	439
ภาคผนวก.....	460
ประวัติผู้เขียน.....	490

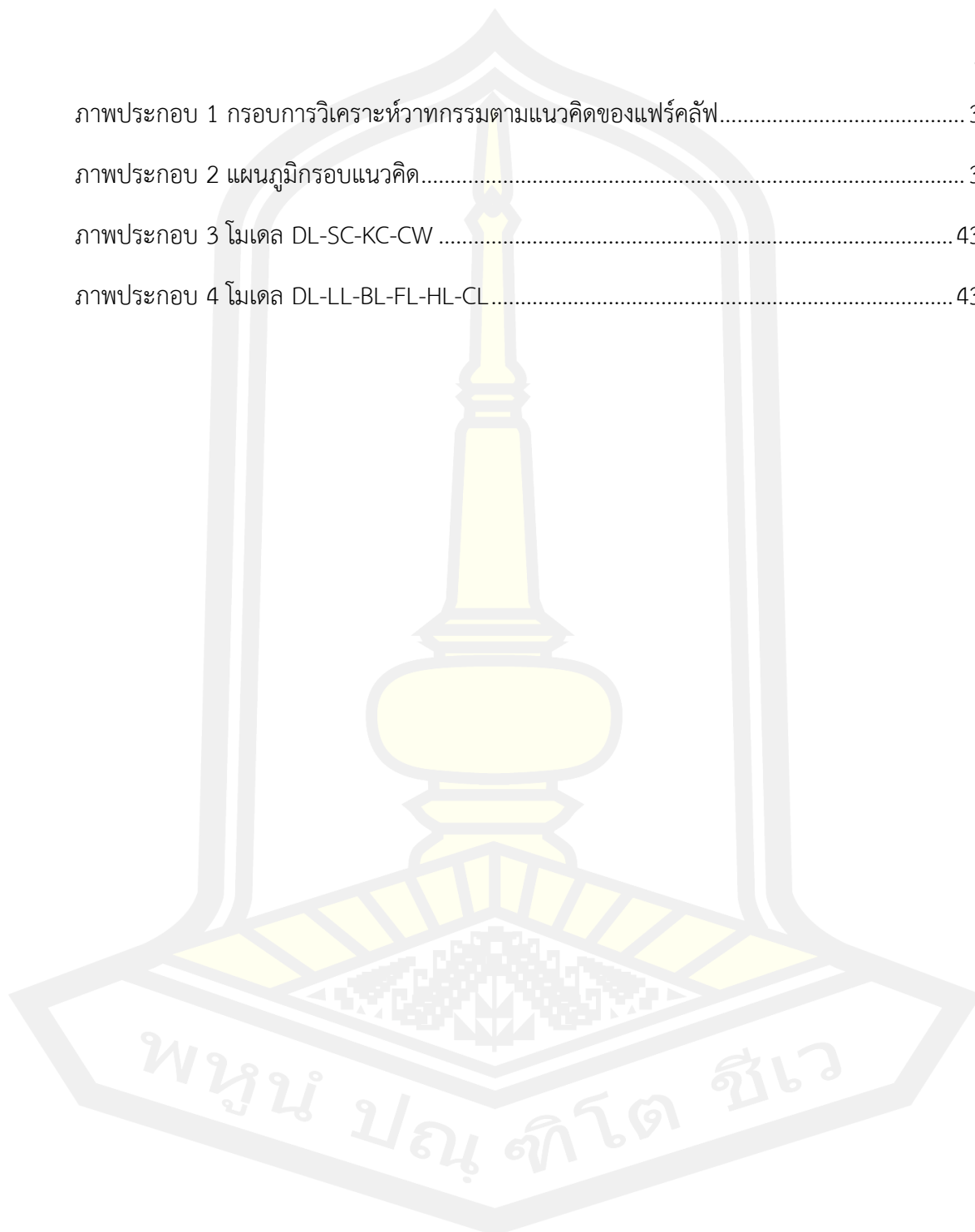
สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 สรุปความนิยมลักษณะคำประพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนอีสาน	118
ตาราง 2 ตารางแสดงองค์ประกอบการสื่อสารของวรรณกรรมคำสอนอีสาน.....	274
ตาราง 3 สรุปกรอบแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ประเภทต่าง ๆ.....	295
ตาราง 4 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนา	334
ตาราง 5 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทาน	358
ตาราง 6 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย	380
ตาราง 7 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์.....	397
ตาราง 8 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัย	420

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพประกอบ 1 กรอบการวิเคราะห์ห้วงอากาศตามแนวคิดของแฟร์คลัฟ.....	33
ภาพประกอบ 2 แผนภูมิกรอบแนวคิด.....	38
ภาพประกอบ 3 โมเดล DL-SC-KC-CW	431
ภาพประกอบ 4 โมเดล DL-LL-BL-FL-HL-CL.....	436

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

ก่อนที่มนุษย์ชาติจะเรียนรู้แนวทางการดำเนินชีวิตให้ดำรงอยู่อย่างปกติสุข ย่อมต้องประสบกับประสบการณ์จริงที่มีทั้งถูกต้องและผิดพลาด เนื่องจากมนุษย์ทุกคนไม่อาจล่วงรู้ถูกผิดก่อนจะผ่านการเรียนรู้ด้วยตนเอง เพราะยังไม่มีใครชี้แนวทางประพฤติปฏิบัติให้ทราบมาก่อน กระทั่งมีผู้เคยผ่านประสบการณ์มากขึ้น เมื่อจำเป็นต้องประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิต หรือเปลี่ยนแปลงบทบาทสถานภาพของตนเองในสังคม เช่น การเข้าสู่ระบบการศึกษาเป็นนักเรียนนักศึกษา การแต่งงานสร้างครอบครัวเป็นสามีภรรยา การมีลูกและเป็นพ่อแม่ในเวลาต่อมา การทำงานที่ปรับเปลี่ยนตำแหน่งตามโอกาส ประสบการณ์ชีวิตเหล่านี้จึงถูกถ่ายทอดเป็นคำสอนเพื่อให้เราระมัดระวังในการใช้ชีวิตมากยิ่งขึ้น และจากคำสอนด้วยวาจาก็มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรถ่ายทอดด้วยกลวิธีทางภาษาอย่างสร้างสรรค์ หรือที่เรียกว่า “วรรณกรรมคำสอน”

แม้ในแต่ละสังคมจะมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และมีคัมภีร์บรรจุหลักธรรมคำสอนของพระศาสดาให้ศึกษาหลักการปฏิบัติตัวไว้มากมาย แต่มนุษย์เราก็ก็นำคำสอนของชีวิตที่เข้าถึงได้โดยง่าย เช่น วรรณกรรมคำสอนที่นำเสนอแนวคิด ความรู้ และประสบการณ์จากการลองผิดลองถูกในชีวิตจริงของแต่ละบุคคลแล้วกลั่นกรองออกมาเป็นแนวทางที่เหมาะสม โดยที่มนุษย์เราไม่จำเป็นต้องไปประสบด้วยตัวเอง แต่เรียนรู้โดยอ้อมจากการอ่านวรรณกรรมคำสอน ดังนั้น วรรณกรรมคำสอนจึงมีความจำเป็นและสำคัญต่อผู้คนในสังคม

วรรณกรรมคำสอน (Didactic Literature) เป็นงานเขียนประเภทหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากแนวคิดและประสบการณ์ของมนุษย์ โดยมีเจตนาเพื่อสั่งสอน คำว่า “สั่ง” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 หมายถึง บอกไว้เพื่อให้ทำหรือให้ปฏิบัติ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1198) ส่วนคำว่า “สอน” หมายถึง บอกวิชาความรู้ให้ แสดงให้เข้าใจ ให้รู้ดีรู้ชั่ว เริ่มฝึกหัด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1189) และสั่งสอน หมายถึง ชี้แจงให้เข้าใจ และบอกให้ทำ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1198) การบอกให้ทำ หรือชี้แจงให้เข้าใจเกี่ยวกับเนื้อคำสอนย่อมประกอบไปด้วยเจตนาที่ดี วรรณกรรมคำสอนจึงเป็นงานเขียนที่มีวัตถุประสงค์การแต่งเพื่ออบรมสั่งสอน ให้ความรู้ทางจริยธรรม และขัดเกลาจิตใจ ดังที่ สิทธิธา พินิจภูวดล และรื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2524: 392) อธิบายถึงวรรณกรรมคำสอนว่ามีจุดมุ่งหมายให้ความรู้ในเชิงจริยธรรม มีบทบาทสำคัญทางการศึกษาอบรมจิตใจ และนำทางไปสู่

อุดมการณ์อันสูงของชีวิต โดยระยะแรกอาจเป็นแนวทางการใช้ชีวิตในสังคมเดียวกัน ต่อมาได้พัฒนาเป็นระบบการดำเนินชีวิตที่ชัดเจนยิ่งขึ้น และปรับเปลี่ยนตามวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนแต่ละท้องถิ่น

วรรณกรรมคำสอนอีสาน คือวรรณกรรมที่ถูกสร้างขึ้นจากกวีชาวอีสานด้วยสำนวนภาษาถิ่นอีสานในพื้นที่ภูมิภาคอีสาน อาจถูกสร้างขึ้นโดยการปริวรรตเรียบเรียงจากใบลานที่บรรพบุรุษคิดค้นขึ้น หรือผลิตซ้ำตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบหนังสือเล่มเป็นอักษรไทยปัจจุบัน หรือประพันธ์เนื้อเรื่องขึ้นใหม่โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสอนด้วยกลวิธีทางภาษาอันแยบยล น่าอ่าน แฝงแง่คิดคำสอนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความคิด และความเชื่อของคนในท้องถิ่น วรรณกรรมคำสอนของอีสานจึงมีลักษณะเฉพาะถิ่น ดังที่ ธวัช ปุณโณทก (2525: 174) กล่าวว่าไว้ว่าวรรณกรรมอีสานเป็นวรรณกรรมที่เจริญรุ่งเรืองในหมู่ชาวบ้าน ดังนั้น วรรณกรรมอีสานจึงมีรูปแบบ เนื้อหา ภาษาสำนวนโวหาร คุณค่า ความเชื่อและอุดมการณ์ของสังคมเป็นเฉพาะของชาวท้องถิ่นอีสาน นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนอีสานยังมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญคือให้ความรู้ บอกข่าวสาร และสร้างระบบการดำเนินชีวิตให้แก่คนในท้องถิ่น แนวคิดนี้สอดคล้องกับทัศนะของ สิทธา พินิจภูวดล และรีนฤทัย สัจจพันธุ์ (2524: 392) ที่อธิบายไว้ว่า ก่อนหน้าที่ระบบการศึกษาในโรงเรียนยังไม่มี วรรณกรรมคำสอนได้ทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้ในด้านต่าง ๆ ให้แก่ประชาชน ผู้ที่นำเผยแพร่คือพระสงฆ์ซึ่งเป็นที่เคารพเชื่อฟังของประชาชน รวมถึงคณะหมอลำที่เดินทางไปตามเมืองต่าง ๆ โดยนำวรรณกรรมไปร้องรำประกอบการแสดง ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นผู้สื่อข่าวสารจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่งด้วย จึงเป็นที่ยอมรับว่า วรรณกรรมคำสอนมีส่วนสร้างระบบความเป็นอยู่ของคนในสังคม โดยปลูกฝังอุดมการณ์สูงส่งที่ทุกคนในสังคมยึดได้ ถือได้ และฟังได้ คนอีสานที่ฉลาดมักจะถูกจดจำด้วยถ้อยคำคมคาย มีลักษณะเจ้าบทเจ้ากลอน มีภาษาที่เรียบง่าย (ผญา) ไว้อ้างอิง วรรณกรรมคำสอนจึงมีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของคนอีสาน และเป็นข้อมูลที่นำศึกษามาจนถึงทุกวันนี้

จากการสำรวจการศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานเบื้องต้น พบว่ามีผู้สนใจศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานโดยนำวรรณกรรมจากในเอกสารโบราณมาปริวรรต รวบรวม เรียบเรียงเผยแพร่ และศึกษาเชิงปริทัศน์ เช่น วรรณกรรมคำสอนอีสาน การพย์ปุ่สอนหลาน กาพย์หลานสอนปู่ ปริวรรตโดย พระพุทธโฆษาจารย์ (2524) รายงานการวิจัยตามโครงการปริวรรตวรรณกรรมอีสานจากหนังสือผูกศึกษาอีสานจากวรรณกรรมคำสอน โดย จารุวรรณ ธรรมวัตร และ "คำกลอนสอนโลก" โดย จารุวรรณ ธรรมวัตรและพระอาริยานุวัตรเขมจारी (2528) วรรณกรรมอีสานเรื่องท้าวคำสอน : จารุปริวรรตจากอักษรธรรมโบราณอีสานเป็นอักษรไทย โดยมนัส สุขสาย (2542) วรรณกรรมคำสอนจากคัมภีร์ใบลานอีสานเรื่องอินทียานสอนลูก ปริวรรตคัดลอกโดยเนภาพร พิมพ์วรมธากุล (2548) วรรณกรรมคำสอนอีสาน ปริวรรตโดย พระครูสุเทพสารคุณ (2549) พระยาสอนไพร่ วรรณกรรมคำสอนอีสานปริวรรตจากใบลาน ปริวรรตโดย สุนทร แพงพุทธ และประมวล พิมพ์เสน (2557) นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานเฉพาะเรื่อง และศึกษาเป็นประเภทในมุมมองต่าง ๆ

นักวิชาการคนแรก ๆ ที่นำวรรณกรรมคำสอนอีสานมาศึกษา คือสิทธา พินิจภูวดล พันธุ์ (2524) ศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องกาพย์ปู่สอนหลาน จารุวรรณ ธรรมวัตร (2537) ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานล้านช้าง นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานบางประเด็นในลักษณะบทความที่น่าสนใจ และรวบรวมไว้ในหนังสือวรรณคดีท้องถิ่นพินิจ คือการศึกษาจริยธรรมในวรรณคดีอีสานของปรีชา อุยตระกูล (2543) รวมถึงมีผู้นำวรรณกรรมคำสอนอีสานมาศึกษาเป็นงานวิทยานิพนธ์ และงานวิจัยอย่างแพร่หลาย เช่น ชัยณรงค์ โคตะนนท์ (2533) ศึกษาอุดมคติเกี่ยวกับผู้นำในวรรณกรรมอีสานประเภทวรรณกรรมคำสอน จรูญรัตน์ รัตนากร (2535) ศึกษาโลกทัศน์ของชาวอีสานจากวรรณกรรมคำสอน เกวลิน ภูมิภาค (2543) ศึกษาความเชื่อทางศาสนาและลัทธิที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนของชาวอีสาน ประยงค์ แสนบุราณ เทพพร มังธานี และภคินิตย์ เพชรปาวีวงศ์ (2548) ศึกษาการตีความผญาอีสานเชิงปรัชญาและเสน่ห์ ทันอินทรอาจ (2552) ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน

การศึกษาของนักวิชาการหลายท่านดังกล่าวข้างต้น พบว่าประเด็นหลักของการศึกษาล้วนมาจากการศึกษาแนวคิดคำสอน ไม่ว่าจะเป็น การศึกษาจริยธรรม การศึกษาโลกทัศน์ อุดมคติเกี่ยวกับผู้นำ การตีความเชิงปรัชญา หรือความเชื่อทางศาสนาและลัทธิที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน รวมถึงการศึกษาเฉพาะเรื่องและการศึกษาเป็นประเภทเชิงปริทัศน์ ต่างก็ทำให้ค้นพบคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนทั้งสิ้น แนวคิดคำสอนจึงนับเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดในวรรณกรรมที่ไม่อาจมองข้าม เพราะนอกจากทำให้เห็นคุณค่าของการศึกษาดังกล่าวแล้ว ในแง่มุมมองของวรรณกรรม แนวคิดคำสอนยังเป็นสารัตถะ (Theme) ของเรื่องที่คุณเขียนกำหนดเพื่อสร้างวรรณกรรมขึ้น และเจตนาให้ผู้อ่านได้เข้าถึงกระทั่งเกิดพุทธิปัญญา (Cognitive) หรือการรู้แจ้งจนสามารถนำไปใช้ในชีวิตได้จริง แนวคิดคำสอนจึงเปรียบได้กับ “ความรู้” ประเภทหนึ่งที่น่าไปใช้สอนให้ทุกคนรู้หลักปฏิบัติตนที่ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปู่สอนหลาน ตอนที่ปู่สอนหลานให้รู้จักใช้ชีวิตอย่างไม่ประมาท อย่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือย อย่าคิดว่าตัวเองเก่งสามารถหาเงินได้ เพราะวันหนึ่งอาจไม่มีเหลือใช้ ตัวอย่างเช่น

เป็นนักปราชญ์เป็นราชเมธี	เป็นเศรษฐีใจบุญล้ำยิ่ง
มีทุกสิ่งแนวที่ต้องการ	ให้ลูกหลานจงคิดให้ถี่
สมบัตินี้มันผลัดกันชม	ผู้นิยมโตเองว่าเก่ง
ทั้งฮีบเฮ่งหาเงินหาทอง	ได้เป็นกงบ่เหลือจักบาท
บ่ประมาทแต่มันบ่ยัง	มันเป็นหยังหลานคิดเบิ่งอีก

(สวิง บุญเจิม, ม.ป.ป.:65)

นอกจากนี้ วรรณกรรมคำสอนยังเป็นความรู้ที่ใช้สืบทอดอุดมการณ์ท้องถิ่น ดังที่ จารุวรรณธรรมวัตร (2528: 14) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า วรรณกรรมคำสอนมีจุดมุ่งหมายเบื้องปลายคือมุ่งให้เกิดผลทางปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลดีแก่ผู้อ่าน แก่วงศ์ตระกูลและสังคม หลักคำสอนจึงเป็นเกณฑ์กำหนดว่าอะไรคือสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ เกณฑ์ที่กำหนดมีทั้งที่เป็นจริงและเป็นอุดมคติ หลักคำสอนเหล่านั้นมีบทบาทในการกำหนดบุคลิกภาพ และลักษณะพฤติกรรมหลายด้านของผู้คนด้วยกัน ซึ่งอุดมการณ์ที่มาจากแนวคิดเชิงอุดมคติในคำสอนนี้เป็นเครื่องมือสำคัญที่คนท้องถิ่นใช้ประกอบสร้างสังคมให้เป็นไปตามที่สังคมปรารถนาอันสัมพันธ์กับแนวคิดการประกอบสร้างทางสังคม (Social Construction) ซึ่งเป็นแนวคิดทางด้านสังคมศาสตร์ที่ได้รับความนิยมนำมาใช้เป็นกรอบทฤษฎีในการวิเคราะห์ข้อมูลทางสังคมและวัฒนธรรมทางปัจจุบันอย่างแพร่หลาย (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2561: 513) วรรณกรรมคำสอนในฐานะที่เป็นความรู้อันเป็นผลผลิตจากสังคมและวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมจึงถูกประกอบสร้างขึ้นจากแนวคิดการประกอบสร้างสังคม

ในขณะเดียวกัน เมื่อเรามองความรู้ในมิติของอำนาจซึ่งความรู้เป็นเครื่องมือประกอบสร้างสังคมของกลุ่มผู้มีความรู้ หรือมีอำนาจในสังคมตามแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ที่นิยามว่า เราใช้อำนาจในรูปแบบของความรู้ หรือใช้ความรู้เป็นอำนาจ (คัลเลอร์, โจนธาณ.สุนันทา วรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล), 2561: 25) ดังจะเห็นได้จากแนวคิดคำสอนบางตอนเป็นวาทกรรมที่ใช้เป็นเครื่องมือในการประกอบสร้างสังคม โดยที่ผู้มีอำนาจหรือความรู้เป็นคนชี้ขาดความถูกต้องในสังคม ทว่า กลับเป็นความจริงที่คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับ เช่น การสอนให้ผู้หญิงเป็นแม่ศรีเรือนตามแบบเฮือนสามน้ำสี่ หรือการสอนให้ผู้ชายเป็นผู้นำ ขยันทำงาน และรู้จักแสวงหาความรู้ ความรู้ที่ฝากแฝงไว้ด้วยอำนาจบางประการจึงไม่ใช่ความจริงที่มีอยู่แล้ว ทว่า เกิดจากการประกอบสร้างขึ้นในภายหลังเพื่อใช้เป็นเครื่องมือควบคุมคนในสังคมอันสอดคล้องกับแนวคิดของสตีฟ บรูซ (Steve Bruce) ที่อธิบายว่า ความเป็นจริง (Reality) เป็นสิ่งที่สังคมประกอบสร้างขึ้น พฤติกรรมของเรามีสาเหตุทางสังคม (Social cause) ซ่อนอยู่เบื้องหลัง และชีวิตทางสังคมมักจะสวนทางกับความคาดหมายเป็นส่วนใหญ่ (บรูซ, สตีฟ.จันทนี เจริญศรี (ผู้แปล), 2559: 42) ทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดของสจวร์ต ฮอลล์ (Stuart Hall) ที่อธิบายว่า แท้จริงแล้วไม่เคยมีสิ่งๆ ที่เรียกว่า ความเป็นจริงเกิดขึ้นจนกว่าจะมีผู้ที่ประกอบสร้างความจริงนั้นขึ้นมา (Hall, 1980 อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2560: 668)

ความรู้หรือความจริงที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเอง หรือมีอยู่มาก่อน ทว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างความหมายให้เกิดขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือประกอบสร้างทางสังคม โดยกุญแจสำคัญของแนวคิดการประกอบสร้างทางสังคม คือ “กระบวนการ” การศึกษาแนวนี้เน้นการพิจารณาว่า ผู้กระทำ และกระบวนการสร้าง “ความรู้” หรือแบบแผนความคิดที่คนในสังคมมองว่า “เป็นเรื่องปกติธรรมดา” แท้จริงแล้วเป็น “ความรู้” ที่มาจากผลผลิตของสังคม และบางครั้งเกี่ยวข้องกัอำนาจ

และความไม่เท่าเทียม โดยมีภาษาเป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการประกอบสร้างทางสังคม (Irwin, 2011 อ้างถึงใน ศิริพร ภักดีผาสุข, 2561: 14) การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานจึงนับเป็นกระบวนการที่ประกอบสร้างความหมายอย่างมีนัยสำคัญทางสังคม

นัยยะทางสังคมดังกล่าวย่อมแฝงฝังอยู่ในกระบวนการที่มีกลวิธีการนำเสนอและแนวคิดหลักของการประกอบสร้างวรรณกรรมเป็นส่วนสำคัญ เพราะวรรณกรรมคำสอนแต่ละเรื่องมีแนวคิดคำสอนที่แตกต่างกันตามภูมิรู้ และแรงบันดาลใจของกวีผู้สร้างผลงาน อีกทั้งจำเป็นต้องมีกลวิธีการนำเสนอที่สร้างสรรค์ ดังที่พัชรินทร์ สิริสุนทร (2558: 41) อธิบายการสร้างความรู้ไว้ว่าต้องอาศัยความคิดสร้างสรรค์ซึ่งครอบคลุมถึงการคิดดี การคิดเพื่อประกอบสร้างสิ่งที่ดี การคิดแบบอเนกนัย (Divergent Thinking) หรือการคิดกว้างไกลหลายทิศทาง การคิดยืดหยุ่น มีจินตนาการ คิดอย่างละเอียด (Elaborative Thinking) และการคิดเพื่อสร้างสิ่งใหม่ หรือนวัตกรรมที่ไม่เคยมีผู้ใดคิดสร้างสรรค์มาก่อน (Innovation Thinking) และที่สำคัญที่สุดคือ ความใหม่หรือการเป็นต้นแบบ (New. Original) การใช้งานได้ (Workable) และเหมาะสมกับบริบท (Appropriate) ซึ่งกระบวนการสร้างความรู้ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า แนวคิดหลักของเรื่องและกลวิธีการนำเสนอคำสอนในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีที่มาจากวรรณกรรมประเภทอื่นที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดอันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประกอบสร้างความรู้ แนวคิดคำสอนบางเรื่องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องโดยปริยายในเชิงกล่าวอ้างถึงเพื่อยกตัวอย่างประกอบการสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องย่ำสอนหลาน ตอนย่ำสอนให้หลานหมั่นความดีไว้ เพราะความดีจะช่วยเกื้อหนุนให้ประสบแต่ความสุขความเจริญภายหลัง แต่หากทำบาปไว้ กรรมก็จะตามทัน โดยย่อได้อ้างถึงพฤติกรรมตัวละครจากวรรณกรรมนิทานที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายเพื่อยกตัวอย่างประกอบการสอนคือจากเรื่องพญาคนคาก ลินไชย และสังข์ทอง ตัวอย่างเช่น

ไผ่ผู้ทำดีไว้	ความดีกะดิงจ่อง
ไผ่ผู้สร้างบาปไว้	กำสีไซ้เมื่อลุน
ตั้งแต่คั้นคากน้อย	ยังได้ฮบพะยาแลน
ยังได้คองนะคอนขวง	นั่งปองเป็นเจ้าของ
อันว่าลินไชท้าว	ตกโกแสนยาก
ยังได้กับถ้าวขึ้น	เป็นเจ้าของเมือง
ตั้งแต่เงาะฮบฮ้าย	ยังได้นั่งเป็นพระยา
ยังได้นั่งเป็นลาซา	ช่าสื่อทั้งค่าย

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, 2545: 76-77)

วรรณกรรมคำสอนยังมีกลวิธีการนำเสนอรูปแบบที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมประเภทอื่นด้านการสร้างสรรค์เรื่องเล่าแบบชาดก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอนที่เปิดเรื่องโดยการกล่าวถึงพญาปัสเสน กษัตริย์เมืองสาวตถิปฏิตนไม่อยู่ในฮิตคง พระอินทร์จึงตั้งใจให้พญาปัสเสน มเหสี นางสนมและข้าราชการบริวารเสด็จไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเทศนาโดยยกนิทานเรื่องชนะสันทกษัตริย์เมืองพาราณสีผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรมทำให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ตัวอย่างเช่น

....แต่นั้นลิลิตเจ้าพระอินทราไหวหวั่น เลยกระด้างเข้าต่างเกាប់คือหลัง
พระอินทร์จึงหลิงแลเยี่ยมในโลกขมภูพี ก็จึงเห็นลัทธิพญญผู้ทรงศีลแก้ว เห็นทั้งปัส
เสนเจ้าผู้มีใจสอาด ทำบาปทุกคำเข้ากินเหล้าสุวัน อินทร์ก็อืดเจ้าปัสเสนพระยา
ใหญ่ อยากรู้ให้บังเกิดให้ใจตั้งต่อบุญแท้แล้ว บให้เสียศีลเจ้าบุญหลังแต่ชาติก่อน ใจ
หากเป็นบาปกล้าพาสร้างแต่เวร อินทร์จึงบันดาลให้หัวใจพระยาครัณเมื่อย หลังดู
เมืองมิ่งบ้านสุญเคราะห์หม่นหมอง...แต่นั้นปัสเสนเจ้าราชาพระยาใหญ่ ก้มกราบไหว้
ทูลเจ้าพระยอดคุณ...พระยากล่าวแล้วพุทธบาทเทศนา ว่าดูราพระยาปัสเสนเอยจง
ค่อยฟังเฮาด้าน....

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, (ม.ป.ป.): 4-5)

หากเรามองวรรณกรรมคำสอนอีสานผ่านแนวคิดอุปลักษณ์ (Metaphor) หรือตัวแทนของความจริง (Representation of truth) และในฐานะของเวทีหรือพื้นที่ทางกายภาพหรือพื้นที่ในจินตนาการที่มีการนำเสนอความจริงเกิดขึ้น (พัฒนา กิตติอาษา, 2546: 23) พื้นที่ภูมิภาคอีสานตามสายตาของนักทฤษฎีสายวิพากษ์อย่างองรี เลอแฟบร์ (Henri Lefebvre, 1992 สุภีร์ สมอนา, 2559: 79) เป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นเพื่อเงื่อนไขต่าง ๆ ซึ่งเป็นประดิษฐกรรมทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและความหมาย ภูมิภาคอีสานจึงไม่ใช่พื้นที่ว่างเปล่าหรือมีความหมายตามรูปเรขาคณิตอย่างที่เรารู้เข้าใจ ทว่า กลับเป็นพื้นที่ที่ศึกษา (สุภีร์ สมอนา, 2559: 79) วรรณกรรมคำสอนของอีสานในฐานะที่เป็น “พื้นที่ชุมชนประสบการณ์” ที่สืบทอดความรู้ของคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่ ความรู้เหล่านั้นย่อมมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นที่ถูกสร้างขึ้นอย่างมีความหมาย การศึกษาในแง่ของความสัมพันธ์ย่อมทำให้เห็นความใกล้ชิดของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น และแสดงให้เห็นความแพร่หลายของวรรณกรรมคำสอนที่มีบทบาทต่อคนในสังคมอย่างกว้างขวาง

การที่กวีได้สร้างสรรค์วรรณกรรมคำสอนอีสานขึ้นล้วนมีความรู้และนัยยะแฝงไว้เพื่อท้าทายให้ค้นพบ ซึ่งเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสานอันเป็นที่มาของกระบวนการประกอบสร้างความรู้ที่ต่อยอดคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง

วรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น โดยประยุกต์แนวคิดการประกอบสร้างความรู้ อันประกอบไปด้วย การเล่าเรื่อง กลวิธีประพันธ์ศิลป์ อนุภาคของตัวละคร กลวิธีทางวาทศิลป์ อัตลักษณ์ทางภาษา วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ และแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมมาใช้ในการศึกษาเพื่อนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจวรรณกรรมคำสอนอีสานในฐานะประดิษฐกรรมทางปัญญาของคนท้องถิ่นได้ดียิ่งขึ้น

1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

1.2.2 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น

1.3 คำถามหลักของการวิจัย

1.3.1 วรรณกรรมคำสอนอีสานมีการประกอบสร้าง และนำเสนอความรู้ผ่านพื้นที่ทางวรรณกรรม โดยใช้กลวิธีทางภาษาวรรณศิลป์ในการเล่าเรื่องอย่างไร และนำไปสู่วาทกรรมการประกอบสร้างทางสังคมอย่างไรบ้าง

1.3.2 วรรณกรรมคำสอนอีสานมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น ทั้งในด้านที่สอดคล้องสัมพันธ์ และการรับการส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมประเภทอื่นอย่างไร เช่น วรรณกรรมประเภทนิทาน วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์

1.4 ความสำคัญของการวิจัย

1.4.1 ทำให้เห็นองค์ความรู้ใหม่จากการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

1.4.2 ทำให้เห็นและเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น

1.4.3 ทำให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสานในแง่มุมใหม่

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้ผู้วิจัยคัดเลือกข้อมูลหลักคือวรรณกรรมคำสอนอีสานที่เป็นหนังสือหรือเอกสารปริวรรตที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นอักษรปัจจุบันที่ประพันธ์ด้วยสำนวนภาษาถิ่นอีสาน โดยกวีชาวอีสานที่จัดพิมพ์ในภาคอีสาน โดยระบุชื่อเรื่อง/จุดประสงค์การแต่งในชื่อเรื่อง/หรือมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสั่งสอนเป็นองค์ประกอบหลักของเรื่อง กวีมีเจตนาประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้สอนทั้งโดยตรง และมีเจตนาใช้สอนโดยอ้อมโดยกลวิธีการเล่าเรื่องหรือสอดแทรกเนื้อหาคำสอนไว้ในนิทาน รวมถึงงใจสื่อทัศนคติของกวีอย่างจริงจังให้ผู้อ่านได้ทราบในลักษณะข้อคิด ข้อชี้แนะ หรือข้อแนะนำ ทั้งนี้ผู้วิจัยจะขอแบ่งประเภทของข้อมูลโดยพิจารณาจากการเล่าเรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรม ออกเป็น 2 ประเภท คือ

วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า และวรรณกรรมคำสอนที่ไม่ได้มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า รวมจำนวนข้อมูลทั้งหมด 52 เรื่อง ดังนี้

1.5.1 วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า หมายถึง วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะการนำเสนอเนื้อหาคำสอนโดยอ้อมด้วยนิทานหรือเรื่องเล่า เนื้อหาคำสอนอาจสอดแทรกผ่านการเล่าเรื่อง หรือแทรกอยู่ในองค์ประกอบต่าง ๆ ของเรื่อง เช่น โครงเรื่อง ตัวละคร บทสนทนาของตัวละคร ความขัดแย้งหรือแนวคิดที่นำไปสู่การสั่งสอน หรือแทรกอยู่ในนิทานซ้อนนิทานเพื่อยกตัวอย่างประกอบการสอนของกวี วรรณกรรมคำสอนประเภทนี้มีทั้งหมด 32 ดังนี้

1) หนังสือหรือเอกสารปริวรรต ที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน สำนวนภาษาท้องถิ่นอีสาน จำนวน 15 เรื่อง ได้แก่

1.1) กาพย์พระมุนี ปริวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ จัดพิมพ์เป็นบรรณาการสมโภชเนื่องในงานทำบุญฉลองอายุครบ 75 ปี ดร.พระอริยานุวัตร รองเจ้าคณะจังหวัดมหาสารคาม เจ้าอาวาสวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อปี พ.ศ.2533

1.2) ท้าวคำสอน ปริวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม จัดพิมพ์โดยมูลนิธิอาเซีย อุปลัมภ์ เมื่อปี พ.ศ. 2513 (โคลงสาร หรือกลอนอ่าน)

1.3) ธรรมดาสอนโลก ปริวรรตโดยพระครูสุเทพีสารคุณ จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เฉลิมพระเกียรติในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี เมื่อปี พ.ศ. 2547

1.4) อินทิญาณสอนโลก ปริวรรตโดยพระพุทธิสารณี จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เฉลิมพระเกียรติในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี เมื่อปี พ.ศ. 2547

1.5) พระอุปกุศุมบมาร ชำระโดยพระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อปี พ.ศ.2513 จัดพิมพ์โดยมูลนิธิอาเซียอุปลัมภ์

1.6) ศรีสวัสดิ์วัด ปริวรรตโดยภูมิจิต เรื่องเดช ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ จัดพิมพ์โดยศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อปี พ.ศ. 2524

1.7) สี่ราชสอนลูก ปริวรรตโดยดุษฎี ไชยสินธุ์ ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูร้อยเอ็ด จัดพิมพ์โดยรัตนกิจการพิมพ์ จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อปี พ.ศ. 2523

1.8) เสียวสวาด ปริวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเรื่องในโอกาสพระราชทานปริญญาบัตร ศิลปศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม ถวายแด่พระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ เมื่อปี พ.ศ. 2523

1.9) คำสอนโลก ปรีวรตโดยพระอรียานุวัตร เขมมจารีเถระ หนังสือผูกใบลานจาร ด้วยอักษรไทน้อย วัดท่าตุม ตำบลท่าตุม จังหวัดมหาสารคาม จากรายงานการวิจัยเรื่อง ศึกษาอีสาน จากวรรณกรรมพื้นบ้านประเภทคำสอน ของจากรวรรณ ธรรมวัตร ปี พ.ศ. 2527

1.10) ชนะสันธราชเทศนาคำสอน ชำระโดยพระครูคัมภีรนิเทศ ป.6 จัดพิมพ์โดย บริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.)

1.11) ปุสอนหลาน ชำระโดยสวิง บุญเจิม จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.)

1.12) หลานสอนปู่ ชำระโดยสวิง บุญเจิม จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.)

1.13) พญาคำกอง (สอนไพร่) ชำระโดยพระอรียานุวัตร เขมมจารีเถระ ศูนย์อนุรักษ์ วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อปี พ.ศ.2513

1.14) มะไลหมื่นมะไลแสน รวบรวมโดยน้อย อุ่นตุม จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานา ธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2547

1.15) ย่าสอนหลาน รวบรวมและเรียบเรียงโดยบุญเกิด พิมพ์วรมธากุล และนภาพร พิมพ์วรมธากุล จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

2) หนังสือที่ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน ประพันธ์ด้วยสำนวนภาษาท้องถิ่นอีสาน จำนวน 17 เรื่อง ได้แก่

2.1) คดีโลกคดีธรรม สำนวนของศิลา คานแก้ว ก.กิ่งแก้ว ป. จัดพิมพ์โดยบริษัท คลัง นานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544

2.2) ท้าวกำพร้าว้าคำสอน สำนวนของน้อย ผิวผัน จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544

2.3) เทวดาสอนโลก สำนวนของน้อย ผิวผัน จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.)

2.4) แทนน้ำนมแม่ สำนวนของกัณหา (บ.ช.ย.) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544

2.5) นางวิสาขาแต่งงาน สำนวนของล. นาสวัสดิ์ เปரியัญ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลัง นานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2548

2.6) นิทานกระต่ายในวงพระจันทร์ เรียบเรียงโดยก. กิ่งแก้ว ป. จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2549

2.7) นิทานท้าวนกคุ้ม สำนวนของ ก.กิ่งแก้ว ป. จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2548

2.8) ประมวลนานาอาณิสต์แผนใหม่ เล่ม 1 มี 50 กัณฑ์ สำนวนของท่านเจ้าคุณพระราชสาธธรรมมุนี (ปกสสรเถร) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาถธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2545

2.9) ประมวลนานาอาณิสต์แผนใหม่ เล่ม 2 มี 50 กัณฑ์ สำนวนของท่านเจ้าคุณพระราชสาธธรรมมุนี (ปกสสรเถร) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาถธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2545

2.10) ประมวลนานาอาณิสต์แผนใหม่ เล่ม 3 มี 50 กัณฑ์ สำนวนของท่านเจ้าคุณพระราชสาธธรรมมุนี (ปกสสรเถร) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาถธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2545

2.11) พระอินทร์ใช้ชาติ สำนวนของบุญศรี สุวรรณไตรย์ เมื่อปี จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาถธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2545

2.12) สิริจันโทวาทคำสอน สำนวนของโดยปริชา พิณทอง จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซต จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อปี พ.ศ. 2527

2.13) สุภาชิตสอนลูก สำนวนของพระครูภาวนานุศิษย์ (หลวงปู่คำสิงห์ สุภโท) แก้ไขและปรับปรุงโดยกัมมะสุทโธ ภิกขุ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาถธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2545

2.14) แสงมณีแยงโลก เรียบเรียงโดย พรหมสาโร น.ธ.เอก จากโลกประทีป จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาถธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2549

2.15) นานาสุภาชิตคำกลอน สำนวนของโดยพระทองสุข สุภาจาโร จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาถธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.)

2.16) คำสอนลูกสะใภ้ สำนวนของกัมพล สมรัตน์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาถธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2544

2.17) นิยายสุภาชิตพอสอนลูก สำนวนของบุญจันทร์ บัวจันทร์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาถธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2548

1.5.2 วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า หมายถึง วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะการนำเสนอเนื้อหาคำสอนโดยตรง โดยมีได้ใช้นิทานหรือเรื่องเล่ามาเป็นองค์ประกอบในกลวิธีการสอน อาจมีกลวิธีการสอนแบบตรงไปตรงมา เช่น การบอกให้ทำ การห้ามไม่ให้ทำ หรือใช้โวหารภาพพจน์ หรือภาษาวรรณศิลป์เพื่อโน้มน้าวใจผู้อ่าน มีทั้งหมด 20 เรื่อง ได้แก่

1) หนังสือหรือเอกสารปริวรรต ที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน สำนวนภาษาท้องถิ่นอีสาน จำนวน 1 เรื่อง ได้แก่

1.1) ลุงสอนหลาน จำนวนของทอง กัมมะสุทโธ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

2) หนังสือที่ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน ประพันธ์ด้วยสำนวนภาษาท้องถิ่นอีสาน จำนวน 19 เรื่อง ได้แก่

2.1) คำกลอนนักเทศน์ จำนวนของพระมหาสายทอง จนทโสภณ เปริยญโท ตรวจสอบชำระโดยพระครูบุญชยากร จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2548

2.2) คำสอนญาติโยมอีสาน แต่งโดยเตชวโร ภิกขุ (อินตา กวีวงศ์) ตรวจสอบชำระโดยพระครูบุญชยากร จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544

2.3) แหล่งเทศน์ชาวโลกชาวบ้านนิยม จำนวนภาคอีสาน จำนวนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า น.ธ. เอก จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2548

2.4) คำว่าสุภาษิตอีสาน ชุดบาลีโคก จำนวนของ บ.ธัมมทาส. ป.ธ.๕ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2549

2.5) โฉลกชายดีและชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว แต่งโดยน้อย ผิวผัน จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

2.6) นานาปัญหา เรียบเรียงโดยจันทา (ใหม่) ตรวจสอบเพิ่มเติมโดยเตชวโรภิกขุ (อาจารย์อินตา กวีวงศ์) น.ธ.เอก จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544

2.7) บุญนำกรรมแต่ง จำนวนของบุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.)

2.8) ประชุมกลอนคติธรรม จำนวนของพระอธิการสมนึก ทินนโยโส จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปีพ.ศ.2545

2.9) ผนวกร่วมสมัย เรียบเรียงโดยสำลี รักสุทธี จัดพิมพ์โดยบริษัทสำนักพิมพ์ พ.ศ. พัฒนา จำกัด กรุงเทพมหานคร เมื่อปีพ.ศ.2540

2.10) ฆะยาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง เรียบเรียงโดยบุญเกิด พิมพ์วรรณกุล จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปีพ.ศ.2544

2.11) ยอดผลงักอ้อม จำนวนของ ช.ศิษย์นักประพันธ์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544

2.12) สู่ขวัญอีสานร่วมสมัย รวบรวมโดย อ.กวีวงศ์ ตรวจสอบชำระโดย พระครูบุญชยากร จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2546

2.13) คำกลอนสอนโลก (เปิดโลก) สำนวนของพระปลัดเสงี่ยม อินโท (ยะโสธร) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

2.14) ประมวลโตงโตยคำเฝ้าของนักเทศน์พร้อมปัญญาโลกธรรม สำนวนของโอภาส ไพโรจน์-มบุญ เตชปุณฺโญ ส. พูลศักดิ์ เกษมศิลป์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2548

2.15) ยาบส่วงนักเทศน์ สำนวนของน้อย ผิวผัน และพิมพ์ หนองสุธรรม จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2549

2.16) ปริศนานานาคำสอน สำนวนของหลวงตา ทองเพชร วีระมโฆ (พ.กวี) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

2.17) ประมวลกลอนแหล่อีสาน เรียบเรียงโดยพระมหาบุญตา ธีรจิตโต จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

2.18) แหล่เทศน์ประชันกลอน สำนวนของพระสมศรี ฐานทโต จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2544

2.19) ปัญหาเสี้ยวสวาสดีและปัญหาเบ็ดเตล็ดแปลก ๆ สำนวนของน้อย ผิวผัน จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้คัดเลือกข้อมูลรองที่นำมาใช้ศึกษาประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมเป็นวรรณกรรมประเภทอื่นจำนวน 50 เรื่อง โดยแบ่งตามประเภทของวรรณกรรม ดังนี้

1) วรรณกรรมพุทธศาสนา จำนวน 14 เรื่อง ได้แก่

1.1) ไตรโลกวิถิตถาร เรียบเรียงโดยพระครูศิริปัญญาภุมณี จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

1.2) เทศนาปฐมสังคายนา ปุจฉาวิสัชนา 3 ธรรมาสน์ เรียบเรียงโดยพระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6 จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2548

1.3) เทศน์สังฆาขมาลัยหมื่นมาลัยแสนฉลอง เรียบเรียงโดยเตชวโร ภิกขุ (อินตา กวีวงศ์) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2541

1.4) ธรรมธาตุ 7 ประการ เรียบเรียงโดยพระครูศิริปัญญาภุมณี จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

1.5) นิทานท้าวขุนทึง เรียบเรียงโดยเตชวโร ภิกขุ (อินตา กวีวงศ์) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2542

1.6) นiryกถามหาวิบาก เรียบเรียงโดยพระครูศิริปัญญาภุมณี จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

1.7) ปฐมกัณฑ์ เรียบเรียงโดยน้อย ฝิวผัน จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนानาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

1.8) เปิดโลกเปิดสวรรค์ สำนวนของพระปลัดเสงี่ยม อินโท. จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

1.9) ปุจฉาพยากรณ์ เรียบเรียงโดยพระครูศิริปัญญาภรณ์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

1.10) พุทธทำนาย เรียบเรียงโดยจินดา ดวงใจ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2549

1.11) พระปรมัตถ์ย่อ เรียบเรียงโดยพระครูศิริปัญญาภรณ์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

1.12) ล่ามหาชาติ เรียบเรียงโดยอินตา กวีวงศ์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2549

1.13) ศีลสาระสูตร เรียบเรียงโดยพระครูศิริปัญญาภรณ์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545

1.14) ศีลธรรมชาวพุทธ เรียบเรียงโดยธวัช เฟื่องประภัสสร และประยูร พิศนาคะ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2544

2) วรรณกรรมนิทาน จำนวน 12 เรื่อง ได้แก่

2.1) ผาแดงนางไอ่ สำนวนของปรีชา พิณทอง จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท จังหวัดอุบลราชธานี ปีพ.ศ.2536

2.2) ชูลูนางอ้ว สำนวนของปรีชา พิณทอง จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ศิริธรรม จังหวัดอุบลราชธานี ปีพ.ศ.2524

2.3) จักรชินพรมหิน สำนวนของกัณหา (บ.ช.ย). กะบากวิทยาและก. กิ่งแก้ว ป. จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2544

2.4) จำปาสีด้น สำนวนของกัมพล สมรัตน์ และน้อย ฝิวผัน จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2544

2.5) ท้าวกำพร้าวไก่อแก้ว สำนวนของกัมพล สมรัตน์ และน้อย ฝิวผัน จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2544

2.6) ท้าวกำพร้าวฝีน้อย สำนวนของจินดา ดวงใจ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2544

2.7) ท้าวคำสอนเลือกสาว สำนวนของกัณหา (บ.ช.ย). กะบากวิทยาและก. กิ่งแก้ว ป. จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2544

2.8) ท้าวหมาหยูย ส่วนวนของจินดา ดวงใจ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2544

2.9) นิทานนางผมหอม ส่วนวนของเตชวโร ภิกขุ (อินตา กวีวงศ์) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2547

2.10) นางแดงอ่อน ส่วนวนของพระอาจารย์ประมวล ธรรมเสน (พิมพ์เสน) จัดพิมพ์โดยศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2547

2.11) พญาคันทก ปรีวรรตโดยนิพล สายศรี จัดพิมพ์โดยหอจก.อภิชาติการพิมพ์ จังหวัดมหาสารคาม ปีพ.ศ. 2555

2.12) สังข์ศิลป์ชัย ส่วนวนของจินดา ดวงใจ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ. 2544

3) วรรณกรรมกฎหมาย จำนวน 7 เรื่อง ได้แก่

3.1) กฎหมายโบราณ จากเอกสารโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จำนวน 18 ฉบับ)

3.2) ประเวณีปาละกรรม ส่วนวนของอุดม บัวศรี จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2556

3.3) โยธายุตริกกิจ ส่วนวนของอุดม บัวศรี จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2556

3.4) สัตวรักษ์กิจ ส่วนวนของอุดม บัวศรี จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2556

3.5) โสภต่าง ๆ ส่วนวนของสวิง บุญเจิม จัดพิมพ์โดยมรดกอีสาน อุบลราชธานี ปีพ.ศ.2554

3.6) อีต คอง คะลำ วิธีชีวิตของคนล้านช้างและไทอีสาน ส่วนวนของบุญเกิด พิมพ์วรรณธากุลจัดพิมพ์โดยบริษัทเพ็ญพรินต์ จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2539

3.7) เขื่อนสามน้ำสี่ ส่วนวนของมนัส สุขสาย จัดพิมพ์โดยมูลมั่งไทยอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี ปีพ.ศ.2542

4) วรรณกรรมประวัติศาสตร์ จำนวน 7 เรื่อง ได้แก่

4.1) ภาพยนตร์แข็งบั้งไฟ ส่วนวนของทองพูล พรสวัสดิ์ ป. และพงษ์ไทย เพชรดี จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

4.2) ท้าวยี่-บาเจื่อง ปรีวรรตโดยตุนพล ไชยสินธุ์ และทองสุข จารุเมธีชน โครงการวัฒนธรรมท้องถิ่นศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูเลยร่วมกับหน่วยศึกษานิเทศก์กรมการฝึกหัดครู จังหวัดเลย ปีพ.ศ.2528

4.3) นิทานขุนบรม ปรีวรัตโดยดุนพล ไชยสินธุ์ จัดพิมพ์โดยสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูเลย (เอกสารอัดสำเนา) จังหวัดเลย ปีพ.ศ.2535

4.4) ปฐมกัป : ปู่สังคะสา ย่าสังคะสี ปรีวรัตโดยดุนพล ไชยสินธุ์ จัดพิมพ์โดยรุ่งแสง การพิมพ์ จังหวัดเลย ปีพ.ศ.2537

4.5) กลอนลำนิทานประวัติตำนานธาตุพนม อาจารย์มหาสำราญ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาธรรมชาติ จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ. 2544

4.6) พระเจ้าเลียบโลก สำนวนของพระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ ศูนย์อนุรักษ์ วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ปีพ.ศ.2553

4.7) พื้นเวียง ปรีวรัตโดยจารุวรรณ เรื่องสุวรรณ จัดพิมพ์โดยสมาคมประวัติศาสตร์ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา กรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ.2525

5) วรรณกรรมร่วมสมัย จำนวน 11 เรื่อง ได้แก่

5.1) กลอนลำสภาพการยามฝนตกใหม่ สำนวนของพิมพ์ รัตนคุณสาสน์ จัดพิมพ์ โดยมหาวิทยาลัยขอนแก่น ขอนแก่น ปีพ.ศ. 2540

5.2) นิทานคนกับแตน แต่งโดยอังคาร จันทาทิพย์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ผจญภัย กรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ.2556

5.3) คำกลอนสอนใจ สำนวนของประมวล พิมพ์เสน และคณะ จัดพิมพ์โดยศูนย์ วัฒนธรรมเฉลิมราช ปีพ.ศ. 2556

5.4) นาค : ตำนานแม่น้ำโขงอีกร้อยปีถัดไป แต่งโดยอังคาร จันทาทิพย์ จัดพิมพ์โดย สำนักพิมพ์ผจญภัยกรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ.2556

5.5) ฝนเรื่องความเห็นแก่ตัว แต่งโดยพิมพ์ รัตนคุณสาสน์ จัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยขอนแก่น ขอนแก่น ปีพ.ศ. 2540

5.6) ม้าก้านกล้วย แต่งโดยไพวรินทร์ ขาวงาม จัดพิมพ์โดยแพรวสำนักพิมพ์ กรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ.2540

5.7) รุ่งนิทานและเรื่องเล่าวันวานของแม่ แต่งโดยอังคาร จันทาทิพย์ จัดพิมพ์โดย สำนักพิมพ์ผจญภัยกรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ.2556

5.8) หนวดดอกจาน แต่งโดยไพวรินทร์ ขาวงาม จัดพิมพ์โดยแพรวสำนักพิมพ์ กรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ.2540

5.9) หมูบ้านในเสียงตอกเสาเข็ม แต่งโดยอังคาร จันทาทิพย์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ ผจญภัยกรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ.2556

5.10) ไหมแท้ที่แม่ทอ แต่งโดยไพวรินทร์ ขาวงาม จัดพิมพ์โดยแพรวสำนักพิมพ์ กรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ.2540

5.11) สีโท สังข์ สิ้นไซในตัวเอง แต่งโดยอังคาร จันทาทิพย์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์
พญกัยกรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ.2556

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนดำเนินการ ดังนี้

1.6.1 ขั้นสำรวจ รวบรวม และจัดประเภทข้อมูล

1.6.1.1 สำรวจ รวบรวม และจัดประเภทข้อมูลตามลักษณะการนำเสนอเนื้อหา หรือลักษณะการเล่าเรื่อง

1.6.1.2 สำรวจ รวบรวมเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นต่อไปนี้

- 1) เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอน
- 2) เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับความรู้
- 3) เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับการประกอบสร้าง
- 4) เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม

1.6.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลวรรณกรรมคำสอนของอีสานตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เพื่อตอบ
โจทย์วิจัย โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ดังนี้

1.6.2.1 วิเคราะห์การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนของอีสานโดยใช้
แนวคิดการประกอบสร้างความรู้ (Knowledge Construction) อันมาจากการประยุกต์แนวคิด
เกี่ยวกับความรู้ (Knowledge) และการประกอบสร้างทางสังคม (Social Construction) มาปรับใช้
ในส่วนของการประกอบสร้าง ซึ่งจะนำมาวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนที่แบ่งออกเป็น 2
ประเภท และใช้ร่วมกับแนวอื่น ดังนี้

1) วรรณกรรมคำสอนประเภทที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า ใช้แนวคิดการเล่าเรื่อง
(Storytelling) ผ่านองค์ประกอบของวรรณกรรม แนวคิดประพันธ์ศิลป์ (Poetics) และแนวคิด
อนุภาค (Motif) ในการวิเคราะห์ซึ่งเป็นกลวิธีสำคัญในการประกอบสร้างความรู้

2) วรรณกรรมคำสอนประเภทที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า ใช้แนวคิดวาทศิลป์
(Rhetoric) อัตลักษณ์ทางภาษา (Language Identity) และวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical
Discourse Analysis) มาวิเคราะห์การประกอบสร้างความรู้

1.6.2.2 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรม
ประเภทอื่น โดยใช้แนวคิดความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น (The relation to Other
Literatures) เพื่อดูความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในด้านต่าง ๆ อาทิ เนื้อหา โครงเรื่อง แนวคิด ตัวละคร

เหตุการณ์ หรือกลวิธีการเล่าเรื่องซึ่งความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ กับวรรณกรรมประเภทอื่นจะทำให้เราทราบที่มาของแนวคิดในการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานได้กระจ่างยิ่งขึ้น อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงการส่งอิทธิพลของวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีการสืบทอดค่านิยม และภูมิปัญญาจนทำให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย รวมถึงการรับอิทธิพลด้านต่าง ๆ ที่ทำให้เห็นอัจฉริยภาพของกวีท้องถิ่นในการสร้างสรรค์วรรณกรรม

1.6.3. ขั้่นนำเสนอผลการวิจัย

ขั้นตอนการนำเสนอผลการวิจัย โดยผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

1.6.4 ขั้่นสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

1.7.1 วรรณกรรมคำสอนอีสาน (Isan Didactic Literature) หมายถึงวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นจากกวีท้องถิ่นชาวอีสานโดยใช้สำนวนภาษาถิ่นอันมีเจตนาเพื่อสั่งสอน ไม่ว่าจะเป็นการสอนโดยตรงโดยนำเสนอเนื้อหาให้ทราบแบบตรงไปตรงมา หรือการสอนโดยอ้อมโดยกลวิธีการเล่าเรื่องหรือสอดแทรกเนื้อหาคำสอนไว้ในนิทาน รวมถึงจงใจสื่อทัศนคติของกวีอย่างจริงจังให้ผู้อ่านได้ทราบในลักษณะข้อคิด ข้อชี้แนะ หรือข้อแนะนำ โดยถูกสร้างขึ้นด้วยการปริวรรตเรียบเรียงจากใบลานที่บรรพบุรุษคิดขึ้น หรือผลิตซ้ำในรูปแบบหนังสือเล่ม หรือประพันธ์ขึ้นใหม่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน

1.7.2 ความรู้ (Knowledge) หมายถึง แนวคิด หรือหลักการอันถูกประกอบสร้างขึ้นด้วยกลไกทางภาษาที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมมนุษย์ หรือนำมาใช้เพิ่มพูนสติปัญญาเพื่อพัฒนาศักยภาพ และความสามารถของมนุษย์ในการดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ และอีกนัยหนึ่งอาจเป็นเครื่องมือของผู้มีความรู้ในการควบคุมพฤติกรรม หรือปลูกฝังทัศนคติของคนในสังคมให้เป็นที่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่คนส่วนใหญ่ยอมรับ หรือตามที่สังคมพึงปรารถนา

1.7.3 การประกอบสร้างความรู้ (Knowledge Construction) หมายถึง การผลิตสร้างสรรค์ ข้อมูล หรือแนวคิดอันมีประโยชน์ และมีความหมายต่อโลกโดยผ่านกลไกทางภาษา อันได้แก่กลวิธีทางภาษาวรรณศิลป์ การเล่าเรื่อง และวาทกรรม ผนวกกับแนวคิด และประสบการณ์ของผู้มีความรู้หรือผู้มีอำนาจประกอบกันขึ้นเป็นความจริงทางสังคมที่ยอมรับร่วมกัน

1.7.4 วรรณกรรมประเภทอื่น (The Other Literatures) หมายถึง วรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นโดยมิได้มีเจตนาเพื่อสอนเป็นจุดประสงค์หลัก โดยแนวคิดของเรื่องอาจเป็นการสอนโดยอ้อมโดยที่ผู้อ่านจำเป็นต้องตีความแล้วนำไปปรับใช้ด้วยตนเอง เช่น วรรณกรรมนิทาน ประพันธ์ขึ้นเพื่อความเพลิดเพลินแต่เมื่ออ่านจบแล้วผู้อ่านอาจได้แง่คิดจากประสบการณ์ในเรื่อง วรรณกรรมพุทธศาสนาที่ประพันธ์ขึ้นเพื่ออธิบายความรู้ทางศาสนา และหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า กฎหมายโบราณที่

บัญญัติข้อบังคับกฎเกณฑ์เพื่อให้ประชาชนยึดถือปฏิบัติ หรือวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่มุ่งบันทึกเหตุการณ์ในอดีตที่น่าจดจำ วรรณกรรมร่วมสมัยที่ประพันธ์ขึ้นใหม่โดยมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับแนวคิดที่เคยยึดถือปฏิบัติมาในยุคสมัยใกล้เคียงกัน

1.8 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

แนวคิด ทฤษฎีหลักที่ใช้ในการวิจัยเรื่องการประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นในวรรณกรรมคำสอนอีสาน ประกอบไปด้วย แนวคิดหลัก และแนวคิดรอง ดังนี้

แนวคิดหลัก ได้แก่

- 1.8.1 แนวคิดเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอน
- 1.8.2 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้ และการประกอบสร้าง
- 1.8.3 แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม

แนวคิดรอง ได้แก่

- 1.8.4 แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องเล่า และการเล่าเรื่อง
- 1.8.5 แนวคิดอนุภาคของตัวละคร
- 1.8.6 แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์
- 1.8.7 แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์
- 1.8.8 แนวคิดเกี่ยวกับประพันธ์ศิลป์
- 1.8.9 แนวคิดเกี่ยวกับวาทศิลป์

1.8.1 แนวคิดเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอน

ทรงศักดิ์ ปรารงค์วัฒนากุล (2559) อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับคำสอนไว้ในการศึกษา วรรณกรรมคำสอนล้านนา ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่าไว้ว่า วรรณกรรมคำสอนเป็นเครื่องมือกล่อมเกล่าให้คนในสังคมมีคุณภาพทั้งในด้านสติปัญญาและคุณธรรมทำให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สังคมล้านนามีการถ่ายทอดความคิดในด้านจริยธรรมและศีลธรรม วรรณกรรมคำสอนประเภทลายลักษณ์ของล้านนาแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาที่ใช้วรรณศิลป์ถ่ายทอดคติธรรมสำหรับคนทุกระดับ โดยมีขอบเขตเป็นวรรณกรรมที่มีการนำเสนอเนื้อหาเป็นคำสอนด้านคติธรรม หรือจริยศาสตร์โดยตรง วรรณกรรมคำสอนจึงมีบทบาทที่ชัดเจน คือทำหน้าที่สอนให้คนในท้องถิ่นมีความรู้ และคุณธรรมอันจะนำไปสู่สังคมที่สงบสุข อีกทั้งยังมีลักษณะที่คมชัดคือมีการนำเสนอเนื้อหาคำสอนโดยตรง ไม่ใช่นิทานคติธรรมที่มีลักษณะสอนโดยอ้อม และอาจประยุกต์ใช้หลักธรรมทางศาสนามาใช้สอนเรื่องการใช้ชีวิตประจำวันโดยไม่มุ่งสอนหลักธรรมทางศาสนา ซึ่งทำให้เราเข้าใจลักษณะวรรณกรรมคำสอนได้อย่างแจ่มชัด

พัชลินจ์ จินนุ่น (2555: 360) ได้ศึกษาวรรณกรรมคำสอนภาคใต้ “ฉบับพิมพ์เล่มเล็ก” โดยอธิบายบทบาทของวรรณกรรมคำสอนว่ามีบทบาททางสังคมที่เข้มข้นกว่าวรรณกรรมคำสอนภาคใต้สมัยโบราณ เพราะมีรายละเอียดเกี่ยวกับสังคมภาคใต้เด่นชัด คำสอนเหล่านี้แทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตของชาวใต้ได้ง่ายและมีประสิทธิภาพ เพราะสอนควบคู่ไปกับการให้ความบันเทิง เช่น สอนผ่านการสวดหนังสือ หรือสอนผ่านการขับร้องที่ใช้ทำนองหนึ่งตระกูล มีทั้งการสืบทอดจากแนวเดิมและสร้างขึ้นใหม่ แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมมุขปาฐะยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวบ้าน อีกทั้งยังมีบทบาทในการให้ความรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ทางพุทธศาสนา เนื่องจากระบบทุนนิยมทำให้ชาวภาคใต้ห่างเหินพุทธศาสนา วรรณกรรมคำสอนเหล่านี้จึงช่วยขัดเกลาจิตใจของคนในชุมชน รวมถึงเป็นเครื่องมือทางสังคมและการเมืองของคนภาคใต้อีกด้วย (พัชลินจ์ จินนุ่น, (2555: 360) การศึกษานี้จึงช่วยให้เห็นบทบาทของวรรณกรรมคำสอนที่มีต่อท้องถิ่นอย่างเข้มแข็ง

จิรภัทร แก้วกู่ (2549: 7-8) อธิบายถึงลักษณะของวรรณกรรมคำสอนไว้ว่ามี 2 ลักษณะ คือ คุณสมบัติส่วนบุคคล ได้แก่ คุณลักษณะอันพึงประสงค์หรือที่สังคมอิสานยอมรับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เช่น ความกตัญญู ความซื่อสัตย์ ความขยันหมั่นเพียร และความอ่อนน้อมถ่อมตน และบทบาทความสัมพันธ์ ได้แก่ บทบาท หน้าที่ อันเป็นสิ่งที่มนุษย์แต่ละคนจะพึงประพฤติปฏิบัติตามลักษณะความสัมพันธ์ ไม่ว่าจะ เป็น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม หรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งบทบาทที่พึงประสงค์เหล่านี้ เรียกว่า จริยธรรม หรือหลักเกณฑ์ ข้อควรประพฤติอันมาจากประสบการณ์เชิงประจักษ์ที่สั่งสมเป็นภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น ลักษณะของวรรณกรรมคำสอนดังกล่าวที่อธิบายมานั้นทำให้ทราบถึงที่มาของคำสอนว่ามาจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่อยู่รอบตัวในการดำเนินชีวิตของมนุษย์เอง และมนุษย์เป็นผู้สืบทอดโดยส่งต่อมาเป็นในรูปแบบวรรณกรรม

สุจิตรา จงสลิตวัฒนา (2543) แสดงทัศนะเกี่ยวกับคำสอนไว้ในพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ว่า คำสอนเป็นสารที่กวีต้องการจะสื่อ และแฝงไว้ในบทประพันธ์โดยไม่ปรากฏอย่างชัดเจน ผู้อ่านอาจไม่ได้ตั้งใจอ่านกวีนิพนธ์สมัยใหม่เพื่อรับทราบคำสอน แต่เมื่อได้อ่านและรับทราบสารที่กวีต้องการจะสื่อแล้วจะเข้าใจได้อย่างแจ่มชัดว่าคือข้อแนะนำ ข้อคิด ข้อชี้แนะ หรือทัศนคติของกวีที่ต้องการส่งผ่านไปยังผู้อ่านอย่างจริงจัง ความจงใจหรือความตั้งใจที่กวีต้องการเสนอความคิดผ่านกวีนิพนธ์สมัยใหม่คือลักษณะสำคัญของวรรณกรรมคำสอน โดยที่กวีอาจจะไม่ได้ปรารถนาให้เป็นเช่นนั้น ดังนั้น วรรณกรรมคำสอนจึงมีลักษณะสำคัญคือสารที่กวีต้องการจะสื่อ นั้นย่อมเจตนาให้เป็นข้อคิดที่ชี้แนะให้ผู้อ่านเข้าใจชีวิตตามทัศนคติของกวี แล้วอาจนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความคิดพฤติกรรมตามข้อแนะนำของกวี แม้ว่าจะไม่ได้มุ่งประพันธ์กวีนิพนธ์ขึ้นเพื่อเป็นวรรณกรรมคำสอนก็ตาม

นิยะดา เหล่าสุนทร (2542) แสดงทัศนะเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนไว้ในการศึกษาภูมิปัญญาของคนไทย : ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน ว่าวรรณกรรมคำสอนเป็นเครื่องมือสร้างสรรค์พลเมืองให้มีคุณภาพ สติปัญญา และคุณธรรมอันนำไปสู่สังคมสงบสุข วรรณกรรมคำสอนจึงเป็นเครื่องบ่งชี้คุณภาพคนในสังคม เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดสั่งสอน และปลูกฝังประสบการณ์ความรู้ต่าง ๆ เพื่อสร้างคนและสร้างชาติในลักษณะที่พึงปรารถนาภายใต้กรอบแห่งพุทธศาสนา แม้ว่าปัจจุบันบทบาทของวรรณกรรมจะไม่โดดเด่นเท่าอดีต แต่ก็สะท้อนให้เกิดความเข้าใจในวิธีการสร้างคน สร้างชาติให้มีคุณภาพ ก่อให้เกิดความรู้ในอดีตอันสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน และอนาคต นับเป็นพื้นฐานในการพัฒนาศักยภาพและพลังปัญญาของคนในชาติต่อไป แนวคิดเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนเบื้องต้นจึงมีบทบาทหน้าที่สำคัญต่อประเทศชาติในหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ

ลมูล จันทน์หอม (2538 : 133-236) ได้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนไว้ว่าเป็นวรรณกรรมประเภทที่มีจุดหมายในการสั่งสอนประชาชน ให้คติธรรม ซึ่งให้เห็นบาปบุญคุณโทษ และข้อประพฤติปฏิบัติของคนทุกระดับตามฐานะ และชนชั้นของตน นับจากกษัตริย์ ขุนนาง เศรษฐี ผู้ดีไพร่ ตลอดจนถึงทาส นอกจากนี้ยังแยกการสั่งสอนเพศชายและเพศหญิงให้รู้ถึงหลักที่ควรปฏิบัติและพึงจดเว้น เช่น ในสังคมล้านนาวรรณกรรมเรื่องคำสอนพระยามังรายมีการสอนผู้ชายโดยการยกตัวอย่างผู้ชายที่ไม่ดี เช่น เกียจคร้าน ไม่อ่อนน้อมต่อผู้สูงอายุหรือผู้มียศศักดิ์ ดูแคลนไม่เอื้อเฟื้อญาติพี่น้อง เจ้าชู้ ไปยุ่งเกี่ยวกับแม่หม้าย เช่นเดียวกับคำสอนผู้หญิงก็ยกตัวอย่างผู้หญิงที่ไม่ดี เช่น ขาดคุณสมบัติแม่บ้านแม่เรือน ปฏิบัติตัวไม่ดีต่อสามี พุดไม่สุภาพ สามีไปรบไม่รักนวลสงวนตัว นุ่งห่มไม่เรียบร้อย วรรณกรรมคำสอนเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการปกครองอย่างหนึ่งที่นักปราชญ์ชาวล้านนาได้คิดขึ้นมาสั่งสอน และควบคุมความประพฤติของประชาชนมาแต่โบราณ นับว่าวรรณกรรมคำสอนมีส่วนทำให้สังคมล้านนาสงบสุข แสดงให้เห็นถึงบทบาทของวรรณกรรมคำสอนที่มีต่อสังคมท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2528: 3-4) อธิบายลักษณะวรรณกรรมคำสอนไว้ในการศึกษาวรรณกรรมอีสานประเภทคำสอนว่า วรรณกรรมคำสอนที่มีผู้จดจำสาระคติมากมักระบุจุดมุ่งหมายว่าแต่งเพื่อสอนชัดเจน วรรณกรรมคำสอนอีสานแม้จะไม่ระบุชื่อผู้แต่งชัดเจน แต่ก็มักจะกำหนดกลุ่มเป้าหมายชัดเจนว่าสอนใคร เช่น วรรณกรรมที่ใช้สอนผู้สูงอายุ คือกาพย์หลานสอนปู่ หลานสอนย่า วรรณกรรมที่ใช้สอนเยาวชน เช่น กาพย์ปู่สอนหลานและกาพย์ย่าสอนหลาน วรรณกรรมที่ใช้สอนสตรี คืออินทนิญาณสอนลูก วรรณกรรมที่ใช้สอนคนทั่วไป คือ พระยาคำกองสอนไพร่ และเทพพระมาลัยคำกลอน นอกจากนี้ยังมีธรรมเนียมนิยมอ้างว่าเป็นคำสอนของบุคคลที่ควรเชื่อถือศรัทธา เช่น เป็นคำสอนของวีรบุรุษในประวัติศาสตร์โบราณ เช่น ขุนบรมหรือพระวอพระตา หรือท้าวพระยา

ผู้เป็นเจ้าของบ้านผ่านเมือง เช่น พระยาคำกอง หรือคำสอนของพระพุทธองค์ พระมาลัยและพระโพธิสัตว์ ในชาติต่าง ๆ ทำให้เห็นลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมคำสอนอีสานได้ดียิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สามารถสรุปแนวคิดเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนได้ว่า เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาคำสอนเป็นองค์ประกอบหลักในเรื่อง โดยกวีมีเจตนาสื่อทัศนคติอย่างจริงจัง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าถึงข้อคิดคำแนะนำได้อย่างลึกซึ้ง อีกทั้งวรรณกรรมคำสอนยังเป็นเครื่องมือควบคุมพฤติกรรมของผู้คนให้เป็นไปตามที่สังคมปรารถนา และสืบทอดภูมิปัญญาที่สั่งสมมาให้ดำรงอยู่ในลักษณะสั่งสอนให้บุคคลประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกที่ควรส่งผลให้มีความมั่นใจในการใช้ชีวิตในระดับปัจเจกชนยิ่งขึ้น ทั้งยังรักษาบรรทัดฐานทางสังคมให้เป็นไปตามทิศทางที่สังคมและวัฒนธรรมกำหนดอันเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ส่งผลให้เกิดความสงบสุขขึ้นในระดับสังคม

1.8.2 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้ และการประกอบสร้าง

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้สังเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับความรู้ และแนวคิดเกี่ยวกับการประกอบสร้างมาผสานกันเป็นกรอบความคิดการประกอบสร้างความรู้เพื่อเป็นแนวทางศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสาน ดังนั้น จึงขอแบ่งประเด็นการศึกษาแนวคิดดังกล่าวเป็น 2 ประเด็นย่อยเพื่อแสดงให้เห็นถึงที่มาที่ไปของแนวคิดหลักที่นำมาประยุกต์ศึกษา ดังนี้

1.8.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้ (Knowledge)

แนวคิดเกี่ยวกับความรู้มีผู้แสดงทัศนะไว้หลายท่าน พระยาอนูมานราชชน (2532: 2) อธิบายเรื่องเกี่ยวกับความรู้ไว้ว่า ความรู้มี 2 อย่างคือ ความรู้เรื่องตนเอง รวมทั้งสิ่งที่ตนผลิตสร้างขึ้น เช่น วัฒนธรรม และความรู้เรื่องสิ่งธรรมชาติที่แวดล้อมตนอยู่ เช่น เรื่องวิทยาศาสตร์ ความรู้ทั้งสองอย่างนี้ เรียกว่า ระบบความรู้ หมายถึง รวมส่วนต่าง ๆ ของความรู้เข้าด้วยกันอย่างมีระเบียบ ตำรา วิทยาหรือศาสตร์แบ่งความรู้ได้เป็น 3 แดนแห่งความรู้ คือ แดนวิทยาศาสตร์ แดนสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ นอกจากนี้ความรู้ยังมีหลายสาขาและแยกย่อยเป็นแขนงวิชา ในสถาบันการศึกษาจึงมี คณะศิลปศาสตร์ ซึ่งเป็นความรู้ความเป็นอยู่ของคน ความรู้สามัญแยกออกเป็นหมวดวิทยาศาสตร์ และศิลปะ หากเป็นระดับมหาวิทยาลัยก็คือ คณะอักษรศาสตร์

ในขณะเดียวกันความรู้ก็เป็นโฉมหน้าที่สำคัญของสังคม โดยเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมเข้าไว้ด้วยกัน ในขณะที่เดียวกันความรู้ก็เป็นกลไกสำคัญในการแบ่งแยกคนในกลุ่มและระหว่างกลุ่มในสังคม ดังที่ ศิวรักษ์ ศิวารมย์ (2551: 81-82) อธิบายไว้ว่าความรู้ที่ซ่อนอยู่ในการปฏิบัติทางสังคมและชนบประเพณีทำให้เห็นว่ากลุ่มแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกัน ความรู้จึงเป็นส่วนที่รวมและแบ่งกลุ่มคน และเป็นมิติของชีวิตมนุษย์ที่เข้ามาเกี่ยวพันกับการเห็นด้วยและการไม่เห็นด้วย ความรู้ที่คนเห็นด้วยจะทำให้คิดคล้ายตาม ในขณะที่ความรู้ของคนที่ไม่เห็นด้วยเราจะมีอคติและไม่เชื่อ ความรู้จึงเป็นการแปลความหมายของความสัมพันธ์ระหว่างความจริงที่มีอยู่แบบนามธรรมที่เป็นตัวแทนเหมือนจริงของโลกประสบการณ์มนุษย์ มนุษย์ใช้ความรู้ทั้งในลักษณะที่เข้าใจประสบการณ์

ของโลกและชี้้นำการกระทำของมนุษย์เอง ซึ่งเป็นความรู้ประเภทวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นภายหลัง เพื่อต้องการควบคุมธรรมชาติ รวมถึงธรรมชาติของตัวเองด้วย

มิเชล ฟูโกต์ (Foucault, 1991: 55 อ้างถึงในอนันต์ กาญจนพันธุ์, 2562: 49 - 50) อธิบายว่าความรู้มี 3 กรอบ ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ มองความรู้บนพื้นฐานของความเชื่อพระเจ้า ยุคคลาสสิก มองความเหมือนภาษาที่สร้างภาพเป็นฐานของความเข้าใจธรรมชาติและ ความมั่นคง และยุคสมัยใหม่ มองความรู้ผ่านการนิยามมนุษย์เป็นประเด็นหลักของความรู้ กรอบของความรู้จึงเป็น กรอบที่มองว่าเราให้ความสำคัญกับอะไรเป็นหลักเกณฑ์ กรอบความรู้ของช่วงเวลานึงไม่ใช่ผลรวม ของความรู้ และไม่ใช่แบบแผนทั่วไปของการวิจัย แต่เป็นการผันแปร การแยกห่างออกจากกัน การ ต่อต้าน ความแตกต่าง ความรู้ไม่ใช่ทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังภาพใหญ่ แต่เป็นพื้นที่ของการกระจายตัว คล้ายกับสนามความสัมพันธ์ที่เปิดกว้างและบรรยายอย่างไม่รู้จบอันนำไปสู่ความเข้าใจความหมายของ ความรู้ที่เกิดขึ้นในวรรณกรรมคำสอนอิสลามได้อย่างลึกซึ้งถึงแก่น เพราะวรรณกรรมคำสอนเสมือน ความรู้ชุดหนึ่งที่มีที่มาจากความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่ซับซ้อนอันตกผลึกจากประสบการณ์เป็นหลัก การ ดำเนินชีวิต

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2558: 41-53) อธิบายว่าความรู้เป็นกลไกสำคัญที่สุดในการสร้าง ความจริงให้ปรากฏแก่สังคม แต่ความรู้จำนวนมากที่ถูกนำมากล่าวถึงและใช้ในการพัฒนาเป็นวาท กรรมที่ถูกนิยามและกล่าวซ้ำตามมโนทัศน์ของการให้ความสำคัญ และนำไปกำหนดนโยบายตลอดจน แนวทางปฏิบัติ จนกลายเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับว่าเป็นความจริงแท้ ความรู้แบ่งออกเป็น 3 ประเภท หลัก คือกลุ่มมนุษยศาสตร์ มุ่งศึกษาผลความสำเร็จของมนุษย์ คุณค่าความเป็นมนุษย์ ความสวยงาม ตลอดจนผลผลิตของวัฒนธรรม อาทิ ภาษาศาสตร์ ปรัชญา ตรรกวิทยา ดนตรี ศิลปะศาสตร์ กลุ่ม สังคมศาสตร์ ได้แก่ วิชาที่พรรณนาถึงการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ และ ปรากฏการณ์สังคม อาทิ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา จิตวิทยา กฎหมาย ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และกลุ่มวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ศึกษาระบบธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ประกอบด้วยฟิสิกส์ ดาราศาสตร์ ชีววิทยา พฤกษศาสตร์ และเคมี

การจัดประเภทความรู้ในมุมมองของจอห์น ล็อก (John Locke 1632-1704) มีลักษณะที่ต่างออกไปเพราะจอห์นใช้ต้นกำเนิดของความรู้เป็นแนวทางในการจำแนก และแบ่งความรู้ ออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ ความรู้ทางประสาทสัมผัส (Sensitive Knowledge) เกิดจาก ประสบการณ์ที่ไม่สัมพันธ์กัน เป็นความจริงที่ไม่ต้องพิสูจน์ แต่สามารถใช้ความรู้พื้นฐานสำหรับการ พิสูจน์ได้ ความรู้ที่เป็นไปได้ (Probable Knowledge) เป็นมโนคติเชิงเดี๋ยวกที่ใช้เป็นมูลบทแต่ผลสรุป เป็นเพียงสิ่งที่เป็นไปได้เท่านั้น ความรู้ปริชาญาณ (Intuitive Knowledge) เป็นมโนคติเชิงซ้อนที่เกิด จากความเข้าใจความสัมพันธ์ของมโนคติเชิงเดี๋ยวกมากกว่า 2 หน่วย เป็นความรู้ที่เชื่อว่าจริงโดยไม่เป็น อื่น ความรู้จากการแสดง (Demonstrative Knowledge) เกิดจากการใช้หลักตรรกวิทยาและมโนคติ

ที่มีอยู่ก่อน แต่ผลที่ได้เป็นเพียง “ความเป็นไปได้” (Probable) เท่านั้น และความรู้จากวิวรรณ์ (Revelation Knowledge) หมายถึงความรู้ที่บุคคลไม่สามารถรู้ได้เอง ต้องให้พระเจ้าเป็นผู้เปิดเผย เช่น ความรู้ทางศาสนาและศีลธรรม (Bilton et al., 2002 อ้างถึงใน พิชรินทร์ สิริสุนทร, 2558: 52)

จากแนวคิดของนักวิชาการทั้งหมดดังกล่าวข้างต้นจึงได้ข้อสรุปว่า แนวคิดคำสอนในวรรณกรรมคำสอน ก็นับว่าเป็นความรู้ประเภทหนึ่งที่สังคมประกอบสร้างขึ้นเพื่อยังประโยชน์แก่คนในสังคมในรูปแบบของวรรณกรรม ดังนั้น ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอิสานจึงเป็นความรู้ที่นำศึกษาถึงการประกอบสร้างขึ้นเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจความชาญฉลาดของกวีท้องถิ่น

1.8.2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการประกอบสร้าง (Construction)

การประกอบสร้างความจริงยังมีความหมายตรงกับ “Social Construction” ที่หมายถึงการสร้างความจริงทางสังคม ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ (2560: 627) อธิบายไว้ว่าด้วยอิทธิพลของทฤษฎีสัญวิทยาและทฤษฎีสังคมศาสตร์สายปรากฏการณ์วิทยาเห็นว่า ภาษาไม่ใช่การสะท้อนภาพของจริงหรือความหมาย แต่ภาษาทำหน้าที่ประกอบสร้างความจริงกับความหมายขึ้นมา เช่น เมื่อภาษาสร้างความเป็นเพศ ความจริงดังกล่าวก็จะเป็นส่วนหนึ่งในการผลิตอัตลักษณ์ของเพศหญิงและเพศชายด้วย โดยภาษาจะทำหน้าที่กำหนดให้ผู้หญิงหรือผู้ชายรับรู้ว่าเป็นใคร เหมือนหรือต่างจากคนอื่นอย่างไร บทบาททางเพศระหว่างเพศหญิงกับเพศชายจึงเป็นเช่นไร และพัฒนาประกอบสร้างขึ้นเป็นตัวตนทางสังคม (Subjectivity) ได้อย่างไร

กำจร หลุยยะพงศ์ (2556: 33-34) อธิบายความหมายของการประกอบสร้างตามแนวคิดของนักภาษาศาสตร์ เฟอร์ดินัน เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) ที่ให้ความสนใจศึกษาสัญลักษณ์ ในทัศนะของโซซูร์ สัญลักษณ์ประกอบไปด้วย 2 ส่วน คือตัวหมายหรือรูปสัญลักษณ์ (Signifier) และตัวหมายถึงหรือความหมายสัญลักษณ์ (Signified) ในขณะที่ Signifier เป็นส่วนที่เป็นรูป Signified จะเป็นส่วนที่เป็นนามหรือความคิด เช่น ความหมายของคำว่า “กุหลาบ” จะเป็น Signifier เมื่อเราเห็นคำนี้อาจเกิดความคิดในใจที่เป็น Signified ว่า ดอกไม้ประเภทหนึ่ง และในบางคนหรือบางสังคมอาจมีความหมายที่ลึกลงไปอีกเป็น “ความรัก” Signifier และ Signified ไม่ได้เกี่ยวข้องกันจริง แต่สังคมวัฒนธรรมกำหนดขึ้น ดังนั้น ความรู้จากเนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมจึงเป็นสิ่งที่สังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ กำหนดขึ้นจากภาษาเพื่อประกอบสร้างความหมายบางประการและสืบทอดอุดมการณ์บางอย่างให้แก่สมาชิกในสังคม

นอกจากนี้ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2561: 521) ยังได้อธิบายแนวคิดการประกอบสร้างสังคมผ่านแนวคิดของสตีเฟน ดับเบิลยู ลิทเทิร์น โจฮัน (Stephen W. Littlejohn) แนวคิดนี้ยังสัมพันธ์กับการสื่อสาร ผู้คนสื่อสารเพื่อตีความเหตุการณ์และเพื่อแลกเปลี่ยนความหมายซึ่งกันและกัน ซึ่งทฤษฎีสัมพันธ์มีแนวคิดว่าความจริง (Reality) ได้ถูกสร้างจากผลผลิตของการสื่อสารและการแลกเปลี่ยนความหมายระหว่างกันของคนในสังคม แนวคิดการประกอบสร้างความจริงทางสังคมเริ่มต้นจากคำพูด

ของ อัลเฟรด ชีทซ์ (Alfred Schtuz) นักปรัชญาชาวออสเตรียที่อธิบายว่าคำพูดที่ใช้ในชีวิตประจำวันมิได้มีความหมายในโลกส่วนตัวแต่เป็นความหมายที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับอีกคน จึงเป็นโลกที่เรามีประสบการณ์ร่วมกันและตีความในสิ่งเดียวกันกลายเป็นความจริงที่ฝังแน่นในสังคม และเป็นความคิดหลักของคนในสังคมด้วย

แนวคิดนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดการสร้างความหมายและภาษาของสจิวเวิร์ต ฮอลล์ (Hall, 1997: 24-25 อ้างถึงในปฐม หงษ์สุวรรณ, 2561: 521) ได้สรุปว่าความหมายกับภาษาทำงานร่วมกัน 3 ประการ ประการแรกคือภาษาเป็นภาพสะท้อนโลกความจริงที่เชื่อว่าความหมายดำรงอยู่ในทุกสิ่ง จึงเลียนแบบความจริง และสามารถจำลองโลกได้ ประการที่สอง ภาษาเป็นการแสดงถึงความตั้งใจของผู้ส่งสารโดยมีความเชื่อว่าผู้ส่งสารกำหนดความหมายต่อโลกความจริงผ่านการใช้ภาษา และประการสุดท้ายเป็นประเด็นที่สำคัญสอดคล้องกับแนวคิดการประกอบสร้างคือ ภาษาเป็นการประกอบสร้างความหมาย (Constructionist Approach) ซึ่งผู้ส่งสารสามารถกำหนดความหมายของภาษา แต่มีความเชื่อว่า สิ่งต่าง ๆ จะมีความหมายก็ต่อเมื่อเรากำหนดขึ้น

กล่าวโดยสรุป การประกอบสร้าง คือกระบวนการสร้างความหมายให้เกิดขึ้นแก่บุคคลและสังคมตามบริบทที่ผู้สื่อความหมายต้องการสร้างความจริงให้เกิดขึ้น ความจริงนั้นอาจไม่ใช่ความจริงเสมอไป แต่มีนัยยะบางอย่างที่มีความหมายต่อตัวเอง ต่อโลกและต่อสังคม และประกอบสร้างขึ้นเพื่อผลประโยชน์บางอย่าง ไม่ว่าจะเป็น ผลประโยชน์ในระดับปัจเจกชน หรือในระดับกลุ่มคน หรือในสังคมประเทศก็ตาม การประกอบสร้างจึงต้องอาศัยการตีความ และการอธิบายเพื่อความเข้าใจในความหมายนั้น

จากแนวคิด และนิยามความหมายของความรู้และการประกอบสร้างทั้งหมดที่กล่าวมา จึงได้แนวคิดของการประกอบสร้างความรู้ (Knowledge Construction) ว่าเป็นกระบวนการผลิตสร้างความรู้ที่ผ่านกลไกทางภาษา อาทิ การเล่าเรื่อง กลวิธีทางภาษาและวรรณศิลป์ และวาทกรรม ประกอบกับวัตถุทางความคิด ประสบการณ์หรือความจริง เช่น ภูมิปัญญา ความคิดของผู้เขียน ข้อมูลทางคติชนวิทยา ประกอบกันขึ้นเป็นความจริงที่คนในสังคมยอมรับ กล่าวโดยสรุป การประกอบสร้างความรู้ คือกระบวนการสร้างความหมายให้แก่ความรู้ซึ่งงานวิจัยนี้หมายถึงเนื้อหาการสอนอันมีบทบาทต่อผู้คนในสังคม และประกอบสร้างขึ้นอย่างมีความหมาย

1.8.3 แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม

สมพร สิงโต (2520) อธิบายแนวคิดการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมไว้ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิ และรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ว่าเป็นการศึกษาตามลำดับของโครงเรื่อง และการลำดับเรื่องราวที่เหมือนกันแต่แตกต่างกันในรายละเอียด เช่น เรื่องแทรกในรามเกียรติ์และรามายณะ ตัวละครที่อาจมีรายละเอียดต่างหรือเหมือนกันด้านชื่อ ประวัติ บทบาทและบุคลิกลักษณะ อิทธิพลของรามเกียรติ์และรามายณะที่มีต่อ

สังคมและวัฒนธรรมไทยทำให้เห็นความเหมือน และความต่างบางประการของโครงเรื่อง เช่น การเรียงลำดับเรื่อง บทบาทของตัวละคร และสาระสำคัญของเนื้อหาบางตอนที่อาจมาจากสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกันระหว่างศาสนาฮินดูกับศาสนาพุทธ การศึกษาดังกล่าวนำมาสู่ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างวรรณกรรม

สายวรุณ น้อยนิมิตร (2542: 216) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคำสอนในอรรถกถาชาดกกับ สาระคำสอนในวรรณคดีคำสอนของไทย โดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ของสาระคำสอนในอรรถกถาชาดก กับสาระคำสอนในวรรณคดีคำสอนของไทย เพื่อแสดงให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาชีวิตในวรรณคดี คำสอนของไทย ซึ่งอาจมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกที่ทำให้เห็นความสัมพันธ์กันในด้านของความคล้ายคลึงของเนื้อหาคำสอน และการรับอิทธิพลแนวคิดจากอรรถกถาชาดกไปประกอบการสอนในวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น โดยจำแนกตามเนื้อหาคำสอน ซึ่งทำให้เห็นว่าอรรถกถาชาดกเป็นต้นแบบของวรรณคดีที่แต่งในประเทศไทยทั้งรูปแบบ องค์ประกอบ และเนื้อหา การศึกษาดังกล่าวทำให้เข้าใจกรอบของการศึกษาในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมว่าควรพิจารณาความคล้ายคลึง หรือความสอดคล้องในด้านต่าง ๆ ตามองค์ประกอบของวรรณกรรมจึงทำให้ทราบว่าวรรณกรรมเรื่องใดคือวรรณกรรมต้นแบบที่ส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมเรื่องอื่น

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2546) ศึกษาปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น โดยดูความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนต่าง ๆ ทั้งในกลุ่มโพธิสัตว์ประวัติ กลุ่มพุทธชีวประวัติ และกลุ่มพุทธศาสนประวัติ พิจารณาอายุของต้นฉบับว่าฉบับใดเก่าแก่กว่า และเปรียบเทียบข้อความเดียวกันในแต่ละสำนวนเพื่อดูที่มาของสำนวนว่ามีการแปลมาจากภาษาบาลีหรือไม่อย่างไร หรือมีการเรียบเรียงจากอีกฉบับหนึ่งอย่างไร ฉบับใดมีอิทธิพลต่อฉบับอื่น อย่างไร เป็นความสัมพันธ์โดยตรงหรือมีอีกฉบับเชื่อมโยงกันอยู่ หรือมีการแทรกข้อความหรือไม่อย่างไร นอกจากนี้ยังอาจดูถึงความคล้ายคลึงหรือความแตกต่างด้านเนื้อหาของแต่ละสำนวน โดยเปรียบเทียบสำนวนภาษาประกอบการพิจารณาความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ซึ่งทำให้ได้แนวคิดของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมว่าควรพิจารณาอย่างรอบด้าน ทั้งรายละเอียดด้านที่มา เนื้อหาที่อาจมีความเชื่อมโยง หรือแทรกอยู่ในบางฉบับ สำนวนการประพันธ์ และศึกษาเชิงเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความคล้ายและความแตกต่างด้านเนื้อหา

ธานีรัตน์ จัตุหะศรี (2554: 29-115) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอินเหนอฉบับลาวกับอินเหนอฉบับไทย โดยดูความสัมพันธ์ด้านความเหมือนคล้าย ซึ่งความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาพิจารณาจากเหตุการณ์ในโครงเรื่อง หากเหตุการณ์สำคัญที่แสดงปมขัดแย้งมีความเหมือนกันจึงอธิบายได้ว่าอินเหนอฉบับลาวมีความสัมพันธ์กับอินเหนอฉบับไทยในฐานะที่สืบทอดเนื้อหาจากฉบับของไทย ส่วนความสัมพันธ์ด้านลักษณะตัวละครศึกษาจากลักษณะสอดคล้องของตัวละครทั้งสองเรื่อง ซึ่งตัวละคร

หลายตัวจากอินเหนอฉบับลาวกับอินเหนอฉบับไทยมีลักษณะที่สอดคล้องกัน มีเพียงบางตัวละครที่มีการดัดแปลงเสียงหรือมีอักษรวิธีต่างไปจากฉบับไทยบ้าง ด้านกลวิธีการพรรณนาและด้านถ้อยคำสำนวนมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันทั้งสองฉบับ สรุปได้ว่าอินเหนอฉบับลาวมีที่มาจากอินเหนอฉบับไทย ได้แก่ การเรียกชื่อตัวละครและชื่อเมืองตรงกัน การใช้คำศัพท์ความหมายตรงกัน การใช้ถ้อยคำตรงกันในบริบทเดียวกัน และการใช้สำนวนความเปรียบตรงกันในบริบทเดียวกัน การศึกษาดังกล่าวจึงได้พบสรุปของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมอีกแห่งหนึ่งคือ ศึกษาความคล้ายคลึงตามองค์ประกอบของวรรณกรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่อธิบายได้ชัดเจนว่าวรรณกรรมเรื่องใดส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมเรื่องใด

การศึกษาความสัมพันธ์ของวรรณกรรมจึงเป็นการศึกษาความสอดคล้องสัมพันธ์ หรือความเชื่อมโยงบางประการ หรือความเหมือนคล้ายในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านเนื้อหา ด้านตัวละคร ด้านการพรรณนา และด้านการใช้ถ้อยคำสำนวน หรือศึกษาเชิงเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นลักษณะความคล้ายคลึงอย่างชัดเจนที่อาจทำให้ทราบถึงการรับและการส่งอิทธิพลของวรรณกรรมประเภทหนึ่งต่อวรรณกรรมอีกประเภทหนึ่ง

จากแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวทั้งหมด สามารถสังเคราะห์วิธีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นได้ ดังนี้

1) ศึกษาความสัมพันธ์เกี่ยวข้องของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่นในด้านแนวคิด เนื้อหา และรูปแบบการนำเสนอ เช่น การสร้างสรรค์งานวรรณกรรมประเภทอื่น โดยนำโครงเรื่อง หรือคำสอนบางแนวคิดมาประพันธ์เรื่องขึ้นใหม่

2) ศึกษาความเหมือนคล้าย และลักษณะร่วมของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น ทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบ เช่น มีการนำเสนอแนวคิดเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน และมีรูปแบบการนำเสนอที่คล้ายคลึงกัน ตลอดจนมีลักษณะด้านเนื้อหาและรูปแบบที่ร่วมกัน

3) ศึกษาความเชื่อมโยงบางประการที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น อาทิ การอ้างอิงวรรณกรรมประเภทอื่น หรือตัวละครในวรรณกรรมประเภทอื่นโดยแทรกอยู่ในคำสอนเพื่อเน้นย้ำคำสอน

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมในงานวิจัยนี้จึงเป็นการศึกษาความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกันของวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นที่นำไปสู่การอธิบายที่มาของแนวคิดในการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอน และทำให้ทราบว่าที่มาของการสร้างสรรค์วรรณกรรมคำสอนมีที่มาจากความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นในด้านใดบ้าง

1.8.4 แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องเล่า และการเล่าเรื่อง

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องเล่าและการเล่าเรื่องเป็นแนวคิดที่สำคัญในศึกษาวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า เพราะการนำเสนอเรื่องราวเป็นกลวิธีที่โดดเด่นในการประกอบสร้างความรู้ ผู้วิจัยจึงแยกประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็นย่อย ดังนี้

1.8.4.1 แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องเล่า (Narrative)

“เรื่องเล่า” แปรมาจากคำภาษาอังกฤษว่า Narrative ซึ่งมีรากศัพท์จากภาษาละตินว่า “gnarus” มีความหมายว่า “รู้” ฌ็อง ฟร็องซัวส์ เลียวตาร์ด (Jean-Francois Lyotard) เป็น “ความรู้” ลักษณะหนึ่งที่สามารถใช้สื่อสารกันในสังคม การสร้างเรื่องเล่าจึงเป็นการส่งผ่านความรู้และมีพฤติกรรม เรื่องเล่ามีความหมายตามยุคสมัย คือการที่ผู้เล่าหนึ่งคนหรือมากกว่าเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงหรือจินตนาการขึ้นมาให้ผู้ฟังหรือผู้อ่าน เรื่องเล่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีต เมื่อนักโครงสร้างนิยมเสนอว่าเรื่องเล่าต้องแยก “ตัวเรื่อง” (Story) ออกจากโครงเรื่อง (Plot) เพราะตัวเรื่องหมายถึงลำดับเหตุการณ์ตามเวลา และโครงเรื่องหมายถึงวิธีการในการนำเสนอตัวเรื่อง (Mcquillan, 2000: 323 อ้างถึงใน สรณัฐ ไตลังคะ, 2560: 8) ประเด็นที่น่าสนใจไม่ใช่ตัวเรื่อง แต่เป็นโครงเรื่อง หรือวิธีการเล่าเรื่อง ตัวเรื่องหนึ่งอาจมีวิธีการเล่าที่หลากหลาย ซึ่งก็คือศิลปะในการเล่าเรื่อง และวิธีการเล่าเรื่องที่แตกต่างกันทำให้ตีความต่างกัน อริสโตเติล (Aristotle) แบ่งองค์ประกอบของเรื่องเล่าออกเป็น 6 ประเภท คือโครงเรื่อง ตัวละคร แนวคิด ถ้อยคำ เพลง และฉาก องค์ประกอบที่เขาให้ความสำคัญที่สุดคือโครงเรื่อง (สรณัฐ ไตลังคะ, 2560: 9)

เรื่องเล่าอาจเป็นเขียนประเภทอัตชีวประวัติที่ที่เล่าย้อนอดีตที่ผ่านมา โดยถูกเลือกสรร ตัดทิ้ง หรือละเอียดที่จะเขียนถึง หรือเลือกสรรเฉพาะเรื่องราวที่ผู้เขียนเชื่อว่าเป็น “เหตุ” ของ “ผล” ที่เป็นตัวตนของผู้เขียนในปัจจุบัน อัตชีวประวัติจึงมีทั้งส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์และบันเทิงคดี เมื่อเวลาผ่านไปและผู้เขียนเห็น “ผล” ที่เกิดขึ้นเมื่อตอนเล่าเรื่องจึงอาจเชื่อมโยงเหตุการณ์ใหม่ ในแง่ของวรรณกรรมในฐานะที่เป็นเรื่องเล่าประเภทหนึ่ง เราสามารถศึกษาได้จากแนวทางการศึกษาวรรณกรรมแนวใหม่คือรูปแบบนิยม ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากรัสเซีย สิ่งทีรูปแบบนิยมสนใจศึกษาคือการสร้างโครงเรื่อง โดยแบ่งเรื่องเล่าออกเป็นสองส่วน คือ ตัวเรื่อง และโครงเรื่อง ตัวเรื่องเป็นเหตุการณ์ตามลำดับเวลา ส่วนโครงเรื่องเป็นผลลัพธ์ หรือเรื่องที่เราอ่านที่เกิดจากการใช้ศิลปะการเล่า “เลือก” และ “จัดลำดับ” ตัวเรื่องใหม่ ดังนั้น การจัดการเรื่องเวลา ไม่ว่าจะเป็น การสลับลำดับ ตัด ยืด หรือย่อเวลาในเหตุการณ์จึงส่งผลต่อเรื่อง (Scholes, 1974: 80 อ้างถึงใน สรณัฐ ไตลังคะ, 2560: 13)

ทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องเล่า (“ศาสตร์แห่งเรื่องเล่า” หรือ Narratology) โจนาธาน คัลเลอร์ (Jonathan Culler) อธิบายว่าเรื่องเล่าเป็นรูปแบบพื้นฐานของความรู้ หรือเป็นโครงสร้างวาทศิลป์ที่ทั้งปิดเบือนและเปิดเผย เรื่องเล่านำเสนอความรู้และมายา เราจึงจำเป็นต้องมีความรู้จากโลกที่เป็น

อิสระจากเรื่องเล่า และมีหลักคิดพื้นฐานในการตัดสิน รวมถึงตระหนักว่าเรื่องเล่าเป็นโครงสร้าง วาทศิลป์ที่สร้างมาyasลับกับเรื่องเล่าในฐานะที่สร้างความหมายหลักให้แก่เรา โดยองค์ประกอบที่ จำเป็นต้องมี ได้แก่ โครงเรื่อง การนำเสนอ มุมมอง และเรื่องราว (คัลเลอร์, โจนธาณ.สุนันทา วรณ สิ้นธ์ เบล (ผู้แปล), 2561: 148-163)

นพพร ประชากุล (2552: 357) อธิบายว่าเรื่องเล่าเป็นการประกอบสร้าง หรือ Construction ไม่ใช่การเลียนแบบความจริง แต่เป็นการประกอบสร้างเพื่อสื่อความหมายบางอย่าง เรื่องเล่าสามารถจัดระเบียบ จัดรูปทรง และสร้างนัยให้แก่บางสิ่งที่จับต้องความหมายไม่ได้ หรือบาง สิ่งบางอย่างที่หาจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดไม่ได้ โดยช่วยจัดจุดเริ่มต้น จุดจบ รวมถึงช่วยทำให้เห็นว่ามี การคลี่คลาย ความหมายในชีวิตเราล้วนมาจากเรื่องเล่าทั้งสิ้น ดังคำกล่าวของนักวิจารณ์ชาวฝรั่งเศส ชื่อ Thibaudet ที่ว่า “คุณูปการของเรื่องเล่าคือหลอกให้เราคิดไปว่าชีวิตมีความหมาย” คนแต่ละคน ต้องสร้างเรื่องเล่าอย่างน้อยหนึ่งเรื่องเพื่อให้รู้ว่าความหมายของชีวิตคืออะไร

นอกจากนั้นนพพร ยังได้อธิบายวิธีการศึกษาเรื่องเล่าว่ามี 2 ระดับ คือเรื่องเล่าระดับ เนื้อความ (Text) และเรื่องเล่าระดับโครงสร้าง (Fabula) การศึกษาเรื่องเล่าระดับเนื้อความต้องทราบ ว่าเรื่องเล่าประกอบสร้างอย่างไร มีแบบแผนตรรกะภายในอย่างไร และการเดินเรื่อง หรือ องค์ประกอบของเรื่องถูกกำหนดด้วยชนบ หรือกติกาอะไรบ้าง กล่าวคือจำเป็นต้องดูองค์ประกอบ และกลวิธีการนำเสนอ ซึ่งได้แก่ ตัวละคร สถานที่ เวลา โครงเรื่อง กลวิธีการเล่าที่ต้องมีผู้เล่าเรื่องที่ อาจปรากฏตัวหรือไม่ปรากฏตัว และวิธีเล่า คือการลำดับเหตุการณ์ และมุมมองที่ใช้ในการเล่า ส่วน การศึกษาเรื่องเล่าระดับโครงสร้าง คือการหาไวยากรณ์ของเรื่องเล่ามาอธิบายซึ่งได้รับอิทธิพลจาก โครงสร้างนิยม โดยมองความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยความหมายต่าง ๆ ว่ามีอยู่เพียงสองแบบใหญ่ ๆ คือ แบบ Syntagmatic หรือแนวนอน และแบบ Paradigmatic คือหน่วยสัมพันธ์มาแทนที่กันได้ อย่งไรในระบบของเรื่องเล่า เป็นต้น (นพพร ประชากุล, 2552: 338-345)

จากแนวคิดดังกล่าว เรื่องเล่าในงานวิจัยนี้อาจหมายถึงความรู้จากคำสอนที่ประกอบ สร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมาย และในแง่นี้วรรณกรรมคำสอนที่มีตัวเรื่องในการนำเสนอเนื้อหาคำสอนก็ นับว่ามีลักษณะของเรื่องเล่าแบบวรรณกรรมที่มีการดำเนินเรื่องโดยใช้โครงเรื่องเป็นหลัก ซึ่งมี องค์ประกอบเหมือนวรรณกรรมที่นำเสนอเรื่องราว เราจึงอาจนำวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็น เรื่องเล่ามาศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในฐานะที่เป็นเรื่องเล่าประเภทหนึ่งได้ โดยใช้หลัก การศึกษาจากการเล่าเรื่องดังจะขอกล่าวต่อไปนี้

1.8.4.2 แนวคิดเกี่ยวกับการเล่าเรื่อง

ศาสตร์แห่งการเล่าเรื่องได้รับความนิยมนำมาใช้วิเคราะห์กับวิทยาการอื่นมากมาย สรรณัฐ ไตลังคะ (2560: 15) ยกตัวอย่างการนำศาสตร์ของการเล่าเรื่องมาใช้กับวรรณกรรม และ ภาพยนตร์ จากบทความเรื่อง “Ideology and Ideological State Apparatuses” ของหลุยส์ อัล

คูสแซร์ ที่ชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมมีบทบาทสำคัญในการประกอบสร้างประธาน ในที่นี้คือปัจเจกบุคคล ที่ด้านหนึ่งตกอยู่ใต้อำนาจรัฐ แต่อีกด้านถูกประกอบสร้างด้วยมายาคติว่าตนมีเสรีภาพ ความขัดแย้งนี้ ทำงานผ่านกลวิธีการใช้มุมมอง (Point of View) หรือที่เรียกว่าการนิทัศน์ (Focalization) ทำให้ผู้อ่านมองว่าตัวเองอยู่ในสถานการณ์เดียวกับตัวละครตัวนั้น (Currie, 1998: 29 อ้างถึงในสรณัฐ ไตลังคะ, 2560: 16)

คัลเลอร์, โจนาราน (สุนันทา วรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล) 2561: 156-159) อธิบายว่าการเล่าเรื่องเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กับมุมมองของผู้เล่า ซึ่งมีตัวแปรหลายตัว ได้แก่ ตัวแปรด้านเวลา ตัวแปรด้านระยะห่างและความเร็ว และข้อจำกัดของความรู้ ในด้านเวลา การเล่าอาจนำเสนอเหตุการณ์ขณะที่เกิดขึ้น หรือหลังเกิดเหตุการณ์ไม่นาน หรือทิ้งช่วงไปนานหลังเหตุการณ์ โดยมุ่งไปยังสิ่งที่ผู้มองรู้หรือคิดขณะเกิดเหตุการณ์ หรือความเห็นหลังจากทราบเรื่อง การเลือกมุมมองที่แปรตามเวลาทำให้เกิดความแตกต่างต่อผลของเรื่องเล่า ส่วนตัวแปรด้านระยะห่างและความเร็ว เรื่องเล่าอาจมองผ่านกล้องขยายระยะใกล้หรือไกล ดำเนินไปช้า ๆ และแจกแจงรายละเอียดหรืออาจเล่าอย่างรวดเร็วว่าเกิดอะไรขึ้น ลักษณะโดดเด่นที่สุดของการเล่าคือสิ่งที่ฌีราต ฌอเน็ตต์ (Gérard Genette) เรียกว่า การกล่าวซ้ำแบบหลอก ๆ หมายถึง สิ่งที่พิเศษเฉพาะมากจนไม่สามารถเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีกได้ แต่กลับถูกนำเสนอว่าเกิดขึ้นเป็นประจำ และตัวแปรสุดท้ายคือข้อจำกัดของความรู้ การเล่าเรื่องจึงกลายเป็นเหตุการณ์หนึ่งในเรื่อง และเป็นเหตุการณ์ที่ผลลัพธ์และนัยสำคัญกลายเป็นประเด็นหลักเป็นเรื่องราวซ้อนเรื่องราวซ้อนเรื่องราวนั่นเอง

จากแนวคิดดังกล่าว จึงสรุปการเล่าเรื่อง (Storytelling) คือกระบวนการเรียบเรียงเหตุการณ์มากกว่าสองเหตุการณ์ด้วยกลไกทางภาษาที่สร้างสรรค์ โดยผู้เล่าเรื่องจะพรรณนาสิ่งที่ตนเห็น มีประสบการณ์ หรือจินตนาการ นำไปสู่ความรู้ และความตระหนักรู้ได้อย่างน่าสนใจ อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาการเล่าเรื่องก็คือวิธีการที่เราพยายามศึกษาเรื่องเล่า หรือความรู้ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจากวรรณกรรมคำสอนนั่นเอง

1.8.5 แนวคิดอนุภาคของตัวละคร

Thompson. Stith (1977: 415 - 416) อธิบายความหมายของคำว่าอนุภาค (Motif) ไว้ว่า อนุภาคเป็นองค์ประกอบที่เล็กที่สุดในนิทาน ซึ่งมีลักษณะที่ไม่ธรรมดา แปลกใหม่ โดดเด่น และมีพลังต่อผู้อ่านจนเป็นเรื่องราวที่สืบทอดอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณี อนุภาคอาจจำแนกได้ 3 ประเภท ได้แก่ 1) ตัวละครในเทพนิยาย หรือสัตว์แปลก ๆ หรือสิ่งมีชีวิตที่น่าอัศจรรย์ เช่น แม่มด ยักษ์ หรือนางฟ้า หรือแม้แต่ตัวละครมนุษย์ตามแบบแผน เช่น ลูกคนสุดท้อง หรือแม่เลี้ยงที่โหดร้าย 2) วัตถุสิ่งของที่แปลกประหลาด เช่น วัตถุเวทย์มนตร์ ธรรมเนียมที่ไม่ธรรมดา หรือความเชื่อที่แปลกประหลาด และ 3) เหตุการณ์ หรือพฤติกรรมที่มีลักษณะเด่นพิเศษ เราจึงสามารถศึกษาหน่วยที่เล็ก

ที่สุดของวรรณกรรมโดยดูตามแนวคิดดังกล่าวของสติตได้ ไม่ว่าจะเป็น ตัวละคร วัตถุสิ่งของ หรือ เหตุการณ์ที่มีลักษณะพิเศษไม่ธรรมดา

ประคอง นิมมานเหมินท์ (2543: 39) อธิบายว่าองค์ประกอบที่ถือว่าเป็นอนุภาคจึงควรเป็น องค์ประกอบที่มีลักษณะเด่น ไม่ใช่เรื่องธรรมดาสามัญ เช่น ตัวละครที่เป็นพ่อแม่ เด็กชาย เด็กหญิง คนแก่ สุนัข แมว ไม่ถือว่าเป็นอนุภาค แต่แม่เลี้ยงใจร้าย เด็กผู้หญิงผิวขาวเหมือนหิมะ แมวหรือสุนัข พุดได้เป็นอนุภาคได้ ถ้าเล่าว่า “ชายหนุ่มสวมหมวกพิเศษซึ่งทำให้หายตัวได้ ขึ้นพรมิเศษแล้วไปยัง ดินแดนซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระอาทิตย์และทิศตะวันตกของพระจันทร์” ข้อความความนี้ ประกอบด้วยอนุภาค 3 อนุภาค คือหมวกพิเศษ พรมิเศษ และดินแดนมหัศจรรย์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ สอดคล้องกับสติต ทอมป์สัน ซึ่งเป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นลักษณะพิเศษขององค์ประกอบใน วรรณกรรมที่โดดเด่นสามารถนำมาประยุกต์เพื่อศึกษาตัวละครซึ่งเป็นองค์ประกอบที่น่าสนใจใน วรรณกรรมได้ดี

ศิราพร ณ ถกลาง (2557: 40-57) ที่อธิบายว่าอนุภาค เป็นหน่วยย่อยในนิทานที่ได้รับการสืบ ทอดและดำรงอยู่ในสังคมหนึ่ง ๆ และเหตุผลที่ได้รับการสืบทอดก็เพราะมีความไม่ธรรมดา มีความ น่าสนใจ อาจเป็นตัวละคร วัตถุสิ่งของ พฤติกรรมหรือเหตุการณ์ เช่น แมงมุมสร้างโลก ม้าเหาะได้ การศึกษาอนุภาคจึงเป็นการศึกษาความคิดและจินตนาการของมนุษย์ที่มีเสรีและสามารถคิดถึงเรื่องที่ไม่ แปลกประหลาดมหัศจรรย์ได้มากมาย ทั้งที่ไม่มีอยู่จริง และมนุษย์ในซีกโลกใดวัฒนธรรมใดอาจคิดถึง สิ่งที่ไม่ธรรมดา ศิราพร ณ ถกลางยังเสนอแนวคิดการศึกษาอนุภาคไว้ 2 แบบคือ วิธีวิทยาในการศึกษา อนุภาคกับความคิดเชิงวัฒนธรรม และวิธีวิทยาในการศึกษาความคิดที่เป็นสากลของมนุษย์ ซึ่งสามารถ ศึกษาได้ 3 วิธี ได้แก่ เลือกกลุ่มความคิดที่น่าสนใจจากหมวดย่อยในหมวดใหญ่ เลือกคำบางคำจาก ดัชนีอนุภาคฯ เล่มที่ 6 และเลือกอนุภาคในนิทานไทยที่คิดว่าน่าสนใจแล้วลองสืบค้นในดัชนีอนุภาค จากแนวคิดการศึกษาวิธีวิทยาดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำวิธีวิทยาในการศึกษาความคิดที่เป็นสากลของมนุษย์ มาประยุกต์ศึกษาอนุภาคของตัวละครในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะพิเศษน่าจดจำ

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2561: 332) แสดงทัศนะว่าแนวคิดเรื่องอนุภาคถือเป็นความคิดสำคัญที่ นักคติชนวิทยาทั่วโลกสนใจนำไปศึกษานิทานพื้นบ้านในประเทศต่าง ๆ เช่น A Type and Motif- Index of Japanese Folk Literature พิมพ์ในปีค.ศ. 1971 หรือ Motif-Index of Early Icelandic Literature พิมพ์ปีค.ศ. 1956 หรือ Motif and Type Index of the Qral Tales of India และในวง วิชาการไทยมีงานวิจัยที่ใช้ประเด็นเรื่องอนุภาคมาเป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการศึกษาวิเคราะห์ เช่น วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตของเอื้อนทิพย์ พิระเสถียร (2529) เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์ แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสาตก โดยใช้ดัชนีอนุภาคและแบบเรื่องของนิทานเป็นแนวทางในการ เปรียบเทียบ และวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตของปรียารัตน์ เขาวลิตประพันธ์ (2549) เรื่อง อนุภาคสมพาสที่ผิดธรรมชาติที่พบในนิทานไทยภาคต่าง ๆ 154 เรื่องแล้วนำมาจัดระบบโดยใช้ดัชนี

อนุภาคพื้นบ้าน ตัวอย่างการศึกษาดังกล่าวเป็นการศึกษาตามแบบวิธีวิทยาในการศึกษาความคิดที่เป็นสากลของมนุษย์อย่างชัดเจน ซึ่งอาจเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้แนวคิดอนุภาคมาศึกษาในวรรณกรรมคำสอนอีสานได้ดี

นิตยา วรรณกิติร์ (2563: 132) แสดงทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาอนุภาคตามวิธีวิทยา การศึกษาอนุภาคกับความคิดเชิงวัฒนธรรมว่าการปรากฏของอนุภาคในนิทานได้สะท้อนความคิดหรือความเชื่อทางวัฒนธรรมของผู้เป็นเจ้าของ ตัวอย่างการศึกษาตามแนวคิดนี้ เช่น วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (2544) เรื่องอนุภาคน้ำเต้าในตำนานน้ำท่วมโลกและตำนานกำเนิดมนุษย์ ข้อสังเกตเชิงวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านบริบทสังคมและวัฒนธรรม เช่น ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเชื่อร่วมกันในชาติพันธุ์หลายกลุ่มว่ามนุษย์เกิดมาจากน้ำเต้า และบทความของนิตยา วรรณกิติร์ (2555) เรื่องอนุภาคการกำเนิดธรรมชาติในชาดก ตำนาน และนิทานพื้นบ้านไทย ข้อค้นพบทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจคือ อนุภาคการกำเนิดเหนือธรรมชาติทั้งสองลักษณะเป็นการสื่อสารความคิดเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมกลายเป็นลักษณะการศึกษาอนุภาคตามวิธีวิทยาความคิดเชิงวัฒนธรรมสามารถนำมาประยุกต์ตีความอนุภาคของตัวละครของวรรณกรรมคำสอนอีสานในบริบทสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ในลำดับต่อไป

กล่าวโดยสรุป แนวคิดอนุภาคเป็นหน่วยที่เล็ก และพิเศษที่สุดในวรรณกรรมซึ่งผู้อ่านสามารถสังเกตเห็นอย่างโดดเด่น สืบทอด และจดจำได้ดี ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีอนุภาคของตัวละครที่น่าสนใจผู้วิจัยจึงนำแนวคิดอนุภาคตัวละครมาประยุกต์ศึกษาตัวละครในวรรณกรรมคำสอนอีสานตามบริบทวัฒนธรรมท้องถิ่น

1.8.6 แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

แนวคิดเรื่องวาทกรรม หรือ Discourse เป็นมุมมองตามแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ที่เห็นว่า วาทกรรมหมายถึงวิธีการสื่อสารด้วยภาษาแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาษาพูด ภาษาเขียน ภาษาภาพ หรือภาษากิริยาท่าทางอันอยู่ในกรอบของโครงสร้างภาษาที่ถูกสถาปนาเป็นตัวบุคคล ชุดความรู้ ระบบความสัมพันธ์ และความหมายของสรรพสิ่ง เนื่องจากวาทกรรมเป็นนามธรรมธรรมจึงต้องแสดงออกมาในแบบรูปธรรม และกระบวนการทำงานของวาทกรรมที่เรียกว่าปฏิบัติการเชิงวาทกรรม หรือ Discursive Practice จะเกิดจากการนำเอาวาทกรรมที่มีอยู่มาปะทะสังสรรค์กัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2560: 490)

ฟูโกต์มองว่าวาทกรรมคือ “Practices which Systematically from the Objects of which they speak” (ณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2556: 6 อ้างอิงมาจาก Foucault 1972: 49 อ้างถึงใน Baker and Ellece 2011: 31) หรือวิถีปฏิบัติที่สร้างสิ่งที่พูดถึง หรือกระบวนการสร้างความหมายให้แก่สิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ (ณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2556: 6) วาทกรรมเป็นกลไกประกอบสร้างความหมาย และความหมายที่ประกอบสร้างโดยวาทกรรมนั้นมีลักษณะเป็นความรู้ หรือชุดความรู้ที่

สถาปนาความจริงขึ้นมาเพื่อใช้กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ และบุคคล (ศิริพร ภักดีผาสุข, 2561: 103) วาทกรรมจึงหมายถึงเนื้อหาของการแสดงออกที่แลกเปลี่ยนกันในบริบททางสังคมโดยความตั้งใจของผู้แสดงออก ขณะเดียวกันก็ได้รับการปฏิบัติโดยความตั้งใจของผู้มีส่วนร่วมคนอื่น การแลกเปลี่ยนในฐานะความหมายเป็นสมบัติทางโครงสร้างของวาทกรรม (ศิริรักษ์ ศิวารมย์, 2551: 85)

วาทกรรมจึงเป็นมากกว่าภาษา หรือคำพูด และมีภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรม (Discursive Practice) ซึ่งรวมถึงจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่า และสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น มิเชล พูโกต์กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าวาทกรรมถูกสร้างขึ้นมาจากความแตกต่างระหว่างสิ่งที่สามารถพูดได้อย่างถูกต้องในช่วงเวลาหนึ่ง กับสิ่งที่ถูกพูดอย่างแท้จริง วาทกรรมจึงสร้างสรรค์สิ่งขึ้นมาภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชัดเจนและกฎเกณฑ์เป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงหรือการหายไปของสรรพสิ่งที่มีการสร้างและเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ถูกพูดถึงโดยวาทกรรม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2560: 21)

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับ ศิริพร ภักดีผาสุข (2561: 107) ที่อธิบายแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis) ว่าเป็นแนวทางการศึกษาภาษาในฐานะองค์ประกอบของวาทกรรม โดยมุ่งวิเคราะห์บทบาทของวาทกรรมในแง่การสื่ออุดมการณ์ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดและพฤติกรรมของคนในสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เป็นการศึกษาภาษาในแง่มุมมองภาษาสัมพันธ์กับอำนาจและอุดมการณ์ โดยนอร์มัน แฟร์คลัฟ (Fairclough) และได้เสนอกรอบการวิเคราะห์วาทกรรมไว้ 3 มิติ ดังนี้

1) ตัวบท (Text) หมายถึง ภาษาเขียนที่สร้างข้อความต่อเนื่องกัน โดยวิเคราะห์และบรรยายให้เห็นองค์ประกอบต่าง ๆ พร้อมทั้งอุดมการณ์ที่สื่อในตัวบท ตัวบทประกอบด้วยวัจนภาษา และสิ่งต่าง ๆ ที่สื่อความหมายมีหน้าที่ 3 ประการตามแนวคิดเรื่องหน้าที่ของภาษาที่ฮัลลiday (Halliday, 1978) เสนอ ได้แก่ หน้าที่ด้านการถ่ายทอดความคิด (Ideational Function) หน้าที่ด้านบุคคลสัมพันธ์ (Interpersonal Function) และหน้าที่ด้านการเรียบเรียงความ (Textual Function) หน้าที่ด้านการถ่ายทอดความคิดของตัวบทคือหน้าที่ในการสร้างและต่อยอดภาพแทนของสิ่งรอบตัวเรา หน้าที่ด้านบุคคลสัมพันธ์ของตัวบทหมายถึงรวมถึงการสร้าง ตอกย้ำ และดำรงอัตลักษณ์และความสัมพันธ์ในสังคม ส่วนหน้าที่ด้านการเรียบเรียงคือการประกอบตัวบทที่มีเอกภาพและสัมพันธ์ภาพขึ้นจากประโยคหรืออนุภาค (ณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2556: 9)

2) วิธีปฏิบัติทางวาทกรรม (Discursive Practice) หมายถึงกระบวนการผลิตและกระจายตัวบท โดยอาศัยการตีความว่าตัวบทมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบของวิธีปฏิบัติทางวาทกรรมหรือการปฏิสัมพันธ์ในบริบทการสื่อสารตามทฤษฎีชาติพันธุ์วรรณนาแห่งการสื่อสาร ได้แก่ ชุมชนการสื่อสาร (Speech Community) หมายถึง กลุ่มคนซึ่งใช้ภาษา รับรู้เข้าใจกฎเกณฑ์ การตีความภาษาและการสื่อสารร่วมกัน สถานการณ์การสื่อสาร (Communicative Situation) หมายถึง

เหตุการณ์ทางสังคมซึ่งเกิดการสื่อสาร เหตุการณ์การสื่อสาร (Communicative Event) หมายถึงชุด การปฏิสัมพันธ์ด้วยการสื่อสารซึ่งมีวัตถุประสงค์หลัก หัวข้อเรื่อง จุดสนใจหลัก และฉากเดียวกัน ผู้ร่วมการสื่อสารกลุ่มเดียวกันและใช้รูปแบบภาษาแบบเดียวกัน วัจนกรรมการสื่อสาร (Communicative Act) หมายถึงรูปภาษาที่สื่อเจตนาของผู้สื่อสาร (Duranti 1988 : 216-217, Saville-Troike 1982 : 28-29 และ J. L. Austin 1962; J. R. Searle 1965 and 1969 อ้างถึงใน ศิริพร ภักดีผาสุข, 2553: 19)

3) วิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรม (Socio-cultural Practice) หมายถึง สถานการณ์หรือปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการผลิตและบริโภคร่วมกัน และอิทธิพลที่ ตัวบทมีต่อสังคมและวัฒนธรรม โดยอธิบายว่าอุดมการณ์ที่สื่อผ่านตัวบทได้รับอิทธิพลหรือเป็นผลมา จากองค์ประกอบส่วนใดของบริบททางสังคมวัฒนธรรมและตัวบทส่งผลหรือมีอิทธิพลในการประกอบ สร้างความหมายหรือกำหนดอัตลักษณ์ให้แก่สิ่งใดในบริบททางสังคม ดังแผนผังกรอบการวิเคราะห์ วาทกรรมตามแนวคิดของแฟร์คลอฟ (Fairclough, 1992,1995 อ้างถึงใน ศิริพร ภักดีผาสุข, 2553: 14-15) ต่อไปนี้

ภาพประกอบ 1 กรอบการวิเคราะห์วาทกรรมตามแนวคิดของแฟร์คลอฟ

จากแนวคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์วาทกรรมดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจะนำมาศึกษาวรรณกรรม คำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า มีการใช้ภาษาในลักษณะวาทกรรมเพื่อประกอบสร้างความรู้อย่างโดดเด่น โดยขั้นตอนแรก พิจารณา

จากตัวบท คือเนื้อหาคำสอนที่มีลักษณะเป็นวาทกรรมเพื่อบรรยาย ดีความและอธิบายว่าวาทกรรม จากนั้นขั้นตอนที่สอง พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทหรือวาทกรรมนั้น ๆ ว่าสื่ออุดมการณ์ทางสังคมอย่างไร โดยดูกระบวนการผลิตและกระจายตัวบทตามทฤษฎีชาติพันธุ์วรรณนาแห่งการสื่อสาร และบริบทของการสื่อสาร และขั้นตอนสุดท้าย พิจารณาวิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งหมายถึงสถานการณ์หรือปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการผลิตและบริบทตัวบทเพื่อแสดงให้เห็นว่าวาทกรรมที่สื่ออุดมการณ์ทางสังคมนั้นส่งผลต่อพฤติกรรมและความคิดของผู้คน

1.8.7 แนวคิดอัตลักษณ์ทางภาษา

อภิญา เพ็องฟูสกุล (2559: 48) อธิบายว่าอัตลักษณ์เป็นมโนทัศน์ที่คาบเกี่ยวกับวิชาหลายแขนงทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยา และปรัชญา ทั้งยังเกี่ยวเนื่องกับคำหลายคำ เช่น 1) Subject Subjective Subjectivism 2) Individual Individualism 3) Personality 4) Self และ 5) Agency คำว่า “Subject” มาจากภาษาลาติน แปลว่า “โยนไว้ข้างใต้” ในภาษาอังกฤษมีความหมายว่าคนที่อยู่ใต้อำนาจของผู้ปกครอง หรือหมายถึงสิ่งที่เป็นส่วนหรือคุณสมบัติรากฐานที่สำคัญที่สุดของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และหมายถึงสิ่งที่เป็นเนื้อหาของการศึกษาค้นคว้าหรือการผลิต (Williams, 1983 : 308-312 อ้างถึงใน อภิญา เพ็องฟูสกุล, 2559: 48) ส่วนคำว่า Individual มีรากศัพท์มาจากภาษาลาติน หมายถึงสิ่งที่แบ่งแยกไม่ได้ มโนทัศน์ Self จึงประกอบด้วยความรู้สึกที่เรามีต่อตัวเราเอง และเราคิดว่าคนอื่นมีต่อเรา ในกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นและคำว่า Personality หมายถึงโครงสร้างหรือการจัดระเบียบของพลังหลายอย่างในตัวมนุษย์ บุคลิกภาพฝังอยู่ข้างในพฤติกรรมคือสิ่งที่แสดงออกมาด้านนอก บุคลิกภาพไม่ใช่การตอบสนองต่อสิ่งเร้าข้างนอก แต่เป็นความพร้อม หรือแนวโน้มที่จะตอบสนองมากกว่า (Edwin Hollander, 1971: 10 อ้างถึงใน อภิญา เพ็องฟูสกุล, 2559: 50)

อภิญา เพ็องฟูสกุล (2559: 59-60) ยังอธิบายว่าอัตลักษณ์จึงปริมนทลที่เชื่อมระหว่างข้อทั้งสอง ในด้านหนึ่งอัตลักษณ์คือ “ความเป็นปัจเจก” ที่เชื่อมต่อสัมพันธ์กับสังคม สังคมกำหนดบทบาทหน้าที่และระบบคุณค่าที่ติดมากับความเป็นพ่อความเป็นเพื่อน ความเป็นสามี-ภรรยา ความเป็นศิษย์-อาจารย์ ในมิตินี้อัตลักษณ์จึงเป็นเรื่องของการใช้สัญลักษณ์ เพราะแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับมิติภายใน อัตลักษณ์แบ่งออกเป็นสองระดับ คืออัตลักษณ์บุคคล และอัตลักษณ์ทางสังคม อัตลักษณ์ช่วยให้เราเห็นความละเอียดอ่อนของอำนาจในการนิยามความหมายกระบวนการสร้างทั้งในแง่กลไกการทำงานและระดับที่ปรากฏในสังคม การศึกษาอัตลักษณ์ในมิติของสังคมวิทยาช่วยให้เห็นความละเอียดอ่อนของอำนาจในการนิยามความหมายในกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทั้งแง่กลไกการทำงานและระดับต่าง ๆ ที่ปรากฏ ในระดับสังคมความเข้าใจเรื่องอัตลักษณ์ช่วยให้เรารู้เท่าทันและเข้าใจถึงที่มาของความรุนแรงทางสังคม อีกทั้งยังช่วยให้เราอยู่ในสังคมพหุลักษณะอย่างเข้าใจ

ศิริพร ภักดีผาสุข (2561: 5-9) อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ว่าเกี่ยวข้องกับ การต่อรอง ความหมายเกี่ยวกับตัวตนของคนในสังคมและเป็นกระบวนการที่มีลักษณะ “สหสัมพันธ์” คือขึ้นอยู่กับ การต่อรองระหว่างตัวเราและสังคม ความหมายของตัวตนขึ้นอยู่กับ การต่อรองระหว่างตัวเราและสังคม อัตลักษณ์จึงเกี่ยวข้องกับ ความสำนึกและเข้าใจตัวตนว่า “เราเป็นใคร” และนิยามว่า “เราเป็นใคร” โดยพิจารณาความเหมือนและความแตกต่างระหว่างเรากับผู้อื่น อีกทั้งยังเกี่ยวข้องกับ กระบวนการประกอบสร้างความหมายให้แก่ตัวตนซึ่งมีการปรับเปลี่ยนได้และมีความหมาย หลากหลาย รวมถึงเกี่ยวข้องกับการจำแนกหมวดหมู่หรือกลุ่มทางสังคม และการเลือกตัวเลือกทาง สังคมว่าเราจะจัดตนเองในกลุ่มทางสังคมใด เมื่ออัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับชีวิตทางสังคม อัตลักษณ์จึง เป็นสิ่งที่เรานำเสนอในการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม แนวคิดทฤษฎีในการศึกษาอัตลักษณ์อาจแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) การศึกษาอัตลักษณ์ในฐานะการสร้างตัวตนของบุคคล 2) การศึกษาอัตลักษณ์ในฐานะ ผลผลิตของสังคม และ 3) การศึกษาอัตลักษณ์ในมุมมองภาษาและวาทกรรม

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะนำแนวคิดการศึกษาอัตลักษณ์ในมุมมองภาษาและวาทกรรมเพียง ประเด็นเดียวมาศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า เนื่องจากในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่ามักจะนำเสนอภาษาการประกอบสร้าง ความรู้ที่แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของความเป็นอีสาน และแนวคิดคำสอนก็มีลักษณะเป็นวาทกรรมที่ วิพากษ์ให้เห็นอำนาจแฝงในความรู้บางประการ ซึ่งในมุมมองนี้อัตลักษณ์เป็นผลผลิตที่ไม่มีที่สิ้นสุด ของกระบวนการประกอบสร้างความหมายที่เรียกว่า “วาทกรรม” มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) เสนอแนวคิดว่า อัตลักษณ์ เป็นผลผลิตของวาทกรรม วาทกรรมมีอิทธิพลต่อมนุษย์ได้เพราะวาทกรรม สร้างสิ่งที่เรียกว่าความรู้ และกลไกหรือสถาบันทางสังคมที่ทำให้ความรู้ส่งผลต่อการกำหนดความคิด ความเชื่อ และการกระทำของคนในสังคม (Foucault, 1965 อ้างถึงใน ศิริพร ภักดีผาสุข, 2561: 18) ดี ฟินา และคณะ (De Fina et al, 2006 อ้างถึงใน ศิริพร ภักดีผาสุข, 2561: 27) สรุปทิศทางการ ศึกษาภาษากับอัตลักษณ์ไว้ ได้แก่ การศึกษาอัตลักษณ์ในฐานะการประกอบสร้างทางสังคม การศึกษาอัตลักษณ์ในฐานะกระบวนการจัดจำแนกกลุ่มและการนิยามความหมายของการเป็นสมาชิก กลุ่ม การศึกษาอัตลักษณ์จากมุมมองต่อต้านสารัตถนิยม การศึกษาบทบาทของการเป็นดรชนิงซ์ในการ นำเสนออัตลักษณ์

ลา เบลล์ (La Belle, 2011: 174, 177) อธิบายเรื่องการต่อรองอัตลักษณ์ไว้ว่า “วิถีที่คน ทั้งหลายนำเสนอตนเองสู่โลก และวิถีที่พวกเขาเป็นที่รับรู้และถูกประเมินจากผู้อื่นล้วนแล้วแต่ เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ เราควบคุมอัตลักษณ์ของเราได้บางส่วนเท่านั้น ระดับที่ปัจเจก บุคคลจะสามารถเป็นผู้กระทำหรือควบคุมการนำเสนอตนเองสู่ผู้อื่นในโลกนั้นแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับ สังคมที่เขาอาศัยอยู่และวิถีที่ภาษาสื่อเกี่ยวกับการจัดหมวดหมู่ทางสังคม และสิ่งเหล่านี้อาจจะ เปลี่ยนแปลงได้เมื่อเวลาผ่านไป” จากแนวคิดของลา เบลล์ จะเห็นว่าภาษามีบทบาทสำคัญในการ

ประกอบสร้างและนำเสนออัตลักษณ์ นักวิชาการได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ไว้หลายมุม เช่น ภาษาเป็นป้ายฉลากระบุอัตลักษณ์ ภาษาเป็นตรรกะเชิงข้ออัตลักษณ์ ภาษาเป็นเครื่องมือในการสื่อและนำเสนออัตลักษณ์ในการปฏิสัมพันธ์ และภาษาเป็นเครื่องมือในการนำเสนอภาพตัวแทนและอุดมการณ์ในการประกอบสร้างความหมายเกี่ยวกับตัวตน

จากแนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ข้างต้นทั้งหมด ผู้วิจัยจะนำมาประยุกต์ใช้เพื่อศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า โดยศึกษาตัวบทในแง่ที่เป็นตัวแทนภาษาที่ใช้ในการประกอบสร้างความรู้

1.8.8 แนวคิดเกี่ยวกับประพันธ์ศิลป์

คัลเลอร์,โจนาธาน.สุนนทา วรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล) (2561: 127) อธิบายความหมายของประพันธ์ศิลป์ไว้ว่า หมายถึงคำในภาษาอังกฤษใช้ว่า Poetics หรือPoetry คือความพยายามที่จะอธิบายผลลัพธ์ของวรรณคดีโดยการบรรยายถึงขนบ และกระบวนการอ่านที่ทำให้เกิดผลลัพธ์นั้น นิยามนี้สัมพันธ์ใกล้ชิดกับวาทศิลป์ซึ่งเป็นกลวิธีทางภาษาและความคิดซึ่งอาจใช้สร้างวาทกรรมที่ทรงประสิทธิภาพ คัลเลอร์ยังได้อธิบายว่าอริสโตเติลแยกวาทศิลป์ออกจากประพันธ์ศิลป์ โดยมองว่าวาทศิลป์เป็นศิลปะแห่งการโน้มน้าว ส่วนประพันธ์ศิลป์เป็นศิลปะแห่งการลอกเลียนแบบหรือสร้างตัวแทน ประพันธ์ศิลป์พยายามสั่งสอน ให้ความสำราญ และกระตุ้นอารมณ์ ประพันธ์ศิลป์นับเป็นคำอธิบายแหล่งที่มาและกลวิธีของวรรณคดี ซึ่งไม่สามารถลดทอนให้กลายเป็นภาพพจน์วาทศิลป์ ประพันธ์ศิลป์จึงเป็นกลวิธีหรือชั้นเชิงทางภาษาที่ทำให้เกิดเรื่องราวสร้างสรรค์ในงานวรรณกรรม และมักจะมีความสัมพันธ์กับการเล่าเรื่องในวรรณกรรมอย่างมีจุดมุ่งหมายชัดเจน เช่น วรรณกรรมคำสอนจำเป็นต้องใช้ประพันธ์ศิลป์ในการเล่าเรื่องเพื่อนำเสนอคำสอนให้ผู้อ่านเข้าถึงได้โดยง่าย

ราชบัณฑิตยสถาน (2545: 334) นิยามความหมายศัพท์คำว่า Poetry ไว้ในพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ภาษาไทยว่า ลักษณะเฉพาะของกวีนิพนธ์ในแง่รูปแบบ คือการมีจังหวะแม้ว่าร้อยแก้วที่ดีก็มีจังหวะเช่นกัน แต่จังหวะของกวีนิพนธ์มีความสม่ำเสมอกว่า อีกประการหนึ่งคือการเรียบเรียงและการจัดลำดับตามความจำเป็นของรูปแบบกวีนิพนธ์ และจุดประสงค์สำคัญของการใช้ภาษากวีนิพนธ์คือการให้ความพอใจ ไร้ประสาทสัมผัสให้เห็นภาพ ได้ยินเสียง หรือเห็นสีต่าง ๆ ไร้ให้เกิดความซาบซึ้งถึงความนั้น ประพันธ์ศิลป์จึงเป็นกลวิธีศิลปะทางภาษาที่ทำให้เกิดความงดงามและนำผู้อ่านไปเห็นภาพตามที่กวีได้รังสรรค์ขึ้น

กอบกุล อิงคุทานนท์ (2556: 102) อธิบายว่า Poetry คือรูปแบบการประพันธ์มีจังหวะการสัมผัสมาตราฉันทลักษณ์ หรือการใช้คำก่อให้เกิดจินตภาพ ภาพพจน์ โดยเนื้อหาจะต้องก่อให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึก และจินตนาการ เรามักจะพบเนื้อหาสาระในบทกวี และความงามจะต้องมีอยู่ในกวีนิพนธ์เสมอ กวีนิพนธ์ที่จะต้องมีความอลังการ สมบูรณ์ และมีพลังในตัวของมันเอง

กล่าวโดยสรุป ประพันธ์ศิลป์คือศิลปะแห่งการลอกเลียนแบบหรือสร้างตัวแทน หรือจำลอง โลกด้วยภาษาอย่างมีศิลปะ ประพันธ์ศิลป์พยายามสั่งสอน ให้ความสำราญและกระตุ้นอารมณ์ ซึ่งเป็น แหล่งที่มาและกลวิธีของวรรณกรรมที่นำเสนอแนวคิดอย่างสร้างสรรค์ เกิดจากการผสมผสานระหว่าง การเล่าเรื่องกับกลวิธีทางวาทศิลป์ เช่น การเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหาร ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดเกี่ยวกับ ประพันธ์ศิลป์มาใช้ศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า เนื่องจากมีองค์ประกอบ สำคัญคือการเล่าเรื่องที่ต้องมีกลวิธีการเล่าอย่างสร้างสรรค์

1.8.9 แนวคิดเกี่ยวกับวาทศิลป์

นพพร ประชากุล (2552: 446-448) อธิบายคำว่าวาทศิลป์ว่ามีความหมายตรงกับคำใน ภาษาอังกฤษใช้ว่า Rhetoric หมายถึงกลวิธีการประกอบสร้างวาทะที่เป็นคำพูด หรือข้อเขียน โดยมี เป้าหมายโน้มน้าวใจผู้รับสารให้คล้อยตาม รวมถึงสร้างรสชาติสีสันให้คำพูดหรือข้อเขียนเพื่อให้ผู้รับ สารรู้สึกสะอึกตาประทับใจ วาทศิลป์จึงเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่กับภาษา ในขณะที่เราเรียนรู้ภาษา เราก็ได้ เรียนรู้วาทศิลป์ไปโดยไม่รู้ตัว วาทศิลป์แทรกซึมทุกอณูของสังคม เพราะการสื่อสารของมนุษย์เป็นการ กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อผู้อื่นเสมอ การกระทำผ่านคำพูดหรือข้อเขียนนี้เรียกว่า วาทกิจ (Speech act) ส่วนนักวิชาการที่ศึกษาวาทศิลป์ เรียกว่า นักวาทศาสตร์ คือผู้ที่รวบรวมจัดระเบียบกลวิธีต่าง ๆ ที่พบ ในการใช้วาทศิลป์ของผู้คน ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับผูกประเด็นเป็นการออกแบบก่อน ความคิดที่เชื่อมโยงกัน และระดับเลือกเฟ้นถ้อยคำ หรือที่เรียกว่าโวหาร

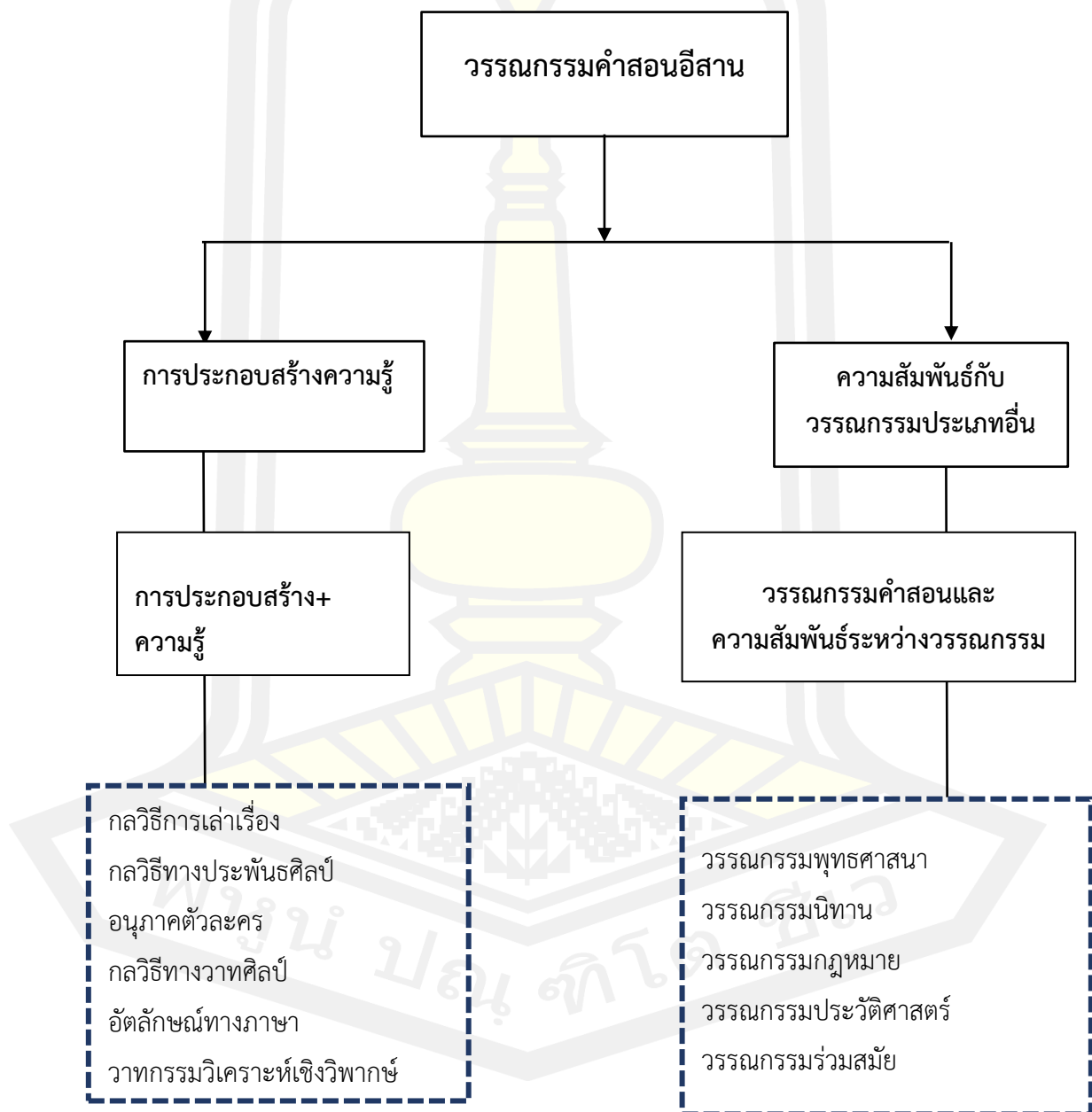
นพพร ประชากุล ยังได้อธิบายต่อว่า วาทศิลป์มีความสัมพันธ์กับวาทกรรม เพราะวาทกิจ ถือเป็นปฏิบัติการทางสังคมอย่างหนึ่ง เรียกว่า ปฏิบัติการทางวาทกรรม (Discursive Practice) ในแง่ หนึ่งวาทศิลป์อิงอยู่กับสาธารณคติ หรือ Doxa ส่วนวาทกรรมอิงกับ Episteme หรือกรอบความรู้ ดังนั้น การศึกษาวาทศิลป์กับวาทกรรมจึงควรกระทำอย่างเชื่อมโยงกัน (นพพร ประชากุล, 2552: 446-448)

คัลเลอร์,โจนาธาน.สุนันทา วรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล) (2561: 127) อธิบายว่าในศตวรรษที่ 19 วาทศิลป์ถูกมองว่าเป็นลูกเล่นที่ตัดขาดจากกิจกรรมทางความคิดหรือจินตนาการทางประพันธ์ ศิลป์ กระทั่งปลายศตวรรษที่ 20 วาทศิลป์จึงฟื้นฟูขึ้นในฐานะโครงสร้างอำนาจของวาทกรรม กวี นิพนธ์สัมพันธ์กับวาทศิลป์ เพราะกวีนิพนธ์เป็นลักษณะของภาษาที่ใช้ภาพพจน์มากมาย ทฤษฎี ภาษาศาสตร์เกี่ยวเนื่องกับวาทศิลป์ หรือที่เรียกว่า ภาพพจน์วาทศิลป์ (Rhetorical figure) หมายถึง การแยกหรือเบนออกจากการใช้ภาษาแบบธรรมดาอย่างเฉียบพลัน หรือที่เรียกว่า โวหารภาพพจน์

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดวาทศิลป์มาศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่ เป็นเรื่องเล่า เพราะมีกลวิธีการนำเสนอความรู้ด้วยภาษาที่โดดเด่นกระทั่งนำไปสู่การประกอบสร้าง วาทกรรมที่นำไปสู่วิถีปฏิบัติของคนในท้องถิ่น กล่าวโดยสรุป กลวิธีทางวาทศิลป์ หมายถึงกลวิธีการ ประกอบสร้างวรรณกรรม โดยมีเป้าหมายโน้มน้าวใจผู้รับสารให้คล้อยตาม รวมถึงสร้างอรรถรสเพื่อให้

ผู้อ่านรู้สึกสะดุดตาประทับใจ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับผูกประเด็นเป็นการออกแบบก่อนความคิดที่เชื่อมโยงกันและระดับเลือกเฟ้นถ้อยคำหรือที่เรียกว่า โวหารภาพพจน์ เช่น อุปมาโวหารการเล่นคำ

จากแนวคิดดังกล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยได้นำมาบูรณาการและประยุกต์ใช้เป็นกรอบคิดแนวคิดในการศึกษาการประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น ดังนี้

ภาพประกอบ 2 แผนภูมิกรอบแนวคิด

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสาน : การประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ค้นคว้าข้อมูลทั้งจากเอกสาร ตำราวิชาการ และงานวิจัย รวมถึงวิทยานิพนธ์เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษา โดยแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

- 2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน
- 2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้
- 2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้าง
- 2.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม

2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนมีการศึกษาไว้อย่างกว้างขวาง ผู้วิจัยได้จำแนกประเด็นการศึกษาเพื่อให้เห็นภาพรวมของการศึกษาวรรณกรรมคำสอนตามประเด็นที่ตั้งไว้ 5 ประเด็น ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความหมายและประเภทของวรรณกรรมคำสอน เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนของไทย เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนไทยร่วมสมัย และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนอีสาน ดังจะขอกกล่าวตามลำดับต่อไปนี้

2.1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความหมายและประเภทของวรรณกรรมคำสอน

คำว่า “วรรณกรรมคำสอน” หรือตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Didactic Literature มาจากคำว่า Didactic หรือ Didactical ใน Merriam-Webster’s Encyclopedia of Literature อธิบายว่าเป็นคำที่มักใช้วรรณกรรม หรือศิลปะ ขึ้นอยู่กับว่าจะถ่ายทอดโดยการสอน หรือชี้แนะ หรือข่าวสาร ข้อมูลต่าง ๆ คำนี้ใช้บ่อยเมื่อต้องการอ้างถึงตัวบทที่หนักไปทางออกคำสั่ง หรือสั่งสอน หรือตามเหตุผลความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งรายละเอียดที่น่าพึงพอใจเพื่อพัฒนาความรู้ให้สูงขึ้น วรรณคดีคำสอนบางเรื่องมีทั้งความรู้และความบันเทิง เช่น สำนวน คำพังเพย หรือคติพจน์ (Merriam-Webster, 1995: 326) เมื่อนำมาผนวกกับคำว่า Literature เป็น Didactic Literature จะมีความหมายในภาษาไทยว่า วรรณกรรมคำสอน ซึ่งสอดคล้องกับหนังสืออธิบายศัพท์วรรณคดี A

Glossary of Literature Terms ของ (Abrams, M.H, 1985: 78) ที่อธิบายไว้ว่า วรรณกรรมคำสอน คือวรรณกรรมที่มุ่งอธิบายความรู้สาขาต่าง ๆ ในด้านทฤษฎี ศีลธรรม และด้านปฏิบัติ วรรณกรรมประเภทนี้ส่วนใหญ่อธิบายวิทยาการหรือศิลปะสาขาใดสาขาหนึ่ง หรือเหตุผลที่เกี่ยวกับลัทธิโดยยกข้อพิสูจน์หรืออุทาหรณ์มาอ้าง และอาจนำหลักเกณฑ์และวิธีการของวรรณกรรมประเภทจินตนาการมาใช้ในรูปแบบของการเล่าเรื่องหรือแบบบทละครเพื่อให้เกิดความเพลิดเพลิน เช่น นิทานเทียบ หรือ วรรณกรรมเสียดสีในรูปแบบต่าง ๆ ที่แต่งขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ สำหรับเยาะเย้ยเพื่อเปลี่ยนทัศนคติของผู้อ่านที่มีต่อบุคคลบางกลุ่ม

นอกจากนี้ ยังมีนิยามที่สัมพันธ์กับความหมายตามพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ภาษาไทย ของราชบัณฑิตยสถาน (2545: 132-133) ที่อธิบายว่า Didactic Literature แปลว่า วรรณกรรมคำสอน หมายถึง งานเขียนที่มีจุดประสงค์เพื่อสอน ให้ความรู้ ให้คำแนะนำ เผยแพร่ หลักธรรมจรรยา ลัทธิหรือปรัชญา วรรณกรรมโบราณส่วนมากที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันมีลักษณะเป็น วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมคำสอนเล่มแรกๆ เป็นของกรีกซึ่งกล่าวถึงการทำนา ส่วนวรรณกรรมคำสอนของประเทศแถบตะวันออกมีหลายเล่ม เล่มที่มีชื่อเสียงเป็นภาษาสันสกฤตคือ ปัญจตันตระของ วิศวศรมัน และทีโตนเตของนารายณะ รวมถึงวรรณกรรมคำสอนของไทย เช่น สุภาษิตพระร่วง สุภาษิตสอนหญิง และเพลงยาวถวายโอวาท

นิยามความหมายเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนในต่างประเทศยังมีความหมายที่สอดคล้องสัมพันธ์กันอีกหลายภาษา วรรณกรรมคำสอนในเยอรมัน ปรากฏหลักฐานใน The Book of the Gospels (Evangelienbuch) เป็นมหากาพย์ที่มีความยาวถึง 15,000 บรรทัด เล่าเรื่องชีวิตของพระเยซูคริสต์ซึ่งเป็นวรรณกรรมศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก แนวการเขียนหนักไปทางวิชาการความรู้ และให้คติคำสอน มีลักษณะเป็นวรรณกรรมคำสอน (Didactic Literature) (สิทธา พิณภูวตล และรื่นฤทัย สัจพันธุ์, 2524: 103) มหากาพย์หรือเอโพส (Epos) คือเรื่องเล่าขนาดยาวในรูปร้อยกรองในสมัยที่ชนชาติในยุโรปยังเร่ร่อนกันอยู่ วิวัฒนาการมาจากการร้องและเล่าด้วยปาก ส่วนมากเกี่ยวกับชีวิตวีรบุรุษที่น่าทึ่ง สะท้อนให้เห็นชะตากรรมของชนชาติทั้งหมด ภาษาที่ใช้เป็นภาษาสูง (อัมภา โอตระกุล, 2552: 172) นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าย่อยประเภทนิทาน นิยาย ตำนานและเรื่องเล่าพื้นบ้านชนิดต่าง ๆ ที่มีข้อคิดเป็นการสอนในตอนท้าย และเทพนิยาย หรือ แมร์เซ็น (Märchen) ในภาษาเยอรมันซึ่งหมายถึง นิยายสั้น ประเภทหนึ่งหนังสือรวมนิทานพื้นบ้านเล่มสำคัญของยาacobและวิลเฮล์ม กริม (Jacob-Wilhelm Grimm) ที่ชื่อ Die Kinder-und Hausmärchen (1812) ที่ได้รับความนิยมอ่านอย่างแพร่หลาย (อัมภา โอตระกุล, 2552: 191)

ในส่วนของประเทศแถบตะวันออก อินเดียถือว่าวรรณกรรมเรื่องรามายณะเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่ประกอบด้วยคุณวิเศษ และมีความสำคัญในฐานะกาพย์สอนศีลธรรมจรรยา (Didactic Poem) ด้วย ตัวละครเอกในเรื่องเป็นแบบอย่างของบุคคลผู้ได้รับการยกย่อง และธรรมที่ปรากฏใน

เรื่อง คือ “ธรรมย่อมชนะอธรรม” ย่อมแสดงว่าเป็นเครื่องจรรโลงสันติสุขในสังคม (สิทธา พินิจภูวดล และรีนฤทัย สัจจพันธุ์, 2524: 193) และในพม่ามีคำว่า วรรณกรรมคำสอน ที่ตรงกับคำศัพท์ในภาษาพม่าว่า လိဗ္ဗာ /hsoŋ-má-zà/ /โซง-มะ-ซ่า/ มีความหมายว่า วรรณกรรมที่ สั่งสอนให้ “เป็นคนดี” ซึ่งคำว่า “เป็นคนดี” ในภาษาพม่าใช้คำว่า လှိုင်မာ /lèin-mà/ /เหลิ่ง-หมา/ (Department of the Myanmar Language Commission, 1979: 37) ซึ่งคำว่า လိဗ္ဗာ นี้ เป็นคำคุณศัพท์ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Polite; well-bred และ Clever; Skillful; Well-trained (Department of the Myanmar Language Commission, 2011: 124) แปลเป็นภาษาไทยว่า ที่มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอย่างสุภาพ.ที่รู้จักเข้าสังคมได้ดี และที่ชำนาญ.ที่เชี่ยวชาญ ตามลำดับ (Department of the Myanmar Language Commission, 1979: 458) กล่าวโดยสรุป การทำให้เป็นคนดีในภาษาพม่า จำเป็นต้องอาศัยวรรณกรรมที่ใช้สั่งสอนให้เป็นคนดี หรือวรรณกรรมคำสอน นั่นเอง

ความหมายเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนในไทยได้รับความนิยมนิยามในฐานะอ่านเพื่อประเทืองปัญญาไปพร้อม ๆ กับให้ความเพลิดเพลินด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่น่าอ่านซึ่งสอดคล้องกับความหมายที่สิทธา พินิจภูวดล และรีนฤทัย สัจจพันธุ์ (2524: 380) อธิบายไว้ว่า วรรณกรรมคำสอนคือหนังสือที่สร้างสรรค์ความบันเทิงสุข ความรอบรู้และสิ่งดีงามพร้อม ๆ กัน ตามภาษาของวิชาวรรณคดีเรียกว่า วรรณกรรมคำสอน (Ditactic Literature) และนับว่ามีจำนวนมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับวรรณกรรมประเภทอื่น ได้แก่ ตำราวิชาการที่แต่งเป็นร้อยกรอง เช่น ฤคเวท ตำราเลี้ยงสัตว์ ภาพของโลก เรื่องดอกกุหลาบ คำเทศต่าง ๆ เช่น มหาชาติคำหลวง เวสสันดรชาดก สุภาชิตต่าง ๆ เช่น สุภาชิตพระร่วง ทิโตปเทศ โคลงโลกนิติ

ปัญญา บริสุทธิ์ (2542: 7-22) อธิบายว่าวรรณกรรมคำสอนอาจมีลักษณะเป็นหนังสือสั่งสอนโดยตรง หรือสั่งสอนโดยอ้อมก็ได้ วรรณคดีคำสอนที่มีลักษณะเป็นหนังสือสั่งสอนโดยตรง ได้แก่ หนังสือสุภาชิตต่าง ๆ เช่น สุภาชิตพระร่วงสมัยกรุงสุโขทัย โคลงพาลีสอนน้องและโคลงทรงสอนพระรามแต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา โคลงโลกนิติ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ อิศริญาณภาชิต สุภาชิตสอนสตรี ราชสวัสดิ์ เพลงยาวถวายโอวาท สุภาชิตนฤพุมนาการ ฯลฯ ซึ่งแต่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ บางทีอาจจะเขียนในแบบร้อยแก้วก็ได้ เช่น พระบรมราโชวาทต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 และจดหมายจางวางหรั้าของ น.ม.ส. ส่วนวรรณคดีคำสอนที่แทรกอยู่ในหนังสือเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นตอนๆ มิได้มีจุดประสงค์จะสั่งสอนโดยตรง เพียงแต่จะยกมาประกอบเรื่องราวสำคัญในหนังสือเท่านั้น เช่น เรื่องพระอภัยมณีซึ่งเป็นวรรณคดีนิทาน แต่ก็มีคำสอนแทรกอยู่หลายตอนด้วยกันเป็นสุภาชิตที่ไพเราะกินใจ

ในมิติความหมายของวรรณกรรมคำสอนในไทย สรุปได้ว่าวรรณกรรมคำสอนมีลักษณะแสดงความรอบรู้เช่นตำรา หรือมีเนื้อหาคำสอนเพื่อสอนโดยตรง และเป็นแทรกอยู่ในวรรณกรรมประเภทอื่น เช่น นิทานซึ่งไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อสอนโดยตรง แต่เป็นการสอนโดยอ้อมโดยหีบยกมาประกอบเรื่องราวให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในขณะที่นักวรรณคดีท้องถิ่นนิยามว่าวรรณกรรมสอนมีจุดประสงค์ในการประพันธ์เพื่อใช้สอนโดยตรง และยังต้องสัมพันธ์กับสังคมท้องถิ่น ดังที่ธวัช ปุณโณทก (2525: 138) อธิบายไว้ว่า วรรณกรรมคำสอน (Ditactic Literature) มีเนื้อหาที่มุ่งสอนจริยธรรมโดยยึดแนวคิดทางด้านปรัชญาของสังคม ปรัชญาทางด้านศาสนาที่สังคมยอมรับนับถือกัน สอดคล้องกับนิยามความหมายของทรงศักดิ์ ปรารค์วัฒนากุล (2559) ที่อธิบายจากนิยามการให้ความหมายของนักวิชาการวรรณกรรมไทยหลายท่านว่าวรรณกรรมคำสอนเป็นวรรณกรรมที่ผู้แต่งมีจุดประสงค์แสดงคำสอน คติธรรม ปรัชญา หรือหลักการจริยศาสตร์ (Ethics) โดยคำสอนในวรรณกรรมถูกรวบรวมมาจากคำสั่งสอนในศาสนา ลัทธิความเชื่อ ปรัชญา คติธรรม หรือสุภาษิตที่สืบทอดกันมาในมุขปาฐะ และแสดงทัศนะของผู้แต่งเอง ในความหมายนี้ไม่รวมตำราที่มุ่งสอนให้ความรู้หรือศาสตร์ด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ตำราโหราศาสตร์ ตำราการประกอบพิธีกรรม ตำราการประกอบอาชีพต่าง ๆ วรรณกรรมคำสอนจึงมีชื่อเรียกในภาษาไทยหลายคำ เช่น “วรรณกรรมสุภาษิต” หรือ “วรรณกรรมสุภาษิตและคำสั่งสอน”

นอกจากนี้ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2528: 3) ยังนิยามเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนว่ามีลักษณะโดดเด่นคือระบุวัตถุประสงค์เพื่อสอนชัดเจนตั้งแต่ชื่อเรื่อง วรรณกรรมอีสานที่มีลักษณะดังกล่าว เช่น กาพย์ปู่สอนหลาน กาพย์หลานสอนปู่ กาพย์ย่าสอนหลาน อินทัญญาสอนลูก พระยา คำกองสอนไพร่ และชนะสันธยอดคำสอน จารุวรรณ ธรรมวัตร (2528: 3) เช่นเดียวกับวรรณกรรมคำสอนในภูมิภาคอื่น เช่น สุภาษิตสอนหญิงของภาคกลาง ลุงสอนหลานของภาคใต้ และพระลอสอนโลกของภาคเหนือ

เมื่อพิจารณาจากนิยามความหมายดังกล่าวทั้งหมดจึงสรุปได้ว่า วรรณกรรมคำสอน (Ditactic Literature) คือวรรณกรรมที่มีเนื้อหาคำสอนที่ใช้สอนโดยมีเจตนาเพื่อใช้สั่งสอนโดยตรง หรือสอนโดยแทรกเนื้อหาคำสอนไว้ในเนื้อเรื่องอย่างนิทานหรือนิยายเพื่อสอนโดยอ้อม ทั้งนี้ ไม่ว่าจะสอนโดยตรงหรือโดยอ้อม วรรณกรรมคำสอนย่อมมีกลวิธีทางภาษาแบบวรรณศิลป์เพื่อโน้มน้าวใจและเข้าถึงจิตใจผู้คนอันเป็นองค์ประกอบสำคัญ

เกณฑ์การจัดประเภทดังกล่าวยังสอดคล้องกับเกณฑ์การจัดประเภทของตรีศิลป์ บุญขจร (2547: 147-209) ที่จัดประเภทของกลอนสวดในฐานะวรรณกรรมคำสอนตามกลวิธีการสอนเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือกลอนสวดประเภทสอนคติธรรมโดยตรง และกลอนสวดประเภทสอนคติธรรมโดยอ้อม กลอนสวดประเภทสอนคติธรรมโดยตรง หมายถึงกลอนสวดที่ไม่ได้ใช้ชาดกหรือนิทานมาเป็นอุทาหรณ์เพื่อสอนคติธรรม วิธีการเสนอข้อธรรมจะใช้เทศนาโวหารเป็นหลักหรืออาจใช้โวหารอื่นประกอบ เช่น พรรณนาโวหาร อุปมาโวหาร และสาธกโวหาร ส่วนกลอนสวดประเภทสอนคติธรรม

โดยอ้อม หมายถึงกลอนสวดที่มีเนื้อเรื่องเป็นชาดกหรือเรื่องที่แต่งเลียนแบบชาดก การสอนคติธรรม ใช้วิธีการยกเนื้อเรื่องเป็นอุทาหรณ์และอาจสอดแทรกคติธรรมในระหว่างดำเนินเรื่ององค์ประกอบต่าง ๆ นำไปสู่คติธรรมทางศาสนาที่มุ่งสั่งสอน ผู้ฟังจึงได้รับทั้งคติธรรมคำสอนและความบันเทิงใจไปพร้อมกัน

จากหลักเกณฑ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นภาพรวมของประเภทวรรณกรรมคำสอนที่แบ่งตามกลวิธีการสอนได้ 2 ประเภท คือ วรรณกรรมคำสอนประเภทสอนโดยตรง และวรรณกรรมคำสอนประเภทสอนโดยอ้อม วรรณกรรมคำสอนประเภทสอนโดยตรง คือวรรณกรรมคำสอนที่นำเสนอเนื้อหาคำสอนโดยการบรรยายเพื่อสอนแบบตรงไปตรงมาหรือประพันธ์ด้วยร้อยกรองตามฉันทลักษณ์ประเภทต่าง ๆ โดยนำเสนอสาระหรือแนวคิดของเนื้อหาคำสอนชัดเจน โดยมีได้ผ่านเรื่องราว หรือตัวละคร หรือแทรกอยู่ในบทสนทนาของตัวละครและเหตุการณ์ใด กล่าวคือ ไม่ได้มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า ส่วนวรรณกรรมคำสอนประเภทสอนโดยอ้อม คือวรรณกรรมคำสอนที่นำเสนอเนื้อหาคำสอนผ่านเนื้อเรื่องอย่างนิทานหรือนิยาย หรือแทรกอยู่ตามองค์ประกอบของวรรณกรรม เช่น บทสนทนาของตัวละคร ความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร เหตุการณ์ในเรื่อง ฯลฯ ประกอบเพื่อให้เนื้อเรื่องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และเป็นกลวิธีที่ทำให้เนื้อหาคำสอนเข้าถึงผู้อ่านได้ดียิ่งขึ้น จากภาพรวมดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางเลือกเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน และจัดประเภทตามเนื้อหาของวรรณกรรม ดังจะอธิบายตามประเด็นต่อไปนี้

2.1.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 กลุ่ม คือเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ ดังนี้

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ

ผู้ที่ศึกษาเอกสารข้อมูลเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศไว้มีทั้งในลักษณะเฉพาะเรื่องที่ทำให้เห็นข้อคิดคำสอนสำคัญ และกลวิธีการสอนในแต่ละเรื่องแตกต่างกันออกไป กุสุมาลักษณณี และคณะ (2529) ศึกษาานิทานลาวเรื่องนางตันไต่ ซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านที่เรียกชื่อตามตัวละครเอกเล่าสืบกันมาและบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในสมุดลานดังที่พบตามวัดในหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ สันนิษฐานว่าน่าจะได้อันเค้ามาจากปัญญาตันตระ เพราะมีนิทานซ้อนนิทาน อุทาหรณ์ที่มุ่งสอนหลักการดำเนินชีวิตและการปกครอง ตัวละครส่วนใหญ่มักเป็นสัตว์ หรือไม่ก็เป็นบุคคลที่มีลักษณะหรือพฤติกรรมผิดแผกจากปกติชน อาทิ ปกิริยาความรู้สึกนึกคิด หรือคำพูดของตัวละครเปรียบให้เห็นภาพของคนบางประเภทได้ เจตนามุ่งสอนคติธรรม และเตือนสติผู้อยู่สูงกว่าตนมากกว่าจะสอนกว้าง ๆ ทั่วไป

วิรัช นิยมธรรม (2551: 8) ศีกษาวรรณกรรมเมียนมาร์เรื่องรุ่มของนักเขียนหญิงชื่อมะซันดา ที่สะท้อนแนวคิดเรื่องจารีตประเพณีแบบดั้งเดิมของประเทศเมียนมาร์ซึ่งมองว่าสามีประดุจร่มคอย ปกป้องภรรยาและครอบครัว ผู้หญิงชาวเมียนมาร์มีทางเลือกอื่นนอกจากการแต่งงานเพื่อหาคู่ชีวิตมา ปกป้องคุ้มครอง เรื่องนี้จึงสอนให้ผู้หญิงตระหนักถึงเหตุผลที่ต้องจำทนอยู่ในสภาพที่ไร้ทางออกด้วยการยอมรับชะตากรรม และพยายามมองหาสิ่งที่ดีสำหรับตนให้พบภายใต้กรอบของประเพณี ข้อคิดคำสอนที่แทรกอยู่ในวรรณกรรมเมียนมาร์จึงแสดงให้เห็นค่านิยมแบบดั้งเดิมที่ยังดำรงอยู่อย่างเข้มแข็ง อันนำไปสู่แนวคิดคำสอนที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมวัฒนธรรมแต่ละประเทศที่แตกต่างกัน

ประยูร ทรงศิลป์ (2553) ศีกษาวรรณกรรมคำสอนเขมรจาก “จูปาบเผ่งๆ” จำนวน 14 เรื่องที่นักปราชญ์ราชบัณฑิตเขมรโบราณในสมัยกรุงอุดตงค์เป็นราชธานีได้แต่งขึ้นสำหรับอบรมสั่งสอนลูกหลานในสังคมเขมร ซึ่งวรรณกรรมคำสอนในภาษาเขมร เรียกว่า “จูปาบ” อ่านว่า ชูปับ ตรงกับคำในภาษาไทยว่า “ฉบับ” คำว่า “ฉบับ” จึงหมายถึงคำสอนที่นักปราชญ์เขมรโบราณได้เรียบเรียงไว้สำหรับอบรมสั่งสอนคนทั้งกาย วาจา และใจให้ประพฤติปฏิบัติดีงามตามขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ แบ่งประเภทตามเนื้อหาคำสอนเป็น 5 ประเภท ได้แก่ วรรณกรรมสำหรับใช้สอนสามเณร วรรณกรรมสำหรับใช้สอนคนที่อายุน้อย วรรณกรรมคำสอนชายหญิง วรรณกรรมคำสอนกษัตริย์และขุนนาง และวรรณกรรมคำสอนตนเอง โดยใช้กลวิธีหลายลักษณะ เช่น สอนด้วยการห้าม มักใช้คำว่า “อย่า” กำกับ สอนด้วยการสั่งให้ปฏิบัติตาม มักใช้คำว่า “จง.ให้” สอนด้วยวิธีแนะหรือบอกให้ปฏิบัติตาม มักใช้คำว่า “ถ้า.ควร.ยาก” สอนด้วยวิธีชี้ให้เห็นประโยชน์การประพฤติ สอนด้วยวิธีชี้ให้โทษของการประพฤติที่ไม่ดี สอนด้วยวิธีการประณามว่าเป็นการประพฤติที่เลวร้าย สอนด้วยสุภาพศติ การเปรียบเทียบพฤติกรรมบุคคลกับสัตว์

นอกจากนี้ ชาญชัย คงเพียรธรรม (ม.ป.ป. : 97-100) ยังได้ศึกษาผู้หญิงในนวนิยายเขมรซึ่งมีนวนิยายที่มุ่งสอนชายคือเรื่อง “แหนะ! พื่อย่าหาเรื่องมาให้” โดยชื่อเรื่องมีลักษณะต่อว่าผู้ชาย แต่เนื้อหากลับต่อว่าผู้หญิง ผู้เขียนแสดงทัศนะว่าแม้เรื่องจะเริ่มต้นด้วยหญิงร้าย ชายเลว เหมือนกัน แต่บทสรุปของเรื่องกลับไม่เหมือน เพราะสังคมได้ให้โอกาสผู้ชายกลับตัวเป็นคนดีได้ ในขณะที่ผู้หญิงไม่ได้รับโอกาส และถูกบริภาษด้วยถ้อยคำรุนแรง เช่น อีผู้หญิงจิ้งไร คำบริภาษนี้แสดงให้เห็นความไม่เท่าเทียมระหว่างผู้หญิงผู้ชาย รวมถึงแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมกัมพูชามุ่งสอนผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย จึงเป็นลักษณะแบบปิตาธิปไตย

ณภัทร เชาว์นวม (2565) ศีกษาวรรณกรรมคำสอนเขมร ฉบับเกรกาล สู่ ฉบับเกรกาลใหม่ โดยมุ่งศึกษาวรรณกรรมคำสอนเรื่องฉบับเกรกาล และฉบับเกรกาลใหม่เพื่อศึกษาเปรียบเทียบลักษณะร่วมและความสัมพันธ์ของวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง ฉบับเกรกาลแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 22 โดยไม่ปรากฏผู้แต่ง ส่วนเรื่องฉบับเกรกาลใหม่ มีการระบุปีที่แต่งและผู้แต่ง ฉันทลักษณ์ เป็นประเภทเดียวกันคือบทพหุพยางค์ ซึ่งพบในวรรณกรรมคำสอนบางเรื่องเท่านั้น การดำเนินเนื้อหา ฉบับเกรกาล

ส่วนนำกล่าวถึงวัตถุประสงค์การแต่งแต่ไม่ได้ระบุช่วงเวลาการแต่งและไม่ได้ระบุว่าใครคือผู้แต่ง และเริ่มต้นคำสอนด้วยการแนะนำที่เป็นรูปธรรมแล้วจึงแสดงคำสอนเนื้อหาส่วนท้ายกล่าวเน้นย้ำให้บุตรหลานจดจำคำสอน ส่วน ฉบับเกรกอลใหม่ เนื้อหาส่วนนำปรากฏวัตถุประสงค์การแต่ง ช่วงเวลาที่แต่ง และระบุว่ำนำต้นเค้ามาจากฉบับเกรกอล และเริ่มต้นข้อคำสอนด้วยการกล่าวถึงสิ่งที่เป็นนามธรรม ส่วนท้ายตัวบทผู้แต่งเน้นย้ำให้ลูกหลานจดจำและนำข้อคำสอนไปใช้ ระบุผู้แต่งโดยจบเนื้อหาด้วยการตั้งจิตอธิษฐานของผู้แต่ง การใช้คำบ่ง ‘ไม่ให้ทำ’ และ ‘ให้ทำ’ พบว่าใช้คำว่า อย่า มากกว่าคำว่า ควร เป็นสิ่งสะท้อนขนบการใช้คำบ่ง ‘ไม่ให้ทำ’ มากกว่า ‘ให้ทำ’ จาก ฉบับเกรกอล สู่ ฉบับเกรกอลใหม่ ปรากฏใช้คำว่า ควร ในสัดส่วนที่มากขึ้น แสดงถึงพลวัตทางภาษา

การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศดังกล่าวข้างต้นทำให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับการสอน กลวิธี และลักษณะร่วมทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละประเทศซึ่งสามารถนำมาเป็นตัวอย่างการศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานได้ในลำดับต่อไป

2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศมีผู้ศึกษาไว้ทั้งในลักษณะเฉพาะเรื่อง และศึกษาในลักษณะเปรียบเทียบกับวรรณกรรมคำสอนไทย พรกฤษณ์ ช่วงแสงอุทัย (2527) ศึกษาวิเคราะห์คำสอนในหิโตปเทศซึ่งเป็นวรรณกรรมสันสกฤตที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากคัมภีร์ปัญจตันตระ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์เนื้อหาในด้านคำสอน คตินิยม และแนวทางในการดำรงชีวิตของคนอินเดีย และเพื่อประเมินค่าคำสอนในหิโตปเทศว่าเป็นคำสอนสากลที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ เนื้อเรื่องมีเนื้อหาคำสอนรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบโดยมีขอบข่ายกว้างตั้งแต่นโยบายการปกครองที่กษัตริย์ควรพิจารณาใช้จนถึงมาตรฐานทางศีลธรรมจรรยาสำหรับคนทั่วไป

ศานติ ภัคดีคำ (2550) ศึกษาศาสตราแลบง : วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ พัฒนาการ และความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมเขมร ศาสตราแลบงเป็นวรรณกรรมเขมรประเภทหนึ่งที่มุ่งให้ความบันเทิงควบคู่กับการสั่งสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ศาสตราแลบงที่มีที่มาจาวรรณกรรมชาดก และ ศาสตราแลบงที่มีที่มาจากนิทานพื้นบ้านและที่มาอื่น โครงเรื่องนำเสนอความขัดแย้ง 3 ระดับ คือ ความขัดแย้งในระดับครอบครัว ระดับสังคม และระดับศีลธรรม มีการกล่าวถึงสุบิน-นิมิต หรือวิถีชีวิตที่ถูกกำหนดล่วงหน้า ตัวละครมีที่เป็นมนุษย์ อมนุษย์ และสัตว์ รวมทั้งมีบทคร่ำครวญที่เกิดจากการพลัดพรากของตัวละคร วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในศาสตราแลบง เช่น บทพากกคติ บทพรหมคติ บทพีโนล บทมุขงศ์ลีลา บทพนโกลก ขนบวรรณศิลป์จำแนกเป็นบทชมเมือง บทชมธรรมชาติ และบทอัศจรรย์ พัฒนาการของศาสตราแลบง ยุคแรกจากศาสตราเทศน์สู่ ศาสตราแลบง ยุคที่สองความบันเทิง ควบคู่คติธรรม ยุคที่สามจากชาดกสู่เรื่องประโลมโลก ยุคที่สี่จากวรรณกรรมสำหรับสวดสู่วรรณกรรมสำหรับอ่าน ซึ่งเป็นยุคสุดท้ายของศาสตราแลบง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศมักมีการศึกษาในลักษณะเปรียบเทียบกับวรรณกรรมคำสอนไทยซึ่งทำให้เห็นลักษณะร่วมและลักษณะต่างด้านความคิด ความเชื่อ และค่านิยมทางสังคมวัฒนธรรมอันเป็นภูมิหลังของเนื้อหาคำสอน

2.1.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนในไทย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทย ผู้วิจัยได้นำวรรณกรรมคำสอนที่ปรากฏในไทยและท้องถิ่นไทยในแต่ละภูมิภาคมาศึกษา โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 กลุ่ม คือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทย และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทย ดังนี้

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทย

อุดม รุ่งเรืองศรี (2546: 355, 359-360) ศึกษาวรรณกรรมคำสอนไว้ว่าเป็นคำสอนที่ผู้มีประสบการณ์ประสงค์จะสื่อไปยังผู้อื่น อาจปรากฏในรูปของกฎหมาย หรือในแง่ของคำสอนที่แทรกอยู่ในวรรณกรรมอื่น ๆ เช่น ชาดก หรือกวีนิพนธ์ และอาจปรากฏในแง่ของประมวลคำสอนที่แทรกอยู่ในวรรณกรรม เช่น วรรณกรรมเรื่องโลกนัยชาดก เจ้าวิฑูรสอนหลาน และพระโลกสอนโลก นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมคำโคลงที่เป็นคำสอนล้วน ๆ ได้แก่ โคลงคำสอนราชครูองมงค์ โคลงคติคำสอน โคลงขรา โคลงศีลห้า โคลงเข็ดจังไร โคลงบาปธรรม 10 หมู่ โคลง 5000 วัสสา ซึ่งมุ่งสอนจริยธรรมแก่บุคคลในระดับต่าง ๆ โดยมีแนวการสอนการประพฤติตนให้ดีเหมาะสมกับสถานะ แนะนำการเลือกสตรีเป็นคู่ครอง การครองเรือน และให้แนวคิดเชิงพุทธศาสนา ส่วนกลวิธีในการสอนพบว่ามีอยู่ 5 วิธี คือ สอนอย่างตรงไปตรงมา สอนโดยยกตัวอย่างเปรียบเทียบ สอนโดยแนะให้คิด สอนโดยยกนิทานหรืออุทาหรณ์ประกอบ สอนโดยอ้างสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธาตามหลักพุทธศาสนา

ประทีป ชุมพล (2546: 174-199) ศึกษาวรรณกรรมคำสอนภาคใต้ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ วรรณกรรมคำสอนที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมศาสนา และวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลคำสอนในพุทธศาสนา แบ่งย่อยได้เป็นวรรณกรรมคำสอนเด็ก ได้แก่ เรื่อง ก. ข. ก. กา สุภาสิต ลุงสอนหลาน วรรณกรรมคำสอนชาย-หญิง ลักษณะเมียเจ็ดสถาน และวรรณกรรมคำสอนทั่วไป ได้แก่ เรื่องไตรโลกวิธาน ธรรมะคำกาพย์ สุภาสิตสอนใจ โคลงสุภาสิต สุภาสิตคำโคลง สุภาสิตร้อยแปด และสมุดสุภาสิต วรรณกรรมคำสอนประเภทที่น่าสนใจคือ วรรณกรรมคำสอนประเภทนิทานที่ส่วนใหญ่มักมีแนวการสอนให้คนเป็นคนดี และมีลักษณะเด่นคือเป็นนิทานจงใจสอนโดยตรงมิใช่เป็นลักษณะแทรก เช่น เรื่องพระมาลัย เน้นการสอนเรื่องนรกและสวรรค์ เรื่องกายนคร สอนถึงความจำเป็นจริงจังของชีวิต เรื่องกาขาวสอนให้ศรัทธาในกำเนิดของพระพุทธเจ้าในอดีตถึงปัจจุบัน เรื่องโภาคาวดีสอนให้รู้คุณค่าของแผ่นดิน เนื้อหาคำสอนที่โดดเด่นของวรรณกรรมคำสอนภาคใต้คือการสอนสตรีเน้นให้ผู้หญิงแสวงหาความรู้และสนใจในอาชีพการงาน ท่ามกลางกฎกติกา และบรรทัดฐานของสังคมที่ค่อนข้างจะเข้มงวด

กัตถัญญ ชูชิน (2550: 168-176) ศึกษาวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับ ซึ่งปริวรรตโดยธนู บุนยรัตพันธุ์ พบว่าเนื้อหาคำสอนแตกต่างจากฉบับของภาคกลางที่มุ่งสอนหญิงวัยรุ่น เป็นสำคัญ มีจิตวิทยาในการสั่งสอน ตามสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยยึดสาเหตุที่เกิดขึ้นเป็นหลัก พร้อมทั้งสอนซ้ำในสิ่งที่ยังบกพร่องและสิ่งที่ควรที่จะเพิ่มเติม ซึ่งตรงกับจิตวิทยาในการสอนตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 ตัวอย่างเนื้อหาคำสอนครั้งที่ 1 เช่น การรับประทานอาหารอย่าส่งเสียงดัง อย่าเปิบคำใหญ่ เนื้อหาคำสอนครั้งที่ 2 เช่น การเดิน อย่าตัดจริดกริดเดิน ผู้ชายมองอย่ายิ้มให้ทำ การใส่เสื้อผ้าเมื่อไปไหนมาแล้วควรรีบปลดเสื้อผ้า ซึ่งเป็นการสอนที่สอดคล้องกับหลักการสอนของคนปัจจุบัน คือสอนแบบนุ่มนวลชวนให้ทำตาม ไม่มีลักษณะของการบังคับใจและมีวรรณศิลป์ที่บริสุทธิ์แบบชาวบ้าน ใช้ถ้อยคำธรรมดาสามัญ

วรรณนะ หนูหมื่น (2553) ศึกษา กามนิต พากย์ภาษาไทย : วรรณกรรมคำสอนเชิงมนุษยนิยมตามคติพุทธ โดยศึกษาวัจนลีลาในคุณภาพการแปล ซึ่งเป็นฉบับพากย์ภาษาไทยในปี พ.ศ. 2473 ของเสถียรโกเศศและนาคประทีปที่ถอดความภาษาอังกฤษจาก Pilgrim Kamanita ของ John E. Logie ที่แปลจากต้นฉบับเยอรมันของ Karl Adolph Gjellerup นักเขียนชาวเดนมาร์ก และศึกษาคำสอนในฐานะที่กามนิตเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ให้เกิดเชิงสอน โดยผูกเรื่องให้ตัวละครทั้งสองคือกามนิตและวาสิฏฐีเป็นคู่เปรียบที่ขบขันเสียดสีภาพของวาสิฏฐีตามแนวมนุษยนิยม ในฐานะวรรณกรรมคำสอน มีการประสานของปริศนาธรรมอย่างกลมกลืนกับหลักคิดที่แสดงผ่านเส้นทางชีวิตทางปุถุชนว่า แม้ประสบการณ์ทางอารมณ์โดยเฉพาะความรักความเมตตาจะช่วยชี้นำปัญญาได้ แต่การค้นพบสัจธรรมย่อมต้องพึ่งพินิจด้วยตนเอง และการบรรลุอิสระก็ต้องพ้นจากอำนาจแห่งกามกลวิธีดังกล่าวทำให้เห็นคำสอนที่แทรกอยู่ในบทสนทนา และพฤติกรรมของตัวละครที่สามารถนำมาปรับใช้ศึกษาวรรณกรรมคำสอนของอีสานได้อีกด้วย

ทรงศักดิ์ ปรารงค์วัฒนากุล (2559: 151-152) ศึกษาวรรณกรรมคำสอนล้านนาในแง่ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่าจากต้นฉบับตัวเขียนและที่ปริวรรตแล้ว พบว่าวรรณกรรมคำสอนมีภูมิปัญญาในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 สถานภาพ คือ มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล และมนุษย์ในฐานะสมาชิกของสังคม อีกทั้งยังมีคุณค่าในด้านการเป็นแหล่งรวบรวมคำสอนชี้แนะแนวทางการประพฤติปฏิบัติของชาวล้านนา คุณค่าในด้านกลวิธีการสอนหรือการนำเสนอด้วยศิลปะการประพันธ์ และคุณค่าในด้านที่เป็นเครื่องมือในการส่งทอดแนวประพฤติปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่น ในด้านรูปแบบมีกลวิธีนำเสนอ คือการตั้งชื่อเรื่อง การระบุผู้รับสารหรือกลุ่มเป้าหมายในการสอน การบอกให้กระทำ-การห้ามไม่ให้กระทำ การอุปมาอุปมัย การยกอุทาหรณ์ การใช้คำปริศนาหรือคำผูกให้แก้และการใช้ภาษาแบบเรียงบงาย ส่วนใหญ่มีกลวิธีในการนำเสนอแบบโดยตรง มีเพียงบางกลวิธีที่เป็นการสอนแบบอ้อม เช่น การยกอุทาหรณ์ การใช้คำปริศนาหรือคำผูกให้แก้

ประพนธ์ เรืองณรงค์ (2559: 163-166) ศึกษาวรรณกรรมและภาษาถิ่นใต้ โดยวรรณกรรมลายลักษณ์ประเภทคำสอนของภาคใต้มีลักษณะการสอนหลายแบบ เช่น สอนโดยตรง สอนแบบการอ้างอิง สอนแบบยกตัวอย่างเปรียบเทียบ และสอนแบบประชดประชัน คำสอนแต่ละแบบล้วนมุ่งสอนให้เป็นคนดี มีคุณธรรม และกวีกลั่นกรองถ้อยคำมีคารมคมคายและกินใจ เช่น วรรณกรรมเรื่องสุทธิกรรมคำกาพย์ บิดาสุทธิกรรมสอนบุตรให้รู้จักเลือกคบมิตร ไม่ว่าจะเป็มิตรแท้ มิตรเทียม หญิงแท้ หญิงแสร้ง (หญิงแสร้ง) แม่หม้าย (ผัวตาย) แม่หมั้น (ผัวทิ้ง หรือผัวหย่า) หญิงสามผัว ชายสามโบสถ์ ศิษย์ร้ายครู ผู้มีอำนาจหรือผู้ปกครองหุบเขา รวมทั้งเมืองเดียวมีผู้ปกครองเมืองสองคน บุคคลเหล่านี้สุทธิกรรมใช้เวลาพิจารณาและพิสูจน์จึงสรุปผลได้ว่าผู้ใดบ้างคบได้หรือคบไม่ได้ นับเป็นวรรณกรรมคำสอนที่น่าสนใจ ซึ่งการสอนดังกล่าวมีลักษณะแบบวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์คำสอนได้

นอกจากนี้พัชลินิจ จินนุ่น (2560) ยังได้ศึกษาภูมิปัญญาของคนไทยจากวรรณกรรมคำสอนภาคกลางยุคการพิมพ์ (พ.ศ. 2459-2493) ซึ่งพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา มีลักษณะรูปเล่มเป็นขนาดเล็ก คล้ายหนังสือ “วัดเกาะ” หรือหนังสือที่มาจากโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ หรือโรงพิมพ์อื่นในย่านเดียวกัน จำนวน 16 เรื่อง เช่น สุภาชิตสอนแม่ยาย พ.ศ. 2559 ปกิริโณวาท สุภาชิตสอนเด็กชาย พ.ศ. 2467 คำสอนชี้เฑอ พ.ศ. 2467 สมบัติเมืงดมะขาม พ.ศ. 2469 กลฉ้อ พ.ศ. 2469 โลกนั้กมักเสีย ลูกสาว พ.ศ. 2469 ฯลฯ ซึ่งผู้แต่งต่างแนะนำหลักคำสอนที่มีประโยชน์ เช่น หลักคำสอนเรื่องการครองตนของหญิงโสด หลักคำสอนเรื่องการเลือกคู่ครองของชายหนุ่มหญิงสาว หลักคำสอนเรื่องการวางตนของแม่ยายต่อลูกเขย โดยผู้แต่งแสดงภูมิปัญญาด้านด้านกลวิธีการสอนที่ช่วยเน้นย้ำหลักคำสอน เช่น การสอนอย่างตรงไปตรงมาเพื่อเน้นย้ำสิ่งที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ การสอนผ่านเรื่องเล่า เพื่อสร้างความเพลิดเพลินควบคู่กับการได้รับคติคำสอน การสอนโดยทำพิสูจน์และทดลองผล เพื่อให้เห็นเชิงประจักษ์ ซึ่งเป็นกลวิธีในการสอนที่ที่เหมาะสมกับผู้คนทุกกลุ่มในสังคม

2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทย

ทรงศักดิ์ ปรารงค์วัฒนากุล (2519) ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาไทยเรื่องเจ้าวิฑูรสอนหลาน และพระลอสอนโลก ซึ่งลักษณะคำประพันธ์ คือร้อยและโคลงของล้านนาไทย ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับของไทยภาคกลางในประชุมโคลงโลกนิติ เนื้อหาของวรรณกรรมทั้งสองเรื่องมีส่วนที่เหมือนกัน และมีเนื้อหาบางส่วนที่ในวรรณกรรมเรื่องเจ้าวิฑูรสอนหลานมีมากกว่าในโคลงพระลอสอนโลก ด้านศิลปะการประพันธ์แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือการใช้คำที่สร้างภาพและความรู้สึกแบบตรงไปตรงมา คำศัพท์ส่วนใหญ่เป็นภาษาล้านนา การใช้ความเปรียบแบบอุปมาอุปภพ อุลักษณ์ ซึ่งเป็นกลวิธีนำเสนอเนื้อหาคำสอนแบบโดยตรง และเปรียบเทียบโดยการยกอุทาหรณ์ ซึ่งเป็นกลวิธีนำเสนอเนื้อหาคำสอนแบบโดยอ้อม

อิราวตี ไตลังคะ (2525) ศึกษาเชิงวิเคราะห์คำสอนพระยามังรายซึ่งเป็นวรรณกรรมคำสอนล้านนาไทยเรื่องหนึ่งที่จารึกไว้ในสมุดข่อย ตอนต้นของเรื่องระบุว่าแต่งโดยพระสงฆ์องค์หนึ่งที่ว่าแต่งตามคำสอนของพระมหาติสเถระ ซึ่งได้ทรงสอนแก่พระยามังราย ประสงค์ให้พระยามังรายนำไปสั่งสอนพระราชวงศ์ ขุนนาง และไพร่อีกชั้นหนึ่ง การอ้างเช่นนี้น่าจะเป็นการอ้างชื่อเพื่อสร้างความเชื่อถือมากขึ้น ฉบับที่สืบทอดกันมานี้ไม่ทราบเวลาเขียนที่แน่นอน กลวิธีการนำเสนอมีลักษณะที่แตกต่างจากวรรณกรรมคำสอนเรื่องอื่น คือส่วนแรกมีลักษณะที่อาจเรียกว่า “คำปริศนา” หลายวรรคมาร้อยเป็นร้อย แต่ละวรรคเป็นการใช้ความเปรียบ ซึ่งไม่อาจเข้าใจความหมายได้ เมื่อจบร้อยแล้วจึงต้องมีร้อยแก้วอธิบายร้อยแต่ละวรรคอีกครั้ง ส่วนที่สองเป็นร้อยล้วน ๆ ที่สามารถเข้าใจความหมายได้ ซึ่งมีลักษณะการนำเสนอเนื้อหาคำสอนที่ซับซ้อนไม่ตรงไปตรงมา มีกลวิธีดึงดูดความสนใจเสนอปริศนาให้ขบคิดก่อนจะได้รู้คำตอบ จึงนับว่าเป็นวรรณกรรมคำสอนประเภทสอนโดยอ้อม

อุดม หนูทอง (2528) ได้ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทคำสอน 10 เรื่องในด้านกลวิธีสอนจริยธรรม พบว่ามีลักษณะการสอนอย่างตรงไปตรงมา สอนโดยยกนิทานประกอบสอนโดยอ้างสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธา สอนโดยแสดงผลตอบแทนการกระทำ สอนโดยวิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง และโดยแสดงโวหารให้ตีความเอาเอง ซึ่งเป็นวิธีที่เหมาะสมกับคนบางจำพวกเท่านั้น กลวิธีในการสอนในวรรณกรรมคำสอนภาคใต้มีลักษณะที่หลากหลาย ทั้งประเภทสอนโดยตรง เช่น กล่าวสอนเนื้อหาคำสอนแบบตรงไปตรงมา สอนโดยแสดงผลตอบแทนการกระทำ สอนโดยวิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง สอนโดยแสดงโวหารให้ตีความเอาเอง และประเภทสอนโดยอ้อม เช่น สอนโดยยกนิทานประกอบ สอนโดยอ้างสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธา

นันทา ขุนภักดี (2529) ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อของชาวไทยในสวัสดิรักษาจำนวน 5 ฉบับ ได้แก่ สวัสดิรักษาคำฉันท์ สวัสดิรักษาคำกลอน ฉบับสุนทรภู่ สวัสดิรักษาคำกลอนฉบับเมื่องเพชร สวัสดิรักษาฉบับหอสมุดวชิรญาณ และสวัสดิรักษาฉบับนครปฐม สวัสดิรักษาเป็นวรรณกรรมคำสอนที่แต่งขึ้นเพื่อชายโดยเฉพาะ มีเนื้อหาที่เป็นทั้งข้อห้าม และข้อปฏิบัติเกี่ยวกับทิศ คำสอนของศาสนา ลัทธิประเพณี และค่านิยมของสังคม ซึ่งเปลี่ยนไปตามยุคสมัยที่แต่ง ผู้แต่งส่วนใหญ่นิยมใช้ภาษาที่มีลักษณะเป็นอภิสิทธิ์ของกวี หรือกวีอนุโลม คุณค่าที่ได้รับจากสวัสดิรักษาคือ การสอนที่ให้อัจฉริยะปฏิบัติตนเป็นคนดีเพื่อความเป็นสิริมงคล และเมื่อเปรียบเทียบการปฏิบัติตนตามความเชื่อในสวัสดิรักษาของคนไทยปัจจุบัน คนไทยอายุ 61 ปีขึ้นไป ถือปฏิบัติมากกว่าคนไทยอายุ 20-40 ปี คนที่เป็นหม้ายถือปฏิบัติมากกว่าคนที่แต่งงานแล้ว และเป็นโสด และคนที่แต่งงานถือปฏิบัติมากกว่าคนโสด คนที่มีอาชีพเกษตรกรรมถือปฏิบัติมากกว่าคนที่มีอาชีพรับราชการ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดความเชื่อมาจากบิดามารดา การศึกษาดำรพรหมชาติ และหนังสือสวัสดิรักษา

ศิริมา เจนจิตมัน (2529) ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนประเภทกลอนเพลงยาว ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแต่งด้วยกลอนเพลงยาวมากที่สุดแต่ง กลวิธีการ ประพันธ์ช่วยให้วรรณกรรมคำสอนมีคติธรรมที่น่าอ่าน และเข้าใจง่าย การขึ้นต้นเรื่องสอนด้วยการ กล่าวอารัมภบทถึงประวัติของเรื่อง ทำให้ผู้อ่านทราบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา กล่าวแสดงความ ในใจ ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจภูมิหลังของวรรณกรรมคำสอน ดำเนินเรื่องด้วยการใช้ความเรียงแบบเทศนา โวหาร รูปแบบการเล่านิทาน และรูปแบบของจดหมาย นอกจากนี้ผู้แต่งยังใช้กลวิธีการสอนโดยอ้างว่า เป็นคำสอนที่มีมาแต่โบราณ มีการสอนโดยวิธีเปรียบเทียบ และโดยบอกผลของการกระทำ ตอนท้าย ของเรื่องกล่าวสอนย้ำเพื่อเน้นความสำคัญการสอนเหล่านั้นอีกครั้ง ทั้งยังบอกประวัติของเรื่อง และ กล่าวแสดงความในใจของผู้เขียนประกอบไว้

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล และหทัยวรรณ ไชยะกุล (2542) ศึกษาวรรณกรรมล้านนาใน ลักษณะเป็นประเภท จำนวน 10 เรื่อง ได้แก่ โคลงวิสูตรสอนหลาน โคลงวิสูตรสอนโลก โคลง พระลอสอนโลก โคลงคำสอนราชครูองมวงคำ โคลงคติคำสอน โคลงชรา โคลงสีลห้า (สีลห้า) โคลงเซ็ด จังไร (จัญไร) โคลงบาปธรรม 10 หมู่ และโคลง 5000 วัสสา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาด้านเนื้อหา กลวิธีสอนจริยธรรม เปรียบเทียบความคล้ายคลึงและความแตกต่างของสำนวนโวหารในโคลงเจ้าวิสุ ทรสอนหลานฉบับพระยาราชกาวิ และโคลงวิสูตรสอนโลกฉบับวัดดวงดี เนื้อหาคำสอนมีการสอนตั้งแต่ กษัตริย์ หรือเจ้าผู้ครองนคร บุคคลในวงราชการ สตรีในราชสำนัก และบุคคลทั่วไป ตลอดจนมี ข้อแนะนำในการเลือกคู่ และการใช้ชีวิตครองเรือน ด้วยกลวิธีการสอนอย่างตรงไปตรงมา สอนโดย ยกตัวอย่างเปรียบเทียบ สอนโดยแนะนำให้คิด สอนโดยยกนิทานหรืออุทาหรณ์ประกอบ สอนโดยอ้างสิ่ง ที่ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธาตามหลักพุทธศาสนา

นิยะดา เหล่าสุนทร (2542) ศึกษาธนัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของ ชาวอยุธยา การศึกษาเชิงประวัติพบว่าธนัญชัยบัณฑิตชาดก หรืออีกชื่อหนึ่งว่า โลกนัยชาดก เป็นที่ รู้จักกันดีในหมู่นักปราชญ์อยุธยา สำนวนดั้งเดิมหลายบทเชื่อว่าแต่งในสมัยอยุธยา และเป็นต้นแบบให้ กรมสมเด็จพระเดชาดิศรได้ทรงแต่งตามโดยปรับปรุงแก้ไขจากสำนวนเดิม โดยมีปริศนาธรรมและ นิทานเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเรื่อง สั่งสอนโดยใช้นิทานหรือเรื่องเล่ามาเปรียบเทียบเพื่อขยาย ความในธรรมะหรือคำสอนอันสอดคล้องกับสติปัญญาที่แตกต่างกันของผู้เขียนหรือผู้ฟังนับเป็นกลวิธีที่ พระศาสดาใช้สั่งสอนคนที่ง่ายที่สุด เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญ ปัญญาฉลาดมาแต่วัยเด็ก และแสดงปัญญาบารมีอันเลิศล้ำแก่มหาชน โครงเรื่องเลียนแบบมโหสถชาดก ซึ่งเป็นนิทานซ้อนนิทาน ที่สลับซับซ้อนร้อยโครงเรื่องย่อยให้เข้าเป็นหนึ่งเดียว

อรอุษา สุวรรณประเทศ (2544) ศึกษาวรรณกรรมเรื่องจดหมายจางวางหรั้า พระนิพนธ์ ในกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ในด้านที่มา รูปแบบ กลวิธีการแปลและดัดแปลง และประเภทของ วรรณกรรมเพื่อจะพิจารณาคูณค่าและความสำคัญของจดหมายจางวางหรั้าที่มีต่อพัฒนาการ

วรรณกรรมไทย จดหมายจางวางหรั้าแปลและดัดแปลงมาจากวรรณกรรมอเมริกันเรื่อง Letters from a Self-Made Merchant to His Son ของ จอร์จ ฮอเรช ลอริเมอร์ (George Horace Lorimer) โดยยังคงรูปแบบเป็นนวนิยายรูปแบบจดหมายเช่นเดียวกับวรรณกรรมต้นฉบับ จึงทำให้จดหมายจางวางหรั้าเป็นนวนิยายรูปแบบจดหมายเรื่องแรกของไทย และเป็นนวนิยายไทยเรื่องแรกที่มีที่มาจากวรรณกรรมอเมริกัน ผู้ประพันธ์ได้ดัดแปลงองค์ประกอบต่าง ๆ ทางวรรณกรรมทั้งเนื้อเรื่อง ตัวละคร และฉากให้มีความเป็นไทยได้อย่างกลมกลืน การดัดแปลงที่สำคัญที่สุดอยู่ที่การใช้ภาษา แสดงให้เห็นลีลาเฉพาะของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ จดหมายจางวางหรั้าจัดเป็นทั้งวรรณกรรมคำสอน และวรรณกรรมแนวขบขัน มีคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในสังคมไทยช่วงที่เริ่มรับอารยธรรมตะวันตกถูกเสนอผ่านการใช้ภาษาและเหตุการณ์ขบขัน จึงมีคุณค่าในฐานะวรรณกรรมคำสอนแนวใหม่ ที่นำคำสอนมาถ่ายทอดผ่านอารมณ์ขันได้ดียิ่ง

วัชรภรณ์ กิตติยานุกิตติ (2547) ศึกษาวรรณกรรมคำสอนเรื่องวรรณโสทรฉบับจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นวรรณกรรมคำสอนที่ผู้แต่งรวบรวมคำสอนสำคัญในพุทธศาสนาไว้ ได้แก่ ศีล 5 กุศลกรรมบถ 10 มรรค 8 ชั้น 5 และไตรลักษณ์ มาเป็นประเด็นหลักในการนำเรื่อง โดยมุ่งเน้นการสั่งสอนธรรมแก่ผู้อ่านผู้ฟัง และกลายเป็นกุศลแต่พระศาสนารวมถึงตัวผู้แต่งในภพหน้า บทไหว้ครูแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์สุรางคนางค์ 28 นอกนั้นเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วตลอดทั้งเรื่อง มีการใช้โวหารที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพและเกิดความรู้สึกคล้อยตาม อีกทั้งมีการยกนิทานอุทาหรณ์ อ้างถึงสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธา และแสดงผลตอบแทนการกระทำประกอบคำสอนอีกด้วย วรรณกรรมเรื่องนี้จึงมีลักษณะการสอนแบบโดยอ้อม ยกนิทานประกอบ หรือเรื่องราวความเชื่อที่ชาวบ้านศรัทธามาอธิบายคำสอนเพื่อให้เข้าถึงจิตใจผู้ที่ถูกสอนได้ดี

พัชลินจ์ จินนุ่น (2555) ศึกษาลักษณะเด่นและบทบาททางสังคมของวรรณกรรมคำสอนภาคใต้ "ฉบับพิมพ์เล่มเล็ก" จากข้อมูลวรรณกรรมคำสอนภาคใต้ “ฉบับพิมพ์เล่มเล็ก” ตั้งแต่ พ.ศ. 2470 - พ.ศ. 2519 ที่พบบริเวณจังหวัดนครศรีธรรมราช สงขลาและพัทลุง มีลักษณะเด่นด้านรูปเล่มที่เลียนแบบหนังสือวัดเกาะของภาคกลาง ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาคำสอนมักอิงกับวิถีชีวิตของชาวบ้านภาคใต้และมีกลวิธีการสอนที่แปลกใหม่ เช่น สอนในรูปแบบนวนิยาย สอนผ่านบทสนทนาของตัวละคร สอนแทรกในอัตชีวประวัติของบุคคล และสอนแทรกในคำอธิบายพิธีกรรมของภาคใต้ผู้สร้าง นอกจากนี้เป็นพระสงฆ์และข้าราชการตามแบบที่มีมาแต่เดิมแล้ว ยังเป็นชาวนา พ่อค้า ศิลปินพื้นบ้าน และผู้หญิงจำนวนมาก เนื้อหาคำสอนสามารถนำไปใช้เพื่อพัฒนาตนเอง สถาบันครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติได้ดี

เกศณี นุชทองม่วง (2556) ศึกษาอรรถกถาธรรมบทในฐานะวรรณกรรมคำสอน อรรถกถาธรรมบทมีระเบียบการเล่าเรื่องที่ประกอบไปด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนเปิดเรื่อง ส่วนดำเนินเรื่อง และส่วนปิดเรื่อง ส่วนเปิดเรื่อง ได้แก่ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับ การนำเข้าสู่เรื่อง และพระ

ธรรมชาติที่จะทรงแสดง โดยระเบียบการเล่าเรื่องของส่วนเปิดเรื่องมี 2 แบบ คือ ส่วนเปิดเรื่องที่ประกอบด้วยส่วนสำคัญครบทั้ง 3 ส่วน และส่วนเปิดเรื่องที่ประกอบด้วยส่วนสำคัญไม่ครบทั้ง 3 ส่วน ระเบียบการเล่าเรื่องของส่วนเปิดเรื่องเป็นส่วนที่มีระบบชัดเจนทำให้มีความสมจริงว่าอรรถกถาธรรมบทเป็นคำสอนที่มาจากพุทธวจนะโดยแท้ ส่วนระเบียบการเล่าเรื่องของส่วนดำเนินเรื่องประกอบด้วยความเป็นมา การเลื่อมใส การบวช การเกิดปัญหา การแก้ปัญหา การรับผลของการกระทำ การฟังธรรม การบรรลุธรรม การเกิดข้อสงสัย และการแสดงธรรม เรื่องเล่าทุกกลุ่มให้ความสำคัญกับ “ธรรมะ” ของพระพุทธเจ้า โดยทุกเรื่องจะต้องจบด้วยการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าเพราะสิ่งสำคัญของเรื่องในอรรถกถาธรรมบทคือไม่ว่าจะเกิดปัญหาหรือข้อสงสัยใดจะใช้ธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นแนวทางในการแก้ปัญหา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมไทยดังกล่าวข้างต้นเป็นตัวอย่างที่ดีในการศึกษาวรรณกรรมคำสอน ทั้งด้านที่มา เนื้อหาคำสอน กลวิธีการสอน และกลวิธีการเล่าเรื่อง ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาเป็นแนวทางการศึกษาในลำดับถัดไป

2.1.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทยร่วมสมัย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทยร่วมสมัย ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 กลุ่ม คือเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทยร่วมสมัย และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทยร่วมสมัย ดังนี้

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทยร่วมสมัย

เก้ แดงสกุล (2558) ศึกษาเรื่องแก้วจอมแก่น แก้วจอมชน : วรรณกรรมคำสอนเด็กร่วมสมัย คำสอนที่ปรากฏมีความเหมาะสมกับเยาวชนในทุกยุคทุกสมัย และยังสอดคล้องกับวุฒิภาวะของเด็ก การปลูกฝังจิตสำนึกทางด้านคุณธรรมจริยธรรม รวมไปถึงการอบรมสั่งสอนอย่างมีเหตุผลตามหลักการวิทยาศาสตร์ ส่วนด้านกลวิธีการนำเสนอคำสอนมี 3 กลวิธี คือ กลวิธีการสอนโดยการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ของตัวเอง กลวิธีการสอนโดยผ่านการอบรมสั่งสอนของผู้ใหญ่ ซึ่งจะปรากฏทั้งการอบรมสั่งสอนด้วยการให้เหตุผลตามหลักคิดทางวิทยาศาสตร์ และการอบรมสั่งสอนด้วยการให้เหตุผลตามหลักความเชื่อและกลวิธีการสอนโดยผ่านบุคคลต้นแบบ ซึ่งกลวิธีการนำเสนอคำสอนทั้ง 3 กลวิธีได้ส่งเสริมให้ผู้อ่านเข้าใจคำสอนที่ได้ดี อันเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ทั้งยังแสดงให้เห็นกลวิธีการสอนทั้งแบบทางตรง และแบบทางอ้อม

2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทยร่วมสมัย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของไทยร่วมสมัยเป็นการศึกษาที่สามารถนำมาปรับใช้ในการศึกษาวรรณกรรมคำสอนด้วยวิธีวิทยาใหม่ ๆ ได้อย่างมีพลวัต มีผู้ศึกษาไว้ทั้งในลักษณะเฉพาะเรื่อง และศึกษาเป็นประเภทของวรรณกรรม ดังจะกล่าวตามลำดับต่อไปนี้

วัฒนา มุลเมืองแสน (2539) ศึกษานวนิยายอิงพุทธศาสนาของไทยในฐานวรรณกรรม คำสอนร่วมสมัย ข้อมูลที่นำมาศึกษาเป็นของนักเขียนนวนิยาย 4 คน คือ สุชีพ ปุญญานุภาพ "ธรรม โฆษ" ทวี วรคุณ และวศิน อินทสระ มีผลงานที่เป็นนวนิยายอิงพุทธศาสนาจำนวน 22 เรื่อง คือ ใต้ร่ม กาสาวพัสตร์ ลุ่มน้ำนมมหา กองทัพธรรม เเชิงผาหิมพานต์ นันทะ-ปชาบดี อาทิตยขึ้นทางตะวันตก ลีลาวดี ธรรมธาราตะวันออกตะวันตก แสงเทียน ภาพจำลองชีวิต ชีวิตนี้มีอะไร พระอานนท์พุทธ อนุชา จอมจักรพรรดิอโศก พุทธจริยา รัมธรรม อันชนกชนนี้รักเจ้า จากวราถึงภาพร พ่อผมเป็น มหา แม่พริ้งผู้ใจบุญ หลวงพ่อทองวัดโบสถ์ และ วัดดอนบุญ พบว่าหลักพุทธปรัชญามีอิทธิพลต่อ นวนิยายอิงพุทธศาสนา นักเขียนใช้พุทธปรัชญาเป็นแนวทางในการดำเนินเรื่อง หลักธรรมที่เป็นพุทธ ปรัชญาเหล่านี้ ได้แก่ ความเป็นอนิจจังของชีวิต การแสวงหาวิธีการคลายความทุกข์ สัมมาทิฎฐิ กฎ แห่งกรรม และความสันโดษ นอกจากนี้ยังแทรกการสอนจริยธรรมหรือหลักธรรมที่ควร ประพฤติและควรละ แบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนที่ควรประพฤติ คือความกตัญญู ความเพียรเพื่อ ความสำเร็จ ความเมตตาและการให้อภัย ความเสียสละ และความเป็นกัลยาณมิตร ส่วนที่ควรระวัง คือ ความรัก ส่วนที่ควรละ คือ อบายมุข

ชัญฉานาท สังขประดิษฐ์ (2542) ศึกษาเรื่องคอลัมน์ตอบปัญหาชีวิต : การศึกษาใน ฐานวรรณกรรมคำสอนร่วมสมัย องค์ประกอบสำคัญของคอลัมน์ตอบปัญหาชีวิตมี 3 ส่วน ได้แก่ รูปแบบ เนื้อหา และปัจจัยที่สัมพันธ์กับเนื้อหา ในส่วนรูปแบบของคอลัมน์ปรากฏ 2 ลักษณะ ได้แก่ รูปแบบการถาม-ตอบและรูปแบบการเล่าเรื่อง ด้านศิลปะการใช้ภาษาและกลวิธีการสอน มีการใช้ ถ้อยคำสำนวนโวหารลักษณะต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของวรรณกรรม และมีการ ใช้กลวิธีการสอนโดยการใช้ภาพพจน์ การยกอุทาหรณ์ และการใช้ความรู้ที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจคำสอน ได้อย่างแจ่มชัด ทำให้คำสอนมีเหตุผล ชวนให้เชื่อถือ และปฏิบัติตาม การศึกษานี้จึงทำให้เห็น องค์ประกอบของคอลัมน์ที่เปรียบเสมือนวรรณกรรมคำสอน คือรูปแบบ เนื้อหา และปัจจัยที่สัมพันธ์ กับเนื้อหา ที่สามารถนำมาปรับใช้ในการวิเคราะห์กระบวนการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำ สอนอีสานได้ อีกทั้งยังได้เห็นเนื้อหาคำสอนที่ร่วมสมัยอันเป็นแนวทางในการคัดเลือกคำสอนที่ใช้ได้ จริงมาศึกษาวิเคราะห์

อรรธวุฒิ มุขมา (2552) ศึกษารายงานการวิจัยเรื่องบทความเกี่ยวกับปรัชญาการดำเนิน ชีวิตของจิตรา ก่อนันทเกียรติ : การศึกษาในฐานวรรณกรรมคำสอนร่วมสมัย คำสอนส่วนใหญ่ใน บทความของจิตรา ก่อนันทเกียรติมีรากฐานมาจากพุทธปรัชญาและชี้แก้ปัญหาแก่สังคม กลวิธีการ นำเสนอคำสอนประกอบด้วย 5 กลวิธี ได้แก่ การเล่าประสบการณ์ช่วงวัยต่าง ๆ การเปรียบเทียบ ดอกไม้และธรรมชาติกับการดำเนินชีวิต การยกตัวอย่างจากเหตุการณ์ การอ้างอิงความรู้เกี่ยวกับเรื่อง ของเงิน และการแสดงทัศนะส่วนตัวของผู้เขียนในหลากหลายแง่มุม ส่วนกลวิธีการสอนมีหลายวิธีการ และมีการนำเสนอคำสอนในแบบโดยตรง เช่น การเปรียบเทียบดอกไม้และธรรมชาติกับการดำเนิน

ชีวิต การอ้างอิงความรู้เกี่ยวกับเรื่องของจีน และการแสดงทัศนะส่วนตัวของผู้เขียนในหลากหลายแง่มุม และการนำเสนอคำสอนโดยอ้อม ได้แก่ การเล่าประสบการณ์ช่วงวัยต่าง ๆ และการยกตัวอย่างจากเหตุการณ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นเรื่องราวที่มีเหตุการณ์ตามองค์ประกอบของวรรณกรรม

การศึกษาวรรณกรรมคำสอนร่วมสมัยจึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจและสามารถเชื่อมโยงกับความคิดของคนในปัจจุบัน ทำให้เห็นวิธีการนำเสนอคำสอนที่ในวรรณกรรมแต่ละเรื่องได้อย่างแจ่มชัด

2.1.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนอีสาน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนอีสาน ผู้วิจัยได้นำวรรณกรรมคำสอนอีสานมาศึกษา โดยแบ่งการศึกษออกเป็น 2 กลุ่ม คือเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนอีสาน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนอีสาน ดังนี้

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนอีสาน

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนอีสานค่อนข้างแพร่หลายมานาน มีการนำวรรณกรรมคำสอนอีสานจากในเอกสารโบราณมาปริวรรต รวบรวม และเรียบเรียงเผยแพร่มากมาย เช่น พระยาสอนไพร่ วรรณกรรมคำสอนอีสานปริวรรตจากใบลาน ปริวรรตโดย สุนทร แพงพุก และประมวล พิมพ์เสน (2557) วรรณกรรมคำสอนอีสาน ปริวรรตโดย พระครูสุเทพสารคุณ (2549) วรรณกรรมคำสอนอีสาน ภาพ์ปู่สอนหลาน ภาพ์หลานสอนปู่ ปริวรรตโดย พระพุทธโฆษาจารย์ (2524) วรรณกรรมคำสอนจากคัมภีร์ใบลานอีสานเรื่องอินทียานสอนลูก ปริวรรตคัดลอกโดยนภาพร พิมพ์วรมะกุล (2548) วรรณกรรมอีสานเรื่องท้าวคำสอน : จารปริวรรตจากอักษรธรรมโบราณอีสาน เป็นอักษรไทย โดยมนัส สุขสาย (2542) รวมถึงการศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานเชิงปริทัศน์และรวมรวบวรรณกรรมคำสอนที่ปริวรรตแล้ว เช่น "คำกลอนสอนโลก" โดยจารุวรรณ ธรรมวัตร และพระอริยานุวัตรเขมจารี (2528) เป็นต้น

หลังจากนั้นได้มีการศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานเฉพาะเรื่อง และเป็นประเภทในมุมมองต่าง ๆ นักวิชาการคนแรก ๆ ที่นำวรรณกรรมคำสอนอีสานมาศึกษา คือ สิทธา พินิจภูวดล (2524) ศึกษาวรรณกรรมเรื่อง "ภาพ์ปู่สอนหลาน" ในแนวทางสังเขปของวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ โดยมุ่งศึกษาบ่อเกิด อิทธิพล สัมพันธภาพ และศาสตร์ ในด้านบ่อเกิดวรรณกรรมซึ่งหมายถึงที่มาดั้งเดิม หรือต้นกำเนิดวรรณกรรมแต่ละชิ้น แต่ละประเภทของวรรณกรรมประเทศใดประเทศหนึ่ง หรือกลุ่มประเทศที่มีวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน วรรณกรรมอีสานเรื่องภาพ์ปู่สอนหลาน" จัดอยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมอินเดียโบราณ ที่ผู้แต่งคือ พุทธโฆษาจารย์ ได้รวบรวมภาชิตคนลาวโบราณที่ยึดถือกันมา และถ่ายทอดด้วยปากต่อปาก เดิมเขียนด้วยอักษรลาว ท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทน์ จันทร์คุุณ) ชำระแก้ไขเพิ่มเติมแล้วจัดพิมพ์ขึ้น ต่อมาขุนพรหมประศาสน์ได้นำมาเขียนด้วยตัวอักษรไทยกลางและเสียงอ่านภาษาไทยอีสานแล้วนำลงพิมพ์ในวารสารประชาศึกษา อาจารย์นิคม วงเวียน ได้นำมาอธิบายศัพท์ และถอดความเป็นภาษาไทยกลางแพร่หลายจนถึงปัจจุบัน

จากนั้น จารุวรรณ ธรรมวัตร (2537) ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานล้านช้าง โดยประเภทคำสอนศึกษาวรรณกรรมประเภทลายลักษณ์ส่วนใหญ่สืบทอดมาจากวรรณกรรมล้านช้าง เรียกว่าวรรณกรรมอีสานล้านช้าง วรรณกรรมคำสอนอีสาน ได้แก่ กาพย์ปู่สอนหลาน กาพย์หลานสอนปู่ ลุงสอนหลาน สี่ทราขสอนลูก อินทนิญาณสอนลูก สิริจันโทวาทยอดคำสอน ธรรมดาสอนโลก พญาคำกองสอนไพร่และท้าวคำสอน การนำเสนอเนื้อหา ของวรรณกรรมคำสอนอีสานส่วนใหญ่เริ่มด้วยประณามบทผู้แต่งรำลึกถึงคุณพระรัตนไตรและอำนาจศักดิ์สิทธิ์ จากนั้นจึงแถลงจุดมุ่งหมายในการแต่งว่าสอนใคร ดำเนินเนื้อเรื่องไปจนจบ ส่วนวิธีสอนมีทั้งสอนโดยตรงเป็นการบอกอย่างตรงไปตรงมาตามลำดับความ และสอนโดยอ้อมเป็นการสอนด้วยอุปมาอุปมัยและสาธกนิทานมาประกอบให้เป็นรูปธรรม แบบแผนฉันทลักษณ์นั้นมีสองลักษณะ คือกาพย์และกลอนอ่านหรือโคลงสาร วรรณกรรมคำสอนที่แต่งด้วยกาพย์ ได้แก่ กาพย์ปู่สอนหลาน กาพย์หลานสอนปู่ กาพย์พระมุนี ส่วนวรรณกรรมที่แต่งด้วยกลอนอ่าน ได้แก่ อินทนิญาณสอนลูก ธรรมดาสอนโลก ชนะสันทะยอดคำสอน บางเรื่องเป็นการรวมผลภาษาชนิดที่สั่งสมมานาน เช่น เรื่องลุงสอนหลาน

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานบางประเด็นในลักษณะบทความที่น่าสนใจ และรวบรวมไว้ในหนังสือวรรณคดีท้องถิ่นพินิจ คือการศึกษาจริยธรรมในวรรณคดีอีสานของ ปรีชา อุตระกุล (2543) มีการนำวรรณคดีอีสานหลายประเภทมาพิจารณาในประเด็นจริยธรรมและปรากฏในวรรณกรรมประเภทคำสอนเป็นส่วนใหญ่ เช่น จริยธรรมสำหรับผู้ปกครอง ผู้ชาย และบุคคลทั่วไป วรรณคดีที่กล่าวถึง ได้แก่ ชนะสันทราขเทศนาคำสอน ลักษณะหลวงคำสอน พญาคำกองสอนไพร่ สิริจันโทวาทยอดคำสอน ปู่สอนหลาน พี่สอนน้อง และย่าสอนหลาน โดยมีเนื้อหาคำสอนผู้ชายควรมีหน้าที่สร้างและตกแต่งบ้านเรือน ยุงข้าว สร้างไร่สร้างสวน ตลอดจนเครื่องมือในการทำมาหากิน ควรมีปัญญาเก่งกล้า สนใจกิจการบ้านเมือง ยึดมั่นในศีลธรรม ส่วนผู้หญิงก็ควรปฏิบัติดีตามารดา ไม่นอกใจสามี นอนที่หลังและตื่นก่อนสามี ซึ่งเหตุผลเชิงจริยธรรมที่กวีใช้อ้างเพื่ออธิบายคำสอนมีอยู่ 4 ประการ ได้แก่ การอ้างผลของการกระทำที่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน การอ้างว่าเป็นฮีตคลองเดิมแต่โบราณ การอ้างนรกสวรรค์ และการยอมรับทางสังคม จริยธรรมของชาวอีสานทำให้เข้าใจบุคคลิกและทัศนคติของชาวอีสานต่อผู้คนและสิ่งแวดล้อมในสังคมปัจจุบันมากขึ้น

2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนอีสาน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนอีสานมีผู้ศึกษาไว้อย่างแพร่หลาย ซึ่งทำให้เห็นภูมิปัญญาด้านการสอนของกวีอีสานอย่างแจ่มชัด และสามารถนำมาศึกษาความรู้ในวรรณกรรมคำสอนได้เป็นอย่างดี ดังนี้

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2528) ศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานและนำเสนอเป็นรายงานวิจัยตามโครงการปริวรรตวรรณกรรมอีสานจากหนังสือผูกไขเชิงปริทัศน์ ประยงค์ แสนบุราณ เทพพร มังธานี และภคินิตย์ เพชรปาณีวงศ์ (2548) ศึกษาการตีความปัญญาอีสานเชิงปรัชญา ซึ่งผลของอีสาน

มีเนื้อหาครอบคลุมทั้งปรัชญาบริสุทธิ์และปรัชญาประยุกต์ เพราะทำหน้าที่แสดงโลกทัศน์เหมือนกับปรัชญา ทศนะเรื่องความจริง ชาวอิสานมีความเชื่อว่าการรักษาศีล ทำสมาธิ และฟังธรรมด้วยความตั้งใจจริงจะทำให้บุคคลนั้นไปสู่สุคติ ผญาเชิงอภิปรัชญา อิสานมีลักษณะแบบจินตนิยม โดยมีความเชื่อว่ามนุษย์มาจากพญาแถน และมีความเชื่อในเรื่อง ผี สาง เทวดา ที่สิ่งสถิตอยู่ในธรรมชาติแบบวิญญานนิยม ต่อมาเมื่อรับอิทธิพลจากพุทธศาสนาและลัทธิพราหมณ์ทำให้อิสานมีความเชื่อว่าวิญญานมนุษย์เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารตามอำนาจบุญและบาป ชาวอิสานมีทศนะเรื่องความรู้ว่าเป็นสิ่งล้ำค่าเสมือนเสื้อผ้าอาภรณ์ประดับร่างกายให้สวยงาม ผญาเชิงญาณวิทยาของชาวอิสานปัญญาคือกุญแจไขไปหาความสุข และปัญญาที่ถูกต้องที่สุดคือการภาวนา ดังนั้น ผญาอิสานจึงกว้างและลึกกว่าญาณวิทยาแบบตะวันตก

เสน่ห์ ทันอินทรอาจ (2552) ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน พบว่าวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอนมีลักษณะเป็นชาดกนอกนิบาต มีจุดมุ่งหมายเพื่อแนะนำสั่งสอนคนทั่วไปให้ปฏิบัติตามจารีตประเพณีและศีลธรรม และเพื่อให้ความบันเทิง ลักษณะคำประพันธ์เป็นโคลงสารใช้ตัวอักษรไทยภาคกลาง และอักษรธรรมอิสาน ด้านเนื้อหาแก่นเรื่องได้เสนอหลักการครองเรือน คือ ฆราวาส 4 มีการดำเนินเรื่องตามปฏิทิน ตัวละครเอกเป็นตัวละครหลายลักษณะ มีฉากสะท้อนภาพวิถีชีวิตของชาวอิสาน ตัวละครเป็นตัวละครหลายลักษณะ มีฉากสะท้อนภาพวิถีชีวิตของชาวอิสาน คือ การประกอบอาชีพเกษตรกรรม ความเชื่อในเรื่องโลกของผู้หญิงที่เลือกเป็นคู่ครองและกฎแห่งกรรม นอกจากนี้ยังมีคุณค่าในการสอนให้รู้จักความกตัญญูต่เวทียึดมั่นในจารีตอันดีงาม หมั่นทำบุญให้ทาน รักษาศีลเพื่อให้เกิดผลดีทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

พุทธรักษ์ ปราบนอก (2557) ศึกษาแนวคิดพุทธธรรมในวรรณกรรมคำสอนอิสานมีเนื้อหาเชิงจริยธรรมมากกว่าหลักคำสอนที่เป็นสัจธรรม เป็นหลักปฏิบัติของบุคคลในสังคมในเชิงศีลธรรมในการครองชีวิตทั้งชีวิตส่วนตัวและสังคมตามหลักการทางพระพุทธศาสนา จะเห็นได้จากคำสอนเรื่องฮีตสิบสองที่กล่าวถึงการทำบุญทั้งสิบสองเดือนของชาวอิสานอันได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ พุทธจริยธรรมของสังคม ได้แก่ คำสอนเรื่องศีลห้า การทำบุญ ความเคารพและการบูชา และพุทธจริยธรรมของปัจเจกบุคคล ได้แก่ หลักปฏิบัติของผู้ปกครอง หลักปฏิบัติของสตรีและบุรุษ หลักปฏิบัติของภรรยา รวมทั้งยังปรากฏหลักคำสอนเรื่องพุทธทำนายซึ่งเป็นการพยากรณ์เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในสังคมในอนาคต ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสี่ปสุญที่นำเสนอคำสอนที่มีในพระไตรปิฎก อันแสดงถึงสภาวะการณ์ของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่แย่งภายหลังพุทธศาสนามีอายุก้าวล่วง 2500 ปี นอกจากนี้ วรรณกรรมคำสอนอิสานยังมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวอิสาน 3 ประการด้วยกัน คือ บทบาทในการควบคุมสังคม บทบาทในการรักษาแบบแผนประเพณี และบทบาทในฐานะเป็นแบบแผนความประพฤติที่ดี

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของอิสานส่วนใหญ่เป็นการนำเนื้อหาคำสอนมาศึกษาตามแนวคิดต่าง ๆ เช่น ปรัชญา พุทธศาสนา โลกทัศน์ ฯลฯ สะท้อนให้เห็นว่าเนื้อหาคำสอนของวรรณกรรมคำสอนแต่ละเรื่องมีความน่าสนใจในสาระคำสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนแง่มุมที่เป็น“ความรู้” ที่นำมาศึกษาในวิธีวิทยาใหม่ อีกทั้งการศึกษาวรรณกรรมคำสอนทั้งหมดที่กล่าวมานั้นยังเน้นการศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอน และปลูกฝังจริยธรรมคุณธรรมอันเป็นพื้นฐานของการสร้างคนสร้างชาติ อันมีลักษณะโดดเด่นด้านภาษา ไวยากรณ์ และกลวิธีการสอน รวมถึงมีคุณค่าในการมีบทบาทพัฒนาศักยภาพของผู้คนให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ตลอดจนทิ้งทุนปัญญาไว้ให้ศึกษาในประเด็นใหม่ พร้อมทั้งสามารถนำมาศึกษาร่วมกับวรรณกรรมคำสอนอิสานประเภทอื่นเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ในแง่ของวรรณกรรมประเภทคำสอน ดังจะขอกกล่าวอย่างละเอียดในบทที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนของอิสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นต่อไป

2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องความรู้

ในประเด็นแนวคิดเรื่องความรู้นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเบื้องต้นพบว่าไม่มีผู้วิจัยหัวข้อเกี่ยวกับความรู้ไว้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาเฉพาะเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องความรู้มีเนื้อหาที่กว้างขวางหลากหลายมุมมอง หากจะศึกษาแนวคิดเรื่องความรู้จึงมีความจำเป็นต้องศึกษาในหลากหลายมิติเพื่อให้เห็นองค์ความรู้รอบด้านและเข้าใจนิยามได้ครอบคลุมตามมุมมองความคิดของนักวิชาการที่แตกต่างกันไปในแต่ละสาขาวิชา ในที่นี้จะศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องความรู้ให้เห็นเป็นประเด็นตามศาสตร์สาขาวิชา โดยแบ่งแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ออกเป็น 5 ประเด็น ได้แก่ ความรู้ในมิติของการศึกษา ความรู้ในมิติของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ความรู้ในมิติของพุทธศาสนาและปรัชญา ความรู้ในมิติของภูมิปัญญา และความรู้ในมิติของวรรณกรรม ดังนี้

2.2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของการศึกษา

คำว่า “ความรู้” หรือ Knowledge ในพจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง สาระ ข้อมูล แนวคิด หลักการที่บุคคลรวบรวมได้จากประสบการณ์ในชีวิต ความรู้เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม และเทคโนโลยี แล้วเรียนรู้จากประสบการณ์ การศึกษา รับการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม การรับรู้ การคิด และการฝึกปฏิบัติ จนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้หรือพัฒนาไปสู่ระดับที่สูงขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2555: 317) ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับในพจนานุกรมศัพท์การศึกษาคือผลแห่งประสบการณ์ หรือผลของการปะทะระหว่างตัวเด็กกับสิ่งแวดล้อม เมื่อเด็กมีประสบการณ์ย่อมมีความรู้เรื่องนั้น และสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ (สุวิทย์ หิรัญยกานนท์ และคณะ, 2542: 139)

ความรู้ในมิติของการศึกษายังหมายถึง การเรียนรู้ในระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่มาควบคู่กับรัฐ ได้แก่ โรงเรียนเป็นศูนย์กลางจัดการเรียนการสอน หลักสูตรชาติเป็นแกนกลางของแบบแผนการเรียนรู้ทั้งระบบ รัฐเป็นผู้มีอำนาจจัดการศึกษาให้แก่พลเมือง และในทางทฤษฎีรัฐจะเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณ (นงเยาว์ เนาวรัตน์, 2551: 74) เราจึงต้องแสวงหาความรู้ในสถาบันตามการควบคุมของรัฐ ดังนั้น ความรู้ในมุมมองของการศึกษาจึงเป็นความรู้ที่อยู่ในระบบการศึกษา ซึ่งอาจประกอบไปด้วยหลายสาขาวิชาด้วยกัน

แนวคิดความรู้ในมิติทางการศึกษาจากกรอบทฤษฎีการศึกษาเชิงวิพากษ์เรื่อง Official Knowledge ของไมเคิล แอปเปิ้ล (Michael Apple) ว่าเป็นความรู้ที่ถ่ายทอดกันในสถานศึกษาอย่างเป็นทางการ (Official Knowledge) และเป็นการเมืองของความรู้ (Politic of Knowledge) เวทีการศึกษาทำให้การเมืองเรื่องความรู้เป็นเรื่องประนีประนอม มองไม่เห็นการขัดแย้งกัน ทั้ง รูปแบบเนื้อหาหลักสูตร การสอน และการประเมินการเรียนการสอน โดยที่รัฐพยายามสร้างความประนีประนอมใหม่ด้วยการบูรณาการมุมมองต่าง ๆ และรูปแบบใหม่ที่สำคัญคือการสร้างหลักสูตรในโรงเรียน และตำรา (Apple, 1993: 9-10 อ้างถึงใน ศิวรักษ์ ศิวารมย์, 2551: 90)

นอกจากนี้ ศิวรักษ์ ศิวารมย์ ยังได้อธิบายแนวคิดความรู้ที่มีความสัมพันธ์กับอำนาจและปฏิบัติการผ่านโครงสร้างอำนาจตามแนวคิดของมิเชล ฟูโก (Michel Foucault) ว่าสถานศึกษาเป็นที่จัดระเบียบทางความคิดการปฏิบัติที่เป็นระบบ มีวาทกรรม บรรทัดฐานและกิจวัตร เช่น การบริหาร การศึกษา การจัดวางหลักสูตร หรือการจัดการเรียนการสอนที่บ่งชี้ว่าการปฏิบัติทางวาทกรรมคือการมีเหตุผล สถาบันสังคมสมัยใหม่เป็นหน่วยกระจายการปฏิบัติผ่านวิชาที่สอน หรือเรียกว่า School subject กับระเบียบวินัยที่ผ่านตัวนักเรียน ครู และผู้เกี่ยวข้อง หรือที่เรียกว่า Human Subject โดยมีระเบียบวิธีคิด และส่งเสริมรูปแบบความเป็นเหตุเป็นผลที่เอื้อต่อการควบคุม และการอบรมสั่งสอน พฤติกรรมต่าง ๆ หรือที่เรียกว่าสร้างสำนึก (ศิวรักษ์ ศิวารมย์, 2551: 96-100)

ทีศนา แคมมณี (2552: 475) อธิบายปรัชญาการศึกษาไว้ว่า หมายถึงความคิดหรือระบบของความคิดที่เกี่ยวกับการศึกษาที่ตั้งอยู่บนรากฐานของปรัชญาแม่บทปรัชญาใดปรัชญาหนึ่ง ปรัชญาการศึกษาเป็นปรัชญาที่แตกหน่อมาจากปรัชญาทั่วไปอันเป็นปรัชญาว่าด้วยความจริงของชีวิต ปรัชญาการศึกษาเป็นความเชื่อ ความศรัทธา การเห็นคุณค่าในความคิดทางการศึกษาซึ่งผลักดันให้บุคคลคิดและกระทำการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความเชื่อนั้น ๆ นอกจากนี้ยังต้องเข้าใจความหมายของทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งหมายถึงข้อความรู้ที่พรรณนา อธิบายปรากฏการณ์เกี่ยวกับการเรียนรู้ที่ได้รับการพิสูจน์ทดสอบตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ การแสวงหาความรู้ที่เหมาะสมกับศาสตร์แต่ละสาขาที่เชื่อถือได้ และสามารถนำไปใช้เป็นหลักจัดกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน

ปรัชญาการศึกษาดังกล่าวสัมพันธ์กับความรู้ในการศึกษาสมัยใหม่นิยมตามที่ อภิภา ปรัชญพฤทธิ (2545: 285) ได้ให้นิยามไว้ว่า ความรู้ หรือความจริงอยู่ในตัวตนของคนทุกคนหรือคนแต่ละคนมีส่วนร่วมประกอบสร้างความจริงขึ้นมา หรือที่เรียกว่า Knowledge/reality is socially constructed นอกจากนี้ ในมุมมองของสมัยใหม่นิยมยังเน้นว่าความรู้ความจริงมีอยู่ตามธรรมชาติ หรืออยู่นอกตัวคน ดังนั้น หน้าที่ของนักวิชาการก็คือต้องค้นหาความรู้ เราจึงจำเป็นต้องเข้าใจศาสตร์ของการเรียนรู้ และปรัชญาการศึกษา

ความรู้ในมุมมองของการศึกษาเป็นการเรียนรู้อย่างเป็นทางการโดยมีสถาบันต่าง ๆ เป็นหน่วยงานกระจายหลักการและวิธีการ ตลอดจนหลักเกณฑ์วัดและประเมินความรู้อันมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงตั้งแต่ระดับปัจเจกชน ระดับองค์กร ระดับสังคม และระดับประเทศ

2.2.2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของพุทธศาสนาและปรัชญา

ความรู้ในมิติของศาสนาและปรัชญามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างลึกซึ้ง ปรัชญาเป็นเรื่องของการคิดหาเหตุผลเป็นสำคัญที่นำไปสู่หลักปฏิบัติสำคัญในพุทธศาสนา ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำมาศึกษาสังเคราะห์ร่วมกันเพื่อให้เห็นมิติความรู้ที่มีมิติ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2546: 3) อธิบายว่าศาสนาเป็นการปฏิบัติ การดำเนินชีวิต และการนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตจริง ซึ่งการปฏิบัติ นั้นต้องมีหลักการแน่นอนที่ยอมรับว่าเป็นจริง โดยมีจุดหมายที่แสดงไว้อย่างชัดเจน ผู้ปฏิบัติคือ พุทธศาสนิกชนจึงต้องยอมรับปฏิบัติตามหลักการของศาสนาที่องค์ศาสดาได้แสดงไว้ซึ่งก็คือ คำสอนที่รวบรวมไว้ในคัมภีร์

ทัศนะดังกล่าวสอดคล้องกับความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างร่วมสมัย และเป็นแนวทางในการศึกษาความรู้ หรือธรรมะในปัจจุบัน ดังที่พระไพศาล วิสาโล (2553: 23 - 26) ได้นำพุทธพจน์ที่ว่า “ตนนั้นแลเป็นที่พึ่งแห่งตน” มาปรับใช้ในการแสดงธรรมว่า สมัยก่อนเราพยายามไม่ไปพึ่งพาคนอื่น หรือคล้อยตามสังคมแวดล้อมแต่ฝ่ายเดียวมีสติวิจารณ์ญาณของตนเอง แต่สมัยนี้พยายามชี้ดวงไม่ให้คนอื่นมาเกี่ยวข้องกับตัวเอง เราจึงสนใจกันมากกว่าทำอย่างไรคนภายนอกจะมีอิทธิพลต่อเราน้อยลง การเลือกคบมิตรที่ดีจะนำไปสู่โยนิโสมนสิการ คือการพัฒนาชีวิตได้โดยอาศัยความสามารถและปัญญาของตนเอง เพราะมิตรที่ดีจะนำทางเราไปสู่การพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ปัญญาที่จะเป็นเหตุปัจจัยให้เป็นตัวของตัวเองก็คือมีเกณฑ์วินิจฉัยที่ใช้พิจารณาตัดสิน หรือเป็นแนวทางดำเนินชีวิตได้

ว.วชิรเมธี (2558: 15-17) ยังได้นำความรู้ทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับพระพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า พระสาวกมาใช้เป็นกลวิธีในการแสดงธรรมในหัวข้อ “มองลึก” เพื่อสอนว่า ถ้าเรามองอะไรลึก ๆ เราจะกลายเป็นคนที่มีเนื้อหาสาระในการดำเนินชีวิต มีความเป็นตัวของตัวเองสูงเพราะทำอะไรก็มองไปที่แก่น รูปแบบหนึ่งของการมองลึกก็คือการมองคน ถ้าเรามองคนไม่ลึกก็จะพลาดโอกาสได้เจอคนดี ยกตัวอย่างจากครั้งแรกพระพุทธเจ้าทรงพบพระมหากัสสปะไม่ทรงทราบว่ามาขอบวชทันทีที่เจอพระมหากัสสปะโน้มน้าวตัวลงกราบพระพุทธเจ้าทั้งที่ไม่รู้ว่าเป็นพระองค์ แต่ทันทีที่นั่นๆ

แล้วชอบพออัศจรรย์ซึ่งกันและกัน พระองค์ได้ทรงปลดสังขมาภิแล้วนำไปพาดบนบ่าของพระมหา กัสสปะ พระพุทธเจ้าทรงมองลึก เห็นกันแค่แวบแรกทรงมีพุทธวินิจฉัยว่าสืบไปเบื้องหน้าพระรูปนี้จะเป็นกำลังสำคัญ การมองลึกจึงเป็นการสัมผัสคนได้ด้วยปัญญา

แหล่งกำเนิดความรู้ตามแนวพุทธศาสนานั้นมีบ่อเกิดจาก 3 แหล่งด้วยกัน ได้แก่ สุตมย ปัญญา คือปัญญาหรือความรู้ที่เกิดจากการฟังท่านผู้รู้พูดบอกเล่าชี้แจงให้ได้ยินได้ฟัง หรืออ่านจาก ตำรับตำรา และสื่อต่าง ๆ ภายนอกตัว จินตมยปัญญา คือปัญญาหรือความรู้ที่เกิดจากการคิด ไคร่ครวญ ไตร่ตรอง ทบทวน ความรู้ประเภทนี้ต้องอาศัยการนำเอาประสบการณ์จากความรู้ที่ได้จากการฟังไปคิดพิจารณา ไคร่ครวญ ทบทวนจนได้ความรู้ใหม่ในระดับเหตุผลที่เกิดขึ้นจากภายในใจ และ ภาวนามยปัญญา คือปัญญาหรือความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญเป็นความรู้ที่ได้จากการอบรม จิตใจ โดยนำความรู้ที่ได้จากการฟังอ่าน สนทนาหรือการคิดไปทำให้เกิดมีจริง (วรากรณ์ พูลสวัสดิ์, 2559: 172) ดังนั้น ความรู้ทางพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นได้จำเป็นต้องแสวงหาโดยการรับฟัง นำไปคิด ไคร่ครวญหาเหตุผล และนำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดผล

ความรู้ในมิติของพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นได้ส่วนหนึ่งมาจากความรู้ทางปรัชญา ส.ศิวัรักษ์ (2545: 37) อธิบายคำว่า “ปรัชญา” หรือที่เรียกว่า “ญาณวิทยา” หรือหลักแห่งความรู้ Epistemology ไว้ว่า ความรู้แบ่งเป็นหลายประเภท ได้แก่ วิวรรติ (Revealed) ความรู้ที่ได้โดยการเปิดเผยความลับอันซ่อนเร้นให้เป็นที่ปรากฏ สำนึก (Intuitive) ความรู้ด้วยตนเอง ความรู้ประเภทนี้ขึ้นอยู่กับความคิด ความฝัน และประสบการณ์ส่วนตัว ซึ่งมักแสดงออกทางศิลปกรรม กวีนิพนธ์ และผลงานของศาสดาที่ฝึกหัดอบรมจิตอยู่เสมอ วิตรรก (Ration) ความรู้โดยอาศัยเหตุผล อย่างเดียว โดยไม่นำเอาการสังเกตพฤติกรรมมาประกอบ เช่น ตรรกวิทยาและคณิตศาสตร์ ประจักษ์ (Empirical) ความรู้ที่รับรู้ได้โดยอาศัยทั้ง 5 คือตาเห็น หูได้ยิน จมูกได้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส และกายสัมผัส และคัมภีร์ (Authoritative) คือความรู้ที่เราเชื่อตามกันมา เช่น เชื่อตามประเพณี เชื่อเพราะอ้างตำรา การที่เราเชื่อตามตำรา แสดงว่าข้อเท็จจริงอันนั้นนั้นอาจผิดก็ได้

Osho (2007) อธิบายความหมายของความรู้ไว้ว่า ความรู้อันสูงสุด คือปัญญาญาณ หรือ การรู้แจ้ง ที่ศูนย์กลางของจิตใต้สำนึก คือ สัจชาตญาณ ที่ศูนย์กลางของจิตสำนึกคือ ปรีชาญาณ และ ที่ศูนย์กลางของจิตเหนือสำนึก คือปัญญาญาณที่อาจดูคล้ายปรีชาญาณ เพราะเป็นเรื่องความเฉลียวฉลาด คนที่มีการศึกษาสูง หรือ ปัญญาชน อาจจะไม่มีความรู้ปัญญาเสมอไป และคนที่มีเชาว์ปัญญาก็ไม่จำเป็นต้องมีการศึกษาสูงเสมอไป เชาว์ปัญญาจึงมีลักษณะเหมือนภูมิปัญญาที่ทุกคนสามารถมีได้เมื่อรู้ เชี่ยวชาญในเรื่องใด ส่วนผู้ที่มิปัญญาญาณจะสามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ เช่น ความรัก ความไว้นิ่ง เชื่อใจ ปัญญาญาณมาจากปรีชาญาณที่ถูกเติมเต็มด้วยพลังต่าง ๆ ที่แปรเปลี่ยนเป็นเชาว์ปัญญา แล้วพลังเหล่านี้ก็จะเคลื่อนที่สูงขึ้นไปเปิดประตูสู่สิ่งที่เรียกว่าปัญญาญาณ

ความรู้ในมิติของปรัชญาจึงเป็นความรู้ที่ได้มาจากการเข้าถึงอย่างลึกซึ้ง เป็นความรู้ด้วยเหตุ และผลอันนำไปสู่การพัฒนาสติปัญญา และคุณภาพชีวิตได้ ส่วนความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาคือความรู้ที่เน้นการปฏิบัติตามธรรมะของพระพุทธเจ้า ซึ่งพุทธศาสนิกชนจำเป็นต้องศึกษาให้ลึกซึ้งเพื่อให้เข้าถึงหลักธรรมคำสอนอันเป็นความรู้ที่แท้จริงจะเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้ ความรู้ในมิติพุทธศาสนาปรัชญาเหล่านี้อาจแทรกอยู่ในวรรณกรรมคำสอนในฐานะที่เป็นรากฐานของหลักคำสอน ซึ่งจะไปแนวคิดเป็นกรอบในการศึกษาในลำดับถัดไป

2.2.3 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาตามลำดับ โดยเรียงจากนิยามความหมายของสังคมวิทยา และมานุษยวิทยาซึ่งเป็นศาสตร์ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน จากนั้นจึงอธิบายให้เห็นความรู้ในมิติของศาสตร์ดังกล่าว ดังนี้

จากนิยามของราชบัณฑิตยสถาน (2542: 1073-1075) คำว่า “วิทยา” นอกจากจะหมายถึงวิชา อาจหมายถึง ความรู้ หมายถึง ความรู้ที่ได้ด้วยการเล่าเรียนหรือฝึกฝน คำว่า วิทยา มักใช้ประกอบกับคำอื่น เช่น วิทยาการ จิตวิทยา สังคมวิทยา ดังนั้น สังคมวิทยาจึงเป็นการศึกษาโครงสร้างและสถาบันทางสังคมที่แบ่งออกเป็นหลายลักษณะ เช่น โครงสร้างชนชั้นของสังคมสมัยใหม่ สถาบันครอบครัว และพฤติกรรมเบี่ยงเบนศาสนา

การแสวงหาความรู้ในสังคมศาสตร์นั้นจำเป็นต้องมีความเข้าใจพื้นฐานทางปรัชญาของศาสตร์เพื่อทำให้ผู้ศึกษาเกิดความตระหนักรู้ว่าสิ่งที่กำลังศึกษาอยู่ภายใต้กระบวนทัศน์แบบใด กระบวนทัศน์เชิงปรัชญาที่นักสังคมศาสตร์ใช้เป็นกรอบในการมองปัญหา กำหนดแนวทาง และวิธีการศึกษามีอย่างน้อย 3 กระบวนทัศน์หลัก คือ 1) ธรรมชาตินิยมซึ่งมีจุดยืนแบบภววิทยา แบบสัจนิยม ญาณวิทยา และแบบปฏิฐานนิยม โดยมุ่งแสวงหาความรู้เพื่ออธิบาย ทำนาย และควบคุม 2) การตีความซึ่งมีจุดยืนทางภววิทยาแบบสัมพัทธนิยมและญาณวิทยาแบบทัศนพิสัยนิยมและสัมพัทธนิยม เน้นการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม และ 3) การวิพากษ์ซึ่งมีจุดยืนทางภววิทยาแบบสัจนิยมเชิงวิพากษ์และประวัติศาสตร์ และญาณวิทยาแบบทัศนพิสัยกับสัมพัทธนิยมและเน้นการอธิบาย การทำความเข้าใจ และการเปลี่ยนแปลงปรากฏการณ์ทางสังคม (พิชัย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต, 2557: 39)

ความรู้ในมิติของสังคมศาสตร์คือการศึกษาเพื่อรู้สังคม ศิวรักษ์ ศิวารมย์ (2551: 90) อธิบายว่า ความรู้เป็นโฉมหน้าที่สำคัญของสังคม โดยสัมพันธ์กับตัวเองและกลุ่มคนในสังคม ความรู้จะเชื่อมคนแต่ละคนที่มาแบ่งปันและเข้ามามีส่วนร่วมในสังคมและวัฒนธรรม ในขณะเดียวกันก็เป็นกลไกสำคัญในการแบ่งแยกคนในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม ความแตกต่างที่ผู้คนแบ่งปันกันในฐานะเป็นความรู้ไม่เพียงแต่ในเทอมของความเชื่อ แต่รวมในเทอมของความรู้ที่ไม่อาจจะพูดออกมาได้ ความรู้ที่ซ่อนอยู่ในการปฏิบัติทางสังคมและชนบประเพณีที่ทำให้เห็นว่าแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกัน

ผู้บัญญัติคำว่า “สังคมวิทยา” ขึ้นมาเป็นคนแรกในวงการวิชาการคือ ออกุสต์ ก็องต์ (Auguste Comte) ผู้ได้รับการขนานนามว่า “บิดาแห่งสังคมวิทยา” สังคมวิทยาหมายถึงศาสตร์แห่งความสามารถที่จะเข้าใจสังคม มนุษย์ไม่อาจเข้าใจสังคมได้ด้วยการพิจารณาตัวเอง หรือด้วยการวิเคราะห์ครุ่นคิด แต่มนุษย์ต้องใช้วิธีสังเกตดูกิจกรรมที่มนุษย์กระทำและผลงานทั้งหลายที่เกิดขึ้นในอดีตในสังคม (Aron, 1967: 120-121 อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2552) ก็องต์คิดว่าระเบียบวิธีแสวงหาความรู้มีไว้เพื่อรับใช้มนุษย์ (สุภางค์ จันทวานิช, 2552: 36) ความรู้ในมิติของสังคมศาสตร์จึงเป็นความจริง (Reality) ที่สังคมประกอบสร้างขึ้นและพฤติกรรมของมนุษย์มีสาเหตุทางสังคม (Social Cause) อยู่เบื้องหลัง (บรูซ, สตีฟ., 2559: 41-42)

กาญจน ก้าวเทพ (2560: 321) ได้นำแนวคิดของนอร์เบิร์ต เฮเลียส (Norbert Elias) ที่ให้คำจำกัดความของ “สังคมวิทยาแห่งความรู้” ว่า ความรู้เป็นสิ่งที่มีความหมายต่อชีวิต แท้จริงแล้วความรู้ก็เหมือนสิ่งอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ คือล้วนแล้วแต่มีรากเหง้าความเป็นมาทางสังคม (Sociogenesis) และมีความเป็นมาของปัจเจกบุคคล (Psychogenesis) ทั้งสิ้น แนวคิดเรื่อง “รากเหง้าความเป็นมาทางสังคม” ในขั้นต่อมาได้พัฒนามาเป็นสาขาย่อยสาขาหนึ่งคือ “สังคมวิทยาแห่งความรู้” (Sociology of knowledge) ลักษณะสำคัญของสาขานี้คือการตั้งคำถามกับข้อตกลงเบื้องต้นของสาขาวิชาความรู้ที่ไม่เคยถามตัวเองและยอมรับกันโดยปริยาย สังคมวิทยาแห่งความรู้จะเริ่มต้นตั้งคำถามหารากเหง้าความเป็นมาของความรู้ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางสังคมกับความรู้ นั่น ๆ

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas) (Habermas, Jurgen, 1988 อ้างถึงใน กาญจน ก้าวเทพ, 2560: 359) นักทฤษฎีสังคมศาสตร์แสดงแนวคิดเรื่องความรู้ (Knowledge) ไว้ว่าความรู้มีคุณสมบัติที่สำคัญ 2 ประการ คือ สิ่งใดจะถูกกำหนดว่าเป็นความรู้ที่จำเป็นและมีค่าย่อมขึ้นอยู่กับบริบททางประวัติศาสตร์ และความรู้นั้นจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ เมื่อผลประโยชน์มีหลายประเภท ความรู้ก็ต้องมีหลายแบบเช่นกัน ฮาเบอร์มาสอาศัยแนวคิดจากนักปรัชญาสายปฏิบัตินิยมชื่อชาร์ล เพร์ซ แบ่งประเภทของความรู้ออกเป็น 3 ประเภท คือ ความรู้เชิงประจักษ์-เชิงวิเคราะห์ (Empirical-analytical knowledge) ความรู้เชิงการตีความ (Hermeneutic knowledge) และความรู้เพื่อปลดปล่อยตนเองออกจากกรอบงำ (Emancipatory Knowledge) เกิดจากการผสมผสานความรู้จาก 2 ประเภทแรก ซึ่งทำให้มนุษย์เป็นอิสระจากเงื่อนไขบีบรัดทางธรรมชาติและสังคม (Habermas, Jurgen. 1988 อ้างถึงใน กาญจน ก้าวเทพ, 2560: 360)

ความรู้ในมิติของสังคมศาสตร์จึงมีกระบวนการที่แน่นอน ซึ่งจะนำไปสู่การเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมได้อย่างดียิ่งขึ้นอันสัมพันธ์ใกล้ชิดกับความรู้ในมิติของมานุษยวิทยา ฉลาดชาย รมิตานนท์ อธิบายความหมายของมานุษยวิทยาไว้ในหนังสือรวมบทความพลวัตสังคมผ่าน

สายต่านักวิชาการไทย : ทกลิปปีฉลาดชย รมิตานนท ว่า ในภษษอังกฤษคือ Anthropology มีรากศัพทมาจากภษษกรีกสองคำคือ Anthropos มีความหมายว่ามนุษย์ (Humankind) และ Logos แปลว่า คำ (Word) หรือการศึกษา (Study) ในความหมายกว้าง มานุษยวิทยา หมายถึง การศึกษามนุษย์ทั้งหลาย (Human Beings) และสังคมทั้งปวง (Societies) ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่และที่ตายไปแล้วยังเจริญรุ่งเรืองอยู่หรือสูญพันธุ์ล้มสลายไปแล้วก็ตาม (วิระดา สมสวัสดิ์ (บรรณาธิการ), 2545: 399)

ยศ สันตสมบัติ (2556: 3-5) อธิบายว่าความรู้เกี่ยวกับมานุษยวิทยาคาบเกี่ยวสัมพันธ์กับสาขาวิชาอื่น ๆ มากมาย จึงมีการแบ่งมานุษยวิทยาออกเป็น 2 สาขา คือ มานุษยวิทยากายภาพ (Physical Anthropology) และมานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Culture Anthropology) มานุษยวิทยากายภาพสนใจศึกษามนุษย์ในแง่ของชีววิทยา โดยนำเอาความรู้และทฤษฎีทางด้านพันธุกรรม ชีววิทยา เคมี และฟิสิกส์มาใช้ศึกษาและอธิบายความแตกต่างและวิวัฒนาการของมนุษย์จากอดีตถึงปัจจุบัน ส่วนมานุษยวิทยาวัฒนธรรมแบ่งแยกย่อยออกเป็น 3 สาขา คือ โบราณคดี ภาษาศาสตร์ และชาติพันธุ์ ซึ่งในการเก็บข้อมูลด้านวัฒนธรรมเพื่อนำมาใช้อธิบายแบบแผนพฤติกรรมและแนวทางที่สังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั่วโลกได้พัฒนาปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย

ความรู้ในมิติมานุษยวิทยาจึงมาจากพื้นฐานของวิชามานุษยวิทยา นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ (2562: 275) อธิบายว่ามานุษยวิทยาในฐานะเป็น “ศาสตร์” ที่ศึกษามนุษย์ในมิติสังคมและวัฒนธรรมเติบโตมาพร้อมกับความรู้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ของตะวันตกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งนำเอาระบบเหตุผลเชิงวัตถุนิยมมาเป็นตรรกะพิสูจน์และอธิบายความจริงเพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎีสากลเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ในโลก วิชามานุษยวิทยาจึงยึดโยงกับกระบวนทัศน์แบบเหตุผลนิยมอย่างแนบแน่น โดยมองเห็นตัวตนของ “มนุษย์” คือผู้ที่มีศักยภาพทางความคิดและมีสติปัญญาในการพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้น ความรู้ในมิติของมานุษยวิทยาก็คือการพยายามเรียนรู้ เข้าใจ และตั้งคำถามกับ “ความเป็นมนุษย์” อันรอบด้านหลากหลายมิติ

นักคิดคนสำคัญที่นิยามแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ในมิติของมานุษยวิทยา คือมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) นักมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศสที่นิยามว่าความรู้เป็นสิ่งเชื่อมโยงกับอำนาจ ความรู้ทำให้มีอำนาจ เช่น ความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปของนักโทษทำให้ผู้คุมมีอำนาจคุกเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้ มิเชล คิดว่าความรู้ที่ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ และปฏิบัติการของความรู้ถูกกำหนดโดยระบบความรู้ที่เรียกว่า Episteme (เอพิสเตม) ผู้แปลเป็นไทยว่า “กรอบความรู้” (เดอครอป และคณะ, 2545: 408 อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2552) เอพิสเตมมาจากคำศัพท์ภาษากรีกโบราณ (Episteme) หมายถึงวิชาการหรือความรู้ทั้งหมดที่จัดประมวลไว้ เช่น ความคิดเกี่ยวกับโลกซึ่งเป็นกลุ่มสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในยุคสมัยหนึ่ง ๆ เช่น กรอบความรู้ของศตวรรษที่ 19 นอกจากจะแปลว่ากรอบความรู้แล้ว ยังแปลว่าองค์ความรู้ หรือประมวลความรู้ (สุภางค์ จันทวานิช, 2552: 282)

การนิยามความรู้จาก Episteme หรือกรอบความรู้ ในแบบของมิเชลทำหน้าที่เป็นกรอบ หรือเป็นขอบฟ้าทางความคิดและทางการรับรู้ หรือการให้ความหมาย รูปแบบการแสดงออกของ กรอบความรู้ในแต่ละยุคสมัยจะมีรูปแบบการแสดงออกในปฏิบัติการต่าง ๆ เช่น ปฏิบัติการด้านศิลปะ กรอบความรู้ในแต่ละยุคจะเป็นตัวบ่งการว่าจะเขียนรูปให้เหมือนจริง จะเขียนรูปตามที่ศิลปินรับรู้ หรือเขียนรูปตามที่ศิลปินรู้สึกแล้วต้องการแสดงออก โดยแนวคิดพื้นฐานของมิเชล ได้แก่ อำนาจ และ ความรู้ อำนาจ (Power) มีอยู่ทุกแห่งหน แสดงตัวออกในความแตกต่างขัดแย้งระหว่างสิ่งต่าง ๆ หรือ อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมทุกชนิดเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หากไม่ใช่ผู้ใช้อำนาจ ก็ ต้องเป็นผู้ถูกใช้อำนาจ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2562: 47-48) ความรู้ในมิติของสังคมวิทยาและ มานุษยวิทยาเป็นความรู้ที่นิยามเกี่ยวข้องกับความเป็นมนุษย์ที่ดำรงอยู่ในสังคม ซึ่งอาจปรากฏใน วรรณกรรมคำสอนเพื่อใช้ประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรม

2.2.4 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของภูมิปัญญา

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของภูมิปัญญาเพื่อนิยามความหมาย และอธิบายความหมายเกี่ยวกับความรู้ในมิติของภูมิปัญญาอย่างแจ่มชัด โดยเรียงลำดับตามปีที่มีผู้ ศึกษาไว้ ดังนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539: 236-238) อธิบายว่าภูมิปัญญาประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 4 อย่าง คือ 1) ความรู้และระบบความรู้ ภูมิปัญญาคือระบบความรู้ของชาวบ้านหรือคนในท้องถิ่น 2) เกิดจากการสั่งสมกระจายความรู้และการเข้าถึงความรู้หรือการบริการความรู้ 3) การถ่ายทอดความรู้ และระบบความรู้ด้วยกระบวนการที่ซับซ้อน 4) การสร้างสรรค์และการปรับปรุงภูมิปัญญาความรู้ หรือระบบความรู้ของชาวบ้านไม่หยุดนิ่ง ปรับเปลี่ยนตลอดเวลาโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้าน ซึ่งภูมิปัญญาของชาวบ้านนำมาใช้โดยผ่านการตั้งกฎเกณฑ์หรือองค์กรที่ชัดเจนตายตัว โดยผ่าน พิธีกรรมความเชื่อมารองรับ และการมอบหน้าที่ให้แก่อะไรต่าง ๆ เช่น หน้าที่เชิงจักรวาล เช่น เราไม่กิน ปลาบูในสมัยหนึ่งเพราะปลาบูเป็นตัวแทนของนางเอกในนิทานพื้นบ้านปลาบูทอง

ความรู้ในมิติของภูมิปัญญาจึงหมายถึงความรู้เรื่องหนึ่งเรื่องใดของกลุ่มชนหนึ่งที่สามารถ แก้ปัญหา หรือนำมาซึ่งผลประโยชน์ในการดำรงชีวิต ซึ่งอาจมีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ดังที่ เอกวิทย์ ฌกลาง (2540: 11) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภูมิปัญญาไว้ว่า หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพใน ระบบนิเวศน์ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่พัฒนาสืบสานกันมาอันเป็นผลของการใช้ สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่าง ๆ และได้แลกเปลี่ยนสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น ภูมิปัญญา จึงมีทั้งที่เกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ และภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่ หรือผลิตซ้ำเพื่อแก้ปัญหาและ ปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็น เอกวิทย์ ฌกลาง (2540: 11) ความรู้ในมิติของภูมิปัญญาเป็นผล ของการใช้สติปัญญาปรับตัวเข้ากับสภาวะการณ์ ซึ่งต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้อันหมายถึงการ

สร้างสรรค์และสั่งสม แนวคิดนี้สอดคล้องกับ คำว่า ภูมิปัญญา ในพจนานุกรมไทย-อังกฤษ ฉบับใหม่ ตรงกับคำว่า Knowledge Learning Intellect Ability เช่น A Man of Intellect หมายถึงบุคคลที่มี ภูมิปัญญาแห่งยุค (เจียรชัย เอี่ยมวรเมธ, 2543: 730)

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ และชวน เพชรแก้ว (2547: 59 - 60) อธิบายถึงคำว่าต้นทุนของภูมิปัญญาเกิดจากทุนทรัพย์อย่างน้อย 2 อย่าง ได้แก่ ทุนทรัพย์ที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ และทุนทรัพย์ที่เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม ความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติจะนำไปสู่ความมีและความหลากหลายทางวัฒนธรรม กระทั่งนำไปสู่ภูมิปัญญาใหม่ แล้วพัฒนาเป็นทฤษฎีและแผ่กระจายเป็น “องค์ความรู้” ของสังคมนำไปสู่ความหลากหลายทางภูมิปัญญาและทางเลือก ภูมิปัญญาใหม่ของชุมชนจึงเป็นนวัตกรรมชาวบ้านที่ถูกนำไปถือปฏิบัติในกลุ่มชนจนพัฒนาเป็นทฤษฎีชาวบ้านและตกผลึกเป็นศาสตร์ชาวบ้าน เช่น ภูมิปัญญาของทักษิณมีทั้งภูมิปัญญาของผู้เขียนเอง และนำเอาภูมิปัญญาของผู้อื่นมาเสริมแต่งใหม่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสนอน้องคำฉันทฉบับนครศรีธรรมราชที่ยกย่องนางกฤษณาว่าสามารถครองใจสามีทั้ง 5 คนให้อยู่ร่วมกันได้ โดยไม่มีปัญหาหึงหวง

มนตรา พงษ์นิล (2548 : 8) อธิบายว่าภูมิปัญญาในสังคมไทยได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากรัฐบาลในช่วงที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ แต่แนวคิดนี้อยู่ในวงวิชาการไทยมานานแล้วในรูปของคำศัพท์อื่น ๆ เช่น องค์ความรู้ (Body of Knowledge) วิถีชาวบ้าน (Folklore) ซึ่งทำให้ความหมายลักษณะและเป้าหมายของภูมิปัญญาเริ่มมีการใช้แตกต่างกันในแต่ละกลุ่มหรือองค์กรที่มีบทบาททางสังคมต่างกัน โดยเฉพาะภูมิปัญญาที่ใช้โดยภาครัฐกับองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และองค์กรชาวบ้าน ขณะเดียวกันการให้ความหมาย ลักษณะและเป้าหมายในการใช้ภูมิปัญญาที่ต่างกันดังกล่าว แม้จะเกิดจากอิทธิพลเดียวกัน คือโลกาภิวัตน์ แต่ก็ทำให้ภูมิปัญญาต่าง ๆ เข้ามาปะทะสังสรรค์กันได้ ทั้งกลมกลืนและขัดแย้งกันเองในปริมณฑลที่ภูมิปัญญาแบบต่าง ๆ ดำรงอยู่ร่วมกัน

นอกจากนี้คำศัพท์ที่ใช้กันอย่างแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง คือคำว่า Wisdom ซึ่งภาณุวัฒน์ ภักดิ์วงศ์ (2552 : 12-18) อธิบายความหมายของภูมิปัญญา หรือ Wisdom ว่าเป็นสิ่งที่ถูกสังคมไทยช้อนเร้นมาเป็นเวลานานนับแต่สังคมไทยได้รับการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวคิดของตะวันตก และได้รับการกระตุ้นให้กลับคืนสู่สังคมไทยในบทบาทของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนชาวไทยในหลายรูปแบบและหลากหลายมิติทางสังคม ในสังคมไทยจำแนกภูมิปัญญาตามแหล่งเกิดภูมิปัญญา ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดจากตัวบุคคล และมีการยอมรับและนำไปใช้อย่างแพร่หลายในระดับท้องถิ่น เช่น การสานกระบุง ตะกร้า ภูมิปัญญาที่เกิดจากวัดหรือชุมชนและเป็นที่ยอมรับแพร่หลายไปในต่างชุมชนจนเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง เช่น การเกิดประเพณีเพื่อใช้การแก้ไขและพัฒนาคุณภาพชีวิตแต่ละบริบทของชุมชน และภูมิปัญญาหลวง ที่มีจุดกำเนิดจากชนชั้นนำแพร่หลายไปจากศูนย์อำนาจการปกครองจนกลายเป็นที่ยอมรับจากชนชั้นถูกปกครอง เช่น ศิลปะการรำยรำ

ศิลปะการร้อง นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาของชนกลุ่มน้อยที่ เช่น ม้ง กะเหรี่ยง คนกลุ่มนี้มีผลผลิตทางปัญญาที่ยังชีพกลุ่มชนให้ดำรงอยู่คู่กับธรรมชาติ เช่น คำสอนที่เรียกว่า “ปกากะญอ” ของชนเผ่ากะเหรี่ยงมาใช้เพื่อให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างมีความสุข

นิยามดังกล่าวสัมพันธ์กับความหมายภูมิปัญญาที่ปฐม หงษ์สุวรรณ (2555: 42) อธิบายไว้ในงานวิจัยตำนานพุทธรูปล้านนา : พลังปัญญาทางความเชื่อและความสัมพันธ์กับท้องถิ่น ว่าหมายถึงพื้นความรู้อันเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่อาจจะมีลักษณะสากลร่วมอยู่ด้วย มีความคล้ายกับท้องถิ่นอื่น ๆ ก็ได้ ภูมิปัญญานี้เกิดจากการแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติและทางสังคมที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของกลุ่มชน

ความรู้ที่ได้จากภูมิปัญญาจึงเป็นวิธีการพยายามแก้ปัญหาทุกเรื่องในวิถีชีวิตให้ดำเนินชีวิตไปอย่างเรียบง่าย ภูมิปัญญาจึงเป็นความรู้ชุดหนึ่งที่ผ่านประสบการณ์ การเรียนรู้ การสืบทอด สั่งสมเป็นแนวทางในการปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่น เราสามารถแสวงหาภูมิปัญญาได้หลายทาง อาจเรียนรู้จากชีวิตจริงหรือความรู้ในตำรา และเลือกแนวคิดมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

2.2.5 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของวรรณกรรม

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติของวรรณกรรมเพื่อนิยามความหมายและอธิบายความรู้ในมิติของวรรณกรรมอย่างลุ่มลึก โดยเรียงลำดับตามปีที่มิผู้ศึกษามาก่อนไว้ ดังนี้

สิทธา พินิจภูวดล (2524: 393) อธิบายความรู้ในมุมมองของวรรณกรรมว่า คือศาสตร์ที่แทรกซ่อนอยู่ในวรรณกรรม หรือวิทยาการที่ผู้แต่งใช้เป็นพื้นฐานหรือใช้เป็นแกนสำคัญของการแต่ง เช่น จริยศาสตร์ สังคมศาสตร์ ยุทธศาสตร์ รัฐศาสตร์ จิตวิทยา หากเป็นวรรณกรรมคำสอน ความรู้ที่แทรกซ่อนอยู่นั้นย่อมเป็นจริยธรรมอันประกอบด้วยความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่ดีและไม่ดี สิ่งที่เป็นประโยชน์ สิ่งที่ไม่ควรทำและไม่ควรทำ รู้จักหลักธรรมการมีมารยาทและความประพฤติเบ็ดเตล็ด เช่น การทำงาน การพูดจา การแสวงหาความรู้ การปฏิบัติตนต่อผู้อื่น

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องสัมพันธ์กับวิทย์ ศิวะศรียานนท์ (2541: 228-230) ที่อธิบายว่าวรรณกรรมคือชีวิตตามอารมณ์ และในสายตาของกวี การอ่านและการเรียนวรรณคดี นอกจากเป็นการขยายวงแห่งความชัดเจน (Experience) โดยนำผู้อ่านเข้าสู่ชีวิตอันกว้างขวางหลากหลายยิ่งกว่าชีวิตของเรา ยังทำให้ผู้อ่านมีความสัมพันธ์ทางจิตใจกับเพื่อนมนุษย์เกินกว่าที่หวังจะได้รับ เช่น สามก๊ก ขุนช้างขุนแผน La Comedie Humaine ของบัลซัค แม้เพียงเรื่องหรือสองเรื่อง บทละครของเชกสเปียร์ War and Peace ของตอลสตอย และ The Forsyte Saga ของกอสสเวอธ ความรอบรู้ที่ได้จากวรรณกรรมโดยนัยนี้ นอกจากจะให้ประโยชน์เฉพาะหน้าแก่ผู้อ่านคือช่วยให้ขบปัญหาแห่งชีวิตและช่วยให้รู้เล่ห์เหลี่ยมและความคิดความรู้สึกของบุคคล ชั้น วรรณะ วัย และชาติต่าง ๆ แล้ว ยังช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจตัวเราเองดีขึ้นด้วย เพราะตามปกติมนุษย์เรามักจะเข้าใจตัวเองผิด เพราะไม่รู้จะไป

เปรียบเทียบกับใคร จะหันหน้าไปปรึกษาหารือผู้อื่นก็เป็นการยากที่จะบอกความจริง แต่ความลับที่ไม่ได้ยื่นจากปากใครเหล่านี้เราจะพบในวรรณกรรม เพราะกวีย่อมไม่ละอายที่จะแยมพรายออกมาในนามของตัวละคร ความรู้ที่ได้จากการอ่านวรรณกรรมจึงเกิดจากประสบการณ์โดยอ้อมของกวีนำมาถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนกับผู้อ่าน

รีนฤทัย สัจจพันธุ์ (2544: 20) อธิบายความหมายของความรู้ในวรรณกรรมว่า คือมรดกทางปัญญาอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษมอบไว้ให้เราอ่านผ่านการขัดเกลาและการประเมินค่าด้วยกาลเวลา วรรณกรรมคือหนังสือดีที่แสดงภูมิปัญญาของคนโบราณที่แม้หลายสิ่งจะล้าสมัยไปแล้วในโลกยุคปัจจุบัน แต่ก็ทำให้เราสามารถเรียนรู้ความรุ่งเรืองทางปัญญาของมนุษย์ในสมัยก่อนได้ ดังนั้น ความรู้ในวรรณกรรมตามมุมมองของรีนฤทัยจึงเป็นการสืบทอดความรู้มาเป็นหนังสือดี

นพพร ประชากุล (2552: 161) ได้นำแนวคิดของโรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) นักคิดชาวฝรั่งเศส มาอธิบายว่าวรรณกรรมเป็นวาทกรรมที่สามารถจะตั้งคำถามกับ “ความรู้” บาร์ตส์ยกตัวอย่างนวนิยายเรื่องโรบินสัน ครูโซ (Robinson Crusoe) ว่าบรรจุความรู้ไว้มากมายทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ พุทธศาสตร์ และ มานุษยวิทยา วรรณกรรมมิได้มีฐานะเป็น “วาทกรรมความรู้” หรือที่เรียกว่าศาสตร์ หรือวิชาการ เพราะเป็นวาทกรรมประเภทที่ถือกันว่าถ่ายทอดเรื่องราวสมมติ (Fictional Discourse) กระนั้น วรรณกรรมก็ประกอบสร้างขึ้นโดยใช้ความรู้ทั่วไปเป็นวัตถุดิบ วรรณกรรมจึงเป็นประมวลความรู้ที่อยู่นอกระบบอำนาจของ “วาทกรรมความรู้” และด้วยเหตุนี้จึงมีอิสรภาพที่จะ “เล่น” กับความรู้และตั้งคำถามกับอำนาจ ไม่ว่าจะด้วยการจัดฉากให้ความรู้จากมุมมองหลากหลายมาปะทะสังสรรค์กัน การแฝงนัยที่กระตุ้นให้ผู้อ่านต้องทบทวนและวิพากษ์ความรู้ที่ตนมี หรือแม้แต่การเปิดช่องให้เกิดความรู้แบบใหม่ที่สังคมคาดไม่ถึง

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นสัมพันธ์กับคำกล่าวของ ซัตเทอร์แลนด์, จอห์น. (สุเรเดช โชติอุดมพันธ์ (ผู้แปล), 2561: 15) ที่ว่า เราเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ มากมายที่บ้าน ที่โรงเรียน จากเพื่อนฝูง และจากถ้อยคำของผู้มีปัญญาที่เฉลียวฉลาดกว่าเรา แต่ในบรรดาสิ่งทรงคุณค่าทั้งหลายที่เราารู้ มีไม่น้อยที่ได้มาจากวรรณกรรมที่เราอ่าน ความรู้ในมิติของวรรณกรรมจึงเป็นความรู้ที่ผ่านกลวิธีชั้นเชิงทางภาษาที่ประกอบสร้างโดยวรรณศิลป์ของกวี เราอาจแสวงหาความรู้ทางวรรณกรรมได้มากมายมหาศาล แต่ไม่ได้อธิบายอย่างตรงไปตรงมาเช่นเดียวตำราเรียน เพราะวรรณกรรมมักแทรกความรู้ไว้ไปพร้อม ๆ กับความบันเทิง ขึ้นอยู่กับว่าผู้อ่านจะสามารถถอดความรู้จากบทประพันธ์เหล่านั้นมาใช้ได้มากน้อยแค่ไหน ทั้งทางตรง และทางอ้อม

นักวิชาการคนสำคัญที่ชี้ให้เห็นความรู้ในมิติของวรรณกรรมอีกท่านคือ กุสุมา รักขมณี (2559: 355) ศึกษาวรรณคดีไทย : การเรียนรู้และสร้างสรรค์จากสังคมไทยสู่สังคมโลก โดยศึกษาการเรียนรู้และสร้างสรรค์วรรณกรรมไทยและวรรณกรรมประเทศอื่นอันมีแนวคิดพื้นฐานว่าวรรณกรรมเป็นภาษาสากลที่ก้าวพ้นพรมแดนเรื่องภาษาที่แตกต่างในแต่ละเชื้อชาติเพราะเมื่อถอดรหัสภาษาแล้ว

วรรณกรรมทำให้เห็นเนื้อแท้ของมนุษย์ซึ่งเป็นสากล คนแต่ละชาติหรือก็ชาติก็มีส่วนที่เหมือนกัน เพราะมีธาตุแท้เหมือนกัน เมื่อรู้เรื่องวัฒนธรรม เราก็จะสามารถเข้าใจวิถีคิด พฤติกรรม ค่านิยม และความเชื่อที่ทำให้เข้าถึงความเป็นมนุษย์ได้ การอ่านการศึกษาวรรณกรรมต่างวัฒนธรรมเพื่อเป็นสีสัน และรสชาติที่ต่างไปทำให้เรารู้จักเพื่อนมนุษย์มากขึ้น

ความรู้ในมิติของวรรณกรรมเป็นความรู้ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นอย่างมีนัยที่ลุ่มลึก และเป็นแหล่งรวมหลายศาสตร์ที่ผ่านการกลั่นกรองจากผู้ประพันธ์แล้วแทรกซ่อนอยู่ในระหว่างบรรทัดให้ผู้อ่านได้ตีความ มีทั้งความรู้ที่เผยให้เห็นตรงไปตรงมาประกอบเรื่องให้สมจริง และความรู้ที่จำเป็นต้องผ่านการตีความหรือที่เรียกว่า “ข้อคิดคุณค่า” ที่ได้จากวรรณกรรม ความรู้เหล่านี้เราอาจหาไม่ได้ในตำรา แต่หาได้ในวรรณกรรมทั้งยังขึ้นอยู่กับความสามารถและประสบการณ์ของผู้อ่านที่จะค้นพบหรือไม่อีกนัยหนึ่ง

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องความรู้ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น สามารถสรุปแนวคิดได้ตามประเด็น ได้แก่ ประเด็นที่หนึ่ง ความรู้ในมิติของการศึกษา คือความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ทั้งจากการแสวงหาความรู้ทั่วไป และในกระบวนการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรมสามารถนำไปต่อยอดในการเพิ่มพูนความรู้และความสามารถต่อไปได้ ประเด็นที่สอง ความรู้ในมิติของพุทธศาสนาและปรัชญา คือ ความรู้ที่มุ่งเน้นการปฏิบัติมาจากหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือพระธรรมที่สามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตจริง เป็นความรู้ในระดับสูงที่ผ่านกระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล ประเด็นที่สาม ความรู้ในมิติของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา หมายถึงข้อมูลอันเป็นกลไกสำคัญในอธิบายความจริงที่เกิดในสังคมและความหมายเกี่ยวกับมนุษย์และใช้เป็นมาตรฐานแบ่งแยกคนในกลุ่มสังคม และมักจะมีข้อค้นพบใหม่ ประเด็นที่สี่ ความรู้ในมิติของกฎหมาย หมายถึงสารประโยชน์ที่เกิดจากประสบการณ์ ความพยายามแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิตของมนุษย์ในเรื่องต่าง ๆ และมีการสืบทอดจากบรรพบุรุษ สามารถนำมาใช้ได้ในชีวิตประจำวัน และประเด็นที่ห้า ความรู้ในมิติของวรรณกรรม คือความรู้ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจากกลวิธีทางวรรณศิลป์อันรวมถึงแง่คิดความรู้ที่สอดแทรกอยู่ในภาษาวรรณศิลป์อย่างกลมกลืนด้วย การศึกษาทั้งหมดทำให้เห็นถึงมุมมองความรู้ในมิติของสาขาต่าง ๆ อันจะนำไปสู่ความเข้าใจความหมายของความรู้ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการประกอบสร้าง

แนวคิดทางสังคมวิทยาที่มีการนำมาใช้ศึกษาอย่างแพร่หลายในสาขาวิชาคือ “การประกอบสร้าง” ซึ่งในวงวิชาการมีการใช้คำที่หลากหลายนอกไป เช่น การประกอบสร้างความหมาย (Meaning Construction) การประกอบสร้างสังคม (Social Construction) และการประกอบสร้างความจริง (Construction of Reality) ซึ่งมีความหมายเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์และคล้ายคลึงกันอย่างมีนัยสำคัญ และ

บางครั้งใช้ร่วมกันในบริบทเดียวกัน แพร่หลายทั้งในสาขามานุษยวิทยา นิเทศศาสตร์ ศิลปะ และวรรณกรรม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอแยกประเด็นการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการประกอบสร้างตามศาสตร์สาขาวิชา ทั้งหมด 4 ประเด็น ได้แก่ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางภาษาศาสตร์ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางคติชนวิทยา และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางวรรณกรรม ดังจะกล่าวตามลำดับต่อไปนี้

2.3.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางภาษาศาสตร์

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางภาษาศาสตร์เพื่ออธิบายแนวคิดการประกอบสร้างให้เห็นอย่างชัดเจน และแยกประเด็นการศึกษาเป็น 2 ประเด็น คือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางภาษาศาสตร์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางภาษาศาสตร์ ดังนี้

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางภาษาศาสตร์

จุดเริ่มต้นของการศึกษาแนวคิดการประกอบสร้างความหมายเริ่มที่คำว่า “การประกอบสร้าง” ซึ่งมาจากรากศัพท์คำว่า Construct อันหมายถึง ภาพสร้าง หรือสิ่งสร้างมโนภาพหรือภาพที่มนุษย์สังเกตเห็น หรือสร้างขึ้นในใจเกี่ยวกับสิ่งรอบตัว คำว่า “ภาพสร้าง” ใช้เพื่อชี้ให้เห็นว่ามนุษย์เลือกเฉพาะข้อมูลบางอย่างในสิ่งแวดล้อมของตนที่อยู่ในโลกของความสังเกต และโลกของความคิด มนุษย์จะสังเกตและสร้างความคิดขึ้นมา ถ้อยคำในภาษาล้วนเป็นภาพสร้างเพราะถ้อยคำทำให้เกิดภาพความคิด มนุษย์สามารถสร้างภาพความคิดจากภาษาได้ ในวิชาการได้พยายามสร้างมโนภาพหรือศัพท์ขึ้นมาเพื่อให้ตรงกับข้อเท็จจริงบางอย่างที่สังเกตเห็น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2532: 83) แนวคิดการประกอบสร้างความหมายจึงขึ้นอยู่กับว่าเราต้องการประกอบสร้างความหมายผ่านภาษา

ในพจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ประยุกต์ มีการให้คำจำกัดความของคำว่า “Construct” ซึ่งหมายถึงภาพสร้าง เป็นมโนทัศน์ที่ไม่สามารถสังเกตได้โดยตรง แต่สรุปได้จากปรากฏการณ์ที่สังเกตได้ และสามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์และเข้าใจเหตุการณ์และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตัวอย่างของภาพสร้างที่ใช้ในการศึกษาภาษาคือ บทบาท (Role) และสถานภาพ (Status) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2553: 95) ภาพสร้างในทางภาษาศาสตร์นั้นจึงเป็นภาษาที่ถูกประกอบสร้างขึ้น (Construction) เพื่ออธิบายบางสิ่งบางอย่าง

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องศิริพร ภักดีผาสุข (2561: 13) ที่อธิบายว่าการประกอบสร้างสังคม (Social Construction) นำเสนอโดยเบอร์เจอร์และลักแมน (Berger and Luckmann, 1967) ที่สนใจศึกษาสังคมวิทยาว่าด้วยความรู้ และเสนอแนวคิดเรื่องการประกอบสร้างสังคมเพื่ออธิบายกระบวนการที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งจะกลายมาเป็น “ความรู้” (Knowledge) ซึ่งคนในสังคมใช้ในการอธิบาย

หรือสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับ “ความเป็นจริง” สังคมกำหนดแบบแผนวิถีชีวิตและมีการจัดหมวดหมู่ทางสังคมอยู่ก่อนที่ปัจเจกบุคคลจะเกิดมา ปัจเจกบุคคลรับแบบดังกล่าวมาใช้ในชีวิตแต่ก็สามารถต่อรองและสร้างแบบแผนใหม่ขึ้นได้ คำสำคัญของแนวคิดนี้คือ “กระบวนการ” การศึกษาแนวนี้ไม่เน้นการพิจารณา “สิ่งต่าง ๆ” (Entities) หรือ “สภาพต่าง ๆ” (States) แต่สนใจศึกษาเหตุปัจจัยผู้กระทำ กระบวนการสร้างความรู้ หรือแบบแผนความคิดที่คนในสังคมมองว่าเป็น “เรื่องปกติธรรมดา” หรือ “เป็นธรรมชาติ” แท้จริงแล้ว “ความรู้” และสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นผลผลิตจากสังคมและอำนาจความไม่เท่าเทียมกัน ภาษาจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการประกอบสร้างสังคมให้เป็นไปตามที่สังคมวัฒนธรรมกำหนด การประกอบสร้างทางภาษาศาสตร์จึงช่วยให้เห็นกระบวนการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือจัดการสังคม

2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางภาษาศาสตร์

ณัฐพร พานโพธิ์ทอง (2550) ศึกษาทฤษฎีในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ในบทความเรื่อง จาก “เจ้าพ่ออ่างทองคำ” สู่ “คนชนชั้นธรรมดาที่กล้าแฉ” : ทฤษฎีทางภาษากับการนำเสนออัตลักษณ์ของซูวิทย์ กมลวิศิษฎ์ในวาทกรรมการหาเสียงเลือกตั้ง โดยศึกษาการนำอัตลักษณ์บุคคลในวาทกรรมการเมืองและใช้แนวคิดด้านวาทปฏิบัติศาสตร์ วิเคราะห์อัตลักษณ์ของซูวิทย์ กมลวิศิษฎ์ ผู้สมัครรับเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครซึ่งมีภาพด้านลบคือเป็นเจ้าของสถานบริการอาบอบนวดถึงหกแห่ง และเป็นมาเฟีย กรณีเหตุการณ์รีอับาร์เปียร์ย่านสุขุมวิท โดยศึกษาทฤษฎีทางภาษาที่ใช้ในการนำเสนออัตลักษณ์ใหม่ของซูวิทย์ กมลวิศิษฎ์ในระหว่างหาเสียงเลือกตั้งพ.ศ.2547 ซูวิทย์ใช้ภาษาประกอบสร้างอัตลักษณ์ ได้แก่ การใช้การทิ้งเหตุผล การถามกลับด้วยคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ การยอมรับความผิดของตนเพื่อจัดการภาพลักษณ์ของตน การใช้คำกล่าวซ้ำ การใช้ภาษาตนเอง การวิจารณ์ด้วยกลวิธีตรงไปตรงมา และการใช้กลุ่มคำกริยาสื่อบุคลิกตัวตน กลวิธีเหล่านี้ประกอบสร้างและนำเสนออัตลักษณ์ใหม่ในฐานะคนชนชั้นธรรมดาที่กล้าแฉเพื่อนำเสนอตนเองว่าเป็นทางเลือกใหม่

ศิริพร ภักดีผาสุก (2553) ศึกษาวิจัยเรื่องวาทกรรม “ความเป็นผู้หญิง” ในนิตยสารสุขภาพและความงามภาษาไทย โดยใช้มุมมองวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เพื่อวิเคราะห์อุดมการณ์ (Ideology) เกี่ยวกับ “ความเป็นผู้หญิง” ในบทความแนะนำวิธีการ (How to) และโฆษณาสินค้าและบริการในนิตยสารสุขภาพและความงามภาษาไทย และวิเคราะห์ทฤษฎีทางภาษาที่ใช้ในการสื่ออุดมการณ์เกี่ยวกับ “ความเป็นผู้หญิง” ในกลุ่มข้อมูลจากนิตยสารสุขภาพและความงาม บทความและโฆษณาเหล่านี้ถ่ายทอดอุดมการณ์หลักเกี่ยวกับผู้หญิง 3 ประการ คือ 1) รูปลักษณ์บ่งบอกว่าเป็นคนสวยสุขภาพดี เช่น อ่อนเยาว์ เรือนร่างผอมเพรียว ผิวขาว กระจ่างใส 2) รูปลักษณ์ตรงข้ามคือความชราและความอ้วนเป็นศัตรูของผู้หญิงทำให้ขาดความมั่นใจ 3) การปรับเปลี่ยนร่างกายตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญจะทำให้รูปลักษณ์ดูดี โดยมีทฤษฎีทางภาษาเลือกใช้คำศัพท์แบบต่าง ๆ การใช้มูลบทการใช้อุปสรรค การกล่าวอ้างว่าเป็นความจริง การกล่าวเกินจริง และการสร้างสหบท ภาษาใน

นิตยสารเหล่านี้ประกอบสร้างและสื่อชุดความคิดว่าอัตลักษณ์ที่พึงประสงค์ของผู้หญิงคือ การเป็นผู้หญิงสวยแบบสุขภาพดี งานวิจัยของศิริพรจึงทำให้เห็นกระบวนการสร้างวาทกรรมที่มีอำนาจต่อพฤติกรรมของคนในสังคมได้ดี

ธีระ บุชบกแก้ว (2553) ศึกษากลวิธีทางภาษากับการนำเสนออัตลักษณ์ของตนเองโดยกลุ่ม “เกย์ออนไลน์” โดยมุ่งศึกษาอัตลักษณ์ของตนเองที่นำเสนอผ่านวาทกรรมของกลุ่ม “เกย์ออนไลน์” และกลวิธีทางภาษาที่ใช้สื่ออัตลักษณ์จากบทความและคอลัมน์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเกย์และผู้เขียนเป็นเกย์ซึ่งสืบค้นข้อมูลจากเว็บไซต์ กูเกิ้ล (www.google.co.th) กลวิธีทางภาษาที่กลุ่ม “เกย์ออนไลน์” ใช้สื่ออัตลักษณ์ของตนเอง เช่น การเลือกใช้คำศัพท์ การใช้มูลบท การปฏิเสธสื่อมูลบท การใช้อุปลักษณ์ และการใช้คำถามวาทศิลป์ กลวิธีนำเสนออัตลักษณ์ของเกย์ต่อสาธารณชน เช่น เกย์ไม่ใช่ผู้ป่วยโรคหรืออาการทางจิต แต่เป็นความรู้สึกหรือตัวตนที่แท้จริงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เกย์ผู้ยอมรับและเปิดเผยตนเองเป็นผู้ที่มีความกล้า เกย์เป็นคนที่อบอุ่นมีน้ำใจต่อผู้อื่น โดยเฉพาะต่อเกย์ด้วยกัน เกย์คือ “ของปลอม” เกย์เป็นคนที่มีความผิด และเกย์หมกมุ่นเรื่องเพศ” สิ่งสำคัญก็คือ อัตลักษณ์เกย์ที่นำเสนอในบทความดังกล่าวเป็นภาพด้านบวกเกี่ยวกับตนเอง กลวิธีทางภาษาที่กลุ่มเกย์ออนไลน์ใช้ก็แสดงให้เห็นว่าเกย์ยังมีความคิดด้านลบต่อตนเองแฝงอยู่ แสดงนัยว่าการสร้างอัตลักษณ์ของเกย์ยังคงได้รับอิทธิพลจากสังคม

ชุนพทธีกร จีรวรรกิจ (2559) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับภาพแทนของผู้ให้สัมภาษณ์ที่เรียกว่า "เซเลบริตี้" ที่สื่อผ่านบทสัมภาษณ์ในนิตยสารภาษาไทย ความหมายระดับมหภาคที่สื่อผ่านบทสัมภาษณ์ที่ปรากฏซ้ำ ๆ เช่น บทหน้าที่คอลัมนิสต์นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ด้วยน้ำเสียงชื่นชม หรือสื่อความหมายที่มีนัยด้านบวก การวิเคราะห์ถ้อยคำของคอลัมนิสต์ เช่น การใช้คำอ้างอิงแบบจัดกลุ่มบุคคลในสังคม การใช้คำแสดงความชื่นชม การใช้คำเพิ่มน้ำหนัก และการใช้สวาทกรรม วิธีปฏิบัติทางวาทกรรมทำให้เห็นว่าการคัดเลือกประเด็นบทสัมภาษณ์ที่นำเสนอและการใช้ภาษาวาทกรรมในตัวบทต่างก็ถูกควบคุมตามเงื่อนไขขององค์กรสื่อมวลชน วิธีปฏิบัติทางสังคมวัฒนธรรม แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสังคมไทย ประกอบด้วยแนวคิดเรื่องทุนสะสมในบุคคลและทุนทางวัฒนธรรม และแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมบริโภค และสถานการณ์และเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นขณะที่ผลิตตัวบท ประกอบด้วยสถานการณ์ความนิยม “เซเลบริตี้” และการนำเสนอภาพของ “เซเลบริตี้” ในฐานะผู้นำเสนอสินค้า จากมุมมองวาทกรรมเชิงวิพากษ์ภาพแทนเหล่านี้ดูเหมือนภาพแทนที่สมบูรณ์เกินจริงและขัดแย้งกับภาพที่ปรากฏในวาทกรรมอื่น

ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ (2559 : 354) ศึกษาวาทกรรมการประกอบสร้างความจริงทางสิ่งแวดล้อม และการนำเสนอประเด็นสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรมใน All Over Creation ของรูท โอะเซเกกิ ในหนังสือพินิจปัญหาสิ่งแวดล้อมผ่านมุมมองวรรณกรรมอเมริกันร่วมสมัย โดยอ้างทฤษฎีของจอห์น แฮนนิกัน (John Hannigan) ที่อธิบายถึงพัฒนาการของแนวทางการศึกษาประเด็นปัญหา

ทางสิ่งแวดล้อมในสาขาสังคมศาสตร์ ว่าวาทกรรมวิเคราะห์ (Discourse Analysis) เป็นวิธีการสำคัญในการศึกษากระบวนการผลิต การรับรู้และยุทธวิธีการสร้างและนำเสนองานเขียน ภาพและความคิดทางสิ่งแวดล้อม หรือเป็นชุดของ “เรื่องเล่า” ที่เชื่อมโยงกัน ซึ่งตีความและให้ความหมายกับโลกรอบตัวเราและฝั่งแย้งรากลึกสังคม นโยบาย และข้อมูลเป็นองค์ความรู้ ภาษาและเรื่องเล่าจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการประกอบสร้างความจริงหรือการให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ เมื่อนำมาแนวคิดดังกล่าวมาศึกษาวรรณกรรมเรื่อง All Over Creation จึงแสดงให้เห็นพลังของภาษา เรื่องเล่าและวาทศิลป์ในการประกอบสร้างความจริงทางสิ่งแวดล้อม การวิเคราะห์วาทกรรมสนับสนุนและต่อต้านจีเอ็มโอสะท้อนให้เห็นว่าภาษาและเรื่องเล่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งยวดในการกำหนดความเข้าใจและการรับรู้ของผู้คน

ธีระยุทธ สุริยะ (2560) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกลวิธีทางภาษากับภาพตัวแทนของชาวโรฮิงญาในสื่อออนไลน์ภาษาไทย: การศึกษาตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ วาทกรรมของรัฐบาลเน้นนำเสนอภาพตัวแทนด้านลบของโรฮิงญา ขณะที่วาทกรรมของกลุ่มสิทธิมนุษยชนซึ่งเป็นชาวมุสลิมเน้นการนำเสนอว่าโรฮิงญาน่าสงสาร ส่วนวาทกรรมหนังสือพิมพ์ออนไลน์นำเสนอไปในทิศทางเดียวกับรัฐบาลไทย ภาพตัวแทนที่ถูกผลิตซ้ำมากที่สุด คือผู้ทำผิดกฎหมายและเป็นปัญหาของสังคมไทย การวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางวาทกรรมหนังสือพิมพ์และสื่อของรัฐบาลไทยแพร่กระจายไปในวงกว้างกว่าสื่อของกลุ่มสิทธิมนุษยชน ด้านการวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางสังคมวัฒนธรรม ปัจจัยทางสังคมมีอิทธิพลต่อการผลิตตัวบท เช่น สถานการณ์การค้ามนุษย์ในประเทศไทย สถานการณ์ความขัดแย้งในพม่า การบังคับใช้กฎหมายและนโยบายทางการเมืองของรัฐบาลไทย แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนสากล เผยให้เห็นว่าผู้ผลิตตัวบทได้เลือกเฟ้นภาพตัวแทนบางภาพมานำเสนอให้โดดเด่น

การศึกษาวิจัยโดยนำแนวคิดการประกอบสร้างมาประยุกต์ใช้ในมิติของภาษาศาสตร์นี้ ทำให้เห็นกลวิธีทางภาษาที่นำมาประกอบสร้างความหมาย และนำไปสู่การอธิบายวิธีการประกอบสร้างสังคมได้อีกชั้นหนึ่ง

2.3.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ผู้วิจัยได้สังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาเพื่ออธิบายแนวคิดการประกอบสร้างให้เห็นอย่างชัดเจน และแยกประเด็นการศึกษาเป็น 2 ประเด็น คือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ดังนี้

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา

กัจจกร หลุยยะพงศ์ (2556: 29-31) อธิบายแนวคิดการประกอบสร้างความหมายและอุดมการณ์ว่า เป็นแนวคิดที่มาจากหลุยส์ อัลธุสแซร์ (Louis Althusser) ที่มองว่าอุดมการณ์เป็นกรอบ

การรับรู้ของมนุษย์ซึ่งแฝงอยู่ในภาษา และฝังลึกลงในจิตไร้สำนึกของคนโดยไม่รู้ตัว ในด้านแรก อันธู แชร์ได้รับอิทธิพลจากโคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Lévi-Strauss) ที่สนใจโครงสร้างภาษาของการเล่าเรื่องในตำนานตามแนวสัญวิทยา เลวี-สเตราส์อธิบายว่าเรื่องเล่าทั้งหมดมิได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่มีโครงสร้างบางอย่างกำหนดอย่างเป็นระเบียบ โดยวางอยู่บนพื้นฐานคู่สัมพันธ์แบบคู่ตรงข้าม (binary oppositions) คู่ตรงข้ามก็จะสร้างเป็นเรื่องเล่า เช่น นางเอกผู้แสนดีกว่าจะพบรักก็ต้องต่อสู้กับยักษ์และนางมาร ซึ่งทำให้ดูเป็นธรรมชาติแต่มีกฎเกณฑ์บางอย่างกำหนด ส่วนในด้านที่สอง อันธู แชร์ประยุกต์แนวคิดของสำนักจิตวิเคราะห์ของ ฌาคส์ ลากอง (Jacques Lacan) ที่สนใจสัญลักษณ์ในจิตไร้สำนึกว่ามีระบบเป็นโครงสร้างคล้ายภาษา มนุษย์จึงสามารถหยิบยกสัญลักษณ์ที่เห็นเข้าสู่จิตไร้สำนึกของผู้ชมได้โดยไม่รู้ตัว

บรูซ, สตีฟ (2559: 60) อธิบายความหมายของการประกอบสร้างทางสังคมไว้ว่า การประกอบสร้างทางสังคมต้องเกิดจากความเชื่อร่วมกัน หากทุกคนเชื่อเหมือนกันแนวคิดนั้นจะกลายเป็น “วิถีที่สิ่งต่าง ๆ เป็น” การกระทำของเราเป็นผลผลิตจากวัฒนธรรม สังคมสถาปนาให้มีอยู่จริง ในทางปฏิบัติเรามีเครื่องมือมากมายที่จะสถาปนาสังคมที่เราสร้างขึ้นมาให้กลายเป็นสิ่งที่ไม่อาจควบคุมได้ และหลงคิดว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง และในระดับที่ใหญ่ขึ้นสังคมส่วนมากพยายามสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบันต่าง ๆ ฉะนั้น การที่เกือบทุกสังคมสถาปนาระเบียบทางสังคมให้ผู้คนคิดไปว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงและเปลี่ยนแปลงไม่ได้เป็นการรับใช้จุดประสงค์ที่สำคัญมากกว่าแค่การหนุนผู้มีอำนาจ บทบาททางสังคมที่กำหนดพฤติกรรมของเราและสร้างความคาดหวังที่คนอื่นมีต่อเรามีมาก่อนที่เราจะเกิด และคงอยู่เมื่อเราตายไป สังคมจึงอาจประกอบสร้างความจริงขึ้น

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2561: 515) อธิบายแนวคิดการประกอบสร้างทางสังคมไว้ว่าเป็นการกระทำที่มีความหมาย (Meaningful Action) โดยอ้างอิงถึงทัศนะของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber, 1864-1920 อ้างถึงใน ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2561: 151) เพื่ออธิบายว่าการกระทำที่มีความหมายหาใช่พฤติกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองสิ่งเร้าตามธรรมชาติ แต่เป็นการกระทำที่ผู้กระทำให้ความหมายตามที่ตนต้องการหรือที่เรียกว่าการกระทำทางสังคม ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ การกระทำที่มุ่งให้เป็นเครื่องมือ (Instrumental) การกระทำที่มุ่งแสดงคุณค่า (Value-ratior) การกระทำที่มุ่งแสดงอารมณ์ (Effectual) และการกระทำตามจารีตประเพณี (Tradition) การเน้นความสำคัญของการกระทำที่มีความหมายในสังคมศาสตร์สะท้อนแนวคิด 2 กระแส คือ มุ่งการกระทำที่มีจุดมุ่งหมาย หรือ เป้าหมาย โดยกำหนดเป้าหมายให้แก่การกระทำของตนและมุ่งประเด็นที่ว่ากระทำตามที่ตั้งใจ จำเป็นต้องมีความรู้ทั้งในเรื่องความเชื่อ เจตคติ แรงจูงใจ เจตจำนง ค่านิยม และอื่น ๆ ของผู้กระทำ รวมทั้งความหมาย หรือค่านิยมที่คนส่วนมากยึดถือร่วมกัน และมีอิทธิพลต่อความคิดของผู้กระทำด้วย

2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา

เบญจพร ดีขุนทด (2553) ศึกษาเชิงทฤษฎี การประกอบสร้างชุมชนทางมาถาชีวิตรวมสมัยในกรุงเทพมหานคร โดยมีวิธีการศึกษาแบบชาติพันธุ์วรรณาหลายพื้นที่ (Multi-sited Ethnography) และกรอบการวิเคราะห์ที่พัฒนาจากแนวคิดชีวิตสังคมคือละคร (Social life as drama) ของกอฟแมน (Goffman, 1959) แนวคิดชุมชนจินตกรรม (Imagining Community) ของทานาเบ (Tanabe, 2008) และแนวคิดความทรงจำทางสังคม (Social Memory) ของคายส์และทานาเบ (Keyes and Tanabe, 2002) พบว่าโลกของศิลปะหรือลีเกทำให้เห็นการรวมตัวเป็นชุมชนอีกรูปแบบหนึ่งของชนชั้นกลางระดับล่างในกรุงเทพฯ ที่กำลังเผชิญวิกฤตทางวัฒนธรรม นำไปสู่ความเข้าใจว่าโลกศิลปะต้องอาศัย “คนธรรมดา” หลายฝ่ายรวมกิจกรรมที่แต่ละคนเกี่ยวข้องมาช่วยสร้างเครือข่ายทางสังคม การนำเสนอความจริงและการเข้าถึงความจริงผ่านการแสดงทำให้ได้มุมมองที่ยอกร้อนและลือกับทฤษฎีของกอฟแมนที่ว่าความจริงของโลกทางสังคมที่ชนระดับล่างกำลังเผชิญต่างเข้าร่วมเล่นละครนี้ด้วย และยังขยายพรมแดนความรู้ด้านศิลปะการละคร และวรรณกรรมศึกษามาสู่วัฒนธรรมศึกษาอีกด้วย

นรา พรหมหันต์ (2560) ศึกษาเรื่องทายาทความรุนแรง: แนวคิดการประกอบสร้างทางสังคมต่อการจัดการประสบการณ์ความรุนแรง กรอบแนวคิดทายาทความรุนแรงอธิบายปัจเจกบุคคลที่มีประสบการณ์ความรุนแรงในครอบครัวซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับ “พิษ” “ความรุนแรง” หรือ “ผลกระทบในเชิงลบ” อันเนื่องมาจากประสบการณ์ดังกล่าว สะท้อนผ่านทัศนคติที่รุนแรง อารมณ์ที่รุนแรง จนอาจนำไปสู่พฤติกรรมที่รุนแรงต่อไปได้ แนวคิดการประกอบสร้างทางสังคมได้อธิบายกลไกทางสังคม 4 ระดับ ประกอบด้วย ความรุนแรงที่แฝงอยู่ในระดับความคิดความเชื่อหรือวัฒนธรรมที่รุนแรง (Toxic Root) สภาพแวดล้อมทางสังคมที่รุนแรง (Toxic Environment) ความสัมพันธ์ที่รุนแรง (Toxic Relationships) และปัจเจกบุคคลในฐานะทายาทความรุนแรง (Toxic Fruits) ทายาทความรุนแรงสามารถเลือกจัดการกับประสบการณ์ความรุนแรงได้ 2 แนวทาง คือ การจัดการด้วยวิถีทางที่รุนแรง และการจัดการด้วยวิถีทางที่ไม่รุนแรง ปัจเจกบุคคลที่เติบโตมาจากพื้นฐานครอบครัวตั้งต้นที่รุนแรงมีแนวโน้มที่จะสืบทอดหรือผลิตซ้ำความรุนแรงต่อไป

ลักสรินทร์ ฉัตรวงศ์ (2561) ศึกษาการประกอบสร้างอัตลักษณ์ล้านนาไว้ในบทความชุมชนทางชาติพันธุ์และศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้ากับการประกอบสร้างอัตลักษณ์ล้านนาในวรรณกรรมของมาลา คำจันทร์ และพิบูลศักดิ์ ละครพล นักเขียนทั้งสองคนได้ประกอบสร้างอัตลักษณ์ล้านนาโดยนำเสนอผ่าน 3 ประเด็น คือ คนเมืองล้านนากับการเชื่อมโยงตัวตนเข้ากับชุมชนทางชาติพันธุ์ คนเมืองล้านนากับการเป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้า และคนเมืองล้านนากับความเป็นอื่นทางชาติพันธุ์ ซึ่งทำให้ผลงานของนักเขียนทั้งสองมีความโดดเด่นในการนิยามความเป็นตัวตนของคนล้านนาได้อย่างชัดเจน ซึ่งขบเนนอัตลักษณ์ล้านนาให้เด่นชัดยิ่งขึ้นบนพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิง

อำนาจที่ลานนามีเหนือกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ทั้งในมิติการเมือง สังคม และวัฒนธรรม การนิยามและประกอบสร้างอัตลักษณ์ดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมในลานนาในแง่อารยธรรมเชียงใหม่ - ลำพูน และในเขตพื้นที่ลาน ไผ่จะเป้น ชาวตระกูลไทด้วยกันหรือต่างกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ลัวะ ปกาเกอญอ แต่ก็ยังแสดงให้เห็นมายาคติของความเป็นคนลานนาที่ยังยึดโยงอยู่กับวัฒนธรรมกระแสหลักในสังคมลานนาที่สร้างสมและสืบทอดความภาคภูมิใจในฐานะอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่

Chantaruphan, Pradhana., (2019) ศึกษาการนำเสนอภาพตัวแทนของผู้หญิงอาข่าที่แต่งงานกับชาวต่างชาติในบทความการประกอบสร้างตัวตนของผู้หญิงอาข่าที่แต่งงานข้ามวัฒนธรรม (Constructing the Self-image of Akha women in Cross-Cultural Marriage) โดยศึกษาการประกอบสร้างจากการนำเสนอภาพตัวแทนของผู้หญิงอาข่าที่แต่งงานกับคนต่างชาติ และไปใช้ชีวิตในต่างแดน โดยมีปัจจัยสำคัญ 2 ประการ คือ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หรือราก (Root) ทางวัฒนธรรม และเส้นทางชีวิต (Route) อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สะสมในตัวและถูกหยิบออกมาใช้เมื่อข้ามแดน ขณะที่เส้นทางชีวิตสร้างตัวตนใหม่ที่ทำให้หลุดจากการกดทับของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ แต่ก็มีภาพตัวตนบางส่วนที่ติดฝัง ตัวตนข้ามวัฒนธรรมจึงเป็นตัวตนลูกผสม ยืดหยุ่นและต่อรองได้ เพราะมีความเป็นผู้กระทำที่ไม่ติดกับวาทกรรมอัตลักษณ์ชาติพันธุ์เป็นลักษณะของพลเมืองที่ยืดหยุ่นหรือตัวตนในกระแสโลกาภิวัตน์ที่สามารถเลือกหยิบจับปรับใช้ตัวตนที่หลากหลายทั้งตัวตนในโลกชาติพันธุ์อันเป็นทุนเดิมที่ยึดโยงให้ผู้หญิงมีรากความสัมพันธ์กับครอบครัวเก่าและจินตนาการถึงต้นทางชีวิตที่จากมาตัวตนสมัยใหม่ที่เกิดจากเส้นทางชีวิตในต่างแดนที่ช่วยให้ผู้หญิงมีเสรีภาพแบบที่ในวิถีอาข่าไม่สามารถมีได้

แนวคิดการประกอบสร้างทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาจึงทำให้เราเข้าใจมิติของความเป็นมนุษย์ที่ทับซ้อนอยู่บนโลกอันเต็มไปด้วยเรื่องราวมากมายที่น่าศึกษาอย่างไม่รู้จบ

2.3.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางคติชนวิทยา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางคติชนวิทยา ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางคติชนวิทยาเพื่ออธิบายแนวคิดการประกอบสร้างให้เห็นอย่างชัดเจน และแยกการศึกษาเป็น 2 ประเด็น เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางคติชนวิทยา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางคติชนวิทยาดังนี้

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางคติชนวิทยา

แนวคิดการประกอบสร้างสังคมสามารถนำมาใช้ศึกษาข้อมูลทางคติชนวิทยาดังปรากฏในผลงานของปฐม หงษ์สุวรรณ (2561: 513-515) อธิบายแนวคิดการประกอบสร้างสังคมเพื่อนำมาปรับใช้ศึกษาข้อมูลทางคติชนวิทยาในฐานะที่เป็นข้อมูลทางสังคมข้อมูลหนึ่งไว้ว่า คำว่า “Social Construction” เป็นแนวคิดทางด้านสังคมศาสตร์ที่ได้รับความนิยมนำมาใช้เป็นกรอบทฤษฎี

ในการวิเคราะห์ข้อมูลทางสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน และจำเป็นต้องอาศัยมุมมองทางด้าน สัญญาอันเป็นภาษาเข้ามาสัมพันธ์ร่วมด้วย แนวคิดการประกอบสร้างสังคมผ่านข้อมูลทางคติชนวิทยา เป็นกรอบแนวคิดที่มุ่งมองว่าบทบาทของข้อมูลทางคติชน ไม่ว่าจะเป็นตัวนำและความสำเร็จ ประเพณี ล้วนสามารถประกอบสร้างความหมายขึ้นได้โดยสังคมนั้น ๆ เป็นผู้กำหนดสร้างขึ้นมา เช่น เรื่องเล่า ตำนานพื้นเมืองจะสร้างภาพของวิถีชีวิตประเพณีและวัฒนธรรม ตลอดจนความเชื่อต่าง ๆ ในสังคม เพื่อให้ผู้คนยึดถือร่วมกัน เสมือนเป็น “กฎบัตร” ทางสังคม และสามารถสื่อให้เห็นอำนาจของข้อมูล คติชนที่มีนัยสำคัญในการกำหนดสร้างกฎเกณฑ์และวิถีชีวิตวัฒนธรรมได้โดยอ้อม

ปฐม หงษ์สุวรรณยังได้อธิบายอีกว่าความหมายทางสังคมอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปจาก บริบทดั้งเดิมขึ้นอยู่กับว่าความหมายของคำนั้นถูกถ่ายทอดไปอย่างไร และขึ้นอยู่กับระบบสัญญาหรือ ภาษาที่สังคมเป็นผู้สร้างขึ้นอย่างมีกฎเกณฑ์ แนวคิดที่เรียกว่า “ความเป็นจริง” (Reality) มิใช่สิ่งที่มี อยู่แล้ว แต่นักวัฒนธรรมศึกษาเชื่อว่า “ความเป็นจริงนั้นเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น” (Construction) ซึ่ง แนวคิดการประกอบสร้างสังคมมีความสัมพันธ์กับการนำเสนอภาพแทนหรือการสร้างภาพตัวแทนอัน เป็นกระบวนการที่ให้ความหมายเป็นภาพ เมื่อนำมาปรับใช้กับข้อมูลทางคติชนวิทยา เช่น กลอง มโหระทึก เป็นสัญญาหรืออนุภาคอย่างหนึ่ง que แสดงให้เห็นความหมายเชิงสังคมวัฒนธรรมที่หมายถึง ความมั่งคั่ง หรือใช้ประกอบในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย หรือใช้เป็นสัญญาณในสงคราม หรือใช้ตี ประกอบในพิธีกรรมขอฝน และใช้ตีเพื่อบำบัดรักษาโรคทางไสยศาสตร์ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2561: 530-535)

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2561) ศึกษาการประกอบสร้างสังคมมาตาธิปไตยจากผู้หญิงในเรื่องเล่า ตำนาน ในบทความผู้หญิงในเรื่องเล่าตำนานพื้นเมืองเวียดนามกับการประกอบสร้างสังคมมาตาธิปไตย โดยมุ่งศึกษาการนำเสนอภาพผู้หญิงในเรื่องเล่าตำนานพื้นเมืองเวียดนามที่มีแนวคิดเกี่ยวข้องกับ การประกอบสร้างความเป็นสังคมมาตาธิปไตย ตำนานพื้นเมืองเวียดนามมีการนำเสนอภาพผู้หญิง อันมีส่วนสร้างความคิดทางสังคมมาตาธิปไตยให้เกิดขึ้นในความคิดความเชื่อของชาวเวียดนาม เพราะ เรื่องเล่าตำนานเหล่านี้ช่วยเน้นย้ำให้ชาวเวียดนามมองเห็นสังคมเวียดนามในอดีตที่เคยให้ความสำคัญ และยกย่องผู้หญิงมาก่อน ก่อนจะได้รับอิทธิพลมาจากจีนและพระพุทธศาสนาอันเป็นความเชื่อดั้งเดิม ภาพแทนของผู้หญิงในตำนานพื้นเมืองเวียดนามจึงมีหลายลักษณะและหลายสถานะ เช่น ผู้หญิงในฐานะวีรสตรี ผู้นำบ้านเมือง เทพเทวี แม่ นางกษัตริ และผู้ให้กำเนิดจารีตประเพณี การนำเสนอผู้หญิง ในเรื่องเล่าตำนานพื้นเมืองยังแสดงให้เห็นความหมายที่สัมพันธ์กับสังคมวัฒนธรรมโดยนำเสนอ ความหมายผ่านพฤติกรรมของตัวละคร และความสำคัญของตัวละครหญิงในตำนานฯ แสดงให้เห็น บทบาทและความหมายที่ปรากฏในข้อมูลคติชนวิทยาและเห็นตัวอย่างการศึกษาข้อมูลคติชนใน แนวคิดการประกอบสร้างสังคม

2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางคติชนวิทยา

งานวิจัยที่นำแนวคิดการประกอบสร้างสังคมมาใช้กับข้อมูลคติชน เช่น การศึกษาของ สารภี ขาวดี (2559) ศึกษาประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ จังหวัดสุรินทร์: การประกอบสร้าง และบทบาทของประเพณีประดิษฐ์ ตลอดจนงานบุญไม่ได้มีเฉพาะพิธีเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ แต่ยังมี กิจกรรมและพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา และญาติผู้ใหญ่ที่ยังมีชีวิต เช่น พิธีโชดตารเบ็นต์ตุง พิธีกันซ็อง พิธีฉลองซ็อง พิธีแซนโฎนตา อันสืบทอดตามแบบดั้งเดิม บางส่วนปรับประยุกต์เพื่อความ เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน ส่วนประเพณีที่องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์จัดขึ้นใหม่ มีลักษณะ การผลิตซ้ำงานบุญประเพณีและนำเสนอใหม่ เพื่อปรับพื้นที่อนุรักษ์แบบปรับประยุกต์งานบุญดั้งเดิม ของจังหวัด ตั้งชื่อเพื่อสื่อความใหม่ภายใต้วิธีคิดแบบเก่า โดยใช้คำว่า “ประเพณี” แทนคำว่า “บุญ” และมีการสืบทอดพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์โดยเลือกเฉพาะ “หัวใจ” ของงานบุญที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ พุทธ ศาสนา และดวงวิญญาณ ได้แก่ “พิธีจูน แซน โชด จะ” มาปรับประยุกต์ให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนไป การเป็นพื้นที่หลอมรวมชาวสุรินทร์ ภาครัฐสังเกตเห็นว่าชาวเขมร ส่วย ลาว จีน ในจังหวัด ต่างมีพิธีกรรม ที่แสดงออกถึงความกตัญญูทวดต่อบรรพบุรุษของกลุ่ม และมีพระยาสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์จางวาง เป็น จึงขุดรวม 2 ขอนี้ตั้งชาวสุรินทร์เข้ามาร่วมขับเคลื่อนประเพณี และช่วยสลาย “ความเป็นอื่น” ที่ว่า แซนโฎนตาเป็นพิธีเฉพาะกลุ่มเขมรให้หมดไป

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่นำแนวคิดการประกอบสร้างสังคมมาอธิบายความหมายการ ประกอบสร้างทางวัฒนธรรม เช่น สุทธินันท์ ศรีอ่อน (2560) ศึกษาพระโพธิสัตว์ในชาดกพื้นบ้าน อีสาน : ภาพตัวแทนและการประกอบสร้างทางวัฒนธรรม พบว่ามีการประกอบสร้างใน 4 มิติ ได้แก่ มิติวัฒนธรรมครอบครัว ความสัมพันธ์ดั้งเดิมแบบอีสาน ตัวละครพระโพธิสัตว์ในชาดกนิยมออกตาม หาญาติในครอบครัวไม่ใช่ตัวละครเอกหญิง มิติวัฒนธรรมข้าว ในการประกอบสร้างความหมายให้ อนุภาคเรื่องสัมพันธ์กับวิถีวัฒนธรรมข้าวในชุมชนอีสาน มิติภูมิโนเวศวัฒนธรรม โดยชื่อของพระ โพธิสัตว์และตัวละครแวดล้อมมีบทบาทต่อการประกอบสร้างภูมินาม ชื่อบ้านนามเมืองและภูมิโนเวศ เชื่อมโยงกับเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในชาดกพื้นบ้านอีสาน และมิติวัฒนธรรมการเมือง พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีบุญญาธิการการเหนือกว่าคนทั่วไป และสื่อให้เห็นการประกอบสร้างความหมาย ชาติพันธุ์นิยมและอุดมการณ์แบบอีสาน ทั้งยังเป็นภาพตัวแทนของวีรบุรุษอีสานที่เชื่อมโยงถึงข้อมูล ทางวัฒนธรรมอีสานที่ได้รับการประกอบสร้างให้มีความหมายในวัฒนธรรมระดับชาวบ้าน เสนอภาพ ตัวแทนชาวอีสานในมิติต่าง ๆ มีบทบาทในการประกอบสร้างตัวละครให้มีความหมายทาง

การประกอบสร้างทางคติชนวิทยาเป็นการศึกษาอีกมุมมองหนึ่งที่เข้าถึงข้อมูลอันมีที่มาจาก ภูมิปัญญาของมนุษย์ที่สั่งสมมาและทิ้งปริศนาไว้ให้ค้นหาความหมายเหล่านั้นตามบริบทสังคมแห่งยุค สมัย

2.3.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางวรรณกรรม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางวรรณกรรม ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางวรรณกรรมเพื่ออธิบายแนวคิดการประกอบสร้างให้เห็นอย่างชัดเจน และแยกการศึกษาเป็น 2 ประเด็น คือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางวรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางวรรณกรรม ดังนี้

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางวรรณกรรม

นพพร ประชากุล (2552: 97-98) อธิบายแนวคิดการประกอบสร้างในมิติของวรรณกรรมซึ่งมีความหมายสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทฤษฎีแบบตะวันตกเป็นสำคัญ คือทฤษฎีสัญศาสตร์ (Literary Semiotics) หรือศาสตร์ที่ศึกษากระบวนการสื่อความหมายในงานวรรณกรรมซึ่งถูกคิดค้นขึ้นโดยโรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) บาร์ตส์อธิบายว่าสัญศาสตร์ยืนยันว่างานวรรณกรรมมีลักษณะของการประกอบสร้าง (Construction) ซึ่งไม่ได้อิงกับตรรกะในโลกภายนอก หากแต่มีตรรกะภายในของตัวมันเอง ภาพลวงตาของความเสมือนจริงที่เกิดขึ้นในการอ่านตัวบทวรรณกรรมเป็นผลจากการใช้สัญนิยม (Convention) หรือกติกาประเภทต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เหมือนรหัสอันรับรู้ร่วมกัน โดยนัยระหว่างผู้สร้างกับผู้เสพ ภารกิจของสัญศาสตร์วรรณกรรม คือศึกษากระบวนการสื่อความหมายที่อิงอยู่กับความสัมพันธ์อันหลากหลายและซับซ้อนขององค์ประกอบต่าง ๆ ในตัวบทและยังรวมไปถึงการที่ตัวบทสื่อถึงสถานะความเป็นวรรณกรรมของตัวมันเองด้วย

ในแวดวงวรรณกรรมจึงได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีสัญศาสตร์วรรณกรรม และแนวคิดการประกอบสร้างก็มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับการประกอบสร้างความหมายไว้ค่อนข้างมาก เช่น ก่อร่าง สร้างเรื่อง เรื่องเล่า อัตลักษณ์ และชุมชนในวรรณกรรมสตรีชายขอบ ของชุตินา ประกาศวุฒิสาร (2554) ที่ศึกษาวรรณกรรมสตรีชายขอบทั้งปรัชญาแนวคิดและการเคลื่อนไหวทางสังคมการเมืองที่วิพากษ์วัฒนธรรมปิตาธิปไตยหรือระบบคิดที่ให้ชายเป็นใหญ่ โดยบทที่ 5 ตำรา ตำรับ ทัพพี : อีสตรีกับการสร้างประวัติศาสตร์ ได้นำเสนอแนวคิดผู้หญิงกับการทำครัว “ความรู้” กับ “ความลับ” ในนวนิยายเรื่อง Like Water for Chocolate ของเลอร่า เอสกีเบล ตัวละครเอกในเรื่องคือตีตาถูกมอบหมายให้ทำหน้าที่ปรุงอาหารและใช้ชีวิตส่วนใหญ่ภายในครัว “ครัว” กลายเป็นพื้นที่ของการเรียนรู้ การทำครัวจึงเป็นการเรียนรู้ของปัจเจกบุคคลในการจัดการกับชนบประเพณี การทำครัวเป็นกิจกรรมที่แสดงให้เห็นการต่อรองของผู้หญิงกับจารีตประเพณีที่กดขี่ซึ่งเห็นได้จากบทบาทของผู้หญิงในการถ่ายทอด “ความรู้” และ “ความลับ” ในการปรุงอาหารไปพร้อม ๆ กัน (ชุตินา ประกาศวุฒิสาร, 2554: 153-169)

แนวคิดการประกอบสร้างยังนำมาใช้ศึกษาวรรณศิลป์ไทยได้อย่างกลุ่มล็ก ธัญญา สังขพันธ์านนท์ (2556: 164-188) อธิบายแนวคิดธรรมชาติกับการประกอบสร้างวรรณศิลป์ไว้ในหนังสือผู้หญิงยิ่งเร็ว : ผู้หญิง ธรรมชาติ อำนาจ และวัฒนธรรมกำหนดสตรีนิยมเชิงนิเวศในวรรณคดีไทย ซึ่ง

ขอบของการประกอบสร้างทางวรรณศิลป์ของกวีในราชสำนักอยุธยาและรัตนโกสินทร์มีลักษณะของการเชื่อมโยงธรรมชาติกับผู้หญิง หากนำแนวคิดเรื่องสัญญา มาพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับความเป็นหญิงในบทชมธรรมชาติและบทชมนาง ธรรมชาติน่าจะหมายถึงช่อดอกไม้ สัตว์บางชนิดที่อยู่ในตำแหน่งของรูปสัญญา (Signifier) ส่วน “ความเป็นหญิง” นั้นอยู่ในตำแหน่งของความหมายสัญญา (Signified) การใช้ธรรมชาติเพื่อสื่อความหมายทางเพศ บทชมนางในฐานะที่เป็นตัวบทชนิดหนึ่งพบว่าบทชมนางในวรรณคดีเป็นตัวบทที่มีโครงสร้างชัดเจน บทอัครธรรยกับธรรมชาติเชิงวิจิตรกามา คือธรรมชาติในบทอัครธรรยที่ถูกประกอบสร้างขึ้นภายใต้ว่าทกรรมขนบนิยมเป็นการนำธรรมชาติมาทำให้มีเพศเพื่อเป็นภาพแทนของการแสดงออกทางเพศ แบบแผนและโครงสร้างดังกล่าวคือกลวิธีการประกอบสร้างวรรณศิลป์อันประกอบสร้างความหมายให้แก่วรรณคดีไทย

2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างทางวรรณกรรม

การประกอบสร้างความหมายของผู้หญิงปรากฏในงานของจินดา ศรีรัตนสมบูรณ์ (2555) ที่ศึกษาการประกอบสร้างหญิงไทยให้เป็นวัตถุแห่งความปรารถนาในงานเขียนเยอรมันร่วมสมัย ภาพแทนหญิงไทยส่วนใหญ่ในงานเขียนเยอรมันร่วมสมัยถูกประกอบสร้างขึ้นบนพื้นฐานของมนทัศน์หลัก ได้แก่ แนวคิดตามระบอบปีตาธิปไตยซึ่งหมายถึงหลักการและแนวทางปฏิบัติที่อยู่ภายใต้การครอบงำของความคิดแบบชายเป็นใหญ่ ความเป็นหญิงภายใต้ระบอบปีตาธิปไตยจึงถูกนิยามขึ้นตามบรรทัดฐานที่ฝ่ายชายเป็นผู้กำหนดและเอื้อประโยชน์ให้แก่เพศชายมากกว่าที่จะคำนึงถึงความต้องการเพศหญิง มโนทัศน์ที่สอง ได้แก่ แนวคิดวาทกรรมอาณานิคมซึ่งเน้นแนวคิดเรื่องการนำเสนอตะวันออกโดยตะวันตก ตะวันตกได้นำเสนอผลผลิตของความฝันและจินตนาการที่ตะวันตกมีต่อตะวันออก โดยใช้ขบวนการประกอบสร้างภาพแทนตะวันออกผ่านเครื่องมือสำคัญของวาทกรรมอาณานิคม ได้แก่ การสร้างคู่ตรงข้าม และการสร้างภาพเหมารวม แล้วนำเครื่องมือทั้งสองนี้มาใช้ในการประกอบสร้างความปรารถนาด้วยภาพเหมารวมของความงามแบบตะวันออก การประกอบสร้างความน่าปรารถนาผ่านสายตาที่จับจ้องและมุ่มมองแบบต่าง ๆ ซึ่งขบวนการประกอบสร้างหญิงไทยให้เป็นวัตถุแห่งความปรารถนาในงานเขียนเยอรมันร่วมสมัยนับเป็นกลวิธีอันแยบยลและเลื่อนไหลไม่หยุดนิ่ง

นอกจากการประกอบสร้างความหมายของผู้หญิงแล้ว ยังพบงานวิจัยที่ศึกษาการประกอบสร้างความหมายของนรกสมัยใหม่ : การประกอบสร้างใหม่ของภาพนรกแบบคลาสสิก ของสโรชยา จิรรุ่งเรืองวงศ์ (2555) โดยศึกษาจากวรรณกรรมร่วมสมัย 3 เรื่อง ได้แก่ นวนิยายสั้นเรื่อง Heart of Darkness ของโจเซฟ คอนราด บทละครเรื่อง No Exit ของฌอง-ปอล ซาทร์ และนวนิยายเรื่อง Job : A comedy of Justice ของโรเบิร์ต ไฮน์ไลน์ ภาพของนรกสมัยใหม่ที่ปรากฏในวรรณกรรมแสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมตลอดจนประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ส่งผลต่อความหมายและลักษณะของนรก การตีความและการประกอบสร้างภาพนรกที่ปรากฏในแต่ละคำประพันธ์มีลักษณะ

แตกต่างกันไป และเป็นภาพนรกที่เปลี่ยนไปจากภาพนรกแบบคลาสสิก เช่น นรกไม่ใช่โลกหลังความตายเสมอไป ไม่จำเป็นต้องมีไฟ หรือการทรมานตามคติทางศาสนา แต่เป็นการลงโทษทางจิตใจ นอกจากนี้ตำนานความเชื่อเกี่ยวกับนรกรยังเป็นสากล สามารถนำไปใช้ได้ในการประพันธ์วรรณกรรม ทุกยุคทุกสมัยทุกชาติทุกภาษา แก่นของนรกรก็คือความทุกข์ นรกรจึงสามารถใช้เป็นเครื่องมือควบคุมความประพฤติของคนในสังคม และเพื่อนำเสนอสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาให้แก่คนในสังคมอีกด้วย

แนวคิดการประกอบสร้างยังนำมาใช้อธิบายการประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่บุคคลพยายามประกอบสร้างเพื่อนิยามตัวตน ดังที่ดาราพร ศรีม่วง (2556) ศึกษาการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของนักเขียน : กรณีศึกษาเรื่องเล่าจากประสบการณ์ชีวิตของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล ซึ่งอัตลักษณ์ของเสกสรรค์ที่ปรากฏผ่านภาพตัวแทนในเรื่องเล่าจากประสบการณ์ชีวิตมีความขัดแย้งกันเอง กล่าวคือเป็นการจงใจ “กลบ” บางด้านเพื่อทำให้อัตลักษณ์ด้านที่ต้องการนำเสนอเน้นโดดเด่นขึ้นมา ภาพตัวแทนหนึ่งของเสกสรรค์ที่มักจะนำเสนอ คือภาพของคนที่เจ็บปวดและมีความทุกข์สาหัส ขณะที่อีกด้านเมื่อพิจารณาจากเนื้อหาของเรื่องเล่าที่เสกสรรค์นำเสนอจะพบว่าเสกสรรค์ได้รับโอกาสตีความมาย แต่เสกสรรค์กลับเลือกนำเสนอภาพตัวแทนในด้านที่เป็นคนทุกข์และโชคร้ายกับชะตาชีวิตให้มีความโดดเด่น อันแสดงให้เห็นถึงการเลือกประกอบสร้างและนำเสนออัตลักษณ์ให้เป็นที่ตนเองต้องการปรับเปลี่ยน และนำเสนออัตลักษณ์ของตนเองผ่านพื้นที่ทางวรรณกรรม เมื่อเรื่องเล่าเป็นพื้นที่ให้ประกอบสร้างและนำเสนออัตลักษณ์ได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้น เรื่องเล่าของเสกสรรค์จึงมีสถานะเป็นสื่อประชาสัมพันธ์ตนเองทำให้สังคมรับรู้เกี่ยวกับ “เสกสรรค์ ประเสริฐกุล” อย่างถูกต้องตรงกัน

ปัจจุบันแนวคิดการประกอบสร้างนิยมนำมาศึกษาวรรณกรรมโดยอธิบายผ่านการเล่าเรื่อง ดังปรากฏในบทความของน้ำผึ้ง ปัทมาจุล (2560) ศึกษาความฝันและจินตนาการในรำพันพิลาป: สุนทรภู์กับการประกอบสร้าง “เรื่องเล่า” ในวรรณคดีนิราศ โดยนำแนวคิดศาสตร์แห่งการเล่าเรื่องจากทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ตะวันตกมาใช้ประยุกต์ใช้เป็นแนวทางการวิเคราะห์องค์ประกอบของการเล่าที่ปรากฏในรำพันพิลาป ในส่วนขององค์ประกอบด้านเรื่องราวมีความฝันและจินตนาการเป็นองค์ประกอบหลัก อีกทั้งยังมีการนำเสนอฉากที่เป็นทั้งความฝัน ความจริง และจินตนาการ องค์ประกอบทางด้านกลวิธีถ่ายทอดเหตุการณ์โดยการผสมผสานกับการครวญตามขนบนิราศ สร้างความเชื่อมโยงของเหตุการณ์ด้วยความสัมพันธ์ของเหตุการณ์มากกว่าจะเป็นการสร้างต่อเนื่องด้วยกรอบของเวลาและเส้นทางการเดินทาง มีการสร้างเสียงผู้เล่าหลายเสียง และมีการสร้างผู้ฟังในเรื่องเพื่อกลบเกลื่อนสสารรักของตัวบท รวมทั้งยังมีการสร้างฉากที่สัมพันธ์กับการเล่นกับเวลา รำพันพิลาปจึงเป็นเรื่องเล่าที่มีความซับซ้อน มีความเป็นเอกภาพในการเป็นสสารรักที่มุ่งสื่อใจของกวี และมีความประณีตในการประกอบสร้างที่ผสมผสานความเป็นเรื่องเล่ากับขนบนิราศได้อย่างกลมกลืน

ในแง่ของการนำแนวคิดการประกอบสร้างมาพิจารณาการเล่าเรื่องยังปรากฏในการศึกษาของ น้ำทิพย์ เมธเศรษฐ (2556) ที่ศึกษาเรื่องเล่ายะมะตะ นะงะมะชะ : การประกอบสร้างอัตลักษณ์ญี่ปุ่นกับภาพแทนความสัมพันธ์ญี่ปุ่น-ไทย ด้านรูปแบบและเนื้อหา มีการนำเรื่องเล่ายะมะตะ นะงะมะชะ มาดัดแปลงและผลิตซ้ำในหลากหลายรูปแบบและเนื้อหามีความเปลี่ยนแปลงจากข้อมูลองค์ความรู้เกี่ยวกับสยามเพิ่มมากขึ้น จากการสร้างเสริมโดยจินตนาการของผู้ประพันธ์ ทั้งยังเกี่ยวพันกับวาทกรรมความคิดในสังคมร่วมยุคสมัยของการสร้างงาน ในด้านบทบาทการประกอบสร้างอัตลักษณ์ญี่ปุ่นนั้นมีการนำเรื่องเล่ามาใช้เป็นเครื่องมือในการประกอบสร้างและปลูกฝังอัตลักษณ์ญี่ปุ่นโดยผ่านการนำเสนอภาพความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างญี่ปุ่น-ไทยในตัวตน แบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ช่วงการก่อตัวของจิตสำนึกความเป็นชาติที่มีญี่ปุ่นเป็นศูนย์กลางอารยธรรมในสมัยปิดประเทศ ภาพแทนไทยจึงเป็นอนารยะซึ่งขับเน้นความเป็นชาติอารยะของญี่ปุ่น ช่วงที่ 2 ช่วงการประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่ซับซ้อนและขัดแย้งระหว่างการมุ่งเป็นตะวันตกกับการเชิดชูความเป็นตะวันออกตั้งแต่ญี่ปุ่นเปิดประเทศจนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 ช่วงที่ 3 ช่วงการแสวงหาอัตลักษณ์ที่หลากหลายผ่านการนำเสนอภาพแทนความสัมพันธ์ญี่ปุ่น-ไทยในโลกระบบทุนนิยมโลกาภิวัตน์และพหุวัฒนธรรมตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ศรัณย์ภัทร์ บุญยอก (2558) ยังศึกษาการประกอบสร้างนวนิยายของพงศกร โดยใช้ข้อมูลเชิงคติชนเป็นฐานแล้วจินตนาการต่อยอดอย่างสมจริงและนำเสนอเป็นเรื่องเล่าเชิงคติชนที่แทรกอยู่ในนวนิยาย เรื่องเล่าเหล่านั้นมีเนื้อหาสัมพันธ์กับการลงโทษที่มาจากกรกระทำผิดของมนุษย์ การบ่งบอกความเป็นมาของคนและชุมชน และการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืน ซึ่งพงศกรนำเอาข้อมูลเชิงคติชนมาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการประกอบสร้างนวนิยาย ทั้งในด้านการสร้างโครงเรื่อง ตัวละคร และฉาก นวนิยายของพงศกรมีโครงเรื่องหลักที่เน้นการเดินทางเพื่อหาคำตอบของชีวิต โดยความขัดแย้งในเรื่องเล่าเชิงคติชนที่แทรกอยู่ในนวนิยายเป็นส่วนสำคัญต่อการสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่องหลักด้านการประกอบสร้างตัวละคร การเดินทางทำให้ตัวละครได้เรียนรู้คำตอบจากปฏิสัมพันธ์กับผู้อาศัยในพื้นที่มักกลับชาติมาเกิดจากตัวละครในเรื่องเล่าเชิงคติชน มักนำเสนอฉากที่สร้างจากเรื่องเล่าเชิงคติชนที่แทรกอยู่เพื่อเป็นพื้นที่ให้ตัวละครเกิดการเรียนรู้เป็นจุดเชื่อมต่อโลกปัจจุบันกับโลกในเรื่องเล่าเชิงคติชนเข้าด้วยกัน นอกจากนี้การประกอบสร้างนวนิยายของพงศกรยังสัมพันธ์กับการนำเสนอคำสอนทางพุทธศาสนา ภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ และสภาพสังคมปัจจุบันกับการเสนอทางออกของปัญหา ซึ่งพงศกรใช้นัยยะของข้อมูลเชิงคติชนแสดงรากทางวัฒนธรรมมาสนองต่อกระแสไทยหาอดีตในยุคโลกาภิวัตน์

รวมถึงการศึกษาของอรวรรณ ฤทธิ์ศรธร (2562) ที่ศึกษาภาพแทนและการประกอบสร้างความจริงเรื่องธรรมชาติในนวนิยายแนวจินตนิมิตของไทย การประกอบสร้างความจริงเรื่องธรรมชาติผ่านภาษา ผ่านคำสาป ผ่านธรรมชาตินิมิต ผ่านพื้นที่ธรรมชาติ และผ่านพื้นที่อุดมคติเชิงนิเวศ โดย

สรุปแล้วนวนิยายแนวจินตนิมิตที่นำมาศึกษาถูกนำไปใช้ในการประกอบสร้างความจริงเรื่องธรรมชาติหลายชุดความจริง ซึ่งมีทั้งการสถาปนาให้ธรรมชาติเหนือกว่ามนุษย์และการนิยามความหมายให้มนุษย์มีอำนาจเหนือกว่าธรรมชาติการศึกษาครั้งนี้ยังทำให้เห็นว่าอำนาจของมนุษย์และอำนาจของธรรมชาติต่างก็ไม่ได้ มาซึ่งชัยชนะต่อกันและกันอย่างเบ็ดเสร็จ แม้ธรรมชาติจะมีอำนาจในการบงการชีวิตมนุษย์ แต่มนุษย์ก็มักสามารถเอาชนะได้ ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่ามนุษย์มีอำนาจเหนือธรรมชาติเสียทีเดียว เนื่องจากมนุษย์อาจต้องยอมให้ธรรมชาติเข้ามามีอำนาจเหนือตนก่อนจึงสามารถกำจัดธรรมชาติได้ นวนิยายแนวจินตนิมิตนำไปสู่การชี้ให้เห็นถึงวิธีที่มนุษย์ปฏิบัติต่อธรรมชาติตามภาพแทน

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการประกอบสร้างที่กล่าวมาทั้งหมดสามารถนำมาเป็นกรอบศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนของอีสาน ในฐานะที่เป็นข้อมูลความรู้ที่ผ่านกระบวนการทางภาษาเพื่อผลิตสร้างความหมายให้แก่สังคม และสังคมก็ใช้ความรู้จากวรรณกรรมคำสอนที่ประกอบสร้างความหมายขึ้นมาเพื่อประกอบสร้างสังคม ซึ่งความรู้ที่ประกอบสร้างขึ้นนั้นอาจเป็นการประกอบสร้างความจริงในโลกสัญลักษณ์ที่ต้องอาศัยการตีความ

แนวคิดทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า แนวคิดการประกอบสร้างความหมาย (Meaning Construction) หมายถึงกระบวนการสร้างความหมายให้แก่โลกด้วยกลไกทางภาษา และความคิดเพื่อบอกเล่าความหมายตามวัตถุประสงค์ของผู้สื่อสารนิยาม เช่น การประกอบสร้างความเป็นหญิง การประกอบสร้างอัตลักษณ์ การประกอบสร้างความเป็นลาว แนวคิดการประกอบสร้างสังคม (Social Construction) หมายถึงกระบวนการที่สังคมสร้างความจริงบางอย่างขึ้นมาเพื่อเป็นกรอบให้คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับ และใช้เป็นแนวทางในการกำหนดบทบาทของคนในสังคม ความจริงที่สังคมสร้างขึ้นมา นั้นอาจจะไม่ใช่ความจริง แต่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้คนเชื่อว่าจริง และแนวคิดการประกอบสร้างความจริง (Construction of Reality) หมายถึง กระบวนการสร้างความจริงที่เสมือนจริงแต่ไม่ใช่ความจริงเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมผ่านมุมมองของผู้สื่อสาร หรือเพื่ออธิบายความจริงบางอย่างที่เกิดจากสัญลักษณ์ที่จำเป็นต้องตีความอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งแนวคิดการประกอบสร้างทางสังคมนับเป็นพื้นฐานของแนวคิดการประกอบสร้างความหมายก็ดี การประกอบสร้างความจริงก็ดี และยังอาจนำไปใช้เป็นแนวทางในการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมได้อีกด้วย

กล่าวโดยสรุป การประกอบสร้างคือกระบวนการสร้างความหมายให้เกิดขึ้นในสังคมตามบริบทที่ผู้สื่อความหมายต้องการสร้างความจริงให้เกิดขึ้น ความจริงนั้นอาจไม่ใช่ความจริงเสมอไป แต่มีนัยยะบางอย่างที่มีความหมายต่อโลกและต่อสังคม และประกอบสร้างขึ้นเพื่อผลประโยชน์บางอย่าง ไม่ว่าจะเป็น ผลประโยชน์ในระดับปัจเจกชน หรือในระดับกลุ่มคน หรือในสังคมประเทศ ก็ตาม การประกอบสร้างจึงต้องอาศัยการตีความ และการอธิบายเพื่อความเข้าใจในความหมายนั้น ๆ ดังจะขออธิบายตามศาสตร์สาขาวิชาเป็นลำดับถัดไป

2.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมมีผู้ศึกษาไว้หลายท่าน เนื่องจากการศึกษาด้านความสัมพันธ์ทำให้เห็นความเกี่ยวข้องกันระหว่างวรรณกรรมแต่ละเรื่อง แต่ละประเภท หรือแต่ละกลุ่มที่สะท้อนให้เห็นถึงค่านิยม แนวคิด หรือวิถีชีวิตในแต่ละสังคมได้อย่างมีมิติ การศึกษาประเด็นนี้จึงมีผู้ริเริ่มศึกษานับตั้งวรรณกรรมไทยได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมต่างประเทศ เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับการรับอิทธิพลจากวรรณกรรมอินเดียของวรรณกรรมเรื่องกฤษณาसनน้องคำฉันท์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องบ่อเกิดรามเกียรติ์เพื่อศึกษาด้านที่มาของเรื่องจากอินเดีย หลังจากนั้นก็มีนักวิชาการศึกษาวรรณคดีในประเด็นดังกล่าวอีกหลายท่าน สามารถแบ่งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่คือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่น และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอน ดังนี้

2.4.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่น

คำว่า “วรรณกรรมประเภทอื่น” ในงานวิจัยนี้หมายถึงวรรณกรรมที่ไม่ได้มีเจตนานำเสนอเนื้อหาคำสอนเป็นหลัก หรือไม่ได้แทรกเนื้อหาคำสอนไว้ในบางตอนของเรื่องโดยโครงสร้างของเรื่องมีวัตถุประสงค์อื่นในการสื่อเนื้อเรื่อง เช่น วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมพุทธศาสนา ผู้วิจัยนำมาศึกษาเพื่อให้เห็นกรอบแนวคิดการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม โดยแบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ เอกสารและงานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศ เอกสารและงานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมท้องถิ่น และเอกสารและงานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนี้

2.4.1.1 เอกสารและงานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศ

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศ มีนักวิชาการสนใจศึกษาหลายท่าน เนื่องจากทำให้เห็นลักษณะร่วม และลักษณะต่างของวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศที่นำบางทฤษฎีมาศึกษาร่วมกันได้อย่างน่าสนใจ ในที่นี้จะขอกกล่าวตามลำดับปีที่ศึกษาเรื่องนั้น ๆ เพื่อให้เห็นวิวัฒนาการของการศึกษาดังกล่าว และแบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็น คือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศ ดังนี้

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศ

การศึกษาโดยการนำทฤษฎีมาประยุกต์ใช้ร่วมกันระหว่างวรรณกรรมต่างประเทศกับวรรณกรรมไทย และศึกษาเปรียบเทียบในประเด็นในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมต่างประเทศของวรรณกรรมไทย เช่น รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2553 : 100-107)) ศึกษาวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมต่างประเทศ โดยยกตัวอย่าง บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งเป็นวรรณกรรมอินเดียที่แพร่มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บ่อเกิดรามเกียรติ์ขึ้นใน พ.ศ.2456 โดยทรงศึกษารามายณะภาษาสันสกฤตของวาลมิกิ ฉบับอุตรนิกายและรามายณะ ภาษาฮินดีของตุลสิทาส และทรงเปรียบเทียบสองเล่มกับรามเกียรติ์ไทย บ่อเกิดรามเกียรติ์ไทยมี 3 แหล่งคือ รามายณะฉบับสันสกฤต วิชาปุราณ และหนุมานนาฎกะ ทำให้เห็นว่าไทยรับโครงเรื่องจากอินเดียในลักษณะวรรณกรรมมุขปาฐะก่อน และอาจเข้ามาพร้อมกับการขีดหนัง ส่วนรามายณะที่เป็นลายลักษณ์เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 6 พระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ตามฉบับวาลมิกิ รามเกียรติ์ไม่ได้เหมือนรามายณะทั้งหมด กวีไทยปรับเปลี่ยนองค์ประกอบให้สอดคล้องกับรสนิยม ค่านิยม ความเชื่อ และขนบทางวรรณศิลป์ของไทย

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2558: 133-168) ยังได้ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมต่างประเทศกับนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี โดยมุ่งแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีได้รับแนวคิดจากวรรณคดีอื่น และเรื่องราวความ “แปลก” และความ “พิเศษ” อยู่ที่สุนทรภู่ได้ผสมผสานสิ่งที่ได้พบได้ยินได้ฟังกับจินตนาการของตน แล้วสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมที่สนุกสนาน ด้านโครงเรื่องและเนื้อเรื่อง พระอภัยมณีน่าจะมีเค้าที่มาจากวรรณกรรมจีนที่แปลเป็นไทย 3 เรื่อง ได้แก่ สามก๊ก ไซฮั่น และเสียดก๊ก ซึ่งสุนทรภู่นำเรื่องราวจากสามก๊กมาแต่งไว้หลายตอน เช่น อุบายเผาเรือ ปรากฏในตอนนางละเวงวิณฬาทำอุบายเผากองทัพเรือของพระอภัยมณีที่ยกไปตีเมืองใหม่จนกองทัพของพระอภัยมณีต้องถอยไม่เป็นขบวนอันมีลักษณะเหมือนตอนโจโฉแตกทัพเรือเพราะอุบายของจิวยี่และขงเบ้ง หรือสุนทรภู่สร้างศรีสุวรรณให้มีความสามารถในการใช้กระบี่กระบองน่าจะได้รับแนวคิดมาจากเรื่องไซฮั่น เพราะในเรื่องไซฮั่นมีตัวละครตัวหนึ่งชื่อผ้อปาอ่องเป็นนักรบที่มีฝีมือในการใช้กระบี่กระบองเช่นกัน หรือการได้รับแนวคิดจากเรื่องเสียดก๊กที่มีตัวละครชื่อนางจงลีฉุนที่มีสติปัญญาเฉียบแหลมแต่รูปลักษณ์อัปลักษณ์ก็มีลักษณะที่เหมือนนางวาลีในเรื่องพระอภัยมณี

นอกจากนี้ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2558: 270-308) ยังศึกษาเปรียบเทียบนิทานทองอินกับเซอร์ลือก โฮล์มส์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เค้าเรื่องมาจากนิยายสืบสวนสอบสวนเรื่องเซอร์ลือกโฮล์มส์ ของเซอร์ อาร์เธอร์ โคนัน ดอยล์ นักสืบชาวอังกฤษจึงเป็นแรงบันดาลใจในการพระราชนิพนธ์นิทานทองอิน ในนิทานนายทองอินถูกกำหนดให้นายทองอินเป็นตัวเอกทำงานเป็นผู้สืบข่าว และช่วยราชการกองตระเวนลับ (ตำรวจ) เช่นเดียวกับเซอร์ลือก โฮล์ม

ได้เคยช่วยหน่วยสกัดแลนดาร์ตของอังกฤษ เซอร์ อาร์เธอร์ อิกเนเชียส โคเน็น ดอยล์ ได้แสดงเขียนถึง “ศาสตร์แห่งการอนุমান” ซึ่งเป็นความสามารถของเซอร์ลอร์ดโฮล์มส์ไว้ 1 บท ในขณะที่ในนิทานนายทองอิน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงเพียงนิสัยช่างสังเกตของนายทองอิน และอาศัยข้อสังเกตนั้นเป็นแนวทางการคลี่คลายคดี ส่วนวิธีการที่โฮล์มส์ใช้สืบคืบนั้นคือการปลอมตัวเช่นเดียวกับนายทองอินที่สามารถปลอมตัวได้ผิดไปจากบุคลิกเดิมได้อย่างดี ลักษณะเด่นข้อหนึ่งที่ผิดไปจากเซอร์ลอร์ด โฮล์มส์คือพระองค์ทรงแทรกข้อความยั่วล้อบุคคลไว้ด้วย บุคคลที่พระองค์ท่านนำมาล้อเลียนคือเจ้ากรมกองตระเวนซึ่งเป็นฝรั่งและยั่วล้อการทำงานของกองพลตระเวนซึ่งมักจะใช้อำนาจตามใจชอบและไม่ถูกกับทหาร ทำให้เห็นลักษณะเด่นของนิทานนายทองอินที่ต่างออกไป

การศึกษาวรรณกรรมไทยโดยนำทฤษฎีแบบตะวันตกมาใช้ทำให้ได้มุมมองการศึกษา มุมมองใหม่ และแสดงให้เห็นคุณค่าของกวีไทยที่มีวิวัฒนาการอย่างสร้างสรรค์ ดังที่สุเรศ โชติอุดมพันธ์ (2560: 74) ศึกษาทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยหนึ่งในทฤษฎีในศตวรรษใหม่นี้มีทฤษฎีที่ได้รับแนวคิดมาจากประเทศรัสเซีย และนำไปสู่พัฒนาการของโครงสร้างนิยม และหลังโครงสร้างนิยมที่เน้นการศึกษารูปแบบของวรรณกรรมหรือกลวิธีที่นักประพันธ์ใช้ในการนำเสนอเป็นหลักเมื่อนักวิพนธ์เรื่องพาราสาวัตถิ ของคมทวน คันธนู มาประยุกต์ใช้รูปแบบนิยมรัสเซีย พาราสาวัตถิแสดงให้เห็นถึงการจงใจใช้ภาษาที่ทำให้แปลกไปจากภาษาพูด หรือเป็นการใช้ภาษากวีที่ปรากฏในกวีนิพนธ์อื่น ความแปลกนี้เกิดขึ้นมาจากความจงใจใช้ภาษาในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง กวีจงใจใช้คำและโครงสร้างประโยคที่คล้ายคลึงกับศิลาจารึกเพื่อให้ผู้อ่านสะดุด อาทิ พอกูชื่อศรี อยู่ถนนพระอาทิตย์ ผลที่ได้คือการทำให้ผู้อ่านสนใจกวีนิพนธ์บทดังกล่าวและตั้งคำถามกับภาษากวีที่ผู้ประพันธ์ใช้ การใช้ภาษาตามแบบของศิลาจารึกหลักที่หนึ่งนั้นจึงเป็นการทำให้แปลกและเป็นการขับให้ตัวเน้นมาอยู่ที่ภาษาและการนำเสนอมากกว่าอยู่ที่ความสมจริงของภาพสังคมร่วมสมัย การศึกษาวรรณกรรมควรลดทอนบริบทสังคมวัฒนธรรมของโลกภายนอก และเชื่อมโยงหรือเปรียบเทียบองค์ประกอบระหว่างวรรณกรรมในแต่ละยุคสมัย

2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศ

ในระยะแรกเป็นการศึกษาของเกษม ขนางแก้ว (2539: 17-19) ศึกษาวรรณกรรมอาหรับที่ปรากฏในวรรณกรรมไทยในแง่ความสัมพันธ์ นิทานอิหร่านราชธรรม ปรากฏหลักฐานว่าขุนกัลยาบดี ขุนนางเปอร์เซียได้แต่งถวายพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อปี พ.ศ.2295 เป็นเรื่องเกี่ยวกับราชธรรมของพระเจ้าแผ่นดิน ต่อมานายมนตรี ตราโมทได้นำมาแต่งเป็นลิลิต เรียกว่า ลิลิตอิหร่านราชธรรม เช่นเดียวกับเรื่องนิทราชาคริต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นจากอาหรับราตรี ฉบับภาษาอังกฤษเรื่อง The Sheper Awakened แล้วทรงใช้ชื่อภาษาไทยว่า นิทราชาคริต นอกจากนี้ยังมีเรื่องแปลจากอาหรับคือรู่ไบยาด ที่กรมพระยารัถิพันธ์พงศ์ ทรงแปลจากรู่ไบยาด (กาพย์โลกิยะทีฎฐกรรม) ของฮะกิม โอมาร์คัยยาม ชาวไนซาปุระ มหากวีโหราจารย์กรุง

เปอร์เซีย แปลเป็นโคลงสุภาพภาษาไทย และทรงแปลมาจากฉบับภาษาอังกฤษของเอ็ดเวิร์ด ฟิตซ์เยอร์รัลด์ (Edward Fitzgerald) จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมไทยกับวรรณกรรมอาหรับนั้นกวีไทยรับโครงเรื่องจากวรรณกรรมอาหรับแล้วนำมาแต่งใหม่ โดยมีความสัมพันธ์ในลักษณะการแปลและแปลงเป็นภาษาไทย

ศานติ ภัคดีคำ (2550: 237-238) ศึกษาความสัมพันธ์วรรณกรรมไทย-เขมร พบหลักฐานวรรณกรรมประเภทจารึกของสุโขทัยซึ่งน่าจะมีความสัมพันธ์กับขนบการสร้างศิลาจารึกของอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนคร และปรากฏความสัมพันธ์ในด้านรูปแบบคำประพันธ์เป็นแบบบทพากย์และภาษาที่มีการใช้คำเขมรในวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น กำสรวลสมุทร ทวาทศมาสุมุทโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ ดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง ส่วนวรรณกรรมศาสนามีการแปลเป็นภาษาเขมร เช่น ไตรภูมิพระร่วง ไตรโลกภูมิวิจิตรจินดกาและปฐมสมโพธิกถา รวมถึงร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกับภาษาเขมร ในด้านกลอนสวด-กลอนอ่าน กวีเขมรได้นำนิพนธ์วรรณกรรมประเภทสาตราแลงซึ่งมีลักษณะคล้ายกับวรรณกรรมกลอนสวด-กลอนอ่านของไทยเป็นจำนวนมาก และนิทานพื้นบ้านเขมรมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมไทยโดยผ่านการแปล เช่น เรื่องกาเกี ด้านวรรณกรรมการแสดงมีการแปลบทละครไทยเป็นภาษาเขมรเพื่อใช้ประกอบการแสดงละครในราชสำนักกัมพูชา คือเรื่องรามเกียรติ์เขมรภาคหลัง และบทละครเรื่องอิเหนาคำเขมรที่มีต้นฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณ อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์กับเพลงยาวกับบทพากย์กาพย์สังวาสของเขมร แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ทางขนบการประพันธ์วรรณคดีไทยกับกัมพูชาได้

หลังจากนั้นได้มีผู้ศึกษากลวิธีสร้างตัวละครในวรรณกรรมไทยกับวรรณกรรมต่างประเทศ คือฮานีรัตน์ จตุหะศรี (2554: 183-184) ศึกษาอินเหนอบลว : ลักษณะเด่นด้านการสร้างตัวละครจากเรื่องอิเหนาบลวไทย อินเหนอบลวามีที่มาจากเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ของไทย ขณะเดียวกันก็มีความแตกต่างจากเรื่องอิเหนาบลวไทยหลายประการ ลักษณะเด่นของอินเหนอบลวาคือลักษณะตัวละครที่ย้ำเน้นและเพิ่มเติมรายละเอียดบางประการจนมีความโดดเด่นและมีชีวิตชีวา เช่น จรกา อินเหนอบลวามีได้เน้นนำเสนอความอัปลักษณ์และความต่ำต้อยของจรกา ทว่านำเสนอภาพของจรกาให้โดดเด่นทั้งมิติความเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่และมีมิติด้านอารมณ์รักที่มีต่อบุคสะบาวอย่างลึกซึ้ง ซึ่งต่างจากอิเหนาบลวไทยที่นำเสนอความอัปลักษณ์และฐานะต่ำต้อยของจรกาเพื่อเน้นความยิ่งใหญ่ของตัวละครเอกซึ่งอยู่ในวงศ์เทวาเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์วรรณคดีและการแสดงละครใน การศึกษากลวิธีการสร้างตัวละครอินเหนอบลวเปรียบเทียบกับตัวละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 จึงทำให้เห็นการรับอิทธิพลของวรรณกรรมลาวจากวรรณกรรมไทยที่มีความสัมพันธ์กันตลอดทั้งเรื่อง

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศมีปรากฏชัดเจนด้านการรับโครงเรื่องที่มีลักษณะคล้ายกันมากในแถบประเทศเพื่อนอาเซียน จากการศึกษาศึกษานิทานซินเดอเรลลาฟอรัมูลาอาเซียน ของเจือง ถิ หั่ง (2561) โดยเปรียบเทียบ โครงสร้างของนิทานซินเดอเรลลาฟอรัมูลาอาเซียนสามฉบับ ประกอบด้วยนิทานไทยเรื่อง “นางอุทรา” นิทานเวียดนามเรื่อง “นางเต็ม-นางก้าม” และนิทานพม่าเรื่อง “เต่าใหญ่” และเปรียบเทียบ วิถีชีวิตประชาชนอาเซียน ประกอบด้วยไทย เวียดนาม และพม่าที่ปรากฏในนิทานซินเดอเรลลาฟอรัมูลาอาเซียนสามฉบับ โครงเรื่องใหญ่เกี่ยวกับนางอุทราในนิทานไทยเรื่อง “อุทรา” นางเต็มในนิทาน เวียดนามเรื่อง “นางเต็ม-นางก้าม” และสาวน้อยในนิทานพม่าเรื่อง “เต่าใหญ่” มีโครงสร้างที่สมบูรณ์ แนวคิดการประพตติ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” และแนวคิดเรื่องความรักสอดคล้องต้องกันทั้งสามฉบับ วิถีชีวิตเกี่ยวกับการเกษตร ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และอิทธิพลของพุทธศาสนา แต่ก็มีส่วนที่ต่างกันคือชาวเวียดนามให้ความสำคัญกับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ชาวไทยมีความเชื่อเรื่อง ผีและประเพณีการทำขวัญที่สืบทอดกันมาช้านาน ส่วนชาวพม่ายกย่องให้เหตุผลในการตัดสินปัญหาและ เคารพกฎหมายแห่งอาณาจักรราชธานี

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศ นอกจากจะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ด้านการรับโครงเรื่อง กลวิธีสร้างตัวละคร แง่คิดคำสอน ยังทำให้ เห็นลักษณะร่วมอันเป็นสากลคืออรรถรสแห่งอักษรที่สื่อผ่านเป็นวรรณคดี ซึ่งอาจนำทฤษฎีแบบ เดียวกันมาประยุกต์ใช้ได้

2.4.1.2 เอกสารและงานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรม ท้องถิ่น

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมอื่นกับวรรณกรรมท้องถิ่นเป็นประเด็นที่ นักวิชาการสนใจอย่างแพร่หลาย ผู้วิจัยได้ศึกษาเรียงลำดับตามปีที่ศึกษา และแบ่งประเด็นการศึกษา เป็น 2 ประเด็น คือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรม ท้องถิ่น และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรม ท้องถิ่น ดังนี้

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรม ท้องถิ่น

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่น กับวรรณกรรมท้องถิ่นเพื่อคู่มือการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม โดยเรียงลำดับตามปีที่ ศึกษา ดังนี้

ชวน เพชรแก้ว (2543: 105-108) ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ที่ปรับเปลี่ยนมาจากท้องถิ่นอื่น โดยนำวรรณกรรมบางเรื่องที่มีการปรับเปลี่ยนจนเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้มากกล่าว โดยสังเขป อาทิ โคบุตร ที่รับเค้าเรื่องมาจากโคบุตรของสุนทรภู่ และเพิ่มเติมอนุภาคของเรื่องให้มากขึ้น โดยเลือกเฟ้นคำประพันธ์ประเภทกาพย์เพื่อให้เหมาะกับเนื้อหาและความนิยมของภาคใต้ วรรณกรรมภาคใต้มักจะเปลี่ยนแปลงลักษณะคำประพันธ์ คือเปลี่ยนจากคำประพันธ์เดิมมาแต่งกาพย์ยานี กาพย์ฉกัณฑ์ และกาพย์สุรางคนางค์เป็นส่วนใหญ่ ผู้แต่งมักจะแต่งเรื่องต่อไปจากเดิมให้ยาวขึ้นอีก และมักเพิ่มอนุภาคเนื้อเรื่องหรือไม่ก็เปลี่ยนแปลงอนุภาคให้ต่างไปจากของเดิม และอาจจะมีชื่อตัวละครที่แปลกไปจากเดิม เช่น พระสุนทร-มโนห์รา มีเนื้อหาพ้องกับบทละครครั้งกรุงเก่าและอนุภาคที่น่าสนใจคือ ก่อนที่พระสุนทรจะอภิเษกกับนางมโนห์รา พระสุนทรมีชายาคือนางกาหนมอยู่ก่อนแล้ว และเลิกราเพราะมีนางมโนห์ราเข้ามาเกี่ยวข้อง และเพราะนางกาหนมมีกิริยามารยาทหยาบคาย มักจะได้รับอิทธิพลจากนิทานชาวบ้าน และการเสริมแต่งขึ้นเพื่อใช้สวด หรือใช้แสดงหนังตะลุงและมโนห์รา

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานกับถิ่นอื่น เช่น สุกัญญา ภัทรราชย์ (2543: 133-134) ศึกษาการปรับเปลี่ยนวรรณกรรมท้องถิ่นที่รับมาจากถิ่นอื่น : ท้าวจันทะโครพและท้าวโสวัตรของอีสาน มุ่งศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนวรรณกรรม โดยใช้วรรณกรรมอีสานเป็นหลักในการศึกษา เมื่อวรรณกรรมจากท้องถิ่นหนึ่งส่งทอดมาสู่อีกท้องถิ่นหนึ่ง การปรับเปลี่ยนสำคัญที่กวีต้องคำนึง ได้แก่ 1) วัตถุประสงค์ กวีต้องการเสนอสารใด ก็ต้องปรับบุคลิกภาพของตัวละครให้สอดคล้อง 2) จารีตนิยมของวรรณคดีท้องถิ่น ย่อมมีแบบแผน กฎเกณฑ์ และความนิยมที่แตกต่างกัน เมื่อนำเรื่องจากถิ่นอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องย่อมดัดแปลงเรื่องนั้น ๆ ให้เข้ากับกรอบแบบแผนที่นิยมในท้องถิ่น ได้แก่ รูปแบบคำประพันธ์ของท้องถิ่น การดำเนินเรื่อง อนุภาคที่เป็นแบบแผน ลีลาโวหารความเปรียบ ค่านิยมต่าง ๆ 3) สังคมและวัฒนธรรม กวีต้องปรับรายละเอียดในการพรรณนาภาพสังคมวัฒนธรรมให้สอดคล้องและเข้ากับท้องถิ่น เช่นเรื่องจันทโครบสำนวนภาคกลาง ประเพณีต่าง ๆ ที่พรรณนาในเรื่องเมื่อแปลงเป็นสำนวนอีสานพิธีกรรมบางอย่าง เช่นการรับขวัญต้องปรับตามประเพณีชาวบ้าน

การศึกษาในแง่การรับอิทธิพลจากวรรณกรรมประเภทอื่น เช่น พิฑูร มลิวัลย์ (2543 : 50-76) ศึกษาอิทธิพลวรรณกรรมพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมท้องถิ่นภาคอีสาน ซึ่งวรรณกรรมอีสานมีโครงสร้างหรือรูปแบบเหมือนชาดก เช่น สิบไซ กาละเกต เสียวสวาด มักอ้างว่าเป็นชาดกและมักบอกว่ามีในเรื่องพระเจ้าห้าสิบชาติ วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานจึงนิยมแบ่งเป็น 2 แบบ ได้แก่ ทางโลกและทางธรรม เรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาหรือแปลหรือเก็บมาจากภาษิตคำสอนทางศาสนาเรียกว่า วรรณกรรมทางธรรม ส่วนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับชาวบ้านชาวเมือง ประวัติศาสตร์ นิทานโบราณคดี เรียกว่า วรรณกรรมทางโลก เป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมอีสานที่รับอิทธิพลจากวรรณคดีบาลีมีลักษณะ 2 ประการ ประการแรกคือ อิทธิพลทาง

ระเบียบนิยมในการแต่ง ถ้าเป็นไตรปิฎกไม่มีบทไหว้ครูเหมือนอรรถกถาจะตั้งนะโมเท่านั้น แล้วต่อด้วยเนื้อเรื่อง บางช่วงตั้งนะโม ก่อน แล้วแปลตาม บางที่ใช้คำย่อเช่น นะโม ตัสสะถ บางทีก็ นะโม รัตนตะยะสะ หรือเป็นคำบาลีไว้ก่อน ต่อมาแต่งเป็นคำประพันธ์ภาษาท้องถิ่น เช่น สิ้นไซ อธิพล ประการที่ 2 คืออิทธิพลทางหลักธรรม วรรณคดีอีสานมักมีคติธรรมแทรกอยู่ในหลายเรื่อง และหลายประเภท

การศึกษาอิทธิพลวรรณกรรมพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมท้องถิ่นยังมีผู้สนใจศึกษา เช่น การศึกษาของสุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2543) ศึกษาอิทธิพลวรรณกรรมพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ยืนยันว่าบริเวณคาบสมุทรมภาคใต้เป็นดินแดนที่พุทธศาสนาแบบมหายานอันเน้นการเผยแพร่มากกว่าการปฏิบัติธรรมเฉพาะตน ประชาชนทางใต้ได้รับการยกย่องว่าเรียนจบปิฎกไตรยไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้จึงใช้อักษรขอมแต่มีเป็นภาษาบาลี สารัตถะส่วนใหญ่เป็นพระอภิธรรม พระสูตร และพระวินัย มีสมุদ্คำ หรือหนังสือคำไว้เผยแพร่พระธรรมและเป็นพุทธบูชา วรรณกรรมภาคใต้อีกนิยมสร้างเป็นพุทธบูชาอย่างแพร่หลาย เช่น เรื่องพระมาลัย พุทธทำนาย มหาเวสสันดรชาดก มีปัญญาสชาดก เช่น มโนห์รานิบาด และหอยสังข์ วรรณกรรมที่มีเนื้อหาพุทธธรรมโดยตรงคือเรื่องสวัสดิรักษาคำกาพย์ วรรณกรรมประโลมโลกที่สอดแทรกกฎแห่งกรรมและคติทางพุทธศาสนา เช่น เรื่องนายตัน หนังสือดูโชคกลาง เรียกว่า หนังสือศาสตร์ และหนังสือดูฤกษ์ยาม เรียกว่า หนังสือห้วง รวมถึงตำรายาต่าง ๆ อีกด้วยการสร้างวรรณคดีพุทธศาสนาของภาคใต้อาจยังส่งอิทธิพลต่อวัฒนธรรมแห่งวรรณกรรมหลายประการ ความศรัทธาเรื่องอานิสงส์จากการสร้างหนังสือ เป็นอาทิ

การศึกษาอิทธิพลวรรณกรรมพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา เช่น การศึกษาของ ฮาร์ลด์ ฮุนดีฮุส (2543: 46-52) ศึกษาอิทธิพลวรรณกรรมพุทธศาสนาต่อวรรณคดีล้านนา การรับพุทธศาสนาเข้ามาในล้านนาเป็นขบวนการที่ยิ่งใหญ่และมีความกลมกลืน เพราะผู้สืบทอดศาสนาเข้ามาเป็นภิกษุเช่นเดียวกับบาทหลวงในยุโรปโบราณ ล้านนาได้รับพระไตรปิฎกที่เป็นภาษาบาลีมาก่อนแล้ว มีขบวนการแปล ขบวนการให้คำอธิบายจำพวกอรรถกถา จากนั้นชาวล้านนาก็สร้างวรรณกรรมตัวเองขึ้นมาทั้งที่เป็นภาษาบาลีภาษาพื้นเมือง โดยเฉพาะปัญญาสชาดกที่มีประมาณ 200 กว่าเรื่องแพร่หลายทั้งเขมร พม่า ลาว และเชียงตุง ตัวอย่างในนิทานชาวบ้านเรื่องปู่เถน-ย่าเถน เถนก็คือเทวดาของคนไทยสมัยก่อน แต่ในนิทานเรื่องปู่เถนย่าเถนของล้านนามีลักษณะการลดอำนาจของเทวดาของคนไทยกลุ่มหนึ่ง คือเถน โดยการให้เถนเป็นตัวร้ายที่ชาวบ้านยำเกรงแต่ไม่นับถือซึ่งเป็นผลมาจากพุทธศาสนาไม่ทางตรงก็ทางอ้อม พุทธศาสนาได้เข้ามาเป็นหลักทางจริยธรรมครอบคลุมจิตใจของคนในสังคมล้านนา นอกจากนี้ยังพบตัวอย่างลักษณะเดียวกันนี้สะท้อนให้เห็นการเน้นว่าพุทธศาสนามีส่วนในการสร้างจริยธรรมอิสระขึ้นมา โดยเน้นว่าความยุติธรรมไม่ขึ้นอยู่กับชนชั้นใด ตัวละครทุกตัวมีสิทธิ์เรียกร้องความยุติธรรม

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมท้องถิ่น พบว่ามีผู้สนใจศึกษาในแง่อิทธิพลวรรณกรรมพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมท้องถิ่นค่อนข้างมาก แสดงให้เห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาได้ส่งอิทธิพลผ่านวรรณกรรมพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมท้องถิ่น เนื่องจากศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ และเป็นแนวคิดหลักอันเป็นเอกภาพของประเทศจึงแฝงฝังอยู่ในวรรณกรรมท้องถิ่น และอยู่ในวิถีชีวิตของคนทุกถิ่น ความนิยมเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นจึงขึ้นอยู่กับการรับอิทธิพลของวรรณกรรมสำคัญอีกประการหนึ่งด้วย

2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมท้องถิ่น

นักวิชาการคนแรก ๆ ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมท้องถิ่น คือเอมอร์ ชิตตะโสภณ (2533) ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนา กับวรรณกรรมประจำชาติประเภทต่าง ๆ โดยวิเคราะห์ตามประเภทของวรรณกรรมวรรณกรรมพุทธศาสนาในวรรณกรรมล้านนาได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์น้อยกว่าวรรณกรรมประจำชาติซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย วรรณกรรมพุทธศาสนาล้านนาจึงบริสุทธิ์กว่า ในด้านความคล้ายคลึง วรรณกรรมล้านนาและวรรณกรรมประจำชาติต่างสะท้อนสภาพสังคมและวัฒนธรรมอันเป็นลักษณะที่เห็นชัดว่า ในฐานะที่เป็นสมาชิกในสังคมก็ได้รับความคิดความเชื่อจากสังคมแล้วสะท้อนออกมาเป็นลายลักษณ์ เอกลักษณะของวรรณกรรมล้านนา คือการริเริ่มบทชมโฉมตัวละครฝ่ายชาย ทั้งชมความงามโดยภาพรวมและชมความงามทีละส่วน และตัวละครเอกฝ่ายหญิงมีสิทธิต่อรองหรือตั้งเงื่อนไขกับฝ่ายชาย โดยมีจำเป็นต้องเป็นข้างเท่าหลัง ไม่นับบอศัตรูและมีลักษณะการยอมรับสภาพความเป็นจริง ลักษณะเด่นอีกประการคือเน้นสังขาร โดยการนำความเชื่อทางพุทธศาสนา มาอธิบาย

หลังจากนั้นมีนักวิชาการสนใจศึกษาในแง่ของความสัมพันธระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมท้องถิ่น คือ อุดม หนูทอง (2543: 85-88) ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ : ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่นเพื่อดูความสัมพันธ์ของวรรณกรรมภาคใต้กับวรรณกรรมภาคอื่น โดยเอาวรรณกรรมภาคใต้เป็นตัวตั้งและสำรวจวรรณกรรมทั้ง 4 ภาคเพื่อดูเรื่องที่พักันวรรณกรรมภาคใต้มีเนื้อเรื่องพักันวรรณกรรมภาคกลางมากที่สุด เรื่องที่พักันมีตั้งแต่สมัยสุโขทัยคือวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิ สมัยอยุธยาเป็นเรื่องที่พักันคือ บทละครนอก สมัยธนบุรี คือวรรณกรรมเรื่องกฤษณาสนนึ่ง ส่วนสมัยรัตนโกสินทร์มีวรรณกรรมทุกประเภทที่พักัน เพราะภาคใต้กับภาคกลางมีการติดต่อสัมพันธ์กันมานานตั้งแต่สมัยทวารวดี ในสมัยสุโขทัยจึงสัมพันธ์กันมากขึ้น ในสมัยรัตนโกสินทร์ความสัมพันธ์ด้านวรรณกรรมระหว่างภาคใต้กับภาคกลางก็ยิ่งเข้มข้นขึ้นเมื่อภาคใต้มีผลงานในภาคกลาง เช่น พระยาตรัง รวมถึงกวีที่มาศึกษาเล่าเรียนแล้วกลับไปแต่งวรรณกรรมอยู่ทางใต้ เช่น พระอุดมปิฎก แต่งสุทธกรรมคำกาพย์ กวีภาคกลางที่มีผลงานลือเลื่องไปถึงภาคใต้ เช่น สุนทร

ภู หรือที่วัดมหาธาตุแต่เดิมเคยสวดมนต์จากหนังสือบูดก็หันมาสวดหนังสือจากโรงพิมพ์วัดเกาะ ความสัมพันธ์ทางวรรณกรรมของภาคใต้และภาคกลางจึงสืบทอดเรื่อยมา

การศึกษาแง่ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมท้องถิ่นที่น่าสนใจอีกเรื่องคือศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมนิทานภาคใต้กับวรรณกรรมสุนทรภู่ และภาพสะท้อนของวัฒนธรรมท้องถิ่น ของศิรินทิพย์ สุชีรัตน์ (2547) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมนิทานภาคใต้กับวรรณกรรมสุนทรภู่ และภาพสะท้อนของวัฒนธรรมท้องถิ่นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวรรณกรรมนิทานภาคใต้เรื่องโคบุตร ลักษณะวงศ์ สิ่งไรภพ และพระอภัยมณี ในด้านเนื้อหา กลวิธีการแต่ง สำนวนโวหารและภาพสะท้อนของวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ได้รับอิทธิพลทางด้านเนื้อหาจากวรรณกรรมของสุนทรภู่ แบ่งได้สองลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นการนำนิทานของสุนทรภู่มาจารขึ้นใหม่ ฉันทลักษณ์และเนื้อเรื่องตรงตามต้นฉบับ ลักษณะที่สองเป็นการนำเค้าเรื่องของวรรณกรรมสุนทรภู่มาแต่งเป็นสำนวนท้องถิ่นภาคใต้ มีการขยายความ ละความ สับลำดับความ และเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง แม้ว่าวรรณกรรมนิทานภาคใต้จะรับอิทธิพลเนื้อหาและกลวิธีการแต่งจากวรรณกรรมสุนทรภู่ แต่ในขณะเดียวกันก็มีกลวิธีการแต่งที่สอดคล้องกับค่านิยมท้องถิ่นภาคใต้ และสะท้อนภาพวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้หลายประการ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมท้องถิ่นที่เห็นภาพกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็น ในแง่ของความสัมพันธ์เกี่ยวข้อด้านโครงเรื่อง เนื้อหา หรือกลวิธีการแต่ง สะท้อนความเป็นลักษณะร่วมของวรรณกรรมของไทยและท้องถิ่น อีกทั้งยังสะท้อนเอกลักษณ์ความเป็นเฉพาะถิ่นให้ปรากฏ และเป็นแนวทางศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมต่อไป

2.4.1.2 เอกสารและงานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์ ผู้วิจัยแบ่งประเด็นศึกษาเป็น 2 ประเด็น คือเอกสารความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์ และงานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนี้

1) เอกสารความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์

การศึกษาที่ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับกลุ่มชาติพันธุ์ อย่างชัดเจนคือการศึกษาของศิริพร ณ ถลาง (2542: 200-211) ที่ศึกษาด้านการสร้างโลกของคนชนชาติไท : ตัวอย่างการศึกษาวัฒนธรรมจากตำนาน โดยรวบรวมตำนานการสร้างโลกทั้งสำนวนที่เป็นลายลักษณ์และสำนวนมุขปาฐะที่กระจายอยู่ในชุมชนของคนไทที่อาศัยในแคว้นอัสสัม อินเดีย สิบสองปันนา ประเทศจีน เชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่า ล้านช้าง ประเทศลาว เรื่อยมาถึงล้านนาและ

อีสานประเทศไทย จำนวน 50 สำนวน แล้วนำมาวิเคราะห์ในทางคติชนวิทยาเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของตำนานดังกล่าวด้านโครงเรื่อง อนุภาค ตัวละคร และเนื้อเรื่องของตำนาน ตำนานการสร้างโลกในฐานะเป็นเครื่องบอกความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติไทนั้น การวิเคราะห์เชิงคติชนช่วยให้เห็นเหตุการณ์ของเรื่องที่เป็นแก่นของตำนานสร้างโลกของคนไทยกลุ่มต่าง ๆ ความหลากหลายและความคล้ายของบางอนุภาค บางเหตุการณ์ ตลอดจนบางแบบเรื่องที่ช่วยชี้ให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดของคนไทยบางกลุ่ม เช่น คนไทที่อยู่นอกประเทศ คือ ไทอาหม ไทลื้อ ไทจีน ลาว และล้านนา อีสานในประเทศไทยเป็นกลุ่มชนชาติไทที่ยังคงมีความเชื่อดั้งเดิมเรื่องมีผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์ ซึ่งความเชื่อเรื่องปุ๋-ย่ำสร้างโลกไม่อยู่ในการรับรู้ของคนไทยภาคกลางและภาคใต้ ในแง่นี้จึงเห็นว่าคนไทยตอนเหนือของประเทศไทยมีความสัมพันธ์กับกลุ่มคนไทตอนใต้ของจีนและตอนเหนือของพม่ามากกว่า โดยไม่มีพรมแดนทางวัฒนธรรม และชนชาติไททั้งหลายล้วนมีความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผู้สร้างโลก-สร้างมนุษย์ ซึ่งนับว่าเป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนรับพุทธศาสนา

2) งานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์

การศึกษาที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่เห็นได้ชัดอีกเรื่องหนึ่ง คือการศึกษาของอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2545) ศึกษาปฐมสมโพธิกถาฉบับล้านช้าง โดยมุ่งให้ผู้สนใจรู้จักปฐมสมโพธิกถาฉบับล้านช้างซึ่งมี 2 สำนวน สำนวนหนึ่งเป็นสำนวนแปลนิสสัย หรือสำนวนแปลยกศัพท์ภาษาบาลี กับสำนวนที่เป็นภาษาลาวล้วน ๆ สำนวนแรกแต่งเป็นร้อยแก้ว ส่วนสำนวนหลังแต่งเป็นร้อยกรอง นักวิชาการชาวตะวันตกที่กล่าวถึงสมโพธิกถาสำนวนล้านช้างมี 4 คน คือ หลุยส์ ฟิโนต์ ปีแอร์-แบร์นาร์ด ลาฟงต์ ฌากเกอลีน ฟิลลิโอซาต์ และเอช. สัทธาติสสะ ส่วนงานของนักวิชาการลาวล้วนเป็นฉบับตัวเขียน ในอาณาจักรล้านช้างมีวรรณกรรมชื่อปฐมสมโพธิกถามากกว่า 100 ฉบับ บางส่วนเป็นฉบับภาษาลาว แต่ส่วนมากเป็นฉบับแปลนิสสัยบาลี-ลาว ลักษณะการแปลแบบนิสสัยหรือแปลยกศัพท์ภาษาบาลีสามารถใช้เป็นหลักฐานเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับสมโพธิกถาภาษาบาลีซึ่งเก่ากว่าที่พบในอาณาจักรล้านนา ปฐมสมโพธิกถาสำนวนล้านช้างฉบับแปลนิสสัยมีอายุต่างกัน สำนวนล้านช้างเก่าแก่ที่สุดพบในประเทศไทยแต่เป็นฉบับที่ไม่สมบูรณ์ ส่วนฉบับใหม่ที่สุดพบที่วัดโพธิ์ไชยสืบเรื่อง ชื่อปฐมสมโพธิ ส่วนที่ได้มาจากวัดสุวัฒนภูมารามใช้คือปฐมสมโพธิ มาจากภาษาบาลีว่า ปฐมสมโพธิ ซึ่งเป็นคำที่ประสมกันระหว่าง ปฐม กับสมโพธิ แปลว่าการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่เพิ่งจะบังเกิดขึ้น เนื้อเรื่องในปฐมสมโพธิกถาสำนวนล้านช้างและความสอดคล้องระหว่างชื่อเรื่องกับเนื้อเรื่องแสดงว่าสมโพธิกถาเป็นวรรณกรรมโพธิสัตว์ประวัติไม่ใช่วรรณกรรมพุทธประวัติ เพราะปฐมสมโพธิ 2 ฉบับที่พบในอาณาจักรล้านช้างใช้ชื่อเรื่องว่า ปฐมสมโพธิชาต ซึ่งเป็นหลักฐานว่าแต่เดิมเป็นวรรณกรรมโพธิสัตว์ประวัติ

นอกจากนี้ วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (2545) ยังได้ศึกษาแบบเรื่องนิทานสังข์ทอง : ความแพร่หลายและการแตกเรื่อง แบบเรื่องนิทานสังข์ทองเป็นแบบเรื่องที่แพร่หลายมากในกลุ่มชนชาติไท เพราะปรากฏทั้งในนิทานของไทยภาคต่าง ๆ ในกลุ่มชนชาติไททั้งในและนอกประเทศ และมีความรับรู้เรื่องสังข์ทองและนิทานในแบบเรื่องนิทานสังข์ทองที่คล้ายคลึงกัน สามารถจำแนกโครงสร้างในแบบเรื่องนิทานสังข์ทองได้เป็น 3 แบบ ได้แก่ แบบเรื่อง ก สังข์ทอง แบบเรื่อง ข กำกาดำ แบบเรื่อง ขก ท้าวแบ้ การแตกเรื่องของนิทานพบว่าความแพร่หลายของนิทานสังข์ทองทำให้เกิดนิทานเรื่องใหม่ อีกหลายเรื่อง นิทานเรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะต่าง ๆ ทั้งในระดับพฤติกรรม และโครงเรื่อง ลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการแตกเรื่องของนิทานสามารถสรุปได้ 8 ลักษณะ คือ การเปลี่ยนแปลงลำดับของพฤติกรรมหลัก การตัดเนื้อหาบางตอนหรือตัดบางพฤติกรรมหลักออกจากโครงเรื่อง การนำโครงเรื่องบางตอนไปแต่งเป็นนิทานเรื่องใหม่ การเพิ่มจำนวนครั้งในบางพฤติกรรมหลักเพื่อเน้นพฤติกรรมหลักในบางตอน การเพิ่มพฤติกรรมใหม่และเหตุการณ์บางตอนแทรกในโครงเรื่องเดิม การเพิ่มโครงเรื่องย่อย การผนวกเรื่องและการคงโครงสร้างเดิมแต่เปลี่ยนรายละเอียดในพฤติกรรม ทำให้นิทานเรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นในกระบวนการแตกเรื่องมีความแตกต่างจากนิทานต้นฉบับแม้ว่าจะยังคงมีโครงสร้างหลักร่วมกัน

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์นี้ทำให้เห็นความสัมพันธ์อันหลากหลายที่ดำรงอยู่ร่วมกันบนพื้นฐานของวรรณกรรมที่สื่อถึงความเป็นชาติพันธุ์นั้น ซึ่งอาจมีลักษณะที่แตกต่าง และลักษณะร่วมที่น่าศึกษา

2.4.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอน

วรรณกรรมคำสอนในงานวิจัยนี้ หมายถึงวรรณกรรมที่มีเจตนาเพื่อสอนโดยตรงในเนื้อหาคำสอน มีกลวิธีการนำเสนอคำสอนแบบโดยตรง (ไม่เป็นเรื่องเล่า) และแบบสอนโดยอ้อม (เป็นเรื่องเล่า) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอน มีประเด็นที่ควรศึกษา 2 ประเด็น คือ ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนไทยกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

2.4.2.1 เอกสารและงานวิจัยความสัมพันธ์วรรณกรรมคำสอนไทยกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนไทยกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ ผู้วิจัยแบ่งประเด็นการศึกษาเป็น 2 ประเด็น คือ เอกสารความสัมพันธ์วรรณกรรมคำสอนไทยกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ และงานวิจัยความสัมพันธ์วรรณกรรมคำสอนไทยกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ ดังนี้

1) เอกสารความสัมพันธ์วรรณกรรมคำสอนไทยกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ

รีนฤทัย สัจจพันธุ์ (2553: 108-114) ศึกษาวรรณกรรมที่รับอิทธิพลจากอินเดีย คือ กฤษณาสนอน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าน่าจะมาจากชาตกเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่สืบค้นไปมาก็พบว่าพระพุทเจ้าทรงตีเตียนนางกฤษณาว่าเป็นตัวอย่างของหญิงที่มีความปรารถนามากในกามคุณมีสามีถึง 5 คนแล้วยังเป็นชู้กับบุรุษพิการ เรื่องกฤษณาจึงน่าจะมาจากพราหมณ์มากกว่า เพราะอาจมาจากมหาภารตะซึ่งเป็นนิทานเก่าและลัทธิต่าง ๆ ถูกล็อกอยู่ในมัชฌิมประเทศ จากเนื้อความที่ทรงแปลสรุปความจากต้นฉบับภาษาอังกฤษของประตัจฉันท รอย และเปรียบเทียบกับฉบับของไทย จะเห็นว่าฉบับของไทยรักษาแก่นเรื่องสำคัญคือการสอนให้รู้หน้าที่ของภรรยาที่มีต่อสามี แต่กวีไทยละทิ้งเนื้อความส่วนที่เป็นวัฒนธรรมความเชื่อของศาสนาฮินดู เช่น การบูชาพราหมณ์ด้วยอาหารและเครื่องดื่ม กวีไทยกลับเติมส่วนที่กล่าวถึงขนบประเพณีไทย เช่น ผู้หญิงต้องไม่เดินตัดดอกไม้ เสยผม ขยับชายพก กรีดกรายสไบ ลูบแก้ม แอนอก เหตุที่เรารับวรรณกรรมคำสอนเรื่องนี้มาจากอินเดียโดยง่ายเพราะคำสอนนั้นไม่ขัดต่อค่านิยมเดิมในสังคมไทย การศึกษาด้านการรับอิทธิพลจากวรรณกรรมอินเดียทำให้เราเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมไทยกับวรรณกรรมต่างประเทศที่มีมิติของสังคมวัฒนธรรมมาเกี่ยวข้อง แม้ว่าวรรณกรรมไทยจะรับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดียมาอย่างแจ่มชัดทั้งโครงเรื่องและตัวละคร แต่การรับมาของวรรณกรรมไทยก็มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทยอันมีลักษณะเฉพาะที่ไม่เหมือนชาติใดในโลก

2) งานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนไทยกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ

คีน เฮ ซิน (2543) ศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนสตรีของไทยและเกาหลี 4 เรื่อง ได้แก่ กฤษณาสนอน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สุภาชิตสอนสตรี ของสุนทรภู่ แนนฮุน (内訓 แปลว่าคำสอนสตรี) พระราชนิพนธ์ของพระราชินีโซเฮ **昭惠王后** และ เกเปยฮอ (戒女書 แปลว่าตำราสอนกุลธิดา) ของ ชง ซี ยอล (宋時烈) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบในแง่ที่มาของเรื่อง เนื้อหา กลวิธีการประพันธ์ วิเคราะห์ภาพลักษณ์สตรี ค่านิยมเกี่ยวกับสตรี และสตรีในอุดมคติที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนสตรี พบว่าภาพลักษณ์ของสตรีในอุดมคติของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นกับภาพลักษณ์ของสตรีในอุดมคติของเกาหลีในสมัยราชวงศ์โชซอนมีลักษณะร่วมของค่านิยมเกี่ยวกับสตรีในอุดมคติ 4 ประการ คือ ความเป็นซำ้ทำหลัง ความเป็นกุลสตรี ความรักเดียวใจเดียว และความเป็นแม่ศรีเรือน แม้ว่าเน้นบบาทของสตรีต่างกันเล็กน้อย และการแสดงออกที่ไม่เหมือนกันบ้าง เนื่องจากแตกต่างกันด้านภูมิหลังสังคมและวัฒนธรรม แต่ความคาดหวังของทั้งสองสังคมที่มีต่อสตรีเหมือนกัน

บัวพร มาลัยคำ (2544) ศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนสตรีของไทยและลาว ด้านที่มา ลักษณะคำประพันธ์ เนื้อหาคำสอน กลวิธีการสอน และภาพสะท้อนทางคติชนวิทยาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนของไทย 3 เรื่อง ได้แก่ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส สุภาชิตสอนสตรี และกฤษณาสอนน้องคำฉันท์คำกลอนฉบับชาวบ้านเมืองเพชรบุรี วรรณกรรมคำสอนลาวและยอดคำสอนโบราณฉบับหอสมุดแห่งชาติลาว พบว่าวรรณกรรมสอนไทยและลาวมีที่มาคล้ายกันคือโทราปเชื้อผู้แต่งแน่ชัด แนวคิดสำคัญของหญิงสาวและหญิงครองเรือนคือ มีความทั้งกายและใจ สุภาพเรียบร้อย ผูกใจสามีได้ เป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี มีการดำเนินเรื่องโดยให้ตัวละครเป็นผู้สอน และผู้แต่งเป็นผู้สอน

ภูมิจิต เรื่องเดช (2550) ยังได้ศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของไทย กัมพูชา และลาว วรรณกรรมคำสอนทั้งสามชาติมีรากฐานที่มาจากความเชื่อถือศรัทธาในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท เป็นสังคมที่ยึดมั่นในหลักคำสอนทางพุทธศาสนาที่นำมาจากต้นเค้าคำสอนเดียวกัน คือจากพระไตรปิฎก ต้นแบบในลัทธิลังกาวงศ์ การประยุกต์หลักคำสอนมาใช้ในชีวิตประจำวัน โดยมีหลักคำสอนที่เป็นแกนกลางคือหลักพุทธธรรมเดียวกัน บทร้อยกรองที่ใช้แต่งวรรณกรรมคำสอนของไทยและกัมพูชาเหมือนกันแต่มีชื่อเรียกต่างกัน ส่วนของลาวใช้บทร้อยกรองที่แตกต่างกับไทยและกัมพูชา กลวิธีทางวรรณศิลป์ใช้ในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน ส่วนวนคว่าเลือกใช้ที่ง่ายตรงไปตรงมา ด้านความสำคัญและคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนทั้งสามชาติได้สะท้อนให้เห็นคุณค่าภูมิปัญญาทางสังคมในการประยุกต์หลักคำสอนทางศาสนามาใช้ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ การรักษาเกียรติของตน การเลือกคบคน เลือกภรรยา เลือกสามี และที่อยู่อาศัย นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนไทยยังแสดงอัตลักษณ์คือ แยกเป็นวรรณกรรมราชสำนักและวรรณกรรมท้องถิ่น วรรณกรรมคำสอนกัมพูชาแสดงอัตลักษณ์คำสอนที่เป็นแบบแผน ส่วนวรรณกรรมคำสอนลาวเน้น “ฮึดคอง” เป็นพิเศษสะท้อนถึงการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านในสังคม

ศานติ ภัคดีคำ (2555: 96) ยังศึกษาเปรียบเทียบประมุขสุภาชิตเขมรฉบับหอพระสมุดวชิรญาณกับฉบับกัมพูชา พบว่าหนังสือประมุขสุภาชิตเขมร ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ เป็นหนังสือรวมรวมสุภาชิตเขมร จำนวน 3 เรื่อง คือ สุภาชิตโบราณ สุภาชิตสอนเด็ก และสุภาชิตสอนบุตรสุภาชิตเขมรทั้ง 3 เรื่องนี้พระองค์กานววงศ์ พระราชบุตรสมเด็จพระนโรดมได้ถวายสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ครั้นเสด็จไปพระนครวัด จึงโปรดให้แปลจากต้นฉบับภาษาเขมร ส่วนสุภาชิต (ฉบับ/ฉบับ) เป็นวรรณกรรมเขมรที่ได้รับความนิยมแพร่หลาย ซึ่งฉบับที่แพร่หลายที่สุด คือฉบับพิมพ์ของพุทธศาสนบัณฑิตย และหนังสือประมุขฉบับ (กมรจฉบับ) เป็นผลงานที่สวารส เพาตรวสอบชำระ และแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส จัดพิมพ์ที่กรุงปารีส โดยแบ่งเป็น 2 ภาค ภาคที่ 1 แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส และภาคที่ 2 เป็นตัวบทภาษาเขมร บางเรื่องไม่ปรากฏในฉบับของพุทธศาสนบัณฑิตย ซึ่งประมุขสุภาชิตเขมร ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณกับฉบับที่เผยแพร่ในกัมพูชาเป็นฉบับของ

พุทธศาสนบัณฑิตย และฉบับของสาวรส เพา เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่มีความใกล้เคียงกัน แต่เนื่องจากการคัดลอกจึงทำให้มีข้อความและเนื้อหาบางส่วนแตกต่างกันไป ซึ่งทำให้การตีความด้วยบทแตกต่างกันไปบ้าง ทั้งยังมีความแตกต่างด้านเนื้อหา การเปรียบเทียบประชุมสุภาสิตทั้งสองฉบับนี้ทำให้เห็นความต่างด้านเนื้อหาที่อาจสัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ดังจะเห็นได้จากฉบับหอพระสมุดวชิรญาณมีข้อความที่ไม่ปรากฏในฉบับกัมพูชา เช่น สุภาสิตสอนหญิง เป็นต้น

กฤตพร มานูรัตน์วงศ์ (2560) ศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนสตรีของจีนเรื่อง Nù jiē, Niè xún, Nù lúnyǔ, Nùfàn jièlù กับวรรณกรรมคำสอนสตรีของไทยในลักษณะเดียวกัน โดยมุ่งศึกษาวรรณกรรมคำสอนสตรีของจีน ได้แก่ (Nù jiē), (Niè xún), (Nù lúnyǔ) และ (Nùfàn jièlù) เปรียบเทียบกับวรรณกรรมคำสอนสตรีในลักษณะเดียวกันของไทย เพื่อวิเคราะห์ความเหมือนและความต่างของเนื้อหาคำสอนในด้านต่าง ๆ รวมทั้งเปรียบเทียบให้เห็นถึงความแตกต่างในเรื่องสถานภาพแนวทางประพฤติปฏิบัติ บทบาทหน้าที่ ตลอดจนแง่มุมทางความคิด ความเชื่อ ประเพณี ค่านิยมที่ผู้คนมีต่อสตรีทั้งในสังคมจีนและสังคมไทย วรรณกรรมคำสอนสตรีทั้งของจีนและไทยต่างมีส่วนของเนื้อหาที่เน้นสอนให้ผู้หญิงใส่ใจเรื่องรูปลักษณ์ภายนอกของสตรีซึ่งสอดคล้องกับอุดมคติในแต่ละสังคม ส่วนเนื้อหาด้านคุณธรรมจริยธรรมพบว่า สังคมจีนและสังคมไทยส่วนใหญ่จะมีการสอนที่คล้ายคลึงกัน และมีเอกลักษณ์เฉพาะเนื่องจากอิทธิพลทางความคิด ความเชื่อ ประเพณีค่านิยม และบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไป เช่น วรรณกรรมคำสอนจีนมักมีหลักคำสอนของลัทธิขงจื้อที่เป็นพื้นฐานวรรณกรรมคำสอนไทยมักมีหลักคำสอนทางพุทธศาสนา

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนไทยกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาเชิงปริวรรต รวบรวม เรียบเรียงเป็นภาษาไทยและศึกษาเชิงปริทัศน์ให้เห็นภาพรวมในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้าน ที่มา ลักษณะคำประพันธ์ เนื้อหาคำสอน กลวิธีการสอน คุณค่า หรือภาพสะท้อนสังคม การศึกษาวรรณกรรมคำสอนในแง่ของการเปรียบเทียบ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างวรรณกรรมในด้านต่าง ๆ ทั้งความเหมือน และความต่าง ซึ่งจะทำให้เราเห็นภูมิปัญญาด้านการสอนตามบริบทของสังคมประเทศนั้น และเห็นความคล้ายคลึงของวัตถุประสงค์การสอนที่อาจมีแนวคิดที่เป็นสากลได้

2.4.2.2 เอกสารและงานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่นนับเป็นแนวทางที่ดีของการศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นได้ดี จากการศึกษาพบว่ายังไม่มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นไว้ ส่วนใหญ่

เป็นงานวิจัย และมีจำนวนไม่มากนัก ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจึงศึกษาเฉพาะงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น ดังนี้

1) งานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น

จารีต เชาวน์ชุนทด (2529) ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของหลวงธรรมาภิมณฑ์ พบว่าวรรณกรรมนิทานของหลวงธรรมาภิมณฑ์ มีทั้งที่นำเค้าโครงเรื่องมาจากชาดก จากบทละครของเชกสเปียร์ และที่แต่งขึ้นเอง วรรณกรรมนิทานบางเรื่อง หลวงธรรมาภิมณฑ์สามารถดำเนินเรื่องให้มองเห็นความขัดแย้งที่เด่นชัด อันมีต่อผลการดำเนินเหตุการณ์ในเรื่องอย่างสมเหตุสมผล และสามารถดำเนินเรื่องไปสู่จุดคลี่คลายในตอนจบได้อย่างสมจริง ส่วนวรรณกรรมประเภทที่ไม่มีตัวละครมีสาระสำคัญของเนื้อหาตรงตามวัตถุประสงค์ในการแต่ง เช่น วรรณกรรมนิราศ วรรณกรรมตำรา วรรณกรรมสวดี วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีการและวรรณกรรมคำสอน นอกจากนี้วรรณกรรมของหลวงธรรมาภิมณฑ์ยังมีลักษณะเด่นในด้านศิลปะการประพันธ์ในการแต่งบทพรรณนา โดยเฉพาะบทพรรณนาธรรมชาติได้อย่างน่าประทับใจด้วยศิลปะการเลือกใช้ถ้อยคำ ความเปรียบและลักษณะคำประพันธ์ที่เหมาะสม มีความสอดคล้องกลมกลืนกัน มีคุณค่าทั้งในด้านเนื้อหา และเชิงวรรณศิลป์

สายวรุณ น้อยนิมิตร (2542) ศึกษาอรรถกถาชาดกในฐานะวรรณกรรมคำสอน และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น อรรถกถาชาดกมีสาระคำสอนที่มุ่งสอนคนทั่วไปทุกระดับ ตั้งแต่ชนชั้นปกครองจนถึงทาสและมีเนื้อหาคำสอนครอบคลุมถึงการปฏิบัติตนและการปฏิบัติต่อผู้อื่น อีกทั้งมีคุณค่าและความสำคัญต่อวรรณกรรมไทยหลายด้าน ทั้งเป็นวรรณกรรมคำสอนและเป็นต้นแบบของวรรณกรรมชาดกที่แต่งในประเทศไทย รวมทั้งชาดกพื้นบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของวรรณกรรมไทย โดยเฉพาะเนื้อเรื่อง อนุภาคและตัวละครให้แก่การสร้างสรรค์วรรณกรรม ส่วนความสัมพันธ์ด้านสาระคำสอนแสดงให้เห็นความคล้ายคลึงของเนื้อหาคำสอน และการได้รับอิทธิพลแนวคิดจากอรรถกถาชาดกไปประกอบการสอนในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ จากการเปรียบเทียบสาระคำสอนในอรรถกถาชาดกกับวรรณกรรมคำสอนของไทย พบว่าคำสอนในอรรถกถาชาดกตรงกับคำสอนในวรรณกรรมคำสอนของไทย โดยเฉพาะเรื่องหน้าที่และจริยธรรมชนชั้นปกครอง มีวรรณกรรมคำสอนของไทยที่รับสาระคำสอนจากอรรถกถาชาดกอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะการยกนิทานมาเป็นอุทาหรณ์ประกอบการสอน เนื่องจากรับพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมมาจากอินเดีย จากสาระคำสอนที่ตรงกัน การศึกษานี้ทำให้เห็นความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ระหว่างอรรถกถาชาดกกับวรรณกรรมคำสอนไทย

นอกจากนี้ สรียกานต์ ยี่แก้งเยี่ยม (2553) ยังได้ศึกษาวรรณกรรมคำสอนที่ได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์ การศึกษาด้านความสัมพันธ์วรรณกรรมต้นเรื่อง ผู้แต่งมีวิธีการแต่งวรรณกรรมคำสอนที่ได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์ 2 วิธี คือ วิธีแรก คือ เหตุการณ์ในวรรณกรรมต้นเรื่องนั้นมีการสั่งสอนอยู่แล้ว ผู้แต่งวรรณกรรมคำสอนได้นำมาแต่งขยายความหรือแต่งเพิ่มเติม ได้แก่เรื่อง ทศรถสอน

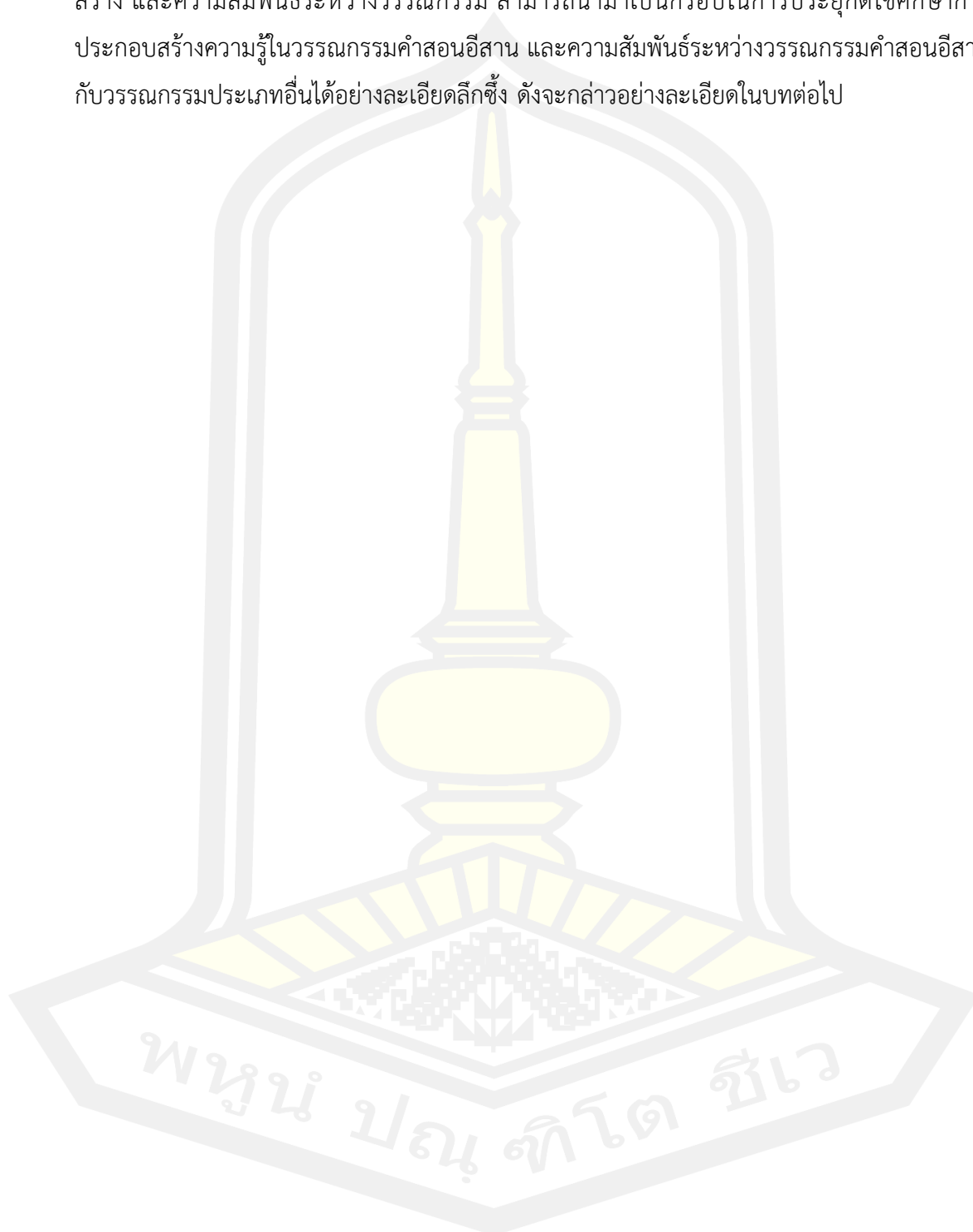
พระราม และพาลีสอนน้อง กับ วิธีสอง เหตุการณ์ในวรรณกรรมต้นเรื่องไม่ปรากฏว่ามีการสั่งสอน แต่ผู้แต่งวรรณกรรมคำสอนได้สร้างคำสอนขึ้นมาเอง ได้แก่ เรื่องพิเภกสอนเบญจกายและทศกัณฐ์สอนบุตร ซึ่งการศึกษานี้ทำให้เราเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่นอย่างแจ่มชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลวิธีการสอนที่มีลักษณะสอนโดยอ้อม 2 แบบ คือนำคำสอนจากในเหตุการณ์ของเรื่องมาขยายเป็นคำสอน และสร้างคำสอนขึ้นมาเองเพื่อแทรกในตอนสำคัญ นับเป็นกลวิธีที่นำศึกษาอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมทั้งหมดดังกล่าว สรุปแนวคิดที่สามารถนำมาปรับใช้กับการศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานในแง่ของความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นได้ ประเด็นแรกคือ แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่น เป็นการศึกษาความสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างประเภทอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศ วรรณกรรมท้องถิ่น และวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์ โดยศึกษาเชิงเปรียบเทียบตามองค์ประกอบของวรรณกรรม อาทิ โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก และกลวิธีการดำเนินเรื่อง ค่านิยม และความเชื่อ ตลอดจนภาพสะท้อนทางคติชนวิทยาเพื่อแสดงให้เห็นความเหมือน และความต่างระหว่างวรรณกรรมอื่นกับวรรณกรรมต่างประเทศ สามารถศึกษาจากตัวบทประเทศละหนึ่งเรื่อง หรือศึกษามากกว่าหนึ่งเรื่องตามประเภทของวรรณกรรม หรือศึกษาอนุภาคของวรรณกรรมบางเรื่องจากหลายประเทศเพื่อดูความสมบูรณ์ หรือการรับการส่งอิทธิพลของเนื้อเรื่อง

อีกทั้งความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมท้องถิ่นยังเป็นการศึกษาความสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างวรรณกรรมไทยประเภทอื่นกับวรรณกรรมท้องถิ่น โดยศึกษาการส่งอิทธิพลของเนื้อเรื่อง โครงเรื่อง หรือตัวละครของวรรณกรรมไทยที่มีต่อวรรณกรรมท้องถิ่น หรือการปรับเปลี่ยนรายละเอียดหลังการรับอิทธิพลเพื่อคงลักษณะเฉพาะถิ่น สะท้อนคุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณกรรมในแต่ละท้องถิ่นในแต่ละถิ่นอย่างเด่นชัด ส่วนแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมกลุ่มชาติพันธุ์ คือการศึกษาความสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่นกับวรรณกรรมในกลุ่มชาติพันธุ์ที่ทำให้เห็นโลกทัศน์ของชนกลุ่มน้อยที่แตกต่างออกไป

ประเด็นที่สุดท้ายคือความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น ทำให้เห็นแนวคิดการศึกษาความสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่นทั้งในแง่มุมมองความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนไทยกับวรรณกรรมคำสอนต่างประเทศ และวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น การศึกษาทั้งหมดทำให้เห็นความชัดเจนของวิธีการศึกษาในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทอื่น หรือความสัมพันธ์อันจะนำไปสู่การอธิบายที่มาของแนวคิดการนำเสนอแนวคิดคำสอนในวรรณกรรมที่เชื่อมโยงกับกระบวนการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนของอีสานได้

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน ความรู้ การประกอบ
สร้าง และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม สามารถนำมาเป็นกรอบในการประยุกต์ใช้ศึกษาการ
ประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสาน
กับวรรณกรรมประเภทอื่นได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ดังจะกล่าวอย่างละเอียดในบทต่อไป

บทที่ 3

ลักษณะเด่นและคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสาน

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาลักษณะเด่นของวรรณกรรมคำสอนอีสานเพื่อแสดงให้เห็นภูมิปัญญาที่โดดเด่นในการสรสร้างงานวรรณกรรมคำสอนของคนอีสานที่ดำรงอยู่อย่างมีความหมายในบริบทสังคมท้องถิ่น และศึกษาคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสานในประเด็นสำคัญที่นำไปสู่ความเข้าใจสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนอีสานอย่างลุ่มลึกเพื่อเป็นพื้นฐานของการศึกษาวิเคราะห์ในบทต่อไป ผู้วิจัยจึงแยกประเด็นพิจารณาเป็น 2 ประเด็นใหญ่ คือ ลักษณะเด่นของวรรณกรรมคำสอนอีสาน และคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ทั้งนี้ สามารถแยกประเด็นการวิเคราะห์เป็นประเด็นย่อยเพื่อศึกษาตามลำดับ ดังนี้

3.1. ลักษณะเด่นของวรรณกรรมคำสอนอีสาน

3.1.1 ลักษณะเด่นด้านผู้สร้างและผู้เสพ

- 1) ผู้สร้างงานวรรณกรรมคำสอนอีสาน
- 2) ผู้เสพงานวรรณกรรมคำสอนอีสาน

3.1.2 ลักษณะเด่นด้านรูปแบบ

- 1) ลักษณะคำประพันธ์
- 2) กลวิธีการนำเสนอ
- 3) การใช้สำนวนภาษาแบบท้องถิ่น

3.1.3 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา

- 1) คำสอนทางโลก
- 2) คำสอนทางธรรม

3.2. คุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสาน

3.2.1 คุณค่าในฐานะคู่มือการใช้ชีวิต

3.2.2 คุณค่าในฐานะสื่อสืบทอดครรลองอันดีงาม

3.2.3 คุณค่าในฐานะคัมภีร์ยกระดับสติปัญญาของคนท้องถิ่น

3.2.4 คุณค่าในฐานะเครื่องมือจัดระเบียบ เสริมสร้าง และป้องกันสังคมโดยอ้อม

3.1. ลักษณะเด่นของวรรณกรรมคำสอนอีสาน

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีลักษณะเด่นอันสำคัญที่สามารถนำมาพิจารณาได้ 3 ประเด็นใหญ่ ได้แก่ ลักษณะเด่นด้านผู้สร้างและผู้เสพ ลักษณะเด่นด้านรูปแบบ และลักษณะเด่นด้านเนื้อหา ดังนี้

3.1.1 ลักษณะเด่นด้านผู้สร้างและผู้เสพงานวรรณกรรม

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีลักษณะเด่นด้านผู้สร้างและผู้เสพ โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ประการ คือ ผู้สร้างสรรคงานวรรณกรรมคำสอนอีสาน ผู้เสพงานวรรณกรรมคำสอนอีสาน ดังนี้

1) ผู้สร้างงานวรรณกรรมคำสอนอีสาน

วรรณกรรมคำสอนมีลักษณะการถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์ 2 แบบ คือวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ปริวรรตจากใบลาน และวรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์ใหม่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน ซึ่งผู้สร้างสรรคงานมักเป็นพระครู ปราชญ์ท้องถิ่น และครูบาอาจารย์ที่มีความรู้เรื่องการปริวรรตตัวอักษรโบราณจากใบลาน ทำให้เห็นลักษณะเด่นด้านผู้สร้าง 2 ประการ ในที่นี้จึงขอแบ่งการพิจารณาตามลักษณะการถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์ข้างต้น ดังนี้

1.1) ผู้สร้างงานวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ปริวรรตจากใบลาน

วรรณกรรมคำสอนอีสานหลายเรื่องมีการถ่ายทอดจากใบลาน ซึ่งเป็นลักษณะดั้งเดิมที่ภิกษุชาวอีสานได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วสืบทอดมา จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521: 10) อธิบายว่าในสมัยโบราณมีการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ลงไว้ที่เรียกว่าการจารหนังสือโดยใช้เหล็กแหลมจารลงไปแทนกระดาษ แบ่งออกเป็น 2 ขนาด คือใบลานขนาดสั้น ชาวอีสานเรียกว่า หนังสือก้อม และใบลานขนาดยาว เรียกว่า หนังสือผูก วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องถูกจารไว้ในใบลานหรือหนังสือผูก และมีผู้ปริวรรตเรียบเรียงเป็นภาษาไทยปัจจุบันสืบทอดมา บางเรื่องมีการชำระใหม่จากต้นฉบับที่มีผู้ปริวรรตไว้แล้ว หรือตีพิมพ์ในลักษณะรวบรวมและเรียบเรียงใหม่ เมื่อพิจารณาวรรณกรรมคำสอนอีสานทั้งหมดที่ได้รวบรวมมาศึกษาวิเคราะห์พบว่า มีวรรณกรรมที่มาจากหนังสือผูกหรือใบลาน จำนวน 16 เรื่อง ได้แก่ กาพย์พระมนี ท้าวคำสอน ธรรมดาสอนโลก อินทญาณสอนลูก พระอุปัศฌายบมาร ศรีสวรรค์วัด สีหราชสอนลูก เสียวสวาด คำสอนโลก ชนะสันธราชเทศนาคำสอน ปูสอนหลาน หลานสอนปู ย่าสอนหลาน ลุงสอนหลาน พญาคำกอง (สอนไพร่) และมะไลหมื่นมะไลแสน

ลักษณะเด่นด้านผู้สร้างสรรคงานวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ปริวรรตจากใบลาน ประการแรก คือ ผู้แต่งเป็นพระครูที่มีความรู้เรื่องการปริวรรตใบลาน และมักมีชื่อเสียงด้านการปริวรรตเรียบเรียงวรรณกรรมคำสอนไว้หลายเรื่อง เช่น พระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ ผู้ปริวรรตวรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมนี ท้าวคำสอน พระอุปัศฌายบมาร เสียวสวาด คำสอนโลก และพญาคำกอง (สอนไพร่) พระครูสุเทพสารคุณ ผู้ปริวรรตวรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก พระพุทธิสารณี

ผู้ปริวรรตวรรณกรรมเรื่องอินทนิลาสนลูก หรือชำระใหม่เป็นสำนวนของตนเอง เช่น พระครุคัมภีร์ นิเทศ ป.6 ชำระวรรณกรรมเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอน

ประการที่สอง ผู้แต่งเป็นปราชญ์ท้องถิ่นที่มีความรู้กว้างขวางและความคิดสร้างสรรค์ชำระ รวบรวม และเรียบเรียงใหม่เป็นสำนวนของตนเอง เช่น สวิง บุญเจิม ชำระวรรณกรรมเรื่องปู้สอนหลาน หลานสอนปู่ บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และนภาพร พิมพัวร์เมธากุล รวบรวมและเรียบเรียงวรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลาน กัมมะสุทโธ รวบรวมและเรียบเรียงวรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลาน น้อย อุ่นตุม รวบรวมและเรียบเรียงวรรณกรรมเรื่องมะไลหมื่นมะไลแสน

ประการที่สาม ผู้แต่งเป็นครูอาจารย์ที่มีความรู้เรื่องการปริวรรตอักษรโบราณเป็นอย่างดี ปริวรรตและตีพิมพ์เผยแพร่ในวงกว้าง เช่น ภูมิจิต เรื่องเดช ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ ปริวรรตวรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัด ดนุพล ไชยสินธุ์ ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูร้อยเอ็ด ปริวรรตวรรณกรรมเรื่องสี่หาษสอนลูก

จากที่กล่าวมาทั้งหมดวรรณกรรมส่วนใหญ่มักไม่ระบุชื่อผู้แต่งไว้ในหนังสือที่แต่ง งานวิจัยเรื่องนี้จึงจำเป็นต้องนำผู้ปริวรรต ชำระ รวบรวมและเรียบเรียงมาพิจารณาในมุมมองของผู้สร้างงานวรรณกรรมเพื่อแสดงให้เห็นว่าผู้ปริวรรต ชำระ รวบรวมและเรียบเรียงใหม่นั้นย่อมเห็นคุณค่าบางประการของเรื่องที่เลือกมาสร้างสรรค์เป็นผลงาน กระนั้น ก็สามารถพิจารณาถึงความคลุมเครือในประเด็นของผู้แต่งได้จากทัศนคติของนักวิชาการที่ศึกษาวรรณกรรมคำสอนมาก่อนหน้านี้ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521: 15) สันนิษฐานว่าผู้แต่งน่าจะเป็นชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาจากวัด เป็นอย่างดี หรือเป็นผู้รู้ภาษาบาลี มิใช่คนชั้นสูงระดับเจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์เพราะตำแหน่งสูงสุดของภาคอีสานในสมัยนั้นคือ เจ้าเมือง ซึ่งบรรดาศักดิ์เป็นแค่เจ้า มิใช่พระยาหรือเจ้าฟ้าอย่างภาคกลาง และมักจะเก็บวรรณกรรมไว้ตามหอไตรในวัดต่าง ๆ ส่วนใหญ่จารึกด้วยอักษรธรรมและไทยน้อยที่เรียกว่า อักษรลาว คนโบราณมักเรียกว่า หนังสือผูก หรือหนังสือหนังหา ต่อมาเมื่อสนใจศึกษาหนังสือผูก นำมาชำระพิมพ์เป็นเล่ม แล้วรวบรวมและเรียบเรียงตีพิมพ์เผยแพร่

วรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีที่มาจากโบราณจึงมักไม่ระบุชื่อผู้แต่งชัดเจน มีเพียงผู้ปริวรรต ชำระ รวบรวมและเรียบเรียงใหม่ และบางเรื่องก็ไม่ระบุปีที่แต่ง หรือจุดมุ่งหมายในการแต่งชัดเจน ทั้งนี้เนื่องจากเป็นชนบอย่างหนึ่งของความเป็นท้องถิ่น ดังที่ธวัช ปุณโณทก (2525: 237) ได้ให้ความเห็นไว้ว่าวรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่จะไม่ปรากฏชื่อผู้ประพันธ์ มีบางเรื่องเท่านั้นที่ระบุชื่อผู้ประพันธ์และการระบุชื่อนี้ก็ไม่อาจทราบแน่ชัดได้ว่าเป็นผู้ประพันธ์ ผู้คัดลอก หรือผู้จ้างวานคัดลอก การไม่นิยามระบุชื่อผู้ประพันธ์นี้เป็นเพราะจุดมุ่งหมายของการประพันธ์ คือหมายเพื่อให้เป็นพุทธบูชา กวีชาวอีสานมักสร้างสรรค์วรรณกรรมขึ้นมาด้วยแรงศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา จึงไม่จำเป็นต้องบอกชื่อเพราะเป็นการผิดมารยาททำบุญ หรือสร้างกุศลเพื่อเป็นการเอาหน้า

ต่อมาภายหลังเมื่อได้รับความนิยมในการอ่าน หรือมีเนื้อเรื่องที่เป็นที่รู้จักมากขึ้นจึงมีการปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบันเพื่อเผยแพร่ และตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์จัดจำหน่ายแพร่หลายมากขึ้น แต่มักไม่มีการตีพิมพ์ซ้ำ การเผยแพร่ยังจำกัดอยู่เฉพาะผู้ที่สนใจศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นเท่านั้น บางเล่มแม้จะได้รับการจัดพิมพ์จากสำนักพิมพ์ที่มีชื่อเสียง และจัดจำหน่ายแต่ก็ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ ดังปรากฏตามข้อมูลดังกล่าวข้างต้นที่มีการปริวรรตวรรณกรรม และจัดพิมพ์อยู่ระหว่างในปี พ.ศ.2513-2547 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผ่านมาพอสมควรเมื่อเทียบกับช่วงเวลาในปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุป วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ปริวรรตจากโบราณมีลักษณะเด่นด้านผู้สร้าง คือไม่ระบุชื่อกวีหรือผู้แต่ง เนื้อเรื่องเป็นเรื่องเก่าที่มีมานาน เมื่อเป็นที่รู้จัก และผู้คนจดจำเนื้อเรื่องได้ดีจึงมีการนำมาเรียบเรียงตีพิมพ์เผยแพร่ บางเรื่องมีการตีพิมพ์ซ้ำโดยมีผู้ชำระใหม่จึงมีหลายสำนวน เช่น วรรณกรรมเรื่องปู่สอนหลาน หลานสอนปู่ และย่าสอนหลาน เกือบทุกเรื่องมีการระบุชื่อผู้ปริวรรต ผู้เรียบเรียง ชำระใหม่ ปีที่ปริวรรต และแจ้งเจตนาของการปริวรรตไว้ในคำนำชัดเจน เช่น วรรณกรรมเรื่อง กาพย์พระมนี ปริวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ จัดพิมพ์เป็นบรรณาการสมโภชเนื่องในงานทำบุญฉลองอายุครบ 75 ปี ดร.พระอริยานุวัตร รองเจ้าคณะจังหวัดมหาสารคาม เจ้าอาวาสวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อปี พ.ศ.2533

1.2) ผู้สร้างงานวรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์ใหม่

วรรณกรรมคำสอนอีสานจำนวนมากที่มีการประพันธ์ขึ้นใหม่ แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการสอนของคนท้องถิ่นที่ยังคงมีความสำคัญต่อความคิด และการดำเนินชีวิตของคนในปัจจุบัน โดยถ่ายทอดผ่านภูมิปัญญาทางภาษาแบบภาษาไทยปัจจุบันเพื่อให้ผู้อ่านในยุคสมัยได้เข้าถึงเนื้อหาคำสอนได้ดียิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาวรรณกรรมคำสอนอีสานทั้งหมดที่ได้รวบรวมมาศึกษาวิเคราะห์พบว่าวรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์ใหม่เป็นภาษาไทยปัจจุบันมีจำนวน 36 เรื่อง เช่น คดีโลกคดียุธรรม คำสอนลูกสะใภ้ ท้าวกำพร้าว้าคำสอน เทวดาสอนโลก แขนงน้ำนมแม่ นางวิชาษาแต่งงานนิทานกระต่ายในวงพระจันทร์ นิทานท้าวนกคุ้ม นิยายสุภาชิตพอสอนลูก สิริจันโทวาทคำสอน สิริจันโทวาทคำสอน สุภาชิตสอนลูก แสงมณีแยงโลก คำกลอนนักเทศน์ คำสอนญาติโยมอีสาน คำกลอนสอนโลก (เปิดโลก) ปริศนานานาคำสอน ยาบสงวนักเทศน์ ปัญหาเสียวสวาสดีและปัญหาเบ็ดเตล็ดแปลก ๆ แผลเทศน์ชาวโลกชาวบ้านนิยม ผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ฆะหยากฎมปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง ประมวลโคลงโดยคำเว้าของนักเทศน์พร้อมปัญญาโลกธรรม

วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ขึ้นใหม่นี้มีลักษณะเด่นด้านผู้สร้าง คือวรรณกรรมแต่ละเรื่องมักระบุชื่อกวีหรือผู้แต่งไว้ชัดเจน กวีมักเป็นพระครู หรือปราชญ์ท้องถิ่น เกือบทุกเรื่องมีการระบุปีที่พิมพ์ และสำนักพิมพ์ไว้ตามระบบของการพิมพ์หนังสือในปัจจุบัน มีเพียงบางเรื่องที่ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ เช่น วรรณกรรมเรื่องนานาสุภาชิตคำกลอน และวรรณกรรมเรื่องบุญนำ

กรรมแต่ง อีกทั้งยังมีการระบุเจตนาในการประพันธ์ไว้ในคำนำ ซึ่งมีที่มาของการประพันธ์ 3 ประการ ได้แก่ 1) ประพันธ์เนื้อหาขึ้นใหม่ เช่น คำสอนลูกสะใภ้ แทนน้ำนมแม่ ผนญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน 2) นำโครงเรื่องเดิมมาประพันธ์ใหม่ เช่น โลกชายดีและชั่ว โลกหญิงดีและชั่ว เทวดาสอนโลก พระอินทร์ใช้ชาติ และ 3) เรียบเรียง หรือรวบรวมเนื้อหาขึ้นใหม่จากเดิมโดยให้ผู้รู้ชำระความ เช่น คำกลอนนักเทศน์ สุภาษิตสอนลูก

ลักษณะเด่นด้านผู้สร้างสรรค์งานในวรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์เป็นภาษาไทย ปัจจุบันนี้เกิดจากวัฒนธรรมการสืบทอดวรรณกรรมลายลักษณ์ของสังคมท้องถิ่นให้คงอยู่อย่างสร้างสรรค์ ดังที่ประคอง นิมมานเหมินท์ (2554: 409) อธิบายว่า การสืบทอดความรู้จากวรรณกรรมตัวเขียนหรือลายลักษณ์มีความสำคัญต่อการนำไปประยุกต์ใช้ในการสร้างสรรค์งานใหม่ เช่น อังคาร กัลป์ยาณพงศ์ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ มาลา คำจันทร์ และจรัล มโนเพชร ล้วนแสดงให้เห็นว่ามีพื้นความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมโบราณมาก่อน เช่นเดียวกับนักแต่งเพลงเชื้อสายปะกาเกอะญอที่มีชื่อเสียงชื่อ สุวิชาญ (ช) พัฒนาไพรวลัย ก็ชี้แจงว่า ผลงานเพลงปะกาเกอะญอของตนสร้างสรรค์ขึ้นโดยต่อยอดจากสำนวนภาษาและภาษิตคำสอนที่บรรพบุรุษของตนสืบทอดมา เช่นเดียวกับวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีการสืบทอดมาถึงปัจจุบันจึงส่งอิทธิพลไปสู่กวีอีสานยุคใหม่ให้ประพันธ์วรรณกรรมคำสอนขึ้นใหม่ด้วยภาษาของกวีเองเป็นภาษาไทยปัจจุบัน

2) ผู้เสพงานวรรณกรรมคำสอนอีสาน

ลักษณะเด่นด้านผู้เสพงานวรรณกรรมคำสอนนี้ ผู้วิจัยมีทัศนคติว่าสามารถมองผ่านมิติของยุคสมัยโดยภาพกว้าง โดยดูจากลักษณะการถ่ายทอดลายลักษณ์ คือ วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ปริวรรตจากใบลาน และวรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์ใหม่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน จะทำให้เห็นลักษณะเด่นด้านผู้เสพงานวรรณกรรม ดังนี้

2.1) ผู้เสพงานวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ปริวรรตจากใบลาน เป็นวัฒนธรรมการสืบทอดวรรณกรรมแบบลายลักษณ์ที่ค่อนข้างเก่าแก่ แม้ในมุมมองของสร้างสรรค์งานจะไม่มีภาระบุชื่อชัดเจน ทว่า ในมุมมองของผู้เสพวรรณกรรม กวีมีภาระบุผู้รับคำสอนชัดเจน ทั้งระบุตามเพศและสถานภาพทางสังคม เช่น ระบุผู้รับคำสอนเป็นหญิง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอินทียาณสอนโลกที่ระบุผู้รับคำสอนไว้ว่าเป็นลูกสาวชื่อนันทา ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ พ่อจักสอนนางน้อย	นันทาให้เจ้าจ้อ เอาเนอ
ให้เจ้าจำคำสอน	จ้อเอาเมื่อหน้า
พ่อหากจตุตถแล้ว	ตายไปลดชั่ว
ศรีแจ่มเจ้า	เอาข้าวขอดแหวน พ่อเนอฯ

(พระพุทธสารมณี, 2549: 359)

การระบุผู้รับคำสอนเป็นชาย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน ที่กล่าวถึง ตั้งแต่เริ่มเรื่องว่าท้าวคำสอนดูแลปรนนิบัติพระอาจารย์อย่างดี จนวันหนึ่งต้องการมีคู่ชีวิตจึงขอให้พระอาจารย์กล่าวสอน ตัวอย่างเช่น

ท้าว	บัดนี้ จักกล่าวถึงบาปาวท้าว	จอมประเสริฐ “คำสอน”
	ก็แปะตีนมือ	อยู่ดอมเถรเจ้า
	บัวระบัตินไหว	พินไฟทุกเข้าค้ำ
	ตั้งน้ำอุ่นน้ำฮ้อน	แลงเข้าบได้ไล่ แท้แล้ว

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 1)

การระบุผู้รับคำสอนเป็นเครื่องญาติ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปู่สอนหลาน ที่ระบุผู้รับคำสอนไว้ในตอนต้นเรื่องว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ประพันธ์ขึ้นเพื่อเป็นคำสอนไว้สอนหลานให้ประพฤติตนตามครรลองที่เหมาะสม หากเชื่อฟังคำสอนของปู่ชีวิตก็จะเจริญรุ่งเรือง ตัวอย่างเช่น

ปุ่นำมาคำสอนบอกไว้	หลาน แก่นไท่ฟังแล้วเฮ็ดนำ
ปู่สืทำคำสอนเป็นข้อ	ปู่สีย่อให้เป็นตอน ๆ
เป็นคำสอนคำคมของปู่	หลาน ฮู้แล้วสอนต่อกันไป
หลาน สงสัยตอนใดถามปู่	อย่าสูลู่หน้ายู่หน้าหัด

(สวิง บุญเจิม, ม.ป.ป. : 13)

การระบุผู้รับคำสอนเป็นไพร่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำกอง (สอนไพร่) ที่ระบุผู้รับคำสอนไว้ตอนต้นเรื่องว่าพญาคำกองผู้เป็นกษัตริย์ได้เชิญอำมาตย์ไพร่พลมาฟังคำสอน ตัวอย่างเช่น

ชื่อว่า	ยังมีจอมราชา	นั่งเมืองคองสร้าง
	“พญาคำกองเจ้า”	ทงนครดุ่มไพร่ ปางนั้น
	ทศราชล้ำ	คองสร้างนั่งเมือง
	ฮีดเก่าเปื่อง	ทศราชคองกษัตริย์
	พระได้เตินเสนามุนตรี	อำมาตย์ขุนทั้งค้าย
	เตินให้มาฟังแจ้ง	คองเมืองตั้งแต่ง

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 5)

การระบุผู้รับคำสอนเป็นศิษย์วัด ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัด โดยระบุผู้รับคำสอนไว้ตอนต้นเรื่องของวรรณกรรมว่าศิษย์วัด สามเณร และคฤหัสถ์ ควรจดจำคำสอนของครูบาอาจารย์ เพราะอายุยังน้อยอาจไม่รู้ว่าอะไรควรทำหรือไม่ควรทำ ตัวอย่างเช่น

ดูราศิษย์วัด	สามเณรคฤหัสถ์	หมดสิ้นทั้งมวล
เจ้ายังเด็กอยู่	บรูที่ควร	มาจำค่านวม
จำไว้ให้แน่	อย่าเป็นอนเชื่อนแซ	เกลื่อนกลบลบหลู่
เร่งพิจารณา	ปากว่าตาตุ	อย่าทำพรำพฐ
		หุฟังตั้งใจ
		(ภูมิจิต เรื่องเดช, 2525: 2)

จากประเด็นตัวอย่างวรรณกรรมคำสอนข้างต้น แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ปริวรรตจากใบลานมีลักษณะโดดเด่นด้านผู้เสพวรรณกรรม คือระบุผู้รับคำสอนไว้เพื่อให้ผู้เสพวรรณกรรมได้รับประโยชน์จากคำสอนสอดคล้องกับเพศ วัยและสถานภาพของตนเอง นับเป็นวัฒนธรรมการสอนที่ทำให้เห็นผู้เสพชัดเจนว่าคือต้องเป็นใคร ใครอ่านหรือรับคำสอนจึงจะสามารถนำไปปรับใช้ได้

2.2) ผู้เสพงานวรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์ใหม่

วรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์ใหม่มีลักษณะการสืบทอดขนบการเขียนแบบวรรณกรรมที่ปริวรรตจากใบลาน คือระบุผู้รับคำสอนไว้ชัดเจนเพื่อให้เป็นประโยชน์โดยตรง แต่เป็นการระบุไว้ในคำนำของกวี ซึ่งส่วนใหญ่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ตัวอย่างเช่น

...บาดสอนหญิงสะใภ้หัวใจเอ้าอั้ง มันบ่ไหลหลังลันเหมือน
 ซ้อยแต่งสาร เป็นเพราะปัญญาซ้อยเรียนมาได้หน่อย เรียนเล็ก ๆ น้อย ๆ จับ
 หน้าไล่หลัง ผมหากหวังบุญอยู่บุญชุกบุญส่ง จึงประสงค์อยากสร้างตางได้ฮ่ำ
 เอียน จึงได้เพียรบุนแก้แปลธรรมจากแม่ แปลมาเป็นภาคพื้นลาวให้หมื่นหู
 เพื่อคนดูจำได้เบาใจเอียนง่าย จึงขยายกล่าวแก้แปลเข้าใส่กลอน เป็นคำสอน
 หญิงแท้แปลกลอนเว้าอ้อร สอนทั้งลูกสะใภ้และสาวแลแม่เอียน....

(กัมพล สมรัตน์, 2544: คำนำ)

การระบุผู้รับคำสอนไว้ในคำนำของผู้เขียนนั้น เนื่องมาจากการจัดพิมพ์หนังสือในปัจจุบันมีลิขสิทธิ์ของผู้เขียนชัดเจน ผู้เขียนจึงสามารถสื่อสารสร้างความเข้าใจกับผู้อ่านได้โดยตรง ไม่เหมือนวรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์ขึ้นในอดีตที่วรรณกรรมยังเป็นของสาธารณะที่ผู้อ่านที่มีวิชา

สามารถแก้กลอนได้โดยไม่จำเป็นต้องขออนุญาตกวีก่อน และถึงแม้ว่าจะเป็นวรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์ขึ้นใหม่ แต่วรรณกรรมบางเรื่องกวีก็ยังคงขนบการไหว้ครูแบบโบราณไว้ โดยการอัญเชิญบูรพาจารย์มาแก้กลอน ดั่งปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเทวดาสอนโลก ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ข้อจักยอมมือไหว้วันทาพุทธบาท ขอให้บุษขุนเกล้าเสถียร
มันหมื่นปีแต่ท่อน ขอให้บารมีล้นล้างบาปเวรหลังแต่แม่ ผุงหมอนตายสังอย่าได้มี
มาต้อง เทื่อนี้ข้าจักปองปูนแต้มเทวดาสอนโลก ไว้ให้ผุงลูกเต้าหลานหล่อนอ่านฟัง
ก่อนແหลว่ **เชิญทั้งคุณครูพร้อมพงศ์พันธุ์พ่อแม่** ขอให้มาช่วยแก้กลอนให้คล้องใจ
แต่ท่อน....

(น้อย ผิวผัน, 2494: 1)

นอกจากนี้ยังมีลักษณะการระบุผู้รับคำสอนแบบไม่เจาะจง กล่าวคือ สอนคนทั่วไปไม่ระบุเพศ หรือสถานภาพทางสังคมของผู้รับคำสอน ดั่งปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคติโลกคติธรรม ที่ระบุผู้รับคำสอนแบบไม่เจาะจงไว้ในตอนต้นเรื่องว่าเป็นคำสอนตามแนวทางพุทธศาสนาที่สามารถฟังแล้วจดจำไปบอกต่อใครก็ได้ สามารถใช้สอนบุคคลได้ทุกกลุ่ม การไม่ระบุผู้รับคำสอนจึงเป็นกุศโลบายหนึ่งของกวีที่ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงวรรณกรรมคำสอนได้อย่างหลากหลาย ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ฉันจักแซ่ไขค์ศีธรรมแจ้งจ่างปาง พอเป็นทางฮิตเค้าพุทธ
โธเจ้ากล่าวสอน ว่าเป็นกลอนเทศน์แหล่ให้โยมแลหูเหียง ฟังฉันทศน์เรื่องนี้
ลิตีฮ้ายอย่างใด อย่าเข้าใจแต่ว่าเหล่นมัวโฮปโฮฮ้อ อย่าโลกันพวกเจ้าฟังแล้ว
ให้จ้อจำ ฟังแล้วนำเอาข้อคำกลอนอันฉันทศน์ไปบอกเหตุเรื่องแก่**ลุงบ้าผู้บ่**
มา บ่มา...นำ ผู้ไปนาไปฮื้อสอนมอนสอนปาน ผู้เอาหลานเฝ้าบ้านลานต้าไล่
มอน ทั้งผู้นอนเจ็บไข้ในเฮือนฮ้องฮ้ำ ให้นำไปสู่**ว่าคนเฒ่าหมู่ได้ฟัง...**

(ศิลา คานแก้ว, 2544: 1)

วรรณกรรมคำสอนส่วนใหญ่ที่ระบุผู้รับคำสอนแบบไม่เจาะจงมักนำเสนอเนื้อหาคำสอนไว้ในเนื้อเรื่อง โดยกล่าวสอนคนทั่วไปไม่ระบุเพศ หรือสถานภาพทางสังคมตลอดทั้งเรื่อง ซึ่งบุคคลทั่วไปสามารถนำไปปรับใช้ได้ ดั่งปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำกลอนนักเทศน์ ตัวอย่างเช่น

ทำเฮือนก็ได้อยู่ ทำอู่ก็ได้นอน ทำหมอนก็ได้หมอน ทำคุณได้
ประโยชน์ ทำโทษฉิบหาย ทำหลายก็ได้มาก ทำบาปมันบ่ดี ไผอยากมีให้ทำ

ให้สร้าง ใฝ่อยากช่างให้ทำดูต้น ใฝ่อยากขึ้นสวรรค์ให้รักษาศิล ฝิ่งเทศน์
ตลอดภาวนา

(พระมหาสายทอง จนทโสภโณ เปรียญโท, 2548: 4)

การระบุผู้รับคำสอนแบบไม่เจาะจงนับเป็นอัจฉริยภาพอย่างหนึ่งของกวีที่สามารถประพันธ์วรรณกรรมคำสอนที่มีเนื้อหาครอบคลุมบุคคลทุกเพศ ทุกวัย และทุกสถานภาพในสังคมในเรื่องเดียว โดยไม่จำเป็นต้องแยกสอนเฉพาะเรื่อง หากผู้ใดอ่านก็ย่อมสามารถนำคำสอนเหล่านั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ตามประสบการณ์ของแต่ละบุคคล

ในประเด็นลักษณะเด่นด้านผู้เสพงานวรรณกรรมนี้ จะเห็นว่าผู้เสพงานวรรณกรรมในอดีตที่มาจากการปริวรรตในโบราณมีทิศทางในการเสพงานวรรณกรรมได้ชัดเจนกว่าผู้เสพงานวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นใหม่ในปัจจุบัน เนื่องจากมีการระบุผู้รับคำสอนสอนว่าสอนใคร เพศใด สถานภาพใด ในขณะที่ผู้เสพงานวรรณกรรมคำสอนในปัจจุบันไม่มีทิศทางชัดเจนในการเลือกเสพหรือเลือกอ่าน เพราะเนื้อหาคำสอนเขียนขึ้นเพื่อสอนคนทั่วไปแบบกว้าง ๆ ทว่าก็นับว่ามีข้อดีที่ทำให้ผู้อ่านได้รู้เรื่องคำสอนที่หลากหลายกว้างขวางยิ่งขึ้น หรืออีกมุมมองหนึ่งผู้เสพงานมีความชาญฉลาดที่จะเลือกอ่านงานที่เหมาะสมกับตนเองโดยไม่จำเป็นต้องให้กวีเป็นผู้ชี้แนะกะเกณฑ์

3.1.2 ลักษณะเด่นด้านรูปแบบ

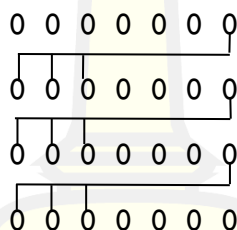
ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการวิเคราะห์ออกเป็น 3 ประเด็น คือ ลักษณะคำประพันธ์ กลวิธีการนำเสนอ และการใช้สำนวนภาษาแบบท้องถิ่น ดังนี้

1) ลักษณะคำประพันธ์ ลักษณะคำประพันธ์ที่นิยมใช้แต่งวรรณกรรมลายลักษณ์อีสานมี 3 แบบ คือ โคลงสาร (กลอนอ่าน หรือกลอน) กาพย์ (กาบ) และร่าย (ฮ่าย) ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (กัตถุญญ ชูชื่น, 2550: 89) ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีการประพันธ์ไว้เป็นลายลักษณ์จึงมีลักษณะคำประพันธ์ดังที่กล่าวมา และมีลักษณะคำประพันธ์แบบกลอนเจ็ดรวมถึงกลอนย่อย หรือฉญาในบางเรื่อง เมื่อวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนอีสานที่รวบรวมมาศึกษาในงานวิจัยนี้พบว่าสามารถแบ่งประเภทของฉันทลักษณ์ออกเป็น 4 แบบ ได้แก่ กลอน (กลอน) กาพย์ (กาบ) ร่าย (ฮ่าย) และฉญา โดยเรียงลำดับการอภิปรายตามคำประพันธ์ที่ใช้แต่งมากที่สุดไปหาน้อยที่สุด ดังนี้

1.1) กลอน (กลอน) ในงานวิจัยนี้พบว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยกลอนหรือกลอนในภาษาอีสานมีประเภทย่อยที่แตกต่างกัน ความหมายของคำว่า “กลอน” นั้น สุภาพร มากแจ้ง (2530: 623-625) ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึงคำประพันธ์ชนิดหนึ่งของภาคอีสาน ใช้แต่งเพื่อขับร้อง และเพื่ออ่าน กลอนที่ใช้ขับร้องเรียกว่า “กลอนลำ” ผู้ขับกลอนลำเรียกว่า “หมอลำ” กลอนที่แต่งเพื่ออ่านเรียกว่า “กลอนอ่าน” ลักษณะเด่นของกลอนคือ เป็นคำประพันธ์ที่บังคับเสียงวรรณยุกต์

จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า “โคลงสาร” อีกด้วย ในงานวิจัยนี้จึงขอแยกประเภทของกลอนอ่าน กับกลอนลำออกจากกันเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาวិเคราะห์ นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยกลอนเจ็ดเพิ่มเข้ามาอีกด้วย จึงศึกษาวิเคราะห์ได้ ดังนี้

กลอนลำ ลักษณะคำประพันธ์ของกลอนลำ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521: 33) อธิบายว่าหมายถึง กลอนที่หมอลำใช้ร้อยกรองนิทานหรือนิยายเพื่อนำไปขับลำนำ บางทีก็มีการนำวรรณกรรมเรื่องยาวไปแสดงหมอลำ แต่ต้องแต่งให้คล้องจองตามลักษณะกลอนลำไม่ใช่กลอนอ่านไปขับลำนำ มิเช่นนั้นจะไม่ได้เสียงไพเราะ ข้อแตกต่างระหว่างกลอนลำกับกลอนอ่านที่ชัดเจนที่สุดคือ กลอนลำไม่นิยมคำเสริม และคำสร้อย ที่สำคัญคือกลอนลำเคร่งครัดในเรื่องสัมผัสระหว่างวรรคต้องเป็นสัมผัสเกาะเกี่ยวกันไปตั้งแต่ต้นจนจบ กลอนลำที่ไพเราะที่สุดจะต้องเล่นสัมผัสใน และสัมผัสนอก ส่วนจำนวนคำ สุพรรณ ทองคล้อย (2524: 14) อธิบายว่าแต่ละวรรคมักไม่ตายตัวขึ้นอยู่กับท่วงทำนองในการร้องของหมอลำ ดังแผนผัง

วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยกลอนลำ เช่น วรรณกรรมเรื่องนิยายสุภาชีวิต พ่อสอนลูก ตัวอย่างเช่น

ฟังเยอปวงปราชญเจ้าเมธีชนทุกหมู่
ที่เคยฮู้เหตุเบื่องธรรมเจ้าหน่อพุทโธ
พวกที่เอาโตพันหนีไปม้มฝั่ง
พวกที่ยังอยู่ค้ำในพื้นแผ่นดินไทร

(บุญจันทร์ บัวจันทร์, 2544: 1)

ถึงแม้ว่านักวิชาการที่ศึกษาลักษณะคำประพันธ์กลอนลำหลายท่านจะอธิบายว่ากลอนลำมักมีลักษณะโดดเด่นคือเน้นสัมผัสทั้งใน และสัมผัสนอก แต่ก็มีวรรณกรรมคำสอนอีกหลายเรื่องที่ประพันธ์ขึ้นใหม่ไม่เน้นสัมผัส เพียงแต่จัดวางวรรคจัดวางคำให้เป็นระบบเรียบเรียงเป็นเรื่องราวที่เหมาะสมแก่การอ่านและการฟัง เช่น วรรณกรรมเรื่องแสงมณีแยงโลก ตัวอย่างเช่น

ขอให้มีสาวใช้แสนนางอุปัฏฐาก
ให้มือนกฮ่าน้องแพนเล่นแอ่นถวย
ทุกค่ำเช้าให้ขับเสพนั่นเนื่อง
อย่าได้มีคำขุ่นเคืองแคลนไย

(พรมมา พรหมसारो น.ธ.เอก, 2549: 6)

ลักษณะคำประพันธ์ของกลอนลำอีสานจึงมีทั้งแบบที่สัมผัสกันต่อเนื่องและไม่มีสัมผัส ทั้งนี้เพราะกวีจำเป็นต้องเรียบเรียงเรื่องราวค่อนข้างยาว บางช่วงอาจไม่มีสัมผัสเพื่อให้ง่ายต่อการเล่าเรื่องให้เป็นไปตามโครงเรื่องโดยไม่ต้องกังวลกับการสรรคำ

วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยกลอนลำมีจำนวนมากส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นใหม่ มีจำนวน 25 เรื่อง ได้แก่ ชนะสันตราชเทศนาคำสอน ท้าวกำพร้าว้าคำสอน เทวดาสอนโลก แทนน้ำนมแม่ นิทานกระต่ายในวงพระจันทร์ นิทานท้าวนกคุ้ม นิยายสุภาชิตพ่อสอนลูก พระอินทร์ใช้ชาติ มะไลหมื่นมะไลแสน แสงมณีแยงโลก คำกลอนนักเทศน์ คำสอนญาติโยมอีสาน โฉลกชายดีและชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว นานาสุภาชิตคำกลอน บุญนำกรรมแต่ง ประชุมกลอนคติธรรม คดีโลกคติธรรม คำสอนลูกสะใภ้ นานาปัญหาธรรม คำกลอนสอนโลก (เปิดโลก) ประมวลโตงโตยคำเว้าของนักเทศน์พร้อมปัญญาโลกธรรม ยาบสว่างนักเทศน์ ประมวลกลอนแหล่อีสาน แหล่เทศน์ประชันกลอน แหล่เทศน์ชาวโลกชาวบ้านนิยมและปรีศนนานาคำกลอน

เหตุที่วรรณกรรมคำสอนอีสานมักประพันธ์ด้วยกลอนลำน่าจะมาจากอิทธิพลของหมอลำที่มีวิวัฒนาการมาจากการเล่านิทาน สมัยก่อนชาวอีสานเมื่อมีงานบุญต่าง ๆ หรือกิจกรรมก็มักจะเล่านิทานสู่กันฟัง สมัยแรก ๆ เล่าธรรมดา ต่อมาเล่าเป็นคำกลอน โดยนิทานคำกลอนต่าง ๆ นี้จะมีบันทึกไว้ในใบลานที่เรียกว่า การอ่านหนังสือผูก ต่อมาได้เอาแคนเข้ามาประกอบและปรับทำนองการร้องให้ไพเราะยิ่งขึ้น จึงกลายมาเป็นหมอลำพื้น กลอนลำพื้นที่ดีจึงเน้นการดำเนินเรื่องหรือการเดินทาง แต่ต้องมีการสัมผัสตามลักษณะกลอนอีสาน (ประมวล พิมพ์เสน, 2552: 110-111) ในสมัยปัจจุบันหากมีการประพันธ์วรรณกรรมคำสอนขึ้นใหม่จึงนิยมประพันธ์แบบกลอนลำเพื่อให้ง่ายแก่การสื่อสารของกวี สามารถนำไปใช้ร้องลำ และอ่านได้ดี

กลอนอ่าน หรือโคลงสาร เป็นคำประพันธ์ที่นิยมใช้แต่งวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานที่แพร่หลายมากที่สุดมาจนถึงปัจจุบัน เรียกตามภาษาถิ่นว่า กลอนลำ (กัตถัญญ ชูชื่น, 2550: 113) ลักษณะคำประพันธ์ของกลอนอ่าน กัตถัญญ ชูชื่น (2550: 89) อธิบายว่าหนึ่งบทมีสองบาท เรียกบาทเอกบาทโท แต่ละบาทมี 2 วรรค วรรคละ 7 คำ แต่ละวรรคยังมีคำสร้อยหน้าหรือหลังได้อีก 2-4 คำ มีกำหนดเสียงวรรณยุกต์เอก-โท แต่ไม่นิยมสัมผัสสระ ดังแผนผัง

	(๐๐)	๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	บาทเอก
บาทเอก	(๐๐)	๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	(๐๐) บาทโท
	(๐๐)	๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	(๐๐) บาทเอก
บาทโท	(๐๐)	๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	(๐๐) บาทโท

บาทเอก หมายถึงบาทที่มีเสียงเอกกำกับ 3 ตำแหน่ง โท 2 ตำแหน่ง และเสียงเอกอนุญาตให้ใช้เป็นคำตายแทนได้ ส่วนบาทโท หมายถึงบาทที่มีวรรณยุกต์โทกำกับ 3 ตำแหน่ง และมีวรรณยุกต์เอก 3 ตำแหน่งเท่ากัน แต่ระดับเสียงโทขึ้นก่อน เมื่อนำไปแต่งเป็นเรื่องยาวอาจจะแต่งแบบบาทคู่คือ ให้บาทเอก บาทโทสลับกันเป็นคู่ ๆ ไปตั้งแต่ต้นจนจบ หรือจะแต่งแบบบาทเดี่ยวคือ แต่งบาทใดบาทหนึ่งอย่างเดียวไปจนจบก็ได้ (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521: 30-31) วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยกลอนอ่าน หรือโคลงสาร เช่น วรรณกรรมเรื่องเสียวสวาด ตัวอย่างเช่น

ก็หาก	ชนชู่มี้อ	ยูใส่เต็มเกวียน
	เอาไปเสีย	ที่คูสองชั้น
เมื่อนั้น	บาทฮามท้าว	แถลงกลอนกอยกล่าว
คีนนี้	ไผบ่ได้	ตายแท้ยู่ดี เจ้าเฮย

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2523: 28)

การวางรูปของกลอนเป็นแบบเดียวกับกาพย์ คือวางบรรทัดละ 1 บาท หรือบรรทัดละ 2 บาท ก็ได้ กลอนที่วางรูปบรรทัดละ 2 บาท จะมีลักษณะเหมือนกลอนแบบฉบับ แต่จำนวนคำในแต่ละวรรคไม่สม่ำเสมอ มีตั้งแต่ 7 คำ และไม่มีสัมผัสที่แน่นอน นอกจากนี้ในแต่ละบทยังมีจำนวนบาทไม่สม่ำเสมอ อาจมีสาม หรือสี่บาทก็ได้ (สุภาพร มากแจ้ง, 2530: 623-625) วรรณกรรมคำสอนที่แต่งด้วยคำประพันธ์ลักษณะดังกล่าว เช่น วรรณกรรมเรื่องสิทธราชสอนลูก ตัวอย่างเช่น

อันว่า	ของตัวนี้	ก็ยั้งแพงถนัดยั้ง
	ของเพื่อนนั้น	ยังอยากได้ง่ายตาย
	ผู้หานั้น	แวนแข็งสุดขนาด เรือนา

(ตฤพล ไชยสินธุ์, 2523: 5)

วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยกลอนอ่าน เช่น วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน คำสอนโลก ธรรมดาสอนโลก อินทนิยานสอนลูก พญาคำกอง (สอนไพร่) สีหราชสอนลูก เสียวสวาด ลุงสอนหลานและสุภาชิตสอนลูก ซึ่งมีทั้งวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นใหม่ และวรรณกรรมที่ปกริยรรตจาก ไบหลานเป็นเรื่องเก่าที่ได้ยินได้ฟังมานานเป็นที่รู้จักในท้องถิ่นจึงเป็นวรรณกรรมอีสานแบบคลาสสิกที่ ส่วนใหญ่มักประพันธ์ด้วยกลอนอ่าน หรือโคลงสาร รวมถึงวรรณกรรมคำสอนที่นิยมประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์นี้เพราะมีลีลากระชับ เร้าอารมณ์ สามารถสร้างแรงจูงใจ และมีผลทางด้านจิตวิทยามากกว่า รูปแบบอื่น (จิรภัทร แก้วกู่, 2549: 11) ผู้อ่านจึงสามารถเข้าถึงเนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ได้ดี ตลอดจนทำให้เนื้อหาคำสอนต่าง ๆ ที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมเป็นไปตามพันธกิจหลักของ วรรณกรรมคำสอนได้ดี นั่นคือการอบรมสั่งสอนคนในท้องถิ่น

กลอนเจ็ด ประมวล พิมพ์เสน (2552: 42-44) อธิบายว่ามีทั้งแบบเก่าที่ไม่นิยม สัมผัสแต่มีการเล่นคำเล่นสระล่นอักษร แบ่งเป็นวรรคหน้า 3 คำ วรรคหลัง 4 คำ แต่บางครั้งจะเติมคำ เสริมวรรคหน้าเพื่อเน้นหรือชี้ให้ทราบที่มาของคำยิ่งขึ้น และกลอนเจ็ดแบบมีสัมผัส วรรคหน้า 3 คำ วรรคหลัง 4 คำ มักสัมผัสคำที่ 3 ของวรรคถัดไป คำข้างหน้า 2 คำ อาจใส่เพื่อเน้นความหมายให้ ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังแผนผัง

(00)	0 0 0	0 0 0 0
(00)	0 0 0	0 0 0 0
(00)	0 0 0	0 0 0 0
(00)	0 0 0	0 0 0 0

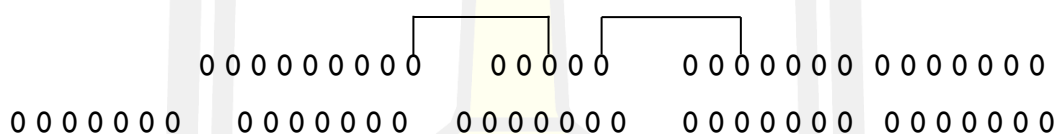
วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยกลอนเจ็ดมีเพียงเรื่องเดียวคือ วรรณกรรม เรื่องสิริจันโทวาทยอดคำสอน ซึ่งมีลักษณะคำประพันธ์เป็นกลอนเจ็ดแบบเก่า ไม่เน้นสัมผัส ตัวอย่างเช่น

ใฝ่ผู้จำศีลสร้าง	กินทางตักบาตร ก็ดี
เพลจ้งหันบ่ขาดเว้น	ประสงค์ตั้งต่อบุญ ดังนั้น
คนก็ไม่ทนาย้อง	เทวาก็ชมชื่น
บ่ท่อนตกต่ำค้อย	เป็นช้อยคอบให้ทาน เจ้าเอย
เถิงแม่นพากันสร้าง	กระทำบุญเป็นการใหญ่

(ปรีชา พิณทอง, 2527: 8)

ลักษณะคำประพันธ์ดังกล่าวผู้เขียน ปรีชา พิณทอง (2527) ได้ให้เหตุผลการประพันธ์เป็นกลอนเจ็ดไว้ในคำนำว่ามีวัตถุประสงค์เพื่อให้อ่านง่าย ฟังง่าย ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจได้ดี ดังนั้นจึงทำให้เนื้อเรื่องที่แต่งเป็นตอนเรียงร้อยต่อกันได้ดี

1.2) ร่าย หรือฮ้าย ความหมายของคำว่า “ฮ้าย” ในภาษาอีสานหมายถึงสำเนียง หรือเสียงที่เปล่งอย่างยืดยาวโหยหวนชวนวังเวง น่าจะมีมาแต่โบราณ เพราะปรากฏว่าในพิธีบายศรีสู่ขวัญ คำสูตร ขวัญล้วนแต่แต่งด้วยฮ้ายทั้งสิ้น ลักษณะคล้ายร่ายภาคกลางคือ วรรคหนึ่งมีจำนวน 5-7 คำ และมากที่สุด 10 คำ ฮ้ายแต่ละวรรคอาจจะสัมผัสสเกาะเกี่ยวกันไปจนจบใจความ หรืออาจจะไม่มีสัมผัสในบางวรรค แต่ส่วนใหญ่นิยมแต่งให้สัมผัสกัน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521: 27) จำนวนฮ้ายในบทสู่ขวัญขยายยาวขึ้น และมีสัมผัสร้อยเชื่อมกันโดยตลอดแบบร่ายภาคกลาง (สุพรรณ ทองคล้าย, 2524: 15) ดังแผนผัง

วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ร่าย (ฮ้าย) ดังปรากฏใน วรรณกรรมเรื่องสู่ขวัญอีสานร่วมสมัย ตัวอย่างเช่น

ศรี ศรี สิทธิพระพร บวรอดิเรก อเนกเตโช ชัยยะมังคละ มหา
 ลีริมังคะเรศ ศาสตราเทพพร้อมอาคม ขุนบรมปูนแต่งไว้ ลูกแก่นไ้ท้ออกกินเมือง ฤทธิเอื้อง
 ทะรงแท่นมือนี่แมนมหาคุณ ปุนแปลงดีดกแต่งไว้ ให้ลูกแก้วกิงลงมาเป็นราชาอยู่สืบสร้าง
 เมืองมิ่งกว้างนครศรี วันนี้ อุตมดีเป็นวันโชค จอมไตรโลกย์อมลือชา พระอินทราตนยศ
 ยิ่งเป็นจอมมิ่งอยู่เมืองแมน

(พระอธิการอินตา กวีวงศ์ น.ธ.เอก, 2556: 3)

นอกจากนี้คำประพันธ์ฮ้ายยังใช้ประพันธ์วรรณกรรมคำสอนที่เป็นเรื่องราว ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระอุปกุศุมาร ตัวอย่างเช่น

ปางเมืองค้พุทธเจ้าเอื้องสูงท้วระไว เทียวโผดล้ตัวใน
 โลกียให้ฮ้างเอื้องในพื้น หลังเห็นเบื่องมารโภยบังเกิด พญามาราริราชเจ้าสวรรค
 ฟ้าม่อหลังเนาว่าอยู่ในชั้นฟ้าเมืองใหญ่ปรนิมพุนเยอ เทวบุตรมารสวรรคฟ้า

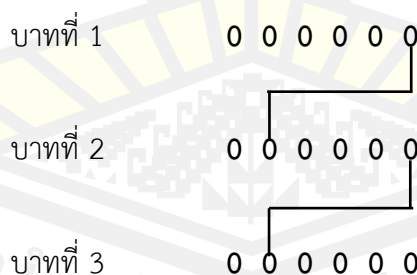
หลายแสนล้านอนันต์ตั้งคือตัว ในปรमितตะวดีชั้นฟ้ากรุงกว้างโกฏีแสน มีฤทธิเดช
กล้าเป็นยิ่งในสวรรคัล แลนา

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 2)

วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยร้อย (ฮ่าย) มีจำนวน 9 เรื่อง ได้แก่ นาง
วิชาชาแต่งงาน ประมวลนานาอาณิสงส์แผนใหม่ เล่ม 1 ประมวลนานาอาณิสงส์แผนใหม่ เล่ม 2
ประมวลนานาอาณิสงส์แผนใหม่ เล่ม 3 สูขัญญอีสานร่วมสมัย พระอุคุตผาบมาร ปัญหาเสียววาสดี
และคำเว้าสุภาชิตอิสาน ชุตบาลีโคก

1.3) กาบ หรือ กาบ วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยกาบ หรือ กาบ แบ่ง
ออกเป็น 2 ประเภท คือ กาบแบบอีสาน และ กาบแบบภาคกลาง ดังนี้

กาบแบบอีสาน กาบ ในภาษาอีสาน หมายถึงสิ่งของที่มีลักษณะเป็นกลีบบางซ้อน
กันเหลื่อมเป็นชั้น ๆ เช่น กาบกลาง กาบหมาก กาบกล้วย ลักษณะของร้อยกรองที่เรียกว่า กาบ จึง
หมายถึง ลักษณะคำประพันธ์ที่มีคำก่าย หรือสัมผัสสลับสับซ้อนเหลื่อมกันตั้งกาบกลาง กาบหมาก กาบ
กล้วย (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521: 22) กาบอีสานจะไม่กำหนดแน่นอนว่าบทหนึ่งมีจำนวนกี่บาท
เริ่มต้นจนจบความ หรือจบเรื่อง ไม่มีการเริ่มต้นใหม่ ฉะนั้น กาบอีสานหนึ่งบทจะมีกี่บาทก็ได้ บาท
หนึ่งมี 7 คำ แบ่งเป็น 2 ตอน คือตอนหน้า 3 คำ ตอนหลัง 4 คำ (ไม่นิยมคำสร้อย) ส่วนการสัมผัสเน้น
สัมผัสนอก และเป็นสัมผัสเสียงสระ คือคำสุดท้ายของบาทที่ 1 จะสัมผัสกับคำที่ 3 หรือ 2 ของบาท
ต่อไป เป็นเช่นนี้เรื่อย ๆ ฉะนั้น ลักษณะการสัมผัสจึงเหมือนงูกลิ้นหางไม่มีวันจบสิ้น (ธวัช ปุณโณทก,
2525:69) ดังแผนผัง

วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยกาบ เช่น วรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมุนี

ตัวอย่างเช่น

โอมพุทโธ นโมเป็นเค้า
ช้อยซิเว้า กาบพ์พระมุนี

พระมุนี

อยู่หัวเป็นเจ้า

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2533: 1)

ลักษณะการจัดวางคำในวรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมุนีเป็นไปตามตัวอย่างแผนผัง และมีการสัมผัสที่ตำแหน่งคำที่ 3 ของบาทถัดไปเรื่อย ๆ การสัมผัสเช่นนี้ยังพบในวรรณกรรมเรื่องปู่สอนหลาน แต่ไม่ได้สัมผัสที่คำที่ 3 และการจัดวางคำอาจไม่สม่ำเสมอ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ข้าจักได้แต่้มแต่งแปลงสาส์น

ปู่สอนหลานของเดิมสิแต่งเดิมเสริมย่อง

ของเก่านั้นเอากาพย์เป็นทำนอง

ความบ่คล้องบ่จองอ่านไปกระสุนแส่ว

อ่านไปแล้วบ่คักแนในความหมาย

(สวิง บุญเจิม, (ม.ป.ป.): 9)

วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยกาพย์ (กาบ) มีทั้งหมด 4 เรื่อง ได้แก่ กาพย์พระมุนี ปู่สอนหลาน หลานสอนปู่ และย่าสอนหลาน

กาพย์แบบภาคกลาง มีเพียง 1 เรื่อง คือวรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัด ประกอบด้วยกาพย์ 3 ประเภท ได้แก่ กาพย์สุรางคนางค์ 28 กาพย์ยานี 11 และกาพย์ฉบง 16 แต่งสลับกันเรื่อยไปดังนี้

กาพย์สุรางคนางค์ 28 กตัญญู ชูชื่น (2550: 95) อธิบายว่ามีบทละ 7 วรรค วรรคละ 4 คำ เวลาแต่งมักเขียนบอกไว้ต้นบทว่า สุรางคนางค์ 28 และเนื้อหาตอนใดเป็นเรื่องเศร้ามักเขียนว่า พิลาป ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัดบางตอน ตัวอย่างเช่น

ดูราศิษย์วัด	สามเณรคฤหัสถ์	หมดสิ้นทั้งมวล	
เจ้ายังเด็กอยู่	บรูที่ควร	มาจำค่านวณ	แต่ล้วนคำครุ
จำไว้ให้แน	อย่าเป็นอนเชื่อนแซ	เกลื่อนกลบหลู่	
เร่งพิจารณา	ปากว่าตาตุ	อย่าทำพรั่าพรุ	หูฟังตั้งใจ

(ภูมิจิต เรื่องเศษ, 2525: 2)

กาพย์ยานี 11 กัตถุญ ชูขึ้น (2550: 94) อธิบายว่าบาทหนึ่งมี 11 คำ วรรคหน้า 5 คำ วรรคหลัง 6 บาทหนึ่งมี 2 บาท คำสุดท้ายบาทต้นส่งสัมผัสคำสุดท้ายบาทต่อไป ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัดบางตอน ตัวอย่างเช่น

เจ้าจมานะเรียน	หมั่นขีดเขียนในสารา
เมื่อน้อยเรียนวิชา	ธรรมเนียมมาแต่โบราณ
เมื่อใหญ่ให้หาทรัพย์	ควรจะนับเป็นแก่นสาร
เร่งเรียนวิชาการ	จงทรมาณกายแลใจ

(ภูมิจิต เรื่องเดช, 2525: 2)

กาพย์ฉบง 16 กัตถุญ ชูขึ้น (2550: 94) อธิบายว่าบาทหนึ่งมี 3 วรรค วรรคละ 6 คำ ส่วนวรรคที่ 2 มี 4 คำ บาทหนึ่งมี 2 บาท ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัดบางตอน ตัวอย่างเช่น

ข้าบาทราชนานิมนต์	ขอสัตย์ทานบน	อย่าได้ทำต่อก่อกรรม
นักสิทธิ์ตอบกิจสนองคำ	มิให้รูปทำ	ขอนั้นจะเป็นไรมี

(ภูมิจิต เรื่องเดช, 2525: 16)

1.4) ผนว วรรณกรรมคำสอนอีสานที่ประพันธ์ด้วยผนว มีจำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมเรื่องพะยอม ยอดผนวก้อม กับผนว ประชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ซึ่งมีเนื้อหานำเสนอคำสอนผ่านคำประพันธ์แบบกลอนย่อย หรือที่เรียกว่าผนว

ผนวเป็นคำพื้นเมืองอีสานความหมายตรงกับภาษาบาลีสันสกฤตว่า ปัญญาและปรัชญา หมายถึงองค์ความรู้ด้านภาษา เริ่มจาก ญาบเว้า โตงโตย กาพย์ โคลง ร่าย ทุกชนิดหากมีความรู้ อธิบายวิชาการหรือวิชาชีพด้านหนึ่งด้านใดมักเรียกว่า ภูมิปัญญา แต่ถ้าพูดเป็นกลอน สุภาชิต สำนวน โวหาร เรียกว่าจอมผนว (ประมวล พิมพ์เสน, 2552: 35) ผนวจัดเป็นวัฒนธรรมการใช้ภาษาที่มีลักษณะเฉพาะของชาวอีสาน แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) ผนวที่แบ่งตามรูปลักษณ์ แยกย่อยได้ 2 ชนิด ได้แก่ ผนวที่ไร้สัมผัสต่อเนื่องกัน ถือเอาความและจังหวะของถ้อยคำที่ไม่เกี่ยวข้องกับสัมผัสเป็นหลัก และผนวที่อยู่ในรูปแบบร้อยกรอง มีสัมผัสระหว่างวรรคติดต่อกันโดยตลอดเช่นเดียวกับสัมผัสของ ร่าย 2) ผนวที่แบ่งตามเนื้อหา (สุพรรณ ทองคล้าย, 2524: 39-40) ได้แก่ ผนวสุภาชิต ผนวเกี่ยว ผนวคำสอน ผนวปรัชญา ผนวปริศนา และผนวเบ็ดเตล็ด (ประมวล พิมพ์เสน, 2552: 35)

พญาภาษิตมีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอน ให้คติเตือนใจ อาจเป็นคำกล่าวสั้น ๆ ที่เรียกว่า “พญาถ้อย” หรืออาจเป็นคำกล่าวยืดยาว เรียกว่า พญาเครือ มี 2 ลักษณะ คือ พญาที่สอนโดยตรง และพญาที่สอนโดยอ้อมในรูปของปริศนาธรรม (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521: 47) วัตรพญาภาษิตจึงเป็นพญาที่นักปราชญาโบราณอีสานแต่งขึ้นเพื่อให้คติสอนใจให้ผู้คนนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต จะเห็นได้จากคนอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบันสามารถดำรงความเป็นหมู่กลุ่ม ความเป็นญาติพี่น้อง มีการช่วยเหลือ เอื้ออาทร แบ่งปัน และมีน้ำใจต่อกัน ส่วนใหญ่จะอาศัยแนวคำสอนจากพญาภาษิตซึ่งแทรกปนอยู่ในวรรณกรรมอีสานบ้าง นิทานพื้นบ้านบ้าง (สำลี รักสุทธี, 2552: 13) พญาภาษิตจึงเนื้อหาที่คล้ายกับพญาคำสอน หรือบางครั้งอาจเรียกว่าเป็นพญาคำสอน เมื่อนำมาบันทึกเป็นแบบลายลักษณ์จึงเข้าลักษณะวรรณกรรมคำสอน เพราะมีเนื้อหามุ่งสอนเป็นหลัก

พญา หรือพะพญา อาจไม่มีรูปแบบคำประพันธ์ชัดเจน แต่ยึดเนื้อหาเป็นหลักที่แสดงภูมิปัญญาอันฉลาดของชาวอีสาน ซึ่งใช้ติดต่อกสื่อสารกันเพื่อแสดงออกถึงความรู้สติปัญญาและความฉลาดของผู้พูด หรือผู้ใช้ มีลักษณะคล้องจองกันเชิงสัมผัสฟังแล้วรื่นหู อาจเป็นร้อยแก้ว กาพย์ โคลง หรือกลอนก็ได้ (บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2544: 2) ในวรรณกรรมคำสอนทั้ง 2 เรื่องมีการประพันธ์เรียบเรียงเป็นแบบพะพยาย่อย หรือคำคมสั้น ๆ กาพย์ และกลอน พญาที่มีลักษณะเป็นคำคมสั้น ๆ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง พะพยา ตัวอย่างเช่น

กบ่ต้องดิ้งตายตั้งแต่ว่า งามบ่ต้องดิ้งได้ตั้งแต่ใบ

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2544: 15)

พญาที่มีลักษณะเป็นกลอน ดังปรากฏในพญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ตัวอย่างเช่น

ไฟบ่มีควันฮ้อน	คือไฟกองกิเลส
เตียนนี้เผาโลกแล้ว	พวมไหม้อยู่แผ่นดิน
โลภะคือความฮ้อน	เผาตงแปนแล้วป่า
กำลังเผาแม่น้ำ	พวมสิแห่งเขื่อนอุบล

(สำลี รักสุทธี, 2552: 237)

พญาที่ประพันธ์ด้วยกลอนดังกล่าวข้างต้นมีลักษณะการสัมผัสไม่สม่ำเสมอ แต่ก็มีการเล่นคำสัมผัสอักษร และเน้นความหมายของคำที่แสดงโวหารให้ผู้อ่านได้ตีความอย่างลึกซึ้ง โดยนำไฟมาเปรียบกับไฟกิเลสที่กำลังเผาไหม้โลก ไฟโลภะกำลังเผาป่าแม่น้ำให้เขื่อนแห้งขอด ซึ่งกวีได้อธิบาย

ว่าการสัมผัสคล้องจองอาจจะมีมากกว่าพยางค์ในสมัยก่อน เพราะกวีขึ้นชอบกาพย์กลอนเป็นทุนเดิม ประยุกต์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนอีสานปัจจุบัน (สำลี รักสุทธี, 2552: 230)

จากการศึกษาลักษณะเด่นด้านลักษณะคำประพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนอีสาน พบว่า ลักษณะคำประพันธ์ที่นิยมใช้แต่งวรรณกรรมคำสอนมากที่สุดคือกลอน (กอน) ซึ่งกลอนลำคือกลอนที่ นิยมมากที่สุด จำนวน 25 เรื่อง รองลงมาคือกลอนอ่าน หรือโคลงสาร จำนวน 9 เรื่อง และกลอนเจ็ด จำนวน 1 เรื่อง ตามลำดับ ส่วนร่าย (ฮ่าย) เป็นคำประพันธ์ที่นิยมรองลงมา จำนวน 9 เรื่อง คำ ประพันธ์ที่นิยมแต่งวรรณกรรมคำสอนเป็นลำดับที่สาม คือกาพย์ (กาบ) ซึ่งประกอบด้วยกาบบแบบ อีสาน จำนวน 4 เรื่อง และกาพย์แบบภาคกลาง 1 เรื่อง และคำประพันธ์ที่นิยมแต่งวรรณกรรมคำ สอนอีสานน้อยที่สุดคือ ฝน มีเพียง 3 เรื่องเท่านั้น กล่าวโดยสรุป ลักษณะเด่นด้านคำประพันธ์ของ วรรณกรรมคำสอนอีสานคือกลอนลำ ได้รับความนิยมมากที่สุดและใช้ประพันธ์วรรณกรรมคำสอนใน อดีตที่ปริวรรตจากใบลาน หรือหนังสือผูก และใช้ประพันธ์วรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์ขึ้นใหม่ใน ปัจจุบันอีกด้วย ดังตารางสรุปลักษณะคำประพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ต่อไปนี้

ตาราง 1 สรุปความนิยมลักษณะคำประพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนอีสาน

ความนิยมการแต่ง	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อยที่สุด
ลักษณะคำประพันธ์				
กลอนลำ	/			
กลอนอ่าน		/		
กลอนเจ็ด				/
ร่าย (ฮ่าย)		/		
กาบ (อีสาน)			/	
กาพย์ภาคกลาง				/
ฝน			/	

จากตารางสรุปความนิยมลักษณะคำประพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ผู้วิจัยได้จัดแบ่ง ความนิยมลักษณะคำประพันธ์ออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ มากที่สุด มาก น้อย น้อยที่สุด โดยตั้งเกณฑ์ จำนวนเรื่องตั้งแต่ 10 เรื่องขึ้นไป หมายถึงความนิยมการแต่งมากที่สุด จำนวน 7-9 เรื่อง หมายถึง

ความนิยมการแต่งมาก จำนวน 4-6 เรื่อง หมายถึงความนิยมการแต่งปานกลาง และจำนวน 1-3 เรื่อง หมายถึงความนิยมการแต่งน้อยที่สุด

2) กลวิธีการนำเสนอ วรรณกรรมคำสอนอีสานมีลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอที่น่าสนใจ 2 ประเด็น คือการตั้งชื่อเรื่อง และมุมมองการนำเสนอ ดังนี้

2.1) การตั้งชื่อเรื่อง วรรณกรรมคำสอนอีสานมีกลวิธีตั้งชื่อเรื่องที่สอดคล้องกับประเภทของวรรณกรรมหลายแบบ ซึ่งนับเป็นเสน่ห์ดึงดูดให้ผู้อ่านสนใจตั้งแต่หน้าปก ได้แก่ การอ้างชื่อผู้อาวุโส ท้าวพระยา นักบวช หรือเทวดาที่น่านับถือ อ้างชื่อตามตัวละครเอกในเรื่อง อ้างชื่อตามกวีผู้ประพันธ์ อ้างตามผู้รับคำสอน อ้างตามเนื้อหาที่ประพันธ์ และอ้างตามลักษณะคำประพันธ์ ดังนี้

การอ้างชื่อผู้อาวุโส ท้าวพระยา นักบวช หรือเทวดาที่น่านับถือ ทรงศักดิ์ ปรารค์ วัฒนากุล (2559: 90) อธิบายว่ากลวิธีการตั้งชื่อโดยอ้างถึงบุคคลที่เป็นที่รู้จักเป็นบุคคลที่ควรเคารพศรัทธาว่าเป็นผู้กล่าวสอนคติธรรมในเรื่องเป็นลักษณะกลวิธีชักจูงจิตใจผู้อ่านผู้ฟังให้คล้อยตามดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องปุจฉาวิสัชนา เทวดาสอนโลก พระอุปัชฌายามาร พระอินทร์ใช้ชาติ กาพย์พระ牟尼 ท้าวคำสอน ท้าวกำพร้าว้าคำสอน

วรรณกรรมเรื่องปุจฉาวิสัชนา กวีตั้งชื่อโดยอ้างถึงปูซึ่งเป็นผู้อาวุโสที่น่านับถือของลูกหลานว่าเป็นผู้กล่าวสอนหลานเพื่อจูงใจให้ผู้อ่านคล้อยตามว่าตนเองก็เป็นเหมือนลูกหลานที่เมื่อรับคำสอนต่าง ๆ มาปฏิบัติตามแล้วย่อมเกิดผลดีทั้งองาม ซึ่งสอดคล้องกับสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสานที่มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และให้ความเคารพผู้อาวุโส กลวิธีการตั้งชื่อดังกล่าวจึงมีพลังต่อความคิดและการกระทำของคนท้องถิ่น

วรรณกรรมเรื่องเทวดาสอนโลก พระอุปัชฌายามาร พระอินทร์ใช้ชาติ กวีตั้งชื่อโดยอ้างถึงเทวดา พระอุปัชฌาย์ และพระอินทร์ผู้มีอำนาจต่อความเชื่อดั้งเดิมของคนท้องถิ่นที่ว่าเทวดา หรือ แถนสามารถบันดาลทุกข์สุขของผู้คนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อเกี่ยวกับการกำเนิดฝนในตำนานพญาแถนซึ่งหมายถึงเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ และพญานาคนับเป็นเรื่องราวที่เป็นที่รู้จักกันในกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2561: 136) การกล่าวอ้างถึงเทวดาพระอุปัชฌาย์ และพระอินทร์ว่าเป็นผู้สอน จึงน่าจะมาจากรากฐานความเชื่อสิ่งศักดิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติที่ยังส่งผลต่อการสร้างพลังความเชื่อถือในคำสอนให้น่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

วรรณกรรมเรื่องกาพย์พระ牟尼 กวีอ้างถึงพระ牟尼 หรือพระสงฆ์เป็นผู้สอนซึ่งคนท้องถิ่นอีสานมีความผูกพันกับพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น การเคารพนับถือพระสงฆ์ที่นับเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าจึงนำไปสู่การสร้างศรัทธาในคำสอนได้อย่างลึกซึ้ง

อ้างชื่อตามตัวละครเอกในเรื่อง กลวิธีอ้างถึงชื่อตัวละครเอกนี้จะทำให้อ่านจดจำเรื่องราวได้ดี และสามารถนำไปเล่าต่อเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง เมื่อผู้คนในท้องถิ่นรู้จักอย่างแพร่หลาย คำสอนที่สอดแทรกไว้ในเรื่องจึงมีการสืบทอด และเป็นประโยชน์ทุกยุคทุกสมัย

วรรณกรรมคำสอนที่ใช้กลวิธีอ้างอิงตามตัวละครเอกในเรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมเรื่องอินทนิญาณสอนลูกนางวิสาขาแต่งงาน เสียวสวาด สีหราชสอนลูก นิทานกระต่ายในวงพระจันทร์ นิทานท้าวนกคุ้ม ท้าวคำสอน และท้าวกำพร้าว้าคำสอน

อ้างอิงตามกวีผู้ประพันธ์ เช่น วรรณกรรมเรื่องสิริจันโทวาทยอดคำสอน อ้างตามชื่อกวีเจ้าของผลงานคือเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร) ซึ่งเป็นชื่อเดิม แสดงให้เห็นความสามารถทางการประพันธ์ และการสอนของกวีที่มีพลังต่อความศรัทธาของผู้อ่านยิ่งขึ้น

อ้างอิงตามผู้รับคำสอน หรือผู้สอนอายุน้อย กวีอ้างอิงตามผู้รับคำสอน และผู้สอนที่เป็นผู้อายุน้อยเพื่อเป็นตัวแทนของผู้อ่านที่อายุน้อย และแสดงเจตนาในการสอน เช่น วรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัด หมายถึงศิษย์วัดและสามเณร กวีมีเจตนาที่จะสอนศิษย์วัดและสามเณร ให้เป็นประพจน์ปฏิบัติตามครรลองที่ดี จึงอ้างอิงเป็นชื่อเรื่องเพื่อเจตนาชัดเจน และวรรณกรรมหลานสอนปู่ กวีอ้างอิงถึงหลานเป็นผู้สอนซึ่งอาจผิดจารีตการสอนที่มักจะทำให้ผู้อาวุโสเป็นผู้สอน แต่ก็ก็เป็นตัวแทนของผู้สอนที่ปรารถนาจะตักเตือนผู้ใหญ่ที่อาจกระทำผิดได้ ทว่าไม่อาจว่ากล่าวได้ในชีวิตจริง จึงใช้วรรณกรรมคำสอนเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร

อ้างอิงตามเนื้อหาที่ประพันธ์ กวีอ้างอิงถึงเนื้อหาที่ประพันธ์เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจถึงแก่นเรื่องที่สอนตั้งแต่ได้อ่านหรือได้ฟังชื่อเรื่อง วรรณกรรมคำสอนที่ใช้กลวิธีอ้างอิงตามเนื้อหาที่ประพันธ์นี้มีหลายเรื่อง ได้แก่ ธรรมดาสอนโลก สุภาชิตสอนลูก แสงมณีแยงโลก มะไลหมื่นมะไลแสน คดีโลกคดีธรรม แทนน้ำนมแม่ ประมวลนานานานิสงส์แผนใหม่ เล่ม 1 ประมวลนานานานิสงส์แผนใหม่ เล่ม 2 และประมวลนานานานิสงส์แผนใหม่ เล่ม 3

อ้างอิงตามลักษณะคำประพันธ์ กวีอ้างอิงถึงลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ในชื่อเรื่องเพื่อเน้นย้ำความสำคัญของลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้สื่อสารคำสอน และชวนให้น่าอ่านยิ่งขึ้นเพราะกลอนเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่เข้าถึงง่าย อีกทั้งยังสอดคล้องกับลักษณะเด่นด้านลักษณะคำประพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนอีสานอีกด้วย วรรณกรรมคำสอนที่ใช้กลวิธีอ้างอิงตามลักษณะคำประพันธ์ ได้แก่ วรรณกรรมเรื่องคำกลอนสอนโลก และนานาสุภาชิตคำกลอน

นอกจากนี้ วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องมีคำว่า “สอน” ในชื่อเรื่องเพื่อแสดงเจตนาในการประพันธ์ชัดเจน คือประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้สั่งสอน เช่น วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน อินทนิญาณสอนลูก คำกลอนสอนโลก ธรรมดาสอนโลก ท้าวกำพร้าว้าคำสอนชาติ สิริจันโทวาทคำสอน และสุภาชิตสอนลูก

2) มุมมองในการนำเสนอ วรรณกรรมคำสอนอีสานมีลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอที่สำคัญคือมุมมองในการนำเสนอ คือตัวกลางระหว่างเรื่องเล่าและผู้อ่านอ่านการศึกษา “มุมมอง” หรือแปลจากภาษาอังกฤษว่า “point of view” หมายถึงการเล่าเรื่องจากสายตา หรือทัศนคติของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง (สรณัฐ ไตลังคะ, 2560: 57) ซึ่งวรรณกรรมคำสอนมีมุมมองในการนำเสนอ 2 แบบ ดังนี้

2.1) ผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 1 หรือกวีเป็นผู้เล่าเรื่องเอง ในวรรณกรรมคำสอน ผู้เล่าเรื่องมักเป็นผู้กล่าวคำสอน มี 2 ลักษณะ คือ กวีเป็นผู้เล่าเอง และกวีให้บุคคลในเครือญาติเป็นผู้เล่าเรื่อง

กวีเป็นผู้เล่าเรื่องเอง มีการใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 ในการเล่าที่หลากหลาย วรรณกรรมคำสอนกลายเป็นเรื่องกวีเล่าโดยแทนตัวเองว่า “เฮียม” หรือ “เรียม” ซึ่งมีความหมายว่า “พี่” ในภาษาอีสาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง มะไลหมื่น มะไลแสน ตัวอย่างเช่น

บัดนี้เฮียมจักแปลงสารไว้ในธรรมล่ำสุตรอนเฮี้ย ขอแก่เทเวท
เจ้าฟังแจ้จ้งสู่อังค์แต่ถ่อน ผุ่งหมู่เทพาพร้อมนาโคเนาใหญ่ก็ดี ขอให้มาอยู่ยั้งฟังช้อย
ขอตสารแต่ถ่อน อันว่าเทพาพร้อมจตุลาทั้งสี่ กับทั้งเทวดาด่านด้าวแดนฟ้าสู่ภาย
กับทั้งวงศาร้อยลุงอาบ้ำแม่อวนเฮี้ย

(น้อย อุ้นตุม, 2529: 1)

วรรณกรรมคำสอนบางเรื่องกวีใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 แทนตัวเองว่า “ข้า” “ช้อย” และ “ฉัน” ในการเล่า โดยอ้างถึงคำสอนของพระครูอาจารย์ที่มีความรู้เป็นที่นับศรัทธา เช่น วรรณกรรมเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอน ท้าวกำพร้าว้าคำสอน และวรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมนี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมนี ตัวอย่างเช่น

โอมพุทโธ	นโมเป็นเค้า
ช้อยซิเว้า	กาพย์พระมนี
พระมนี	อยู่หัวเป็นเจ้า
เว้าเมื่อหน้า	ยังกว้างกว่าหลัง

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2533: 2)

กวีให้บุคคลในเครือญาติเป็นผู้เล่าเรื่อง กวีมักแทนตัวละครเอกเป็นพ่อ ปู่ หรือหลาน โดยให้บุคคลที่เป็นที่นับถือ หรือเป็นที่รักในครอบครัวเป็นผู้เล่าเรื่อง และกล่าวคำสอน เช่น วรรณกรรมเรื่องปู่สอนหลาน หลานสอนปู่ อินทิญาณสอนลูก และสีหราชสอนลูก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง สีหราชสอนลูก ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ยังมี	บัณฑิตผู้	ผญาดีสอนลูก
ชื่อว่า	สีหราชผู้	แบ่งไว้สั่งสอน เจ้าเฮย

บัดนี้พ่อก็ เถ่าแก่แล้ว ชรากาลหนักหนื่อย เสียวเฮย
 พ่ออิ สอนสั่งไว้ เมื่อน้ำสืบทาน

(คณฺพล ไชยสินธุ์, 2523: 1)

นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนบางเรื่องก็ยังเป็นผู้เล่าเรื่องเองโดยไม่ใช้สรรพนามในการเล่า เช่น วรรณกรรมเรื่องเทวดาสอนโลก สุภาชิตสอนลูก ประมวลนานาอาณิสสส์แผนใหม่ เล่ม 1-3 ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องแทนน้านมแม่ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ มาจักกล่าวถึงเรื่องประวัติว่าวางกลอน คราวเมื่อพุทโธ
 ธรรมเทศนาสอนไว้ ในหนห้องคัมภีร์ชี้แมนแทนน้านมแม่เลี้ยงปางนั้นสืบทมา จัด
 ตาโรมหาราชา ท้าวจตุรงค์ทั้งสี่พร้อมกันถือเต้าน้ำดาถ้วนสู่พระองค์ กับทั้ง
 ดอกไม้พร้อมประธูปสิ่งของหอมไปยอถวายบูชาสู่พระองค์ตั้งถ้วน

(กัณหา (บ.ช.ย), 2544: 1)

2.2) ผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 3 วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องก็ใช้สรรพนามบุรุษที่ 3 ในการเล่าเรื่อง โดยใช้ชื่อของตัวละครเอก เช่น วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน นิทานท้าว
 นกคุ้ม พระอินทร์ใช้ชาติ เสียวสวาด และนางวิสาขาแต่งงาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางวิสาขา
 แต่งงาน และท้าวคำสอน ตัวอย่างเช่น

กิริ ดังสดับมา พระนางวิสาขานั้น บังเกิดในคัพโภทรแห่งนาง
 สุมณเมวี อรรคมเหสีของธัญชัยเศรษฐีในภททียะนครแคว้นอังคะ “สตตวลลิก
 กาละ” ในกาลเมื่อพระนางวิสาขามีชนมายุได้ 7 ปี สมเด็จพระชินสีห์ทรงเห็น
 อุปนิสัยแห่งเวทย์ลัตว์ ผู้ควรตรัสรู้มรรคผลนิพพานมีเสลพราหมณ์เป็นต้น

(ล.นาสสวัสดิ์ เปரியญ, 2548: 1)

มุมมองในการนำเสนอหรือมุมมองในการเล่าเป็นกลวิธีที่กวีเลือกใช้เพื่อนำไปสู่การ
 อธิบายเนื้อหาคำสอนได้อย่างแนบเนียน และเป็นตัวกลางสื่อให้ผู้อ่านให้เข้าถึง เข้าใจและคล้อยตามได้
 ดี การเล่าแบบสรรพนามบุรุษที่ 1 มีลักษณะเด่นคือทำให้ผู้อ่านรู้สึกเหมือนได้สื่อสารกับกวีโดยตรง
 ความใกล้ชิดระหว่างกวีกับผู้อ่านจึงมากขึ้น ความเชื่อถือศรัทธาในเนื้อหาคำสอนที่กวีนำเสนอผ่านการ
 เล่าจึงมีน้ำหนัก ในขณะที่เกี่ยวกับการเล่าแบบสรรพนามบุรุษที่ 3 ก็มีข้อเด่นที่น่าสนใจคือสรรพนามบุรุษที่

3 เหล่านี้ อาจเป็นต้นแบบที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนกระทั่งสามารถจดจำคำสอนได้อย่างขึ้นใจก็เป็นได้ ดังนั้น มุมมองการนำเสนอในวรรณกรรมคำสอนอีสานจึงมีลักษณะเล่าทั้ง 2 แบบอย่างเด่นชัด

3) การใช้สำนวนภาษาแบบท้องถิ่น การใช้สำนวนภาษาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานนับเป็นลักษณะโดดเด่นประการหนึ่งในด้านรูปแบบ ซึ่งอาจมีลักษณะ 3 ประการ ดังนี้

3.1) การใช้ภาษาอีสานในการประพันธ์ ภาษาอีสานนับเป็นลักษณะเด่นประการแรก ที่แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับภูมิปัญญาด้านภาษาการประพันธ์ ในวรรณกรรมคำสอน กวีท้องถิ่นจึงมักใช้ภาษาอีสานในการถ่ายทอดความคิดคำสอนเป็นส่วนใหญ่เพื่อสื่อสารกับผู้อ่านที่เป็นคนท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด ปรากฏเด่นชัดทั้งในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า และวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง “พะหย่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง” ตอนที่ 52 ที่นำเสนอคำสอนเกี่ยวกับการทำความดีว่า ถ้าเราทำดีแล้วคนเขาจะชังก็ช่างเขา ถ้าเราทำถูกต้องแล้ว คนเขาไม่ยกย่องก็ไม่เป็นไร ตัวอย่างเช่น

คันเฮาเฮ็ดดีแล้ว เขาชังก้อตามช่าง

คันเฮาเฮ็ดแมนแล้ว เขาบ่หย้อง ก้อช่างตาม

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2544: 139)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการนำคำศัพท์ภาษาอีสานมาใช้ในการประพันธ์ชัดเจนหลายคำ เช่น คำว่า เฮา หมายถึงเรา เฮ็ดดี หมายถึงทำดี ชัง หมายถึงชัง ช่าง หมายถึงช่าง เฮ็ดแมน หมายถึงทำถูกต้องแล้ว หย้อง หมายถึงยกยอ ซึ่งนอกจากจะเป็นการสื่อสารระหว่างกวีกับผู้อ่านอย่างใกล้ชิดแล้ว ยังแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ที่มีความเป็นอีสานเหมือนกัน นำไปสู่การสร้างความรักความสามัคคีของคนในท้องถิ่นอีกด้วย

นอกจากนี้ การใช้ภาษาถิ่นในการประพันธ์ยังปรากฏชัดเจนในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าเกือบทุกเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำกองสอนไพร่ที่กวีใช้ภาษาอีสานประพันธ์เกือบตลอดทั้งเรื่อง ซึ่งอาจมีคำภาษาไทยปะปน แต่ไม่ละทิ้งคำภาษาถิ่น ดังตัวอย่างตอนที่สอนว่าเมื่อเป็นใหญ่เป็นโตไม่ควรลืมตัวโกรธเคืองคุณครูบาอาจารย์เมื่อทำนอบรมสั่งสอน หรือบ่นว่า มีการใช้คำว่า ฮู้ แทนคำว่า รู้ คำว่า เพิ่น แทนคำว่า ท่าน คำว่า จ้ม แทนคำว่า บ่น คำว่า ฮ้าย แทนคำว่า ร้าย และคำว่า เคียด แทนคำว่า โกรธ ตัวอย่างเช่น

แนมท้อ ลางคนได้

พอได้ยศชื่อแล้ว

เป็นขุนใหญ่

ลืมเจ้าแห่งตน

กลางคนได้ความฮู้
ยามเมื่อ **เพิ่นจ่มให้**
เลยเล่าโลครูเค้า

อาจารย์สอนสั่ง
มันฮ้ายเคียดเค็ม
เนรคุณสมเสียด

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 11)

การใช้ภาษาถิ่นจึงเป็นลักษณะเด่นด้านรูปแบบของวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ปรากฏเด่นชัดตั้งแต่หน้าแรกกระทั่งถึงหน้าสุดท้าย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระอินทร์ใช้ชาติตั้งจะยกตัวอย่างบางตอนในตอนที่สองเรื่องการทาน ตัวอย่างเช่น

...บัดนี้เฮาจงพากันสร้างกินทานอย่าได้ขาดต่อกับบาตรทั้งยาคน้ำหมาย
มันในเครื่องทาน อันว่ากินทานนี้ของดีอันประเสริฐจริงตาย อย่าได้ทำโลกเลี้ยว
เมืองฟ้าก็บ่เห็น **สูง**คำเข้าตั้งต่อเอาทานอันฐะตั้งบังสกุลทานทอด แต่นั้นแซว ๆ
เสียงเท่าทั่วทั้งเมือง เขาก็ฟังความเดียวแห่งพราหมณาเฒ่า เขาก็เอากองบุญตั้ง
ทำบุญทำทานแจก...

(บุญศรี สุวรรณไตรย์, 2549: 43)

3.2) สื่อสารแบบตรงไปตรงมาและเรียบง่าย วรรณกรรมคำสอนอีสานมีลักษณะเด่นในการสื่อสารแบบตรงไปตรงมา และเรียบง่าย ซึ่งสอดคล้องกับบุคลิกลักษณะและอุปนิสัยของคนท้องถิ่นอีสาน เมื่อนำคำสอนมาประพันธ์จึงเป็นเนื้อหาที่อ่านแล้วเข้าใจง่ายได้ทันที ไม่ซับซ้อน และใช้ถ้อยคำที่เรียบง่ายเหมือนคำพูดที่สื่อสารกันในชีวิตประจำวัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำกลอนนักเทศน์ที่สอนโดยเชื่อมโยงเหตุ และผลของการกระทำด้วยถ้อยคำง่าย ๆ แต่เป็นสัจธรรมในกลอนอยาก เช่น ใครอยากทุกข์ให้มีลูกมาก ใครอยากเป็นเจ้าของนายให้เรียนวิชาความรู้ศิลปวิทยาต่าง ๆ ใครอยากเป็นนักปราชญ์ให้เข้าวัดฟังธรรม ใครอยากเป็นหมอลำให้หมั่นท่องกลอน ใครอยากมีความยุ่งยากให้ไปอยู่กับคน อยากมีชีวิตวุ่นวายให้เลิกกับภรรยา เพราะงานหน้าที่ทุกอย่างต้องทำเอง อยากเป็นคนขี้บ่นให้หาลูกเขยพูดอยากไม่เชื่อฟัง ใครอยากลำบากก็ให้ไปอยู่กับคนอื่น ใครอยากเมาแล้วพูดเสียงดังให้กินน้ำแกงที่เหลือจากคนอื่นกิน เพราะไม่มีกับแก้มก็ทำให้เมาหนักยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น

ไผอยากทุกข์ให้หมั่นเอาลูกหลาย อยากเป็นเจ้าของนายให้
เรียนศิลปศาสตร์ อยากเป็นนักปราชญ์ให้เข้าวัดฟังธรรม อยากเป็นหมอลำ
ให้ท่องกลอนดีมาก อยากยากให้ไปอยู่กับคน อยากสนลวงให้ปะเมียดเป็น

ฮ้าง อยากร้างให้เห็ดหมั้นทำ อยากร้างมำ ๆ ให้เอาลูกเขยเว้ายาก ไผ่อยาก
ลำบากให้อยู่มาเขา ไผ่อยากเมาเว้าแสงให้กินน้ำใต้ต่อน

(พระมหาสายทอง จนทโสภโณ เปริยญโท, 2548: 4)

การใช้ภาษาสื่อสารแบบตรงไปตรงมา และเรียบง่ายนับเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของ
ภาษาถิ่นอีสาน และแสดงให้เห็นอุปนิสัยใจคอของคนอีสานที่มีลักษณะปากกับใจตรงกัน คิดอย่างไรก็
สื่อสารออกไปเช่นนั้น เมื่อนำมาใช้กับการสอนในวรรณกรรมจึงไม่ซับซ้อน อ่านแล้วสามารถเข้าใจได้
ในทันที และได้แง่คิดสอนใจได้จริง

ลักษณะการใช้ภาษาแบบตรงไปตรงมาและเรียบง่ายนี้ยังปรากฏในวรรณกรรมคำ
สอนอีกหลายเรื่อง ทั้งวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า และวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะ
ไม่เป็นเรื่องเล่า ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอน ตัวอย่างเช่น

สูงพากันฟังจ้อจำเอาไว้ เป็นหญิงให้เขียนครองดอมเพิ่นจั่งดี
ตาย เป็นหญิงอย่าคร้านเขาเว้าแต่โตนั้นแล้ว เป็นหญิงให้แปลงสมอวยอ่อน
จริงตาย คั้นว่าจักปากกล่าวด้านเสียงน้อยให้ค่อยจານั้นเนอ คั้นว่าจักลีลา
ย้ายไปมาก็ให้ค่อย โอนอ่อนน้อมย้ายานพ่อแม่ตนนั้นเนอ

(พระครูคัมภีร์นิเทศ, มปป: 15)

จากตัวอย่างดังกล่าวไปเป็นการสอนการปฏิบัติตัวของผู้หญิง โดยใช้ภาษาเรียบ
ง่ายและตรงไปตรงมาโดยการบอกให้ปฏิบัติ เช่น ให้เรียนการบ้านการเรือนอย่าเกียจคร้าน
ให้พูดจาอ่อนหวาน และมีกิริยานอบน้อม รู้จักเคารพพ่อแม่ของตนเอง

3.3) การใช้คำที่แสดงถึงความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ในวรรณกรรมคำสอน กวี
มักใช้คำแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงเครือญาติอย่างเด่นชัด ไม่ว่าจะเป็น การใช้สรรพนามในการเล่า
เรื่อง หรือการสอนในเนื้อหาคำสอน การใช้สรรพนามในการเล่าเรื่องเป็นคำเชิงเครือญาติแสดงให้เห็น
ถึงความใกล้ชิดในการสื่อสารระหว่างกวีกับผู้อ่าน เช่น คำว่า เขียมหรือเรียม หมายถึงพี่ เพื่อ
สื่อสารกับผู้อ่านโดยตรง กวีมักใช้เขียม หรือเรียมเพื่อเล่าเรื่องคำสอนเพื่อให้ผู้อ่านเชื่อถือในคำ
สอนในฐานะอาวุโสกว่าอีกด้วย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมะไลหมื่นมะไลแสน ตัวอย่างเช่น

บัดนี้เขียมจักแปลงสารไว้ในธรรมล้ำสูตรอนเ้าย ขอแก่เทเวท
เจ้าฟังแจ้งสู่องค์แต่ถ่อน ผุงหมู่เทพาพร้อมนาโคนาคใหญ่กิติ ขอให้มาอยู่ยัง
ฟังข่อยขออดสารแต่ถ่อน

(น้อย อุทุมม, 2529: 1)

เนื้อหาคำสอนหลายตอนในวรรณกรรมคำสอนอีสานหลายเรื่องมีค่าที่แสดงถึงความสัมพันธ์เชิงเครือญาติปรากฏอย่างสม่ำเสมอ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนานาปัญหา ในตอนที่สอนคนรุ่นใหม่ที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด เหล้า เบียร์แล้วทำให้ขาดสติต่อยติฆ่าฟันพ่อแม่ญาติพี่น้อง และกลายเป็นคนมีนิสัยชอบลักขโมยของ ตัวอย่างเช่น

ฟังเอาแนพี่น้องป้อปลาย พวกพี่น้องทั้งหลายทั้งพ่อทั้งแม่ ทั้งผู้
เฒ่าผู้แก่ทั้งลูกทั้งหลาน ท้วทั้งภาคอีสาน ทั้งน้อยทั้งใหญ่ ตื่นแล้วไปตื่นขึ้นมาแล้วไป
 คนรุ่นใหม่มันต่างโบราณพวก**ลูกหลาน**หากินยาบ้า ไปหาเที่ยวฆ่าหาต่อยติกัน คน
 สำคัญหาปล้นหลัก เอาคัก ๆ ฆ่าฮอดผู้ปกครอง ฆ่า**พ่อแม่เจ้าของฆ่าลุงฆ่าป้า** กิน
 ยาบ้ากินเหล้า กินเบียร์ กินแล้วเสียนิสัยอุบาทว์ กินแล้วหาพิศพาลผู้อื่น มีดาษตื่นไป
 ทั่วโลก

(อาจารย์จันทา (ใหม่), 2544: 38-39)

การใช้คำที่แสดงความสัมพันธ์เชิงเครือญาติสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนอีสานที่มีความผูกพันกับเครือญาติ เมื่อประพันธ์วรรณกรรมคำสอนจึงมักใช้คำเชิงเครือญาติมาประพันธ์เพื่อปลูกฝังความสัมพันธ์เชิงเครือญาติไปพร้อม ๆ กับการอบรมสั่งสอนอย่างมีนัยสำคัญ และนำไปสู่การประกอบสร้างสังคมท้องถิ่นอีสานที่มีรากฐานมาจากความรักความสามัคคีในหมู่ญาติพี่น้อง และทำให้ดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างปกติสุข ไม่ทะเลาะเบาะแว้ง มีน้ำใจ และรู้จักให้อภัยกันและกัน เนื่องจากทุกคนในสังคมล้วนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

3.1.3 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาคำสอน

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีเนื้อหาคำสอนที่มีลักษณะเด่นที่สะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของคนอีสาน หลักการดำเนินชีวิตและที่มาของแนวคิดด้านการอบรมสั่งสอนลูกหลานอันสืบทอดมาเป็นวิถีชีวิตให้เห็นจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งส่วนใหญ่เนื้อหาคำสอนมีลักษณะการสอนแบบกว้าง ๆ เพื่อให้เป็นหลักยึดแก่บุคคลโดยทั่วไป กุหลาบ สายประดิษฐ์ (2529) ได้แสดงทัศนะว่าความรู้แบ่งออกเป็นความรู้ทางโลกและในทางธรรม ความรู้ในทางธรรมมีขีดขั้นสูงลุ่มลึกต่างกัน ความรู้บางอย่างมีความมุ่งหมายเพื่อแก้ไขปรับปรุงความเป็นอยู่ของชุมชนส่วนรวม ความรู้บางอย่างก็เป็นความรู้ที่เจาะจงให้แก่ละคน ประพฤติปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะประสบความสำเร็จให้ประโยชน์แก่ตน เมื่อมีคนประพฤติมากขึ้นก็จะส่งผลดีต่อชุมชน สัจธรรมทางพุทธศาสนาส่งเสริมสัจธรรมทางโลก เพราะช่วยยกระดับสัจธรรมทางโลกให้ไปสู่สุดยอดของสัจธรรม มนุษย์ก็จำเป็นต้องแสวงหาประโยชน์จากสัจธรรมทั้งสอง โดยผู้วิจัยจะหยิบยกประเด็นแนวคิดที่มีการกล่าวสอนในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องอย่างโดดเด่นมาอธิบาย

และแบ่งเนื้อหาคำสอนออกเป็น 2 ประเภท โดยยึดตามแนวคิดหลักที่ใช้สอน คือ คำสอนทางโลก และคำสอนทางธรรม ซึ่งจะอธิบายดังต่อไปนี้

1) คำสอนทางโลก ในที่นี้หมายถึงเนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอนที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อตนเองและสังคมทางโลกได้ดี ผู้วิจัยสังเคราะห์แนวคิดคำสอนเกี่ยวกับคำสอนทางโลกที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานอย่างเด่นชัดได้ ดังนี้

1.1) การเป็นผู้มีปียวาจา คือคำสอนพื้นฐานที่ใช้สอนบุคคลทั่วไปในการเข้าสังคม ปียวาจา คือวาจาที่อ่อนหวานน่าฟัง และทำให้เป็นที่รักของบุคคลทั่วไป แสดงให้เห็นว่าการใช้วาจาเป็นสิ่งสำคัญในการปฏิสัมพันธ์กับผู้คนในสังคม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเสียวสวาด ที่สอนเรื่องการใช้วาจาโดยยกนิทานประกอบการสอนว่า ผู้ที่พูดดีย่อมได้รับผลดี ผู้ที่พูดไม่ดีย่อมรับผลไม่ดีตามนั้น เหมือนนิทานเรื่องช่าง โจรถ่อยพูดจาไม่ดี ช่างโมโห จึงถูกช่างฆ่าตาย ในขณะที่นักปราชญ์ผู้หนึ่งพูดจาอ่อนหวาน พูดแต่สิ่งที่ดีที่ถูกคลองธรรม ช่างจึงมีใจอ่อนน้อมรับฟังคำสั่งสอน ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่ง	อย่าได้เทียบผู้เฒ่า	คนถ่อยโยโส นั้นเนอ
เขาย่อม	ปองคำตั่วะ	ว่าตัวเป็นฮ้าย
เป็นดัง	กฤษชะโรซ้าง	มุงคูลพญาใหญ่
วันนั้น	ความแอบป้อน	สอนฮู้เคียนเซียง
ยังมี	โจรถ่อยฮ้าย	หมู่หนึ่งมาเขา
เขาก็	จาคำแข็ง	ข่มพินแทงฆ่า
แต่นั้น	พลายสารซ้าง	ยินคำโจรกล่าว
	ใจวู้กล้า	เลยฆ่าเสียบความ
ยังมี	บัณฑิตผู้	พิจารณาตางพระราช
จึงให้	นักปราชญ์เจ้า	เคยต๋านฮิตคลอง
	ไปอยู่ใกล้	เว้าม่วนคลองธรรม
	คัมภีร์รังเล็ก	แลบหวานดีแท้
เมื่อนั้น	คชสารซ้าง	ยินคำแควนประเสริฐ
	ใจอ่อนซ้อย	มะทุ้อ้อยอ่อนหวาน
ช่างจึง	มีใจน้อม	ในคลองสอนสั่ง

(พระอริยานวัตร เขมจารีเถระ, 2522: 6)

การใช้วาจาที่ไพเราะน่าฟังจึงเป็นคำสอนที่สามารถเอาตัวรอดจากความตายได้ ดังนั้น การพูดจาดีน่าฟังจึงเป็นดั่งน้ำอมฤตหล่อเลี้ยงความสัมพันธ์ของมนุษย์ทุกผู้ทุกนาม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุภาสิตสอนลูกที่มีคำสอนเกี่ยวกับการพูดว่าไม่ควรพูดจาเสียงแข็งไม่น่าฟังหรือพูดทำร้ายจิตใจเพื่อนฝูง เพราะไม่มีใครที่ไม่ต้องการฟังคำพูดที่หวานหู ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่ง ยามเมื่อวาจาต้าน	ให้พอหวานหอมม่วน
อย่าได้ไขปากต้าน	แสงฟันเพื่อนหลาย
ไบหน้าใสสะอาดแจ่ม	แยงบ่เปื้อบานประดับ เจ้าเอย
นับตั้งเดี๋ยวโดยดวง	ดอกจุมจีแย้ม
แถมบอกถึงสถานห้อง	หัวใจใสส่อง
วาจาเป็นปองเยียม	เจียมไว้ก็ม่วนหู

(กัมมะสุทโธ ภิกขุ, 2545: 10)

การมีปิยวาจาเป็นคำสอนที่คนทั่วไปสามารถนำไปใช้ได้ในการดำเนินชีวิตอย่างร่วมสมัย เพราะไม่ว่ายุคสมัยใด มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม ทุกสถานภาพ ทุกเพศ และทุกวัยก็ย่อมต้องการฟังคำพูดที่ดีด้วยกันทั้งสิ้น คำสอนข้อนี้จึงนับเป็นแนวคิดที่มีลักษณะเด่นประการสำคัญของวรรณกรรมคำสอนอีสาน

1.2) ความกตัญญูต่อบุพการีและผู้มีพระคุณ นับเป็นคำสอนที่แสดงให้เห็นแนวปฏิบัติของคนดี การรู้จักบุญคุณและรู้จักตอบแทนบุพการีและผู้มีพระคุณ เป็นคุณสมบัติแรกของความเป็นมนุษย์ และยังสอนให้คนอีสานไม่ลืมบุพการีและผู้มีพระคุณ จึงเป็นการสร้างจิตสำนึกที่ดีทางหนึ่งและเป็นการสนับสนุนให้มีการช่วยเหลือเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันในสังคมยิ่งขึ้น เพราะเมื่อทำดี ช่วยเหลือใคร บุคคลที่เราช่วยเหลือก็จะไม่ลืมบุญคุณ และให้ความสำคัญต่อคนที่ช่วยเหลือเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องแทนคุณน้าคุณแม่ที่เน้น เรื่องการปฏิบัติตัวเป็นชายไทยที่ดีที่แสดงความกตัญญูต่อพ่อแม่ ตัวอย่างเช่น

พอหลายปีเดือนได้บุตราเลยใหญ่ เปรียบมาหากได้เฮานี้ก็ตั้งเดี่ยว
ควรที่กตัญญูให้มารดาผู้ลำบาก ทั้งบิดาพร้าพร้อมถนอมเลี้ยงให้ใหญ่มา
จนกระทั่งถึงได้เอาเฮาเข้าบรรพชาทรงเพศ บวชสืบสร้างศีลสร้อยศาสนา
กตัญญูกตเวทีให้ในธรรมพระเจ้ากล่าว แทนน้าคุณแม่เลี้ยงพระองค์ได้เทศนา

(กัณหา (บ.ช.ย), 2544: 6)

อีกทั้งการแสดง ความกตัญญูต่อพ่อและแม่ยังเป็นคุณธรรมที่ลูกทุกคนควรยกย่องไว้เหนือหัว เพราะพ่อแม่มีบุญคุณมากล้นเท่าฟ้าและดินที่กว้างใหญ่ไพศาล เลี้ยงดูลูกหลานจนเติบโตใหญ่ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนญาติโยมอีสาน ตัวอย่างเช่น

อันนี้เป็นดวงแก้วประจำใจลูกมิ่ง อันนี้เป็นกิ่งแก้วแนวคลองใส
คอ ข้อใหญ่เน้นให้ตั้งตอกตัญญูรู้จักคุณบิดาพรำมารดาแก้ว เฝื่อนั้นเป็นแนว
หน้าทำคุณมาก่อน พวกลูกหลานได้ใหญ่ย่อนสองเต่าพรำเพียร ควรที่ย่อเอาไว้
เหนือเศียรบนขม่อม พ่อแม่พร้อมให้ยอไว้เกษม บังคมไหว้ลิถึงคุณเข้าคำคุณ
เพิ่นมีมากล้าปานฟ้าและดิน

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 9)

ความกตัญญูต่อบุพการี และผู้มีพระคุณนับเป็นคำสอนที่ชาวอีสานปลูกฝังลูกหลานให้เป็นผู้ไม่ลืมคุณงามความดีของคนใกล้ตัว เช่น พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ญาติพี่น้อง เพื่อนเสี่ยวหรือแม่แต่วัวควายที่ช่วยไถนา สะท้อนให้เห็นความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่คนอีสานให้คุณค่า และยังสืบทอดไว้ในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง

1.3) การผูกมิตรและการคบมิตร นับเป็นแนวคิดคำสอนที่คนอีสานให้ความสำคัญไว้ในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง เพราะในวิถีชีวิตของคนอีสานมีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันและกัน ในชุมชน การผูกมิตรด้วยการแสดงน้ำใจในเรื่องต่าง ๆ และการรับน้ำใจ หรือความช่วยเหลือจากผู้อื่น จึงเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์อันเข้มแข็ง และดำรงอยู่อย่างสงบงามในท้องถิ่น ผู้คนจึงสามารถไว้วางใจกันและกันในการดำเนินชีวิตได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์ปู่สอนหลานที่สอนให้ลูกหลานได้ปฏิบัติตาม ไม่ให้ปฏิบัตินอกถิ่นนอกทาง ยามเดินทางไปไหนมาไหนจะได้รับน้ำใจจากคนท้องถิ่น ไม่ว่าจะ เป็น ด้านการอยู่ การกิน ที่พักที่อาศัย จะขอข้าวขอเกลือ หรือยืมเรือก็มีผู้หยิบยื่นให้อย่างเต็มใจ ตัวอย่างเช่น

ตะโตตั้งจาไปบทใหม่	หลานใหญ่แล้วให้จื่อคำสอน
เป็นอาภรณ์นิคมบ้านนอก	อยู่ชอกเขตคราวเมื่อคราวคืน
คุณเขามีนำกันฮ้อยสิ่ง	คุณหนึ่งนั้นฝากข้างกับควาย
คุณหนึ่งนั้นไปกรายแวงจอต	คุณหนึ่งนั้นฮอดแล้วค่านอน
คุณหนึ่งนั้นไปวนขอเข้า	คุณหนึ่งนั้นไปเว้าขอเกลือ
คุณหนึ่งนั้นยืมเฮือข้ามน้ำ	คุณหนึ่งนั้นยืมข้า้ทั้งพาย
บาทโตกรายเป็นทางหลายเส้น	เว้นบ่ได้ข้า้เหล่าคินถาม
เป็นความงามบอกทางให้ชื่อ	จื่อได้แล้วจึงได้ไต่ไป

(สวิง บุญเจิม, (ม.ป.ป.): 6)

นอกจากการผูกมิตรกับผู้อื่นแล้ว การคบมิตรยังเป็นแนวคิดที่สำคัญในวรรณกรรมคำสอน และสามารถนำมาปรับใช้ได้อย่างร่วมสมัย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวลนานาอาณิสสส์ แผนใหม่ เล่ม 3 ว่าด้วยอาณิสสส์ของผู้รุ่งโรจน์ ที่สอนว่าให้คบมิตร 4 ประเภท คือมิตรที่ช่วยเหลือกัน มิตรที่สามารถร่วมทุกข์ร่วมสุขกันได้ มิตรที่แนะนำแต่สิ่งที่มีประโยชน์ และมิตรที่มีความรักใคร่กันด้วยความจริงใจ ตัวอย่างเช่น

บัณฑิตว่าเป็นมิตรแท้ไม่ปกอลอกพุดบด ลองลวงเพื่อเจ้า ไม่
ประจบสอพลอหัวเราะ ชักชวนในทางที่ดีที่ชอบ เป็นมิตรที่ดีที่แท้ มีลักษณะ 4
คือ 1. มิตรมีอุปการะ 2. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข 3. มิตรแนะนำประโยชน์ 4. มิตรมี
ความรักใคร่ ทั้ง 4 จำพวกเป็นบุคคลที่ควรคบ

(พระอริการสมนิก ทินนยโส, 2545: 265)

การสอนให้รู้จักผูกมิตร และการคบมิตรเป็นแนวคิดคำสอนที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งในวรรณกรรมคำสอนที่สามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตจริงได้ และสะท้อนให้เห็นว่าคนอีสานให้ความสำคัญกับหมู่สหายเพื่อนพ้อง และการแสดงน้ำใจแก่ผู้อื่น ซึ่งดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของคนอีสานจนถึงทุกวันนี้ ดังจะพบเห็นทั่วไปจากการแสดงอภัยคำดีต่อผู้อื่นในงานประเพณีตามฮีตคองในแต่ละเดือน รวมถึงประเพณีการผูกเสี่ยวที่ส่งเสริมการกระชับมิตร และการสร้างเครือข่ายให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

1.4) การรักษาความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ เป็นแนวคิดคำสอนที่สื่อให้เห็นอัตลักษณ์ของคนอีสานได้อย่างเด่นชัด เนื่องจากบรรพบุรุษชาวอีสานให้ความสำคัญกับเครือญาติ และวงศ์ตระกูลจึงปรากฏคำสอนเกี่ยวกับการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องที่มีความผูกพันโดยสายเลือดอยู่เสมอเพื่อสืบทอดวงศ์ตระกูลให้ดำรงอยู่ และเป็นสายใยความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลาน ที่ย่าสอนให้หลานรักกันให้เหมือนไร่รักแดง และแต่งรักร้านไม่ให้ทอดทิ้งกันในยามยาก และหมั่นเยี่ยมเยียนกัน ตัวอย่างเช่น

ให้พวกเจ้ารักกัน

เสมอไร่รักแดง

ให้เจ้าแพงกันเหมือน

ตั้งแต่งรักร้าน

อย่าได้ละทิ้งกัน

ในยามจน

ถ้าได้พากพี่น้อง

ให้เที่ยวเยี่ยมยามกัน

(บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และนภาพร พิมพัวร์เมธากุล, 2545: 129)

แนวคิดคำสอนนี้จึงสืบทอดมาเป็นวรรณกรรมคำสอน และสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิยายสุภาชีวิตพ่อสอนลูกที่สอนให้พี่น้องรักกัน ถึงแม้ว่าพ่อแม่ไม่อยู่แล้วก็อย่างทอดทิ้ง และดูแลกันและกันเสมอ มิเช่นนั้นจะถูกดูแลจากผู้อื่น ตัวอย่างเช่น

อันว่าเจ้าผู้เฒ่าเอาใจใส่ นำเขาบ้างเดอ อย่าได้เอาฮูโตผู้เดียวเที่ยว
ต้น เสาหักกันสอนไว้ดูไปจนน้องใหญ่ อย่าสุไลปลอยน้องให้หมองมัวค้ำหนิ พ่อ
บมืออย่าได้ขับไล่กันเลย เขาสิหยันวงษ์เฮลสิโงเวลาคราวหน้า ขอให้บุตรทำตาม
ตามคำพ่อ รักษาโกโคตรเชื้อวงศ์ให้สูงเฮือง

(บุญจันทร์ บัวจันทร์, 2544: 7)

คำสอนดังกล่าวมาจากประสบการณ์ของบรรพชนแล้วนำมาประพันธ์เป็นวรรณกรรมคำสอนที่สามารถพิสูจน์ได้ เพราะไม่ว่ายุคสมัยใด หากในครอบครัวใด หรือวงศ์ตระกูลใดมีการทะเลาะเบาะแว้งกันก็ย่อมถูกนิพนธ์ว่าร้ายจากสังคม ดังนั้น พ่อแม่ปู่ย่าตายายจึงมักสอนเสมอว่าเป็นพี่น้องให้รักกัน อีกทั้งยังเป็นการจัดระเบียบสังคมโดยอ้อมของคนอีสานอีกด้วย

1.5) การศึกษาหาความรู้ ซึ่งแนวคิดคำสอนอาจหมายถึงรวมถึงการศึกษาหาความรู้ตามเพศ ทั้งเพศชายและเพศหญิง เนื่องจากในวรรณกรรมคำสอนมีการอบรมสั่งสอนให้ผู้ชายและผู้หญิงเรียนรู้ต่างกัน ผู้ชายมักสอนให้เรียนวิชาทำมาหากินเพื่อที่จะได้นำวิชามาเลี้ยงดูตนเองและครอบครัว ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอน ที่สอนให้ผู้ใช้เรียนวิชาจากสถานทำอุปกรณ์ปลา เรียนตีเหล็กทำมีดพรว้าไ้ชาย เรียนรู้วิชาปรุงยา และโหราศาสตร์ตลอดจนเรียนรู้คำสอนพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น

ชายใดฟังคำสอนฮ่ำเขียนก็ดีแท้ ศาสตร์ศิลป์นี้หลายประการมีมาก
จริงตาย ตีเงินแปลงสู่วันปมิเว้น แปลงฮูปไม้ชายจ่ายหลายแนว แท. มอญ. สาน
แตงนามชายได้ ตีเหล็กให้เป็นสมง่าวหอกมีดแลพรว้าชายแท้สู่แนว เขียนฮูปไม้
เป็นกระโตกขันชายบุงยังสรรพสิ่งมีชายได้ กับทั้งเขียนเวียนแถมสิ่งลายทุกสิ่ง
ควดฮูปไม้เป็นแท้สู่อัน เขียนหมอคองหมอยาป้วพยาธิ เขียนบีบคั้นเอ็นให้สว่าง
เขียนเอาหมอโหรฤกษ์ใหญ่ทั้งฤกษ์น้อยทวยคิ้วต่อยาม เขียนคองค้อนคองกลาง
และหอก เขียนฮิตพุทไรแท้สู่อันอันนั้น เขียนฮิตบ้านตั้งแต่งการเมือง ผุงหมู่ครอง
เสนาแต่งแปลงเมืองบ้าน ผุงนี้ชื่อว่าศาสตร์ศิลป์แท้เฝ้าเขียนดูประเสริฐจริงตาย

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, มปป.: 14)

การแสวงหาความรู้ของผู้หญิงนั้นเป็นการเรียนรู้การบ้านการเรือนเพื่อเป็นแม่ศรีเรือน เป็นภรรยาและเป็นแม่ที่ดี เนื่องจากในอดีตผู้หญิงถูกจำกัดให้อยู่ในพื้นที่ในบ้าน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอน ที่สอนให้ผู้หญิงเรียนตัดฝ้ายเพื่อทำมาทอผ้าให้เป็นผืนสวยงาม ตัวอย่างเช่น

บัดนี้เฮาจักสอนสั่งให้ฮีดหมครองหญิงก่อนน้อ สูงจงพากันฟังจื่อ
 จำเอาไว้ เป็นหญิงให้เฮียนครองดอมเพิ่นจั่งดีตาย เป็นหญิงอย่าคร้านจริงตาย
 คั้นว่าจักปากกล่าวด้านเสียงน้อยให้ค่อยจานั้นนอ คั้นว่าจักลีลาย้ายไปมากก็ให้
 ค่อย โอนอ่อนน้อมย่าย่านพ่อแม่ตนนั้นนอ ให้เฮียนตัดฝ้ายนวลอ่อนให้เป็นผง
 คั้นว่าเอามาเช็ญเส้นงามเสมอแม่ แล้วเฮียนเช็ญฝ้ายเสมอดีเลิงแลบจริงตาย จัก
 เอาทำก่อสร้างผืนกว้างก็หากงาม แล้วให้เฮียนตำผ้าลายต่างภาษา ทั้งผืนแดงผืน
 ลายนุ่งทรงตนแท้ เฮียนปักแล้วใหม่คำดวงยอดสรรพพันธ์ดอกไม้เอื้องแล้วสู้อัน
 นั้นนอ ผุ่งนี้ศาสตร์ศิลป์แท้ของหญิงให้จำจื่อเอาเทอญ

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, มปป.: 14)

แนวคิดคำสอนดังกล่าวจึงเป็นแนวทางปฏิบัติในการพัฒนาตนเอง และคุณภาพชีวิตได้ดี ทั้งยังสามารถนำมาปรับใช้กับวิถีชีวิตในปัจจุบันได้ โดยไม่จำเป็นต้องจำกัดการเรียนรู้ตามเพศซึ่งในปัจจุบันนี้ไม่ว่าจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิง การแสวงหาความรู้ย่อมทำให้ชีวิตมีทางเลือกมากขึ้นและนำไปสู่การแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตด้วยปัญญามากขึ้น

2) คำสอนทางธรรม ในที่นี้หมายถึง เนื้อหาคำสอนที่นำแนวคิดทางพุทธศาสนามาใช้เป็นคำสอนเพื่อเป็นหลักปฏิบัติที่ดีในการดำเนินใช้ชีวิต ซึ่งพุทธศาสนิกชนมักน้อมนำมาปฏิบัติ วรรณกรรมคำสอนมักนำแนวคิดทางพุทธศาสนามาประพันธ์เป็นคำสอนเพื่อให้ผู้อ่านเข้าถึงเนื้อหาคำสอนเชิงพุทธได้โดยง่าย อีกทั้งยังทำให้ผู้อ่านได้มีโอกาสเรียนรู้แนวคิดทางธรรมะอันเป็นประโยชน์ ผู้วิจัยสังเคราะห์แนวคิดคำสอนทางธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานอย่างเด่นชัดได้ ดังนี้

2.1) การดำรงตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี คือการนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติให้เกิดมรรคผล ได้แก่ การถือศีลห้า การรู้จักทำบุญ การรู้จักทาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระอินทร์ใช้ชาติ ที่นำหลักพุทธศาสนาการสอนให้รู้จักทำบุญทำทาน ตักบาตรหยาดน้ำทำบั้งสุกุลทานอุทิศกุศลแก่ญาติที่ล่วงลับ พร้อมทั้งถือศีลห้า ตัวอย่างเช่น

บัดนี้เฮาจงพากันสร้างกีนทานอย่าได้ขาดตักบาตรทั้งยาดน้ำ
 หมายมั่นในเครื่องทาน อันว่ากีนทานนี้ของดีอันประเสริฐจริงตาย อย่างไม่ทำโลก
 เลี้ยวเมืองฟ้าก็บ่เห็น ฮุงค่าเช่าตั้งต่อเอาทานอัฐฐะตั้งบังสกุลทานทอด แต่นั้น
 แช่ว ๆ เสี่ยงเท่าทั่วทั้งเมือง เขาก็ฟังความเดี้ยวแห่งพราหมณาเฒ่า เขาก็เอาทอง
 บุญตั้งทำทานแจก ศิลห้าจำไว้สู่คนทั้งหลายพร้อมโมทนาชมชื่น ยกใส่เกล้าของ
 เข้าทั่วเมือง

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, 2549: 43)

หลักการดำรงตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีอันเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต คือการรักษา
 ศิลห้า ซึ่งเป็นหลักธรรมคำสอนอีกประการที่สำคัญที่มักปรากฏในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง ดัง
 ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์หุลานสอนปู่ ที่หลานเตือนให้ปู่รักษาศิลห้าถืออันเป็นข้อปฏิบัติชั้น
 พื้นฐานของชาวพุทธทั่วไป ชายสูงอายุเป็นผู้ที่ควรแก่การเคารพ ควรเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในศีล ตัวอย่างเช่น

ปู่หากู้ตั้งแต่สอนหลาน	ทำปาณาฆ่าสัตว์เลี้ยงคาพ
เป็นบาปฮ้ายฝูงนี้บ่ควร	อทินนาลักเอาของท่าน
ให้ปู่ย้ายกายหน้าส้วยแหลม	กาเมแถมเมียเขาให้เว้น
ไหลอบเหล่านลงสู่อบาย	โทษมุสาตั่วะพรางยุเข้า
ไผช่างเว้าเป็นบาปเป็นกรรม	ไผช่างทำปากเหม็นปากก๊ก
ปากบ่ถักอักขระฐานกรรม	โทษสุรามั่วเมาคอบเหล้า
เป็นผู้เถ่าควรเว้นชู้คน	จักให้ผลเกิดไปกายหน้า

(สวิง บุญเจิม, (ม.ป.ป.): 35)

การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีนับเป็นคำสอนทางธรรมชั้นพื้นฐานที่ชาวพุทธทุกคนพึง
 ทราบ และนำไปปฏิบัติ ตลอดจนนำไปบอกสอนลูกหลานให้ดำเนินชีวิตที่ดีงามสืบไป ก่อนที่จะเรียนรู้
 คำสอนทางธรรมอื่น ๆ ที่สามารถนำมาปรับใช้ในชีวิต ซึ่งในวรรณกรรมคำสอนอีสานมักมีคำสอนที่
 โน้มนำไปสู่การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีแทรกอยู่หลายเรื่อง จึงกล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดคำสอนทางธรรม
 พื้นฐานที่สำคัญที่สุด

2.2) การรู้จักครองธรรม คือหลักปฏิบัติตนที่ช่วยขัดเกลาความประพฤติอย่างยั่งยืน โดย
 ยึดถือหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต ในวรรณกรรมคำสอน
 นอกจากประยุกต์หลักธรรมมาเป็นคำสอนเพื่อแก้ปัญหาชีวิตแล้ว ยังมีหลักธรรมที่สอนให้ครองใน
 ธรรมะเพื่อความสุขสงบที่ยั่งยืน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคติโลกคติธรรม ที่สอนให้ยึดครองยึด

ธรรมตามที่พระพุทธเจ้าสั่งสอน เพราะโลกนี้แปรปรวนไม่แน่นอนเที่ยงแท้ ทุกคติคือหนทางของความชั่ว ที่ทำให้ตกนรก ส่วนสุคติคือทางสุขที่ทำให้ขึ้นสวรรค์ ควรจดจำให้มั่น ว่าเป็นไปตามกรรมของผู้กระทำ ตัวอย่างเช่น

ให้ยูครองฮิตเค้าพุทโธเจ้าสั่งสอน คติตอนธรรมแจ้งแสดงเป็น
หลายแง่ โลกนี้แปรปรวนปั่นป่วนมีหมันเที่ยงตรง ทุกคติก็คือนำตรงเข้าในริยาบายลี
สุคติคือทางญาติพี่น้องลิเทียมขึ้นสู่สวรรค์ มีสองอันทอนี้คติดิธรรมจำแน บมีแวมฝีก
เว้นสองเส้นได้ไต่ตาม แล้วแต่กรรมของเจ้าผู้กระทำทุกอย่าง

(อ.ศิลา คานแก้ว, 2544: 35)

การยึดมั่นในคำสอนตามพุทธศาสนาจึงเป็นสังฆธรรมที่พุทธศาสนิกชนไม่สามารถ ปฏิเสธได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานท้าวณค่อม ที่สอนว่าการได้เกิดมาแล้วยึดถือคำสอนของ พระพุทธเจ้า นับเป็นโชคกลางที่ยิ่งใหญ่เสมือนแก้วที่มีค่า ดังนั้น อย่าประมาทให้ยึดมั่นในธรรม ตัวอย่างเช่น

การที่ได้เกิดกำประสพศาสนาพุทธ เกิดมาทันคำสอนหน่อพุทโธ
แกลงไว้ ก็หากเป็นบุญแท้ลาภลาภใหญ่ เป็นโชคได้เห็นแก้วแก่นมะโน อย่าได้
ประมาทม้างม้วนงนอนเฉย ให้ฮีบปือลือลูกแล่นนำความฮู้ ให้ฮีบฮุดส่าห์ฮู้คะตีฮี้
ตฮ้อม หาที่จั้งระวังไว้เพ็งพาพิทอน การที่ได้เกิดพ้อดวงยอดคำสอนอย่าได้วาง
เวนเสียให้หมันฟังเอาไว้ ให้หมันพากันเข้าอารามหลวงวัดใหญ่ ฟังเทศเฒ่าสังฆะ
เจ้ากล่าวสอนพี่น้อง

(ก.กิ่งแก้ว ป, 2548: 22)

การรู้จักครองธรรมทำให้ผู้รับคำสอนไปใช้นั้นไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตจึงถือว่าเป็น หลักปฏิบัติของชาวพุทธที่ติงามและเมื่อนำมาประพันธ์เป็นคำสอนในวรรณกรรมคำสอนจึงเป็นแนวคิด คำสอนที่สร้างศรัทธาให้ปฏิบัติตามได้ดี ทั้งยังประกอบสร้างสังคมท้องถิ่นให้มีพื้นฐานที่มั่นคงจากจิตใจ ที่เข้มแข็งถึงพร้อมด้วยธรรม

2.3) การเคารพพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ คือการมีสัมมาคารวะพระพุทธเจ้าผู้ เป็นศาสนาสอนให้พ้นทุกข์ด้วยตัวเอง พระธรรมอันเป็นหลักธรรมสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ ผู้เป็นตัวแทนสืบทอดพุทธศาสนา ซึ่งการเคารพพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์คือการทำนุบำรุง ศาสนาให้ดำรงอยู่คู่สังคมท้องถิ่น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประชุมกลอนคติดิธรรมที่สอนให้เคารพ 3

ข้อ 1 คือพระพุทธน้อมจิตระลึกถึง น้อมตนเทิดทูนไว้เบื้องสูงและอุทิศตนให้ตั้งอยู่ในความดี ข้อ 2 คือพระธรรมให้น้อมตนรับธรรมมาปฏิบัติเพื่อเป็นบุญกุศล และข้อสามคือพระสงฆ์ให้เคารพน้อมฟังคำสอนมาปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น

องค์พระชินศรีสั่งสอนเขาแล้ว หมดทุกแควหวังให้ความสุขน้อยใหญ่ หวังใคร่จูงพี่น้องมวลช่องและคา ข้อต้นบอกว่าตั้งอยู่คุณพุทธะ ทั้งการวาระตาพวกเขาประณมน้อมให้สั่งขอมจิตตั้งหวังใจอยากเพ็ง น้อมตนเข้าแอบตั้งคุณเจ้าที่สูง อุทิศตนเพื่อมุ่งตั้งต่อทางดี ข้อสองมีคือธรรมะการะว่าไว้ น้อมตนไปจับคั้นทำบุญกุศลส่ง สุจริตจับโปงไว้กับเขาอาจได้บุญให้ชื่นใจ...ข้อสามตื่นลุกด้วยอย่าลืมแม่พระส่ง ฮู้เพิ่นบ่อได้ซังซุกซ่อนธรรมโม เรียนได้โตมาสอนบอกเขาจาแจ็ง...

(พระอถิการสมนึก ทินนโยโส, 2545: 21)

การมีสัมมาคารวะทั้งการกระทำและด้วยจิตที่ประเสริฐจะน้อมนำให้ผู้ทีเคารพพ้นจากทุกข์ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวลนานาอาณิสสส์แผนใหม่ เล่ม 3 ที่อธิบายว่าพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ ไม่ว่าจะเป็นมาร พรหม ยักษ์ นาค ครุฑ มนุษย์ ภูต ผี ปีศาจ ต้นไม้ภูเขาที่ไม่สามารถเป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ได้ ตัวอย่างเช่น

ที่พึ่งอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของเรา ได้ความว่า มาร พรหม ยมยักษ์ นาค ครุฑ มนุษย์ สุบรรณ ภูต ผี ปีศาจ ต้นไม้ภูเขา ไม่เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของเรา ได้ความว่า มาร พรหม ยมยักษ์ นาค ครุฑ มนุษย์ สุบรรณ ภูต ผี ปีศาจ ต้นไม้ ภูเขา ไม่เป็นที่พึ่งอันประเสริฐ มีแต่พระพุทธเจ้าองค์เดียว หากยึดถือเคารพสักการะ ย่อมพ้นจากอภัยสมตามบรรยายภาซิต

(ท่านเจ้าคุณพระราชสารธรรมมุนี, 2544: 100)

แนวคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับคนอีสานที่มีความผูกพันใกล้ชิดผ่านวรรณกรรมคำสอน ดังนั้น พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์จึงเป็นสิ่งที่ควรให้ความเคารพบูชา สะท้อนให้เห็นอุปนิสัยอ่อนน้อม และจิตใจอันบริสุทธิ์ของคนท้องถิ่นในนัยหนึ่ง

2.4) การรู้จักบุญบาป บุญ หมายถึงการกระทำความดีให้เกิดขึ้น และชำระล้างความชั่วในจิตใจ อันได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลงให้หมดไป ซึ่งเป็นการขจัดปัดเป่าความเศร้าหมองยังผลให้จิตใจเกิดความสุข ส่วนบาปนั้นย่อมเป็นไปในทางตรงกันข้าม คนมีปัญญาใช้ชีวิตอยู่ได้ด้วยการทำบุญ ดังนั้นสิ่งที่ทำแล้วเกิดประโยชน์แก่ชีวิต ก็คือบุญ และสิ่งที่ทำแล้วก่อให้เกิดโทษแก่ชีวิตคือบาป (ฐาปนา บุญหล้า, 2558: 156) ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีความรู้คำสอนที่เกี่ยวข้องกับบุญบาป ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนำกรรมแต่ง ที่สอนว่าบุญบาปนั้นไม่มีรูปร่าง มองไม่เห็น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระธรรมหมวดใหญ่ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้มนุษย์รู้ดีรู้ชั่ว ตัวอย่างเช่น

*บุญบาปนี้ บ่มีร่างคือคน มองบ่เห็น อีกซ้ำดำเหลื่อมแนวไต้ พระภูมิตรีส
ไว้ในพระธรรมหมวดใหญ่ ไตรปิฎก บอกให้จำไว้อย่าหลงเจ้าเอ๊ย ทรงถนอมไว้ในห้อง
ครองพระธรรม*

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ม.ป.: 4)

การสร้างบุญเป็นสิ่งที่สอดคล้องสัมพันธ์กับกรรม เวร และบาป ซึ่งนับเป็นผลของการกระทำที่เป็นของคนผู้นั้นเอง ใครทำบุญย่อมได้รับบุญ ใครทำกรรมใดไว้อย่อมได้รับกรรม ใครทำเวรใดไว้อย่อมมีเวรนั้น และใครทำบาปใดไว้อย่อมมีบาปติดตัว ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเสียวสวาด ตัวอย่างเช่น

บุญไฟ	บุญมัน
กรรมไฟ	กรรมมัน
เวรไฟ	เวรมัน
บาปไฟ	บาปมัน

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2523: 120)

2.5) การประยุกต์หลักธรรมนำไปปรับใช้ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหัวใจสำคัญที่นอกจากยึดถือแล้ว ควรนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง ซึ่งอาจเป็นวิธีการแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างชาญฉลาด เช่น กาลามสูตร ที่สอนไม่ให้เชื่อด้วยเหตุผล 10 ประการ เช่น อย่าเชื่อด้วยการฟังตามกันมา เพราะอาจจะไม่ใช่เรื่องจริงก็ได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนานาปัญหาธรรม ตัวอย่างเช่น

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จจาริกไปในโกศชนบท บรรลุถึงเกสพุตตะนิคม แห่งหมู่ชนกาลามโคตร พระองค์ได้ตรัสสอนพวกกาลามชน ตอนหนึ่งมีจำนวน 10 ข้อ คือ 1. กาลามชน ท่านอย่าได้เชื่อโดยฟังตามกันมา 2. อย่าเชื่อโดยเข้าใจว่าเป็นของง่าสืบ ๆ กันมา 3. อย่าได้เชื่อโดยตื่นข่าว 4.อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา 5.อย่าได้เชื่อโดยนิกเดาเอาเอง 6.อย่าได้เชื่อโดยใช้ความคาดคะเน 7.อย่าได้เชื่อโดยตรีกตรองตามอาการ 8.อย่าได้เชื่อโดยชอบใจว่าตรงตามลัทธิของตน 9. อย่าได้เชื่อโดยถือว่าผู้พูดควรเชื่อได้ 10. อย่าได้เชื่อโดยนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา จงใช้ปัญญาพิจารณาตุเลเสียก่อน

(อาจารย์จันทา (ใหม่), 2544: 11)

คำสอนดังกล่าวเมื่อพิจารณาแล้วย่อมมีเหตุผล และเป็นวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ได้ ดังนั้น จึงสามารถประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้ทุกยุคทุกสมัย และทุกสถานการณ์ เช่น อย่าเชื่อโดยตื่นข่าว ในปัจจุบันเป็นยุคของข่าวสารที่มีอย่างแพร่หลาย การมีสติไม่เชื่อในทันทีจึงเป็นแนวทางที่ดีในการรับข่าวสารซึ่งอาจมีผลในการดำเนินชีวิต หรืออย่าได้เชื่อโดยนิกเดาเอาเองเพราะในสังคมเกิดการทะเลาะเบาะแว้งเพราะคาดเดาเองมามากนัก เมื่อเข้าใจหลักการดังกล่าวย่อมไม่เกิดปัญหาตามมา แต่เกิดปัญหาเป็นที่ตั้ง

นอกจากนี้ การประยุกต์หลักการคำสอนยังสามารถนำไปใช้ในการเข้าสังคมเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวลอานิสงส์แผนใหม่ เล่ม 3 ว่าด้วยผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ไปที่ไหนก็คนบูชาที่อธิบายว่าผู้ที่ไม่ประทุษร้ายมิตรเมื่อเดินทางไปแห่งไหนโดยย่อมมีผู้บูชาในที่นั้น ๆ ตัวอย่างเช่น

ตามธรรมดาบุคคลที่สัญจรไปในทิศานุทิศ มีจิตหวาดหวั่นพรั่นพรึงต่อ ราชภัย โจรภัย จึงตระเตรียมศาสตราวุธเพื่อป้องกันศัตรู บางทียกครุอัญเชิญคุณ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เวทย์มนต์คาถา ตะกรุด พิศมร เครื่องราง ของขลัง เพื่อป้องกันศัตรูในทิศนั้น ๆ ที่ไปแต่องค์สมเด็จพระจอมไตรตรัสว่า ผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตรไปทิศทั้ง 8 ย่อมมีผู้บูชา สมตามวาระพระบาลีเบื้องต้นว่า **ย° ย° ชนบท° ยาคิ** เป็นอาทิ แปลว่า ผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตรไปชนบทใด ๆ บ้านน้อยเมืองใหญ่ก็มีผู้บูชาในที่นั้น ๆ

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธตธรรมณี, 2544: 243)

คำสอนทางธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนดังกล่าวเป็นแนวคิดที่กวีนำมาจากคำสอนในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพศรัทธาด้วยพื้นฐานความคิดของคนท้องถิ่นมีความเชื่อที่สัมพันธ์กับแนวคิดเชิงพุทธอย่างเข้มแข็ง จึงทำให้คำสอนดังกล่าวมีพลังต่อการดำเนินชีวิต หรือปรับเปลี่ยนความคิดและพฤติกรรมไปในทางที่ถูกต้อง เมื่อนำมาประพันธ์เป็นวรรณกรรมจึงเป็นการประกอบสร้างสังคมท้องถิ่นอีสานให้เป็นไปตามที่สังคมปรารถนายิ่งขึ้น

ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอนอีสานคือการนำเสนอเนื้อหาคำสอนที่ครอบคลุมทั้งคำสอนทางโลกและคำสอนทางธรรม ทั้งยังสามารถนำมาใช้สอนได้อย่างมีมิติ ไม่ว่าจะเป็น คำสอนที่ใช้สอนบุคคลทั่วไป คำสอนที่ใช้สอนเด็ก คำสอนที่ใช้สอนผู้ชายหรือคำสอนที่ใช้สอนผู้หญิง ซึ่งนำไปสู่การประกอบสร้างสังคมท้องถิ่นให้เป็นไปตามอุดมคติ สืบทอดและดำรงอยู่อย่างร่วมสมัย เพราะเนื้อหาคำสอนหลายข้อสามารถประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันได้ดี เช่น หลักกาลามสูตรที่สอนไม่ให้เชื่ออะไรโดยไม่พิจารณาก่อน การไม่ประทุษร้ายมิตร การผูกมิตรและการคบมิตร การรู้จักแสวงหาความรู้ใส่ตน ความโดดเด่นของเนื้อหาคำสอนจึงประกอบไปด้วยความชาญฉลาดกวีที่สามารถทำให้ผู้อ่านหรือผู้รับคำสอนเข้าถึงเนื้อหาคำสอนได้อย่างลึกซึ้ง และผู้อ่านหรือผู้รับคำสอนก่อเกิดพุทธปัญญาในที่สุด

3.2. คุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสาน

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นที่สามารถนำมาพิจารณาได้ 5 ประเด็นใหญ่ ได้แก่ คุณค่าในฐานะคู่มือการใช้ชีวิต คุณค่าในฐานะสื่อสืบทอดครุลงอันดีงาม คุณค่าในฐานะคัมภีร์ยกระดับสติปัญญาของคนท้องถิ่น คุณค่าในฐานะวรรณกรรมที่มีกลวิธีการสอนด้วยศิลปะการประพันธ์ คุณค่าในฐานะเครื่องมือจัดระเบียบ เสริมสร้าง และป้องกันสังคมโดยอ้อม ดังนี้

3.2.1 คุณค่าในฐานะคู่มือการใช้ชีวิต

ตามสังขธรรมของมนุษย์ เมื่อดำรงชีวิตอยู่ในสังคมย่อมเติบโตขึ้นโดยเรียนรู้วิถีชีวิตจากสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัว ไม่ว่าจะเป็น ครอบครัว โรงเรียน หรือองค์กรสถาบันที่ส่วนสัมพันธ์กับตัวเอง ในแต่ละช่วงชีวิตมีเรื่องราวมากมายที่จำเป็นต้องเรียนรู้ทั้งจากการบอกเล่า และประสบการณ์ตรงที่ผ่านพบ แต่ในบางเรื่องจำเป็นต้องมีคู่มือการใช้ชีวิตเพื่อเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องตามครุลง วรรณกรรมคำสอนนับเป็นคู่มือการใช้ชีวิตของมนุษย์ได้ดี ซึ่งแต่ละภูมิภาคก็มีวรรณกรรมคำสอนที่มีเนื้อหาคำสอนแตกต่างกันตามบริบทของท้องถิ่น

วรรณกรรมคำสอนอีสานจึงมีคุณค่าในฐานะคู่มือการใช้ชีวิตของคนท้องถิ่นอีสานตั้งแต่เกิดจนตายตามประสบการณ์ของบูรพาจารย์ที่ถ่ายทอดมาเป็นคำสอน โดยมีเนื้อหาคำสอนตามช่วงวัยของชีวิต ดังต่อไปนี้

1) คู่มือการใช้ชีวิตในวัยเด็ก มักเป็นวรรณกรรมคำสอนที่ผู้สูงอายุเป็นผู้สอนหรือครูบาอาจารย์เป็นผู้สอนและผู้รับคำสอนเป็นหลานหรือศิษย์ผู้เยาว์ ได้แก่ วรรณกรรมคำสอนเรื่องปู่สอนหลาน ย่าสอนหลาน ลุงสอนหลาน และศรีสวัสดิ์วัต โดยสังเคราะห์เนื้อหาคำสอนได้ ดังนี้

1.1) ปลูกฝึงให้เป็นคนดี เป็นคุณธรรมที่ต้องปลูกฝังตั้งแต่เด็ก ในวรรณกรรมคำสอนที่ผู้รับคำสอนเป็นเด็กจึงมีเนื้อหาสอนให้เป็นคนดีส่งความหวังใยผ่านคำสอนไปยังหลาน ๆ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลาน ที่สอนให้หลานเห็นคุณค่าของการเป็นคนดี อย่าได้ลืมคำสั่งสอน เพราะย่ารักจึงบอกสอน ตัวอย่างเช่น

ย่านี่ฮักพวกเจ้า
 ปูนเปียบดวงตา
 จิงไต่่วนเวียนสอน
 แก่นทำดวงล้า
 อยากให้ฝูงหลานหล่า
 ดิงามท้อเฟิ่น
 อยากให้สูงเงินเทิน
 จิงเทียวเอ็นสั่งสอน
 ย่านแต่หลานอ่อนน้อย
 ตกตำคำคิด
 ย่านแต่พากันฮึด
 ขาดแคนตาแค่น

(บุญเกิด พิมพัรเมธากุล และนภาพร พิมพัรเมธากุล, 2545: 126)

1.2) เรียนรู้ฮึดครองสังคม คือสอนให้รู้แนวทางปฏิบัติตัวเมื่อเติบโตขึ้น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปู่สอนหลาน ที่สอนให้รู้กฎของสังคมว่าเป็นกำพร้าต้องทำตัวให้น่ารักอย่าให้ผู้อื่นไม่ชอบ เพราะจะไม่ได้ได้รับความเมตตา โดดเดี่ยวอยู่เพียงลำพัง ปลูกสร้างบ้านก็อย่างให้ไกลบ้านเกิด หรือห่างไกลทางหลวง อะไรที่ขวางทางก็อย่าไปข้องเกี่ยว รักญาติพี่น้องรักวงศ์ตระกูล หากปฏิบัติตามคำสอนย่อมเจริญรุ่งเรือง ตัวอย่างเช่น

กฎเขานันมีห้าสี่สาม	ฝูงนงค์ฮามจื่อจำเมื่อหน้า
เป็นกำพร้าอย่าให้เผินซัง	ปลูกเคหังอย่าให้ไกลบ้าน
ปลูกเฮือนฮ้านอย่าไกลทางหลวง	บ่อนไต่ขวางอย่าได้ไปต้อง
ฮักพี่น้องฝูงหม่วงศา	ฮักลุงตาอาวอาร์วเชื้อโคตร

(สวิง บุญเจิม, มมป: 21)

1.3) รักการแสวงหาความรู้ แนวคิดนี้สอนให้เห็นความสำคัญของความรู้ โดยเฉพาะลูกผู้ชายมีความรู้มากนับเป็นบารมีประดับตัวและมีค่ามากกว่าทรัพย์สิน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัด ที่สอนให้หาความรู้ประดับตัว เชิดชูตนเองและนับเป็นทรัพย์ที่มีค่ามหาศาล เปรียบเหมือนกับผู้หญิงที่มีรูปเป็นทรัพย์ ตัวอย่างเช่น

เจ้าเป็นชาติเชื้อชาย	ความละอายเจ้าจงมี
ความรู้ชูศักดิ์ศรี	เป็นสตรีรูปเป็นทรัพย์
ชาติชายถึงรูปร่าง	วิชาทรมาก็อับทรัพย์
เป็นคนตกรีกลับ	ใครจะนับว่าตนดี
เหมือนหนึ่งดอกชบา	เห็นต้องตาก็แต่สี
กลิ่นอายมิได้มี	เหมือนคนที่วิชาทรม
อบเชยรากฝังดิน	หอมมีกลิ่นย่อมลือนาม
เหมือนรูปคนไม่งาม	มีความรู้ชูศรีตน

(ภูมิจิต เรื่องเดช, 2525: 9)

1.4) เชื้อฟังคำสอนของครูบาอาจารย์ คือสอนให้รู้เปิดใจรับฟัง และเรียนรู้จากครูบาอาจารย์ผู้มีประสบการณ์มากกว่า อย่าเป็นที่สอนยากหรือสอนไม่ได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องลูกสอน ที่สอนให้รู้จักสอบถามความรู้จากครูอาจารย์ที่มีวิชาจึงจะประสบความสำเร็จ เหมือนการทอผ้า หากมีเข็มก็ต้องดูให้ดีเสียก่อนว่ามีด้ายประกอบการทอผ้าไหม หากจะเป็นผ้าฝืนที่งดงามได้ต้องรู้จักวิธีการทอที่ถูกต้อง อย่าได้อวดอ้างว่าเก่งทุกเรื่องโดยไม่เปิดใจเรียนรู้ ไม่ควรไม่เชื่อฟังคำสอนของครูบาอาจารย์ ให้ทำตัวเหมือนเรือที่ผ่านฝมือช่างขัดชุดมาอย่างสวยงาม ตัวอย่างเช่น

คันเจ้าหากมีเข็มแล้ว	ให้ถ้ามไหมดูก่อน
ไหมบมิฮ้อยกัน	สนได้ก็บังาม
คันชิตอฝืนผ้า	ให้หาครูผู้เพิ่นช่าง หลานเอย
เขานันเป็นผู้เยะย่องแต่้ม	แบ่งให้ก็จึงงาม
หลานอย่าได้โอตอ้าง	กระทำสิ้นครูสอน นั้นเนอ
เขาชีว่าแนวปูนา	ปากเป็นสะหาวพัน
“ให้เจ้า” ทำตนให้	คือคุณเฮือช่วง หลานเอย
พวกช่างเขาหากขัดชุดเกลี้ยง	แบ่งแล้วก็จึงงาม

(ทอง กัมมะสุทโธ, 2545: 1)

2) คู่มือการใช้ชีวิตในวัยหนุ่มสาว มักเป็นวรรณกรรมคำสอนที่มีเนื้อหาคำสอนชี้แนวทางปฏิบัติการใช้ชีวิตตามช่วงวัย ซึ่งวัยหนุ่มสาวเป็นวัยที่ต้องมีการเลือกคู่ การแต่งงาน และการครองเรือน หากเป็นลูกผู้ชายก็ต้องมีการบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ วรรณกรรมที่จัดเป็นคู่มือชีวิตในช่วงวัยนี้ เช่น วรรณกรรมเรื่องแทนน้านมแม่ นางวิสาขาแต่งงาน คำสอนลูกสะใภ้ สุภาชิตสอนลูก ท้าวคำสอน ท้าวกำพร้าว้าคำสอน โฉลกชายดีและชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว ฆะหยากุมิปัญญาท่องถิ่นอีสานและคนลาวล้านช้าง และคำสอนญาติโยมอีสาน โดยสังเคราะห์เนื้อหาคำสอนได้ ดังนี้

2.1) การตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ ซึ่งเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบุพการี ในวัยหนุ่มสาวที่โตเต็มที่แล้วมักถูกสอนให้ตอบแทนบุญคุณบุพการีที่เลี้ยงดูตนมา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องแทนน้านมแม่ ตัวอย่างเช่น

พอหลายปีเดือนได้บุตราเลยใหญ่ เปรียบปมาหากได้เฮานี้ก็ตั้ง
เดียว ควรที่กตัญญูให้มารดาผู้ลำบาก ทั้งบิดาพรังพร้อมถนอมเลี้ยงให้ใหญ่มา
จนกระทั่งถึงได้เอาเฮาเข้าบรรพชาทรงเพศ บวชสืบสร้างศีลสร้อยศาสนา
กตัญญูทเวทให้ในธรรมพระเจ้ากล่าว แทนน้านมแม่เลี้ยงพระองค์ได้เทศนา

(กัณฑ์ (บ.ช.ย), 2544: 8)

2.2) การเลือกคู่ เป็นเรื่องสำคัญสำหรับวัยหนุ่มสาว เพราะเป็นพื้นฐานที่ดีของการสร้างความครวัให้ยู่ดีมีสุข ถ้าได้คู่ดีก็จะทำให้ชีวิตเจริญก้าวหน้าในทุกมิติ ครอบครัวยั่งยืนและไม่มีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งหรือมีปัญหาตามมาภายหลัง คำสอนเกี่ยวกับการเลือกคู่จึงเป็นแนวทางปฏิบัติคู่มือชีวิตสำหรับวัยหนุ่มสาวที่มองข้ามไม่ได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุภาชิตสอนลูกที่สอนว่าผู้ชายที่ดีต้องมีความรู้และมารยาทดีจึงจะเรียกว่าเป็นชายดีสมควรร่วมชีวิตคู่ เพราะเป็นผู้นำที่ดีทำให้ชีวิตคู่มีความสุข ตัวอย่างเช่น

เป็นชายแข็งชื่อชั้น	สำคัญอยู่หลายอัน
เฮื้อแองขันแข็งกิง	เก่งฉกรรใจกล้า
การศึกษาก็มีพร้อม	เพียงพอสามารถ
มารยาทครบถ้วน	ดีล้วนจึงว่าชาย

(กัมมะสุทโธ ภิกขุ, 2545: 103)

ส่วนการเลือกคู่สำหรับผู้ชายควรเลือกผู้หญิงที่มีความคิดมีธรรมะประจำใจ รู้จักรักษาศีล ทำบุญทำทาน ไม่คิดนอกใจสามี และเก่งงานบ้านงานเรือน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวกำพำร้ำ คำสอน ตัวอย่างเช่น

ข้อ 45 หญิงใดคิดฉลาดอยู่ในแห่งคลองธรรม มีแต่ใจคิดต่อศีล
ทานแท้ ทั้งบ่คิดโลภเลี้ยวใจต่างพรางผัว การเขียนมีค่อยทำเพียรสร้าง หญิงนั้น
พื้นหากลือชาเท่าทั้งเมืองเทวโลก ทุกแหล่งหล้ายอຍ່องสู่ภาย หญิงนี้ควรที่เอา
กล่อมกลิ้งเป็นมิ่งเมียขวัญ บุญไผหลายก็จึงหวลเห็นพ้อ

(น้อย ผิวผัน, 2544: 9)

2.3) การเป็นสะใภ้ที่ดี ซึ่งเป็นคำสอนที่ใช้สอนผู้หญิง เมื่อแต่งงานออกเรือนไปแล้ว จำเป็นต้องมีหลักปฏิบัติเพื่อประคับประคองชีวิตคู่ให้ตลอดรอดฝั่ง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ที่สอนให้เอาแนวคิดเรื่อง “ไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า” มาใช้ในการครองเรือน เป็นสะใภ้ที่ดี ไม่ควรนำเรื่องในครอบครัวออกไปเล่าให้ผู้อื่นฟัง เพราะจะเป็นที่ติฉินนินทาของผู้อื่น และไม่ควรถือเรื่องไม่ดีนอกบ้านเข้ามาภายในบ้าน ทำให้คนในบ้านเดือดเนื้อร้อนใจ ตัวอย่างเช่น

อันว่าไฟในห้องเฮื่อนนางเนาอยู่ เกิดจากปุ๋ยเจ้าลุงบ้ำพำร้ำผัว
เกิดจากตัวของอาวอากี้ตามช่าง นางบ่ควรกล่าวเว้านำเรื่องออกไป บ่ควรไขคำ
แจ้งแถลงคนเฮื่อนอื่น แม่นลิสิ๊กและตั้นก็อำไว้อยาไซ มันจักคีนมาไหม้ตัวนาง
หมองหม่น คนเฮื่อนเคียงใกล้บ้านอย่าไปเว้าส่งเสริม อย่าได้เติมฝอยเข้าเอาไฟ
ไปจ่าย คั้นนางอดบ่ได้ก็ควรให้หิ้นตรง คิวำคำของน้องลิเป็นคุณหรือโทษ มันลิ
เป็นประโยชน์แท้หรือลิไหม้เมื่อลุน หรือลิปานพุนขึ้นเอาฝอยมาตี้ม อย่าหลงลืม
ปากเว้าเอาเรื่องบอกคน คำบ่สมควรเว้าตนนางอย่าแจกจ่าย

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 15)

นอกจากแนวคิดดังกล่าวที่นำมาเป็นแนวทางสำหรับการเป็นสะใภ้ที่ดีแล้ว ยังมีหลักปฏิบัติที่สะใภ้ไม่ควรละเลย ซึ่งเป็นการให้เกียรติสามีและครอบครัวสามี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางวิชาษาแต่งงาน ที่สอนว่าอย่านอนก่อนสามี และพ่อแม่สามี ควรทำงานบ้านให้เรียบร้อยเสียก่อน ค่อยนอนภายหลัง และไม่ควรรบรึกก่อนสามีและพ่อแม่สามี และคอยดูแลขณะที่ทุกคนในครอบครัวกำลังบริโภคอาหาร ตัวอย่างเช่น

ข้อ 7 ว่า “ฟังนอนให้เป็นสุข” นั้น คืออย่างนอนก่อนพ่อผัวแม่
 ผัว และผัวของตน ฟังทำวัตรปฏิบัติจัดทำกรงานที่ควรทำต่อพ่อผัวและผัวของ
 ตนนอนก่อนแล้ส จึงนอนต่อภายหลัง ข้อ 8 ว่า “ฟังบรีโศคให้เป็นสุข” นั้นคือ
 ไม่ให้บรีโศคอาหารก่อนพ่อผัวแม่ผัวและผัวของตน เมื่อชนเหล่านั้นบรีโศคอยู่ฟัง
 นั่งใกล้ ๆ เมื่ออะไรหมดเขาจะได้เรียกหาครั้นเสร็จแล้ว ตนจึงค่อยบรีโศคต่อ
 ภายหลัง

(ล.นาสสวัสดี เปริยญ, 2548: 35)

2.4) การเป็นสามีที่ดี คือหลักปฏิบัติสำหรับผู้ชายที่แต่งงานออกเรือนแล้ว ควรทำหน้าที่
 เป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดี และเป็นหลักให้แก่ครอบครัว ดังนั้น การเป็นสามีที่ดีจึงต้องมีธรรมประจำใจ
 ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนญาติโยมอีสานที่สอนเรื่องธรรมของผัว 5 อย่างที่ควรปฏิบัติต่อ
 ภรรยา ตัวอย่างเช่น

1. ต้องยกย่องถือว่าเป็นเมีย 2. อย่ากระทำทางเสีย ล้วงใจเมีย
 เจ้า 3. อย่าได้หาคำว่าดูแคลนดูหมิ่น 4. มอบความเป็นใหญ่เจ้าให้เมียนั้น
 ครอบครอง 5. หาของแต่งตัวให้ตามใจเมียลืชอบ ประกอบของเครื่องให้เมีย
 ได้แต่งตัว ต้นแม่่นผัวทำได้ในธรรม 5 อย่าง ดเมียลืห่างให้เจ้านอนฮื้ออย่าง
 สบาย ภายหลังได้เจริญไปเฮืองฮุ่ง ผุงผู้ชายล้าเชื้อฮีสานพื้นให้ชื่นชม

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 41)

นอกจากนี้การเป็นสามีที่ดียังต้องมีความรู้ความสามารถในเชิงประจักษ์ ดังปรากฏใน
 วรรณกรรมเรื่องพะยาภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานและคนลาวล้านช้างที่สอนว่าผู้ชายต้องปลูกสร้าง
 บ้านเรือนและทำงานสร้างครอบครัวให้มั่งมีศรีสุข ตัวอย่างเช่น

ผู้ชายแปงเฮือนฮาน
 คองเฮือนฮ่าง

เวียกงงานแสนฮั้น
 คือชายตกแต่ง

(บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, 2544: 186)

3) คู่มือชีวิตในวัยสูงอายุ คือหลักปฏิบัติที่ใช้เตือนใช้ผู้สูงอายุที่อาจประมาทพลาดพลั้งใน
 บางเรื่อง ถึงแม้จะเป็นที่เคารพ และยอมรับของลูกหลาน ทำหน้าที่คอยดักเตือน และอบรมสั่งสอน
 เป็นหลักก็ตาม วรรณกรรมคำสอนที่เป็นคู่มือสำหรับผู้อายุในวัยชรา ได้แก่ วรรณกรรมเรื่องหลานสอน

ปู่ ฆะหายภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานและคนลาวล้านช้าง และนานาสุภาชิตคำกลอน โดยสังเคราะห์เนื้อหาคำสอนได้ ดังนี้

3.1) วางตัวเป็นผู้ใหญ่ที่น่านับถือ คือวางตัวในศีลในธรรมให้สมกับที่ลูกหลานเคารพศรัทธา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องหลานสอนปู่ ที่กล่าวถึงลักษณะผู้สูงอายุที่ดีว่าไม่ควรขาดเรื่องของกินของท่าน หมั่นทำบุญ ถือศีลห้าอย่าได้ขาด ใจเย็นไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักขโมยของ ไม่ผิดลูกผิดเมียชาวบ้าน ไม่พูดโกหก และไม่ดื่มสุรามึนเมา ตัวอย่างเช่น

ของกินทานหามาป่ขาด	บ่ประมาทในแก้วทั้งสาม
หมั่นใจถามการบุญบ่คร้าน	เฒ่าฮากบ้านศีลห้าบ่ไล
เฒ่าใจเย็นสัตว์เป็นบ่ฆ่า	เฒ่าบ่บ้ำลักสิ่งของไผ
ตามวิสัยเมียเป็นเฒ่าเว้น	บ่กล่าวเล่นคำหลายคำพलग
เฒ่าฮู้ทางสุราบ่เสพ	เฒ่าคือเทพบ่จ่ายเงินแดง

(สวิง บุญเจิม, ม.ป.ป.: 83)

3.2) รู้จักปล่อยวาง คือไม่ยึดติดในสังขารของตน เพราะเมื่ออายุมากขึ้น ร่างกายก็เสื่อมโทรมลงเป็นเรื่องธรรมดา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนานาสุภาชิตคำกลอน ที่กล่าวถึงความชราไว้ว่าเมื่อถึงวัยชราผิวหนังก็เหี่ยวยุ่น หูตาก็ไม่ดี มือเท้าเหลืออง หน้าไม่เกลี้ยงใส เวลาจะลุกเดินก็ไม่คล่องแคล่วเหมือนยังหนุ่มสาว เพราะแขนขาโค้งงอ เป็นเรื่องสัจธรรมที่ไม่อาจหนีพ้นเมื่อเกิดมาเป็นคน ดังตัวอย่างเช่น

เฒ่าแก่แล้วเนื้อเหี่ยวหนังยาน หูตาเสียกะบ่คือยังน้อย ตีนมือ
คร่ำตนโตเหลือองหล่า หน้าบ่เกลี้ยงหูนั้นบ่ใส ยามลิกุยก่างย้ายยัวรยาตรลีลา ขา
แขนโขแข็งโงงอเงี้ยว บ่ได้แสนแพนหน้าโสภาคคือเก่า ยามเมื่อเฒ่าแก่แล้วแนวนี้
หากลู่คน ชื่อว่าเป็นคนนี้มีไผหนี่ได้จตุภยทั้ง 4 ถึงลีไปอยู่สี่ซุกซ่อนบ่อนผา ใน
คูหาเหวชั้นทีบ่ใด แม้ย่านแต่แวงลงหนี่เสมอเกลี้ยงอ้อยท่อยๆ

(พระทองสุข สุภาจาโร, ม.ป.ป.: 27)

3.3) หมั่นชวนลูกหลานทำบุญ คือการรู้จักเป็นต้นแบบที่ดีในการทำบุญ และหมั่นชวนลูกหลานให้ทำบุญเพื่อสร้างกุศลผลบุญในชีวิต ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องฆะหายภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานและคนลาวล้านช้าง ที่สอนให้อย่าเกียจคร้านการทำบุญให้ชวนลูกหลานทำบุญตักบาตรทุกวัน ฟังธรรมอย่าได้ขาดและให้มีเมตตาอย่ายกตนข่มท่าน ตัวอย่างเช่น

ให้ผู้เฒ่าชวณลูกชวณหลาน ชวณกินทานทำบุญอย่าค้ำน ชวณ
ลูกบ้าน ใส่บาตสู่ วัน ชวณลูกหลานฟังทำอย่าขาด ให้ละหลาดหนแห่งทางคุณ ใจ
เป็นบุญเมตตาแผ่กว้าง อย่าอวดอ้างย่องว่าโตดี ผู้กะดัดก็ยังมีใช้ ผู้กะด้อมีมาก
เหลือหลาย คนทั้งเมืองเหลือหลายฟายมาก

(บุญเกิด พิมพ์รวมเมธากุล, 2544: 205)

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีคุณค่าในฐานะคู่มือการใช้ชีวิตของคนท้องถิ่นให้มีหลักปฏิบัติเป็น
แนวทางที่ดี และเสริมสร้างให้มีความมั่นใจในการใช้ชีวิตในแต่ละช่วงวัยมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น วัยเด็ก
วัยหนุ่มสาว หรือวัยสูงอายุ เนื่องจากมนุษย์เราเรียนรู้ที่จะต่อสู้กับความไม่รู้ในเรื่องต่าง ๆ มากมาย
ตั้งแต่เด็กจนโตกระทั่งล่วงเข้าวัยชรา อาจมีบางเรื่องที่เราประสบการณ หรือไม่รู้หลักปฏิบัติในชีวิต
การมีคู่มือชีวิตไว้สำหรับเรียนรู้ประสบการณ์โดยอ้อมจากผู้รู้ผู้เคยผ่านประสบการณ์มาก่อนจนตกผลึก
เป็นคำสอนในวรรณกรรมคำสอนจึงทำให้เราสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว โดยไม่
จำเป็นต้องมีประสบการณ์ด้วยตัวเอง

3.2.2 คุณค่าในฐานะสื่อสืบทอดครรลองอันดีงาม

คุณค่าในฐานะสื่อสืบทอดครรลองอันดีงาม คือคุณค่าที่ดีงามของวรรณกรรมคำสอน
เนื่องจากทุกสังคมจำเป็นต้องมีแนวทางประพฤติปฏิบัติที่ดีเป็นบรรทัดฐานให้แก่คนในสังคม การสืบทอด
ครรลองอันดีงามนี้ทำให้ผู้คนเห็นคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนมากยิ่งขึ้นและเป็นกรอบจารีตที่
สร้างสรรค์สังคมให้ดำรงอยู่อย่างมีรากของวัฒนธรรมคำสอน ในวรรณกรรมสอนอีสานหลายเรื่องเป็น
สื่อสืบทอดครรลองอันดีงามหลายแนวทาง ซึ่งคนอีสานจะเรียกว่าฮีตคองหรือคอง ในที่นี้จะขอหยิบ
ยกครรลองหรือฮีตคองที่โดดเด่นมาอภิปราย ดังนี้

1) คองพ่อแม่ คือฮีตคองที่พ่อแม่พึงปฏิบัติต่อลูกซึ่งมีการสืบทอดคองนี้ไว้ในวรรณกรรมคำ
สอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนญาติโยมอีสานที่กล่าวไว้ว่าพ่อแม่ควรปฏิบัติต่อลูก 5
ประการ คือ ห้ามไม่ให้ทำชั่ว ชวณลูกประกอบกรรมดี ชวณให้เรียนวิชาต่าง ๆ หาสามีหรือภรรยาให้
ตามฐานะและมอบสมบัติให้แก่ลูก ตัวอย่างเช่น

1. คือข้อห้ามห้ามไม่ให้ลูกเฒ่าทำชั่วฉิบหาย 2. ชวณให้บุตรหญิง
ชายประกอบธรรมดีล้วน 3. ชวณให้เขียนความฮู้วิชาการทุกท่า 4. หาผิวเมียโก้ ๆ
มาให้แก่เขา 5. เขาต้องเอามูลมังมอบเขาคนก่อน อันนี้ขอให้จำเอาท่อนวิธีแปลงลูก
อ่อน ถือคำสอนข้อนี้แท้ตลอดตาย

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 29)

คองดั่งกล่าวมีลักษณะการสืบทอดโดยขอให้จำวิธีเหล่านี้ไปปฏิบัติต่อลูกและให้ถือเป็นคำสอนที่จะนำไปสอนลูกตลอดไป

2) คองลูก คือฮิตคองที่ลูกควรยึดถือปฏิบัติต่อพ่อแม่เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ที่เลี้ยงดูมา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนญาติโยมอีสานที่สอนว่าขอให้ลูกถือธรรม 5 อย่างอย่าได้ลืม คือ ให้เลี้ยงดูพ่อแม่เป็นการตอบแทนบุญคุณที่ท่านทั้งสองเลี้ยงลูกมาจนเติบโตใหญ่ ให้ช่วยเหลือการทำงานทั้งหลาย ให้สืบทอดและรักษาวงศ์ตระกูลของพ่อแม่ประพฤติดีประพฤดิชอบ และเมื่อท่านเสียชีวิตไปแล้วให้ทำบุญหาอย่างสม่ำเสมอ ตัวอย่างเช่น

*ธรรมของลูกทั้ง 5 ข้อขอให้เอาทั้ง 5 อย่าง อย่าได้วางละถึมถือ
ไว้บ่เขา จังลิสมาว่าเจ้าเป็นลูกจริง ๆ เป็นลูกคิงคนดีอีแม่เฮาลิตมแก้ม เพิ่นลิแกมพร
เอิ้นว่าคำแพงลูกของแม่ ขอให้ถือแท้ ๆ ธรรม 5 อย่างลิสม 1.พ่อแม่เลี้ยงใหญ่แล้ว
ให้เลี้ยงเพิ่นแทนคุณ 2.ให้อุดหนุนการงานช้อยมือของท่าน 3. ขอให้ดำรงไว้วงศ์
ตระกูลพ่อแม่ 4. ประพฤติดีแท้ ๆ ควรให้สืบล 5 ขอให้ทำบุญหาบาตเพิ่นมรณา
แล้ว*

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 29)

ครรถดั่งกล่าวมีการสืบทอด และประกอบสร้างคำสอนโดยย้ำเตือนให้ลูกยึดถือทั้ง 5 ข้ออย่าได้ลืมหรือเลิกปฏิบัติ จึงจะสมกับที่เป็นลูกที่แท้จริง เมื่อเป็นคนดีของพ่อแม่ท่านก็จะอายุพรและเรียกว่าลูกรักสมกับที่ได้ประพฤติดีประพฤดิชอบต่อพ่อแม่

3) คองชายหญิง คือ ฮิตคองที่สอนให้ผู้ชายและผู้หญิงเรียนรู้ปฏิบัติตามแล้วจะเกิดผลลัพท์ที่ดีตามมา ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานหลายเรื่อง ในที่นี้จะขอแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

3.1) คองชาย คือฮิตคองของผู้ชายที่ควรยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนาคกรรมแต่ง ที่สอนให้ผู้ชายดำรงตนเป็นชายแท้ อย่างมัวแต่วิ่งเล่นไม่สนใจการบ้านครัวเรือนและไม่ควรดื่มสุรา เสพสิ่งเสพติด เพราะจำทำให้เสียชื่อเสียงวงศ์ตระกูล จงศึกษาหาความรู้ ซื่อสัตย์ มั่นในความดี ให้คนทั่วไปสรรเสริญ ครั้นแต่งงานไปแล้วก็ให้รักเดียวใจเดียวอย่ามีภรรยาสองคนเพราะผิดคลองธรรม ตัวอย่างเช่น

*เป็นชายนี้ชายดือย่าแกมดินแท้ ให้เป็นชายแม่ ๆ แน แล้วจึงค่อย
ยิง อย่าเป็นชายวิ่งกวางบ้านมันบ่ดี ให้เป็นชายรอบด้านการบ้านการครัว อย่าได้แซ
เชื่อนวงเหล่ายามา เอาตนหนีให้ห่างเหินน้อหล้า ทั้งยาบ้าฝูงหมู่กัญชา เฮโรอิน ยา*

ฝันอยากได้กินฝูงนี้ เอาชีวิตให้ห่างไกลสุดเขต เป็นเหตุให้เสียชื่อตระกูล ครั้นเมื่อซาจับได้โทษนั้นหนักหนา หาประโยชน์ได้พาให้ล่มจนท่านเอ๋ย ให้ศึกษาเรียนรู้ฝูงหมู่การเฮือน ขอเตือนไว้ทำให้เชื่อ ถือสัจจะให้มันขันต่อแต่ความดี มีศีลธรรมประจำใจสู่มือ ให้เขาลือซาเจ้าทั่วเขตคามา ว่าเป็นคนดีกว่าคนทั้งโลก ฮักดีไวอย่าให้เสื่อมเสีย ครั้นมีเมียแล้วอย่าได้แอ้วมีสอง ผิดคลองธรรมกรรมนั้นตามสนอง

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ป.ป.: 7)

3.2) คองหญิง คือฮิตคองของผู้หญิงที่ควรยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอน ที่สอนให้ผู้หญิงขยันทำงานไม่เกียจคร้าน ยามพุดจาให้เสียงอ่อนหวาน ยามเดินให้ค่อย ๆ ก้าวเดิน รู้จักยำเกรงพ่อแม่ ฝึกเรียนตัดผ้าให้ได้เส้นงาม แล้วฝึกทอผ้าให้ได้ผืนงาม และเรียนปักผ้าไหมให้ได้ลายดอกไม้สวยงาม ทั้งหม่นนี้คือวิชาศาสตร์การเป็นผู้หญิงที่แท้จริง ตัวอย่างเช่น

เป็นหญิงอย่าคร้านเขาว่าแต่โตนั้นแล้ว เป็นหญิงให้แปลงสมอวนอ่อนจริงตาย คันว่าจักปากกล่าวด้านเสียงน้อยให้ค่อยจານั้นเนอ คันว่าจักลีลาย้ายไปมาก็ให้ค่อย โอนอ่อนน้อมย่าย่านพ่อแม่ตนนั้นเนอ ให้เฮียนตัดฝ้ายนวลอ่อนให้ เป็นผง คันว่าเอามาเชยเส้นก้างมเสมอแท้ แล้วเฮียนเชยฝ้ายเสมอดีเลิงแลบจริงตายจักเอาทำก่อสร้างฝืนกว้างก็หากงาม แล้วให้เฮียนตำผ้าลายต่างภาษา ทั้งฝืนแดงฝืนลายนุ่งทรงตนแท้ เฮียนแล้วไหมคำดวงยอด สรรพพันธ์ดอกไม้เฮืองแล้วสู่อันนั้นเนอ ฝูงนี้ศาสตร์ศิลป์แท้ของหญิงให้จำจ้อเอาเทอญ

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, ม.ม.ป.: 15)

4) ครรลองผัวเมีย คือแนวทางปฏิบัติของการใช้ชีวิตคู่ และการเป็นสามีภรรยาที่ดีตามฮิตคองที่วางไว้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเทวดาสอนโลกที่สอนฮิตคองการแต่งงานไว้ว่า ควรเลือกคู่ที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่พร้อมหน้าพร้อมตา ไม่ควรเลือกคนที่กำพร้าพ่อแม่ หรือกำพร้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากไม่เชื่อฟังคำสอนอาจจะต้องเลิกร้างต่อกัน หรือตายจากกัน และอาจจะทำให้เจ็บป่วยชีวิตไม่เป็นสุข ตัวอย่างเช่น

คันว่าปิตาไทมารดาพ่อแม่เขานั้น ยังพร้าพร้อมสองข้างก็หากควร ฮิตมีฉันใดแท้ให้ทำไปตามท่าน คำบูชาอันสั่งไว้โลถิมบ่ดี อย่าเห็นแก่หน้าฮู้คุณคันแก่กันเนอ ให้แม่นใจพ่อแม่เจ้าสองเฒ่าก็จึงดี อย่าได้เฮ็ดลบล้างมั่งง่ายครองผี

มันปมีมาจาดอครองคำแจ้ง หากจักเข็ดขวงแท้ผิวเมียสมสู่ ป่ตายก็ฮ้างทำสร้างบ่
เฮือน บ่ดั่งนั้นก็ขวงหมู่่วควาย ปีตาทั้งมารดาบ่อยู่ยืนถึงเฒ่า หากจักเป็นปางฮ้อน
หนาวเย็นเจ็บปวด เพราะว่าทำบ่ชอบด้วยพ่อแม่สั่งสอน

(น้อย ผิวผัน, 2494: 10)

ในวรรณกรรมเรื่องเทวดาสอนโลกยังกล่าวถึงฮิตคลองของชายหญิงที่มีกรรมเสมอกันเป็นลูก
กำพร้าทั้งคู่ไม่ควรแต่งงานกัน แต่ถ้าไม่ฟังคำสอนยืนยันจะแต่งงานต้องทำพิธีของขมาผู้เฒ่าผู้แก่ของ
วงศ์ตระกูลก่อนจึงออกเรือนได้ ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่งคั้นว่าหญิงชายนั้นเป็นกรรมพลอยเสมอภาคกันนั้น พ่อ
แม่เจ้าตายเมียนเก็งกัน อันนี้หากบ่สมควรให้เอากันเป็นคู่ เพราะคู่คนคู่เป็นกำพร้า
ของแท้บ่ดีท่านเอย คั้นบ่ฟังความเว้าเอากันเป็นคู่ดั่งนั้นจึงให้ปลุกตูปตั้งกลางบ้านจึง
สู่ขวัญนั้นเนอ แล้วให้สมมาเจ้าวงศาเฒ่าแก เพิ่นให้ศิลให้พรลาวงแล้วจึงเอาขึ้นสู่
เฮือนนั้นเนอ

(น้อย ผิวผัน, 2494: 11)

ฮิตคลองดังกล่าวเป็นแนวทางปฏิบัติกรรมมีคู่ที่บัญญัติไว้ในวรรณกรรมคำสอนซึ่งเป็นฮิตคลองที่
สอนให้เลือกคู่ชีวิตตามประสบการณ์ของคนโบราณที่เคยผ่านประสบการณ์มาก่อน พร้อมทั้งมี
แนวทางในการแก้เคล็ดเพื่อเป็นทางออก หากมีกรรมต้องอยู่ร่วมกันฉันทสมาภรรยา

นอกจากนี้ยังมีคองสำหรับการปฏิบัติตัวของสามีและภรรยา เมื่อแต่งงานครองคู่กันแล้วเพื่อ
เป็นแนวทางประคับประคองชีวิตคู่ให้ยาวนาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนำกรรมแต่งที่มีฮิต
คลองสามีว่า ต้องมี 5 ประการ คือ ยกย่องว่าเป็นเมีย ไม่ทำร้ายร่างกาย ไม่ดูหมิ่นชาติกำเนิด ไม่
นอกใจเที่ยวกลางคืน ให้เป็นใหญ่ในบ้าน และหาเครื่องประดับให้สมฐานะ ตัวอย่างเช่น

ข้อหนึ่งนั้น ให้เจ้ายกว่าเมีย อย่าได้เสเพตบต่อยตีกัน ข้อสองนั้น
อย่าดูหมิ่นประมาท กล่าวชาติเชื้อบ่ดีแท้อย่ากล่าวมา ข้อสามนั้น ท่านว่าบ่ให้
นอกใจเมีย เที่ยวกลางคืนมันบ่ดีเนอเจ้า ให้มีใจต่อน้องนางน้อยนงค์คราย ข้อสี่นั้น
กลั่นกรองลงมา อาสาให้ภรรยาเป็นใหญ่ในบ้านครัวเฮือน ข้อห้านี้ เครื่องประดับ
อาภรณ์ผัวต้องหาซื้อให้คือ บ้านพอเพียง เป็นขวัญแม่ฮ้อนางที่ทำได้ตามที่กล่าวมานี้
เป็นหน้าที่ฝ่ายชาย ไผทำตามฮิตคลองโดยแท้ความเจริญก้าวหน้า มันลือฮ้องในชีวา

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ป.ป.: 8-9)

ส่วนฮิตคองภรรยาในในวรรณกรรมเรื่องบุญนำกรรมแต่งอธิบายไว้ว่าต้องตื่นก่อนนอนที่หลัง ค่อยพูดค่อยจา อ่อนน้อมถ่อมตัว อย่านอกใจสามี ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือยและอย่าเมินเฉยการบ้าน การเรือน เวลาเพื่อนสามีมาบ้านให้ต้อนรับขับสู้อย่าหนีหาย จงรักสามีอย่ามัวแต่ไปเล่นไปหัวและมี ศิลประจำใจทุกวัน ตัวอย่างเช่น

ผู้เป็นภรรยา ปฏิบัติผัวดังนี้ ตื่นก่อนนอนที่หลัง เสียงดังนั้นให้
เจ้าพ่อลงมา การไปมาให้ถ่อมตัวอ่อนน้อม ถนอมผัวไว้อย่าได้นอกใจรักษาไว้
เงินทองของจ่าย ที่ผัวหามาได้รักษาไว้ให้ดี กิจการบ้านอย่าได้เมินเฉย ให้เจ้า
คอยฮับเพื่อนฝูงหมู่ผัวตน คนมาเยือนอย่าละเลินหนีจ้อย อันหนึ่งให้เจ้าฮักแพง
ผัว อย่าได้มัวแต่เล่นทางบ้านมันบ่ดี ให้เจ้ามีศีลธรรมประจำใจไว้คู่สรวิน

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ป.ป.: 9)

5) ครรลองชีวิต คือฮิตคองสำหรับบุคคลทั่วไปที่สามารถนำมาปฏิบัติแล้วเกิดผลดีในชีวิต ซึ่งเป็นแนวทางเกี่ยวกับเรื่องทั่ว ๆ ไปผ่านประสบการณ์มาเป็นคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง เสียวสวาด สอนฮิตคองเกี่ยวกับความไม่ประมาท คือให้ทำเรือไว้หลายท่า หม่าข้าวหรือแช่ข้าวสาร เหนียวไว้หลายบ้านเผื่อไว้จะได้มีกินมีใช้ เลี้ยงสัตว์ที่มีเขี้ยวเล็บไว้ระวังโจรผู้ร้าย ตัวอย่างเช่น

ให้เชื้อ	ฟันเฮือไว้แฮเหลื่อ	หลายท่า
	หม่าข้าวไว้หลายบ้าน	ทั่วเมือง
อันหนึ่ง	ให้หาข้าวไว้สัตว์สิ่ง	เป็นงา นั้นเนอ
เอามา	เขื่อนแข็งอยู่เขื่อน	ระวังล้อม
ฝูงนี้	ฮักขาข้าวของเขื่อน	ดีขนาด
ยามเมื่อ	โจรลอบเข้าเขาฮู้	ก่อนเฮา

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2523: 3)

ฮิตคองที่สอนเกี่ยวกับการใช้ชีวิตทั่วไปยังสืบทอดมายังวรรณกรรมคำสอนที่ประพันธ์ขึ้นใหม่ ในปัจจุบัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิยายสุภาชีวิตพ่อสอนลูก ที่สอนว่าจะทำการสิ่งใดให้ดูพี่ชาย พี่สาว อย่าเสี่ยงทำอะไรโดยไม่พิจารณา อย่าทำอะไรเล่น ๆ แล้วเลิกทำ จะไปทางรกเปลี่ยวอย่าไปคน เดียว ให้ไปทางหลวงทางกว้าง ตัวอย่างเช่น

ทำการหยั่งให้เบิ่งอายชายเอี้ยผู้เพิ่นเคย อย่าสุเลยการเสี่ยง
เสี่ยงตนพั้นหมู่ น้องต้องดูอย่างอายหมายสร้างดั่งกัน อย่าสุเฮ็ดสั้น ๆ ปั้นกระ
เตี่ยวคนเดียว อย่าสุเที่ยวทางฮกผู้เดี่ยวมันเลี้ยว ให้เจ้าเที่ยวทางกล่าวถนนวนหลวง
ลัด

(บุญจันทร์ บัวจันทร์, 2544: 6-7)

นอกจากฮึดคงที่สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันแล้ว ยังมีฮึดคงที่สอดคล้องสัมพันธ์กับ
ความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับชาวพุทธในท้องถิ่นอีสาน ดังปรากฏใน
วรรณกรรมเรื่องสี่ทราขสอนลูก ที่สอนให้รู้คลองธรรม อย่าประมาทละเลยคุณ 3 ประการ ประการ
แรก คือ พระพุทธที่เป็นเหมือนบันไดไต่ขึ้นสวรรค์ พระธรรมที่เป็นเหมือนร่มกันสู่สวรรค์ และพระสงฆ์ที่
เป็นเหมือนราวไต่ขึ้นสวรรค์ ตัวอย่างเช่น

พ่อจ๊ก	บอกให้ฮู้ สายใจเฮย	ฝูงฮึดคลองธรรม จื่อเอาจำไว้	พ่อเนอ
	ยาประมาทแท้	คุณแห่งสามประการ	นั่นเนอ
ยาได้	โลงค์ศีล	จื่อเอาจำไว้	
อันว่า	สี่สิ่งนี้	เป็นศีลอันประเสริฐ	จริงแล้ว
ไฟผู้	ทงแทบเนื่อ	เมื่อน้ำฮุ่งเฮือง	แท้ตาย
อันว่า	พุทธเจ้า	เป็นชั้นใดแก้วกาย	
ธัมโม	เป็นฮ่มกั้ง	บังขึ้นสู่สวรรค์	
	สังฆมนั้น	เป็นฮาวมือจับจ้อง	จริงแล้ว
ยามเมื่อ	สุรคุดเมี้ยน	เมื่อฟ้าสู่สวรรค์	พ่อแล้ว
ไฟผู้	ย่าแยงได้	เป็นคุณเท่าข้าว	จริงแล้ว
ให้ค่อย	นำสามเส้น	เป็นทางเที่ยวไต่	

(دنุพล ไชยสินธุ์, 2523: 2)

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีคุณค่าในฐานะสื่อสืบทอดครรลองอันดีงามให้เป็นแนวทางในการ
ปฏิบัติตัวและเป็นกรอบความคิดในการใช้ชีวิตของคนท้องถิ่น การสื่อแนวคิดดังกล่าวจึงแสดงให้เห็น
รากรอยความคิด อัตลักษณ์ และความปรารถนาดีอันสืบทอดด้วยการสอนและนำไปปฏิบัติก็จะเกิด
มงคลหรือผลลัพธ์ดีงามตามมา พร้อมทั้งเป็นการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นทำให้ครรลองดังกล่าวดำรงอยู่
อย่างมีความหมายในวัฒนธรรมท้องถิ่น

3.2.3 คุณค่าในฐานะคัมภีร์ยกระดับสติปัญญาของคนท้องถิ่น

คุณค่าในฐานะคัมภีร์ยกระดับสติปัญญาของคนท้องถิ่น คือคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ช่วยยกระดับสติปัญญาของท้องถิ่น จากความรู้ในระดับแนวทางปฏิบัติตัวตามครรลองที่ถูกที่ควรเป็นความรู้ที่มีความเข้าใจโลก และสัจธรรมตามยุคสมัยมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ เป็นความรู้ที่นำไปสู่พุทธปัญญาหรือการรู้แจ้ง ชี้นำให้เข้าใจชีวิตมากขึ้น หรือจากเดิมที่ไม่มีความรู้ในเรื่องใด แต่กลับเมื่ออ่านวรรณกรรมคำสอนแล้วช่วยให้มีความรู้ในเรื่องนั้นมากขึ้น กระทั่งสามารถดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกที่ควรในที่สุด ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ที่กล่าวถึงพุทธทำนายว่ามีการทำนายว่าโลกจะแตกเกิดไฟบรรลัยกัลป์เผาไหม้สรรพสัตว์ และคนจะลุกขึ้นมาฆ่าฟันกันซึ่งไฟบรรลัยกัลป์นั้นก็คือคนที่ขาดคุณธรรม เมามัวโลภโกรธหลง ไม่เกรงกลัวต่อบาป ทำให้บ้านเมืองมีแต่โจรผู้ร้ายฆ่าปล้นจี้ ตัวอย่างเช่น

พุทธทำนายบอกไว้	อีกบโตนโลกสิแตก พ่อแม่เอ๊ย
คนสิเกิดเดือดร้อน	วายุ่วนทั่วไป
ไฟบรรลัยกัลป์เข้า	สรรพสัตว์สิจุมจุ่ม
คนสิลุกขึ้นฆ่า	ชิงแย่งแข่งกัน
ไฟบรรลัยกัลป์นั้น	คือคนขาดคุณธรรม
โลภโกรธหลงมัวเมา	มีดมัวเหมิดด้าน
คนบ่กลัวเกรงย่าน	บาปกรรมนำส่ง
มีแต่ฆ่าปล้นจี้	โจรฮ้ายนั่งเมือง

(สำลี รักสุทธี, 2552: 260)

คำสอนดังกล่าวเสมือนคัมภีร์ช่วยยกระดับปัญญาของคนอีสาน ซึ่งจากเดิมเคยมีความเชื่อเกี่ยวกับพุทธทำนายอันเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ชาวอีสานมีความผูกพันอย่างใกล้ชิดมาช้านาน เมื่อนำมาประพันธ์ใหม่เพื่อใช้สอนคนในยุคใหม่ กวีได้เปรียบคำทำนายเป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในปัจจุบัน ทำให้เนื้อหาคำสอนมีความร่วมสมัย สามารถยกระดับสติปัญญาของผู้ถูกสอนได้จริง เพราะชี้นำให้เกิดปัญญาตามมา

วรรณกรรมคำสอนที่มีเนื้อหาคำสอนชี้นำปัญญาอีกเรื่องหนึ่งคือ ฆะทยาภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานและคนลาวล้านช้าง ซึ่งมีเนื้อหาคำสอนสะท้อนภาพสังคมปัจจุบันได้อย่างร่วมสมัยจากการตกผลึกความคิดของกวี ตัวอย่างเช่น

คนหลักเป็นใบ้	ใจเบาคิดบ่ถึกเสียแล้ว
หินแฮ่ไหลล่องแก่ง	โฮฮ้อยสะหนั้นเมือง

(บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, 2544: 233)

คำสอนดังกล่าวข้างต้นหมายถึงคนที่เคยเป็นหลักของบ้านเมืองและเป็นนักปราชญ์จะกลายเป็นคนใบ้ และกลายเป็นคนใจเบาเพราะคิดในทางไม่ถูกต้องทำนองคลองธรรม พวกกรวดหินในท้องน้ำจะลอยขึ้นมาไหลไปตามลำแม่น้ำ ส่งเสียงโห่ร้องดังก้องไปทั่วเมือง สะท้อนให้เห็นว่าในสังคมเน่าเฟะนี้คนที่เคยเป็นนักปราชญ์เป็นที่เคารพของประชาชนก็ไม่ตั้งอยู่ในความถูกต้องตามหลักศีลธรรม เพราะถูกพวกโจรครองเมืองซื้อตัวไป ทำให้เป็นคนโลเลไร้หลักการ ขณะเดียวกันพวกคนถ้อยไร้ศีลธรรมก็มีมากมายเต็มบ้านเต็มเมือง คำสอนนี้จึงนำไปใช้เตือนใจคนในสังคมตระหนักถึงสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมและพึงระวังตนเองไม่ให้เสื่อมลงไปด้วย หากผู้รับคำสอนเข้าถึงคำสอนนี้ก็จะช่วยยกระดับสติปัญญาให้เท่าทันโลกมากขึ้น

คำสอนที่เสมือนคัมภีร์ยกระดับสติปัญญาจากความไม่รู้เป็นการรู้หลักปฏิบัติตนยังทำให้ผู้คนได้เรียนรู้ และยกระดับสติปัญญาในด้านต่าง ๆ เช่น การคบคน ซึ่งเป็นหลักการที่จำเป็นต้องเรียนรู้จากผู้มีประสบการณ์แล้วกลั่นกรองเป็นคำสอนที่เชื่อถือได้ เมื่อผู้ใดเชื่อถือยอมทำให้ชีวิตของผู้ปฏิบัติตามมีความเจริญรุ่งเรือง เพราะบุคคลที่อยู่แวดล้อมนับเป็นสิ่งแวดล้อมสำคัญที่สามารถบั่นทอนหรือส่งเสริมให้ชีวิตติงามได้ อีกทั้งการสอนจากประสบการณ์ของปู่ย่าตายายที่คิดประเมินจากสถิติในอดีตกาลก็ย่อมมีเหตุผลที่สามารถอธิบายได้ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเสียวสวาด ที่สอนว่าไม่ควรคบชายที่บวชมาแล้วสึกมาแล้วสามหนเป็นมิตร เพราะจะทำให้เดือดร้อนภายหลัง ตัวอย่างเช่น

ชายใด	ทงบวชแล้วสึกออก	สามที
อย่าได้	ทำสหายเกาะเกี่ยวมือ	มันนั้นฯ

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2522: 3)

นอกจากนี้ คำสอนเกี่ยวกับการเลือกคู่ที่ดีที่ทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรืองยังเป็นคัมภีร์สำคัญสำหรับการดำเนินชีวิต ซึ่งหากไม่รู้หลักการก่อนก็ไม่อาจเลือกคนที่ดีที่นำไปให้ชีวิตมีความสุขได้ เช่น การเลือกภรรยา แนวคิดคำสอนนี้เน้นสอนผู้ชายให้รู้จักเลือกภรรยาที่ดีมาเป็นคู่ชีวิต สะท้อนให้เห็นว่าภรรยาเป็นบุคคลสำคัญต่อการสร้างครอบครัวให้อยู่ดีมีสุข ในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องจึงมักมีคำสอนเรื่องนี้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสิหราชสอนลูก ที่กล่าวถึงลักษณะผู้หญิงที่ควรเลือกเป็นภรรยา ได้แก่ ผู้หญิงที่ยึดมั่นในศีลธรรม กตัญญูรู้คุณพ่อแม่ หมั่นปรนนิบัติดูแลพ่อแม่ของตน และขยันทำงานบ้านงานเรือน เมื่อทำติดนี้แล้วไม่อวดตัวเอง และไม่ใ้ใครมาตำหนิได้ ผู้หญิงที่มีลักษณะดังกล่าวเป็นคนดีมีคุณค่าควรรักษาไว้ ตัวอย่างเช่น

ผู้หญิง	มีศีล	ในตนทัดเที่ยง
	ใจสลาดฮู้	คุณแก้วพ่อแม่ตน

	บ่ห่อนคร้าน	การแห่งบ้วระบัติ	
	การเฮือนมี	ค้อยทำเพียรสร้าง	
ก็บมี	คำเข้มแท้	เหิงสาบงเปียด	ไผ่นั้น
บ่ห่อน	ไปคว่าเว้า	จาต้านโทษตัว	
ญิงนี้เทียมตั้ง	เป็นแม่แก้ว	แพงไว้เก็งตา	

(ดนตรีพล ไชยสินธุ์, 2523: 14-15)

ผู้ชายควรเลือกภรรยาที่ศีล มีความกตัญญูดูแลพ่อแม่ และขยันทำงานบ้าน ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นความดีงามจากภายในมากกว่าภายนอก แสดงให้เห็นหลักคำสอนที่ลึกซึ้งว่าผู้ชายไม่ควรมองผู้หญิงแต่เพียงความงามภายนอกเท่านั้น เพราะสิ่งที่จะทำให้ใช้ชีวิตคู่อย่างราบรื่นปกติสุขคือความประพฤติและนิสัยพื้นฐานที่ดี แนวคิดนี้ยังสอดคล้องกับหลักคำสอนผู้หญิงให้ประพฤติปฏิบัติตัวเป็นผู้หญิงที่ดี ซึ่งในแนวคิดคำสอนที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและเป็นที่ยึดมั่นดีคือ เรือนสามน้ำสี่ โดยกวีได้นำแนวคิดนี้มาประยุกต์เป็นคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ที่สอนลูกผู้หญิงที่จะไปเป็นสะใภ้ว่าควรรู้จักต้อนรับแขก หาน้ำเต้าปูนมาไว้อย่าได้ขาด เวลาแขกมาถึงบ้านจะได้นำมาต้อนรับทั้งหมากพลู ตัวอย่างเช่น

น้ำเต้าปูอย่าให้บกแห้งขาดเงิน ลางเทือคนเดินค้าญาติกามาแ่ว ทางพ่อแม่พี่
น้องสองข้างเฟิ่นมา นางลีเอาต่อนปูนพลูได้ง่าย บ่ได้ไปเที่ยวซื้อหาน้ำดื่มแถม ปูน
พลูเป็นของแถมเอาบังหน้าแขก เป็นของแจกรับต่อนเฟิ่นแวยาม

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 14)

แนวคิดคำสอนที่เสมือนคัมภีร์ยกระดับสติปัญญาอีกประการหนึ่งคือการสอนให้รู้จักตั้งใจศึกษาหาความรู้ ซึ่งหลักคำสอนนี้สามารถนำมาปรับใช้กับการดำเนินชีวิตได้ทุกยุคสมัย และเป็นแนวคิดที่เสมือนเหล่าเก่าในขวดเหล้าใหม่ที่มีคุณค่าทำกาลเวลา เพราะการแสวงหาความรู้ใฝ่ตนอยู่เสมอ่อมทำให้มีความรู้ปัญญาดีสามารถเอาตัวรอดได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัด ที่สอนให้ศิษย์วัด สามเณร และภคิพัสต์ทั้งหมดทั้งมวลเชื่อฟังครูบาอาจารย์ และตั้งใจศึกษาเล่าเรียนเพื่ออนาคตที่ดีในวันข้างหน้า ตัวอย่างเช่น

ดูราศิษย์วัด	สามเณรภคิพัสต์	หมดสิ้นทั้งมวล
เจ้ายังเด็กอยู่	บรูที่ควร	มาจำค่านวน
จำไว้ให้แน่	อย่าเป็นเอนเชื่อนแซ	แต่ล้วนคำครู
		เกลื่อนกลบลบหลู่

เร่งพิจารณา	ปากว่าตาขุ	อย่าทำพรั่าพรุ	หูฟังตั้งใจ
อย่าฟังแต่กลอน	จงจำคำสอน	อย่าได้หลงไหล	
อย่าทำชุกชุน	เล่ห์กลโหดร้าย	ไม่เรียนอะไร	เอาแต่ใจเอง

(ภูมิจิต เรื่องเคช, 2525: 2)

หลักคำสอนดังกล่าวข้างต้น สามารถนำมาปรับใช้ได้ทั้งศิษย์วัด สามเณร และคฤหัสถ์ ซึ่งล้วนแล้วแต่ช่วยให้อชีวิตเจริญรุ่งเรือง เป็นการยกระดับสติปัญญาแบบตลอดชีวิต

แนวคิดคำสอนทั้งหมดที่กล่าวมานั้นเป็นคำสอนที่มีคุณค่าอย่างลึกซึ้ง ซึ่งส่วนใหญ่มีที่มาจากประสบการณ์ของผู้รู้ที่ตกผลึกเป็นคำสอน เช่น การสอนไม่ให้คบชายสามโบสถ์ คือชายที่บวชมาแล้วสามครั้ง คำสอนนี้อาจไม่มีข้อพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ ทว่า จากประสบการณ์ของผู้ใหญ่ที่เคยพบเจอมาก่อนย่อมอนุมานได้ว่าการคบชายที่มีลักษณะเช่นนี้อาจนำความเดือดร้อนมาให้ภายหลัง เมื่อพิจารณาคำสอนอย่างละเอียดแล้วย่อมมีเหตุผลที่พอเชื่อถือได้ เนื่องจากการบวชถึง 3 ครั้ง จำพรรษาถึง 3 วัดนั้น ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงจิตใจที่โลเลของผู้บวช หรือการตัดสินใจที่ไม่เด็ดขาด ไม่สมควรที่จะบวชเป็นพระ ซึ่งต่อไปต้องเป็นพระอาจารย์เทศน์อบรมสั่งสอนผู้คนที่มาทำบุญ ดังนั้น การเป็นแบบอย่างที่ดีจึงเป็นคุณสมบัติที่สำคัญมาก การนำคำสอนนี้มาประพันธ์ไว้ในวรรณกรรมคำสอนจึงทำให้ผู้อ่านเข้าถึงแนวคิดได้อย่างลึกซึ้ง

นอกจากนี้ แนวคิดคำสอนบางประการที่ดูคล้ายเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ แต่เมื่อนำมาสอน ถูกบุคคลแล้วย่อมเป็นคำสอนที่ยกระดับสติปัญญาได้อย่างดียิ่ง เช่น การสอนผู้หญิงเรื่องเหียนสามน้ำสี่ มีลักษณะการสอนเชิงเปรียบเทียบใช้คำที่มีความหมายลุ่มลึก เหียนสาม หมายถึงบ้านเรือน เรือนนอน และเรือนผล น้ำสี่ หมายถึง น้ำเต้าปูน น้ำใจ น้ำมือ และน้ำคำ ผู้หญิงจำเป็นต้องเข้าใจ ความหมายของคำสอนให้ถ่องแท้เสียก่อนจึงจะสามารถเข้าถึงแนวทางปฏิบัติได้ ดังนั้น คุณค่าของวรรณกรรมคำสอนในฐานะที่เป็นคัมภีร์ยกระดับสติปัญญาจึงไม่ได้เป็นแค่คำสอนที่บอกให้ทำ หรือห้ามไม่ให้ทำ ทว่า จำเป็นต้องอาศัยปัญญาตีความหลักคำสอนแล้วนำไปสู่พุทธปัญญา คือการรู้แจ้ง และสามารถนำคำสอนเหล่านั้นไปปฏิบัติตามให้เกิดมงคลประโยชน์ต่อชีวิตของตนได้

3.2.4 คุณค่าในฐานะเครื่องมือจัดระเบียบ เสริมสร้าง และป้องกันสังคมโดยอ้อม

วรรณกรรมคำสอนมีคุณค่าในฐานะที่เป็นเครื่องมือของคนในสังคมท้องถิ่นใช้จัดระเบียบสังคม โดยไม่จำเป็นต้องมีกฎหมาย หรือระเบียบกฎหมายก็สามารถทำให้สังคมเป็นระเบียบเรียบร้อย ผู้คนไม่ทะเลาะเบาะแว้ง และต่างทำหน้าที่ของตัวเองอย่างสงบสุข นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนยังเป็นเครื่องมือที่คนในสังคมใช้เสริมสร้างและป้องกันไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดในการดำเนินชีวิต หรือ

นำไปสู่ความหายนะของสังคมได้ดีอีกด้วย โดยสังเคราะห์คุณค่าในฐานะเครื่องมือจัดระเบียบ เสริมสร้าง และป้องกันสังคมโดยอ้อมได้ ดังนี้

1) เครื่องมือจัดระเบียบสังคมโดยอ้อม วรรณกรรมคำสอนอิสลามเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบสังคมโดยอ้อม โดยแบ่งเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

1.1) เครื่องมือจัดระเบียบชาย วรรณกรรมคำสอนใช้เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบผู้ชายให้ดำรงตนตามบทบาทหน้าที่ของผู้ชายที่ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำกองสอนไพร่ บัน เวียกพ่อชาย ที่วางระเบียบไว้ว่าผู้ชายต้องสร้างบ้านแปลงเมืองให้แข็งแรง หากเมื่อถึงยามสงคราม ก็ต้องอาสาออกรบ ไม่กลัวตายจึงจะสมเป็นชาย รวมถึงทำหน้าที่ต่าง ๆ ภายในบ้าน สร้างรั้วทำสวน ขุดกลางหญ้า ใช้ปัญญาหาเงินหาทองข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น แห สวิง อวน จับปลา ทั้งเลี้ยงวัว เลี้ยงควายไว้ใช้งาน ซึ่งงานของผู้ชายนั้นมีมากมายที่ต้องทำตัวอย่างเช่น

พ่อชาย	แปงเฮือนซาน	เวียกงานแสนชั้น	
	คองเฮือนสร้าง	คือชายตกแต่ง	
	เฮ็ดเฮือนและเล่า	เสาร์ไม้แก่นดี	เจ้าเอย
แม่นว่า	สตรูเกิดขึ้น	ในประเทศเค็กเสื่อ	
	เวียกงานอาสา	สู้ตายหาญกล้า	
	บ่ได้กลัวเกรงย่าน	เค็กเสื่อถอยหลีก	แท้ตาย
ทั้ง	ก่อสร้าง	แปงฮั่วใส่สวน	
	ไถก่นไฉ้	ปลูกหว่านอีแดง	
แม่นซี	เข้าดงดอนกว้าง	ขุดสวนถางก่น	ก็ตี
	หาเงินทองเครื่องใช้	ชายกว่าเก่งผญา	
	แหหวิงซ้อน	ชายสานอวนน่าง	
	ทั้งล่องนามล่องแจ้ง	ชายดั้นเที่ยวแสวง	เจ้าเอย
	เกวียนจัวพร้อม	จัวควายลากแก่	ไปนั้น
	เวียกพ่อชายมากล้น	เต็มบ้านอั้งเฮือน	

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 18)

1.2) เครื่องมือจัดระเบียบหญิง วรรณกรรมคำสอนใช้เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบผู้หญิงให้ดำรงตนตามบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำกองสอนไพร่ บันเวียกในเฮือนที่วางระเบียบไว้ว่าผู้หญิงต้องเรียนการตำทุกทอผ้า ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ย้อมผ้า ปักผ้า ตัดเสื้อผ้าและเรียนการทำอาหารทั้งแกง หุง ต้ม ปิ้งย่าง และรู้จักหาบน้ำหาอยู่หากินตัวอย่างเช่น

แม่หญิง	ให้เขียนความฮู้	ขีดลายตำหูก	แท้เนอ
	เขียนเลี้ยงม้อน	ทอผ้าตำไหม	
	ตัดเสื่อผ้า	เขียนหยิบปักเสว	
	ทั้งย้อมไหมหูกฝ้าย	เขียนเอ้แต่งสี	
	เขียนทั้งแกงหุงต้ม	ของกินปิ้งจี่	
	ทั้งคกเข้าหาบน้ำ	เขียนสร้างแต่งกิน	

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 17)

1.3) เครื่องมือจัดระเบียบตามระบบอาวุธและเครื่องญาติ วรรณกรรมคำสอนใช้เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบสังคมตามระบบอาวุธและเครื่องญาติเพื่อสอนให้เด็กรู้จักระบบอาวุธ และเรียนรู้ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปุสสอนหลานที่สอนการเรียกขานสรรพนามในเครือญาติ หรือสอนการเ็น (เรียก) คน นับเป็นการจัดระเบียบสังคมโดยอ้อมอย่างเห็นได้ชัด ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่งนั้นปุสสอนหลาน	เว้าเถิงการเ็นคนให้ถัก
สาวทันทักผู้แก่กว่าเฮา	ให้เ็นเขาว่าพี่ว่าเอื้อย
พวกสาวเทื้อยผู้น้อยกว่าเฮา	ให้เ็นเขาว่านางว่าน้อง
จ้งถักต้องตามประเพณี	จ้งสิมีสัมมาคารวะ
คันเห็นพระให้เ็นเจ้าหัว	คันเห็นจัวให้เ็นเถรน้อย
หย่างก้อย ๆ ผ้อคนชรา	ก็ให้พากันเ็นพ่อเฒ่า
ทั้งแม่เฒ่าปู่ย่าตามแนว	เ็นตามแถวชุมแซงพี่น้อง
ปู่ย่าต้องฝ้ายพ่อเื้อหลาน	พ่อเฒ่าแม่เฒ่าหลานให้เ็นฝ้ายแม่
คันคนแก่กว่าพ่อแม่เฮา	ก็ให้เขาเ็นว่าลุงป้า
คันเ็นน้ำคือน้องแม่เฮา	คันเ็นอวอวาวันน่น้องพ่อ
นี่ถื้อต่อสืบ ๆ กันมา	

(สวิง บุญเจิม, มมป: 28)

2) เครื่องมือเสริมสร้างสังคม วรรณกรรมคำสอนอีสานเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างสังคมให้เข้มแข็ง โดยมีคำสอนที่เสริมสร้างให้บุคคลมีจิตใจที่ดีงาม กระชับความสัมพันธ์ในครอบครัว และเครือญาติ รวมถึงเสริมสร้างให้สังคมเกิดความรักความสามัคคีในท้องถิ่นซึ่งสามารถสังเคราะห์สอนที่ใช้เป็นเครื่องมือเสริมสร้างสังคมได้ ดังนี้

2.1) การรักษาศีล คือความพลัดถิ่นที่ได้รับอานิสงส์แก่ตัวเอง เป็นการเสริมสร้างจิตใจในระดับปัจเจกชนที่เริ่มได้จากตัวเอง ในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องมีการสอนเรื่องการรักษาศีลห้า เพราะเป็นพื้นฐานการปฏิบัติตัวของพุทธศาสนิกชนที่ทำให้สังคมไม่วุ่นวาย แะทำให้จิตใจของผู้ที่รักษาศีลนั้นตั้งงามด้วย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวลนานาอานิสงส์แผนใหม่ เล่ม 3 กัณฑ์ที่ 25 ว่าด้วยอานิสงส์การรักษาศีลตัวที่ 5 โดยกล่าวถึงอานิสงส์ของการรักษาศีลข้อที่ 5 ว่าจะทำให้เป็นคนดีมีสติปัญญาดี ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต มีสติสัมปชัญญะระลึกตนว่ามีความแก่ เจ็บและตาย เป็นเรื่องธรรมดา ดังตัวอย่างเช่น

เหตุนี้ท่านผู้หวังความเจริญแก่ตน ความสมาทานเกิด ซึ่งศีลตัวที่ 5 จะพาให้เป็นคนดีมีสติปัญญา ไม่ประมาทมัวเมา มีสติสัมปชัญญะระลึกรู้สึกตน ว่า เรามีความแก่ เจ็บ ตาย ก็วันหนึ่ง ซึ่งเกิดจากความไม่ประมาท คือสมาทาน ศีลตัวสุรา ดังพรรณนามาด้วยประการฉะนี้

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธตธรรมมุนี, 2544: 85)

2.2) การคิดให้ลึกซึ้งและทำจิตใจให้อ่อนน้อม คือคุณสมบัติของคนที่ใช้ชีวิตอย่างไม่ประมาท และเป็นปรัชญาที่ลุ่มลึกในการดำเนินชีวิต เสริมสร้างให้บุคคลไม่คิดอะไรแบบผิวเผิน รู้จักคิดรู้จักพิจารณา และมีจิตใจที่อ่อนน้อมเป็นที่รักของคนทั่วไป ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานและคนลาวล้านช้าง ที่สอนว่าคนเราควรมีความคิดที่ลึกซึ้งเหมือนสายบัวที่หยั่งถึงพื้นดิน แม้น้ำจะลึกเพียงใด แต่สายบัวก็สามารถหยั่งถึงพื้นได้ ส่วนจิตใจนั้นให้อ่อนน้อมเหมือนปุยฝ้าย มีสายยืดยาว ดังตัวอย่างเช่น

ความคิดให้ถึงถองพื้น สะเหมอบัวยมหยั่ง
ใจให้อ่อนดั่งฝ้าย หลายลี้ยืดยาว

(บุญเกิด พิมพ์วรมหากุล, 2544: 205)

2.3) การใช้หนี้พ่อแม่ คือการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ที่เลี้ยงดูมา ตามฮีตคลองมีวิธีใช้หนี้พ่อแม่ 5 ข้อ คือเลี้ยงดูปู่เสื่อให้ท่าน ทำการงานให้ท่าน รักษาทรัพย์สมบัติของท่าน ดำรงวงศ์สกุล และเมื่อทำล่วงลับแล้วทำบุญอุทิศไปให้ การใช้หนี้พ่อแม่จึงเป็นการเสริมสร้างความรักความอบอุ่นภายในครอบครัว และปลูกฝังให้ลูกมีความกตัญญู ซึ่งในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องมักมีคำสอนที่สอนให้ลูกสำนึก และตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวลนานาอานิสงส์แผนใหม่ เล่ม 3 กัณฑ์ที่ 12 ว่าด้วยการใช้หนี้พ่อแม่ ได้อธิบายเหตุผลของการใช้หนี้ไว้ว่าแม่เป็นผู้ให้

ข้าวให้น้ำ อนุเคราะห์เลี้ยงดูดูแลจนเติบโตใหญ่ และพ่อคือผู้ให้กำเนิด ให้สติปัญญา และวัตถุสิ่งของบ้านช่อง ไร่ นา ทรัพย์สินที่เกิดจากมันสมองของพ่อ ตัวอย่างเช่น

มารดาผู้เลี้ยงซึ่งบุตรธิดาให้ข้าวให้น้ำให้นุ่งให้ห่ม ให้พูดให้จาให้หลับให้นอน รินไม่ให้ไตไรไม่ให้ตอม ป้องกันนิโรธปัจจัยเย็นร้อน มิให้ตกบ้านตกเรือนมิให้สัตว์ต่าง ๆ มีสุนัข เป็นต้น กัดขบ ผู้ทำงานอนุเคราะห์บุตรธิดาดังว่านี้ เมธีให้สมัญญาว่ามารดา บิดาเล่านั้นเล่าได้แก่ผู้ยังบุตรให้เกิด บุตรธิดาจะเกิดเป็นรูปกายนามกายนามธรรมและวัตถุ พ่อเป็นผู้ให้กำเนิด นามธรรมคือ สติปัญญาความเฉลียวฉลาดรู้จักวัตถุสิ่งของดีชั่ว พ่อเป็นผู้ฟัดมันสมองให้เกิด วัตถุภายนอก ข้าว น้ำฝ้านุ่ง ผ้าห่ม หม้อข้าว หม้อแกง เรือนชาน บ้านช่อง เรือกสวน ไร่นา ช้าง ม้า โค กระบือ สุวรรณ หิริญ เกิดมาจากมันสมองของพ่อ เป็นผู้คิด ผู้อ่าน ผู้สร้างขึ้น บัณฑิตจึงขนานนามว่าบิดา

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธตธรรมมุนี, 2544: 85)

2.4) การให้ทาน คือการเรียนรู้ที่จะเสียสละความสุขเพื่อผู้อื่น คำสอนข้อนี้จึงเป็นแนวคิดที่ช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์แก่ผู้อื่น ส่งผลให้ผู้ที่รัก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวล นานาอาณิสสส์แผนใหม่ เล่ม 2 ที่อธิบายว่าอาณิสสส์ของการให้ทานนั้นเมื่อผู้ให้ทานมีความพอใจในการให้ทาน และตั้งใจให้ของอย่างประณีตยอมส่งผลให้ได้รับของที่พึงใจ ทั้งรูปร่างที่พึงใจ ไม่หุหนวกตาบอด เป็นบ้ำไบเสียดจริต ได้พ่อได้แม่ที่พอใจ ตลอดจนได้สามี หรือภรรยา หรือลูกที่พอใจ ตัวอย่างเช่น

นอกจากของที่ว่ามานี้ เรียกว่าของดี เจ้าของพออกพอใจ จัดเป็นสามี ทานให้ของประณีตบรรจง ยกใส่เท้าไล่หัว อย่างนี้เรียกว่าให้ของเป็นที่พอใจ อากาการกิริยาที่ให้ ก็เป็นที่พอใจแก่ผู้รับ วาจาที่เปล่งออกขณะที่ให้ก็เป็นทีพอใจ ชื่อว่าให้ของเป็นที่พอใจย่อมได้ของเป็นที่พอใจ อธิบายว่าผู้เป็นเจ้าทาน เกิดไปชาติหน้าหรือปัจจุบันเดี๋ยวนี้ก็ดี ได้รูปร่างเป็นที่พอใจ หุไม่หนวกตาไม่บอด ไม่เป็นบ้ำไบเสียดจริตผิคนุชยอันนี้ก็พอใจเจ้าของแล้ว ได้พ่อได้แม่ก็พอใจ ผู้ชายได้เมียได้ลูกก็พอใจ ผู้ชายได้เมียได้ลูกก็พอใจของตนจึงเอา ผู้หญิงได้ผัวได้ลูกก็พอใจของตนจึงเอา

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธตธรรมมุนี, 2544: 97)

3) เครื่องมือป้องกันสังคม คือการใช้วรรณกรรมคำสอนเป็นเครื่องมือในการตักเตือนเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดในการดำเนินชีวิต หรือดำเนินชีวิตไปในทางที่ผิด ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีเนื้อหาในลักษณะดังกล่าวหลายเรื่องในที่จะขอหยิบยกประเด็นที่โดดเด่นซึ่งมีเนื้อหากล่าวสอนตักเตือนมาอภิปราย ดังนี้

3.1) สอนให้ระวังคนรักและญาติพี่น้อง หากปล่อยปละเลยไม่ไปมาหาสู่กันอาจลดความสัมพันธ์และเป็นอื่นไปได้ โดยเฉพาะสามีภรรยา หากทำงานคนละที่ไม่ค่อยติดต่อกันอาจทำให้เกิดการเล่นชู้คู่คนอื่น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ตัวอย่างเช่น

ชียุคฆ่าเชือกฮ้อน	เมืองบ้านบ่ชุ่มเย็น
ชู้มัน้อยสวน	ชวนกันเป็นหวาน
ชู้ยู่บ้าน	เป็นเพื่อนชะเลยเตย

(สำลี รักสุทธี, 2552: 26)

3.2) สอนให้อย่าคบคนพาลเป็นมิตร เพราะการคบคนพาลจะนำภัยมาสู่ตน และครอบครัว ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุภาษิตสอนลูก ที่สอนว่าอย่าคบหาผู้ไม่ตรงกับคนพาลและอย่าทำลายสายเลือด ให้รักลูก อย่าเคืองโกรธ อย่าใจจัดใจดำกับเครือญาติ ตัวอย่างเช่น

อย่าได้คิดเกี่ยวใกล้	ใจจอดคนพาล
อย่าสมัครสมานมิตร	พวกมารมวลฮ้าย
อย่าทำลายไลถีม	เครือสีสายเลือด
ใจดำดูเด็ดฮ้อน	ไฟสีไหมบ่อนนอน เจ้าแล้ว
ควรที่ฮักห่อหุ้ม	หอมลูกประโลมขวัญ
เข้าคำคินเคียงคิง	บ่คิดเคืองความแค้น
แสนดวงจิตสนิทแน่น	พันธุแพงเพียรบ่ห่าง
อย่าให้จางจิตแห่งใจแล้ง	โลกประมาณ แน่แล้ว

(กัมมะสุทโธ ภิกขุ, 2545: 13)

3.3) ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ไม่ควรให้ การแสดงน้ำใจแก่ผู้อื่นเป็นเรื่องที่ดี แต่ควรเลือกคนที่จะแสดงน้ำใจ โดยเฉพาะการให้ หากใครมีพฤติกรรมที่ยืมของแล้วไม่คืน ไม่ควรให้ยืมเงินถึงแม้จะมีเงินมากมายมหาศาลก็ไม่ควรให้เพราะจะทำให้เดือดเนื้อร้อนใจภายหลัง ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่งใฝ่ผู้มายืมเจ้าเงินทองของอื่น แล้วบ่คืนส่งให้ของนั้นแก่เขา มัน
เอาของอันนั้นไปปิ่นแจกจ่าย ไปจำหน่ายแลกซื้อถือไว้ส่วนตัว ยามเมื่อเขาไปค้ำทวงคืน
จากเพื่อน เขาหากพูดต่อหน้าผลัดมือเปลี่ยนวัน ว่าสิเอาของนั้นมาคืนมือใหม่ พอแต่หาย
หน้าแล้วลี้มัจฉายบ่คืน คั้นเขาขึ้นไปท้วงทวงเอาหลายแล้ว เขาก็แก้งกล่าวเพี้ยนผลัดมือ
อยู่เลิง เถิงสิมีเงินล้านมันยืมอย่าได้จ่าย มีแต่มันลิใหม่ทุนเจ้าอยู่บ่เขาเจ้าเอย

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 19)

3.4) ระวังคำพูด การพูดจาเป็นเรื่องสำคัญที่จำเป็นต้องระมัดระวังเมื่อเข้าสู่สังคม เพราะ
การทะเลาะเบาะแว้งที่เกิดจากคำพูดมีให้พบเห็นอยู่เสมอ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องยาสอนหลานที่
สอนให้ระวังคำพูดอย่าคุยโอวดเกินเพื่อน หรือพูดไม่ดีไม่มีประโยชน์จะโทษร้ายมาสู่ตัวผู้พูดและอย่า
พูดพล่อย ๆ ไม่มีน้ำหนัก เพราะจะทำให้คำพูดเชื่อถือไม่ได้และที่สำคัญควรพูดจาให้สภาพ น่าฟัง
ตัวอย่างเช่น

อย่าได้เหลือแต่เว้า

โว ๆ พ่นเพื่อน

เว้าบ่เป็นปะโฮยดนี้

ผีฮ้ายสิแล่นตำ

อย่าสิเห็นแก่เว้า

บ่เห็นบ่อนเบาหนัก

เขาสิว่าลมพาแอง

หนายสะอาจควมเว้า

อันว่ามิงกูนี้

อย่าเพิ่งจ่าจักเทื่อ

หลานเอย

ไให้ว่าช้อยแลเจ้า

ผองเท่าชั่วชีวัง

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, 2545: 98)

3.5) อย่าเชื่ออะไรง่าย ๆ แม้คนที่อยู่ใกล้ชิด ควรพิจารณาญาณในการใช้ชีวิต ดังปรากฏ
ในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสานที่สอนว่าฝนจะตกฟ้าจะร้องไม่
ต้องไปเชื่อดวงดาว ฤกษ์ยามอะไร เหมือนมีลูกสาวก็อย่าเพิ่งเชื่อใจ ตัวอย่างเช่น

ฝนสติก อย่าเชื่อดาว
มีลูกสาว อย่าเชื่อใจ

(สำลี รักสุทธี, 2552: 93)

3.6) อย่าลืมหัดเมื่อเป็นเจ้าของคน คำสอนนี้ไว้เตือนลูกหลานชาวอีสานที่มีตำแหน่งใหญ่โตในราชการหรือมียศศักดิ์สูง เสพสุขอยู่ในเมืองหลวงและหัวเมืองใหญ่ ๆ ให้คิดถึงพ่อแม่ญาติพี่น้องผู้ยากไร้ที่เป็นชานาชาวไร่ ซึ่งเลี้ยงควายทำนาอยู่จนปัจจุบันนี้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง พระยาภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานและคนลาวล้านช้าง ที่สอนให้ลูกหลานชาวอีสานเมื่อได้ขึ้นช้างเป็นเจ้าขุนมูลนาย มีตำแหน่งหน้าที่การงานใหญ่โต อย่าลืมนคนจนชานาชาวไร่ที่ขี่ควายคอนกล้า ตัวอย่างเช่น

คันไถขี่ช้าง กังฮ่อมเป็นพระยา
อย่าลืมหัด คนจนผู้ขี่ควายคอนกล้า

(บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, 2544: 205)

แนวคิดคำสอนดังกล่าวมานั้นล้วนแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานมีคุณค่าในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบสังคม สร้างเสริม และป้องกันสังคมโดยอ้อม โดยใช้คำสอนปลูกฝังให้ลูกหลานชาวอีสานมีความรู้ในด้านคำสอน และนำข้อคิดคำสอนเหล่านี้ไปปรับใช้ในชีวิตจริงได้กับทุกสถานการณ์ และทุกยุคสมัย

จากที่กล่าวมาทั้งหมด 2 ประเด็นใหญ่นั้นได้แสดงให้เห็นลักษณะเด่นของวรรณกรรมคำสอนอีสานในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ลักษณะเด่นด้านที่มา ที่ทำให้เห็นว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานมีที่มาจากโบราณและมีผู้ปริวรรตเรียบเรียงเผยแพร่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน และมีที่มาจากการประพันธ์ขึ้นใหม่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน ลักษณะเด่นด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนอีสานมีลักษณะคำประพันธ์หลายแบบ ได้แก่ กลอน (ซึ่งแบ่งประเภทย่อยเป็นกลอนอ่านหรือโคลงสาร กลอนลำ และกลอนเจ็ด) กาพย์ (ซึ่งแบ่งประเภทย่อยเป็นกาพย์อีสาน และกาพย์แบบภาคกลาง) ร่ายหรือฮ้าย และผญา ลักษณะเด่นด้านกลวิธีนำเสนอ วรรณกรรมคำสอนอีสานมีกลวิธีนำเสนอ 3 ประเด็น ได้แก่ การตั้งชื่อเรื่อง มุมมองในการนำเสนอและการใช้สำนวนภาษาแบบท้องถิ่น หรือลักษณะเด่นด้านเนื้อหาอันประกอบไปด้วย คำสอนทางโลกและคำสอนทางธรรม

ประเด็นด้านคุณค่านั้นวรรณกรรมสอนอีสานมีคุณค่าในฐานะคู่มือการใช้ชีวิตเป็นแนวทางปฏิบัติการใช้ชีวิตตามช่วงวัยต่าง ๆ นับแต่วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว และวัยชรา คุณค่าในฐานะสื่อสืบทอดครรลองอันดีงาม วรรณกรรมคำสอนอีสานได้ทำหน้าที่เป็นสื่อสืบทอดครรลอง หรือสืบทอดอันดีงาม

ให้คนรุ่นหลังได้ปฏิบัติตาม เช่น ครรลองพ่อแม่ ครรลองลูก ครรลองชายหญิง ครรลองผิวเมีย และ ครรลองชีวิตทั่วไป คุณค่าในฐานะคัมภีร์ยกระดับสติปัญญาของคนท้องถิ่น วรรณกรรมคำสอนอีสาน เป็นคัมภีร์ที่สามารถยกระดับสติปัญญาของคนท้องถิ่นให้รู้เท่าทันโลก และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตาม ยุคสมัย และคุณค่าในฐานะเครื่องมือจัดระเบียบ เสริมสร้าง และป้องกันสังคมโดยอ้อมซึ่งเป็นเครื่อง จัดระเบียบสังคมโดยอ้อม ได้แก่ เครื่องมือจัดระเบียบชาย เครื่องมือจัดระเบียบหญิงและเครื่องมือจัด ระเบียบผู้อาวุโส เสริมสร้างให้สังคมเข้มแข็งจากความคิดและการกระทำ ได้แก่ การรักษาศีล การใช้ หนี้พ่อแม่ และการให้ทาน พร้อมทั้งยังป้องกันไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดในชีวิตจากคำสอนด้านต่าง ๆ

การศึกษาลักษณะเด่นและคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสานทำให้เห็นลักษณะเด่นด้าน ต่าง ๆ เข้าใจคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสานอย่างกว้างขวาง และเป็นแนวทางที่ดีต่อการศึกษา วิเคราะห์ในบทถัดไป

บทที่ 4

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

หากจะกล่าวว่าวรรณกรรมเป็นแหล่งเก็บความรู้ของมนุษย์ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นอย่างมีกระบวนการอันเป็นกรอบแนวคิดของวิถีวิทยาในการศึกษากระบวนการทางสังคม ซึ่งวรรณกรรมนับเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่ไหลเวียนอยู่ในกระแสสังคมมนุษย์ ทั้งในมิติของผู้สร้าง และในมิติของผู้เสพ วรรณกรรมจึงเป็นสื่อสร้างชีวิตและจิตวิญญาณของมนุษย์ ตลอดจนผลักดันให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์ดำรงอยู่อย่างมีความหมาย กาญจนา แก้วเทพ (2560: 311) ได้แสดงทัศนะโดยนำแนวคิดของนอร์เบิร์ต เอเลียส (Norbert Elias) นักวิชาการชาวเยอรมันมากลั่นกรองว่ามนุษย์สามารถสร้างความรู้ได้ และยังสามารถเก็บความรู้ไว้ในภาษาอย่างมีกระบวนการ ภาษาจึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรม และมีการสืบทอดอย่างมีพัฒนาการระยะยาว (Long-term development) ของความรู้ นั้น ความรู้ของคนในยุคปัจจุบันล้วนขึ้นอยู่กับหลังของบรรพบุรุษ และยิ่งนับวันแนวโน้มของรู้นั้นก็ยังมีลักษณะเฉพาะทาง (Specialisation) มากยิ่งขึ้น

จากแนวคิดดังกล่าวจะเห็นว่ามนุษย์มีการเรียนรู้ และนำความรู้เหล่านั้นมาพัฒนาตนเองตลอดจนพัฒนาความรู้เชิงประจักษ์เป็นศาสตร์เฉพาะทางสำหรับแก้ปัญหา จากนั้นก็จัดเก็บความรู้ไว้อย่างสร้างสรรค์ในรูปแบบของวรรณกรรมเพื่อสืบทอดให้กว้าง ทั้งนี้ นอกจากวรรณกรรมจะเป็นแหล่งเก็บความรู้ และสืบทอดอย่างเป็นกระบวนการตามแนวคิดสังคมวิทยาแห่งความรู้แล้ว วรรณกรรมยังมีลักษณะพิเศษในการประกอบสร้างความรู้ตามทัศนะของนพพร ประชากุล (2552: 161) ที่นำแนวคิดของโรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) นักคิดชาวฝรั่งเศส มาอธิบายว่าวรรณกรรมเป็นวาทกรรมที่สามารถตั้งคำถามกับ “ความรู้” โดยที่วรรณกรรมมิได้มีฐานะเป็น “วาทกรรมความรู้” หรือศาสตร์ เพราะวรรณกรรมเป็นวาทกรรมที่ถ่ายทอดเรื่องราวสมมติ (Fictional Discourse) กระนั้น วรรณกรรมก็ประกอบสร้างขึ้นโดยใช้ความรู้เป็นวัตถุดิบ วรรณกรรมจึงประมวลความรู้ที่อยู่นอกระบบอำนาจของ “วาทกรรมความรู้” และมีอิสรภาพที่จะ “เล่น” กับความรู้และตั้งคำถามกับอำนาจของความรู้ ไม่ว่าจะด้วยการจัดฉากให้ความรู้จากมุมมองหลากหลายมาปะทะสังสรรค์กัน การแฝงนัยที่กระตุ้นให้ผู้อ่านต้องทบทวนและวิพากษ์ความรู้ที่ตนมี หรือแม้แต่การเปิดช่องให้เกิดความรู้แบบใหม่ที่สังคมคาดไม่ถึงมาก่อน ความรู้ที่ปรากฏในวรรณกรรมจึงเป็นความรู้หลากหลายมิติที่น่าศึกษา รวมถึงกลวิธีการประกอบสร้างความรู้ที่นำไปสู่การค้นพบกลไกปัญญาสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ

วรรณกรรมคำสอนอีสานนับเป็นแหล่งเก็บความรู้ที่คนท้องถิ่นอีสานสร้างขึ้นตามแนวคิดดังกล่าวข้างต้น ซึ่งมีความรู้คำสอนหลายมิติสืบทอดเพื่อสอนมาถึงปัจจุบัน และมีการประกอบสร้างความรู้อันแยกย่อยนำศึกษา ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอน

อีสาน โดยแบ่งการพิจารณาเป็น 2 ประเด็นใหญ่ ทั้งนี้ สามารถแยกประเด็นการวิเคราะห์เป็นประเด็นย่อยเพื่อศึกษาตามลำดับ ดังนี้

4.1 ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

4.1.1 ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

4.1.2 ความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

4.1.3 ความรู้ภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

4.2 การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

4.2.1 การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า

- 1) การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านองค์ประกอบวรรณกรรม
- 2) การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์
- 3) การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านอนุภาคตัวละคร

4.2.2 การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่อง

เล่า

- 1) การประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวาทศิลป์
- 2) การประกอบสร้างความรู้จากอัตลักษณ์ทางภาษา
- 3) การประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

การศึกษาความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน คือบันไดสู่ความรู้ความเข้าใจการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีกลวิธีหลากหลายอันเป็นกลไกสำคัญต่อการสร้างความหมายทางสังคมวัฒนธรรมในบริบทท้องถิ่น ดังจะอธิบายอย่างละเอียดต่อไปนี้

4.1 ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

ความรู้ หรือ Knowledge หมายถึง ความเข้าใจ หรือข่าวสารเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เราได้รับจากประสบการณ์ หรือการเรียนรู้ ซึ่งอาจเรียนรู้จากผู้รู้หรือคนทั่วไป (McIntosh Colin, 2013: 861) ความรู้จึงเกิดจากการที่มนุษย์เราศึกษาและทำความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ จนเกิดการเรียนรู้และเป็นประสบการณ์กระทั่งสามารถถ่ายทอดออกมาหลายรูปแบบ เรื่องเล่า วรรณกรรม เป็นอาทิ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2562: 48-50) นำแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ ที่อธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง Primitive Classification มาอธิบายถึงกรอบความรู้ไว้ว่า ความหมายของสรรพสิ่งเราไม่สามารถเข้าใจได้ด้วยตัวเอง แต่ต้องดูด้วยว่าไปสัมพันธ์กับอะไร และถ้ารู้หลักของเชื่อมโยงนั้น เราก็จะสามารถรู้ว่ามีคามหมายว่าอย่างไร ความหมายที่เราู้จักกันมาจากการที่เราเข้าใจในหลักของการจัดระเบียบในกรอบความรู้ กรอบความรู้จึงเป็นกรอบในการมองว่าเราให้ความสำคัญกับอะไร ไม่ใช่

ทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังภาพใหญ่ แต่เป็นที่ของการกระจายตัว คล้ายกับสนามของความสัมพันธ์ที่เปิดกว้าง ไม่ใช่ขั้นตอนของเหตุผลที่พัฒนาขึ้นทั่ว ๆ ไป แต่เป็นความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนของการเข้ามาแทนที่ใหม่

จากแนวคิดกรอบความรู้ดังกล่าวเมื่อนำมาสังเคราะห์ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน พบว่า ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานประกอบด้วยความรู้ 3 ประเภท ได้แก่ ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอนอีสานความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน และความรู้ภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอนอีสานดังนี้

4.1.1 ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

วรรณกรรมคำสอนมีความรู้ในมิติของพุทธศาสนาที่น่าเสนอเป็นคำสอนมากมายหลายเรื่อง เนื่องจากแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวพุทธในภาคอีสาน จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2525: 4-5) อธิบายว่า ยุคทองแห่งวรรณกรรมอีสานเริ่มขึ้นในสมัยที่วัฒนธรรมทางพุทธศาสนาหลังไหลเข้ามาสุวรรณภูมิ หลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทำพิธีสังคายนาแล้วจัดส่งพระโสณะและพระอุตระออกเผยแผร์พุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงเข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายทาง ทั้งเมื่อก่อตั้งอาณาจักรล้านช้างขึ้นในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มแห่งเมืองหลวงพระบางได้ พระไตรปิฎกและพระบางมาจากเขมร ประกอบกับดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือเคยอยู่ใต้การปกครองของเขมรซึ่งนักปราชญ์ถิ่นนี้มักนำเอาชีวประวัติของพระพุทธเจ้ามารจนาเป็นวรรณคดี แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาย่อมมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานของกวีชาวอีสานในวรรณกรรมหลายประเภทรวมถึงวรรณกรรมคำสอนที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสอนเป็นหลัก เมื่อนำแนวคิดมาประพันธ์เป็นวรรณกรรมคำสอนจึงมีพลังต่อการเข้าถึงหลักคำสอน และสามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตจริงได้

หากจะนิยามความรู้ในมิติพุทธศาสนา จำเป็นต้องศึกษาความหมายของ คำว่า “พระพุทธศาสนา” ให้ถ่องแท้เสียก่อน ซึ่งคำนี้หมายถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาจึงเป็นการคงอยู่แห่งคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่าพุทธพจน์ และพุทธศาสนิกชนจำเป็นต้องรักษาเพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546: 4) หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงต้องจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเผยแผร์ และสืบทอดให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2546: 5) อธิบายว่าคัมภีร์ที่บรรจุพุทธพจน์คือพระธรรมวินัย มีชื่อที่ชาวตะวันตกรู้จักว่า Pali Canon หรือ Buddhist Canon หรือที่เราเรียกว่าพระไตรปิฎก หมายถึงคำสอนหมวดใหญ่ 3 หมวด พระวินัยปิฎก คือประมวลระเบียบข้อบังคับของบรรพชิตที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุและภิกษุณี พระสุตตันตปิฎก คือประมวลพระสูตรหรือคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เหมาะกับบุคคล สถานที่ หรือเหตุการณ์ โดยมีเรื่องราวประกอบ และพระอภิธรรมปิฎก คือ ประมวลคำสอนที่เป็นเนื้อหาหรือหลักวิชาล้วน ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์ หรือเรื่องราวประกอบ

นอกจากนี้ หากเรามองนิยามความรู้ทางพุทธศาสนาในมิติของการปฏิบัติประมวล เพิ่ง จันทร (2552: 82) อธิบายไว้ว่า เมื่อเราเรียนรู้เพื่อการปฏิบัติธรรม การเรียนรู้นั้นจะไม่ได้เป็นไปเพื่อ ตัวเราเอง แต่จะเป็นการเรียนรู้ด้วยความรู้สึกเชื่อมั่นว่าความรู้นี้มีคุณค่าต่อมวลมนุษยชาติ เช่นเดียวกับที่พระศาสดา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ เสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว แต่แสง สว่างแห่งพระธรรมยังสาดส่องมาที่จิตใจเราได้ เพราะมีบูรพาจารย์เราจำนวนมากที่มีจิตเมตตาต่อเรา และมีจิตคิดจะรู้เพื่อเกื้อกูลมนุษย์และหมู่มสัตว์ทั้งหลาย พระพุทธศาสนาทุกแบบยอมรับสาระหรือแก่น (essence) ในคำสอนทางศาสนาร่วมกัน เช่น คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม พระรัตนตรัยและอริยสัจ 4 เพียงแต่อธิบายขยายความแตกต่างกัน แต่ความแตกต่างกันมิได้ปฏิเสธความสำคัญและความหมาย ของคำสอนต่อวิถีชีวิตชาวพุทธ (ภัทรพร สิริกาญจน, 2557: 285)

ความรู้ในมิติของพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานจึงมีลักษณะสั่งสอน โดย หยิบยกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามากล่าวสอน หรืออ้างอิงถึงเพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือ ศรัทธา และปฏิบัติตาม โดยใช้กลวิธีการสอนบอกให้ทำ และห้ามให้ทำ ซึ่งสอดคล้องกับวิถีปฏิบัติของ ทางพระพุทธศาสนา นับเป็นความรู้ที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เนื่องจาก สังคมท้องถิ่นอีสานมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น ข้อคิดคำสอนต่าง ๆ ใน วรรณกรรมคำสอนจึงมีเนื้อหาที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งอธิบาย เป็นกรอบของความรู้ได้ ดังนี้

แนวคิดทางพุทธศาสนา+การสอน = ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

จากนิยามกรอบความรู้ดังกล่าวข้างต้น สามารถสังเคราะห์ความรู้พุทธศาสนาที่ปรากฏใน วรรณกรรมคำสอนอีสาน โดยพิจารณาจากเนื้อหาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับหลักธรรมพุทธศาสนา หรือที่ เรียกว่า คำสอนทางธรรม ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 3 ในประเด็นหัวข้อ 3.1.3 ลักษณะเด่นด้าน เนื้อหาคำสอน อันประกอบไปด้วยคำสอนทางโลก และคำสอนทางธรรม ซึ่งทำให้เห็นลักษณะเด่นของ วรรณกรรมคำสอนอีสานว่ามักจะมีเนื้อหาคำสอนที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำสอนและแสดงให้เห็น ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างคนอีสานกับพุทธศาสนา ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะอธิบายให้เห็น รายละเอียดความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอน 2 แบบ คือความรู้พุทธศาสนาแบบนามธรรม และความรู้พุทธศาสนาแบบรูปธรรม ดังนี้

1) ความรู้พุทธศาสนาแบบนามธรรม หมายถึงความรู้ที่แสดงให้เห็นแนวคิดทางพุทธ ศาสนาซึ่งเป็นระดับที่นำไปสู่พุทธปัญญา หรือการรู้แจ้ง สามารถเปลี่ยนทัศนคติการดำเนินชีวิต หรือ ยกระดับจิตใจของผู้คนได้ ความรู้พุทธศาสนาในระดับนามธรรมนี้อาจไม่ได้นำไปสู่การปฏิบัติที่เป็น รูปธรรมทันที แต่เป็นอุดมคติที่ขัดเกลาจิตใจผู้คนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ตัวอย่างเช่น

1.1) ความรู้เรื่องบุญบารมี ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมักมีความรู้เกี่ยวกับการสร้างบุญและสั่งสมบารมีในเนื้อหาคำสอนเพื่อสอนให้ผู้คนรู้จักสร้างบุญ และสั่งสม โดยอธิบายว่าหากสร้างบุญ และสั่งสมบารมีมามากก็จะได้รับผลบุญที่ดีต่อชีวิตของตน ทว่า ความรู้เรื่องบุญบารมีนี้ก็ยังมีลักษณะเป็นนามธรรมที่ยังไม่เห็นผลลัพธ์เชิงประจักษ์ และไม่ได้โน้มนำไปสู่หลักการปฏิบัติ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลาน ที่สอนความรู้เรื่องการสร้างบุญว่าเป็นสิ่งที่ใครเป็นผู้สร้างผู้นั้นย่อมได้รับผลบุญ เหมือนกับการกินข้าว ใครกินคนนั้นอิม การสร้างบุญมาทำให้ได้ขึ้นสวรรค์ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ตัวอย่างเช่น

คำว่าบุญญ์นี้	บุญญ์เพิ่นก็ว่า
องค์สัตถากกล่าวไว้	หลายล้นอเนกนอง
ก็หากของเขาแท้	เฝือกะทำสร้างก่อ
บได้หนีหลีกเว้น	เหมือนแท้ตั้งเงา
เหมือนตั้งเฮากินข้าว	เฮากินเฮาก็อิม
บ่ห่อนไปอิมท้อง	เขาพุ่นผู้บ่กิน
นี้ละทางพระองค์ตรัสไว้	ให้เฮาได้ไต่ตาม
เป็นความงามเหลือล้น	คนใดได้ทำชอบ
ซีได้หอบขึ้นเมื่อฟ้า	สู่สวรรค์ท่านเอย

(ทอง กัมมะสุทโธ, 2545: 49)

การสร้างบุญสั่งสมบารมีจึงเป็นหนทางของผู้มีบุญมาก ผู้นั้นย่อมมีชีวิตที่ดีเหนือผู้อื่น ซึ่งบางคนกลัวขาดแคลนทรัพย์สินหาแต่เงินทองไม่สะสมบุญบารมี ย่อมเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญายิ่งกว่าขาดแคลนทรัพย์สินยากไร้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนานาสุภาชิตคำกลอน ตัวอย่างเช่น

บาดฮ่าบุญเรามีจึงได้มาเป็นคนยศสูงบุญกว้าง คั้นเราเป็นคนแล้วคนดีคนชั่ว
บางคนนั้นเป็นคนทุปัญญา บ่หวนหาทางบุญทางบาป ขนแต่ความหยาบเข้ามาเข้าสู่โต บางคนนั้น
ปัญญาล้าล้นคน บางคนนั้นร่ำรวยทรัพย์รวยสินรวยเงินคำบ่จรจนไเฮ้ บางคนนั้นจนทรัพย์จนศีล หา
กินแลงขาดเงินยามเช้า อาศัยข้าวขอทานท่านผู้อื่น มาสู่ลูกและเต้าผองเผ่าชั่วตาย

(พระทองสุข สุภาจาโร, ม.ป.ป.: 15)

ความรู้เรื่องการสร้างบุญ และสั่งสมบารมีจึงเป็นแนวคิดอุตมคติที่บางคนอาจจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ได้ เพราะบุญเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น แต่ความรู้นี้ทำก็เป็นแนวคิดที่เสริมสร้างทัศนคติให้คนในสังคมคิดดี และอยากทำดีเพื่อให้ได้ขึ้นสวรรค์ และชีวิตเป็นสุข

1.2) ความรู้เรื่องกรรม กรรม แปลว่า การงานที่บุคคลกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ กุศลกรรม คือกรรมที่เป็นส่วนดี อกุศลกรรม คือกรรมที่เป็นส่วนชั่ว และอัปยาคตกรรม คือกรรมที่ไม่เป็นกุศลหรืออกุศล (คณะกรรมการฝ่ายจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกในงานเฉลิมฉลอง 100 ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพ สมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมราชชนนี., 2543: 181-182) ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีความรู้คำสอนที่เกี่ยวกับเรื่องกรรมหลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนำกรรมแต่ง ที่สอนว่ากรรมมีสองประเภทคือ กรรมดี และกรรมชั่ว หากทำกรรมดีก็จะได้บุญและกุศลก็จะเป็นไฟส่องนำทาง เมื่อตายไปก็จะได้ไปอยู่บนสวรรค์ ในขณะที่หากทำกรรมชั่ว ก็จะได้รับแต่ความทุกข์ร้อน เมื่อตายไปก็จะตกนรกทองแดง ตัวอย่างเช่น

การกระทำเหล่านี้มีไว้สองอย่าง ข้อหนึ่งนั้น ชื่อว่า กรรมดี ข้อสองนั้นชื่อว่า กรรมชั่ว คັນว่าทำดีไว้บุญนั้นส่องนำ สุขเลิศล้ำกำฝ้ายสบายดี บ่มีทุกข์เดือดร้อนสรรพสิ่ง อันใดทำอันใดก็พอได้บ่ให้ขาดทุน เพราะบุญกุศลนี้สอดส่องตามนำ กรรมที่ดีที่เธอทำ เอาไว้บ่เห็นห่างหนีไกล คันเธอตายไปแล้วสวรรค์นั้นเป็นที่หมาย คันเธอทำบ่ดีฝ้ายชั่ว อกุศล ในทางกายหมายฆ่าตัดชีวิต สัตว์ที่มีชีวิตดับชีพชีวา กรรมหนักหนาพรรณนาเอาไว้ ในหม้อแผ่นแดง

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ม.ป.: 3-4)

กรรมจึงเสมือนเงาตามตัว ใครทำกรรมเช่นไรย่อมได้รับผลกรรมเช่นนั้น ซึ่งปัจจุบันกรรมตามทันผู้ที่ทำกรรมอย่างรวดเร็วราวกับกำลังวิ่งตาม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลาน ตัวอย่างเช่น

อันว่ากรรม ๆ นี้	บ่มีหนีเท่าชั่ว
ไปตามตัวจ่องนำ	บ่ไล่ถิ่มตั้งของ
เหมือนตั้งเงาเทียมข้าง	ตัวเอาบ่ได้ห่าง
แม่้นซิงสูงี่ได้	สมุทรพื่นก็แล่นตาม
แม่้นซิแอะแอนพ็อน	ออกท่าลีลา
เงาก็มาตามตัว	แล่นตามนามย้าย
กรรมของคนเฮานี้	ก็คือเงาปูนเปรียบ
ปัจจุบันชุ่มมือ	กรรมนั้นก็แล่นนำ

(ทอง กัมมะสุทโธ, 2545: 48)

ผู้ใดทำกรรมชั่วก็จะได้รับผลไม่ดี ตกนรก ถูกทรมานไม่ได้ผู้ใดได้เกิดตามความเชื่อเชิงพุทธที่พระพุทธเจ้าได้สอนสืบมา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมนี ที่สอนว่าใครทำกรรมฆ่าตีพ่อแม่ ทำลายสกลุเจตีย์ ขุดทำลายสิมเอาไปใช้ประโยชน์ส่วนตัว ตีพระสงฆ์ กินเหล้าและด่าพระสงฆ์ จะไปตกนรกอเวจี ตัวอย่างเช่น

เจ้าผิป้อง	โผดเขายังได้
ฝูงสามานย์	ฆ่าพ่อตีแม่
มันแปรม้าง	สุปพระเจตีย์
พันโพธิ์ศรี	ลอกหนังพระเจ้า
ขุดก้นเข้า	ม้างแปรปือสิม
มันเอาไป	อนาประโยชน์
พระบโผด	มันได้อีหลี
มันกุมตี	พระสงฆ์เจ้า
มันกินเหล้า	ด่าเจ้าพระสงฆ์
ลงอเวจี	พุมฟายน้ำเนา
ขึ้นเป้อยเป็	ทั้งคูกและเอ็น
ตายบ่เป็น	ยังเอ็นต่อไว้
มันอ่อนไหม้	คางอยู่ทั้งเป็น

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2533: 3)

ความรู้เรื่องกรรมจึงนับเป็นแนวคิดความเชื่อที่ขึ้นอยู่กับว่าบุคคลใดจะเชื่อตามผลกรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้เช่นเดียวกับความรู้เรื่องบุญ แต่เมื่อมีความรู้เรื่องกรรมแล้ว ย่อมทำให้บุคคลนั้นมีปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีหลักธรรม การเชื่อว่าทำกรรมดีย่อมได้รับผลดีตอบแทนนั้น แม้จะไม่เห็นผลทันที แต่ก็เกิดขึ้นในไม่ช้า นับเป็นความรู้ที่ควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมไม่ให้ทำไม่ดีเบียดเบียนผู้อื่น สังคมก็จะปกติสุข

1.3) ความรู้เรื่องอานิสงส์ของการทำบุญ ซึ่งเป็นการอธิบายถึงผลของการทำบุญหรือถวายของประเภทต่าง ๆ เพื่อสร้างศรัทธาในการทำบุญยิ่งขึ้น ความรู้ นับเป็นแนวคิดความเชื่อเฉพาะบุคคลที่สนับสนุนให้คนทำบุญ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวลนาอนานิสงส์แผนใหม่ เล่มที่ 1-3 รวม 151 กัณฑ์ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างบางกัณฑ์เพื่ออธิบายให้เห็นจริง เช่น กัณฑ์ที่ 10 เล่มที่ 1 ว่าด้วยอานิสงส์มาฆบูชา หากผู้ใดน้อมรับธรรมมาประดับกาย วาจา และใจ พร้อมทั้งถวายเครื่องสักการะในวันมาฆบูชา ย่อมเสมือนได้เฝ้าพระพุทธเจ้า และจะทำให้ไปสู่นิพพาน ตัวอย่างเช่น

สาธชนทั้งหลายโน้มน้อมเอาธรรมเหล่านี้เข้ามาประดับกาย วาจา ใจ
ชื่อว่าเห็นธรรม การประพฤติไม่ผิดจากศีล สมาธิ ปัญญา เอาศีล สมาธิ ปัญญาเป็น
บรรทัดฐาน หลีกเว้นเอนเอียงจากศีล สมาธิ ปัญญา ชื่อนำน้อมเอาคุณพระสงฆ์มาไว้ใน
ใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ ถึงพระองค์จะนิพพานไปแล้วช้านาน พุทธบริษัทมาประกอบมาบูชา
วันนี้ ชื่อว่าได้เฝ้าผู้มีพระภาคเจ้า ได้ถวายเครื่องสักการะต่อพระพักตร์พระองค์ กุศลที่
ท่านทั้งหลายทำอยู่ ณ บัดนี้ จะเป็นมัคคุเทศก์นำท่านให้ไปสู่อมตสถาน คือพระนิพพาน
โดยนัยรับประทานมาด้วยประการฉะนี้

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธธรรมมุนี, 2544: 200)

กัณฑ์ที่ 48 เล่มที่ 2 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายหนังสือ จะทำให้บรรลุนุญษสมบัติ สวรรค์
สมบัติและนิพพานสมบัติ มีสติปัญญาสามารถแตกฉาน ตัวอย่างเช่น

อานิสงส์การสร้างและอานิสงส์การถวาย รวมเข้าเป็นกุศลชั้น
สนับสนุนดวงวิญญาณของท่านเจ้าภาพ ให้บรรลุนุญษสมบัติ สวรรค์สมบัติและนิพพาน
สมบัติ หากยังไม่ถึงที่สุดของโลก ไม่ได้ไปเกิดในอบายภูมิ มีแต่สวรรค์กับมนุษย์เป็นที่
พักผ่อนอารมณ์ มีสติปัญญาสามารถแตกฉานในพระไตรปิฎกตั้งจะยกตัวอย่างผู้สร้าง
หนังสือและถวายหนังสือ

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธธรรมมุนี, 2544: 238)

กัณฑ์ที่ 7 เล่มที่ 3 ว่าด้วยอานิสงส์บุญข้าวประดับดิน ที่อธิบายว่าทุกเดือน 9 พระ
ยายมจะอนุญาตให้เหล่าสัตว์นรกมาเยี่ยมญาติ ต่างหาภาชนะไปใส่อาหารบริโภคน หากญาติมิตรมา
ทำบุญข้าวประดับดิน สัตว์เหล่านั้นก็จะดีใจ ให้ศีลพรตสรรเสริญญาติมิตร แต่หากญาติมิตรไม่มาทำบุญ
สัตว์เหล่านั้นก็จะโศกเศร้าโศกา ตัวอย่างเช่น

สัตว์เหล่าใดที่ญาติมิตรมาทำบุญข้าวประดับดินวันนี้ สัตว์เหล่านั้นดีอกดี
ใจได้อาหารใส่ตะกร้า กะเชอ กระบุง จิตยินดีนันทนา ให้ศีลให้พรสรรเสริญญาติมิตร
สัตว์พวกใดญาติมิตรไม่มาทำบุญข้าวประดับดินสัตว์เหล่านั้นโศกเศร้าโศการ้องให้ปริทว
นาการบ่นว่า ญาติมิตรไม่ส่งสารไม่ทำบุญอุทิศมาให้ได้ ถือตะกร้า กระเชอ กระบุงเปล่า
กลับสถาน นี้บุญข้าวประดับดินเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธธรรมมุนี, 2544: 62)

ความรู้เรื่องอานิสงส์ของการทำบุญเป็นแนวคิดที่โน้มนำให้คนอยากทำบุญด้วยการบอกผลที่จะได้รับจากการทำบุญด้วยข้าวของ หรือการประพาศปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งหากมองในเบื้องต้นจะพบว่าคล้ายแนวคิดที่เป็นรูปธรรม เพราะบอกผลลัพธ์ชัดเจน แต่ก็ยังเป็นผลลัพธ์ที่ไม่อาจพิสูจน์ได้ว่า จะเป็นสิ่งดังอานิสงส์ที่กล่าวไว้ ดังนั้น ความรู้นี้จึงเป็นเรื่องนามธรรมที่ขึ้นอยู่กับความเชื่อถือเฉพาะบุคคล

2) ความรู้พุทธศาสนาแบบรูปธรรม เป็นความรู้ที่แนะนำแนวทางปฏิบัติตนที่เห็นเป็นรูปธรรม เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมเกิดผลเชิงวิทยาศาสตร์ ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีความรู้แบบรูปธรรมที่สนับสนุนให้ผู้คนประพาศปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมโดยอิงหลักธรรมพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น

2.1) ความรู้เรื่องการปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี คือการทำนุบำรุงศาสนาให้คงอยู่และสืบทอดเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจให้แก่ชาวพุทธ ในวรรณกรรมคำสอนอีสานจึงความรู้ที่เป็นการสอนให้ปฏิบัติตนพุทธศาสนิกชนที่ดี ซึ่งแนวคิดนี้เป็นฮีตคองธรรมของชาวอีสานที่ยึดมั่นมาถึงทุกวันนี้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมนี ที่สอนให้อย่าเกียจคร้านการภาวนาพิจารณาตนเอง ทำบุญตักบาตรอย่างสม่ำเสมออย่าให้ขาดวันพระ เข้าวัดทำบุญกินทานจังหัน หรือหลังจากถวายภัตตาหารเข้าตัวอย่างเช่น

อย่าชี้คร้าน	ละฮีตคองธรรม
ให้พำเพ็ง	ภาวนาอย่าขาด
ให้ตักบาตร	อย่าขาดวันศีล
ให้กินทาน	จังหันแม่ออก
เพื่อนสอนบอก	อย่าเกิดโมโห
โตสอนโต	ฟังเอาบ่ได้
บาปอยู่ไกล	บุญนั้นอยู่ไกล
สุตวิสัย	อย่าทำไปหน้า

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2533: 2)

ฮีตคองนี้เป็นวิถีปฏิบัติที่สืบทอดมา และดำรงอยู่ในวรรณกรรมที่ใช้สอนผู้อาวุโสเพื่อให้ผู้อาวุโสเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกหลาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องหลานสอนปู่ ที่สอนให้ผู้สูงอายุชวนลูกหลานทำบุญทำทานกินทานอย่าเกียจคร้านงานบุญ ทำบุญใส่บาตรทุกวัน ฟังธรรมอย่าได้ขาด ตัวอย่างเช่น

ให้ผู้เฒ่าชวณลูกชวณหลาน ชวณกินทานทำบุญอย่าค้ำ
 ชวณลูกบ้านใส่บาตรสุวัน ชวณลูกหลานฟังธรรมอย่าขาด
 (สวิง บุญเจิม, ม.ม.ป.: 8)

การปฏิบัติตนเป็นชาวพุทธที่ดีเป็นการเสริมสร้างพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคง เมื่อผู้คนเข้าวัดทำบุญพระสงฆ์ก็จะดำรงชีวิตอยู่ได้ สามารถทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนา เมื่อผู้คนฟังธรรมอย่างสม่ำเสมอก็จะช่วยให้คิดดีทำดี ไม่เบียดเบียนผู้อื่นสังคมก็จะปกติสุข และเมื่อรู้จักการภาวนาก็จะทำให้จิตใจผ่องใสสงบเยือกเย็นไม่ทะเลาะเบาะแว้งกับใครง่าย ๆ และการเป็นแบบอย่างชาวพุทธที่ดีของผู้อาวุโสก็จะทำให้คนในสังคมมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นตามมา ซึ่งความรู้นี้มีลักษณะเป็นนามธรรมที่ชัดเจน

2.2) ความรู้เรื่องการบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ นอกจากนี้การบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ตามความเชื่อเชิงพุทธแล้ว ยังเป็นแนวปฏิบัติที่ดั่งใจของลูกผู้ชาย และเป็นความรู้ที่พระพุทธเจ้าปฏิบัติให้เห็นเป็นตัวอย่างชัดเจน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องแทนน้ำนมแม่ที่สอนให้ลูกผู้ชายรู้จักการบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่โดยยกตัวอย่างพระพุทธเจ้าที่ทรงเทศนาธรรมโปรดพระมารดาเป็นการทดแทนบุญคุณค่าน้ำนมที่เลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ ตัวอย่างเช่น

อันนี้กัตัญญูแก่องค์พุทธโธทรงเทศน์ กตเวทิตีชี้ให้แทนให้แทนพระแม่ตน
 หากได้กุศลล้นอนันต์ล้านโกฏิ พระองค์โปรดฝูงหมู่สัตว์ใหญ่ น้อยแคระตัวก็อยู่เย็น ท่าน
 นั้นหวนเห็นฮู้คุณครองพระแม่ จึงได้คิดฮ้ำฮู้คุณล้นแต่หลัง บัดนี้คราวที่เฮาหวนฮู้เห็นคุณ
 ครองประโยชน์ มารดาเพียรพริ้วเลี้ยงเฮาหวนฮู้เห็นคุณครองประโยชน์ มารดาเพียรพริ้ว
 เลี้ยงเฮาได้ใหญ่มา เฮาควรเอาตนเข้าบรรพชาทรงเพศ บวชสืบสร้างสมเชื้อศาสนา ควร
 ที่เทศนาให้ในธรรมทรงโปรดแทนน้ำนมแม่เลี้ยงบุญล้นสิ้นประมาณ

(กัณฑ์ (บ.ช.ย), 2544: 8)

การบวชเรียนนอกจากจะเป็นการทดแทนบุญคุณพ่อแม่แล้ว ยังเป็นอีกวิธีหนึ่งในการสืบทอดพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบไป ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิยายสุภาชีวิตพ่อสอนลูก ตัวอย่างเช่น

ควรให้หันมาเข้าครองธรรมทางประเสริฐ บวชสืบสร้างศีลสร้อยศาสนา แล้ว
 ให้ศึกษาห้องครองธรรมทางชอบ พอให้สอปลไ้ได้ตรีพร้อมพรั้าโท เพื่อรักษาโตเข้าในทาง
 ธรรมแม่น สอเบปรีญให้พอได้ฝ่ายธรรม พอได้นำมาต้อนวงศาคนาญาติ ดำมาประกาศ

ลั้งซี้ลอนเชื้อเซ่นเฮา พอได้จูงกันเข้าในทางธรรมเทศน์ ให้เขาฮู้แห่งข้อธรรมเจ้าแจ่มขาว
 พอเป็นฮาวลิวเดินไปมาได้ง่าย เป็นทางไปสู่ชั้นสวรรค์ฟ้าห้าห้าตาย ปิดอบายเสียเสียงเถิง
 นิพพานก้านก่อง พอได้ลูงพี่น้องเฮาเข้าสืบศีล ให้ลูยินดีด้วยทางทานธรรมเทศน์ เพื่อจัก
 เห็นชั้นฟ้าภายหน้าชาติสิมา

(บุญจันทร์ บัวจันทร์, 2544: 25)

ความรู้เรื่องการบวชเพื่อทดแทนบุญคุณพ่อแม่ เมื่อพิจารณาเบื้องต้นอาจมีลักษณะ
 คล้ายนามธรรม เพราะเป็นแนวคิดอุดมคติของชายไทย หากต้องการเป็นลูกที่ดีเป็นที่พึงปรารถนาของ
 สังคมก็จำเป็นต้องบวช ซึ่งไม่จำเป็นต้องเชื่อถือปฏิบัติตาม ทว่า แนวคิดเป็นความรู้ที่มีพลังต่อ
 พฤติกรรมของชายไทยมาถึงทุกวันนี้ เพราะผลของการบวชเบื้องต้นคือบุญที่เกิดขึ้นจากความสบายใจ
 ของตนเอง ทำให้จิตใจสงบสุข ได้บทพวนชีวิต ได้ความรู้เรื่องธรรมะและการปฏิบัติธรรมที่ส่งผลให้เป็น
 มนุษย์ที่สมบูรณ์ ความรู้นี้จึงเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง และเห็นชัดเชิงรูปธรรม

2.3) ความรู้เรื่องการทาน ถือศีล และภาวนา เป็นแนวคิดพื้นฐานที่นำไปสู่การปฏิบัติ
 ตนเชิงประจักษ์ เพราะการให้ทาน การถือศีล และการภาวนาเป็นเครื่องชำระล้างกิเลส 3 ตัว คือ
 ความโลภ ความโกรธ และความหลง เมื่อทานแล้วจิตที่เสียสละไม่ย่อภาค ไม่โลภก็จะตามมา เมื่อถือ
 ศีลก็จะสามารถระงับโกรธได้ ไม่ล่วงเกินผู้ใดทั้งกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม รวมถึงไม่ลุ่มหลงสิ่ง
 ใดง่าย ๆ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำกลอนนักเทศน์ ตัวอย่างเช่น

ให้อาทานมากำจัดมัจฉาโลภให้ขาดมุ่น ให้อาศีลมาเป็นนำลบล้างโทโสอันนั้นให้
 แล่นหนี ให้อาภาวนามาเป็นไฟไหม้โมโหให้ม่างมุ่น ให้กิเลส 3 ตัว คือ โลภ โทโส
 โมโห ให้มุดมอดเมี้ยนตายเสียอย่าให้ยัง

(พระมหาสายทอง จนทโสภโณ เปรียญโท, 2548: 10)

การทาน หรือการให้สิ่งของต่าง ๆ แก่ผู้อื่น นับเป็นการพัฒนาทรัพย์ของตนให้เจริญและ
 มีความรุ่งเรือง (ฐาปนา บุญหล้า, 2558: 157) ซึ่งเป็นความรู้คำสอนที่เห็นผลทันทีเมื่อบริจาคทาน
 ให้แก่ผู้ที่ด้อยโอกาสกว่าตนเอง คือบุคคลผู้ที่ได้รับทานย่อมปลดทุกข์ลงทันที ส่วนผู้ที่ทานเองก็จะ
 บังเกิดความสุขใจ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์พระ牟尼 ที่สอนให้ทำทานอย่าได้ขาด จะทำให้ได้
 บุญใหญ่และไปสู่สตาบันอันเป็นที่ปรารถนาของชาวพุทธ ตัวอย่างเช่น

เจ้าผู้ทุกข์	ทานไว้อาหน
เจ้าผู้จน	ทานไปอย่าไว้
ทุกข์ยากไร้	ให้คอยเพียรหา
เจ้าได้มา	ทานไปอย่าขาด
อย่าประมาท	ฝังไว้ในตัว
ควรรณา	กองบุญหอมไว้
คิดไค้ได้ไป	ไปสู่โสดา

(พระอริยานวัตร เขมจารีเถระ, 2533: 3)

ส่วนความรู้เกี่ยวกับการถือศีล นับเป็นความรู้พื้นฐานของชาวพุทธ ศีลเป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับความประพฤติของคนเพื่อให้อยู่ร่วมกันเป็นปกติสุข และเป็นระเบียบเรียบร้อย โดยมากมักบัญญัติเป็นข้องดเว้น เช่น ศีลห้าในพระพุทธศาสนาบัญญัติไว้ว่า เว้นจากปลงชีวิตสัตว์ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เว้นจากประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ และเว้นจากตึนน้ำเมา อันเป็นฐานประมาท (คณะกรรมการฝ่ายจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกในงานเฉลิมฉลอง 100 ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี, 2543: 59) ศีลห้าจึงเป็นหลักธรรมเบื้องต้นที่พุทธศาสนานิกชนรู้จักกันดี และมักนำมาใช้สอนในวรรณกรรมคำสอนเพื่อให้ทุกคนตระหนักถึงความสำคัญ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคติโลกคติธรรมที่สอนให้ชาวพุทธทั้งชายและหญิงยึดมั่นในศีลห้า เพราะจะนำพาให้ชีวิตเจริญก้าวหน้า และผู้มีศีลย่อมแลดูสง่ามากกว่าผู้ไม่มีศีล ตัวอย่างเช่น

หญิงชายหมดทุกสิ้นในโลกกโลกา ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ทั่วแดนดินนี้ ก็เพราะ
 สິล้งค้ำนำมาแต่ชาติก่อน บ่ได้เกิดเดือดร้อนศีลค้ำช่วยชู พระบรมครูเจ้าโคดมองค์เอก จึง
 ได้เทศน์ไว้ศีลห้ามนุษย์ธรรม มีประจำตัวไว้หญิงชายบ่ได้ว่า กับทั้งหนุ่มและเฒ่าสาวจี้
 จ่อจุม บ่เลือกชุมเลือกชั้นวรรณะใดไทยแขก สິล้งมีคู่หน้าจาเอ็นมนุษย์ธรรม เป็นเลิศผู้ล้ำ
 มีค่าเต็มตัว พาให้งามภายในฮั่งเฮื่องเหลือองจ้ำ ถึงกายาเจ้าแขนขาทั้งหน้ามาก บ่ชาว
 ละอาดอ่านคือหมื่อถ่านสาม ศีลก็พางามได้ศิวลยใสสง่า ทำให้ไก่อกว่าเจ้าศีลนั้นผู้บ่มี

(ศิลา คานแก้ว, 2544: 2)

ความรู้เรื่องศีลห้ายังนำมาใช้สอนผู้หญิงให้รู้จักรักษาศีลห้า เพราะเป็นลักษณะของ
 ผู้หญิงที่ดีประเสริฐ หากผู้หญิงคนใดรักษาศีลห้าไว้ไม่ได้ก็เปรียบเหมือนซากผีที่เหม็นสาบ ซึ่งผู้ที่มีศีล
 ย่อมมีพฤติกรรมที่สง่างามน่านับถือ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอินทนิญาณสอนลูก ตัวอย่างเช่น

อันนี้ อุปะโมแท้	เทียมมาสอนโลก เहां
หญิงใต้ ประเสริฐด้วย	ศีลห้าอยู่ด้อม
หญิงผู้ฮักษาบได้	คิงมันเหม็นสาบ
เป็นตั้งผีซากฮ้าย	บินเฝ้าเวินบน

(พระพุทธรามณี, 2549: 389)

ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอนดังกล่าวข้างต้น ทั้งแบบนามธรรมและรูปธรรม นั้น แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างแนวคิดเชิงพุทธกับวรรณกรรมคำสอนที่ดำรงอยู่ใน สังคมท้องถิ่นอีสาน ในวรรณกรรมคำสอนมักนำแนวคิดทางพุทธศาสนามาประพันธ์เป็นเนื้อหาคำสอน เพื่อใช้สอนผู้คนให้ประพฤติตนเป็นคนดี สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ความรู้ทางพุทธศาสนาถูกนำมา ขยายประสบการณ์ความคิดเป็นข้อคิดที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้จริงในวิถีชีวิตกลายเป็นหลัก ปฏิบัติอันดีงามควบคู่ไปกับการสืบทอดความศรัทธาในพระพุทธรามณีให้ต่อยอดมาถึงทุกวันนี้

4.1.2 ความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

เมื่อพิจารณาการดำรงอยู่ของผู้คนที่ดำเนินไปในสังคมแล้วจะพบว่าสิ่งสำคัญที่ขับเคลื่อนให้ สังคมดำเนินไปก็คือความรู้ ความรู้เป็นกลไกสำคัญที่สุดในการสร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ให้แก่สังคม และเป็นเครื่องมือกำหนดบทบาทต่าง ๆ ให้แก่คนในสังคม ความรู้ในมิติของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จึงเป็นการแสวงหาความรู้เพื่อเข้าใจโครงสร้าง กฎเกณฑ์ หรือกติกาการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคม ตลอดจนนำไปสู่การเข้าใจความเป็นมนุษย์ที่ เหมือน หรือแตกต่างกันในบริบทต่าง ๆ

การนิยามกรอบความรู้ในมิติสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จำเป็นต้องทำความเข้าใจ ความหมายเกี่ยวกับสังคมศาสตร์ ซึ่งหมายถึงการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมและการพรรณนาถึงพฤติกรรม ทางสังคมของมนุษย์ (พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2556: 109) ออกุสต์ คองต์ (Auguste Comte, 1798-1857 อ้างถึงใน พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2556: 109)นักสังคมวิทยาได้กล่าวไว้ว่าความรู้คือองค์ประกอบที่ สำคัญในการการจัดระเบียบสังคม และทิศทางของการเปลี่ยนแปลงสังคม การเปลี่ยนแปลงสังคมจาก ยุคหนึ่งไปอียุคหนึ่ง จึงเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ของมนุษย์ ดังนั้น ในสังคมมนุษย์ จึงจำเป็นต้องมีความรู้ในการจัดระเบียบสังคม และการขัดเกลาสังคม

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดระเบียบสังคม คือการอบรมสั่งสอนให้สมาชิกในสังคมเรียนรู้ถึง กฎระเบียบเพื่อให้จัดระเบียบสังคมได้โดยง่าย การอบรมสั่งสอนวิธีหนึ่งที่คนในสังคมนำมาใช้จัด ระเบียบสังคม และขัดเกลาสังคมอย่างแยบยลก็คือวรรณกรรมคำสอน ในสังคมท้องถิ่นอีสานมี วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องที่ใช้เป็นเครื่องมือจัดระเบียบสังคมโดยอ้อม โดยมีกรอบความรู้ในมิติ

สังคมคือ เนื้อหาที่ใช้สอนสัมพันธ์สอดคล้องกับบรรทัดฐานสังคม ได้แก่ วิธีประชา หมายถึงรูปแบบหรือแบบแผนในการดำเนินชีวิตประจำวัน จาริต หมายถึงกฎที่สังคมสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการกำหนดว่าการกระทำใดคือการกระทำที่ดี และการกระทำใดคือการกระทำที่ไม่ดี และกฎหมาย หมายถึงข้อบังคับที่ถูกร่างขึ้นเพื่อใช้ควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมให้เป็นปกติสุข (คณะกรรมการวิชา มนุษย์กับสังคม ศูนย์วิชาบูรณาการ หมวดวิชาศึกษาทั่วไป. 2559 : 56-57)

เมื่อกล่าวถึงสังคมวิทยา ก็จำเป็นต้องอธิบายถึงมานุษยวิทยาที่มีความสัมพันธ์กับสังคมวิทยาอย่างใกล้ชิด ซึ่งช่วยให้เรามีความเข้าใจความเป็นมนุษย์ที่ดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างน่าสนใจ ดังที่ โอลิเวอร์, ดักลาส แอล., (2528: 1) นิยามไว้ว่ามานุษยวิทยาเป็นการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์และผลงานของมนุษย์ ความรู้ในมิติมานุษยวิทยาจึงน่าจะมาจากพื้นฐานของวิชามานุษยวิทยา สอดคล้องกับแนวคิดของนฤพนธ์ ดั่งวิเศษ (2562: 275) ที่อธิบายว่า วิชามานุษยวิทยายึดโยงกับกระบวนทัศน์แบบเหตุผลนิยมอย่างแนบแน่นโดยมองเห็นตัวตนของ “มนุษย์” คือผู้ที่มีศักยภาพทางความคิดและมีสติปัญญาในการพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้น ดังนั้น ความรู้มานุษยวิทยาในวรรณกรรมคำสอนจึงเป็นการพยายามที่จะเรียนรู้ เข้าใจ และตั้งคำถามกับ “ความเป็นมนุษย์” อันรอบด้านหลากหลายมิติ รวมถึงการศึกษาผลงานของมนุษย์ที่สามารถสังเคราะห์มาเป็นความรู้ที่ใช้ประโยชน์ได้

นอกจากนี้ ความรู้ในมิติของมานุษยวิทยามีความสัมพันธ์กับอำนาจ และวาทกรรมดังที่มีเชลฟูโกต์ (Michel Foucault) แสดงทัศนะไว้ว่าความรู้ทำให้มีอำนาจ เช่น ความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปของนักโทษทำให้ผู้คุมมีอำนาจคุกเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้ ฟูโกต์คิดว่าความรู้ที่ปรากฏในรูปแบบต่างๆ และปฏิบัติการของความรู้ถูกกำหนดโดยระบบความรู้ที่เรียกว่า Episteme (เอพิสเตม) หรือ “กรอบความรู้” (เดอครอบ และคณะ, 2545: 408 อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2552) เอพิสเตมมาจากคำศัพท์ภาษากรีกโบราณ (Episteme) หมายถึงวิชาการหรือความรู้ทั้งหมดที่จัดประมวลไว้ เช่น ความคิดเกี่ยวกับโลก ศาสตร์ต่าง ๆ ประชญา ซึ่งเป็นกลุ่มสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในยุคสมัยหนึ่ง ๆ เช่น กรอบความรู้ของศตวรรษที่ 19 นอกจากนี้ยังแปลว่าองค์ความรู้ หรือประมวลความรู้ (สุภางค์ จันทวานิช, 2552: 282) ส่วนวาทกรรม คือความรู้และความจริงที่มีอิสระในตัวเองจึงมีอำนาจในการกำหนด บงการ ความรู้ที่ถือเป็นวาทกรรมจะมีอำนาจบงการต่อผู้ที่ยอมรับวาทกรรมนั้น ดังนั้น วาทกรรมจึงเป็นความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ถูกนิยามว่าเป็นความจริงภายใต้กรอบความรู้แบบหนึ่งด้วยปฏิบัติการของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการนิยามความหมาย (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2562: 49)

จากแนวคิดดังกล่าวจึงสรุปได้ว่าความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน คือ วาทกรรมที่คนในสังคมสร้างขึ้นจากบรรทัดฐานทางสังคมอันแฝงอำนาจบางอย่างเพื่อควบคุมคนในสังคม หรือเป็นกรอบแนวคิดที่จัดระเบียบคนในสังคมให้ดำรงอยู่ภายใต้อำนาจของความรู้ ซึ่งอธิบายเป็นกรอบของความรู้ได้ ดังนี้

บรรทัดฐานและวาทกรรม+การสอน = ความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาใน
วรรณกรรมคำสอน

จากกรอบความรู้ดังกล่าวข้างต้น สามารถสังเคราะห์ความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาใน
วรรณกรรมคำสอนได้ ดังนี้

1) ความรู้ในระดับครอบครัว ครอบครัวในมิติของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
ยศ สันตสมบัติ (2556: 137) เริ่มขึ้นจากการแต่งงาน ตั้งรกราก และพำนักอาศัย ครอบครัวมีอาจ
ดำรงอยู่หรือผลิตซ้ำตนเองผ่านรุ่นต่าง ๆ โดยแยกเป็นเอกเทศจากชุมชน การรวมตัวทางสังคม หรือ
ความสัมพันธ์กับครอบครัวอื่น หรือชุมชน และสังคมได้ ดังนั้น จำเป็นต้องพิจารณาครอบครัวในฐานะ
เป็นองค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคม แม้ว่าครอบครัวจะเป็นกลุ่มสังคมขนาดเล็ก
สมาชิกมีความสัมพันธ์กันแบบปฐมภูมิ มีความรักความผูกพันระดับสูง โดยทั่วไปประกอบด้วยสามี
ภรรยา และบุตร ศิริรัตน์ แอดสกุล (2555: 174) เมื่อพิจารณาวรรณกรรมคำสอนอีสานแล้วพบว่า
ความรู้ในระดับครอบครัวที่สั่งสอนกันหลายประการ ในที่นี้จะพิจารณาจากเนื้อหาคำสอนที่สามารถ
นำไปปรับใช้กับบุคคลในครอบครัวได้ เช่น

1.2) ไฟนอกอย่านำออกไปในอย่านำเข้า ซึ่งความรู้นี้สามารถนำไปใช้ได้กับสมาชิก
ครอบครัวทุกคน ไม่ว่าจะเป็น พ่อ แม่ พี่ น้อง หรือสามีภรรยา ทุกคนควรเรียนรู้หลักการครองเรือน
โดยไม่นำเรื่องในครอบครัวไปพูดให้คนอื่นฟัง และไม่นำเรื่องภายนอกบ้านมาเล่าให้คนในบ้านฟังคนไม่
สบายใจ หากนำเรื่องในครอบครัวไปเล่าให้ผู้อื่นฟังอาจถูกติฉินนินทา หรือถูกเยาะเย้ยแทนที่จะได้รับ
ความเห็นใจ เพราะเราก็เป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวเช่นกัน ในขณะเดียวกัน การนำเรื่องนอกบ้านมา
เล่าให้คนในครอบครัวฟังก็อาจจะนำความไม่สบายใจมาสู่คนในครอบครัวได้ ดังปรากฏในวรรณกรรม
เรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ตัวอย่างเช่น

นางเห็นคนเขาว่าชั่วร้ายกันทางอื่น นางอย่ามาว่าพื้นในย่าวแห่งตน อย่า
เป็นคนหูตื้นฟังคำลับล่อ หาก่อให้ไฟเข้าสู่เรือน คันไต้ยีนคำเพื่อนนินทาอย่า
ภักดาแม่ป่าลุงพร้อมพร้าอา อย่าได้เอามาว่าในเรือนตนอยู่ ทำเป็นหูบู้ต่าน้อง
บ่เห็น เป็นมงคลเหลือล้นคุณหลายอนันต์เนก

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 16)

1.2) การเลือกคู่ให้ลูก ความรู้เรื่องการเลือกคู่ให้ลูกนั้นให้แง่คิดคำสอนสำหรับคนที่
เป็นพ่อแม่ที่นำมาสร้างสัมพันธ์อันดีในครอบครัวได้ดี เนื่องจากสมัยก่อนพ่อแม่มักเลือกคู่ให้ลูกตาม
ความคิดเห็นตนเองที่เห็นว่าเหมาะสม ซึ่งลูกอาจจะไม่พึงใจชอบพอกับคู่ที่พ่อแม่เลือกให้ การเลือกคู่

ตามใจลูก หรือมีความรักและเต็มใจแต่งงานด้วยตนเองจึงเป็นแนวคิดที่ทำให้ครอบครัวมีความสุขได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางวิสาขาแต่งงาน ที่สอนว่าการเลือกคู่ให้ลูกนั้นควรให้ลูกเป็นคนเลือกเอง ดังคำกล่าวโบราณว่าปลูกเรือนต้องตามใจผู้อยู่ ผู้กู่ต้องตามใจผู้นอน ตัวอย่างเช่น

ปลูกเรือนต้องตามใจผู้อยู่ แขนงอู่ต้องตามใจคนนอน

(ล.นาสวัตต์ เปரியญ, 2548: 9)

นอกจากนี้ การเลือกคู่ยังเป็นเรื่องสำคัญสำหรับลูกที่พ่อแม่ควรใส่ใจเมื่อเติบโตสมควรแก่วัยที่จะมีครอบครัว แต่งงานออกไปสร้างครอบครัวใหม่ จำเป็นต้องให้แก่งคิดที่ดีสมกับคนที่มีประสบการณ์มาก่อน เพราะหากเลือกคู่ชีวิตคู่ยอมไปไม่รอด ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางวิสาขาแต่งงาน ที่ให้แก่งคิดว่าการเลือกคู่ผิดให้ลูกก็เหมือนกับการตัดผมผิดต้องคิดเสียใจอยู่เจ็ดวัน ได้คู่ผิดคิดอยู่จนตาย และปลูกเรือนผิดก็คิดจนเรือนพัง ตัวอย่างเช่น

ตัดผมผิดคิดอยู่เจ็ดวัน เอาเมียผิดคิดอยู่จนตาย ปลูกเรือนผิดคิดจน

เรือนทลาย

(ล.นาสวัตต์ เปரியญ, 2548: 9)

1.3) บทบาทสามีภรรยาที่ดี เมื่อแต่งงานมีครอบครัวแล้ว ลูกผู้ชายย่อมมีสถานภาพเพิ่มขึ้นจากเดิม และบทบาทก็ย่อมต้องเปลี่ยนตามสถานภาพ คือสามี ความรู้สำหรับผู้ชายที่เป็นสามีก็มีความสัมพันธ์กับบทบาทหน้าที่ตามสถานภาพหลังแต่งงาน ซึ่งในวรรณกรรมคำสอนมีเนื้อหาคำสอนที่แนะนำการปฏิบัติตนในการครองเรือนไว้หลายประการเพื่อการอยู่ร่วมกันในครอบครัวอย่างปกติสุข และสร้างครอบครัวที่สมบูรณ์พูนสุข สามีผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวพึงมีความรู้ อันเป็นแนวทางดำเนินชีวิต รวมถึงระดับระครองให้สมาชิกในครอบครัวเติบโตเป็นคนที่มีคุณภาพ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก ที่สอนให้สามีพูดจาไพเราะน่าฟังกับภรรยาของตน และค่อย ๆ พูดสอนลูกเต้าตามฮีตครองที่ถูกที่ควร อย่าปล่อยตามใจให้ทำสิ่งที่ไม่สมควร ตัวอย่างเช่น

ผู้ผู้ให้

ใจอย่าฮ้าย

ให้ค่อยสอนลูกเต้า

อย่าได้ตามใจเขา

จากับเมียคำม่วน

คำสั้มเสียดทวง

ฮู้ฮู้ตคองเมือง นั้นเนอ

นั่งนอนทั้งหลั่น

(พระครูสุเทพสารคุณ (ปริวรรต), 2549: 303)

เช่นเดียวกับลูกผู้หญิงเมื่อเติบโตขึ้นสมควรแก่การแต่งงานมีครอบครัวแล้ว บทบาทและสถานภาพย่อมเปลี่ยนไปเป็นภรรยา จึงจำเป็นต้องมีความรู้ในการปฏิบัติตน ความรู้สำหรับภรรยาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนมีความสัมพันธ์กับบทบาทหน้าที่ตามสถานภาพผู้หญิงที่เป็นภรรยา ซึ่งเป็นแนวทางตามฮีตคองที่ถูกต้อง และเป็นที่ยอมรับของคนในท้องถิ่น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนญาติโยมอีสาน ที่สอนว่าภรรยาต้องมีธรรม 5 ประการ คือ ต้องทำงานบ้านให้เรียบร้อย อย่าให้ขาดตกบกพร่องทั้งของกินของใช้ รู้จักสงเคราะห์ญาติพี่น้องของสามี อย่างอกใจสามี รู้จักรักษาทรัพย์สินที่สามีหามาได้หรือมอบให้ และขยันทำงาน ตัวอย่างเช่น

มีธรรม 5 ของเมียให้จำจ้อ คือ 1. เมียต้องเฮ็ดเรียบร้อยจัดแจงการทำงาน 2. คอยถนอมวงศ์วานเผ่าพันธุ์ผัวเจ้า 3. เอาใจหมั่นนำผัวเท่าชั่ว 4. ทรัพย์ที่ผัวมอบให้ถนอมไว้เป็นอย่างดี 5. มีความเพียรต่องานทั้งค้าย อุปายนอแนวนี้รำควรฮ่ำ

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 51-52)

จากความรู้ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าเป็นแนวคิดที่นำไปสู่การปฏิบัติตนของสมาชิกครอบครัวที่มีการปฏิสัมพันธ์ภายในครอบครัวเพื่อให้สมาชิกมีความสุขเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นหลักการปฏิบัติของคนในครอบครัว การเลือกคู่ให้ลูก หรือบทบาทของสามีภรรยา ความรู้ในระดับครอบครัวจึงมีเนื้อหาเน้นการปฏิบัติขั้นปฐมภูมิที่ไม่ได้ไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอกมากนัก

2) ความรู้ในระดับเครือญาติ มนุษย์ทุกสังคมมิได้ดำรงอยู่ได้โดยการปฏิสัมพันธ์กับคนในครอบครัวเท่านั้น ยังจำเป็นต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับหน่วยทางสังคมที่ใกล้ชิดมากระหว่างครอบครัวคือเครือญาติ ซึ่งการนับญาติเป็นการระบุอย่างชัดเจนว่าเด็กที่เกิดขึ้นจากคู่สมรสคู่หนึ่งเป็นสมาชิกของเครือญาติฝ่ายใด และใครเป็นคนคอยให้ความช่วยเหลือและแก้ปัญหายามเดือดร้อน (ยศ สันตสมบัติ, 2556: 144) ในวรรณกรรมคำสอนมีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับระบบเครือญาติ โดยพิจารณาจากเนื้อหาคำสอนที่ปฏิบัติต่อเครือญาติเป็นหลัก เช่น

2.1) ความรู้สำหรับผู้อาวุโส ผู้รับคำสอนมีสถานภาพเป็นเครือญาติ สรรพนามที่ใช้ในการสอนความรู้จึงเป็นคำเครือญาติ คือ ปู่ พ่อ และแม่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องหลานสอนปู่ ที่หลานสอนปู่ให้เป็นผู้อาวุโสที่น่าเคารพ ใจเย็นไม่ข่าสัว ไม่ลักขโมยของ ไม่ผิดลูกผิดเมียผู้อื่น ไม่พูดจา ส่อเสียด ไม่เสพสุรา ไม่เห็นแก่ได้แก่เงิน รู้จักอบรมสั่งสอนลูกหลาน กินทานถือศีลทำบุญตักบาตร ฉลาดรู้จักปลง เมื่อเห็นพระให้ยกมือไหว้ ปฏิบัติตามฮีตคองอย่าให้หมอง ตัวอย่างเช่น

เฒ่าใจเย็นสัตว์เป็นขมา	เฒ่าบ้าลั้งสิ่งของไฟ
ตามวิสัยเมียะเพิ่นเฒ่าแว่น	บ่กว่าวเล่นคำหลายคำพลาจ
เฒ่าฮู้ทางสุราบ่เสพ	เฒ่าคือเทพบ่จ่ายเงินแดง
เฒ่าตาแสงบ่แปลงเงินดั่ง	เฒ่าใจกว้างบ่เห็นแกมี
เฒ่าใจดีสอนหลานเป็นกาพย์	เฒ่าโสภาพเตือนลูกเตือนหลาน
ให้กินทานถือศีลตักบาตร	เฒ่าฉลาดเป็นปราชญ์ฮู้ปลง
เห็นพระสงฆ์ยกมือย่อไหว	เฒ่ากันไว้บ่ให้ฮู้ตหมอง

(สวิง บุญเจิม, ม.ป.ป: 83)

ความรู้ที่ใช้สอนผู้อาวุโสเนี่ยจึงเป็นหลักปฏิบัติสำคัญที่สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับลูกหลานอันเป็นการปฏิสัมพันธ์ด้านหนึ่งในระบบเครือญาติ โดยเฉพาะความรู้เรื่องการอบรมสั่งสอนลูกหลานซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญของผู้อาวุโสในบ้าน นับว่าเป็นการปฏิสัมพันธ์กับเครือญาติโดยตรงที่เห็นได้เชิงประจักษ์

2.2) การแสดงน้ำใจต่อญาติมิตร การช่วยเหลือญาติเป็นการปฏิสัมพันธ์ในระบบเครือญาติที่ช่วยให้ความสัมพันธ์แน่นแฟ้นขึ้น เพราะเมื่อเราเดือดร้อน ก็มักจะได้รับความช่วยเหลือจากญาติพี่น้องที่อยู่ใกล้ชิดมากกว่าบุคคลอื่น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางวิสาขาแต่งงาน ที่สอนให้ผู้หญิงรู้จักเอื้อเฟื้อญาติมิตรที่ขัดสน และบริจาคทานสร้างกุศลสาธารณะประโยชน์ ตัวอย่างเช่น

ข้อ 5 ว่า ควรให้แก่คนที่ให้หรือไม่ให้ คือญาติมิตรที่ขัดสนจนใจมาถึงเข้าแล้ว เขาจะคือหรือไม่ก็ตาม ก็ควรให้แก่เขาโดยแท้ หรือการบริจาคทานเป็นส่วนกุศล มีสร้างศาลา โบสถ์ วิหาร โรงพยาบาล และการทำถนนหนทาง เป็นต้น จะได้ของตอบแทนหรือไม่ได้ ก็ควรทำโดยแท้

(ล.นาสวัสดิ์ เปรียญ, 2548: 35)

2.3) การเคารพญาติผู้ใหญ่ ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าระบบเครือญาตินั้นเกิดจากการแต่งงานและความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวหนึ่งกับอีกครอบครัวหนึ่ง ดังนั้น จึงมีการนับญาติทั้งญาติทางสามี และภรรยา ความรู้เรื่องการปฏิบัติตัวจึงต้องครอบคลุมถึงญาติทั้งสองฝ่าย ในวรรณกรรมคำสอนมักมีความรู้ที่ใช้สอนสะกิดให้ประพฤติปฏิบัติตนแต่เครือญาติ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางวิสาขาแต่งงาน เมื่อมีสามีแล้วไม่ควรลืมบุญคุณพ่อแม่ของตนเองที่เลี้ยงดูมาจนเติบโตใหญ่ แม้จะแต่งงานไปมีครอบครัวของตนเอง ถ้าสามีต่อว่าให้หนึ่งฟัง ถ้าพ่อแม่สามีดูว่าก็ให้ก้มหมอบฟัง ตัวอย่างเช่น

คั้นเจ้ามีผิวแล้วอย่าลืมคุณพ่อแม่นางเอย คุณเพื่อนมีมากล้นเพียรเลี้ยงให้ใหญ่
มา แม่นว่ามารดาฮ้ายให้อดทนสู้ต่อ คุณพ่อฮ้ายให้นางนิงอย่าดิง ผัวคิงฮ้ายให้เอาดี
เข้าใส่ ปู่ย่าฮ้ายให้นางกัมหมอบฟัง คั้นแม่นทางใดฮ้ายให้ปูนปองปองใส่ ให้มันดี
ฝ่ายพุ้นทั้งพีพร้ากัน

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 1-2)

ความรู้ในระดับเครือญาติเป็นความรู้ที่สอนให้ญาติพี่น้องปฏิสัมพันธ์กันอันดี ซึ่งเป็น
การปฏิสัมพันธ์ที่ก้าวล้ำออกมาจากภายในครอบครัวตนเอง แต่ยังคงอยู่ในบริบทที่ใกล้ชิดกัน
วรรณกรรมคำสอนอีสานมักมีคำสอนเรื่องการปฏิบัติตนต่อญาติพี่น้อง เนื่องจากสังคมอีสานมีลักษณะ
เป็นสังคมเครือญาติ

3) ความรู้ในระดับชุมชน ชุมชนคือกลุ่มทางสังคมประเภทหนึ่ง แบ่งออกได้เป็น 2
ประเภท คือชุมชนชนบท และชุมชนเมือง ชุมชนชนบทมีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่น้อย
มีความสัมพันธ์แบบกันเอง มีแบบอย่างในการดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพคล้ายกัน ส่วนชุมชนเมือง
ตั้งอยู่ในเมือง มีประชากรอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มหนาแน่นมากกว่าชนบท สภาพชุมชนโดยทั่วไปประกอบ
ไปด้วยตึก อาคาร บ้านเรือน มีความเร่งรีบและแข่งขันกันสูง (ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2555: 175) ในที่นี้
จะพิจารณาความรู้ในระดับชุมชนชนบท เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนอีสานเป็นข้อมูลที่มาจากท้องถิ่น
ความรู้ในระดับชุมชน เช่น

3.1) ความรู้เรื่องคอง ซึ่งมีแนวคิดมาจากเรื่องฮิต 12 คอง 14 ที่เป็นหลักปฏิบัติจารีต
ประเพณีของชาวอีสาน ในวรรณกรรมคำสอนปรากฏความรู้เรื่องคองอยู่หลายเรื่อง และมีคองที่เป็น
ความรู้สำหรับใช้สอนคนในชุมชนให้ปฏิบัติร่วมกัน เช่น คองที่ไม่ดีไม่ควรทำก็เป็นแนวคิดคำสอนที่ใช้
สอนให้เด็กเรียนรู้เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปู่สอนหลาน ที่สอนเรื่องครอง
ถ่อยฮ้าย 5-4-3 ที่ไม่ควรทำ ได้แก่ เขาไม่ได้เรียกแล้วขาน เขาไม่ได้ขอให้ช่วยแล้วไปช่วย เขาไม่ได้ให้
ของแต่ไปขโมย เขาช่วยเหลือกลับชี้ใส่หรือทำไม่ตีตอบแทน ชี้ใส่ทางหลวง พุดจาใส่ร้ายผู้อื่น โอ้อวด
ตัวเอง ยกตนข่มท่าน พุดจาเกินหน้าเกินตาผู้อื่น และไปสั่งสอนโน้มน้าวคนที่อายุมากกว่า หรือมี
ความรู้มากกว่า ตัวอย่างเช่น

1. เผิ่นบ่เอ็นโตหากมาขาน	นี่ก็ถ่อยฮ้ายหนึ่ง
2. เผิ่นบ่วานโตหากมาฮ่อยไว้	นี่ก็ถ่อยฮ้ายหนึ่ง
3. เผิ่นบ่ให้โตซ้าลักเอา	นี่ก็ถ่อยฮ้ายหนึ่ง
4. เขาฮ่อยโตพาโล่ชี้ใส่	นี่ก็ถ่อยฮ้ายหนึ่ง

5. เอ็ดถ้อยฮ้ายซี่ใส่ทางหลวง	นี่ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง
6. เว้าตุ๋ตวงว่าเผิ่นเป็นฮ้าย	นี่ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง
7. ยายความเว้ายอ่องว่าโต	นี่ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง
8. เว้าโมโหยกโตข่มท่าน	นี่ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง
9. เว้าลั่นบ้านหน้าด่านบ่อาย	นี่ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง
10. โตผู้ดำเว้าจูงผู้สูง บาดโตจูงมันซำบ่แล่น	นี่ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

(สวิง บุญเจิม, มมป: 20)

3.2) การพึ่งพาอาศัยกันในกลุ่ม การอยู่ร่วมกับผู้อื่น ย่อมต้องอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลาน ที่ลุงสอนหลานให้รู้จักปรับตัวเข้าหาผู้อื่น เพราะจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัย และเป็นที่พึ่งให้แก่ผู้อื่น เหมือนบัวอาศัยน้ำ ไพรอาศัยนาย เสือโคอาศัยป่า และแม้เป็นนายก็ย่อมต้องอาศัยไพรพลให้พร้อม ตัวอย่างเช่น

บัวอาศัยเชิงน้ำ	ปลาหมายพึ่งวัง
ฝูงไพรอาศัยเชิงนาย	อย่างอนเหลือด้าม
พยัคฆ์หล้าง	อาศัยพงไพรใหญ่
เป็นนายไพรบ่พร้อม	เสียหน้าเมื่อซิเดิน

(ทอง กัมมะสุทโธ, 2545: 9)

3.3) การเคารพพระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์เป็นบุคคลสำคัญในกลุ่ม คือผู้เผยแผ่ศาสนา และเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในกลุ่ม โดยพื้นฐานแล้วกลุ่มคนอิสานมีความผูกพันกับพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิด ดังนั้น จึงมีความรู้เรื่องการปฏิบัติตนต่อพระสงฆ์ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเสียวสวาด ที่สอนว่าหากเห็นพระสงฆ์ให้หลีกทางพระท่านเดิน หากหลีกไม่ได้ให้นั่งลง อย่างเช่น

ให้ขาบไหว	พ่อแม่บิดา
เห็นพระสงฆ์มา	ให้หลีกทางให้
หลีกบ่ได้	ให้นั่งลง

(พระอริยานวัตร เขมจารีเถระ, 2523: 120)

ความรู้ในระดับชุมชนนับเป็นความรู้สำคัญที่เอื้อประโยชน์ต่อการปฏิบัติตนของคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนให้มีความรัก ความสามัคคี เมื่อจำเป็นต้องทำงานสิ่งใด หรือมีเรื่องเดือดร้อนเกิดขึ้นก็มักจะได้รับความช่วยเหลือ

4) ความรู้ในระดับสังคม สังคม หมายถึงกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์และมีการกระทำต่อกันทางสังคม (ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2555: 172) ดังนั้น กลุ่มทางสังคมจึงเป็นหน่วยในระดับที่ใหญ่ และรวมกลุ่มครอบครัว เครือญาติ และชุมชนไว้ ในวรรณกรรมคำสอนอิสลามมีความรู้อันเป็นหลักปฏิบัติของคนในสังคมเมื่อจำเป็นต้องเข้าสังคม เช่น

4.1) มารยาทในสังคม ซึ่งเป็นความรู้คำสอนที่ใช้สอนบุคคลทั่วไปโดยไม่ระบุเพศ หรือกลุ่มคนผู้รับคำสอน โดยเนื้อหาคำสอนสามารถนำมาปรับใช้เพื่อการเข้าสังคม และจัดระเบียบสังคมโดยอ้อม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสันรราชที่สอนเรื่องการพบปะผู้คนว่าก่อนออกมาพูดคุยกับใครควรล้างหน้าแปรงฟันให้สะอาดเสียก่อน นับเป็นมารยาททางสังคมที่ทำให้ผู้คนอยากพูดคุยด้วย และให้เกียรติผู้อื่น ตัวอย่างเช่น

*อันหนึ่งตีบตันล้าง**เขี้ยวสีฟัน**บ้วนปาก อย่าได้กล่าวปากด้านดอมแท้ต่อ
ไผ่นั้นตาย ให้**ฮีบส่วยหน้า**แล้วบ้วนปากให้มันดี จึงให้ลีลาไปไหว้คุณพู่โธเจ้า คั้นจ๊ก
ทำการสร้างอันใดก็ตามช่าง คั้นจ๊กออกปากด้านอันใดให้อำเพ็งนั้นเนอ จักทำการใด
ให้มีใจตั้งต่อนำเทอญ*

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, มมป: 88)

4.2) การพูดจาน่าฟัง ก็นับเป็นหลักปฏิบัติที่สามารถนำไปใช้กับการเข้าสังคมในวงกว้าง สร้างความเข้าใจระหว่างคนในสังคมได้ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำทอง (สอนไพร่) ที่สอนให้รู้จักพูดจาไพเราะรื่นหู โดยเปรียบกับน้ำอ้อยน้ำตาลที่กินแล้วความหวานย่อมมีวันจางหาย แต่คำพูดที่ไพเราะน่าฟังนั้นจะไม่จืดจาง เพราะคำพูดมีผลต่อความรู้สึกของผู้คน ถ้าพูดสิ่งใดออกไปแล้วย่อมมีน้ำหนักเท่าแผ่นดิน และการพูดดียังนำโชคเป็นเงินเป็นทองได้ ตัวอย่างเช่น

	ปากให้กินเว้าม่วนแม้ง	เป็นยิ่งกูร์ณา	
	มีทวาคำหวาน	อ่อนโยนจาต้าน	แท้แล้ว
อันว่า	หวานตาลอ้อย	บ่หอนเลิงหายกลืน	แท้หนา
	บ่คือคำปากเว้า	หวานลีนบ่จืดจาง	ได้แล้ว
แม่งว่า	คำปากเว้าไปแล้ว	หนักเก็งธรณี	
	ปากเป็นเงินเป็นคำ	ให้จื่อจำฉิ่งไว้	นั่นถ้อน

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 6)

4.3) การรู้จักปรับตัวเข้าหาผู้อื่น ยังเป็นคุณสมบัติที่ทุกคนพึงมีเมื่อเป็นผู้ใหญ่ และต้องใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง ฃญา ปรชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ที่สอนว่าเกิดเป็นคนให้มีใจกว้างขวาง รู้จักฟังความคิดเห็นของผู้อื่นบ้าง สังคมบ้านเมืองเป็นอย่างไรก็ควรโอนอ่อนผ่อนตามบ้าง ตัวอย่างเช่น

เกิดเป็นคน	ขอให้มใจกว้าง
อย่าหุบาง	ใจมอหลายเตื่อ
เกิดเป็นคน	ให้มีใจกว้าง
เอาหูห้าง	ฟังบ้านฟังเมือง

(สำลื รกสุทล, 2552: 23)

ความรู้ในครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และสังคมในวรรณกรรมคำสอนเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบสังคมโดยอ้อม และขัดเกลาความประพฤติของคนในสังคมให้เป็นไปตามครรลองหรือฮิตคองอันดีงามซึ่งดำเนินไปตามวิถีของคนท้องถิ่น ซึ่งเป็นความรู้ที่สามารถใช้สอนคนได้ทุกกลุ่มทุกสถานภาพไม่ว่าจะเป็น พ่อแม่ ลูก สามี ภรรยา ปู่ หลาน หรือบุคคลทั่วไป ล้วนดำรงอยู่อย่างมีความหมาย

5) ความเป็นชายในสังคมอีสาน ในวรรณกรรมคำสอนมักมีความรู้ที่สอนให้ผู้ชายมีลักษณะตามสังคมอุดมคติ คือเป็นผู้นำที่ฉลาด มีความรู้ ความสามารถ ขยันทำงาน ปัญญาดี และมีคุณธรรม ซึ่งลักษณะพฤติกรรมเชิงบวกนี้คือองค์ประกอบสำคัญที่ประกอบสร้างวาทกรรม “ความเป็นชายในสังคมอีสาน” ที่สังคมปรารถนา และมีอำนาจเหนือผู้หญิงได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประชุมณานาสุภาคิตคำกลอนที่มีความรู้คำสอนเกี่ยวกับการแบ่งหน้าที่ของชายหญิงชัดเจนซึ่งนำไปสู่การอธิบายวาทกรรม “ความเป็นชายในสังคมอีสาน” ขึ้น เช่น การเป็นชายที่ดีต้องรู้จักทำมาหากิน ไม่เกียจคร้าน หรือปล้นขโมยของคนอื่นกิน ตัวอย่างเช่น

อย่าเป็นชายแวล่นนอนเวนบู้ตื่น ให้ชายบึกชายบีนรู้จักการข้าว
หน้าชายค้าชายเที่ยวชาย อย่าเป็นชายผู้ร้ายปล้นที่ตีเจ้าของ ให้ชายมอชชายเห็น
เหตุการณ์เมืองบ้าน ให้ชายเอาการสู้ศัตรูได้ทุกท่า ให้ชายก้าวขึ้นหน้าอย่าชยล้ำ
เมื่อหลัง ให้ชายชิงชิงขึ้นเหนือคนมันจ้งแมน ชยมันมีตั้งแสนนับเป็นโกฏลและล้าน
ชยคร่ายก็มากหลาย ชยชี่ร้ายแมนชยทุปัญญา ชยบ่หาความดีไลโตแมนชยบ้ำ
ชยปัญญามีล้นชยจนมีมาก ชยทุกช่ยากกะนอกนั้นหลายชั้นแต่หมู่ชย

(พระทองสุข สุภากาโร, มมป: 9-10)

การเป็นชายในอุดมคติยังต้องมีปัญญาดี รู้จักแสวงหาความรู้ใส่ตนอยู่เสมอ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสงครามเทศนาคำสอน ที่สอนให้ผู้ชายรู้จักเรียนรู้ศิลปวิทยาการแขนงต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ทำมาหากิน และรู้รอบการบ้านการเมือง เช่น เรียนช่างตีทอง ตีเหล็กทำอาวุธ เครื่องมือหาปลา สานกระบุงตะกร้า เรียนหมอยา บิบบเส้น โหราศาสตร์ การเมืองการปกครอง ซึ่งการเรียนศาสตร์และศิลป์เหล่านี้นับเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ตัวอย่างเช่น

ชายใดฟังคำสอนห้าเขียนก็ดีแท้ ศาสตร์ศิลป์นี้หลายประการมีมากจริงตาย ดี
เงินแปลงสู่เชื้อชายได้ตั้งประสงค์ ดีทองได้ขายไปทุกสิ่ง ดีคำขายสู่วันปมิวัน แปลงอุปไม้
ขายจ่ายหลายแนว แห. มอง. สานแตงนามชายได้ ดีเหล็กให้เป็นลิ่มง้าวหอกมีด แลพริ้ว
ขายแท้สู่แนว เขียนอุปไม้เป็นกระโตกชันขาย บุงยังสรรพสิ่งมีขายได้ กับทั้งเขียนเวียน
แต่มีลึงลายทุกสิ่ง ควดอุปไม้เป็นแท้สู่อัน เขียนหมอค่องหมอยาปัวพวยอิ เขียนบิบบิ้นเอ็น
ให้สว่างดี เขียนเอาหมอโหรฤกษ์ทั้งใหญ่ทั้งฤกษ์น้อยทวยคิ้วต่อยาม เขียนคองค้อนคองหลาว
และหอก เขียนฮิตเจ้าพุทโธแท้สู่อันตั้งนั้น เขียนฮิตบ้านตั้งแต่การเมือง ผุงหมู่ครองเสนา
แต่งแปลงเมืองบ้าน ผุงนี้ชื่อว่าศาสตร์ศิลป์แท้เฝเขียนดูประเสริฐจริงตาย

(พระนครคัมภีร์นิเทศ ป.6, ม.ม.ป: 14-15)

เนื่องจากลักษณะของชายที่ดีนั้นคือชายที่มีความรู้ และถูกต้องตามโลกการเป็นคู่ครองที่ดีที่หญิงใดได้เป็นคู่ครองก็นับว่ามีบุญ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอินทนิญาณสอนลูก ที่อินทนิญาณสอนให้ลูกเลือกคู่เป็นชายที่เป็นนักปราชญ์ บัณฑิต หรืออาจารย์ เพราะถือว่าหญิงนั้นจะเป็นผู้มีบุญ ตัวอย่างเช่น

ชายนั้น นักปราชญ์ด้าน	เรียกว่าบัณฑิต แท้ตาย
ยังเล่าเป็นอาจารย์	แก่คนทั้งค่าย
หญิงใด บุญมีได้	สมภารเพ็งมาก
บุญหากเคยประกอบแท้	มาได้กล่อมเสน่ห์ อุ่นเอี้ย

(พระพุทธสารมณี, 2549: 380)

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า ความเป็นชายในสังคมอีสาน คือการเป็นผู้ชายที่เป็นผู้มีความรู้ดี เป็นคนดี และฉลาดดำเนินชีวิต ความรู้เหล่านี้นอกจากจะใช้สอนให้ผู้ชายมีความรู้ในการประพฤติปฏิบัติตนตามครองที่ถูกต้องแล้ว อีกนัยหนึ่งยังสะท้อนให้เห็น ความเป็นชายในสังคมอีสานที่อ่อนคุณสมบัติที่สังคมปรารถนาเอาไว้ และความพยายามที่จะเป็นเพศที่สมบูรณ์ที่ได้รับการยอมรับ

จากผู้หญิง หรือคนในสังคมกว้าง ซึ่งนำไปสู่ความภาคภูมิใจในตนเองที่เกิดจากธรรมชาติของผู้ชายที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ดังที่ปราณี วงษ์เทศ (2559: 45) อธิบายไว้ว่าการเติบโต “เป็นผู้ชาย” เป็นสถานภาพที่ต้องแสวงหา และเป็นสิ่งที่ผู้ชายทุกคนต้องแข่งขันในฐานะปัจเจกชนตั้งนั้น ผู้ชายจึงแสวงหาความรู้ ความสามารถ เพื่อให้ได้รับการยอมรับ ความรู้คำสอนที่ใช้สอนผู้ชายในวรรณกรรมคำสอนอีสานดังกล่าวจึงเป็นคัมภีร์สร้างความเป็นชายในสังคมอีสานได้อย่างแจ่มชัด

6) ความเป็นหญิงในสังคมปิตาธิปไตย “ความเป็นหญิงในสังคมปิตาธิปไตย” นับเป็นวาทกรรมความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นคู่ขนานกับความเป็นชายในสังคมอีสาน เนื่องจากในสังคมส่วนใหญ่มักมองผู้หญิงว่าเป็นผู้ใต้บังคับบัญชา เป็นข้าทาส หรือเป็นคนรับใช้ผู้ชาย ดังคำพังเพยของชาวอีสานที่กล่าวว่า “ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน” ผู้ชายมักเป็นผู้สร้างหรือกำหนดข้อบังคับทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็ นศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี จารีตต่าง ๆ (ปราณี วงษ์เทศ, 2559: 21) วาทกรรมความเป็นหญิงในสังคมปิตาธิปไตยจึงถูกนำมาใช้สอนเป็นความรู้ให้ผู้หญิงเดินตามกรอบ หรือแนวทางที่สังคมปรารถนา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนำกรรมแต่ง ที่สอนให้ผู้หญิงเป็นภรรยาที่ดี รู้จักหน้าที่ รู้จักวางตัว รัก และยำเกรงสามี ตื่นก่อนนอนที่หลัง และขอขมาสามีทุกวันพระตัวอย่างเช่น

ปฏิบัติดังนี้ ตื่นก่อนนอนที่หลัง เสียงดังนั้นให้เจ้าผอนลงมา การไปมาให้
 ถ่อมตัวอ่อนน้อม ถนอมผิวไว้อย่าได้นอกใจรักษาไว้เงินทองของจ่าย ที่ผัวหามาได้
 รักษาไว้ให้ดี กิจการบ้านอย่าได้เมินเฉย ให้เจ้าคอยฮับเพื่อนฝูงหมู่ผัวตน คนมา
 เชื่อนอย่าละเลินหนีจ้อย อันหนึ่งนั้นให้เจ้าฮักแพงผัว อย่าได้มัวแต่เล่นทางบ้านมันบ่
 ดี ให้เจ้ามีศีลธรรมประจำใจไว้คู่สู้วัน เถิงวันศีลอย่าได้ละ เถิงวันพระอย่าได้เลย หา
 ดอกไม้ขึ้นอึ้งบูชา ทั้งสมมาสามีแห่งตนเนื้อเจ้า ทั้งบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย
 ตลอดพี่น้องทางกำสามี ความเจริญก้าวหน้าบ่มีให้เสื่อมเสีย ตามทำนองผัวเมียให้
 เบิ่งกันเนื้อหล้า ดีและฮ้ายอยู่ที่เฮาทำ

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, มมป.: 10)

ข้อปฏิบัติดังกล่าวแสดงให้เห็นความเหลื่อมล้ำทางเพศอย่างชัดเจน เพราะผู้หญิงต้องเสียสละตนเองทำงานหน้าที่แม่บ้าน เคารพสามี บูชาไว้เหนือหัว และต้องขอขมาทุกวันพระ ทั้งที่ในฐานะความเป็นคนนั้นมีเท่ากัน แต่เนื่องจากสังคมปิตาธิปไตยมีลักษณะชายเป็นใหญ่ ดังนั้น ผู้ชายจึงเป็นผู้กำหนดบทบาทหน้าที่ของภรรยา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ที่สอนให้ผู้หญิงเจียมตัวที่เกิดเป็นหญิง ไม่ควรโต้ตอบหรือแสดงคำพูดที่ไม่ดีเมื่อสามีบ่นให้ไม่พอใจสามี ยามนอนก็ให้กางมุ้งเตรียมที่นอนให้สามี ต้องถือว่าสามีเป็นใหญ่ ตัวอย่างเช่น

ชาติที่เป็นหญิงนี่ย่อมมีใจเคียดง่าย ยามเมื่อผ้าจ่มฮ้ายให้นางน้อยค่อย ฟัง อย่าได้ตั้งตางฮ้ายคำแข็งโต้ตอบ คำบ่ชอบอย่าว่าเอาขึ้นกล่าวเถียง มั่นลิเคียง โคนหูหมู่คนเฮือนใกล้ นางอย่าเป็นคนเก้โลเลมก่เที่ยว อย่ามีใจโลภเลี้ยวังร้าวจาก ผัว ขอให้ตนตัวน้องกระทำเพียรเมี้ยนบ่อน ยามลिनอนมานมั่งกางไว้อ่าไล คันนาง มีผ้าซ้อนเฮียงสองเทียมคู่ อย่าได้ฮ้ายฟู ๆ เหลือลั่นลั่นคลอง เพราะว่าผ้าของน้อง ควรแพงขอขอด ให้นางอด ๆ ว่าคำนั้นอ่อนหวาน อย่าได้พาลหาเรื่องคำขมมาจ่ม หมายลิแข็งข่มให้ผัวย่านหย่อนกลัว ธรรมดาหญิงนี้ถือผัวเป็นใหญ่นางเอย

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 2)

ลักษณะของผู้หญิงในสังคมปิตาธิปไตยอีกประการคือต้องมีความงามแจ่มจรัสหรือมีความประพฤติดีเพื่อรับใช้สามี เช่น การเป็นแม่ศรีเรือน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ที่สอนให้เป็นแม่เรือนที่ดีดูแลบ้านเรือนให้สะอาดอยู่เสมอ โดยเฉพาะที่นอนของสามีต้องหมั่นเช็ดถูทำความสะอาดทุกวัน พื้นบ้านก็อย่าปล่อยให้ฝุ่นขึ้นจนเดินแล้วเป็นรอย อย่าปล่อยให้สกปรกร้างจนแมงมุมมาทำรัง ตัวอย่างเช่น

หนึ่งเฮือนนอนให้ฮู้ปิดผ้าฝุ่นผง แล้วจึงบรรจงเมี้ยนหมอนลายสาดอ่อน ในที่นอนมานมั่งลุงบ้าย่าผัว ให้นางบ่จะฟ้ายามนอนจัดบ่อน ยามเมื่อนอนตื่นแล้ว เก็บเมี้ยนให้แม่นทาง อย่าได้วางขวางไว้กางเฮือนเป็นที่ ขอให้ศรีสะเกใภ้ทำทอนสู่วัน ตามกระดานปูพื้นขัดถูเกลี้ยงหมื่น อย่าให้หมองหม่นพื้นมุ่มเจ้าผิง ยามเมื่อตื่นลง ต้องเห็นฮอยทุกแห่ง ไยแมงมุมก็ยุ่งมุงผ้าจ่องผา มุงหลังคาเกาะหญ้าผาเฮือนเปื้อน บ่อน ในที่นอนแจ่มเจ้าผัวแก้วให้หมั้นถู ขอให้สุณิสาสื่อมองดูให้ทั่ว

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 10)

ความเป็นหญิงในสังคมปิตาธิปไตย คือความงามที่มาจากภายในจิตใจแล้วสื่อผ่านความประพฤติอันดีงามตามบทบาทหน้าที่ของตนเอง ไม่ว่าจะเป็น แม่ หรือภรรยา หรือลูกสาว หรือลูกสะใภ้ หรือผู้หญิงที่มีมารยาทดีในฐานะคนเล็ก ๆ คนหนึ่งในสังคม การรู้จักหน้าที่ กาลเทศะ รู้จักการเป็นผู้ตามที่ดีคอยสนับสนุนผู้ชายอยู่เบื้องหลัง จึงเป็นนิยามของความเป็นหญิงในสังคมปิตาธิปไตยที่คมชัดที่สุด ไม่ว่าจะยุคสมัยจะเปลี่ยนไปเช่นไร ความคิด และการกระทำที่เหมาะสมควรยอมทำให้ผู้หญิงมีคุณค่า ทำกาลเวลา

ความรู้ในมิติของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาทำให้เรามองเห็นความแตกต่างระหว่างมิติความสัมพันธ์อันซับซ้อนของมนุษย์ในแต่ละสังคม สังคมท้องถิ่นอีสานที่มีความเหลื่อมล้ำทางเพศระหว่างชายหญิง เป็นอาทิ ดังที่ฟูโกต์ (Foucault, 1972 อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2560: 21) ได้กล่าวไว้ว่า วาทกรรมถูกสร้างขึ้นมาจากความแตกต่างระหว่างสิ่งที่สามารถพูดได้อย่างถูกต้องใน ช่วงเวลาหนึ่งกับสิ่งที่ถูกพูดอย่างแท้จริง สนามของวาทกรรมในขณะใดขณะหนึ่งก็คือกฎเกณฑ์ว่าด้วยความแตกต่างนี้ วาทกรรมความแตกต่างของชายและหญิงจึงปรากฏอย่างแจ่มชัดในวรรณกรรมคำสอนอีสานกลายเป็นชุดความรู้ที่ประกอบสร้างสังคมขึ้นอย่างมีนัยยะ ผู้ชายเป็นผู้ตั้งกฎเกณฑ์ในสังคมขึ้น ไม่ว่าจะเป็นทางตรง หรือทางอ้อมเช่นการเขียนวรรณกรรมคำสอนเพื่อสถาปนาความรู้ และอำนาจมาเป็นเครื่องมือจัดระเบียบสังคม โดยแฝงนัยให้ตีความตามมิติของความเป็นมนุษย์

4.1.4 ความรู้ภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีความรู้ภูมิปัญญาที่น่าศึกษา เพราะเนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมมักจะแฝง องค์ความรู้อันลุ่มลึกที่ผ่านกระบวนการที่เรียนรู้ของมนุษย์มาเช่นเดียวกัน กล่าวได้ว่า วรรณกรรมคำสอนเป็นถ้อยคำที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยผ่านการตกผลึกเป็นความรู้สามารถนำมาปรับ ใช้ในชีวิตประจำวันได้ หากจะนิยามกรอบความรู้ในมิติภูมิปัญญา เสรี พงศพิศ (2547: 117-118) อธิบายคำว่าภูมิปัญญาที่แปลตามตัวหมายถึงที่ตั้งของปัญญา ถ้าแปลลึกลงไปจะหมายความว่าปรัชญาชีวิตของชาวบ้าน ปรัชญาอันเป็นที่ตั้ง ที่ของชีวิต วิธีคิด วิธีปฏิบัติ อันอยู่ภายใต้การมองโลกของชีวิตแบบหนึ่ง ภูมิปัญญาเป็นปรัชญาอันเป็นที่มาของความรู้ต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงมักกล่าวด้วยว่า ภูมิปัญญาหมายถึงความรู้ ที่สืบทอดถ่ายทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่คนรุ่นต่อมากจนถึงปัจจุบันได้อันุรักษ์ ฟื้นฟู ประยุกต์ รวมถึงสร้างสรรค์ให้เกิดเป็นความรู้ใหม่ในสังคมที่ผสมผสานกันระหว่างความรู้ที่มาจากที่อื่น ภูมิปัญญาจึงเป็นปรัชญาชีวิต เป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เป็นฐานคิดและหลักเกณฑ์การกำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่สั่งสมสืบทอดกันมาช้านาน จากพ่อแม่ปู่ย่าตายายสู่ลูกหลาน จากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง จากอดีตถึงปัจจุบัน

เราสามารถแสวงหาภูมิปัญญาได้หลายทาง อาจเรียนรู้จากชีวิตจริง หรือความรู้ในตำรา และเลือกแนวคิดมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดอันสอดคล้องกับแนวคิดของสุทิววงศ์ พงศ์ไพบูลย์ และชวน เพชรแก้ว (2547: 59-60) ที่อธิบายถึงภูมิปัญญาในวรรณกรรมว่า หมายถึง ภูมิปัญญาที่ผู้แต่งวรรณกรรมนำมาแสดงไว้ในวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ เพื่อให้ผู้อ่านได้แลเห็นและนำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไป การนำเสนอภูมิปัญญาของผู้แต่งอาจเสนอผ่านโครงเรื่อง ผ่านความคิด (สารัตถะ) ผ่านตัวละคร ผ่านบทสนทนาของตัวละคร ผ่านกวีโวหาร หรือผ่านบริบทอื่น ๆ ของเรื่องได้

นอกจากนี้ภูมิปัญญายังเป็นศาสตร์ ซึ่งหมายถึงความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตปัจจัยสี่ การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และการอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทั้งยังเป็นศิลป์ คือ เป็นความรู้ที่มีคุณค่า ดีงาม ที่ผู้คนได้คิดค้นขึ้นจากอารมณ์ ความรู้สึก ทักษะและจิตวิญญาณ อีกทั้งยังเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงทุกอย่างทุกด้านทุกมิติเข้าด้วยกัน นับว่าเป็นความรู้ที่มีคุณธรรม ความรู้ที่รอบด้านและเป็นองค์รวม เพราะเป็นความรู้ที่มาจากชีวิตและสัมพันธ์กับชีวิต การเรียนรู้ในอดีตจึงเป็นการเรียนรู้ที่มีเพียงเพื่อให้เกิดความรู้เท่านั้น แต่ยังให้เกิด “ปัญญา” อันเป็นที่มาจากชีวิตพอเพียง ไม่โลภ อยู่เย็นเป็นสุข (เสรี พงศพิศ, 2547: 118) ดังนั้น นิยามกรอบความรู้ภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอน อีสานจึงอธิบายเป็นกรอบของความรู้ได้ ดังนี้

แนวคิดการแก้ปัญหาในวิถีชีวิต+การสอน = ความรู้ในมิติของภูมิปัญญา

จากแนวคิดดังกล่าว สามารถอธิบายภูมิปัญญาตามประเภทของภูมิปัญญาในวรรณกรรม ได้ ได้แก่ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ภูมิปัญญาเกี่ยวกับความเชื่อ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสุขภาพ และความงาม และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการแก้ปัญหา ดังจะอธิบายต่อไปนี้

1) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าภูมิปัญญาคือศาสตร์ ความรู้ประเภทหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตปัจจัยสี่ การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังนั้น จึงจัดรวมความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาดังกล่าวไว้ในหัวข้อภูมิปัญญาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ซึ่งมีตัวอย่างความรู้ที่น่าสนใจ ดังนี้

1.1) การกินอยู่ หรือการดำเนินชีวิตประจำวันที่แต่ละคนจำเป็นต้องเรียนรู้ คือ ต้องรู้จักเก็บกวาดพับผ้าให้เรียบร้อย ดูแลเตาไฟไม่ให้รกรกปรกเพื่อป้องกันไฟไหม้ และต้องรู้จักหม่าข้าว หรือแช่ข้าวเหนียวไว้สำหรับนึ่งล่วงหน้า ซึ่งเป็นความรู้ที่สอนให้รู้จักการเตรียมพร้อมเรื่องกินอยู่อย่างรอบคอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมการกินของอีสานกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก หากไม่แช่ไว้ล่วงหน้าหนึ่งคืนจะไม่สามารถนึ่งกินได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปู่สอนหลาน ตัวอย่างเช่น

เจ้ายอดแก้วเจ้าเมี้ยนผ้าหลาน

กวาดเกล้าปกป้องกันไฟไหม

บ่อนคี่ไฟอย่าให้ฮัก

บายถั่วยได้ตักข้าวหม่าลง

(สวิง บุญเจิม, ม.ป.ป: 20)

ภูมิปัญญาการทำอาหารและการกินอยู่ ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำอาหาร และการกินอยู่นับเป็นเรื่องสำคัญที่สุดสำหรับชาวอิสาน เพราะชาวอิสานให้ความสำคัญกับการกินจึงมี ภูมิปัญญาในการทำอาหารท้องถิ่น และภูมิปัญญาที่สอนเรื่องการกินสืบทอดมาสู่ลูกหลาน ดังปรากฏ ในวรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลาน ที่มีความรู้ภูมิปัญญาการทำอาหารท้องถิ่น สอนการทำแกงอ่อมหรือ เอะาะ ไม่ควรใส่น้ำมากไปน้ำแกงจะใส่น้ำเอาขึ้นข้าวเหนียวจุ่มลงไป เพราะถ้าจุ่มลงไปคำข้าวก็จะขาด ทำให้อาหารไม่น่ากิน เนื่องจากคนอิสานรับประทานข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักตัวอย่างเช่น

คันสิเอะาะอ่อมจ้ำ
อย่าใส่น้ำมหลาย
มันสิใส แจงแลง
บ่เป็นตาจ้ำ
คันแม่ปั่น แล้วจ้ำ
อย่าฟาวจุ่ม ลงเล็ก
มันสิเสีย คำกิน
ขาดคาคำเช่า

(บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และนภาพร พิมพัวร์เมธากุล, 2545: 51)

ความรู้เกี่ยวกับการกินอยู่ก็นับว่าเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของชาวอิสานจึงมักมีการสอน ควบคู่กับการทำอาหารที่จำเป็นต้องถูกสุxonนมายังไม่กินอาหารดิบ และรสชาติอร่อยถึงเครื่องปรุงปลา ร้า ซึ่งเป็นน้ำปรุงรสที่อร่อยและชาวอิสานใส่ลงไปในการกินเกือบทุกประเภท ดังปรากฏในวรรณกรรม เรื่องพญาคำกอง (สอนไพร่) ที่สอนให้กินอาหารสุก ไม่กินดิบ ให้รู้จักทำอาหารให้อร่อยทั้งแกงต้มแกง อ่อมให้ถึงเครื่องปลาร้าจึงจะอร่อย ตัวอย่างเช่น

	คนเกิดมากินเช่า	ปูปลาขึ้นตอน	นั่นแล้ว
คันว่า	จิ้นจี้ข้าวดีแล้ว	จิ่งกิน	ท่านเอย
	จักกินดิบไปได้	เหมือนตั้งเตียรสสาน	
	ให้รู้จักแต่งของกิน	แซบนัวแสงกล้า	หั้นแล้ว
คือให้	เฮียนแกงต้ม	สุกดีแกงอ่อม	
	ต้มอ่อมซั่ว	กินแล้วแซบนัว	
ผิวว่า	พอพลิกปลาแตกแล้ว	แซบยิ่งอัศจรรย์	เจ้าเอย

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 23)

1.2) การดูแลบ้าน ซึ่งเป็นงานหน้าที่ของผู้หญิงที่เป็นแม่เรือนของบ้านจึงต้องมีความรู้ด้านภูมิปัญญาในการดูแลบ้านเรือนให้สะอาดเรียบร้อยน่าอยู่เสมอ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ที่สอนให้ผู้หญิงรู้จักหมั่นทำความสะอาดครัว เก็บข้าวของในครัวให้เป็นระเบียบ ถ้ามีที่สำหรับห้อยก็ควรห้อยไว้ ฝาหม้อทั้งหลายให้เก็บเข้าตู้ ไม่ควรวางระเกะระกะขวางทาง เมื่อมีคนมาเยี่ยมเยียนจะได้ทำครัวหยิบจับทุกสิ่งได้โดยง่าย ตัวอย่างเช่น

สองเฮือนครัวจื่อไว้ในบ้านให้หมั่นทำ อันว่าอุแ่องน้ำชามบ่วงโถไห
ทั้งคิงไฟให้หมั่นเพียรเก็บเมียน ทั้งกระเปียนหรือดั่งเก็บมาเป็นที ชามบ่วงถ้วยเก็บ
ไว้ใส่ท่อ คันมีขอแขวนห้อยคอยดูถั่วถั่ว มีกระตบกล่องโป้ควรห้อยจั่งดี ฝาระมีปิด
หม้อหุงแกงต้มอ่อม ให้เก็บบอมริบไว้ในตู้จิงควร บ่กวนตาเจ้าขวางทางบาดย่าง กับ
ทั้งปู่ย่าเจ้าฟัวแก้วแห่งตน ยามมีคนมาเยี่ยมเฮือนก็ดูคล่อง เขาลิไปยกย่องว่านางฮู้
แต่งครัว

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 11)

อีกทั้งแ่องน้ำกินน้ำใช้ก็ควรเติมให้เต็มอยู่เสมอ เมื่อมีญาติพี่น้องมาหา ภิกษุสามเณรผ่านมาขอน้ำดื่มจะได้มีไว้รับรองแขก ผู้คนก็จะชื่นชมที่มีน้ำต้อนรับพร้อม และเมื่อสามีกลับมาจากทำงานเหนื่อย ๆ ก็จะได้มีน้ำล้างหน้า น้ำกินน้ำใช้จึงไม่ควรขาด ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ตัวอย่างเช่น

ส่วนว่าน้ำแ่องใช้ทั้งน้ำแ่องกิน ทองถวิลคนฮู้มองดูถั่วถั่ว ให้มันมีอยู่
เรื่อยเต็มหม้อต้มไผ่ อย่าให้มันบกได้ตักมาเทใส่ ทั้งน้ำกินน้ำใช้เต็มเรื่อยคู้ยาม มันจึง
งามมีหน้าภรรยาคนคล่อง ลางที่มีพี่น้องมาเยี่ยมแ่วยาม หรือสามเณรน้อยภิกษุ
สงฆ์มาแ่ว มาขอแ่ต้มน้ำก็งามหน้าแห่งนาง บ่ได้เดินไปล้างหาขอเฮือนอื่น เพิ่นก็
ชมชื่นย้อยยอเจ้าว่าดี ยามเมื่อสามีเจ้าทำงานมาเหนื่อย เพิ่นอยากละลายล้างทางน้ำ
อย่าให้จน

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 14)

ถึงแม้การดูแลบ้านเรือนจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิง แต่ผู้ชายก็สามารถช่วยดูแลได้เช่นกัน การดูแลบ้านจึงควรเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบร่วมกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอน ที่สอนให้ผู้ชายรู้จักดูแลบริเวณบ้านอย่าปล่อยให้รก อย่าให้สัตว์ร้ายมาเบียดเบียน ตัวอย่างเช่น

อันว่าฮกยุงหยั่งหลังเสือนโตแท้ปัดนั้นตาย ดีที่อถางป่าไม้ดงกว้างแปล่
แปนนั้นตาย อย่าให้สัตว์ลิ่งฮ้ายมาเบียดตนได้ตาย อย่าให้หัวหมูหมาเครื่องของตัว
ไปเลี้ยง ไผ่ผู้มีผญาให้คะนิงตรองดูถั่งจริงเทอญ ความนี้แปลถักได้หลายเส้นเปรียบ
เทียมแท้ตาย

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, ม.ม.ป: 72)

2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับความเชื่อ ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อ นับเป็นภูมิปัญญาที่อยู่คู่สังคมท้องถิ่น เพราะเป็นหลักปฏิบัติอันเป็นแนวทางที่สร้างความมั่นใจในการดำเนินชีวิตได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก ที่สอนว่าไม่ควรนารองเท้า ผ่าถุง และกางเกงมาไว้ที่สูง ไม่เป็นมงคล จะทำการงานใดก็ไม่รุ่งเรือง และไม่ควรถือผ้าถุง หรือกางเกงมาเช็ดหน้า จะทำให้เสียเงินเสียทอง และชีวิตฉิบหาย ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่ง เกบดินนี้	เป็นของฐานต่ำ
อย่าได้เอาคางไว้	วางแท่ที่สูง นั้นเนอ
กับทั้งผ้าถุงพร้อม	ผ้ากะเดียวในคิง
อย่าได้พื่อไปแปะ	ตากสูงปดีแท้
มันจักถอยศักดีหล่อย	ลงไปทุกเมื่อ
แสนจักทำเวียกเหย้า	การสร้างกับเสื่อง นั้นแท้แล้ว
อันหนึ่ง อย่าได้เอากะเดียวผ้า	เช็ดหน้าเช็ดขวางมากยิ่ง จจริงตาย
มันจักเสียเงินค่า	สิ่งของจิบหายเสี้ยง

(พระครูสุเทพสารคุณ, 2549: 231)

การสอนความเชื่อดังกล่าวเป็นกุสโลบายให้รู้จักที่ต่ำที่สูง ไม่ควรนำของต่ำที่อาจสกปรกมาสัมผัสใบหน้า หรือเอาวางที่สูงเพราะจะเป็นการแพร่เชื้อโรค ทำให้ป่วยไข้ได้ในที่สุด ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปู่สอนหลาน ที่สอนว่าอย่าทำสิ่งไม่ดีแปดข้อ ได้แก่ ฝนตกไม่รองน้ำ ปลูกเรือนใหญ่จนไม่มีทางเดิน วัดไม่มีพระสงฆ์ คนหลายคนขี่เรือลำเดียวกัน มีกระเป่าหรือถุงแต่ไม่มีที่ห้อย หมอลำเป็นร้อยแต่มีแคนเดียว กลัวจวนวังชนมีดพรว้า ให้ของที่คนอื่นไม่ได้ขอ ตัวอย่างเช่น

ฝนตกลงมาได้ต้งน้ำไว้	แนวนั้นบ่ดี
ปลุกเสือนใหญ่บ่มีทางเดิน	แนวนั้นบ่ดี
อารามเงินขาดสงฆ์อยู่เฝ้า	แนวนั้นบ่ดี
คนหลายเท่าขี่เฮือลำเดียว	แนวนั้นบ่ดี
มีถงเทียวบ่มีบ่อนห้อย	แนวนั้นบ่ดี
ลำเป็นฮ้อยใส่แคนดวงเดียว	แนวนั้นบ่ดี
ย่านแล่นหนีไปชนพริ้วไต้	แนวนั้นบ่ดี
โตเอาให้ยามเผิ่นบ่ขอ	แนวนั้นบ่ดี

(สวิง บุญเจิม, ม.ป.ป: 20)

ภูมิปัญญาเกี่ยวกับความเชื่อนับเป็นภูมิปัญญาที่ชาญฉลาดที่สามารถเอาตัวรอดในชีวิตทุกสถานการณ์ได้ และป้องกันไม่ให้เกิดข้อผิดพลาด หากผู้รับคำสอนเชื่อตาม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเสียวสวาด ที่สอนว่าหากจะถ่มน้ำลายที่ใดให้ดูเหลือวดูให้ดูว่าถูกที่ไหม หากจะนั่งยอง ๆ ให้ดูหว่างขา ควรระมัดระวังทำนอง อย่าถ่มน้ำบ่อ อย่าปลุกเรื่อนครอมจอมปลวก อย่าเปลี่ยนแปลงทางเก่า เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่ถูกต้องตามนักปราชญ์เตือนไว้ ตัวอย่างเช่น

จักถ่มน้ำลาย	ให้เหลือวเปิงป่อง
นั่งหย่องย้อย	ให้เหลือวเปิงหว่างขา
อย่าถม	น้ำออกบ่อ
อย่าปลุกเสือน	กวมจอมปลวก
ปลุกกวมบวก	และหนทางเก่า
นักปราชญ์เจ้า	ว่าเข็ดขวางแท้แล

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2523: 120)

นอกจากนี้ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการเลือกคู่เป็นความเชื่อที่มีผลต่อการใช้ชีวิตในระยะยาว เนื่องจากคู่ชีวิตคือบุคคลสำคัญที่จะทำให้มีความสุขสมบูรณ์ในชีวิต ซึ่งคนโบราณมักบอกโฉลกลักษณะของผู้ชาย และผู้หญิงที่ควรเลือกมาเป็นภรรยาที่เป็นความเชื่อถือสืบกันมา เช่น ลักษณะของสามีที่ดีภายนอกที่สังเกตเห็นได้ชัดเจนตามโฉลกในตำราว่าดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องโฉลกชายดี และชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว ที่อธิบายว่าผู้ชายที่มีลักษณะดีมีบุญมากกว่าผู้อื่นคือผู้ชายที่มีผลกายดำแดง ตัวอย่างเช่น

ชายใดตำแดงลิ่วฝิวกายเนื้อกำ ๆ ขายนี้นุญมาลันเหลือล้ำหลั่นคนแท้แหล่ว
(น้อย ฝิวผัน, 2545: 2)

ลักษณะของผู้หญิงที่ต้องตามโฉลกและสัมพันธ์กับคำทำนายทายทักที่ดี ซึ่งการเลือกผู้หญิงจากรูปลักษณ์ภายนอก อาจดูไม่เป็นเหตุเป็นผลนัก เนื่องจากไม่มีข้อพิสูจน์ชัดเจน แต่อาจเป็นการประเมินจากสถิติที่คนโบราณสำรวจ และวิเคราะห์สืบทอดกันมา ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจน ว่าเป็นแนวคิดที่ปรากฏในคำสอนเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาคูครอง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องลูกสอนหลาน ที่ระบุว่าผู้หญิงที่นิ้วมือสวย เล็บบางควรเลือกมาเป็นภรรยา เพราะจะทำให้เกียรติแม่สามีและลูกตก ตัวอย่างเช่น

หญิงใดนิ้วมือสวย	เล็บบางกักแก้ว
หญิงนั้นให้แต่งตั้ง	เมื่อเบี่ยงย้าวแม่ฝัว
หลอนว่าได้สืบแท้	แทนที่มูลเฮือน เพิ่นพุ่น
ของพันธุ์	บ่คอยคองได้

(ทอง กัมมะสุทธ, 2545: 20)

ภูมิปัญญาเกี่ยวกับเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานล้วนเป็นแนวทางปฏิบัติตามอุดมคติของคนโบราณ ซึ่งความเชื่อบางอย่างอาจหาข้อพิสูจน์ไม่ได้เชิงประจักษ์แบบวิทยาศาสตร์ ว่าเป็นแนวคิดที่รอกการพิสูจน์เมื่อผู้รับคำสอนเชื่อและปฏิบัติตาม นับเป็นความรู้ที่นำค้นหาประการหนึ่ง

3) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสุขภาพและความงาม ซึ่งเป็นความรู้ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเพื่อชี้แนวทางการดูแลสุขภาพ และป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาด้านสุขภาพ รวมถึงการแนะนำวิธีการดูแลตัวเองให้ดูดีเสมอ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นปฏิบัติของผู้หญิง ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันสุขภาพ เช่น การเลือกกินอาหาร อาหารประเภทใดที่กินไปแล้วไม่สบายท้องก็ไม่ควรกิน ไม่ควรกินอาหารมั่วชั่วคราวใจปาก ก่อนที่จะกินจริงควรดมและชิมดูก่อนว่าบูดเสียหรือไม่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำทอง (สอนไพร่) ตัวอย่างเช่น

แนวใด	กินแล้วเกิดยี้ท้อง	ตนเจ้าอย่าชู้กิน	แท้เนอ
	ชีกินอันไตนัน	ให้ชิมดูมดุด	
	อันไตมันชีพวนท้องไส้	ตนเจ้าอย่ากิน	นั่นตาย

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 24)

การป้องกันดูแลสุขภาพที่เห็นได้ชัด และสืบทอดมาถึงปัจจุบันคือการอยู่ไฟเข้ากรรม แม้ว่าปัจจุบันผู้หญิงจะผ่าคลอดเป็นส่วนใหญ่ แต่ผู้หญิงที่คลอดแบบธรรมชาติก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับตนเองได้เพื่อป้องกันไม่ให้เจ็บป่วยตามมาภายหลัง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสิริจันทโหวาทยอดคำสอน ที่อธิบายการอยู่ไฟเข้ากรรมของผู้หญิงว่าจำเป็นต้องเลือกกินอาหารที่ไม่เค็มไม่เปรี้ยวหรือผัดน้ำมัน โดยอาหารที่ดีที่สุดคือเกลือกับข้าวจี๋ ต้มแต่น้ำร้อน นอนผิงไฟอย่างตัวจนหลายวันเพื่อให้ไม่เจ็บป่วยตามมา และมีน้ำมันให้ลูกดื่มกิน ตัวอย่างเช่น

ยังเล่ามีทุกข์ฮ้อน	การเข้าอยู่กรรม
ตั้งคะลำของเสียง	กินเกลือกับเข้าจี๋
เหลือฉองดีทั้งเล่า	กินน้ำฮ้อนนอนค้ำแคร่ชะแนน
คือว่านอนผิงไฟ	อย่างตัวเหลือฮ้อน
อดสาสู	ทนเวทนาหนัก
หลายวันคืน	พ่างไฟยามฮ้อน
คั้นบ่เฮ็ดจั้งซัน	กลัวเกิดโรค

(ปรีชา พิณทอง, 2527 : 31)

นอกจากนี้ ผู้หญิงทั้งหลายควรรู้จักดูแลตัวเองตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ในวรรณกรรมคำสอนจึงมีภูมิปัญญาเกี่ยวกับดูแลตัวเองเพื่อให้ดูงดงามน่ามอง โดยเฉพาะผมเป็นส่วนที่เห็นได้ชัด อย่าปล่อยให้กระเซิง ควรหมั่นหวีใส่น้ำมันให้เงางาม กลิ่นหอมน่าชม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ตัวอย่างเช่น

ขอให้บ่าวระบัดไว้เหือนสามซ้าเล่า คือเหือนผมแห้งเจ้าเหือนนี้หมั้น
ระวัง เพราะว่าเหือนหลังนี้สำคัญคุณมาก บ่แมนเหือนต่อเล่าอย่าปะถิ่นอิมหมาง ให้
นางสะสงไว้มันจันทน์มาใส่ น้ำมันครีมพอกไว้ตัดด้วยยี่ดี หรือหวีไว้ก็ยั้งไคคืออยู่
คั้นบ่มีกลิ่นคู้ก็ควรให้หมั้นหวี อย่าให้มีเหาซันฮังแคเป็นโง้ง เป็นดั่งโพนปวกฮ้างหยอ
งยุ่งแห่ตา ย้านแต่หมาหันกันเงิงหางซี้ไล่ เถิงบ่ตัดก็ได้ควรให้หมั้นหวี เถิงบ่มีหอมคู้
มันครีมก็ตามช่าง ให้หมั้นสะล้วยล้างหวีไว้ยอมดี

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 14)

ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสุขภาพและความงามนับเป็นภูมิปัญญาที่น่าสนใจ และสามารถนำมาปรับใช้ในยุคสมัยปัจจุบันได้ อีกทั้งการสืบทอดภูมิปัญญาด้านนี้ยังทำให้ความรู้ที่ถูกค้นพบโดยคนโบราณที่ไม่เคยมีตัวช่วยเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ยังคงอยู่ไม่สูญหาย

4) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการแก้ปัญหา แท้จริงแล้วภูมิปัญญาทุกด้านมักแฝงความรู้เกี่ยวกับการแก้ปัญหาไว้ แต่ในกรณีที่เป็นปัญหาเชิงรูปธรรม อาจมีภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับแก้ปัญหาด้านต่าง ๆ มาเป็นตัวช่วยเพื่อให้ดำเนินชีวิตอย่างชาญฉลาด เช่น

4.1) ภูมิปัญญาการซ่อมแซมบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นความรู้สำหรับผู้ใช้ในการดูแลบ้านเรือนเมื่อผุพัง หรือข้าวของเสียหาย ส่วนใหญ่มักนำข้าวของเครื่องใช้มาดัดแปลง แต่ไม้ที่ไม่แข็งแรงเช่น ไม้ลื้อ หรือดินเหนียวที่ละเอียด หรือหักมุมไม่ควรนำมาทำเป็นชั้นบันได หรือทำเป็นตั้งให้ลูกเมียนั่ง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่ง	ไม้ลื้อและ บ่ครอบองแทบไว้	ดินเหนียวที่หักมุม ไปนั้น ชั้นใดชั้นย่ำลง
อันหนึ่ง	บ่ครอบแปดตั้งให้ ในธรรมไซ	ลูกเมียนั่งในเฮือน แท้ตาย ชวามากวนห้าม

(พระครูสุเทพสารคุณ, 2549: 231)

4.2) การเลี้ยงสัตว์กินไว้ใช้งานและไล่ชโมย เช่น วัว ควาย ช้าง ม้า หมู หมา เป็ด ไก่ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมาก เลี้ยงวัวควายช้างม้าไว้ใช้แรงงาน ไถนาลากเกวียน สามารถแก้ปัญหาด้านแรงงานลดภาระเรื่องการใช้แรงงานหนักได้ และการเลี้ยงหมาไว้เฝ้าบ้านก็สามารถเห่าไล่ชโมยได้นับเป็นการแก้ปัญหาที่ไม่จำเป็นต้องลงทุนลงแรงมากนัก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำทอง (สอนไพร่) ตัวอย่างเช่น

อันว่า	จ้วควายช้างม้า	ทั้งหมูหมาเปิดไก่อ	
	ให้พากันเลี้ยงไว้	คุณล้นยิ่งประมาณ	แท้แล้ว
	สัตว์ที่เฮาปองเลี้ยง	ให้กูร์ณาแสวงเหยื่อ	
	เลี้ยงจ้วความช้างม้า	หวังได้เพ็งแสง	
เมื่อเฮา	ไถนาแล้ว	เกวียนเชิญลากแก่	เจ้าเอย
	หมาที่ได้เลี้ยงไว้	ประสงค้ได้เห่าชโมย	
	เมื่อไปตงตอนกว้าง	เห็นกวางฟานซีได้ไล่	
	มันชื่อสัตว์ต่อผู้	เลี้ยงแลงเข้าเห่าหอน	แท้แล้ว

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 13)

ความรู้ภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอนจึงเป็นความรู้อีกมิติหนึ่งที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของคนอีสานที่สามารถนำสติปัญญามาใช้ในการปรับตัวเข้ากับสภาวะการณ์ต่าง ๆ ซึ่งก่อนจะได้รับความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาเหล่านั้นต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้อันมาจากการสั่งสม และสืบทอดมาอย่างแบบยลดังปรากฏในลักษณะของวรรณกรรมคำสอนที่อาจเกิดจากการสั่งสมสติจากบรรพบุรุษมาบอกเล่าเป็นโณลก หรือฮิตคอง หรือเกิดจากการลองผิดลองถูกแล้วเรียนรู้มาสั่งสอนภายหลัง ความรู้ในมิติของภูมิปัญญาจึงสะท้อนให้เห็นความชาญฉลาดในวิถีการดำเนินชีวิตของคนท้องถิ่นได้อย่างสร้างสรรค์

ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานประกอบไปด้วยความรู้ทรงคุณค่าที่โดดเด่น 3 ด้าน ได้แก่ ความรู้พุทธศาสนา ความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และความรู้ภูมิปัญญา ความรู้เหล่านี้มีกรอบความรู้ในการนำเสนอที่คล้ายคลึงกัน อันประกอบไปด้วยแนวคิดเกี่ยวกับศาสตร์ความรู้ในแต่ละมิติ และเนื้อหาคำสอนที่ใช้สั่งสอน ประกอบขึ้นเป็นความรู้คำสอนที่นับเป็นเครื่องมือสำคัญในการประกอบสร้างสังคมซึ่งสามารถอธิบายความหมายทางวัฒนธรรมอันเป็นที่มาของพุทธิปัญญาในการใช้ชีวิตของคนอีสานได้อย่างดีเยี่ยม ดังนั้น ที่มาที่ไปของปัญญาสร้างสรรค์นั้นจึงเป็นประเด็นที่น่าศึกษาในประเด็นถัดไปนี้ผู้วิจัยจะศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน โดยแบ่งประเด็นการศึกษาตามประเภทของวรรณกรรมตามลักษณะของการดำเนินเรื่องออกเป็น 2 ประเภท คือ วรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า และวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า ดังจะศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นอย่างกระจ่างในประเด็นถัดไป

4.2 การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน

การประกอบสร้างความรู้ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยประยุกต์แนวคิดการประกอบสร้างทางสังคม (Social Construction) และแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ (Knowledge) มาผนวกกันเป็นแนวคิดการประกอบสร้างความรู้ (Knowledge Construction) ซึ่งหมายถึงการผลิตสร้างสรรค์ ข้อมูลหรือแนวคิดอันมีประโยชน์ และมีความหมายต่อโลกโดยผ่านกลไกทางภาษา อันได้แก่ กลวิธีทางประพันธ์ศิลป์ วาทศิลป์ การเล่าเรื่อง อัตลักษณ์ทางภาษา อนุภาคของตัวละคร และวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ ผนวกกับแนวคิดและประสบการณ์ของผู้มีความรู้หรือผู้มีอำนาจในสังคมประกอบกันขึ้นเป็นความจริงทางสังคมที่ยอมรับร่วมกัน จากแนวคิดดังกล่าว เมื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างความรู้ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสาน โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ประเภท คือ วรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า และวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า ดังจะอธิบายตามลำดับ ต่อไปนี้

4.2.1 การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า

เรื่องเล่า (narrative) เป็นสิ่งที่คงอยู่กับชีวิตมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย ทุกเผ่าพันธุ์ และทุกชนชาติ มีวัฒนธรรมของการเล่าเรื่องหลายรูปแบบ ทั้งการวาดภาพในผนังถ้ำ การเล่านิทาน การเขียนตำนานเกี่ยวกับเทพเจ้า การร้องเพลง และการร่ายร้อยกรองสรรเสริญวีรบุรุษ และการเล่าเรื่องราวเป็นลายลักษณ์ในรูปแบบวรรณกรรมต่าง ๆ ดังนั้น การเล่าเรื่องจึงอยู่คู่กับประวัติศาสตร์มนุษยชาติ (สรณัฐ ไตลิ่งคะ, 2560: 18) วรรณกรรมคำสอนอีสานหลายเรื่องมีกลวิธีนำเสนอแบบเรื่องเล่า เนื่องจากทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงเนื้อหาคำสอนได้โดยง่าย ดึงดูดความสนใจจากผู้อ่านให้เพลิดเพลินไปกับจินตนาการที่สนุกสนานของผู้เขียน และยังเป็น การสร้างสรรค์งานวรรณกรรมให้มีลักษณะต่างจากตำรา หรือคัมภีร์ทางศาสนาอีกด้วย คัทเลอร์ (Jonathan Culler) อธิบายว่าเรื่องเล่าไม่ใช่เพียงหัวข้อวิชาการ มนุษย์มีแรงขับเคลื่อนพื้นฐานที่จะฟังและเล่าเรื่อง (คัทเลอร์, โจนาธาน. สุนันทา วรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล), 2561: 149) จากนิยามดังกล่าวจึงนำไปสู่การวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนอีสานในด้านกลวิธีการนำเสนอแบบเรื่อง

วรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่ามี จำนวน 32 เรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมเรื่อง กาพย์พระ牟尼 คดีโลกคดียุธรรม คำสอนลูกสะใภ้ คำกลอนสอนโลก ชนะสันธราชเทศนาคำสอน ธรรมดา สอนโลก ท้าวกำพร้าว้าคำสอน ท้าวคำสอน เทวดาสอนโลก แขนงน้ำนมแม่ นานาสุภาชิต คำกลอน นางวิสาขาแต่งงาน นิทานกระต่ายในวงพระจันทร์ นิทานท้าวนกคุ้ม นิยายสุภาชิตพ่อสอนลูก ประมวล นานาอาณิสสส์แผนใหม่ เล่ม 1 ประมวลนานาอาณิสสส์แผนใหม่ เล่ม 2 ประมวลนานาอาณิสสส์แผนใหม่ เล่ม 3 ปู่สอนหลาน พญาคำกอง (สอนไพร่) พระอินทร์ใช้ชาติ พระอุปคุตผาบมาร มะไลหมื่นมะไลแสน ศรีสวัสดิ์วัด สิริจันโหวาทคำสอน สุภาชิตสอนลูก สีหราชสอนลูก แสงมณีแยงโลก เสียวสวาด หลานสอนปู่ ย่าสอนหลาน และอินทิญาณสอนโลก

ความรู้ดังกล่าวทั้งหมดที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนล้วนถูกประกอบสร้างขึ้นอย่างมีกระบวนการโดยกลวิธีต่าง ๆ ให้เป็นเรื่องเล่าแบบนิทานที่ประกอบไปด้วยความรู้หลากหลายมิติซ้อนอยู่ เพราะเรื่องเล่าเป็นรูปแบบพื้นฐานของความรู้ หรือโครงสร้างวาทศิลป์ที่ทั้งบิดเบือนและเปิดเผย เรื่องเล่ามอบความรู้หรือมายา (คัทเลอร์, โจนาธาน, 2561: 162) ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจึงนำศาสตร์ของการเล่าเรื่องมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ตามองค์ประกอบของวรรณกรรม และนำแนวคิดประพันธ์ศิลป์ มาศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า

นอกจากนี้ องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในเรื่องเล่าองค์ประกอบหนึ่ง คือตัวละคร ซึ่งตัวละครในเรื่องเล่าวรรณกรรมคำสอนมีลักษณะที่โดดเด่นเฉพาะตัวที่สะท้อนให้เห็นความเหมือนซ้อนของมิติความรู้อันซุกซ่อนอยู่ไว้อย่างแยบคาย ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดอนุภาคจากวิธีวิทยาศาสตร์มาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นการศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่ามีความสมบูรณ์ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ดังจะอธิบายตามลำดับ ต่อไปนี้

4.2.1.1 การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านองค์ประกอบวรรณกรรม

สรณัฐ ไตลังคะ (2560) อธิบายว่าการศึกษารื่องเล่ามักศึกษาตามองค์ประกอบต่าง ๆ ของวรรณกรรม เช่น โครงเรื่อง ตัวละคร แนวคิด ฉาก ผู้เล่าเรื่อง และวิธีนำเสนอเรื่อง ซึ่งในประเด็นนี้จะสังเคราะห์องค์ประกอบเด่นชัดที่นำมาใช้เป็นกลวิธีการประกอบสร้างความรู้ ได้แก่ โครงเรื่อง การนำเสนอเรื่อง มุมมองการเล่า และความขัดแย้ง ดังนี้

1) โครงเรื่อง คือการจัดลำดับเหตุการณ์ (The Ordered Arrangement of the Incidents) หรือ Plot เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในบรรดาองค์ประกอบทั้งหลาย นอกจากนี้ยังเป็นการเล่าที่แสดงความเป็นเหตุเป็นผลของเหตุการณ์ ในบางครั้งอาจไม่มีเหตุการณ์ แต่เป็นเรื่องของความคิดคำนึงของตัวละคร (สรณัฐ ไตลังคะ, 2560: 22) อริสโตเติลกล่าวว่าโครงเรื่องคือลักษณะพื้นฐานที่สุดของเรื่องเล่า เรื่องที่ดีต้องมีตอนต้น ตอนกลาง และตอนจบ อีกทั้งมอบความสำราญอันเป็นผลจากจังหวะของการจัดเรียง (คัลเลอร์, โจนธาณ.สุนันทา วรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล), 2561: 149) เมื่อพิจารณาโครงเรื่องในวรรณกรรมคำสอนอีสานพบว่ามีกลวิธีการเล่าเรื่องจากเหตุการณ์ 3 แบบ ได้แก่

1.1) การเล่าเรื่องแบบมีเหตุการณ์ การเล่าเรื่องแบบมีเหตุการณ์ในวรรณกรรมคำสอนอีสานจะดำเนินเรื่องเล่าตามลำดับเวลา กล่าวคือมีการดำเนินเหตุการณ์ตั้งแต่จุดเริ่มต้นของเวลา กระทั่งจบเรื่อง โดยมักจะเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปก่อนเสมอ จากนั้นจึงเล่าเรื่องนิทานที่สอดคล้องกับคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระอุปัศฌายบมาร ที่เริ่มเรื่องด้วยเหตุการณ์ที่พระพุทธรูปเจ้าฤทธิดาพญามารรังควาญขณะบำเพ็ญบารมีใต้ต้นไม้ใหญ่ ทว่าไม่สำเร็จ แม้พญามารจะส่งเสนามาไปชิงแท่นแก้วมหาโพธิ์บัลลังก์ก็ไม่สำเร็จ พระพุทธรูปเจ้าไม่โปรดสั่งสอนพญามาร เพราะทราบดีว่าไม่เป็นผลจึงทรมาณพญามารเข็ดหลาบให้รู้จักบุญบาปภายในภาคหน้า จากนั้นจึงเริ่มเล่าเรื่องการสังคายนาครั้งที่ 3 ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระโมคคัลลีทูลพระเจ้าอโศกว่าจะมีพญามารมารบกวนผู้เดียวที่จะปราบพญามารลงได้คือ อุปคุตที่เป็นบุตรของนางมัจฉา ซึ่งได้สูบกินเอาคราบโคลนของพระพุทธรูปเจ้าลงไปใต้มันน้ำในคราวที่พระสาวกเอาสบงพระพุทธรูปไปซัก หลังจากทีนางมัจฉากินคราบโคลนนั้นก็ตั้งครุภักกำเนิดบุตรออกมาคือท้าวอุปคุต พระเจ้าอโศกก็ได้พระสุมนสามเณรเป็นผู้นิมนต์พระอุปคุตมาปราบมาร เมื่อพระอุปคุตมาถึงเข้าเฝ้าพระเจ้าอโศก และได้สำแดงอิทธิฤทธิ์โดยบันดาลให้ช้างศึกดุร้ายที่ถูกปล่อยออกมากลายเป็นหิน พระเจ้าอโศกเห็นก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธา ตัวอย่างเช่น

ปางเมื่อองค์พระพุทธรูปเจ้าใช้ชาติโคดม ได้พาเพ็งบารมียอดธรรมในพื้นที่
ได้ฮ่มป่าแป้งต้นใหญ่ลำสูง เกิงสัพพัญญุยอดธรรมเห็นแจ้ง อสัตถาไม้โพธิ์หลวงเฮือ
งฮุ่งปางนั้น พญามารราชาเจ้าหลิงกำโลกคน ใช้ให้ธิดาลูกแก้งเฮืองฮุ่งเป็นสาว สม
งามพาวดั่งนางสวรรค์ฟ้า สามนางได้เดินลงมามาย่างไปใกล้แท่นแก้วจาเว้าหยอก

ใย...องค์พระพุทธรูปเจ้าปลอนสังฆญาณมาร สำแดงความเป็นลัทธิปัญญาบารมีในพื้น

.....

ปางเมื่อพุทธกาลล่วงได้สองร้อยถัดมาถึง พระเจ้าพิมพิสารครองเมืองทิวแดนดินกว้าง ในชมพูพื้นพิภพสารครองนั่ง ได้มีพระโอรสลูกแก้วเทียมช้างสืบทอด ชื่อโคโคราชเจ้าในทวีปชมพู.....ปางใด โอโศกมหาราชเจ้าแบ่งทานเทอดจักสลองพระรัตนเจดีย์แปดหมื่นพันองค์บอกไว้พระองค์ได้ทำเพ็ง เจ็ดปีได้เจ็ดเดือนปลายเศษ มีอีกเจ็ดวันต่อท้ายมารฮ้ายชิตเกิดมี จักเกิดอนตายนอนมะหะกรรมทานทอด ให้สามเณรมาบมารโหดฮ้ายหนีเสียดฟ้ายั้ง.....

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 1-10)

นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ดำเนินเรื่องแบบมีเหตุการณ์โดยตัวละครเอกเป็นผู้สอนพร้อมกับดำเนินเรื่องเล่า ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำกอง (สอนไพร่) ที่พญาคำกองสอนไพร่ฟ้าประชาชนทั้งหญิงชายพร้อมด้วยบรรดาเสนาขุนนางอำมาตย์มาฟังคำสอนของตน ก่อนที่จะเริ่มคำสอนและเล่าเรื่องประกอบคำสอน การสอนไพร่ฟ้ามารวมกันเพื่อสอนจึงเป็นเหตุการณ์เปิดตัวละครเอกของเรื่อง ตัวอย่างเช่น

	ฟังเยอญาติพี่น้อง	พื้นแผ่นดินธรณี	เจ้าเอย
	ยังมีจอมราชา	นั่งเมืองคองสร้าง	
ชื่อว่า	“พญาคำกองเจ้า”	ทงนครด้อมไพร่	ปางนั้น
	ทศราชล้ำ	คองสร้างนั่งเมือง	
	ฮีดเก่าเปื่อง	ทศราชคองกษัตริย์	
	พระได้เดินเสนามนตรี	อำมาตย์ขุนทั้งค้าย	
	เดินให้มาฟังแจ้ง	คองเมืองตั้งแต่ง	

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 5)

วรรณกรรมคำสอนที่มีโครงเรื่องแบบมีเหตุการณ์อาจดำเนินเรื่องโดยตัวเอกที่เป็นผู้รับคำสอน และอยู่ในเหตุการณ์ตั้งแต่เริ่มเรื่องโดยรับคำสอนแล้วดำเนินเรื่องในเหตุการณ์ต่อไปกระทั่งจบเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเสียวสวาดที่ถูกบิดาผู้เป็นพ่อค้าปัญญาดีอายุมากชราเรียกมาฟังคำสอนพร้อมกับพี่ก่อนตายเพื่อฝากคำสอนให้รู้หลักการดำเนินชีวิตไม่ให้ผิดพลาด ตัวอย่างเช่น

บัดนี้	จักกล่าวถึงกะดุมพืดผู้ อยู่ชอกข้าง อายุได้	ผญาดีเลิศแลบ เมืองไต้เทพะลาน ฮ้อยขบชาววัสสา
ก็จึง	ทันสองศรี ศรีเสลิวสร้อย เสียวสวาดแก้ว	ลูกมาเทียมพร้อม นงฮามเป็นพี่ เป็นน้องสืบสาย
พอกี้	ชั่วชราแล้ว เชือก้อยเลี้ยง ของแบ่งให้	จำจวนมัจจุราช กันทอนชูคน โสภาพเสมอกัน
ก็จึง	พาทีสอน	สั่งสอนนงน้อย

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2523: 2)

การเล่าเรื่องแบบมีเหตุการณ์มีลักษณะการดำเนินเรื่องโดยเริ่มจากการเปิดเรื่อง แล้วเล่าตามลำดับเวลาไปจนกระทั่งจบเรื่อง ซึ่งลักษณะพิเศษของการเล่าเรื่องแบบมีเหตุการณ์คือความขัดแย้งที่ทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนาน ซึ่งจะอธิบายอย่างละเอียดในประเด็นถัดไป

1.2) การเล่าเรื่องแบบไม่มีเหตุการณ์ เป็นการเล่าโดยความคิดคำนึงของผู้แต่งเป็นหลักโดยไม่มีเหตุการณ์ประกอบ หรือมีเหตุการณ์ผลักดันให้เรื่องดำเนินไป ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องแทนน้านมแม่ ที่ผู้แต่งเล่าถึงประวัติความเป็นมาของการบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ของลูกผู้ชาย โดยยกตัวอย่างเรื่องเล่าประวัติของพระพุทธเจ้า ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ มาจักกล่าวถึงเรื่องประวัติว่าวางกลอน คราวเมื่อพุทธโธธรรม
เทศนาสอนไว้ ในหนห้องคัมภีร์ชี้แม่นแทนน้านมแม่เลี้ยงปางนั้นสืบมาจัดตาโร มหา
ราชา ท้าวจตุรงค์ทั้งสี่พร้อมกันถือเต้าน้ำดาถ้วนสู่พระองค์ กับทั้งดอกไม้พร้อมประ
รูปสิ่งของหอมไปยอถวายบูชาสู่พระองค์ตั้งถ้วน โยมภิบาลพร้อมสาธุการแทนแทน
ไปก่อนหน้าพระเจ้าประสงคณ์มต่อธรรม กับทั้งเทวดาพร้อมสาธุการน้อมเน่ง

(กัณหา (บ.ช.ย), 2544: 1)

วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะการเล่าแบบไม่มีเหตุการณ์แต่เล่าผ่านความคิดคำนึงของตัวละครในเรื่องเป็นหลัก ตัวละครอาจมีความคิดคำนึงบางประการที่ต้องการนำเสนอคำสอนให้กับตัวละครอีกตัวซึ่งเป็นผู้รับคำสอนแล้วนำไปสู่การประกอบสร้างความรู้ในคำสอน ดังปรากฏใน

วรรณกรรมเรื่องพ่อสอนลูก ที่เริ่มเล่าเรื่องโดยความคิดคำนึงของพ่อว่าต้องการกล่าวคำสอนแก่ลูกหลาน ก่อนที่พ่อจะตายไปอยู่บนสวรรค์ให้รู้จักคำสอนเพื่อเป็นหลักปฏิบัติอันดีงามในการดำเนินชีวิต ขอให้ลูกหลานจดจำคำสั่งสอนไว้อย่างดี ตัวอย่างเช่น

ข้าหวังสอนสั่งให้คนชั่วอ้อมครอง เขียมหากบองตองด้วยคนเฮาทุกหมู่ พอ
ให้ชู้เหตุเบื่องความเฒ่าสั่งสอน เจ้าเอ๋ยฯ บัดนี้พ่อลิสอนสั่งเจ้ากลอนกาพย์ประดับ
นำ พอให้เป็นสายซึกจ่องเมื่อเมืองฟ้า อันว่ากลอนกาพย์นี้ให้อ่อนกระสันถึงพ่อเนอ
ให้เจ้าเรียง ๆ คิดห้วงหาอวนอ้าย ยามตายลีได้พาไปเล่นยามมายามยา ไปหายามพี
น้องเมืองฟ้าอย่าเฮา ลูให้เอาแบบนี่ไปอ่านฟังเนอ หลานจงเอาบุญคุณสั่งถึงผะอวน
อ้าย

(บุญจันทร์ บัวจันทร์, 2544: 3)

วรรณกรรมบางเรื่องยังมีการเล่าเรื่องแบบไม่มีเหตุการณ์โดยเล่าถึงที่มาที่ไปของการประพันธ์เรื่องขึ้นแล้วจึงเล่าเรื่องเป็นคำสอนตามลำดับ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสิริจันโทวาทยอด คำสอน ที่มีการเล่าถึงที่มาของการประพันธ์วรรณกรรมคำสอนเรื่องนี้ขึ้นนับจากพระพุทธรูปเจ้าตรีสรูได้สองพันห้าร้อยปีซึ่งพุทธเจ้าทำนายไว้ว่าจะเกิดเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจอันตรงกับอายุของกวีประมาณ 62 ปี กวียังไม่เคยเจอเรื่องร้อนตามพุทธทำนายนับจากบวชเป็นสามเณรแต่น้อยกระทั่งมากพรรษา ครูบาอาจารย์สั่งสอนมาก็ย่อมรับมาปฏิบัติตาม เมื่อเป็นครูก็อบรมสั่งสอนให้ลูกศิษย์ปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงาม ตัวอย่างเช่น

นับแต่องค์พุทธเจ้า	ตรีสรูสงสรญาณ มานัน
ได้สองพันห้าร้อย	ปีนี้ช้อยแต่งกลอน นี้แล้ว
อันว่าอายุข้า	เจ้าคุณราชกวี
ผู้แถลงภาษิต	แต่งธรรมดวงนี้
ตั้งหากเหิงนานล้ำ	หลายชวบพระวัสสา
จักถึงหกสิบแท้	ยังหย่อนสองปี นั้นแล้ว
ยังบ่เคยพบพ่อ	ความอันดั่งเพิ่นทาย มานัน
ตัวเฮาบวชแต่น้อย	บ่ชู้แห่งคลองคหัสต์
อันที่ในคลองธรรม	บ่อดตัวก็พอใช้
ตั้งแต่เป็นจวน้อย	ถอยมาเป็นพระหนุ่ม ปางนั้น
เฮามีจิตอ่อนน้อม	บ่ดูหมิ่นคูบา

ตั้งหากยำเกรงย่าน

ครูบาตามฮีต คลองนา

คันเฮาใหญ่สูงขึ้น

เป็นครูบาสอนสั่ง คราวนั้น

ลูกศิษย์ก็ยั้งย่าน

ย่าแห่งกายเฮา

(ปรีชา พิณทอง, 2527: 6)

การเล่าเรื่องแบบไม่มีเหตุการณ์จึงมีลักษณะการเล่าโดยเริ่มเรื่องจากความความคำนึงของกวีเป็นหลัก ประกอบด้วยความคิดเห็นของกวี เรื่องเล่า และคำสอนอันเป็นแนวคิดหลักของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ

1.3) การเล่าเรื่องที่มีทั้งเหตุการณ์และความคิดคำนึงของตัวละคร เป็นการเล่าเรื่องแบบมีเหตุการณ์โดยเกิดจากการคิดคำนึงของตัวละครแล้วนำไปสู่เหตุการณ์ต่าง ๆ โดยสลับกับความคิดคำนึงของตัวละครในเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวกำฟ้าคำสอน ที่เล่าผ่านความคิดคำนึงของท้าวคำสอนที่ต้องการหาผู้หญิงมาเป็นคู่ครองจึงผลักดันไปสู่เหตุการณ์พบอาจารย์เพื่อให้อาจารย์แนะนำการเลือกภรรยา ตัวอย่างเช่น

ทุกค่ำเข้าบาท้าวปิ่นบัว ปุ่นประมาธได้หลายปีขึ้นใหม่มาแล้ว ท้าวก็คิดค้อย ๆ หาแก้วมิ่งเมีย ภูนี้แต่ผัดเป็นชายขึ้นบ่เห็นฮอยหมูแม่ เห็นแต่ฮอยแพ้วแก้ว หมูผู้หนวดยาวแท้แล้ว ท้าวก็คิดอยากได้เมียมิ่งเทียมมอก ก็จึงปุ่นไปหาแห่งอาจารย์เจ้า แล้วก็ยกมือขึ้น 3 ทีก้มขาบ บนบอกเบื้องไซข้อต่อไป บัดนี้ข้าน้อยคิดอยากได้เมียมิ่งมาชมพระเอย สิได้เป็นเฮือนชานต่อไปภายหน้า ขอแก่ออาจารย์เจ้าไซคำบนบอกแน่ท่อน

(น้อย ผิวผัน, 2544: 4)

นอกจากนี้ยังมีการเล่าโดยความคิดคำนึงของผู้แต่งเป็นหลักที่ต้องการเล่าเรื่องประกอบการสอนให้แก่ผู้อ่านได้เข้าใจคำสอนอย่างดียิ่งขึ้น ซึ่งไม่มีเหตุการณ์ในตอนเริ่มเรื่องผลักดันให้เรื่องดำเนินไป แต่เหตุการณ์ต่าง ๆ จะปรากฏในเรื่องเล่าที่อยู่ในความคิดคำนึงของผู้แต่ง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องแสงมณีแยงโลก ที่เริ่มเรื่องด้วยความคิดคำนึงของผู้แต่ง จากนั้นก็เล่าเรื่องนิทานเวสสันดรชาดก ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่งข้าขอยกรน้อมคุณครูผู้สอนสั่ง เชิญช้อยข้าคราวแค้นเมื่อแต่งกลอนอย่าให้ผิดฝึก เว้นตามเรื่องในธรรม ให้ค้อยนำประคองจิตคิดกลอนกาบช่อน อย่าได้หลอนแหลนเล่นหลงลืมลาวหลอก ครั้นว่าไปนอกแท้ให้คุณแก้วค้อยปั่นดลแต่ถ่อน หลอนว่าผิดพลาดพลั้งเพี้ยนฝึกหนีหลักก็ดี ขอให้บุญชุกช้อยจงใจแจ้ง

ข้าก็มีจิตรแม่งหวังจักแปลงตามฮีตเก่า จักได้เล่าภาคพื้นนิทานให้สู่ฟัง ยังมีนักคะ
 เลคเบื่องเมืองใหญ่ ประเซช้อยอยู่กระเสริมสุขไพโรไททั้งค้าย.....

(พรมมา พรหมสาโร น.ธ.เอก, 2549: 3)

การเล่าเรื่องลักษณะนี้ก็มักมีการลำดับเหตุการณ์ตามลำดับเวลา โดยแทรกความคิด
 คำนึกของตัวละครหรือผู้แต่งเองลงไปก่อนที่จะมีการดำเนินเรื่องรวมถึงแทรกคำสอนระหว่างกา
 ยกตัวอย่างเรื่องเล่านิทานที่มีเหตุการณ์ดำเนินไป ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานท้าวนกคุ้ม ที่เริ่ม
 เรื่องด้วยความคิดคำนึงของผู้แต่งก่อนจะเล่านิทานเรื่องท้าวนกคุ้ม ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ข้าจักแต่แต่งเรื่องพุทธโคตรโคตมก่อนแล้วเป็นที่ยอแยงฝูง
 พร้าเพ็งกายซ้อม ควรที่อัครรรยล้ำโลกากงโลกเฮา มีอยู่ในห้าสิบชาติชั้นเทียวใช้
 ส่งสนองเจ้าเออย

อะตีเต ตามเรื่องดึกดำบรรพ์กาลก่อน เป็นคำสอนกล่าวอ้างวางไว้
 แต่ปฐม ยังมีเมืองหลวงกว้างลวงลึงล้านย่าน เมืองมะคชเขตแดนวันแดนตัวตั้ง
 สวรรค์ เมื่อนั้นมีป่าไม้ไพรผ่านทิมะพานต์ มีหมู่ไพรพะนอมแนวป่าระหงเขียว
 ตือ ตามพะนาแนวตัวเดรัจฉานแสนล้ำ สัตว์ลึงเชื้อระดาตัวดาตดง

(ก.กิ่งแก้ว ป, 2548: 7)

การเล่าเรื่องเล่านี้เป็นกลวิธีสำคัญที่ทำให้โครงเรื่องในวรรณกรรมมีความเป็น
 เอกภาพ สนุก และน่าติดตาม การเล่าเรื่องแบบมีเหตุการณ์ถือเป็นกลวิธีที่น่าดึงดูดให้ผู้อ่านอยาก
 ติดตามเรื่องราว เพราะมีเหตุการณ์สำคัญผลักดันให้เกิดเรื่องเล่าต่อไป ในขณะที่การเล่าเรื่องแบบไม่มี
 เหตุการณ์ โดยเล่าผ่านความคิดคำนึงของตัวละคร หรือผู้แต่งก็มีแนวโน้มมีข้อดีที่ทำให้สื่อสารกับผู้อ่านได้
 อย่างใกล้ชิด เสมือนผู้แต่งกำลังนั่งเล่าเรื่องวรรณกรรมโดยตรง และการเล่าเรื่องแบบมีเหตุการณ์สลับ
 กับความคิดคำนึงของตัวละครหรือผู้แต่งก็จะให้ผู้อ่านเข้าถึงความรู้สึกนึกคิด หรือความคิดที่มี
 ความหมายของผู้แต่งไปพร้อม ๆ กับการรับรู้เรื่องเล่าในเหตุการณ์ต่าง ๆ การเล่าเรื่องทั้ง 3 แบบในจึง
 สนับสนุนให้โครงเรื่องในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีความน่าอ่าน และน่าสนใจยิ่งขึ้นในฐานะ
 วรรณกรรมที่ประกอบสร้างขึ้นเพื่อสอนเป็นสำคัญ

2) การนำเสนอเรื่อง การนำเสนอเรื่อง คือกลวิธีที่ผู้แต่งเลือกในการนำเสนอเรื่องราว เช่น
 ใครเป็นผู้พูด ใครพูดกับใคร ใครพูดเมื่อใด ใครพูดภาษาแบบใด หรือใครพูดด้วยอำนาจรอบรู้แบบใด
 (คัลเลอร์, โจนธาณ., 2561: 153) การนำเสนอเรื่องในวรรณกรรมคำสอนของอีสานเน้นที่ผู้เล่าเรื่อง
 และตัวละครเป็นสำคัญ ดังนี้

2.1) ผู้เล่าเรื่อง อาจปรากฏอยู่นอกเรื่องหรือเป็นตัวละครในเรื่องก็ได้ นักทฤษฎีแบ่งแยก “เรื่องเล่าโดยบุคคลที่หนึ่ง” ซึ่งผู้เล่าใช้คำว่า “ฉัน” ออกจากสิ่งที่มีชื่อเรียกชวนสับสนว่า “เรื่องเล่าโดยบุคคลที่สาม” ซึ่งไม่ใช่คำว่า “ฉัน” เรื่องเล่าประเภทนี้ไม่ได้ระบุว่าผู้เล่าเป็นตัวละครหนึ่งในเรื่อง และกล่าวถึงตัวละครทุกตัวในบุคคลที่สาม โดยใช้สรรพนามว่า “เขา” หรือ “เธอ” (คัลเลอร์, โจนธาณ., สุนันทา วรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล), 2561: 153) ซึ่งวรรณกรรมคำสอนอิสลามมีการเล่าเรื่องทั้งแบบสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง หรือบุคคลที่หนึ่ง และสรรพนามบุรุษที่สาม หรือบุคคลที่สาม ดังนี้

2.1.1) ผู้เล่าเป็นสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง ในวรรณกรรมคำสอนอิสลามที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่ามักใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่ง ว่า “เฮียม” หรือ “เรียม” ซึ่งหมายถึงพี่ โดยมากมักใช้แทนในความหมายที่ผู้ชายพูดถึงผู้หญิงอันเป็นที่รัก แต่ในบริบทของวรรณกรรมคำสอนน่าจะหมายถึง พี่ ในความหมายทั่วไปที่ต้องการสื่อสารกับผู้อ่านโดยการสอน และการใช้สรรพนามว่าพี่ก็นับว่าดูอาวุโสกว่า ทำให้คำสอนน่าเชื่อถือมากขึ้น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานท้าวณกุ่ม ตัวอย่างเช่น

*คราวเป็นสัตว์ลิ่งเชื้อแสวงใช้ชาติหลัง เฮียมช่างฮือฮ้ำฮ้อยากเผยแผ่
ธรรมสอน แสนชาติบำเพ็ญเพียรเพื่อโพธิญาณกว้าง บารมีสร้างสมภารเพียรก่อ
เกิดเป็นสัตว์ลิ่งเชื้อทรงสร้างบ่อถอย*

(ก.กิ่งแก้ว ป, 2548: 1)

วรรณกรรมบางเรื่องใช้สรรพนามว่า “เฮา” ที่หมายถึง “ฉัน” หรือ “ข้าพเจ้า” แทนคำว่า “เฮียม” หรือ “เรียม” ซึ่งคำว่า เฮา อาจหมายถึง เรา ที่กินความหมายรวมถึงตัวผู้อ่านและตัวกวีเอง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเทวดาสอนโลก ตัวอย่างเช่น

*บัดนี้ เฮาจักเล่าแต่เค้าปางก่อนปฐมมา พระยาทั้งหลายเอยจงฟังเฮา
เว้า ยังมีเมืองหนึ่งนั้นเฮียกชื่อพาราณสี องค์กรมีอยู่เสวยเมืองนั้น ชื่อว่าโพธิราชเจ้า
ทรงธรรมยศใหญ่*

(น้อย ผิวผัน, 2494: 5)

วรรณกรรมบางเรื่องยังใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งว่า “ข้า” หมายถึง ข้าพเจ้า ดังปรากฏในวรรณกรรมกระต่ายในวงพระจันทร์ ตามลำดับตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ข้าจักได้กล่าวเรื่องประวัติชาติศัพท์บัญญัติคำบรรพ์บ่อนไกล
กาลเย็น แสงหาแก้วโพธิญาณแยงโลก หลายชาติขึ้นพระองค์สร้างสืบสืบ

(ก.กึ่งแก้ว ป, 2548: 5)

วรรณกรรมบางเรื่องใช้สรรพนามว่า “ฉัน” เล่าเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรม
เรื่องคดีโลกคดีธรรม ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ฉันจักไขไซ้คดีธรรมแจ่งแจ่งปาง พอเป็นทางฮิตเค้าพุทธ
โธเจ้ากล่าวสอน ว่าเป็นกลอนเทศน์แหล่ให้โยมแลหูเหียง

(อ.ศิลา คานแก้ว, 2544: 1)

สรรพนามบุรุษที่หนึ่งที่หมายถึงข้าพเจ้า หรือฉันที่ใช้ในวรรณกรรมคำสอนยังมีการ
ใช้คำว่า “ข้อย” ซึ่งหมายถึงฉัน หรือข้าพเจ้าในภาษาอีสาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมนี
ตัวอย่างเช่น

โอมพุทธโธ	นโมเป็นเค้า
ข้อยซิเว้า	กาพย์พระมนี
พระมนี	อยู่หัวเป็นเจ้า
เว้าเมื่อหน้า	ยังกว้างกว่าหลัง

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2533: 2)

การเล่าเรื่องด้วยสรรพนามบุรุษที่หนึ่งในวรรณกรรมคำสอนอีสานมักเป็นคำเชิง
เครือญาติ และคำภาษาถิ่นที่ทำให้เกิดความใกล้ชิดระหว่างผู้อ่านกับกวีมากขึ้น และแสดงให้เห็นถึง
ความเป็นพวกพ้องเดียวกัน ผู้อ่านจึงเข้าถึงคำสอนได้ดียิ่งขึ้น

2.1.2) ผู้เล่าเป็นสรรพนามบุรุษที่สาม ในวรรณกรรมคำสอนอีสานส่วนใหญ่ใช้คำ
ว่า “พระองค์” หรือ “พระ” หรือ “ท่าน” เพื่อแทนพระพุทธเจ้า บางเรื่องมีการสลับกันไปมาตาม
บริบททั้งสามคำ มักพบในวรรณกรรมที่มีต้นเค้าจากเรื่องเล่าในชาดก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง
ประมวณานาอาณิสสส์แผนใหม่ เล่ม 1 ตัวอย่างเช่น

เมื่อนางใส่เสร็จแล้วเสด็จโคจรตามต่อไป นางสงสัยว่า**พระองค์**จะ
เสวยหรือไม่จึงติดตามพระปฤษฎางค์ไป ครั้นเห็น**พระองค์**ทรงเสวยข้าวจี เกิดปิติ
เป็นอย่างยิ่ง

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธตธรรมณี, 2544: 140)

วรรณกรรมบางเรื่องแม้ไม่ได้เล่าโดยสรรพนามบุรุษที่สามที่หมายถึงพระพุทธเจ้า
แต่เล่าโดยสรรพนามบุรุษที่สามที่หมายถึงพระมหากษัตริย์ ท้าวพญา ก็มักจะใช้สรรพนามว่า “พระ”
ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำกอง (สอนไพร่) ตัวอย่างเช่น

ยังมีจอมราชา	นั่งเมืองคองสร้าง	
ชื่อว่า พญาคำกองเจ้า”	ทงนครตัมไพร่	ปางนั้น
ทศราชล้ำ	คองสร้างนั่งเมือง	
ฮืดเก่าเปื่อง	ทศราชคองกษัตริย์	
พระ ได้เดินเสนามนตรี	อำมาตย์ขุนทั้งค้าย	
เดินให้มาฟังแจ้ง	คองเมืองตั้งแต่	

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 5)

วรรณกรรมคำสอนที่ไม่ได้เล่าโดยพระพุทธเจ้า แต่เล่าโดยพระเอก หรือกษัตริย์
หรือท้าวพญามักใช้สรรพนามบุรุษที่สามว่า “ท้าว” ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน
ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ จักกล่าวเลิงบ่าว่า ท้าว	จอมประเสริฐ “คำสอน”	
ก็แปะตีนมือ	อยู่ดอมเถรเจ้า	
บัวระบัตินิ้ว	พินไฟทุกเข้าคำ	
ตั้งนำอุ่นน้ำฮ้อน	แลงเข้าบได้ไล	แท้แล้ว

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 1)

ผู้เล่าเรื่องเป็นสรรพนามบุรุษที่สาม กวีมักเล่าผ่านตัวละครที่เป็นพระพุทธเจ้า
และพญามหากษัตริย์ อนุমানได้ว่ากวีให้ความเคารพศรัทธาจึงไม่เล่าด้วยสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง
โดยแทนตัวเองเป็นพระพุทธเจ้า และพญามหากษัตริย์ แสดงให้เห็นความอ่อนน้อมในทวิกวี และ

อีกประการหนึ่ง การเล่าเรื่องด้วยผู้เล่าสรรพนามบุรุษที่สามยังมีข้อดีคือกวีสามารถไข่มุมมองในการเล่าได้หลายแบบ ทำให้ได้อรรถรสน่าอ่าน

2.1.3) ผู้เล่าเป็นสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง และสาม วรรณกรรมคำสอนอีสานหลายเรื่องมีการเล่าโดยใช้ผู้เล่าเรื่องเป็นสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง และสาม โดยตอนเริ่มเรื่องเล่าแบบสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง จากนั้นเปลี่ยนเป็นสรรพนามบุรุษที่สาม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระอินทร์ใช้ชาติ ที่เริ่มเล่าโดยสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง คือ ข้า จากนั้นเปลี่ยนเป็นสรรพนามบุรุษที่สามคือ ท้าว ตัวอย่างเช่น

สาธุ ข้าจักยกมือไหว้ พระไตรแก้วรัตน ทังบิดามารดาผู้เลิศคุณบุญ
ล้ำ อุปลัมภ์เลี้ยงบได้เปี้ยงอคติ บุตรธิดาคู่คู่คนถนอมไว้ ข้าขอกราบไหว้วางไวใส่
เศียร.....บัดนี้จักได้กล่าวถึงเรื่องสักโกไท้ไชยะราชใช้ชาติก่อนแหลว มันหากหมด
บาปแล้วบ้ำท้าวเหล่าหนี ท้าวก็ขึ้นถึงห้องหนแห่งศาลา

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, 2549: 1-11)

ในวรรณกรรมเรื่องอินทนิญาณสอนลูกก็มีการเล่าเรื่องโดยเริ่มจากสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง และเปลี่ยนเป็นสรรพนามบุรุษที่สามเช่นกัน แต่สรรพนามที่ใช้ต่างกันไป โดยสรรพนามที่หนึ่งที่เริ่มเล่าคือ ข้า จากนั้นเปลี่ยนเป็นสรรพนามบุรุษที่สาม คือ พระ ตัวอย่างเช่น

ข้าจักแปลเอาห้อง	ธรรมดาสอนโลก
ไวให้เหลนหล่อนน้อย	ฟังแจ้งต่อไป พระเอี้ย
ดูราเจ้า	ราชาผู้ยศใหญ่ กี่ดี
นักบวชพร้อม	อาจารย์เจ้าจงค่อยฟัง แต่เนอ
.....
พระก็เนาในห้อง	เวฬุวันอารามใหญ่
พิมพ์สารทรงมอบให้	ถวายให้หน่อพุทธโธ
ราชคฤหิใหญ่ไก่อ	เป็นชื่อนครหลวง
ตั้งอยู่ในนครรัฐ	ว่าเป็นไทยคือแคว้น

(พระพุทธสารมณี, 2549: 201-202)

นอกจากนี้ วรรณกรรมบางเรื่องยังมีการเล่าเรื่องโดยสลับเอาสรรพนามบุรุษที่สาม จากนั้นเปลี่ยนเป็นสรรพนามบุรุษที่สาม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสิทธราชสอนลูก ที่เริ่มเล่าโดยพูดถึงบัณฑิตผู้มีปัญญาดีชื่อสิทธราช จากนั้นเล่าโดยสรรพนามบุรุษที่หนึ่งคือ พ่อ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ยังมี	บัณฑิตผู้	ผญาดีสอนลูก	
ชื่อว่า	สิทธราชผู้	แบ่งไว้สั่งสอน	เจ้าเฮย
บัดนี้พ่อกี้	เถ่าแก่แล้ว	ชรากาลหนักเหน้อย	เสียเอย
พ่อดี	สอนสั่งไว้	เมื่อหน้าสืบแทน	

(คณฺพล ไชยสินธุ์, 2523: 1)

ลักษณะการเล่าเรื่องด้วยสรรพนามบุรุษที่หนึ่งและสามสลับกันจะทำให้ผู้อ่านได้เห็นเหตุการณ์ซ้อนเหตุการณ์ที่สร้างความสนุกสนานของเรื่องราวมากยิ่งขึ้น แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของกวีในการเล่าเรื่องได้อีกประการหนึ่ง

2.2) ตัวละคร เป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของบันเทิงคดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งนวนิยายเรื่องยาวที่มีขนาดยาวพอที่ผู้เขียนจะพรรณนาบุคลิกลักษณะและนิสัยใจคอของตัวละครได้อย่างละเอียดเสมือนจริง เราจึงจดจำตัวละครได้ดีกว่ารายละเอียดอื่น ๆ ตัวละครเป็นองค์ประกอบของบันเทิงคดีที่นักทฤษฎีวรรณกรรมมีความเห็นแตกต่างกันไป บางคนคิดว่าเป็นเพียงหุ่นที่แสดงพฤติกรรมไปตามเหตุการณ์จึงไม่สำคัญ บางคนคิดว่าสำคัญมาก และสามารถพิจารณาแยกจากโครงเรื่อง (สรณัฐ ไตลังคะ, 2560: 83) ซึ่งในงานวิจัยนี้จะนำมาพิจารณารวมกับการนำเสนอเรื่องเนื่องจากเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าถูกเล่าผ่านตัวละคร แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือตัวละครที่เป็นผู้เล่าเรื่อง และตัวละครในเรื่อง ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

2.2.1) ตัวละครที่เป็นผู้เล่าเรื่อง หากเป็นเรื่องที่มีเค้าโครงมาจากชาดกตัวละครผู้เล่าเรื่องจะเป็นพระพุทธรเจ้า และหากผู้เล่าเป็นตัวละครเอก พระพุทธรเจ้าอาจเป็นผู้ร่วมเหตุการณ์ในฐานะตัวละครรองในเรื่อง หรืออาจเป็นผู้สังเกตการณ์ ซึ่งไม่มีบทบาทกระทำการใด ๆ แต่เป็นผู้บรรยายสิ่งต่าง ๆ ให้ทราบ (คัลเลอร์, โจนานาน.สุนันทา วรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล), 2561: 153) โดยที่ผู้เล่าเรื่องอาจเป็นใครสักคนที่เล่าถึงพระพุทธรเจ้าก่อน และจากนั้นพระพุทธรเจ้าจึงเป็นผู้เล่าเรื่องนิทานเพื่อสอนเป็นนิทานซ้อนนิทานอีกครั้งหนึ่ง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก ที่พระพุทธรเจ้าทรงดำรัสแก่พระอรหันต์ว่าเศรษฐีผู้ชั่วเมื่อยุหนึ่งตกยากสูญเสียทุกอย่างและตายไป เพราะเกิดจากการทำผิดครองธรรมดาโลกเพราะบุพกรรมที่ทำมาแต่อดีตคือการ

เผาศพไม่ชอบธรรมทำให้กรรมส่งผลร้ายถึงข้าทาสบริวารโคตรวงศ์และตัวตายตกนรก จากนั้น พระพุทธเจ้าจึงเล่านิทานเรื่องชาวพาราณสีถึงกสิยบุคคลประกอบคำสอน ตัวอย่างเช่น

เฮาจักเล่าแต่เค้า	พื่นก่อนปฐมมา
พระยาทั้งหลาย	ให้ค้อยฟังเฮาเว้า ๆ
ยังมีเมืองใหญ่กว้าง	เฮียกชื่อพาราณสี
มีราชา	อยู่เสวยเมืองนั้น
ชื่อว่าโพธิราชเจ้า	ทรงธรรมยศใหญ่
ใจต่อตั้ง	บุญเปื่องฮ่อศีล

(พระครูสุเทพสารคุณ, 2549: 205)

นอกจากตัวละครผู้เล่าเรื่องจะเป็นพระพุทธเจ้า เนื่องจากเป็นเรื่องที่มาจากชาดก แล้ว ยังมีตัวละครอื่นที่เป็นตัวละครเอกเป็นผู้เล่าเรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งเป็นคำ เครื่องญาติแทนตัวเองในการเล่า คือคำว่า “พ่อ” ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอินทญาณสอนโลก ที่ในเรื่องเล่าโดยอินทญาณผู้เป็นพ่อสอนลูกสาวที่ชื่อนันทา ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ พ่อจักสอนนางน้อย	นันทาให้เจ้าจื่อ	เอาเนอ
ให้เจ้าจำคำสอน	จื่อเอาเมื่อหน้า	
พ่อหากจุดติแล้ว	ตายไปลดชั่ว	
ศรีแจ่มเจ้า	เอาข้าวขอดแหวน	พ่อเนอฯ

(พระพุทธสารมณี, 2549: 359)

2.2.2) ตัวละครในเรื่อง วรรณกรรมคำสอนส่วนใหญ่ตัวละครเอกจะเป็นตัวละคร ในเรื่อง ไม่ใช่ตัวละครที่เล่าเรื่องของตน แต่จะถูกเล่าถึงโดยผู้แต่ง ซึ่งตัวละครในเรื่องมีสถานภาพ ครอบคลุมบุคคลหลายกลุ่ม หรือหลายสถานภาพ เช่น เทวดา พระสาวกของพระพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์หรือเจ้าเมือง และคนทั่วไป ตัวละครเอกที่เป็นเทวดา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง พระอินทร์ใช้ชาติ ที่ผู้แต่งเป็นผู้เล่าถึงตัวละครพระอินทร์ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ข้าจักยกเอาเรื่องมาแต่งแกลงไซ ขอให้ชาวพื่น้องน้อยหนุ่มกุม มาร ให้เจ้าคอยเพียรหาอ่านสารคราวนี้ ดีและฮ้ายหมายมั่นในชีวิติน อินทร์ใช้ชาติก่อนแต่หนหลังก่อน

แหลว บากี้ยังข้องหมองใจสุดขนาด ซาดิก่อนพุ้นเวรเจ้าจ๋องนำ ยังบ่แล้วใช้ซาติเวรหลัง นำมาทันทบ่า
ท้าวอย่างหนักยังมีลักโกใ้พระยาอินทร์ตนประเสริฐ.....

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, 2549: 1)

ตัวละครเอกในวรรณกรรมคำสอนนอกจากจะเป็นเทวดา เช่น พระอินทร์แล้ว ยังมี
ตัวละครเอกที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในเรื่องเล่า อาจมีการกล่าวสอนก่อน
ยกตัวอย่างเป็นนิทานเรื่องเล่า ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระอุคุตผาบมาร ตัวอย่างเช่น

...มีแต่มหาเถรตนอยู่ในแผ่นดินพื้นทะเลกว้างเดซสูง เนาว์อยู่ผาสารท
กว้างพื้นแผ่นดินมหาสมุทร นิรมิตรผาสารทแก้วเฮื่องงามอยู่ในทะเลพื้นปิตินาถทั้ง
ห้ามหาเถรเฮื่องอ่อง บ่ท่อนสันเข้าน้ำเหมือนแท่งตั้งเฮา สันจิงกรแก้วนึลุลหอมกลิ่น
หอมตลบตัวฟุ้งในพื้นอ่าวทะเล นั้นแล้ว ชื่อว่า “**ติสสะอุคุต**” เจ้าทงเพียรสมุทร
ใหญ่

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 10)

ตัวละครเอกที่เป็นกษัตริย์หรือเจ้าเมือง เช่น พญาคำกอง ดังปรากฏในวรรณกรรม
เรื่องพญาคำกอง (ไพร่) ตัวอย่างเช่น

ปางนั้น	พญาคำกองเจ้า	เทศนาผายโผด
	สอนเสนาขุน	อำมาตย์เจ้าเห็นแจ้งฮิตคอง
	สอนไพร่ฟ้า	ให้สร้างอยู่ทำกิน
	คองเฮือนซาน	ให้ฮุ่งเฮืองในพื้น
	สอนให้ผัวเมียฮู้	คองเฮือนเป็นประโยชน์

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 27)

ตัวละครเอกที่เป็นไพร่ฟ้าประชาชนคนธรรมดา เช่น ท้าวคำสอน เสียวสวาด และ
ท้าวกำพร้าว้าคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวกำพร้าว้าคำสอน ตัวอย่างเช่น

เชือกก็ทำเพียรเลี้ยงบุตรลูกอ่อน ทุกค่ำเช้าถนอมไว้อุ่นทวง แล้วไล่
ชื่อ**ท้าวน้อยอ่อนคำสอน** พ่อแม่เพิงแพงฮักเก็งตาตนไว้ ยามเมื่อท้าวใหญ่ขึ้นสอน
บ่าวพอแแสง บิดาทั้งมารดาภิเหล่าตายตงเสียง ยังแต่ชายเดียน้อยล่ำพลอยทุกข
ยาก เป็นกำพร้าว้าขอข้าวเพิ่นกิน

(น้อย ผิวผัน, 2544: 3)

ตัวละครที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสาน ทั้งตัวละครที่เป็นผู้เล่าเรื่อง และตัวละครในเรื่อง ล้วนมีความสำคัญทำให้เรื่องน่าอ่าน น่าติดตาม และนำพาผู้อ่านไปสู่โลกแห่งคำสอนได้อย่างสนุกสนาน

3) มุมมองการเล่า หมายถึงการรับรู้หรือจุดโฟกัสของเหตุการณ์ต่าง ๆ ตรงกับความหมายในภาษาอังกฤษว่า Point of View หรืออาจอธิบายได้ว่า ภาพที่เสนอเกิดขึ้นผ่านสายตาของใคร เหตุการณ์ที่นำเสนอมาจากมุมมองของใคร อาจเป็นคนเดียวกับผู้เล่าหรืออาจเป็นคนละคนก็ได้ (คัลเลอร์,โจนาธาน.สุนันทา วรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล), 2561: 156) ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีลักษณะมุมมองการเล่า 2 แบบ คือ มุมมองการเล่าแบบผู้รู้แจ้ง และมุมมองการเล่าแบบภววิสัย ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

3.1) มุมมองการเล่าแบบผู้รู้แจ้ง หมายถึงโครงสร้างที่ผู้มองสามารถเล่าถึงความคิดฝังลึกภายในและเจตนาารมณ์แฝงเร้นของตัวละคร (คัลเลอร์,โจนาธาน.สุนันทา วรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล), 2561: 156) หรือบางครั้งเรียกว่า มุมมองแบบสายตาทูพระเจ้า (Omniscient) เป็นการเล่าเรื่องในลักษณะที่ผู้เล่าเรื่องเป็นผู้รู้แจ้ง ล่วงรู้เรื่องทุกอย่างเสมือนพระเจ้าและมีอำนาจในการเติมที่ในการควบคุมตัวละคร ผู้เล่าแบบผู้รู้แจ้งสามารถทำให้ผู้อ่านทราบถึงความคิดที่ซ่อนเร้นในจิตสำนึกของตัวละคร และสามารถวิเคราะห์จิตใจของตัวละครได้ (ธัญญา สังขพันธ์, 2539: 202) ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีการเล่าแบบผู้รู้แจ้งหลายเรื่องซึ่งทำให้เกิดอรรถรสในขณะที่อ่าน เพราะผู้อ่านจะมีความรู้สึกคล้อยตามตัวละครและเข้าใจพฤติกรรมของตัวละครได้ดียิ่งขึ้น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน ที่ผู้แต่งเล่าเรื่องโดยบรรยายถึงความรู้สึกนึกคิดของท้าวคำสอนที่อยากมีคู่ชีวิตจึงคิดจะไปปรึกษาขอคำแนะนำพระมหาเถระ จากนั้นก็เดินทางไปพบตามที่ใจนึกถึง ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้น	มินนานได้	หลายปีขึ้นใหญ่	
	ท้าวก็คิดค้อย ๆ	หาแก้วยอดตนาง	แท้ตาย
บาก็	คิดอยากได้	เมียมิ่งเทียมมอก	
ก็จึง	ไซคำควร	ต่อมหาเถรเจ้า	
	ยอมมือไหว้	เหนื่อหัวก้มขาบ	พระเฮย
ข้าน้อย	สั่งมาคิดอยากได้	เมียม็ช้อนแทบเทียม	แท้ตาย
	ขอแก้มมหาเถรเจ้า	ไซคำบนบอก	

(พระอริยานวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 2)

วรรณกรรมเรื่องสี่ทราซสอนลูกผู้แต่งก็มีการเล่าเรื่องแบบผู้รู้แจ้งในนิทานที่แทรกในคำสอนเช่นกัน ดังปรากฏในนิทานเรื่องรสสี่กับนาค ซึ่งผู้แต่งได้บรรยายถึงความคิดของตัวละครว่ารสสี่มีจิตใจเป็นโจรคิดคดไม่ตีต่อนาค แอบไปบอกความลับแก่พญาครุฑที่ต้องการตัวนาค แต่ไม่สามารถจับตัวไปได้เพราะนาคกลืนหินเข้าไปจนตัวหนัก ตัวอย่างเช่น

	นาคปู้	ใจแห่งรสสี่คด	
ก็จัก	เป็นใจโจร	เพื่อนฮินล้งล้าว	
เมื่อนั้น	พญาครุฑคั้น	บินบนมาฮอด	
ก็จึง	ก้มขาบไหว้	รสสี่เจ้าจึงถาม	
ข้าก็	คิดอยากได้	นาคใหญ่คิ่งหนัก	แท้หนา
ข้าก็	กุมฮุนแอง	ก็บ่เอามันได้	

(ตนะพล ไชยสินธุ์, 2535: 8)

3.2) มุมมองการเล่าแบบภววิสัย เป็นการเล่าเรื่องที่ไม่ได้ปรากฏตัวในเรื่อง และจำกัดบทบาทของตัวเองเฉพาะเพียงการนำเสนอภาพการกระทำ การพูดจา สีหน้าท่าทางของตัวละคร โดยปราศจากการก้าวล้ำไปอธิบายถึงโลกภายในของตัวละครทั้งหมด ผู้เล่าจะต้องรู้จักเลือกและนำเสนอรายละเอียดต่าง ๆ ที่สามารถสื่อให้เห็นความหมายที่ลึกซึ้งได้ (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2539: 204) ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางวิสาขาแต่งงาน ดังปรากฏการเล่าแบบผู้รู้แจ้งในตอนที่ยบิตามารของของปุณณะวัฒนกุมารปรึกษากันเรื่องคู่ครองของบุตรชาย จากนั้นจึงเรียกบุตรชายมาพบตัวอย่างเช่น

สองสามีภรรยาจึงปรึกษากันว่า ธรรมดาตระกูลที่ไม่มีบุตรสืบเชื้อสาย
ย่อมสลายลงมิได้คงทนอยู่ได้นาน ก็ปุณณะวัฒนกุมารลูกของเรา สมควรมีภรรยาได้
แล้ว เราควรปรึกษากับเขาดู เมื่อเขาเห็นดีจะได้ทำพิธีให้ทันตาเห็น เพราะเราก็แก่
เฒ่าลงทุกวันเวลา แต่ว่าการมีเหย้าเรือน โบราณว่า “ปลูกเรือนต้องตามใจผู้อยู่
แขวนอยู่ต้องตามใจคนนอน” ดังนี้ เพราะชีวิตในตอนนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก อาจให้เจริญ
ขึ้นหรือเสื่อมลง ซึ่งตรงกับคำโบราณว่า “ตัดผมผิดคิดอยู่เจ็ดวัน เอาเมียผิดคิดอยู่
จนตาย ปลูกเรือนผิดคิดจนเรือนทลาย” ดังนี้ ครั้นสองสามีปรึกษากันดังนี้แล้วจึง
เรียกบุตรของตนมาว่า “ตาต” ตูก่อนพ่อปุณณะวัฒนกุมาร บุตรสุดที่รักของยบิตา
มารดา เจ้าจงมาสู่สำนักของพ่อและแม่ ณ กาลบัดนี้ฯ

(ล.นาสวัสดิ์ เปரியู, 2548: 8-9)

การเล่าแบบภววิสัยยังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานอีกหลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานท้าวนกคุ้ม ที่เล่าถึงตอนพระพุทธเจ้าเกิดเป็นนกคุ้ม เมื่อขณะที่ยังเป็นนกน้อยที่กางบินไม่ได้นั้น ไฟไหม้ลามป่าจนพ่อแม่ของพระโพธิสัตว์ต้องบินหนีไปทิ้งให้อยู่ที่รัง ตัวอย่างเช่น

วันนั้นนกคุ้มน้อยนามหน่อโพธิสัตว์ ยังบ่ทันแข็งแรงแยงอยู่ยังแสมเฮื้อ
พอเมื่อไฟลามไหม้เผาผลาญเพลิงป่า เปลวเป่งเปื้อควันเค้าเงารงม วาโยลมตีต้อง
กองไฟพาดตี๋ม ไฟมป่าเล่าป่าอ้อบ่หลอค่างเศษเหลือ ไหม้ป่าไม้มวลหมู่สรรพสัตว์
บ่ได้มีเหลือหลอระดาดตายเต็มด้าว ชื่อว่าปาวะโกกล้ำสังหารบ่เห็นฝุ่น กัณหะวัต
ตะนิ้นแนวใหม่ผ่องดำ ขวบเมื่อแดดดวันฮ้อนไฟเฮื้อเฮืองแสง ลนลามลวนจิมแจจ่า
ใกล้ จวนถึงห้องฮวงฮังนกคุ้มอ่อนโพธิสัตว์แจ่มเจ้านอนห้องห่อฮัง ส่วนว่าพ่อแม่เจ้า
จอมเผ่าโพธิสัตว์บ่อาจทนทานไฟฝั่งตายกล้วย่าน เลยเล่าบินหลบลิ้นหนีไปปะ

(ก.กิ่งแก้ว ป, 2548: 8)

กลวิธีการเล่าเรื่องผ่านองค์ประกอบของวรรณกรรมในวรรณกรรมคำสอนของอีสาน ไม่ว่าจะเป็น โครงเรื่อง การนำเสนอเรื่อง ผู้เล่า ตัวละคร หรือมุมมองในการเล่าล้วนแสดงให้เห็นว่าวิธีการประกอบสร้างความรู้ย่อมมีศิลปะเพื่อนำไปสู่การประกอบสร้างคำสอนในเนื้อหาของเรื่องด้วยการวางแผนการดำเนินเรื่อง ใครเป็นผู้เล่าเพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือศรัทธาของผู้อ่านหรือผู้รับคำสอน เช่น ผู้เล่าคือพระพุทธเจ้า

4) ความขัดแย้ง ความขัดแย้งหรืออุปสรรค ตรงกับคำในภาษาอังกฤษคือ Conflict ถือเป็นหัวใจของโครงเรื่องเพราะเป็นส่วนที่ทำให้เกิดเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เป็นปัญหา อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาหรือการดิ้นรนของตัวละคร แบ่งออกเป็น 3 แบบ ได้แก่ ความขัดแย้งภายใน ความขัดแย้งภายนอก และความขัดแย้งหลัก (ธัญญา สังขพันธ์, 2539: 165) ในวรรณกรรมคำสอนมีความขัดแย้งที่มีลักษณะนำไปสู่การสอน หรือบอกเล่าเนื้อหาคำสอนเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ยังคงลักษณะสำคัญของความขัดแย้ง คือผลักดันให้เรื่องดำเนินไป ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 แบบ ดังนี้

4.1) ความขัดแย้งภายใน สแตนตัน (Stanton, 1965: 18 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธ์, 2539: 165) อธิบายว่า คือความขัดแย้งที่เกิดจากภายในจิตใจของตัวละคร เช่น อารมณ์ ความปรารถนา ความต้องการ ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีความคิดแย้งที่เกิดขึ้นภายในของตัวละคร โดยตัวละครคิดคำนึงกับตัวเองแล้วนำไปสู่คำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องแทนน้านมแม่ ที่พระพุทธเจ้าคิดคำนึงถึงบุญคุณของพระมารดาที่เลี้ยงดูลูกจนเติบโตใหญ่มาด้วยน้านม จึงเทศนาให้ทราบถึงการตอบแทนน้านมแม่ด้วยการบวชซึ่งเป็นการทดแทนบุญคุณแม่ที่ประเสริฐที่สุด ตัวอย่างเช่น

คราวนั้นพระกัฬนระลิกล้านำพระแม่มารดา จิตใจหลงหวนเห็นประโยชน์ มีเหลือล้น ท่านจึงเทศนาให้พระมารดาตนแม่คิดเห็นนมแม่เลี้ยงคราวครั้งแต่หลัง คุณเฒ่าเจ้าเหลือหลายอนันต์เนก คิดเห็นประโยชน์กว้างบุญก้ำแต่หลังคราวเมื่อครั้ง พระแม่มารดา

(กัณหา (บ.ช.ย), 2544: 2)

วรรณกรรมอีกเรื่องที่มีความขัดแย้งภายในความคิดคำนึงของตัวเอง คือวรรณกรรม เรื่องท้าวกำพร้าว้าคำสอน เริ่มเรื่องท้าวกำพร้าว้าไม่มีพ่อแม่ต้องขอทานประทังชีวิตจนกระทั่งวันหนึ่งไปพบ พระอาจารย์ และได้ขอทาน และฝากตัวเป็นศิษย์เรียนวิชาความรู้ปรนนิบัติรับใช้พระอาจารย์ วันหนึ่ง ท้าวคำสอนคิดอยากได้คูครอง จึงคิดคำนึงอยู่ในใจก่อนจะไปไหว้ขอคำแนะนำจากพระอาจารย์ หลังจากนั้นพระอาจารย์จึงกล่าวสอนถึงลักษณะผู้หญิงที่ดีที่ควรเลือกเป็นภรรยา ตัวอย่างเช่น

...ทุกค่ำเข้าบาท้าวปั่นบัว ปุนประมาณได้หลายปีขึ้นใหม่มาแล้ว ท้าวก็คิด ค้อย ๆ หาแก้วมิ่งเมีย กูนี้แต่ผัดเป็นชายขึ้นบ่เห็นฮอยหมุแม่ เห็นแต่ฮอยแพ้วหมูผู้ หมวดยาวแพ้วแล้ว ท้าวก็คิดอยากได้เมียมิ่งเทียมมอก จึงปุนไปหาแห่งอาจารย์เจ้า แล้วจึง ยอมือขึ้น 3 ที่ก้มขาบ บนบอกเบื่องไซข้อต่อไป บัดนี้ข้าน้อยคิดอยากได้เมียมิ่งเทียมมอก ก็จึงปุนไปหาแห่งอาจารย์เจ้า แล้วจึงยอมือขึ้น 3 ที่ก้มขาบ บนบอกเบื่องไซข้อต่อไป บัดนี้ข้าน้อยคิดอยากได้เมียมิ่งมาชมพระเอย ลีได้เป็นเฮือนซานต่อไปภายหน้า ขอแก อาจารย์เจ้าไซคำบนบอกแน่ท่อน หลิงไดยังถักด้าม ขอให้โผตผายแต่ท่อน หลิงใดใน โลกานี้ผู้ประเสริฐมีบุญพระเอย คันแม่นเอาเป็นเมียฮูปใดลิกคุณค้ำ เมื่อนั้นเถโรเจ้าไซคำ บนบอก หลิงอยู่ในโลกนี้เหลือล้นอนเณกนองท้าวเอย...

(น้อย ผิวผัน, 2544 : 4)

4.2) ความขัดแย้งภายนอก สแตนตัน (Stanton, 1965: 18 อ้างถึงใน ัญญา สังขพันธานนท์, 2539: 166) อธิบายว่าคือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวละครกับบุคคลอื่น หรือตัวละครกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติกับสังคม ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีความขัดแย้งภายนอก คือระหว่างตัวละครกับตัวละครเป็นส่วนใหญ่ แล้วนำไปสู่การสอนหลายเรื่อง โดยมากเกิดจากการกระทำไม่ดีของตัวละครในเรื่องแล้วพระอินทร์ หรือเทวดาดลใจให้ไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า จากนั้น พระพุทธเจ้าก็เทศนาโดยหยิบยกนิทานประกอบเป็นคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสันทะ ยอดคำสอน ที่กล่าวถึงพญาปัสเสน กษัตริย์เมืองสาวัตถีปฏิบัติตนไม่อยู่ในฮีตคอง พระอินทร์จึงดลใจให้ พญาปัสเสน มเหสี นางสนม และข้าราชการเสด็จไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธเจ้าได้

แสดงธรรมเทศนาโดยยกนิทานเรื่องชนะสันตะกะษัตริย์เมืองพาราณสีผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรมทำให้บ้านเมือง
ร่มเย็นเป็นสุข ตัวอย่างเช่น

ดูรา พระยาปัสเสนเอัย	ค้อยฟังเฮาด้าน
ตัวเฮานี้	เป็นครูสอนสามโลก
มนุษย์ได้ทะแห่งหล้า	ลือล้าท้อเฮา นี้แหล้ว
เฮากี่เนาในห้อง	ภาวนาทุกเข้าค้ำ
โผดสัตว์ได้ลุ่มฟ้า	นำขึ้นสู่สวรรค์
ก็บ่ควรที่พระบาทเจ้า	ปราศจากสัพพะัญญู แท้ตาย
อย่าได้เอโก	คิดว่าโตเป็นเค้า
ครั้นว่าเป็นพระยานี้	หาไผเอาโทษมิได้
	(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, 2549: 28)

นอกจากนี้ยังมีความขัดแย้งระหว่างตัวละครที่เป็นผู้สอนกับผู้รับคำสอนขัดแย้งกัน
แล้วนำไปสู่การสอน และสั่งให้จดจำคำสอนให้ดี โดยตัวละครหลักเป็นผู้กล่าวสอน ดังปรากฏใน
วรรณกรรมเรื่องนิยายสุภาภิตพอสอนลูกที่เกิดเหตุการณ์ขัดแย้งระหว่างตัวละครคือลูกทะเลาะกันพอ
จึงคิดอุบายเพื่อสอนลูกให้รักกัน โดยให้ลูกไปหาไม้ไผ่แขนงงามมัดรวมกัน จากนั้นพ่อก็ให้ลูกทุกคนหัก
ไม้นั้น แต่ก็ไม่มีการหักได้ แล้วพ่อก็สอนลูกว่าต้องรักและสามัคคีกัน หากสามัคคีกันครอบครัวก็จะ
แข็งแรงเหมือนไม้ที่มัดรวมกันไม่มีใครสามารถหักได้ ตัวอย่างเช่น

ยังมีชายชาวสวนลูกหลายเหลือล้น **ลูกนั้นกว่นกันฆ่าเถียงตีบี
ป่น เป็นผู้ตีอกวนฆ่าสู่วัน ทุกคำเข้าฆ่าแอ้วกว่นกัน วันคืนมาด่ากันนั้นบ้าน อันว่า
ชาวเอือนไกลจั่นใจหูลิแตก ลูกพ่อนี้สั่งฆ่าฆ่าแต่กันแต่น้อ อยู่มาหลายวันได้บิดาหา
เหตุ คิดจักเลศล่อสอนเจ้าเหล่าชาย พ่อจักให้ลูกเต้าหางาแขนงมา หากันหามาไผ่
แขนงแลงนี้ ลูกก็ลีลาเข้าหาเอาแขนงไผ่ พวกันหาซอกใช้มาให้พ่อตน พ่อก็จึงคิดใคร่
ค้นหาท่าทางสอน จึงเอารวมกันมัดผูกตีมีไม้ พ่อจึงยอเอาให้บุตรราหักง่า หักเบ็งนา
ลูกแก้วกำไม้ไผ่แขนง ผู้ใดแสงหักได้ไม่มุ่นเป็นจุน พ่อจักถมบุญคุณยื่นรางวัลให้เขาพวกัน
หักไม้ไผ่หักขาด เป็นธรรมชาติไม่รวมไว้ไล่กัน ไผ่ก็หักบ่ได้ป็นไปหลายที ไผ่ว่าดีเขาพา
กันหักกันจนขันกล้า พ่อจึงวิวาจาตั้นคำหวานดอมลูก แล้วจึงแก้งไม้วางไว้ต่างกัน ให้ลูก
หักกิ่งไม้ลำไผ่คนแจนง เขาก็มีแสงหักขาดไปเป็นบั้น พ่อจึงหันหาข้อคำสอนลูกอ่อน
ดูก่อนฝูงลูกน้อยฟังข้อยลีสั่งสอน....**

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครดังกล่าว แสดงให้เห็นปมปัญหาชัดเจนคือการทะเลาะกันของลูก ๆ ผลักดันไปสู่เหตุการณ์พ้อคิดอุบายสอนลูกด้วยสถานการณ์ใกล้ตัว จากนั้นก็เริ่มกล่าวสอนด้วยเนื้อหาที่สอดคล้องกับพฤติกรรมของลูก และเหตุการณ์ที่สมมุติขึ้น

ความขัดแย้งในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีลักษณะเพียง 2 ประการ คือความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร กับความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ส่วนความขัดแย้งหลักในเรื่องไม่พบในวรรณกรรมคำสอน เนื่องจากแรงจูงใจของตัวละครหลักที่ทำให้เรื่องดำเนินไปไม่ใช่คำสอน แต่ความขัดแย้งเป็นกลวิธีหนึ่งที่นำไปสู่การสอน และประกอบสร้างความรู้คำสอนขึ้น

4.2.1.2 การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์ จากนิยามดังกล่าวผู้วิจัยได้สังเคราะห์มาเป็นกรอบเพื่อศึกษาวิธีการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์ในวรรณกรรมคำสอนอีสานได้หลายลักษณะ ได้แก่ การเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์ การเล่าเรื่องด้วยสำนวน การเล่าเรื่องด้วยสาธกโวหาร การเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหาร และการเล่าเรื่องพรรณนาโวหาร ดังนี้

1) การเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์ การเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์ คือการนำความเปรียบอิงแนวเทียบ หรือภาษาอังกฤษเรียกว่า Metaphor มาใช้เป็นกลวิธีการเล่าเรื่องเพื่อประกอบสร้างความหมายอย่างแจ่มชัดยิ่งขึ้น ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่ามีการเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเทวดาสอนโลก ที่เปรียบเทียบภรรยาดีเหมือนมีแก้วมณีค่าสูง และชายใดมีภรรยาไม่ดีเปรียบได้กับการอยู่ร่วมบ้านกับโจร ตัวอย่างเช่น

*ใผผู้มีเมียซ้อนอุตตโมผู้ประเสริฐ เฮียกว่าได้หน่วยแก้วมณีล้านค่าเมือง
ชายใดได้เมียบ่ดีเป็นคนชั่ว เฮียกว่ามันอยู่ห้องเฮือนย้าวฮ่วมโจร ฟังเดอฝูงชุมเชื้อ
ชายหญิงน้อยใหญ่เฮียมเฮย*

(น้อย ผิวผัน, 2494: 27)

การอุปลักษณ์ดังกล่าวเป็นการเปรียบโดยไม่มีคำบ่งชี้สำคัญในการเปรียบ แต่เป็นการอุปลักษณ์โดยนัย ซึ่งทำให้เกิดจินตภาพขณะเล่าเรื่อง นอกจากนี้ยังมีการเล่าด้วยอุปลักษณ์โดยใช้คำบ่งชี้สำคัญคำว่า “เป็น” ชัดเจน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิยายสุภาจิตพ้อสอนลูก ที่เปรียบเทียบศีลธรรมเป็นสะพานไต่เดินกลับสวรรค์ตามความเชื่อของชาวพุทธที่ว่าหากทำดีก็จะได้ขึ้นสวรรค์ และเปรียบเทียบเรือพาข้ามทะเลมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ ตัวอย่างเช่น

*ศีลธรรมเป็นสะพานไต่เมื่อเมืองฟ้า เป็นนาวาพาข้ามสมุทรหลวงกว้าง
ใหญ่ ขอให้สู้แก่นไต้จำไว้ใส่ใจ*

(บุญจันทร์ บัวจันทร์, 2544: 33)

การเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์โดยปรากฏคำบางชี้เทียบเคียงสำคัญ ไม่ว่าจะ เป็น คำว่า “เป็น” หรือ “คือ” ยังพบในการแทรกคำสอนระหว่างการเล่าเรื่องชัดเจน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องศรีสวสดีวัต ที่เปรียบสดีคือหางเสือที่สำคัญในการค้ำท้ายเรือ ต้องถือไว้ให้มั่นอย่าให้เอียงเพราะหางเสือควบคุมการเดินเรือ ปัญญาเป็นกล้องแก้วส่องดูทาง หูตาเป็นลำด้า หรือคนถือบัญญัติเรือสำเภาที่คอยควบคุมเรือ ความซี้เกียจเป็นปลาร้ายมาทำให้เรือจม หรือเปรียบเทียบเป็นปืนที่ยิงให้ปลาจมน้ำให้หายไม่ให้มากล้ากลายเป็นเรือ หรือเปรียบสินค้าคือวิชา ลักษณะการเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์นี้จึงทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ และเข้าใจคำสอนได้โดยง่าย ตัวอย่างเช่น

สดีเป็นหางเสือ	ถือท้ายเรือไว้ให้เที่ยง
ถือไว้อย่าให้เอียง	ตัดแล่นเสียงข้างคงคา
ปัญญาเป็นกล้องแก้ว	ส่องดูแถวแนวหินผา
เจ้าจงเอาหูตา	เป็นลำด้าฟังดูลม
ซี้เกียจคือปลาร้าย	มากล้ากลายเป็นเรือจม
เอาใจเป็นปืนคม	ยิงระดมให้จมไป
จึงจะได้สินค้ามา	คือวิชาอันพิสมัย
จงหมั่นมั่นหมายใจ	อย่าได้คร้านการวิชา

(ภูมิจิต เรื่องเดช, 2525: 5)

วรรณกรรมบางเรื่องมีการเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์โดยไม่ได้มีคำเชื่อมว่า “คือ” หรือ “เป็น” แต่มีการเปรียบเทียบโดยโวหาร ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องยาสอนหลาน ที่เปรียบเทียบการสอนของยาเป็นการแผ้วถางทางบุญให้หลานได้ก้าวเดินไปสู่ชีวิตที่ดี การรักษาศีลจะทำให้ชีวิตรุ่งเรือง ตัวอย่างเช่น

ยาสีถางทางให้
หลานเอยให้จำจื่อ
อย่าสะดื้อ
ขึ้นข่อย่าสอน
อันนี้ หากเป็นของดีแท้
ทั้งหลานเหลนลูก
ฝูงหมู่เจ้าพี่น้อง
ปะสงพ้อเพ็งบุณ

ให้เจ้าทำบุนสา่ง
 สีนทานดอมยา
 ให้ใจใสสิ่งแก้ว
 เมื่อหน้าสิขึงเฮือง
 แท้แล้ว

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, 2545: 33)

การอุปถัมภ์โดยไม่มีคำหรือคำบ่งชี้ อาจนำคำบางคำที่มีความหมายลึกซึ้งมาใช้เปรียบเทียบได้ เช่น เปรียบการกินบอระเพ็ดมาสอนว่าเป็นยาอายุวัฒนะ ซึ่งเป็นสิ่งที่ขมจนไม่มีใครอยากกิน การเอาสิ่งที่คนไม่ชอบมาบอกมาสอนแท้จริงแล้วเมื่อเราตีความอีกชั้นหนึ่งบอระเพ็ดก็คือคำสอนที่เด็ก ๆ ไม่ชอบฟัง แต่มีประโยชน์ล้นเหลือ นั่นเอง ตัวอย่างเช่น

ถ้าหากอยากมีอายุยืน
 ยาวหลายปี
 ให้เจ้ากิน**บอระเพ็ด**
 ก่อนกินข้าวเช้าทุกวัน
 หรือจะกินยามค่ำ
 ก่อนเข้านอน กินทุกวัน
 อย่าเว้น ยิ่งดี
 หลานเอ๋ย

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, 2545: 57)

2) การเล่าเรื่องด้วยสำนวน คือการนำสำนวนถ้อยคำอันไพเราะที่แฝงแง่คิดของคนในท้องถิ่นมาประกอบสร้างคำสอนเพื่อใช้ในการเล่าเรื่องนำเสนอความรู้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปุณฺณทลน ที่ยกสำนวนคือเผ่นอย่าคือเผ่น หรือเหมือนเขาแต่อย่าเหมือนเขามาเล่าเรื่องเพื่อสอน 4 ประการ ได้แก่ การนอน การหลับ การเคลื่อนไหว และการตื่น หากสามารถตีความสำนวนนี้ได้แตกจะแก้วมณีความรู้ที่ซ่อนอยู่ภายใน หรือเกิดพุทธิปัญญาในที่สุด กล่าวคือเป็นการสอนให้รู้จักพิจารณาทุกเรื่องด้วยตัวเอง แม้จะเจอแบบอย่างที่ดี บางเรื่องที่มีผู้อื่นทำแล้วดี อาจจะไม่เหมาะสมสำหรับเราก็เป็นได้ ตัวอย่างเช่น

ข้อหนึ่งนั้น	นอนคือเฝื่อนอย่าสินอนคือเฝื่อน
ข้อสองนั้น	หลับคือเฝื่อนอย่าสิหลับคือเฝื่อน
ข้อสามนั้น	ตั้งคือเฝื่อนอย่าสตั้งคือเฝื่อน
ข้อสี่นั้น	ตื่นคือเฝื่อนอย่าสิตื่นคือเฝื่อน
ทั้งสี่ข้อขอหลานคิดให้ถึ	ตีแตกแล้วสิเห็นแก้วอยู่ใน

(สวิง บุญเจิม, ม.ป.ป: 35)

วรรณกรรมบางเรื่องมีการนำสำนวนที่เป็นที่รู้จักกันดีในสังคมมาประกอบสร้างคำสอน เพื่อใช้ในการเล่าเรื่องนำเสนอความรู้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัด ที่เปรียบเทียบอดทน จากการศึกษาเล่าเรียนเหมือนสำนวนอดเปรี้ยวไว้กินหวาน ตัวอย่างเช่น

อดเปรี้ยวไว้กินหวาน	ดูอย่างท่านพระครูบา
สู้ยากพากเพียรมา	หลายพรรษาอุทิศส่ำเพียร

(ภูมิจิต เรื่องเดช, 2525: 5)

การเล่าเรื่องด้วยสำนวนยังปรากฏในบทสนทนาของตัวละคร ดังปรากฏในวรรณกรรม เรื่องนางวิสาขาแต่งงาน ในตอนที่บิดามารดาของปุณณะวัณณกุมารสนทนาปรึกษากันว่าต้องการให้ บุตรชายแต่งงาน เพราะบิดามารดามีแต่จะแก่เฒ่าลงทุกวัน ในบทสนทนาได้พูดถึงการเลือกคู่โดยกล่าว อ้างถึงสำนวนโบราณว่าปลูกเรือนต้องตามใจผู้อยู่ แขนงอยู่ต้องตามใจผู้นอน และการเลือกคู่ผิดก็เหมือน ตัดผมผิดคิดอยู่เจ็ดวัน ปลูกเรือนผิดคิดจนเรือนพัง ตัวอย่างเช่น

...เราควรปรึกษากับเขาดู เมื่อเขาเห็นดีจะได้ทำพิธีให้ทันตาเห็น เพราะ
เราก็ก่อเฒ่าลงทุกวันเวลา แต่ว่าการมีเหย้าเรือน โบราณท่านว่า **“ปลูกเรือนต้อง
ตามใจผู้อยู่ แขนงอยู่ต้องตามใจคนนอน”** ดังนี้ เพราะชีวิตในตอนนี้เป็นสำคัญมาก
อาจให้เจริญขึ้นหรือเสื่อมลง ซึ่งตรงกับคำโบราณว่า **‘ตัดผมผิดคิดอยู่เจ็ดวัน เอา
เมียผิดคิดอยู่จนตาย ปลูกเรือนผิดคิดจนเรือนทลาย’** ดังนี้

(ล.นาสวัสดิ์ เปรียญ, 2548: 8-9)

การเล่าเรื่องด้วยสำนวนนับเป็นการสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นที่แฝงอยู่ใน ถ้อยคำสำนวน และนำมาใช้ประกอบสร้างความรู้ได้อย่างกลมกลืน

3) การเล่าเรื่องด้วยสาธกโวหาร การเล่าเรื่องด้วยสาธกโวหาร คือการเล่าเรื่องโดยยกตัวอย่างนิทานประกอบคำสอน มีลักษณะเป็นการสอนโดยขึ้นต้นด้วยเนื้อหาคำสอนก่อน จากนั้นจึงยกตัวอย่างประกอบการสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวลนานาอาณิสสส์แผนใหม่ เล่มที่ 3 กัณฑ์ที่ 9 ว่าด้วยอาณิสสส์สร้างศาลาโรงธรรม ตัวอย่างเช่น

“ศาลาโรงอาหารของมหาชนที่สัญจรมาแต่ทิศทั้ง 4 พักอาศัยนั่งนอนกันร้อนกันเย็น กันเหลือบ กันยุบ บุง ร่าน เมื่อมาพักศาลาแล้ว ไม่ต้องกลัวภัยเหล่านี้ ทำทนายได้เต็มที เพราะมีศาลาเป็นสรณะ อิกนัยหนึ่ง ส แปลว่า หล้าคา ลา แปลว่า เกี้ยวว่าตัด คำว่า คา ท่านเปรียบว่า ได้แก่ ความเย็น ความร้อน ความชื้น ความแฉะ ด้วยผงเฝ้าเจ้าธูลีมีดิน เป็นต้น น้ำฝน น้ำค้าง เหล่านี้เปรียบเหมือนหล้าคา ลา เกี้ยวคือตัดทนาย ตัดร้อน ตัดเย็น ออกสบาย เรียกว่า ลา ย่อมบรรเทาไป แต่ถวายแก่สงฆ์ให้เป็นผู้รักษา เรียกว่า เสนาสนะของสงฆ์ ท่านได้อาศัยเล่าเรียน เพ่งพินิจพิจารณารูปธรรมนามธรรมเห็นแจ้งตามสภาวะธรรม....”

หลังจากอธิบายถึงอาณิสสส์การสร้างศาลาแล้ว กวีก็ได้ยกตัวอย่างนิทานประกอบหนึ่งเรื่องถึงอาณิสสส์การสร้างศาลาเป็นการเน้นย้ำคำสอน ดังนี้

อดีต กาล ในอดีตกาลที่ล่วงมาแล้ว ยังมีกระหาชชายคนหนึ่งซึ่งโลกสมมติว่ามฆมาณพ คบมิตรสหายอันเป็นกัลป์ยามชนสามสิบท่านด้วยกัน คิดอ่านสร้างศาลาหลังหนึ่งขึ้นไว้ในระหว่างมรรคาเพื่อสัญจรไปมาแห่งชนทั้งหลายได้พักอาศัย ทั้งให้ความสะดวกการอยู่กินหลับนอน มิให้นาทรร้อนใจแก่อาคันตุกะ กาล กตวา ครั้นอยู่จำเนียรทำลายชันธ ควงวิญญาณของท่านเหล่านั้นได้อุบัติขึ้นชั้นดาวดึงส์ มีวิษณุตปราสาทเป็นที่อยู่ พร้อมไปด้วยเทพสุรางค์นางอัปสรเป็นยศบริวาร บำรุงบำเรอให้ได้ความสุขทุกสถาน เพราะการสร้างศาลาเป็นต้นเหตุตั้งเทศนามาด้วยประการฉะนี้

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธธรรมมุนี, 2544: 71)

การเล่าเรื่องด้วยสาธกโวหารมักเป็นกลวิธีการเล่าเรื่องวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า โดยมากมักสอนก่อนแล้วจึงยกตัวอย่างเป็นนิทานประกอบการสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอน ในตอนที่พระยาปัสเสนเดินทางมาพึ่งเทศจากพระพุทธเจ้า หลังจากพระพุทธเจ้าเทศสั่งสอนแล้วจึงเล่านิทานประกอบให้เห็นจริง ตัวอย่างเช่น

ดูราปัสเสนไ้ร่าชายคใหม่ฟังเทอญ อุบาสกอุบาสิกาพร้าพร้อมให้ใจน้อม
จึงค่อยฟังแก้ตาย ก็หากหลายवादว่าคำฐู้สู่อันแก้ตาย ยังมีพรหมทัตให้พระยาใหญ่
ปางปฐม ทางเมืองพาราณสีไพรไทยอยู่สร้าง ปางเมื่อโพธิสัตว์เจ้ายังทวัระมารใน
โลกเฮานี้ เทียวโปรดสัตว์ได้ลุ่มฟ้าปางนั้นสู่อัน พระก็เอาปฏิสนธิตั้งในครรภ์ท้องแม่
เทวีเอกตันจอมเจ้ามิ่งเมือง นาน 10 เดือนได้จึงออกมาเป็นท้าวดูงามล้นคือคำทั้ง
แห่ง

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, ม.ม.ป: 8-9)

วรรณกรรมคำสอนบางเรื่องมีการเล่าเรื่องก่อนแล้วจึงสรุปเป็นคำสอนเพื่อดึงดูดให้ผู้อ่าน
สนใจใคร่รู้ และติดตามเรื่องราวอย่างสนุกสนานเป็นเบื้องต้น และได้รับแง่คิดเป็นเบื้องปลาย ดัง
ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานกระต่ายในวงพระจันทร์ ที่เล่าถึงนิทานกระต่ายเป็นเพื่อนกับลิงและ
สุนัขจิ้งจอก พระอินทร์เห็นการบำเพ็ญเพียรบารมีของสัตว์ทั้งสามต้องการพิสูจน์บารมีจึงแปลงกายเป็น
พราหมณ์มาทดสอบด้วยการขออาหารจากสัตว์ทั้งสาม มีเพียงกระต่ายเท่านั้นที่สละตัวเองย่างไฟเพื่อ
เป็นอาหารแก่พระอินทร์ พระอินทร์จึงนำกระต่ายไปไว้ในพระจันทร์ ผู้คนจึงเห็นกระต่ายในเงาจันทร์
สืบเนื่องมาถึงทุกวันนี้ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ข้าจักได้กล่าวเรื่องประวัติชาติสหัพัญญุตกิจดำบรรพ์บ่อนไกลกาล
เย็น แสวงหาแก้วโพธิญาณแยงโลก หลายชาติขึ้นพระองค์สร้างสืบสืบ...

(ก.กึ่งแก้ว ป, 2548: 5)

หลังจากเล่านิทานจบก็สรุปเป็นคำสอนตอนท้ายเรื่อง ตัวอย่างเช่น

เพราะฉะนั้นผู้หมกมุ่นจิต ผู้ที่มีปริชาทราบคติดลเรื่อง ขอจง
สันนิษฐานอยู่ในธรรมเทศน์ ฮูปกระต่ายมีปรากฏทุกเมื่อในท้องแห่งพระจันทร์ ฮูปก
ระต่ายนั้น ปางเมื่อโพธิสัตว์ ทานปรมัตถ์ตลอดมาเดี๋ยวนี้ พระอินทราเขียนไว้ใน
พระจันทร์แจ่งส่อง

(ก.กึ่งแก้ว ป, 2548: 40)

4) การเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหาร การเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหารเป็นการเล่าด้วยการสอน
หรือบอกให้ทำเพื่อประกอบสร้างเป็นคำสอน อาจมีคำเชื่อมว่า “ควร” หรือ “จง” หรือ “ให้” หรือ
“อย่า” เพื่อบอกว่าควรทำ หรือไม่ควรทำอะไร ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานสุภาชิตพ่อสอนลูก

ที่พ่ออบรมสั่งสอนลูกด้วยเทศนาโวหารว่าให้รักญาติพี่น้อง อย่าผิดใจต่อกัน ให้ช่วยกันสร้างบ้าน หากินตามฮีดบ้านคองเมือง อย่าให้ผิดฮีดคองเก่า จงพิจารณาใส่ใจกันและกัน ตัวอย่างเช่น

ฟังเดอนางนางคอยฟังนั้งเที่ยง คอยฟังเสียงพ่อเฒ่าลีสอนเจ้ากล่าวเตือน
พอเมื่อวันค่ำค้อยเตือนลูกมามวล ฟุ้งหมู่ญาติพี่น้องพงศ์เชื้อแห่งหลาย ทั้งหลานชาย
หญิงพร้อมมีหลายเหลือมาก ให้ฮักฮ่วมด้วยดีต่อดอมกัน **อย่า**สุพากันผิดต่อกันชั้น
ทำ ให้สุพากันสร้างเฮือนชานบ้านถิ่น หากินตามฮีดบ้านการสร้างอย่างใด **อย่าให้**
ผิดฮีดบ้านคองเก่าเมืองเฮา สูงจงเอาใจกันหมั่นทวนเย็นฮ้อน

(บุญจันทร์ บัวจันทร์, 2544: 4)

การเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหารเป็นกลวิธีที่พบมากในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนที่เป็นเนื้อหาคำสอน กวีมักมีการสอนระหว่างดำเนินเรื่องโดยการบอกให้ทำตามคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำทอง (สอนไพร่) ในบั้นเวียกในเฮือนที่สอนให้ผู้หญิงดูแลทำความสะอาดเสื่อ มุ้ง หมอน ขนไปตากแดด แล้วเก็บไว้ให้ดี ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่ง	สาดเสื่อพร้อม	มุ้งม่านหมอนหมอน	
	ให้เอาไปตบ	ซักอย่ามีหมองได้	
	พองายแล้ว	ให้ขนไปตากแดด	แท้นออ
	เมื่อตากผึ่งแล้ว	ให้เก็บเมียนให้ดี	ท่านเอย

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 16)

การเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหารในวรรณกรรมคำสอนอีสานมักใช้คำเชื่อมที่บ่งชี้ถึงการสั่งสอนว่า “ให้” และยังปรากฏในวรรณกรรมอีกหลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเสียวสวาด ในตอนที่พ่อสอนเสียวสวาด และศรีเสลียวว่าให้รู้จักรอบคอบทำเรือไว้หลายท่า หม่าข้าว (แช่ข้าวสารเหนียว) ไว้หลายบ้าน เพื่อเผื่อเหลือเผื่อขาด จะได้มีกินมิใช่อุดมสมบูรณ์ และให้เลี้ยงสัตว์ไว้ระวังโจรผู้ร้าย เป็นการรักษาข้าวของบ้านเรือนได้ดี ตัวอย่างเช่น

ให้เชื้อ	พินเฮือไว้แฮเหลือ	หลายท่า
	หม่าข้าวไว้หลายบ้าน	ทั่วเมือง
อันหนึ่ง	ให้หาข้าวไว้สัตว์สิ่ง	เป็นงา นันนอ

เอามา เชื้อนแข็งอยู่เชื้อน ระวังล้อม
 ผุ่งนี้ อักขาเข้าเขาฮู้ ก่อนเฮา

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2523: 3)

5) การเล่าเรื่องด้วยพรรณนาโวหาร การเล่าเรื่องด้วยพรรณนาโวหาร คือการให้ใช้พรรณนาโวหารมาเล่าเรื่อง ส่วนใหญ่มักนำภาพพจน์มาใช้ในการพรรณนาสร้างจินตภาพให้เห็นตัวละครเอกในเรื่องอย่างเด่นชัดเพื่อประกอบสร้างคำสอน ดังตัวอย่างในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ที่พรรณนาให้เห็นภาพของนางวิสาขาว่าเป็นหญิงงามพร้อมแบบเบญจกัลยาณี คือผิวสวยเหมือนทอง ทารากับนางฟ้านางสวรรค์ รูปร่างกลมกลึงสวยงาม ดวงตางมหยาดเอี่ยมเหมือนเทวดานางฟ้าบนสวรรค์ คอเป็นปล้อง แขนสวยเหมือนเหลา นมสองเต้าเต่งตึง ปั้นท้ายผายงาม ยามพุดจาเสียงหวานไพเราะ ยามเดินไปมาคุดล่องเหมือนหงส์ทองย่างเดิน ตัวอย่างเช่น

*อันว่าวิเศษน้อยเรียกชื่อวิสาขากายาผิวดังทองทาไว้ ปุนดูเพียงสาว
 สวรรค์กำเก็ง ปัญจลักษณะพร้อมมีถ้วนเพศหญิง เหลียวเบ็งคิงกลมด้วยผิวพรรณ
 ปั้นเลียน เลียน ๆ น้ำหวานเอี่ยมหน่วยตาเหมือนดังเทวดาน้อยนางแมนแกนหล่อ คอ
 ก่านปล้องแขนสวยตั้งเหลา นมสองเต้าบัวหลวงเต่งตึง ท้ายผึ่งโดนโนนบ้านแบ่งบาน
 ยามนางด้านเสียงหวานอ้อยอิ่ง ไปได้ยินม่วนแม้งแลงเข้าจ่มหา ยามนางลีลาย้ายไป
 มาคุดล่อง เหมือนหงส์ทองเวินผ่ายยามย้ายย่างเดิน*

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 5)

การเล่าเรื่องด้วยพรรณนาโวหารยังสร้างจินตภาพให้เห็นตัวละครในวรรณกรรมคำสอนอีกหลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน ที่พรรณนาให้เห็นลักษณะของนางปิงคำว่ามีดวงหน้างามดั่งนางกินรี แอวกกลมกลึงสวย ตาชี้ขึ้นคิ้วโก่ง นมตั้งเต้าเต่งตึงปานจุมซ้อง นิ้วเรียวงามเป็นระเบียบเหมือนลำเทียน คอกกลมงามเหมือนนางฟ้า ตัวอย่างเช่น

เจ้าผู้	บึงสิงหน้า	งามยิ่งกินนารี
	บาคานเห็น	หลุดทวงทั้งสะอื่น นั้นแล้ว
นางนั้น	แอวกลมสวย	ทางตาคิ้วก่อง
	นมตุ่มตั้ง	จุมซ้องไปปาน
	นิ้วแลบเกลี้ยง	เหมือนดั่งเทียนสิง
	คอกกลมงาม	ไปปานนางฟ้า

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 16)

นอกจากการเล่าเรื่องด้วยพรรณนาโวหารจะมักเล่าถึงตัวละครแล้ว ยังมีการเล่าถึงเหตุการณ์บางตอนในเรื่องอีกด้วย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ที่มีการพรรณนาถึงการสำแดงสัตถ์พญานาคของพระพุทธรูปเจ้า มารไม่มีญาณพอที่จะเข้าถึงพระธรรมเหมือนดำนาน้ำใสพลาณหินที่มีรูให้น้ำซึมผ่าน และอายุพระพุทธรูปประมาณแปดสิบปีซึ่งไม่อาจทราบให้เกิดบุญได้ เหมือนเทน้ำลงทะเลทรายน้ำไม่ขังอยู่ได้ เหมือนผูกบ่วงซ้อนไม่รู้รสจืดเค็ม ตัวอย่างเช่น

องค์พระพุทธรูปสอนสั่งพญามาร สำแดงความเป็นสัตถ์พญานาคใน
พื้น มารบมีญาณกล้าเพียงพอขิจำจื้อ ได้แล้ว เหมือนดำนาน้ำใสพลาณหินเพียงแท้บมี
ได้เกิดฮวง อายุพุทธรูปประมาณชั่วแปดสิบปี แสนจักทรมาณเทศนาบเกิดบุญพ
น้อย คือตั้งเฮาเทน้ำทะเลทรายบขังอยู่ คือตั้งจอบ่วงซ้อนบมีรสจืดเค็ม ใจมารโหด
ฮ้ายเป็นยิ่งเห็นผิด แลนา จัดมาเทศนาสอนพญามารให้เห็นแจ้ง ทรมาณให้มารจัก
เช็ดหลาบ จักฮู้บุญบาท แท้ภายหน้าจื้อเอา เจ้าเอย

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 4)

การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์ ประกอบไปด้วยกลวิธีการเล่า 5 ประเภท ได้แก่ การเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์ การเล่าเรื่องด้วยสำนวน การเล่าเรื่องด้วยสาธกโวหาร การเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหาร และการเล่าเรื่องด้วยพรรณนาโวหาร ซึ่งการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านประพันธ์ศิลป์ในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า นับเป็นกลวิธีที่ทำให้วรรณกรรมน่าอ่าน สำนวนภาษามีความไพเราะน่าจดจำ และทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงเรื่องราวได้อย่างซาบซึ้งกระทั่งเข้าใจคำสอนได้อย่างลึกซึ้ง

4.2.1.3 การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านอนุภาคตัวละคร แนวคิดอนุภาคในศาสตร์ของคติชนวิทยาเป็นอีกวิธีวิทยาที่อาจนำมาใช้ศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรม คำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าได้อีกทางหนึ่ง เนื่องจากความรู้ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นนั้น นอกจากจะมาเรื่องเล่าอันประกอบสร้างจากองค์ประกอบของวรรณกรรมแล้ว ในมิติของคติชนวิทยาเรื่องเล่าที่มีลักษณะคล้ายนิทานยังมีเนื้อเรื่องส่วนย่อยที่มีลักษณะโดดเด่นสำคัญที่น่าพิจารณา และอาจเป็นองค์ประกอบที่ทำให้ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนน่าจดจำ และสืบทอดมาถึงทุกวันนี้ เนื้อเรื่องส่วนย่อยที่มีลักษณะโดดเด่นดังกล่าว หรือในศาสตร์ของคติชนวิทยาหมายถึงอนุภาคของนิทาน สติธ ทอมป์สัน (Stith Thompson) อธิบายความหมายของคำว่าอนุภาค (Motif) ไว้ว่า อนุภาคเป็นองค์ประกอบที่เล็กที่สุดในนิทาน ซึ่งมีลักษณะที่ไม่ธรรมดา แปลกใหม่ โดดเด่น และมีพลังต่อผู้อ่านจนเป็นเรื่องราวที่สืบทอดอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณี อนุภาคอาจจำแนกได้ 3 ประเภท ได้แก่ 1) ตัวละครในเทพนิยาย หรือสัตว์แปลก ๆ หรือสิ่งมีชีวิตที่น่าอัศจรรย์ เช่น แม่มด ยักษ์ หรือนางฟ้า หรือแม้แต่ตัวละคร

มนุษย์ตามแบบแผน เช่น ลูกคนสุดท้อง หรือแม่เลี้ยงที่โหดร้าย 2) วัตถุประสงค์ของที่แปลกประหลาด เช่น วัตถุประสงค์ที่ผิดธรรมดา ธรรมเนียมที่ไม่ธรรมดา หรือความเชื่อที่แปลกประหลาด และ 3) เหตุการณ์ หรือ พฤติกรรมที่มีลักษณะเด่นพิเศษ (Thompson. Stith, 1977: 415 - 416)

นิยามดังกล่าวสอดคล้องกับนิยามของ ศิราพร ณ ถลาง (2557: 40) ที่อธิบายว่าอนุภาค เป็น หน่วยย่อยในนิทานที่ได้รับการสืบทอดและดำรงอยู่ในสังคมหนึ่ง ๆ และเหตุผลที่ได้รับการสืบทอดก็ เพราะมีความไม่ธรรมดา มีความน่าสนใจ อาจเป็นตัวละคร วัตถุประสงค์ของ พฤติกรรมหรือเหตุการณ์ เช่น แมงมุมสร้างโลก ม้าเหาะได้ การศึกษาอนุภาคจึงเป็นการศึกษาความคิดและจินตนาการของมนุษย์ที่มี เสรีและสามารถคิดถึงเรื่องที่แปลกประหลาดตามที่ศรัทธาได้มากมาย ทั้งที่ไม่มีอยู่จริง และมนุษย์ในซีก โลกใดวัฒนธรรมใดอาจคิดถึงสิ่งที่ไม่ธรรมดา ประคอง นิมมานเหมินท์ (2543: 39) อธิบายว่า องค์ประกอบที่ถือว่าเป็นอนุภาคจึงควรเป็นองค์ประกอบที่มีลักษณะเด่น ไม่ใช่เรื่องธรรมดาสามัญ เช่น ตัวละครที่เป็นพ่อแม่ เด็กชาย เด็กหญิง คนแก่ สุนัข แมว ไม่ถือว่าเป็นอนุภาค แต่แม่เลี้ยงใจร้าย เด็กผู้หญิงผิวขาวเหมือนหิมะ แมวหรือสุนัขพูดได้เป็นอนุภาคได้ ถ้าเล่าว่า “ชายหนุ่มสวมหมวกวิเศษ ซึ่งทำให้หายตัวได้ ขึ้นพรหมวิเศษแล้วไปยังดินแดนซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระอาทิตย์และทิศ ตะวันตกของพระจันทร์” ข้อความความนี้ประกอบด้วยอนุภาค 3 อนุภาค คือหมวกวิเศษ พรหมวิเศษ และดินแดนมหัศจรรย์

จากนิยามแนวคิดดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยพบว่าในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็น เรื่องเล่ามีอนุภาคตัวละครที่เด่นชัด ในงานวิจัยนี้จึงเลือกวิเคราะห์เพียงอนุภาคจากตัวละครเท่านั้น โดย นำแนวคิดอนุภาคมาประยุกต์ใช้ในการศึกษา ซึ่งมีอนุภาคที่น่าสนใจ ได้แก่ 1) อนุภาคเมียประชานิยม 2) อนุภาคอิ้วชามนามกร 3) อนุภาคชายคนผู้ดี 4) อนุภาคชายนอกฮืด ดังจะพิจารณาตามลำดับ ต่อไปนี้

1) อนุภาคเมียประชานิยม อนุภาคเมียประชานิยม หมายถึงภรรยาที่มีลักษณะตามอุดมคติที่คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับ และเป็นที่ยอมรับของคนสังคม เช่น รูปลักษณ์ที่ถูกต้องตามโฉลก พฤติกรรมที่แสดงออกอย่างเหมาะสม ซึ่งมีการกล่าวถึงในวรรณกรรมคำสอนเพื่อประกอบสร้างเป็นคำ สอนให้ผู้หญิงที่มีสถานภาพเป็นภรรยาจดจำ สืบทอดและนำไปปฏิบัติเป็นหลักในการดำเนินชีวิตคู่ อนุภาคเมียประชานิยมประกอบด้วยภรรยาที่มีลักษณะดี 4 ประการ ดังนี้

1.1) เมียประชานิยมจากรูปลักษณ์ด้านลบ มีการเสนอลักษณะด้านลบของผู้หญิงจาก การประกอบสร้างวาทกรรมโดยนำลักษณะด้อยของผู้หญิงมาเพิ่มคุณค่าด้านดีให้ประชานิยม คือ ลักษณะผิวดำเหมือนกาโดยเชื่อมโยงกับเพศสภาพ (Gender) คือการเป็นแม่ศรีเรือน โดยมีคำเชื่อมที่ แสดงลักษณะด้อยคือ “ถึงแม้ว่า” เพื่อแสดงให้เห็นว่าการมีผิวดำเหมือนกาเป็นแนวคิดภาพลบ ถึงแม้ว่าจะมีผิวดำเหมือนอีกาก็ควรนำมาเป็นภรรยา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน เนื้อหา

คำสอนตอนที่กล่าวถึงผู้หญิงที่เป็นแม่บ้านแม่เรือน ทำอาหารได้อร่อย หญิงนั้นเป็นผู้มีบุญมาก แม้ผิวจะดำประหนึ่งกา ก็ควรนำมาเป็นคู่ครอง ตัวอย่างเช่น

หญิงใด	ทำครัวพร้อม	หมอแกงก้อยลาบ
ก็	เค็มปจืดแท้	แวนซ้อยแซบนิ้ว
หญิงนั้น	มีบุญมากล้น	สุภะโยคนามขุน แท้ตาย
แม่นว่า	ดำปานกา	ก็ให้อามาซ้อน

(พระอริยานวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 4)

นอกจากนี้ยังมีการนำลักษณะด้อยของผู้หญิงมาเพิ่มคุณค่าด้านบวกโดยกล่าวเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ทางพุทธศาสนาเพื่ออธิบายว่าเป็นลักษณะผู้หญิงที่ดีที่ควรเลือกเป็นภรรยา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวกำพริ้าคำสอน ที่กล่าวถึงลักษณะผู้หญิงที่มีรูปร่างใหญ่ ท้องโตเหมือนพระอุ้มบาตร หญิงนั้นแม้จะรูปร่างไม่งดงาม แต่เป็นคนมีบุญ มีวาสนา ชายใดได้เป็นคู่ครอง จะร่ำรวยด้วยทรัพย์สินเงินทอง ตัวอย่างเช่น

ข้อ 2 หญิงใดเอเลท้องพุงหลวงอุ้มบาตร หญิงนั้นทออุปฮ้างฮ้ายบุญ
กว้างหากลิมี ชายใดอยู่ซ้อนนอนฮ้วนเฮียงสอง สมบัติมีพริ้าเพ็งเต็มหย้าว

(น้อย ผิวผัน, 2544: 5)

อัตลักษณ์ทางศาสนาเป็นคุณลักษณะที่โดดเด่นอย่างหนึ่งของชาวอีสานที่สืบทอดมาจากอาณาจักรล้านช้าง การหยิบยกลักษณะหน้าท้องใหญ่ของผู้หญิงเหมือนการอุ้มบาตรของพระสงฆ์ จึงทำให้คำสอนนี้น่าเชื่อถือศรัทธายิ่งขึ้น และยังเน้นย้ำรูปลักษณ์ด้านลบคือ “อุปฮ้าง” เพื่อตอกย้ำความเชื่อในคำสอนอีกว่า ถึงแม้จะหน้าตาไม่ดีหากมีหน้าท้องใหญ่เหมือนอุ้มบาตรก็ให้เลือกมาเป็นภรรยา ถือว่าเป็นคนมีบุญมีวาสนา ในขณะที่เดียวกันก็เน้นคุณค่าด้านบวกด้วยการบอกว่าชายใดได้เป็นคู่จะร่ำรวย ซึ่งการนำเสนอภาพรูปลักษณ์ภรรยาด้านลบแต่เพิ่มความหมายด้านบวกแสดงให้เห็นว่ารูปลักษณ์ภายนอกของภรรยาที่ตินั้นไม่จำเป็นต้องมีรูปร่างงดงามเสมอไป หากแต่จำเป็นต้องมีลักษณะที่มีความหมายดีอยู่ในตัวอันเป็นลักษณะเด่นตรงตามโลกคติแนวคิดที่กล่าวสอนไว้เป็นแนวทางในการเลือกภรรยาโดยดูจากภาพลักษณ์ภายนอก ก่อนที่จะทำความรู้จักศึกษาดูใจ และนำไปสู่การแต่งงานสร้างครอบครัวในที่สุด

1.2) เมียประชานิยมจากรูปลักษณะด้านบวก มีการเสนอลักษณะรูปลักษณะด้านบวกของผู้หญิงมาเป็นเหตุผลที่นำไปสู่ความสุข และเจริญรุ่งเรือง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวกำพร้าว คำสอน ที่กล่าวถึงลักษณะรูปลักษณะด้านบวกของผู้หญิงข้อที่ 26 ว่าหญิงคนใดมือเท้าสวยผิวเนื้อสีแดงงามเป็นหญิงที่มีลักษณะดี แม้ว่าจะป็นข้าทาสก็ควรไถ่มาเป็นภรรยา ดังตัวอย่างเช่น

ข้อ 26 หญิงใดตีนมือสวยแดงงามใสส่อง หญิงนั้นเป็นช้อยท่าน
ช้อยก็ควรให้ไถ่เอาท้าวเอย

(น้อย ผิวผัน, 2544: 7)

การนำเสนอรูปลักษณะภรรยาด้านบวกยังอาจนำมาอธิบายสัมพันธ์กับพฤติกรรมที่พึงปรารถนาสำหรับผู้ชาย ดังปรากฏในวรรณกรรมนางวิสาขาแต่งงาน ในตอนที่ปุณณวัณนกุมารบอกบิดามารดาว่าต้องการแต่งงานกับหญิงที่มีลักษณะเบญจกัลยาณี ซึ่งเป็นเครื่องหมายของหญิงที่มีบุญมาก ได้แก่ ผมห้อยยาวงามเหมือนหางนกยูง ปากแดงเหมือนผลมะพลับสุก ผิวงามไม่มีไฝฝ้าและซีแมลงวัน ฟันเรียงขาวงามชิดติดกัน และรูปร่างงามแม้คลอດบุตร 10 ครั้งก็เสมือนคลอດบุตรเพียงครั้งเดียว ซึ่งเรียกว่าวัยงาม ตัวอย่างเช่น

ข้าแต่มารดาและบิดาทั้งสอง ลักษณะความงาม 5 อย่างนี้เป็น
เครื่องหมายของหญิงที่มีบุญมาก ผมห้อยยาวงามนั้น เป็นดุจกำหางแห่ง
นกยูง ถ้าปล่อยให้สยายเลื้อยลงมาเพียงผ้านุ่ง ย่อมมีปลายงอนกลับขึ้นข้างบน นี้
เรียกว่าเกสกัลยาณี หญิงมีผมห้อยงามประการหนึ่ง หญิงที่มีบุญย่อมมีริมฝีปากแดงดู
ผลมะพลับสุกแดงงามสม่าเสมอเป็นอันดี นี้เรียกว่า มังสกัลยาณี หญิงมีเนื้องาม
ประการหนึ่ง หญิงมีบุญย่อมมีฟันขาวสะอาด ทั้งชิดสนิทไม่มีช่องและไม่ยาวสั้นลัก
ลั่นกัน ย่อมสม่าเสมอกันเป็นอันดีเหมือนเพชรอันนายช่างจัดสรรยกขึ้นตั้งไว้ หรือ
ดุจสังข์อันนายช่างขัดสีเป็นอันดี นี้เรียกว่า อัญญิกัลยาณี หญิงมีกระดูกงาม อนึ่ง
หญิงที่มีบุญย่อมมีอวัยวะทั่วไปงามบริสุทธิ์ดุจดอกอุบลเขียว หรือดอกกรรณิกาขาว
ไม่มีไฝฝ้าและมูลแมลงวัน นี้เรียกว่า ฉวิกัลยาณี หญิงมีผิวงาม อีกนัยหนึ่งหญิงที่มี
บุญ แม้คลอດบุตรแล้วสัก 10 ครั้ง ก็เป็นดังคลอດบุตรเพียงครั้งเดียว ดูเป็นสาวอยู่
เสมอ นี้เรียกว่าวัยกัลยาณี หญิงมีวัยงาม

(ล.นาสวัสดิ์ เปรียญ, 2548: 10-11)

จากอนุภาคเมียบุขานิยมดังกล่าว หากเป็นรูปลักษณะด้านลบมักมีการนำคำที่แสดงให้เห็นคุณสมบัติดีด้อยมาใช้ร่วมกับคุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อแสดงแนวคิดรับใช้ผู้ชายในการประกอบสร้างความรู้ ไม่ว่าจะเป็น ลักษณะท้องโตเหมือนพระอุ้มบาตรแต่เมื่อได้มาเป็นภรรยาแล้วจะมีทรัพย์สินมั่งคั่ง หรือลักษณะผิวดำแต่ทำอาหารอร่อยนับว่าเป็นแม่ศรีเรือน เช่นเดียวกับการนำเสนอรูปลักษณะด้านบวก เช่น รูปร่างสวยงาม ผิวงาม เล็บงาม ฟันงาม ก็มักจะเป็นไปเพื่อสนองความสุขของผู้ชายในฐานะภรรยาที่มีรูปลักษณะงดงามเป็นที่เชิดหน้าชูตาของสามี อีกทั้งความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีเพียงผู้เดียวยังเป็นอุปนิสัยที่ทำให้ผู้ชายสบายใจ ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นภาพร่างของผู้หญิงในอุดมคติตามคำสอนที่ถูกตัดสินจากรูปลักษณะภายนอก และนำไปสู่การถูกเลือก โดยที่ผู้หญิงเองไม่อาจกำหนดรูปลักษณะของตนเองได้ เพราะย่อมมีลักษณะตามชาติกำเนิดอย่างเลี่ยงไม่ได้เช่นกัน

1.3) เมียบุขานิยมจากพฤติกรรมด้านลบ มีการนำเสนอพฤติกรรมภรรยาด้านลบ มาตักเตือนว่าอย่าประพฤติปฏิบัติ เพราะไม่ใช่ลักษณะของภรรยาที่ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุภาษิตสอนลูก ที่กล่าวถึงลักษณะภรรยาที่ดีโดยนำคำที่สื่อพฤติกรรมลบ คือ คำว่า “คำเว้าแข็ง”. “เขี้ยว”. “คำฮ้าย” มาประกอบกับคำว่า “อย่า” เพื่อประกอบสร้างความรู้ให้ผู้หญิงยอมรับตัวอย่างเช่น

เพิงที่ เผยแผนไว้	โหวหารกว้างเผื่อ
ใจอ่อนน้อม	ความเว้าเจ้าอย่าแข็ง
ยามใด ผัวหากทำการด้วย	คลองเขื่อนแคลนยั้ง มานั้น
เมียอย่าเขี้ยว	คำฮ้ายเสียดหู
	(กัมมะสุทโธ ภิกขุ, 2545: 66)

พฤติกรรมภรรยาด้านลบนี้มักปรากฏในวรรณกรรมที่ใช้สอนหญิงอีกหลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ที่กล่าวถึงในคำสอนลูกสะใภ้ว่าไม่ควรวางเฉยเมื่อสามีกลับมาถึงบ้าน ควรมาดูแล และไม่ควรถนายนุ้ยบึ้งจะทำให้สามีไม่พอใจถึงขั้นทะเลาะเลิกร้างกัน เป็นหมายให้คนนินทา ตัวอย่างเช่น

*ยามเมื่อผัวเดินผ่ายดงดอนมาฮอด ให้นางฮีบฮับต้อนรับท่าผ่อทาง
นางอย่าทำฉันท้าเห็นผัวมาบเบิ่ง ผัวมาเถิง**บุดบึ้ง**ไบหน้าบ้าน ผัวลิวาลหาเรื่อง
คำเค็มโกรธดำ บาดทำเป็นแม่ฮ้างฮามแก้วมิ่งผัว ตนตัวน้องเสียดเสียดหมองหม่นก็
เพราะคนเว้าพินตามบ้านกล่าวขวัญ*

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 3-4)

ตัวอย่างพฤติกรรมภรรยาด้านลบดังกล่าวทำให้เห็นมิติความต่างระหว่างพฤติกรรมของภรรยาที่ไม่ดีกับภรรยาที่ดี หรืออนุภาคเมียประชานิยมได้อย่างคมชัดยิ่งขึ้น

1.4) เมียประชานิยมพฤติกรรมด้านบวก มีการนำพฤติกรรมด้านดีมากล่าวอย่างตรงไปตรงมาในการสอนผู้ชายเรื่องการเลือกภรรยา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเทวดาสอนโลก ที่สอนให้ผู้ชายเลือกผู้หญิงที่รู้จักการทำบุญ เชื่อคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ตามครรลองที่เคยมี และไม่เกียจคร้านการบ้านการเรือนมาเป็นภรรยา ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่งอันจักเอาหญิงให้เป็นนางสะใภ้ฮ่วมเฮื่อนั้น หญิงใดฮู้แต่งตั้งบุญ
สร้างก็จึงดีแท้ตาย กับทั้งฮู้ฮึดเต๋าสอนสั่งตามครอง **การเฮื่อนนางสร้างแปลงปมี
คร้าน** หญิงนี้ควรเอาแท้เป็นนางสะใภ้เฮื่อนตาย

(น้อย ผิวผัน, 2494: 6-7)

นอกจากนี้ยังมีการนำพฤติกรรมภรรยาด้านบวกโดยเปรียบภรรยาเป็นคนที่อยู่ในเครื่องญาติ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเครื่องญาติของคนท้องถิ่นอีสาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสิทธราชสอนลูกที่เปรียบภรรยาที่จิตใจกว้างขวางดูแลญาติพี่น้อง มีวาจาสัตย์ มีศีลรู้จักทาน เหมือนเอื้อยหรือพี่สาวให้รักหมดใจ ตัวอย่างเช่น

	ฝูงพี่น้อง	พงศ์เชื้อป่นปัว
อันหนึ่ง	บ่เบี่ยงถ้อย	คำโลภวาจา
	มีศีลทาน	ชู้วันมีคร้าน
หญิงนี้	เป็นตั้งเอื้อย	ฮักเก็งหัวใจ

(دنۇفل ไซسینژۇ, 2523: 15)

การนำเสนอพฤติกรรมด้านบวกของภรณยานับเป็นแนวคิดที่ผู้หญิงสามารถนำมาเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดมงคลต่อตนเอง แม้ว่าลักษณะดังกล่าวจะเป็นกรอบที่ผู้ชายคิดขึ้นเพื่อสนองการดำเนินชีวิตที่ปกติสุขของผู้ชายเองก็ตาม ซึ่งแนวคิดนี้ยังสอดคล้องกับมุมมองของนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ตั้งข้อสังเกตว่าผู้ชายมักเป็นผู้สร้างหรือกำหนดข้อบังคับทุกอย่างไม่ว่าจะเป็น ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี จารีตต่าง ๆ และผู้หญิงก็มักจะคำนึงถึงภาพพจน์ตัวเองว่า “ที่ของสตรีคือที่บ้าน” หรือ “เป็นสตรีชั่วคืออยู่ที่ผัว” (ปราณี วงษ์เทศ, 2559: 21)

อนุภาคเมียบุพษานียมท้หมดท้กล่าวมา ไม่วาจะเป็น อนุภาคเมียบุพษานียม ด้านรูปลัษณั หรือนุภาคเมียบุพษานียมด้านพฤตกรรมลัวนำไปสู่วาทกรรมการประกอบสร้งความรู้ท้สังคมชายเป็นใหญ่ยอมรับ และผู้หญ้งก็ยอมรับนับถึจนเป็นส่วนหนึ่ของความรู้ท้มีพลังประกอบสร้งสังคมของคนอีสานให้เป็นไปตามแนวทางท้สังคมปรารธนา

2) อนุภาคอิซัวซามนามกร หมายถึงผู้หญ้งท้มีลักษณะไมดีท้ทั้งด้านพฤตกรรมท้แสดงออก และรูปลัษณัภายนอกท้คนส่วนใหญ่ในสังคมมองวาไมดีไมถึถึองตามลักษณะโลก เช่น คำว่าแข็งเดินเท้าหนัก ผมแดง หน้าผากเถิก ซึ่เนือหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอนอีสานหลายเรื่งมีการกล่าวถึตัวละครท้เป็นผู้หญ้ง เช่น นางกองสี ในท้าวคำสอน พระมเหล็กับนางสนมในอินทียานสอนโลก เนือหาคำสอนส่วนใหญ่มักสอนให้ผู้หญ้งประพฤตตัวให้เหมาะสมตามขนบจารีตประเพณีของสังคมอีสาน และรับใช้ระบบสังคมปิตาธิปไตยจึงมีการกล่าวถึลักษณะของผู้หญ้งท้ดี และผู้หญ้งไมดีเพื่อใช้ในการสอน เมื่อนำแนวคิดอนุภาคมาพิจารณาตัวละครอาจจำเป็นต้องเลือกตัวละครท้มีลักษณะพิเศษเข้าช่ายกับอนุภาคตัวละคร ดังท้ ปรียาร์ตัน ชาวลิตประพันธ์ (2549: 13) ได้อธิบายอนุภาคตัวละครไว้ว่า ต้องมีลักษณะพิเศษแปลกกว่าธรรมาเช่น แม่มด ยักษ์ นางฟ้า กินรี หรืมนุษยท้มีลักษณะพิเศษ เช่น ลูกคนสุดท้อง แม่เลี้ยงใจร้าย เป็นต้น ในท้นี้จะขอนำแนวคิดเกี่ยวกับอนุภาคมาประกอบท้ใช้กับตัวละครท้ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสาน คืออนุภาคผู้หญ้งไมดี เนื่องจากเป็นตัวละครท้มีความพิเศษกว่าผู้หญ้งท้ดี เพราะสังคมไม่พ้งปรารธนาให้มีซึ่มีการกล่าวถึลักษณะของผู้หญ้งไมดีตั้งแต่ศิระษจรตปลายเท้า รวมถึงพฤตกรรมท้ไมดี ในงานวิจัยนี้จึงขอใช้คำนิยามว่า “อิซัวซามนามกร” ท้มีความหมายสอดคล้องกับภาษาถิ่นอีสาน ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

2.1) อนุภาคอิซัวซามนามกรจากรูปลัษณั มีการนำเสนอรูปลัษณัภายนอกท้ไมดีของผู้หญ้งลักษณะต่าง ๆ โดยมีกลวิธีการประกอบสร้งความรู้คำสอน ด้วยการใช้ให้เห็น และสั่งห้ามคืออธิบายให้เห็นรูปลัษณัของผู้หญ้งไมดี และสั่งห้ามด้วยการใช้คำว่า “อย่า” หรื “บ่” หากพบเจอผู้หญ้งท้มีรูปลัษณัดังกล่าวไว้ไม่ควรนำมาเป็นภรรยา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่งท้าวคำสอน ท้บอกลักษณะผู้หญ้งท้ซนตาสั้นเรียวปลายแหลมงอน มักเป็นคนเกียจคร้านทำงาน และมีลักษณะนิสัยชอบนอน แม้รูปค่างหน้าตางามปานนางฟ้าก็ไม่ควรนำมาเป็นภรรยา ไม่เป็นบ้านเป็นเรือน ใครได้เป็นคู่ครองจะไม่เจริธ ตัวอย่างเช่น

หญิงใด ซนตาเหียน	ทางปลายยอดยั้ง
หญิงนั้น ฮู้ซึ่คร้าน	เซ็ญฝ้ายมกนอน แท้เด
แม่น โนมฮูปงามตั้งย้อย	บาท้าวอย่าเอา แท้เนื้อ
แม่นซึ เป็นเมียบไ	กึบเป็นเฮือนย้าว

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 3)

นอกจากวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอนซึ่งมีเนื้อหาคำสอนหลักสอนเรื่องการเลือกคู่ของผู้ชายจะมีการกล่าวถึงลักษณะของผู้หญิงไม่ติแล้ว ยังมีวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ที่กล่าวถึงเพื่อสอนไว้อีกหลายเรื่องจนทำให้เห็นอนุภาคอิच्छวามนกรจากรูปลักษณะภายนอกได้อย่างแจ่มชัด ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวกำพร้าว้าคำสอน ที่กล่าวถึงผู้หญิงที่มีโฉมแดงทั้งหน้าผากมักจะทำลายศาสนา และผู้หญิงที่หน้าตามีหน้าผากเหมือนผู้ชาย มักเจ้าชู้นอกใจสามี ตัวอย่างเช่น

ข้อ 12 หญิงใดจิจิกเกล้าผมแดงทางหน้าผาก หญิงชูปั้นแสงม่ง
ศาสนาท้าวเอย ข้อ 13 หญิงใดไซโมหน้าคือชายสูงสวด หญิงนั้นใจโลดเลี้ยวมีชู้จาก
ผิวแท้แล้ว

(น้อย ผิวผัน, 2494: 6)

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวกำพร้าว้าคำสอนยังมีการกล่าวถึงลักษณะผู้หญิงไม่ติไว้อีกหลายประการ ดังปรากฏในลักษณะข้อที่ 43 และข้อที่ 44 ที่กล่าวถึงผู้หญิงที่หน้าหักเหมือนด้ามมีดเกี่ยวนั้น จะมีแต่ความทุกข์ ทำการสิ่งใดก็ไม่เจริญรุ่งเรือง และผู้หญิงที่ริมฝีปากดำเหมือนลูกมอมอนสุก เป็นผู้ที่ตัณหาจัด ไม่ควรนำมาเป็นภรรยา ตัวอย่างเช่น

ข้อ 43 หญิงใดไซโมหน้าหักคือด้ามเกี่ยว หญิงนั้นทุกข์บ่มัวถือ
กระเบื้องคว่ำขอ แม่นสิทำการสร้างอันใดก็บ่สูงเฮื่องแล้ว ไปค้าได้มี้อฮ้อยซ้ำตี้ม
พันแท้ตาย ข้อ 44 หญิงใดซี่สพานหมากมอมอนสุก ตัณหาในสงสารบ่อาจเทียม
มันได้

(น้อย ผิวผัน, 2494: 6)

2.2) อนุภาคอิच्छวามนกรจากพฤติกรรม มีกลวิธีการประกอบสร้างความรู้โดยนำเสนอพฤติกรรมที่ไม่ดีของผู้หญิงที่ไม่ควรเลือกมาเป็นภรรยา ดังปรากฏในวรรณกรรมประชุมชุนานาสุภาสิตคำกลอน ที่กล่าวถึงพฤติกรรมที่ไม่ดีของผู้หญิงที่พูดจาไม่ดีกับสามี อาจทำให้ทะเลาะกันจนต้องเลิกเป็นหม้ายภายหลัง ตัวอย่างเช่น

หญิงผู้บางคนนั้นใจฉกรรจ์เกินชู้ เว้ากับผิวแล้วร้ายจาขึ้นย้าคอบ พอปาน
กันกับข้าวจาแข็งข่ม จ่มให้ผิวลุ่มมือบ่มีรูเมื่อทาง พอปานผีสาบร้ายกายใจปานเปรต
เหตุพอลิฮ้างก็หมายม้างด่าแต่กัน เกิดเป็นวันเป็นมือบ่หารหรือทางขอบ มีแต่บ่อบห่า
ร้ายมาเข้าสู่สิง หญิงอย่างนี้เพิ่นว่าหญิงผี หญิงอัปรีย์มีนทีนลั่นคลองคุณแก้ว มันบ่มี

แนวได้จนจรหมอนหม่อ หาแต่ข้าวกรอกหม้อขอบ้านเพิ่นกิน นับแต่เมื่อลีลันเห็นห่าง
ทางสุข ตกอับกลับเป็นทุกขลีเล้าโอกายท่าย

(พระทองสุข สุภาจาโร, ม.ป.ป: 14)

อนุภาคีชั่วซามนามกรจากพฤติกรรมที่ไม่ดีของผู้หญิงยังปรากฏในวรรณกรรมคำ
สอนอีกหลายเรื่อง ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นพฤติกรรมที่ไม่เป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ตามสถานภาพของ
ผู้หญิงในสังคม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก ที่อธิบายถึงพฤติกรรมที่ไม่ดีของภรรยา
คือคนที่มีลักษณะนิสัยชอบนอน ตื่นทีหลังสามี เวลากินก็กินก่อนสามีให้สามีกินของเหลือจากตัวเอง
ถึงแม้จะเป็นเศรษฐีมีเงิน ก็จะทำภาพเป็นกำพรว้าขอข้าวผู้อื่นกิน ตัวอย่างเช่น

เมียมักนอนแท้	ผิดลูกเล้าลุนหลัง
อันว่าของกินผัว	ก็เื้อนมันกินแท้
อันว่าเศรษฐีฮ้าย	พินบุงซ้ากะตา
ก็จั่งเป็นกำพรว้า	ขอข้าวเพิ่นกิน แท้แท้แล้ว

(พระครูสุเทพสารคุณ, 2549: 234)

อนุภาคีชั่วซามนามกรจากพฤติกรรมที่ไม่ดียังนับเป็นคำสอนที่ใช้สอนผู้ชายในการ
เลือกภรรยาว่าหากพบเจอผู้หญิงที่มีพฤติกรรมไม่ดีไม่ควรเลือกมาเป็นภรรยา ดังปรากฏในวรรณกรรม
เรื่องท้าวกำพรว้าคำสอนที่กล่าวถึงพฤติกรรมของผู้หญิงในข้อ 48 ว่าผู้หญิงมักโกหกหลอกกินของผู้อื่น
การบ้านการเรือนไม่สนใจทำ มีแต่โกหกผู้ชายไปวัน ๆ แต่งตัวทำผมทัดดอกไม้ทุกวันทำตัวสวยกว่า
ผู้หญิงคนอื่น ๆ โบราณเรียกว่าผู้หญิงเก ซึ่งหมายถึง ดีอรัน นิสัยไม่ดีมีแต่ผู้ชายรังเกียจ ไม่ควรเลือกมา
เป็นภรรยา ตัวอย่างเช่น

ข้อ 48 หญิงใดฮู้ปากด้านตื้อะหล่ายกินของ การเื้อนมันบ่งใจ
สร้าง มีแต่แปลงตื้อะหล่ายกินของ การเื้อนมันบ่งใจสร้าง มีแต่แปลงตื้อะด้านหา
ชายทุกเข้าค่าคินแล้ว คอยแต่ทัดดอกไม้ม้วยเกล้าสู่วัน ได้แต่ถือกระจอนต้างแยงคิง
หลิงหล่า ทำเพคเ็ดเอื้อเอื้อเหลือลันหลันสาว หญิงนั้นเขากล่าวด้านจาวว่าหญิงเก
บาคานเอยอย่าเอามาซ้อ

(น้อย ผิวผัน, 2494: 10)

การเรียกผู้หญิงไม่ดีดังกล่าวจึงเป็นอนุภาคอิชัวชามนามกรจากพฤติกรรมที่ไม่ดีอันมีมิติสัมพันธ์กับคนในสังคมท้องถิ่นอีสานผ่านคำสอน ซึ่งเมื่อนำมาประกอบสร้างคำสอนจึงทำให้คำสอนมีพลังต่อความคิด และการกระทำ ตลอดจนเป็นส่วนหนึ่งของหลักการดำเนินชีวิต อีกทั้งยังสอดคล้องกับความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนาที่คนท้องถิ่นผู้ก่นกันอย่างแนบแน่น โดยนำหลักธรรมคำสอนมาประกอบสร้างเป็นอนุภาคอิชัวชามนามกรจากพฤติกรรมที่ไม่ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุภาสิตสอนลูก ที่กล่าวถึงผู้หญิงที่ไม่มีศีลนั้นเหมือนซากผีร้ายตัวเหม็นเหมือนศพมีแต่ตัวแรงในนรกอเวจีที่อยากตอดกิน และกาเท่านั้นที่อยากกินซากศพเหม็นเน่า ตัวอย่างเช่น

หญิงปมศีลนั้น	คิงมันเหม็นสาบ
เป็นดั่งผีซากฮ้าย	ไหลค้ำแค่เพื่อย
มีแต่ศพเหม็นแฉัง	อเวจีวิปองตอด
กาหากเห็นซากฮ้าย	สิบินเจ้ยเจ็ดลง

(กัมมะสุทโธ ภิกขุ, 2545: 64)

นอกจากนี้ยังมีอนุภาคอิชัวชามนามกรจากพฤติกรรมที่ไม่ดีที่ไม่เป็นไปตามที่สังคมปรารถนา และสอดคล้องกับความเชื่อของโบราณคดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ที่กล่าวถึงแม่หม้ายที่เลิกร้างจากสามี หรือแม่ฮ้างว่าไม่มีตำหนิเหมือนเรือฉก เหมือนเถียงร้างอยู่ทุ่งนา ทำให้หาสามีใหม่ยาก เพราะเหมือนอัญมณีเพชรพลอยที่มีตำหนิที่ใคร ๆ ไม่ต้องการ ขายยาก ใครนำไปสวมใส่ก็อับอายขายหน้า ถูกนินทาว่าร้าย ครั้นจะกินน้ำได้ศอกผู้อื่นก็มีแต่ลำบาก ตัวอย่างเช่น

ธรรมดาแม่ฮ้างอุปมาเฮียฮ้าง ผัวปมอยู่ซอ้นเหมือนเถียงฮ้างอยู่ทุ่งนา
 ธรรมดาแม่ฮ้างหาผัวมันยาก น้ำได้ศอกผู้อื่นนี้ไหลก็มโตะกิน เหมือนดั่งนิลนอแก้วมี
 ตำหนิขายยาก เพชรและพลอยแตกร้าวไหลซื้อไถ่เอา คั้นผู้ใดเข้าไปทรงสวมใส่ มีแต่
 ขายซี้หน้าชาวบ้านกล่าวขวัญ สมควรเจ้าเสงี่ยมตนให้มันคล่อง คำโบราณว่าไว้ใผฮ้าง
 คน

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 9)

3) อนุภาคชายคนฮ้างดี อนุภาคชายคนฮ้างดี คือผู้ชายที่เป็นคนดีตามที่สังคมท้องถิ่นปรารถนา คนฮ้าง หมายถึง รู้จักกาลเทศะ รู้จักบุญคุณ รู้จักหน้าที่ของตน ส่วนผู้ดี หมายถึง คนดีมีศีลธรรม มีคุณธรรม มีจริยธรรม รักครอบครัวและคนรอบข้าง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ในวรรณกรรมคำสอนได้มีการกล่าวสอนให้ผู้ชายมีพฤติกรรมลักษณะดังกล่าวไว้สืบทอดมาจนเป็นแนวปฏิบัติตนอันดีงาม

ซึ่ง สตีธ ทอมป์สัน (Stith Thompson) อธิบายไว้ว่านอกจากรูปแบบจะมีลักษณะเด่น พิเศษ แปลก สะดุดตาแล้ว ยังเป็นอาจเป็นเรื่องราวธรรมชาที่มีพลังสามารถกระทบใจหรือดึงดูดใจให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังนึกถึงซ้ำ ๆ กระทั่งทำให้เกิดการจดจำและเล่าสืบทอดต่อมา (Thomson, 1977 อ้างถึงใน นิตยา วรณภักดิ์, 2563: 128) จากแนวคิดอนุภาคดังกล่าวนี้จึงอาจนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ ชายคนผู้ผู้ดีที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน โดยจัดแบ่งประเภทของอนุภาคตามเนื้อหาคำสอนได้ ดังนี้

3.1) อนุภาคชายคนผู้ดีการศึกษา ในวรรณกรรมคำสอนมีการสอนเรื่องการศึกษา สำหรับผู้ชายไว้หลายประการที่เมื่อศึกษาเล่าเรียนตามคำสอนแล้วจะทำให้ประสบความสำเร็จในชีวิต ทุกด้าน และเป็นชายที่ดีน่าภาคภูมิใจ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอน ที่สอนให้ผู้ชายรู้จักรำเรียนศิลปศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อหาเลี้ยงชีพ และดำเนินชีวิต เช่น การเรียนตีเงินตีทอง การทำเครื่องมือจับปลา การตีเหล็ก การจักสานทำงานไม้ เรียนหมอยาโหราศาสตร์ เรียนนวดบีบเอ็น เรียนการใช้อาวุธค้อน หลาว และหอก เรียนจารีตพุทธศาสนา เรียนการบ้านการเมืองเป็นเสนาอำมาตย์รับใช้ราชการ ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นวิชาที่ประเสริฐสำหรับลูกผู้ชาย ตัวอย่างเช่น

ชายใดฟังคำสอนอำเหียนก็ดีแท้ ศาสตร์ศิลป์นี้หลายประการมีมากจริง
ตาย ดีเงินแปลงสู่เชื้อชาย ได้ตั้งประสงค์ ดีทองได้ขายไปทุกสิ่ง ดีคำขายสู่วันบมิวัน
แปลงฮูปไม้ขายจ่ายหลายแนว แหะ มอญ. สานแตงนามชายได้ ดีเหล็กให้เป็นสมง้าว
หอกมีดแลพรำชายแท้ลู่แนว เขียนฮูปไม้เป็นกระโตกขันขายบุงยังสรรพสิ่งมีชายได้
กับทั้งเขียนเวียนแต่มีลึงลายทุกสิ่ง ควดฮูปไม้เป็นแท้ลู่อัน เขียนหมอค่องหมอยาบัว
พยาธิ เขียนปีบคั้นเอ็นให้สว่างดี เขียนเอาหมอโหรฤกษ์ใหญ่ทั้งฤกษ์น้อยทวยคิ้วต่อ
ยาม เขียนคกงคองคหวาและหอก เขียนฮืดเจ้าพุทโธแท้ลู่อันดั่งนั้น เขียนฮืดบ้าน
ตั้งแต่งการเมือง ผุงหมู่ครองเสนาแต่งแปลงเมืองบ้าน ผุงนี้ชื่อว่าศาสตร์ศิลป์แท้เฝ
เขียนคูประเสริฐจริงตาย สูงจ้งจำจื่อไว้เอาท่อนลู่คน

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, ม.ม.ป: 14-15)

อนุภาคชายคนผู้ดีการศึกษายังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำทอง (สอนไพร่) ใน บันเขียนความฮืด ที่สอนให้เรียนวิชาความรู้ศิลปะศาสตร์หลายแขนง ไม่ว่าจะเป็น การเรียนยิงธนู หรือ หอก เรียนจักสานปั่นหล่อเจียรระไนหล่อแก้ว เรียนรู้การขาย เรียนช่างตีทองตีเหล็ก ช่างเงิน ตลอดจน เครื่องดนตรี กระดิ่ง ซ้อง เรียนทำเครื่องประดับ หล่อถ้วยเงินถ้วยทอง เครื่องหาลา ทำเครื่องประดับ ปีนปึก หรือเรียนหล่อถ้วยเงินทองขันโตกพานตั้ง ล้วนเป็นวิชาที่ลูกผู้ชายควรแสวงหาเรียนรู้ไว้เพื่อเอา ตัวรอดในการดำรงชีวิต ตัวอย่างเช่น

แนมท่อ	ศาสตรเพทนั้น	ให้ตั้งต่อไปเฮียน	แท้เนื้อ
	ธนูศิลป์ศร	หอกดาวเต็งกล้า	
	เฮียนความฮู้	จักสานปั่นหล่อ	
	เจียรระโนหล่อแก้ว	เฮียนฮู้แต่งชาย	
	ช่างตีเหล็กตีทอง	ลิวเสียมแปงสร้าง	
	ตีเงินคำแก้ว	ขันโอโตรภาชน	
	ทั้งแสงซ้อง	ทองห้าวหล่อกะดิง	
	โปงลางก้อง	ชิกขอหมากกะแหรง	
	หล่อลูกแหหึ่งอ้อง	ดั่งก้องส่งชาย	
	เฮียนตีทองสายสร้อย	สังวาลคำม้าวใหญ่	
อีกทั้ง	กะจอนและต่าง	แหวนก้อนใส่มีอ	
	กะโจมเกสเกล้า	ปักปิ่นมวยผม	
	ตีซ้องปิ่นเกล้าก้องแขน	ใหญ่เงินทอง	
	หล่อถ้วยเงินทอง	โตกพานคำตั้ง	

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 20-21)

อนุภาคชายคนฮู้ผู้ดีด้านการศึกษานี้ นับเป็นชายที่พึงประสงค์ของสังคม เพราะมีความเป็นผู้นำในฐานะหัวหน้าครอบครัว และเป็นทีพึ่งให้คำปรึกษาแก่ผู้อื่น นับถือศรัทธาเลื่อมใส หากหญิงใดได้เป็นสามีย่อมนับว่าโชคดีควรเลือกเป็นคู่ครอง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอินทนิยานสอนโลก ที่อินทนิยานสอนนางนันทาผู้เป็นลูกว่าควรเลือกผู้ชายที่มีความรู้การศึกษาดี ยิ่งเป็นครูบาอาจารย์ของคนทั้งหลายยิ่งนับว่าประเสริฐ เป็นหญิงที่มีบุญมาก เพราะสามียอมเป็นบุคคลที่นำเคารพศรัทธาต่อคนทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น

ชายนั้น	นักปราชญ์ด้าน	เฮียกว่าบัณฑิต	แท้ตาย
ยังเล่าเป็นอาจารย์		แก่คนทั้งค่าย	
หญิงใด บุญมีได้		สมภารเพ็งมาก	
บุญหากเคยประกอบแท้		มาได้กล่อมเสน่ห์	อุ่นเอี้ย

(พระพุทธสารมณี, 2549: 380)

นอกจากนี้ การรู้จักแสงสว่างยังเป็นคุณสมบัติที่ผู้ชายพึงมีเมื่อจำเป็นต้องรับใช้ ราชการให้เจริญก้าวหน้า ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก ที่สอนว่าชายใดต้องการมา เป็นอำมาตย์รับใช้กษัตริย์ต้องรักการแสวงหาความรู้ เรียนรู้ฮึดครอง ไม่รู้สิ่งใดให้ถامنักปราชญ์ และมีความกระตือรือร้นในการทำงาน พร้อมรับใช้ทำงานอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น

บทนี้ บรรจบแล้ว	ยอวางไว้ก่อน
พระจึงสอนสั่งให้	ชายใช้พระยอดเมือง
ชายใด จักเข้ารับใช้	ภูวนาทเลียงโย ดั่งนั้น
ให้ฟังคำเฮาสอน	สั่งความจำไว้
ให้พากันเขียนฮู้	เอาคงดียิ่ง
ถامنักปราชญ์ผู้	ฝูงฮู้จ้อเอา นั้นเทอญ
อย่าได้ควรเฝ้าเจ้า	เข้าค้ำวันคืน นั้นเนอ
ให้ค่อยเอาหูฟัง	พระเฮียกหาทันฮ้อง
พระหากมีอาชญาใช้	ให้ฮีบแล่นเร็วพลัน
อย่าได้ตามใจโต	ให้ค่อยไปจั่งดีแท้
อันหนึ่ง ราชาใช้	ไปทันขุนใหญ่
ให้เขามาพำพร้อม	ตัวแท้ก็จั่งดี แท้แท้แล้ว

(พระพุทธสารมุนี, 2549: 384)

อนุภาคชายคนฮู้ผู้ดีด้านการศึกษาจึงเป็นคุณสมบัติแรกที่สำคัญที่สุดสำหรับผู้ชาย ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใด ผู้ชายก็จำเป็นต้องมีการศึกษาดีเพื่อใช้ในการทำงาน และการดำเนินชีวิต ตลอดจนเป็นเหตุผลสำคัญที่ผู้หญิงจะตกลงปลงใจร่วมใช้ชีวิตคู่ด้วย

3.2) อนุภาคชายคนฮู้ผู้ดีหน้าที่การงาน ในวรรณกรรมคำสอนได้มีการกล่าวถึงผู้ชายที่ดีที่รู้หน้าที่ของตน ซึ่งหน้าที่ของลูกผู้ชายก่อนที่จะแต่งงานมีครอบครัวเป็นของตนเองนั้นคือการบวช ทดแทนบุญคุณบิดามารดา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องแทนน้านมแม่ ที่อธิบายว่าลูกที่ดีต้องบวช ทดแทนบุญคุณพ่อแม่ที่เลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ การบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่พระพุทธเจ้าก็ทำเป็น แบบอย่างที่ดีตามชีวประวัติของพระพุทธเจ้า ตัวอย่างเช่น

คราวเมื่อเฮานั้นได้นอนอยู่ในอุทรมารดา ทรงความทุกข์อย่างใดบ่มี
 แค้น ต่อมาเดือนตนได้ทรงกรรมจวนแก่มีสิบเดือนถ้วนแท้จวนมัมหน่วงอุทร ยินเดินนอน
 ก็ทุกข์กลั่นอดกินอาหารอยาก เพราะว่าทารกกลิ้งอุทรท้องหน่วงแขวน แสนอดกลั่น

ตลอดหว่างกุมาร หลุดออกจากครรภ์มารดาได้อยู่กรรมกินฮ้อน นอนตะแคงขึ้นไปมา
หันอ่วยบวยตัก แต่น้ำฮ้อนนอนข้างแคไฟ กุมารให้นอนสะดุ้งน้อยหนึ่งจับยกอุ้มกิน
จู้ดูคนม เหิงนานได้หลายคืนคราวเหน้อย เมื่อยเพราะอดอยู่กลั่นกรรมเจ้าบ่ถอง ในอุทร
ท้องปกติดีปอด ตลอดหมดทุกถ้วนในเนื้อแห่งคิง จึงได้ตั้งตนก้าวหัดกายเดินอย่างหลาย
พร้ามือกายเนื้อก็อยู่เย็น แข็งแรงได้แสวงหาอาหารลูก มาอยู่เลี้ยงแลงเข้าสู่วัน พอหลาย
ปีเดือนได้บุตราเลยใหญ่ เปรียบปมาหากได้เฮานี้ก็ตั้งเดี่ยวควรวที่กัถัญญให้มารดาผู้
ลำบาก ทั้งบิดาพรังพร้อมถนอมเลี้ยงให้ใหญ่มา จนกระทั่งถึงได้เอาเขาเข้าบรรพชาทรง
เพศ บวชสืบสร้างศีลสร้อยศาสนา กัถัญญูกตเวทีให้ในธรรมพระเจ้ากล่าว แทนน้ำนมแม่
เลี้ยงพระองค์ได้เทศนา

(กัณหา (บ.ช.ย), 2544: 7-8)

อนุภาคชายคนผู้ดีหน้าทีการงาน นอกจากจะรู้จักหน้าที่ของการเป็นลูกที่ดีคือบวช
ทดแทนบุญคุณพ่อแม่แทนค่าน้ำนมแล้ว ยังมีชายที่รู้จักการทำงานในหน้าที่ของตนตามสถานภาพของ
ตนเอง เช่น หากบวชเป็นสามเณรก็ควรที่จะทำหน้าที่ของตนและเชื่อฟังครูบาอาจารย์ ดังปรากฏใน
วรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัด ที่สอนว่าสามเณรที่ดีต้องรักษาหน้าที่ของตน คอยฟังพระอาจารย์สวด
มนต์ให้ฟัง จะได้เข้าใจบทสวดมนต์โดยง่าย เมื่อถึงเวลาฉันเช้า มีชาวบ้านมาทำบุญมากมาย ศิษย์วัดก็
มากมาย ให้ระวังโอจะเปลี่ยนกัน แล้วจงประเคนอาหารให้พระอาจารย์ หลังจากทีฉันหวานเสร็จให้เอา
ผ้าอาบน้ำเข้าคอยเช็ดมือเสร็จเอายามาถวายเป็นแล้วจึงยกของหวานมาถวายไว้ในโอ ตัวอย่างเช่น

เณรจงรักษากิจ	ไว้จรีตให้ควรกาล
คอยฟังพระอาจารย์	ท่านสวดมนต์ให้ฟังมนต์
จักได้เข้าใจจำ	ค่านับธรรมพระทศพล
เบื้องหน้าจะเป็นผล	จะสวดมนต์ก็ง่ายตาย
หนึ่งนั้นเมื่อฉันเช้า	ฝูงชาวบ้านทำบุญหลาย
ศิษย์วัดก็มากมาย	ระวังโอจะเปลี่ยนกัน
แล้วจงประเคนครู	ระวังดูท่านขบฉัน
ฉันหวานสำเร็จพลัน	เอาผ้าอาบเข้าคอยเคียง
ครั้นเสร็จท่านเช็ดหัตถ์	เอาเกสซ์เข้าประเคียง
จึงยกของหวานเมียง	มาถวายไว้ในโอพลัน

(ภูมิจิต เรื่องเดช, 2525: 43)

นอกจากนี้ยังมีคำสอนที่กล่าวถึงชายที่ทำหน้าที่ตามเพศสภาพของผู้ชาย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำกอง (สอนไพร่) บันเวียกพ่อชาย ที่สอนประชาชนผู้ชายให้รู้จักงานของตนคือ การสร้างบ้านแปลงเมือง การเป็นทหารออกรบเมื่อมีการศึก การทำเกษตรกรรมดำรงชีพ และการทำงานหนักเกี่ยวกับการก่อสร้าง ปลูกหวานพืชผักสวนครัว ถางหญ้า หาเงินทองข้าวของเครื่องใช้สำหรับหาปลา และใช้ในบ้าน รวมถึงเกวียนวัวควายที่ต้องจัดหามาใช้ และดูแลให้สมกับเป็นหัวหน้าครอบครัว ซึ่งผู้ชายไม่จำเป็นต้องทำงานนอกบ้านเพียงอย่างเดียว แต่การทำงานในบ้านโดยเฉพาะงานที่ต้องใช้กำลัง ย่อมเป็นหน้าที่สำคัญของผู้ชาย ไม่ใช่ปล่อยให้เป็นที่ของผู้หญิงเพียงอย่างเดียว ตัวอย่างเช่น

พ่อชาย	แปงเฮือนชาน	เวียกงงานแสนชั้น	
	คองเฮือนสร้าง	คือชายตกแต่ง	
	เฮ็ดเฮือนและเล่า	เสาร์ไม้แก่นดี	เจ้าเอย
แม่นว่า	ศัตรูเกิดขึ้น	ในประเทศศึกเสื่อ	
	เวียกงงานอาสา	สู้ตายหาญกล้า	
	บ่ได้กลัวเกรงย่าน	ศึกเสื่อถอยหลีก	แท้ตาย
ทั้ง	ก่อสร้าง	แปงฮั่วไฮ่สวน	
	ไถ่กันไฉ้	ปลูกหวานอีแตง	
แม่นซิ	เข้าดงดอนกว้าง	ขุดสวนถางกัน	ก็ดี
	หาเงินทองเครื่องใช้	ชายกล้าเก่งผญา	
	แหหวิงซ็อน	ชายสารอวนน่าง	
	ทั้งล่องนามล่องแจ้ง	ชายดั้นเที่ยวแสวง	เจ้าเอย
	เกวียนจัวพร้อม	จัวควายลากแก่	ไปนั้น
	เวียกพ่อชยามากล้น	เต็มบ้านอั้งเฮือน	

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 18)

3.3) อนุภาคชายคนผู้ผู้ดีการใช้ชีวิต คือชายที่รู้จักหลักประพคติปฏิบัติในการใช้ชีวิตอย่างดีงามตามคำสอน ซึ่งหลักปฏิบัติเหล่านั้นมักเป็นไปตามที่สังคมยอมรับ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำกอง (สอนไพร่) ที่สอนว่าผู้ชายที่ดีควรเป็นคนที่มีศีล รักษาเรือนกายเรือนใจให้บริสุทธิ์ เข้าถึงหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา เพราะจะทำให้มีสติตั้งรับปัญหาทั้งศึกภายในใจ และภายนอกได้ดี ทำให้มีจิตใจกว้างใหญ่เหมือนแม่น้ำมหาสมุทร ตัวอย่างเช่น

	พญาคำกองเจ้า	สอนสั่งกะบวนชาย	
	ให้มีศีลสัตย์	หมั่นคณิงคุณแก้ว	
	เขื่อนกายนั้น	มีหลายนับบ่ไขว่	แท้ตาย
อันว่า	เขื่อนใจนั้น	เป็นแวนแก้วคณิงถ้อนแตงดี	
	ทานศีลคือแวนแก้ว	คณิงเปิงบุญคุณ	แท้เนอ
	กำจัดเค็กเสื่อภายใน	อย่าให้มีมาได้	
	ไลปาปึงเว้นเวรัง	ให้หนีห่าง	เจ้าเอย
	ทั้งโอะฆะใหญ่กว้าง	สมุทรน้ำใหญ่หลวง	

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: 19)

อนุภาคชายคนผู้ดีการใช้ชีวิตยังมีหลักปฏิบัติที่สัมพันธ์สอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนพุทธศาสนา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก ที่สอนให้ผู้ชายมีใจในบุญทุกเข้าคำ เชื้อฟังคำสอนของผู้เฒ่าผู้แก่ตามฮีตคลอง และมีปัญญาในการแก้ไขปัญหามุ่งสิ่ง ตัวอย่างเช่น

ชายใดมีใจตั้ง	ในบุญเข้าคำ
กับตั้งใจสะตวกู้	คลองเฒ่าสั่งสอน
กับทั้งมีผญาแก้	ปัญหาได้ทุกสิ่ง
คำคิดดีสอดแผ้ว	ดีฮ้ายคู่ชู้อัน แท้ตาย

(พระครูสุเทพสารคุณ, 2549: 208)

นอกจากนี้ อนุภาคชายคนผู้ดีการใช้ชีวิตยังรวมถึงผู้ชายที่รู้จักดูแลบ้านเรือนตนเอง ไม่เอาแต่นอนเล่นอยู่เฉย ๆ เมื่อวงศาคณาญาติมาเยือนจากแดนไกลก็ต้อนรับขับสู้เลี้ยงดูปุเสื่อ อีกทั้งยามพูดจากับพ่อแม่ก็ไพเราะอ่อนหวาน ไม่ไปเที่ยวเล่นนอกบ้านเป็นประจำ รู้จักดูแลตัวเอง เรียนรู้ฮีตคลองจากผู้เฒ่าผู้แก่ เมื่อถึงวันพระก็รู้จักสักการะบูชา ตัวอย่างเช่น

ชายใด	เนาสถานห้อง	เขื่อนตนเป็นवाद
เหมือนตั้งเวียกบได้	นอนเล่นแต่เขื่อน	
ฝูงหมู่วงศาเชื้อ	ทางไกลมาฮอด	เขื่อนนั้น
มันก็ปูสาตไว้	จำให้นั่งเทิง	แท้เหล่า
มันค่อยเว้า	ตางพ่อแม่มารดา	
มันจึงทำกระบวนเป็น	พ่อเขื่อนจาต่าน	

มันบ่ไปหาเล่น	พอทลหาเมื่อ
บ่ท่อนไปชู้มือ	แผนหน้าท่อไผ
มันบ่มีสงวนกลัว	หญิงชายฝูงหนุ่ม
ก็ท่อนำผู้เฒ่า	เฮียนฮู้ฮิตคลอง
คั้ตทะนามฮู้	วันยามทุกสิ่ง
ยามเมื่อวันศีลนั้น	มันได้รูปเทียน

(พระครูสุเทพสารคุณ, 2549: 379)

4) อนุภาคชายนอกฮี้ต อนุภาคชายนอกฮี้ต คือผู้ชายที่ประพฤติไม่เหมาะสม ประพฤติผิดขัดแย้งกับคำสอน และไม่เป็นที่สงคมปรารถนา หรือเรียกว่า นอกฮี้ตคอง เช่น ไม่รู้จักทำบุญทำทาน ติดสุรา ไม่ทำงาน เมื่อนำแนวคิดอนุภาคมาวิเคราะห์จะเห็นว่าชายนอกฮี้ตมีลักษณะพิเศษ คือไม่เป็นที่สงคมปรารถนาที่กำหนดไว้ในคำสอน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องอนุภาคของตัวละครตามที่เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร (2529: 9) อธิบายไว้ว่าอนุภาคของตัวละครจะต้องมีความพิเศษไม่ใช่ธรรมดาสามัญอันจะทำให้ผู้เล่าหรือผู้ฟังนิทานสามารถจดจำแล้วนำไปสืบทอดได้ในฐานะส่วนสำคัญที่ไม่สามารถข้ามไปได้ หากเป็นอนุภาคตัวละครจะต้องแปลกพิสดารกว่าตัวอื่น เช่น เทวดา สัตว์ประหลาด ลูกคนสุดท้อง ลูกกำพร้า เจ้าหญิงตกยาก ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีการกล่าวถึงผู้ชายที่มีความประพฤติไม่ดี หรือนอกฮี้ตไว้หลายประเภท โดยจะวิเคราะห์ตามประเภทของเนื้อหาคำสอน ดังนี้

4.1) อนุภาคชายนอกฮี้ตคองธรรม อนุภาคชายนอกฮี้ตคองธรรม คือผู้ชายที่ประพฤติผิดขัดแย้งจากบรรทัดฐานของสังคมท้องถิ่นที่บัญญัติไว้เป็นคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์หลานสอนปู่ ที่สอนเรื่องคนที่ไม่นับว่าเป็นคนดี ได้แก่ คนที่จิตใจโลเลไม่อยู่กับร่องกับรอย คนเป็นข้าราชการยุ่งเกี่ยวกับการค้าใช้อิทธิพลในหน้าที่ คนมีเงินไม่รู้จักทำบุญทำทาน คนยากจนแต่อวดว่ามั่งมี นักบวชหาเงินหรือรับจ้าง ครูบาอาจารย์หากินแต่เหล้า คนชราแก่เฒ่าไม่อบรมสั่งสอนลูกหลาน เจ้าอาวาสที่ลูกวัดไม่ยำเกรง พ่อบ้านที่พูดจาไม่เป็นธรรม คนรู้มากไม่เกรงกลัวบาปเรียนธรรมอวดแต่คำพูด คนเฒ่าไม่มีจิตเมตตา คนที่มักตีเตียนชาวบ้าน คนซึ่กกลัวพาเพื่อตักใจ คนจัญไรไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ คนยกย่องแต่ตัวเอง คนนักเลงทำให้ภรรยาตัวเองทุกข์ยาก คนมักได้มักแย่งของผู้อื่น ผู้ใหญ่บ้านข่มเหงลูกบ้าน คนซึ่กเกียจฮี้ตมันฮี้ตคอง คนไม่เกรงพระสงฆ์ คนเป็นบ้าทำแต่บาปไม่รักษาศีล ตัวอย่างเช่น

คนโลเลสั่งสอนความฮู้ก็บ่นบ

คนลบลหูซึ่บอทางคุณก็บ่นบ

คนเป็นขุนซึ่บอทางค้ำก็บ่นบ

คนเป็นซ้าซึ่ช่งหาเงินก็บ่นบ

คนมีเงินกินทานบ่ได้ก็บ่นบ

คนขี่ไ้ฮ้อวออ้างอิงมีก็บ่นับ
 คนเป็นซีหาเงินฮับจ้างก็บ่นับ
 คนมักอ้างอิงอวดรู้เกินการณ์ก็บ่นับ
 เป็นอาจารย์หากินแต่เหล้าก็บ่นับ
 เป็นผู้เฒ่าบ่สอนลูกหลานก็บ่นับ
 เป็นสมภารลูกวัดบ่ย่านก็บ่นับ
 เป็นพ่อบ้านปากบ่เป็นธรรมก็บ่นับ
 ความฮู้มากการบ่าบ่ยำก็บ่นับ
 คนเขียนธรรมอวดแต่ความเว้าก็บ่นับ
 คนผู้เฒ่าขาดเมตตาจิตก็บ่นับ
 คนขี้ย่านพาหมู่ตักใจก็บ่นับ
 คนปากเกลี้ยย่องแต่ตนเองก็บ่นับ
 คนนักเลงพาเมียทุกขี่ไ้ก็บ่นับ
 คนมักได้ยาดแย่งฮียวนก็บ่นับ
 คนเป็นกวนข่มเหงชาวบ้านก็บ่นับ
 คนขี่คร้านหาฮิตครองธรรมก็บ่นับ
 คนขี่คร้านหาฮิตครองธรรมก็บ่นับ
 คนเป็นบ้ำขนบ่าบ่ใส่ตัวก็บ่นับ
 คนพาโลหาศิลป์ได้ก็บ่นับ

(สวิง บุญเจิม, 79-80)

อนุภาคชายนอกฮิตครองธรรมดังกล่าวเป็นคำสอนที่ใช้สอนผู้ชาย ถึงแม้จะไม่ได้ใช้คำว่า “ชาย” แต่วรรณกรรมเรื่องหลานสอนปู่ก็ได้ระบุผู้รับคำสอนไว้ชัดเจนว่าเป็นผู้ชาย ดังนั้น คนที่มีลักษณะนอกฮิตครองธรรมดังกล่าวจึงหมายถึงอนุภาคชายนอกฮิตครองธรรมที่ไม่ควรคบ หรือเป็นแบบอย่างที่ไม่ดีไม่ควรประพฤติตาม

4.2) อนุภาคชายนอกฮิตสามโบสถ์ หมายถึงชายที่บวชแล้วสึกมาแล้วสามครั้ง ชายลักษณะนี้โบราณว่าไว้ว่าลักษณะไม่ดีไม่ควรคบ จึงนับว่าเป็นชายนอกฮิตในวรรณกรรมคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเสียวสวาด ที่พ่อของเสียวสวาดสั่งสอนก่อนที่จากโลกนี้ไปเรื่องการคบมิตรว่าไม่ควรคบหาหรือเกี่ยวข้องกับชายที่บวชมาแล้วสามครั้งจะนำความเดือดร้อนมาให้ ตัวอย่างเช่น

ชายใด	ทงบวชแล้วสึกออก	สามที
อย่าได้	ทำสหายเกาะเกี่ยวมือ	มันนั้น
เห็นว่า	สอนเชื่อไว้	อย่าได้ล่วงคำสอน
เป็นดัง	ทุกขะฆ่าเจ้า	นั่นเนอ
		ปางนั้นแสมงตาย

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2523: 3)

อนุภาคชายนอกฮิตสามโบสถ์คือการเก็บสถิติของคนโบราณที่เคยพบเจอผู้ชายที่มีพฤติกรรมดังกล่าวแล้วนำความทุกข์ หรือปัญหามาให้เดือดร้อน อนุภาคดังกล่าวนี้จึงถูกนำมาสอนผู้ชายเรื่องการคบเพื่อนเพื่อให้พบเจอปัญหาตามมาภายหลัง

4.3) อนุภาคชายนอกฮิตขี้ร้าย คือผู้ชายที่โง่เขลาเบาปัญญา ไม่รู้จักแสวงหาความรู้ใส่ตน เกียจคร้านไม่รู้จักทำมาหากิน นอนตื่นสายไม่รู้ตื่น ไม่ทำงานทำการมีแต่ปล้นผู้อื่น ซึ่งไม่ใช่พฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในสังคม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนานาสุภาชิตคำกลอนตัวอย่างเช่น

*อย่าเป็นชายแวงเล่นนอนเวณปู้ตื่น ให้ชายบึกชายป็นรู้จักการ
ข้างหน้าชายค้าเที้ยวชาย อย่าเป็นชายผู้ร้ายปล้นที่ตีเจ้าของ ให้ชายมองชายเห็น
เหตุการณ์เมืองบ้าน ให้ชายเอาการสู้ศัตรูได้ทุกท่า ให้ชายก้าวขึ้นหน้าอย่าขาล้า
เมื่อหงัง ให้ชายชิงชิงขึ้นเหนือคนมันจั่งแม่น ชายมันมีตั้งแสนนับเป็นโกฏีและล้าน
ชายคร้านก็มากหลาย ชายขี้ร้ายแมนชายทุปัญญา ชายบ่หาความดีโลโตแมนชาย
บ้า ชายปัญญาไม่มีชายจนมีมาก ชายทุกขียากกะนอกนั้นหลายชั้นแต่หมู่ชายฯ*

(พระทองสุข สุภาจาโร, ม.ป.ป: 10)

4.4) อนุภาคชายนอกฮิตศาสนา คือผู้ชายที่มีอยู่ในศีลในธรรม ไม่ปฏิบัติตามคำสอนพุทธศาสนา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระอินทร์ใช้ชาติที่กล่าวถึงชายที่ไม่มีศีลก็สิ้นความดี เช่นเดียวกับผู้หญิงที่ไม่มีศีลก็สิ้นความสุข พระภิกษุสามเณรที่ไม่มีศีลก็สิ้นศรี และข้าราชการที่ไม่มีศีลก็สิ้นยศ ตัวอย่างเช่น

สตรีไม่มีศีลก็สิ้นสวย

บุรุษด้วยไม่มีศีลก็สิ้นดี

ภิกษุสามเณรไม่มีศีลก็สิ้นศรี

ข้าราชการไม่มีศีลก็สิ้นยศ

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, 2549: 48)

การประกอบสร้างความรู้จากอนุภาค นับเป็นการนำแนวคิดอนุภาคจากคติชนวิทยา มาประยุกต์ใช้โดยจัดระเบียบข้อมูลอย่างเป็นระบบ และนำไปสู่การศึกษาอนุภาคที่ถูกประกอบสร้าง เป็นความรู้คำสอนขึ้นได้อย่างแจ่มชัด รวมถึงสามารถมองเห็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ใช้เป็น กระบวนการประกอบสร้างความรู้ดังกล่าวที่ละเอียดลุ่มลึกขึ้น ซึ่งการศึกษาอนุภาคพิเศษในวรรณกรรม คำสอนชี้ให้เห็นนัยยะบางอย่างที่ซ่อนเร้นอยู่ในความรู้เหล่านั้น เช่น อนุภาคอิ๋วชามนามกรหรือหญิง ร้าย นำไปสู่การตั้งคำถามว่าทำไมสังคมอีสานจึงไม่ยอมรับหญิงร้าย เพราะหญิงร้ายที่มีรูปลักษณ์ ภายนอกตามโฉลกกว่าไม่ดี และแสดงพฤติกรรมไม่พึงประสงค์นั้นไม่เป็นที่พึงปรารถนาต่อผู้ชาย หาก เลื่อนมาเป็นภรรยาอาจทำให้ชีวิตคู่ไม่ราบรื่น และทำให้ชีวิตด้านอื่น ๆ ไม่ปกติสุข หรืออนุภาคเมีย ประชาานิยม หรือผู้หญิงดีที่ควรเลื่อนมาเป็นภรรยา ทั้งจากรูปลักษณ์ภายนอก และพฤติกรรมที่ แสดงออกนั้น สะท้อนให้เห็นสังคมแบบปิตาธิปไตยว่าแท้จริงแล้ว “ความรู้” ที่ได้จากคำสอนเหล่านี้คือ “อำนาจ” ของผู้ชายที่บัญญัติขึ้นใช้ควบคุมความผู้หญิง โดยที่ลักษณะรูปลักษณ์ภายนอกนั้น บางครั้ง ผู้หญิงก็ไม่สามารถที่จะเลือกเกิดมาต้องตามโฉลกได้ แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงในสังคมอีสาน นอกจากจะ ตกอยู่ในฐานะเพชรองจากผู้ชายแล้ว ยังไม่มีทางเลือก หรือทางออกในสังคมอีกด้วย

ในขณะเดียวกัน อนุภาคชายคนผู้ผู้ดี และอนุภาคชายนอกฮีต กลับเป็นกรอบความรู้ คำสอนที่ประกอบสร้างผู้ชายให้เป็นที่ยอมรับในสังคมได้โดยง่าย เพราะผู้ชายไม่ได้เป็นฝ่ายถูกเลือก ทว่าเป็นฝ่ายมีอำนาจในการเลือก ทั้งการเลือกผู้หญิงมาเป็นภรรยา การเลือกคบเพื่อนที่ดี และการเป็น คนดีที่สำคัญของสังคม การประกอบสร้างความรู้จากอนุภาคจึงอาจแฝงเร้นอำนาจบางประการที่ สามารถประกอบสร้างสังคมได้เช่นเดียวกับวาทกรรม แนวคิดนี้จึงสอดคล้องกับที่แนวคิดของฟูโกต์ (Michel Foucault) ที่พยายามชี้ให้เห็นว่า วาทกรรม คือความรู้และความจริงที่มีอิสระในตัวเองจึงมี อำนาจในการกำหนด บงการ ความรู้ที่ถือเป็นวาทกรรมจะมีอำนาจบงการต่อผู้ที่ยอมรับวาทกรรมนั้น ดังนั้น วาทกรรมจึงเป็นความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ถูกนิยามว่าเป็นความจริงภายใต้กรอบความรู้แบบ หนึ่งด้วยปฏิบัติการของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการนิยามความหมาย (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2562: 49) กล่าวโดยสรุป อนุภาคตัวละครเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นภาพตัวแทนของคนที่สังคมท้องถิ่น ปรารถนาอยากให้เป็น และไม่อยากให้เป็น โดยเล่าเรื่องผ่านอนุภาคตัวละครเป็นหลัก เพื่อนำเสนอ ความรู้สำคัญที่นำไปสู่การประกอบสร้างสังคมอุดมคติ

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าประกอบด้วย กลวิธีการประกอบสร้างที่น่าสนใจ 3 แบบ ได้แก่ การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่าน องค์ประกอบของวรรณกรรม การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์ และการ ประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านอนุภาค เนื่องจากลักษณะของเรื่องเล่านั้นมีลักษณะโดดเด่น สำคัญคือเรื่องราว การเล่าเรื่องผ่านองค์ประกอบของตัวละครจึงเป็นกลวิธีสำคัญที่วรรณกรรมคำสอน ทุกเรื่องใช้ในการประกอบสร้างความรู้ นอกจากนี้ การใช้ภาษายังจำเป็นต่อการเล่าเรื่องเพราะสามารถ

ดึงดูดให้คนอยากอ่านวรรณกรรมได้ดี การเล่าเรื่องผ่านประพันธ์ศิลป์จึงทำน่าอ่าน และเข้าถึงเรื่องราวได้อย่างลุ่มลึก อีกทั้งตัวละครยังนับว่าเป็นองค์ประกอบที่สร้างเสน่ห์ให้แก่เรื่องเล่าในวรรณกรรมได้ดี การศึกษาตัวละครโดยประยุกต์ใช้แนวคิดอนุภาคจากวิถีวิทยาแบบคติชนวิทยา จึงแสดงให้เห็นถึงตัวละครที่มีชีวิตซึ่งเป็นตัวแทนของคนจริงในสังคมอีสาน กลวิธีการเล่าเรื่องดังกล่าวทั้งหมดทำให้เห็นปัญญาสร้างสรรค์ในการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าที่สามารถเล่าเรื่องความรู้สำคัญที่มีความหมายต่อการดำรงชีวิต ผู้อ่านสามารถเข้าถึงเนื้อหาคำสอนได้ดีผ่านเรื่องราวเรื่องเล่าที่สร้างสรรค์ และสืบทอดเป็นวรรณกรรมคำสอนอีสาน

4.2.2 การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า หมายถึง วรรณกรรมคำสอนที่แสดงให้เห็นวัตถุประสงค์การแต่งชัดเจนว่าแต่งขึ้นเพื่อสั่งสอน โดยนำเสนอเนื้อหา คำสอนโดยตรงแบบตรงไปตรงมา โดยไม่ได้สอนผ่านเรื่องราวแบบนิทาน วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่ามีจำนวน 20 เรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมเรื่องลูกสอนหลาน คำกลอนนักเทศน์ แห่เทศน์ชาวโลกชาวบ้านนิยม คำสอนญาติโยมอีสาน ฆะพยาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง นานาปัญหา คำว่าสุภาชิตอิสาน ยอดผญาจอม บุญนำกรรมแต่ง โฉลกชายดีและชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว ผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ประชุมกลอนคติธรรม สู่ขวัญอีสานร่วมสมัย คำกลอนสอนโลก (เปิดโลก) ประมวลโคลงโดยคำว่าของนักเทศน์พร้อมปัญญาโลกธรรม ยาบสวงนักเทศน์ ปริศนานานาคำสอน ประมวลกลอนแห่อีสาน แห่เทศน์ประชันกลอน และปัญหาเสียว สวาสดีและปัญหาเบ็ดเตล็ดแปลก ๆ

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่ามีกลวิธีที่โดดเด่น 3 แบบ ได้แก่ การประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวาทศิลป์ การประกอบสร้างความรู้จากอัตลักษณ์ทางภาษา การประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ ดังจะศึกษาวิเคราะห์ตามลำดับต่อไปนี้

4.2.2.1 การประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวาทศิลป์ ในงานวิจัยนี้จะนำแนวคิดวาทศิลป์ระดับเลือกเฟ้นถ้อยคำ หรือโวหารมาใช้ในการวิเคราะห์ เนื่องจากเป็นระดับที่พบบ่อยในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า ถึงแม้ว่าจะไม่มีการดำเนินเรื่องราวแบบนิทานอย่างวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า แต่การนำเสนอความรู้ หรือคำสอนก็จำเป็นต้องนำเสนออย่างมีศิลปะ การประกอบสร้างความรู้จึงจำเป็นต้องใช้กลวิธีทางวาทศิลป์เพื่อให้ภาษาที่ใช้ถ่ายทอดนั้นน่าอ่าน และเข้าถึงเนื้อหาคำสอนได้ดี การประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวาทศิลป์ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่โดดเด่นน่าสนใจมีทั้งหมด 4 แบบ ได้แก่ เทศนาโวหาร อธิบายโวหาร การเล่นคำ และการเล่นเสียง ดังนี้

1) เทศนาโวหาร คือสำนวนภาษาที่มีจุดมุ่งหมายในการนำเสนอเพื่อโน้มน้าวจิตใจให้ผู้อ่านเชื่อตามความคิดเห็นของผู้เขียนในลักษณะของการบังคับหรือกึ่งบังคับ โดยทั่วไปมักมุ่งสั่งสอนด้วยเหตุผล โดยสังเกตจากถ้อยคำที่นำไปใช้ เช่น ต้อง จง ควร พึง ขอให้ และจำเป็น (สุทธิติ ชัดติยะ, 2552: 15) เทศนาโวหารจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ใช้มากในวรรณกรรมคำสอน เพราะสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การประพันธ์ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือสั่งสอน และสั่งห้าม ดังนี้

1.1) สั่งสอน คือการสอนโดยบอกให้ทำ มีน้ำเสียงแข็งสั่งให้ปฏิบัติอย่างจริงจังแล้วหยิบยกผลของการสั่งให้ทำ หรือสั่งสอน โดยมากมักมีคำที่บอกให้ทำแข็งสั่งสอน คือคำว่า “ให้” นำหน้าประโยค ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนญาติโยมอีสาน ที่สอนให้ลูกยึดหลักธรรม 5 อย่างอย่าลืมหักหนึ่ง ให้เลี้ยงดูพ่อแม่เพื่อตอบแทนบุญคุณที่ท่านเลี้ยงดูเรามา สองให้ช่วยเหลือการงานของท่าน สามให้รักษาวงศ์ตระกูลพ่อแม่ สี่ให้ประพฤติตนดีงามสืบทอดมาถึงลูกหลาน และห้าให้ทำบุญหาพ่อแม่เมื่อท่านเสียชีวิตไปแล้ว ตัวอย่างเช่น

ธรรมของลูกทั้ง 5 ขอให้เอาทั้ง 5 อย่าง อย่าได้วางละถึมถึอไว้
 เขา...ขอให้ถึอแท้ ๆ ธรรม 5 อย่างลึม 1 พ่อแม่เลี้ยงใหญ่แล้วให้เลี้ยงพันแทนคุณ
 2.ให้อุดหนุนการงานช่อยมือของท่าน 3.ขอให้ดำรงไว้วงศ์ตระกูลพ่อแม่ 4.ประพฤติดีแท้ ๆ ควรให้ลึมมูล 5.ขอให้ทำบุญหาบาตเพิ่มมรณาแล้ว

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา, 2544: 7)

การสอนสั่งในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่าอีกหลายเรื่องมีการใช้เทศนาโวหารแบบสั่งสอน โดยมีคำว่า “ให้” นำหน้าประโยค หรือนำหน้าคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำกลอนนักเทศน์ ที่สอนเกี่ยวกับบุญกิริยาวัตถุ 3 ว่าให้เอาทานมากำจัดความโลภ ให้เอาศีลมาเป็นน้ำล้างความโกรธ ให้เอาภาวนามาเป็นไฟไหม้อารมณ์โมโห ให้เอากิเลส 3 ตัวนี้ทำลายจิตใจที่หมองมัวให้มอดหาย ตัวอย่างเช่น

ให้เอาทานมากำจัดม้างโลภให้ขาดมุ่น ให้เอาศีลมาเป็นน้ำล้างโทโส
 นั้นให้แล่นหนี ให้เอาภาวนามาเป็นไฟไหม้โมโหให้ม้างมุ่น ให้กิเลส 3 ตัวคือ โลภ
 โทโส โมโห ให้มุดมอดเมี้ยนตายเลี้ยงอย่าให้ยัง

(พระมหาสายทอง จนทโสภโณ เปรียญโท, 2548: 10)

นอกจากคำว่า “ให้แล้ว” ในวรรณกรรมคำสอนบางเรื่องยังมีการใช้คำว่า “ควร” เพื่อแสดงคำสอนเชิงแนะนำ แต่เป็นการสั่งสอนว่าควรทำ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำเว้าสุภาชิตอิสาน ชุต บาลีโคก ในตอนที่สอนเรื่องการคบมิตรว่าควรคบคนดีเป็นกัลยาณมิตร ตัวอย่างเช่น

น ภเช ปาปก มิตเต น ภเช ปุริสารเม

ภเชถ มิตเต กลยาณ ภเชถ ปุริสุตตเม

อันบุคคลทั้งค้ายในโลกาโลกกลุ่ม บ่ควรคบมิตรชั่วช้าทั้งช้าต่ำทราวม **ควร**
คบคนดีแท้กัลยาณเป็นเพื่อน **ควร**คบผู้สูงล้ำล้ำ เหลือล้ำล้ำคน

(บ.ธัมมทาส ป.ธ.5, 2549: 17)

1.2) สั่งห้าม คือการสอนโดยสั่งห้ามไม่ให้ปฏิบัติ ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการสั่งห้ามไปพร้อม ๆ กับการสั่งให้ทำ แต่จะมีน้ำเสียงโน้มเอียงไปทางการบอกให้ทำสิ่งดี และห้ามทำสิ่งไม่ดี ประกอบกันไป มักมีคำว่า “อย่า” ในคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนากรรมแต่งที่สั่งห้ามไม่ให้นอกใจสามี ห้ามไม่ให้ละทิ้งงานบ้าน และอย่าละเลยการรักษาศีลมีธรรมประจำใจ ตัวอย่างเช่น

ผู้เป็นภรรยา ปฏิบัติผู้ดังนี้ ตื่นก่อนนอนที่หลัง เสียงดังนั้นให้เจ้าผ่อน
ลงมา การไปมาให้ถ่อมตัวอ่อนน้อม ถนอมผิวไว้**อย่า**ได้นอกใจรักษาไว้เงินทองของ
จ่าย ที่ผิวหามาได้รักษาไว้ให้ดี กิจการบ้าน**อย่า**ได้เมินเฉย ให้เจ้าคอยฮับเพื่อนฝูงหมู่
ผู้ตน คนมาเยือน**อย่า**ละเลินหนีจ้อย อันหนึ่งนั้นให้เจ้าฮักแพงผิว **อย่า**ได้มัวแต่เล่น
ทางบ้านมันบ่ดี ให้เจ้ามีศีลธรรมประจำใจไว้คู่สุวรรณ เถิงวัน**ศีลอย่า**ได้ละ เถิงวันพระ
อย่าได้เลย หาดอกไม้ขึ้นฮ้างบูชา...

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก,ม.ม.ป: 9)

การสั่งห้ามมักพบในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง เนื่องจากเป็นการสอนที่มีลักษณะเตือนไม่ให้ทำเพื่อไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดตามมา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนานาปัญหาที่สอนโดยอ้างถึงหลักคำสอนเรื่องกาลามสูตรของพระพุทธเจ้า 10 ข้อ ว่าอย่าโดยฟังตามกันมา อย่าเชื่อโดยเข้าใจว่าเป็นของเก่าสืบทอดกันมา อย่าเชื่อเพราะตื่นข่าวลือ อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา อย่าเชื่อโดยนึกเดาเอาเอง อย่าเชื่อโดยใช้ความคาดคะเน อย่าเชื่อโดยตรึงตรองตามอาการ อย่าเชื่อโดยชอบใจว่าตรงตามลัทธิของตน อย่าเชื่อโดยถือว่ามีผู้พูดควรเชื่อได้ และอย่าเชื่อเพราะผู้พูดคือครูของเรา จงใช้ปัญญาพิจารณาเสียก่อน อย่าด่วนเชื่อเพราะจะทำให้ไม่มีเหตุผล ตัวอย่างเช่น

พระองค์ได้ตรัสสอนพวกกาลามชน ตอนหนึ่งมีจำนวน 10 ข้อ คือ 1. กาลามชน ท่านอย่าได้เชื่อโดยฟังตามกันมา 2. อย่าได้เชื่อโดยเข้าใจว่าเป็นของเก่าสืบ ๆ กันมา 3. อย่าได้เชื่อโดยตื่นข่าว 4. อย่าได้เชื่อโดยอ้างตำรา 5. อย่าได้เชื่อโดยนึกเดาเอาเอง 6. อย่าได้เชื่อโดยใช้ความคาดคะเน 7. อย่าได้เชื่อโดยตริกรองตามอาการ 8. อย่าได้เชื่อโดยชอบใจว่าตรงตามลัทธิของตน 9. อย่าได้เชื่อโดยถือว่าผู้พูดควรเชื่อได้ 10. อย่าได้เชื่อโดยนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา จงใช้ปัญญาพิจารณาดูเสียก่อน อย่าได้ด่วนเชื่ออะไรเลย เพราะการด่วนเชื่ออาจทำให้เป็นคนไม่มีเหตุผล

(อาจารย์จันทา (ใหม่), 2544: 11)

กลวิธีการสั่งห้ามที่มีคำว่า “อย่า” อย่างชัดเจนในเทศนาโวหารจึงมักถูกนำไปใช้นำเสนอคำสอน โดยเฉพาะเจาะจงสอดคล้องถึงข้อห้ามทางวัฒนธรรมที่นำมาใช้สอนในวรรณกรรมด้วย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปัญหาเสียวสวัสดิ์และปัญหาเบ็ดเตล็ดแปลก ๆ เรื่องการนั่งที่เหมาะสม ไม่ควรหันหน้าผู้ใหญ่ อย่างนั่งใกล้ของผู้อื่น อย่างนั่งใกล้นักปราชญ์ อย่างนั่งขวางทางคนเที่ยว และอย่างนั่งหลังคนที่ไม่ดีเท่าตนเอง ตัวอย่างเช่น

ข้อ 14 นั่งให้เว้นจากโทษ 5 ประการ คืออย่างนั่งช่องหน้าผู้ใหญ่ 1 อย่างนั่งใกล้ข้าวของ ๆ ท่าน 1 อย่างนั่งใกล้นักปราชญ์ 1 อย่างนั่งทางเที่ยว 1 อย่างนั่งหลังผู้ถ้อยกว่าตน 1

(น้อย ผิวผัน, 2545: 67)

เทศนาโวหารนับเป็นภาษาวรรณศิลป์หลักที่กวีมักนำไปใช้ในการประพันธ์วรรณกรรมคำสอน เนื่องจากเป็นสำนวนโวหารที่สามารถโน้มน้าวความคิดของผู้อ่านได้อย่างหนักแน่น

2) อธิบายโวหาร คือโวหารที่ทำให้ความคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งกระจ่างชัดเจนขึ้น มักใช้ในงานเขียนทางวิชาการและตำราต่าง ๆ โดยมีจุดประสงค์นำประเด็นที่สงสัยมาอธิบาย การเล่าเรื่องบางตอนถ้ามีประเด็นที่เป็นปัญหาก็อาจใช้อธิบายโวหารเสริมบางตอนจนกระจ่างชัดเจนขึ้น บางครั้งเราถือว่าอธิบายโวหารเป็นส่วนหนึ่งของบรรยายโวหาร เพราะมักใช้ในการอธิบายกระบวนการ การวิเคราะห์ หรือจำแนกเนื้อหาออกเป็นประเภทหรือจำพวกและการอธิบายความหมายของคำ (ฉานิศ วงศ์สุวรรณ , 2546: 2-3) ในวรรณกรรมคำสอนจึงมักมีการใช้อธิบายโวหารเพื่อตอบประเด็นคำถามเกี่ยวกับเนื้อหา คำสอนให้กระจ่างจนเข้าใจและผู้อ่านสามารถนำไปปฏิบัติตามได้อย่างถูกต้องกล่าวคือ การใช้อธิบายโวหารนั้นเป็นการสอนโดยให้เหตุผลประกอบการสอนเพื่อให้เห็นจริงตามคำสอนนั่นเอง ดังปรากฏใน

วรรณกรรมเรื่องนานาปัญหา ที่อธิบายการปฏิบัติตนในการเดินทางสายกลาง คือความพอดี ไม่หย่อนหรือยาวนานมากเกินไป ตัวอย่างเช่น

...ทางสามเส้นตามใจแต่ลีไต่ คำว่า ทางลั้มนั้นนั้น หมายถึงการปฏิบัติตามธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า คือไม่หย่อนยานนัก ไม่ตึงนัก ให้พอเป็นมัชฌิมาปานกลาง เปรียบดั่งพิณสามสาย ถ้าหย่อนยานนักก็ไม่ดัง ถ้าตึงเกินไปก็ขาดพอลานกลางจึงไม่ขาดและดังดีดนั้น คั้นมักเส้นเค้ คือหย่อนไปก็ไม่สำเร็จ ถ้าตึงมากก็ทรมานตัวเกินไป จึงอย่าหย่อนอย่าตึงให้พอลาน

(อาจารย์จันทา (ใหม่), 2544: 29)

วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องมักใช้อธิบายโวหารประกอบการสอนเพื่อให้ผู้อ่านมีความเข้าใจ และสามารถเรียงลำดับเนื้อหาได้อย่างถูกต้อง ทั้งยังสามารถเข้าใจเนื้อหาคำสอนได้ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประชุมกลอนคดิธรรม ในตอนกลอนปลุกให้คารวะ ที่สอนให้เคารพบูชาพระพุทธพระธรรม และพระสงฆ์ เพื่อเป็นแนวทางยึดเหนี่ยวจิตใจให้กระทำแต่ความดี สังคมจึงไม่กล่าวโทษ เพราะพระพุทธเจ้าได้อุทิศตนเพื่อแสดงธรรมช่วยเหลือคนให้ดับทุกข์ พระธรรมเป็นสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักปฏิบัติตนเป็นคนดีให้สังคมยอมรับ และพระสงฆ์คือตัวแทนพระพุทธเจ้าที่สืบทอดพุทธศาสนาสืบไป ตัวอย่างเช่น

ข้อต้นนั้นบอกว่าตั้งอยู่คุณพุทธะ ทั้งคารวะตาพวกเขาประณมน้อมให้สังฆมจิตตั้งหวังใจอยากเพ็ง น้อมตนเข้าแอบเทิงคุณเจ้าที่สูง อุทิศตนเพื่อมุ่งตั้งต่อทางดี ข้อสองมีคือธรรมการะวาไว้ น้อมตนไปจับคั้นทำบุญกุศลส่ง สุจริตจับไปไว้กับเขาอาจได้บุญให้ชื่นใจ สุจริตยึดไว้อย่าปล่อยตัวตน กุศลธรรมคงติดแปดไปเจริญก้าว ตนกะมีใจห่าวยินดีชมชื่น คนอื่นเห็นกะย่องยอชื่นว่างาม บ่อมีทางได้ก้ามเข้าสู่สังฆมโหฬรมโหฬรมนิมิต หมู่ภัยบ่อมาใกล้ ปัจจุบันผลได้มีใจชมชื่น ข้อสามต้นลูกด้วยอย่าลืมหั้นพระสงฆ์ ฮู้พื้นบ่อได้ซังชุกซ่อนธรรมโม เรียนได้โตมาสอนบอกเขาจาแจ่ง คุณพระสงฆ์แปลงแล้วทางเดินให้ไต่ สังฆะการวะไว้ใจตั้งต่อคุณ

(พระอธิการสมนึก ทินนยโส, 2545: 21-22)

นอกจากนี้ การอธิบายโวหารยังช่วยให้เราสามารถอธิบายเนื้อหาคำสอนได้กระจ่างชัดเจนยิ่งขึ้น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนำกรรมแต่ง ที่อธิบายถึงมาตาภรรยา ว่าหมายถึงภรรยาที่ทำตนเหมือนแม่ รักสามีเหมือนลูกของตน ผูกพันรักใคร่การอยู่การกิน ไม่ติฉินนินทาว่าร้ายหรือหวัง

ผลประโยชน์จากสามิ ไม่หลอกลวง คอยสังเกต ตักเตือนเมื่อสามิทำไม่ถูกต้อง รักษาศีล ทำบุญไม่ได้ ชาติ ซึ่งภรรยาลักษณะนี้เป็นคนฉลาด พาให้รุ่งเรือง ตัวอย่างเช่น

เมียที่สองชื่อว่า *มาตาภรรยา* อาสาผูกพัน แม่ฮักลูกดีฮ้ายแนวได นางศรีไว้ฮักผัวเพียงนั้น เว้าจัจั่นฮอดฮักฮอดแพงใจบ่แข็งคือ แม่กักลูกใจผูกพันการ อยู่การกิน บ่ติฉินนินทาหาโทษโยภภัย หวังประโยชน์หาได้แก่ผัว บ่ตัวพาง หลอกลวงหาเหตุ คอยสังเกตซ้บอตกตักเตือน บ่ปิดเป็นเตือนผัวทางชอบให้ ประกอบทางศีลทางทาน ให้ก่อการทำบุญอย่าขาด เมียฉลาดบุญแท้จึงมี พามีศรีฮู้ งเฮืองเมื่อหน้า พาขึ้นฟ้าสวรรค์แท้ดิงาม

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ม.ป: 11-12)

อธิบายโวหารนับเป็นภาษาวรรณศิลป์ที่ทำให้เนื้อหาคำสอนมีความหมายที่ละเอียดลออ ผู้อ่านสามารถเข้าใจ และเข้าถึงเนื้อหาคำสอนได้อย่างแจ่มชัด

3) การเล่นคำ คือการใช้คำในความหมายความหมายต่าง ๆ ของกวีเพื่อแสดงชั้นเชิงทาง ภาษา หรือแสดงฝีมือของกวี ซึ่งอาจเล่นเป็นลักษณะกลหรือพลิกแพลงให้เกิดจังหวะแพรวพราว ให้ จังหวะรื่นหู (ล้อม เพ็งแก้ว, 2549: 70) การเล่นคำในวรรณกรรมคำสอนมักสัมพันธ์กับภาษาถิ่นอีสาน และคำในภาษาตระกูลไท เนื่องจากมีวัฒนธรรมที่ยึดโยงกับลาวล้านช้าง นอกจากนี้ก็ยังมีศิลปะในการ เล่นคำเพื่อให้เกิดเสียงไพเราะ และน่าจดจำด้วยการใช้คำสร้อย คำซ้อน คำซ้ำและคำหลากหลายอีกด้วย ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

3.1) การเล่นคำภาษาถิ่น วรรณกรรมคำสอนอีสานมักใช้คำภาษาถิ่นในการประพันธ์ เนื่องจากในระบบเสียงภาษาถิ่นอีสานไม่มีเสียงพยัญชนะเหมือนภาษาไทยปัจจุบัน และไม่มีคำควบกล้ำ อีกทั้งยังใช้คำเฉพาะถิ่นในการประพันธ์อีกด้วย ซึ่งพอสรุปได้ ดังนี้

3.1.1) การเล่นเสียงพยัญชนะ “ฮ” แทน “ร” ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำ สอนญาติโยมอีสานบางตอน ที่มีการใช้พยัญชนะ “ฮ” แทน “ร” ในคำว่า “ร้าย”, “ร้อง” และ “เรื่อน” ตัวอย่างเช่น

เมียจึงจา*ฮ้าย*มันลิตำไปแตกห้าหยัง มันลิตำหน้าไม่ไปยิงซี้ตากโจน
เขาดี เมียกะ*ฮ้าย*โจ้น ๆ ฮ้อยอยู่เทิง*เฮือน* ผัวกะเลยมาเตือนแต่งของให้แมน้อง

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 65)

การเล่นเสียงพยัญชนะ “ฮ” แทน “ร” ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง ทั้งยังแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นจากการใช้ภาษาของกวี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำเว้าสุภาชิตอิสาน ชุดบาลีโคก ที่เล่นคำว่า “เรา” เป็น “เฮา” และคำว่า “รัก” เป็น “ฮัก” ตัวอย่างเช่น

ปิยะโต ชายะเต โสโก โสโก อันว่าความโศกเศร้าเสียใจอนันนเนก
มันหากเกิดจากของ**เฮาฮัก**เพ็งแท้ คำนี้แมนจริง

(บ.ธัมมทาส ป.ธ.5, 2549: 8)

3.1.2) การเล่นเสียงพยัญชนะ “ซ” เป็น “ซ” ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องโฉลกชายดีและชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว ที่เล่นพยัญชนะ “ซ” ในคำว่า แซ่มซ้อย เป็น แซ่มซ้อย ตัวอย่างเช่น

หญิงใดหน้า**แซ่มซ้อย**อุปอย่างเบาบาง เลาคิงงามสวยเทิงเมื่อหน้า แขน
ขาพร้อมเอวกลมสมส่วน เนื้ออ่อนอ้วนผิวผ่องส่องใส ยามเมื่อลีลาย้ายไปมาดู
เสงี่ยม

(น้อย ผิวผัน, 2494: 2545)

การเล่นเสียงพยัญชนะ “ซ” เป็น “ซ” ยังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีกหลายเรื่อง เนื่องจากแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นจากการออกเสียงตามภาษาปากที่ใช้กันในชีวิตประจำวันของคนท้องถิ่น ดังปรากฏในวรรณกรรมแหล่งเทศน์ชาวโลกชาวบ้านนิยม ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ จักพรรณนาเรื่องแหล่ง แม่เฒ่า**ซัง**ลูกเขย แนวบ่อมีเขยนำเขา
จักเพื่อ บ่อฮู้เมื่อซิเปิด**ซัง** เฮ็ดฮี้หยั่งแล่นต่างแล่น**ซอน**เพิ่นว่าฮ้อยยอสองลูกเขย
ใหม่ลีไปไล่เพิ่นก็กีบหมากกอกยกยาพร้อม

(พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปญฺโญ น.ธ.เอก, 2548: 19)

3.1.3) การเล่นคำไม่ควบกล้ำ และคำเฉพาะถิ่น ซึ่งการเล่นคำเหล่านี้มักนำมาใช้ร่วมกันอย่างหลากหลาย แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะถิ่นอย่างชัดเจน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผะหย้า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง ที่มีการใช้คำที่ไม่มีคำควบกล้ำแบบภาษาถิ่น คือ คำว่า ปลา เป็น ปา และเล่นคำเฉพาะถิ่นอีสานที่มีที่มาจากภาษาตระกูลไท คือคำว่า จะ เป็น ลี คำว่าข้าวเหนียวก่า เป็นเข้าก่า คำว่า ไม่ เป็น บ่ คำว่า ที่ เป็น พี คำว่า กลับ เป็น เมื่อ และคำว่า ร่างกาย เป็น ฮ่างคิง ตัวอย่างเช่น

อุปาสีลาน้ำ เข้ากำลีลาหนอง บัวทองลีลาบึง

บ่าวพี่ชายลีลาน้อง

อ้ายปมสังแหลั่ว ปมมีแนวลิดคึดต่อ

จิตก็อยู่พี่ ใจจะอยู่ที่ เมื่อบ้าน แต่อย่างคิง

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2544: 116)

ในวรรณกรรมเรื่องปัญหาเสี้ยวสวาสดีและปัญหาเบ็ดเตล็ดแปลก ๆ ก็นับเป็นอีกเรื่องที่มีการเล่นคำเฉพาะถิ่น เช่น คำว่า ย่องยอ ที่แปลว่า ยอ หรือยกย่อง คำว่า จาเถิง แปลว่า พุดถึง ตัวอย่างเช่น

ข้อ 18 เหตุให้ท่านซึ่งมี 9 ประการ คือ **ย่องยอผู้อื่นและห้ามลามกท่าน**
ก็ซึ่ง 1 มักจาเถิงที่เกิดของตนก็ซึ่ง 1 มักจาเสียดสีท่าน ๆ ก็ซึ่ง 1

(น้อย ผิวผัน, 2545: 68)

3.2) การเล่นคำสร้อย วรรณกรรมคำสอนอีสานมีการเล่นคำสร้อยที่เป็นภาษาถิ่นอย่างหลากหลายเพื่อให้เกิดเสียงไพเราะ และมีพลังต่อการสื่อสารยิ่งขึ้น เช่น คำว่า หลายเต้อ เอาถ้อน แท้เนอ แต่เนอ แต่ถ้อน ก็ดีถ้อน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลาน ที่ปรากฏคำสร้อยอยู่หลายบทหลายตอน ซึ่งบทที่ยกมาเป็นตัวอย่างนั้นมีคำสร้อยว่า หลานเอย แต่ถ้อน ดินัน และแท้เนอ ทำให้คำประพันธ์มีความไพเราะ สะท้อนความเป็นภาษาถิ่น และเน้นย้ำให้คำสอนมีน้ำหนักที่หนักแน่นมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น

เอาตามไว้	เป็นคลองแวนประเสริฐ หลานเอย
หลอนว่าผิดพิงปลั่ง	คำสล้อย่าเตียน แต่ถ้อน
ผิวาบเป็นคุณแท้	เป็นบุญอันประเสริฐ ดินัน
เล็กและตัน	เบานั้นค่อยคะนิง แต่ถ้อน
เทียมตั้งพระอาทิตย์เจ้า	ใสแสงขึ้นใหม่
เงาก็สูงลีนด้าม	เฮาแท้ลีนประมาณ
อันนี้ให้หลานเอาคะนิงไว้	ในใจหลายปล่อง
อย่าได้คึดลุ่มลุ่ม	เอาผ้าห่อหัว แท้เนอ

(ทอง กัมมะสุทโธ, 2545: 39)

วรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ก็มีการใช้คำสร้อยอยู่หลายบทหลายตอนเช่นกัน ดังปรากฏในตอนที่สอนผู้หญิงหลายใจว่าควรเลิกพฤติกรรมนี้เสียแล้วหันมาปลูกต้นรักใหม่ให้ดีกว่าเดิม โดยเล่นคำสร้อยว่า “ตายແຫ້ວ” , “สาเนา” และ “หั้นถ้อน” เพื่อย้ำเตือนผู้หญิงให้เห็นคุณค่าของความรักเดียวโดยเปรียบความรักกับการปลูกต้นไม้ ตัวอย่างเช่น

เจ้าผู้พลูหลายค้ำ	หงำไบมันลิห้วง ตายແຫ້ວ
อดเจ้าหลกถอดทิม	ทางค้ำงโค่นลง
อดเจ้าพันทลายม้วน	อย่าไปสุ่มเครือเก่า สาเนา
อดเจ้าปลูกใหม่ซ้อน	ซอนเชื้อสืบสาย หั้นถ้อน

(สำลี รักสุทธี, 2552: 148)

3.3) การเล่นคำซ้อน คือการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันมาใช้คู่กันอย่างมีความหมาย ในวรรณกรรมสอนมักเล่นคำซ้อนที่เป็นภาษาถิ่นอีสานกับภาษาไทยมาตรฐานมาใช้คู่กัน เพื่อเน้นย้ำความหมาย แสดงให้เห็นความใกล้ชิดระหว่างภาษาถิ่นอีสานกับภาษาไทยมาตรฐานได้ดียิ่งขึ้น อีกทั้งผู้อ่านที่ไม่ใช่คนท้องถิ่นยังสามารถคาดเดาความหมายได้โดยง่าย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนำกรรมแต่ง ที่มีการเล่นคำซ้อนที่เป็นภาษาถิ่นอีสานกับภาษาไทยมาตรฐาน คือคำว่า ดีแท้ กับ อีหลี และมีการเล่นคำซ้อนที่เป็นภาษาไทยกับภาษาบาลีสันสกฤต คือคำว่า สัจจะ กับ ความจริง ตัวอย่างเช่น

...เขาลิมายกย่องว่า**ดีแท้อีหลี สัจจะ**มันขันต่อแต่**ความจริง** เป็น
หญิงชายอย่าหน่ายหนี**หลอกล้อ** สับส่อให้เขานั้นดีกัน มันบดี้สักอันอย่าทำไป
เนื้อหล้า

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ม.ป: 5)

ในวรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลาน มีการเล่นคำซ้อนอยู่หลายบทตอน ซึ่งมีการสรรคำภาษาถิ่นมาใช้คู่กับคำภาษาไทยมาตรฐานเช่นเดียวกัน ดังปรากฏในตอนที่สอนเรื่องปัญญาให้เชื่อตามนักปราชญ์สอน และจดจำให้ตืออย่าให้เสียประโยชน์ สิ่งใดไม่ดีก็ให้งดเสีย มีการเล่นคำว่า จำ กับ จื่อ ใช้เป็น จำจื่อ การเล่นคำว่า วาจา กับ เว้า ใช้เป็นวาจาเว้า ตัวอย่างเช่น

เนอ ๆ ให้	ฟังเอา จำจื่อ
อย่าให้เสียประโยชน์เว้า	คำ ผู้สั่งสอน

อย่าได้พาโลพัน	คำกินเบี้ยบาท หลายถ้อน
ให้อาบุญพี่น้อง	เฮาไว้จิ่งดี
ยามเมื่อวาจาเว้า	อย่ากลืนกินคมเกี้ยว
ให้หาบั้งไม้เฮี้ย	เฮาไว้จิ่งดี
ฟังแต่ปัญญาเว้า	วิชานักปราชญ์ หลานเอย
คันท่านงอผอกพัน	เอาพี่ให้งดเสียว

(ทอง กัมมะสุทโธ, 2545: 33)

3.4) การเล่นเกมคำซ้ำ คือการนำคำเดิมมาซ้ำในคำประพันธ์หลายตำแหน่งอย่างมีนัยยะ นอกจากจะได้เสียงเป็นจังหวะที่ไพเราะแล้ว ยังเป็นการเน้นย้ำความหมายให้มีความหนักแน่นเป็นพิเศษ ในวรรณกรรมคำสอนมีการเล่นเกมคำซ้ำเพื่อเน้นย้ำคำสอน และให้เกิดเสียงไพเราะน่าจดจำ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องยาสอนหลาน ที่มีการเล่นคำซ้ำว่า ยา และย่าน ซึ่งแปลว่ากลัว เพื่อเน้นย้ำคำสอนให้ระมัดระวังไม่ประมาทในชีวิตในการนั่งเครื่องบิน เพราะทำให้คนตายมาากแล้ว และยาเกรงว่าบาปจะตามทันทำให้เกิดเหตุร้ายขึ้น และกลัวว่าเครื่องบินจะระเบิดแล้วทำให้หลานจากไปโดยที่ไม่ได้สั่งเสีย ตัวอย่างเช่น

อันว่าเฮือหอนี้	คนตายมีมาหลานเอย
ยาย่านปากเจ้าเบี้ยว	หูหิ้นเวดทะหนา
ยาย่านبابแล่นต้อง	ตกล่มทั้งเป็น
ยาย่านเข็นนำทัน	สิแตกพังเหม้าง
ยาย่านเฮือพาเจ้า	ขวงลำขวงปิ่น
ย่านเฮือบินแตกม้าง	บตันได้สั่งไผ

(บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และนภาพร พิมพัวร์เมธากุล, 2545: 85)

การเล่นคำซ้ำยังอาจนำมาใช้ในวรรณกรรมคำสอนประเภทผญาเพื่อเน้นย้ำคำสอนอย่างไพเราะได้ความหมาย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ที่สอนให้รู้จักการดำเนินชีวิต โดยเล่นเกมคำซ้ำว่า “อยาก” กับ “ให้” อยากมีอยู่มีกินให้ทำงานหนัก อยากมีศีลให้เคารพพ่อแม่แล้วฆ่าความชั่วตัวเอง อยากมีเพื่อให้กำจัดความตระหนี่ อยากมีสิสันให้อ่อนน้อม อยากอุ้นให้อาบน้ำประจำ อยากกินปลาให้หมั่นขยัน และถ้าอยากตกรนก ให้เข้าวัดฟังธรรมแล้วทำตนไม่ดี บาปนั้นจะคืนสนอง การเล่นคำซ้ำจึงเป็นกลวิธีทางวาทศิลป์ที่กวีมักนำมาใช้ใน

วรรณกรรมคำสอน เพราะช่วยให้จดจำคำสอนได้ดีไป และทำให้มีท่วงทำนองจังหวะของเสียงน่าอ่าน น่าฟังอีกด้วย ตัวอย่างเช่น

อยากกินข้าว	ให้ปลูกใส่พะลานหิน
อยากมีศีล	ให้ฆ่าพ่อตีแม่
อยากมีคนแฉ	ให้ฆ่าหมูเดียวกัน
อยากมีสีสัน	ให้นอนดินเกลือกฝุ่น
อยากอู่น	ให้อาบน้ำยามหนาว
อยากกินปลาขาว	ให้แบกแหขึ้นโคก
อยากตกนรก	ให้เข้าวัดฟังธรรม

(สำลี รักสุทธี, 2552: 211)

3.5) การเล่นคำหลากหลาย คือการนำคำที่มีความหมายเหมือนกัน แต่เขียนต่างกันมาใช้ใน คำประพันธ์เพื่อให้เห็นว่าวิมลคลังคำมากพอที่จะแสดงความสามารถในการประพันธ์ และทำให้ผู้อ่านมีความรู้เกี่ยวกับคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคาดเดาความหมายได้โดยง่าย ดังปรากฏใน วรรณกรรมเรื่องเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสานก็นับเป็นวรรณกรรมอีกเรื่องที่มีการใช้คำหลากหลายอยู่หลายบทหลายตอน ดังปรากฏในตอนผญาร่วมสมัยที่สอนเรื่องความใจร้ายของคน ปัจจุบัน ฆ่าสัตว์กินกันเต็มบ้านเมือง แม้แต่สุนัขก็ยังฆ่ากินแล้วยังบอกว่าตนเองมีศีลเป็นสัตว์ประเสริฐ ที่เล่นคำหลากหลายคือคำว่า คน กับ มนุษย์/ผู้ พวก กับ ชุม/หมู่ ทำ กับ เฮ็ด ตัวอย่างเช่น

ไผ ทำ บุญเพื่อเป็นสินค้า	หาพิมพ์ซองไปแจกหมู่
เอาไปวัดแต่เพียงเล็กน้อย	ที่เหลือนั้นกะเอา
ไผ ผู้เฮ็ด บุญแบบนี้	ทำบุญโง่แสนที่สุด
ตายไปตกขุมโลกันตั้ง	แน่น คน บมีมัม
ชุม มนุษย์เฮานี้โหดฮ้าย	ชาติชั่วเอาแสนสุด
ฆ่าสัตว์กินพวมพวมเหม็ด	เกือบบมีนอแนวค้าง
ฆ่าเขากินเทิงชายซ้า	สงสารเด พวก นี้โง่
เขาเป็นสัตว์มีชาติต่ำต้อย	หาทำได้ช่างบอ้าย
พวกหมู่ หมา ชุม ดินจุ่ม	ยังกุมกินและตัมอ่อน
เอาคุ้งไปหาแลกได้	มาขายซ้าฟองว่ากิน
ไผปากขึ้นได้แต่อ้าง	อวดแต่ว่าโตมีศีล

บาดข่มเหง **ขุมสัตว์กิน**

ช่างบ่อายแพ้น้อเว้า

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 258)

4) การเล่นเกมเสียง คือวิธีการปรุงแต่งคำให้มีความงามทางเสียงไพเราะเสนาะหูอันเป็นหัวใจของการสร้างและการประเมินค่างานกวีนิพนธ์ โดยมากนิยมการเล่นเสียงสัมผัสใน มีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ นอกจากนี้ยังมีนิยมเล่นเสียงวรรณยุกต์ และเล่นจังหวะอีกด้วย (ธเนศ เวศร์ภาดา, 2549: 18) ในวรรณกรรมคำสอนกวีมีการเสียงพยัญชนะ และเสียงสัมผัสสระเพื่อปรุงแต่งให้เกิดอรรถรสในการอ่านเช่นเดียวกับกวีนิพนธ์ประเภทอื่น ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

4.1) การเล่นเกมสัมผัสพยัญชนะ คือการนำคำที่มีพยัญชนะเดียวกันมาประพันธ์ด้วยกันให้มีเสียงเหมือนกันในวรรคเดียวกัน หรือที่เรียกว่าสัมผัสใน โดยมากกวีนิยมสัมผัสใน เพราะได้เสียงไพเราะชัดเจน และทำให้เกิดจินตภาพ มีเพียงบางตอนจากบางเรื่อง que เล่นเสียงพยัญชนะสัมผัสระหว่างวรรคหรือเรียกว่าสัมผัสนอก การเล่นเกมสัมผัสในพยัญชนะดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องย่ำสอนหลาน ที่มีการเล่นเกมเสียงพยัญชนะ หล คือ เหลือง กลับเปลือม เล่นเสียงพยัญชนะ ว คือ แว วาว และวาด และไว้ กับวาง เพื่อสร้างจินตภาพของความงามของจิ๋วรของพระสงฆ์ยามออกบิณฑบาตยามเข้าตัวอย่างเช่น

พอเมื่อ ตื่นฮุ้งเช่า	มือใหม่มาเถิง
ฝูงหมู่มุ่สังโคคอง	เคื่องสงขงเอ้
ดูเหลือองเหลืออม	แหววาววาดคอง
คองพะพุดทะเจ้า	สะหงวนไว้บ่าง

(บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล, 2545: 30)

วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ราย หรือฮ่ายกวีก็มักเล่นเกมเสียงพยัญชนะในวรรคเดียวกันเพื่อให้ได้เสียงเป็นจังหวะที่ไพเราะ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องโลกชายดีและชั่ว โลกหญิงดีและชั่ว ที่มีการเล่นเกมเสียงพยัญชนะติดต่อกันหลายคำ แต่เล่นเกมเสียงพยัญชนะละสองถึงสามคำเท่านั้น ในตอนที่กล่าวถึงโลกชายดีข้อที่ 12 วรรคแรกเล่นเกมเสียง ด คือ ไต กับดาด เล่นเสียง ห นำ น และ ห นำ ม คือคำว่า หน้า กับหมาก เล่นเสียง ล คือ ลาด กับลาย เล่นเสียง ต คือ โต ซึ่งเป็นคำสุดท้ายของวรรคแรกส่งสัมผัสพยัญชนะไปยังคำแรก คือดิน แล้วเล่นเกมเสียง ต ในวรรคเดียวกันคือ เต็ม และตอบจากนั้นเล่นเกมเสียง ก คือ กัน กลม และเกลี้ยง ตัวอย่างเช่น

ชายใดฝีดาษหน้าหมากสุดลาดลายโต ตีนมือเต็มตอบก้นกลม
เกลี้ยง สีสันเพียงผิวนวลเนื้ออ่อน คือตั้งผิวสแต่เกลี้ยงแดงเข้มตั้งผาง เทียม
ตั้งฉัตรทันข้างพายसानโตเอก ฮูปฮ้างน้อยบางส่วยสิ่งเหล่า เป็นปุริลักษณ์แท้ทงสี
ใสส่อง ผิวผ่องเนื้อใสลิวอยู่ใน ยามเมื่อใยของแยมหัว อาสเบญการณเห็นพินแดง
ส่องสีในแขว คราวเมื่อยกอย่างย้ายคักเคียมเบาบาง คือปมีคนเดินตั้งลมเซยไม้
เหมือนตั้งองค์กระษัตริให้ท้าวใหญ่ภูบาล เสวยเมืองเปงจาลแมนพระองค์คราวนั้น
(น้อย ผิวผัน, 2545: 4)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นว่าในหนึ่งบทนั้นมีการเล่นสัมผัสพยัญชนะอยู่หลายคำ และมีการสัมผัสใน และสัมผัสนอกอย่างหลากหลายทำให้คำประพันธ์มีเสียงที่ไพเราะ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นความสามารถในการเล่นคำอย่างแพรวพราวของกวีอีกด้วย

4.2) การเล่นเกมสัมผัสสระ คือการนำเสียงสระเดียวกันมาประพันธ์ร่วมกันเพื่อส่งสัมผัสเสียงอย่างไพเราะลงตัว ซึ่งกวีมักมีการเล่นสัมผัสทั้งสัมผัสนอก และสัมผัสใน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนำกรรมแต่ง ที่มีเล่นสัมผัสสระทั้งในและนอกวรรค เช่นตอนที่สอนเรื่องกรรมดี และกรรมชั่ว มีการเล่นสัมผัสสระคือ ทำ กับ นำ ในวรรค และส่งสัมผัสไปยังคำว่า ล้ำ กับ กำ ในวรรค ถัดไป สัมผัสระหว่างวรรคคำว่า ดี กับ มี สัมผัสระหว่างวรรคคำว่า ทุน กับ บุญ สัมผัสระหว่างวรรคคำว่า นำ กับ กรรม และทำ และสัมผัสในวรรคคำว่า ที่ กับ ดี อีกทั้งยังสัมผัสในวรรคสุดท้ายคำว่า เขา กับ เอา ตัวอย่างเช่น

คั้นว่าทำดีไว้บุญนั้นส่องนำ สุขเลิศล้ำกำฝายสบายดี ปมีทุกข์เดือดร้อน
สรรพสิ่งอันใด ทำอันใดก็พอได้บให้ขาดทุน เพราะว่าบุญกุศลนี้สอดส่องตามนำ
กรรมที่ดีที่เธอทำเอาไว้

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ม.ป: 3)

การประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวาทศิลป์ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น เป็นกลวิธีที่กวีใช้ในการนำเสนอเนื้อหาคำสอนอย่างมีศิลปะ แม้จะไม่ได้มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า แต่การสร้างสรรคภาษาให้น่าอ่านย่อมทำให้ผู้อ่านเข้าถึงวรรณกรรมคำสอนได้อย่างซาบซึ้งเป็นเบื้องต้น และได้แง่คิดเป็นเบื้องต้นปลาย ไม่ว่าจะเป็น เทศนาโวหาร อธิบายโวหาร อุปมาโวหาร อุปลักษณ์โวหาร การใช้ถ้อยคำย้อนแย้ง การเล่นคำหรือการเล่นเสียง ซึ่งกลวิธีเหล่านี้ได้ประกอบสร้างความรู้คำสอนที่มีความหมายอย่างลุ่มลึก ทั้งยังสืบทอดเจตนารมณ์ของกวีในฐานะวรรณกรรมคำสอนได้อย่างลึกซึ้งถึงแก่น

4.2.2.2 การประกอบสร้างความรู้จากอัตลักษณ์ทางภาษา ศิริพร ภัคดีผาสุข (2561: 13) อธิบายแนวคิดเรื่องการประกอบสร้างสังคม (Social Construction) ไว้ว่าแนวคิดนี้นำเสนอโดยเบอร์เจอร์และลักแมน (Berger and Luckmann. 1967) ที่สนใจศึกษาสังคมวิทยาว่าด้วยความรู้ และเสนอแนวคิดเรื่องการประกอบสร้างสังคมเพื่ออธิบายกระบวนการที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งจะกลายมาเป็น “ความรู้” (knowledge) ซึ่งคนในสังคมใช้ในการอธิบายหรือสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับ “ความเป็นจริง” สังคมกำหนดแบบแผนวิถีชีวิตและมีการจัดหมวดหมู่ทางสังคมอยู่ก่อนที่จะปัจเจกบุคคลจะเกิดมา ปัจเจกบุคคลรับแผนดังกล่าวมาใช้ในชีวิตแต่ก็สามารถต่อรองและสร้างแบบแผนใหม่ขึ้นได้ด้วย คำสำคัญของแนวคิดการประกอบสร้างสังคมคือ “กระบวนการ” การศึกษาแนวนี้ไม่เน้นการพิจารณา “สิ่งต่าง ๆ” (Entities) หรือ “สภาพต่าง ๆ” (States) เพราะเห็นว่าสิ่งนี้เป็นเพียงผลลัพธ์ปลายทางที่ปรากฏให้เห็นเท่านั้น แต่สนใจศึกษาเหตุปัจจัย ผู้กระทำ กระบวนการในการสร้างความรู้ หรือแบบแผนความคิดที่คนในสังคมมองว่าเป็น “เรื่องปกติธรรมดา” หรือ “เป็นธรรมชาติ” แท้จริงแล้ว “ความรู้” และสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องนั้นเป็นผลผลิตจากสังคมและบางครั้งเกี่ยวข้องกับอำนาจและความไม่เท่าเทียมกัน ภาษาจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการประกอบสร้างสังคม

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของโจนาธาน คัลเลอร์ (คัลเลอร์, โจนาธาน. สุนันทาวรรณสินธ์ เบล (ผู้แปล), 2561: 168) ที่อธิบายว่าภาษาแสดงการกระทำเป็นสิ่งที่ช่วยบ่งบอกลักษณะของวาทกรรมวรรณคดี นักทฤษฎีกล่าวมานานแล้วว่าเราต้องใส่ใจสิ่งที่ภาษาในวรรณคดีกระทำ พอ ๆ กับสิ่งที่มันกล่าว ช่วยให้เรามองวรรณคดีเป็นการกระทำหรือเหตุการณ์ และแยกความเชื่อมโยงระหว่างความหมายกับเจตนาของผู้พูด ภาษาจึงมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมตามแนวคิดของโจนาธานอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ เมื่อเราศึกษาวรรณกรรมเราจำเป็นต้องศึกษาภาษาที่ใช้ประพันธ์ ในขณะเดียวกันเมื่อเราศึกษาภาษาเราย่อมมองเห็นรากเหง้าอันมาจากวรรณกรรม ซึ่งทำให้เราสามารถนิยามตัวตนอันสะท้อนผ่านวรรณกรรมได้ นั่นก็คือ อัตลักษณ์ทางภาษาจากวรรณกรรม ทั้งยังมีความสัมพันธ์กับสังคมที่เราที่แวดล้อมดำรงอยู่ การศึกษาอัตลักษณ์ทางภาษาจากวรรณกรรมจึงทำให้เราสามารถนิยามตัวตนตามบริบทสังคมได้ดี ดังที่ ศิริพร ภัคดีผาสุข (2561: 6) อธิบายว่าอัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับการนิยามความหมายของตัวตนและการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม ภาษาจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์อย่างเลี่ยงไม่ได้ เพราะภาษาเป็นเครื่องมือในการนิยามความหมายของสิ่งต่าง ๆ รวมถึงความหมายของตัวตน และภาษาเป็นเครื่องมือในการปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารเพื่อกำหนดบทบาท จัดวางความสัมพันธ์ของบุคคลต่าง ๆ ในสังคม

ลา เบลล์ (La Belle) อธิบายเรื่องราวการต่อรองอัตลักษณ์กับภาษาไว้ว่า “วิถีที่คนทั้งหลายนำเสนอตนเองสู่โลก และวิถีที่พวกเขาเป็นที่รับรู้และถูกประเมินจากผู้อื่นล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ เราพึงระลึกไว้แต่ต้นว่าเราควบคุมอัตลักษณ์ของเราได้บางส่วนเท่านั้น ระดับที่ปัจเจกบุคคลจะสามารถเป็นผู้กระทำ หรือควบคุมการนำเสนอตนเองสู่ผู้อื่นในโลกนั้น

แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับสังคมที่เขาอาศัยอยู่และวิถีที่ภาษาสื่อนัยเกี่ยวกับการจัดหมวดหมู่ทางสังคม และสิ่งเหล่านี้อาจจะเปลี่ยนแปลงได้เมื่อเวลาผ่านไป” (La Belle, 2011 อ้างถึงใน ศิริพร ภักดีผาสุข, 2561: 13) จะเห็นได้ว่าภาษามีบทบาทสำคัญในการประกอบสร้างและนำเสนออัตลักษณ์ ดังนั้น อัตลักษณ์ทางภาษาจึงเป็นอีกกลวิธีหนึ่งที่ใช้ในการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

1) ระบบสรรพนามเชิงเครือญาติ ระบบสรรพนามนับเป็นกลวิธีหนึ่งของการใช้ภาษาในการประพันธ์วรรณกรรมที่แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่านดังที่ ศิริพร ภักดีผาสุข (2561: 66) อธิบายว่าระบบสรรพนามในภาษาไทยมีความซับซ้อนและสามารถใช้สื่ออัตลักษณ์ทางสังคมระหว่างผู้พูดและผู้ที่มีการปฏิสัมพันธ์ได้หลายแง่มุมซึ่งทำให้สรรพนามมีลักษณะเป็นพลวัต คือมีการปรับเข้ากับอัตลักษณ์ที่ต้องการสื่อแสดงในการปฏิสัมพันธ์แต่ละครั้ง ทั้งยังมีความสัมพันธ์กับมุมมองเกี่ยวกับตัวตนในวัฒนธรรมไทยที่เน้นการพึ่งพาซึ่งกันและกันอีกด้วย

การใช้สรรพนามในการประพันธ์วรรณกรรมคำสอนอีสานจึงมีลักษณะที่แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของคนท้องถิ่น เช่น คำว่า พี่น้อง ป้า เพื่อแสดงความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เมื่อต้องการสื่อสารกับผู้อ่าน แสดงให้เห็นว่าคนอีสานให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงเครือญาติอย่างมาก จึงใช้สรรพนามแทนผู้อ่านเสมือนญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่มักใช้สรรพนามบุรุษที่สามเป็นคำเชิงเครือญาติ เช่น อาว มา ป้า เพื่ออ้างอิงถึงเครือญาติ สะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของความเป็นคนอีสานเหมือนกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประชุมกลอนคติธรรม ตัวอย่างเช่น

ครั้นเฮาทุ่ข้แล้วไผลิว่เฮาคี บ่อมีไผมาฮับซัวเฮาไปได้ มีแต่
 เขาเตือนให้ทางติก่อนกล่าว ดิฮอดอวแม่ป้าตระกูลซ้าท่อกัน นอกกว่านั้นตีว่า
 นานา ตีตีว่าคือแนวหมาลักกินของน้อง อันคนจองทองนี้เทียวโกงพ่อแม่ ดีแต่มัน
 แดกเหล้ามาเว้ากุกู้

(พระอธิการสมนึก ทินนโยโส, 2545: 5)

ระบบสรรพนามเชิงเครือญาติยังนำมาใช้เป็นสรรพนามบุรุษที่หนึ่งแทนตัวกวีเพื่อนำเสนอคำสอนแบบใกล้ชิดกับผู้อ่าน เช่น การแทนตัวเองเป็นลุง แล้วกล่าวสอนผู้อ่านที่เป็นหลาน ทำให้การสอนมีความเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์แบบใกล้ชิด และแฝงพลังความปรารถนาซึ่งทำให้ผู้อ่านคล้อยตามไว้วางใจกวีผู้สอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลาน ตัวอย่างเช่น

ลุงเตาะให้	เตือนหลานพอสะน้อย
ค้นบ่เอาใจติด	ก็แต่ฟังคำเว้า

ก๊อปพอเสียหน้า
พอให้ได้วาทเว้า

เสียตาพอดกหล่น
เมื่อหน้าสั่งสอน

(ทอง กัมมะสุทโธ, 2545: 9)

2) วิธภาษาในฐานะดรชนีบ่งชี้้อัดลักษณะ วิธภาษา หรือ Language Variety หมายถึง ภาษาชนิดหนึ่งที่มีลักษณะแตกต่างจากภาษาชนิดหนึ่ง เช่น ภาษาไทย ภาษาญี่ปุ่น ภาษาเด็ก ภาษา กฎหมาย ภาษาเชียงใหม่ หรืออาจกล่าวว่าเป็นชนิดของภาษาที่ปรากฏในสังคมต่าง ๆ ตามแนวคิดของ นักภาษาศาสตร์สังคม แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ วิธภาษาสังคม หรือภาษาย่อยในสังคม เช่น ภาษา วัยรุ่น ภาษาถิ่นอีสาน และวิธภาษาหน้าที่ หรือทำเนียบภาษา เช่นภาษากฎหมาย ภาษาโฆษณา (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2542: 6-7) เมื่อนำแนวคิดวิธภาษามาใช้ในฐานะดรชนีบ่งชี้้อัดลักษณะจะมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องศักดิ์ศรีแบบเปิดเผย และศักดิ์ศรีแบบแฝงเร้น ซึ่งศักดิ์ศรีแบบเปิดเผยมักเป็นภาษามาตรฐาน เช่น ภาษาวิชาการ ภาษาไทยมาตรฐานที่มักได้รับการยกย่องว่าเป็นภาษาที่ ถูกต้อง และดีเลิศ ส่วนศักดิ์ศรีแบบแฝงเร้น คลาร์ก (Clark) อธิบายว่าเป็นศักดิ์ศรีที่ไม่ได้เกิดจากการ ยอมรับอย่างวิธภาษามาตรฐาน แต่เป็นศักดิ์ศรีที่คนในกลุ่มย่อยในชุมชนหรือสังคมย่อยให้คุณค่า (Clark, 2013 อ้างถึงใน ศิริพร ภัคดีผาสุข, 2561: 70) ดังนั้น การใช้ภาษาถิ่นในการสนทนาแม้จะไม่มี ศักดิ์ศรีแบบเปิดเผยแต่ก็มีคุณค่าในทัศนะของเจ้าของภาษาถิ่น และแสดงความเป็นหนึ่งเดียวกับผู้อื่นใน ท้องถิ่นเดียวกัน (ศิริพร ภัคดีผาสุข, 2561: 70)

จากแนวคิดดังกล่าว มีนำมาวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนอีสานจะพบว่า มีลักษณะของการใช้วิธภาษาในลักษณะดรชนีที่บ่งชี้ศักดิ์ศรีแบบแฝงเร้นอยู่หลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรม เรื่องคำสอนญาติโยมอีสาน ที่อธิบายคำเรียกแม่ประเภทต่าง ๆ ในสังคมอีสาน ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนเป็น ภาษาถิ่น ตัวอย่างเช่น

แม่กะมีหลายแม่ แม่ย่าแม่ยิง แม่คิง ๆ แม่เลี้ยงแม่ฮัก แม่คัก ๆ แม่
เค้าแม่หลัง แม่จริงแม่หลวงแม่น้ำ แม่อาแม่ป้าแม่ย่าแม่ยาย แม่กแม่ปลายแม่
หลวงแม่น้อย แม่เจ้าแม่ช้อยแม่ไผ่แม่มัน แม่สำคัญแม่มีแม่เผิง โตกิวเค็งแม่ต่อแม่
แดน ยังมันเขวนเขาเอ็นแม่มี มีดอิมลิ้มเอ็นแม่อนเวิน ไสเย็น ๆ เขาเอ็นแม่น้ำ มี
สองก้าเอ็นแม่บันได แม่คิงไฟสี่แจขนาด ยาวอาดหลายเอ็นว่าแม่มอง...

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 20)

จากตัวอย่างข้างต้น มีการใช้วิธคำภาษาถิ่นหลังคำว่าแม่ที่มาจากความหมายหลากหลาย ซึ่งแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นแฝงเร้น คำเรียกแม่ที่หมายถึงคน ได้แก่ แม่แท้ๆ แม่เลี้ยง แม่ฮัก (หญิงที่ไม่ใช่แม่ผู้ให้กำเนิดแต่นับถือเป็นแม่อีกคน) บรรพบุรุษของแม่ แม่หลวง (พระราชาินี) แม่ น้ำ (แม่เลี้ยงน้องสาวแม่/น้องสาวยาย) แม่อา (น้องสาวพ่อ/น้องสาวตา/ปู่) แม่ป้า (พี่สาวพ่อ/แม่พี่สาว ปู่ย่าตายาย) แม่ย่า เมื่อยาย แม่กก (แบบเดิม) แม่ปลาย (แบบใหม่) แม่หลวงแม่น้อย (เมียหลวงเมีย น้อย) แม่เจ้า (แม่ของคุณ) แม่ข่อย (แม่ฉั่น) แม่ไผ่แม่มัน (แม่ใครแม่เรา) แม่สำคัญ (เป็นอันตรายต้อง ระวาง) หรือคำเรียกแม่ที่หมายถึงสัตว์ ได้แก่ แม่มี้ม (มี้ม) แม่เผ็ง (เผ็ง) โตกิวเค็ง (ตัวคอด (เล็ก) ตรง กลาง) แม่ต่อแม่แดน (ต่อแดน) ฮังมันแขวนเขาเอ็นแม่มี้ม (รังที่ห้อยแขวนเขาเรียกว่ามี้ม) มิติอิมสิ้ม เอ็นแม่นอนเร็น (อยู่เงียบๆเรียกว่าต่อหัวเสือ) หรือคำเรียกแม่ที่เป็นสถานที่ ได้แก่ แม่น้ำ แม่บันได แม่คิงไฟ (ถาดรองเตาไฟบนบ้าน) สีแจ (มุม) หรือคำเรียกแม่ที่เป็นสิ่งของ ได้แก่ แม่มอง (อวนลาก ปลา)

การใช้ภาษาถิ่นยังแสดงให้เห็นวิธภาษากับอัตลักษณ์ในแง่ของตรรกะบ่งชี้ศักดิ์ศรีแบบ แฝงเร้นที่นับเป็นคุณค่าเกี่ยวกับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความภักดีต่อกลุ่ม แม้จะไม่มีศักดิ์ศรี แบบเปิดเผยเหมือนภาษามาตรฐานแต่ก็มีคุณค่าในทัศนะของเจ้าของภาษาถิ่นและสามารถใช้ความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับผู้อื่นในภูมิภาคอันนำไปสู่อัตลักษณ์ความเป็นชาวอีสาน (ศิริพร ภักดีผาสุข, 2561: 70) ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ในตอนที่ แสดงทัศนะเกี่ยวกับการวิ่งตามสมัยจนทำนาไม่ได้ผล นาบางที่ไม่ทำกันปล่อยเป็นนาร้างเพราะเจ้าของ นาไปขายแรงงานที่เมืองหลวง บางคนขายข้าวเขียว ทำนาไม่ได้ข้าว ปล่อยยุ่งฉางให้แมวนอน ซึ่งตอนนี้ ใช้ภาษาถิ่นอีสานในการสื่อสารผ่านกลวิธีตั้งคำถามเหมือนสนทนากับผู้อ่าน คือ “เห็นแล้วไปพวกพี่น้อง” หมายถึง “เห็นแล้วยังคนอีสานทั้งหลาย” พวกพี่น้อง ในที่นี้จึงหมายถึงคนอีสานบ้านเดียวกัน กวีต้องการสื่อสารเพื่อบ่งชี้ความเป็นท้องถิ่นเดียวกัน จากนั้นใช้สำนวนภาษาถิ่นในการประพันธ์จนจบ เพื่อแสดงศักดิ์ศรีแบบแฝงเร้นเป็นความรู้คำสอนให้รู้จักรักถิ่นเกิด ตัวอย่างเช่น

เห็นแล้วไปพวกพี่น้อง	เฮาหลงเล่นนำสมัย
เฮ็ดนากินมาพอแสง	ปล่อยไปเป็นนาเฮี้ย
ขายเข้าเขียวกินเหม็ดจ้อย	นาโตเฮ็ดให้เพิ่น
ตาหลูโตนอีหลีแมนเล่า	แมวซี้ใส่ปล่อม

(สำลี รักสุทธี, 2552: 250)

การใช้วิธภาษาในฐานะตรรกะซึ่งข้อสังเกตยังอาจใช้ในลักษณะร่วมสมัยโดยผสมผสานระหว่างสำนวนภาษาถิ่นกับภาษาไทยมาตรฐานเพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้ง่าย ทว่าจะเกิดความซาบซึ้งในคุณค่าก็ต่อเมื่อเป็นคนท้องถิ่นเดียวกัน เพราะมีการใช้ภาษาแบบศักดิ์ศรีแฝงเร้นด้วยการขึ้นต้นด้วยสำนวนท้องถิ่นในลักษณะบอกให้ทำ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนานาปัญญาที่ขึ้นต้นการสอนด้วยการบอกให้ทำว่า ฟังเอาแน่พี่น้องป๋องปลาย ซึ่งหมายถึงฟังกันหน่อยพี่น้องทั้งหลาย แล้วมีการเน้นย้ำด้วยภาษาไทยมาตรฐานว่า “ทั่วทั้งภาคอีสาน” ตัวอย่างเช่น

*ฟังเอาแน่พี่น้องป๋องปลาย พวกพี่น้องทั้งหลายทั้งพ่อทั้งแม่ ทั้งผู้
เฒ่าผู้แก่ทั้งลูกทั้งหลาย ทั่วทั้งภาคอีสาน ทั้งน้อยทั้งใหญ่ ตื่นแล้วไปตื่นขึ้นมาแล้ว
ไป คนรุ่นใหม่มันต่างโบราณ พวกลูกหลานหายากินยาบ้า ไปหาเที่ยวฆ่าหาต่อยดี
กัน คนสำคัญหาปล้นหาลัก เอาคัก ๆ ฆ่าฮอดผู้ปกครอง ฆ่าพ่อแม่เจ้าของฆ่าลูกฆ่า
บ้า กินยาบ้ากินเหล้า*

(อาจารย์จันทา (ใหม่), 2544: 38)

3) อัตลักษณ์จากคำที่แสดงกลุ่มคนอีสาน อัตลักษณ์จากคำที่แสดงกลุ่มคนอีสานมีการใช้มากในวรรณกรรมคำสอนเพื่อประกอบสร้างความรู้คำสอนที่สามารถนำไปสู่การประกอบสร้างทางสังคมได้อย่างเข้มแข็ง เนื่องจากคำที่แสดงกลุ่มคนอีสานเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเป็นพวกพ้องเดียวกัน สื่อสารเข้าใจกัน และพูดภาษาเดียว ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปัญญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ในตอนที่กล่าวถึง “พวกคนบ้านนอก” ที่เอาแต่สนุกสนาน ตีกลองตีมโหรี คนผู้มีศีลไม่ตีมโหรีบอกว่าเป็นคนไม่มีพรรคพวก จำเป็นต้องมั่วสุดด้วยจึงจะมีคนชม หากดูตามกรอบของธงชัย วินิจจะกูล (Thongchai, 2000 อ้างถึงใน ณรงค์ อัจฉิมิต, 2555: 54) คนบ้านนอกคือ “คนอื่น” ที่หมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์อื่น หรือคนชายขอบที่ถูกทำให้กลายเป็นคนไทยภายใต้รัฐไทยคำว่า “พวกชุมชาวบ้านนอก” ในที่นี้น่าจะเป็นคำเรียกกลุ่มคนอีสาน ซึ่งสอดคล้องสัมพันธ์กับญาร่วมสมัยที่ใช้เป็นเครื่องมือสอนหรือให้คติเตือนใจคนอีสานให้อยู่ในศีลในธรรม ไม่ควรผิดศีลข้อห้า แม้จะถูกมองว่าเป็นคนไม่มีพรรคพวกก็ตาม ถึงแม้ว่าจะไม่ได้สอนโดยตรง แต่ก็ชี้ให้เห็นว่าอัตลักษณ์ที่ชอบตีมโหรีชอบสมาคมแบบชาวอีสานนั้นไม่ใช่ผู้ที่อยู่ในศีล อาจจะเป็นการสอนในลักษณะย้อนแย้ง หรือประชดประชันในทางตรงกันข้ามอีกนัยหนึ่งเพื่อไม่ให้ปฏิบัติตัวเป็นคนเช่นไม่ดีไม่มีศีล โดยยึดโยงกับคำว่าชุมชาวบ้านนอก ที่หมายถึงคนอีสานเป็นผู้รับคำสอน ดังตัวอย่างเช่น

พวกชุมชาวบ้านนอก	กะตีกลองกินเหล้า
จับกลุ่มคอยแต่ไว้	นินทาให้แค้น
ใฝ่ผู้มีศีลสร้าง	บอกเป็นคนบ่มีหมู่
ต้องมีวสุมน์	คนสู้มแฮแซ้ว

(สำลี รัชสุทธิ, 2552: 261)

การใช้คำที่แสดงกลุ่มคนอีสานยังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีกหลายเรื่อง แต่มีการใช้คำที่แตกต่างกันไป ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องโฉลกชายดีและชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว ที่ใช้คำว่า ไทยเฮา เป็นคำที่แสดงกลุ่มคนอีสาน ไทยเฮาในที่นี้ไม่ได้หมายถึงคนไทย แต่หมายถึงคนไทยอีสานในรัฐไทยโดยนำคำว่า “เฮา” มาต่อท้ายเพื่อประกอบสร้างเป็นคำเฉพาะกลุ่ม ตัวอย่างเช่น

อันนี้เฮียมก็อธิบายให้ฝูงหญิงนอนชั่วแท้แล้ว เพิ่นก็ตักแต่งไว้
ให้เฮารู้ทั่วไป เป็นที่อศจรรยแท้ไทยเฮาแต่ครั้งก่อน เพิ่นก็สอนสั่งไว้หลายชั้นชั่วคน
เฮียมก็ไปชอกคันเห็นอยู่ในตำรา จึงเอามาพิมพ์เพื่อให้หลานเหลนรู้

(น้อย ผิวผัน, 2545: 50)

นอกจากนี้ยังมีการใช้คำที่แสดงกลุ่มคนอีสานโดยตรงในวรรณกรรมคำสอนเพื่อระบุผู้รับคำสอนเป็นภาษาไทยมาตรฐานอย่างชัดเจน โดยใช้คำว่า ชาวอีสาน แล้วนิยามต่อท้ายว่าเป็นเชื้อชุมชนผู้เป็นใหญ่เพื่อแสดงอัตลักษณ์ความเป็นกลุ่มคนที่มีมากที่สุดและมีอำนาจที่สุดของประเทศ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนญาติโยมอีสาน ตัวอย่างเช่น

ฟังเดอชาวอีสานเชื้อชุมชนผู้เป็นใหญ่ ได้เป็นพ่อแม่แล้วให้
สมเชื้อพ่อคน เขาหากเป็นผู้ตันเกิดก่อนหัวที่ เขาเป็นคนหัวปีผู้นำแนวหน้า เขา
ได้มาเห็นฟ้าหัวที่เกิดก่อน เป็นคนจรออกหน้าเห็นฟ้าก่อนเขา เหนือเป็นผู้เค้าตัน
หนอกอกก เหนือเป็นนายกผู้นำทางเค้า...

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 22)

4) อุปลักษณ์ ในมิติของภาษาศาสตร์ อุปลักษณ์ คือการเปรียบเทียบความเหมือนระหว่างสิ่งสองสิ่งโดยที่ทั้งสองสิ่งเป็นสมาชิกของกลุ่มทางความหมายที่ต่างกัน เรียกสิ่งที่เป็นต้นแบบของการเปรียบเทียบว่า “แบบเปรียบเทียบ” หรือ “แวดวงความหมายต้นทาง” หรือ “vehicle” และเรียกสิ่งที่ถูกนำมาเปรียบเทียบว่า “สิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ” หรือ “แวดวงความหมายปลายทาง” หรือ “tenor”

(ศิริพร ภัคดีผาสุข, 2561: 81) ในวรรณกรรมคำสอนมีการใช้อุปลักษณ์ 2 แบบที่แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ความเป็นอีสานจากความรู้หรือคำสอน คืออุปลักษณ์เชิงโครงสร้าง และอุปลักษณ์ในระดับคำ ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

4.1) อุปลักษณ์เชิงโครงสร้าง คือมโนอุปลักษณ์ที่เปรียบเทียบความเหมือนระหว่างแนวคิดสองแนวคิด โดยที่องค์ประกอบย่อยในโครงสร้างของทั้งสองแนวคิดสามารถเทียบเคียงกันได้อย่างเป็นระบบ (ศิริพร ภัคดีผาสุข, 2561: 85) ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนานาปัญหา ที่สอนในเรื่องความร้ายกาจของมนุษย์นั้นเปรียบเป็นเสือ แม้จะเป็นสามภรรยาทั้งสามก็สามารถกัดกินกันได้ โดยนำคำว่า “เสือ” “เมีย” และ “ผัว” มาเปรียบเทียบกัน ทำให้เราเห็นอัตลักษณ์อันชั่วร้ายของมนุษย์นั่นเอง ตัวอย่างเช่น

ครั้งก่อนลาวกาวคราวไกล ยังมีเสือทุกซี้ไฮ้ไล่ยาดกินเสือ **เสือ**
กินเสือ เมียกินผัว ผัวกินเมีย ยาดกันกินขึ้น หลายวันมือกินกันบ่อมีขาด กินบ่อ
ขาดขาดไฟบ่อปิ้ง พนึบ่อวัน

(อาจารย์จันทา (ใหม่), 2544: 4)

การอุปลักษณ์เชิงโครงสร้างจึงนับเป็นกลวิธีการประกอบสร้างอัตลักษณ์ที่ทำให้ผู้อ่านสามารถตีความความรู้คำสอนได้อย่างลุ่มลึก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ในตอนที่กล่าวส.ส.ในสภามีการเปรียบพวกที่ใส่เสื้อนอกกับส.ส. ทำให้เราเห็นอัตลักษณ์ของ ส.ส. ว่าต้องสวมใส่เสื้อนอกเสมอยามเข้าไปนั่งในสภา การอุปลักษณ์ถึงเสื้อนอกและส.ส.นำไปสู่การประกอบสร้างคำสอนในเรื่องของความโลภ การคอร์รัปชั่นที่มักเกิดขึ้นในสภา ซึ่งลักษณะพฤติกรรมดังกล่าวไม่ใช่สิ่งที่สังคมปรารถนาและตรงกันข้ามกับอุปนิสัยของคนท้องถิ่นอีสาน ตัวอย่างเช่น

พวกที่ใส่เสื้อนอก	มีชื่อว่า ส.ส.
นั่งชุกอในสภา	ทำเอาแต่เงินล้าน
ปคิตอ่านการสร้าง	แปลงเมืองให้เอื้องฮ้าง
ใจพวกเขามาตมุง	หาเงินเข้าใส่กระเป๋า นั้นแหละ

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 231)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมเรื่องเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ยังมีการเปรียบเทียบโดยอุปลักษณ์เชิงโครงสร้างที่น่าสนใจอีก ดังปรากฏในตอนเปรียบเทียบไฟเป็นไฟ กิเลสเผาไหม้โลก ไฟโลภะกำลังเผาป่าเผาแม่น้ำให้เขื่อนแห้งขอด เป็นการใช้นอุปลักษณ์ว่าไฟ คือ กิเลสของมนุษย์ ซึ่งนับเป็นกลวิธีในการประกอบสร้างความรู้คำสอนที่ทำให้เห็นอัตลักษณ์ของกิเลส มนุษย์เห็นได้อย่างแจ่มชัด ตัวอย่างเช่น

ไฟปมี้ควันฮ้อน	คือไฟกองกิเลส
เดียนี่เผาโลกแล้ว	พวมไหม้อยู่แผ่นดิน
โลภะคือความฮ้อน	เผาตงแปนแล้วป่า
กำลังเผาแม่น้ำ	พวมสิแห้งเขื่อนอุบล

(สำลี รักสุทธี, 2552: 237)

การอุปลักษณ์ในระดับโครงสร้างเป็นกลวิธีการประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็น อีสานจากคำสอน ไม่ว่าจะเป็นการอุปลักษณ์เสื่อร้ายกับพฤติกรรมที่ชั่วร้ายของมนุษย์ การอุปลักษณ์ เสื่ออกกับส.ส. หรือการอุปลักษณ์ไฟกับกิเลส ล้วนเป็นคำสอนที่คนท้องถิ่นพยายามสั่งสอนลูกหลาน ไม่ให้มีพฤติกรรม หรืออุปนิสัยดังกล่าว แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของคนอีสานว่าเป็นผู้ที่มีจิตใจดี เรียบง่าย ไม่โลภมาก หรือยึดติดในกิเลสตัณหา

4.2) อุปลักษณ์ในระดับถ้อยคำ คือการใช้คำอุปลักษณ์เพื่อความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น เป็นรูปภาพที่แสดงให้เห็นความคิดเชิงอุปลักษณ์ หรือรูปภาพที่แสดงให้เห็นการเปรียบเทียบระหว่าง สิ่งสองสิ่งที่อยู่ต่างแควดวงความหมายกัน (ศิริพร ภัคตีผาสุข, 2561: 85) ดังตัวอย่างในวรรณกรรมเรื่อง บุญนำกรรมแต่ง ที่กล่าวถึงลักษณะภรรยาทั้ง 5 ประเภท ภรรยาประเภทที่ห้าคือโจริภรรยา ซึ่งมีความหมายว่าโจร เมียที่มีลักษณะเป็นโจร ประพฤติชั่ว ชอบเที่ยวเล่นไปวัน ๆ ไม่ทำงานบ้านงานเรือน อยู่แต่วงเหล้า เอาใจหนีจากสามี มักเลียงสามี มักใหญ่ใฝ่สูง ดิดการพนัน ไม่สนใจดูแลลูก ของในบ้านก็ เอาไปขายทิ้ง การนำลักษณะโจรมาเปรียบภรรยาที่นิสัยไม่ดีจึงเป็นการอุปลักษณ์ในระดับถ้อยคำที่มีความหมายอย่างลึกซึ้งว่าภรรยาลักษณะเป็นโจรนี้ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับ เพราะจะทำให้ชีวิตไม่สงบสุข ตัวอย่างเช่น

เมียที่ห้าชื่อว่าโจริภรรยา คือ โจรลวนลามทางชั่ว มั่วแต่เล่น การบ้าน
บ่เอา เข้าววงเหล้าฝูงหมู่ยาเมา เอาใจหนีผัวแก้วรัตน สามีเว้าคำโตได้ตอ บ่
ประกอบการบ้านเฮือนชาน เป็นคนพาลยิ่งใหญ่ใฝ่สูง ใจมุ่งมันการพนันขันต่อ บ่
เท่านี้ของใช้ในเฮือนมาขาด เขินขนไปหมดเกลี้ยง เลียงคำผัวบ่กลัวย่านอย่างใด เอา

ไปขายแจกจ่ายขายกิน สมถวิลลูกฮักที่อยู่ในเฮือน มาเมินเฉยละเลยคราวนี้ เมีย
อัปปรีย์เคราะห์หม่นหมอง

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ม.ป: 13-14)

อุปลักษณะในระดับถ้อยคำยังแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างผู้คนแต่ละยุคสมัย
ที่มีความเปลี่ยนแปลงไป ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนานาปัญหา ที่ โดยเปรียบพฤติกรรมของคนรุ่น
ใหม่ที่กินยาบ้าเที่ยวฆ่าเที่ยวต่อกัน ปล้นลักขโมย กินเหล้ากินเบียร์เสียนิสัยนั้นเป็นไฟที่ลุกเผาไหม้
จนกลายเป็นกลียุค ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้พบเห็นทั่วไปในคนรุ่นใหม่ ทั้งนักศึกษา นักเรียน นักร้อง ไพร่
ฟ้าประชาชน หรือเจ้านายก็ตาม ตัวอย่างเช่น

คนรุ่นใหม่มันต่างโบราณ พวกลูกหลานหากินยาบ้า ไปเที่ยวฆ่าหา
ต่อกัน คนสำคัญหาปล้นหลัก เอาคัก ๆ ฆ่าฮอดผู้ปกครอง ฆ่าพ่อแม่เจ้าของฆ่า
ลุงฆ่าป้า กินยาบ้ากินเหล้า กินเบียร์ กินแล้วเสียนิสัยอุบาทว์ กินแล้วขาดทาง
สติปัญญา กินแล้วหาพิศพาลผู้อื่น มีดาซดั้นไปทั่วโลกา นักศึกษา นักเรียน นักร้อง
พวกพี่น้องชายราชฎร ขวานครบ้านน้อยบ้านใหญ่ ทั้งพวกไพร่ทั้งเจ้านายพากันขาย
ยาบ้านทุกบ่อน ตั้งแต่ก่อนเฮาบ่อเคยเห็น เดียวนี้เป็นไปเหม็ดตลอด ตกหว่างฮอด
โลกลุกเป็นไฟ ตกมาถึงสมัยเป็นกลียุค

(อาจารย์จันทา (ใหม่), 2544: 38-39)

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น การอุปลักษณะในระดับถ้อยคำแสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์
ของคนอีสานเป็นผู้ที่อยู่ในศีลในธรรม ไม่ประพฤติตนผิดจากครรลองอันดีงาม และไม่ยุ่งเกี่ยวกับบุคคล
ที่มีนิสัยไม่ดี โดยเฉพาะการเลือกภรรยาซึ่งเป็นชีวิต จำเป็นต้องเลือกให้ดี ถ้ามีลักษณะเป็นโจรควรหลีกเลี่ยง
หนีให้ไกล เพราะจะทำให้ชีวิตไม่สงบสุข การอุปลักษณะในระดับถ้อยคำจึงนับเป็นกลวิธีประกอบสร้างอัต
ลักษณ์ของคนอีสานให้อย่างลุ่มลึก

เนื่องจากภาษากับอัตลักษณ์มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น เพราะภาษาเป็น
เครื่องมือในการนิยามตัวตน สื่อสารเพื่อกำหนดบทบาท และจัดวางความสัมพันธ์ของบุคคลต่าง ๆ ใน
สังคม อีกทั้งยังเชื่อมช้อนกับแนวคิดอื่น ๆ อีกมากมาย (ศิริพร ภักดีผาสุข, 2561: 6) รวมถึงการเป็น
เครื่องมือในการสร้างวรรณกรรมและแฝงอัตลักษณ์ทางภาษาให้ศึกษาตีความ ตามแนวคิดของมิเชล
ฟูโกต์ (Michel Foucault) ที่ว่าความรู้ คืออำนาจ และอำนาจทำให้เรื่องราวบางเรื่องเกิดกลายเป็น
ความรู้ขึ้นมา สิ่งใดจะเป็นความรู้หรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับ “ผู้มีอำนาจ” จะบอกว่าเป็นความรู้หรือไม่
(กาญจนา แก้วเทพ, 2552: 502) จากแนวคิดดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมคำสอนอีสาน คือ

ความรู้ชุดหนึ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจากอัตลักษณ์ทางภาษาเพื่อเป็นเครื่องมือในการประกอบสร้างทางสังคม และเป็นเครื่องมือในการสื่ออุดมการณ์ทางท้องถิ่น ซึ่งผู้มีอำนาจก็คือผู้ที่ประกอบสร้างความรู้ขึ้นเพื่อกำหนดให้คนในท้องถิ่นดำเนินชีวิตตามกรอบของความรู้นั้น

4.2.2.3 การประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ การวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis) คือการพยายามศึกษาและสืบค้นถึงกระบวนการ ขั้นตอน ลำดับเหตุการณ์และรายละเอียดปลีกย่อยในการสร้างเอกลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งที่ห่อหุ้มเราอยู่ในสังคมในรูปแบบวาทกรรมและภาคปฏิบัติการของวาทกรรมเรื่องนั้น ๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร หัวใจของของการวิเคราะห์วาทกรรมอยู่ที่การพิจารณาค้นหาว่าด้วยวิธีการหรือกระบวนการใดที่สิ่งต่าง ๆ ในสังคมถูกทำให้กลายเป็นวัตถุเพื่อการศึกษาหรือการพูดถึงของวาทกรรม ฉะนั้น การพูดถึงการก่อตัวของสิ่งที่วาทกรรมพูดถึงคือการพิจารณาถึงชุดความสัมพันธ์ที่เป็นตัวกำหนดภาคปฏิบัติของวาทกรรม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ, 2560: 28)

วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis) สนใจกระบวนการในภาคปฏิบัติของวาทกรรม ซึ่งเป็นเทคโนโลยีทางอำนาจที่องค์กรหรือสถาบันทางสังคมใช้จัดการกับภาคประชาชน การเข้าถึงวาทกรรมทำให้เห็นการใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีทางอำนาจที่เข้าควบคุม ครอบงำ ปิดกั้น และกีดกันการเข้าถึงกระบวนการผลิต การสร้าง และการใช้ประโยชน์จากวาทกรรม ปฏิบัติการทางวาทกรรมยังทำให้เห็นจุดอ่อนข้อบกพร่องของการดำเนินนโยบายการพัฒนา และความแตกต่างของผลที่เกิดขึ้น วาทกรรมภาคปฏิบัติยังเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนสามารถปะทะ ประสาน ต่อรอง และปฏิบัติต่อการต่อสู้ทางวาทกรรม โดยใช้ภาษาและทักษะทางวาทกรรม (สมชาย ศรีสันต์, 2561: 61) ซึ่งมีเซล ฟุโกต์ อธิบายว่าการปฏิบัติในเชิงวาทกรรมเป็นการเชื่อมความรู้กับอำนาจมาไว้ด้วยกัน การปฏิบัติการของอำนาจในสถาบันการศึกษาจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของความรู้ ฟุโกต์ชี้ว่านี่เป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้น ที่ไม่ใช่ตัวบท แต่อยู่ในสถาบันที่ชัดเจนและการปฏิบัติทางองค์กร ความรู้ถูกสร้างขึ้นผ่านการปฏิบัติที่คิดขึ้นภายใต้กรอบว่านั่นเป็นความรู้ เพราะวาทกรรมจะกำหนดรูปร่างหน้าตาการปฏิบัติและการปฏิบัติก็จะสร้างวาทกรรม (Anderson, 1998 อ้างถึงใน ศิวรักษ์ ศิวารมย์, 2551: 101) นอกจากนี้ ฟุโกต์ ยังอธิบายว่าการปฏิบัติในเชิงวาทกรรมเป็นการเชื่อมความรู้กับอำนาจมาไว้ด้วยกัน การปฏิบัติการของอำนาจในสถาบันการศึกษาจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของความรู้ ฟุโกต์ชี้ว่านี่เป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้น ที่ไม่ใช่ตัวบท แต่อยู่ในสถาบันที่ชัดเจนและการปฏิบัติทางองค์กร ความรู้ถูกสร้างขึ้นผ่านการปฏิบัติที่คิดขึ้นภายใต้กรอบว่านั่นเป็นความรู้ เพราะวาทกรรมจะกำหนดรูปร่างหน้าตาการปฏิบัติและการปฏิบัติก็จะสร้างวาทกรรม (Anderson, 1998 อ้างถึงใน ศิวรักษ์ ศิวารมย์, 2551: 101)

วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จึงเป็นแนวทางการศึกษาภาษาในฐานะองค์ประกอบของวาทกรรม โดยมุ่งวิเคราะห์บทบาทของวาทกรรมในแง่การสื่ออุดมการณ์ซึ่งอาจจะมีอิทธิพลต่อความคิดและพฤติกรรมของคนในสังคมและอาจทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในสังคม กล่าวอีกแง่หนึ่งเป็นการศึกษาภาษาในแง่มุมมองที่ภาษาสัมพันธ์กับอำนาจและอุดมการณ์ การวิเคราะห์วาทกรรมอย่างวิพากษ์จึงเป็นการเผยให้เห็นว่าสิ่งที่ดูเหมือนเป็นธรรมชาติ เป็นสิ่งปกติ และเป็นเรื่องธรรมดาที่แท้จริงเกิดจากการประกอบสร้างซึ่งอาจจะแฝงอคติเพื่อครอบงำความคิดเป็นการใช้อำนาจในทางมิชอบและก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกัน แต่การประกอบสร้างนั้นทำได้อย่างแนบเนียนจนสิ่งที่ประกอบสร้างขึ้นดูเป็นธรรมชาติและเป็นเรื่องปกติ (ศิริพร ภัคดีผาสุข, 2561: 107)

ศิริพร ภัคดีผาสุข (2561: 107) อธิบายกรอบการวิเคราะห์โดยนอร์มัน แฟร์คลัฟ (Fairclough) ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มแนวคิดนี้ และได้เสนอกรอบการวิเคราะห์วาทกรรมไว้ 3 มิติ คือ 1) ตัวบท (Text) หมายถึง ภาษาพูด ภาษาเขียนที่สร้างข้อความต่อเนื่องกัน โดยวิเคราะห์และบรรยายให้เห็นองค์ประกอบต่าง ๆ พร้อมทั้งอุดมการณ์ที่สื่อในตัวบท 2) วิถีปฏิบัติทางวาทกรรม (Discursive Practice) หมายถึง กระบวนการผลิตและกระจายตัวบท โดยวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับวิถีปฏิบัติทางวาทกรรมต้องอาศัยการตีความว่าตัวบทมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบของวิถีปฏิบัติทางวาทกรรม 3) วิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรม (Socio-cultural Practice) หมายถึง สถานการณ์หรือปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการผลิตและบริโศคตัวบท และอิทธิพลที่ตัวบทมีต่อสังคมและวัฒนธรรม (Fairclough. 1992, 1995 อ้างถึงใน ศิริพร ภัคดีผาสุข, 2553: 14-15)

จากแนวคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์วาทกรรมดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจะนำมาศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ไม่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า แต่มีการนำเสนอแนวคิดคำสอนแบบตรงไปตรงมา โดยขั้นตอนแรก พิจารณาจากตัวบท คือ เนื้อหาคำสอนที่มีลักษณะเป็นวาทกรรมเพื่อบรรยาย ตีความ และอธิบายว่าวาทกรรม จากนั้นขั้นตอนที่สอง พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทหรือวาทกรรมว่าสื่ออุดมการณ์ทางสังคมอย่างไร โดยดูกระบวนการผลิตและกระจายตัวบทตามทฤษฎีชาติพันธุ์วรรณาแห่งการสื่อสารและบริบทของการสื่อสาร และขั้นตอนสุดท้าย พิจารณาวิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งหมายถึง สถานการณ์หรือปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการผลิตและบริโศคตัวบท เพื่อดูว่าวาทกรรมที่สื่ออุดมการณ์ทางสังคมออกมานั้นส่งผลต่อพฤติกรรมและความคิดของผู้คนในสังคมอีสานอย่างไรบ้าง และวาทกรรมความรู้นั้นนำไปสู่การประกอบสร้างทางสังคมอย่างไร ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

1) การวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางวาทกรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสาน การวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางวาทกรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสาน แบ่งการศึกษาวิเคราะห์ออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ องค์ประกอบการสื่อสารของวรรณกรรมคำสอนอีสาน และวิถีปฏิบัติทางวาทกรรมของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ดังนี้

1.1) องค์ประกอบการสื่อสารของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะใช้ทฤษฎีชาติพันธุ์วรรณนาแห่งการสื่อสารของเดลล์ ไฮเมส (Hymes. 1962, 1964, 1974 อ้างถึงใน ศิริพร ภักดีผาสุข, 2553: 19-20) มาวิเคราะห์เพื่อพิจารณาภาพรวมขององค์ประกอบการสื่อสารในวรรณกรรมคำสอนอีสาน โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 8 องค์ประกอบ รวมอักษรย่อเป็น SPEAKING ดังนี้

S ย่อมาจาก Situation (สถานการณ์) ได้แก่ สถานที่และเวลาที่มีการสื่อสารขึ้น (Setting and Scene)

P ย่อมาจาก Participants (ผู้ร่วมการสื่อสาร) ได้แก่ ผู้พูด/ผู้ฟัง และรวมถึงผู้ที่อยู่ใกล้เคียง (Bystander) ซึ่งมีอิทธิพลต่อการสื่อสารนั้น ๆ

E ย่อมาจาก Ends (จุดหมาย) หมายถึงเป้าหมายหรือผล (Goals, Outcomes) ที่มุ่งจะได้รับจากการสื่อสารนั้น ๆ

A ย่อมาจาก Act sequence หมายถึงการเรียงลำดับวัจนกรรมในการสื่อสารเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์หรือแบบแผนที่กำหนดไว้

K ย่อมาจาก Key (น้ำเสียง) หมายถึงการใช้น้ำเสียงซึ่งช่วยแนะนำการตีความหมาย (Tone, Guides for Interpretation) ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น พิจารณาจากภาษาที่ใช้ หรือโทนเสียงที่ใช้

I ย่อมาจาก Instrumentalities (เครื่องมือ) หมายถึงช่องทางการสื่อสาร (Channel, Forms of Speech) อาทิ การสื่อสารแบบตัวต่อตัว การสื่อสารผ่านโทรศัพท์ จดหมาย สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และรูปแบบของถ้อยคำที่สื่อสาร เป็นตัวเขียนหรือเป็นภาษาพูด

N ย่อมาจาก Norms (บรรทัดฐาน) แยกพิจารณาได้เป็น 2 ประเด็น คือ บรรทัดฐานในการปฏิสัมพันธ์ (norms of interaction) และบรรทัดฐานในการตีความ (Norms of Interpretation) หมายถึงองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่กำกับการสื่อสารและรับสาร

G ย่อมาจาก Genres (ประเภทการสื่อสาร) หมายถึงชนิดของข้อความหรือปริเฉท (Conventionalized discourse types) ที่มีลักษณะเฉพาะตามแบบแผนที่รับรู้กัน

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจะนำมาใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบการสื่อสารที่แวดล้อมตัวบทวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่าเพื่อศึกษาว่าตัวบทเหล่านี้ถูกประกอบสร้างโดยใคร สื่อสารไปยังใคร ในสถานการณ์ใด ผ่านสื่ออะไร มีวัตถุประสงค์อย่างไรและมีวิธีการปฏิสัมพันธ์และการตีความตัวบทอย่างไร ดังจะอธิบายต่อไปนี้

1.1.1) ฉาก (Situation-S) หมายถึงสถานที่และเวลาที่มีการสื่อสาร ในกรณีวรรณกรรมคำสอนการส่งสารและการรับสารไม่ได้เกิดขึ้นในสถานที่และเวลาเดียวกัน เพราะผู้รับสารและผู้ส่งสารไม่ได้อยู่ในสถานที่และเวลาเดียวกัน ดังนั้น พื้นที่ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารได้มาปฏิสัมพันธ์กันคือพื้นที่หนังสือวรรณกรรมคำสอนอีสาน ซึ่งงานวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ในที่นี้ได้เลือก

แนวคิดว่าทฤษฎีวิเคราะห์เชิงวิพากษ์มาศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนอิสลามที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่าทั้งหมด 13 เรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมเรื่องลูกสอนหลาน คำกลอนนักเทศน์ คองสิบสี คำสอนญาตีโยมอิสลาม ฆะหยากุมิปัญญาท้องถิ่นชาวอิสลามและคนลาวล้านช้าง นานาปัญหา คำเว้าสุภาษิตอิสลาม ยอดผญาก้อนม บุญนำกรรมแต่ง โฉลกชายดีและชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว ผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอิสลาม ประชุมกลอนคติธรรมและสุภาษิตอิสลามร่วมสมัย สื่อประเภทหนังสือ วรรณกรรมจึงทำหน้าที่เป็นฉาก หรือสถานที่ที่เกิดการสื่อสาร

1.1.2) ผู้ร่วมการสื่อสาร (Participants-P) ผู้ร่วมการสื่อสาร ได้แก่ ผู้ส่งสาร และผู้รับสาร ในกรณีวรรณกรรมคำสอน ผู้ส่งสารคือกวีหรือนักเขียน เมื่อพิจารณาดูแล้วพบว่ากวีหรือผู้เขียนส่วนใหญ่เป็นปราชญ์ท้องถิ่นเพศชาย และพระสงฆ์ โดยแบ่งวรรณกรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ วรรณกรรมที่ปริวรรตจากต้นฉบับโบราณ และวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นใหม่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน ซึ่งมีการตีพิมพ์เผยแพร่และได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ส่วนผู้รับสารวรรณกรรมคำสอนคือผู้อ่าน ที่อาจมีผู้รับคำสอนหลายกลุ่ม และหลากหลายสถานภาพทางสังคม ได้แก่ เด็ก ผู้ใหญ่ คนสูงอายุ ผู้หญิง ผู้ชาย สามเณร/ศิษย์วัด กษัตริย์ ขุนนาง สามเณร ภรรยาและคนทั่วไป

1.1.3) จุดมุ่งหมาย (Ends-E) จุดมุ่งหมายที่จะได้รับจากการเขียนวรรณกรรมคำสอนนี้ขึ้นมาคือการสั่งสอนแนวทางดำเนินชีวิตตามครรลองที่ถูกที่ควรให้แก่ผู้อ่าน สืบทอดอุดมการณ์ท้องถิ่นของบรรพบุรุษ และแสดงให้เห็นพุทธิปัญญาของผู้สอนที่สร้างสรรค์ปัญญาที่มีประโยชน์ขึ้นมา รวมถึงการยกระดับอัตลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นอิสลามให้เป็นที่ประจักษ์ ดังจะเห็นได้จากถ้อยคำที่สั่งสอน แนะนำ และเชิญชวนทั้งตอนเริ่มเรื่อง และปิดท้าย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนญาตีโยมอิสลามตอนเริ่มเรื่อง ที่เชิญชวนให้ฟัง/อ่านคำสอนในตอนเริ่มเรื่องแบบเป็นกันเองโดยขึ้นต้นด้วย “ฟังเด้อพวกพี่น้องท้องถิ่นไทยอิสลาม ฟังคำสอนกลอนโบราณหม้ออิสลามให้ฟังไว้” เป็นการสั่งให้ฟังคำสอนก่อนจะเข้าสู่เนื้อหาคำสอน ตัวอย่างเช่น

**บัดนี้ ฟังเด้อพวกพี่น้องท้องถิ่นไทยอิสลาม ฟังคำสอนกลอนโบราณ
หม้ออิสลามให้ฟังไว้** ไทยอิสลามชาวบ้านภูมิลานเขตดำน ตลอดเหม็ดสู่บ้านอิสลามเชื้อ
หมู่เฮา ทุกคำเข้าให้คอยนั่งฟังกลอน เถิงยามนอนให้ฮ่ำฮอนดูบ้าง ฉันทักถางทางให้
ไทยอิสลามเที่ยวท่อง ตางให้ฝูงพี่น้องอิสลามเชื้อได้ฮ่ำฮอน ฉันทักเว้าบ่อนบั้นสอนญาตี
โยมอิสลาม

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 1)

วรรณกรรมคำสอนบางเรื่องมีการสรุปจุดมุ่งหมายในตอนท้ายเรื่อง โดยอวยพรว่า ขอให้ผู้อ่าน/ฟังคำสอนมีความสุข ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำกลอนสอนโลก (เปิดโลก) ตัวอย่างเช่น

อวสานลงนี้ ขอแก้หญิงชายท่าน ผู้เพียรอ่านคำกลอนยะโสธร ส.
อินทะ ประพันธ์สารใช้ ขอจงมีความสุขไว้ในตัวเท่าชั่วจุฑพรส่งท้ายสบายบ้างสู่คน
ท่านเอ๋ย END ฯลฯ

(พระปลัดเสงี่ยม อินโท (ยะโสธร), 2545: 28)

1.1.4) ลำดับวัจนกรรม (Act sequence-A) การลำดับวัจนกรรมในวรรณกรรม คำสอนมีส่วนที่แตกต่างกันบ้างในแต่ละเรื่อง แต่โดยภาพรวมมักขึ้นต้นด้วยการเกริ่นซึ่งประกอบด้วย 2 ส่วน คือ การทักทายผู้อ่านและการกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ กวีหรือผู้เขียนมักเน้นย้ำว่า คำสอนที่เขียนขึ้น หรือเรียบเรียงขึ้นนั้นจะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่าน หากเชื่อและปฏิบัติตามชีวิตจะ รุ่งเรือง ในทางตรงกันข้าม หากไม่เชื่อตามคำสอนชีวิตจะตกต่ำและมีปัญหาตามมา ดังปรากฏใน วรรณกรรมเรื่องโฉลกชายดีและชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว ที่เตือนว่าบรรพบุรุษสอนไว้ในตำราก็มีให้อ่าน ขอให้เลือกเอามาใช้ด้วยเถิด ตัวอย่างเช่น

เพิ่นก็สอนเอาไว้ในตำราทุกอย่าง บ่ได้มีแต่นอนชั่วแท้ดั้นนั้นก็หากมี อัน
นี่เฮียมก็พาที่ด้านประมวลมาให้เห็นเงื่อน คนหากเต็มแผ่นพื้นขอให้เลือกเอานั้น
ถ่อน

(น้อย ผิวผัน, 2545: 50)

นอกจากนี้ยังมีการลำดับวัจนกรรมโดยเริ่มต้นด้วยการไหว้ครู แล้วบอก วัตถุประสงค์ในการแต่ง จากนั้นจึงเข้าสู่เนื้อหาการสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำกลอนสอนโลก (เปิดโลก) ที่มีการเริ่มเรื่องด้วยการไหว้ครูก่อน จากนั้นแจ้งจุดประสงค์ในการแต่ง คือเพื่อสืบทอดคติ โบราณให้แก่ประชาชนทั่วไป และหวังว่าจะเป็นประโยชน์ต่อคนทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ข้าจกนบอบนัวหัตถยาสุริเศียร ขอถวายบังคมกล่าวประณม
ถนอมนัวขอแก้กุศลธรรมแก้ว เอื้องไฟตามประทีป จงประสิทธิ์ประสาทให้สมด้าม
ดังหวังแต่ก่อนยามนี้ข้า หากคิดใครได้แถลงกล่าวโคลงสาส์น เป็นคติโบราณส่ง
ประชาชนเชื้อ ขอจงเป็นญาณแก้วให้ฝูงชนได้เที่ยวท่อง อุปสรรคขออย่ามาผ่าต้อง

สมองข้า ออย่าเว เที่ยวก่อน บัดนี้ กุศลเจตน์ ข้าหากตั้งเทียงหมั่นจักชี้ล่องทางธรรม
ขอแก่นขุนฝุ่งเทียวเดินสงสารให้ผ่านคลองความรู้

(พระปลัดเสงี่ยม อินฺโท (ยะโสธร), 2545: 1)

1.1.5) น้ำเสียง (Key) ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีเนื้อหาสาระความรู้ที่เน้นสั่งสอน และสั่งห้าม โดยน้ำเสียงในการสอนนั้นมีลักษณะของความเป็นกันเองแบบญาติพี่น้อง หรือคนในครอบครัว ภาษามีลักษณะกึ่งทางการ อ่านแล้วเข้าใจง่าย และมักใช้คำสำนวนแบบท้องถิ่นอีสาน ผสมผสานกับภาษาไทยมาตรฐาน กวีหรือผู้เขียนมักแทนตัวเองเป็น “พี่”, “เฮียม”, “เรียม” เพื่อสร้างศรัทธาความน่าเชื่อถือในการสอน ในขณะที่เดียวกันก็แสดงให้เห็นความใกล้ชิดแบบพี่สอนน้อง บางเรื่อง กวีหรือผู้เขียนใช้สรรพนามแทนตัวเองว่า “เฮา” เพื่อแสดงความรู้สึกเป็นพวกพ้องเดียวกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำกลอนสอนโลก (เปิดโลก) ที่มีการใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งเป็นเฮียมในการเล่าเรื่อง หลังจากไหว้ครูและบอกจุดประสงค์การแต่งแล้ว ซึ่งมีน้ำเสียงเชิงสั่งสอนและตักเตือนผู้อ่าน ตัวอย่างเช่น

บัดนี้เฮียมจักเดินสาส์นใช้คติเตือนต้อยตี๋ม ขอฝากสาวป่าวเชื้อให้หวน
ฮู้ฮู้คลอง ท่านเฮย สำหรับเลือกคู่ตัวตามแบบประเพณี ทั้งคติโบราณใหม่มาแกม
ซ่อน จักได้สรรหาไว้คนดีในโลก ไผผู้ยังบ่พอฮิวฮวนฮู้ต่อไป

(พระปลัดเสงี่ยม อินฺโท (ยะโสธร), 2545: 1-2)

วรรณกรรมบางเรื่องใช้สรรพนามแทนตัวเองเป็นผู้อาวุโสในเครือญาติ เช่น คำว่า “ลุง” แล้วใช้คำว่าหลานแทนผู้อ่าน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลาน สอนให้เลือกผู้หญิงที่ขยันทำงานและรอบคอบถ้าผู้หญิงที่ไม่รู้การบ้านขยันทำงานก็เหมือนผู้หญิงที่ไม่มีด้าย ผ้าชิ้นขาดดินมองยังไม่ก็ไม่งามตัวอย่างเช่น

ลุงหากตุ้มเหไว้
ญิงบ่มีเส้นด้าย
อย่าได้เมามัวมั่ว
ฝ้ายบ่มีค้ำย้าว

หลานเฮยจำจื่อ เอาถ้อน
ฝืนผ้าชิตขาดดิน
ค่านอนบู้ฮู้ตื่น หลานเฮย
ฝืนผ้าชิตหม่นหมอง

(ทอง กัมมะสุทฺธ, 2545: 8)

1.1.6) เครื่องมือ (Instrumentalities-I) การวิเคราะห์เครื่องมือการสื่อสารผู้วิจัย พิจารณาช่องทางการสื่อสาร และรูปแบบของถ้อยคำที่ใช้สื่อสาร พบว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานสื่อสารผ่านช่องทางหนังสือ (Book) ในที่นี้คือหนังสือที่ตีพิมพ์และวางจำหน่ายตามร้านหนังสือทั่วไป ซึ่งส่วนใหญ่จะจำหน่ายคลังนานาธรรม เนื่องจากตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์คลังนานาธรรม และมีการจำหน่ายผ่านช่องทางออนไลน์ตามเพจของคลังนานาธรรม และเพจเชิงพาณิชย์ทั่วไป รวมถึงบางส่วนมีการปริวรรตและตีพิมพ์เผยแพร่พร้อมจำหน่ายโดยสถาบันการศึกษาหรือสำนักวัฒนธรรม ส่วนรูปแบบของถ้อยคำที่สื่อสารนั้นเป็นตัวภาษาไทยมาตรฐานปัจจุบัน เช่น วรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ท้าวกำพร้าว้าคำสอน เทวดาสอนโลก แหน่น้ำนมแม่ นางวิชาษาแต่งงาน นิทานกระต่ายในวงพระจันทร์ นิทานท้าวนกคุ้ม นิยายสุภาสิตพอสอนลูก พระอินทร์ใช้ชาติ สิริจันโทวาทคำสอน สุภาสิตพอสอนลูก

นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมคำสอนบางส่วนที่มีการปริวรรตและเรียบเรียงจัดพิมพ์เป็นหนังสือ หรือแนบท้ายงานวิจัย โดยไม่ได้ผ่านระบบโรงพิมพ์ เช่น วรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมุณี ปริวรรตโดยพระอรียานูวัตร เขมจารีเถระ จัดพิมพ์เป็นบรรณาการสมโภชเนื่องในงานทำบุญฉลองอายุครบ 75 ปี ดร.พระอรียานูวัตร รองเจ้าคณะจังหวัดมหาสารคาม เจ้าอาวาสวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อปี พ.ศ.2533 วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน ปริวรรตโดยพระอรียานูวัตร เขมจารีเถระ ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม จัดพิมพ์โดยมูลนิธิอาเซียน อุบลัมภ์ เมื่อปี พ.ศ. 2513 วรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก ปริวรรตโดยพระครูสุเทพสารคุณ จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เฉลิมพระเกียรติในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี เมื่อปี พ.ศ. 2547 วรรณกรรมเรื่องอินทญาณสอนโลก ปริวรรตโดยพระพุทธิสารณี จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เฉลิมพระเกียรติในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี เมื่อปี พ.ศ. 2547 วรรณกรรมเรื่องพระอุปกุตผาบมาร ชำระโดยพระอรียานูวัตร เขมจารีเถระ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม จัดพิมพ์โดยมูลนิธิอาเซียน อุบลัมภ์ เมื่อปี พ.ศ.2513 วรรณกรรมเรื่องศรีสวัสดิ์วัด ปริวรรตโดยภูมิจิต เรื่องเทศภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ จัดพิมพ์โดยศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อปี พ.ศ. 2524

1.1.7) บรรทัดฐานในการปฏิสัมพันธ์และการตีความ (Norms-N) บรรทัดฐานในการปฏิสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนอีสานเป็นแบบทางเดียวโดยที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารไม่ได้พบหน้า ผู้ส่งสารหรือนักเขียนเมื่อส่งสารออกไปจะยังไม่ทราบปฏิกิริยาของผู้รับสารหรือผู้อ่านทันที แต่ส่งสารกันผ่านหนังสือวรรณกรรม ผู้ส่งสารเป็นผู้ที่มีความรู้ในการประกอบสร้างความรู้ขึ้นมามากกว่าผู้รับสาร ผู้รับสารจึงเป็นฝ่ายรับคำสอนและนำไปปฏิบัติตาม หรืออ่านแล้วเกิดพุทธปัญญาในที่สุด ส่วนบรรทัดฐานในการตีความนั้นหมายถึงความรู้ทางวัฒนธรรมที่กำกับการรับสาร ในกรณีของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ผู้รับสารตีความว่าสารที่ส่งมาในหนังสือเป็นความรู้ที่น่าเชื่อถือและน่าศรัทธาเพราะเขียน

โดยปราชญ์ชาวบ้านผู้สืบทอดแนวคิดของบรรพบุรุษ อีกทั้งวรรณกรรมบางเรื่องถูกเขียนขึ้นโดยพระภิกษุผู้เผยแพร่พุทธศาสนา สารที่เป็นคำสอนจึงมีพลังในการเปลี่ยนความคิดของผู้อ่าน รวมถึงสามารถสืบทอดแนวปฏิบัติอันดีงามมาสู่คนรุ่นหลังได้ในรูปแบบของวรรณกรรมคำสอน

1.1.8) ประเภทการสื่อสาร (Genres-G) ประเภทการสื่อสารของวรรณกรรมคำสอนอีสาน คือวรรณกรรมเพื่อให้ความรู้ คำแนะนำ และข้อคิดในการดำเนินชีวิตของคนท้องถิ่น มีลักษณะเฉพาะคือ

- เน้นการให้ความรู้หรือคำแนะนำเพื่อให้ดำรงชีวิตตามครรลองที่สังคมปรารถนา
- นำเสนอข้อคิด และคำแนะนำตามความเชื่อของบรรพบุรุษเพื่อสืบทอด

อุดมการณ์ท้องถิ่น

- ใช้ภาษาที่ผสมผสานระหว่างภาษาถิ่นอีสานและภาษาไทยมาตรฐานที่เข้าใจง่าย แต่โดดเด่นในความรู้สึกรักถิ่น

ดังจะเห็นได้จากการตั้งชื่อวรรณกรรมมักมีความว่าสอนอยู่ในชื่อเสมอ เช่น ลุงสอนหลาน คำสอนญาติโยมอีสาน หรือมีคำที่แสดงให้เห็นคติธรรม เช่น คำกลอนนักเทศน์ คำสอนญาติโยมอีสาน นานาปัญหา คำว่าสุภาชิตอีสาน ยอดผญาแก้ม ประชุมกลอนคติธรรม และคำที่แสดงถึงความเชื่อที่นำไปสู่การสอน เช่น บุญนำกรรมแต่ง โฉลกชายดีและชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว ผญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน และสู่ขวัญอีสานร่วมสมัย นอกจากนี้ยังมีการบอกวัตถุประสงค์การประพันธ์ไว้ตอนเริ่มเรื่อง หรือท้ายเรื่องเสมอ

จากการวิเคราะห์ตามแนวทางของเดลล์ ไฮม์ส์ (Hymes. 1962, 1964, 1974 อ้างถึงใน ศิริพร ภักดีผาสุข, 2553) ได้ภาพรวมขององค์ประกอบการสื่อสารในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่พอสรุปได้เป็นตารางดังนี้

ตาราง 2 ตารางแสดงองค์ประกอบการสื่อสารของวรรณกรรมคำสอนอีสาน

อักษรย่อ	องค์ประกอบ	วรรณกรรมคำสอนอีสาน
S	ฉาก	หนังสือวรรณกรรมคำสอนอีสาน
P	ผู้ร่วมการสื่อสาร	-ผู้ส่งสาร : กวี/นักเขียน -ผู้รับสาร : ผู้อ่าน
E	จุดมุ่งหมาย	-สั่งสอนแนวทางดำเนินชีวิตตามครรลองที่ถูกที่ควรให้แก่ผู้อ่าน -สืบทอดอุดมการณ์ท้องถิ่นของบรรพบุรุษ -แสดงให้เห็นพุทธปัญญาของผู้สอนที่สร้างสรรค์

ตาราง 2 (ต่อ)

อักษรย่อ	องค์ประกอบ	วรรณกรรมคำสอนอีสาน
E(ต่อ)	จุดมุ่งหมาย	ปัญหาที่มีประโยชน์ขึ้นมา -การยกระดับอัตลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นอีสานให้เป็นที่ประจักษ์
A	ลำดับกิจกรรม	-ทักทาย และบอกวัตถุประสงค์การแต่ง -เสนอแนะแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ -โน้มน้าวใจให้คล้อยตามเนื้อหาคำสอนและนำไปปฏิบัติ
K	น้ำเสียง	เป็นกันเองแบบเครือญาติ
I	เครื่องมือ	สื่อสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือ
N	บรรทัดฐานในการปฏิสัมพันธ์และการตีความ	การสื่อสารแบบทางเดียว และเป็นความรู้ที่นำเชื่อถือ และนำศรัทธา
G	ประเภทการสื่อสาร	วรรณกรรมเพื่อให้ความรู้

1.2) วิถีปฏิบัติทางวาทกรรมของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ในแง่ของกระบวนการผลิตและกระจายตัวบทนั้น วรรณกรรมคำสอนอีสานเขียนขึ้นโดยกวีหรือนักเขียนผู้มีความรู้และประสบการณ์เพื่อเผยแพร่ไปยังผู้อ่านโดยมีกลุ่มเป้าหมายหลักคือลูกหลานชาวอีสาน ซึ่งมีหลายกลุ่มและหลายสถานภาพทางสังคม หนังสือวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ตีพิมพ์ขึ้นใหม่โดยสำนักพิมพ์คลังนานาธรรมมีการจำหน่ายเพื่อจุดประสงค์เชิงพาณิชย์ แต่ยังคงคุณค่าในเชิงสืบทอดและอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น วรรณกรรมคำสอนอีสานจึงมีลักษณะเป็นวาทกรรมสาธารณะที่สามารถเข้าถึงกลุ่มผู้อ่านเป็นจำนวนมาก

ในแง่ของกระบวนการบริโภคและการตีความตัวบท ผู้อ่านรับสารทางเดียวโดยผ่านสื่อหนังสือวรรณกรรม แม้ผู้อ่านจะไม่ได้ปฏิสัมพันธ์กับผู้เขียนวรรณกรรมโดยตรง แต่การที่ผู้เขียนใช้น้ำเสียงแบบกันเองเชิงเครือญาติย่อมช่วยให้ลดระยะห่างในการส่งสารถึงผู้อ่านลงได้ นอกจากนี้ผู้อ่านที่มีความรู้และประสบการณ์น้อยกว่าผู้เขียนย่อมเชื่อถือศรัทธาในความรู้คำสอนกระทั่งนำไปเป็นแนวทางดำเนินชีวิตได้ในที่สุด

ผลการวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางวาทกรรมดังกล่าวข้างต้นจะเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจกระบวนการประกอบสร้างตัวบทและอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ซึ่งจะขอกกล่าวในประเด็นถัดไป

2) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะลำดับการวิเคราะห์เป็น 2 ขั้นตอน โดยขั้นแรกจะวิเคราะห์กลวิธีทางภาษาในการนำเสนออุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” จากนั้นจึงวิเคราะห์อุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” เพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

2.1) กลวิธีทางภาษาในการนำเสนออุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” กลวิธีทางภาษาในการนำเสนออุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน พอสรุปได้ ดังนี้

2.1.1) วาทกรรมจากอุปลักษณ์กับการใช้ทัศนภาวะ เป็นวาทกรรมนำเสนอภาพแทนของสิ่งหนึ่งโดยเน้นความหมายด้านลบเพื่อลดทอนด้านบวก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ในตอนที่กล่าวถึงนายทุนกับขุนศึกที่รวยล้นฟ้า แต่ก็ไม่พอลงทองทางกอบโกยเงิน ไม่เห็นใจคนจนต่ำต้อย การงานไม่ทำแต่มีความสุข ทำไมคนเราจึงแตกต่างกันอย่างนี้ มีลักษณะเป็นวาทกรรมนำเสนอภาพแทนคนรวย-คนจน โดยการเน้นด้านลบของคนรวยและลดทอนด้านบวกของคนรวย และใช้กลวิธีเพื่อผูกมัดหรือหลบเลี่ยง : การใช้ทัศนภาวะแบบการแสดงทัศนภาวะ High Modality โดยใช้คำว่า รวยล้นฟ้า กะบ่พอ โงยมาไว้ บ่เห็นใจ งานบ่ทำ และแท้น้อ เพื่อเน้นย้ำภาพลบของคนรวย เป็นการประกอบสร้างคำสอนที่เป็นความรู้ในเรื่องช่องว่างระหว่างฐานะของคนในสังคม ตัวอย่างเช่น

พวกหมู่ชาวมุขมเชื้อ	นายทุนขุนศึกใหญ่
รวยกะรวยล้นฟ้า	เงินหลายล้านกะบ่พอ
มีแต่โงยมาไว้	บ่เห็นใจคนต้อยต่ำ
งานบ่ทำมีแต่สุขอยู่ล้น	คนเฮนั่นนั้งต่างกัน แท้น้อ

(สำลี รักสุทธี, 2552: 249)

นอกจากนี้ยังมีการใช้วาทกรรมอุปลักษณ์กับการใช้ทัศนภาวะด้วยการนำเสนอสิ่งที่มีความหมายด้านลบเพื่อเพิ่มความหมายด้านบวก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปริศนานานาคำสอนที่มีการนำเสนอสีดำที่มีความหมายแทนบาปเปรียบเทียบกับเห็นสีขาวซึ่งมีความหมายแทนบุญ ทำให้บุญนั้นมีความสำคัญและมีความหมายยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น

“สิ่งใดถูกสีดำเปื้อน	เป็นขาวกาไปตลอด
บาดสีขาวปอดเปื้อน	บ่ดำป้อโพดว่างาม,เด”.
นี่คือคำพ่อแม่ชี้	บอกสีบาปกับสีบุญ
โทษกับคุณนรกสวรรค์	โลดต่างกันดินฟ้า

ไผ่ผู้ทาสี “ดำ” หม้อ รู้แล้วนอนว่าบาปแก่
 “ขาว” นั้นบุญเพียงแท้ แม่สีฝ้ายก้อบป่น งามแล้ว

(หลวงตาทองเพชร วีรธมโม, 2545: 24)

2.1.2) วาทกรรมวาทศิลป์อภิปจน์ คือการกล่าวเกินจริงเพื่อประกอบสร้างวาทศิลป์โน้มน้าวใจให้ผู้อ่านคล้อยตาม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องแหล่เทศน์ประชันกลอน ตอนแหล่เตือนคนทุกชั้น ที่กล่าวเกินจริงเพื่อประกอบสร้างวาทกรรมวาทศิลป์อภิปจน์เพื่อสอนให้รู้จักพิจารณาความผิดของตนเอง โดยอภิปจน์เรื่องของตัวเองว่าดีเป็นตดของตนเองว่าหอม ความผิดของตนเองถึงแม่ใหญ่เท่าภูเขาแต่มองเห็นริบหรี่ ส่วนความผิดของผู้อื่นนั้นแม่เล็กเท่าแมลง แต่ก็มิ่งว่าใหญ่เท่าภูเขา ตัวอย่างเช่น

พวกพ่อชั้นให้มองเบิ่งอนาคต ตั้งแต่ตดของโตกะว่า
 หอมพอแล้ว โทษของโตมีพอฆ่าทอภูเขาเลากามองเห็นพอลิบลี โทษผู้อื่นทอแมงหมี่
 ใหญ่ทอภูก้อนล้านแนวนั้นก็มากหลาย ถึงสิฐูปอย่างฮ้ายสิลีมล้ำยศิธรรม แนวนอก
 ดำในขาวพุทธองค์เพิ่นทรงชี้ มันทากดี ๆ แท้ภายในใสสะอาด

(พระอาจารย์สมศรี ฐานทตฺโต, 2544: 34)

วรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสานมีการใช้วาทกรรมวาทศิลป์อภิปจน์ ในตอนที่แสดงทัศนะเกี่ยวกับชวานาอยู่บ้านหากินปูกินหอยก็อ้วนพีได้ ถ้าไปซื้อของกินแม้จะกินลาบข้างก็ไม่ทำให้ชี้หอมได้ ตัวอย่างเช่น

พวกพี่น้องเขาอยู่บ้าน	นำท่งหากินปู
หาข้าวหอยเอามาแกง	อ่อมกินกะพีได้
ครั้นไปหลงหาซื้อ	เขากินคือเจ้าอ่อง
แม่ันทากว่าสิคู้ยลาบข้าง	ยามชี้กะบ่หอม-ดอกดี

(สำลี รักสุทธี, 2552: 240)

วาทกรรมดังกล่าวเป็นการประกอบสร้างความรู้คำสอนเรื่องการรู้จักพออยู่พอกิน ไม่ควรอยากได้อะไรเกินของกินตัว โดยกล่าวอภิปจน์คำว่า ลาบข้าง เพื่อแสดงให้เห็นถึงอาหารพิเศษ แต่เมื่อรับประทานลงท้องขับถ่ายออกมาก็เป็นอุจจาระที่ไม่ได้หอมขึ้นมาได้ ดังนั้นควรรู้จักพออยู่พอกิน

ซึ่งสวนกระแสกับสังคมอีสานปัจจุบันที่คนส่วนใหญ่มักวิ่งเข้าหาความเจริญ เป็นสังคมแห่งการบริโภค นิยมที่เมื่อว่างจากการทำงานก็ต่างพากันออกหาของกินอร่อยราคาแพงตามห้างสรรพสินค้า

2.1.3) วาทกรรมประกอบสร้างอัตลักษณ์คนอีสาน คือการประกอบสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับคนอีสานจากการประกอบสร้างอัตลักษณ์ ซึ่งวาทกรรมชุดความคิดอัตลักษณ์คนอีสานที่เด่นชัดในวรรณกรรมคำสอนคือ “รู้คุณค่าของการทำมาหากิน แม้จะทุกข์ยากแต่มีศีลธรรม” ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปริศนานานาคำสอน ที่สอนให้ขยันทำมาหากิน อย่าขี้เกียจทำนา ตัวอย่างเช่น

โก่งหลังใส่แผ่นฟ้า	ก้มหน้าใส่ผืนดิน
พลุทรัพย์สิ้นบ่อดตาย	หลากหลายด้วยของใช้แท้แล้ว
เพิ่นให้ทำงานสร้าง	โก่งสันหลังให้ฟ้าผ่อ
บ่ขี้เกียจขี้คร้าน	ชีพานพ้อทรัพย์สิ้น
ก้มหน้าใส่แผ่นดินนั้น	อย่าแหงนหน้าการนา
พาให้มีอาหารหลัก	บ่ยากจนตะผองม้วย แท้แล้ว

(หลวงตาทองเพชร วีระมโม, 2545: 43)

ในวรรณกรรมเรื่องผญา ปริศญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสานมีลักษณะเป็นวาทกรรมเชิงวิพากษ์ว่าการที่เป็นคนจนคนทุกข์ยาก ถูกเอารัดเอาเปรียบจากคนรวยหรือคนที่มีอำนาจไม่ได้หมายความว่าความเป็นคนของคนอีสานจะลดน้อยค่าลง ดังปรากฏในตอนที่ว่าหากษัตริย์คนรวยและคนมีอำนาจก็ได้แต่สอนแต่พูดดีแต่ทำไม่ได้ ความทุกข์เพราะไม่มีเสื้อผ้าพอกัน แต่ทุกข์ไม่มีข้าวกินนี่เกินทน ตัวอย่างเช่น

ผู้เพิ่นมีเงินล้าน	กับคนมีอำนาจ
สนุกสอนเอาแต่แก้	เฮ็ดนำได้เข้าบ่เฮา
ทุกข์บ่มีแพผ้า	อดอายเอาพ้อได้อยู่
ทุกข์บ่มีข้าวอยู่ท้อง	ยอมแก้สินนุ่งชาย

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 236)

วาทกรรมดังกล่าวนำไปสู่การประกอบสร้างความรู้คำสอนในเรื่องการรู้จักทำมาหากิน และรู้จักประพฤติตนให้อยู่ในศีลธรรม แม้ว่าปัจจุบันคนส่วนใหญ่จะมุ่งหากินทางลัด และอยู่ห่างไกลศีลธรรม แต่วาทกรรมนี้ก็ใช่ว่าจะเป็นอีกหนึ่งอุดมการณ์ในวรรณกรรมคำสอนของอีสานที่พยายาม

ประกอบสร้างสังคมอีสาน เช่นเดียวกับวาทกรรมอื่น ๆ ในวรรณกรรมคำสอนของอีสานอีกหลายเรื่องที่ยังไม่ได้กล่าวถึงในที่นี้

2.1.4) วาทกรรมดรชนิบั๋งซื่อตลักข์เพศสภาพ ซึ่งมีลักษณะเป็นดรชนิบั๋งซื่อตลักข์เพศสภาพโดยตรง โดยผู้หญิงมักจะถูกมองว่าเป็นเพศที่แสดงพฤติกรรมไม่ดีไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องยาบสงวนักเทศน์ ในตอนยาบสงวนเรื่องผู้สาวที่กล่าวถึงผู้แส คือผู้หญิงที่มีพฤติกรรมเจ้าชู้ ตัวอย่างเช่น

ฟังเจ้าฟังสาวผู้แส สาวนั้นมีหลายแง่ สาวชั่วสาวดี มีฮอดสาว
อปรีย์เล่นนำชายชู้ สาวบู้หัวเหินป็นตาย สาวบู้จักอายุไปไล่ไปได้ แปลว่าสาวบ้า
ใบ้หีนะกาลี สาวบ่มีสมบัติผู้ใหญ่ สาวซี้ไก่อ้อยบั้นพันแบ่มมีมมีแจมนปานหมาก
ค่าง สาวหากมีหลายอย่างสาวเก้สาวเก เกิดมาให้เขาเอเสียวสาวเปล่า ๆ

(น้อย ผิวนัน และพิมพ์ หนองสุธรรม, 2549: 39)

วรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน สรรพนามที่เป็นดรชนิบั๋งซื่อตลักข์ความเป็นเพศหญิงในผญาร่วมสมัยตอนที่กล่าวถึงผู้หญิงสูงวัย หรือสาวแก่ ก็ยังรักสวยรักงามหากู้ยืมเงินมาแต่งตัวเพื่ออวดรำอวดรวย ซึ่งก็มีน้ำเสียงที่ไม่ส่งเสริมให้ทำพฤติกรรมเช่นนั้น เนื้อความโดยรวมแสดงลักษณะผู้หญิงไม่ดี โดยคำที่เป็นดรชนิบั๋งซื่อตลักข์เพศหญิง ได้แก่ คำว่า “ซุมสาวเผ่า” และคำว่า “ยาย” แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงเป็นเพศที่ ชอบแต่งตัว และนิยมวัตถุ ตัวอย่างเช่น

ตกลมัยซุมสาวเผ่า	เสริมสวยโตหาสร้อยใส่
ไผกะมักอ้างว่าโก้	ลิมโตซั่วว่าแต่สวย
เงินบ่มีไปหากู้	ยืมเขามาเป็นเงินดอก
เลยซิทุกข์คอบอยากโก้	ขายหน้าเข้าบ่ยาย

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 254)

ผู้หญิงจึงถูกจัดให้เป็นเพศที่รักสวยรักงาม แม้อายุจะมากแล้วก็ยังต้องกู้หนี้ยืมสินมาแต่งตัวอวดชาวบ้าน นอกจากนี้ยังปรากฏคำขยายนามที่บ่งชี้เพศหญิง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ในตอนที่พูดถึงว่าเป็นหนี้สินแบบเศรษฐกิจผ่อน เพราะไม่รู้จักประมาณตน แม้จะไม่ได้ระบุชัดเจนว่าเป็นครูผู้หญิงหรือผู้ชาย แต่การใช้คำขยายนกริยาว่า “เฮ็ดอี้ยบ่ประมาณ” ว่า “ดีดี” ก็เป็นคำบ่งชี้เพศหญิง ตัวอย่างเช่น

ครูบางคนคงเป็นหนี้	หย่อนของเซ็นของสิ่ง
เฮ็ดอีหย่งบ่ประมาณดีดี	จ้งเป็นหนืออยู่บ่เขา
เถิงสิ้นเดือนนั่งเศร้า	ไก่อเหงากะบ่ท่อ
บ่มีจิตคิดสร้าง	งานค่างท่อภู นั้นแหล้ว

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 235)

2.1.5) วาทกรรมเพศสภาพกับลีลาการใช้ภาษา เพศหญิงและเพศชายมีวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกันอันมาจากแนวคิดเรื่อง “The Two Cultures Model” ที่ว่าแบบแผนพฤติกรรมของผู้หญิงและผู้ชายนั้นแตกต่างกันราวกับมาจากต่างวัฒนธรรม สภาพกายภาพผู้หญิงต้องเป็นฝ่ายตั้งครุภักและให้หมอบุตรส่งผลให้ผู้หญิงต้องดูแลครัวเรือน ส่วนการประกอบอาชีพนอกครัวเรือนเป็นหน้าที่ของผู้ชาย (ศิริพร ภัคดีผาสุข, 2561: 158) สอดคล้องกับแนวคิดของปราณี วงษ์เทศ (2559: 29) ที่ว่าแม้ว่าการที่ผู้หญิงจะต้องให้กำเนิดบุตรและเลี้ยงดูเด็กดูเหมือนจะไม่ได้ก่อให้เกิดเงื่อนไขใด ๆ ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่แสดงความแตกต่างที่ง่ายที่สุดในการแบ่งแรงงานของผู้ใหญ่ในสังคมมนุษย์ทั่วไป มูลเหตุที่ผู้หญิงต้องกลายมาเป็นผู้หมกมุ่นอยู่กับกิจกรรมในบ้านก็เนื่องมาจากการที่ต้องรับบทบาทเป็นแม่ และต้องถูกกีดกันออกจากกิจกรรมด้านเศรษฐกิจการเมือง

ในวรรณกรรมคำสอนของอีสานหลายเรื่องมีการกล่าวถึงบทบาทหน้าที่สำคัญของผู้หญิงในอดีตว่าต้องใส่ใจงานบ้าน และทอผ้าใช้เอง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผะพญา ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง ที่กล่าวถึงผู้หญิงไม่ดีลักษณะหนึ่งคือผู้หญิงที่ขี้เกียจในการทอหูกทอไหม ดีแต่เที่ยวหยิบยืมเสื้อผ้าราคาแพงของคนอื่นมาแต่ง หน้าซำยังคุดโธ้อวดยกยอตนเอง ว่าดีกว่าคนอื่น ๆ ผู้หญิงเช่นนี้เรียกว่า “หญิงนักเลงเจ้าชู้” การบ้านการเรือนไม่สนใจคิดแต่เรื่องเพศสัมพันธ์อย่างเดียว ตัวอย่างเช่น

ยิงได้ฮู้ซี้ค้ำน ตำหูกทอไหม ได้แต่ยืมผืนแพง เพิ่นมาทงเอ้
ซำยังคุดสะหวาเว้าจาสูง พันเพิ่น ยังเล่าเฮ็ดยี้ดยี้ยืมเอ้อวดโต
อันนั้นเพิ่นว่ายิงเลงซู้ ทางเฮือนดิมันบ่อ่าวเถิงแล้ว มีแต่คืดค้อยค้อย
คะนึ่งแท้บ่อนเดียว

(บุญเกิด พิมพัรเมธากุล, 2544: 125)

ในขณะที่ผู้ชายมีหน้าที่ในพื้นที่นอกบ้าน ดังนั้นเนื้อหาการสอนผู้ชายจึงมักสอนให้ขยันทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานไร่งานนา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง ประมวลโคลงโดยคำเภาของนักเทศน์พร้อมปัญหาโลกธรรม ที่กล่าวถึงผู้ชายที่ดีที่เรียกว่าภิชาตบุตร เคารพพ่อแม่อยู่ในศีลธรรม ต้องมีสติปัญญาดี มีความรู้ความสามารถ และมีความฉลาดในการทำงาน ตัวอย่างเช่น

ผู้ชาย ได้แก่ผู้ชายที่ดี ที่เรียกว่าภิชาตบุตร เคารพพ่อแม่อยู่ใน
ศีลธรรม มีสติปัญญาความสามารถ เฉลียวฉลาดในกิจการงานทั้งปวง
(โอภาส ไพโรจน์-มัญญ เตชบุณโย และส. พูลศักดิ์ เกษมศิลป์, 2548: 18)

2.1.6) การประกอบสร้างอัตลักษณ์และอุดมการณ์เพศสภาพ การที่ผู้หญิงและผู้ชายยอมรับนิยามความหมายของ “ความเป็นหญิง” และ “ความเป็นชาย” รวมทั้งประพฤติตนหรือแสดงบทบาทให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์เพศสภาพเป็นผลมาจากวาทกรรมที่มีอิทธิพลในแต่ละสังคมวัฒนธรรมแต่ละยุคสมัย ซึ่งในสังคมไทยมีวาทกรรมว่าด้วยอัตลักษณ์เพศสภาพที่พึงประสงค์นั้นมีมาแต่สมัยอดีต และมีอุดมการณ์ว่าด้วยอัตลักษณ์เพศสภาพที่กำหนดพฤติกรรมของของผู้หญิง (ศิริพร ภักดี ผาสุข, 2561: 160-161) ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ที่มีการประกอบสร้างวาทกรรมความเป็นผู้หญิงที่พึงปรารถนา คือ “งามจากภายใน” โดยนำเสนอจากลักษณะของผู้หญิงไม่ดีที่เอาแต่แต่งตัวแต่งหน้าทาปาก ซึ่งวาทกรรมนี้พยายามวิพากษ์และนำเสนอความงามที่แท้จริงของผู้หญิงว่าไม่ได้มาจากการแต่งหน้าตาทาปาก เพราะเมื่อไม่มีเครื่องสำอางก็อาจไม่สวยก็ได้ ความสวยงามจะมาจากธาตุแท้ หรือความงามที่มาจากความดีภายในมากกว่า ตัวอย่างเช่น

ผู้สาวสวยงามทางหน้า	กับเลาคิงคอบเพิ่นแต่ง
ปัดขึ้นเบ็งเด้อพิน้อง	ชี้หมิ่นหม้อแมน่บ่ปาน
อันนี้แหะเป็นธาตุแท้	คนมีแมน่สมันเกอ
อย่าหลับตาตีกันเด้อ	และบ่ควรไปหลงย่อง

(สำลี รักสุทธี, 2552: 245)

อีกทั้งยังประกอบสร้างอัตลักษณ์ผู้หญิงไม่ดีด้วยวาทกรรม “ผู้หญิงกับการแสวงหาความสุขทางเพศ” โดยยึดเยียดเรื่องทางเพศมาให้ผู้หญิง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ในตอนที่กล่าวถึงผู้หญิงเป็นเพศที่ยู่เกี่ยวกับกิเลส ตัณหาจนต้องติดเชื้อเฮดส์ และท้องไม่มีพ่อ ตัวอย่างเช่น

สาวสิบสามปีขึ้น	มานทางลูกขาดพ่อ
แม่เป็นโรคเอดส์ซ้ำ	หลานน้อยแม่ใหญ่ใจม
อีกปโตนจักเห็นแท้	ความจริงบ่ได้คู่
กิเลสขอพวกพี่น้อง	มันรุมล้างโลกหมู่เฮา

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 245)

นอกจากนี้ วาทกรรม “การรักนวลสงวนตัวของผู้หญิง” ยังประกอบสร้างอุดมการณ์ แข่งขันให้ผู้หญิงตกเป็นเบี้ยล่างของผู้ชายอย่างไรทางเลือก โดยอ้างอิงเหตุผลว่าผู้หญิงที่ผ่านการมีสามีมาแล้ว ลูกเกิดมาไม่รู้จะเรียกใครเป็นพ่อ ชายที่ได้ที่หลังคิดว่าได้เมียโสดปลอดภัย หากผู้หญิงไม่รักนวลสงวนตัวก็อาจเกิดข้อผิดพลาดในชีวิต ซึ่งนี่เป็นเพียงการประกอบสร้างอุดมการณ์ความเป็นผู้หญิงที่สังคมปรารถนา โดยที่ในความเป็นจริงความผิดพลาด หรือการตัดสินใจผิดพลาดก็อาจจะเกิดขึ้น และอาจไม่ได้เกิดขึ้นเพราะผู้หญิงไม่รักนวลสงวนตัวก็เป็นได้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเรื่องผญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ตัวอย่างเช่น

จักลีให้ผู้ลูกนั้นเอ็น	ว่าอีพ้อคือไผ
เต็มทีหลายเด่นนางเอย	จ่ายตีแท้นอกัน
ผู้ว่าผิวเอาลุนเขาพี	เสียสินตองหกเจ็ดหมื่น
คิดว่าเมียโตปอดอ้อยส้อย	เขาหล่อยอกกว่าโกน

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 250)

2.1.7) วาทกรรมผู้หญิงกับอัตลักษณ์ทางศาสนา เนื่องจากคนอีสานมีความใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา ในวรรณกรรมคำสอนของอีสานจึงมีเนื้อหาคำสอนที่เชื่อมโยงกับพุทธศาสนา รวมถึงการสอนผู้หญิง ก็มักจะอ้างอิงถึงหลักธรรมคำสอน และความเชื่อทางศาสนา วาทกรรมเกี่ยวกับผู้หญิงจึงประกอบสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาอย่างเด่นชัด ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผะพญา ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง ในตอนที่กล่าวถึงหญิงที่รูปร่างหน้าตาไม่สวย แต่ถ้าประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วจะช่วยให้เป็นคนงามได้ เช่นเดียวกับผู้ชายถึงรูปจะหล่อแต่วิชาความรู้เท่านั้นจะช่วยให้ชีวิตรุ่งเรือง ตัวอย่างเช่น

ยิงฮูปฮ้าย คองวัดพางาม ชายฮูปงาม วิชาพาส่อง

(บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, 2544: 125)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ทางศาสนาที่สะท้อนผ่านเนื้อหาคำสอนเกี่ยวกับผู้หญิงไม่ดี ดังพุทธศาสนสุภาษิตบทที่ว่า "อิตถิ มลฺง พรหมจรรย์สสะ" มีการอธิบายไว้ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค อุปปถสูตรที่ 8 ว่าด้วยทางผิด ในหน้าที่ 71 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539: 71) อธิบายความหมายของพุทธศาสนสุภาษิตบทที่ว่า "สตรีเป็นมลทินแห่งพรหมจรรย์" เมื่อกล่าวถึง คำว่า "อิตถิ" หรือ "ผู้หญิง" จึงมีนัยยะแฝงเร้นที่น้อมเอโนไปในทางไม่ดี เพราะในพระไตรปิฎกนั้นบัญญัติไว้เช่นนั้น แม้พระพุทเจ้าจะไม่ได้มีเจตนาจะตำหนิสตรีเพศ เพียงแต่พระองค์ต้องการเตือนให้ผู้อยู่ในสมณเพศระมัดระวังการวางตนเมื่ออยู่กับสตรี แสดงให้เห็นว่าในพื้นที่ของศาสนาผู้หญิงก็ถูกทำให้เป็นเพศรอง และเป็นต้นเหตุแห่งกิเลส รวมถึงเป็นมลทินต่อการรักษาพรหมจรรย์ เมื่อต้องสอนผู้หญิง หรือผู้ชายให้ทราบถึงลักษณะของผู้หญิงไม่ดีจึงต้องมีการอ้างอิงถึงแนวคิดทางพุทธศาสนา เพราะนับเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของคนอีสานที่แฝงฝังอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิต ดังนั้น ในวรรณกรรมคำสอนจึงมักมีวาทกรรมผู้หญิงที่สัมพันธ์สอดคล้องกับอัตลักษณ์ทางศาสนา

2.2) อุดมการณ์ "ความเป็นอีสาน" ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้สังเคราะห์อุดมการณ์ "ความเป็นอีสาน" มาจากกลวิธีทางภาษาในการนำเสนออุดมการณ์ "ความเป็นอีสาน" ซึ่งแสดงให้เห็นอุดมการณ์ "ความเป็นอีสาน" 2 ประเด็นใหญ่ ดังนี้

2.2.1) อุดมการณ์หลักเกี่ยวกับ "ความเป็นอีสาน" อุดมการณ์หลักเกี่ยวกับ "ความเป็นอีสาน" ในวรรณกรรมอีสาน ประกอบด้วย 2 อุดมการณ์ ดังนี้

-*อุดมการณ์ความเท่าเทียม* โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเท่าเทียมกันด้านเศรษฐกิจและสังคม ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมคำสอนอีสานมีการนำเสนอเนื้อหาคำสอนในแง่ของความเหลื่อมล้ำในสังคมระหว่างคนรวยกับคนจน คนอีสานกับนักการเมืองผู้มีอำนาจประเทศ วาทกรรมการประกอบสร้างคำสอนเหล่านี้จึงมีอุดมการณ์ของการแสวงหาความเท่าเทียมแฝงอยู่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง พระยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง ในคำสอนตอนที่สอนว่า ฝนที่ตกลงมาอย่างหนัก ให้เอาไผมารองน้ำฝน ไผ่ใหญ่ได้น้ำฝนเต็มไหจนล้นแล้วล้นอีก ส่วนไผ่เล็กนำฝนกลับไม่เต็ม แสดงให้เห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติมีอย่างล้นเหลือ แต่เนื่องจากการแบ่งปันที่เป็นธรรม คนที่ร่ำรวยอยู่แล้ววันจะรวยยิ่ง ๆ ขึ้นไป ส่วนคนจนก็วันจะจนลง เข้าทำนองระบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ตัวอย่างเช่น

ฝนตกมาจั้น ๆ ไผ่เอามาต่งไหใหญ่ล้น ไผ่น้อยหากบ่เต็ม

(บุญเกิด พิมพ์วรมงคล, 2544: 251)

คำสอนที่แสดงให้เห็นความไม่เท่าเทียม และแสดงอุดมการณ์ความเท่าเทียมให้เห็น ในวรรณกรรมเรื่องพะทยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง ยังปรากฏในตอน ที่สอนว่ายามจนไม่มีคนยกย่องว่าเราดี แต่ถ้าเรามั่งมีคนเขาจะพากันยกย่อง พี่น้องลุงป้าจึงจะยอมรับ ว่าเป็นหลาน ตัวอย่างเช่น

ทุกเพิ่นบ่ว่าดี มีเพิ่นจั่งว่าพี่น้องลุงป้าจั่งว่าหลาน

(บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, 2544: 250)

คำสอนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญที่ จะทำให้ได้รับการยอมรับจากคนในสังคม และนำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันในสังคมซึ่งกลายเป็นวาท กรรมความเท่าเทียมเป็นอุดมการณ์หลักที่ประกอบสร้างสังคมของคนอีสาน

-อุดมการณ์ความพอเพียง อุดมการณ์ความพอเพียงเป็นอุดมการณ์หลักอีก อุดมการณ์หนึ่งของคนอีสาน ซึ่งแฝงฝังอยู่ในคำสอนหลายตอนเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันชีวิตให้แก่ลูกหลาน ชาวอีสานไม่ให้วิ่งตามกระแสทุนนิยมและวัตถุนิยม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปริศนานานาคำสอน ที่สอนให้รู้จักความสันโดษและความพอเพียง ซึ่งไม่ใช่การวิ่งตามกระแสหรือคนรวย แต่เป็นการรู้จัก พอใจสิ่งที่ตัวเองมี ตัวอย่างเช่น

สันโดษนั้นบ่ใช่ดีน	ยินดีอมท่านผู้รวยหลาย
มีสำโตก้อตามมัน	สันโดษจริงตัวแท้, หละ
ให้พอใจตามหาได้	หรือมีอยู่ตามปะสา
มันมีมาเพียงใด	ก้อให้กินแต่เพียงนั้น สันโดษแล้ว

(หลวงตาทองเพชร วีระธมโม, 2545: 31-32)

นอกจากนี้ยังพบวาทกรรมคำสอนหลายตอนที่กล่าวสอนเรื่องความพอเพียง และเป็นวาทกรรมความพอเพียง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผลญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่า ของชาวอีสาน (สำลี รักสุทธี, 2552) ได้แก่ “ทุกข์บ่มีข้าวอยู่ท้อง ยอมแก้มสินุ่นงาย”, “เงินบ่มีไปหาภู่ ยืมเขามาเป็นเงินดอก”, “ครูบางคนคงเป็นหนี้ หย่อนของเข็นของสิ่ง” ซึ่งวาทกรรมความพอเพียง นับเป็นอุดมการณ์หลักที่ประกอบสร้างสังคมของคนอีสาน เช่นเดียวกับวาทกรรมความเท่าเทียมที่ มักจะนำมากล่าวสอนในวรรณกรรมคำสอน

2.2.2) อุดมการณ์รองเกี่ยวกับ “ความเป็นอีสาน” อุดมการณ์รองเกี่ยวกับ “ความเป็นอีสาน” ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่เห็นได้เด่นชัด คืออุดมการณ์ผู้หญิงเป็นเพศ

รองในสังคมปีตาธิปไตย ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานหลายเรื่องที่มีกมุงเน้นสอนให้ผู้หญิง ปฏิบัติตนตามครรลองที่สังคมปรารถนาทำให้ผู้หญิงตกเป็นเหยื่อจากผู้ชาย โดยถูกจำกัดให้อยู่แต่ พื้นที่ในบ้าน และคอยปฏิบัติรับใช้ผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นการรักนวลสงวนตัว หรือการเป็นแม่บ้านแม่เรือน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผะพญา ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง (บุญเกิด พิมพ์รวมธากุล, 2544) ตัวอย่างเช่นคำสอนที่กล่าวว่า “ผู้สาวสวยงามทางหน้า กับเลาคิงคอบเพิ่น แต่่ง” “สาวลีสสามปีซิ่น มานทางลูกขาดพ่อ” “ยิงได้ฮู้ซี้ค้ำน ตำหูกทอไหม ได้แต่ยมผีนแพง เพิ่นมาทาง เอ้ ซ้ายยังคุษะหาเว้าจาสูง พันเพิ่น” ซึ่งอุดมการณ์ผู้หญิงคือเพชรองในสังคมปีตาธิปไตยนี้ประกอบ สร้างสังคมท้องถิ่นอีสานหยั่งรากลึกมาถึงทุกวันนี้

3) วิถีปฏิบัติทางสังคมของวาทกรรม “ความเป็นอีสาน” ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ วิถีปฏิบัติทางสังคมวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับ “ความเป็นอีสาน” และอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ในวรรณกรรมคำสอนอีสานกับความพยายามครอบงำ เพื่อให้ทราบถึงวิถีปฏิบัติทางสังคมของวาทกรรม “ความเป็นอีสาน” ที่มาจากวรรณกรรมคำสอนอีสาน ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

3.1) วิถีปฏิบัติทางสังคมวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับ “ความเป็นอีสาน” ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะลำดับขั้นตอนการวิเคราะห์เป็น 3 ขั้นตอน คือ ศึกษาอนิจลักษณ์อีสานใหม่ในสังคมไทย ซึ่งเป็นหัวใจของการศึกษาวิถีชีวิตของชาวอีสานในยุคสมัยใหม่เพื่อให้ทราบถึงวิถีปฏิบัติทางสังคม วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับ “ความเป็นอีสาน” เป็นเบื้องต้น จากนั้นศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นอีสานใหม่” ในสังคมไทยที่เกิดขึ้นในยุคสมัยอีสานใหม่ และศึกษาอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ในวรรณกรรมคำสอนอีสานกับความพยายามครอบงำ ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

3.1.1) อนิจลักษณ์อีสานใหม่ในสังคมไทย ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะศึกษาอนิจลักษณ์อีสานใหม่ในสังคมไทย ซึ่งอีสานใหม่ หมายถึงวิถีชุมชนที่เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างเข้มข้นนับจาก สงครามเย็นยุติลง หรือนับจากทศวรรษที่ 1980 (ตั้งแต่ พ.ศ. 2523) เป็นต้นมา (พัฒนา กิตติอาษา, 2557: 143) ดังนั้น เมื่อภาคอีสานมีการปรับเปลี่ยนจากอีสานเก่าไปสู่อีสานใหม่ วิถีชีวิตของผู้คนย่อม เปลี่ยนไป การสะท้อนปัญหาในวรรณกรรมคำสอน หรือเนื้อหาคำสอนก็เปลี่ยนตามไปด้วย เมื่อเนื้อหา คำสอนเปลี่ยนไป พฤติกรรมของคนท้องถิ่นก็ย่อมมีการปรับเปลี่ยนตามกรอบที่ถูกเขียนขึ้นใน วรรณกรรมคำสอน ซึ่งการศึกษาให้เห็นการปรับเปลี่ยนหรือความเลื่อนไหลของผู้คนท้องถิ่นที่ จำเป็นต้องมีความเข้าใจวิถีชีวิตชุมชน หรือที่เรียกว่าอนิจลักษณ์

พัฒนา กิตติอาษา (2557: 144) อธิบายว่า อนิจลักษณ์ หมายถึง ชีวิตชุมชนที่ เปรียบเสมือนเรือนกายมนุษย์ที่ต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การศึกษาเรื่องอนิจ ลักษณ์อีสานใหม่เป็นหัวใจของวิถีอีสานใหม่ซึ่งพัฒนาจากแรงผลักดันและเงื่อนไขปัจจัยภายใน อนิจ ลักษณ์หลายประการนำไปสู่วิถีชีวิตอีสานใหม่ที่มีความหมายใหม่ ความรู้สึกใหม่ จินตนาการใหม่และ ความมั่นใจในอัตลักษณ์ใหม่ กระทั่งนำไปสู่การเห็นคุณค่าตัวตน และสร้างความเข้าใจใหม่ให้แก่คนต่าง

ถึนว่าคนอีสานมิได้ โง่ จน เจ็บ ล้าหลัง และด้อยพัฒนาตามมายาภาพที่ถูกสร้างขึ้นในภูมิภาคที่แห่ง แล้งกันดาร (สุกรี สมอนา, 2559: 96) ทว่าอีสานใหม่ที่กำลังดำเนินอยู่นี้กลับดำรงไว้ซึ่งความฉลาดใน การปรับตัว และเปลี่ยนแปลงตามบททดสอบชีวิตได้อย่างทำทนายยุคสมัย อนิจลักษณะอีสานใหม่มี ทั้งหมด 11 ประการ ได้แก่ ความหมายใหม่ของภูมิภาค การขยายตัวของสาธารณูปโภคใหม่ โครงสร้าง ประชากรใหม่ การขยายตัวของเมืองใหม่โดยเฉพาะเมืองศูนย์กลางและเมืองชายแดน การขยายตัวของ การบริการต่าง ๆ จากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เกษตรกรรมใหม่ การย้ายถิ่นแรงงาน การ แต่งงานข้ามชาติข้ามวัฒนธรรม สื่อมวลชนวัฒนธรรมสมัยนิยม และอัตลักษณ์ทางสังคม (พัฒนา กิตติ อาษา, 2557: 144) ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ท่อนิจลักษณะอีสานใหม่ดังกล่าวข้างต้นมาเป็นกรอบในการ วิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงไปสู่วิถีปฏิบัติทางสังคมวัฒนธรรมสังคม อีสาน ดังจะอธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ตามแนวคิด “ความเป็นอีสานใหม่” ในประเด็นต่อไปนี้

3.1.2) แนวคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นอีสานใหม่” ในสังคมไทย จากการสังเคราะห์ ท่อนิจลักษณะอีสานใหม่ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน พบว่ามีแนวคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นอีสานใหม่” ในสังคมไทย ดังนี้

อีสานใหม่ภายใต้รัฐไทย จากหนังสือของเบเนดิก แอนเดอร์สันชื่อ Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1983 และพิมพ์อีกหลายครั้งในปีต่อมา เป็นหนังสือที่อธิบายว่าชาติเป็นชุมชนจินตกรรม ไม่ได้มี อยู่จริง เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมืองของชนชั้นปกครอง วาทกรรมการสร้างคน อื่นให้กลายเป็นไทยเห็นชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งทรงเปลี่ยนแปลงชื่อมณฑลการปกครอง เทศาภิบาลที่มีคำว่าลาวในปี พ.ศ.2442 มณฑลลาวเฉียงเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ และ มณฑลลาวท้าวเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ต่อมาเปลี่ยนเป็นมณฑลอีสาน และเปลี่ยน ชื่ออีกเป็นมณฑลอุบลตามลำดับ เนื่องจากคำว่า “ลาว” ทำให้พระองค์ทรงเกรงว่าคนในพื้นที่บริเวณ นั้นจะเข้ากับฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งไทยมีปัญหาการเสียดินแดนอยู่ในขณะนั้น สุจิตต์ วงศ์เทศ (2549) อธิบาย ในหนังสือ “ชื่อบ้านนามเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ” ว่าในปีเดียวกัน ทางราชการประกาศให้เลิกคำ เรียกว่า “ลาว” คนลาวและคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นถูกกำหนดให้เรียกว่าชาติไทยในบังคับของสยาม และ ยิ่งถูกย้าให้เป็นคนไทยอีกครั้งเมื่อรัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ.2475) เปลี่ยนชื่อ ประเทศสยามเป็นประเทศไทยเมื่อ พ.ศ.2482 คนทุกชาติพันธุ์ในประเทศไทยต้องเป็นคนไทย สะท้อน ให้เห็นอิทธิพลของรัฐชาติ (ณรงค์ อาจสมิต, 2555: 60)

ความเป็นรัฐชาติดังกล่าวส่งอิทธิพลสำคัญต่ออัตลักษณ์ความเป็นไทยผ่านคำ ว่า “ไทย” แม้กวีจะใช้คำสรรพนามเชิงเครือญาติ เช่น พี่น้อง หรือคำเรียกกลุ่มที่มีคำว่า “อีสาน” หรือ “อีสานเชื้อหมุ่เฮา” แต่ก็มักจะมี คำว่า “ไทย” หรือ “ไทยอีสาน” เพื่อสื่อให้เห็นว่าเป็นกลุ่มคนอีสานที่ อยู่ภายใต้รัฐชาติไทย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำสอนญาติโยมอีสาน ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ฟังเด้อพวกพี่น้องท้องถิ่น**ไทยอีสาน** ฟังคำสอนกลอนโบราณ
 หมูอีสานให้ฟังไว้**ไทยอีสาน**ชาวบ้านภูมิสถานเขตด่าน ตลอดเหม็ดสู่บ้านอีสานเชื้อ
 หมูเฮา ทุกคำเข้าให้คอยนั่งฟังกลอน เถียงยานอนให้อ้าฮอนดูบ้าง ฉั้นจักกลางทางให้
ไทยอีสานเที่ยวท่อง ตางให้ฝูงพี่น้องอีสานเชื้อได้อ้าฮอน

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 1)

นอกจากนี้ วรรณกรรมคำสอนบางเรื่องยังมีการใช้สรรพนามว่า “เฮา” เพื่อสื่อถึงความเป็นคนอีสานของหลายแห่ง แต่ก็มักจะมีคำว่า “ไทย” รวมอยู่ด้วยเพื่อสื่อว่าคนอีสานก็เป็นคนไทยภายใต้รัฐชาติไทย และเป็นการสร้างความหมายใหม่ที่มีความเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชนภายใต้เอกภาพความเป็นไทย ดังในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ตอนที่วิสอนเรื่องความสามัคคีมีเนื้อหาน้อมนำให้คนในสังคมเคารพกฎระเบียบของสังคม และมีความสามัคคีเพื่อให้สังคมประเทศร่มเย็นสงบสุข คนพาลไม่กล้าสร้างความวุ่นวาย กวีสื่ออุดมการณ์ความเป็นไทยเพื่อสร้างความสามัคคีด้วยวลีที่ว่า “เฮาเป็นไทยกันเหม็ดเกลี้ยง” ตัวอย่างเช่น

สามัคคีคือความพร้อม	เพียงพอดินั้นทะเลแมน
สามัคคีกันเหม็ดสู่บ้าน	คนพาลพ้อเพิ่นกะยอม
เฮาเป็นไทยกันเหม็ดเกลี้ยง	เหม็ดทั้งบ้านคิดให้ทั่ว
สามัคคีกันเหม็ดโลดเจ้า	ไยเฮาก็จั่งสี่เย็น

(สำลี รักสุทธี, 2552: 247)

- **อีสานพลัดถิ่น** อีสานพลัดถิ่นเป็นผลมาจากอนิจลักษณะเรื่องการย้ายถิ่นแรงงาน ในระยะแรกการย้ายถิ่นของแรงงานและการเดินทางรูปแบบต่าง ๆ เป็นงานหลักของคนหนุ่มส่วนผู้หญิงยังอยู่เหย้าเฝ้าเรือน ไม่รวมขบวนแรงงานอีสานพลัดถิ่นจนกระทั่งทศวรรษหลังสงครามเย็น การย้ายถิ่นแรงงานหญิงจากภาคอีสานเริ่มมีจำนวนมากขึ้น สาวโรงงานมักจะมีชีวิตที่อยู่กึ่งกลางระหว่างระบบคุณค่าแบบดั้งเดิมกับระบบคุณค่าแบบใหม่ ระบบคุณค่าแบบดั้งเดิม เช่น ความกตัญญู รู้คุณ ค่านิยมรักนวลสงวนตัว และความผูกพันกับครอบครัวและหมู่บ้านท้องถิ่น (Mills, 1999 อ้างถึงใน พัฒนา กิตติอาษา, 2557: 133) ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ตอนที่เล่าถึงสาวอีสานเดินทางไปขายแรงงานเพราะไม่มีเงินเป็นทุนรอนทำไร่ทำนา พี่ชผลเก็บเกี่ยวก็ไม่พอขายพอกิน หนุ่มสาวอีสานยุคใหม่จึงต้องไปทำงานที่กรุงเทพฯ เพื่อเอาตัวรอดและส่งเงินกลับไปให้ที่บ้าน ตัวอย่างเช่น

พวกพี่น้องอยู่บ้าน	งอยโพนนั้ง เคยคิด บ่ได้
เหลียวเบ็งนาแปงปาน	ข้าหัวล้านลุงโล้น
สาวกะหนึ่ไกลบ้าน	ลงกรุงเก็บบใส่
ชายแสวงกินหารับจ้าง	ครั้นหาได้ส่งแม่มา บ่นอ

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 237)

ระบบคุณค่าแบบใหม่ที่สาวโรงงานอีสานดำรงอยู่มาพร้อมกับวิถีชีวิตคนในเมือง ความทันสมัย และวัฒนธรรมบริโภคนิยม (พัฒนา กิตติอาษา, 2557: 133 อ้างอิงมาจาก Mills, 1999) จากเดิมที่ชาวอีสานหนุ่มสาวนิยมไปทำงานในเมืองกรุงเทพมหานครการทำงานอยู่บ้านเกิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ฝนแล้ง ความนิยมในการบริโภคก็มีการปรับเปลี่ยนไปโดยปริยาย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ตอนที่กวีแสดงทัศนะเกี่ยวกับคนอีสานลืมปลาแดกปลาร้าหันไปนิยมเหมือนคนเมืองคือชอบหากินอาหารตามร้านทั้ง ๆ ที่ไม่มีเงิน ถ้าปีใดฝนแล้งไม่ได้เกี่ยวข้าว พวกสาว ๆ ก็ลงไปขายแรงแน่นขนัดในเมืองกรุง ตัวอย่างเช่น

ตกสมัยสาวลืมจ้ำ	ดองกะปูปลาแดกโห่ง
เขานิยมไปนั่งร้าน	กินกันไก่ออยู่แต่เมือง
ตกมาถึงปีใดแล้ง	นาเฮาดำบ่ได้เกี่ยว
พวกผู้สาวออกจากบ้าน	ลงไปแน่นอ้อยู่กรุง

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 243)

เมื่อเข้าไปทำงานในเมืองกรุงเป็นส่วนใหญ่ ความนิยมท้องถิ่นก็แปรเปลี่ยนไป ทำให้คนอีสานรุ่นใหม่หลงลืมบ้านเกิด เพราะจากถิ่นไปนาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ตอนที่แสดงทัศนะเกี่ยวกับคนสมัยนี้ลืมตัวลืมประเพณี หลงเงินลืมศาสนา ผู้หญิงออกหาเงินจนลืมบ้านเกิดเมืองนอน ตัวอย่างเช่น

ตกสมัยแกงปลาลืมถ่วย	สมัยบ่วยบ่ได้ค้ำแอ่ง
ตกสมัยคนหลงแต่แบ้งค์	กะเลยลืมศาสนา
ฮืดของเก่ากะโลดมาง	ครองแต่เก่าเฮากะหลง
ชุมผู้สาวลืมนอนเฮือน	ห้วงแต่เงินบ่นอนบ้าน

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 241)

ความเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมคนอิสานที่หันเหไปทางลบตามเหตุ และปัจจัยต่าง ๆ ทำให้วิถีต้องสอดแทรกจิตสำนึกรักบ้านเกิด โดยมีเนื้อหาคำสอนย้ำเตือนให้คนรุ่นใหม่ไม่ลืมถิ่นเกิดในตอนที่แสดงทัศนະว่าเมื่อไปทำงานที่อื่นอย่าได้ลืมคิดถึงบ้านเก่าบ้านเกิด ตัวอย่างเช่น

พวกพี่น้องอยู่บ้าน	ห้องท่งอย่าลืมโต
อยู่ตามธรรมดาเต็ม	ปนปุ๊กนยังได้
ไผ่ผู้หลงหลงเข้า	ในกรุงถึกต้มเปื่อย
ไผ่ผู้คิดเห็นแก่ได้	บนานมี้อกะแมนจ่ม

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 241)

อิสานพลัดถิ่นเป็นอนิจจลักษณะที่พบเห็นมากในความเป็นจริงของอิสานใหม่ เนื่องจากปัจจัยทางเศรษฐกิจในระดับโครงสร้างของประเทศเปลี่ยนไปหลังยุคสงครามเย็น คนอิสานจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเพื่อความอยู่รอด และเอาชนะความยากจน โดยเดินทางไปอาศัยถิ่นอื่นเพื่อหางานทำ อิสานพลัดถิ่นจึงแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ “ความเป็นอิสานใหม่” ที่ปรากฏในวรรณกรรม คำสอนได้อย่างโดดเด่น

อิสานในภาวะความทันสมัย อิสานในภาวะความทันสมัยเป็นภาพของภูมิภาคอิสานที่มีนัยของการเปลี่ยนแปลง และมีมิติของความสลับซับซ้อน ที่มีการถิ่นไหล มีพัฒนาการที่ไม่หยุดนิ่ง ตื่นตัวกับเรื่องราว มีรสนิยม และมีวิถีชีวิตใหม่ที่ทุกคนมีความมั่นใจ และทันสมัย (สุภีร์ สมอนา, 2559: 100) การขยายตัวของสาธารณูปโภคใหม่ในชุมชนอิสานทำให้มีสินค้าและบริการมากยิ่งขึ้น ทางเลือกในการบริโภคจึงมีมากขึ้น ประกอบกับมีการแต่งงานข้ามชาติข้ามวัฒนธรรม การผสมผสานทางวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้น คนอิสานก็เริ่มมีรสนิยมในการบริโภคเลียนแบบชาวต่างชาติเพื่อลิ้มรสอาหารแปลกใหม่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผลญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอิสานในตอนที่แสดงทัศนະเกี่ยวกับเด็กสมัยใหม่ เมื่อแม่หมตนมให้กินก็จำเป็นต้องตีมนมกระป๋อง แม่จะเคี้ยวข้าวหมกใส่กล้วยก็ไม่ยอมกินหันไปกินขนมปังตามฝรั่งกันหมด ตัวอย่างเช่น

เฮ็ดจั้งใจชุมหลังหล่า	ภายหลังมาเกิดลุนหมู่
น้ำนมแม่เหมิดหมู่เจ้า	กินนมแป้งอยู่กระป๋อง
แม่ย่าข้าวหมกใส่กล้วย	ป้อนหม่ามบ่ยอมกิน
กินขนมปังปอน	ฝรั่งนมแม่เฮาเลี้ยง

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 238)

อีกทั้งระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่แพร่หลายหลังสงครามเย็นนี้ยังทำให้ผู้คนมีลักษณะวัตถุนิยมมากขึ้น ดังที่ อคิน รพีพัฒน์ ได้อธิบายว่า ความเจริญทางวัตถุทำให้ชีวิตและสังคมเปลี่ยนไป จากความสนใจในความสัมพันธ์ของมนุษย์ก็กลายเป็นความใส่ใจในเงินตราและวัตถุ อันจะนำมาซึ่งความสะอวดสบาย (อคิน รพีพัฒน์ อ้างถึงใน พัฒนา กิตติอาษา, 2557: 151) ส่งผลให้รายได้ไม่พอใช้จ่าย ต้องมีการซื้อสินค้าแบบผ่อนส่งเพื่อสนองความต้องการด้านวัตถุนั้น และพฤติกรรมนี้ยังครอบคลุมทุกอาชีพแม้กระทั่งอาชีพงานประจำแบบอาชีพครู ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสานตอนการสอนผู้ทำอาชีพครูว่าเป็นหนี้สินแบบเศรษฐกิจเงินผ่อน เพราะไม่รู้จักประมาณตน ตัวอย่างเช่น

ครูบางคนคงเป็นหนี้

เห็ดอียังบ่ประมาณดีดี

ถึงสิ้นเดือนนั่งเศร้า

บ่มีจิตคิดสร้าง

หย่อนของเขินของสั่ง

จั่งเป็นหนี้อยู่บ่เช่า

ไก่เหงากะบ่ท้อ

งานค้ำงท้อภู นั้นແหล้ว

(สำลี รักสุทธี, 2552: 235)

นอกจากนี้ การแต่งงานข้ามชาติข้ามวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแต่งงานกับชาวต่างชาติยังเป็นค่านิยมที่หญิงชาวอีสานใฝ่ฝันตาม ๆ กัน นับจากทศวรรษที่ 2000 และ 2010 เป็นต้นมา เพราะเป็นการแต่งงานที่ช่วยยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวฝ่ายหญิง ลูกสาวที่มีสามีต่างชาติได้รับการยกย่องมากกว่าลูกชาย หรือลูกคนอื่นในครอบครัว นับเป็นการสั่นคลอนความคิดและประเพณีแบบดั้งเดิมเกี่ยวกับบทบาทเพศสภาพ (พัฒนา กิตติอาษา, 2557: 135) นับสำคัญดังกล่าวจึงทำให้ค่านิยมแต่งงานข้ามชาติเป็นที่ยอมรับและปรารถนาสำหรับผู้หญิงอีสาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ตอนที่กวีพยายามสอนโดยเชิญชวนให้คนไทยจงเชื่อคำสอนนักปราชญ์หันหน้าเข้าทางธรรม อย่ามัวแต่เดินตามฝรั่งกัน เด็กสิบกว่าปีจะต้องเต็มบ้านเต็มเมืองเพราะหลงฝรั่งกัน ตัวอย่างเช่น

ขอเชิญชวนชุมไทยน้อย

เชื่อนักปราชญ์สาเด้อพี่น้อง

ครั้นสิมัวหรือเมาเหอ

สิบกว่าปีใส่ได้อุ้มลูกน้อย

เหม็ดเมืองสยามราชฎร์

หันหน้าเข้าเพิ่มธรรม

หลงนำชาติฝรั่ง

หลายเหล่าฝรั่งปลอม

(สำลี รักสุทธี, 2552: 239)

อีสานกับอัตลักษณ์การเมือง การแสวงหาอัตลักษณ์ทางการเมืองของคนอีสานเริ่มขึ้นในปี พ.ศ.2475 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ส่งผลให้มีการสร้างระบบรัฐสภา ผู้นำท้องถิ่นในระดับจังหวัดมีโอกาสแสดงความคิดเห็นในเวทีระดับชาติในฐานะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แต่ก็เกิดกบฏบวรเดชต่อสู้กับคณะราษฎรก่อการรัฐประหาร และการพยายามแบ่งแยกดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือออกจากประเทศไทยในเวลาต่อมา จนกระทั่งนำไปสู่การกำจัดบุคคลสำคัญที่เป็นผู้นำทางการเมืองของภาคอีสาน ส่งผลให้ความภาคภูมิใจที่ผู้แทนของคนประสบความสำเร็จที่ได้เข้าร่วมถึงในระดับรัฐบาล ก็กลับกลายเป็นความเจ็บปวดรุนแรงกลายเป็นสัญลักษณ์ของความรู้สึกร่วมของความไม่เป็นธรรมจากไทยภาคกลาง และเป็นแรงกระตุ้นหลักในการพัฒนาอัตลักษณ์ทางการเมืองภาคอีสาน คือความรู้สึกอคติทางการเมืองไทย เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม (ชาร์ลส์ เอฟ คายส์, 2556: 51-81) กล่าวคือมีการพัฒนาอัตลักษณ์ทางการเมืองขึ้นจากเดิมที่ไม่มีปากมีเสียงเปลี่ยนเป็นแสดงทัศนคติถึงความไม่ชอบธรรมทางการเมืองที่เหลื่อมล้ำระหว่างประชาชนและนักการเมืองอย่างชัดเจนเพื่อแสดงจุดยืนการเรียกร้องความเป็นธรรมจากการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับพฤติกรรมด้านลบของนักการเมือง

อัตลักษณ์ทางการเมืองดังกล่าวปรากฏชัดในวรรณกรรมเรื่องผญาร่วมสมัยหลายตอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญา ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ในตอนที่บอกเล่าถึงนักการเมืองไทยที่มีลักษณะอ่อนต่าคุณธรรม เข้าไปในสภาก็หวังกอบโกยโกงกินบ้านเมืองไม่เกรงกลัวว่าประชาชนจะรู้เห็น ผลัดเปลี่ยนเวียนกันเข้านั่งครองเมืองในฐานะผู้มีอำนาจทางการเมือง ตัวอย่างเช่น

นักการเมืองทุกมือนี่	ไกลห่างคุณธรรม
เข้าไปในสภา	หวังกินแต่เมืองบ้าน
บ่มีกลัวเกรงย่าน	ปวงประชาติเห็นเงื่อน
พากันเวียนเปลี่ยนเข้า	คอยเป็นเจ้านั่งเมือง

(สำลี รักสุทธี, 2552: 231)

การแสดงความเห็นเกี่ยวกับรัฐมนตรี ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่ในระดับผู้บริหารประเทศที่ประชาชนทั่วไปไม่สามารถวิพากษ์วิจารณ์แบบตรงไปตรงมาด้วยวาจาได้ เมื่อนำมาแต่งเป็นผญาโดยใช้ภาษาอย่างดูเด็ดเผ็ดร้อนแต่สรรคำที่เหมาะสมเจาะคล่องจอง ผู้อ่านก็จะได้รับทั้งอรรถรสและความไพเราะ ในขณะเดียวกันกวีหรือผู้แต่งก็สามารถระบายความคับข้องใจที่เกิดขึ้นภายในจิตใจได้ เช่นการเปรียบว่ารัฐมนตรีนำเกลียดดูด่ากล่าวพาดพิงกันในสภาปานหมาบ้า ตัวอย่างเช่น

เป็นตาซึ่งตั้งแต่พวก	ยื้อแย่งเป็นรัฐมนตรี
กัดกันเองในสภา	ปานกันกับหมาว้อ
บ้างฟ้องมีเงินทุ่ม	บางฟ้องลุมแบบหมาหมู่
ไผ่คนจนได้แต่นั่งกิกู๋	ดูเขาเล่นแต่งละคร นั้นแหละ

(สำลี รักสุทธี, 2552: 231)

การแสดงความคิดเห็นว่าการเลือกตั้งในเมืองไทยช่างน่าเบื่อ มีข้อเสียชยเสียยงกันร่นววย ตีราคาสิทธิ์เหมือนวัวควาย แต่ค่าของคนเราให้ราคาเท่านั้นน้ำปลา 1 ขวด นั้นแหละคือการลงทุนเข้าสภา ตัวอย่างเช่น

เพื่อหลายแต่เพื่อการเลือกตั้ง	ของเมืองไทยสั่งมามุ่น
ข้อเสียชยเสียยงกันให้วุ่น	ลงทุนซื้อข้าหมา
ตีราคาคนน้อย	ทอน้ำปลาขวดหนึ่ง
แค่นั้นเขากะได้	ไปเขานั่งสภา

(สำลี รักสุทธี, 2552: 232)

นอกจากนี้ ยังล้อเลียนคนมีเงินและปัญญาสูงว่าสามารถพูดได้ไอดัง และเปรียบเทียบกับตาสีตาสาที่ไม่มีการศึกษาที่อย่างดึกก็ถือเสียมชุดหาหอย ปูกิน โขคดก็ไค้ โขคไม่ดก็กินปลา ร้าเหมือนเดิม คนมีเงินยังเปรียบได้กับทะเลที่ไม่รู้ไค้ ถ้ากินได้ทั้งฟ้าและจักรวาลก็คงกินไปแล้ว ไม่กินอยู่อย่างเดียวคือซื้อหมาเท่านั้น ซึ่งคนมีเงินในที่นี้ย่อมหมาความเชื่อมโยงกับการอคติต่อระบบเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับระบอบการเมืองโดยรวมของประเทศ เพราะผู้มีเงินคือผู้มีอำนาจ และกลายเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองไปโดยปริยาย ตัวอย่างเช่น

ผู้ที่เพิ่นปากไค้	กะแมนผู้มีเงินหลาย
ภูมิปัญญาสูง	เพิ่นจึงมีความเว้า
ส่วนตาสียาสานัน	ถือเสียมหาชุดกัน
กลางท่าหมาเพิ่นกะไค้	กะบ่อมแงंपันใส่แลง
มหาสมุทรกลืนกินไค้	แสนปีบฮู้ไค้
ชุมมนุชยเห็นแกไค้	จักรวาลเอาหมาใหม่
ไผ่ผู้คิดไค้จ้งสั้น	สิกินไค้บซื้อหมา

(สำลี รักสุทธี, 2552: 236)

อัตลักษณ์ทางการเมืองดังกล่าวเป็นอีกอานิสงส์ลักษณะหนึ่งของอีสานใหม่ที่แสดงให้เห็นว่ามีการพัฒนาอัตลักษณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป การวิพากษ์การเมืองในแง่มุมต่าง ๆ ที่การสะท้อนให้เห็นจุดยืนความคิดทางการเมืองที่เปลี่ยนไป กล่าวคือคนอีสานใหม่มีความกล้าที่จะแสดงความคิดเห็นต่อนักการเมืองไทยมากขึ้น ซึ่งนับเป็นการเรียกร้องสิทธิของประชาชนโดยอ้อมจากการจับตาการทำงานของผู้แทนราษฎรที่เป็นตัวแทนปากเสียงของตนเอง ความพยายามในการแสวงหาอัตลักษณ์ทางการเมืองดังกล่าว คือการแสดงความเป็นเจ้าของพื้นที่ในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างแท้จริง

3.2) อุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” กับความพยายามครอบงำ ตามแนวคิดเรื่องวาทกรรมกับการครอบงำ (Discourse and Manipulation) ของฟานไดค์ (Van Dijk. 1993, 2003, 2006 อ้างถึงใน ศิริพร รักดีผาสุข, 2553: 120) นั้น ผู้มีอำนาจในสังคมสามารถเข้าถึงและควบคุมการประกอบสร้างวาทกรรมที่น่าจะมีอิทธิพลต่อผู้คนในสังคม การพยายามเข้าถึงและควบคุมนี้เป็นการรักษาสถานภาพที่เหนือกว่าของกลุ่มตนเอง กลุ่มผู้มีอิทธิพลจะพยายามควบคุมผู้อื่นในสังคมผ่านการครอบงำทางวาทกรรมโดยสร้างวาทกรรมแฝงฝังอุดมการณ์ หรือชุดความคิดบางอย่างที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มของตน เมื่อมีการกระจายและนำเสนอวาทกรรมสู่สังคม อุดมการณ์ที่สื่อและถ่ายทอดผ่านวาทกรรมอาจมีผลครอบงำจิตใจหรือความคิดของคนในสังคม และส่งผลให้คนในสังคมมีพฤติกรรมเป็นไปตามที่ผู้มีอำนาจปรารถนา ผลทางอุดมการณ์ของวาทกรรมมักจะก่อให้เกิดภาคปฏิบัติทางวาทกรรมนั่นเอง

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้น เมื่อนำมาพิจารณาอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ในวรรณกรรมคำสอนอีสานแล้วนั้น จะพบว่าการครอบงำทางอุดมการณ์ก็คือ การถ่ายทอดความคิดเรื่อง “ความกลัว โง่ จน เจ็บ” ไปสู่คนอีสาน เนื่องจากในยุคสมัยเก่า (ช่วงก่อนสงครามเย็น หรือทศวรรษ 1980 หรือ พ.ศ. 2523) นั้น ภูมิภาคอีสานถูกจินตนาการตามบทกวีชื่อดัง อีสาน ของนายผี หรือภาพที่เรารับรู้จากนวนิยายเรื่องลูกอีสาน ของคำพูน บุญทวี คนภายนอกภูมิภาคจึงมองว่าคนอีสานเป็นคนโง่ ยากจน และมีประสบปัญหาขาดแคลน การนำเสนอความรู้จึงถูกประกอบสร้างเพื่อครอบงำให้คนอีสานในยุคใหม่พยายามต่อสู้ดิ้นรนจาก “ความโง่ จน เจ็บ” ดังปรากฏในพินัย การดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ที่กล่าวถึงวาสนาของคนบ้านนอกทำนาลำบากลำบากในนาไม่มีเมล็ด หน้ำซำยังยืมเงินมาทำนาอีกด้วย ตัวอย่างเช่น

วาสนาชาตาบ้าน	เมืองคนมาลำบาก หลายเต้
อยู่บ้านนอกปลูกข้าวต้ม	ยังมย่องว่าแต่ดี
เล่ากะซำแก้งฮ้าง	ข้าวกะปมีพอมเม็ด
ไปยืมเงินเขามาเฮ็ด	ดอกและทุนบ่ทันใช้

(สำลี รักสุทธิ, 2552: 236)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นความครอบงำ “ความกลัวโง่ จน เจ็บ” ไปสู่ลูกหลาน คนอีสาน และทำให้ปรับเปลี่ยนตนเองไปสู่ยุคอีสานใหม่ในภาวะที่ทันสมัยขึ้น เช่น การแต่งงานกับคนต่างชาติ การกินอาหารฝรั่ง การแต่งตัวทันสมัย แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้ครอบงำให้ดำเนินชีวิตอยู่อย่างพอเพียง ไม่ประพุดิเกินตัวจนต้องไปกู้หนี้ยืมสินมาผ่อนจ่ายสินค้า และตกเป็นทาสของระบบทุนนิยม

นอกจากนี้ การครอบงำ ความคิดเรื่อง “ความกลัวโง่ จน เจ็บ” ยังสะท้อนผ่านเรื่อง การเมืองความเหลื่อมล้ำระหว่างนายทุนผู้มีอำนาจในระบบเก่ากับคนอีสานที่เคยตกเป็นผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพะหยาด ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง ในตอนที่กล่าวถึงการย่องเข้าไปฟังขุนชาติเป็นสองท่อน โดยเฉพาะด้านหน้าของชาติ เหลือแต่ด้านกระดุกสันหลัง งูก็ถึงแก่ความตายแล้วเหลือหนีไม่เห็นตัวอีกเลย ซึ่งมีความหมายแฝงเร้นว่านักปฏิวัติสังคมนิยมต้องเป็นคนนอบน้อมถ่อมตน โดยอาศัยความร่วมมือจากกรรมกร ชาวนาชาวไร่ผู้ยากไร้ ซึ่งเป็นมวลมหาประชาชนโค่นล้มระบอบการปกครองแบบเก่าที่เน่าเหม็นปล่อยให้พวกนายทุนและขุนนางกดขี่ข่มเหง ขูดรีดประชาชนอย่างไม่เป็นธรรม จนได้รับชัยชนะ ความเลวร้ายทั้งหลายจะหมดไปจากสังคม เหลือแต่ความดี มีศีลสัตย์และเอื้ออาทรต่อกันคงไว้ในสังคม ตัวอย่างเช่น

*ยองแยงเข้าฟังขุนชาติท่อง บั้นท้องชาติยังแต่สันหลัง
งูก้อมอละนาตายแล่นหนีบ่เห็นสัน*

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2544: 260-261)

การประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์แสดงให้เห็นกระบวนการสำคัญอันเป็นเครื่องมือประกอบสร้างทางสังคมของคนท้องถิ่นที่แฝงอุดมการณ์บางอย่างไว้ให้ผู้คนบรรยายความรู้ซึ่งถึงแนวคิดหรือแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างชาญฉลาด ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการตีความด้วยกลวิธีทางภาษาเพื่อนำไปสู่การอธิบายความหมายทางวัฒนธรรมที่สื่อความหมายออกไปในรูปแบบของวรรณกรรมคำสอน อีกทั้งยังแฝงไปด้วยความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซ่อนเร้นอยู่ในวรรณกรรมที่ผู้เขียนประกอบสร้างขึ้นเพื่อกำหนดหรือเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติของคนในสังคม วาทกรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ผู้มีความรู้ หรือผู้มีอำนาจใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารองค์ความรู้เพื่อกำหนดบทบาทของผู้คนให้เป็นไปตามบรรทัดฐานสังคมด้วยอำนาจทางภาษาอย่างแยบยล กระทั่งถูกประกอบสร้างขึ้นให้เป็นกรอบ หรือหลักปฏิบัติอันสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นไปโดยปริยาย ทว่า วาทกรรม “ความเป็นอีสาน” ที่แฝงอุดมการณ์หลัก หรืออุดมการณ์รอง ตามที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนั้น ล้วนพยายามวิพากษ์ให้เห็นบทบาทของวรรณกรรมคำสอนที่มีอิทธิพลครอบงำความคิดและพฤติกรรมของคนท้องถิ่นอีสาน รวมถึงการเปิดเผยให้เห็นความไม่เท่าเทียมที่ดำรงอยู่ตามยุคสมัย และมีการปรับเปลี่ยนเป็นวิถีปฏิบัติในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น อีสานใหม่ภายใต้รัฐไทย

อีสานพลัดถิ่น อีสานในภาวะความทันสมัย หรืออีสานใหม่กับการเมือง ที่มีการปรับตัวอย่างเท่าทัน สภาวะการณ์ที่เปลี่ยนไปทุกขณะ

จากการศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน พบว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานประกอบด้วยความรู้ที่โดดเด่น 3 ประเภท ได้แก่ ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอน ความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในวรรณกรรมคำสอน และความรู้ภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอน โดยมีนิยามกรอบคุณรู้ และมีลักษณะความรู้ที่แตกต่างกันไป ซึ่งทำให้สามารถเข้าใจและเข้าถึงความรู้ในวรรณกรรมคำสอนทุกมิติได้อย่างลุ่มลึกอันเป็นพื้นฐานสำคัญของการศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างความรู้ ดังตารางสรุปกรอบแนวคิดความรู้ต่อไปนี้

ตาราง 3 สรุปกรอบแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ประเภทต่าง ๆ

ความรู้	กรอบแนวคิด
ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอน	แนวทางพุทธศาสนา+คำสอน
ความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในวรรณกรรมคำสอน	บรรทัดฐานวาทกรรม+คำสอน
ความรู้ในมิติภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอน	แนวคิดการแก้ปัญหาในวิถีชีวิต+คำสอน

จากตารางดังกล่าว จะเห็นได้ว่าความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอนมีนิยามกรอบคุณรู้ในลักษณะสั่งสอน โดยหยิบยกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามากล่าวสอน หรืออ้างอิงถึง เพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือศรัทธา และปฏิบัติตาม โดยใช้กลวิธีการสอนบอกให้ทำ และห้ามไม่ให้ทำ สามารถแบ่งประเภทโดยพิจารณาจากเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมเป็นหลักได้ 2 แบบ คือ 1) ความรู้พุทธศาสนาแบบนามธรรม ได้แก่ ความรู้เรื่องบุญบารมี ความรู้เรื่องกรรม ความรู้เรื่องอานิสงส์ของการทำบุญ 2) ความรู้พุทธศาสนาแบบรูปธรรม ได้แก่ ความรู้เรื่องการปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ความรู้เรื่องการบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ ความรู้เรื่องการทำงาน ถือศีล และภาวนา

ความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในวรรณกรรมคำสอน ประกอบไปด้วยบรรทัดฐานทางสังคม และวาทกรรมอำนาจประยุกต์มาเป็นความรู้ด้วยการสอน สามารถแบ่งประเภทเป็น 6 ประเภท ได้แก่ 1) ความรู้ในระดับครอบครัว 2) ความรู้ในระดับเครือญาติ 3) ความรู้ในระดับชุมชน 4) ความรู้ในระดับสังคม 5) ความเป็นชายในสังคมอีสาน 6) ความเป็นหญิงในสังคมปัตตาธิปไตย ส่วนความรู้ในมิติภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอนมีนิยามกรอบคุณรู้คือแนวคิดการแก้ปัญหาในวิถีชีวิตและการสอน สามารถแบ่งประเภทความรู้ตามกรอบแนวคิดเป็น 4 ประเภท ได้แก่ 1) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต 2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับความเชื่อ 3) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสุขภาพและความงาม และ 4) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการแก้ปัญหา

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน พบว่าสามารถแบ่งการพิจารณาเป็น 2 ประเภทตามลักษณะการเล่าเรื่องของวรรณกรรม คือการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า และการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า โดยมีกลวิธีการประกอบสร้างความรู้แตกต่างกันอย่างหลากหลายอันนำไปสู่การอธิบายบทบาทหน้าที่สำคัญของวรรณกรรมคำสอนอีสาน และการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมสังคมที่มีการปรับเปลี่ยนตามสภาวะการณ์ และเป็นกรอบในการปรับตัวของผู้คนตามยุคสมัย

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า พบว่ามีกลวิธีการประกอบสร้างความรู้ 3 แบบที่น่าสนใจ คือการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านองค์ประกอบของวรรณกรรม การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์ และการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านอนุภาคตัวละคร ซึ่งกลวิธีแรก คือการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านองค์ประกอบของวรรณกรรม ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์โดยพิจารณาองค์ประกอบของวรรณกรรมเป็นหลัก ได้แก่ 1) โครงเรื่อง ในวรรณกรรมคำสอนมีกลวิธีการประกอบสร้างความรู้ผ่านเรื่องเล่า 3 แบบ คือ เรื่องเล่าแบบมีเหตุการณ์ เรื่องเล่าแบบไม่มีเหตุการณ์ และเรื่องเล่าที่มีทั้งเหตุการณ์และความคิดคำนึงของตัวละคร 2) การนำเสนอเรื่อง ในวรรณกรรมคำสอนมีการนำเสนอเรื่องผ่านผู้เล่าเรื่อง 3 แบบ คือสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง สรรพนามบุรุษที่สาม สรรพนามบุรุษที่หนึ่งและสามสลับกันไป ส่วนตัวละครผู้เล่าเรื่องแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือตัวละครที่เป็นผู้เล่าเรื่อง และตัวละครในเรื่อง 3) มุมมองการเล่า ในวรรณกรรมคำสอนมีมุมมองการเล่า 2 แบบ คือมุมมองการเล่าแบบผู้รู้แจ้ง และมุมมองการเล่าแบบภววิสัย 4) ความขัดแย้ง มีทั้งหมด 2 แบบ คือความขัดแย้งภายนอก และความขัดแย้งภายใน

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า กลวิธีที่สอง คือการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์ พบว่ามีลักษณะการเล่าเรื่อง 5 แบบ ได้แก่ 1) การเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์ 2) การเล่าเรื่องด้วยสำนวน 3) การเล่าเรื่องด้วยสาธกโวหาร 4) การเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหาร และ 5) การเล่าเรื่องด้วยพรรณนาโวหาร การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า กลวิธีสุดท้าย คือการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านอนุภาคตัวละคร พบว่ามีการเล่าเรื่องด้วยอนุภาคตัวละครที่โดดเด่น 4 อนุภาค ได้แก่ 1) อนุภาคเมียประชานิยม 2) อนุภาคอิ้วซามนามกร 3) อนุภาคชายคนผู้ดี และ 4) อนุภาคชายนอกฮีด ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะของผู้หญิงที่ดีและไม่ดี รวมถึงลักษณะของผู้ชายที่ดีและไม่ดีในวรรณกรรมคำสอนได้อย่างมีมิติ

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า พบว่ามีกลวิธีการประกอบสร้างความรู้ 3 แบบ คือการประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวาทศิลป์ การประกอบสร้างความรู้จากอัตลักษณ์ทางภาษา และการประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิง

วิพากษ์ กลวิธีแรก คือการประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวรรณศิลป์ ประกอบด้วยการใช้โวหาร ประกอบสร้างความรู้ 4 ประเภท ได้แก่ 1) เทศโวหาร 2) อธิบายโวหาร 3) การเล่นคำ และ 4) การเล่นเสียง กลวิธีที่สอง คือการประกอบสร้างความรู้จากอัตลักษณ์ทางภาษา พบว่ามีการประกอบสร้างความรู้ 4 ลักษณะ ได้แก่ 1) ระบบสรรพนาม 2) วิชภาษาในฐานะตรรกะหนึ่งข้ออัตลักษณ์ 3) อัตลักษณ์จากคำที่แสดงกลุ่มคนอีสาน และ 4) อุปลักษณ์ ทั้งในระดับโครงสร้าง และระดับถ้อยคำ ซึ่งเป็นกลวิธีทางภาษาที่ประกอบสร้างให้วรรณกรรมคำสอนน่าอ่านยิ่งขึ้น

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าด้วยกลวิธีทั้ง 3 แบบ ดังที่กล่าวมานั้น นับเป็นกลวิธีที่สร้างสรรค์ที่กวีท้องถิ่นใช้ประกอบสร้างความรู้คำสอนไว้อย่างแยบยล การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านองค์ประกอบของวรรณกรรมนำผู้อ่านไปสู่โลกจำลองที่สนุกสนานและเต็มไปด้วยความรู้สอนใจมากมาย การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านประพันธ์ศิลป์ทำให้ผู้อ่านซาบซึ้งความรู้ผ่านภาษาวรรณศิลป์อันเป็นแหล่งกำเนิดของเรื่องเล่า การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านอนุภาคของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ชีวิตจากตัวละครที่เสมือนจริง และเป็นตัวแทนของคนอีสานที่โลดแล่นในวรรณกรรม กลวิธีทั้งหมดจึงสามารถเล่าเรื่องความรู้สำคัญที่มีความหมายต่อการดำรงชีวิต ผู้อ่านสามารถเข้าถึงเนื้อหาคำสอนได้ดีผ่านเรื่องราวเรื่องเล่าที่สร้างสรรค์ และสืบทอดเป็นวรรณกรรมคำสอนอีสาน

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า กลวิธีสุดท้าย คือการประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ ซึ่งเป็นการศึกษาภาษาเชิงอำนาจ และนำไปสู่วิถีปฏิบัติของคนในสังคมท้องถิ่น เมื่อวิเคราะห์ปฏิบัติทางวาทกรรม พบว่าสามารถแบ่งการพิจารณาเป็น 2 แบบ คือองค์ประกอบการสื่อสารของวรรณกรรมคำสอนอีสาน และวิถีปฏิบัติทางวาทกรรมของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ส่วนการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” พบว่ามีกลวิธีทางภาษาในการนำเสนออุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” 3 ลักษณะ คือวาทกรรมจากอุปลักษณ์กับการใช้ทัศนภาวะ วาทกรรมวาทศิลป์อรรถิพจน์ วาทกรรมประกอบสร้างอัตลักษณ์คนอีสาน ซึ่งนำไปสู่การค้นพบอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ทั้งอุดมการณ์หลัก และอุดมการณ์รอง อุดมการณ์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์ยึดโยงกับวิถีปฏิบัติทางสังคมของวาทกรรม “ความเป็นอีสาน” ในแง่เอกลักษณ์อีสานใหม่ในสังคมไทย และแนวคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นอีสานใหม่” ในสังคมไทย ได้แก่ อีสานในรัฐไทย อีสานพลัดถิ่น อีสานในภาวะความทันสมัย อีสานกับอัตลักษณ์การเมือง วิถีปฏิบัติทางสังคมของวาทกรรม “ความเป็นอีสาน” ยังส่งอิทธิพลต่อความพยายามครอบงำความคิดและพฤติกรรมของคนท้องถิ่นในเชิงอำนาจที่แสดงให้เห็นความไม่เท่าเทียมที่พยายามจะวิพากษ์ให้เห็นผ่านวรรณกรรมคำสอน

บทที่ 5

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น

วรรณกรรมคำสอนอีสาน (Isan Didactic literature) หมายถึงวรรณกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทย หรือเขียนขึ้นจากคนอีสานเพื่อให้คนอีสานอ่าน โดยมีเจตนาในการเขียนเพื่อมุ่งอบรมสั่งสอนเป็นสำคัญอันมีลักษณะเด่น คือระบุผู้รับคำสอนชัดเจน และมีเนื้อหาคำสอนที่ครอบคลุมการสอนทุกเพศ ทุกวัย และทุกสถานภาพในสังคม อาจถูกสร้างขึ้นโดยการปริวรรตเรียบเรียงจากใบลานที่บรรพบุรุษคิดขึ้น หรือผลิตซ้ำในรูปแบบหนังสือเล่ม หรือประพันธ์ขึ้นใหม่เพื่อใช้สอนในปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นเอกสารบันทึกอุดมการณ์ของคนท้องถิ่นไว้อีกด้วย (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521: 54) อุดมการณ์ความคิดของคนอีสานจึงถูกถ่ายทอดโดยการสอนผ่านวรรณกรรมคำสอนที่สร้างสรรค์ขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ และมีการประกอบสร้างความรู้หลากหลายกลวิธี ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 4

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอาจมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสานตามความหมายของจอห์น ซัทเทอร์แลนด์ (John Sutherland) ที่อธิบายว่าวรรณกรรมหมายถึงจิตวิญญาณของมนุษย์ซึ่งสำแดงศักยภาพสูงสุดในการถ่ายทอดและตีความเกี่ยวกับโลกรอบตัวเรา (ซัทเทอร์แลนด์, จอห์น. สุรเดช โชติอุดมพันธ์ (ผู้แปล), 2561: 19) ซึ่งมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับการมองวรรณกรรมคำสอนอีสานผ่านแนวคิดอุปมาอุปไมย (Metaphor) หรือตัวแทนของความจริง (Representation of truth) และในฐานะของเวทีหรือพื้นที่ทางกายภาพหรือพื้นที่ในจินตนาการที่มีการนำเสนอความจริงเกิดขึ้น (พัฒนา กิตติอาษา, 2546: 23) อีกด้วย พื้นที่ภูมิภาคอีสานตามสายตาของนักทฤษฎีสายวิพากษ์อย่างองรี เลอแอมป์ (1992) (อ้างถึงในสุภีร์ สมอนา, 2559: 79) ไม่ใช่สิ่งที่บริสุทธิ์แต่เป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นเพื่อเงื่อนไขต่าง ๆ อันเป็นสิ่งประดิษฐกรรมทางวัฒนธรรมที่บรรจุความหมายและคุณค่าลงไปในพื้นที่ (สุภีร์ สมอนา, 2559: 79)

วรรณกรรมคำสอนอีสานจึงเปรียบเสมือน “พื้นที่ชุมชนประสบการณ์” ที่เติมเต็มความหมายให้แก่ภูมิภาค และเป็นสื่อสืบทอดอุดมการณ์ความรู้ของคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่ ตามความหมายของวัฒนธรรมที่คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) นักมานุษยวิทยานิยามว่า วัฒนธรรมคือความหมายที่มนุษย์ถักทอขึ้น และสัมพันธ์ไปกับวิถีการดำเนินชีวิตของพวกเขาอย่างแนบแน่น (คล้ายกับไยแมงมุม) เสมือน “เรื่องเล่า” เกี่ยวกับชีวิตของผู้คนที่ต่างร่วมสร้างสรรค์ และเล่าสู่กันฟัง (Clifford Geertz, 1973 อ้างถึงใน วสันต์ ปัญญาแก้ว, 2559: 11) การศึกษาความสัมพันธ์ของวรรณกรรมจึงเป็น

การศึกษาความสอดคล้องสัมพันธ์ หรือความเชื่อมโยง หรือความเหมือนคล้ายที่ทำให้วรรณกรรมคำสอนอีสานมีลักษณะร่วมบางประการกับวรรณกรรมประเภทอื่น

จากแนวคิดดังกล่าวทั้งหมด ผู้วิจัยได้สังเคราะห์วิธีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นได้ ดังนี้

- 1) ศึกษาความเหมือนคล้ายระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่นในด้านเนื้อหา และด้านรูปแบบ
- 2) ศึกษาความสอดคล้องสัมพันธ์ของแนวคิด เนื้อหา หรือองค์ประกอบในวรรณกรรม เช่น การเป็นต้นแบบสร้างสรรคงานวรรณกรรมประเภทอื่น โดยนำโครงเรื่อง หรือคำสอนบางแนวคิด มาประพันธ์เรื่องขึ้นใหม่
- 3) ศึกษาความเชื่อมโยงบางประการที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น เช่น การอ้างอิงวรรณกรรมประเภทอื่นหรือตัวละครในวรรณกรรมประเภทอื่นโดยแทรกอยู่ในคำสอนเพื่อเน้นย้ำคำสอน
- 4) ศึกษาความแตกต่างบางประการเพื่อหาข้อสรุปของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสาน โดยวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่นำไปสู่ลักษณะร่วมระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่นในด้านต่าง ๆ ซึ่งอาจแบ่งประเด็นการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ตามประเภทของวรรณกรรมประเภทอื่นที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวรรณกรรมคำสอนอีสาน ออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

- 5.1 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนา
- 5.2 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมนิทาน
- 5.3 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมาย
- 5.4 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์
- 5.5 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัย

การศึกษาในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมครั้งนี้จะแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องบางประการระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่นที่มีความหมายต่อการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมซึ่งกันและกัน รวมถึงแสดงให้เห็นการปฏิสังสรรค์ของตัวบทที่นำไปสู่การอธิบายความหมายทางวัฒนธรรมในบริบทท้องถิ่นอีสานอันสืบทอดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่สะท้อนคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ดังจะกล่าวตามลำดับต่อไปนี้

5.1 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนา

วรรณกรรมพุทธศาสนาในภูมิภาคอีสานเกิดจากมูลเหตุสำคัญคือศรัทธาในพระพุทธรูปของชาวอีสาน และความศรัทธาเชื่อมั่นนี้ทำให้เกิดแนวโน้มนำนิทานชาดกไปแต่งเป็นร้อยกรองและร้อยแก้ว (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521: 109) แนวคิดนี้จึงเป็นบ่อเกิดของวรรณกรรมพุทธศาสนา และแนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาอาจมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับเนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอนได้อีกนัยหนึ่ง

วรรณคดีพุทธศาสนา หมายถึง หนังสือที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการเสนาอประวัตินิพนธ์ของพระพุทธรูปเจ้าในรูปแบบคำประพันธ์ต่าง ๆ หรืออาจพรรณนาเฉพาะตอนใดตอนหนึ่งในพุทธประวัติ หรืออาจพรรณนาเฉพาะตอนในพระพุทธรูปประวัติ หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ หนังสือประเภทชาดก ทั้งนิบาตชาดก และพาหิรชาดก (ปัญญาสชาดก) และคัมภีร์ฝ่ายมหายานที่แปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยก็นับเป็นวรรณคดีที่ได้รับความนิยมอย่างยิ่ง วรรณคดีพระพุทธรูปฝ่ายเถรวาทที่เป็นเรื่องแปลจากภาษาบาลีอันมีอยู่ในพระไตรปิฎก หรืออรรถกถาชาดก (ปัญญา บริสุทธิ์, 2542: 23) วรรณคดีพุทธศาสนาของไทย นอกจากจะมีเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติและศาสนประวัติแล้ว ยังอาจหมายรวมถึงวรรณคดีไตรภูมิ วรรณคดีอานิสงส์ วรรณคดีพระราชปวงษา และชาดกซึ่งเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์อีกด้วย (อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล, 2565: 259)

วรรณกรรมพุทธศาสนาของอีสานนั้น จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521: 109) อธิบายว่าความเชื่อทางศาสนาของชาวอีสานทำให้เกิดวรรณกรรม 2 ลักษณะ คือ วรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมจากชาดก วรรณกรรมมุขปาฐะ ส่วนใหญ่เป็นรูปแบบคำแข็ง และคำสุ่อวัญซึ่งใช้ในพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวอีสาน เช่น คำแข็งบั้งไฟในพิธีบุญบั้งไฟขอฝน คำแข็งแห่นางแมวเพื่อขอฝน คำแข็งจึงเป็นวรรณกรรมยุคแรกที่มีมนุษย์มีความเชื่อในอำนาจลึกลับ หรืออำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในสมัยต่อมาเมื่อมนุษย์รู้จักวิถีเอาชนะธรรมชาติโดยไม่ต้องใช้เวทมนต์อาถรรพ์จึงเริ่มศรัทธาเชื่อมั่นในสิ่งที่มีเหตุผลมากขึ้น เช่น เชื่อมั่นในศาสนา วิบุรุษ และบรรพบุรุษ ความศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธรูปทำให้เกิดแนวโน้มในการนำนิทานชาดกไปแต่งเป็นร้อยกรองและร้อยแก้ว ซึ่งชาดกที่นำไปร้อยกรอง ได้แก่ มหาชาติชาดกและปัญญาสชาดก

นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงนิทานคติธรรมเกี่ยวกับศาสนาพุทธที่เป็นชาดก และชาดกตำนาน เช่น ล้ำมหาชาติ ท้าวสีทน ท้าวคธนาม ท้าวโสวัต นกกระจงอก (พระครูสุเทพสารคุณ และคณะ, 2544: 38) หรืออาจหมายถึงวรรณกรรมตำนานพุทธศาสนา เช่น มูลสถาปนา เขตพน พุจฉาพยากรณ์ ชมพูทวีป (ศิลปากร.กรม, 2531: 27) รวมถึงงานทางพุทธศาสนาที่ปรากฏต้นฉบับตัวเขียนที่ปรากฏในภาคอีสาน ทั้งเรื่องที่น่าสาระหลักธรรมจากพระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ทางศาสนาและบุคคลในพุทธศาสนา นำมาเป็นโครงเรื่อง งานเขียนที่แปลจากภาษาบาลีหรือนำมาจากอาณาจักรใกล้เคียง หรือเขียนขึ้นใหม่โดยผู้เป็นเรื่องขึ้นใหม่ในภาคอีสาน (บุญชู ภูศรี, 2554: 9)

จากนิยามความหมายดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้คัดสรรวรรณกรรมพุทธศาสนาของอีสานที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน และมีจำหน่ายอย่างแพร่หลายมาศึกษาความสัมพันธ์กับวรรณกรรมคำสอนอีสาน จำนวน 14 เรื่อง ได้แก่ ลำนำหาชาติ ปฐมกัปปิ เทศนาปฐมสังคายนาปุจฉาวิสัยนา 3 ธรรมาสน์ เปิดโลกเปิดสวรรค์ เทศน์สังกาศมาลัยหมื่นมาลัยแสนฉลอง พุทธทำนาย ศีลธรรมชาวพุทธ ไตรโลกวิถิตถาร ปุจฉาพยากรณ์ นิรยกถามหาวิบาก พระปรมัตถ์ย่อ ศีลสาระสูตร ธรรมธาตุ 7 ประการ และนิทานท้าวขุนทิ้ง

ผู้วิจัยได้คัดเลือกวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมพุทธศาสนาเป็นตัวอย่งวิเคราะห์จำนวน 17 เรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมเรื่องคติโลกคติธรรม กาศ์พระมุนี ธรรมดาสอนโลก ชนะสันธราชเทศนาคำสอน แทนน้ำนมแม่ ประมวลานานาอันสงส์แผนใหม่ เล่ม 1 ประมวลานานาอันสงส์แผนใหม่ เล่ม 2 ประมวลานานาอันสงส์แผนใหม่ เล่ม 3 พระอินทร์ใช้ชาติ มะไลหมื่นมะไลแสน นางวิสาขาแต่งงาน นิทานท้าวนกคุ้ม นิทานพระต่ายในวงพระจันทร์ แสงมณีแยงโลก นานาสุภาชิตคำกลอน ยาบสว่างนักเทศน์ และประชุมกลอนคติธรรม

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะศึกษาให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนาของอีสาน จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของวรรณกรรมพุทธศาสนากับวรรณกรรมคำสอนเป็นเบื้องต้น ทำให้เห็นลักษณะร่วมของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนา ดังนั้น จึงแยกประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็น คือลักษณะร่วมด้านเนื้อหา และลักษณะร่วมด้านรูปแบบ เพื่อนำไปสู่การสรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนา ดังนี้

5.1.1 ลักษณะร่วมด้านเนื้อหา

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิด เนื่องจากมีการนำเสนอเนื้อหาแนวคิดที่คล้ายคลึงสอดคล้องกับวรรณกรรมพุทธศาสนา ซึ่งมักเป็นเนื้อหาที่นำมาจากพระไตรปิฎก นิทานชาดก และหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มักจะปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนา จึงกล่าวได้ว่าวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนาของอีสานมีลักษณะร่วมทางด้านเนื้อหาอย่างชัดเจน ในประเด็นนี้จะขอยกตัวอย่างเนื้อหาแนวคิดที่โดดเด่นอันแสดงให้เห็นลักษณะร่วมด้านเนื้อหาของวรรณกรรมทั้งสองประเภท โดยแบ่งประเภทตามวรรณกรรมพุทธศาสนาเป็นหลัก ได้แก่ วรรณกรรมพระไตรปิฎก วรรณกรรมชาดก วรรณกรรมพุทธทำนาย และวรรณกรรมอันสงส์ ดังนี้

1) วรรณกรรมพระไตรปิฎก หมายถึงวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่รวบรวมทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเนื้อหาวรรณกรรมพุทธศาสนาส่วนใหญ่ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในวงกว้างมักเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับพระสุตตันตปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ว่าด้วยคำสอนทั่วไปของพระพุทธองค์ มีความเกี่ยวเนื่องกับเรื่องราวต่างๆ ทั้งที่เป็นคำสอน

ของบรรพชิต และฆราวาส และเป็นคำสอนอธิบายความเป็นมาของสรรพสิ่งในโลก รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาต่างๆในชีวิต (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546: 4) เมื่อสังเคราะห์เนื้อหาของวรรณกรรมพระไตรปิฎกที่มีความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนพบว่า มีเนื้อหาที่สำคัญ คือแนวคิดเรื่องการรักษาศีลห้า ในวรรณกรรมพุทธศาสนาหลายเรื่องมักมีการเสนอแนวคิดนี้เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติตนพื้นฐานในการดำเนินชีวิตให้แก่พุทธศาสนิกชน ดังปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องไตรโลกวิถถาร ตัวอย่างเช่น

ถามว่าคนจำพวกไหนที่ทำให้ศาสนาเสื่อม แก้วว่าคน 4 จำพวก คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ไม่มีศรัทธาปฏิบัติศาสนา ศาสนาจึงจะได้เสื่อม อนึ่ง อุบาสก อุบาสิกาไม่รักษาศีล 5 ศีล 8 ถึงวัน 8 คำ 14 คำ 15 คำ ไม่ไปวัดวาฟังธรรมเทศนา ไม่ทำพุทธบูชาเป็นต้น

(พระครูศิริปัญญาณี, 2545: 43)

แนวคิดเกี่ยวกับศีลห้ามักนำมาประพันธ์ในวรรณกรรมคำสอนอย่างมีชั้นเชิงทางภาษา เพื่อให้ผู้อ่านเข้าถึงคำสอนได้โดยง่าย และคล้อยตามเนื้อหาได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งแนวคิดหลักก็เพื่อสอนให้ชาวพุทธปฏิบัติตนเป็นคนดีด้วยข้อปฏิบัติพื้นฐานห้าข้อ ตามความเชื่อของชาวพุทธที่เชื่อว่าหากปฏิบัติได้แล้วนั้นจะทำให้ชีวิตปกติสุข ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคติโลกคติธรรมที่นำแนวคิดเรื่องการรักษาศีลห้า มากล่าวไว้ในคำสอน ที่สอนโดยอ้างถึงพระบรมครูว่าหากผู้ใดถือศีลห้า ไม่ว่าจะชายหรือหญิง หนุ่มหรือแก่ ชนชั้นใด หรือชาติใดก็นับว่าเป็นมนุษย์เต็มตัว ร่างกายสวยสง่างาม และศีลจะนำพาให้ชีวิตรุ่งเรือง ตัวอย่างเช่น

พระบรมครูเจ้าโคดมองค์เอก จึงได้เทศน์ไว้ศีลห้ามนุษย์ธรรมมี ประจำตัวไว้หญิงชายบ่ได้ว่า กับทั้งหนุ่มและเฒ่าสาวจีจ่อจุม บ่เลือกชุมเลือกชั้น วรรณะใดไทยแขก สีสั่งมีคู่หน้าจาเอ็นมนุษย์ธรรม เป็นเลิศผู้ล้ำมีค่าเต็มตัว พาให้งามภายในอยู่เฮื่องเหลือใจ จำ ถึงกายาเจ้าแขนขาทั้งหน้าผาก บ่ชาวสะอาดอ่านคือ หมื่ออ่านสาม ศีลก็พางามได้ควิลัยใสสง่า ทำให้ไก่อ้วเจ้าศีลนั้นผู้บ่มี

(อ.ศิลา คานแก้ว, 2544: 2)

ประการถัดมาคือการทำทาน แนวคิดเรื่องการทำทานเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่มาจากหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงมักนำมาประพันธ์ไว้ในวรรณกรรมพุทธศาสนาประเภทพระไตรปิฎก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเทศนาปฐมสังคายนา ปุจฉาวิสัชนา 3 ธรรมาสน์ ที่มีการกล่าวถึงแนวคิด

เรื่องการทำทานไว้ว่าผู้ให้ย่อมได้รับผลตามทรัพย์ที่ให้ การทำทานทรัพย์ภายนอกประเสริฐเท่ากับการ
ทานทรัพย์ภายใน ซึ่งหมายถึงธรรมทาน ดังนั้น ผู้ที่รู้จักการให้ทานยอมเป็นผู้ประเสริฐ ตัวอย่างเช่น

ความว่าผู้ให้ของชอบใจย่อมได้ของชอบใจ ผู้ให้ของเลิศย่อมได้รับของเลิศ
ผู้ให้ของดีย่อมได้ของดี ผู้ให้ของประเสริฐ ย่อมถึงฐานะอันประเสริฐ ดังนี้ ก็การให้
ทรัพย์ภายนอกเป็นทานนี้ ก็นับว่าประเสริฐเท่ากับการให้ทรัพย์ภายในเป็นทาน ทรัพย์
ภายในโดยความก็คือ ธรรมนั่นเอง

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, 2548: 5)

แนวคิดเรื่องการทำทานของชาวพุทธมักนำมาประพันธ์เป็นเนื้อหาคำสอนใน
วรรณกรรมคำสอนเพื่อสอนให้ผู้อ่านรู้จักการบริจาคทานเป็นนิจ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์
พระมุนี ที่สอนให้ทำทานอย่าได้ขาด เพราะเป็นการสะสมบุญใหญ่ซึ่งนำไปสู่สุโสตาบันอันเป็นที่
ปรารถนาของชาวพุทธ ตัวอย่างเช่น

เจ้าผู้ทุกข์	ทานไว้อย่าหน
เจ้าผู้จน	ทานไปอย่าไว้
ทุกข์ยากไร้	ให้คอยเพียรหา
เจ้าได้มา	ทานไปอย่าขาด
อย่าประมาท	ฝังไว้ในตัว
คัวะระนา	กองบุญหอมไว้
คิดไค้ได้ไป	ไปสุโสตา

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2533: 3)

แนวคิดเรื่องความกตัญญู เป็นแนวคิดที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งในวรรณกรรมพุทธ
ศาสนาประเภทวรรณกรรมพระไตรปิฎก เพราะเป็นแนวทางที่พระพุทธเจ้ายึดถือ และสั่งสอนสืบทอด
มา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องศีลธรรมชาวพุทธที่สอนให้รู้จักความกตัญญูต่อบุพการีและผู้มีพระคุณ
จึงจะได้รับการสรรเสริญว่าเป็นคนดีตามพุทธภาษิต ตัวอย่างเช่น

ผู้ที่รู้จักคุณของพ่อแม่ ครูอาจารย์ ชาต ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐบาล
ของเรากั้บรรัษธรรมนุญ ได้ชื่อว่าเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความกตัญญู ท่านสรรเสริญว่าเป็น

คนดีหาได้ยากยิ่ง สมตามพุทธภาษิตว่า “นิमित्तํ สาธुरुปานํ กตญญู กตเวทิตา”
ความกตัญญูกตเวทิตีเป็นเครื่องหมายของคนดี

(ธวัช เพื่อประภัสสร และประยูร พิศนาคะ, 2544: 43)

ในวรรณกรรมคำสอนมีการนำแนวคิดเรื่องความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ คือพ่อแม่ผู้ให้กำเนิดมาประพันธ์เป็นคำสอนเพื่อสอนให้ผู้อ่านรำลึกถึงบุญคุณบุพการี และตอบแทนบุญคุณอันเป็นแนวทางการปฏิบัติตัวที่ต้งาม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องยาบส่วนนักรเทศน์ ที่สอนว่าบุตรเป็นลูกหนี้ของบิดามารดาที่เลี้ยงดูทั้งกายและจิตใจ กว่าบุตรทุกคนจะมีชีวิตเป็นตัวตนได้พ่อแม่ต้องลำบากหาอาหารมาเลี้ยงดู แม่ต้องอดทนตั้งครรรภ์ บุตรทุกคนจึงควรตอบแทนบุญคุณด้วยการเป็นผู้รับใช้บิดามารดา ได้อาหารดี ๆ มากก็ควรนำไปให้ ชักชวนให้รักษาศีลเข้าวัดฟังธรรม ช่วยเหลือกิจการงานต่าง ๆ ในบ้าน และเมื่อบิดามารดาอายุชราสมควรทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ จึงจะเรียกว่าเป็นบุตรที่กตัญญูตัวอย่างเช่น

บุตรนั้นเป็นลูกหนี้บิดามารดา เห็นได้เลี้ยงได้หาอุปถัมภ์ให้ใหญ่ เขาต้องเอาใจใส่สนองบุญคุณ ที่พ่อแม่อดทนบ่อนขวานน้ำ ท่านได้สอนได้ห้ามจากชั่วเป็นดี เขาจักมีข้าวของแนวใดทุกอย่าง เขาได้เกิดมาอย่างเห็นฟ้าเห็นดิน พ่อแม่เขาต้องกินน้ำตาต่างข้าว ตั้งแต่เห็นได้เฝ้าอุ้มท้องครองครรรภ์ พ่อแม่ได้เลือกสรรบุปผามาเลี้ยงใหญ่มาให้รู้เรื่องบุพการี ตอบสนองความดีกตัญญูเห็นไว้ ยอมตนเป็นใช้บิดามารดา ครั้นได้ปู่ได้ปลาเงินคำผ้าผ่อน ครั้นได้ซิ่นได้ต่อนแจกให้เพิ่นกิน ขวนให้รักษาศีลเข้าวัดฟังเทศน์ ยามพ่อแม่มีเหตุธุระการงาน เขาต้องบริหารช่วยทำช่วยสร้าง ประพฤติตามตัวอย่างบิดามารดา เมื่อเพิ่นมรณาทำบุญสงฆ์ให้ นี้จึงแม่นว่าทำได้กตัญญู

(น้อย ผิวผัน และพิมพ์ หนองสุวรรณ, 2549: 35 - 36)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องแทนน้านมแม่ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่นำแนวคิดเรื่องความกตัญญูต่อบุพการีมาประพันธ์เป็นคำสอนเพื่อสอนให้ลูกผู้ชายรู้จักบวชเพื่อตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่ที่ลำบากอุ้มท้องมา ตัวอย่างเช่น

พอหลายปีเดือนได้บุตราเลยใหญ่ เปรียบมาหากได้เฮานี้ก็ตั้งเดี่ยว ควรที่กตัญญูให้มารดาผู้ลำบาก ทั้งบิดาพร่ำพร้อมถนอมเลี้ยงให้ใหญ่มา จนกระทั่งถึงได้

เอาเฮาเข้าบรรพชาทรงเพศ บวชสืบสร้างศีลร้อยศาสนา กตัญญูกตเวทีให้ในธรรม
พระเจ้ากล่าว แทนน้ำนมแม่เลี้ยงพระองค์ได้เทศนา

(กัณหา (บ.ช.ย), 2544: 6)

วรรณกรรมพระไตรปิฎกทั้งหมดที่กล่าวมานั้นล้วนมีความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมด้าน
เนื้อกับวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างวรรณกรรมทั้งสอง
ประเภทอย่างแจ่มชัด วรรณกรรมพระไตรปิฎกมักนำหลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่พระสาวกได้รวบรวม
ไว้มาประยุกต์เป็นเนื้อหาทางธรรมที่อ่านเข้าใจง่าย เช่นเดียวกับวรรณกรรมคำสอนที่นำหลักธรรม
ต่าง ๆ ที่มาจากพระไตรปิฎกมาประพันธ์เป็นเนื้อหาคำสอนด้วยภาษาวรรณศิลป์ซึ่งทำให้เข้าถึงได้ดี
ยิ่งขึ้น

2) วรรณกรรมชาดก หมายถึง วรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติของ
พระพุทธเจ้าในชาติก่อน มีลักษณะเป็นเรื่องคล้ายนิทานคติสอนใจ โดยยกตัวอย่างเป็นเรื่องๆ เพื่อให้
คนอ่านหรือคนฟังมีความเพลิดเพลินและเข้าถึงง่าย เช่น วรรณกรรมเรื่องมหาเวสสันดรชาดกที่ชาว
อีสานจะรู้จักกันดีในเรื่องลำหาคาชาติ ซึ่งมีแนวคิดสำคัญในเรื่องก็คือทานบารมี ดังปรากฏใน
วรรณกรรมเรื่องลำหาคาชาติ ที่นำเรื่องราวเกี่ยวกับมหาเวสสันดรชาดกทั้ง 13 กัณฑ์มาแต่งเป็นกลอน
ลำ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างบางตอนจากกัณฑ์กุมารมาอธิบายให้เห็นลักษณะร่วมด้านแนวคิดเรื่อง
บำเพ็ญทานบารมีจากมหาเวสสันดรชาดก ตัวอย่างเช่น

ตะมัตถัง ปะกาเสนโต ลัตถา อาหะ ตะโต กุมารโ อาทายะ ชาลีกำหา ชินาจุโภ
ภิกขเว ตูราภิกษุทั้งหลาย เวสสันตะโร อันว่าเวสสันดรพระราชเจ้าตนจำเริญุคริมบัติ มอบ
ให้แก่ชาวลิพ็ราชทั้งมวลและทานลูกแก้วทั้งสองให้แก่ชูชกกะพราหมณ์ก็มีแล แต่นั้นใน
เมื่อพระราชบุตรอุตตมะ โอรสอิราช อันพระราชบิดาได้ประสาทอนุญาตมอบให้ชูชกกะ
พราหมณ์ดังนั้นแล้ว เวสสันตะโร อันว่าพระเวสสันดรระกะษัตริย์ก็เกิดปิดติโสมนัส
อภิมรย์ชมชอบ ประกอบด้วยปิตุชาบช้านขึ้นบานในปุตตะบริจาคทานแห่งตนแท้แล ตะ
ทา ในกาละยามนั้นก็เกิดสิ้นสะเทือนทั่วทุกทิศฤทธิเดชแห่งปุตตะทาน สวันดังพระสุนทร
ราชิสารพัด คัชชะติ ก็อ้องก้องสนั่นหวั่นไหวไปมาปัพพราชาภูผาและยอดดอยดวงชะพาด
แกว่งกวยไปมา เหมือนดั่งกะทาทายบายเอายอดทวยขางไฟไปกวัดแกว่งเทพทุกแห่ง
สาธุกการ อนุโมทนาทานการปุตตะบริจาคทุกทั่วภาคหวั่นไหว

(อินตา กวีวงศ์, 2549: 161 - 162)

ในวรรณกรรมคำสอนอีสานได้นำเนื้อหาเกี่ยวกับมหาเวสสันดรมาประพันธ์แบบแปลเพื่อใช้ในการเทศน์ โดยมีเนื้อหาลักษณะร่วมกัน คือทานบารมี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคดีโลกคดีธรรม ในตอนแหล่งชุกขอสองกุมาร ตัวอย่างเช่น

พราหมณ์ด้านเอาคงคาคั้งห้าย่าน ไหลผ่านแล้วยามลิแห่งบ่มี ฉันใดแท้
องค์ฤๅษีพระยาเวส มีศรัทธาดังน้ำกว้างบ่เหียดกาย กาลกลายหน้าโพธิญาณสำเร็จ
แน่ ให้ทานลูกอ่อนน้อยไปแล้วแม่นบ่ถอง พราหมณ์เฒ่ามันยกย่องหลายอย่างนานา
จนเวสสันดรโรดทานบ่มีได้ แล้วจึงผายคำด้านจาพราหมณ์ด้วยคำม่วน ท่าน
ประสงคฺ์ลูกน้อยสองเจ้าข้าบ่ชิน ค้อมว่าแล้วเอิ้นลูกทั้งสอง มอบให้ตาชุกขบ่แห่ง
พอน้อย ใจหันท่าวบ่มีความหดหู่ บายได้นำเต้าแก้วใจตั้งต่อบุญ หยาดลงพร้อม
ปรารณาดังต่อ สาธุเนาผู้ข้าทานลูกน้อยคราวนี้ได้ตั้งใจ พราหมณ์ก็มีตสองน้อยจูง
ไปทั้งคู่ วาจามันด่าบ้อยจูงน้อยจากพระองค์ไปแล้ว

(อ.ศิลา คานแก้ว, 2544: 20 - 21)

แนวคิดเรื่องบำเพ็ญทานบารมีนับเป็นแนวคิดที่โดดเด่นมากที่สุดที่พบในวรรณกรรมคำสอน และวรรณกรรมพุทธศาสนาประเภทชาดก วรรณกรรมทั้งสองประเภทจึงมักมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องมหาเวสสันดรชาดก หรือมีการกล่าวอ้างถึงในเนื้อเรื่องวรรณกรรม ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องแสงมณีแยงโลก ซึ่งเดิมเชื่อว่าโลกประทีป ที่มีการนำล้ามหาชาติมาแต่งเป็นนิทาน ดังปรากฏในตอนอารัมภกถาที่กล่าวถึงที่มาของการประพันธ์ก่อนเริ่มเรื่อง ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ จักได้อธิบายให้ประวัติต้นเหตุ ปรารภกลอนกล่าวแก่แกลงเล่นให้ชื่นใจ
การที่ข้าแต่งตั้งคัดลอกเป็นคำกลอน เห็นว่าชาวพงศ์พันธุ์ญาติโยมชาวบ้าน พากันเอาการตั้งฟังล้ามหาชาติถึง 10 ปีล่วงแล้วจำนวนรู้จักก็หลาย เป็นน่าเสียดายแท้
ฟังเฉยเสียเปล่า นิทานจำไปได้หลานหล้าบ่เชื่อฟัง เป็นเพราะลาวบ่ตั้งใจต่อตาม
ขบวน คอยแต่ฟังเสียงดีเรื่องมันที่ทะรงแต่มีล้ากคติขึ้นนครกัณฑ์ขึ้นลับหว่าง เรื่องบ่
ติดต่อดังฟังแล้วก็เล่าหลง ข้าจึงอดสาสุ่แกลงกลอนพอรู้เรื่อง เพื่อให้ลาวพี่น้องฟัง
แล้วเรื่องปลื้ม

(พรมมา พรหมสาโร น.ธ.เอก, 2549: 1)

วรรณกรรมชาดกและวรรณกรรมคำสอนมีลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่เด่นชัดในเรื่อง บำเพ็ญทานบารมี ซึ่งค่อนข้างแพร่หลายที่สุดในภูมิภาคอีสาน วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องจึงแนวคิด เรื่องการบำเพ็ญทานบารมีจากวรรณกรรมชาดกเรื่องพระเวสสันดร หรือล้ามหาชาติมาประพันธ์โดย แทรกเนื้อหาคำสอนไว้เสมอ

3) วรรณกรรมพุทธทำนาย หมายถึงวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการทำนาย เหตุการณ์ในอนาคตของพระพุทธเจ้าเพื่อให้พุทธศาสนิกชนรู้จักสังสรรค์เป็นทุนทางธรรม โดยมัก กล่าวอ้างอิงถึงแนวคิดเรื่องการสร้างบุญชดใช้กรรมไปพร้อม ๆ กับการทำนายอนาคตกาล ดังปรากฏ ในวรรณกรรมเรื่องปฐมกัปที่พระพุทธเจ้าเทศนาพระสาวกครั้งที่ตรัสรู้แล้ว พรรณนาการกำเนิดลมน้ำ หินดินหนูนกนกันไปจนถึงปฐมกำเนิดพระพุทธเจ้าโคตมะ ตัวอย่างเช่น

...ดูก่อนอานนท์...ผู้ใดให้ทานข้าวของแก่ฉันผู้นั้นยิ่งบาปมาก ถ้าให้ทานแก่ ผู้มีศีลก็ยิ่งได้บุญมาก ผู้ใดมีความยินดีในพระพุทธศาสนา และรักษาศีลพึงธรรมมานาน แล้ว ภายหลังกล่าวว่่ากุศลที่เราได้กระทำมาแล้วนั้น เราจะยกให้แก่ท่านเสียดังนี้...เป็น เวลานานได้ 7 อสงไขยกัป ต่อแต่นั้นมาตถาคตจึงได้ออกปากปรารภว่า ขอให้ พระองค์ได้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้าด้วยเถิด นับแต่ปรารภอยู่นานได้ 10 อสงไขยกัป ต่อแต่นั้นมาพระพุทธเจ้าอีกองค์ จึงได้ทรงตรัสพยากรณ์ให้แก่ตถาคตว่า ต่อไปข้างหน้าท่านจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ชื่อว่าโคตมะโดยแท้

(น้อย ผัวผัน, 2545ค : 64)

วรรณกรรมพุทธทำนายมักเป็นการทำนายอนาคตโดยแทรกหลักธรรมให้แง่คิดแก่ ผู้อ่านไปพร้อมกัน นอกจากนี้ยังมีกล่าวถึงแนวคิดเรื่องพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ดังปรากฏ ในวรรณกรรมเรื่องจุฉาพยากรณ์ ที่อธิบายไว้ว่าพระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองต้องอาศัยบริษัท 4 พร้อม ทั้งเคารพในพระรัตนตรัยแก้ว 3 ประการ ตัวอย่างเช่น

พระศาสนาจะรุ่งเรืองเจริญขึ้นก็อาศัยแก่บริษัท 4 คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีศรัทธาเลื่อมใส เคารพในพระรัตนตรัย 3 ประการ คือบูชาในพระพุทธรูป พระ เจดีย์ฐาน เคารพในพระสัทธรรม คำสอนของพระศาสดา คือพระสูตรพระวินัย พระ ปรมัตถ์ เคารพบูชาในพระสงฆ์ ผู้ทรงปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา เป็นนื่อนาบุญ

(พระครูศิริปัญญาภรณ์, 2545: 59)

ในวรรณกรรมคำสอนมักมีการอ้างอิงถึงแนวคิดพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เพื่อสอนเรื่องกรรมที่สัมมาคารวะพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสนาสอนให้พ้นทุกข์ด้วยตัวเอง พระธรรมอันเป็นหลักธรรมสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์ ผู้เป็นตัวแทนสืบทอดพุทธศาสนา ซึ่งการเคารพพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ คือการทำนุบำรุงศาสนาให้ดำรงอยู่คู่สังคมท้องถิ่น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประชุมกลอนคติธรรม ที่สอนให้เคารพ 3 ข้อ ข้อ 1 คือพระพุทธน้อมจิตระลึกถึง น้อมตนเทิดทูนไว้เบื้องสูง และอุทิศตนให้ตั้งอยู่ในความดี ข้อ 2 คือพระธรรมให้นำน้อมตนรับธรรมมาปฏิบัติ เพื่อเป็นบุญกุศล และข้อสามคือพระสงฆ์ให้เคารพน้อมฟังคำสอนมาปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น

องค์พระชินศรีสั่งสอนเขาแล้ว หมดทุกแนวหวังให้ความสุขน้อยใหญ่ หวังใคร่
สูงพื่อน้องมวลงและคา ข้อต้นบอกว่าตั้งอยู่คุณพุทธะ ทั้งคารวะตาพวกเขา
ประณมน้อมให้สังขมจิตตั้งหวังใจอยากเพ็ง น้อมตนเข้าแอบเท็งคุณเจ้าที่สูง อุทิศ
ตนเพื่อมุ่งตั้งต่อทางดี ข้อสองมีคือธรรมะการะว่าไว้ น้อมตนไปจับคันท่าบุญกุศลส่ง
สุจริตจับโปงไว้กับเขาอาจได้บุญให้ชื่นใจ... ข้อสามตื่นลูกด้วยอย่าลืมหันแต่พระสงฆ์
ยืนเฝ้าบ่อได้ซังซุกซ่อนธรรมโม เรียนได้โตมาสอนบอกเขาจาแจ้ง...

(พระอธิการสมนึก ทินนโยโส, 2545: 21)

การอ้างอิงความเชื่อเกี่ยวกับพุทธทำนายยังนำมาประพันธ์ไว้ในคำสอนของวรรณกรรมคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมนี ที่มีการทำนายไว้ในตอนกาลนับมือส่วยคือกาลเมื่อหน้าผลไม้จะเกิดหนอนเป็นแมลง ข้าวกล้าเมื่อออกรวงก็ตายหาย ลูกศิษย์คิดล้างครู เมียเถียงฝัว ลูกคิดฆ่าทำร้ายพ่อแม่ ข้าราชการเคี้ยวเชษฐภาริตไถเอาไปเป็นส่วนตัว แต่เมื่อพุทธศักราชล่วงมาเหลือร้อยกว่าปีจะมีทั้งคนที่ทำบุญกินทานเพื่อหวังอาณิสย์ และหาผลประโยชน์ทำลายศาสนาหญิงชายเล่นซู้สมสู่กันไม่เลือกคู่ ตัวอย่างเช่น

ศาสนา	สามพันห้าร้อย
ฝูงเป็นข้อย	กันมากเหลือหลาย
หญิงและชาย	ปนกันสมสู่
มักเล่นซู้	โลกจากฝัวตน
ชายหลายคน	กุมขมเมียท่าน
บ่นบออ่าน	คือวอกแลลึง
เขาเชิงกัน	คือหมาเดือนเก้า
ผิดฮิตเก่า	คลองแต่ปฐม

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2533: 14)

ในวรรณกรรมพุทธทำนายยังนำแนวคิดเกี่ยวกับพุทธทำนายมาประพันธ์เป็นคำกลอนแบบอีสาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพุทธทำนาย ซึ่งเป็นคำทำนายจากความฝันประหลาดของพระยาปัสเสน 16 ประการ จึงเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลขอให้ทำนายความฝัน ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างในข้อ 2 ที่กล่าวถึงคำทำนายเกี่ยวกับสังคมที่เปลี่ยนไป โดยเปรียบเทียบต้นประดู่ขึ้นหน่ออ่อน ๆ ก็ออกดอกออกผล พระพุทธเจ้าจึงทำนายว่าผู้หญิงจะมีลูกมีสามีตั้งแต่อายุน้อย ไม่รักนวลสงวนตัว ตัวอย่างเช่น

ข้อ 2 นั้นฝันต่างภายหลัง มาเกิดอนิจจังดอก ยังดอกตู่ตั้งแต่ครั้งอู่ปะยัง
 ่เห็นกะเลามาช่างเป็นไม้อ่อนเป็นดอก ต้นบ่ได้พอกอกพอกคืบพอกวา เหลียวดูพวง
 บุปผาจ่อจีบ้านจุ่ม บ่อางคั่นนาไม้บ้านจีเป็นกลุ่ม สารพัดดอกไม้เป็นบุ่มช่วงหอม ให้
 คอยหอมไปถ่อนารีน้อยอ่อน ลีเอาผิวเข้าซอมนอนกลิ้งกล่อมสอง พอแต่มพองขึ้น
 ลีเอาผิวเหยียงฮ่วม กะลิมี่ลูกน้อยคอยให้จ่องนม อายุบ่สมพอมิซู้ผัดมีผิวเสียวก่อน แล้ว
 เล่ามีลูกอ่อนน้อยดิงดูคนม องค์พระโคตมเจ้าสรณญาณตรัสสอง พระจึงแยมโอษฐ์
 เอื้อนไขให้คู้ฟิง อายุเขากำลังล่วงเข้าถึงสิบปีลิมี่ผิวกึ่งก้อมให้คอยหอมเบ็งถ่อนภาย
 สร้อยศาสนา

(จินดา ดวงใจ, 2549: 4)

แนวคิดดังกล่าวยังสอดคล้องสัมพันธ์กับพุทธทำนายความฝันพระเจ้าปเสนทิโกศล ฉบับภาคกลาง จากอรรถกถามหาสุบินชาดก ที่มีเนื้อหาคำสอนแนวคิดที่สอดคล้องกันอยู่หลายประการ นอกจากนี้วรรณกรรมกรรมคำสอนหลายเรื่องจึงมีที่มาการประพันธ์จากชาดก หรือตัดตอนหรือดัดแปลงมาจากชาดก เช่น วรรณกรรมเรื่องโคลงราชสวัสดิ์ พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โคลงพาลีสอนน้อง พระวิรุทธชาดกกลอนสวด ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (อาทิตย์ ชีรวณิชกุล, 2565: 270 - 237) ดังนั้น วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนาของอีสานจึงมีลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่มีความสัมพันธ์คล้ายคลึงกับวรรณกรรมชาดกกับวรรณกรรมคำสอนของภาคกลางดังนั้น วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนาของอีสานจึงมีลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่มีความสัมพันธ์คล้ายคลึงกับวรรณกรรมชาดกกับวรรณกรรมคำสอนของภาคกลาง

วรรณกรรมพุทธทำนายกับคำสอนจึงมีลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่ส่งเสริมให้คนทำความดีตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสั่งสมความดีด้วยการรักษาศีล ๕ เข้าวัดฟังธรรม เคารพพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งนับเป็นการสืบทอดศาสนาที่มีความยั่งยืนแม้

อนาคตกาลจะเป็นเช่นไร แต่สิ่งที่ยั่งยืนคือความดี และอยู่ในธรรม อีกทั้งแนวคิดเกี่ยวกับพุทธทำนายยังสามารถนำมาอ้างอิงในวรรณกรรมคำสอนเพื่อประพันธ์เป็นคำสอนที่น่าเลื่อมใสศรัทธาได้อีกนัยหนึ่ง

4) วรรณกรรมอานิสงส์ หมายถึงวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการอธิบายผลลัพธ์ของการทำบุญ เช่น ทำบุญด้วยสิ่งใด จะได้รับสิ่งใดตอบแทนอันเป็นแนวคิดความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น แนวคิดเกี่ยวกับนรกสวรรค์ ใครทำดีย่อมได้ขึ้นสวรรค์ ใครทำไม่ดีย่อมตกนรก วรรณกรรมอานิสงส์มีการนำแนวคิดเรื่องนรกสวรรค์มาอธิบายไว้ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเปิดสวรรค์ เปิดนรก ที่มีการอธิบายถึงนรกขุมต่าง ๆ และสวรรค์ในแต่ละชั้น ในที่นี้จะยกตัวอย่างในตอนที่กำลังกล่าวถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตัวอย่างเช่น

อันนี้เป็นเพราะบุญทำ ไว้อันใดเทียมทันเกิดควรที่รู้เรียนไว้ ลู่อคนสวรรค์ชั้นนี้
 ใฝ่ผู้คิดใคร่ก็เพียงแต่ทำทานรักษาศิลปธรรมเทื่อเดียวก็ควรได้ แต่ว่าใฝ่ทำบุญหวง
 ไว้บ่อเททานร้องป่าวฝูงเพื่อนบ้านบ่อมีฐู่ข้าวการ ฝูงนี้บรืวารบ่อได้สนุกอยู่เอโกมิ
 วิมานเงินสูงผู้เดียวทรงย่อง ตอนนีปายาลิเป็นเรื่องกระทำมาแต่ปางก่อนเป็นพระยา
 กระทำบุญบ่อเอ็นเธอสร้างผู้เดียวพอพระยา ดับร่าง วางเมื่อเมืองเกิดบนิมานผ่าน
 พ้า นอนเล่นผู้เดียวนั้นแล้ว เพราะอย่างนี้ควรทานทั้งหลาย คราวทำบุญศิวทานอย่า
 ทำเดี่ยวดู ให้มองดูเห็นเพื่อนบรืวารแห่นแห่ เติ่นประชาหมู่บ้านให้หวลฐู่ลู่คน เขาจั่ง
 ได้พวกหมู่บรืวาร ใฝ่ผู้ทำคนเดียวเพื่อนบ่อมีจำไว้สวรรค์ชั้น 2 นั้นชื่อว่า ดาวดึงส์
 กว้างวิสุกัมนำเกิด พระอินทร์แฝงนั่งเฝ้าเป็นเจ้านั่งบองชั้นนี้มีสถานชม เล่นหลาย
 ประการลิदान กล่าวนำฝูงชาว ฟีน้องให้มองเยี่ยมลู่อันท่านเอ๋ย

(พระปลัดเส็งยม อินฺโท (ยะโสธร), 2545: 27)

ในวรรณกรรมคำสอนที่น่าแนวคิดความเชื่อทางพุทธศาสนามาประพันธ์เป็นเนื้อหาคำสอนเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์มักมีการเชื่อมโยงกับการประพตติดีประพตติชอบ เช่น หากทำทาน รักษาศีล ก็จะเป็นบุญทำให้ได้ขึ้นสวรรค์ และหากทำไม่ดีก็จะตกนรก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมะไลหมื่น มะไลแสน ที่นำแนวคิดเรื่องนรกสวรรค์มาสอนให้รู้รักทำบุญทำทาน รักษาศีล เมื่อตายไปก็จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตัวอย่างเช่น

เศรษฐีกี่เนาที่หันหันนั้นอยู่เกษม พลอยเล้ามีใจให้ทานทุกสิ่ง ข้าวและน้ำทาน
 ให้แก่พระสงฆ์ อันว่าเงินค่าพร้อมอาหารผ้าผ่อน พลุหมากพร้อมตาลพร้าวพ่าก็ทำ
 กล้วยและอ้อยทั้งหมู่พินไฟ สรรพโภชนางเททอดทานเหลือล้น อันว่าอัฐระพร้อม
 กลฐินทานทอด ผ่าน้ำฟ้าฤดูถ่วนออกวัดชาอันหนึ่งทานแก่คนขมอดให้ทุกข์ยากเช็ญ

สินเจ้าเอ๋ย เจ้าก็มีใจใสบ่อขาดสายศีลห้า บัดนี้รณมาแล้วนำบุญมาเกิด ในชั้นฟ้าดาว
ดิ่งฟ้าโลกถือบริวารพร้อมตามตนสีห์มีน ช้างและม้าคนข่อยก็ตั้งเดี่ยวพระเอ๋ย อันว่า
เยี่ยงนางห้องเมียนางสีห์มีน

(น้อย อุทุมม, 2547: 21)

วรรณกรรมอันสงฆ์ที่มีเนื้อหากล่าวถึงนรกขุมต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน เพื่ออธิบายถึง
ผลลัพธ์ของการทำไม่ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเปิดสวรรค์ เปิดนรก ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างนรก
ขุมที่ 8 อเวจีนรกเพื่อให้เห็นอย่างโดดเด่น นับเป็นอันสงฆ์ของการทำไม่ดี ตัวอย่างเช่น

...ที่ 8 นั้นชื่อ “อเวจี” ลัคนั้นมีกายสูงลิ้นคนเราแท้ เขานั้นยืนวานิ่งบ่อมีตึง
จักเพื่อไฟลุกพลุ่งมาพร้อมสี่ทาง คือทางหัวตึงใต้ทางตีนพลุ่งขึ้นไล่ขวาและซ้ายชน
จีต่อกัน ต่อจากนั้นเหล็กทอล้ำตาลลแทงสองสามลี้มีเต็มเนื้อ อันหนึ่งยังเหล่านามีมือ
เท้าจมลงเพียงเข่า หัวหล่อเลี้ยงทองหุ้มแคคอกเขานั้นกายแดงเท่าทองแดงทั้งแห่ง
เป็นเพื่อเวรหล่อเลี้ยงพอให้บ่อตาย

(พระปลัดเส็งยม อินโท (ยะโสธร), 2545: 17)

แนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับนรกสวรรค์ว่าด้วยเรื่องนรกปรากฏในวรรณกรรมคำสอน
หลายเรื่องเพื่อสอนให้คนไม่ประพฤติชั่ว มิเช่นนั้น จะตกนรกขุมต่าง ๆ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง
แสงมณีแยงโลก ที่สอนหากสามีนอกใจภรรยาจะทำให้ตกนรกอเวจี ทนทุกข์ในหม้อไฟใหญ่
ถูกทรมานอย่างแสนสาหัส ดังนั้น ไม่ว่าหญิงหรือชายก็ไม่ควรคิดผิดทำชั่ว มิเช่นนั้น จะได้รับวิบาก
กรรมตามนั้น ตัวอย่างเช่น

...เดี๋ยวนี้ผิวมึงไปอยู่ซอมนางฟ้าขึ้นชมพู้นแล้ว ค่อมว่าแล้วเขาแก่ตั้งไป แยก
อเวจีแกว่งลงในหม้อ ทงทุกข์ล้ำในไฟหม้อใหญ่ ครั้นว่าม้มที่นั่นเป็นบ้าเผดเปลือย
ชื่อว่าอสุรกายแท้เป็นผีสงฆ์แปดสุปากน้อยหลมเส้นแห่งผม ทงทุกข์แท้แสนเวทนา
จิตร ทั้งอาหารบมีแถมไล่ ฟังเยอทั้งหลายพร้อมหญิงชายน้อยใหญ่เฮฮาเฮย ให้ค่อย
จำจ้อแจ้งทรงไว้ใส่ใจ อันนี้ในธรรมแท้แปลมาสอนสั่งจริงแท้แล้ว

(พรมมา พรหมสาโร น.ธ.เอก, 2549: 59)

แนวคิดเกี่ยวกับอานิสงส์ของการทำดียอมได้ดีตอบแทนยังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีกหลายเรื่องเพื่อส่งเสริมให้คนทำดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องยาบสวงนักรเทศน์มีการสอนเรื่องทำทานไว้ในตอนยาบสวงเรื่องทาน โดยอธิบายว่าเป็นของวิเศษที่ใครไม่สามารถลักขโมยได้ และอานิสงส์ของการทำทานก็จะได้ขึ้นสวรรค์ ซึ่งเป็นยอดปรารถนาของพุทธศาสนิกชนชาวอีสาน ตัวอย่างเช่น

*ทาน นี้วิเศษแนวแน่ถาวร โจรบ่จรมาลักลอบเอาไปได้ หากแม่นของเฮาแท้
ของทานการแจก ลิได้แหกขึ้นฟ้าสวรรค์พ้นก็เพื่อทานฯ*

(น้อย ผิวผัน และพิมพ์ หนองสุธรรม, 2549: 59)

อีกทั้งวรรณกรรมเรื่องประมวลนานาอานิสงส์แผนใหม่ เล่ม 2 กัณฑ์ที่ 16 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายรองเท้า จะทำให้มีเดชานุภาพกล้าแข็ง ไม่ว่าจะไปเกิดชาติภพใด สามารถฟันฝ่าอุปสรรคอันตรายได้อย่างไม่พรั่นพริ้ง ตัวอย่างเช่น

*หากข้าพเจ้าเกิดไปในชาติใดภพใด ให้มีเดชานุภาพกล้าแข็ง บุกป่าฝ่าศัตรู
เหมือนอย่างพระผู้เป็นเจ้าของเท้าบุกแดดบุงร้อนไม่พรั่นพริ้งฉันใดขอให้ข้าพเจ้าเป็น
ฉันนั้น นี่เป็นอานิสงส์ถวายรองเท้า ขอเชิญท่านทั้งหลายจงทราบดังบรรยาย มาด้วย
ประการฉะนี้*

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธธรรมมุนี, 2544: 103)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนมีลักษณะร่วมด้านเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณกรรมพุทธศาสนาประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น วรรณกรรมพระไตรปิฎก วรรณกรรมชาดก วรรณกรรมพุทธทำนาย หรือวรรณกรรมอานิสงส์ ล้วนมีเนื้อหาคำสอนและแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่แสดงให้เห็นลักษณะร่วมกัน เช่น วรรณกรรมพระไตรปิฎกเน้นการสอนให้ทำความดีด้วยการรักษาศีล ทำทาน กตัญญูต่อบุพการี วรรณกรรมชาดก แสดงให้เห็นการบำเพ็ญทานบารมีของพระพุทธเจ้าอันเป็นบุคคลต้นแบบที่สมควรยกย่อง วรรณกรรมพุทธทำนาย ที่แสดงให้เห็นการทำนายอนาคตของพระพุทธองค์โดยการแทรกคำสอนสนับสนุนให้ทำความดี และวรรณกรรมอานิสงส์ ที่อธิบายผลลัพธ์ของการทำดีตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาเพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้คนทำบุญทำทาน หรือประพฤติชอบ ซึ่งลักษณะร่วมด้านเนื้อหานำไปสู่ข้อสังเกตว่าวรรณกรรมทั้งสองประเภทมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน

5.1.2 ลักษณะร่วมด้านรูปแบบ

วรรณกรรมคำสอนมีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมพุทธศาสนาในรูปแบบอย่างเห็นได้ชัด ดังที่อธิบายไว้ในข้างต้นเกี่ยวกับนิยามความหมายของวรรณกรรมพุทธศาสนาว่าเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับแนวคิดพระพุทธศาสนาและเรื่องเกี่ยวกับชาดกซึ่งมีเนื้อหาเป็นพุทธประวัติ ดังนั้นวรรณกรรมคำสอนจึงมีรูปแบบการเล่าเรื่อง หรือการนำเสนอเรื่องราวและแนวคิดคำสอนคล้ายคลึงกับชาดก อีกทั้งยังมีรูปแบบการเสนอเรื่องราวแบบแทรกนิทานประกอบคำสอน หรือนิทานซ้อนนิทานเพื่อเป็นตัวอย่างประกอบคำสอน ดังจะอธิบายตามลำดับต่อไปนี้

1) การเล่าเรื่องแบบอรรถกถาชาดก ซึ่งอรรถกถาชาดกเป็นส่วนที่แต่งเพิ่มเติมเข้ามา เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเรื่องราวในอดีตวัตถุ หรือเรื่องนิทานอดีตชาติให้สมบูรณ์ มีการอธิบายความคาถาเรียกว่าเวैयाकरणะ มีการเติมเรื่องในปัจจุบันวัตถุคือปรารภเหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องชาดก และจบท้ายด้วยสโมธานเพื่อเชื่อมโยงตัวละครในชาดกเข้ากับบุคคลในสมัยพุทธกาล โดยสรุปแล้วอรรถกถาชาดกประกอบด้วยโครงสร้าง 5 ส่วน ได้แก่ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถา เวैयाकरणะ และ สโมธาน (อาทิตย ชีรวณิชย์กุล, 2565: 11 - 14) ซึ่งในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีรูปแบบการเล่าเรื่องลักษณะแบบอรรถกถาชาดกหลายเรื่องและแทรกคำสอนระหว่างที่เล่าเรื่องไปพร้อมกันตามองค์ประกอบ 5 ส่วน ดังนี้

1.1) ปัจจุบันวัตถุ คำว่า “ปัจจุบัน” ในที่นี้หมายถึงสมัยพุทธกาล คือส่วนที่แสดงเหตุที่พระพุทธเจ้าแสดงชาดกนั้น เช่น ปรารภพระบารมีข้อใดข้อหนึ่ง ปรารภบุคคล สถานที่ หรือเหตุการณ์เพื่อสอนบุคคล หรืออธิบายความเป็นมาของสถานที่หรือเหตุการณ์ (อาทิตย ชีรวณิชย์กุล, 2565: 14) ซึ่งปัจจุบันวัตถุมักปรากฏในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นนิทานแบบชาดกเป็นส่วนใหญ่ นับเป็นส่วนที่สำคัญที่วรรณกรรมคำสอนมีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมพุทธศาสนามากที่สุด ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอน โดยเปิดเรื่องด้วยปัจจุบันวัตถุที่พระพุทธเจ้าหวนนึกถึงเหตุการณ์พระเจ้าปัสเสนผู้เป็นกษัตริย์ไม่อยู่ในธรรม ประพฤติผิดศีล ใจคอโหดร้าย พระพุทธเจ้าจึงภาวนาอยู่ในอารามแก้วจนแทนบัลลังก์ของพระอินทร์กระด้าง พระอินทร์จึงมองลงมายังโลกมนุษย์เห็นพระเจ้าปัสเสนกษัตริย์เมืองสาวตถิปฏิปัตินไม่อยู่ในฮีตคอง ทำผิดคิดชั่วก็เกิดความสงสารดลใจให้พระเจ้าปัสเสนอยากไปฟังธรรม ตัวอย่างเช่น

*ยามเมื่อพระองค์สถิตอยู่ยังพระเชตะวันใหญ่อารามหลวง ภาวนาทุกคำ
เข้าผายผิย่นสู่วัน พระก็จิมไกลปัสเสนใหญ่พระยาหลวง ทรงคะนิงหวนเห็นตุ
การณปัสเสนเจ้า พระยานั้นโมโหดด้วยเอาเงินค่าทุกสิ่ง ผิเอาของไพร่น้อยใหม่ฮื้อข่ม
เหง เขาเป็นโทษน้อยตัดไล่ลินหลายทั้งกินสุราสู่วันบมีคร้าน กามคุณนั้นวันคืนบให้
ขาด อุโปวันขนาดแท็กัฟมกั้วแต่หญิง ก็ท้อเอ้อวออ้างเอาตัวเป็นใหญ่ บให้เฝปาก*

เว้าการถ้อยสิ่งใดได้แล้ว คิดว่าโตเป็นเจ้าตามใจลิตกแต่ง มักสิ่งใดก็กล่าวด้านเอาแท้
 ลู่อัน ก็ไปไหวเจ้าพุทธบาทมหาคุณ อัญจะปัญจะศีลก็บังใจเอื้อ ท่อแต่เมามัวเล่น
 หิงศรีกรหาบ ของแต่งข้าทรงม้าไล่จ้วงสวนเหล่าเนื้อเบาะหนางทุกวันคืน ไผบโดยนำ
 องค์กรก็โกรธเค็มค้ำกล้า ทำแต่ปาณาเข้าหาตัวทุกเมื่อ พระพุทธเจ้าเห็นแล้วเหล่าอืด
 คืดจักสอนสั่งให้พระบาททรงศีล เพื่อว่าบุญเหลือหลายก็บิให้มีเวรต้อง เพราะว่าเธอ
 ใจฮ้ายโมโหโลภหลาย ทางบุญมาบเอื้อไปกั้วแต่เวร พระอ้าแล้วเลยอยู่ตุนหิ ภาวนา
 สถิตอยู่ในอารามแก้ว

แต่นั้นลิลิเจ้าพระอินทราไหวหวั่น เลยกระต้างเข้าต่างเกាប់คือหลัง พระ
 อินทร์จึงหลังแลเยี่ยมในโลกชมพูพี ก็จึงเห็นสัพพัญญูผู้ทรงศีลแก้ว เห็นทั้งปัสเสน
 เจ้าผู้มีใจสาโหด ทำบาปทุกคำเข้ากินเหล่าลู่วัน อินทร์ก็อืดเจ้าปัสเสนพระยาใหญ่
 อยากให้บังเกิดให้ใจตั้งต่อบุญแท้แล้ว บิให้เสียศีลเจ้าบุญหลังแต่ชาติก่อน ใจหาก
 เป็นบาปกล้าพาสร้างแต่เวร อินทร์จึงบันดลให้หัวใจพระยาครั้นเมื่อย หลังคูเมือง
 มิ่งบ้านสุญเศร่าหม่นหมอง...แต่นั้นปัสเสนเจ้าราชาพระยาใหญ่ กัมกราบไหว้ทูลเจ้า
 พระยอดคุณ...พระยากล่าวแล้ว**พุทธบาทเทศนา** ว่าดูราพระยาปัสเสนเอยจงค่อย
 ฟังเฮาด้าน....

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, ม.ป.ป. : 2-3)

รูปแบบการนำเสนอแบบเปิดเรื่องด้วยปัจจุบันวัตถุยังปรากฏในวรรณกรรมคำสอน
 เรื่องธรรมดาสนโลก ที่เปิดเรื่องโดยปัจจุบันวัตถุเป็นเหตุการณ์ส่วนต้นในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังมีพระ
 ชนม์อยู่ และเหตุการณ์นั้น ๆ จะเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าต้องทรงเทศนาเรื่องในอดีตชาติ ซึ่งเป็นตอนที่
 ชาวเมืองราชคฤห์ประสบภัย พระพุทธเจ้าจึงเสด็จมาเทศนาสั่งสอน ตัวอย่างเช่น

ดูราเจ้า	ชาวภิกขุเป็นหมู่
หากอยู่หากเคือตร้อน	สันนั้นบ่หอนมี
เศรษฐินั้น	ผิดคองธรรมดาโลก จริงแท้แล้ว
ก็จ้งตายมิ่งเมี้ยน	เสียเสี้ยงฮอดสิ่งของ
บุพเพพุ้น	กะยังมีหลายชาติ มากตาย
บิไซมีแต่เต่า	เศรษฐินี้แต่ผู้เดียว ฟ่านเอี้ย
เมื่อนั้น ภิกขุเจ้า	วันทากัมกราบ
ขอเชิญพระเทเทศน์ให้	ไซแจ้งเรื่องราว แต่ถ้อน
ตางให้เฮื้องทัวเท่า	ขงขอบชมพู พระเอี้ย

อันว่าโลกาไผ	ก็ใคร่ห่มเห็นฐู่
พระบ่เทศนาให้	ไผบ่หวนเห็นชอบ จริ่งแหล้ว
ดีและฮ้าย	กระทำแท้คู้ฮ้อน หั้นแหล้ว
แต่นั้น พระพุทธเจ้า	ด้านกล่าวเทศนา
ว่าดูราภิกขุเอี้ย	จงค่อยฟังเฮาเว้า
ขัตติยะเศรษฐีนี้	ผิดคองธรรมดาโลก จริ่งแหล้ว
หากเผาผีบ่ชอบ	คองแท้ก็จั่งตาย นั้นตาย
.....
ยังมีเมืองอันหนึ่งกว้าง	เฮียกชื่อโฆสา
พระยาศากยะมุนี	อยู่ทรงเมืองนั้น
พระยานั้นมีใจตั้ง	ในธรรมทุกคำ
ศีลแปดไว้	ในเนือบ่หล่าหลง ได้แหล้ว
.....
เขาจะเล่าแต่เค้า	พื่นก่อนปฐมมา
พระยาทั้งหลาย	ให้ค่อยฟังเฮาเว้าฯ

(พระครูสุเทพสารคุณ, 2549: 204 - 205)

1.2) อติตัตถุ คือตอนที่เป็นเรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้าครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งส่วนนี้ก็คือ ชาตก โดยที่เหตุการณ์หรือตัวละครในอดีตมีลักษณะคู่ขนาน หรือคล้ายคลึงกับเหตุการณ์หรือบุคคลในสมัยพุทธกาล (อาทิตย ชีรวณิชกุล, 2565: 17) ซึ่งในวรรณกรรม คำสอนเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอนมีตัวละคร และเหตุการณ์ที่มีลักษณะคู่ขนาน กล่าวคือ ตัวละครในเรื่องมีนิสัยใจคอที่แตกต่างกับตัวละครในอดีตชาติ พฤติกรรม และเหตุการณ์ก็มีลักษณะแตกต่างกันเพื่อนำพฤติกรรมในอดีตชาติมาใช้สอนตัวละครในปัจจุบัน คือชนะสันธราช กษัตริย์ที่โง่บุญครองตนอยู่ในทศพิธราชธรรม และสั่งสอนประชาชนทั้งแผ่นดิน ทำให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข เพื่อเป็นแนวทางในการสอนพระยาปัสเสนซึ่งเป็นกษัตริย์ที่ไม่ตั้งอยู่ครองธรรม ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้นโพธิญาณเจ้าเทศนาสอนสั่ง ว่าอติเตพาราณสีด้านเป็นเค้าสืบไป
 เอานามบาลีเข้าเป็นปลายสอนสั่ง เทศนาไปใจ ๆ ป่มีได้ขาดสาย ดูราปัสเสนให้ราชา
 ยศใหญ่ฟังเทอญ อุบาสกอุบาสิกาพราพร้อมให้ใจน้องจึงค่อยฟังแท้ตาย เขาจักไขใน
 ห้องพุทธโธธรรมสอนสั่งมาตาย ก็หากหลายवादว่าคำฮู้ฮ้อนแท้ตาย ยังมีพรหมทัดให้
 พระยาใหญ่ปางปฐมทรงเมืองพาราณสีไพรอยู่สร้าง ปางเมื่อโพธิสัตว์เจ้ายังทวัระ

มารในโลกเฮานี้ เทียวโปรดลั้วไต้ลุ่มฟ้าปางนั้นสู่ตัว พระเอาปฏิสนธิตั้งในครรภ์
ท้องแม่ เทวเอกตันจอมเจ้ามิ่งเมือง นาน 10 เดือนได้จึงออกมาเป็นท้าวดูงามล้นคือ
คำทั้งแห่ง ก็บ่มีอันฮ้ายแถมกั้วเกือกคิง อันว่าราชาไต่บิดาพระองค์พ่อกับ ทั้งผู้
โคตรเชื้อแนวท้าวผู้งาม ก็จึงหานามท้าวกุมารน้อยอ่อน ชื่อว่าชนะสันธราชท้าวควร
แท้ฮูปงาม...

(พระครุคัมภีร์นิเทศ ป.6, ม.ป.ป. : 8 - 9)

...หลายปีได้ราชาพระองค์พ่อ เฒ่าแก่แล้วเลยเลยเข้าสู่บุญ เขาจึงหดสรง
ท้าวเสวยเมืองแทนพ่อ ชื่อว่าพระยาชนะสันธราชเจ้าลือล้าสู่แดน อันว่าตาธรรมเข้า
ในใจภูษนาถ ทานศีลาไวใจเจ้าบไล ปริจจาคังพร้อมอาชวังเทียมแทบ อักโกธัง บ่
เชิงเคียด อวิหิงสาบ่ด้านเตียนถ้อยใส่ผู้ใด ชันติดเข้าเทียมทรวงภูษนาถบ่ทอนมีอาจ
ด้านค้ำกล้าใส่ไม อวิโรนังทั้งให้มีใจตั้งต่อ ผู้งนี้พระหากเอาใส่ใจเจ้าบไล พระก็ทศ
ราชาแท้ตั้งอยู่ตามครอง....

(พระครุคัมภีร์นิเทศ ป.6, ม.ป.ป. : 10)

...อันนี้เฮาจักเอาคำเจ้าราชาตนเอก ชื่อว่าชนะสันธระแท้มาด้านสั่งสอนนี้
แหล่ว ฟิงเอาท่อนปลเสนพระยาใหญ่ ทั้งหมู่ผู้ไพร่น้อยชาวบ้านจื่อเอาแท้ตาย...

(พระครุคัมภีร์นิเทศ ป.6, ม.ป.ป. : 92)

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องธรรมดาสอนโลกก็มีการนำส่วนอดีตวัตถุที่เล่าถึงสาเหตุ
การเกิดกิลยัคของชาวเมืองพาราณสี ว่าเจ้าเมืองกระทำผิดฮิตคองเก่า ไม่ดำรงตนอยู่ในศีลธรรมจึงเกิด
กิลยัค คนตายเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น

ยังมีเมืองใหญ่กว้าง	เฮียกชื่อพาราณสี
มีราชา	อยู่เสวยเมืองนั้น
ชื่อว่าโพธิราชเจ้า	ทรงธรรมยศใหญ่
ใจต่อตั้ง	บุญเปื้อฮ้อศีล
ก็หากลือซาเท่า	จักรวาลทุกถิ่น
ข้าขอบไต่แผ่นฟ้า	ก็มีเจ้าผู้เดียว นั้นแหล่ว
หลายประเทศด้าว	มาเต้าส่วยสินทอง
สะเกาหลาย	หลั่งมาชมเหย้า

เขาเห็นเจ้าเมืองจำ	ยุสบายสนุกอยู่
เขาลวดลิมที่ห้อง	เมืองบ้านแห่งเขา
เขาก็เอาเมียซ้อน	แปงเฮือนบ้านอยู่
หลายมากล้น	เมืองกว้างค้งนอง
ฝูงไพร่น้อย	ชาวหมุ่นิคมคาม กิติ
เขาก็ไหลนองมา	อยู่เมืองกระทำเหย้า
ไผ่ก็ยินดีเต้า	ชมแซวคอมพระบาท
เฮือนจิบฮั่ว	ชานนั้นก็กายกัน
.....
กลียุคใหญ่เข้า	มาเมืองกว้างใหญ่
เขาก็ตายต่างล้า	กันแท้บ่ถักกลาง
กลางคนตายน้ำ	ไฟหอกหลาวแหลม
กลางคนตายเสื่อเอา	แซ่กินในน้ำ

(พระครูสุเทพสารคุณ, 2549: 205 - 206)

วรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีส่วนของอดีตวัตถุเล่าถึงเรื่องในอดีตชาติของ พระพุทธเจ้า เช่น วรรณกรรมเรื่องนิทานท้าวขุนทิง ที่เล่าถึงอดีตชาติที่เคยบำเพ็ญมาาก่อนเป็น กษัตริย์ชื่อท้าวขุนเทือง ซึ่งเป็นชาติที่พระองค์เสวยทุกขเวทนายิ่งกว่าชาติอื่น แต่มีชาติกำเนิดที่สูงส่ง ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้น ยังมีนัคคะเรศล้าเลอเลิศรังศรี มีพระนามแนวไชข่าวมาครวาก็ เมืองพาราณสีเชื้อชุมพระยาเอกราชมีปราสาทสะอาดอ้างกลางคุ่มควงเมือง เหลียวดูเหลือองรังเหลียมเทียวสวรรคัวรรณคล่อง ปราสาททองท่นท้าวชาวเหลียวหล่ามอง เอื้อวดย้อยยานที่ทรงพระยาอันว่าราชาชนลีนคนครวานั้น อัครรรยัแท้มีนามไชข่าว พรหมทัตท่นท้าวนามซ้นชื่อพระองค์ พระก็ดำรงสร้างเสวยเมืองตุ้มไพร่ ป้อมมีความ ทุกข์ไ้วิสัยล้าเลิศเลอ หาเสมอป้อมได้ในนครเกินคล่อง วรรุณีนาทน้องเป็นแก้วมิ่ง เมีย อันว่าฝูงล้าเชื้อก็ยินม่วนคอมพระองค์ ฝูงอนงค์นางสาวบ่าวค่นองนำล่อม อัน ว่าจอมกษัตริย์เจ้าครองเมืองเสวยราช ฝูงอำมาตย์แห่งล่อมถนอมเจ้าสุวัน

ทุกสิ่งซ้นสลองเสพงันพระองค์ ปราภูกคือเมืองแมนแมนสวรรคังน้ก้อง สอง พระองค์สร้างเสวยเมืองนานยั้ง หลายขวบปีล้าถ้ายเถิง พอแต่เหิงนานได้พระยา เมืองตุ้มไพร่ก็เล่าได้ลูกน้อยงามละห่วยเก็งแมน ตั้งหากแปนแว่นหน้าพระนัยเนตร

นวลละออง เหลียวดูผิวผางเพียงรูปคำทาไว้ เป็นชายกล้าเกินคนลือเดชฤทธิ์เลิศล้ำ
ลือพันล้นประมาณ จึงขนานนามเอ็นขุนเทืองเป็นชื่อ

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2542: 3)

วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องมีการนำเค้าโครงเรื่องจากชาดกมาแต่งเป็นนิทาน
สำนวนใหม่ ไม่มีการเล่าตามสูตรแบบอรรถกถาชาดกที่มีการเปิดเองด้วยปัจจุบันวัตถุ แต่เปิดเรื่องมา
เป็นอดีตวัตถุเลย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานท้าวณกุ่ม ที่มีการนำชาดกเรื่องนกคู่ม ในปรมัต
ถะที่ปนิเฝด็จจริยปิฎก ตติยวรรค เรียกว่า วัฏฏะกชาดก หรือชาดกกล่าวถึงเรื่องนกคู่ม ซึ่งเป็นเรื่องใน
อดีตชาติที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระยานกคู่ม ได้ทรงบำเพ็ญ “สัจจาธิษฐานปรมัตถปารมี” ซึ่งอยู่ใน
พระไตรปิฎก สำนวนภาษาไทย พระคัมภีร์ใหญ่ จึงยากที่อสาณิกชนจะได้ทราบ ก.กึ่งแก้ว ป. ปราชญ์
ท้องถิ่น จึงนำมาแต่งเป็นนิทานคำสอนเรื่องท้าวณกุ่ม ตัวอย่างเช่น

อหังอันว่าข้ามหการมกัมขาบ ไหว้พระพุทธเจ้าพระธรรมพร้อมพร้า
พระสงฆ์ ขอมางอยู่เกล้ากวมเคียรสอนสั่ง สามหน่วยแก้วกวมเกล้าอย่าไลแต่
ท่อน เทือนี้ข้าจักแต่ตั้งเรื่องนิเทศธรรมสอน ชาวุกเดิมบาลียากคนชชเขียนฮู้เขียน
เห็นน้อยอยากปนแปลงแต่ตั้ง ขออย่าตกหล่นลี้เหลือถึ้มเทศนา ประมัตถะที่
ปะนินันเฝด็จเดิมเริ่มเล่า เล่มสามเซ็นชื่อไว้วางกระทุ้แต่งตามจะริยะปิฎกตั้งเดิมตา
ผูกใหญ่ ตะตยวรรคเว้าวางไว้เทศนา จรียนี่ที่สามสมชื่อ ข้าผู้คิดใครฮู้คุณแก้วแก่น
พุทธโธ เพินผู้เพ็ญเพียรสร้างสมภารภูมิประเสริฐ คราวเป็นลัด้ลิ่งเชื้อแสวงใช้ชาติ
หลัง เขียมช่างฮ้ออยากเผยแผ่ธรรมสอน แสนชาติบำเพ็ญเพียรเพื่อโพธิญาณกว้าง
บารมีสร้างสมภารเพียรก่อ เกิดเป็นลัด้ลิ่งเชื้อทรงสร้างบ่อถอย

(ก.กึ่งแก้ว ป, 2548: 1)

ในวรรณกรรมพุทธศาสนาก็มีเรื่องที่น่ามาจากชาดกแล้วเปิดเรื่องด้วยอดีตวัตถุ
โดยไม่มีการเปิดเรื่องด้วยปัจจุบันวัตถุ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพุทธทำนาย ที่นำโครงเรื่องมาจาก
อรรถกถามหาสุบินชาดก แล้วเปิดด้วยเรื่องอดีตชาติที่พระพุทธเจ้าทำนายฝันให้แก่พระเจ้าปเสนทิ
โกศล ตัวอย่างเช่น

ขวบเมื่อเยาว ๆ ฟ้าฝนหลังรินไหล ฟิงยินลมไกวกวัด เมฆโผยมดั่ง
ก้อง มองดูอาไปน้ำไหลนองฮ้าแผ่น เดือนแปดขึ้นเพ็งแจ่มส่องใส จักได้คิดกล่าวแก่
แปบ้นคำฝัน ของพระยาปัสเสนกราบทูลพระองค์เจ้า พระกัเเนาหนห้องสาวตถิติเมือง
ใหญ่เซตตะวันว่าไว้เฮฮู้สืบมา ปางนั้นราชาเจ้าปัสเสนนิททะเล่ง พระกัเฝินหลากล้ำ

วสะตั้งตื่นนอน พระจึงเกิดเดือดร้อนในราชหฤทัย เพราะพระทรงนิมิตหลากกะใจ
เหลือล้น

(จินดา ดวงใจ, 2549: 1)

1.3) คาคา คาคาหรือร้อยกรองที่มาจากคัมภีร์ชาดกในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย
พระสุตตันตปิฎก คาคาของชาดกบางเรื่องอาจมีการอ้างถึงชาดกเรื่องอื่น ส่วนใหญ่คาคาจะอยู่ในอดีต
วัตถุ ยกเว้นบางเรื่องที่ปรากฏคาคาทั้งปัจจุบันวัตถุและอดีตวัตถุ (อาทิตย ชีรวณิชย์กุล, 2565: 18-19)
ในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีการเล่าเรื่องโดยแทรกคาคาลงในปัจจุบันวัตถุ และอดีตวัตถุตลอดทั้งเรื่อง
ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางวิสาขาแต่งงาน ที่มีการแทรกคาคาจากพระไตรปิฎก ฉบับบาลี เล่มที่
25 สุนตตปิฎก ขุททกนิกายสุส รมมปทปาลี ในตอนเริ่มเรื่อง ตัวอย่างเช่น

ยถาปี ปุบุพราสมิหาคี อิมิ รมมเทศนํ สตถา สาวตถิ อุนิสฺสสาย ปุพพารา
เม วิหรนโต วิสาขํ อูปาสิกิ อารพภ กเถสิตี

(สมเด็จพระพุทธาจารย์ ; พระราชสุธี (โสภณ โสภณณจิตโต). บรรณาธิการ. ล.25. 2549: 23)

โอกาส ณ บัดนี้ อาตมภาพได้รับสมมติสมัญญาฉันทนุมาติให้รับตำแหน่ง
แสดงหน้าที่แทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะได้ดำเนินความบุญพระโยคกถา
พรรณนาความเบื้องต้น แห่งเรื่องพระนางวิสาขามหาอุบาสิกาสืบไป เป็นใจความว่า
สตถาสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งเมื่อพระองค์ทรงอาศัยพระนคร
สาวัตถีประทับอยู่พุพพารามวิหาร ทรงปรารภพระนางวิสาขามหาอุบาสิกา ให้เป็น
ปฐมเหตุพระบรมโลกเชษฐ จึงได้ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ยถาปี ปุบุพ
ราสมิหาคีเป็นอาทิฯ

กิริ ดั่งได้สดับมา พระนางวิสาขานั้น บังเกิดในคัพโภทรแห่งนางสุนนเทวี
อรคมเหลือของธัญชัยเศรษฐีในภัททิยนครแคว้นอังคะ “สตตวสฺสิกาเล”...

(ล.นาสวัสดิ์ เปรียญ, 2548: 1)

ในวรรณกรรมเรื่องนางวิสาขาแต่งงานยังมีการแทรกคาคาในอดีตวัตถุตลอดทั้ง
เรื่อง ดังปรากฏในตอนทีเล่าถึงพระเจ้าปเสนทิโกศล และพระเจ้าพิมพิสาร ตัวอย่างเช่น

เตน โข ปน สมเยน พิมพิสาโร จ ปเสนทิโกลโล จ อญญมญญํ ภคินีปติกา
โหนตฺตี

ณ บัดนี้ อาตมาภาพผู้ได้รับสมมติสมัญญาให้ว่าหน้าที่แทนพระเจ้าปเสนทิโกศล, จะได้สืบอนุสนธิเทศนาต่อไปดำเนินความว่า ‘เตน โข ปน สมเยน’ ก็โดยสมัยนั้นแลพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นพระราชสามีแห่งน้องหญิงของกันและกัน ฯ...

(ล.นาสวัสดิ์ เปรียญ, 2548: 4 - 5)

วรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีงานแทรกคาถาบาลีจากพระไตรปิฎก เช่น วรรณกรรมเรื่องปฐมสังคายนา ที่เล่าถึงการทำสังคายนา และหน้าที่ต่าง ๆ ของพระสาวกทั้งหลาย ดังปรากฏในตอนที่พระมหากัสสปะดำเนินถามพระวินัย ตัวอย่างเช่น

ตทนนตรฺ อายสฺมา มหากัสสปโ เถราสเน นิสีทิตฺวา อุปาลี วินยํ ปุจฺฉตฺติฯ
ลำดับนั้นท่านพระมหากัสสปสังฆวุฒาจารย์ ก็ขึ้นนั่งเหนือเถราอาสน์ แล้วก็เริ่มไต่ถามในพระวินัยปิฎกก่อนว่า ดูก่อนอาวุโสอุปาลี คำว่าวินัยนั้นได้แก่อันใด และแปลว่าอย่างไร อ. คำว่าวินัยนี้ได้แก่พุทธบัญญัติ คือข้อกฎที่พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งไว้ตามเหตุที่เกิเกิดขึ้น 1 ได้อภิสมาจารย์คือชนบธรรมนิยม ที่ภิกษุทั้งหลายจะต้องประพฤติให้เป็นระเบียบอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อความดีงามแห่งหมู่คณะ 1 รวมพุทธบัญญัติและอภิสมาจารย์ทั้ง 2 นี้เรียกว่าวินัย แปลว่าระเบียบก็ได้ แปลว่านำออกก็ได้ แปลว่าเป็นเครื่องแนะนำของบัณฑิตก็ได้

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, 2548: 24 - 25)

การแทรกภาษาบาลีสลับภาษาไทยจึงเป็นรูปแบบที่วรรณกรรมคำสอนมีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมพุทธศาสนาอย่างเห็นได้ชัด บางครั้งมีการขึ้นต้นด้วยบาลีแล้วประพันธ์ต่อด้วยภาษาไทย หรือมีการแทรกคาถาภาษาบาลีสลับตลอดเรื่อง ดังตัวอย่างในวรรณกรรมเรื่องอานิสงส์แผนใหม่ ที่กล่าวถึงอานิสงส์ของการสร้างเวจกุฎี (ส้วม) ตัวอย่างเช่น

อิมํ มยํ ฆนเต วจฺจกุฎี สงฺฆสฺส โอนฺเอยาม

สาธฺโน ฆนเต สงฺโฆ อิมํ วจฺจกุฎี

ปฏิกคณฺหาตุ อมฺหากํ ทิฆรตฺตํ ทิตายะ สุขายาติ

บัดนี้จักแสดงอานิสงส์ผล บุคคลผู้สร้างเวจกุฎี (ส้วม) ประคับประคองฉลองศรัทธาที่เสียสละทรัพย์สมบัติ สร้างสถานที่ดับทุกข์ของภิกษุสามเณร อ้นเวจกุฎีนี้ เป็นสถานดับนิพัตต์ทุกข์ คือการถ่ายอุจจาระปัสสาวะเป็นกิจประจำวันของ

สัตว์ที่มีชีวิตจิตใจต้องทำกิจชนิดนี้ ไม่ทิวากีราตรี วันหนึ่งหลายหนก็มี แต่สำหรับ
มนุษย์นั้นเป็นของน่าอูจาดท่านให้ชื่อว่าอูจาระ แปลว่าของออกจากที่ต่ำ เป็นของ
มนุษย์ไม่นิยมรังเกียจทั้งสี่และกลืน เป็นวัตถุใช้การไม่ได้ ไม่เหมือนมูลของสัตว์อื่น
เช่น โค กระบือ สุนัข เป็ด ไก่ เป็นต้น

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธตธรรมมุนี, 2544ค: 181)

การยกคาถาบาลีสลับภาษาไทยในเนื้อเรื่อง ดังปรากฏในนิทานที่เล่าถึงชายทุกข์
ยากที่เดินทางมาเห็นเศรษฐีสร้างส้วมจึงรำพึงกับตัวเองว่าแม้แต่ข้าวจะกินให้อิ่มท้องยังไม่มีเลย
ตัวอย่างเช่น

**เอโก ทุคตปุริโส มีบุรุษเข็ญใจคนหนึ่ง เทียวเก็บผักหักพินมาเลี้ยงชีวิต
เอกทิวส์** อยู่มาวันหนึ่งเห็นท่านเศรษฐีสร้างเวจกุฎและฉลองเวจกุฎ นึกในใจว่า เกิด
มาเป็นคนยากไร้เข็ญใจ หาอาหารใส่ปากใส่ท้องวันหนึ่งๆ ก็ทั้งยาก เครื่องนุ่งห่มถิ่น
ฐานบ้านช่องก็ไม่มี

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธตธรรมมุนี, 2544ค: 184)

ลักษณะการแทรกคาถา ยังพบในกลวิธีการดำเนินเรื่องแบบปจฺฉา-วิสัสนาเพื่อ
อธิบายพุทธธรรม โดยขึ้นต้นด้วยคำถามปจฺฉาแล้วแทรกคาถาบาลี จากนั้นตามด้วยวิสัสนา ตอบ
คำถาม ซึ่งเป็นกลวิธีการนำเสนอที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาและวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง
ดังปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องปจฺฉาพยากรณ์ ตัวอย่างเช่น

...ถามว่าเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัสรู้นั้น พระธรรมมีหรือไม่มี แก้วว่ามี
อยู่เป็นปกติธรรมดา ด้วยบาลี “**อุปปาทวา ภิกขเว ตะถาคะตานัง อะนุปปาทา
วา ตะถาคะตานัง**” แปลว่าตุกรภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้บังเกิดขึ้นใน
โลกก็ดี ไม่ได้บังเกิดขึ้นในโลกก็ดี ธรรมชาตฺ ธรรมนิยม ธรรมฐิติ ย่อมมีอยู่ แต่ไม่มี
ผู้ใด ใครผู้หนึ่งจะพึงรู้กำหนดได้ต่อพระพุทธเจ้าได้มาตรัสจึงจะตั้งบัญญัติขึ้น ว่าเป็น
เป็นธรรม นี่เป็นวินัยข้อปฏิบัติที่จะนำสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ ด้วยพระพุทธองค์ทรง
พระปัญญา เป็นพระลัทธิปัญญาซึ่งธรรมทั้งปวงที่เป็นกุศลและอกุศล และวิบากขอ
สัตว์ทั้งหลาย...

(พระครูศิริปัญญาจารย์, 2545: 56)

ในวรรณกรรมคำสอนก็มีกลวิธีปุจฉา-วิสัชนาแล้วแทรกคาถาบาลี แต่นำคาถาบาลีขึ้นก่อนแล้วตามด้วยปจฉา ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องนางวิสาขาแต่งงาน ที่พระอานนท์ถาม พระพุทธเจ้าว่าเหตุใดนางวิสาขาจึงเดินร้องรำทำเพลง เพราะนางเป็นบ้าเสียสติหรืออย่างไร พระพุทธเจ้าตอบว่าไม่ใช่ นางไม่ได้เป็นบ้า แต่เพราะนางประสบความสำเร็จในปรารถนาแห่งตนจึงมีใจเบิกบาน พระอานนท์จึงถามต่อว่า นางวิสาขาทั้งความปรารถนาไว้ตั้งแต่เมื่อไหร่ จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงนำนิทานมาตรัสเล่าให้พระภิกษุทั้งหลายฟัง ตัวอย่างเช่น

อา. ภิกขุ ตสสา สทฺทํ สุตฺวา ภิกษุทั้งหลายครั้งได้สดับฟังนางวิสาขาเดินเปล่งอุทานดั่งนั้น จึงกราบทูลพระศาสดาว่า ‘ภนฺเต’ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระบาทไม่เคยเห็นนางวิสาขาเดินเที่ยวขับร้องดั่งนี้เลย วันนี้นางวิสาขาร่วมด้วยบุตรและหลาน เที่ยวเดินขับร้องอยู่รอบ ๆ ปราสาท ชะรอยดีของนางวิสาขาจะกำเริบหรือ นางวิสาขาจะเป็นบ้าเสียแล้วกระมัง พระพุทธเจ้าข้า

พ. สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดา จึงมีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า ‘ภิกขเว’ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นางวิสาขาธิดาของเรา จะได้ขับร้องเพราะดีกำเริบหรือจิตเป็นบ้าไปก็หามิได้ นางวิสาขาเห็นความสำเร็จแห่งความปรารถนาของเราที่ตั้งไว้สำเร็จแล้วดั่งนั้น จึงได้เดินเวียนรอบปราสาทเปล่งอุทานอยู่ดั่งนั้น

อา. ภนฺเต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระนางวิสาขามหาอุบาลิกานั้นได้ตั้งความปรารถนาไว้แต่เมื่อไร พระพุทธเจ้าข้า

พ. สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดา จึงนำอดีตนิทานมาตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า ‘ภิกขเว’ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นับถอยหลังแต่ภัททกัปนี้ไปในที่สุดแสนกัปพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปทุมุตตร อุบัติขึ้นในโลก...

(ล.นาสวีสดี เปரியญ, 2548: 53)

การแทรกคาถาระหว่างปุจฉา-วิสัชนามักพบในวรรณกรรมพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับชาดก สอดคล้องกับแนวคิดของพิสิทธิ กอบบุญ (2548: 80) ที่อธิบายว่าคาถามีความสำคัญในชาดกที่ดำเนินเรื่องด้วยปุจฉา-วิสัชนา เพราะส่วนที่เป็นปุจฉา-วิสัชนาพุทธธรรมมักมีคาถาประกอบด้วยเสมอ ซึ่งลักษณะดังกล่าวก็พบในวรรณกรรมคำสอน จึงอาจกล่าวได้ว่าวรรณกรรมคำสอนมีลักษณะร่วมด้านกลวิธีนำเสนอในประเด็นการดำเนินเรื่องด้วยคาถากัษววรรณกรรมพุทธศาสนา

1.4) เวैयाकरणะ เวैयाकरणะ หมายถึงการอธิบายหรือขยายความหมายของคำต่างๆ ในคาถา เรียกว่า “แก้อรรถ” (อาทิตย ฐีรวณิษย์กุล, 2565: 18 - 19) ซึ่งในวรรณกรรมคำสอนมีรูปแบบการนำเสนอเรื่องราวแบบเวैयाकरणะ คืออธิบายความหรือขยายความในคาถาต่าง ๆ เช่นเดียวกับวรรณกรรมพุทธศาสนา แต่ไม่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าแบบอรรถกถาชาดก เพียงแต่มีลักษณะของเวैयाकरणะอธิบายความหมายของคาถาต่าง ๆ เท่านั้น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องยาบส่วงนักเทศน์ เรื่องเจตนา 3 อย่าง ตัวอย่างเช่น

(คาถา)

บุพพเจตนา	เจตนาในเบื้องต้น
มุลจนเจตนา	เจตนาในท่ามกลาง
อปราปรเจตนา	เจตนาในที่สุด

(เวैयाकरणะ)

เจตนาได้แก่ความตั้งใจหรือความตั้งใจของผู้ให้นั่นเอง ผู้ให้ถ้าขาดความตั้งใจเสียก็ไม่สามารถจะบริจาคทานได้ อาศัยเหตุนี้ผู้เป็นทายก เมื่อจะบริจาคทานการกุศล จงพยายามรักษาใจของตนในกาลทั้ง 3 คือเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ให้บริสุทธิ์ผุดผ่องอย่าให้มัวหมองได้

(น้อย ผิวผัน และพิมพ์ หนองสุธรรม, 2549: 41 - 42)

ในวรรณกรรมพุทธศาสนามีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมคำสอนที่มีการใส่ส่วนเวैयाकरणะนี้ลงในวรรณกรรมที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่าแบบชาดกอยู่หลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องไตรโลกวิตถาร ตัวอย่างเช่น

(คาถา)

“สัทธัมโม คระกาคัพโพ” แปลว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ต้องเคารพพระธรรมทั้งสิ้น ๆ ถ้ามว่าอะไรเรียกว่าพระธรรม ?

(เวैयाकरणะ)

แก้วาธรรมมี 3 คือปริยัติธรรม ธรรมที่เล่าเรียนได้แก่พระสูตร พระวินัย พระปรมัตถ์ 1 ปฏิบัติธรรม ได้แก่ศีลสมาธิปัญญา 1 ปฏิเวธธรรม ได้แก่มรรคผลนิพพาน 1 ๆ

(พระครูศิริปัญญาณี, 2545: 39)

1.5) สโมธาน สโมธานคือการแจกแจงว่าบุคคลหรือตัวละครในอดีตชาติกลับมาใครในสมัยพุทธกาล ส่วนใหญ่ตัวละครเอกเป็นผู้มีปัญญา กลับชาติมาเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ หรืออาจเป็นผู้สังเวยกรรม หรือเป็นผู้ร้ายถ้าเป็นชาย กลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต ถ้าเป็นหญิงกลับชาติมาเกิดเป็นนางจิญจมาณวิกา ภรรยาของพระโพธิสัตว์ กลับชาติมาเกิดเป็นนางยโสธรา พ่อแม่ของพระโพธิสัตว์ กลับชาติมาเกิดเป็นพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางยโสธรา ส่วนญาติ ลูกศิษย์ หรือผู้รับคำสั่งสอน อาจกลับชาติมาเกิดเป็นพระญาติ รวมถึงพระสาวกสาวิกาท่าง ๆ (อาทิตย ธีรวัฒนชัยกุล, 2565: 22) ในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเล่าเรื่องแบบชาดกมักมีส่วนสโมธานชาดกปิดท้าย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางวิสาขาแต่งงาน ซึ่งมีสโมธานปิดท้ายเฉพาะตัวนางวิสาขา โดยแจกแจงว่าเมื่อทำบุญในชาติใดจะได้รับผลบุญและกลับชาติไปเกิดเป็นใครบ้าง ตัวอย่างเช่น

พระศาสดาทรงพิจารณาในกาลข้างหน้า ว่าความปรารถนาหญิงนี้จะสำเร็จหรือไม่หนอ ก็ทรงทราบทุกประการ จึงมีพระพุทธบริหารว่าในที่สุดแสนกับนับแต่กับนี้ไป พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพระโคตม จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ครั้งนั้นท่านจักได้เป็น อุบาสิกาชื่อว่าวิสาขา จักได้พร 8 ประการ ในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จักตั้งอยู่ในที่แห่งมารดา จักเป็นยอดของหญิงผู้อุปัฏฐาก บำรุงด้วยปัจจัยสี่สมบัตินั้นปรากฏแก่หญิงนั้นดุจดนพิงได้ในวันพรุ่งนี้ นางทำบุญตลอดอายุ ครั้นจตุตถจากอดีตภพนั้นแล้ว ไปเกิดในเทวโลกท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ครั้นถึงกาลแห่งพระศาสดาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสป ก็ได้มาบังเกิดเป็นราชธิดานามว่า สังฆทาสี เป็นน้องสุดท้องแห่งธิดาทั้ง 7 ของพระเจ้ากิกิ มิได้ไปสู่ตระกูลสามี นางบำเพ็ญบุญกุศลมีทานเป็นต้น กับพวกพี่สาวทั้งหลาย และได้ตั้งความปรารถนาไว้ในที่ใกล้บาทมูลของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าในกาลข้างหน้าขอหม่อมฉันพึงได้พร 8 ประการ ในสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้เช่นกับพระองค์และตั้งอยู่ในที่แห่งมารดาพึงเป็นยอดหญิงผู้อุปัฏฐาก ด้วยปัจจัยสี่ ดังนี้

(ล.นาสวัสดี เปริยญ, 2548: 55)

การสโมธานยังพบในวรรณกรรมคำสอนเรื่องนิทานกระต่ายในวงพระจันทร์ ที่มีการเล่าเรื่องจบแล้วสโมธานแจกแจงว่าพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็น พระต่าย พระโมคคัลลาน์ เสวยพระชาติเป็นสุนัขจิ้งจอก พระสารีบุตร เสวยพระชาติเป็นวานร และพระอานนท์ เสวยพระชาติเป็นลูกนาคน้อย ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ จักแสดงไขให้สโหมธานกลับชาติชาติกม้วนมอบไว้ว่างกระทุ้เทศน์
ธรรม อันว่าสัตว์สี่นั้นปางก่อนปฐมมา กลับเกิดตายวนเวียนอนเณกเนินนานล้ำ นาคะ
โปดกน้อยแวนนามลูกนาคปางนั้น คือพระเถระล้ำอานนทน์้องแห่งเฮ้านี้ อันว่าหมา
คราวนั้นสิงคาโลจิ่งจอก เป็นโมคคัลลาล์ฤทธิ์กล้าเดียนี่ต่อมา ส่วนว่าวานรน้อย
แวนลิงในป่า ปางนั้นบ่แม่นไทยต่างหน้าแวนเชื้อชาติไฟ หากแม่นสาวกไท้องค์
ประเสริฐสารีบุตรปัญญาญาณกว่าคนทั้งค้าย อันว่าสะโลเชื้อปณทิโตตัวกระต่าย
ปางนั้น คือตถาคตเจ้าเฮ้านี้แน่จริงແหลว

(ก.กิงแก้ว ป., 2549: 44)

การสโหมธานอันส่วนที่มีลักษณะร่วมกันของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณพุทธ
ศาสนา ดังปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องนิทานท้าวขุนทิ้ง ที่มีการแจกแจงการกลับชาติมาเกิด
ของตัวละคร หมอโหรร้าย กลับชาติมาเกิดเป็นเทวดา นางแม่น้อย กลับชาติมาเกิดเป็นนางจัญจะ
มาณะวิกา ท้าวพระยาขุนเทืองเป็นพระพุทเจ้า ภรรยาของขุนทิ้ง กลับชาติมาเกิดเป็นนางยโสธรา
พิมพา ท้าวพระยาพ่อขุนเทือง กลับชาติมาเกิดเป็นพระเจ้าสุทโธทนะ นางแอกไค้แม่ของขุนทิ้ง กลับ
ชาติมาเกิดเป็นพระนางสิริมหามายา แม่นมของขุนทิ้ง กลับชาติมาเกิดเป็นนางวิสาขาและนางกับปี
ลานี กุมารท้าวอำคา กลับชาติมาเกิดเป็นราหุล นางน้อยจันดา กลับชาติมาเกิดเป็นนางอุบลวันณา
และพระฤๅษี กลับชาติมาเกิดเป็นพระมหากัสสปะ พระอินทร์ กลับชาติมาเกิดเป็นพระอนิรุทธิ
ตัวอย่างเช่น

สโหมธานประวัติ้นสรุปลงลายย่อ อันว่าหมอโหรฮ้ายทวยพระองค์เว้าบ่อ
ชื่อปางนั้น หากแม่นเทวะทัดต์แท้เทียวใช้บาปหนา อันว่านางแม่น้อยลับล่อหมอ
โหร หากเล่กลยาพิษเพื่อเปือบาท้าว คราวนั้นตายไปใหม่เวจิมจุ่ม นางจัญจะมาณะวิ
กากล่าวไว้คราวนี้แม่นมันนั้นແหลว อันว่าพรหมทัดต์ท้าวพระยาพ่อขุนเทืองปางนั้น
เป็นพระยาสีหะนุป้องค์พุทโธเจ้า อันว่านางคานน้อยวะรุมราชเทวี เป็นแม่ของขุน
เทืองแต่ปางคราวนั้น หากแม่นนางบุษผาวัดฉนวนผู้หญิงในด้าว อันว่าขุนเทืองท้าว
พระยาพ่อขุนทิ้งปางนั้นเป็นพระบาทสุทโธทนะพ่อพระองค์คราวนี้ อันว่านางแอกไค้
คือแม่ขุนทิ้งปางนั้น กลับชาติมาคือสิริมหามายาแม่พระองค์คราวนี้ อันว่านางอ่อน
ซ้อยอุ่มท่านขุนทิ้ง เป็นแม่นมหล้าแลคอยเลี้ยง ยามเขาถึมถนอมแลหลังหล้า โคตร
มีแม่เลี้ยงคราวนี้แม่นจริง อันว่าสมงามน้อยนึ่งทองน้องพี่ปางนั้น หากแม่นนง
วิสาขาและนางกับปีลานีต่อมาคราวนี้ อันว่านางน้อยเทียมขุนทิ้งทรงแทนปางนั้น
หากแม่นนางยโสธราพิมพาพื้นเว้าเดียนี่ต่อมา

อันว่ากุมารท้าวอำคาครวก่อน เป็นราหุบ่ออ่อนน้อยแนวเนื้อหน่อ
 พระองค์ อันว่านางงามน้อยจันดาต่วงเด่นเป็นอุบลวัฒนาเพิ่นว่าวางไว้ต่อมา อันว่า
 ฤๅษีสร้างสมณาในเถื่อนปางนั้นเป็นมหากัสสปะผู้เฒ่าธุดงค์ล่ำลั่นสงฆ์ อันว่าอินทา
 เจ้าเนาสุวรรณครวก่อนเป็นพระอนุรุทธะเที่ยงแท้ญาณกว้างลั่นเหลืออันว่าโยธา
 ท่างทั้งมวลมากหมื่น ได้แก่ บริษัที่เจ้าจอมเหง่าหน่อพุทโธ อันว่าขุนทิงท้าวเป็น
 พระยายศใหญ่ ได้ทนทุกขะเวทนาโธ้นะกำกั่มชื่นชม ได้แก่ โคดมเจ้าคือเฮาพุท
 ยาท มาชาตินี้ได้เป็นแก้วหน่อพุทโธ...

(เดชวโร ภิกขุ (อินตา), 2542: 63 - 64)

รูปแบบการนำเสนอเนื้อหาแนวคิดแบบอรรถกถาชาดกมักพบในวรรณกรรมคำ
 สอนและวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบที่เป็นเรื่องเล่า ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่มาจากชาดก แต่วรรณกรรม
 คำสอนมักมี 2 ส่วนที่สำคัญคือ ปัจจุบันวัตถุ และอดีตวัตถุ มีเพียงบางเรื่องที่มีสโมธานปิดท้าย แต่ไม่
 ทุกเรื่อง และ อีก 2 ส่วนที่เหลือ คือ คาถา เวຍยากรณะ มักพบในวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่
 เป็นเรื่องเล่า โดยส่วนของคาถามักมีการแทรกก่อนเริ่มเรื่อง หรือแทรกระหว่างเรื่อง ส่วนเวຍยากรณะ
 แทรกเพื่ออธิบายความหมายเพิ่มเติมเกี่ยวกับเนื้อหาแนวคิดต่าง ๆ ซึ่งวรรณกรรมพุทธศาสนาก็มี
 ลักษณะสอดคล้องสัมพันธ์กัน

ในประเด็นนี้สายวรุณ น้อยนิมิตร (2542) ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับอรรถกถาชาดกใน
 ฐานะวรรณกรรมคำสอนและความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นไว้ว่าอรรถกถาชาดกมีคุณค่าใน
 ฐานะเป็นวรรณกรรมคำสอน และอรรถกถาชาดกยังมีอิทธิพลต่อการนำรูปแบบไปประกอบการสอนใน
 วรรณคดีเรื่องอื่น ๆ อีกด้วย ดังนั้น รูปแบบการนำเสนอเนื้อหาแนวคิดของวรรณกรรมคำสอนกับ
 วรรณกรรมพุทธศาสนาจึงมีลักษณะร่วมกันอย่างเห็นได้ชัด

2) แทรกนิทานหรือเรื่องเล่าประกอบแนวคิด วรรณกรรมคำสอนมีรูปแบบการ
 นำเสนอแนวคิดเพื่อสอนโดยแทรกนิทานประกอบเหมือนการสอนของพระพุทธเจ้าที่มักหยิบยกมาสอน
 พระสาวกในพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างในวรรณกรรมเรื่องประมวลนานาอาณิสงส์แผนใหม่ เล่ม 2 ใน
 กัณฑ์ที่ 48 ว่าด้วยเรื่องอาณิสงส์ถวายหนังสือ โดยยกตัวอย่างเรื่องเล่าของพระสารีบุตรในอดีตชาติว่า
 ตอนที่เกิดเป็นสุชาตมาณพหนุ่ม เกิดศรัทธาในพระไตรปิฎกจึงนำไปถวายพระสงฆ์ ผลบุญอาณิสงส์จึง
 ทำให้เมื่อบวชบรรลุประอรหันต์เป็นเลิศทางปัญญา และเป็นสาวกฝ่ายของพระพุทธเจ้า ตัวอย่างเช่น

กิริ ดังได้สดับมา พระสารีบุตรอัครสาวกได้รับการยกย่องเอตทัคคสถานเลิศ
 ในทางปัญญา หาพระสาวกองค์ใดเสมอไม่ได้อาศัยแต่ในอดีตชาติ ได้เกิดเป็นสุชาต
 มาณพ ครั้นเจริญวัยใหญ่กล้า เกิดศรัทธาสร้างพระไตรปิฎก พร้อมทั้งได้ถวาย
 พระไตรปิฎกแด่พระสงฆ์อาณิสงส์ผลตามสนับสนุนให้มาเกิดในพระพุทธศาสนาครั้งนี้

วัยใหญ่กล้า ได้บวชในสำนักของพระศาสดาเจริญสมณธรรม ได้บรรลุพระอรหันตสัมภีทาญาณ พระศาสดาจารย์ยกย่องเลิศทางปัญญา เป็นสาวกข้างขวาเป็นที่วางพระทัยอาศัยอานิสงส์สร้างหนังสือและถวายหนังสือในอดีตชาติขอปราษฎ์และพุทธบริษัททั้งหลาย จงทราบธรรมบรรยายที่แสดงมากด้วยประการฉะนี้

(ท่านเจ้าคุณพระราชสาธธรรมมุนี, 2544ข: 238)

ในวรรณกรรมพุทธศาสนาก็มีลักษณะการแทรกนิทานหรือเรื่องเล่าในเนื้อหาเช่นกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเปิดสวรรค์ เปิดนรก ที่กล่าวถึงนรกหน่วยที่ 1 ชื่อว่าโลหะกุ่มภี แล้วเล่าถึงเหตุของการตกนรกนี้ด้วยการแทรกเรื่องเล่าของบุตรเศรษฐีเมืองหนึ่งว่าไม่เคยทำบุญ ทั้งยังแย่งชิงลูกเมียท่านลอบเป็นเป็นชู้ และด่าว่าพระสงฆ์ ตัวอย่างเช่น

ฟังเยอฉันจักเล่าภาคย่อยกรรมก่อนเขาทำในคราวหลังผู้ฟังจำไว้ คราวก่อนพุนยังมีลูกหลานท่านให้เศรษฐีใหญ่เมืองคน มีบุตรราศีคนพี่ชายน้องทั้งปวงนี้เขาบ่อทำบุญสร้างศีลทานจักเทื่อ กินแต่เหล่าเฝ้าแต่กันหอยกว้างขวางทะเล เขานี้พอตายแล้วเลยแวงลงเกิดนอนอยู่ที่นี่หลายหมื่นปี อีกทั้งสัตว์ชุมได้ชิงเมียลูกท่าน ลักลอบชู้นอนซ้อนท่อนควร อันหนึ่งใผผู้โกธากกล้าพราหมณาบ่อย่า สวยเสียดลัมพระสงฆ์พร้อมพรา้ณร ชุมนี้มานอนยังนำกันเป็นหมู่หลายหมื่นล้าน บ่อทันพันล่องหนืออยู่แล้ว นับแต่เราจับถีนลงไปล้นสิ้นมาแล้วสามหมื่นปีมันจ้งลงฮอดกันเลยป็นค้อยฟู ยามพุนั้นฉันเกี่ยวสามหมื่นจ้งมาเถิงปากหม่อเทียวปีนล่องลอยอยู่แล้ว

(พระปลัดเสงี่ยม อินฺโท (ยะโสธร), 2545: 13)

นอกจากนี้ยังมีการแทรกเรื่องเล่าเพื่อประกอบการสอนในนิทาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานเรื่องทำวนกุ่มที่แทรกเรื่องเล่าอัศจรรย์ของการอธิษฐานที่เคยมีมาแต่พุทธกาลเพื่อประกอบการตัดสินใจของนกุ่มที่กำลังจะตายจากไฟครอก แต่เมื่ออธิษฐานแล้วอำนาจของสัจจาจริงที่ตั้งมั่นจึงบังเกิดบารมีให้ไปมอด ซึ่งในทีนี้จะขอยกตอนที่กล่าวถึงพระองค์สุลีมาทำสัจจาธิษฐานให้สตรีคลอดง่าย ตัวอย่างเช่น

แต่ว่าที่ 5 นั้นมีเพิ่มเพิ่นขยาย คือว่าครั้งปางเมื่อมีมาว่าพระองค์สุลีมาตั้งกะทำใจมั่น สัจจาธิษฐานให้สตรีคลอดง่ายสบายสะดวกด้วยโดยด้ามตั้งมะโน นัยว่าที่นั้งเจ้าชื้อองคูลิแมนจักเป็นบัลลังก์แทนทองหรือไม้ ที่ท่านอธิษฐานไว้สมาทาน

สัตย์ซื่อ เอน้ำชำระล้างลงใต้ตั่งเอา แล้วจึงให้หญิงหมู่มีครรภ์ ใฝ่ผู้กลืนกินลง
ง่ายด้ายยายมัม ความสวัสดิได้มารดาทั้งลูกยามประสูติคล่องแคล่วเทนน้ก็ตั้งกัน

(ก.กิงแก้ว ป., 2549: 18)

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกาพย์พระมนี มีการเล่าถึงกาลข้าเชือก ซึ่งเป็นเรื่องเล่าสมัย
พระพุทธศาสนาแล้วผ่านมาได้สามพันปี ว่าพระสงฆ์ไม่ปฏิบัติตามพระวินัย พระราชาไม่อยู่ในครอง
ธรรม จึงเป็นเหตุให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวปลาอาหารขาดแคลน ผู้คนอดอยาก ข้าราชกา
รับ
สินบน ตัดสินคดีความไม่เที่ยงตรงเห็นแก่สินจ้าง ตัวอย่างเช่น

สังขยา	ภวิตะนัง
อรหัง	ฝูงแควนอกศาสน์
พระบไไว้	ยังศาสนา
ทำปาณา	หาโทษบไได้
สังกาศไได้	เข้าเขตสามพัน
อุบาทว์ตัน	ห้วยฮูว์งท่าง
ฝูงฮ้างหม้าย	บากบ่อนหากิน
.....
เกิดอุบาทว์	ฝนบ่ฮวยฮ้ำ
ฝนบ่ตก	เข้าไฮตายคา
ฝนบ่ตก	เข้านาตายแล้ง

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2533: 5)

ในวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องศีลสาระสูตรได้อธิบายคุณของพระไตรสรณาคมน์ทั้ง 3
และศีล 5 โดยแทรกนิทานเรื่องนายพรานนายพรานทราบจากพระเถระเจ้า หากรักษา พระไตร
สรณาคมน์ทั้ง 3 และศีล 5 จะไม่ต้องไปเกิดในอบายภูมิทั้ง 4 นายพรานจึงรีบไปบอกภรรยา แต่ภรรยา
โกรธมาก ให้นำศีลไปคั้น นายพรานไม่สามารถนำศีลไปคั้นได้ทันที จึงกำดอบบัวไปตามหาพระพุทธเจ้า
ระหว่างเจอฝูงเฝ้าจอมปลวก เปรต และช้างเผือก ได้ฝากถามพระพุทธเจ้าว่าเหตุใดจนจึงมีบุพกรรม
เช่นนี้ เมื่อไปถึงพระพุทธองค์ก็เล่าถึงสาเหตุแห่งปวงกรรมซึ่งมีสาเหตุมาจากการละทิ้งศีลห้า และพระ
ไตรสรณาคมน์ทั้ง 3 เมื่อมาถึงพลับพลาที่ประทับของพระราชาก็ได้เล่าบุพกรรมตนเองที่ได้ฟังธรรมจาก
พระพุทธเจ้าให้พระราชาฟังจนพระองค์เกิดปีติยินดียกพระธิดาให้อภิเษก และตั้งนามใหม่ให้เป็นพระ
ยาศีลสาระราชบุตรครองราชสมบัติสืบไป ตัวอย่างเช่น

นายพรานก็ครรถไปตามมรรคมรรคา ก็ถึงสำนักแห่งพระราชชาติตั้ง
พลับพลาอยู่นอกเมือง อยากรจะทรงทราบเรื่องบุพกรรมของพระองค์ นายพรานก็
เข้าไปเฝ้า เล่าถวายซึ่งบุพกรรมที่พุทธองค์ทรงชักนำมาเทศนา พระยาได้ทรงฟังบุพ
กรรมของอาตมา ก็มีพระทัยยินดีปรีดาแก่นายพรานว่า พระพุทธภูมิกานี้เป็นแก่นสาร
อันนายพรานนำมาแสดงให้สิ้นความสงสัย พระมหาษัตริย์มีความชอบพระทัย จึง
ยกธิดาทั้งสองให้แก่ นายพราน อภิเษกนายพรานให้เป็นพระยา ชื่อว่าพระยาศีล
สารราชบุตรให้ครองสมบัติบริสุทธิด้วยธิดาทั้งสอง ตามทำนองประเพณี

(พระครูศิริปัญญาณี, 2545: 180)

รูปแบบการแทรกนิทานประกอบคำสอน หรือเนื้อหาของเรื่องนับเป็นลักษณะร่วมอีก
ประการของวรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมพุทธศาสนา ซึ่งเป็นรูปแบบการสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้าที่มักจะหยิบยก หรือแทรกนิทานเรื่องเล่าประกอบคำสอนเพื่อให้สาวกเข้าถึงพระธรรมได้
อย่างกระจ่าง เมื่อนำมาใช้กับวรรณกรรมคำสอนหรือวรรณกรรมพุทธศาสนาย่อมทำให้ผู้อ่านเข้าถึง
เนื้อหาแนวคิดได้โดยง่าย อีกทั้งยังเป็นการอธิบายเหตุผลที่มาที่ไปของแนวคิดได้อย่างลุ่มลึก เกิดจินต
ภาพตามที่คุณเขียนได้วางหวังไว้ เพราะผู้อ่านจะได้เห็นตัวอย่างจากนิทานที่แสดงให้เห็นผลลัพธ์ หรือ
วิบากกรรมของการกระทำของตัวละคร โดยผู้เขียนอาจไม่จำเป็นต้องอธิบายถึงผลของการกระทำมาก
นัก ผู้อ่านก็สามารถเข้าใจได้ทันทีจากตัวอย่างนิทานหรือเรื่องเล่าดังกล่าวข้างต้น นอกจากนี้ยังเป็น
รูปแบบที่พาผู้อ่านไปสู่อรรถรสของเนื้อหา อ่านแล้วสนุกเป็นเบื้องต้น และได้รับข้อคิดเป็นเบื้องต้น

3) เปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครู ในวรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมพุทธศาสนาของอีสาน
มักมีการเปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครูหรือพ่อแม่ผู้มีพระคุณ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตลอดจนเทวดา
อารักษ์ก่อนที่จะเริ่มเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพระอินทร์ใช้ชาติ ตัวอย่างเช่น

สาธุ ข้าจักยกมือไหว้ พระไตรแก้วรัตนนา ทั้งบิดามารดาผู้เลิศคุณบุญล้ำ
อุปถัมภ์เลี้ยงบได้เพียงอคติ บุตรธิดาคู่คู่คนถนอมไว้ ข้าขอก้มกราบไหว้วางไว้ใส่
เศียร เพียรถนอมเลี้ยงลูกเต้าให้ใหญ่สูง กับทั้งผู้งเทพไต้ผู้ยิ่งใหญ่ในสวรรค์ ผู้งเทวัญ
ผู้ศึกษาเชิงเขต ในเทศกว้างทั่วแคว้นจักรวาล ในวิมานเลิศล้ำกำฝ้ายหรรดี อัญชลี
กราบไหว้ในห้องมโนธรรม ขอบูชาอีกซ้ายอไว้อย่างสูง ทั้งคุณลุดคุณป้าอาวอาน้ำ
บ่าว กับทั้งชาวพี่น้องทางใต้ฝ้ายเหนือ ให้ช่วยเหลือข้าด้วย คราวนี้แต่งกลอนเป็น
สุนทรในธรรมพุทธบาท อินทร์ใช้ชาติปราชญ์เจ้าให้ฮันตรอง

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, 2549: 1)

วรรณกรรมคำสอนเรื่องชนะสันธราชเทศนาคำสอนเปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครูที่เริ่มด้วยการกล่าวถึงพระรัตนตรัย พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ขอให้ตกลงบาลให้ผู้เขียนเจริญรุ่งเรือง โดยเปรียบผมเหมือนดอกไม้บูชา มือเป็นดั่งเทียน จิตใจเป็นดั่งน้ำมันตะเกียง ตาทั้งสองข้างเป็นดั่งรูปทั้งสามบูชาพระรัตนตรัย หูทั้งสองข้างเปรียบได้กับข้าวตอกดอกไม้ที่นางฟ้าหว่านถวายลงมา ขอพรอย่าให้คนไม่ดีหรือสิ่งไม่ดีมาเบียดเบียน ตัวอย่างเช่น

นะโม ตัสสะ แก้วอะมาเป็นที่พึ่ง ภัณฑะ หมายถึงเจ้าคุณแก้วหน่วย 3 ขอให้เวรภัยหายเสียหนีหลีก อย่าได้เนา อยู่ค้ำคิงข้าสิ่งใดแต่ก่อน เกศามมเกศ กล้าต่างดอกมาลา หัตถะมี 10 เรียงเป็นดั่งเทียนตามได้ อันว่าตนตัวข้าให้เป็นขางรองประทับ จิตใจให้เป็นดั่งน้ำมันได้สูงเฮืองแท้แล้ว กับทั้งจักขุแก้วตาเหี่ยมทั้งคู่ก็คือนั้น เป็นดั่งประธูปได้บูชาแก้วยอดพระคุณนั้นเทอญ อันว่าหู 2 ก้า ขอบุชาพุทธบาทเป็นดั่งข้าวตอกเจ้านางฟ้าหว่านถวายแต่ก่อน อันว่าโศภพร้อมโลภโปกุฆาตก็คือนั้น ขออย่าได้เกี่ยวข้องในเนื้อแห่งเหี่ยมนี้เทอญ โจรงพร้อมกัมมังหลายสิ่งก็คือนั้น อย่าได้มาเบียดเข้าประสงฆ์ตั้งต่อบุญพระเอย สิทธิลาภพร้อมไชโยดวงประเสริฐ มังคะละเลิศล้ำตัวข้าอยู่เกษมแต่ก่อน สุขชะวันฉะโกพร้อมไชโยดวงยิ่ง จงมาแนมแนบข้างเสถียรมั่นอยู่ยืนแต่เทอญ

(พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6, 2548: 1)

ในวรรณกรรมพุทธศาสนาหลายเรื่องก็มีการเปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครูเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้เขียน และผู้อ่าน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเปิดสวรรค์ เปิดนรก ที่มีการเปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครูบูชารำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย และครูบาอาจารย์ทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น

สาธุเนอ คุณพระรัตนะเทิดไว้หัตถบาทสุรีเศียร คุณเมธีไตรภพนบประณมเทิดไว้หัตถบาทสุรีเศียร คุณเมธีไตรภพนบประณมเวียนไหว้ กับทั้งคุณเหนือเกล้าบูพาทจารย์ทวยเทศ จักรवालหมื่นล้อมถนอมไหว้หว่างคุณอยู่แล้ว บัดนี้เหี่ยมหากคิดใครได้ประพันธ์กาพย์กลอนแกลง แปลงหนทางเมื่อแมนให้หมู่แดนอีสานเหี่ยมเตรียมหนทางลงใต้อบายภูมิชั้นต่ำ นำฝูงชนเที่ยวเหี่ยมเห็นแจ้งสู่คนหวังให้ทุกภาคพื้นที่ได้อ่านคำกลอน อระขอนใจจิตชื่นมะโมเห็นแจ้ง ผู้ข้าปลงทางไว้ให้ฝูงคนตามใต้คราวนี้ ขอมาแนะช่องไว้ให้เห็นแจ้งป้องทางบ้างเนอ

(พระปลัดเส็งี่ยม อินโท, 2545: 1)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมพุทธศาสนาบางเรื่องยังมีการกล่าวถึงที่มาของการประพันธ์ โดยกล่าวถึงครูบาอาจารย์ที่เป็นผู้เรียบเรียงไว้ก่อนหน้านี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องไตรวิถาร ปุจฉาพยากรณ์ พระปรมัตถ์ย่อ และศีลสาระสูตร ตัวอย่างเช่น

หนังสือไตรโลกวิถารเล่มนี้ พระครูศิริปัญญา牟尼 (อ่อน) เรียบเรียงไว้ ว่าด้วยคติโลกและธรรมอันอ้าไฟ ผู้อ่านนานไป จะได้มีสติปัญญา รู้ทางโลกทางธรรม ศาสนา สอนตัวอาตมา บุตรริบุดราญาติมิตรให้ละความชั่วทุจริตทางกาย วาจาใจซื่อตรง เชื่อคุณพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ยกขึ้นเป็นองค์ เรียกว่าศรัทธา เป็นทรัพย์อันประเสริฐในโลกา หญิงชายเกิดมาแสวงหาความสุขเหมือนกัน จงมีขันต้ออดใจตั้งมั่นเมตตาหากัน ทุกวันทิวาราตรี

(พระครูศิริปัญญา牟尼, 2545: 1)

ในวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องปุจฉาพยากรณ์ นอกจากจะบอกที่มาของการเรียบเรียงคำประพันธ์แล้วยังบอกจุดประสงค์ และมีการกล่าวอติวิพากษ์งานของตัวเองในลักษณะถ่อมตนว่าเป็นผู้มีสติปัญญาน้อย หากมีสิ่งใดไม่ถูกใจโปรดให้อภัย ตัวอย่างเช่น

พระครูศิริปัญญา牟尼 (อ่อน) เรียบเรียงไว้ให้ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาแล้วไปศึกษาไปจะได้รู้เข้าใจในพระพุทธศาสนา ขอนักปราชญ์ผู้ปรีชา จงให้อภัยแก่อาตมา ผู้มีสติปัญญาอันน้อยเทอญ

(พระครูศิริปัญญา牟尼, 2545: 55)

ในตอนที่วรรณกรรมเรื่องนิรยกลามหาวิบากมีบทไหว้ครูที่ขึ้นด้วยคาถาภาษาบาลี ไหว้คุณพระรัตนตรัย ต่อด้วยคำแปลภาษาไทย และบอกวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ พร้อมอติวิพากษ์ปิดท้าย ตัวอย่างเช่น

นะโม ตัสสะ พุทธัสสะ สาระณัง วะรัง นะโม ตัสสะ ธัมมัสสะ สาระนัง วะรัง นะโม ตัสสะ สังฆัสสะ สาระนัง วะรัง อะภิวาทิยะ อัญญะ นิรยา มะหาวิปากั ภาสิสสันติ

ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการ ซึ่งคุณพระพุทธเจ้านั้นว่าเป็นที่พึ่ง ที่ระลึกอันประเสริฐ ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการ ซึ่งคุณพระธรรมนั้นว่า เป็นที่พึ่ง ที่ระลึกอันประเสริฐ ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการ ซึ่งคุณอริยสงฆ์นั้นว่า เป็นที่พึ่ง ที่ระลึกอัน

ประเสริฐ ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการพระรัตนตรัยแล้ว จะขอจัดเรียบเรียงมหานรค
ใหญ่ 8 ชุม ตามคัมภีร์มหาวิปาก ตามสมควรแก่สติปัญญา ไว้ให้อุบาสก อุบาสิกา
เล่าเรียนศึกษา ขอนักปราชญ์ผู้มีปรีชา จงอภัยแก่อาตมาผู้มีอรรถปัญญาน้อยเทอญ
(พระครูศิริปัญญาโมณี, 2545: 108)

การเปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครูนับเป็นลักษณะร่วมด้านรูปแบบอีกประการหนึ่งของ
วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมพุทธศาสนาที่มักจะเริ่มบูชาพระรัตนตรัย 3 ประการ คือพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์ก่อนเสมอ บางเรื่องขึ้นต้นคาถาบาลีที่มีความหมายถึงพระรัตนตรัย จากนั้นกล่าวถึง
พระคุณของพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เทวดานางฟ้าที่ปกปักรักษาตน ขอพรให้เรื่องราวที่
เขียนขึ้นนั้นเป็นประโยชน์และเป็นสิริมงคลแก่ผู้อ่าน และผู้เขียนเอง นอกจากนี้ยังมีลักษณะอัตวิพากษ์
ถ่อมตนฝีมืองานเขียนของตนเอง และขอให้ผู้อ่านให้อภัยหากงานเขียนมีข้อบกพร่อง ลักษณะร่วมด้าน
รูปแบบดังกล่าว ทำให้เห็นว่าวรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันอย่าง
ใกล้ชิด โดยเริ่มตั้งแต่การเริ่มเรื่องที่มักจะมีบทไหว้ครู อีกทั้งยังมีรายละเอียดที่คล้ายคลึงกัน

ลักษณะร่วมด้านรูปแบบของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนา แสดงให้เห็น
ว่าวรรณกรรมทั้งสองประเภทมีกลวิธีการนำเสนอรูปแบบที่คล้ายคลึงกันมากกระทั่งกล่าวได้ว่ามี
ลักษณะร่วมกัน ทั้งกลวิธีการเล่าเรื่องแบบอรรถกถาชาดก การแทรกนิทานประกอบการสอน และการ
เปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครู นอกจากนี้ ลักษณะร่วมดังกล่าวยังทำให้เห็นกลวิธีการนำเสนอเรื่องอย่าง
สร้างสรรค์ของกวีทั้งสองประเภทที่นำผู้อ่านไปสู่โลกแห่งการเรียนรู้หลักธรรมคำสอนอย่างกลมกลืน

5.1.3 สรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนา

วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนามีลักษณะแตกต่างกันบางประการที่เป็น
ข้อสังเกตในการแยกประเภทที่สำคัญ คือวรรณกรรมพุทธศาสนา มักนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธ
ประวัติ ประวัติของพระสาวก และเนื้อหาเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยที่ไม่ได้มีเจตนาสั่งสอน
หรือห้ามปรามโดยตรง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องธรรมชาต 7 ประการ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้จะว่าด้วยธรรมชาต 7 ประการ ที่เป็นนามธรรมอาศัยซึ่งรูปแห่งสัตว์ และ
มนุษย์ทั้งหลาย ให้คิดให้นึกซึ่งอารมณ์ต่าง ๆ แล้วจะรู้ คือ “ภวังค์” แปลว่า เกิด (ตัว) 1
“มะโน” แปลว่า น้อมไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ มีรูปเป็นต้น 1 “จิตตั้ง” แปลว่า นึกว่าคิดซึ่ง
อารมณ์ 1 “วิญญาณัง” แปลว่า รู้แจ้งซึ่งอารมณ์ 1 “สังขาร” แปลว่า ประชุมแต่งซึ่งความ
ฉลาดและไม่ฉลาด 1

(พระครูศิริปัญญาโมณี, 2545: 186)

ในขณะที่วรรณกรรมคำสอนแม้จะมีเนื้อหาที่สอดคล้องสัมพันธ์กันแต่จะมีลักษณะการสั่งสอน หรือการห้ามปรามอยู่ในเนื้อความ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนานาสุภาชิตคากลอน ที่สอนเรื่องการรักษาศีลและการปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชนที่ดี ตัวอย่างเช่น

เฒ่าแก่แล้วให้คิดฮำนันทาน อันเป็นการกุศลส่งตนเมื่อฟ้า ตื่นมายามเช้าให้
เจ้าเตรียมเอาข้าวไปทานตักบาตร **อย่าได้ประมาท**แท้ทานให้แก่พระสงฆ์ องค์ผู้เพิ่น
มีศีลล้ำทำทานให้มุลมมาก คั่นละจากโลกนี้ภายหน้าอยู่ดี คั่นละจากโลกนี้ถึงที่แดน
สวรรค์ ให้หันหาของทานแก่ชรากาลแล้ว บ่มีแนวหยิ่งเหลวหมดเวรลิเด็นแล่น

(พระทองสุข สุภาจาโร, ม.ป.ป.: 6)

เมื่อศึกษาลักษณะร่วมของวรรณกรรมทั้งสองประเภท ทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบแล้ว ดังกล่าวในประเด็นข้างต้น พบว่ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนา เนื่องจากชาวอีสานมีความศรัทธาในพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็น ลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่มีความร่วมกันนำเสนอเรื่องราวมหเวสสันดรชาดกเพื่อเสนอแนวคิดเรื่องทานบารมี นำไปสู่แนวคิดเรื่องการทำทานที่วรรณกรรมทั้งสองประเภทมักจะกล่าวถึง แนวคิดเรื่องการรักษาศีลห้าอันเป็นพื้นฐานแนวทางดำเนินชีวิตของชาวพุทธ แนวคิดเรื่องความกตัญญูต่อพ่อแม่ผู้ให้กำเนิดและผู้มีพระคุณ แนวคิดเรื่องพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ และแนวคิดเรื่องความเชื่อทางพุทธศาสนา หรือลักษณะร่วมด้านรูปแบบที่มีการนำเสนอรูปแบบการเล่าเรื่องแบบอรธรรตกาชาดก ซึ่งวรรณกรรมคำสอนกลายเป็นโครงเรื่องจากชาดกมาแต่งเป็นนิทานเพื่อสอนจึงมีรูปแบบการนำเสนอที่คล้ายคลึงกัน รูปแบบการนำเสนอแนวคิดโดยแทรกนิทานประกอบการสอน และรูปแบบการเปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครู ล้วนเป็นลักษณะร่วมที่ทำให้เห็นว่าวรรณกรรมทั้งสองประเภทมีความคล้ายคลึงกันอย่างแนบเนียน

นักวิชาการหลายท่านมีความเห็นว่าวรรณกรรมคำสอนน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมพุทธศาสนา ดังที่ศิริพร ณ ถลาง (2543: 20) อิทธิพลของวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ส่งไปยังวรรณกรรมคำสอนนี้ทำให้เห็นรูปแบบการนำเสนอแนวคิด และการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมของคนท้องถิ่นอีสานอย่างเด่นชัด เนื่องจากบริบทสังคมท้องถิ่นอีสานเป็นสังคมพุทธศาสนาที่มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน และเป็นบ่อเกิดที่สำคัญของวรรณคดีท้องถิ่น รวมถึงพิฑูร มลิวัลย์ (2543: 50) ที่อธิบายว่าสังคมท้องถิ่นอีสานจึงมีความผูกพันกับพุทธศาสนากระทั่งดำรงอยู่ในวิถีชีวิตรวมถึงการสร้างสรรคงานวรรณกรรม ซึ่งวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานมักได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมพุทธศาสนา ประเภทชาดกมากที่สุด จากมุมมองของนักวิชาการทั้งสองท่านมีความเป็นไปได้ที่วรรณกรรมคำสอนจะรับแนวคิดการประพันธ์มาจากวรรณกรรมพุทธศาสนา

ในขณะที่เดียวกัน เมื่อศึกษาในแง่ความสัมพันธ์หากพิจารณาความสอดคล้องเกี่ยวข้องกันแล้ว จะเห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาคือต้นกำเนิดของวรรณกรรมหลายประเภท ดังที่ผู้รู้บางท่านกล่าวไว้ว่าศาสนาทำให้เกิดวรรณกรรมและศิลปะอื่น ๆ (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521: 109) ดังนั้น เมื่อเรามองความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมเป็นคู่ขนานกัน ก็มีความเป็นไปได้ว่าวรรณกรรมทั้งสองประเภทน่าจะมีต้นกำเนิดมาจากพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่มีความแตกต่างกันที่จุดประสงค์ของการประพันธ์ จึงมีลักษณะร่วมกันทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบในการนำเสนอ สามารถสรุปเป็นตารางความสัมพันธ์ได้ ดังนี้

ตาราง 4 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนา

ประเภทวรรณกรรม ลักษณะร่วม	วรรณกรรมคำสอน	วรรณกรรมพุทธศาสนา
ลักษณะร่วมด้านเนื้อหา	1) วรรณกรรมพระไตรปิฎก มีแนวคิดให้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนจากพระไตรปิฎก 2) วรรณกรรมชาดก มีแนวคิดเรื่องบำเพ็ญทานบารมี 3) วรรณกรรมพุทธทำนาย มีแนวคิดให้สั่งสมบุญบารมีเพื่อผลในอนาคต 4) วรรณกรรมอานิสงส์ มีแนวคิดเรื่องการทำผลแล้วได้อานิสงส์ผลบุญตามมา	1) วรรณกรรมพระไตรปิฎก มีแนวคิดให้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนจากพระไตรปิฎก 2) วรรณกรรมชาดก มีแนวคิดเรื่องบำเพ็ญทานบารมี 3) วรรณกรรมพุทธทำนาย มีแนวคิดให้สั่งสมบุญบารมีเพื่อผลในอนาคต 4) วรรณกรรมอานิสงส์ มีแนวคิดเรื่องการทำผลแล้วได้อานิสงส์ผลบุญตามมา
ลักษณะร่วมด้านรูปแบบ	1) การเล่าเรื่องแบบอรรถกถาชาดก ได้แก่ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาลา เวยยาकरणะ สโมธาน 2) แทรกนิทานหรือเรื่องเล่าประกอบแนวคิด 3) เปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครู	1) การเล่าเรื่องแบบอรรถกถาชาดก ได้แก่ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาลา เวยยาकरणะ สโมธาน 2) แทรกนิทานหรือเรื่องเล่าประกอบแนวคิด 3) เปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครู

5.2 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมนิทาน

วรรณกรรมนิทานเป็นวรรณกรรมที่อ่านแล้วให้ความบันเทิงเป็นเบื้องต้น และแง่คิดเป็นเบื้องปลาย วรรณกรรมนิทานบางเรื่องมีคติธรรมและให้สาระเป็นประโยชน์จึงคุณค่าไม่ต่างกับวรรณกรรมคำสอน ดังที่ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521: 166) อธิบายไว้ว่าวรรณกรรมประเภทนิทานให้คุณค่าแก่ผู้อ่านหลายประการ นิทานหลายเรื่องได้ทำหน้าที่เป็นกระจกเงาสท้อนสภาพความเป็นอยู่ วิถีชีวิต ความเชื่อ คตินิยมตลอดจนอารมณ์ขันของสังคมที่เป็นเจ้าของนิทาน วรรณกรรมนิทานกับวรรณกรรมคำสอนจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันที่น่านศึกษา

วรรณกรรมนิทานเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เล่าสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน บางเรื่องเป็นเหตุการณ์สมมติขึ้น หลายเรื่องเกิดจาก เป็นความจริงที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันด้วยเหตุผลต่างกันไป (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521: 166) ซึ่งลักษณะสำคัญของวรรณกรรมนิทาน คือการนำเสนอเรื่องนิทานโบราณที่เล่าสืบกันมาทำนองนิทานพื้นบ้าน และเรื่องราวที่แต่งขึ้นใหม่ล้วน ๆ ก็มี (ปัญญา บริสุทธิ์, 2542: 33) วรรณกรรมนิทานจึงมักผูกเรื่องขึ้นจากนิทานพื้นบ้าน ซึ่งแพร่หลายมากในฐานะที่เป็นนทรสพ ให้ความบันเทิง และคติสอนใจควบคู่กัน (ศิลปากร.กรม, 2531: 27) จุดมุ่งหมายในการเล่านิทานมีหลายประการ บางเรื่องเล่าเพื่อความสนุกสนานเป็นเครื่องบันเทิงใจเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียด หลายเรื่องเล่าเพื่อการศึกษาอบรมแก่ผู้ฟัง เช่น นิทานอีสบ นิทานสุภาสิต นอกจากนี้คนโบราณยังใช้นิทานเป็นเหตุผลในการอธิบายสิ่งที่สงสัย เช่น ทำไมจึงมีฝนตก พายุหรือฟ้าผ่า ด้วยเหตุนี้ นิทานจึงรับใช้ชีวิตหลายแง่มุม และในชุมชนจึงนิยมเล่านิทาน ต่อมาการเล่านิทานมีพัฒนาการมากขึ้น มีการเล่าเป็นทำนองเสนาะหรือขับเสภา นิทานบางเรื่องมีคติธรรมหรือให้สาระมากมายจึงมีผู้นำนิทานไปร้อยกรองเป็นวรรณกรรม (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521: 166)

กล่าวโดยสรุป วรรณกรรมนิทานมีจุดเริ่มต้นจากนิทานเรื่องเล่าแบบมุขปาฐะ เมื่อมีการเล่าจนเป็นที่น่าจดจำ และนำแง่คิดคุณค่าไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตจริงได้ จึงมีกวีนำนิทานมาเรียบเรียงเป็นวรรณกรรมนิทานที่น่าอ่านยิ่งขึ้น รวมถึงสืบทอดวัฒนธรรมการอ่านวรรณกรรมประเภทนิทานกันมากขึ้น กระทั่งมีความแพร่หลายในวงกว้างจนมีผู้นำไปจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มเผยแพร่เป็นภาษาปัจจุบันที่อ่านง่าย หรือมีการนำเค้าโครงมาดัดแปลงใหม่ให้เนื้อเรื่องทันสมัยขึ้น

จากนิยามความหมายดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้คัดสรรวรรณกรรมนิทานของอีสานที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน และมีจำหน่ายอย่างแพร่หลายมาศึกษาความสัมพันธ์กับวรรณกรรมคำสอนอีสาน จำนวน 12 เรื่อง ได้แก่ ผาแดงนางไอ่ ชูฉุนางอ้อ พญาคันคาก นางแดงอ่อน ท้าวกำพร้าวีน้อย ท้าวหมาหุย จำปาสีตัน ท้าวกำพร้าว่แก้ว สังข์ศิลป์ชัย นิทานนางผมหอม ท้าวคำสอนเลือกสาว และจักร์ชินพรหมริน

ผู้วิจัยได้คัดเลือกวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมนิทานออกมาเป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์จำนวน 10 เรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลาน ท้าวคำสอน ท้าวกำพร้าว้าคำสอน เทวดาสอนโลก สี่ราชาสอนลูก เสี่ยวสวาด อินทญาณสอนโลก นิยายสุภาชิตพ่อสอนลูก คำสอนลูกสะใภ้ และนิยายสุภาชิตสอนลูก

จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นพบว่าวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานของอีสานมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในลักษณะรับและส่งแนวคิดซึ่งกันและกัน ทั้งด้านเนื้อหาและด้านรูปแบบ ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจึงแบ่งประเด็นการศึกษาวิเคราะห์ออกเป็น 2 ประเด็น คือ การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา และการรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ ดังนี้

5.2.1 การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทานในด้านเนื้อหาที่โดดเด่น คือ การรับส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันจนทำให้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันด้านเนื้อหา 2 ประการ คือ วรรณกรรมคำสอนมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทาน และวรรณกรรมนิทานรับแนวคิดจากวรรณกรรมคำสอน ดังจะอธิบายให้เห็นจริงต่อไปนี้

1) วรรณกรรมคำสอนมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอนมีการอ้างถึงตัวละครจากวรรณกรรมนิทานเพื่อใช้ประกอบการสอน โดยกล่าวอ้างถึงตัวละครเอกในวรรณกรรมนิทานซึ่งเป็นที่รู้จักเรื่องราวกันดีในท้องถิ่นที่มีพฤติกรรมสอดคล้องกับคำสอนเพื่อยกตัวอย่างประกอบการสอนจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันโดยปริยาย และทำให้เนื้อหาที่มีลักษณะร่วมกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลานในตอนที่ย่าสอนให้หลานหมั่นทำความดีไว้ เพราะความดีจะช่วยเกื้อหนุนให้ประสบแต่ความสุขความเจริญภายหลัง แต่หากทำบาปไว้กรรมก็จะตามทันเช่นกัน โดยยกตัวอย่างถึงพฤติกรรมตัวละครเอกได้แก่ พญาแถน พญาคันคาก ท้าวสินไซ และเจ้าเงาะจากวรรณกรรมนิทานพญาคันคาก สังข์ศิลป์ชัย และสังข์ทองเพื่อยกตัวอย่างประกอบการสอน เรื่องการทำกรรมดี ถึงแม้จะพบกับความยากลำบากก็จะส่งผลภายหลัง ตัวอย่างเช่น

ไผ่ผู้ทำดีไว้	ความดีกะดิ่งจ่อง
ไผ่ผู้สร้างบาปไว้	กำสีไซ้เมื่อลุน
ตั้งแต่คันคากน้อย	ยังได้ฮบพะยาแถน
ยังได้คองนะคอนขวง	นั่งปองเป็นเจ้า
อันว่าสินไซท้าว	ตกไถแสนยาก
ยังได้กับถ้าวขึ้น	เป็นเจ้านั่งเมือง
ตั้งแต่เงาะฮบฮ้าย	ยังได้นั่งเป็นพระยา

ยังได้นั่งเป็นลาซา ซ่าลือทังค้าย
(บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และนภาพร พิมพัวร์เมธากุล, 2545: 76 - 77)

การอ้างถึงตัวละครดังกล่าวข้างต้น สอดคล้องกับพฤติกรรมของตัวละครในวรรณกรรม
กรรมนิทาน ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่องพญาคันคาก ที่อธิบายว่าถึงแม้พญาคันคากจะเป็น
เพียงผู้น้อยต่ำต้อยแต่ยังได้รับกับพญาแสนผู้ยิ่งใหญ่ และได้ครองเมือง ตัวอย่างเช่น

แต่นั้น	ซูดตาเจ้า อันมาผู้ที่เหง้า เขากี่ด้านกล่าวถ้อย	ฟ้าแสนถามถี สุนั้นชื่อใด จาดอบเสียงแข็ง	
ชื่อว่า	ราชาทให้ จักรแผ่นแผ้ว เขากี่กัมขาบไหว เพื่อชาวชมพู่	พระยอดเมือง พญาหลวงคันคาก ไชโยแพ้วบถแสน พระบาทองค์แสน ท่างฝนเงินแล้ง	ตุนั้น ว่าอื่น

(นิพล สายศรี (ปริวรรต), 2555: 44)

นอกจากนี้ พฤติกรรมที่อ้างถึงตัวละครสังข์ศิลป์ชัยยังสอดคล้องกับตัวละครใน
วรรณกรรมนิทาน ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ที่กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของสังข์ศิลป์
ชัย ว่าเป็นกษัตริย์ที่คนรู้จักเลื่องลือ ซึ่งว่าจะได้กลับมาครองเมืองเปงจาลนั้นต้องผ่านอุปสรรค
นานัปการ ตัวอย่างเช่น

ยินความเลิงเผาพงษ์พันธุ์ท้าว ควรที่หานามน้อยอินทาทั้งแต่บ้านี้
ชื่อว่าสังข์ศิลป์ชัยมหาจักร โลบลือทังค้าย อันว่าน้องท่านแท้เทียมคาคคือเงา ชื่อว่า
“สังขาระจักร” จำนำแนมเสื่อ องค์กษัตริย์เจ้าเป็นจอมใจโลก แปรหมื่นที่ป่น้อม
เป็นเจ้าแห่งเดียว บุญมากล้นกวมโลกยาวไกล ระดูปีโฮมไล่ฉงสสินล้อย บรรบรรถ้วน
แถมพรภูวนาด บัดนี้เข้าจักลาบาทพื้นห้อมเข้าไพร่เมืองก่อนแล้ว กับทั้งวิณนุลาท้าว
นาคาเล็ก กุศราจเจ้าจูงนิ้วสังข์คะดี ฮักเฮงหมั้นเหมือนฮ่วมเคหา พันปีปุ่นอย่าเยียว
มลายม้าง ฮวาน ๆ ข้ำขุมสาวประสงค์บ่าว ฮักเฮงไว้ทรงมล้างเมื่อยมะโน ทุกที่ก้อง
กวนสั่งเสียงเนือง บางฟ่องชลดทต่อกันหิวให้ สามกษัตริย์เจ้าเดินกันลาเล็ก ทายา
นกลีบกำแฝงเผ้าหลังหนี นับแต่ผู้ก่งท้าวเสวยราชเปงจาล

(จินดา ดวงใจ, 2544ข: 179)

การอ้างถึงตัวละครเจ้าเงาะจากสังข์ทองนั้น เป็นวรรณกรรมนิทานที่เนื้อเรื่องแพร่หลาย ทั่วไปไม่เฉพาะภาคอีสาน การรับรู้ถึงพฤติกรรม หรือลักษณะของเงาะป่าจึงมีความโดดเด่นชัดเจน เมื่อ มีการประพันธ์วรรณกรรมคำสอนขึ้น อาจเป็นไปได้ว่ากวีนักถึงและได้กล่าวอ้างถึงโดยปริยาย ในที่นี้จึง ไม่ขอยกตัวอย่างประกอบ เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองไม่ใช่วรรณกรรมนิทานของอีสาน

2) วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดจากวรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมนิทานได้รับแนวคิด ด้านเนื้อหาจากวรรณกรรมคำสอนเกี่ยวกับแนวคิดค่านิยมของคนท้องถิ่นที่ปรากฏในวรรณกรรมคำ สอนอันเป็นต้นแบบของการนำเสนอแนวคิดของเรื่องในวรรณกรรมนิทาน เช่น ค่านิยมเกี่ยวกับการ อบรมสั่งสอนของญาติผู้ใหญ่ เช่น พ่อแม่ปู่ย่าตายายสอนลูกหลาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชูลุนาง อ้าว ในตอนที่แม่ของนางอ้าวบรมสั่งสอนเรื่องการเลือกคู่ ว่านางอ้าวควรเลือกขุนนางเพราะดูแลเลี้ยงดู ทั้งแม่และนางอ้าวอย่างดี ไม่ควรเนรคุณไปเลือกขลุ แต่นางอ้าวไม่ฟังคำสอน แม่จึงต่อว่าเพราะไม่ฟังคำ สอน ดังอย่างเช่น

เมื่อนั้นแม่กล่าวต้อน	ป้อยต้อนางงาม
มิ่งนี้กลายคำสอน	บ่ฟังกูต้อน
ขุนนางเลี้ยง	แลงกายเข้าคำ
คั้นว่าปะละถึม	คุณนนั้นถ้อยคน
กูก็หวังสุขย่อน	แลงกายทุกเมื่อ
คุณแม่เลี้ยงแต่น้อย	สอนให้บ่เอา

(ปริชา พิณทอง. 2524 : 45)

แนวคิดด้านเนื้อหาอีกประการหนึ่งที่น่าสนใจซึ่งวรรณกรรมนิทานได้รับมาจาก วรรณกรรมคำสอน คือหญิงหม้ายมักเป็นลักษณะไม่ฟังประสงค์ของสังคม ดังปรากฏในวรรณกรรม เรื่องผาแดงนางไอ่ ตอนที่ฟังศิปลอมเป็นกระรอกเผือกแล้วถูกฆ่าตาย ชาวเมืองต่างพากันแบ่งเนื้อกิน แต่แม่หม้ายถูกห้ามไม่ให้กินเพราะเป็นตัวกาลกิณี ตัวอย่างเช่น

สั่งมาเหลือใจเต	บ่มีผัวนำเฟิ่น
ทุกข์เพื่อเป็นแม่ฮ้าง	ฮามหม้ายห่างผัว
พออยากตายเสียถึม	ดับชีวมรณาต
บ่าอยากอยู่ยั้งค่าง	คาบ้านเพื่อนหยัน
เขาพากันกินชิ้น	บั้งจีจิ้นเผา
โตมากินแกงเลา	ยอดหวายอายุหน้า
ลูกก็เพื่อข่าฝั้น	พันธนังลูกนั้ง

ยากอบยังอยากขึ้น	กระแตจ๋อนฮอกขาว
เจ้าไปเอามาให้	เฮียมกินสิได้บ่
ไปขอนำพี่น้อง	มาข้าวใส่แลง แต่ถ้อน
แม่ตอบต้าน	ดอมลูกทั้งออย
แม่อีกใจเหลือ	ที่สิเอามาได้
ไปขอใผสิให้	แนวโตบมีพ้อ
ยากกระดัดทุกข์กระด้อ	อย่าขอถ้อนเพิ่นซัง

(ปรีชา พิณทอง, 2536 :126)

แนวคิดเรื่องแม่หม้ายเป็นบุคคลไม่พึงประสงค์ของสังคมนี้ มีในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องเพื่อสอนให้มีความระมัดระวังและอดทนในการใช้ชีวิตคู่ มิเช่นนั้น จะเป็นที่รังเกียจของสังคม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเหล่าน่าสมัย คติโลกคตธรรม ที่สอนว่าไม่ควรเลิกร้างกัน เพราะผู้หญิงจะเป็นฝ่ายเสียหาย เมื่อเป็นแม่หม้ายแล้วถือว่าไม่ดี ไม่มีใครคบหาด้วย ไม่ว่าจะ เป็น เพื่อนผู้ชาย หรือเพื่อนผู้หญิง จะแต่งงานใหม่อีกครั้งก็ยากนัก ตัวอย่างเช่น

อย่าปะกันเถอะพี่น้องเป็นฮ้างบ่ดี มาแต่ที่ปัพวี้น้อยใหญ่ก็คือกัน เม่นลิตีปาน
 ไตแต่งทำการสร้าง ก็เรียกว่าแม่ฮ้างบ่มีดีจัดเทื่อ แต่คราวเมื่ออยากได้จ้าวแต่หนุ่ม
 สาวพุ้นนำกระโยมน่า ว่าเจ้ากับช้อยลงชุมเดียม้วนอ่องย่องเตื่อน้องเฮ้ย บาดว่าได้กัน
 แล้วคราวน้อยหนึ่งก็หนีแม่ฮ้างนี้หายากนานพบ ไผบ่มีบุญหลายฮอดบ่พวนเห็นพ้อ แม่
 ฮ้างนี้พัววางถ่มปล่อย ลอยอยู่คือลูกกึ่งอิงบ้านเพิ่นกึ่งซัง คือกับถ้งบ่มีฮวงฮอดคานบ่มีได้
 เหมือนดังรูกาไม้เคี้ยวทางคนถาก ยามลิปากลิเว้าปรึกษาเรื่องแนวไต โลดบ่มีใผจามิต
 เลยเย็นจ้อย

(อ.ศิลา คานแก้ว, 2544: 6-7)

นอกจากนี้ยังมีค่านิยมการเลือกภรรยาตามโฉลกโบราณ หรือลักษณะภรรยาที่ดีและไม่ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่องท้าวคำสอนเลือกสาว ที่นำแนวคิดเรื่องการเลือกคู่มานำเสนอเป็นวรรณกรรมนิทาน โดยนำแนวคิดที่อธิบายถึงลักษณะของผู้หญิงที่ควรเลือกเป็นภรรยาที่ต้องถูกโฉลก ทั้งพฤติกรรมที่แสดงออก และรูปลักษณ์ภายนอก อย่านำได้เห็นแก่ความงามเพียงอย่างเดียว ดังตัวอย่างบางตอนที่กล่าวไว้ว่าผู้หญิงที่ควรเลือกเป็นภรรยาต้องทำอาหารเก่งรสชาติอร่อยถึงเครื่องตั้งเกลือและปลาร้า ถึงแม้ว่าจะเป็นทาสรับใช้ก็ควรไล่เอามาเป็นภรรยา หรือหญิงที่มีหน้าท้องเหมือนพระอุ้มบาตร แม้ว่ารูปร่างหน้าตาไม่ดี แต่หากชายใดได้มาเป็นภรรยาจะทำให้มีทรัพย์สมบัติมาก ตัวอย่างเช่น

ค้นว่าลูกจักเอาเป็นเหง่าเมียขัวผู้ประเสริฐ ค้นแม่นโหนดถือแม้งเทียม
ข้างก็จึงคุณแท้ตาย เจ้าอย่าเห็นแก่ได้เอาแต่โงมงาม บาดว่าภายลุนมาลีเล่าเสียภาย
ท่าย ให้ลูกหาเอาท่อนเมียแพงซ้อบ่อน ค้นแม่นถักโลกต้องหญิงนั้นจั่งค่อยเอาลูก
เอย อันหนึ่งหญิงใดทำกินพร้อมพอเกลือทั้งปลาแดก หญิงนั้นแม่นว่าเป็นช้อยเพิ่น
ฮ้อยชั้นก็ควรให้ใถ่เอา อันหนึ่งหญิงใดเอเลท้องพุงหลวงอุ้มบาตรก็ดี หญิงนั้นถวงว่า
เป็นฮุยฮ้ายบุญเจ้าหากมีแท้ตาย ชายใดได้อยู่ซ้อบเป็นมิ่งผัวขัว สมบัติมีเอนกนอง
เต็มย้าวแท้แล้ว

(กัณหา (บ.ช.ย). กะบากวิทยาและก. กิ่งแก้ว ป., 2544: 139)

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องท้าวคำสอนมีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกันที่กล่าวถึงโลกของผู้หญิง
ที่ควรเลือกเป็นภรรยาเช่นเดียวกับในวรรณกรรมนิทานเรื่องท้าวคำสอนเลือกสาว ดังตัวอย่างตอนที่
กล่าวถึงลักษณะของผู้หญิงที่ควรเลือกเป็นภรรยาต้องทำอาหารเก่ง และมีหน้าท้องเหมือนพระอุ้ม
บาตร แม้ว่าหน้าตาไม่ดีก็ควรเลือกมาเป็นภรรยา ตัวอย่างเช่น

หญิงใด	ได้โสลกเลือกต้อง	เทียมข้างก็จึงควร	แท้แล้ว
หลอนท้อ	ได้เห็นหน้าแล้ว	ฮุยฮ้ายโสมงาม	ดังนั้น
	ภายลุนเลย	จักถ้อยเวียเป็นฮ้าย	
หญิงใด	เฮ็ดกินพร้อม	พอเกลือทั้งปลาแดก	
หญิงนั้น	แม่นเป็นช้อยเพิ่นฮ้อยชั้น	ควรให้ใถ่เอา	ท่านเอย
หญิงใด	เอเลท้อง	ปุมหลวงอุ้มบาตร	
หญิงนั้น	ลอนท้อเป็นฮุยฮ้าย	บุญเจ้าหากมี	แท้ตาย
ชายใด	ได้เข้าอยู่ซ้อบ	สุขฮวมบรม	
	สมบัติในเฮือนมี	พำเพ็งเต็มย้าว	หั้นแล้ว

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513ข: 3)

จากเนื้อหาแนวคิดดังกล่าวข้างต้นของวรรณกรรมทั้งสองประเภท สันนิษฐานได้ว่า
วรรณกรรมนิทานเรื่องท้าวคำสอนเลือกสาวน่าจะรับแนวคิดด้านเนื้อหาแนวคิดมาจากวรรณกรรมคำ
สอนเรื่องท้าวคำสอน เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนเรื่องท้าวคำสอนถูกประพันธ์ขึ้นก่อน และพระอริยา
นุวัตร เขมจารีเถระ ปรีวรรตชำระใหม่ในปี พ.ศ. 2513 จัดพิมพ์โดยมูลนิธิอาเซียอุปลัมภ์ จากนั้น
วรรณกรรมนิทานเรื่องท้าวคำสอนเรื่องสาวก็ถูกประพันธ์ขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2544 โดยกัณหา (บ.ช.ย).
กะบากวิทยาและก. กิ่งแก้ว ป.

5.2.2 การรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ

วรรณกรรมคำสอนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทานด้านรูปแบบในลักษณะที่มีการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันและกัน โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็น คือ วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมคำสอน และวรรณกรรมคำสอนรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมนิทาน ดังจะอธิบายต่อไปนี้

1) วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดด้านรูปแบบมาจากวรรณกรรมคำสอน 2 ลักษณะคือ วรรณกรรมนิทานรับโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน และวรรณกรรมนิทานแทรกขึ้นคำสอน ดังนี้

1.1) วรรณกรรมนิทานรับโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดด้านรูปแบบการนำเสนอโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน โดยวรรณกรรมนิทานนำโครงเรื่องแบบวรรณกรรมคำสอนมานำเสนออย่างคล้ายคลึงกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอนเลือกสาว ที่นำโครงเรื่องของวรรณกรรมคำสอนเรื่องท้าวคำสอนมานำเสนอเป็นเรื่องราว โดยเริ่มจากกล่าวถึงตัวละครเอกคือท้าวคำสอนซึ่งอาศัยอยู่กับพระอาจารย์ต้องการมีภรรยาเมื่อถึงวัยอันสมควร พระอาจารย์จึงกล่าวสอนหลักการเลือกภรรยาที่ควรเลือกให้ถูกต้องตามโฉลก มิใช่เห็นว่าสวยเพียงอย่างเดียว จากนั้นก็เริ่มอธิบายถึงลักษณะภรรยาที่ควรเลือกมาเป็นภรรยาทั้งรูปลักษณะภายนอก และพฤติกรรมที่แสดงออก ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างวรรณกรรมคำสอนเรื่องท้าวคำสอนบางตอนเพื่อให้เห็นจริงตามที่กล่าวมาข้างต้น ตัวอย่างเช่น

	บัดนี้ จักกล่าวถึงบ่าวท้าว	จอมประเสริฐ “คำสอน”
ท้าว	ก็แปะตีนมือ	อยู่ดอมเถรเจ้า
	บัวระบัดไหว	ฟันฟุทุกเข้าคำ
	ตั้งน้ำอุ่นน้ำฮ้อน	แลงเข้าไปได้โล

เมื่อนั้น	มีนนานได้	หลายปีขึ้นใหญ่
	ท้าวก็คิดค้อย ๆ	หาแก้วยอดนาง
บาก็	คิดอยากได้	เมียมิ่งเทียมมอก
ก็จึง	ไขคำควร	ต่อมหาเถรเจ้า

เมื่อนั้น	มหาเถรเจ้า	ไขคำด้านกล่าว
อันว่า	หญิงในลุ่มฟ้า	เหลือล้นอนเณกนง
เจ้าจัก	เอาเป็นมิ่งต้น	เมียขวันกับประถิป

หญิงใด ได้โสลกถักต้อง

เทียมช่างก็จิ้งจกร แพ้แล้ว

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513ข: 1 - 2)

จากนั้นก็ออกเดินทางไปตามหาผู้หญิงตามที่พระอาจารย์กล่าวสอน กระทั่งได้พบ
นางปิงคำ ผู้หญิงที่มีลักษณะถูกต้องตามโฉลกที่พระอาจารย์ได้สั่งสอนไว้ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ คำสอนท้าว	แสวงหาเมียมิ่ง
เที่ยวหา สาวหนุ่มน้อย	ตามบ้านฮูปงาม
ทั้งให้ ถือโสลกเจ้า	นักปราชญ์มหาเถร ปางนั้น

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513ข: 16)

เมื่อพบนางที่มีลักษณะดีต้องตามโฉลกแล้ว ท้าวคำสอนก็เกี่ยวพาราสีสถานสัมพันธ์
ขอให้มาเป็นคู่ครอง และได้นางปิงคำมาเป็นภรรยา ครองคู่กันอย่างมีความสุขในที่สุด ตัวอย่างเช่น

ปางเมื่อ นางปิงคำแก้วคำสอนเฮียงฮ่วม กันนั้น ถักลักษณะโสลกแก้การ
สร้างมั่งมี เป็นเศรษฐีสืบสร้างเมืองใหญ่พาราณสี มีเงินค่าแสนหมื่นก็กองล้าน บัณชิต
เจ้าเทศนาสอนสั่งไว้แล้ว ในศาสนชาดกกล่าวไว้ พุทโธเจ้าเทศนา ปางเมื่อเป็นคำสอน
ท้าวแบ่งเฮือนใช้ชาติ....

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513ข: 24)

โครงเรื่องลักษณะดังกล่าว มีความเหมือนคล้ายกับวรรณกรรมนิทานเรื่องท้าวคำ
สอนเลือกสาว ซึ่งมีการกล่าวถึงความปรารถนาของท้าวคำสอนที่อยากได้ผู้หญิงสักคนมาเป็นภรรยาจึง
ขอให้พระฤๅษีอบรมสั่งสอนเรื่องการเลือกคู่ พระฤๅษีจึงสอนให้เลือกหญิงที่ต้องตามโฉลกโบราณ อย่า
เลือกที่รูปร่างหน้าตาดีแต่เพียงอย่างเดียว ตัวอย่างเช่น

...บาก็คิดอยากได้หามิ่งเมียขวัญ คิดอยากเอาเมียชมกอดนอนในมุ้ง บาก็
คิดอยากได้หามิ่งเมียขวัญ คิดอยากเอาเมียชมกอดนอนในมุ้ง บาก็คิดอยากได้เมีย
แทบเทียบมอก บาจิงไซค์ควรต่อองค์ศรีสรีเจ้า บาก็ยกมือไหว้เหนือหัวก้มกราบ นบ
นอบไหว้ศรีสรีเจ้าพ่อตน ข้าก็คิดอยากได้เมียมิ่งมาแฝง ขอให้ราชาพระจงอำเพ็ง
ตอนนี้ อันว่าหญิงในท้องคนใดเห็นชอบ หญิงใดในโลกนี้พอได้พึงพาพ่อเอย

เมื่อนั้นตาปะโลเจ้าตนพ่อพระฤๅษี พระจึงไขคำต่าต่อบาศีค้อย พระจึงพา
ที่ด้านขานคำบนบอก สอนสั่งให้บ่าทำวสุ่อัน อันว่าลูกอยากได้เมียมิ่งมาชมตั้งนั้น
อันว่าสาวอยู่ใต้ลุ่มฟ้าหลายลั่นอะเนกนงลูกเอย คั้นว่าลูกจักเอาเป็นแหง่าเมียขวัญ
ผู้ประเสริฐ คั้นแม่นโณนถึกแม้งเทียมข้างก็จึงคุณแท้ตาย เจ้าอย่าเห็นแก่ได้เอาแต่
โณมงาม บาดว่าภายลุนมาลีเล่าเสียภายท่าย ให้ลูกหาเอาท่อนเมียแพงซ้อบ่อน คั้น
แม่นถึกโณลกต้องหญิงนั้นจึงค้อยเอาลูกเอย....

(กัณหา (บ.ช.ย), 2544: 138 - 139)

จากนั้นอธิบายถึงโณลกของหญิงที่ควรเลือกเป็นภรรยาทั้งลักษณะรูปร่างภายนอก
และพฤติกรรมที่แสดงออก ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่งหญิงใดทำกินพร้อมพอเกลือทั้งปลาแดก หญิงนั้นแม่นว่าเป็นช้อย
เพิ่นฮ้อยชั้นก็ควรให้เื้อเอา อันหนึ่งใดเอเลท้องฟงหลวงอุมบาตร์ก็ดี หญิงนั้นถงว่าเป็นฮูบ
ฮ้ายบุญเจ้าหากมีแท้ตาย ชายใดได้อยู่ซ้อนเป็นมิ่งผัวขวัญ สมบัติมือเนกนงเต็มย้าวแท้
ແหลว...

(กัณหา (บ.ช.ย), 2544: 139)

เมื่อท้าวคำสอนได้ยินคำสอนทั้งหมดจากพระฤๅษีจึงออกเดินทางตามหานางที่มี
ลักษณะถูกต้องตามโณลก และได้พบนางกงสีจึงสู่ขอเป็นภรรยา แล้วให้นางติดตามกลับบ้านเมือง
กราบพ่อพระฤๅษีเพื่อรายงานตัวว่าได้ทำตามคำสั่งสอน และหาภรรยาได้ตามประสงค์ ตัวอย่างเช่น

...เมื่อนั้นบ่าบ่าวท้าวคิดฮ้ำในใจ นางนี้โลกถึกได้สมตั้งใจประสงค์ ถึกกับ
คำบัณฑิตยสั่งสอนความไว้ กูควรเอาเมื่อซ้อนนอนดอมกล้วกลิ่น ควรที่เอาอยู่ซ้อน
เป็นแหง่ามิ่งเมียชอบตาย เมื่อนั้นบาคานท้าวเอานางน้อยอ่อน พาแจ่มเจ้าเมื่อบ้าน
แห่งตน ท้าวก็พานางแก้วกวงศรีกลับต่าว ถึงแห่งห้องเมืองบ้านเล่าเขา เลยเล่าพา
กันเข้าไปหาพ่อฤๅษี ยอมืออนบนั่งประณมทูลไหว้ ข้าก็ไปหาได้เมียขวัญสมตั้งมะโน
ແหลว จึงได้พาแก่นแก้วมาพื้กราบพระองค์พ่อเอย...

(กัณหา (บ.ช.ย), 2544: 156)

ตัวอย่างลักษณะโครงเรื่องดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมนิทานเรื่องท้าวคำ
สอนเลือกสาวรับแนวคิดด้านรูปแบบมาจากรรณกรรมคำสอนเรื่องท้าวคำสอน โดยนำโครงเรื่องจาก
ท้าวคำสอนมาประพันธ์แล้วปรับเปลี่ยนชื่อตัวละครบางตัว เช่น พระอาจารย์ เป็นพระฤๅษี นางปิงคำ

เป็นนางกองสี และปรับเปลี่ยนอนุภาคบางส่วนในเนื้อหาเข้าไปเพื่อให้เกิดอรรถรสในการอ่านแบบนิทาน โดยที่เนื้อหาคำสอนเกี่ยวกับโศลกการเลือกภรรยายังคงไว้เช่นเดิม

1.2) วรรณกรรมนิทานแทรกชั้นคำสอน วรรณกรรมนิทานนอกจากจะดำเนินเรื่อง มุ่งให้ความบันเทิงแล้ว ยังมักแทรกชั้นคำสอนแบบวรรณกรรมคำสอนเพื่อเป็นคติในการดำเนินชีวิตไว้ อย่างคล้ายคลึงกับรูปแบบการดำเนินเรื่องอย่างวรรณกรรมคำสอน ธวัช ปุณโณทก (2562: 179) อธิบายว่า แม้ว่าวรรณกรรมนิทานของอีสานจะดำเนินเรื่องแบบนิทานเพื่อมุ่งให้ความบันเทิง สนุกสนานไปกับเนื้อเรื่อง แต่เมื่อพิจารณาด้านสาระประโยชน์ทางจิตใจแล้ว กวีพยายามสอดแทรก จริยธรรม การสอนคติธรรมอยู่ในเนื้อเรื่อง และอุปนิสัยของตัวละคร ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทาน เรื่องพญาคันคาก ที่มีการแทรกชั้นพญาคันคากสอนพญาแถน ว่าเป็นแถนทวดาปกปีกษ์รักษาชาว ประชา หากจะเกิดเคราะห์ร้ายจงแสดงให้ประชาชนรู้จะได้หาทางแก้ไขบูชาโชคชะตาจากร้าย กลายเป็นดี อย่าห้ามมาเล่นน้ำให้ฝนเมื่อถึงฤดูเดือนหก ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชผลข้าวกล้า อุดมสมบูรณ์ ผู้คนก็จะระลึกถึงบุญคุณไม่ลืม ตัวอย่างเช่น

แต่นั้น	ภูมิเจ้า พระก็ไขปากตำนาน ดีจริงแล้ว เฮาจักได้ปากตำนาน ชาติที่เป็นแถนฟ้า หลังโลกเยี่ยม	พญาหลวงคันคาก เสียงห้าวบ่กลัว พญาแถนคิดแม่น สอนไว้จื้อจำ ฮักษาคนเมืองลุ่ม การฮ้ายเยี่ยงดี	
คั่นว่า	เคราะห์ฆาตฮ้าย ท่านจงทำ เขาจักหาหมอแก้ เสียเคราะห์ฮ้าย	ต้องถึกคนใด เป็นเหตุเชิญเขาฮู้ บูชาเอาโชค เสถียรหมั้นอยู่เย็น	นั่นเทอญ จริงแล้ว ก็ดี
อันหนึ่ง	อย่าได้ห้าม ให้เขาลงคองคา ท่านจงบอกให้หลั่นน้ำ เถิงละดูเดือนหก	ฝูงนาคนาคา ติดหางลอยหลั่น ตีฟาดฟองลง สู้ปีจริงแท้	นั่นเนื้อ
อันนี้	ชื่อว่าฝนฟ้า ฝูงหมูกักข้าวกล้า เขาก็ยินดีฮ้อย เขาจึงทำก่อสร้าง	ฮ้านาเมืองลุ่ม เขี้ยวซ้องซิ่นบาน คุณแถนมีมาก บุญผู้ส่งเถิง	จริงแล้ว จริงแล้ว

(นิพล สายศรี (ปริวรรต), 2555: 64)

ในวรรณกรรมคำสอนมักมีการแทรกบั้นคำสอนเพื่อชี้ให้เห็นเนื้อหาคำสอนตามวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ จึงอาจอนุมานได้ว่า วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดด้านรูปแบบในลักษณะการแทรกบั้นคำสอนมาจากวรรณกรรมคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเสียวสวาด ที่มี การแทรกบั้นคำสอนไว้ตอนท้ายเรื่อง สอนให้มนุษย์ชายหญิงทั้งหลายปฏิบัติตามคลองธรรม อย่า ละเลย เช่น ผู้หญิงเมื่อเติบโตใหญ่อย่าเกียจคร้านทำบุญทำทาน อย่าได้เรียนวิชาไสยศาสตร์มนต์ดำ เพราะเป็นเวรเป็นกรรมบาปหนาติดตัว ตัวอย่างเช่น

ฟังเยอ	มนุสสาเชื้อ นรหญิงชาย อย่าประสงค้ใจตั้ง	ทิพพะโสตทั้งหลาย ชู้คนฟังแจ้ง เป็นคลองอันประมาท	
หากแม่น ควรที่	ธรรมชาติเจ้า แปะใส่เกล้า กอยใจฟัง	สอนไว้แก่เฮา น้อมนังคมรพ ชู้คนอย่าพลั้ง	
ฟังเยอ	ฝูงสาวน้อย อย่าได้คร้าน กลางจักได้ คำปรารถนามี	สาวฮามขึ้นใหญ่ ทำสร้างสืบทาน โดยตั้งใจ โดยตั้งใจ	เฮียมเอย
อย่าได้ ก็จัก	เฮียนฮิตฮ้าย เป็นกรรมเวร	มนต์ย่ำยาแฝด บาปจนจำใกล้	นั้นเนอ
ค้นว่า เขาจัก	ตายไปแล้ว ผูกคอกแม้ง	ยมภิบาลจำจื่อ แยงหม้อปอนลง	
ก็จัก อยู่ท่าง	จมอยู่พื้น ทงคำทุกข์	เหิงยังมีนาน เวหนามีมั่ว	หันแล้ว

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2523: 135)

การแทรกบั้นคำสอนเป็นรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาคำสอนที่โดดเด่นของ วรรณกรรมคำสอน เพราะแสดงให้เห็นวัตถุประสงค์หลักในการประพันธ์ขึ้นเพื่อสั่งสอน หลังจาก ดำเนินเรื่องราวที่สนุกสนานเพลิดเพลินแฝงข้อคิดต่าง ๆ แล้ว การแทรกบั้นคำสอนยังเป็นการย้ำเตือน ให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงคำสอน และจดจำคำสอนได้ดี

2) วรรณกรรมคำสอนรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอนรับแนวคิดด้านรูปแบบมาจากวรรณกรรมนิทาน 2 ลักษณะ คือ ดำเนินเรื่องแบบนิทาน และนำนิทานมาแทรกไว้ในคำสอน ดังนี้

2.1) ดำเนินเรื่องแบบนิทาน วรรณกรรมคำสอนมีการดำเนินเรื่องแบบนิทานซึ่งโครงเรื่องของนิทานจะประกอบด้วยบทนำ และบทสรุป และมีส่วนเนื้อเรื่องหรือรายละเอียดของเรื่องอยู่ตรงกลาง ลำดับของนิทานจะเริ่มต้นจากถ้อยคำที่ว่า “กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว...” ไปจนถึง “แล้วเขาก็ได้อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข” การกำหนดให้เรื่องจบอย่างมีความสุขจะช่วยให้ผู้ฟังกลับไปสู่ความจริงในชีวิตประจำวัน (เสาวลักษณ์ อนันตศาสน์, 2533: 48 - 49)

บทนำในวรรณกรรมคำสอน และวรรณกรรมนิทานของอีสานไม่ได้เปิดด้วยถ้อยคำ “กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว...” เหมือนโครงเรื่องนิทานดังกล่าว แต่มักเปิดเรื่องด้วยคำว่า “ปางก่อน” ซึ่งมีความหมายเดียวกัน จากนั้นจึงเปิดเรื่องด้วยการเล่าถึงบ้านเมือง และตัวละครในเรื่อง ก่อนจะดำเนินเรื่องในลำดับต่อไป ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องท้าวกำพร้าว้าคำสอน ที่เปิดเรื่องโดยเล่าถึงเมืองภาราที่ดังามราวกับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จากนั้นจึงเล่าถึงตัวละครพระราชเจ้าครองเมืองมีสมบัติมากมายมหาศาล แต่นอกเมืองผิวเมียฐานะยากจนทุกข์ยากอาศัยอยู่ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ข้าจักนับชาติท้าวปางก่อนนิทานก่อนแล้ว ทั้งหลายเอ๋ยให้จ้อจำเอาไว้ ยังมีเมืองใหญ่กว้างเฮียกชื่อภารา แลสวยสุดสิ่งดาวดึงส์ฟ้า อันว่าราชาเจ้าเสวยเมืองทศราช ผุ่งไพร่น้อยยอย่องสู่กาย พระก็บ่หย่อนย่านเมืองอื่นมาเร็ว เพราะเพื่อบุญราชาเหลือมั่งงำวมกุ่ม เงินค่าแก้วทองมณีนับโกฏิ สมบัติมหาราชาเจ้าจอมให้อเนกนอง อันว่าในหนห้องภาราสนุกมาก มีบ่ไฮ้เพียงพร้อมสู่ประการ ยังมีบ้านหนึ่งนั้นนอกเขตธานี มีประมาณชาวหลังอยู่ยายังไว้ ที่นั้นยังมีคนพลอยไฮ้ผิวเมียทุกขมอด เข้าชาติหม้อเกลือก้อนก็บ่มี เชือกก็ขนขวยเลี้ยงชีวังตนทุกเข้าค่าคั้นแล้ว พอสืบวันและมีบ่พอให้ท่านตาย ตั้งหากอดยากเยือนทุกค่ำวันคั้นมากแล้ว....สองก็ได้ลูกน้อยนงหน้าใหญ่มา เชือกก็ทำเพียรเลี้ยงบุตรลูกอ่อน ทุกค่ำเข้าถนอมไว้อุ้นทวง
(น้อย ผิวผั้น, 2544: 2 - 3)

การเปิดเรื่องด้วยคำว่า “ปางก่อน” จากนั้นเล่าถึงบ้านเมือง และตัวละครในเรื่องก่อนจะดำเนินเรื่องในลำดับต่อไป ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่องท้าวหมาหุ่ย ที่เปิดเรื่องโดยเล่าถึงเมืองจันท จากนั้นจึงเล่าถึงตัวละครมเหสีสองนาง มเหสีผู้ที่ตั้งครรภ์แล้วประสูติกุมารน้อยเป็นหมาหุ่ยรูปงาม ผู้คนโจษจันทั้งเมือง ตัวอย่างเช่น

ปางก่อนพ้นเที่ยวใช้ชาติพระองค์เจ้าเอย ยังมีนครเวียงเมืองใหญ่
 จันไต ยูเกษิมสุขไพรไทยยอย่อง อันแต่ในหนห้องจันไตสนุกใหญ่ ผุ่งไพรกระทำ
 สร้างไธนา อันว่าราชาเจ้าจันไตเสวยราชบ่อจไธของเข้ามั่งมูล ก็หากสมบุรณ์ลัน
 เมืองคนมาช้อยฮ้อยเอ็ดประเทศเต้ามาเข้าส่วยลิน ตามระบับเบื่องโบราณปฐมฮีบ
 ได้ผัดผีกวันเดิมเค้าเก่าหลัง มีทั้งฮัศครม้าพลายสานหลายหมื่นความแอบป้อนหอม
 หญ้าคู้ตัว หลังดูยอดข้อฟ้าผาสารทุมงมะณี เมียง ๆ ไสเก็งไธวะตึงฟ้า มีหมู่ทาสา
 ข้าโองนั้หมื่น หื่น ๆ เฝ้าขวาซ้ายแกวงวี อันว่ามะเหลสีเหง้าสองนางเทียมแทบ สนม
 หมุ่มหน้าแฝงล้อมเลียบระวัง เสนาข้าทวยหาญอนันเนก ตกแต่งตั้งตางเจ้าขอบ
 ครอง พระก็บ่หย่อนย่านเมืองอื่นมาเร็ว สมภารเพ็งเพิ่นลื้อทั้งค่าย หลายวันได้หลาย
 ปีแถมถ่ายมานั้น หลายขบเข้าระดูล้าลวงกาย อันว่าสายสมรน้อยจันแดงตนที่ ก็
 หากทรงครรภน้อยจวนถเวณแก่เดือน จึงประสูติลูกน้อยนามหน่อกุมาร เป็นหมา
 หยุยรูปงามปานแต่้ม....

(จินดา ดวงใจ, 2544ก: 5 - 6)

บทสรุปของนิทานตามโครงสร้างที่มักจะจบด้วยประโยคที่ว่า “แล้วเขาก็ได้อยู่
 ด้วยกันอย่างมีความสุข” นั้น ในวรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมนิทานจะมักจะมีบทสรุปด้วยคำพูด
 คล้ายคลึงกัน คือจบลงอย่างมีความสุข ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานนางผมหอม ที่มีบทสรุปจบ
 เรื่องลงอย่างมีความสุข นางผมหอมและพี่ได้ครองเมืองอย่างมีความสุข ตัวอย่างเช่น

...จบนิทานแล้วผมหอมพร้อมพี่ **ครองเป็งจาลธานีมีความสุข** เลิศล้ำผ้อย
 สบาย ขอให้หมุ่น้องอ้ายทั้งพ่อแม่ตายาย ทั้งพี่น้องทั้งหลายอยู่สบายเหมิดลัน ผืน
 ดินนี้ปฐพีทุกที่ เหมิดแต่ในโลกนี้สบายบ้างสู้นท่านเอย

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2542: 103)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมนิทานยังมีบทสรุปที่บอกเล่าถึงการกลับไปครองเมือง
 ดังเดิมอย่างมีความสุขของตัวละครเอก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องจำปาสีตันที่ท้าวจุลละนีพาโอรส
 ทั้งสี่องค์ซึ่งพลัดพรากจากกันตั้งแต่กำเนิดพร้อมด้วยมเหสีกลับคืนสู่เมืองแล้วอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข
 ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ จักกล่าวถึงจุลละนีท้าวราชาพระยาใหญ่ก่อนแล้ว กับทั้งผุ่งไพร
 ฟ้าพลล้านอเนกนอง ตั้งแต่มาเถิงห้องจักชินหลายคำจริงแล้ว พระจักพาลูกแก้ว

พลล้านตัววคีน ก็จึงสั่งลูกน้อยนั้นทะราของค์กษัตริย์ ทั้งคุณตากล่าวลาคำละห้อย บัดนี้พ่อจักคีนเมื่อห้องปัญหาเมืองมิ่งเจ้าจงทรงแทนแก้วให้ยिनหมั้นปีพ่อเนอ เมื่อ นั้นเพ็ชราชท้าวตนอาจกุมาร ยอมือรับกราบทูลพระองค์เจ้า อันว่าค่างองแก้วกัลยา นางนาฏ ลาบาทเจ้าองค์ล้าพ่อตน กับทั้งเทวีแก้วจันทนแม่ แปะแผ่นพื้นลาแก้ว ยอดคุณ พ่อเมื่อบรมวรแล้วทางหลายพร้อมพรว้า ฮ้องสั่งอำมาตย์พร้อมฝูงข้าไพร่ เมือง ค่อยอยู่ดีเยอเสนาพร้อมพรว้า ฮ้องสั่งอำมาตย์พร้อมฝูงข้าไพร่พล **เฮาจักคีน เมื่อห้องปัญหาเมืองเก่าฝูงหมู่เจ้าพี่น้องทางนี้ให้สำราญแต่ท่อน**

(กัมพล สมรัตน์ และน้อย ผิวผัน, 2544: 175)

วรรณกรรมคำสอนก็มีบทสรุปที่แสดงให้เห็นถึงการจบเรื่องลงอย่างมีความสุข เช่นกัน แต่มักจะจบลงด้วยคำอวยพร และย้ำเตือนให้จดจำคำสอนให้ดีแล้วนำไปปฏิบัติให้เกิดความ ผาสุกในชีวิต ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องนิยายสุภาชีวิตพ่อสอนลูก ที่ขอให้ลูกจดจำคำสอน ที่พ่อได้พรว้าสอน และอวยพระให้ลูกได้คิมิสุข อุดมไปด้วยทรัพย์สินเงินทอง ตัวอย่างเช่น

ขอให้จำจื่อหล้าบุตรตั้งท่า รักษาธรรมอย่าได้ใจสั้นห้วนไหว ขอให้ลูก แก่นไท่ได้ตั้งความหมาย กูจักตายไลสูท่างนางวางท้าว บุตรสาวชายหลายล้นอดทน อย่าประมาท พ่อประสิทธิประสาทให้สอนไว้อย่าไล บัดนี้พ่อลิได้เซาลั่งสอนสู กูก็ โขเซอิดเมื่อแองโฮมฮ้าย จวนลิตายไลแก้วบุตราล้าง **ลูกลงฟังพ่อห้ามจำไว้อย่า สูไล ขอให้ลูกแก่นไท่ได้นั่งนอนกิน ทรัพย์สินเงินทองมีหมื่นเยียบเหลือล้าน ขอให้ บุตรหลานได้คิมิสิโชค ขอให้เต็มเปี่ยมด้วยธรรมแก้วสี่ประการ ขอให้ยินนานได้ ทำพันหมดเขต สูอย่าได้กายคร่ำเก่าหมองวรรณะให้ถูคต้องผุดผ่องเหมือนทอง ให้ ทั้งปวงสูสูอยู่สบายหายฮ้อน ขอให้ฝูงหลานหล่อนมีแองแข็งข่ม สมเปรียบเป็นตั้ง ช้างสารกล้าค่าแสน ฟิงยินแฮ่น ๆ ฮ้องก้องปานาเคนพื้นเยอ**

(บุญจันทร์ บัวจันทร์, 2544: 32 - 33)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมคำสอนยังมีบทสรุปตอนท้ายด้วยคติธรรมซึ่งเป็นเหตุ แห่งการเข้าถึงความสุขทั้งปวง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเทวดาสอนโลก ที่มีบทสรุปปิดท้ายด้วย ข้อคติธรรมะ ให้ทำบุญ อย่าทำบาป เทวดาจะมาช่วยรักษา ทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรืองมีความสุขหายทุกข์ หายโศก ตัวอย่างเช่น

ไผ่ผู้ทำบุญเว้นปาปังเป็นบาป เทวดาสีช้อยค้าเมืองบ้านให้สูงเฮือง ผุ่ง
 พิชะลูกไม้ทุกสิ่งก็อุดม ยูทางทรงความสุขส่วนสบายหายฮ้อน อันหนึ่งเป็นคนสร้าง
 สมภารในโลก ทำบุญอย่าได้คำฮ้ายฮ่วมแกม ไผ่เห็นโตล้มตายไปดับชาติ จักได้เป็น
 ย่อมหญ้าดินแท้ตั้งโตบฮู้ อันหนึ่งไผ่ผู้ทุกขยากไ้ทำถุกกองบุญ ภายลุนมีปัญญา
 ลิ่งของหลายล้น อันนี้ศากยมุนีเจ้าราชาองค์เอก ลั่งสอนผุ่งหมู่พลไพร่พร้อมพระยา
 นั้นลู่เมือง นับแต่เช่นพระเจ้าอนมมหารัสสีต่อมาเถิงนี้ ก็หากหลายกับล้นหลายกลับ
 อนันต์เนก จึงมาเถิงพระพุทธเจ้าจอมไท้แห่งเฮาแท้แล้ว พระก็เทศนาให้พระ
 อรหันต์ยี่สิบแปดพระองค์นั้น ในเมืองราชคฤหาใหญ่กว้างป่างนั้นต่อมาเจ้าเอย นิภูฐี
 ตาขันเทวดาสอนโลก แล้วท่อนี้ยอไว้ที่ควรก่อนแล้ว

(น้อย ฝิวผัน, 2494: 28 - 29)

2.2) ตัวละครมีแบบแผนการพรรณนา ในวรรณกรรมนิทานมักมีการพรรณนาตัว
 ละครที่มีแบบแผนชัดเจน เช่น มีลักษณะรูปร่างงดงาม มีจิตใจดี รวมถึงมักจะเสนอตัวละครและนาฏ
 การของตัวละครเป็นไปในรูปสัญลักษณ์มากกว่าเป็นตัวละครที่มีเลือดเนื้อ มีชีวิตจิตใจเหมือนคนจริง ๆ
 ซึ่งตัวละครเหล่านี้เหมาะสมในนิทาน (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. 2533 : 49) ดังปรากฏในวรรณกรรม
 นิทานเรื่องนางแดงอ่อน ที่มีตัวละครพ่อแม่และพี่ชายของนางแดงอ่อนเป็นจระเข้ มีเพียงนางแดงอ่อน
 เท่านั้นที่เป็นมนุษย์ แต่การพรรณนาตัวละครมีลักษณะคล้ายคลึงกับมนุษย์ ดังปรากฏในตอนที่ทำว
 มหาวงศ์ลงไปเมืองบาดาลพบนางทิมทองแม่ของนางแดงอ่อน ก็มีการพรรณนารูปร่างหน้าตาของนาง
 ทิมทองในแบบมนุษย์ งามราวกับนางฟ้าบนสวรรค์ ตามคัมภีร์ไค้คงเรียวงามเหมือนวงพระจันทร์
 ตัวอย่างเช่น

แต่นั้นปีตุราชตันตนลูกประโลมขวัญ	อันว่าเมืองกุมพินนาคหลวงกระแสน้ำ
เขานั้นเป็นเผ่าเชื้อเตียรฉานสัตว์ต่ำ	ลือจักสมท้อให้เป็นต้นก็ไปควร
พระจึงแนสาวเชื้อกนิริทางอื่น	ทะย่าน้ำต้าย้อยบ่เหลือว
ยังมีลูกเย่าท่างเพียงใหญ่สำพาที ที่ฟุ่น	ชื่อว่านางทิมมองเก็งสาวสวรรค์ย่อง
ตามคัมภีร์วงเดือนไหลเลื่อน	ยามเมื่อนางทรงเพศแยมขมสิ่งย้อมกระสัน
แท้แล้ว มหาวงศ์เจ้าเบ็งบมีขึ้น	ดอมแล้วพระเล่าพิพากตำนานนางแก้วอันโอม

(พระอาจารย์ประมวล ธรรมเสโน (พิมพ์เสน), 2547: 10 - 11)

นอกจากนี้ การพรรณนาตัวละครเอกคือนางแดงอ่อนยังทำให้เกิดจินตภาพอย่างเด่นชัด แสดงให้เห็นลักษณะโดดเด่นของนางแดงอ่อนที่มีผิวขาวนวลเหมือนแดงอ่อนจึงเป็นที่มาของชื่อแดงอ่อน และมีผมยาวสลวยถึงพื้นดิน ตัวอย่างเช่น

ยังมีบุษมาลีน้อยนอนพวยปมมีคู่
นางก้นอนพลอยเดียวปมมีไผ่ตม
ผมเกศเกล้ายาวฮ้วยสอดดิน
สายคออุ้งสิ่งใดเด้น้อย

นางก็อยู่แห่งห้องท้าวใหญ่สีขร
นางนั้นขาวเขียวเหลี่ยมวรรณงามเนื้ออ่อน
เป็นที่ชายปวดดินใจว่าไหวจิต
แต่นั้น บาคานท้าวทุลมือเมี้ยนปาก

(พระอาจารย์ประมวล ธรรมเสโน (พิมพ์เสน), 2547: 10 - 11)

วรรณกรรมนิทานหลายเรื่องมักมีการพรรณนาตัวละครแบบแผนคล้ายคลึงกัน คือนิยมพรรณนาให้ผู้อ่านเห็นความงามของตัวละครพระเอก ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใดก็ตาม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องจักร์ฉิมพรมรินทร์ ที่พรรณนาตัวละครพระเอกคือพรมรินทร์ขณะประสูติจากนางจันทะเทวีเมื่อครบสิบเดือน แม้พระมารดาจะมีผิวพรรณเศร้าหมอง แต่พระโอรสก็มีรูปร่างงดงามผิวพรรณดังพระอินทร์เสกสร้างขึ้น ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้นนุชนาทเนื้อจันทะราชเทวี นางก็มีผิวพรรณเหล่าศรีศุนย์ศรี
เหตุที่มีครรภ์เจ้าโพธิญาณลงเกิด ศรีเหล่าศรี เหตุที่มีครรภ์เจ้าโพธิญาณลงเกิด ศรี
เหล่าศรีพระนางเจ้าเหล่าเหลือง พอแต่มีครรภ์ได้สิบเดือนทศมาส เลยประสูติลูก
น้อยงามระห้อยอุบชาย ม่ายลายหน้าศรีสว่างามเงา พอปานเอาคำทาทั่วคิงงาม
สิ้น นางก็ยินดีเลี้ยงดูแลถนอมอ่อน บ่อให้เด็อดฮ้อนประการแทย่างใด ตนนานได้
หลายปีเจริญใหญ่ ท้าวแก่กล้าบานหน้าฮั่งเฮือง ปีเดือนอ้ายบาคาญสอนว่า ลูกมิ่ง
เหง่าพระนางเจ้าใหญ่มา ฮูปอย่างไ้งามเก็งชาวสวรรค์ ผิวพรรณงามดังอินทร์
แปลงปั้น สาวเห็นท้าวอินกระสันมักฮูป เห็นท่อนท้าวใจสะท่อนท้าวพระทัย ไม่เห็น
แล้วลี้มเดินดูบ่อเปิด งามเลิศล้ำคำแต่้มแต่้สวรรค์ จึงได้ใส่ชื่อท้าวเฮียกว่าพรมรินทร์

(กัณหา (บ.ช.ย). กะบากวิทยาและก. กิ่งแก้ว ป., 2544: 267 - 268)

ในวรรณกรรมคำสอนก็มีการพรรณนาตัวละครอย่างมีแบบแผนคล้ายคลึงกับวรรณกรรมนิทาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน ที่มีการพรรณนาตัวละครนางให้มีรูปร่างหน้าตางดงามตามสูตร และต้องตามโฉลกในคำสอน คืองามตั้งนางกนิรี เอวกลมสวย หางตาและคิ้วโก่ง นมตั้งและตมเหมือนคุ่มซ้อง คอกกลมเกลี้ยงสวยงามปานนางฟ้า ตัวอย่างเช่น

เจ้าผู้	บึงสิงหน้า	งามยิ่งกินนารี	
	บาคานเห็น	หลุดทวงทั้งสะอื่น	นั้นแล้ว
นางนั้น	แอวกรรมส่วย	หางตาคิ้วก่อง	
	นมตุ้มตั้ง	จุ่มซ่องไปปาน	แท้ตาย
	นิ้วแลบเกลี้ยง	เหมือนดั่งเทียนสิง	
	คอกกรมงาม	ไปปานนางฟ้า	

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513ข: 16 - 17)

วรรณกรรมคำสอนเรื่องคำสอนลูกสะใภ้มีการพรรณนาตัวละครเอกเช่นกัน คือ นางวิสาขาสุตตามแบบแผน ซึ่งมีรูปร่างหน้าตาสวยงามสมเป็นเบญจกัลยาณี ผิวงามผ่องสวย มีน้ำเอี่ยมที่นัยตาหวานฉ่ำ คอเป็นปล้องแขนกลมกลิ้งสวยงาม นมสองเต้างามดั่งบัวหลวง สะโพกผายยามเจรจา เสียงหวานน่าฟัง ยามเดินคล่องแคล่วราวกับหงส์ ตัวอย่างเช่น

...มีธิดาหน่อเนื้อสวยพริ้งขึ้นตา อันว่าวิเศษน้อยเรียกชื่อวิสาขา กายา
 ผิวดังทองทาไว้ ปนดูเพียงสาวสวรรค์กำเก็ง ปัญจลักษณะพร้อมมีถ้วนเพศหญิง
 เหลียวเบ่งคิงกลมส่วยผิวพรรณปั่นเสียน เลียน ๆ น้ำหวานเอี่ยมหน่วยตาเหมือนดั่ง
 เทวดาน้อยนางแมนแกนหล่อ คอก่านปล้องแขนส้วยตั้งเหล่า นมสองเต้าบัวหลวง
 เต็งตั้ง ทำยฝั่งไต้โนนบ้านแบ่งบาน ยามนางด้านเสียงหวานอ้อยอิง ไผไต้ยนิ่ม่วน
 แม้งแลงเข้าจ่มหา ยามนางลีลาย้ายไปมาดูคล่อง เหมือนหงส์ทองเวินผ่ายยามย่าง
 เดิน ไผก็สรรเสริญย่องวิสาขานางเอก

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 5)

ลักษณะการพรรณนาตัวละครตามแบบนี้เป็นไปตามโครงสร้างแบบแผนของนิทานที่มักจะแสดงให้เห็นรูปลักษณ์ของตัวละครอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตัวละครเอก และตัวละครประกอบสำคัญที่แสดงพฤติกรรมให้เรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนาน วรรณกรรมนิทานจึงมีลักษณะไม่แตกต่างไปจากนิทานซึ่งแต่เดิมคือวรรณกรรมมุขปาฐะ หรือเรื่องเล่าปากต่อปาก แล้วนำมาเรียบเรียงขึ้นใหม่ และจัดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรสืบทอดมาในรูปแบบวรรณกรรมนิทาน ในประเด็นนี้จะเห็นว่าวรรณกรรมคำสอนก็ได้รับแนวคิดด้านรูปแบบในการพรรณนาตัวละครลักษณะแบบแผนมาเช่นกัน แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดระหว่างวรรณกรรมทั้งสองประเภท ดังมีประเด็นอื่นต่อไปถัดนี้ที่เข้าข่ายสัมพันธ์กัน

2.3) ตัวละครเอกมักเป็นลูกกำพร้า วรรณกรรมนิทานของอิสานมักมีตัวละครเอกที่มีชาติกำเนิดไม่สมบูรณ์ ถ้าไม่กำพร้าพ่อ หรือแม่ ก็กำพร้าทั้งพ่อและแม่ ซึ่งวรรณกรรมคำสอนก็มีตัวละครเอกที่เป็นกำพร้าเช่นเดียวกัน ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างวรรณกรรมนิทานให้เห็นจริงก่อน เนื่องจากการดำเนินเรื่องโดยตัวละครเป็นองค์ประกอบสำคัญของวรรณกรรมนิทาน เพราะมีวัตถุประสงค์หลักของการแต่งเพื่อความบันเทิง ซึ่งอาจส่งอิทธิพลด้านรูปแบบไปยังวรรณกรรมคำสอนที่มีเจตนาการแต่งเพื่อสั่งสอน

วรรณกรรมนิทานที่มีตัวละครเอกเป็นลูกกำพร้า ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกำพร้าผีน้อย ที่เป็นลูกกำพร้าทั้งบิดามารดา ไร้ญาติขาดมิตร เป็นชายทุกตะ แต่มีบุญญาธิการได้อภิเษกกับธิดาเจ้าเมือง และได้ครองเมือง ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ จักกล่าวถึงโพธิสัตว์เจ้าลงมาใช้ชาติ เป็นกำพร้านอนแล้งพ่อตาย มารดาแก้วคุณโณลันเกิด ก็หากมรมิ่งเมียนตายพร้อมพร้ากัน แม้วางศาเชื้อตายายอ่าวปู่ ก็มีผู้เลี้ยงบาท้าวอยู่ดอม ทุกขมอดไฮ้เชื้อโคตรวงศา ทั้งตายายก็ปมีไผเลี้ยง บาก็อายุได้สิบหกปีขึ้นใหญ่มาแล้ว มีท้อไปเที่ยวบ้านขอข้าวเพิ่นกิน ขอบได้คืนมาตายเปล่า

(จินดา ดวงใจ, 2544ค: 2)

วรรณกรรมนิทานอีกเรื่องที่มีตัวละครเอกเป็นลูกกำพร้า คือวรรณกรรมเรื่องท้าวกำพร้าไก่อแก้ว ซึ่งกำพร้าบิดาเสียชีวิตตั้งแต่ยังเล็ก แต่มีวาสนาดีมีความสามารถชนไก่ประทังชีวิตเลี้ยงดูตนเองและมารดา กระทั่งพระราชาก็ไปตามไก่ที่เมืองบาดาลได้สำเร็จ ตัวอย่างเช่น

สองก็ได้ลูกน้อยผู้ประเสริฐมหาอุตม์ เป็นชายซึ่งอุปงามปานแถม คอคางคิ้วเขียนดำเกลี้ยงปลอดขุนเปรียบท้าวฟ้าพาทรม โนมพาวเพียงอินดาตองอุปงามยิ่งย่อยปานแถมแต่งเขียน สองก็แพงเพียรเลี้ยงบุตราทุกเข้าคำ ฮักยิ่งล้ำเสมอกล้า เก็งตาแท้แล้ว พอเมื่อทาระกาได้ฤดูแลงเชิงขบวนนั้น กรรมมัจจุราชเข้าหัวเจ้าป่วยเหลืออง อันว่าอาจารย์เจ้าผอมลงหลุดหล่า เลยเล้าลดชั่วเมียนเมื่อฟ้าจากนาง ยังแต่แม่หล่าเลี้ยงลูกอ่อนคนเดียว

(กัมพล สมรัตน์ และน้อย ผิวผัน, 2544: 138)

ตัวละครเอกที่เป็นลูกกำพร้ามักจะได้รับความเห็นใจจากผู้อ่าน และแสดงให้เห็น สัจธรรมในชีวิตว่าก่อนที่จะพบกับความสุข สมหวัง ย่อมเป็นธรรมดาของมนุษย์เราที่ต้องผ่านบท ทดสอบชีวิต ผ่านร้อนผ่านหนาว ผ่านทุกข์โศก จึงจะมีชีวิตที่สมบูรณ์ในที่สุด ในวรรณกรรมคำสอนก็มี ตัวละครที่เป็นลูกกำพร้าเช่นเดียวกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวกำพร้าคำสอน ที่มีตัวละครเอก เป็นลูกกำพร้า เมื่อเติบโตขึ้นพ่อแม่ก็เสียชีวิต ต้องเร่ร่อนขอทานประทังชีวิตก่อนจะได้เจอพระอาจารย์ แล้วจึงไปขออาศัยปรนนิบัติดูแล ตัวอย่างเช่น

ยามเมื่อท้าวใหญ่ขึ้นสอนบ่าวพองแสง บิดาทั้งมารดาภิเษกตายตงเลียง
 ยิ่งแต่ชายเดียน้อยล้าพลอยทุกข์ยาก เป็นกำพร้าขอข้าวเพิ่นกิน พ่อแม่ขึ้นสู่ฟ้าหน
 ดาวดิงส์ บาไททุกข์บ่มีเฮือนย้าว อายุได้สิบสี่ปีปลาย บาคายไปขอทานแห่งสังโฆเจ้า
 เมื่อนั้นมหาเถรเจ้าอืดตนบ่าวแล้ว จึงทวนทอดให้บ่าวท้าวสู่ประการ ท้าวก็ตั้งใจแก้
 เที้ยวไปทุกเมื่อ เล็งแล้วหลายพร้ามือแถมถ้วนถ่ายมา พวกหมู่เถรเจ้ากรูณาบ่าว
 ก็จึงบ่นบอกให้บ่าวท้าวอยู่ดอม

(น้อย ผิวผัน, 2544: 3)

วรรณกรรมคำสอนเรื่องเสียวสวาด ก็มีตัวละครเอกที่เป็นลูกกำพร้า คือเสียวสวาด และศรีเสลียว หลังจากที่พ่อสั่งสอนและสั่งเสียแล้วก็จากไป เมื่อเสียวสวาดจดจำคำสอนพ่อก็ออก เดินทางผจญภัยแต่เพียงลำพัง ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้น	พ่อสอนสั่งแล้ว	สังกัดอยู่เย็นพัก
	คำชะราเถิง	ท่วยไปมระเมี้ยน
เชือกี้	ส่งสักการพ่อแล้ว	มุงคูลเลยเล็ก
ก็หาก	คิดฮอดเจ้า	จอมไ้พ่อตน

(พระอรียานูวัตร เขมจารีเถระ, 2523: 7)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมคำสอนยังมีตัวละครนางเอกที่มีลักษณะเป็นลูกกำพร้า เช่นเดียวกับพระเอก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน ที่นางกองคำเป็นนางขอทานกำพร้าพ่อแม่ตั้งแต่อายุยังน้อย อาศัยอยู่กับญาติ ตัวอย่างเช่น

จึงไป	เห็นสาวกำพร้า	เฮือนน้อยตูปตอง
	นางได้ทุกข์ยากแค้น	เป็นยิ่งขอทาน
		เจ้าเอย

พ่อแม่ตายป่า แต่เมื่อนางยังน้อย
นางเพ็งอวอาป่า วงศาเลี้ยงใหญ่
อายุสิบหกขวบเช้า มาท้าวจวบนาง แท้แล้ว

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513ก: 16)

การนำเสนอตัวละครเอกให้เป็นลูกกำพร้าในวรรณกรรมคำสอนน่าจะรับอิทธิพลด้านรูปแบบมาจากวรรณกรรมนิทาน เพราะลักษณะการสร้างตัวละครให้มีภูมิหลังที่น่าสงสารนั้น ย่อมทำให้ตัวละครมีความสมจริงสอดคล้องกับการดำเนินเรื่อง ซึ่งเมื่อสอดแทรกคำสอนลงไปในเรื่องหา ระหว่างดำเนินเรื่องย่อมทำให้เกิดอรรถรสกลมกลืนไปกับสาระคำสอนได้อย่างลงตัว

2.4) นำนิทานมาแทรกไว้ในคำสอน วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องที่มีลักษณะเป็น เรื่องเล่ามักนำนิทานมาแทรกไว้ในคำสอนเพื่อยกตัวอย่างประกอบคำสอน รูปแบบการนำเสนอเนื้อ เรื่องของวรรณกรรมคำสอนจึงมีลักษณะคล้ายคลึงกับวรรณกรรมนิทาน จึงอาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรม คำสอนรับอิทธิพลด้านรูปแบบมาจากวรรณกรรมนิทาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุภาสิตสอนลูก ที่มีการนำนิทานเรื่องนายพรานใกล้สะเม้งมาแทรกไว้ในคำสอนพ่อสอนลูกสาวว่าไม่ควรมึจิตใจโลเล เรื่องคู่ครอง มักมากอยากมีหลายคน ตัวอย่างเช่น

เป็นดังพาโลฮ้าย	หญิงโง่มักพาบ ปางนั้น
มันก็เป็นลูกกระกุ่มพิเชื้อ	งามย้อยเก็งอินทร์
ปางนั้น ยังมีบัณฑิตผู้	อาจารย์นักปราชญ์
มาก็เฝ้า	เป็นชู้ชอบเชิง
สองหมายหมั้น	พันปีเป็นเขต
พันธมิตรแม้ง	บ่มีได้ห่างสอง
อันว่าบัณฑิตตั้ง	ใจจงคิดฮ่ำ
ก็บ่คิดโลกเลี้ยว	พอล้ำสิ้นคลอง
แต่นั้น ยังมีปรีโสเชื้อ	ชายโง่มักพาบ
มันก็คิดอยากได้	นางแก้วกลมสอง
มันก็คิดใครได้	ชิงยาดบัณฑิต

.....
อันนี้ นิทานเบื่อง

เพิ่นกล่าวเฝ้า

.....
นายพรานใกล้สะเม้ง

ปางนั้นสืบมา แท้หนา

(กัมมะสุทโธ ภิกขุ, 2545: 43 - 45)

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสีหราชสอนลูกก็มีการนำนิทานมาแทรกไว้ในคำสอนเรื่องไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า ไม่ควรเล่าความลับให้คนสามประเภทฟัง คือคนที่คิดไม่เชื่อไม่รู้จักบุญคุณ คนที่ไม่รู้จักเก็บความลับของตน และคนที่คอยแต่จะล้วงความลับเพื่อผลประโยชน์ของตน แล้วนำนิทานเรื่องรสสีกับนาคมาแทรกเล่าประกอบคำสอน นาคไม่รู้ว่ารสสีเป็นโจร เล่าว่าตัวเองกลืนหินเข้าไปแล้วทำให้ตัวหนัก พญาครุฑไม่สามารถจับพญานาคได้ รสสีจึงถามพญานาค และพญานาคก็เล่าให้ฟังว่าหากจับหากหินที่อยู่ในท้องก็จะกลิ้งออกมา สามารถจับพญานาคได้ รสสีเอาความลับที่พญานาคเล่าไปบอกพญาครุฑ สุดท้ายพญาครุฑจึงจับพญานาคได้สำเร็จ ตัวอย่างเช่น

เป็นดั่ง	รสสีเจ้า	โจรราล็กโลก	
นาคก็	ให้หน่วยแก้ว	มณีข้อยลูกงาม	
	ถามแต่เค้า	นาคใหญ่กุมเอา	
	กรายมาถึง	ฮอดเฮาภายพี	
	
รสสีก็	คิดฮอดฮู้	คะนิงแล้วจึงถาม	
ครั้นว่า	บายทางขึ้น	เมื่อเทิงถกแก่	เสียนั้น
รสสีจึง	ได้เยื่องเค้า	ปางนั้นจือมา	
	
	พญาครุฑได้	ยินคำรสสีกล่าว	
	ครุฑก็ได้	คำฮู้ตีมแกม	
ครุฑก็	บายทางขึ้น	เมื่อเทิงถกถอด	
อันว่า	หินอยู่ท้อง	เลยกลิ้งถึงลง	หั้นแล้ว
ครุฑจึง	ผายตนขึ้น	เวหาหะหอบ	
พญานาค	ตกบาดซ้ำ	พญาไ้แห่งตัว	หั้นแล้ว
อันว่า	สามคนนั้น	บ่ควรป็นเป็นโทษ	จริงแล้ว
เจ้าลง	จำจื่อไว้	คำข้อยสั่งสอน	พ้อเนอ

(ตฤพล ไชยสินธุ์, 2523: 8 - 9)

วรรณกรรมเรื่องอินทียาณสอนโลก นำนิทานมาแทรกประกอบการสอนเป็นตอน ๆ เช่น การสอนเรื่องอย่าไว้ใจทาง อย่าวางใจคน มีการแทรกนิทานเรื่องนิทานค่างเจ้าเล่ห์ ที่หมายจะจับลูกลิงน้อยให้ผีปอบกิน จึงอาสาช่วยเลี้ยงลูกให้แม่ลิง แม่ลิงไว้ใจค่างจึงปล่อยลูกไว้กับค่างแล้วเข้าไปหาอาหาร แต่เมื่อกลับมาพบว่าผีปอบกินลูกเสียแล้ว นั่นเพราะไว้ใจค่างเจ้าเล่ห์ ตัวอย่างเช่น

เฮาหาก เห็นหลายเบื่อง	นิทานปางก่อน
ยังมีแม่วอกฮู้	แสมเฮื่ออยู่ดง
มีลูกน้อย	ยังอ่อนในฮัง
มันก็ขนขวายหา	ชู้วันมาเลี้ยง
แต่นั้น ยังมีเชื้อ	หางยาวอายค่าง
มันก็เป็นปอบฮ้าย	เขาซำส่งหนี
มันก็เดินดงพ้อ	สองเชื้อแม่ลูก
เห็นอ่อนน้อย	เลยคุ่มอยากกิน
.....
.....
โอนอ กำสุดแท้	บุตราลูกอ่อน
ยามเมื่อให้อำฮ้อง	เป็นน้ำอืด
แต่นั้น หางยาวอาย	ลึงกังผีปอบ
มักก็จิกอ่อนน้อย	กินแล้วเล่าหนี
ยามเมื่อ นางลึงผ้าย	ดงดอนมาฮอด
ก็บ่เห็นอ่อนน้อย	ทวงม้างแตกตายฯ

(พระพุทธรูป, 2549: 362 - 363)

วรรณกรรมคำสอนเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ นำนิทานเรื่องนางวิสาขามาเล่าเพื่อประกอบการสอนลูกสาวก่อนที่จะแต่งงานมีครอบครัวว่า ควรปฏิบัติตนเป็นภรรยา และลูกสะใภ้ที่ดี โดยให้เชื่อฟัง ให้เกียรติ และปรนนิบัติสามีกับพ่อแม่สามีอย่างดี ไม่ยกตนข่มท่าน ตัวอย่างเช่น

ยังมีเมืองใหญ่กว้างสาเกตบุริรมย์ มีมหาเศรษฐีชื่อไกลเกียรติกว้าง นามกรทำธรรณูชัยเป็นชื่อ มีธิดาหน่อเนื้อสวยพริ้งขึ้นตา อันว่าวิเศษน้อยเรียกชื่อวิสาขากายาผิวดังทองทาไว้ ปุณดูเพียงสาวสวรรค์กำกึ่ง ปัญจลักษณะพร้อมมีถ้วนเพศหญิง..... ท่านจึงชวนเอาแก้วบุตรศรีสะอาด เข้าไปโอบาทไว้ในห้องสั่งสอน ว่าดูราบังอรเนื้อวิสาขาลูกพ่อแพงเอย เจ้าสิจรจากตัวไกลหน้าพ่อไป ไกลทั้งมารดาเจ้าเคยดูเลี้ยงมาม นางลิตามเผ่าชู้ผัวแก้วแห่งตน นางจงอดทนสู้ต่อผัวคุณมาก ให้เจ้าฮักยังล้ำผัวแก้วแห่งตน ไปเป็นคนดูเลี้ยงถนอมใจปู่ย่า ทั้งแจ่มเจ้าเป็นไภ้แม่ผัว บั้วระบัดสองเผ่าถนอมคุณปู่ย่า พ่อจกจากกล่าวต้อนสอนให้จงจำพ่อเนอ.....

(กัมพล สมรัตน์, 2544: 5 - 6)

การรับแนวคิดด้านรูปแบบของวรรณกรรมคำสอนมาจากวรรณกรรมนิทาน โดยแทรกนิทานประกอบคำสอน ทำให้วรรณกรรมคำสอนมีความสนุกสนานเพลิดเพลินน่าอ่าน และทำให้ผู้อ่านเข้าใจคำสอนได้อย่างกระจ่าง วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องก็จึงมักนำรูปแบบนี้มาใช้ในการประพันธ์เพื่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินไปพร้อมกับการสอน

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันและกันทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบ ในด้านเนื้อหา วรรณกรรมนิทานส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมคำสอน ทำให้วรรณกรรมคำสอนมักมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทาน เช่น การกล่าวอ้างถึงตัวละคร หรือชื่อเรื่องวรรณกรรมนิทาน ในขณะที่วรรณกรรมคำสอนก็ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาต่อวรรณกรรมนิทาน ทำให้วรรณกรรมนิทานมีแนวคิดที่เหมือนกันกับวรรณกรรมคำสอน ในด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมนิทาน ทำให้วรรณกรรมมีเค้าโครงบางเรื่องที่เหมือนกับวรรณกรรมคำสอน และมีการแทรกบั้นคำสอนที่เหมือนกับวรรณกรรมคำสอนด้วย ในขณะที่วรรณกรรมนิทานก็ส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมคำสอนมีการดำเนินเรื่องแบบนิทานตัวละครมีแบบแผนการพรรณนา ตัวละครเอกมักเป็นลูกกำพร้า และนำนิทานมาแทรกไว้ในคำสอน การรับ-ส่งแนวคิดดังกล่าวทำให้วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานที่มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน

5.2.3 สรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมนิทานกับวรรณกรรมคำสอน

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานมีลักษณะของการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันละกัน การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมนิทานมีการรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา 2 ประการ คือ 1) วรรณกรรมคำสอนมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทาน 2) วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดจากวรรณกรรมคำสอน ในด้านเนื้อหา วรรณกรรมทั้งสองประเภทผลิตกันรับ และส่งแนวคิด ซึ่งวรรณกรรมคำสอนรับแนวคิดด้านเนื้อหาจากวรรณกรรมวรรณกรรมนิทาน โดยอ้างอิงถึงชื่อตัวละครเอกในวรรณกรรมนิทานเพื่อนำมาใช้ประกอบการสอน เนื่องจากวรรณกรรมนิทานมีพันธกิจหลักเพื่อความสนุกสนานเป็นเบื้องต้น และได้แง่คิดเป็นเบื้องต้น จึงได้รับความนิยมในหมู่ผู้อ่าน หรือผู้ฟัง ดังนั้น วรรณกรรมนิทานจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนโดยปริยาย ในขณะที่เดียวกันวรรณกรรมคำสอนก็มีพลังทางความคิดต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และทัศนคติในการดำเนินชีวิตของผู้คน วรรณกรรมนิทานจึงรับแนวคิดด้านแนวคิดมาจากวรรณกรรมคำสอน แล้วนำมาประพันธ์ให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินไปพร้อม ๆ กับสาระแง่คิดต่าง ๆ อันสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของผู้คน

ในด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมนิทาน ก็มีการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันและกันอย่างหลากหลายมิติ มิติแรก วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมคำสอน ซึ่งมีลักษณะการรับแนวคิด 2 ประการ คือ 1) วรรณกรรมนิทานรับโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน

และ 2) วรรณกรรมนิทานแทรกบั่นคำสอน ประการแรก เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนบางเรื่องเป็นที่ยอมรับ และรู้จักอย่างแพร่หลาย ผู้คนในท้องถิ่นจดจำเรื่องราวได้ดี เช่น วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน จึงมีกวีบางท่านนำโครงเรื่องจากวรรณกรรมคำสอนมาประพันธ์ใหม่เป็นวรรณกรรมนิทานแล้วตั้งชื่อใหม่เป็น ท้าวคำสอนเลือกสาว ประการที่สอง วรรณกรรมนิทานแทรกบั่นคำสอนลงไปในเรื่องเพื่อแฝงแง่คิดข้อเตือนใจให้แก่ผู้อ่านหลังจากที่อ่านเรื่องราวจบลงอย่างสนุกสนาน และบางเรื่องก็มีการแทรกระหว่างดำเนินเรื่องเพื่อให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงแง่คิดคุณค่าที่ได้รับจากเรื่อง

มิติที่สอง วรรณกรรมคำสอนรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมนิทาน หลายประการ ได้แก่ 1) การดำเนินเรื่องแบบนิทาน 2) ตัวละครมีแบบแผนการพรรณนา 3) ตัวละครเอกมักเป็นลูกกำพร้า 4) นำนิทานมาแทรกไว้ในคำสอน เนื่องจากวรรณกรรมนิทานมีรูปแบบที่เป็นแบบแผนชัดเจนในการนำเสนอเรื่องราว และตัวละคร และแบบแผนหลายนี้ก็ทำให้เรื่องราวสนุกสนานน่าติดตาม วรรณกรรมคำสอนจึงรับแนวคิดด้านรูปแบบมาจากวรรณกรรมนิทานอย่างเห็นได้ชัด การนำเสนอเนื้อหาเช่นนี้ยังดึงดูดให้คำสอนน่าสนใจ และสมจริงในแง่ของการประพันธ์ นพพร ประชากุล (2552) อธิบายว่าความสมจริงอิงกับมติมหาชนอันเป็นผลผลิตจากการไต่ย่นไต่พันงวาทกรรมที่ไหลวนอยู่ในสังคมจนเกิดความเคยชิน ความจริงในวรรณกรรมสัมพันธ์กับคติความเชื่อของผู้อ่านที่มีต่อความจริง ซึ่งแนวคิดความสมจริงนี้ทำให้วรรณกรรมคำสอนส่งอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมนิทานให้มีอรรถรสน่าอ่านยิ่งขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะรับ และส่งแนวคิดซึ่งกันและกัน เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่เกื้อกูลกันทั้งสองฝ่าย ต่างฝ่ายต่างมีลักษณะที่แตกต่างกัน ทว่าเติมเต็มซึ่งกันและกันอย่างมีความหมาย ดังจะสรุปเป็นตารางให้เห็นจริง ดังนี้

ตาราง 5 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทาน

ประเภทวรรณกรรม	วรรณกรรมคำสอน	วรรณกรรมนิทาน
การรับ-ส่งแนวคิด		
การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา	วรรณกรรมคำสอนมีแนวคิดเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทาน	วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดจากวรรณกรรมคำสอน
การรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ	วรรณกรรมคำสอนรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมนิทาน ได้แก่การดำเนินเรื่องแบบนิทาน ตัวละครมีแบบแผนการพรรณนา ตัวละครเอกมักเป็นลูกกำพร้า นำนิทานมาแทรกไว้ในคำสอน	วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมคำสอน ทั้งโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน และการแทรกบั่นคำสอน

5.3 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมาย

วรรณกรรมกฎหมายกับวรรณกรรมคำสอนของอิสลามมีความสัมพันธ์เกี่ยวคล้ายคลึงกันในเรื่องพันธกิจของการประพันธ์ กล่าวคือ วรรณกรรมคำสอนมีพันธกิจหลักเพื่ออบรมสั่งสอนผู้คนด้วยกลวิธีอันสร้างสรรค์ คำสอนที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนจึงเสมือนกรอบ หรือหลักเกณฑ์ในการดำเนินชีวิต คล้ายคลึงกับวรรณกรรมกฎหมายที่มีศิลปะการเรียบเรียงข้อบังคับ กฎระเบียบ หรือข้อห้ามไว้อย่างน่าอ่านและเป็นระบบ วรรณกรรมกฎหมายจึงมีพันธกิจหลักเป็นกรอบ หรือกฎระเบียบให้คนในสังคมดำเนินชีวิตโดยไม่จำเป็นต้องใช้กฎหมายเอาผิด หรือลงโทษคนที่ทำผิด เมื่อได้อ่านและทำความเข้าใจกฎหมายโบราณดังกล่าวย่อมดำเนินชีวิตเป็นไปตามที่สังคมปรารถนา

นิยามความหมายของวรรณกรรมกฎหมาย จากที่กล่าวข้างต้น จะเห็นว่าวรรณกรรมกฎหมายของอิสลามมีลักษณะโดดเด่น คือ แนวทางการดำเนินชีวิตอย่างเข้มงวดเพื่อจัดระเบียบสังคม โดยอ้อม วรรณกรรมกฎหมายจึงเป็นบัญญัติข้อบังคับที่ผู้ปกครองหัวเมืองตราขึ้นเพื่อใช้บังคับปกครองเมืองในสังกัด โดยอาศัยอำนาจบังคับจากส่วนกลางผสมผสานกับความเชื่อ จารีตประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่น บัญญัติขึ้นเป็นแนวทางปฏิบัติ ข้อห้าม บทลงโทษ ระดับโทษของผู้ฝ่าฝืน และแนวทางปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อมา โดยให้ความสำคัญต่อสถาบันศาสนา กำหนดบทบาทหน้าที่สถานะทางสังคม ลดหลั่นลงมาเป็นชั้น ๆ ครอบคลุมทั่วทุกฝ่าย ทั้งพระสงฆ์ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร กรมฝ่ายการปกครอง พลเมือง และทาส รวมถึงพ่อค้าต่างเมืองต่างชาติต่างภาษา (ชวนากร จันนาเวช, 2560: 53)

นอกจากนี้ ยังหมายรวมถึง ฮีต คอง คะลา อันเป็นปัจจัยสำคัญกำหนดวิถีชีวิต หรือแนวทางการเป็นอยู่ของคนอิสลามมาตั้งแต่โบราณกาลที่เสมือนกฎระเบียบ ข้อบังคับในสังคมซึ่งคนอิสลามเปรียบเป็นธรรมนูญที่ใช้ปกครองบ้านเมืองของอาณาจักรล้านช้าง (พระครูสุเทพสารคุณ และคณะ (เรียบเรียง), 2544: 99) หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นกติกาคควบคุมสังคมสมัยเก่าที่ยังมีความเชื่อดั้งเดิม ตกทอดมาที่มักจะเน้นไปทางวัตถุนิยม หรือเชื่อในสิ่งที่เคยเห็นโทษมาแล้ว เช่น บิดามารดาบรรพบุรุษผู้ล่วงลับตายเป็นผีไปแล้วได้รับการยกย่อง มีการเซ่นไหว้ บวงสรวงกันสืบทอดมาหลายชั่วอายุคน (สวิง บุญเจิม, 2554: 548) วรรณกรรมกฎหมายจึงหมายถึง วรรณกรรมที่เรียบเรียงกฎระเบียบ ข้อบังคับ ข้อห้าม หรือหลักในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมท้องถิ่นอย่างมีศิลปะ และเป็นระบบน่าอ่าน วรรณกรรมกฎหมายของอิสลามนับว่าน่ามีความสนใจศึกษาในแง่ของความสัมพันธ์คล้ายคลึงกับวรรณกรรมคำสอน ดังจะอธิบายในประเด็นถัดไป

ตัวอย่างวรรณกรรมกฎหมายที่นำมาศึกษา จากนิยามความหมายดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้คัดสรรวรรณกรรมกฎหมายของอิสลามอันเป็นที่รู้จักแพร่หลาย และตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทย ปัจจุบันมาศึกษาความสัมพันธ์กับวรรณกรรมคำสอนอิสลาม จำนวน 7 เรื่อง ได้แก่ กฎหมายโบราณ

จากเอกสารโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จำนวน 18 ฉบับ) ฮีต คอง คะลำ วิธีชีวิตของคนล้านช้างและไทอีสาน เขื่อนสามน้ำสี่ ประเพณีปาละกรรม โยชายุตรกิจ สัตวารักษกิจ และโสกต่าง ๆ

วรรณกรรมคำสอนที่มีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมาย ผู้วิจัยได้คัดเลือกวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมายมาเป็นตัวอย่างศึกษาวิเคราะห์จำนวน 8 เรื่อง ได้แก่ พญาคำกอง (สอนไพร่) ปูสอนหลาน ลุงสอนหลาน บุญนำกรรมแต่ง คำสอนญาติโยมอีสาน ฆะหย่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง โฉลกชายตีและชั่วโฉลกหญิงตีและชั่ว และคำกลอนสอนโลก (เปิดโลก)

วรรณกรรมคำสอนมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมายอย่างใกล้ชิด เพราะมีพันธกิจที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือวรรณกรรมกฎหมายกวีประพันธ์ขึ้นเป็นกรอบปฏิบัติให้แก่คนในสังคมเพื่อไม่ให้ประพฤติดิตครรลอง และปรับตัวเข้าในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมร่วมกันอย่างปกติสุข เหมือนคล้ายกับวรรณกรรมคำสอนที่กวีประพันธ์ขึ้นเพื่อสั่งสอนคนในสังคมประพฤติตนตามแนวทางที่เหมาะสมสามารถดำรงอยู่ในสังคมร่วมกันได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือวรรณกรรมคำสอนทำหน้าที่จัดระเบียบสังคมโดยอ้อม และวรรณกรรมกฎหมายมีหน้าที่จัดระเบียบสังคมโดยตรง จึงอาจมีความเหมือนคล้ายกันทั้งด้านเนื้อหาแนวคิด และด้านรูปแบบการนำเสนอเนื้อหา ดังนั้น จึงแบ่งประเด็นการศึกษาได้ 2 ประเด็น คือ ความเหมือนคล้ายด้านเนื้อหา และความเหมือนคล้ายด้านรูปแบบ ดังจะอธิบายต่อไปนี้

5.3.1 ความเหมือนคล้ายด้านเนื้อหา

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทกฎหมายของอีสานอย่างเด่นชัดในด้านเนื้อหา กล่าวคือ มีแนวคิดที่เหมือนคล้ายกับวรรณกรรมกฎหมายหลายประการ ไม่ว่าจะเป็น ข้อห้ามหรือคะลำ โสกหรือโสลก คองหรือครรลอง ฮีตหรือจารีตในการดำเนินชีวิต จึงอาจจัดประเภทความสัมพันธ์ที่เหมือนคล้ายกันของวรรณกรรมทั้งสองประเภทตามเนื้อหาที่นำเสนอได้ ดังนี้

1) ข้อห้าม หรือคะลำ คะลำ หรือกะลำ ตามพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมลาว หมายถึง สิ่งต้องห้าม หรือข้อละเว้น คะลำ (ราชันย์ นิลวรรณภา, 2563: 54) เป็นภาษาลาวที่ชาวไทอีสานถือว่าเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ คะลำจึงเป็นข้อห้าม หรือเป็นของต้องห้ามที่ไม่ให้กระทำ เพราะถ้าขึ้นทำลงไปจะนำโทษภัยมาสู่ตนและผู้อื่นที่อยู่ในหมู่บ้าน หรือสังคมเดียวกัน ซึ่งคะลำมีเนื้อหาครอบคลุมชีวิตประจำวันของคนอีสานหลายประเภท เช่น คะลำเกี่ยวกับการกิน การเดิน การนั่ง การไปการมา (บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, 2539: 52 - 53) ในวรรณกรรมกฎหมายและวรรณกรรมคำสอนมักมีเนื้อหาเกี่ยวกับข้อห้าม หรือคะลำที่ เหมือนคล้ายกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องฮีต คอง คะลำ วิธีชีวิตของคนล้านช้างและไทอีสานที่ถือว่าเป็นธรรมเนียมของชาวอีสาน ประเภทคะลำทั่วไป ได้กล่าวถึงข้อปฏิบัติตัวต่อผู้อื่นไว้ว่า หากท่านไม่เรียกอย่าขานรับ ท่านไม่วานก็อย่าไปช่วย ตัวอย่างเช่น

เพื่อนบ้านโศกาน เพื่อนบ้านโศกน้อย **คะลำ**

(บุญเกิด พิมพ์วรมหากุล, 2539: 62)

แนวคิดเนื้อหาคะลำดังกล่าว ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องปุจฉาวิสัชนา ที่สอนว่า หากท่านไม่ได้เรียกก็อย่าชวน และหากท่านไม่ได้ขอให้ช่วยก็ไม่ต้องช่วย ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ได้ไม่ควรทำ ตัวอย่างเช่น

เพื่อนบ้านโศกมาชาย

นี่ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

เพื่อนบ้านโศกมาช่วยไว้

นี่ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

(สวิง บุญเจิม, ม.ป.ป.: 20)

คะลำจึงมีลักษณะเป็นข้อห้ามที่ค่อนข้างร้ายแรง หากใครไม่ปฏิบัติตามก็จะบังเกิดเรื่องไม่ดีในชีวิตตนเอง และคนใกล้ชิด เมื่อมีการสืบทอดมาจึงเป็นจารีตสำคัญที่คนในสังคมท้องถิ่นยอมรับนับถือปฏิบัติตาม และส่วนใหญ่จะสอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาที่สนับสนุนให้เป็นคนดี ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และนำไปสู่ความปกติสุขในสังคม แนวคิดเกี่ยวกับข้อห้าม หรือคะลำจึงมักจะนำมาประพันธ์ไว้ในวรรณกรรมคำสอนเพื่อใช้เป็นเครื่องมือจัดระเบียบสังคมโดยอ้อมโดยไม่ต้องใช้กฎหมายลงโทษ ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องผะเห่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้างที่มีแนวคิดคำสอนด้านการปฏิบัติตัวของผู้หญิง และการปฏิบัติของ ในตอนที่นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวของผู้ชายที่สอนว่าไม่ควรไปข้องเกี่ยวกับภรรยาของผู้อื่น หากพบเห็นภรรยาของผู้อื่นควรหลีกเลี่ยงให้ไกล อย่าโลภเอามาเป็นของตัวเองจะตกนรก และหากจำเป็นต้องพูดคุยก็ควรระมัดระวังคำพูด อย่าได้พูดจากหยอกล้อสนมจนจนเกินไป ตัวอย่างเช่น

ผู้ชายนั้น เห็นเมียเขาแล้ว **ปองหนีไคห่าง** อย่าโลภมากล้น จักลงหม้อ

แผ่นแดง จักก้าวด้านเมียเพื่อนให้เจียมใจ แต้ตาย อย่าจาคำสะทาว หยอกโยควน
วัน

(บุญเกิด พิมพ์วรมหากุล, 2544: 183)

ตัวอย่างดังกล่าวมีความเหมือนคล้ายกับข้อห้ามในกถาหมายโบราณที่ปรากฏในอาณาจักรคำหลักเมือง ฉบับสำเนาภาพหอสมุดแห่งชาติฯ ว่าด้วยเรื่องผู้ชายที่ไปข้องเกี่ยวกับภรรยาผู้อื่น แต่มีบทลงโทษที่รุนแรงถึงชีวิต เพราะถือว่าการไปยุ่งเกี่ยวกับภรรยาผู้อื่นนั้นเป็นโทษร้ายแรงต้องฆ่าให้ตาย ตัวอย่างเช่น

...บังคับให้ผู้อื่นซำก็ดี ซำด้วยประโยชน์ผู้ท่านตายก็ดี บ่ตายก็ดี ผิด
เป็นโทษฯ เว้นไว้แต่เจ้าแผ่นดินให้อำนาจตั้งซำได้ฯ อันนึ่ง ลักของท่าน ได้ของกับ
มือ เจ้าของซำตาย อันนึ่ง **สู่เมียท่านเจ้าฟัวเห็นกับโคมได้ซำตาย.....**

(ชวานากร จันนาเวช, 2560: 95)

อีกทั้งยังมีเนื้อหาที่เหมือนคล้ายกันกับประเวณีปาลกะธรรม ที่ว่าด้วยเรื่องกฎหมาย
จารีต ก็มีกรกล่าวถึงผู้ชาย ไม่ว่าจะหนุ่มหรือแก่ มีภรรยาแล้ว หรือไม่ก็ตาม หากไปล่วงเกินทางกาย
ผู้หญิง ทั้งที่โสด หรือเป็นหม้าย ต้องนำดอกไม้ธูปเทียนไปขอขมาพ่อแม่และเครือญาติฝ่ายหญิง และมี
ค่าปรับตามพฤติกรรมหนักเบาที่ล่วงเกินฝ่ายหญิง เช่น หากล่วงเกินจับเต้านมหญิงทำให้อับอายขาย
หน้า ต้องปรับเงินครึ่งตำลึงให้แก่พ่อแม่และเครือญาติฝ่ายหญิง และขอขมาจึงจะชอบด้วยจารีต
ตัวอย่างเช่น

ชายใดหนุ่มหรือปานกลางหรือแก่ มีภรรยาแล้วก็ดี หากภรรยาไม่ได้ก็ดี ทำ
การล่วงเกินแก่หญิงสาวก็ดี หม้ายก็ดี เป็นต้นว่า **จับข้อมือหรือมวยผม** เรียกว่า
ละเมิดต้องปรับให้หาดอกไม้ธูปเทียนไปแปลงผี และขอขมาโทษแก่พ่อแม่ หรือพี่
ป้า น้ำ อา อาวของหญิง จึงจะชอบหรือชายทำการล่วงเกินแก่หญิง เป็นต้นว่า **จับ
เต้านมชื่อว่าละเมิดระบิลเมือง** ท่านต้องปรับให้เสียเงินกึ่งตำลึงแก่พ่อแม่ หรือพี่
ป้า น้ำ อา อาวหญิง และให้หาดอกไม้ธูปเทียนไปแปลงผี และขอขมาด้วยจึงจะชอบ

(อุดม บัวศรี, 2556: 119)

เนื้อหากฎหมายที่มีลักษณะเป็นข้อห้าม หรือขะลำในวรรณกรรมกฎหมายโบราณ
เรื่องอาณาจักรหลักไชยพระไชยเชษฐาธิราช ได้กล่าวถึงกฎหมายว่าด้วยเรื่องโทษของพระภิกษุที่ทำตน
อาบัติ ไปยุ่งเกี่ยวมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิง แม้ไม่มีสัมพันธ์ทางกายแต่มีใจกับผู้หญิง หรือไปสัมผัสต้อง
กาย และกล่าวถ้อยคำเชิงขู่สาวทำตัวเป็นพ่อสื่อ หรือไปหลับนอนนอกวัดกับภรรยาผู้อื่นนับว่าเป็น
อาบัติ ตัวอย่างเช่น

จักกล่าวห้องอาบัติสังฆา ภิกษุมีสิบ 3 ตัวแลฯ

สุกก วิสทุธ/คือว่าภิกษุกระสันด้วยราคะตัณหากามคุณกับด้วยผู้หญิง ด้วย
อันข่มลึงค์โตให้น้ำออกดังนั้นก็ถืออาบัติสังฆาแลฯ

อัน 1 คือว่าภิกษุตนใดมีใจอัน/บได้กระสันด้วยราคะตัณหากามคุณกับ
ด้วยผู้หญิงหากมีใจอันซื่อ หาก/ได้ไปถือต้องผู้หญิง อนาปตติ ก็หาอาบัติบได้แลฯ

อตกมมาปาลีจริยาฯ ภิกขุมีใจเสาะสุระฯ ค่ะคัมหากับด้วยผู้หญิงพออยู่อย่างก็
ดี ภิกขุได้เป็นพ่อลือใส่ผู้หญิงผู้ชายเอากันตั้งนั้น/ก็ถืออาบัติสังคาแลฯ

โพชเน กุเร อัน 1 ภิกขุตนใดได้เข้าไปเถิงที่/นอนคือว่าเป็นที่อยู่นอกแห่ง
2 ชาวัวเมียชาวัวเมียแองเมีย (อา) บัติ/อุลจัยแลฯ

(ชวนากร จันนาเวช, 2560: 146 - 147)

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องศรีสวัสดิ์วัดมีเนื้อหาที่สอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวของ
พระสงฆ์ว่า อย่าได้ทำตัวอื้อฉาว มีใจกับผู้หญิง พูดคำหวานกับพี่สาว กลับบ้านที่ไรก็อย่าได้เอาเรื่อง
วัดไปพูด เพราะเป็นกรรมไม่ดี ทำลายศาสนา พระอาจารย์จะจับสึก และถูกค่าปรับทำโทษ
ตัวอย่างเช่น

	อย่าได้ทำฉาว	ยกยอพี่สาว	ให้สงฆ์ไฝฝืน	
เจ้ากูจะฮึก	สึกออกไม่ทัน		วัดเขียนพัคจันท์	ให้พี่สาวตน
	พูดพลอดสอพลอ	เหมือนหนึ่งนกต่อ	ที่ล่อที่ชน	
เอาโน้นชนนี้	ชุกชู้ชุกชน		ตุลิตูลน	ทะเลาะแหละและเล็ม
	ไปบ้านที่ไร	เอาเรื่องวัดไป	พูดต่อแต่้มเต็ม	
ว่าสงฆ์องค์นั้น	รักฉันทัดเข้ม		ทำนพูดและเล็ม	ถึงพี่ทุกวัน
	แล้วกลับมาวัด	เอาเรื่องคฤหัสถ์	มาพูดเสกสรร	
พี่ฉันทว่า	สั่งมากับฉันท		ขอไม้สอยอัน	หนึ่งนั้นสั่งนา
	เช่นนี้ออย่าทำ	ไม่ดีมีกรรม		ทำลายศาสนา
จะเป็นราศี	ช้วนนี้ช้วนหน้า	ฉวยปะชะตา		ทั้งสองต้องกัน
	พระเถระจะสึก	ไปชมสมนีก		เหมือนใจไฝฝืน
ไม่ต้องขอสู	ลอบชู้หากัน	ขันหมากสารพัน		เจ้าชวดกินเอง
	เสียพี่สาวเปล่า	ไม่ได้เบี่ยเข้า		เพราะเจ้าแสนแพง
ครุรุครุตี	วิ่งหนีปะเลง	เข้าไปบ้านเอง		แม่ช้ำสำทับ

(ภุมิจิต เรื่องเดช, 2525: 34 - 35)

ข้อห้าม หรือขะลำต่าง ๆ จึงเป็นกฎหมายโบราณที่มีบทลงโทษเอาผิดคนที่ไม่ปฏิบัติ
อย่างชัดเจน และมักนำไปประพันธ์เป็นเนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอนเพื่อป้องกันไม่ให้ประพฤ
ติผิดตามข้อห้าม ขะลำ หรือกฎหมาย ในประเด็นนี้วรรณกรรมกฎหมายกับวรรณกรรมคำสอนจึงมีความ
เหมือนคล้ายกันอย่างแจ่มชัด

2) โสก หรือโสลก คำว่า “โสก” ในที่นี้คือโฉลกในภาษาภาคกลาง หมายถึงความดี ความเป็นมงคล หรือคุณสมบัติที่บ่งบอกว่าดี โสกเป็นคำมงคลที่คนภาคอีสานใช้ในลักษณะพอเหมาะ เช่น การพูดมากน่ำราคาญาก็ว่า “คนปลีกโสก” ซึ่งเป็นสัดส่วนของความดีที่วัดได้ ซึ่งโบราณจารย์อีสาน กำหนดเครื่องวัดไว้ 2 อย่าง คือ กำมือ และฝ่าเท้า (สวิง บุญเจิม, 2554: 694) โสกแต่โบราณจารย์มี หลายประเภท เช่น โสกผู้ชาย โสกผู้หญิง โสกเฮือน โสกกุฎี โสกเสื่อนอน โสกรถหรือเรือ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างโสกผู้ชาย และโสกผู้หญิง เนื่องจากมีความเด่นชัดด้านเนื้อหาที่สอดคล้องเหมือนคล้ายกับวรรณกรรมคำสอน โสกผู้ชาย ตัวอย่างเช่น

1. ปู่ที่ขึ้นขึ้น 2. ย่าที่ลงลง 3. สองแขนปลงไว้ที่ต่ำ 4. สองตีนย่ำหัวผี 5. สาวผู้ดีแล่นมาสู่ 6. ตุ่มหมูได้พอล้าน 7. ตุ่มของได้พอล้าน 8. มีบ้านบมีนา 9. กาลับหัวกินเลือด 10. หย่าม้าบ่เหือดคอ 11. ปอดแดงมัดกระได้น 12. ปากพันเพิ่นทั้งเมือง

(สวิง บุญเจิม, 2554: 694)

วิธีการทำนายโสกนั้น ให้นำเชือก หรือผ้าขาวม้าวัดตัวนับจากเหนือชายผมด้านหน้า หน้าผากจรดปลายเท้า จากนั้นใช้มือกำสลักกันไปจนหมดโดยว่าโสกไปทุกกำมือจนสุดความยาวแล้วจึงดูคำทำนาย ตัวอย่างเช่น

หากตกที่โสก**ปู่ที่ขึ้นขึ้น** หมายความว่า คนผู้นี้แม้จะเกิดในตระกูลต่ำก็จะมีผู้อุปถัมภ์ให้ได้ หรือทำกิจการใดก็จะมีคนให้ความอุปถัมภ์ ถ้าตก**ย่าที่ลงลง** หมายความว่า คนผู้นี้แม้จะเกิดในตระกูลสูงจะเสียหายเพราะผู้หญิง หรือถ้ามีโอกาสได้ดีก็จะเสียหายเพราะผู้หญิง หรือเพศตรงกันข้าม

(สวิง บุญเจิม, 2554: 694 - 695)

การทำนายโสกผู้หญิงก็มีวิธีการเช่นเดียวกันกับการทำนายโสกผู้ชาย แต่คำทำนายแตกต่างกันออกไป เพราะมีเนื้อหาโสกต่างกัน ตัวอย่างเช่น

1. กระดิกกระดั้น 2. พอกินพอยู่ 3. อันตุ้ตั้นหา 4. กาเฝ้าเจ้าฮัก 5. คอหักคอค้าย 6. กายขึ้นก่ายลง 7. เงินเต็มถงแอ้วค้ำ 8. ซี่ม้าเลียบเมือง 9. ทองเหลืองเต็มแทน 10. เงินบ่แก่นก้นถง 11. ซาตาลงซี้คร้าน 12. ป่คร้านถงเงินตุง

(สวิง บุญเจิม, 2554: 696)

หากตกกระตักกระตั้น หมายความว่า ผู้หญิงคนนี้มักจะมีกิริยาท่าทาง สะดุดสะดุ้ง เสแสร้งทำก็เก่ง แม่แก่แล้วก็ยังทำเหมือนเด็กได้ แก่ได้ด้วยอ่านหนังสือ สมบัติผู้ดีมีมาก ๆ ถ้าตกพอกินพอกอยู่ หมายความว่า คนที่ตกโลกนี้จะเป็นคนมี วาสนาเลี้ยงตัวได้ ไม่มีอะไรเดือดร้อน ข้าวของเงินทองพอกินพอใช้

(สวิง บุญเจิม, 2554: 696 - 697)

การทำนายโศกดังกล่าวมีเนื้อหาที่เหมือนคล้ายกับโศลกของชายหญิงที่มักกล่าวถึงใน วรรณกรรมคำสอนเพื่อสอนเรื่องการเลือกคู่ครอง หรือการคบหาคน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง โศลกชายดีและชายชั่ว โศลกหญิงดีและหญิงชั่ว แต่ไม่ได้มีการทำนายแบบการทำนายโศก แต่กล่าวถึง ลักษณะของผู้ชายที่ดีและไม่ดี และกล่าวถึงลักษณะของผู้หญิงที่ดีและไม่ดี เช่น การกล่าวถึงลักษณะ ชายดีข้อที่ 1-2 ที่อธิบายว่าผู้ชายที่ผิวขาวเหลืองนวล หญิงใดได้อยู่ด้วยจะมีวาสนาได้ดี ส่วนชายใดที่ผิว ดำแดง ถือว่ามีบุญมากกว่าคนทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น

1. ชายใดขาวเหลืองเพียงผิวนวล ๆ ยอดอีอ่อนหญิงใดได้อยู่ซ้อนปานกั้ง
หม่มเขียวเจ้าเอย 2. ชายใดดำแดงล้วนผิวกาเนื้อกำ ๆ ชายนี้บุญมากล้นเหลือล้ำหลั่น
คนแท้แท้แล้ว

(น้อย ผิวผัน, 2545ก: 2)

ตัวอย่างโศลกชายชั่ว ข้อที่ 1-2 กล่าวถึงผู้ชายที่คิ้วใหญ่ขนหนา มักจะเที่ยวเล่นการ พนันไปทั่วไม่รู้จักเวลากลับบ้าน ผู้หญิงคนใดอยู่ด้วยน้ำตาจะเซ็ดหัวเขา และผู้ชายที่หน้าอุทู่จะสอน ยาก ไม่รู้จักทำงานทำการ หญิงใดได้เป็นคู่ครองจะทำให้ทุกข์ใจไม่มีที่สิ้นสุด จึงไม่ควรเลือกชายที่มี ลักษณะดังกล่าวเป็นคู่ครอง ตัวอย่างเช่น

1. ชายใดโบลหน้าคิ้วคิ้วใหญ่ขนหนา ชายนั้นเป็นคนถ่วงเที่ยวเฮกกลางบ้าน
มันหากเป็นคนเล่นแลงงายบ่ต้องต่อหญิงใดได้พบพื่อน้ำตาย้อยอยู่เลิง 2. ชายใดอุทู่
หน้านามหมาสอนยาก ชายนั้นใช้บ่ได้การเจ้าบ่ดี หญิงใดได้คู่บั้นนี้ลียากยิ่งหนักหนา
มันลืพาเฮาทุกข์ยากก็ใจบ่มีแล้ว

(น้อย ผิวผัน, 2545ก: 6)

ตัวอย่างโณลกหญิงดีและหญิงชั่ว โณลกหญิงดี เช่น โณลกหญิงข้อที่ 1 หญิงใดที่หน้าตาอ่อนหวานรูปร่างแบบบาง สวยสมส่วน ผิวผ่องสดใส เวลาเดินดูสงบเสงี่ยม ค่อย ๆ เดิน เป็นผู้หญิงที่ต้องโณลก ควรเลือกเป็นภรรยา ตัวอย่างเช่น

หญิงใดหน้าแฉ่มซ้อยรูปอย่างเบาบาง เลาคิงงามสวยเทิงเมื่อหน้า แขนขาพร้อมแฉวมลสมส่วน เนื้ออ่อนอ้วนผิวผ่องส่องใส ยามเมื่อลีลาย้ายไปมาดูเสงี่ยม เหลียวเบิ่งวางวาดไ้วนางน้อยค่อยไป หญิงอย่างนี้ถูกโณลกหลายประการ ควรจักเป็นนางคานแม่เมืองจริงแท้ๆ

(น้อย ผิวผัน, 2545ก: 25)

ตัวอย่างโณลกหญิงชั่ว เช่น โณลกหญิงข้อที่ 1 หญิงใดที่ผมนแดง หน้าผากกว้าง หญิงนั้นเคยทำลายศาสนา ไม่ควรเลือกเป็นภรรยา เพราะเป็นคนบาป ตัวอย่างเช่น

หญิงใดจินจิกเกล้าผมนแดงทางหน้าผาก หญิงผู้นั้นเคยฆ่างศาสนาอย่าได้เอามาซ้อนเป็นเมียเทียมแทบตั้งเป็นหญิงบาปฮ้ายปมฮื้อฮ้อมสังแท้แท้ลั่วๆ

(น้อย ผิวผัน, 2545ก: 35)

เนื้อหาเกี่ยวกับโสก หรือโสก หรือโณลก ยังปรากฏในเนื้อหาคำสอนของวรรณกรรม คำสอนอีกหลายเรื่องที่สอนเรื่องการเลือกคู่ทั้งชายและหญิง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำกลอนสอนโลก (เปิดโลก) เช่น ตอนที่บอกลักษณะของชายชั่วที่ผู้หญิงไม่ควรเลือกมาเป็นคู่ครอง คือมักเล่นการพนัน กลางคืนไม่นอน แต่นอนกลางวันเป็นนกเค้าแมว ไม่ทำงานทำการไม่ดูแลลูก ปล่อยปละละเลยภรรยาไม่ดูแลค่าใช้จ่าย ซึ่งชายลักษณะนี้ผิดตามคองโบราณที่เคยว่าไว้ ไม่ควรเลือกเป็นสามีโดยเด็ดขาด ซึ่งเป็นโณลกที่แสดงออกทางพฤติกรรม ไม่ใช่โณลกตามรูปร่างหน้าตาภายนอกตัวอย่างเช่น

อันหนึ่งลักษณะโทษฮ้ายชายชั่วกะมีหลาย คือว่าชาย 1 เป็นคนเล่นกลางคืนนำหมู เฮโห้อ้งเสียงก้องลั่นเขา กลางวันเป็นนกเค้ากลางคืนเหล่าเป็นเหนเสียเวลาเสียงานบ่อหล่าแลบุตรน้อย มันโลถีมวางเมียปละปล่อยเงินและเบียของนั้นบ่อดู อันนี้ชื่อว่า ชายบ่อฮื้อจำพวกหนึ่งให้หนุมอง ผิดกับคลองธัมโมก็ห่อนดีชายนี

(พระปลัดเสงี่ยม อินโท, 2545: 12)

วรรณกรรมเรื่องคำกลอนสอนโลก (เปิดโลก) ยังมีการแทรกคำสอนเรื่องโลกของผู้หญิงที่ควรเลือกเป็นภรรยาจากรูปร่างหน้าตาภายนอก เช่น ผู้หญิงที่มีหน้าท้องเหมือนพระอุ้มบาตร ชายใดได้ร่วมหอจะมีสมบัติมาก ผู้หญิงคนใดที่คอกลมเป็นปล้อง หางตาแดง เมื่ออยู่ด้วยจะทำให้มีความสุข ตัวอย่างเช่น

หญิงใดเอเลท้องปุมหลวงอุ้มบาตร หญิงนั้นท่อว่ารูปชี่ร้ายบุญเจ้าหากมี ชาย
ใดได้อยู่ซ้อสนุกร่วมกามารมณ์ สมบัติมีพริ้วเพ็งเต็มย่าว หญิงใดคอกลมป่องหาง
ตาแดงจักสะหนอยหญิงนั้นสุขสิ้นล้นคำไฮ้บ่มี

(พระปลัดเสงี่ยม อินโท, 2545: 23)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลานยังปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับโสก หรือโฉลกของผู้หญิงที่ดี คือผู้หญิงที่มีนิ้วมือสวยบางเรียวยาว ควรเลือกเป็นภรรยา จะทำให้มีลูกเต็มบ้านหลานเต็มเมือง ตัวอย่างเช่น

หญิงใดนิ้วมือสวย	เล็บบางกแก้ว
หญิงนั้นให้แต่งตั้ง	เมื่อเบื่องย่าวแม่ฝัว
หลอนว่าได้สืบแท้	แทนที่มูลเหือน เพ็นพุ่น
ของพันธุ	บ่คอยคองได้

(ทอง กัมมะสุทโร, 2545: 20)

เนื้อหาเกี่ยวกับโสก หรือโฉลกนี้ยังมีความเหมือนคล้ายกับวรรณกรรมกฎหมายโบราณเรื่องสร้อยสายคำ ที่กล่าวถึงลักษณะภรรยา 12 จำพวกอันมีค่าปรับเป็นโทษเมื่อกระทำความผิดตามจำพวก เช่น ภรรยาจำพวกที่ 1 เกิดจากการลักลอบได้เสียกัน ภรรยาจำพวกที่ 2 คือท้าวพระยาให้เป็นเมีย ภรรยาจำพวกที่ 3 ใช้เงินไถ่มาเป็นเมีย ภรรยาจำพวกที่ 4 ลักลอบได้เสียกันมีลูกจนโต ภรรยาจำพวกที่ 5 ไปขอแล้วท่านไม่ให้จึงหนีตามกัน ภรรยาจำพวกที่ 6 ไปแต่งเครื่องสูขวัญกลางแจ้งแล้วรักใคร่ได้เสียกัน ภรรยาจำพวกที่ 7 ใจง่าย ภรรยาจำพวกที่ 8 ชายตัวมาเป็นเมีย ภรรยาจำพวกที่ 9 อดยากไม่มีจะกิน เอาข้าวเอาน้ำไปเลี้ยงมาเป็นเมีย ภรรยาจำพวกที่ 10 ขันกินขันพันเป็นเมีย ภรรยาจำพวกที่ 11 ฆ่าฝัวเมียเขาเอาลูกเอาเมียเขามาเป็นลูกตัวเอง ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ จักกล่าว (ฝัว) เมีย

1 จำพวกหนึ่งฝัวเมียแปลงเมีย

2 จำพวกนั้นท้าวพระยาให้เป็นเมีย

3 จำพวกนั้นไถ่เอาคนเมียเป็นแลไถ่ข้อยข้าหญ้าข้างม้ามาเป็นเมีย

เมีย 4 จำพวกเขาชุกันมีลูกโตจนไปคมเอาเมียแลเลี้ยงเอาเด็กน้อยเอามาเป็นเมีย

เมีย 5 จำพวกไปหาเพื่อนแล้วบให้พันจึงไปชูเอาเป็นเมีย

เมีย 6 จำพวกไปแต่งเครื่องไปสู่ขวัญกันกลางป่าแลได้กัน

เมีย 7 จำพวกสาวมาชูโต

เมีย 8 จำพวก นั้นเป็นพยาธิบาดแหงบมีเงิน ตั้งชายโตเขาจึงขอมปะตัวให้บัวเอา

เป็นเมีย

เมีย 9 จำพวก เขาอืดอยากเข้า โตจึงเอาเข้าเอาน้ำไปเลี้ยงเอาเป็นเมีย

เมีย 10 จำพวกซันกินซันพันเป็นเมีย

เมีย 11 จำพวกโตลักเอาลูกเมียเขาแลผ้าเขานำมาตัวข้าผ้าเขาเสีย เอาเมียเอาลูก

เขาเมียเขามาเป็นลูกเมียโตแล

เมีย 12 จำพวกแล

(ชวนากร จันนาเวช, 2560: 232)

วรรณกรรมกฎหมายกับวรรณกรรมคำสอนนับว่ามีเนื้อหาเกี่ยวกับโศก หรือโณลกที่เหมือนคล้ายกัน โดยวรรณกรรมกฎหมายโบราณจะจำแนกลักษณะ หรือจำพวกของสามีและภรรยาไว้เพื่อระบุโทษ หรือค่าปรับตามการกระทำ เช่นเดียวกับวรรณกรรมกฎหมายที่ระบุโศกของผู้ชายกับผู้หญิงทั้งดีและไม่ดีไว้อย่างชัดเจนเพื่อทำนายชีวิต และวรรณกรรมคำสอนได้นำแนวคิดเรื่องโศกหรือโณลกนี้ไปประพันธ์เป็นคำสอนเพื่อสอนเรื่องการเลือกคู่ครองที่ดีที่ถูกต้องตามโณลก

3) ฮีตคองในการดำเนินชีวิต ฮีต ตามพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมลาว หมายถึง จาริต เยี่ยงอย่าง หรือแบบแผน (ราชันย์ นิลวรรณภา, 2563: 398) ฮีต เป็นภาษาลาวที่มาจากรากศัพท์ภาษาบาลีว่า “จาริตต” ไทยนำมาใช้เป็น “จาริต” ส่วนลาวและไทอีสานใช้ว่า “จาฮีต” ต่อมาเป็นคำกร่อนโดยตัดคำ “จา” ซึ่งเป็นคำหน้าออก เหลือ “ฮีต” เป็นคำโดด ซึ่ง “ฮีต” เป็นประเพณีที่คนลาวในสมัยอาณาจักรล้านช้างจนถึงปัจจุบันและคนไทอีสานของประเทศไทย ได้ถือประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน ถ้าผู้ใดไม่ประพฤติตามถือว่าเป็นความผิด เป็นคนไม่ดี และสังคมไม่ยอมรับ โดยฮีตที่สำคัญ คือ ฮีตสิบสอง (บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, 2539: 1) ส่วน “คอง” ตามพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมลาว หมายถึง ธรรมเนียม ประเพณี ทาง หรือรอยทาง (ราชันย์ นิลวรรณภา, 2563: 99) โดยรวมแล้ว “คอง” เป็นภาษาลาว หมายถึง ระบบการปกครองเป็นลักษณะกฎหมาย หรือข้อกติกาของบ้านเมือง มีลักษณะบังคับให้ทำ หรืองดเว้นการกระทำ ผู้ละเมิดต้องได้รับโทษ (บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, 2539: 2)

วรรณกรรมกฎหมายที่นำมาศึกษานั้นมีลักษณะตามนิยามดังกล่าว ดังปรากฏใน
วรรณกรรมกฎหมายโบราณ อาณาจักรธรรมศาสตร์-ราชศาสตร์-สร้อยสายคำ ประกอบไปด้วยฮีตเมือง
ฮีตบ้าน คองเมือง กบิลเมือง และรักษาเมือง ตัวอย่างฮีตเมือง 7 ประการ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการฝ่า
ฝืนไม่ทำตามฮีตที่คนส่วนใหญ่ยึดถือปฏิบัติ เช่น ที่ควรกลับก็ไม่กลับ ที่ไม่ควรกลับ แต่กลับ ที่ควรกิน
แต่ไม่กิน ที่ควรให้แล้วไม่ให้ ที่ไม่ควรให้กลับให้ ที่ควรใช้ไม่ใช่ ที่ไม่ควรใช้กลับใช้ ที่ควรเอาไม่เอา ที่ไม่
ควรเอากลับเอา ที่ควรอยู่ไม่อยู่ ที่ไม่ควรอยู่กลับอยู่ และที่ควรผูกไม่ผูก แต่ที่ไม่ควรผูกกลับผูก
ตัวอย่างเช่น

ที่ควรเมื่อปให้เมื่อผิดๆ ที่ควรบให้เมื่อ (พอย) ให้เมื่อก็ผิด (1) ฯ

ที่ควรกินบให้กิน ก็ผิดๆ (ที่บควรให้กินพอยให้กิน ก็ผิด (2))

ที่ควรให้แล้วบให้แล้ว ก็ผิดๆ ที่ควรบให้แล้ว บพอยให้แล้วก็ผิด (3) ฯ

ที่ควรใช้บใช้ ก็ผิดๆ ที่ (บ) ควรใช้พอยใช้ก็ผิด (5) ฯ

ที่ (อยู่) บ่อยก็ผิดๆ ที่บควรให้พอยให้อยู่ก็ผิด (6) ฯ

ที่ควรผูกบผูกก็ผิดๆ ที่บควรผูกพอยผูก ก็ผิด (7) ฯ

นี่ฮีตเมืองแลฯ

(ชวนากร จันนาเวช, 2560: 215)

ลักษณะฮีตเมืองดังกล่าวมีความเหมือนคล้ายกับเนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอน
เรื่องปุสอนหลาน ที่สอนเกี่ยวกับคองถ้อยฮ้าย ว่าท่านไม่ให้แต่ไปขโมย ถือว่าไม่ดี ท่านช่วยตัวเองแต่
กลับทำไม่ดีใส่ท่าน ถือว่าไม่ดี อูจจาระใส่ทางหลวงก็นับว่าไม่ดี พุดโกหก ถือว่าไม่ดี ชมตัวเอง ถือว่าไม่
ดี ขี้โมโหยกตนชมท่าน ถือว่าไม่ดี พุดโม้ว่าตัวเองดี ถือว่าไม่ดี ผู้น้อยพุดชกจูงผู้ใหญ่ หรือสูงกว่า นับว่า
ไม่ดี ตัวอย่างเช่น

เผ่นบให้โตซ้าลักเอา นี้ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

เขาช้อยโตพาโลซี้ใส่ นี้ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

เฮ็ดถ้อยฮ้ายซี้ใส่ทางหลวง นี้ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

เว้าตุ่ตวงว่าเผ่นเป็นฮ้าย นี้ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

ยายความเว้ายอ่องว่าโต นี้ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

เว้าโมโหยกโตชมท่าน นี้ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

เว้าลีนบ้านหน้าด้านบอาย นี้ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

โตผู้ต่ำเว้าจูงผู้สูง บาดโตจูงมันซ้าบแลน นี้ก็ถ้อยฮ้ายหนึ่ง

(สวิง บุญเจิม, ม.ป.ป. : 20 - 21)

นอกจากนี้ ฮีต หรือจารีต และคอง หรือครรลองอันเป็นหลักการสำคัญที่ชาวอีสานใช้เป็นแนวปฏิบัติสำหรับดำเนินชีวิต อีกทั้งยังมีเนื้อหาที่สอดคล้องสัมพันธ์กับวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องฮีต คอง คะลำ ที่อธิบายถึงฮีตที่ 9 บุญเข้าดับดิน หรือบุญเดือนเก้า คือบุญที่ทำในวันแรมสิบสี่ค่ำเดือนเก้าเป็นการนำข้าวปลาอาหาร หวานคาว อย่างละเล็กละน้อย แล้วห่อด้วยใบตองกล้วยทำเป็นห่อนำไปวางไว้ตามโคนต้นไม้ หรือต้นไม้ในวัด แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้ญาติผู้ล่วงลับ และบุญเข้าสาก หรือบุญเดือนสิบ เป็นบุญที่ให้พระเถรทั้งวัดจับสลากเพื่อรับปัจจัยไทยทาน สำคัญกับข้าวที่ญาติโยมนำมาถวาย เป็นการอุทิศถึงญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว (บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2539: 25 - 27) หลักการนี้มีเนื้อหาเหมือนคล้ายกับเนื้อหาคำสอนที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน เช่น วรรณกรรมเรื่องคำสอนญาติโยมอีสาน ที่สอนว่าถึงธรรมที่ลูกควรปฏิบัติต่อพ่อแม่ผู้มีพระคุณ ข้อที่ 5 ว่าควรแสดงความกตัญญูด้วยการทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้เมื่อล่วงลับไปแล้ว ตัวอย่างเช่น

ข้อ 5 นั้น ให้เจ้าทำบุญหาบาดเพิ่มมรณาแล้วยามเมื่อจอมคุณแก้วทั้ง 2 ลาล่วง พาลูกหลานทั้งปวงอย่าได้ลืมแท้ ๆ ตายแล้วกะบ่ไล สองพ่อแม่เพิ่มปลูกต้นไม้ก็หวังพึ่งยังเงา เพิ่มเลี้ยงเฮาหวังกินน้ำลูก ปลูกต้นไม้กะหวังได้หมากผล ลูกนี้เทียมตั้งต้นมีม่วงนาวากาน บิดาทั้งมารดาเป็นคนทำปลูกฝังเอาไว้ เหา่นี้คือผลไม้ในสวนต้นหมากม่วง ต้นหมากไม้ก็ควรให้หมากผล อันนี้ฉันใดแท้ก็คือแม่กับเฮา

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2542: 17)

วรรณกรรมกฎหมายเรื่องคองสิบสี่ นับเป็นอีกเรื่องที่อธิบายกฎเกณฑ์การปฏิบัติตนของคนท้องถิ่นอีสานไว้ และมีเนื้อหาที่เหมือนคล้ายกับวรรณกรรมคำสอนของอีสานซึ่งสืบทอดเป็นคำสอนมาถึงปัจจุบัน เช่น คองข้อที่เจ็ด ที่บอกไว้ว่า เมื่อถึงวันพระ วันศีล ให้ภริยาจัดดอกไม้ขอขมาสามี และพ่อแม่เฒ่าแก่ลุงตาของตน และถึงวันอุโบสถให้จัดดอกไม้ ระบุเทียนไปถวายพระสงฆ์ ตัวอย่างเช่น

เถิงวันสิ้น ให้เอาดอกไม้ ทุบ เทียน สมมาผัวแห่งตน และให้เอาดอกไม้ ทุบ เทียน ถวาย พระสังคะเจ้า

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2539: 38)

หลักปฏิบัติดังกล่าวมีเนื้อหาที่เหมือนคล้ายกับคำสอนในวรรณกรรมคำสอนเรื่องบุญนำกรรมแต่ง ในตอนที่สอนผู้เป็นภรรยาว่า ให้จัดหาดอกไม้บูชาพระ ขอขมาสามี และพ่อแม่เฒ่าแก่ลุงตาของตน จะทำให้ชีวิตเจริญก้าวหน้า ตัวอย่างเช่น

...ถึงวันศีลอย่าได้ละ ถึงวันพระอย่าได้เลยหาดอกไม้ขึ้นฮ้างบูชา ทั้งสมมา
สามี่แห่งตนเนื้อเจ้า ทั้งบิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ตลอดพี่น้องทางกำสามี่ ความ
เจริญก้าวหน้าบ่มให้เลื่อมเสียว ตามทำนองผิวเมียวให้เบ่งกันเนื้อหล้า...

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ม.ป: 10)

วรรณกรรมเรื่องเขื่อนสามน้ำสี่ ซึ่งถือว่าเป็นคองสำหรับผู้หญิงให้ปฏิบัติตนเป็นภรรยา
ที่ดี ได้กล่าวรายละเอียดของเขื่อนสามน้ำสี่ไว้ว่า เขื่อนที่หนึ่ง คือ เขื่อนคร้ว ต้องทำความสะอาดและจัด
วางของให้เป็นระเบียบ เขื่อนที่สอง คือ เขื่อนนอน ต้องหมั่นเช็ดถูทำความสะอาด ตื่นนอนแล้วก็ควร
เก็บให้เรียบร้อย เขื่อนที่สาม คือ เขื่อนกาย ต้องพิถีพิถันแต่งกายให้ดูดีและรักษาความสะอาดตั้งแต่
ศีรษะจรดปลายเท้า ส่วนน้ำสี่ ก็ให้หมั่นเพียรทำ น้ำหนึ่ง คือ น้ำสำหรับอาบ ต้องเตรียมไว้ให้พร้อม
เสมอ น้ำสอง คือ น้ำดื่ม ต้องหาไว้ให้พร้อมเผื่อแขกใครไปมาจะได้มีไว้ต้อนรับ น้ำสาม คือ น้ำเต้าปูน ก็
ต้องหาน้ำหล่อไว้เพื่อเตรียมสำหรับกินหมากกินพลูต้อนรับแขก และน้ำสี่ คือ น้ำใจ ต้องรู้จักรักษา
น้ำใจสามี่ ไมโครธ หรือโมโหงาย ตัวอย่างเช่น

เขื่อน 1 นั้นได้แก่เขื่อนคร้ว ของในคร้วให้เรียบร้อย บางเมี้ยนแจบจม อย่า
ประสมประเสว่งจองไห หม้อให้ที่ทอเก็บ ถ้วยสวยตีมีตุใส่ อย่าสุเก็บไขวไว้ดูบงาม
ขามหรือหม้อเกลือไหปลาแดก หม้อแตกและบ่วงซ้อนบายได้ให้หม้อมือ อย่าให้ดำ
บื้อ ๆ ถ้วยบ่วงเป็นหลิน เวลาคลื่นอาหารโรคลิได้ไหลลงท้อง ของแนวใช้ในคร้วให้
เกลี้ยงหมื่น...**เขื่อน 2** นั้นได้แก่เขื่อนนอน ทั้งแพรหมอนเสื่อเตียงเพียงพื้น อย่าให้
เขื่อนเอาจิ้นหมองมัวลัวจี่ฝุ่น เขาต้องปูนกวาดแผ้วทั้งพื้นนอกใน ให้เจ้าปิดทาดไว้
เกลี้ยงหมื่นงามตา ทั้งแจฟานอกในใสเกลี้ยง เตียงหมอนมุ้งสนานอนพูกเสื่อ เสื่อ
และผ้าบายเมี้ยนคล่องมือ ให้เจ้าแฮคคู่มือปิดทาดเขื่อนนอน...**เขื่อน 3** นั้นได้แก่
เขื่อนกาย ให้มีความละอายอย่าลีปานมโด้น คนลิเห็นผางฮ้ายเขื่อนกายอย่าให้
เขื่อนเฮฮ้างให้เจ้าปูนปลั่งเขื่อนกายให้สะอาด ให้มันสวยอยู่เรื่อยดูได้สุยาม...

(มนัส สุขสาย, 2542ข: 7 - 9)

น้ำ 4 นั้นให้หมั่นเพียรทำ จำคำสอนฮ้าฮอนเต้อจ้า น้ำ 1 นั้นเม้นน้ำอาบสรง
ศรี อย่าให้มีทางอิดให้หมั่นหามาไว้ เมื่อเวลาเขาใช้สระสี่ล้างส่วย อย่าให้มวขาด
แห่ง อย่าให้แอ่งขาดเกลี้ยง เมืองบ้านลิกกล่าวขวัญ... น้ำ 2 นั้น เม้นน้ำดื่มเฮากิน
ขอให้ยินดีหาใส่เต็มเต็มไว้ รักษาไหหรือหม้อ ถังออม อูแอ่ง อย่าให้แมงงองแง่ง ลง

เล่นแอ่งกิน... น้ำ 3 นั้นได้แก่น้ำเต่าปูน ผู้ที่เป็นแม่เหียนให้เหล่าหามาพร้อม ให้อ้อย
ดอมเด้อเหล่า หาปูนใส่กระบอก อย่าให้ชอกขาดแห่งหาไว้ใส่ขัน...

(มนัส สุขสาย, 2542ข: 11 - 13)

ในวรรณกรรมคำสอนก็มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเหียนสามน้ำสำนำมาประพันธ์เพื่อสอน
ผู้หญิงให้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นกุลสตรีที่ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนำกรรมแต่ง ที่มีการ
แทรกคำสอนเกี่ยวกับเหียนสามน้ำสำอันคล้ายคลึงกับหลักปฏิบัติในวรรณกรรมเรื่องเหียนสามน้ำสำ ที่
เสมือนกฎเกณฑ์จารีตสำคัญที่คนโบราณบัญญัติขึ้นเพื่อให้ผู้หญิงน้อมรับปฏิบัติตาม โดยสืบทอดเป็น
วรรณกรรมคำสอน ตัวอย่างเช่น

ข้อหนึ่งนั้น ท้าวว่าเหียนผม ทรงความงามอย่าเลวทรามถนอมไว้ให้
สดใสร้อยร้อยผมนั้นสะอาดดี **เหียนสองนั้นท่านว่าเหียนคร้ว** อย่าได้ทำตัวตนเมิน
เฉิบบตีแท้ ให้เหลียวแลคร้วนั้นปิดกวาดสะอาดดี อย่าให้มีศรีเคร้าผู่งหมู่ด้วยขาม ดู
งามตาเคหะสถานที่ **เหียนสามนี้ท่านว่าเหียนนอน** บอนใดหม่นหมองดำปี ให้ผัดดู
ดี ๆ อย่าให้ประอะเปื้อน การบ้านให้อื่นตรง

น้ำสำนั้น น้ำหนึ่งคือ น้ำกินสมถวิลควรทำให้มันเต็มโอ่งไว้ อย่าได้บัก
ขาดซ้อนอูแ่งที่จัดไว้ ยามเมื่อเฮาจะไชยามไหนไชคสอง **น้ำสองนั้นท่านว่าน้ำใช้**
จัดเอาไว้ให้มันมีเต็มโอ่ง เอาไว้ใช้ล้างถ้วยโอชาม **น้ำสามนั้น ท่านว่าน้ำเต่าปูน**
สมัยก่อนพุนพากันเคี้ยวหมาก ยามเมื่อแขกมาบ้านยกขันหมากออกรับ จับใบพูเอา
มาแต้ม คั้นว่าปูนบมีในเต้าเขาว่าบตี **น้ำสำนั้นท่านว่าน้ำใจอ้อฮาศัยไมตรี** ให้เจ้ามี
ต่อเพื่อนอย่าทำเมินเฉยอย่าละเลยเนื้อหล้า กิริยาท่าทางอ่อนหวานให้มันคล่อง
ต้องเป็นคนยิ้มแย้มอย่าไปแล้วน้ำใจ ไปทางไหนก็ได้คนย่องว่าดีเจ้าเอย

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, ม.ม.ป: 6 - 7)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพญาค่างอง (สอนไพร่) ยังมีฮีดคองคำสอน
หน้าที่ของผู้หญิง และผู้ชายอันเป็นแนวทางแบ่งหน้าที่ของชายหญิงอย่างชัดเจน และสืบทอดจารีต
ปฏิบัติที่คล้ายคลึงกับกฎหมายบ้านเมือง เช่น ผู้หญิงให้เรียนรู้งานบ้าน รู้จักตำทุกทอผ้า ปลูกหม่อน
เลี้ยงไหมส่วนผู้ชายต้องเป็นคนคอยช่วยสานกระดั่งเลี้ยงม่อน ทำอุปกรณ์ทอผ้าเช่นผ้า ทั้งกระสวย อัก
พิม ก็และหูก ตัวอย่างเช่น

แม่หญิง	ให้สู้แจ่งไว้	ต่ำหูกชิดใหม่	แท้เนอ
	พอสอนสาว	ให้สั่งสอนการยาว	
	แปงโตม้อน	กินมอนบ่ป้อน	
	เฮ็ดสวนมอนให้กว้าง	ประสงค์ได้ปลุกมอน	
พ่อชาย	สานดั่งม้อน	สานจ่อให้มันหลาย	
	เฮ็ดสววยอักใหม่	แต่งพีมทอไว้	
	พีมสิบสองชาวห้า	ขันตีเนื้อถี้	เจ้าเอย
	แปงก็ต่ำหูกไว้	ทั้งไม้สับเขา	นั้นตาย
	ไม้ก้าผันโป่งเล้ง	ตกแต่งเสมอดี	
	อักหลาในกง	เพียดสานตีไว้	
	ซ่าหลอดตั้ง	เคียงที่ทั้งสววย	แท้ตาย
	เหล็กหลาใน	เมื่อแปงเซ็นฝ้าย	
	มีทั้งอ้ว	เสาร์หลาหลักเหล่ง	เจ้าเอย

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513ก: 14)

ฮีดคองทั้งหมดตั้งกล่าว รวมถึงข้อห้ามหรือขะล่ำ และโสกต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนล้วนมีเนื้อหาที่เหมือนคล้ายกับวรรณกรรมกฎหมาย เนื้อหาแต่ละประเภทแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาระหว่างวรรณกรรมทั้งสองประเภทที่มีความสอดคล้องเหมือนคล้ายกันอย่างใกล้ชิด

5.3.2 ความเหมือนคล้ายด้านรูปแบบ

วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมกฎหมายมีความเหมือนคล้ายกันด้านรูปแบบการนำเสนอแนวคิดหรือคำสอน 3 ประการ คือ กลวิธีการสั่งห้าม และกลวิธีการสั่งให้ทำหรือเชื่อตามและกลวิธีสั่งให้ทำสลับห้ามไม่ให้ทำ ดังจะอธิบายต่อไปนี้

1) กลวิธีการสั่งห้าม การนำเสนอเนื้อหาด้วยกลวิธีการสั่งห้ามไม่ให้ทำหรือไม่ให้เชื่อตาม ในวรรณกรรมกฎหมายและวรรณกรรมคำสอนมักมีคำว่า “ห้าม” หรือ “อย่า” นำหน้าเนื้อหาหรือแนวคิดที่นำเสนอเสมอ หรือบางตอนอาจใช้ทั้งคำว่า “ห้าม” และ “อย่า” เป็น “ห้ามอย่า” ดังปรากฏในวรรณกรรมกฎหมายโบราณหลักคำเมืองร้อยเอ็ด ในตอนที่กล่าวห้ามอย่าให้ลูกสาวในวงตระกูลแต่งงานกับผู้ชายต่างเมืองเป็นอันขาด มิเช่นนั้น จะลงโทษพ่อแม่ผู้นั้น ตัวอย่างเช่น

อันนึ่ง ห้ามอย่าพ่อแม่พี่น้องโคตรวงศ์ผู้หญิงปุกลูกแปงหลานอย่าให้เอา
 ผู้คนต่างเมืองที่หัวเมืองมีท้องตราห้ามนั้นเป็นอันขาด ถ้าพ่อแม่พี่น้องหากปุกแปงก็

ดี ให้คนต่างเมืองมาชูเอาลูกหลานตัวก็ดี คบให้ลูกหลานตัวไปชูเอาแขกที่หัวเมืองมี
(ตรา) พระสืหะ ห้ามนี้ก็ดี จะเอาตัวพ่อแม่พี่น้องแลผู้หญิงเป็นโทษจงหนัก

(ขวนากร จันนาเวช, 2560: 67)

กลวิธีการสั่งห้ามยังปรากฏในวรรณกรรมกฎหมายโบราณอีกหลายฉบับ ดังปรากฏใน
วรรณกรรมกฎหมายโบราณหลักคำเมืองกาฬสินธุ์ ที่นำเสนอแนวคิดห้ามไม่ให้ลูกชายโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว
นอนใกล้แม่ ห้ามไม่ให้ลูกสาวนอนใกล้พ่อ พี่ชาย หรือน้องชาย อย่าตัดขาดดวงศาคณาญาติ อย่าได้เอา
ของเก่าที่ชำรุดมาใช้ เช่น ฝาบ้านชำรุดมาปลูกเรือนตน ตัวอย่างเช่น

ลูกชายได้ 10 ห้าปีอย่าให้นอนใกล้แม่ เอื้อยหญิงได้ 10 ห้าปีอย่าให้นอน
ใกล้พ่อ พี่อ้าย พี่ชาย อย่าตัดขาดคนนั้น อย่าได้เอาผูกกับปลายใช้ อย่าไปฮานง่าไม้
เฮ็ดเสาทุง อย่าฮีบฮอมของเก่ามานั้น อย่าให้เอาไม้เอาฝาเฮือนฮ้างพื้นมาปลูกมา
แถมฝาเฮือนโตแล

(ขวนากร จันนาเวช, 2560: 123)

กลวิธีการสั่งห้ามดังกล่าวเหมือนคล้ายกับการนำเสนอแนวคิดคำสอนในวรรณกรรม
คำสอนอีกหลายเรื่องเช่นกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคำทอง (สอนไพร่) ในตอนที่พญาสอน
ไพร่ว่า ของใดที่ตกหล่นในเขตสงฆ์ อย่าไปแตะต้อง ผู้หญิงคนใดมีสามีแล้วยังมีใจให้ชายอื่นอย่าไปเล่นชู้
ด้วย หรืออย่าไปร่วมวงกินเหล้าด้วย จะทำให้เกิดเรื่องเดือดร้อนภายหลัง และเป็นบาปผิดศีลข้อที่ 3
ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่ง	ของเพิ่นตกเฮี้ยแท้	ในเขตสังโฆ	
	อย่าได้จับบายเอา	บาปเวรชิตำต้อง	
	อัปษรสาวใช้	ในโฮงผาสารท	เฮานี้
	เว้นกาเมผิตให้ได้	กรรมสร้างโทษมี	
	ผิวไฟเว้น	เมียโตคณิงฮ้ำ	เอาถ้อน
	ไผเยาะผิวเมียแตกม้าง	แนวนั้นโทษหลาย	
	หญิงใดมีผิวแล้ว	เสนหาชายอื่น	
	อย่าไปกล่าวเหล้นชู้	แลงเข้าม่ายชาย	แท้เนอ
	อย่าไปกินเหล้าแท้	แปงเพสมายา	
	จาสะหาวความ	ยอกกันแปงลั้น	

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513ก: 7)

ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลาน ในตอนที่ลุงสอนหลานเรื่องการเลือกภรรยา ว่าอย่าเลือกผู้หญิงที่นุ่งซิ่นไม่มีตีนซิ่น เพราะเป็นคนขี้เกียจไม่ขยันทำงานบ้านงานเรือน นอนกินบ้านกินเรือน ไม่รู้ตื่น ตัวอย่างเช่น

ลุงหากตุ้มเหไว้	หลานเอยจำจื่อ เอ้อถ้อน
หญิงบ่มีเส้นด้าย	ผีนผ้าซิดาดตีน
อย่าได้เมามัวมั่ว	ค่านอนบ่รู้ตื่น หลาน
ฝ่ายบ่มีค่างย้าว	ผีนผ้าซิดหม่นหมอง

(ทอง กัมมะสุทโธ, 2545: 8)

2) กลวิธีการสั่งให้ทำ การนำเสนอเนื้อหาด้วยกลวิธีการสั่งให้ทำหรือให้เชื่อตามในวรรณกรรมกฎหมายและวรรณกรรมคำสอนมีลักษณะเหมือนกัน โดยมักใช้คำว่า “ให้” กับ “ต้อง” นำหน้าประโยคที่บอกให้ทำหรือเชื่อตาม ดังปรากฏในวรรณกรรมกฎหมายเรื่องโยธายุตรกิจว่าด้วยเรื่องการจับจองที่ดิน ที่มีเนื้อความอธิบายว่าผู้ใดจะจับจองที่ทำไร่ ต้องบากไม้กรุยทางไว้โดยรอบ และที่นั่นจะเป็นสิทธิ์ของผู้กระทำจนกว่าจะสิ้นการปลูกสร้างหรือทำกิน ถ้าผู้ใดไปตัดฟันหรือก่อสร้างทับพื้นที่ ได้ชื่อว่าละเมิดต้องปรับให้เสียเงินห้าสลึง เหล้าหนึ่งไห ไก่หนึ่งตัวเป็นเบี้ยละเมิด ตัวอย่างเช่น

ผู้หนึ่งผู้ใดจะกะที่ลงฟันเป็นไร่ ต้องบากไม้หมายกรุยไว้โดยรอบแล้ว ที่นั่นต้องเป็นสิทธิแก่ผู้นั้นจนกว่าจะสิ้นคราวของผู้นั้นปลูกสร้างลงไว้ หรือสิ้นฤดูที่ทำการเช่นนั้นแล้วไป จึงจะพ้นเขตความหวงแหนของผู้ที่ได้บากไม้หมายกรุยไว้แต่เดิม ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไปตัดฟันหรือก่อสร้างทับถมลงในพื้นที่ ๆ เขาได้หมายกรุยไว้แล้วนั้น ได้ชื่อว่าละเมิดต้องปรับให้เสียเงินห้าสลึง และเหล้าไหหนึ่ง ไก่ตัวหนึ่งเป็นเบี้ยละเมิดเว้นแต่ผู้ที่บากไม้หมายกรุยหวงแหนที่ดินไว้แล้ว ปล่อยให้ลวงเลยสิ้นงวดสิ้นปีไป

(อุดม บัวศรี, 2556: 120)

ในวรรณกรรมกฎหมายเรื่องสัตวารักษกิจ ก็มีรูปแบบการนำเสนอด้วยกลวิธีการสั่งให้ทำหรือให้เชื่อตาม ดังปรากฏในตอนที่กำลังถึงสัตว์ข้างม้าโคกระบือของผู้ใดปล่อยปละมิได้ระวังรักษาหรือหลุดหลักแหล่งไปในเทศกาลที่ต้องห้าม ถ้าเจ้าของนาหรือเจ้าของสวนจับได้ มีมากน้อยเท่าใดต้องตกเป็นของเจ้ากรมทางทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น

ถ้าข้างม้าโคกระปือของผู้ใดปล่อยปละมิได้ระวังรักษาหรือหลุดหลักแหล่ง
ไปในเวลากลางคืนในเทศกาลที่ต้องห้าม และไปกินข้าวกล้า หรือเรือกสวนของผู้ใด
ถ้าเจ้าของนาและเจ้าของสวนจับได้ เจ้าของมิได้ติดตามว่ากล่าวในกำหนด 7 วันก็ดี
เดือน 1 ก็ดี 2 เดือนก็ดี ข้างม้าโคกระปือนั้นเรียกว่า “จำพลัด” บรรดาข้างม้า โค
กระปือ ที่เรียกว่า จำพลัด มีมาน้อยเท่าใดต้องตกเป็นของเจ้าเมืองกรมการทั้งสิ้น
(อุดม บัวศรี, 2556: 120)

วรรณกรรมคำสอนที่มีรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาด้วยกลวิธีสั่งให้ทำหรือให้เชื่อตาม
เหมือนคล้ายกับวรรณกรรมกฎหมาย เช่น วรรณกรรมเรื่องปุจฉาวิสัชนา ที่สั่งสอนให้ระมัดระวังการใช้
ชีวิตถ้านอนที่ลุ่มที่ดำให้เหลียวมองข้างบน ซึ่งหมายถึงผู้น้อย หรืออาวุโสน้อยกว่า เช่น ลูก ควรเชื่อฟัง
พ่อแม่ นักเรียนนักศึกษาควรเชื่อฟังครูบาอาจารย์ ลูกน้องต้องเชื่อฟังนาย ทำตามนโยบายของนาย จึง
จะเหมาะสมในการใช้ชีวิต ตัวอย่างเช่น

เจ้านอนหลุ่มให้เหลียวเบิ่งเทิง
คำสอนนี้ความมันกลับกัน
เช่นเป็นลูกก็ให้เชื่อฟัง
โตเป็นแค้นกร้านักเรียน
คั้นโตนั่งอยู่กับเจ้านาย
ให้สำเร็จตามที่มอบหมาย
สนองแต่ในทางที่ดี

เบิ่งให้ถึงความหมายข้อนี้
มันนั่นหมายเล็งผู้น้อยกว่า
โอวาทังของพ่อของแม่
ก็ให้เพียรเฮียนคำครูสั่ง
นโยบายของนายให้เฮ็ด
เบิ่งเจ้านายต้องการหยั่งแน
นี่ละดีเบิ่งเทิงนอนหลุ่ม

(สวิง บุญเจิม, ม.ป.ป.: 61)

3) กลวิธีสั่งให้ทำสลับห้ามไม่ให้ทำ นอกจากกลวิธีสั่งให้ทำและกลวิธีห้ามไม่ให้ทำแล้ว
วรรณกรรมกฎหมายและวรรณกรรมคำสอนยังมีรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาแนวคิดแบบสลับกันไป
ระหว่างกลวิธีสั่งให้ทำกับกลวิธีห้ามไม่ให้ทำในเนื้อความเดียวกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมกำหนด
โบราณอาณาจักรหลักคำเมืองสุวรรณภูมิ ในตอนที่ อธิบายถึงการสู่ขอผู้หญิง หากผู้หญิงผู้ชายรักกันให้
ผู้ชายไปสู่ขอผู้หญิงจากวงศ์ตระกูล อย่าให้พ่อแม่ญาติพี่น้องฝ่ายหญิงต้องมาเรียกร้องค่าเสียหาย
ภายหลัง ส่วนค่าสินสอดนั้นให้ตามพ่อแม่ฝ่ายหญิง แล้วปลุกเรือตามฮีดคอง ภายหลังหากจะเลิก
กัน ฝ่ายหญิงจะต้องแต่งดอกไม้ธูปเทียนมาขอให้ผู้เฒ่าผู้แก่ทำพิธีให้ขาดจากการเป็นสามีภรรยา
กัน ตัวอย่างเช่น

อันนี้ สองมักกันมีชั้นหมากหมายสายพลุฮอดตมากกล่าวด้านโอมขอนำ
 พ่อแม่โคตรวงศ์ผู้หญิง **อย่าให้พ่อแม่โคตรวงศ์กำผู้หญิงเฮียกเอาเงินไขคำปากกับผู้ชาย**
 นั้นแต่เงินลาดหนึ่งเพื่อสสิ่งถึงเงินเบี่ยเงินบาท **ห้ามเป็นอันขาดทีเดียว** แต่ค่า
 แก้วสินตองนั้นตามประใจพ่อแม่จะเอาน้อยมากก็ตาม แล้วปลุกแปลงกันตามคอง
 เมือง ภายลุนชายปะหญิงเอง หญิงปะชายเอง คำฝัวเมียยังไปขาดกันก่อน **ให้ผู้หญิงมีต**
อกไม้เผ็งเทียนให้แก่ชายเฒ่าแก่อยู่แปลงคำฝัวเมียจึงขาดกันแล

(อุตม บัวศรี, 2556: 99)

การนำเสนอเนื้อหาแนวคิดด้วยกลวิธีสั่งให้ทำสลับห้ามไม่ให้ทำ ยังปรากฏใน
 วรรณกรรมกฎหมายโบราณอีกหลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมกฎหมายโบราณฉบับพระอัยการ
 ในตอนที่กล่าวถึงมาตราเกี่ยวกับชายหญิง ชายใดที่หลบนอนกับลูกสาวผู้อื่น หากพ่อแม่ฝ่ายหญิงรู้ต้อง
 แต่งงานมีพิธีอย่างถูกต้อง ฝ่ายหญิงก็ให้อยอมรับว่าเป็นคู่บุพเพสันนิวาสมาตั้งแต่แรก อย่าให้ชายอื่นมา
 ถูกต้องตัว หากชายใดหลบนอนได้ลูกสาวบ้านใดเป็นภรรยาแล้วทอดทิ้งให้เสียค่าสินไหมพร้อมขอขมา
 พ่อแม่ฝ่ายหญิง ตัวอย่างเช่น

๗๔๗ มาตราหนึ่ง ชายใดทำสู่ด้วยลูกสาว ด้วยหลานสาวท่านมิได้กล่าวถาม
 แล พ่อแม่หญิงฮู้ว่าซุขึ้นขึ้นไปหาลูกตนตั้งนั้นไซ้ ท่านว่าคือเมียนั้นให้แต่งสมัคร (สม)
 มา พ่อแม่หญิงหนึ่ง ให้พ่อแม่หญิงรับสมมาให้มันอยู่เป็นคู่สังวาสเพราะเขาทั้ง/สองเป็น
 คู่สร้างกันมาแต่ชาติปางก่อนเป็น (สัน)ติภาพ **อย่าให้ชายอื่นถูกต้องถึงสอง** ถ้าชาย
 มามีแต่สมัครสมมาพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่/แห่งหญิงแลมิได้เลี้ยงหญิง ข้างท่านเลี้ยงหญิงข้าง
 ท่าน เลี้ยงลูกเมียท่านทั้งหลายแล มันไปทำสู่แลทิ้งทอดนั้นเสีย ท่านว่า/มันทำให้ลูก
 นมตอกพอง ให้ไหมชายผู้ละเมิดพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่นั้นโดยขนาด ถ้าชายแต่สมมาพ่อ
 แม่หญิงมิรับ พรากรลูกสาวไปให้ชายอื่นเสพประวณี ท่านว่าผู้เอาเมียแลพ่อแม่ทำมิ
 ชอบนั้น ท่านว่าให้ไหมพ่อแม่หญิงแลผู้มาเอาโดยขนาด

(อุตม บัวศรี, 2556: 332)

การนำเสนอเนื้อหาแนวคิดดังกล่าวของวรรณกรรมกฎหมายมีความเหมือนคล้ายกับ
 วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องบุญนำกรรมแต่ง ในตอนที่กล่าวสอนผู้ชาย
 ว่าให้เป็นชายแท้ที่ดี อย่าเป็นชายนักเล่นพนัน ให้รู้รอบด้านการบ้านการเรือน อย่ามัวนั่งในวงเหล้า
 หรือยาเสพติดทั้งหลาย ให้เอาตัวหนีให้ไกล เพราะจะทำให้เสียเสียงวงตระกูลเสียหาย ให้รักดีมี
 ศีลธรรม เมื่อมีภรรยา ก็อย่าได้มีถึงสอง ผิดคองธรรมกรรมจะตามสนอง ตัวอย่างเช่น

เป็นชายนี้ชายคืออย่าแถมดินแห่ ให้เป็นชายแท้ ๆ แนน แล้วจึงค่อยยิง อย่า เป็นชายวิ่งเล่นกางบ้านมันบ่ดี ให้เป็นชายรอบด้านการบ้านครัวเรือน อย่าได้แซ เชื่อนวงเหล้ายามา เอาตนหนีให้ห่างเหินเนื้อหล้า ทั้งยาบ้าฝูงหมู่กัญญา เฮโรอิน ยา ผีนอย่าได้กินฝูงนี้เอาชีวิตให้ห่างไกลสุดเขต เป็นเหตุให้เสียชื่อตระกูล ครั้นเมื่อเขาจับ ได้โทษนั้นหนักหนา หาประโยชน์ได้พาให้ล้มจมท่านเอ๋ย ให้ศึกษาเรียนรู้ฝูงหมู่ การเหื่อน ขอเตือนไว้ทำใจให้เชื่อถือสัจจะให้มันขึ้นต่อแต่ความดี มีศีลธรรมประจำ ใจลูมือ ให้เขาลือชาเจ้าทั่วเขตคามา ว่าเป็นคนดีกว่าคนทั้งโลก ฮักดีไว้อย่าให้เสื่อม เลีย ครั้นมีเมียแล้วอย่าได้แอ่วมีสอง ผิดคลองธรรมกรรมนั้นตามสนอง

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, 2549: 7 - 8)

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำสอนญาติโยมอีสาน ก็มีรูปแบบการนำเสนอเนื้อคำสอน โดยกลวิธีสั่งให้ทำสลับกับกลวิธีห้ามไม่ให้ทำอยู่หลายตอน ดังปรากฏในตอนการสอนให้ลูกประพฤติดีสืบทอดวงศ์ตระกูลข้อที่ 4 ควรครองความดี รักษาทรัพย์สมบัติที่พ่อแม่ให้มา อย่าเป็นคนเกรงให้ญาติพี่น้องติเตียน ทำตัวไม่สมควรเป็นลูกที่ดี มักเล่นการพนันกินเหล้าเสียเงินเสียทอง ตัวอย่างเช่น

ข้อที่ 4 นั้น ลูกประพฤติดีแต่ควรให้สืบมั่งมูล เป็นคนคุณ ให้อยู่ครองสินใจ อย่ายุ่เป็นคนไปเกรเอ่องกตแต่ชงย่างผ่าบ้านการย่าวบ่อว่าหา ทำให้พวกแม่ป้า น้องพี่ติเตียน บ่สมควรครองเฮือนสืบมูลไปได้ อย่ายุ่ไปเพลินเล่นการพนันขันแข่ง ทำให้เสียบาทแบ้งเงินเจ้าบ่แก่นถง อย่ายุ่เป็นคนโกงกล้ากินสุรายาเบื่อ เสียเงินทอง ฟ่องนั้นเสียหน้ากะต่อกัน บ่แม่่นเสียท่อนั้นเสียไซ่ เสียนาเสียเงินตราผ่องเฮือนทั้งแล้ว เสียฮอดวงศ์ตระกูล

(เตชวโร ภิกขุ (อินตา), 2544: 16)

รูปแบบการนำเสนอแนวคิดคำสอนโดยกลวิธีสั่งให้ทำสลับกับกลวิธีสั่งห้ามนับเป็นกลวิธีที่เสนอให้เห็นแนวคิด หรือคำสอนที่มีมิติเน้นย้ำให้เนื้อหาคำสอนหรือข้อกฎหมายต่าง ๆ ให้มีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น โดยนำเสนอแนวคิดที่ฟังปรารภเป็นเบื้องต้นเพื่อสั่งให้ทำหรือปฏิบัติตาม หากปฏิบัติได้ตามแนวคิดนั้นชีวิตก็จะเป็นปกติสุข หลังจากนั้นก็สลับกับกลวิธีสั่งห้ามให้ทำเรื่องที่ไม่ดีไม่ถูกยึดครองเพื่อตอกย้ำไม่ให้ประพฤติเรื่องไม่ชอบธรรม รูปแบบการนำเสนอแนวคำสอนเช่นนี้จึงเป็นกลวิธีการประกอบสร้างความจริงทางสังคมที่ฝังแน่น และทำให้คนในสังคมยอมรับปฏิบัติได้เป็นอย่างดี ความเหมือนคล้ายประเด็นนี้จึงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมายอย่างเด่นชัด

5.3.3 สรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย มีลักษณะที่เหมือนกันทั้งด้านเนื้อหาคำสอน และรูปแบบการนำเสนอ จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีความพันกันใกล้ชิดกันในระดับระนาบเดียวกัน กล่าวคือ มีเนื้อหาหรือแนวคิดคำสอนที่คล้ายคลึงกันในลักษณะเหมือนคล้ายตามพันธกิจของการประพันธ์ที่ใช้เป็นเครื่องมือจัดระเบียบสังคม โดยวรรณกรรมกฎหมายใช้จัดระเบียบสังคมโดยตรง มีบทลงโทษที่ชัดเจน หรือบทลงโทษโดยอ้อมจากผู้คนในสังคมเมื่อไม่ปฏิบัติตาม และวรรณกรรมคำสอนที่ใช้เป็นเครื่องมือจัดระเบียบสังคมโดยอ้อม หากสามารถปฏิบัติตามเนื้อหาในวรรณกรรมคำสอนได้ ก็อาจไม่จำเป็นต้องพึ่งพาบทลงโทษในวรรณกรรมกฎหมาย ด้วยลักษณะเหมือนคล้ายดังกล่าว จึงอาจแบ่งประเภทของเนื้อหาที่เหมือนกันระหว่างวรรณกรรมทั้งสองประเภทได้เป็น 3 ประเด็นใหญ่ ได้แก่ ข้อห้ามหรือขะล่ำ โสภ หรือโสภและฮิตคอง ซึ่งเนื้อหาทั้งหมดเข้าข่ายกฎหมายโบราณและคำสอนที่บรรพบุรุษวางกรอบให้คนรุ่นหลังได้ปฏิบัติตามในรูปของวรรณกรรม

ขณะเดียวกันการนำเสนอรูปแบบเนื้อหาแนวคิดในวรรณกรรมกฎหมายกับวรรณกรรมคำสอนยังมีลักษณะที่เหมือนกัน กล่าวคือ วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาเหมือนคล้ายกัน 3 ประเด็น คือ กลวิธีสั่งให้ทำ กลวิธีสั่งห้ามไม่ให้ทำ และกลวิธีสั่งให้ทำสลับกับสั่งห้ามไม่ให้ทำ ซึ่งกลวิธีทั้งหมดเป็นรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาแนวคิดอันชาญฉลาดของกวีให้ผู้คนจดจำข้อกฎหมาย หรือคำสอนได้อย่างเป็นนัยดี รวมถึงมีความเคารพต่อข้อกฎหมายและคำสอนนั้น ความเหมือนคล้ายด้านรูปแบบของวรรณกรรมกฎหมายและวรรณกรรมคำสอนจึงถูกยึดโยงเข้ากับความเหมือนคล้ายด้านเนื้อหาไปโดยปริยาย

ความสัมพันธ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมตามประเภท วรรณกรรมกฎหมายมีบทบาทในการนำเสนอบทบัญญัติที่ครอบคลุมความประพฤติของผู้คนในสังคมให้ดำเนินชีวิตปกติสุข ซึ่งเป็นความจริงทางสังคม (Social facts) ที่ดูไคม์ (Emile Durkheim) อธิบายว่าประกอบด้วยสองส่วน คือโครงสร้าง (Structures) และพลัง (Forces) ในส่วนที่เป็นโครงสร้างความจริงทางสังคมคือกฎหมาย และองค์กรบริหาร โครงสร้างเหล่านี้จำเป็นต้องมีกฎหมายมากำกับ (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2552: 37) สังคมท้องถิ่นอีสานจึงจำเป็นต้องมีวรรณกรรมกฎหมายเพื่อนำเสนอให้รู้ข้อบังคับตามบทบาทเช่นเดียวกับวรรณกรรมคำสอนที่มีบทบาทในการอบรมสั่งสอน และเป็นหลักปฏิบัติของคนในสังคมให้ไปตามทิศทางที่สังคมปรารถนา วรรณกรรมคำสอนมีบทบาทเป็นสื่ออบรมบ่มนิสัยของปวงชนที่มีผลในทางกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์และสังคม (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2528: 40) การนำเสนอแนวคิดคำสอนในวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมายจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดในฐานะเป็นวรรณกรรมที่มีบทบาทต่อสังคมคล้ายคลึงกัน

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย จะเห็นได้ว่าความเหมือนคล้ายทั้งด้านเนื้อหาคำสอน และความเหมือนคล้ายด้านรูปแบบนั้นมาจากพันธกิจหลักของการประพันธ์อันเป็นเครื่องมือตีกรอบความประพฤติให้แก่คนในสังคม ซึ่งพันธกิจหลักนั้นเสมือนครอบครัวใหญ่ที่มีญาติพี่น้องอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด และมีสมาชิกที่มาจากครอบครัวเครือญาติเดียวกัน รูปร่างหน้าตาของสมาชิกในครอบครัวจึงมีความเหมือนคล้ายกัน แม้จะไม่เหมือนกันเหมือนครอบครัวเดี่ยวที่เป็นพี่น้องที่จากพ่อแม่เดียวกัน วรรณกรรมกฎหมายกับวรรณกรรมคำสอนอาจเปรียบได้กับลูกพี่ลูกน้องที่มีพ่อแม่อยู่ในวงศ์ตระกูลเดียวกัน สรุปเป็นตารางความสัมพันธ์ได้ ดังนี้

ตาราง 6 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย

ประเภทวรรณกรรม	วรรณกรรมคำสอน	วรรณกรรมกฎหมาย
ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม		
ความเหมือนคล้ายด้านเนื้อหา	ข้อห้าม หรือขะลำ โสก หรือโสลก ฮืดคอง	ข้อห้าม หรือขะลำ โสก หรือโสลก ฮืดคอง
ความเหมือนคล้ายด้านรูปแบบ	กลวิธีการสั่งให้ทำ กลวิธีการสั่งห้าม กลวิธีสั่งให้ทำสลับห้ามไม่ให้ทำ	กลวิธีการสั่งให้ทำ กลวิธีการสั่งห้าม กลวิธีสั่งให้ทำสลับห้ามไม่ให้ทำ

5.4 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์

วรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องมีลักษณะกล่าวถึงความเป็นมา หรือที่มาที่ไปของการประพันธ์ โดยมากมักเป็นเรื่องราวพุทธทำนาย หรือประวัติพระสาวกของพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจจะมีข้องเชื่อมโยงถึงวรรณกรรมพุทธศาสนาด้วย ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้อธิบายไว้ในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนาว่ามีความใกล้ชิดกันเสมือนพี่น้องฝาแฝด เพราะมีลักษณะร่วมทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบจนเห็นได้แจ่มชัด ดังนั้น ในประเด็น ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับประวัติศาสตร์จึงอาจมีความคาบเกี่ยวกันกับวรรณกรรมพุทธศาสนาตามตัวบทของข้อมูลวรรณกรรม ดังจะอธิบายให้กระจ่างต่อไปนี้

วรรณกรรมประวัติศาสตร์เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏอยู่น้อย และไม่มีผู้นิยมกันมากนัก ตัวอย่างของวรรณกรรมประเภทนี้ได้แก่ ท้าวฮุ่งขุนเจือง พื้นเวียง (ศิลปากร.กรม, 2531: 27) จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานเชิงปริทัศน์หลายเรื่องพบว่า มีนักวิชาการนิยามความหมายไว้ ธวัช ปุณโณทก (2562: 178) อธิบายว่า วรรณกรรมประวัติศาสตร์ของอีสานมีจำนวนน้อย เพราะเรื่องราวทางประวัติศาสตร์มักอยู่ในความสนใจของชาวบ้านน้อยกว่าวรรณกรรมพุทธศาสนา แต่ก็พบวรรณกรรมประวัติศาสตร์ของอีสานอยู่บ้าง เช่น ท้าวฮุ่งหรือเจือง พื้นเมืองเวียงจันทน์ พื้นเวียง นิทานเรื่องขุนบรม พงศาวดารจำปาศักดิ์ และตำนานพระพุทธรูปต่าง ๆ

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521: 158) นิยามว่าหมายถึงวรรณกรรมที่ผู้แต่งได้รับแรงบันดาลใจในการแต่งจากข้อมูลและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น ความภาคภูมิใจในวีรกรรมของบรรพบุรุษ หรือกษัตริย์ ทำให้เกิดวรรณกรรมในลักษณะยอพระเกียรติ เมื่อผู้แต่งเกิดความชื่นชมเหตุการณ์บางตอนของประวัติศาสตร์ก็นำบางตอนมาแต่งในลักษณะบันทึกเหตุการณ์ หรือบันทึกความรู้สึกเทิดทูนวีรกรรม วรรณกรรมประวัติศาสตร์ของอีสาน เช่น ตำนานฟ้าแดดสูงยาง กวีจารไว้ในหนังสือลูก ซึ่งเล่าถึงเมืองฟ้าแดดสูงยางซึ่งเป็นเมืองประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าอยู่บ้านหมากก้อม บ้านข้าวหลาม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เรื่องราวเล่าถึงสงครามระหว่างเมืองฟ้าแดดสูงยางกับเมืองเชียงโสม แทรกอรรถรสของตัวละครด้วยฉญา

กล่าวโดยสรุป วรรณกรรมประวัติศาสตร์ หมายถึง วรรณกรรมที่มีเรื่องราวความเป็นมาของวีรบุรุษ สถานที่ หรือเหตุการณ์ในอดีตที่เล่าสืบต่อกันมากระทั่งกวีนำมาประพันธ์ในรูปแบบลักษณะในหนังสือผูกจารลงในใบลาน ระยะต่อมาเมื่อผู้ปริวรรต และพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน

จากนิยามความหมายดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้คัดเลือกวรรณกรรมประวัติศาสตร์ของอีสานที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน และมีจำหน่ายอย่างแพร่หลายมาศึกษาความสัมพันธ์กับวรรณกรรมคำสอนอีสาน จำนวน 7 เรื่อง ได้แก่ พื้นเวียง ปฐมกัป : ปู่สังคะสา ยาสังคะสี นิทานขุนบรม ท้าวฮุ่ง-บาเจือง กาพย์เซ็งบั้งไฟ พระเจ้าเสียบโลกและประวัติตำนานธาตุพนม

ผู้วิจัยได้คัดเลือกวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ออกมาเป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์จำนวน 7 เรื่อง ได้แก่ กาพย์พระมนู สิริจันโทวาทยอดคำสอน คำสอนโลก พระอินทร์ใช้ชาติ แสงมณีแยงโลก นิทานกระต่ายในวงพระจันทร์ และพระอุปคุตผาบบมาร

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ พบว่ามีลักษณะของการรับ-ส่งแนวคิดเป็นสำคัญ โดยแบ่งประเด็นพิจารณาเป็น 2 ประเด็น คือ การรับส่งแนวคิดด้านเนื้อหา และการรับส่ง-แนวคิดด้านรูปแบบ ดังจะอธิบายต่อไปนี้

5.4.1 การรับส่ง-แนวคิดด้านเนื้อหา

วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์มีการรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาซึ่งกันและกัน โดยวรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดด้านเนื้อหาเกี่ยวกับคำสอน ส่งผลให้วรรณกรรมประวัติศาสตร์มีเนื้อหาคำสอนคล้ายคลึงกับวรรณกรรมคำสอน ในขณะเดียวกัน วรรณกรรมประวัติศาสตร์ก็ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาต่อวรรณกรรมคำสอนในลักษณะที่เป็นตำนาน เรื่องเล่า และที่มาของเรื่องราว จึงอาจแบ่งประเด็นศึกษาได้ 2 ประเด็น ดังนี้

1) วรรณกรรมคำสอนมีตำนาน และเรื่องเล่า ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ให้เห็นว่า วรรณกรรมประวัติศาสตร์ได้ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาต่อวรรณกรรมคำสอน ในที่นี้จะยกตัวอย่าง วรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่มักมีลักษณะเล่าถึงตำนานเพื่อบรรยายให้ทราบถึงที่มาที่ไปของเรื่องราวต่าง ๆ ดังปรากฏในวรรณกรรมประวัติศาสตร์เรื่องขุนนวมกาพย์เซิ้งบั้งไฟ ซึ่งเล่าถึงเรื่องราวของผาแดงนางไอ่อันเป็นที่มาของประเพณีแห่บั้งไฟ และมีการเซิ้งบั้งไฟ โดยเริ่มตั้งแต่บ้านนางไอ่เป็นสาว ผาแดงพบนางไอ่ รักกันและจากกัน พระยาขอมทำบุญบั้งไฟ ผาแดงทำบั้งไฟทำเอาบ้านเอามืองกับพระยาขอม กังศิพญานาคมาชมบั้งไฟ พบนางไอ่ระลึกชาติได้ กระทั่งกังศิกูณนายพรานฆ่าตาย ชาวเมืองกินเนื้อกระรอกที่กังศิแปรงกายมา กระทั่งตอนจบผาแดงเป็นผีมารบกับพระยานาค ตัวอย่างเช่น

อมพุทโธโมเป็นเค้า	ช้อยสิเว้าติดต่อนิทาน
ประวัติการณผาแดงนางไอ่	มีเมืองใหญ่ชื่อชะทีตา
มีพระยานั่งปองเป็นเจ้า	ผู้เป็นเหง้าแม่พระยาขอม
ได้เป็นจอมกษัตริย์ครองราชย์	ผู้่องอาจกว่าหมู่ทั้งหลาย
.....

(ทองพูล พรสวัสดิ์ ป. และพงษ์ไทย เพชรดี, ม.ป.ป.: 1)

...แล้วน้อยนางไอ่นงคราญ บอกนายพรานปาดขึ้นกระซอก พอปาดออก
ขึ้นอ่อนขาวนวล กลิ่นหอมหวานบ่มีแนวท้อ นางน้อยหน่อเอาขึ้นจนพอ แต่เหลือ
หมอเต็มดินเต็มหญ้า ยังเต็มต่ากองท้อซัดิน ไปอยากกินเอาไปบ่ว่า เอาผู้ต่ำแล้วแต่
แสงเป็น...

(ทองพูล พรสวัสดิ์ ป. และพงษ์ไทย เพชรดี, ม.ป.ป.: 65)

...ทั้งสองหมู่ต่างมีฤทธิ ทั้งพวกอีและทั้งพวกนาค คันลิหากให้สู้ให้เส็ง ยอด
นักเลงบ่มีไผ่ย่าน เมืองและบ้านลิหมุ่นลิพัง บ่เหลือหยังฉิบหายวายวอด มันลิจอด

บาปฮ้ายอีหลี ทำเหตุจิกเทวราช อย่างขนาดลงมาห้ามปราม ห้ามสงครามสองร่าง
สองฝ่าย เว้ง่าย ๆ ให้เลิกรบกัน ทั้งสองอันจงอย่าทำบาป...

(ทองพูล พรสวัสดิ์ ป. และพงษ์ไทย เพชรดี, ม.ป.ป.: 65)

นอกจากนี้ ยังมีวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่เล่าถึงตำนาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง
ประวัติตำนานธาตุพนม ที่เล่าประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพระธาตุพนม โดยเล่าเป็นตอนเริ่มตั้งแต่
ตอนพระเจ้าเลียบโลกในปีใกล้จะปรินิพพาน ตอนพระเจ้าเสด็จจากดอยกะปะนะไปสู่ภูซำแห่งธาตุอิง
ฮัง ปางพระเจ้าเลียบโลกมาได้เหยียบฮอยไว้ พระพุทธเจ้านิพพานแล้วกำลังทำการเผา สร้างอุโมงค์
หนองหารแล้วสิมาสร้างพระธาตุพนม ตอนพระอรหันต์ห้าร้อยและพระยาทั้งห้าจะมาสร้างพระธาตุ
พนม สร้างธาตุพนมเสร็จใหม่ ๆ ตอนอารักขาเฝ้าพระมหาธาตุพนม ชมพระธาตุพนม กระทั่งถึงงาน
สมโภชธาตุพนมเดือนสามเพ็ญ ตัวอย่างเช่น

ฟังซิว่าเรื่องธาตุพนม พระโคตมลัดถาดนเจ้าบ่อทันเข้าปรินิพพาน ได้มีสร
ฎาณหลังเห็นครั้งแรก หลังเห็นภูกำพร้าวเป็นที่สำคัญ เคยไว้กระดูกพระอรหันต์
สามองค์มาก่อน ภูกำพร้าวเป็นบ่อนไว้พระอรหันต์ สี่กับเหาด้วยกันต่อไปครั้งหน้า
รวมเป็นห้าทั้งพระเมตไตรย์ อนาคตต่อไปคงมาไว้หนี่...

(อาจารย์มหาสาราญ, 2548: 5)

จ๊กกล่าวเรื่องเจดีย์ใหญ่ธาตุพนม อุดมเดือนสามเพ็ญสู้ปีคนไหว้ บ่อจ๊กนาย
หรือเจ้าสามเณรเถ่า พวกนี้ไหลหลัวย้าวไปไหว้สู้ปี งานธาตุนี้บ่าวอัครจารย์ งาน
มหันต์ชุมนุมหมู่คนเหนือใต้ เมืองใด ๆ ไปแน่นดินแดนเกือบว่า ทั่วประเทศ...

(อาจารย์มหาสาราญ, 2548: 28)

วรรณกรรมคำสอนได้รับแนวคิดด้านเนื้อหาเกี่ยวกับตำนาน และเรื่องเล่าทาง
ประวัติศาสตร์มาเป็นองค์ประกอบเนื้อหาคำสอนเพื่อให้มีอรรถรสในการดำเนินเรื่อง อ่านแล้วทำให้
เพลิดเพลินไปพร้อมกับการสอนข้อคิดคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานกระต่ายในวง
พระจันทร์ ที่มีการเล่าเรื่องประวัติกระต่ายในวงพระจันทร์ว่ามีความเป็นมาจากพระอินทร์ต้องการ
ทดสอบศรัทธาของสัตว์ทั้งสี่ ได้แก่กระต่าย ลิง นาก และสุนัขจิ้งจอก สาบานร่วมกันว่าจะไม่ฆ่าสัตว์ตัด
ชีวิต และบำเพ็ญตนเป็นฤๅษีอยู่ในป่า จึงปลอมตัวเป็นพราหมณ์เที่ยวขอบริจาคทาน โดยไปขอจากลิง
เป็นตัวแรก ลิงมอบมะม่วงให้ จากนั้นพราหมณ์ก็ไปขอทานจากนาก นากถวายปลาซึ่งมาตายเกยตื้นอยู่
ริมฝั่งแม่น้ำ ส่วนสุนัขจิ้งจอกก็ถวายนมหม้อหนึ่งและผลไม้แห้ง เมื่อพราหมณ์เข้าไปขอบริจาคทานจาก

กระต่าย โดยขอให้สละชีวิตของตนเพื่อเป็นอาหารแก่พราหมณ์ กระต่ายตอบตกลงทันทีและทำตามที่พราหมณ์ขอร้องว่าให้กระโดดเข้ากองไฟเอง พราหมณ์ได้คว้าตัวกระต่ายไว้ แล้วเปิดเผยตัวตนที่แท้จริงว่าคือใคร พระอินทร์นำกระต่ายไปไว้บนดวงจันทร์เพื่อให้สิ่งมีชีวิตทั้งมวลในโลกได้เห็นกระต่าย และรู้ว่ากระต่ายคือตัวอย่างแห่งการเสียสละตนอันยิ่งใหญ่ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ข้าจักได้กล่าวเรื่องประวัติชาติสัตว์พญาดึกดำบรรพ์บ่อนไกลกาลเย็น
แสวงหาแก้วโพธิญาณแยงโลก หลายชาติขึ้นพระองค์สร้างสี่ศีล สี่ลงไชยสร้าง
แสนกลับบ่อนันต์เนกโพธิสัตว์ช่องใช้แสวงแก้วแก่นธรรม....

(ก.กึ่งแก้ว ป, 2548: 5)

ฝ่ายว่ากำพราหมณ์พาทพลอยขานเฮานี้สัญญาจนขมอดมาหิวฮ้าย เฮา
หากจนจรจ้างจำใจทุกขเวหน์ หิวฮอดฮ้ายกายเฒ่าแห่งโซ เสโทย้อยฮอยฮาโฮมเทื่อ
ไผผู้ทานข้าวน้ำพอให้รับประทาน ไผผู้สงสารข้าทำทานบริจาค...คราวนั้นโพธิสัตว์
เจ้าสะโลโตกระต่าย ขยายวาทเว้าแถลงต้านต่อพราหมณ์ อันว่าอาหมรข้าวผัด
มันจิ้นแจ้วเกลือพริกแกงแกงคั่วถั่วขนม นมเนยบ้างปุปลาปึงก็ ของทั้งหลายเหล่านี้
ตัวข้อยบมี...ทั้งคหาพีบมีหยังชิตานทอด คั่นอยากได้เลือดเนื้อชิตานให้บ่ชิน...

แต่นั้นสักโกไ้อินทหะพราหมณ์ฟ้าวฝั่งเก็บก่อไม้มวลแห่งเฮ็ดพิน กอง
หลายล้นหลวพินไฟจุดเปลวเป่งเปื้องไฟฟ้าดั่งเดียว....

(ก.กึ่งแก้ว ป, 2548: 35)

แต่นั้นสักโกไ้เทวาเวนประเสริฐ เอี่ยมโษษฐ์อำอำนายให้ส่งพร ขอให้
คุณท่านนี้ปรากฏเกียรติ ไกลถึงกัลปาวสานเช่นพระศรีอารีย์อ้างภัทเทกับลิ้นแสน
ไกลเกินขนาด ขอให้พรทิพย์เท่าถึงพุ้นฮุ่นหลัง ลือโลกกว้างแดนกะโหลมเขาขาม
ปรากฏเกียรติอยู่ยืนยาวเย็น ปริณมทลเท่าพระจันโทเทียวโลก รอยลักษณะสุปก
ระต่ายนี้ในห้องแห่งพระจันทร์ ขอให้มียูบเจ้าสะโลชาติโพธิสัตว์ จันโทเทียวโลกา
กระต่ายมีมาพร้อม ขอให้ปรากฏกว้างพระจันทร์ฮอยฮูป ให้มียูบกระต่ายเดินตาม
ห้องแห่งพระจันทร์

(ก.กึ่งแก้ว ป, 2548: 38 - 39)

เนื้อเรื่องที่อยู่เบื้องหลังเหตุที่มาที่ไปของเรื่องราวต่าง ๆ นับว่าเป็นเรื่องเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งวรรณกรรมคำสอนน่าจะได้รับความคิดมาจากวรรณกรรมประวัติศาสตร์ ซึ่งวรรณกรรมคำสอนอีกหลายเรื่องก็มีลักษณะการเล่าเชิงประวัติศาสตร์ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระอินทร์ใช้ชาติ ที่ถึงพระอินทร์นามว่า “ไชยราช” มีกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาติปางก่อน พระยาใหญ่กุ่มภักดิ์ คือ ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ได้ตรึงกรรมที่พระอินทร์เคยกระทำไว้ พอได้รับรู้ทุกอย่างจึงส่งพระอินทร์ลงไปเกิดและใช้ชีวิตบนโลกมนุษย์ โดยให้มีชีวิตอยู่ได้ 23 ปี และให้ชดใช้กรรมที่ตนเคยก่อในชาติก่อน และกระทำความดีเพื่อให้เป็นบุญติดต่อกันเอง ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ข้าจักยกเอาเรื่องมาแต่งแกล้งไซ ขอให้ชาวพี่น้องน้อยหน่มกุ่มมาร ให้เจ้าคอยเพียรหาอ่านสารคราวนี้ ดีและฮ้ายหมายมั่นในชีวิติน อินทร์ใช้ชาติปางก่อน แต่หนหลังก่อนแหลว บากก็ยังมีข้องหมองใจสุดขนาด ชาติก่อนพันเวรเจ้าจงนำ ยังบ่แล้วใช้ชาติเวรหลัง นำมาพันบ่าท้าวอย่างหนึ่งยังมีสักโกให้พระยาอินทร์ตน ประเสริฐ ชื่อเลิศล้ำไชยะราชท้าวตนนั้นโลกคือ...

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, 2549: 2)

เมื่อนั้นท้าวตอบถ้อยขานต่อพระยาใหญ่กุ่มภักดิ์ดังนี้ ข้านี้เป็นคนบาปฮ้ายเวรแทย่างใดเจ้าเอ๋ย ทำบุญสร้างบารมีธรรมทุกเช้าค่ำคิดห้านั้นจำไว้บ่วาง วันฮ้างเข้าเข้าใส่บาตรสังโฆ วันคืนคิดต่อบุญตนสร้าง อันหนึ่งข้าก็ยังมีขุดสร้างทางยาก แปลงขัว ทั้งเหล่าปลงศาลาไว้ให้คนเขาพักอยู่ ทั้งเหล่าปลูสดไว้เป็นอาสน์เนานอน แม้แหลว หนทางมีต่อบุญตนถ่างแผ้ว ข้าก็ปรารถนาขึ้นดาวะตึงสาทุกเช้าค่ำ...

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, 2549: 3 - 4)

โอหนอบรรบแล้วสักโกสุดยอด อินทราชาบาทไถ่ลงใช้ชาติคราวนั้นให้อื่นตรอง แล้วเท่านั้นถวายเป็นที่ควรก่อนแหลว...

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, 2549: 45)

2) วรรณกรรมประวัติศาสตร์มีคำสอน วรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมประวัติศาสตร์ในด้านเนื้อหา ส่งผลให้วรรณกรรมประวัติศาสตร์รับแนวคิดด้านเนื้อหาจากวรรณกรรมคำสอน โดยเนื้อหาของวรรณกรรมมักมีเนื้อหาคำสอนเป็นองค์ประกอบของเนื้อเรื่อง ซึ่งเนื้อหาคำสอนส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากหลักธรรมและความเชื่อทางพุทธศาสนา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระเจ้าเลียบโลก ที่มีคำสอนให้คนทำดี หากทำไม่ดีก็จะตกนรก เช่น คนที่ลักขโมย

ของพระสงฆ์ ถือว่าบาปหนัก ต้องตกรอกเวจี หรือไปทำลายสิม ตัดคอพระพุทธรูปไปขาย ตัดต้นโพธิ์ ตายไปจะไปอยู่หม้อไฟทองแดง ตัวอย่างเช่น

คนใด	หมดดีแล้ว	มัวทำความชั่ว	
	ทำบาปฮ้าย	แสนชั้นเวทนา	
ตกหม้อ	นะฮกเที่ยงแท้	ไปสู่อบายแลนา	
ในอนัน	ตริยะกรรม	แบ่งปูนปั้นไว้	
ไผหาก	ทำลายม้าง	ในคองพุทธบาท	
ลักของ	สงฆ์โลกแท้	ทิ้งข้าบาปหนา	
	มันเผาคำสอน	แห่งองค์พุทธเจ้า	
	มันไปม้าง	ปือสิมชุกกัน	
ตัดคอ	พระพุทธเจ้า	ไปซื้อจ่ายกิน	
	ลอกหนังพระเจ้า	ทงบวชถือศีล	
	พรหมจรรย์	ฮึดคองเพม้าง	
	มันพันด้า	โพธิ์ศรีชุกกัน	
มันจัก	จมอยู่พื้น	ลงหม้อแผ่นแดง	เจ้าเอย

(พระอริยานวัตร เขมจารีเถระ, 2553: 70)

ในวรรณกรรมเรื่องปู่สังคะสา ย่าสังคะสี : ปฐมกัป ก็มีเนื้อหาคำสอนเป็นองค์ประกอบในเรื่อง เช่น คำสอนให้หมั่นทำบุญทำทาน รักษาศีลในวันพระ นับว่าประเสริฐและไม่มัววันอดอยาก แม้ผลของบุญจะไม่ปรากฏในชาตินี้ ก็อาจจะส่งผลในชาติหน้า ตัวอย่างเช่น

ไผบ่	มาสอนให้	ทำเนียบปูนเปรียบเทียบ
คนจิ่ง	ได้เฮืองเค้า	องค์พระเจ้าสั่งสอน
ให้ค้อย	ทำบุญสร้าง	สินทานเททอด
	อดยากเยือน	เมื่อภายหน้าจั่งซีเถิง
	กลางคนฮู้	ไปบุญเคยบวช
กลางคน	สะหมู่เข้า	ของลั่นทอดทาน
	กลางคนฮู้	ไปบุญเคยบวช
กลางคน	สะหมู่เข้า	ของลั่นทอดทาน
	กลางคนได้	ฮักชาติล 15 ค่ำ

กลางคน ปรารถนาให้ เป็นองค์ตนประเสริฐ
คือพระ พุทธเจ้า ภายหน้าชาติสิมา

(คณฺพล ไชยสินธุ, 2537: 18)

เนื้อหาคำสอนในประวัติศาสตร์ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการรับแนวคิดด้านเนื้อหาจากวรรณกรรมคำสอนอย่างแจ่มชัด ซึ่งวรรณกรรมคำสอนมักมีองค์ประกอบในเนื้อหาเป็นคำสอนเสมอ เพราะเป็นเครื่องมือสำคัญตามพันธกิจของวรรณกรรม ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างเนื้อหาคำสอนที่มักปรากฏในวรรณกรรมคำสอนที่เหมือนคล้ายกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสิริจันโทวาทยอตคำสอน ในตอนที่สอนลูก ว่าหากพ่อแม่มรณกรรมแล้ว ให้ลูกทุกคนเรียนรู้เรื่องฮีตคอง ปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามฮีตคองนั้น แล้วสั่งสอนเรื่องนี้แก่ลูกหลานสืบต่อไปเรื่อย ๆ รักษาวงศ์ตระกูลให้รุ่งเรืองด้วยความดี ตัวอย่างเช่น

อันนี้อุตตโมแท้	บุตรดาในโลกล
โชคไผมีจึงพ้อ	หาได้แต่ละคน เจ้าเอย
อันว่าลูกตีดั่งกล่าวนี้	ในโลกก็มีสุข
ค้นหากรรมตาย	ก็เล่าเมื่อเมืองฟ้า
ไผผู้ฟังจำไว้	สอนตัวเองให้ถึกฮีต
หรือไว้สอนลูกเต้า	พงษ์เชื้อให้ถึกคลอง
ชื่อว่าอุปถัมภ์ตั้ง	วงศ์ตระกูลไว้ทางชอบ
ชื่อว่าประกอบกุ	ตระกูลขึ้นให้ยุงเฮือง

(ปรีชา พิณทอง, 2527: 30)

การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์นั้น ต่างก็รับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันละกัน กล่าวคือ วรรณกรรมประวัติศาสตร์ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาต่อวรรณกรรมคำสอน ทำให้วรรณกรรมคำสอนมักมีเนื้อหาเกี่ยวกับตำนาน และเรื่องเล่าเป็นองค์ประกอบ ในเนื้อเรื่องแบบวรรณกรรมประวัติศาสตร์ ในขณะที่เดียวกันวรรณกรรมคำสอนก็ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาต่อวรรณกรรมประวัติศาสตร์ ทำให้วรรณกรรมประวัติศาสตร์มักมีเนื้อหาคำสอนเป็นองค์ประกอบในเนื้อเรื่อง การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาของวรรณกรรมทั้งสองประเภทจึงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกันแบบเท่าเทียมกัน

5.4.2 การรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ในแง่การส่งแนวคิดด้านรูปแบบต่อวรรณกรรมประวัติศาสตร์เพียงฝ่ายเดียว ส่วนวรรณกรรมประวัติศาสตร์ไม่ได้ส่งแนวคิดด้านรูปแบบต่อวรรณกรรมคำสอน ดังนั้น วรรณกรรมประวัติศาสตร์จึงมีรูปแบบการนำเสนอเรื่องราวที่คล้ายคลึงกับวรรณกรรมคำสอน โดยมีกลวิธีการนำเสนอ 3 ลักษณะ ได้แก่ การเปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหาร การแทรกคำสอนเป็นตอน และการแทรกคำสอนในเรื่องเล่า ดังนี้

1) การเปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหาร วรรณกรรมประวัติศาสตร์ได้รับแนวคิดด้านรูปแบบมาจากวรรณกรรมคำสอน โดยมีการเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหาร คือ เล่าเรื่องด้วยการสอนสั่งให้จดจำเรื่องราวเหมือนจดจำคำสอน ซึ่งเป็นรูปแบบที่กวีมักใช้ในวรรณกรรมคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปู่สังคะสา ย่าสังคะสี : ปฐมกัป ที่มีการเปิดเรื่องโดยอธิบายที่มาของการกำเนิดโลกจากธรรมชาติเจ้าแห่งลม น้ำ ดิน ลมพัดแม่น้ำบังเกิดเป็นปลาชื่อปลาอานนท์หนุ่นแผ่นดิน น้ำพัดปลามาหนุ่นหินให้แผ่นดินบนโลกยังอยู่ได้ ลมพัดแผ่นดินสองแผ่นมาบรรจบกันเป็นชายหญิงบนโลกนี้ จากนั้นสั่งสอนให้ลูกหลานจดจำเรื่องเล่านี้สืบไป ตัวอย่างเช่น

วาโย	พัดแม่น้ำ	บังเกิดเป็นดิน
	เป็นหินผา	สืบมาเดี๋ยวนี้
	ลัดพัดน้ำ	น้ำพัดเล่าชูปลา
ปลาชูหิน	หินชูดิน	จึงบ่จมลงได้
	มีในกำ	คัมภีร์ปฐมกล่าว ภายพุ้น
	องค์พุทโธเจ้า	เทศน์อกระอุบ จริงตาย
สอนสั่ง	ให้ลูกเต้า	หลานหล้าสืบมา เดี่ยวนี้

(ตनुพล ไชยสินธุ์, 2537: 2)

การเปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหารยังพบในวรรณกรรมประวัติศาสตร์อีกหลายเรื่อง ซึ่งนับเป็นการรับแนวคิดด้านรูปแบบมาจากวรรณกรรมคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานขุนบรม ที่เปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหารโดยกล่าวว่าให้ชาวพวนทั้งหลายจดจำคำสอนเรื่องราวในนิทานขุนบรมให้ดี โดยใช้คำว่า “จ้อจำ” “จ้อแจ้ง” “จำไว้” ตัวอย่างเช่น

ฟังเยอ	นักปราชญ์เจ้า	ฝูงหมู่ชาวเมือง
	ทั้งมนตรี	หมื่นแสนขุนพร้อม
กับทั้ง	ช้อยไพร่น้อย	ฝูงหมู่ชาวเมือง

เป็นเขต	เมืองพวนเฮา	จื่อจ๋าเอาไว้	
ใฝ่ผู้	บัวระบัดเจ้า	จอมหัวเอาไว้	
	ให้จื่อแจ้ง	จ๋าไว้ชูคน	แท้ตาย
คุณพระ	มีมากลับ	รืออาจสังขยา	ได้นั้น
เหตุว่า	ขุนบลุม	แต่่งมาเป็นเจ้า	
	บวรรณ์แล้ว	ขุนบลุมสอนสั่ง	
	หมดท่อนี้แล้ว	สูเจ้าจื่อจ๋า	แต่ท่อน
ฟังเยอ	นักปราชญ์เจ้า	ฝูงหมู่เสนา	
เป็นที่	ยอทูนหัว	ชูคนจริงแท้	

(ดนุพล ไชยสินธุ์, 2535: 53)

ลักษณะการเปิดแบบเทศนาโวหารนี้ มักพบในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง เพราะวรรณกรรมคำสอนมีพันธกิจหลักเพื่อสอนกวีจึงมักใช้เทศนาโวหารในการประพันธ์ ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องกาพย์พระมนี ซึ่งเปิดเรื่องด้วยคำสอนแบบเทศนาโวหาร โดยให้จดจำคำสอนตามฮีตโบราณ อย่าเกียจคร้าน ให้รู้จักบำเพ็ญภาวนา ทำบุญทำทาน ถือศีลอย่าได้ขาด เพื่อนตักเตือนอย่าโกรธ เพราะตัวเองอาจจะไม่เห็นข้อผิดพลาดของตัวเอง จงจำไว้ว่าบาปอยู่ใกล้ บุญอยู่ไกล ตัวอย่างเช่น

อย่าขี้คร้าน	ละฮีตคลองธรรม
ให้ทำเพ็ง	ภาวนาอย่าขาด
ให้ตักบาตร	อย่าขาดวันศีล
ให้กินทาน	จ้งหันแม่ออก
เพื่อนสอนบอก	อย่าเกิดโมโห
โตสอนโต	ฟังเอาบ่ได้
บาปอยู่ใกล้	บุญนั้นอยู่ไกล
สุดวิสัย	อย่าทำไปหน้า
เป็นเหล็กกล้า	มันถึกหินชา
ฝูงมัจฉา	หมายชมน้ำใหม่
लगงนกลั้	มันฮ้องก้าขวา
लगงนกลั้ว	มันฮ้องบอกชื่อ
ให้จื่อไว้	นำฮีตบุญฮาด

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2533ก: 2)

ในวรรณกรรมเรื่องสิริจันโทวาทยอดคำสอน ก็มีการใช้เทศนาโวหารนับแต่เปิดเรื่อง โดยกล่าวถึงมูลเหตุของการประพันธ์ว่าเพื่อสั่งสอนโดยนำเค้าโครงตำราเดิมของโบราณมาประพันธ์ขึ้นใหม่ จึงถือเป็นอาจารย์ชี้ทางความรู้สืบทอดมา ตัวอย่างเช่น

ข้าจักแปลงสารแก้ว	คำกลอนไว้สอนสั่ง
คัดมาแต่คัมภีร์พูนพี	รวมไว้แห่งเดียว นี้แล้ว
บัณฑิตสอนโลก	กลอนเก่าโบราณ
ถือเอาเป็นอาจารย์	ชี้ทางความรู้
จึงได้อดสาสู	พยายามเลือกแต่ตอน
เลือกแต่บ่อนแซบช้อย	พิมพ์สั้นไว้แต่ควร ดอกนา
เหตุว่าคนคราวพูน	เขียนลานจ้างกันง่าย
เงินเล็กน้อย	พอสร้างสืบมา เจ้าเอย

(ปรีชา พิณทอง, 2527: 2 - 3)

2) การแทรกคำสอนเป็นตอน การแทรกคำสอนเป็นตอน หรือบั้น เรียกว่า บั้นคำสอน โดยนำแนวคิดคำสอนมาแทรกอยู่ในตอนหนึ่งของเรื่องเพื่อประกอบสร้างให้การเล่าเรื่องในประวัติศาสตร์การสร้างบ้านแปลงเมืองให้มีความน่าเชื่อถือเป็นที่ศรัทธาของผู้อ่าน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนิทานขุนบรมที่เล่าถึงการสร้างบ้านแปลงเมืองของกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้าง และมีแนวคิดคำสอนแทรกอยู่ในเนื้อหาภาคหนึ่งหรือบั้นหนึ่ง เรียกว่า บั้นคำสอนขุนบรม (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2528) ตัวอย่างเช่น

เขาสั่งไว้	สุเจ้าจ้อจำ	
ถัดนั้นเจ้าจิ่ง	สอนสั่งไว้	คลองราชธรรมสิบ
กับทั้ง	คลองเสนา	ชูคนแควนฝ้ายน

(دنุพล ไชยสินธุ์, 2535: 16)

รูปแบบการแทรกคำสอนเป็นตอนยังปรากฏในวรรณกรรมประวัติศาสตร์เรื่องพื้นเวียง ซึ่งปรากฏในตอนท้ายเรื่องที่อยู่ปราศเมืองเวียงจันทน์เข้ามอบตัว และครองเมืองสกลนคร ในระหว่างนั้นจึงอาสาเกลี้ยกล่อมครัวที่ตกค้างให้สวามิภักดิ์ และเมื่ออุปราชติมมรณกรรม กวีได้พรรณนาถึงงานศพสอนให้คนทั้งค่ายยึดมั่นในกฎแห่งกรรม และพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น

นางเทื่อ	โพธิสัตว์สร้าง	สมภารเทียวโลก	บ่ฮู้
เจ้ากี้	ใช้ชาติสร้าง	กายข้อยบ่เห็น	แท้แล้ว
ก๊ีบ	ห่อนเฮื่องแท้	เป็นคนทุกขมอด	
ไผผู้	ดูงายแท้	เวรต้องบ่บาน	หันแล้ว
ไผหาก	ทุกข์คั่งแค้น	ย้อย ๆ ค่อยตั้งทรวง	หันท่อน
เห็นว่า	เป็นใหญ่แล้ว	อย่าข่มคนทุกข์	ท่านเอย
เกรงหาก	เวรนำเถิง	สิต่ำต้อยคูร้าย	
ให้พระ	จำจ้อมัน	สัตพัญญูสอนสั่ง	จริงเทอญ

(จรรุวรรณ เรื่องสุวรรณ, 2525: 123)

ในวรรณกรรมคำสอนมักมีการแทรกคำสอนเป็นตอนไว้ตอนท้ายหลังจากดำเนินเรื่องราวจนจบ ซึ่งการแทรกบั้นคำสอนเป็นรูปแบบหนึ่งของวรรณกรรมคำสอนที่เด่นชัดตามพันธกิจของการประพันธ์ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระอินทร์ใช้ชาติ เมื่อเล่าเรื่องการใช้ชาติของพระอินทร์จบแล้ว ก็แทรกบั้นคำสอนที่ใช้สอนผู้หญิง หากเป็นสาวให้อยู่กับพ่อแม่ อย่าได้คิดฉลาดเกินตัวเกินฐานะ จงทำงานทำการบ้านการเรือนตามประเพณีโบราณที่สอนมา เมื่อเป็นสาวโตขึ้นมาอีกให้รักษาเนื้อรักษาตัว เพราะผู้หญิงดี ๆ นั้นหาได้ยากยิ่ง อย่าทำตัวให้ผู้อื่นดูถูก ตัวอย่างเช่น

อินทราชาบาทไถ่ลงใช้ชาติคราวนั้นให้ฮั้นตรง แล้วเท่านั้นถวายไว้ที่ควรก่อน
 แหหลวง สัตพอกอดเกี่ยวกลอนใหม่มาแกลง จะได้แปลงครองสาวกล่าวไปทางหน้า
 เห็นว่านารีเจ้าทั้งหลายเกิดใหม่ พวกกันปะปล่อยไว้ครองฮู้บ่เหลียวแล อันหนึ่งคั่นไผ
 เป็นสาวสร้างเฮือนชานกับพ่อแม่ อย่าได้คิดหาแต่โก้ความเอ้ให้เบิ่งเขาให้ฉลาดล้ำ
 กิจประกอบกรงานตามประเพณีสาวชาวเมืองยอเย่งตามทำนองครองบ้านโบฮาน
 เจ้าปางปู่ ผู้เพิ่นสอนสั่งไว้ปวงไท้ให้จ้อจำ ยามเป็นสาวขึ้นฮักชาติตนสงวนเพศให้ดี
 เนื้อ ให้มันปลอดอ้อยส้อยเสมอแก้วหน่วยมณี เพิ่นว่าหญิงสาวนี้คนดีหายาก ผู้ที่
 ปลอดอ้อยส้อยเสมอแก้วหน่วยมณี เพิ่นว่าหญิงสาวนี้คนดีหายาก ผู้ที่ปลอด
 อ้อยส้อยมีน้อยบ่หลายนั้นแล้ว อันที่พาโลเล่นแนวหญิงใจหม่อ มันหากมีบ่แพ้เต็ม
 บ้านสู่แดน บ่ได้คึดกล่าวแกล้งลิดูถูกผู้สาว

(บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก, 2549: 45)

รูปแบบการแทรกคำสอนเป็นตอนปรากฏเด่นชัดในวรรณกรรมคำสอนเพื่อเน้นย้ำคำสอนให้เห็นเด่นชัดยิ่งขึ้น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสิริจันโทวาทยอศคาสอน ที่แบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ตอน ตอนต้นเรื่องบอกสถานที่เกิด หน้าที่การงานของผู้แต่งโดยย่อ ตอนสองพรรณนาถึงอายุกาลของพระพุทธศาสนา และตอนสามแต่งพุทธทำนายและคำสอนบางประการ นอกจากนี้ยังมีคำสอนแทรกเป็นตอน เช่น สอนเรื่องคุณบิดามารดาว่า ให้รู้จักเคารพยำเกรงบิดามารดา เพราะท่านทั้งสองมีบุญคุณมากล้นแผ่นดิน อย่าได้พูดจาไม่ดี เสียงแข็ง ให้ค่อย ๆ พูดจาไพเราะ อย่ามีคำพูดทำร้ายจิตใจ ให้รู้จักถนอมน้ำใจบิดามารดา อีกทั้งให้หมั่นหาอาหารอร่อย ๆ มาให้ เพราะยามเมื่อท่านเลี้ยงดูเรามา ท่านต้องอดทนอดออมไม่กินของอร่อยเพื่อให้เราได้กินดีอยู่ดี ตัวอย่างเช่น

บัดนี้จักกล่าวด้าน	คุณพ่อบิดา
ทั้งมารดา	แม่คึงตนเลี้ยง
ให้ค่อยยำเียงแท้	สองพระองค์พ่อแม่
คุณเพิ่นมีมากล้น	เหลือล้ำแผ่นดิน แท้ตาย
อย่าได้เฮ็ดปากฮ้าย	เสียงเสียดคำแข็ง
ให้ค่อยแปลงค่างาม	อย่าได้มีคำฮ้าย
ให้ค่อยเพียรถนอมแท้	ของกินอันแซบ
คิดเมื่อเพิ่นหากเลี้ยง	ยามน้อยอดู
เพิ่นก็ฮักอันอ้อย	ลูกเกิดกับอก
ถึงเมื่อยามถือภา	ก็เหน้อยแคลนเคืองฮ้อน
อดสารห์เว้น	ของกินอันฮ้อนแซบ

(ปริชา พิณทอง, 2527: 24)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำสอนโลก ยังมีการแทรกตอนคำสอนที่ใช้สอนชาวโลก โดยแทรกไว้หลังพุทธทำนายเพื่อใช้สอนผู้คนที่ทั้งหลายให้รู้จักเรียนรู้ชีวิตคองที่เคยมีมาแต่โบราณ และให้รู้จักสอนลูกหลานสืบต่อไป ตัวอย่างเช่น

	ถวายหมู่สาวสำหรับ	ฝูงฮ้างฮ้างคิง	แต่เนอ
เดียดที่	หิณะชนชิงเว้า	คำเสินสูงกว่า	
	ฮืดบ่มีเม็ดชะดี	ชะเดินน้อยเนียดคอม	
ไปได้	เฮียนถึงถ้วน	คองขุนสิบสองฮืด	ฮีสั่งนั้น
เคียดที่	ถือถักง้าวจ้าว	บ่ถามถ้อยที่เถิง	

เยยวว่า	ขำกระตัดเต	เห็นเงาตี๋ม่อ	ปะโทเต
มาบ่	ย้ายเพื่อนหัวไข่ไข้ว	ขวัญใช้ซอกเตียน	
เฮียมจิง	สอนลูกให้	สอนฮีตคองขุน	สน่อยนั้น

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2522: 67)

3) การแทรกคำสอนในเรื่องเล่า วรรณกรรมประวัติศาสตร์มีการแทรกแนวคิดคำสอนในการนำเสนอตลอดเนื้อหาซึ่งมีรูปแบบเป็นการแทรกคำสอนในเรื่องเล่าที่รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมคำสอน กล่าวคือ ในระหว่างที่เล่าเรื่องดำเนินไปก็ว่าได้แทรกคำสอนสลับกับการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปู่สังคะสา ย่าสังคะสี : ปฐมกัป ที่มีการแทรกคำสอนระหว่างเล่าตำนานการสร้างโลกไว้ ตัวอย่างเช่น

แล้วจิง	สอนสั่งให้	ฝูงคนเฮานี้
	เจ้านุ่งเสื่อผ้า	แพรตุ้มทม่กาย
	ปิ่นแดงให้	อย่างชิงกวนยาต กั้นตาย
	ตั้งฮีตให้	เขาฮู้ฮ่อมละอาย

(دننพล ไชยสินธุ์, 2537: 17)

การแทรกคำสอนระหว่างเล่าเรื่องยังพบในวรรณกรรมประวัติศาสตร์อีกหลายเรื่อง เนื่องจากมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระเจ้าเลียบโลก ที่กวีแทรกคำสอนระหว่างที่เล่าถึงพระพุทธเจ้าเสด็จจรดงค์ถึงจอมหินเต่าคำ คนลาวผู้หนึ่งมาพบจึงถวายหมากหาด เมื่อพระพุทธเจ้าฉันขณะนั้นอยู่ใกล้บริเวณห้วยไหลล้อมหินเต่า คนจึงเรียกบริเวณนั้นว่า “ห้วยหาด” พระพุทธเจ้าจึงเทศนาสั่งสอนคนลาวให้ตั้งอยู่ในศีลทาน ต่อไปภายหน้าเมืองนี้จะรุ่งเรืองชื่อว่า “เมืองลี” จากนั้นพระพุทธเจ้าก็ประทับรอยไว้บนหินรูปเต่าเพื่อเป็นที่สักการบูชา ตัวอย่างเช่น

แต่นั้น	พระพุทธเจ้า	เสด็จดุงเดินไป
	เถิงจอมหิน	เต่าคำเป็นก้อน
ยังมี	ลาวเดินดั้น	มาเห็นพุทธบาท
ถวาย	หมากหาดพุทธเจ้า	พระองค์ได้โม้มสัน
ในที่นั้น	มีห้อยไหลอ้อม	หินเต่าวนเวียน
	พระเสวยผล	หาดหวานเหนือก้อน
คนจึงเอ็นว่า	“ห้วยหาด” แต่พุ้น	เถิงเท่าฮอดเฮา
		นี้แล้ว

	พระพุทธเจ้า	จาบอกคนลาว
	เทศนาสอน	บอกศิลาทาส้าง
	ไปเมื่อหน้า	จักเป็นเมืองเฮียงฮ่อง
ชื่อว่า	“เมืองลี” จื่อไว้	เห็นแจ้งเมื่อลุน
พระก็	แปงฮอยไว้	เหนื่อหินรูปเต่า
	เพื่อเป็นที่ไหว	แลงเข้าคำค้ำ

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2553: 81)

วรรณกรรมประวัติศาสตร์เรื่องท้าวบาเจืองก็มีการแทรกคำสอนไว้ในเนื้อเรื่องระหว่างที่ท้าวบาเจืองรบกับแกนเพื่อช่วงชิงอำนาจ พระอินทร์ได้เสด็จมาสอนท้าวบาเจืองว่าอย่าได้ทำบาปทำกรรมอีกต่อไป ท้าวบาเจืองน้อมรับคำสอนแล้วไปครองเมืองพญายม ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้น	เคื่องคำฮ้อนอินตา	เทวราช	
พระก็จึงให้	สุเทวะราชบุตรฮิตลง	มาห้าม	
บัดนี้วิสุกัมมะ	เทวบุตรเจ้าลงมา	เฮ็ดฮอด	จริงแล้ว
ว่าให้ราธนา	ลูกเจ้าลุ่มฟ้าเมื่อสู	เมืองสวรรค	ว่าอัน
อย่าได้	เลวไพร่น้อยฝูงข้า	หมู่แกน	
กลัวแต่	เป็นปาบังบาปเวร	มีมั่ว	
เมื่อนั้น	บาเจืองเจ้ายินดี	ชมชื่น	
ท้าวก็	โดยอาชญ์เจ้าเมื่อฟ้า	สู่สวรรค	
เจืองก็	เมืองเถิงห้องอินตา	เทวราช	
ท้าวก็	ทูนบาทพื้นแฝงเฝ้า	นั่งเมือง	
เมื่อนั้น	อินตาเจ้าจาระจา	สอนสั่ง	
	แฮกแต่นี่เมื่อหน้า	อย่ากระทำ	เจ้าตาย
อินทร์ก็	สอนสั่ง ให้เขาพร้อม	ชูคน	
แต่นั้นเขาก็	เอากันพร้อมตีเทียน	เหล้มหมื่น	
	บูชาธาตุแก้วขอให้มัม	จากเวร	แต่ท่อน

(दनุพล ไชยสินธุ์ และทองสุข จารุเมธิชน, 2528: 71 - 72)

รูปแบบการแทรกคำสอนในเรื่องเล่านี้พบในวรรณกรรมคำสอนเกือบทุกเรื่อง กล่าวได้ว่าเป็นกลวิธีหลักในการนำเสนอเนื้อหาคำสอนของวรรณกรรมสอน ซึ่งวรรณกรรมประวัติศาสตร์อาจได้รับแนวคิดมาใช้ในรูปแบบการนำเสนอเนื้อหา ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องแสงมณีแยงโลก ที่เล่าถึงการกำเนิดของพระอินทร์และอันิสงส์ของการให้ทาน กล่าวถึงผลของการขัดแย้งกันของสามภรรยา มี แต่เป็นการนำผลไม่ดีมาอธิบาย โดยยกนิทานเรื่องสามใจบุญสุนทาน แต่ภรรยาไม่พอใจ จึงดูว่าทั้งสามและกล่าวให้ร้ายพระสงฆ์ ครั้นตายไปจึงไปตกนรกอเวจีทนทุกขุทรมาน ส่วนสามีนั้นได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พรรณนาถึงความสุขของสวรรค์และนิพพาน และกล่าวถึงบาป บุญ คุณ และโทษ ระหว่างที่เล่าเรื่องราวได้แทรกคำสอนตลอดทั้งเรื่อง ตัวอย่างเช่น

...ฟังเยอทั้งหลายพร้อมหญิงชายน้อยใหญ่เฮาเอย ให้ค่อยจำจื่อแจ้งทรงไว้ใโลใจ อันนี้ในธรรมแท้แปลมาสอนสั่งจริงแท้แล้ว บ่แม่นไวม้อลั้นแกลงซ้อนอกคลองดอกกนา วัตถุนี้มีอยู่ห้องหนแห่งธรรมบท ก็หากมีในธรรมเทศนาสอนไว้ จงให้ทรงจำไว้เป็นบุญผละมากจริงแท้แล้ว อันหนึ่งผัวเมียสร้างหากินฮักฮ่วมกันนั้น ใหม่จจริตแมนแม้งทานแล้วให้คล่องกันนั้นรเนอ ครั้นว่าผัวเหนียวน้อมเมียก็จงใสดอมแต่ถ่อน จึงบ่เป็นเวรแก่กันภายในหน้า อันนี้จาหนห้องผัวบุญเมียบาบ ไว้แก่กันภายในหน้า อันนี้จาหนห้องผัวบุญเมียบาบ ไว้แก่เจ้าพี่น้องฟังแล้งฮ่มเพ็งหันถ่อน อย่ว่าชายแปลงขึ้นเอาความมาชมหญิงถ่อน อันนี้หากแมนธรรมเทศน์เจ้าสอนไว้ว่ามา อย่าได้ว่าโตฮู้ฮูทูปหาฮ่อม ผัวนี้ควรที่จิตต์เจตน์น้อมทานให้คล่องกันนั้นแท้แล้ว

(พรมมา พรหมสาโร น.ธ.เอก, 2549: 56 - 57)

ในวรรณกรรมเรื่องพระอุปคุตผาบมาร ซึ่งมีลักษณะเป็นเรื่องเล่าตำนานของพระอุปคุตที่สามารถปราบมารได้ ระหว่างที่เล่าเรื่องก็มีการแทรกคำสอนเกี่ยวกับธรรมะไว้ว่า ใครรับฟังคำสอนไว้ก็จะเกิดพุทธปัญญาเห็นแจ้งในบาป รู้แจ้งในธรรม ได้เห็นกองบุญ ส่วนใครบุญน้อยไม่มีปัญญาก็จะให้เห็นแต่บาป ตัวอย่างเช่น

ในคัมภีร์อุปคุตบอกไว้แห่งกองบุญ ไผได้ฟังคำสอนแวนแยงถือไว้ คือแยงเงาในแก้วมะณีเฮืองใสส่อง สติปัญญาคือแวนแก้วฟังแล้วให้ฮั่นครอง คำพระพุทธเจ้าบอกไว้เป็นแวนแยงเงา จักได้เห็นกองบุญที่ตนได้แปงสร้าง ไผมีปัญญาน้อยถือคำสอนเป็นแวน ยอดพระไตรปิฎกกล่าวไว้ซีเห็นแจ้งบาปบุญ แท้แล้ว นั้นคือแวนแยงเงา...

(พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513ค: 26)

การรับ-ส่งแนวคิดของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ด้านรูปแบบ จะเห็นว่าวรรณกรรมคำสอนได้ส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมประวัติศาสตร์อย่างเห็นได้ชัด ไม่ว่าจะเป็น การเปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหาร การแทรกคำสอนเป็นตอน หรือการแทรกคำสอนในเรื่องเล่า ซึ่งเป็น รูปแบบอันเป็นอัตลักษณ์ของวรรณกรรมคำสอน ความสัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้น จึงแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมคำสอนมีความใกล้ชิดกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์แบบเหลื่อมล้ำ กล่าวคือ วรรณกรรมคำสอนอาจมีแนวคิดที่เหนือกว่า สามารถพึ่งพา หรือหยิบยืมรูปแบบการนำเสนอได้ ส่งผลต่อการนำเสนอ รูปแบบที่คล้ายคลึงกันระหว่างวรรณกรรมทั้งสองประเภท

5.4.3 สรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมประวัติศาสตร์กับวรรณกรรมคำสอน

ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมประวัติศาสตร์กับวรรณกรรมคำสอน พบว่ามีลักษณะรับ-ส่ง แนวคิดกัน 2 ลักษณะ คือ 1) การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา ซึ่งมีลักษณะเท่าเทียมกัน กล่าวคือ วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันและกัน จึงทำให้เห็นการพึ่งพากันด้านเนื้อหาแบบ เท่าเทียม โดยวรรณกรรมประวัติศาสตร์ส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมคำสอนทำให้วรรณกรรมคำสอนมี ตำนาน และเรื่องเล่าเป็นองค์ประกอบของเนื้อหา และวรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดต่อวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ทำให้วรรณกรรมประวัติศาสตร์มีคำสอนเป็นองค์ประกอบของเนื้อเรื่อง ซึ่งทำให้ วรรณกรรมทั้งสองประเภทเติมเต็มเนื้อหาซึ่งกันและกัน ชับเน้นให้วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรม ประวัติศาสตร์มีความสมบูรณ์ด้านเนื้อหาอย่างสร้างสรรค์มากขึ้น 2) การรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ ซึ่งมี ลักษณะเหลื่อมล้ำทางอำนาจ เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนเป็นประเภทเดียวที่ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ ไปยังวรรณกรรมประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็น การเปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหาร การแทรกคำสอนเป็นตอน หรือการแทรกคำสอนในเรื่องเล่า การรับแนวคิดของวรรณกรรมประวัติศาสตร์ด้านรูปแบบจึงแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมทั้งสองประเภทอาจไม่มีความใกล้ชิดกันมากนัก

ทั้งนี้ แนวคิดด้านรูปแบบที่วรรณกรรมคำสอนมีต่อวรรณกรรมประวัติศาสตร์มีลักษณะของ การสร้างสรรค์เรื่องเล่าให้ตัวบทของวรรณกรรมมีความสำคัญยิ่งขึ้น จอห์น ซัทเทอร์แลนด์ (John Sutherland) กล่าวว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ชอบเล่าเรื่อง ลักษณะดังกล่าวมีมายาวนานตราบเท่าที่เรา พอลจะย้อนรอยสายพันธุ์ของเราได้ (ซัทเทอร์แลนด์, จอห์น. สุธเดช โชติอุดมพันธ์ (ผู้แปล), 2561) การ สร้างสรรค์เรื่องเล่าจึงเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ทุกสังคมที่จะนำเสนอเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ ของตนเองให้น่าจดจำ สังคมท้องถิ่นอีสานให้ความนับถือวรรณกรรมคำสอน คำสอนที่มีอยู่ใน วรรณกรรมคือเครื่องมือกำหนดวิถีชีวิตของคนอีสานและสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น (ปรีชา อุยตระกูล, 2543) ดังนั้น การเปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหาร การแทรกคำสอนเป็นตอน และการแทรกคำสอนลงไป ระหว่างเรื่องเล่าจึงเป็นการสร้างศรัทธาให้แก่ข้อมูลประวัติศาสตร์การเล่าเรื่อง

เมื่อมองความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ จะเห็นว่า วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีความใกล้ชิดกันเพียงด้านเดียว คือ ด้านเนื้อหาที่มีการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันและกัน ในขณะที่ด้านรูปแบบกลับไม่มีความใกล้ชิดกันมากนัก กระนั้น หากมองในภาพรวมก็ยังเห็นการพึ่งพาอาศัยกันและกันอยู่บ้าง ดังจะแสดงให้เห็นตามตารางสรุปความสัมพันธ์ ต่อไปนี้

ตาราง 7 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์

ประเภทของวรรณกรรม ความสัมพันธ์ ระหว่างวรรณกรรม	วรรณกรรมคำสอน	วรรณกรรมประวัติศาสตร์
อิทธิพลด้านเนื้อหา	ส่งอิทธิพลด้านเนื้อหาต่อ วรรณกรรมประวัติศาสตร์ -วรรณกรรมประวัติศาสตร์มีคำ สอน	เล่าส่งอิทธิพลด้านเนื้อหา ต่อวรรณกรรมคำสอน -วรรณกรรมคำสอนมี ตำนานและเรื่องเล่า
อิทธิพลด้านรูปแบบ	ส่งอิทธิพลด้านรูปแบบต่อ วรรณกรรมประวัติศาสตร์ -การเปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหาร -การแทรกคำสอนเป็นตอน -การแทรกคำสอนในเรื่อง	-

5.5 ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัย

วรรณกรรมคำสอนอีสาน คือ วรรณกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทย หรือเขียนขึ้นจากคนอีสานเพื่อให้คนอีสานอ่านโดยมีเจตนาในการเขียนเพื่อมุ่งอบรมสั่งสอนเป็นสำคัญ อาจถูกสร้างขึ้นโดยการปริวรรตเรียบเรียงจากใบลานที่บรรพบุรุษคิดขึ้นหรือผลิตซ้ำในรูปแบบหนังสือเล่ม หรือประพันธ์ขึ้นใหม่เพื่อใช้สอนในปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นเอกสารบันทึกอุดมการณ์ของคนท้องถิ่นไว้อีกด้วย (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521: 55) เมื่อกาลเวลาผ่านไปจากยุคสมัยอีสานเก่าเข้าสู่ยุคอีสานใหม่ (หลังพ.ศ. 2523) กระทั่งปัจจุบัน ย่อมมีกวีประพันธ์วรรณกรรมขึ้นหลากหลายประเภท ซึ่งอาจจะไม่มีเจตนาในการประพันธ์ที่ชัดเจนหรือระบุประเภทอย่างแจ่มชัด ทว่า ยังคงเสนอแนวคิด หรืออุดมการณ์ท้องถิ่นไว้อย่างร่วมสมัย หรือที่เราเรียกกันอย่าง

กว้างว่า วรรณกรรมร่วมสมัยของอีสาน ในมิติการสืบทอดนี้จึงอาจทำให้เราเห็นความสัมพันธ์ระหว่าง วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยได้อย่างลุ่มลึก

หากจะนิยามความหมายของวรรณกรรมร่วมสมัยของอีสาน อาจจำเป็นต้องนิยาม ความหมายเชื่อมโยงกับวรรณกรรมร่วมสมัยทั่วไปที่นักวิชาการนิยามกันอย่างแพร่หลาย รีนฤทัย สัจจ พันธุ์ (2538: 1) นิยามความหมายของวรรณกรรมร่วมสมัยว่าสัมพันธ์กับวรรณกรรมปัจจุบัน ซึ่งตรงกับ คำในภาษาอังกฤษคือ Contemporary Literature คำว่า “ร่วมสมัย” จึงหมายถึงวรรณกรรมที่แต่งใน ระยะเวลาใกล้เคียงกัน อาจจะได้แต่งในสมัยปัจจุบันนี้ก็ได้ แม้ว่าจะเป็นนักเขียนที่มีชีวิตอยู่ร่วมสมัย กันในเวลานี้ แต่หากนักเขียนคนหนึ่งแต่งวรรณกรรมขึ้นด้วยขนบนิยมของวรรณคดีเก่า โดยมิได้ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงขึ้น ก็ไม่เข้าข่ายว่าเป็นวรรณกรรมปัจจุบัน หรือร่วมสมัยได้ ศาสตราจารย์กุหลาบ มัลลิกะมาส (2519: 2) อ้างถึงคำกล่าวของ T.S. Eliot ซึ่งเป็นนักเขียนและนักวิจารณ์ชาวอเมริกันว่า “งานศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยใดก็ตาม ถ้าเป็นที่นิยมอยู่จนถึงปัจจุบัน ก็ย่อมนับว่าเป็นวรรณกรรมร่วม” ส่วนเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ (2523: 12) ได้ขยายความคำว่า “ร่วมสมัย” ไว้ว่า ร่วมสมัยนี้อาจหมาย รวมถึง ร่วมเวลา ร่วมความคิด และร่วมอายุกัน เช่น งานเขียนเรื่องปีศาจหรือความรักของวัลยา ถือเป็นวรรณกรรมร่วมสมัย คือ ใครเขียนแนวนี้ก็ร่วมสมัย ร่วมความเห็น ดังนั้น จะใช้กาลเวลาเป็นเครื่อง ตัดสินใจเพียงอย่างเดียวไม่ได้ ต้องขึ้นอยู่กับว่าวรรณกรรมชิ้นนั้น ๆ ยังมีพลังในการจุดประกาย ความคิดใหม่ให้แก่ผู้อ่านได้หรือไม่ นั่นเอง กล่าวโดยสรุปแล้ว วรรณกรรมร่วมสมัยจึงหมายถึง วรรณกรรมที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นในระยะเวลาเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน โดยมีรูปแบบ เนื้อหา หรือ แนวคิดที่เหมือนคล้ายกัน (ไพโรธ เลิศพิริยกุลมล, 2539: 5)

เมื่อดูบริบทของพื้นที่การผลิตวรรณกรรม วรรณกรรมร่วมสมัยของอีสาน (Isan Contemporary literature) หมายถึงวรรณกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือ ภาคอีสานของประเทศไทย หรือเขียนขึ้นจากคนอีสานเพื่อให้คนอีสานอ่าน โดยประพันธ์ขึ้นใหม่ใน ปัจจุบันสะท้อนให้เห็นอุดมการณ์ของคนท้องถิ่นอย่างสร้างสรรค์ ซึ่งในงานวิจัยนี้จะเชื่อมโยงกับ ช่วงเวลาอีสานใหม่ ตามแนวคิดของพัฒนา กิตติอาษา (2557: 143) ได้อธิบายไว้ว่า หมายถึงวิถีชุมชน ที่เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างเข้มข้นนับจากสงครามเย็นยุติลง หรือนับจากทศวรรษที่ 1980 (ตั้งแต่ พ.ศ. 2523) เป็นต้นมา

กล่าวโดยสรุป วรรณกรรมร่วมสมัยของอีสาน หมายถึง วรรณกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในยุค อีสานใหม่ (นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523) เป็นต้นมาในภูมิภาคอีสาน หรือโดยกวีชาวอีสาน ตีพิมพ์เผยแพร่ เป็นภาษาไทยปัจจุบัน อาจมีสำนวนท้องถิ่นอีสานปะปน สะท้อนให้เห็นแนวคิดหรืออุดมการณ์ท้องถิ่น อีสาน

จากนิยามความหมายดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้คัดเลือกวรรณกรรมร่วมสมัยของอีสานที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยปัจจุบัน และมีจำหน่ายอย่างแพร่หลายมาศึกษาความสัมพันธ์กับวรรณกรรมคำสอนของอีสาน จำนวน 11 เรื่อง ได้แก่ ม้าก้านกล้วย ไหมแท้ที่แม่ทอ หนาวดอกจาน รุ่งนิทานและเรื่องเล่าวันวานของแม่ คนกับถ่าน นาค : ตำนานแม่น้ำโขงอีกร้อยปีถัดไป หมูบ้านในเสียงตอกเสาเข็ม สีโห่ สังกข์ สิ้นไซในตัวเอง คำกลอนสอนใจ กลอนลำสภาพการยามฝนตกใหม่ และผญาเรื่องความเห็นแก่ตัว

ผู้วิจัยได้คัดเลือกวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัยออกมาเป็นตัวอย่งในการวิเคราะห์จำนวน 11 เรื่อง ได้แก่ นานาปัญหา ผญา : ประชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ยอดผญาก้อม พระยาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง สู้ขวัญอีสานร่วมสมัย ประมวลโตงโตยคำเว่าของนักเทศน์พร้อมปัญญาโลกธรรม ปริศนานานาคำสอนปัญหาเสียวสวาสดีและปัญหาเบ็ดเตล็ดแปลก ๆ แหล่งเทศน์ประชันกลอน ประมวลกลอนแหล่งอีสานและคำเว่าสุภาชิตอิสาน

วรรณกรรมคำสอนมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัยของอีสานในมิติของเวลาที่ทำให้เห็นพัฒนาการของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานที่ดำรงอยู่อย่างมีพลวัต วรรณกรรมคำสอนอีสานจึงมีความสัมพันธ์ในแง่การส่งแนวคิดด้านเนื้อหาและรูปแบบไปยังวรรณกรรมร่วมสมัย เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนส่วนจะมีการประพันธ์ขึ้นก่อนวรรณกรรมร่วมสมัย ดังนั้น ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมทั้งสองประเภทจึงมีลักษณะไม่เท่าเทียม โดยวรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมร่วมสมัยทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบ ดังจะอธิบายให้เห็นจริงต่อไปนี้

5.5.1 การส่งแนวคิดด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำสอน

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัยในแง่การส่งแนวคิดด้านเนื้อหา วรรณกรรมคำสอนซึ่งถูกเขียนขึ้นในยุคก่อนจึงส่งแนวคิดต่อการนำเสนอผลงานของกวีในวรรณกรรมร่วมสมัย ซึ่งจัดประเภทเนื้อหาตามการนำเสนอได้ ดังนี้

- 1) สืบทอดคำสอนชายหญิง เนื้อหาส่วนใหญ่เน้นสอนเรื่องการเป็นแม่ศรีเรือน และแนวคิดการสอนลูกผู้ชายให้ทำงานหนัก ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง พระยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง ที่สอนเรื่องการปฏิบัติตัวของชายหญิง ว่าผู้หญิงควรพุดจาและปฏิบัติตนตามคำสอนของผู้ใหญ่ ไม่เกียจคร้านการทอหูกทอไหม รู้จักเก็บข้าวของต่าง ๆ ให้เรียบร้อย หญิงนั้นควรค่าแก่การเลือกเป็นภรรยา ตัวอย่างเช่น

ยังได้จาละจาต้าน ตามคองเจ้าแก่ ให้ถึ๊กแท้คำถ้อล้งสอน ทั้งเล่าบั้ง
ค้ำน ตำทุกทอใหม่ ของแพงมีอะเหนกนองในท้อง ยิงนั้้นเขาก้อลือซาแท้ทั้ง แดน
 ดาโลก ไผก้อยังอยากได้เป็นแก้วมิ่งเมีย

(บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, 2544: 181)

ในขณะที่เดียวกัน วรรณกรรมคำสอนก็เน้นสอนให้ผู้ชายเป็นลูกผู้ชายที่ขยันทำงาน
 หนัก ปลูกสร้างบ้านเรือนและทำงานสร้างครอบครัวให้มั่งมีศรีสุข ตัวอย่างเช่น

ผู้ชายแปงเฮือนซาน เวียงานแสนชั้น
 คองเฮือนล่าง คือชายตกแต่ง

(บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, 2544: 186)

ในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องมักมีคำสอนที่สอนเรื่องความประพฤติของชายหญิง
 สืบทอดมา ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวลโตงโตยคำเว่าของนักเทศน์ ก็มีการอธิบายถึงลักษณะ
 ผู้ชายตามอุดมคติของสังคม ที่กล่าวว่าผู้ชายที่ดีต้องเป็นอภิชาตบุตร เคารพพ่อแม่อยู่ในศีลธรรม
 มีสติปัญญาความสามารถ เฉลียวฉลาดในกิจการงานทั้งปวง ตัวอย่างเช่น

1. ผู้ชาย ได้แก่ผู้ชายที่ดี ที่เรียกว่าอภิชาตบุตร เคารพพ่อแม่อยู่ใน
 ศีลธรรม มีสติปัญญาความสามารถ เฉลียวฉลาดในกิจการงานทั้งปวง

(โสภาส ไพโรจน์ และคณะ, 2548: 18)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมเรื่องประมวลโตงโตยคำเว่าของนักเทศน์ ยังได้กล่าวถึง
 ลักษณะของผู้หญิงที่ดีเอาไว้ว่าต้องเป็นแม่ศรีเรือนรู้จักกิจการงานต่าง ๆ และมีมารยาทเรียบร้อย
 ตัวอย่างเช่น

1. แม่ผู้หญิง ได้แก่ผู้หญิงที่ดี มีมารยาทเรียบร้อย รู้จักกิจการต่าง ๆ
 เป็นคนเฉลียวฉลาด

(โสภาส ไพโรจน์ และคณะ, 2548: 20)

แนวทางประพฤติปฏิบัติสำหรับผู้หญิงเพื่อเป็นผู้หญิงที่ดี เป็นเนื้อหาที่พบมากในวรรณกรรมคำสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผญา ก้อม บั้นสอนสตรี ก็มีหลักคำสอนให้ผู้หญิงรู้จักทำงานบ้าน ดูแลบ้านเรือนให้สะอาด จึงจะนับว่าเป็นผู้หญิงที่ประเสริฐ ตัวอย่างเช่น

หญิงใดทำการบ้านเรือนชานชมสะอาด อวนนั้นปราศญ์อ่านอ้าง
หญิงนั้นประเสริฐศิลป์

(ช.ศิษย์นักประพันธ์, 2544: 17)

แนวคิดเกี่ยวกับการเป็นแม่ศรีเรือนของผู้หญิง และการเป็นหัวหน้าครอบครัวของผู้ชายจึงเป็นแนวคิดคลาสสิก หรือดั้งเดิมที่ส่งอิทธิพลต่อแนวคิดของกวีร่วมสมัยในการประพันธ์บทกวีออกมาให้มีเนื้อหาคำสอนที่คล้ายคลึงกับวรรณกรรมคำสอนในอดีต ดังปรากฏในบทกวีใหม่แท้ที่แม่ทอที่สอนให้ลูกผู้หญิงเป็นแม่ศรีเรือนช่วยงานแม่ และสอนให้ลูกผู้ชายทำงานหนักเพื่ออนาคต ซึ่งกวีได้เล่าผ่านใหม่ที่แม่ทอ เปรียบเทียบกับการถักทอชีวิต กวีได้นำหน้าที่ของผู้หญิงในอดีตที่วรรณกรรมคำสอนสอนไว้ว่าต้องไม่คร้านทอผ้า จึงจะเป็นคุณสมบัติของผู้หญิงที่ดีมาใช้กำหนดบทบาทหน้าที่ของแม่ ในฐานะผู้หญิงที่เป็นทั้งภรรยา และแม่ ต้องเป็นภรรยาตามที่สังคมปรารถนาด้วยการทอผ้าและเป็นแม่ที่ดีโดยการถักทอชีวิตลูกด้วยคำสอน ตัวอย่างเช่น

พร้อมทั้งสอนลูกสาวเจ้าศรีเรือน	อยู่เป็นเพื่อนแม่ทอปรารถนา
เพื่อสืบทอดแรงงานกาลเวลา	ก่อนมือแม่จะอ่อนล้าต้องลาพัก
และสอนเจ้าลูกชายให้ทรนง	รักแม่ก็ของจงทำงานหนัก
ด้วยละเอียดย่อนในเยื่อใยรัก	พลีชีวิตเพื่อถักและทอไท
	(ไพโรรินทร์ ขาวงาม, 2540: 55)

การสอนเรื่องทอผ้าว่าเป็นหน้าที่สำคัญสำหรับลูกผู้หญิงยังเป็นคำสอนที่ร่วมสมัยกับปัจจุบัน และพบในวรรณกรรมร่วมสมัยของอีสานเรื่องอื่นอีก ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกลอนลำสภาพการยามฝนตกใหม่ ซึ่งตอนท้ายกวีได้สะท้อนให้เห็นบทบาทหน้าที่ของลูกผู้หญิงเรื่องการทอผ้าชิ้นนุ่งเอง อาจจะเป็นผ้าแพร ไหมซิดก็ไม่มีใครว่า ยามกลางคืนก็ลงเซ็นฝ้าย ลงช่วงจีบบัวจนเข้านับเป็นกลอนลำที่มีเนื้อหาสนุกสนานและสะท้อนให้เห็นความเป็นลูกผู้หญิงชาวอีสานได้ดีจากกิจกรรมสัมพันธ์กับการทอผ้า ตัวอย่างเช่น

ของเคียนแอมมีขึ้นผ้า หาทำเอากะได้ห่อ
 ปลุกฝ้ายแน่นกับเลี้ยงม้อน พอได้กะตำเอา
 สาวแต่ก็เพิ่นเอ้ นุ่งขึ้นหมี่ติดหัว
แพรไหมขิดเอาเคียนนม กะบ่มีผู้ใดป้อย
 ผมละตัดผมพัว เป็นพวงพัวดอกทม
 กะจอนหูสุบใส่ คือยังโก้ว่ากัน
 ยามกลางคืนลงเข็นฝ้าย พากันเอ็นว่าช่วง
 คุยกับบ่าวจนฮอดแจ้ง...คุยกับบ่าวจนฮอดแจ้ง...
 บ่เห็นทอ้ง...เพิ่นว่ามาน
 เพื่อนว่า...มาน...เอย...นา...

(ประมวล พิมพ์เสน และคณะ, 2556: 67 - 68)

การสอนผู้ชายให้มีความตระนงรักศรัทธาของตัวเอง และรู้จักการต่อสู้ทำงานหนัก เพื่อสร้างครอบครัว ยังสะท้อนให้เห็นในวรรณกรรมร่วมสมัยเรื่องม้าก้านกล้วย ที่สืบทอดมาเป็นคำสอนพ่อว่าลูกผู้ชายต้องรู้จักการต่อสู้แสวงหา ออกเดินทางเผชิญโลกกว้าง ตัวอย่างเช่น

ด้วยมือพ่อต่อเติมปรารณา	ตัดก้านกล้วยทำมาให้ข้าขี่
ทั้งปีนกลก้านกล้วยก็สวยดี	เหมาะมือที่จะสู้รบกับไพริน
เสียงคำสอนพ่อสั่งก็ยิ่งแว่ว	ลูกผู้ชายไม่แคล้วต้องจากถิ่น
สู่โลกกว้างทางไกลในแผ่นดิน	เสาะและสู้อย่ารู้สิ้นซึ่งแรงใจ
	(ไพวรินทร์ ขาวงาม, 2540: 22)

ตัวอย่างบางตอนจากบทกวีม้าก้านกล้วย ของไพวรินทร์ ขาวงาม แสดงให้เห็นระบบคุณค่าของความเป็นท้องถิ่นอีสานที่สืบทอดมาเป็นคำสอน ไพวรินทร์ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ในรายการ “โลกนักอ่าน บ้านนักเขียน” โทรทัศน์ช่องไทย PBS เกี่ยวกับแรงบันดาลใจการแต่งบทกวีเรื่องม้าก้านกล้วย และไหมแท้ที่แม่ทอ ว่า

“วันหนึ่งจิตใจผมมีแต่**วิลหาบ้านเกิด** คิดถึงสิ่งทีตัวเองเคยเป็นมาแต่เด็ก แม้กระทั่งไหนรถเมย์อยู่ก็คิดถึงชนบท และความคิดถึงแม่ทำให้ผมเขียนเรื่องไหมแท้ที่แม่ทอ แม่อาจจะไม่ได้เรียนสูงเท่าเรา ไม่รู้อะไรอย่างทีผมรู้ ในช่วงหลังผมเขียนบทกวีว่าด้วยเรื่องของแม่ แม่ไม่เคยนั่งเครื่องบินแต่จิตใจแม่บินไปทุกหนทุกแห่ง ตามหาลูก แม่ไม่เคย

เห็นทะเลแต่แม่เคยไกวเปลให้ลูกยิ่งกว่าคลื่นทะเล ชีวิตผมตอนแรกก็แสวงหาสิ่งใหม่
เรื่อย ๆ ตามกระแสเด็กหนุ่ม แต่ถึงที่สุดแล้วเราตัดไม่ขาดจาก **ต้นทุนหรือสมบัติภายในที่
แม่ให้**”

(สำนักข่าวไทยพีบีเอส, 2565)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของกวีที่มีต่อบ้านเกิด และตัวตนที่
ได้รับการถ่ายทอดมาจากแม่ผู้ให้กำเนิดซึ่งก็คือความเป็นคนอีสานที่สืบทอดวิถีชีวิตและแนวคิดแบบ
ดั้งเดิมมา เนื้อหาแนวคิดของกวีดังกล่าวมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน เนื่องจากมี
เนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน มีการกล่าวถึงชนบทท้องถิ่นอีสาน คำสอนลูกผู้หญิงให้ทอผ้าเป็น ลูกผู้ชายต้อง
มีเลือดนักรู้และมีความอดทนทำงานหนักได้ จึงกล่าวได้ว่าวรรณกรรมร่วมสมัยได้รับแนวคิดด้านเนื้อหา
มาจากวรรณกรรมคำสอนไม่ทำใดก็ทางหนึ่ง

เนื้อหาทั้งหมดดังกล่าว แสดงให้เห็นแนวคิดของวรรณกรรมคำสอนด้านเนื้อหาเกี่ยวกับการ
การสืบทอดคำสอนชายหญิงที่ส่งไปยังวรรณกรรมร่วมสมัยที่ยังคงดำรงอยู่อย่างมีพลวัต ถึงแม้ว่าตาม
สภาพสังคมในยุคสมัยปัจจุบันจะไม่ได้คาดหวังให้ผู้หญิงและผู้ชายเป็นไปตามอุดมคติอย่างคำสอน ทว่า
อุดมคตินั้นย่อมเป็นเป้าหมายที่ยึดโยงผู้คนในแต่ละยุคสมัยเข้าไว้ด้วยกัน

2) สะท้อนภาพการเมือง แนวคิดการสะท้อนภาพการเมือง ปรากฏอย่างแจ่มชัดใน
วรรณกรรมคำสอนอีสาน ซึ่งมีลักษณะสะท้อนภาพการเมืองไทยในมุมมองของคนอีสานไปพร้อม ๆ กับ
การสอนผ่านการเมือง ทั้งสะท้อนภาพเป็นเบื้องต้นเพื่อให้เห็นแนวคิดทางการเมืองที่ไม่เท่าเทียมของ
นักการเมืองกับประชาชน และเสนอแนวคิดคำสอนจากการได้ขบคิดวรรณกรรม ดังปรากฏใน
วรรณกรรมคำสอนเรื่องพญา : ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน ที่สะท้อนให้เห็นลักษณะ
ของนักการเมืองซึ่งห่างไกลคุณธรรม เข้าไปนั่งในสภาเพื่อหวังกอบโกยกินบ้านกินเมือง ไม่เกรงกลัวว่า
ประชาชนจะรู้ ต่างผลัดเปลี่ยนเวียนกันนั่งครองสภาเพื่อหาผลประโยชน์ พวกที่ใส่เสื้อนอกมีนามว่า
ส.ส. ก็คอยแต่หวังลาภยศเงินทอง ไม่คิดสร้างบ้านแปลงเมืองหมายจะหาเงินเข้ากระเป๋าเป็นใหญ่
ตัวอย่างเช่น

นักการเมืองทุกวันนี้	ไกลห่างคุณธรรม
เข้าไปในสภา	หวังกินแต่เมืองบ้าน
บ่มีกลัวเกรงย่าน	ปวงประชาลีเห็นเงื่อน
พาหันเวียนเปลี่ยนเข้า	คอยเป็นเจ้านั่งเมือง
พวกที่ใส่เสื้อนอก	มีชื่อว่าส.ส.
นั่งชุกอยู่ในสภา	ทำเอาแต่เงินล้าน

บ่คิดอ่านการสร้าง
ใจพวกเขามาตม่ง

แปลงเมืองให้เฮียงฮั่ง
หาเงินเข้าใส่กระเป่า นั้นแหละ

(สำลี รักสุทธี, 2552: 231)

การสะท้อนภาพการเมืองในวรรณกรรมคำสอนเป็นการนำเสนอให้เห็นปัญหา และจำเป็นต้องใช้ปัญญาในการแก้ไข จึงมีการนำมาแต่งเป็นผญาภาษิตคำสอนเพื่อสอนให้คนรู้จักคิด ทบทวนการเมืองที่เกิดขึ้น ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพะยอมภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง ที่นำเรื่องนกเอี้ยงกินลูกโป ลูกไทร ได้ยินเสียงร้องดังไปหมด แต่พอไปดูกลับไม่เห็น ถ้ามีนกตัวใดในฝูงร้องขึ้นเพียงตัวเดียวก็มีจะมีเสียงแซ่ นกทุกตัวพากันส่งเสียงร้อง ซึ่งเป็นนกเอี้ยงทั้งฝูง นำไปเปรียบกับการเมืองที่คนในระบอบการปกครองเก่าที่เนาเหม็นนี้ ประชาชนไม่มีปากไม่มีเสียง เพราะผู้ปกครองไม่ยอมฟังเสียงของประชาชน ดังนั้นเสียงของประชาชนจึงเป็นเหมือนเสียงนกเสียงกา แต่ถ้าเป็นคำสั่งของผู้ปกครองประเทศแล้วทุกคนต้องปฏิบัติตาม ตัวอย่างเช่น

ส่วนว่าคนหนึ่งต้านจาไปบ่ปาก ภูทากได้ยินนกเอี้ยงกินหมากไฟไฮ แหว ๆ
เสียงบ่มีโตฮ้อง แหว ๆ ฮ้องโตเดียวเหม็ดหมุ่นั้นเป็นเอี้ยงคูโต

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2544: 269 - 270)

ในวรรณกรรมร่วมสมัยของอีสานก็มีแนวคิดสะท้อนภาพการเมืองที่รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมคำสอนเช่นกัน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำกลอนสอนใจ ที่สะท้อนภาพนักการเมืองนั่งประชุมสภาว่าอาจมีการขัดแย้ง ทะเลาะเบาะแว้งกัน จึงมีการนำเสนอแนวคิดเป็นคำสอนว่าอย่าหุนหันใจร้อน ร่วมกันดูแลประเทศชาติจะดีกว่า การถูกเลือกจากประชาชนไม่ใช่ให้ไปอยู่สนุกในสภา แต่ควรหันมารักและสามัคคีกัน กลุ่มน.ป.ช. หรือแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ ควรนิ่งไว้ขอให้ทุกคนมีจิตอ่อนคลายทั้งกายใจ และเปิดใจให้แก่กันนับเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่จะนำพาให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า ตัวอย่างเช่น

การประชุมสภาไม่หุนหัน

นักการเมืองทั้งหลายขยายที่

การถูกเลือกจากประชาชนน่าจะรู้

แม้จะยากลำบากให้รักกัน

น.ป.ช. ควรนิ่งสิ่งประเสริฐ

ขอทุกคนมีจิตคิดใจกาย

จงร่วมกันช่วยเกิดเกิดศักดิ์ศรี

ข่มวจีอารมณ์ร้อนวอนช่วยกัน

มีใจอยู่อย่างสนุกหรือสุขสันต์

บ้านเมืองนั้นจะหมดทุกข์สุขสบาย

เพื่อให้เลิศสิ่งดีมีที่หมาย

ช่วยผ่อนคลายความยุ่งม่งเจริญ

วอนวอนเถิดเปิดใจให้ลูกคิด
ชนะใจ ได้รู้ ผู้เจริญ

ได้สัมฤทธิ์ตามจิตคิดสรรเสริญ
คงไม่เกินรอนานนิตคิดอภัย

(ประมวล พิมพ์เสน และคณะ, 2556: 51 - 52)

แนวคิดเกี่ยวกับการเมืองที่วรรณกรรมร่วมสมัยได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมคำสอน สะท้อนให้เห็นในวรรณกรรมร่วมสมัยหลายเรื่อง และก็สามารถหยิบยกมาแทรกในผลงานของตนเอง ทั้งโดยเจตนา และไม่เจตนาได้ สะท้อนให้เห็นความเป็นไปของสังคมตามยุคสมัยได้ ดังปรากฏใน วรรณกรรมผญาเรื่องความเห็นแก่ตัว ที่เล่าถึงความลำบากของประชาชนจากน้ำท่วม และฝนแล้ง แล้ว แสดงความเห็นที่รัฐบาลควรหาหนโยบายแก้ปัญหา เพราะชาวบ้านทำกิจกรรมเกษตรเลี้ยงชีพไม่ได้หยุด หย่อนเป็นอาชีพหลัก ชาวบ้านทำนาเต็มแล้วข้าวก็อย่าเพิ่งตัดลงไปขายหมด ถึงยามอดจะไม่มีกิน ถ้า ยังไม่คิดหาทางแก้ปัญหา ก็อย่ามาหวังเอาคะแนนเสียง เพราะชาวบ้านยังมีความทุกข์เรื่องทำกินอยู่ ตัวอย่างเช่น

ฝนตกหนักกะเดือดร้อน	ฮ้อนหมู่ชุมเป็นนาย
น้ำท่วมตายนายเอาของ	แจกจนว่าคนลิ่ง
พอตถึงยามมันแล้ง	ของแพงกะแจกไพร่
ถึงยามหนาวกะแจกให้	ผู้ใดก็ถ้านั่งกิน
รัฐบาลควรเตรียมแก้	นโยบายคิดอีกใหม่
กสิกรรมเกษตรให้	ไทยบ้านเฮ็ดอย่าเขา
ได้ข้าวเก็บใส่เล้า	อย่าฟ้าว่วนไปตักขาย
บาดยามอืดเอาสิตาย	คิดเบิ่งไปไผสึเลี้ยง
หวังเอาเสียงคะแนนนั้น	อย่าฝืนเลยบ่เป็นท่า
ชาวประชาทุกข์ทับกัน	คนเลี้ยงสิแม่นนาย
เดี๋ยวนี้ฮอดผู้ร้าย	เลี้ยงหมูโจรกรรม
คนบ่ทำนากิน	แผ่นดินเฮาสีฮ้าง

(พิมพ์ รัตนคุณสาสน์, 2540: 166)

การสะท้อนภาพการเมืองดังกล่าวทั้งหมด แสดงให้เห็นอิทธิพลด้านเนื้อหาของ วรรณกรรมคำสอนที่ส่งมายังวรรณกรรมร่วมสมัย ซึ่งนอกจากจะสะท้อนภาพของการเมืองแล้วยังแฝง เจตตนาการสอนทางอ้อม โดยเสนอให้เห็นทางแก้ปัญหาต่าง ๆ ไปพร้อม ๆ กับการสะท้อนให้เห็น ความเป็นไปของบ้านเมืองผ่านเรื่องการเมือง และพฤติกรรมของนักการเมืองอันสัมพันธ์กับผลกระทบ

ที่มีต่อประชาชนทั้งด้านเศรษฐกิจและชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ภูมิภาคอีสานมักประสบปัญหาภัยแล้งน้ำท่วม ตลอดจนปัญหาความยากจนอยู่เสมอ เนื่องจากเป็นภูมิภาคที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ และมีประชากรมากที่สุดของประเทศ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจึงค่อนข้างมาก และนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำระหว่างประชาชนภาคอีสานกับประชาชนภาคอื่น

3) นำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสาน การนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสานเป็นการส่งแนวคิดด้านเนื้อหาอีกประเด็นในวรรณกรรมคำสอนไปวรรณกรรมร่วมสมัย ซึ่งกวีที่ประพันธ์วรรณกรรมคำสอนมักหยิบยกอัตลักษณ์ความเป็นอีสานมานำเสนอในเรื่องเนื้อหา เช่น ตำนานเรื่องอุรังคราตุ ผาแดงนางไอ่ พญาแถน พญาคันคาก ตลอดจนวิถีชีวิตวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นอีสาน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องแหล่งเทศน์ประชันกลอน ในตอนที่ 13 แหล่งนางอ้ว กวีได้นำตำนานเรื่องชูลุนางอ้วมาแหล่งเทศน์ แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ความเป็นอีสานจากตำนานที่แพร่หลายในท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ จักกล่าวถึงอ้วเคียมหล้าอ้วเคียมอำคำเป็นสาวมาพวมแพงแม่ก็แยง
 ปานแก้ว พอปานแนวสวรรค์ฟ้าเทวดาแปลงเปล่ง ผลพอปานเปียงเม็งน้ำมันไล่ไต่
 คริม เหลียวเบ็งท่าก็ยืมแยมหน้าแจ่มแจ่ม ใสผู้บ่าวแนมนางย่างไปพอล้ม ไผ่ก็ทม
 ๆ เว้าหมายลิเอาเป็นคู่หมายลิเข้าร่วมพระนางน้อยผู้เดียว ฮูปฮ้างเฮี้ยวคือตั้งเทวดา ผู้
 บ่าวมาชิงมักอยากแต่งงานกินเลี้ยง อันว่าขูลูหล้าคนจนกำพร้าว แต่ว่ารูปร่างเจ้า
 งามละห้อยดั่งเขียน งานบ่มีบ่อนเปื้อนฮูปฮ้างหางตาเทวดาเมืองบนลวงลงทางใต้
 ส่วนว่าขูลูกลางท้าวคนดำรูปกำ ทั้งซี้ร้ายท้ายเบ้หัวล้านกะท้อกัน

(พระอาจารย์สมศรี ฐานทตฺโต, 2544: 29)

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสู่ขวัญอีสานร่วมสมัย ในบทสู่ขวัญคู่แต่งงานก็มีการกล่าวถึงแถน ซึ่งเป็นเทวดาที่ชาวอีสานนับถือในเมื่อความอวยพรและสอน นับเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของความเป็นอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน ตัวอย่างเช่น

...นับว่าเจ้าทั้งสองมีบุญมาก บุญเจ้าหากสมกัน มื่อนี้เจ้าจักได้มีคู่มานอน
 แฝง เจ้าจักได้คู่แพงมานอนกล่อม บุญเจ้าพร้อมเพรียงกันสายสัมพันธ์มาเกี่ยวฮอด
 บุญเกี่ยวฮอดแต่สายแนน สายเมืองแมนพญาแถนเพินจัดไล่ สองเจ้าไต่ลงมา
 เล่นหาแต่หลายชาติ บพเพสันนิวาสเคยได้อยู่นอนเฮียง เคยได้นอน เเทงเตียงฮ่วมส
 วาท แต่อดีชาติเคยกินทาน บุญสมภารซึกจ้อง เจ้าจึงคล่องงามหลาย สายแนนนำ
 ตกแต่งไว้ เจ้าเคยเก็บดอกไม้ฮ่มกอ เคยได้เก็บดอกไม้ออฮ่อมตัน บุญเจ้าล้นบูชา

ธรรม สายแนนนำชักจ่องน้ำ นางและท้าวได้เห็นกัน เคยได้อยู่สวรรค์ร่วมอาสน์
เคยได้อยู่ปราสาทเมืองแมน คาคเจ้ามาแต่แถบ...

(อ.กวีวงศ์, 2556: 41)

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องผญา : ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน มีการกล่าวถึงเรื่องพญาคันคาก และสินไชย ในคำสอนที่สะท้อนว่าต้องไปคนจนประชาชนจะได้นั่งครองเมืองเหมือนพญาคันคาก และคนดียอมได้รับความไ้วางใจให้ครองเมืองเหมือนท้าวสินไชย ซึ่งเป็นตำนานที่เล่าถึงในท้องถิ่น แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ความเป็นอีสานอย่างเด่นชัด ตัวอย่างเช่น

คันคากน้อย	ยังได้ฮบพญาแถบ
ยังได้ครองนครขวาง	นั่งเมืองเป็นเจ้า
	(สำลี รักสุทธี, 2552: 203)

คิลป์ชัยท้าว	ตกไหลแสนยาก
ยังได้กลับตัวขึ้น	เป็นจ้านเมือง
	(สำลี รักสุทธี, 2552: 205)

การนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสานในวรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมร่วมสมัย เมื่อกาลเวลาผ่านไปกวีที่ประพันธ์วรรณกรรมร่วมสมัยซึ่งส่วนใหญ่เป็นลูกหลานชาวอีสานก็ได้รับแนวคิดจากการได้ยิน ได้อ่านมาก่อนแล้วนำมาเสนอในผลงานของตนเอง ดังปรากฏในวรรณกรรมรุ่งนิทานและเรื่องเล่าวันวานของแม่ ของอังคาร จันทาทิพย์ กวีซีไรต์ลูกอีสาน ก็ได้นำตำนานเรื่องขูลุนาง อ้าว ผาแดงนางไอ่ น้ำเต้าปุง ผีฟ้า พญาแถบ และอุรังคธาตุนิทานมาไว้ในบทกวีเพื่อเล่าถึงตำนานที่แม่เคยเล่าเปรียบเทียบกับนิทานเรื่องเล่าในปัจจุบัน และตกผลึกเรื่องเล่าเหล่านั้นเป็นเรื่องเราของตัวเอง ตัวอย่างเช่น

ขูลุนางอ้าว ผาแดง-นางไอ่...	วันเวลาผ่านไปไม่หยุดนิ่ง
เราลาร้างแหล่งหลักเคยพักพิง	แต่บางสิ่งอยู่คงความทรงจำ
น้ำเต้าปุง ปวงผีฟ้า พญาแถบ	เคยโลดแล่นเรื่องเล่าอยู่เข้าคำ
อุรังคธาตุนิทาน...ขานถ้อยคำ	เล่าเรื่อง ลำน้า และตำนาน
แนบแน่นแสนนานในชีวิต	เราสร้างทิศแรมทางมาต่างบ้าน
ปัจจุบัน ความหลังก้องกังวาน	บางความฝันคล้ายนิทานที่เคยฟัง

มีนิทานเรื่องใหม่ในโลกอื่น แตกต่างวันคืนของความหลัง
ต่างลำนากล่อมเท่ ประเดประดัง เราต่างสั่งสมเรื่องเล่าของเราเอง
(อังคาร จันทาทิพย์, 2556: 97 - 98)

ในบทกวีชื่อคนกับแกน ของอังคาร จันทาทิพย์ ยังได้มีการกล่าวถึงแกนซึ่งเป็นนิทานเล่าถึงคนกับแกนอันเป็นสายสัมพันธ์ระหว่างฟ้ากับดิน ตัวอย่างเช่น

รอยเท้านิทาน...
เก่ากาลนานพันคนกับแกน
ข้ามไปมาฟ้าตั้งฟ้าต่อแดน
เคยสายแนนแน่นกระชับฟ้ากับดิน
(อังคาร จันทาทิพย์, 2556: 100)

จากตัวอย่างบทกวีของอังคารดังกล่าว แสดงให้เห็นการรับแนวคิดด้านเนื้อหาของกวีร่วมสมัยมาจากวรรณกรรมคำสอนได้อย่างมีนัยสำคัญ เมื่อศึกษาจากประวัติ อังคาร จันทาทิพย์ เขามีภูมิลำเนาอยู่อำเภอแม่จวนจาศีรี จังหวัดขอนแก่น จึงมีความเป็นไปได้ที่อังคารจะได้ยินได้ฟังเรื่องเล่านิทานตำนานประจำถิ่นจากพ่อแม่ปู่ย่าตายาย แล้วนำแนวคิดเหล่านั้นมาเป็นวัตถุดิบในงานกวีนิพนธ์ของตนเอง ซึ่งแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนชัดเจน ดังบทสัมภาษณ์เรื่อง บทสนทนาร้อยแก้วกับกวี (ดับเบิล) ซีไรต์ อังคาร จันทาทิพย์ ‘ผมเล่าเรื่องราวธรรมดาของคนธรรมดา’ ในหนังสือพิมพ์มติชนออนไลน์ความว่า

“ไม่ว่าจะพื้นที่ของชีวิต พื้นที่ของชุมชน พื้นที่ทางวัฒนธรรม พื้นที่ทางความคิด เหมือนที่บอกว่ามันถ่ายเทกันอยู่แล้ว การข้ามผ่านระหว่างเมืองและชนบท ผู้คนในแต่ละวัฒนธรรม ข้างหนึ่งผมอาจจะยืนอยู่บ้านนอก เป็นคนบ้านนอก ขณะที่ข้างอีกข้างผมยืนอยู่กับความเป็นเมือง ก้าวข้ามไปข้ามมา ก็คือการข้ามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ทางกายภาพ ในขณะเดียวกันก็ข้ามพื้นที่ทางนามธรรมด้วย ซึ่งผมรู้สึกว่ามีคนส่วนใหญ่ในสังคมและทั้งโลก เคลื่อนย้ายถ่ายเทกันอยู่ในพื้นที่แบบนี้ พื้นที่ทางนามธรรมบ่งบอกถึงว่าคนที่อยู่ในพื้นที่นั้นๆ เขามีความคิดความเชื่ออย่างไร พื้นฐานชีวิตเป็นอย่างไร ถ้าผมพูดถึงแนวคิดการนับถือผี เรื่องพญาแถน แสดงว่าผมเป็นคนชาติพันธุ์ไท-ลาว รากเหง้าทางวัฒนธรรมของผมมันบ่งบอกว่าเรามีพื้นที่ของเรา แล้วนำออกมาแชร์กับคนอื่นอย่างไร ขณะเดียวกันก็ศึกษาและเรียนรู้จากคนต่างวัฒนธรรมด้วย”

(พันธุทิพย์ ชีระเนตร, 2563)

นอกจากการเล่าถึงตำนาน หรือนิทานที่เล่ากันอย่างแพร่หลายในท้องถิ่นอีสานแล้ว ยังมี การกล่าวถึงชาติพันธุ์ หรือวิถีชีวิตอันเรียบง่ายบางประการที่มักปรากฏในท้องถิ่น ดังปรากฏใน วรรณกรรมเรื่องปัญหาเสียวสวาสต์และปัญหาเบ็ดเตล็ดแปลก ๆ ที่มีการกล่าวถึงชาติพันธุ์ตนเองว่า “ลาว” ในคำสอนปัญหาเสียวสวาสต์ข้อที่ 15 เพื่อสอนเรื่องคนดีกับคนชั่ว ตัวอย่างเช่น

*ลาวก็จ้อนผ้าขึ้นปกหล่ามปลายตีน ยามเมื่อปดกะเตี้ยवलากขี้ดินจำกัน
ลาวก็ยองแยงเข้าสองคนเป็นผู้หนึ่ง ก้มหมอบเข้าหัวเท่า่างายาง ยามเมื่ออย่างไย้ว ๆ
หัวแทบขี้ดิน ลาวหากแนใส่กันไปถึงกระโเบงตา นกก็เฝวอนวาทกลงดินอยู่เทิง
ปลายไม้ เลยเหล่าตกลใส่น้ำดั่งปีกตกใสบกดึงถ่วม ตกใส่ป่าหญ้าป่องดั่งก้องทั่วเมือง
คำเอื้องท้าวจักรวาลทั้งสี่ ความหมุ่นี้จาแท้บั้นแล*

(น้อย ผิวผัน, 2545ข: 28)

จากตัวอย่างข้างต้น คำว่าลาวก็จ้อนผ้าขึ้นปกหล่ามปลายตีนนั้น คือคนดีมีศีลธรรม ถึงแม้ว่าจะไม่ได้แสดงตน ใครก็รู้ว่าเป็นคนดี คำว่าลาวก็ยองแยงเข้าสองคนเป็นผู้หนึ่ง หมายถึงรูปธรรม นามธรรม หรือจิตกับกาย ส่วนลาวก้มหมอบเข้าหัวเท่า่างายาง คือคนพาล ถึงจะอ่อนน้อมถ่อมตน อย่างไร เขาก็รู้ว่าเป็นคนพาลอยู่ดี และคำว่าลาวหากแนใส่กันไปถึงกระโเบงตา คือคนเห็นผิดกลับเป็น ถูก หรือคนฟังธรรม ครั้นไปเห็นอย่างอื่นเข้า ใจก็รวนเรผิดไปทางอื่นเสีย (น้อย ผิวผัน, 2545ข: 28 - 29) การกล่าวอ้างถึงชาติพันธุ์ลาวจึงเป็นการนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสานอย่างเด่นชัดใน วรรณกรรมคำสอน

นอกจากนี้ วรรณกรรมคำสอนยังมีการนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสานที่เล่าถึงวิถีชีวิต ของคนอีสาน ไม่ว่าจะเป็น การทำงาน หรืออาหารการกิน ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปัญหาเสียว สวาสต์และปัญหาเบ็ดเตล็ดแปลก ๆ ปัญหาเบ็ดเตล็ดข้อที่ 30 ที่กล่าวถึงการเชิญฝ้าย ซึ่งเป็นหน้าที่ ของผู้หญิงชาวที่จำเป็นต้องทำเป็นประจำ โดยนำมาแทรกไว้ในคำสอนว่า สาวมีโนบได้เชิญฝ้าย หมายถึงมีความรู้อยู่ แต่ไม่ได้ทำประโยชน์อะไร ตัวอย่างเช่น

*นกงอยไม้หาแมลงเหลียวผ่อ แตนต่อเผิงลงดินลอบดิน ปลาบิกขึ้น
เมื่อเทิงอากาศ พวกนักปราชญ์เข้าลิ้นในสุ ผุงเขียดปูเหลือตายแต่ฮ้อง อยากรเห็นป่อง
ให้เหยียบย่ำไบลาน ชาวอาจารย์โตได้ดีมาก ลมอยู่ปากบ่ได้หายใจ **สาวมีโนบได้เชิญ
ฝ้าย** เห็นหม่อนอ้ายอยู่แน่แต่ชา เห็นพระยาอยู่แน่แต่สัน เจ้าฮื้อกันในวัดได้บุญ*

(น้อย ผิวผัน, 2545ข: 47)

ในวรรณกรรมเรื่องผญา : ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน มีการนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสานเกี่ยวกับวิถีชีวิตและอาหารการกินไว้ในคำสอน ดังในตอนทีกล่าวนาเฮื้อที่ปล่อยทิ้งว่างมานาน ไปค่านาข้าว เพราะบางที่ฝนไม่ตกตามฤดูกาล จะดำนาไม่ได้ หรืออย่าได้ลืมผักกระเตา หรือสะเตาจานเก่า เพราะตอนได้กินลาบจะต้องหามากินแก้ลืมเพิ่มความอร่อย เป็นการสอนว่าได้ใหม่อย่าลืมเก่า หรือสอนให้พอใจในสิ่งที่ตนมี ตัวอย่างเช่น

อย่าได้ไลนาเฮื้อ	หนีไปค่านาข้าว
ลางเทื่อฝนบ่ตกหยาดย้อย	ดำได้ลืปวยการ
อย่าได้ไลลืมถั้ม	ผักกระเตาทวนเก่า
บาดได้กินลาบก้อย	ยังลืไอ้อ่าวหา

(สำลี รักสุทธี, 2552: 121)

การนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสานในด้านวิถีชีวิตในวรรณกรรมคำสอนส่งอิทธิพลไปยังวรรณกรรมร่วมสมัย ทำให้บทกวีร่วมสมัยมีเนื้อหาที่นำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสานไว้ได้อย่างชัดเจน ดังปรากฏในบทกวีเรื่องหนาวดอกจาน ที่กล่าวถึงดอกจาน ดอกไม้ประจำถิ่นอีสาน เสี้ยวซึ่งหมายถึงเพื่อนสนิท ข้าวเหนียว และปลาร้ารส ซึ่งเป็นอาหารที่คนอีสานมักกินกันเป็นอาหารหลัก เพื่อสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ความเป็นอีสาน ตัวอย่างเช่น

หนาวลมล่องท่องทุ่งฟุ้งฝุ่นแล้ง	ดอกจานแดงแข่งตะวันยังสิ้นหนาว
เหลืองตอซังยังสดปรากฏคราว	ฤดูกาลเกี่ยวข้าวเพิ่งผ่านไป
หอมกลิ่นเหงือกกลิ่นฟางไม่จางกลิ่น	หอมแผ่นดินฤดูหนาวหอมข้าวใหม่
หอมอดีตห้วงหนึ่งหอมซึ่งใจ	หอมข้าวเหนียวซึ่งเสี้ยวได้นี้รอรอ
ล้วงปลาร้ารสใส่ตะไคร้หั่น	พร้อมเด็ดสรร พริกสตรสเผ็ดหนอ
ย่นน้ำลายอยากลืมให้อิมพอ	หวนถักทออดีตยาวเสี้ยวชานา
“เอ็งไปอยู่เมืองโก้โตเมืองกอก	นี้กว่าลืมบ้านนอกเสียแล้วหนา
ไปเรียนสูงรุ่งเรืองอยู่เมืองฟ้า	นี้กว่าลืมปลาร้าประสาน

(ไพวรินทร์ ขาวงาม, 2540: 47)

ในบทกวีเรื่องหมู่บ้านในเสียงตอกเสาเข็มมีการนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสานในด้านวิถีชีวิต คือ กล่าวถึงครกมอง ซึ่งหมายถึงครกกระเดื่อง ข้างาย หรือข้างมือเข้า แม่น้ำมูล แม่น้ำโขง แม่น้ำชีและแฉน เพื่อเล่าถึงวิถีชีวิตของคนอีสานในฤดูปลูกข้าว เปรียบเทียบกับวิถีชีวิตของคนกรุงเทพฯ ที่ได้ยินแต่เสียงตอกเสาเข็ม ตัวอย่างเช่น

<p>คล้ายเสียง ‘ครกมอง’ ของหมู่บ้าน ตึก ตัก ตูบ ยุบ ยก ตกกระทุ้ง ก้องไปไกลกลับสอดรับกัน าย เร่งเร็ว คริวเร่งเร็ว เต่าไฟร้อน ค่อยเยียบลงหวังข้างาย ออกไร่นา แบกจอบ เสียม มีดพริก ไม้ซ้าเชือน ผลัดยุค หลายห้วงยามความเป็นไป ไหวตู้ เตียงห้องเช่า เข้ากระชั้น ตึก ตัก ตูบ ยก ตกกระทุ้ง ที่ราบสูง ฟ้าเมฆฟอง ล่องภวังค์ มูล โขง สงคราม ลุ่มน้ำชี คล้อยพฤษภา มิถุนายน แฉนส่งดีเปรสชันตะวันออก มรสุมตะวันตกเฉียงใต้ปลายลม</p>	<p>แ่วจากลานตำข้าวแต่เข้ารุ่ง ไหวทุ้ง สะเทือนลาน กังวานสะท้อน เสียงแห่งวัน ประสานผสม แดด ลมอ่อน สายควันวอนเวียคุ่มบ้าน คลุ้งซานเรือน คอนพระบุง หาบตะกร้า คลาเคลื่อน หมุนวัน เดือน ฤดูคล้ายตามรอยตะวัน ผ่านคะนิงมาในเสียงไหว สั่น... ตื่นแล้ว หลับตาฝัน และนิงฟัง... ผุดพรายทุ้งแล้งเมษาจะลาสั่ง เวียนประดั่งพรั่งพฐภาพผู้คน ฤดูปลูกข้าวนาที่ใกล้เริ่มต้น ดินขึ้นฝน ชุ่มฟ้า กรกฏาคม แผ่ระลอกเข้าหา เคลื่อนคลาห่ม สานทอพรหมเมฆทะมึนคลุมผืนฟ้า (อังคาร จันทาทิพย์, 2556: 104 - 105)</p>
---	--

จากการนำเสนอเนื้อหาทั้งหมดของวรรณกรรมร่วมสมัย ทั้งการสืบทอดคำสอน ขยายหญิง การสะท้อนภาพการเมือง และการนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสาน แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลด้านเนื้อหาจากวรรณกรรมคำสอนได้อย่างคมชัด ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดด้านเนื้อหาของวรรณกรรมทั้งสองประเภท

5.5.2 การส่งแนวคิดด้านรูปแบบของวรรณกรรมคำสอน

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยด้านรูปแบบพบว่าวรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดด้านรูปแบบไปยังวรรณกรรมคำสอน 2 ลักษณะ คือ นำเสนอแบบเทศนาโวหาร และนำเสนอแบบสาธกโวหาร ดังนี้

1) นำเสนอแบบเทศนาโวหาร การนำเสนอแบบเทศนาโวหาร คือ การเขียนโดยใช้สำนวนที่มีจุดมุ่งหมายในการนำเสนอเพื่อโน้มน้าวจิตใจให้ผู้อ่านเชื่อตามความคิดเห็นของผู้เขียนในลักษณะของการบังคับหรือกึ่งบังคับ สืบเนื่องจากถ้อยคำที่นำไปใช้ เช่น ต้อง จง ควร พึง ขอให้ และ จำเป็น (สุทธิติ ชัตติยะ, 2552: 15) การนำเสนอเนื้อหาโวหารมักพบในวรรณกรรมคำสอนตามพันธกิจหลักของวรรณกรรมที่มีเจตนาเพื่อสอน ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำเว้าสุภาษิตอิสาน ที่สอนว่าให้ชนะความไม่ดี ด้วยความดี ตัวอย่างเช่น

อสาธึ สาธุนา ชิเน คนพึงชำระได้ความปดืชาติชั่ว ด้วยความดีเพิ่นกล่าวไว้ เป็นเคำศาสนา

(บ.ธัมมทาส ป.ธ.5, 2549: 21)

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องปริศนานานาคำสอน ก็มีการนำเสนอเนื้อหาคำสอนแบบเทศนาโวหาร อยู่หลายตอนตลอดทั้งเรื่อง ดังปรากฏในตอนการสอนว่าอย่าเห็นแก่กิน เวลากินแกงปลาให้ระวังกำง เหมือนกับการทำกิจการงานใดก็ให้ระวังภัย ตัวอย่างเช่น

ยามกินแกงให้ดูกำง อีกับทางเตี้ยวดูก
 เต็มันหลงชุกชั้น ปักคอกแล้วชียากใจ, ท่านแล้ว.

(หลวงตาทองเพชร วีรธมโม, 2545: 42)

การนำเสนอคำสอนแบบเทศนาโวหารยังพบในวรรณกรรมคำสอนเกือบทุกเรื่อง รวมถึงกลอนแหล่ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวลกลอนแหล่อีสาน ในตอนแหล่สึล 5 ที่เตือนสติสอนใจญาติโยมในเรื่องคลองธรรม ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ฉันทจักเตือนสติให้สอนหัวใจโยมสาก่อน อย่ามัวหลับลิ้นลิ้นนิมนต์หน้าแล้วห้วงหลัง, ให้หมู่เจ้าเอาเรื่องคลองธรรมพุทธบาท ฉันทจักประกาศให้กระโยมเจ้าคู่สู่คน, ที่ได้มานั่งเว้าพร้อมกัมนั่งฟังเสียง ฟังลำเนียงของหลานลีอ่านกลอนสอนเว้า, ทั้งโยมสาวและโยมเฒ่าปานกลางกำลังแก่ทั้งพ่อแม่และพี่น้องที่มาจ้องส่องดู, หูให้ฟังเอาเรื่องจำเลียงอย่าได้ปาก ซากที่มาพบพ้อคราวนี้กระส่วนบุญ, อย่าให้มันสูญเคราะห์เสียครีหนีระเปียบ เปรียบเหมือนของค่าล้ำหลานวิเว้าสู่ฟัง

(พระมหาบุญตา ธีรจิตโต, 2545: 4)

การนำเสนอแบบเทศนาโวหารดังกล่าวพบมากในวรรณกรรมคำสอนอีสาน และได้ส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมร่วมสมัย ทำให้เนื้อหาหลายบทหลายตอนมีการนำเสนอแนวคิดแบบเทศนาโวหาร ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำกลอนสอนใจ ตอนคติธรรมสอนใจ ที่สอนให้อยู่กับความดี สิ่งที่ดีงาม จงรู้เขารู้เราอย่างเมตตา แล้วจะพบกับความสุขทุกคืนวัน โดยมีคำว่า “โปรดได้คิด”, “จง”, “ควร” อยู่ในเนื้อความแสดงให้เห็นถึงลักษณะของเทศนาโวหารอย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น

หมั่นทำดีนี้เจ้าได้เบาจิต	โปรดได้คิด จริงใจได้ไผหา
จงรู้เขา รู้เรา อย่างเมตตา	ภavanaสิ่งดีมีโชคชัย
เกิดเป็นคนนั้นเล่าอย่าเขลาจิต	ควร อุทิศแรงกายหมายแก้ไข
อยู่กับสิ่งดีงามอย่างมั่นใจ	คงจะได้มีความสุขทุกคืนวัน

(ประมวล พิมพ์เสน และคณะ, 2556: 22)

การนำเสนอแบบเทศนาโวหารยังพบในวรรณกรรมร่วมสมัยอีกหลายเรื่อง ดังปรากฏในวรรณกรรมผญาเรื่องความเห็นแก่ตัว ที่เสนอแนะให้รัฐบาลควรคิดหานโยบายเกี่ยวกับปัญหาเรื่องข้าว เพราะธนาкарข้าวประชาชนทำไม่ได้ หากนำข้าวออกไปขายหมดก็จะไม่มีข้าวเหลือกิน ควรหาวิธีให้ประชาชนชุดบ่อปลาในนาข้าวทุกท้องถิ่นเพื่อจะได้นำปลาไปขายได้เงินหมุนเวียนบ้างและรัฐบาลควรเข้าถึงปัญหา ลงพื้นที่พาประชาชนแก้ปัญหานั้น ซึ่งน่าจะเป็นวิธีที่ดีที่สุด เพราะการแก้ปัญหาแบบเดิม ๆ ใช้ไม่ได้ผลแล้ว โดยกวีใช้คำว่า “ควร” กับ “ให้” เพื่อแสดงให้เห็นการนำเสนอเนื้อหาแบบเทศนาโวหาร ตัวอย่างเช่น

รัฐบาลหาทางไว้	นโยบาย ควร หมุนใหม่
ประชาชนเห็ดบ่ได้	ไผสิเลี้ยงคิดเบิงเอา
ธนาкарข้าวอยู่เล่า	อย่าให้เปล่าอย่าปิดขาย
คนสิตายเวลาอืด	กระทบกระเทือนถึงเจ้า
ชุดบ่อปลาในนาข้าว	ให้ เขาทำทุกท้องถิ่น
เพื่อเขากินขายจ่ายบ้าง	ทางฮ้อนสิค่อยเบา
รัฐบาล ควร ต้องเข้า	ไปเถิงที่พาเขาทำ
เป็นผู้นำพาเขาเห็ด	ข่อยว่าดีวิธีแก้

(พิมพ์ รัตนคุณสาสน์, 2540: 167)

การนำเสนอแบบเทศนาโวหารในวรรณกรรมร่วมสมัย จึงแสดงให้เห็นการส่งแนวคิดของวรรณกรรมคำสอนต่อวรรณกรรมร่วมสมัยได้อย่างเด่นชัด และทำให้วรรณกรรมร่วมสมัยมีมิติในการนำเสนอเนื้อหา กล่าวคือ ไม่เพียงแต่สะท้อนภาพสังคมตามยุคสมัยเท่านั้น แต่ยังนำเสนอทางแก้ปัญหาในลักษณะการสอน ซึ่งชี้ให้เห็นปัญหาและทางแก้ไขได้ดียิ่งขึ้น

2) นำเสนอแบบสารกโวหาร การนำเสนอเนื้อหาแบบสารกโวหาร ซึ่งสารกโวหารหมายถึงโวหารที่แสดงความชัดเจนโดยการยกตัวอย่างหรือเรื่องราวประกอบเพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจความคิดของผู้เขียนอย่างแจ่มแจ้งจากตัวอย่างประกอบ (สุทธิ ชัตติยะ, 2552: 15) ในวรรณกรรมคำสอนมักมีการยกตัวอย่างนิทาน หรือเรื่องเล่าประกอบคำสอนเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหาคำสอน และคล้อยตามได้ดียิ่งขึ้น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องประมวลกลอนแหล่อีสาน ที่มีการยกตัวอย่างนิทานประกอบหลายเรื่อง เช่น แหล่นางปญาจารา กล่าวถึงความตายว่าไม่มีใครหนีพ้นได้แม้แต่พระพุทธเจ้า และแหล่นางทองคำ เป็นการเล่านิทานให้ข้อคิดว่าย่าลุ่มหลงในกิเลสตัณหา มากมากในกาม ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างแหล่นางทองคำ หญิงที่มีกามตัณหาอยากได้พ่อหม้ายเป็นสามี และลวงลูกเลี้ยงไปฆ่าคนทั้งหลายเรียกนางว่าดีใจดำ ใครก็ตามอย่าเอาเยี่ยงนางทองคำ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ต่อจากนี้ฉันลิ่วแก้วแต่เนิ่นนาน ในหลักฐานคนเฮา นั้นเล่ามาแต่เดิมด้าม, **นิทานนางทองคำพอกันจำเอย** บ้างนำมาวางอีกที่ ถึงนทีกะลีฮ้านกลอน อ่างใหม่ละมุม,...คือนิทานตั้งแต่ก็มีหญิงชื่อนางทองคำ เป็นลูกสาวยายค่านั้นกำกาลีหม้อ, ใหญ่ต่อหล่อเป็นสาวได้ในวัย 16 ขวบ รูปร่างอ้วนอ้อต่อผู้ชายพ้อต้องว่าโท, ส่วนผิวพรรณนั้นก็โก้วขาวบอดตดีลิ่ว นางกาลิหน้าผากแดงบ่แทนใช้, ลีสดใสก็จริง แหล่แนวหญิงใจกลั่น คนจึงเอ็นอ้อทองคำมาตลอดคุณนี้ เพราะมีเรื่อง, นำคิดหลาย, นั้นละน่า, ครัทธิโยม...นอ, แนวสาวสวยบ่คือคนผู้ชื้อฮ้าย ตกลงฝ่ายชายตอม หอมปานครีมจันท์นอบพบพานแล้วตาค้าง...

(พระมหาบุญตา ธีรจิตโต, 2545: 40)

...ว่า แล่นไปชุมสองลาหยาดน้ำตาได้นั่งให้ว่าไอ้น้อ, พ้อบ่เคย...นอ, คนรู้จักเขาเยอะเยี้ยทำละเฮยหัวเราะ ตกถึงคราวเวลาเคราะห์ตำรวจเมืองตามรู้ใหม่ อบาย, นางทองคำคนทั้งค้ายจึงเอ็นอ้อดีใจดำ ส่วนเชียงค้ำเขาว่าชาติหมาเต็มที, ฉันผู้เตือนสติให้ครัทธิโยมพ้อรู้เหตุ จารย์...นักเทศน์น้อยผู้ออยเว้าสู่ฟัง, กิเลสกาม เหนียวรังคนเฮาบเห็นหยัง อนิจจังชาวชน แม่นทีตีตมหาเอ้า, ออย่าพอกันเอเยี่ยงเชียงค้ำมา หน้าต้ำคุณโยมเอ้ย ผู้หญิงบางนางทองคำจำไว้ต่อพี่น้องกะโยมเจ้า, คู่คู่คน... นอ,

(พระมหาบุญตา ธีรจิตโต, 2545: 44)

ในวรรณกรรมเรื่องนานาปัญหา มีการนำเสนอแนวคิดแบบสาธกโฆหารทั้งเรื่อง โดยหยิบยกนิทานเรื่องเล่าประกอบคำสอนเป็นข้อ ดังปรากฏในปัญหาข้อที่ 9 ที่ยกปัญหาเกี่ยวกับความรู้ 5 ประการว่าควรขายให้ใคร และมีประโยชน์อย่างไร โดยข้อที่ 1 คือกูรูมีงละกุเห็นมิ่งแล้ว ขายให้นายสำเภา ประโยชน์คือ วันหนึ่งนายสำเภานอนอยู่ที่เรือสำเภาบ่นปากเป็นความรู้เสมอ โจรตั้งใจมาขโมยของเมื่อได้ยिनก็หนีไป ความรู้ที่ 2 ใครรู้้อย่านอนหลับ วันหนึ่งพระราชานอนแกล้งหลับ ลูกสาวและบริวารกำลังนวดขาที่พูดเรื่องที่น่าอัศจรรย์ ความรู้ที่ 3 มีพระยาอีกคนซื้อเอาไป ตอนกลางคืนได้พบโจรจึงได้ของกลับคืน ความรู้ที่ 4 ให้อาบน้ำผิตทำ คราวหนึ่งเสนาไปรบลงอาบน้ำไม่ใช้ทำมนุษย์เคยลง ถอดแหวนลิ้มไว้ 3 ปี แหวนยังอยู่ที่เดิม และความรู้ที่ 5 คือพี่น้องมีเป็นตือยาเทียวหากัน วันหนึ่งพระราชานไปเยี่ยมน้องสาว เขาไม่มองดูหน้าเลย พระองค์จึงเสียใจ ตัวอย่างเช่น

มินิทานเก่า ๆ เล่าสืบกันมาว่า บุตรของเศรษฐีเรียนความรู้ 5 ประการ
ในสำนักพระบิดา ความรู้ 5 ประการนั้นคือ 1 กูรูมีงละกุเห็นมิ่งแล้ว 2 ใครเห็น
อย่านอนหลับ 3 ใครเห็นให้หมั่นเทียว 4 ให้อาบน้ำผิตทำ 5 พี่น้องมีเป็นตือยาเทียว
หากัน มี 5 ประการเท่านั้นจึงได้เทียวหาขาย...

ความรู้ที่ 1 คือกูรูมีงละกุเห็นมิ่งแล้ว ข้อนี้ขายให้นายสำเภา ประโยชน์นั้น
คือ วันหนึ่งนายสำเภานอนอยู่ที่เรือสำเภา บ่นปากเป็นความรู้อันนี้เสมอ มีโจรพวก
หนึ่งตั้งใจจะมาขโมยของ พอได้ยินเสียงเจ้าของบ่นปากอยู่อย่างนั้น นึกว่าเขารู้ตัว
จริง ๆ ก็เลยรีบหนีไปให้พ้น ความรู้ที่ 2 ใครรู้้อย่านอนหลับนั้น ได้แก่พระยาวิโภก
ขาระพระรชซื้อเอาไป มีประโยชน์คือ วันหนึ่งพระราชานอน ทำอาการเหมือนนอน
หลับ ขณะนั้นมีลูกสาวและบริวารกำลังนวดขาให้อยู่ ลูกสาวนึกว่าพระบิดานอน
หลับ จึงได้พูดข้อลี้ลับอันเป็นน่าอัศจรรย์ ส่วนพระบิดานั้นได้ยินก็จำได้

ความรู้ที่ 3 มีพระยาอีกคนหนึ่งซื้อเอาไปตอนกลางคืนได้พบกับโจร จึงได้
ของกลับคืนมา ความรู้ที่ 4 ให้อาบน้ำผิตทำนั้น พวกเสนาของพระยาวิโภกขาระ
พระรชซื้อเอา คราวหนึ่งนั้นเสนาไปรบศึก ลงอาบน้ำไม่ใช้ทำมนุษย์เคยลง ได้ถอด
แหวนไว้ริมฝั่ง เมื่อจะไปเลยลิมนาน 3 ปี จึงกลับไปเอาแหวนนั้นก็ยังอยู่ตามเดิม
ความรู้ที่ 5 คือพี่น้องมีเป็นตือยาเทียวหากัน พระราชานี้แหละซื้อเอา วันหนึ่งท่าน
ไปเยี่ยมน้องสาว เขาไม่มองดูหน้าเลย พระองค์จึงเสียใจ

(อาจารย์จันทา (ใหม่), 2544: 8 - 9)

การนำเสนอแบบสาธกโวหารดังกล่าวข้างต้นนับเป็นรูปแบบที่วรรณกรรมคำสอนมักใช้ในการประพันธ์ วรรณกรรมคำสอนจึงส่งอิทธิพลด้านรูปแบบต่อวรรณกรรมร่วมสมัย ดังปรากฏในวรรณกรรมร่วมสมัยบทกวีเรื่องนาค ตำนานแม่น้ำโขงอีกร้อยปีถัดไป.. ที่มีการนำเสนอเนื้อหาแบบสาธกโวหารด้วยการยกตัวอย่างเรื่องเล่าตำนานเกี่ยวกับพญานาคในแม่น้ำโขง อันเป็นความเชื่อศรัทธาของคนในท้องถิ่นที่อยู่สองฝั่งโขง ตัวอย่างเช่น

หุงเทือกเขาจรดหุงหญ้า โพนฟ้าละลิว	สายน้ำกระซิบถึงแดนดินหลายถิ่นที่
ไม่ขาดห้วงแผ้วหายหลายร้อยปี	ต่างชื่อเพรียกเรียกกนทีแห่งชีวิต
ฟากความจริง ฝั่งความฝันอันเหยียดยาว	หลังเรื่องราวผ่านผู้คน ผลผลิต
เล่าตำนานขานนัยความใกล้ชิด	เครือญาติจิตวิญญาณส่งผ่านมา
ฟากความจริง ฝั่งความฝันอันเก่าแก่	ทิ้งเพื่อแผ่ หลอมรวมลำน้ำสาขา
คดโค้ง โยงข่าย คล้ายนาคา	ให้น้ำท่าชุ่มเย็นแผ่รังกาย
มาแต่แรกค้ำค้ำล้าธารน้ำไหล	ซอนไซชีวิตเส้นจนเป็นสาย
กายและเกล็ดนาคตั้งผืนคลื่นน้ำพราย	ปริ่มปรานียายแห่งสายน้ำ
ปากความจริง ฝั่งความฝันอันกว้างใหญ่	เหนือเชื้อใต้ สูงตราบลุ่มราบต่ำ
เชื่อมชีวิต วิถี พิธีกรรม	ร้อยเรียงภูมินำล้าภูมิลำเนา
	(อังคาร จันทาทิพย์, 2556: 102)

นอกจากนี้ ในบทกวีเรื่องสีโห สังข์ สินไซในตัวเอง ยังมีการนำเสนอเนื้อหาแบบสาธกโวหาร โดยกวีได้เล่าถึงนิทานสีโห สังข์ สินไซ เพื่อยกตัวอย่างวิถีชีวิต ฮีตคองสองฝั่งโขงที่สืบทอดมายาวนาน ปรากฏตามนิทาน กลอนลำ คำผญา ฮูปแต้ม ลายผ้า ลายปูนปั้น สิม หรือแม่กระทั่งโบลานอย่างแพร่หลาย กลายเป็นสายแนนที่เชื่อมโยงชีวิตของคนสองฝั่งโขง เปรียบเทียบชีวิตของผู้คนแห่งยุคสมัย ตัวอย่างเช่น

นิทาน กลอนลำ คำผญา	ฮูปแต้ม ลายผ้า ลายปูนปั้น
สิม โบลาน จารในใจเหล่านั้น	รอยจันรรจ์ จำหลักในดวงใจเรา
วิถีชีวิต ฮีตคอง สองฝั่งโขง	เคยเชื่อมโยง สายแนนยังตั้งเรือนเหย้า
ผ่านยุค ผ่านสายใย ผ่านวัยเยาว์	ผ่านคนเฒ่าคนแก่ แต่ก่อนมา...
“บัดนี้ จักกล่าวเบื้องเรื่องนิทาน...”	ลำพินขาน เรื่องเคยเว้า ก่อนเก่า...
‘สีโห สังข์ สินไซ สุขุมณา’	โชคชะตาพาร้างห่างบ้านเรือน

.....

.....

จาก ‘เปงจาน’ พื้นเมือง	พัดพาเรารอนแรมเมือง เรื่องเล่าใหม่
อุปสรรค : ‘ยักข์กุมภณท์’ เปลี่ยนผันไป	ตามเงื่อนผูก ยุคสมัย ตามวัยควร
.....
สีโท สังก์ สิ้นไซในตัวเรา...	ร้างเรือนเหี่ยว แรมทุกข์ สุข อิกยุคสมัย
พลัดพราก ‘เปงจาน’ พบผ่านใจ	สะทกสะท้านซอมน้อยอยู่เนื่องเนื่อง
.....
จนบัดนี้ได้กล่าวเบื่องอกรื่องเล่า	ลำเรื่องเก่า หลังลมพริบพรายล่อง
แว่ว ‘สิ้นไซกลับบ้าน’ ขานทำนอง	เบิ่งฮูปแต่้ม ม่านแดดต้อง ใจล่องลอย!
‘บัดนี้ จักกล่าวกลอนชั้นบ่อนท้าย...’	ฟังคลับคล้าย ลำพื่นขานมาค้อยค้อย...
ลูกน้อยถาม “พ่อไหน สิ้นไซน้อย...”	ตื่นภวังค์ หลังไหลถ้อยคำนิทาน...
.....

(อังคาร จันทาทิพย์, 2556: 137 - 138)

การนำเสนอแบบสาธกโวหารเป็นรูปแบบการนำเสนอที่วรรณกรรมร่วมสมัยได้รับแนวคิดมาจากการวรรณกรรมคำสอน ซึ่งทำให้บทกวีซึ่งเป็นวรรณกรรมร่วมสมัยสะท้อนแนวคิดของกวีออกมาได้ตามจินตภาพของกวี และทำให้ผู้อ่านเข้าถึงได้โดยง่าย

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยมีลักษณะเป็นการส่งแนวคิดของวรรณกรรมคำสอนเพียงประเภทเดียวไปยังวรรณกรรมร่วมสมัย 2 ด้าน คือ การส่งแนวคิดด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำสอน และการส่งแนวคิดด้านรูปแบบของวรรณกรรมคำสอน ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ในแบบไม่เท่าเทียม แต่มีลักษณะเป็นตรรกะตามยุคสมัย เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนมักเกิดขึ้นก่อนวรรณกรรมร่วมสมัย ดังนั้น การส่งแนวคิดเพียงด้านเดียวของวรรณกรรมคำสอนจึงมีเหตุผล หรือที่มาที่ไปอย่างเหมาะสม ซึ่งเหตุผลที่วรรณกรรมร่วมสมัยได้รับแนวคิดจากวรรณกรรมคำสอนนี้เป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับการสืบทอดความคิดสร้างสรรค์ของกวีระหว่างประเภทของวรรณกรรมเพื่อให้เนื้อหาคำสอนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีพลวัต และตระหนักรู้คุณค่าของการสร้างสรรค์วรรณกรรมกรรมแต่ละประเภท แนวคิดนี้ยังสอดคล้องสัมพันธ์กับการศึกษาชั้นต้นลักษณะในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ : การสืบทอด การสร้างสรรค์ และความสัมพันธ์กับสุนทรียภาพทางวรรณศิลป์ของกวี ธานี (2547: 272) ที่อธิบายว่าความหลากหลายของการสร้างสรรค์ของกวีร่วมสมัยอันเกิดจากการตระหนักรู้ในคุณค่าของฉันทลักษณ์และสุนทรียะนั้นได้สะท้อนภูมิปัญญาทางวรรณศิลป์และความอิสระในการสร้างสรรค์งานเฉพาะของกวีซึ่งเกิดจากการศึกษาค้นคว้า กลั่นกรอง คัดเลือก และสร้างสรรค์อย่างเข้าใจ ดังนั้น การสร้างสรรค์งานวรรณกรรมร่วมสมัยจึงอาจเกิดจากการตกผลึก

ปัญญาที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมคำสอน แล้วสื่อสะท้อนให้เห็นทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบไม่มากนัก

นอกจากนี้ วรรณกรรมคำสอนยังมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัยแบบมีพลวัต โดยสืบทอดจากวรรณกรรมลายลักษณ์เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ เช่น นิทาน กลอนลำ ผญา และเพลง ลูกทุ่ง ดังจะเห็นได้จากเพลงลูกทุ่งที่นำเสนอเนื้อหาคำสอนเป็นบทเพลง เช่น คำสอนของพ่อ ของเบิร์ด ปทุมราช อาร์สยาม คำสอนของพ่อ ของเสรี รุ่งสว่าง คำสอนของแม่ ของรุ่ง สุริยา คำสอนพ่อหลวง ของยุ้ย ญาติเยอะ คำสอนก่อนบวช ของไวพจน์ เพชรสุพรรณ ซึ่งเพลงลูกทุ่งอีสานนับเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่มีพลังเข้าถึงจิตวิญญาณของผู้ฟังได้อย่างลึกซึ้ง ด้วยท่วงทำนองที่ไพเราะ และเนื้อเพลงที่มาจากเนื้อหาคำสอนดีดุดังปรากฏในบทเพลงคำสอนของพ่อ ของเบิร์ด ปทุมราช ตัวอย่างเช่น

พ่อสอนลูกตั้งแต่ยังน้อย
 อย่าได้สำออยให้ใครต้องคอยเอาใจ
 สิ่งไหนไม่ดีลูกอย่าไปทำจงข้ามมันไป
 เมื่อเจ้าเติบโตวันใดลูกจะเข้าใจคำสอนที่ว่า
 ลูกเอ๋ยฟังคำของพ่อให้ดี
 พ่อเจ้าคนนี้มีเงินทองสูงค่า
 พ่อเลียดอีสานอาชีพการงานคือการทำนา
 ลูกจงตั้งใจศึกษาให้มีวิชาเลี้ยงตัวเองได้
 (เบิร์ด ปทุมราช, 2566)

จากตัวอย่างเนื้อเพลงข้างต้น จะเห็นว่ามีการประกอบสร้างความรู้ในเนื้อเพลงมีลักษณะที่สอดคล้องสัมพันธ์กันกับวรรณกรรมคำสอน กล่าวคือ มีการใช้สรรพนามแทนตัวเองว่า “พ่อ” เป็นผู้สั่งสอน และใช้สรรพนามของผู้รับคำสอนว่า “ลูก” ส่วนในเนื้อหาของเพลงยังแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ “ความเป็นอีสาน” จากวลีว่า “พ่อเลียดอีสาน” และประโยคที่ว่า “อาชีพการงานคือการทำนา” รวมถึงเนื้อหาคำสอนที่บอกให้ลูกตั้งใจศึกษาให้มีวิชาเลี้ยงตัวเอง และการกล่าวสอนที่เน้นย้ำให้ลูกฟังคำสอนพ่อว่า “ลูกเอ๋ยฟังคำของพ่อให้ดี” หรือ “เมื่อเจ้าเติบโตวันใดลูกจะเข้าใจคำสอนที่ว่า” อันเป็นกลวิธีที่คล้ายคลึงกับวรรณกรรมคำสอนที่ประกอบสร้างความรู้ให้ดำรงอยู่ในพื้นที่ของวรรณกรรมคำสอนแบบมุขปาฐะอย่างมีพลวัต ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของของชานนท์ ไชยทองดี (2558: 12) ที่อธิบายว่าอีสานเป็นชุมชนทางวัฒนธรรมที่เต็มไปด้วยความหลากหลายทางสังคม วัฒนธรรม ภาพของความเป็นอีสานถูกนำเสนอผ่านตัวบทแตกต่างกันหลากหลาย ทั้งประเภทตำนาน นิทาน ผญา กลอนลำ สื่อสมัยใหม่เช่นบทเพลง การศึกษาความเป็นอีสานในฐานะที่เป็นชุมชนชนบทที่เกิดขึ้นจากการจินตกรรมผ่านตัวบทและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ไปยังบริบททางสังคมจึงเป็นเรื่องที่

น่าสนใจ บทเพลงคำสอนของพ่อจึงแสดงให้เห็นตัวบททางวัฒนธรรมที่มีการปรับตัวเข้ากับยุคสมัย และผสมผสานระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยไว้ได้อย่างกลมกลืน สร้างสรรค์ และมีพลวัต

5.5.3 สรุปความสัมพันธ์ของวรรณกรรมร่วมสมัยกับวรรณกรรมคำสอน

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยมีลักษณะเป็นการส่งแนวคิดเพียงด้านเดียว เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมร่วมสมัย ทั้งด้านเนื้อหา และด้านรูปแบบ การส่งแนวคิดด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำสอนต่อวรรณกรรมร่วมสมัย ได้แก่ การสืบทอดคำสอนชายหญิง การสะท้อนภาพการเมือง และการนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสาน ส่วนการส่งแนวคิดด้านรูปแบบของวรรณกรรมคำสอนต่อวรรณกรรมร่วมสมัย ได้แก่ การนำเสนอแบบเทศนาโวหาร และการนำเสนอแบบสาธกโวหาร ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวมีลักษณะที่ไม่เท่าเทียมกัน วรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดมายังวรรณกรรมร่วมสมัย ส่งผลให้เนื้อหา และรูปแบบที่ปรากฏโดดเด่นของวรรณกรรมคำสอนมีความคล้ายคลึงกับวรรณกรรมร่วมสมัย ทว่า มีลักษณะที่สร้างสรรค์ขึ้นจากเดิม เพราะมีการเปรียบเทียบกับเนื้อหาใหม่แห่งยุคสมัยให้ดำรงอยู่อย่างมีพลวัต และทำให้คนรุ่นใหม่ตระถึงคุณค่าเรื่องราวเก่าแก่ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน และสืบทอดมายังวรรณกรรมร่วมสมัย

แนวคิดคำสอนในวรรณกรรมคำสอนจึงลักษณะร่วมสมัยกับวรรณกรรมร่วมสมัย เพราะแนวคิดที่ถูกนำเสนอในกวีนิพนธ์ร่วมสมัยนั้น มีลักษณะร่วมทางความคิดเช่นเดียวกับวรรณกรรมคำสอน แม้ว่ากวีจะมีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาปัจจุบัน ความร่วมสมัยคือความสัมพันธ์กับเวลาที่เรามีชีวิตอยู่แต่ไม่ได้ทำทุกอย่างตามยุคสมัย ร่วมสมัยจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตที่เฉพาะเจาะจงเฉพาะตัวของเรา กับยุคสมัยที่เรามีชีวิตอยู่ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอบาร, 2558: 3) นับเป็นครรลองการสืบทอดแนวคิดหรือข้อมูลที่สำคัญวิถีชีวิตของผู้คนอย่างมีความหมาย ซึ่งหากเปรียบเทียบวรรณกรรมทั้งสองประเภทในมิติแบบความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ วรรณกรรมคำสอนอาจเปรียบได้กับญาติผู้ใหญ่ที่มีคำสอน แนวคิด และเรื่องเล่ามากมายบอกเล่าให้แก่ลูกหลานฟัง และวรรณกรรมร่วมสมัยก็เสมือนคนรุ่นลูกหลานที่รับคำสอน แนวคิด และเรื่องเล่ามาสืบทอดอย่างสร้างสรรค์ และสร้างความหมายใหม่ให้แก่ผู้คนตามยุคสมัย ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 8 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัย

ประเภทวรรณกรรม ความสัมพันธ์ ระหว่างวรรณกรรม	วรรณกรรมคำสอน	วรรณกรรมร่วมสมัย
แนวคิดด้านเนื้อหา	<p>ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาต่อ วรรณกรรมร่วมสมัย</p> <ul style="list-style-type: none"> -การสืบทอดคำสอนชายหญิง -การสะท้อนภาพการเมือง -การนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสาน 	<p>ส่งแนวคิดด้านรูปแบบต่อ วรรณกรรมร่วมสมัย</p> <ul style="list-style-type: none"> -การนำเสนอแบบเทศนาโวหาร -การนำเสนอแบบสาธกโวหาร
แนวคิดด้านรูปแบบ	-	-

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนของอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น โดยพิจารณาความสัมพันธ์ด้านเนื้อหา และรูปแบบเป็นหลักเพื่อศึกษาให้เห็นลักษณะร่วมบางประการ ความเหมือนคล้าย หรือการรับ-ส่งแนวคิดของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น ซึ่งวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสานที่นำมาศึกษามีทั้งหมด 5 ประเภท จึงแบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 5 ประเด็นตามลำดับ ได้แก่ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนา ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมนิทาน ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมาย ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัย

จากการศึกษาพบว่า ประเด็นแรก คือ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมคำสอนมีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมพุทธศาสนาทั้งด้านเนื้อหา และด้านรูปแบบ ลักษณะร่วมด้านเนื้อหา วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนามีการนำเสนอแนวคิดที่เหมือนกัน โดยแบ่งตามประเภทของวรรณกรรมพุทธศาสนาย่อย ได้แก่ 1) วรรณกรรมพระไตรปิฎก มีแนวคิดส่วนใหญ่ให้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนจากพระไตรปิฎก 2) วรรณกรรมชาดก มีแนวคิดที่โดดเด่นเรื่องบำเพ็ญทานบารมี 3) วรรณกรรมพุทธทำนาย มีแนวคิดให้สั่งสมบุญบารมีเพื่อผลในอนาคต 4) วรรณกรรมอานิสงส์ มีแนวคิดเรื่องการทำผลแล้วได้อานิสงส์ผลบุญตามมา ส่วนลักษณะร่วมด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนามีการนำเสนอรูปแบบที่เหมือนกัน ได้แก่

1) การเล่าเรื่องแบบอรรถกถาชาดก ซึ่งประกอบไปด้วย ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถา เวยายากรรมะ และสโมธาน 2) แทรกนิทานหรือเรื่องเล่าประกอบแนวคิด 3) เปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครู เมื่อมองความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนาแล้วมีลักษณะที่เท่าเทียมเป็นลูกธรรมาเดียวกัน และมีความเป็นไปได้ว่าวรรณกรรมทั้งสองประเภทน่าจะมีต้นกำเนิดมาจากพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่มีความแตกต่างกันที่จุดประสงค์ของการประพันธ์ จึงมีลักษณะร่วมกันทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบในการนำเสนอ

ประเด็นที่สอง คือ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานมีการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันละกัน ทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบ การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา พบว่า วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมนิทานมีการรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา 2 ประการ คือ 1) วรรณกรรมคำสอนมีแนวคิดเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทาน และ 2) วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดจากวรรณกรรมคำสอน ส่วนการรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมนิทานมีการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันและกันอย่างหลากหลายมิติ มิติแรก วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมคำสอน ซึ่งมีลักษณะการรับแนวคิด 2 ประการ คือ 1) วรรณกรรมนิทานรับโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน และ 2) วรรณกรรมนิทานแทรกต้นคำสอน มิติที่สอง วรรณกรรมคำสอนรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมนิทาน หลายประการ ได้แก่ 1) การดำเนินเรื่องแบบนิทาน 2) ตัวละครมีแบบแผนการพรรณนา 3) ตัวละครเอกมักเป็นลูกกำพร้า 4) นำนิทานมาแทรกไว้ในคำสอน ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานจึงเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่เกื้อกูลกันซึ่งกันและกัน

ประเด็นที่สาม คือ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมาย ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย มีลักษณะที่เหมือนคล้ายกันทั้งด้านเนื้อหา คำสอน และรูปแบบการนำเสนอ จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีความพันเกี่ยวใกล้ชิดกันในระดับธรรมาเดียวกัน กล่าวคือ มีความคล้ายคลึงด้านเนื้อหา 3 ประการ ได้แก่ ข้อห้ามหรือขะล่ำ โสภหรือโสลก และฮิตคอง ส่วนความคล้ายคลึงด้านรูปแบบ วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาเหมือนคล้ายกัน 3 ประการ ได้แก่ กลวิธีสั่งให้ทำ กลวิธีสั่งห้ามไม่ให้ทำ และกลวิธีสั่งให้ทำสลับกับสั่งห้ามไม่ให้ทำ เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย จะเห็นได้ว่าความเหมือนคล้ายทั้งด้านเนื้อหา คำสอน และรูปแบบในลักษณะที่เท่าเทียมกัน จึงมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน

ประเด็นที่สี่ คือ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมประวัติศาสตร์กับวรรณกรรมคำสอน พบว่ามีลักษณะรับ-ส่งแนวคิดกันทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบ การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา มี 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) วรรณกรรมประวัติศาสตร์ส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมคำสอนทำให้วรรณกรรมคำสอนมีตำนาน และเรื่องเล่าเป็นองค์ประกอบของเนื้อหา และ 2)

วรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมประวัติศาสตร์ทำให้วรรณกรรมประวัติศาสตร์มีคำสอนเป็นองค์ประกอบของเนื้อเรื่อง ส่วนการรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนเป็นประเภทเดียวที่ส่งแนวคิดด้านรูปแบบไปยังวรรณกรรมประวัติศาสตร์ 3 ประเภท ได้แก่ 1) การเปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหาร 2) การแทรกคำสอนเป็นตอน และ 3) การแทรกคำสอนในเรื่องเล่า เมื่อมองความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์จึงมีลักษณะห่างออกมาระยะหนึ่ง ไม่ได้ใกล้ชิดกันเท่าวรรณกรรม 3 ประเภทแรก

ประเด็นที่ห้า คือ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัย ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยมีลักษณะเป็นการส่งแนวคิดเพียงประเภทเดียว คือ วรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมร่วมสมัย ทั้งด้านเนื้อหาและด้านรูปแบบ การส่งแนวคิดด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำสอนต่อวรรณกรรมร่วมสมัย มี 3 ประเภท ได้แก่ 1) การสืบทอดคำสอนชายหญิง 2) การสะท้อนภาพการเมือง และ 3) การนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสาน ส่วนการส่งแนวคิดด้านรูปแบบของวรรณกรรมคำสอนต่อวรรณกรรมร่วมสมัย มี 2 ประเภท ได้แก่ 1) การนำเสนอเนื้อหาแบบเทศนาโวหาร และ 2) การนำเสนอเนื้อหาแบบสารกโฆหาร ซึ่งมีลักษณะความสัมพันธ์ที่เหลื่อมล้ำกันและไม่ใกล้ชิดกันเท่าวรรณกรรมประเภทอื่นที่กล่าวมาแล้ว

การศึกษาในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมแสดงให้เห็นโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมที่มีความใกล้ชิดกันระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น ทั้งในแง่ลักษณะร่วม ความคล้ายคลึง หรือการรับ-ส่งแนวคิดของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น ซึ่งทำให้เห็นการปฏิสังสรรค์ของตัวบททางวัฒนธรรมในบริบทท้องถิ่นที่นำไปสู่ความเข้าใจความหมายความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมที่ยืดโยง และสืบทอดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ให้ดำรงอยู่อย่างมีพลวัต รวมถึงตระหนักในบทบาทของวรรณกรรมคำสอนต่อสังคมท้องถิ่น และเข้าถึงการสรรค์สร้างงานที่ควรค่าแก่การอ่านยิ่งขึ้น และเพื่อให้เห็นการปฏิสังสรรค์ของตัวบทในวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสานแจ่มชัดมากยิ่งขึ้น

บทที่ 6

บทสรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์เรื่อง *วรรณกรรมคำสอนอีสาน : การประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น* มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น การศึกษาครั้งนี้มีเกณฑ์ในการคัดเลือกข้อมูล คือวรรณกรรมคำสอนอีสานที่เป็นหนังสือหรือเอกสารปริวรรตที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นอักษรปัจจุบันที่ประพันธ์ด้วยสำนวนภาษาถิ่นอีสาน โดยกวีชาวอีสานที่จัดพิมพ์ในภาคอีสาน โดยมีการระบุชื่อจุดประสงค์การแต่งในชื่อเรื่อง หรือมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสั่งสอนเป็นองค์ประกอบหลักของเรื่อง ผู้เขียนมีเจตนาประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้สอนทั้งนำเสนอเนื้อหาโดยตรงโดยไม่ได้สอนผ่านเรื่องราวหรือนิทาน และนำเสนอเนื้อหาคำสอนแบบโดยอ้อมโดยสอนผ่านเรื่องราวหรือนิทาน ทั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งประเภทข้อมูลโดยพิจารณาจากการเล่าเรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรม ออกเป็น 2 ประเภท คือ วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า จำนวน 32 เรื่อง และวรรณกรรมคำสอนที่ไม่ได้มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า จำนวน 20 เรื่อง รวมจำนวนข้อมูลทั้งหมด 52 เรื่อง ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานมีการประกอบสร้าง และนำเสนอความรู้ผ่านพื้นที่ทางวรรณกรรม โดยใช้กลวิธีทางภาษา และวรรณศิลป์ในการเล่าเรื่อง กระทั่งนำไปสู่วาทกรรมการประกอบสร้างทางสังคม อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น ทั้งในด้านลักษณะร่วม ความเหมือนคล้าย และการรับ-ส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมประเภทอื่น ผู้วิจัยจึงสรุปและอภิปรายผลดังนี้

6.1 สรุปผลการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่อง *วรรณกรรมคำสอนอีสาน : การประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น* พบว่ามีประเด็นการศึกษาวิเคราะห์ 2 ประเด็นใหญ่ คือ การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น สามารถสรุปได้ดังนี้

1. การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน ผู้วิจัยแบ่งประเด็นการศึกษาเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน และการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมคำสอนอีสานประกอบด้วยความรู้ 3 แบบ ได้แก่ ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน ความรู้สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในวรรณกรรมคำสอน และ

ความรู้ภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอน โดยมีนิยามกรอบความรู้ และมีการจัดแบ่งประเภทที่แตกต่างกันไป

ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน มีนิยามกรอบความรู้ในลักษณะสั่งสอน โดยหยิบยกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามากล่าวสอน หรืออ้างอิงถึงเพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือ ศรัทธา และปฏิบัติตาม โดยใช้กลวิธีการสอนบอกให้ทำ และห้ามไม่ให้ทำ สามารถแบ่งประเภทโดยพิจารณาจากเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมเป็นหลักเป็น 2 แบบ คือ 1) ความรู้พุทธศาสนาแบบนามธรรม ได้แก่ ความรู้เรื่องบุญบารมี ความรู้เรื่องกรรม และความรู้เรื่องอานิสงส์ของการทำบุญ 2) ความรู้พุทธศาสนาแบบรูปธรรม ได้แก่ ความรู้เรื่องการปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ความรู้เรื่องการบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ และความรู้เรื่องการทาน ถือศีล และภาวนา ส่วนความรู้สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา มีนิยามกรอบความรู้เป็นเนื้อหาที่ใช้สั่งสอนอันสัมพันธ์สอดคล้องกับบรรทัดฐานสังคมและวาทกรรมอำนาจประกอบกับกลวิธีการสอน สามารถแบ่งได้ 6 ประเภท ได้แก่ 1) ความรู้ในระดับครอบครัว 2) ความรู้ในระดับเครือญาติ 3) ความรู้ในระดับชุมชน 4) ความรู้ในระดับสังคม 5) ความเป็นชายในสังคมอีสาน และ 6) ความเป็นหญิงในสังคมปิตาธิปไตย และความรู้ภูมิปัญญาในวรรณกรรมคำสอน ซึ่งเป็นความรู้ในแบบสุดท้าย มีนิยามกรอบความรู้คือแนวคิดการแก้ปัญหาในวิถีชีวิตและกลวิธีการสอน สามารถแบ่งประเภทความรู้ตามกรอบแนวคิดได้ 4 ประเภท ได้แก่ 1) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต 2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับความเชื่อ 3) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสุขภาพและความงาม และ 4) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการแก้ปัญหา

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน สามารถแบ่งการพิจารณาเป็น 2 ประเภทตามลักษณะการเล่าเรื่องของวรรณกรรม คือ 1) การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า และ 2) การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า โดยมีกลวิธีการประกอบสร้างความรู้แตกต่างกันอย่างหลากหลายอันนำไปสู่การอธิบายบทบาทหน้าที่สำคัญของวรรณกรรมคำสอนอีสาน และการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมสังคมที่มีการปรับเปลี่ยนตามสภาวะการณ์ และเป็นกรอบในการปรับตัวของผู้คนตามยุคสมัย

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า พบว่ามีกลวิธีการประกอบสร้างความรู้ 3 แบบที่น่าสนใจ คือการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านองค์ประกอบของวรรณกรรม การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์ และการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านอนุภาคตัวละคร กลวิธีแรก คือการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านองค์ประกอบของวรรณกรรม ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์โดยพิจารณาองค์ประกอบของวรรณกรรมเป็นหลัก 4 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) โครงเรื่อง ในวรรณกรรมคำสอนมีกลวิธีการประกอบสร้างความรู้ผ่านเรื่องเล่า 3 แบบ คือ เรื่องเล่าแบบมีเหตุการณ์ เรื่องเล่าแบบไม่มีเหตุการณ์ และเรื่องเล่าที่มีทั้งเหตุการณ์และความคิดคำนึงของตัวละคร 2) การนำเสนอเรื่อง ในวรรณกรรมคำสอนมีการ

นำเสนอเรื่องผ่านผู้เล่าเรื่อง 3 แบบ คือสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง สรรพนามบุรุษที่สาม สรรพนามบุรุษที่หนึ่งและสามสลับกันไป ส่วนตัวละครผู้เล่าเรื่องเรื่องแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือตัวละครที่เป็นผู้เล่าเรื่อง และตัวละครในเรื่อง 3) มุมมองการเล่า ในวรรณกรรมคำสอนมีมุมมองการเล่า 2 แบบ คือ มุมมองการเล่าแบบผู้รู้แจ้ง และมุมมองการเล่าแบบภววิสัย 4) ความขัดแย้ง ในวรรณกรรมคำสอนมีความขัดแย้งที่น่าสนใจ 2 แบบ คือ ความขัดแย้งภายใน และความขัดแย้งภายนอก ซึ่งความขัดแย้งภายในมีลักษณะตัวละครมีความขัดแย้งภายในจิตใจของตนเอง ส่วนความขัดแย้งภายนอก มีลักษณะตัวละครขัดแย้งกับตัวละคร ความขัดแย้งทั้ง 2 ลักษณะล้วนนำไปสู่การนำเสนอเนื้อหาคำสอน

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า กลวิธีที่สองคือการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์ พบว่ามีลักษณะการเล่าเรื่อง 6 แบบ ได้แก่ 1) การเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์ 2) การเล่าเรื่องด้วยสำนวน 3) การเล่าเรื่องด้วยสาธกโวหาร 6) การเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหาร และ 7) การเล่าเรื่องด้วยพรรณนาโวหาร การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า กลวิธีสุดท้าย คือการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านอนุภาคตัวละคร พบว่ามีกรเล่าเรื่องด้วยอนุภาคตัวละครที่โดดเด่น 4 อนุภาค ได้แก่ 1) อนุภาคเมียประชานิยม 2) อนุภาคอิ๋วชามนามกร 3) อนุภาคชายคนสู้ผู้ดี และ 4) อนุภาคชายนอกฮีต ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะของผู้หญิงที่ดี และไม่ตี รวมถึงลักษณะของผู้ชายที่ดีและไม่ตีในวรรณกรรมคำสอนได้อย่างมีมิติ

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า พบว่ามีกลวิธีการประกอบสร้างความรู้ 3 แบบ คือ การประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวรรณศิลป์ การประกอบสร้างความรู้จากอัตลักษณ์ทางภาษา และการประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ กลวิธีแรก คือการประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวรรณศิลป์ ประกอบด้วยการใช้โวหารประกอบสร้างความรู้ 4 ประเภท ได้แก่ 1) เทศโวหาร 2) อธิบายโวหาร 3) การเล่นคำ และ 4) การเล่นเสียง กลวิธีที่สอง คือการประกอบสร้างความรู้จากอัตลักษณ์ทางภาษา พบมีการประกอบสร้างความรู้ 4 ลักษณะ ได้แก่ 1) ระบบสรรพนาม 2) วิธภาษาในฐานะตรรกะบ่งชี้อัตลักษณ์ 3) อัตลักษณ์จากคำที่แสดงกลุ่มคนอีสาน และ 4) อุปลักษณ์ ทั้งในระดับโครงสร้าง และระดับถ้อยคำ กลวิธีทางภาษาทั้งสองแบบแสดงให้เห็นกลไกทางภาษาที่ซับซ้อนให้วรรณกรรมคำสอนน่าอ่านยิ่งขึ้น

การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า กลวิธีสุดท้าย คือ การประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ ซึ่งเป็นการศึกษาภาษาเชิงอำนาจ และนำไปสู่วิถีปฏิบัติของคนในสังคมท้องถิ่น เมื่อวิเคราะห์ปฏิบัติทางวาทกรรม พบว่าสามารถแบ่งการพิจารณาเป็น 2 แบบ คือองค์ประกอบการสื่อสารของวรรณกรรมคำสอนอีสาน และวิถีปฏิบัติทางวาทกรรมของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ส่วนการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” พบว่ามีกลวิธีทางภาษาในการนำเสนออุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน”

ทั้งหมด 3 ลักษณะ คือวาทกรรมจากอุปลักษณ์กับการใช้ทัศนภาวะ วาทกรรมวาทศิลป์ป้อธิพจน์ วาทกรรมประกอบสร้างอัตลักษณ์คนอีสาน ซึ่งนำไปสู่การค้นพบอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ทั้งอุดมการณ์หลัก และอุดมการณ์รอง อุดมการณ์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์ยึดโยงกับวิถีปฏิบัติทางสังคมของวาทกรรม “ความเป็นอีสาน” ในแง่อนิจลักษณ์อีสานใหม่ในสังคมไทย และแนวคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นอีสานใหม่” ในสังคมไทย ได้แก่ อีสานในรัฐไทย อีสานพลัดถิ่น อีสานในภาวะความทันสมัย อีสานกับอัตลักษณ์การเมือง วิถีปฏิบัติทางสังคมของวาทกรรม “ความเป็นอีสาน” ยังส่งอิทธิพลต่อความพยายามครอบงำความคิดและพฤติกรรมของคนท้องถิ่นในเชิงอำนาจที่แสดงให้เห็นความไม่เท่าเทียมที่พยายามจะวิพากษ์ให้เห็นผ่านวรรณกรรมคำสอน

2. การศึกษาความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนของอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น ผู้วิจัยแบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 5 ประเด็น ได้แก่ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนา ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมนิทาน ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมาย ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัย จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมคำสอนอีสานมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นแบบมีลักษณะร่วม ความเหมือนคล้าย และการรับ-ส่งแนวคิดทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบ

ประเด็นแรก คือ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมคำสอนมีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมพุทธศาสนาทั้งด้านเนื้อหา และด้านรูปแบบ ลักษณะร่วมด้านเนื้อหา วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนามีการนำเสนอแนวคิดที่เหมือนกัน โดยแบ่งตามประเภทของวรรณกรรมพุทธศาสนาย่อย ได้แก่ 1) วรรณกรรมพระไตรปิฎก มีแนวคิดส่วนใหญ่ให้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนจากพระไตรปิฎก 2) วรรณกรรมชาดก มีแนวคิดที่โดดเด่นเรื่องบำเพ็ญทานบารมี 3) วรรณกรรมพุทธทำนาย มีแนวคิดให้สั่งสมบุญบารมีเพื่อผลในอนาคต 4) วรรณกรรมอานิสงส์ มีแนวคิดเรื่องการทำผลแล้วได้อานิสงส์ผลบุญตามมา ส่วนลักษณะร่วมด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนามีการนำเสนอรูปแบบที่เหมือนกัน ได้แก่ 1) การเล่าเรื่องแบบอรุณกถาชาดก ซึ่งประกอบไปด้วย ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถา เวชยาภรณ์ และสโมธาน 2) แทรกนิทานหรือเรื่องเล่าประกอบแนวคิด 3) เปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครู เมื่อมองความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนาแล้วมีลักษณะที่เท่าเทียมเป็นลูกกระนบเดียวกัน และมีความเป็นไปได้ว่าวรรณกรรมทั้งสองประเภทน่าจะมีต้นกำเนิดมาจากพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่มีความแตกต่างกันที่จุดประสงค์ของการประพันธ์

ประเด็นที่สอง คือ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานมีการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันละกัน ทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบ การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาพบว่า วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมนิทานมีการรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา 2 ประการ คือ 1) วรรณกรรมคำสอนมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทาน และ 2) วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดจาก

วรรณกรรมคำสอน ส่วนการรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมนิทานมีการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันและกันอย่างหลากหลายมิติ มิติแรก วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมคำสอน ซึ่งมีลักษณะการรับแนวคิด 2 ประการ คือ 1) วรรณกรรมนิทานรับโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน และ 2) วรรณกรรมนิทานแทรกขึ้นคำสอน มิติที่สอง วรรณกรรมคำสอนรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมนิทานหลายประการ ได้แก่ 1) การดำเนินเรื่องแบบนิทาน 2) ตัวละครมีแบบแผนการพรรณนา 3) ตัวละครเอกมักเป็นลูกกำพร้า 4) นำนิทานมาแทรกไว้ในคำสอน ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานจึงเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่เกื้อกูลกันทั้งสองฝ่าย

ประเด็นที่สาม คือ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมาย ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย มีลักษณะที่เหมือนคล้ายกันทั้งด้านเนื้อหาคำสอน และรูปแบบการนำเสนอ จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันในระดับระนาบเดียวกัน กล่าวคือ มีความคล้ายคลึงด้านเนื้อหา 3 ประการ ได้แก่ ข้อห้ามหรือขะล่ำ โสภหรือโสลก และฮึดคอง ส่วนความคล้ายคลึงด้านรูปแบบ วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาเหมือนคล้ายกัน 3 ประการ ได้แก่ กลวิธีสั่งให้ทำ กลวิธีสั่งห้ามไม่ให้ทำ และกลวิธีสั่งให้ทำสลับกับสั่งห้ามไม่ให้ทำ เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย จะเห็นได้ว่ามีความเหมือนคล้ายทั้งด้านเนื้อหาและด้านรูปแบบจึงมีความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างใกล้ชิดกัน

ประเด็นที่สี่ คือ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมประวัติศาสตร์กับวรรณกรรมคำสอน พบว่ามีลักษณะรับ-ส่งแนวคิดกันทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบ การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหา มี 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) วรรณกรรมประวัติศาสตร์ส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมคำสอนทำให้วรรณกรรมคำสอนมีตำนาน และเรื่องเล่าเป็นองค์ประกอบของเนื้อหา และ 2) วรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมประวัติศาสตร์ทำให้วรรณกรรมประวัติศาสตร์มีคำสอนเป็นองค์ประกอบของเนื้อเรื่อง ส่วนการรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนเป็นประเภทเดียวที่ส่งแนวคิดด้านรูปแบบไปยังวรรณกรรมประวัติศาสตร์ 3 ประการ ได้แก่ 1) การเปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหาร 2) การแทรกคำสอนเป็นตอน และ 3) การแทรกคำสอนในเรื่องเล่า ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์จึงมีความใกล้ชิดกันในด้านเนื้อหา แต่ด้านรูปแบบมีความสัมพันธ์ที่ห่างออกมา เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนส่งอิทธิพลไปยังวรรณกรรมประวัติศาสตร์เพียงประเภทเดียว

ประเด็นที่ห้า คือ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัย ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยมีลักษณะเป็นการส่งแนวคิดเพียงประเภทเดียว คือ วรรณกรรมคำสอนส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมร่วมสมัย ทั้งด้านเนื้อหาและด้านรูปแบบ การส่งแนวคิดด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำสอนต่อวรรณกรรมร่วมสมัย มี 3 ประการ ได้แก่ 1) การสืบทอดคำสอนชายหญิง 2)

การสะท้อนภาพการเมือง และ 3) การนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสาน ส่วนการส่งแนวคิดด้านรูปแบบของวรรณกรรมคำสอนต่อวรรณกรรมร่วมสมัย มี 2 ประการ ได้แก่ 1) การนำเสนอเนื้อหาแบบเทศนาโวหาร และ 2) การนำเสนอเนื้อหาแบบสาธกโวหารความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยจึงมีลักษณะที่ใกล้ชิดกันแบบเหลื่อมล้ำ โดยวรรณกรรมคำสอนเป็นประเภทเดียวที่ส่งแนวคิดไปยังวรรณกรรมร่วมสมัยทั้งด้านเนื้อหา และด้านรูปแบบ

กล่าวโดยสรุป วรรณกรรมคำสอนอีสานมีความรู้หลากหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็น ความรู้ในมิติของพุทธศาสนา ความรู้ในมิติของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา หรือความรู้ในมิติของภูมิปัญญา ซึ่งความรู้ทั้งหมดล้วนดำรงอยู่อย่างมีความหมายต่อมนุษยชาติ และนำศึกษาถึงที่มาที่ไปของความรู้ เพราะความรู้ที่เกิดขึ้นนั้นไม่ใช่ความจริงที่มีอยู่มาก่อน ทว่า เกิดจากการประกอบสร้างขึ้นจนกลายเป็นความจริงที่ฝังแน่นในสังคม เมื่อศึกษาการประกอบสร้างความรู้ของวรรณกรรมคำสอนจึงทำให้เห็นว่าการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่ามีความแตกต่างจากวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า เพราะมีองค์ประกอบของความรู้ต่างกัน นอกจากนี้ การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนทั้ง 2 ประเภท ยังมีแนวคิดสำคัญบางประการที่สอดคล้องสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสาน การศึกษาแง่ความสัมพันธ์จึงทำให้เข้าใจความหมายของวรรณกรรมในฐานะที่เป็นตัวบททางวัฒนธรรมได้อย่างลึกซึ้งถึงแก่น

6.2 อภิปรายผลการวิจัย

จากข้อสรุปดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการศึกษาได้ว่า วรรณกรรมคำสอนอีสานเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าสามารถยกระดับสติปัญญาของผู้คน แสดงเห็นถึงปัญญาสร้างสรรค์ของคนท้องถิ่น ซึ่งองค์ประกอบสำคัญของความรู้ทั้งหลายในวรรณกรรมคำสอนอีสานมีที่มาจากวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสาน การศึกษาในแง่ความสัมพันธ์นำไปสู่การทำความเข้าใจวรรณกรรมคำสอนอีสานได้อย่างมีมิติลุ่มลึก และคมชัดขึ้น ดังจะอภิปรายตามลำดับต่อไปนี้

1. การศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน มีความจำเป็นต้องศึกษาความรู้ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเสียก่อนเพื่อเป็นพื้นฐานในมุมมองต่อการศึกษาทำความเข้าใจการประกอบสร้างความรู้ และเมื่อสังเคราะห์ความรู้ทั้งหมดในวรรณกรรมคำสอน พบว่ามีความรู้หลากหลายมิติ ครอบคลุมการสอนบุคคลทุกเพศทุกวัยและทุกสถานภาพ ความรู้ในมิติพุทธศาสนา เป็นความรู้ที่ใช้สอนพุทธศาสนิกชนและคนทั่วไปให้ประพฤติตนเป็นคนดี ตั้งมั่นอยู่ในธรรม ความรู้ในมิติสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เป็นความรู้ที่สอนให้คนรู้จักกฎระเบียบ กติกาทางสังคม สามารถปฏิบัติตนใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างเข้าใจโลกเข้าใจมนุษย์ รวมถึงเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล และความรู้ในมิติของภูมิปัญญา สามารถช่วยหาทางออกในการแก้ไขปัญหาชีวิต และ

ดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขสอดคล้องกับวิถีชีวิตท้องถิ่น ความรู้ทุกมิติในวรรณกรรมคำสอนจึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของคนในสังคมท้องถิ่น

ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานไม่ใช่ความรู้ หรือความจริงแท้ที่มีอยู่มาแต่ดั้งเดิม หากแต่เป็นความรู้ที่คนในท้องถิ่นประกอบสร้างขึ้นเพื่อประกอบสร้างสังคมท้องถิ่นอีสานให้เป็นไปตามที่คนส่วนใหญ่ปรารถนา การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานจึงนับเป็นกลวิธีที่สื่อให้เห็นอุดมการณ์ และความคิดของคนอีสานได้อย่างแจ่มชัด โดยความรู้หรือความจริงบางประการถูกประกอบสร้างขึ้นจากวาทกรรมอันเป็นประดิษฐกรรมทางภาษาที่ทรงอำนาจ ดังที่ฟูโกต์กล่าวว่า วาทกรรมถูกสร้างขึ้นมาจากความแตกต่างระหว่างสิ่งที่สามารถพูดได้อย่างถูกต้องในช่วงเวลาหนึ่งกับสิ่งที่ถูกพูดอย่างแท้จริง สนามของวาทกรรมในขณะใดขณะหนึ่งก็คือกฎเกณฑ์ว่าด้วยความแตกต่างแตกต่างนี้ ฉะนั้น วาทกรรมจึงสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาภายใต้กฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง หรือการเลือนหายไปของสรรพสิ่ง นั่นคือควบคู่ไปกับสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่สังคมสร้างขึ้น (Foucault, 1972 อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2560: 21) ดังนั้น การศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานจึงเป็นกุญแจสำคัญที่ใช้ไขไปสู่กลไกแห่งความรู้ซึ่งเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

เมื่อจัดแบ่งประเภทของวรรณกรรมคำสอนอีสานเพื่อศึกษาการประกอบสร้างความรู้ที่มีความแตกต่างอย่างหลากหลาย จะพบว่าสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า และการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า ซึ่งวรรณกรรมทั้งสองประเภทมีการประกอบสร้างที่แตกต่างกัน เนื่องจากมีองค์ประกอบของความรู้ต่างกัน จึงจำเป็นต้องศึกษาวิเคราะห์ตามประเภทเป็นลำดับเพื่อความเข้าใจที่กระจ่างยิ่งขึ้น

วรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่ามีการประกอบสร้างความรู้สำคัญ คือ การประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านองค์ประกอบของวรรณกรรมอันประกอบไปด้วยโครงเรื่อง การนำเสนอเรื่อง มุมมองการเล่า และความขัดแย้ง ซึ่งเมื่อได้ศึกษาจึงทำให้เข้าใจว่า วรรณกรรมคำสอนอีสานมีการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าเรื่องผ่านองค์ประกอบของวรรณกรรมดังกล่าวหลายแบบ แสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์ของกวีท้องถิ่นในการนำเสนอเนื้อหาคำสอน และเจตนาที่จะประกอบสร้างคำสอนนั้นเพื่อประโยชน์ในวงกว้าง นอกจากนี้ ยังพบการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านประพันธ์ศิลป์ ที่มีลักษณะการเล่าเรื่องถึง 5 แบบ ได้แก่ 1) การเล่าเรื่องด้วยอุปลักษณ์ 2) การเล่าเรื่องด้วยสำนวน 3) การเล่าเรื่องด้วยสาธกโวหาร 4) การเล่าเรื่องด้วยเทศนาโวหาร และ 5) การเล่าเรื่องด้วยพรรณนาโวหาร แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของกวีในการเล่าเรื่องเพื่อดึงดูดให้คนอ่านสามารถเข้าถึงเนื้อหาคำสอนได้โดยง่าย และกลวิธีสุดท้าย คือการประกอบสร้างความรู้จากการเล่าผ่านอนุภาคตัวละคร พบว่ามีการเล่าเรื่องด้วยอนุภาคตัวละครที่โดดเด่น 4 อนุภาค ได้แก่ 1) อนุภาคเมีย

ประชาานิยม 2) อนุภาคอิชั่วขามนามกร 3) อนุภาคชายคนผู้ดี และ 4) อนุภาคชายนอกอิดี ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะของผู้หญิงที่ดี และไม่ดี รวมถึงลักษณะของผู้ชายที่ดีและไม่ดีในวรรณกรรมคำสอนได้อย่างมีมิติ เพราะอนุภาคเหล่านี้คือตัวแทนของคนท้องถิ่นที่มีชีวิตในวรรณกรรมคำสอน

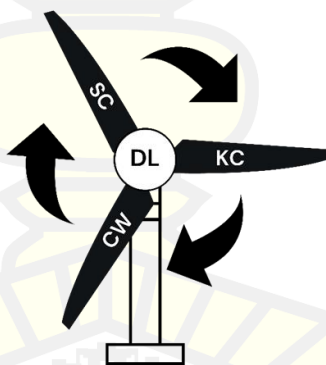
วรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า มีการประกอบสร้างความรู้ที่น่าสนใจ คือ การประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวาทศิลป์ การประกอบสร้างความรู้จากอัตลักษณ์ทางภาษา และการประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ โดยพิจารณาจากกลวิธีทางภาษาเป็นหลัก เมื่อวิเคราะห์การประกอบวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า พบว่าการประกอบสร้างความรู้จากกลวิธีทางวาทศิลป์นับเป็นกลวิธีพื้นฐานทางภาษาของวรรณกรรมที่พบเห็นในวงกว้าง และกวีมักสรรหากลวิธีทางวาทศิลป์มาใช้ในการประพันธ์เพื่อให้วรรณกรรมคำสอนเรื่องนั้นน่าอ่านยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็น เทศโวหาร อธิบายโวหาร การเล่นคำ หรือการเล่นเสียง ส่วนการประกอบสร้างความรู้จากอัตลักษณ์ทางภาษา นับเป็นกลวิธีใหม่ที่สร้างความหมายใหม่ให้แก่วรรณกรรมผ่านมิติทางภาษา และทำให้เห็นอัตลักษณ์เฉพาะตนในการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมคำสอนอีสาน ไม่ว่าจะเป็น ระบบสรรพนาม วิชภาษาในฐานะตรรกะบ่งชี้อัตลักษณ์ อัตลักษณ์จากคำที่แสดงกลุ่มคนอีสาน หรือ อุปลักษณ์ ทั้งในระดับโครงสร้าง และระดับถ้อยคำ นับเป็นกลวิธีการประกอบสร้างที่มีระบบแบบภาษาศาสตร์ และหลายกำแพงขวางกั้นระหว่างภาษาและวรรณกรรมลงอย่างราบคาบ

กลวิธีสุดท้าย คือ การประกอบสร้างความรู้จากวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ ซึ่งเป็นการศึกษาภาษาเชิงอำนาจ และนำไปสู่วิถึปฏิบัติของคนในสังคมท้องถิ่น อีกทั้งยังทำให้เข้าใจกระบวนการสร้างภาษาให้มีอำนาจจากวาทกรรม รวมถึงยังสามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ที่พบว่ามิกลวิธีทางภาษาในการนำเสนออุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” อันแหลมคม คือ วาทกรรมจากอุปลักษณ์กับการใช้ทัศนภาวะ วาทกรรมวาทศิลป์อธิพจน์ วาทกรรมประกอบสร้างอัตลักษณ์คนอีสาน และนำไปสู่การค้นพบอุดมการณ์ “ความเป็นอีสาน” ที่มีความสัมพันธ์ยึดโยงกับวิถึปฏิบัติทางสังคมในแง่ปัจเจกชนอีสานใหม่ และแนวคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นอีสานใหม่” ในสังคมไทย วิถึปฏิบัติทางสังคมของวาทกรรม “ความเป็นอีสาน” ยังส่งอิทธิพลต่อความพยายามครอบงำความคิดและพฤติกรรมของคนท้องถิ่นในเชิงอำนาจอันแสดงให้เห็นความไม่เท่าเทียมที่พยายามจะวิพากษ์ให้เห็นผ่านวรรณกรรมคำสอนอีกด้วย

หากพิจารณาตามที่กำจร หลุยยะพงศ์ อธิบายการสร้างความหมายตามกรอบแนวคิดของ โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) จะพบว่าสอดคล้องกัน เพราะการสร้างความหมาย คือ ความหมายที่ปรากฏในทุกสิ่งมิได้มีความหมายเดียว หากแต่ประกอบด้วยความหมายโดยตรง (Denotative Meaning) และความหมายโดยนัยที่แฝงอยู่ (Connotative Meaning) และเมื่อวิเคราะห์แล้วจะพบว่าความหมายแฝงบางความหมายกลับถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นความหมายหลักหรือความหมายที่มุ่งเน้นในภาพยนตร์ ซึ่ง Barthes เรียกว่า “มายาคติ” อันเนื่องมาจากมีมิติเชิงอำนาจ

เป็นตัวกำหนดตลอดจนการทำงานภายใต้การกำหนดของอุดมการณ์ (Ideology) ที่แม้ผู้ผลิตภาพยนตร์เองก็ได้ตระหนักหรือตั้งใจกำหนด แต่กลับเป็นไปตามสังคมและวัฒนธรรมเป็นผู้กำหนดความหมาย (กัจจกร หลุยยะพงศ์, 2556: 37) เมื่อย้อนกลับมาศึกษาวรรณกรรมในฐานะที่เป็นสื่อสร้างความหมายเช่นเดียวกับภาพยนตร์ เราจะพบว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานถูกประกอบสร้างความหมายขึ้นมาคล้ายคลึงกับแนวคิดที่โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) กล่าวว่า คือ มายาคติ ทว่า มายาคติของวรรณกรรมคำสอนนั้นมีจุดมุ่งหมายชัดเจนคือสอนให้คนในสังคมเป็นคนที่ดีตามสังคมนั้นๆ กระทั่งนำไปสู่การประกอบสร้างสังคมอีสานให้เป็นสังคมแห่งอุดมคติที่ผู้คนมุ่งหวังเป็นคนดีต่อกันในที่สุด ดังที่พัชรินทร์ สิริสุนทร อธิบายความหมายของความรู้ที่เกิดขึ้นในสังคมว่าคืออภิปรัชญาที่สำคัญที่สุดในการสร้างความจริงให้แก่สังคม แต่ความรู้จำนวนมากที่ถูกนำมากล่าวถึงและใช้ในการพัฒนาเป็นวาทกรรม (Discourse) ที่ถูกให้ความหมายและกล่าวซ้ำ ๆ ตามมโนทัศน์ของการให้ความสำคัญ และนำมาใช้กำหนดนโยบายตลอดจนแนวปฏิบัติ จนในที่สุดกลายเป็นสิ่งที่คนในสังคมยอมรับว่าเป็นความจริงแท้

จากแนวคิดดังกล่าว สามารถสรุปองค์ความรู้การประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานเป็นโมเดล DL-SC-KC-CW ดังนี้

ภาพประกอบ 3 โมเดล DL-SC-KC-CW

จากภาพข้างต้น ผู้วิจัยได้แตกผลึกเป็นความรู้ที่ได้จากการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน สามารถอธิบายรายละเอียด ดังนี้

DL= Didactic Literature หมายถึง วรรณกรรมคำสอน ซึ่งในที่นี้หมายถึงวรรณกรรมคำสอนอีสาน

SC = Social construction หมายถึง แนวคิดการสร้างความจริงในสังคมเพื่อประกอบสร้างหรือต่อยอดความคิดบางอย่างให้เป็นที่ยอมรับของคนในสังคมเพื่อกำหนดบทบาท หรือทิศทาง

ความคิดอันส่งผลต่อพฤติกรรมของคนส่วนใหญ่ในสังคมเพื่อสร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นในสังคมในวงกว้าง

KC = Knowledge Construction หมายถึง การผลิตสร้างสรรค์ ข้อมูล หรือแนวคิดอันมีประโยชน์ และมีความหมายต่อโลกโดยผ่านกลไกทางภาษา อันได้แก่ กลวิธีทางภาษาวรรณศิลป์ การเล่าเรื่อง และวาทกรรม ผนวกกับแนวคิด และประสบการณ์ของผู้มีความรู้หรือผู้มีอำนาจ ประกอบกันขึ้นเป็นความจริงทางสังคมที่ยอมรับร่วมกัน

CW = Creative wisdom หมายถึง ความรู้ ความคิด หรือภูมิปัญญาที่เกิดจากกระบวนการประกอบสร้างอย่างสร้างสรรค์ กลายเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคม

ความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจึงเป็นปัญญาสร้างสรรค์ที่จำเป็นต้องเกิดขึ้นอย่างมีกระบวนการอันมีรากฐานสำคัญมาจากแนวคิดการประกอบสร้างทางสังคม ซึ่งแนวคิดหลักคือการสร้างความจริงทางสังคมเพื่อให้เกิดการยอมรับของคนส่วนใหญ่แล้วยังประโยชน์ในวงกว้าง จากแนวคิดนี้นำไปสู่การวิเคราะห์การประกอบสร้างความรู้ และได้ข้อสรุปว่าความรู้ทั้งหมดในวรรณกรรมคำสอนจำเป็นต้องถูกประกอบสร้างขึ้นจากกลวิธีสร้างสรรค์ที่มาจากกลวิธีทางวรรณกรรมและภาษาเป็นกระบวนการสำคัญ ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากกวี หรือผู้สร้างที่มีความรู้ และเป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดแนวคิดอันเป็นกรอบสำคัญให้แก่คนในสังคม ตามแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ที่กาญจนา แก้วเทพ (2560: 504) ได้นำมาอธิบายว่าความรู้และอำนาจมีความสัมพันธ์ในแบบซึ่งกันและกัน คือด้านหนึ่งกลวิธีและเทคโนโลยีแห่งอำนาจเป็นตัวช่วยอำนวยความสะดวกและเปิดทางโล่งให้กับการสร้างสรรค์ความรู้ และอีกด้าน ความรู้ก็กลายมาเป็นพื้นฐานและหลักการของการใช้อำนาจ ทั้งความรู้และอำนาจจะดำรงอยู่ต่อไปไม่ได้หากแยกออกจากกัน ดังนั้นผู้ที่มีความรู้จึงเป็นผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดกรอบความประพฤติของคนในสังคม ในที่นี้จึงหมายถึงกวี หรือผู้แต่งวรรณกรรมคำสอนที่ได้สถาปนาความคิดขึ้น และสืบทอดแบบแผนนัยอำนาจในการกำหนดบทบาทให้แก่ผู้คนในสังคมท้องถิ่น

นอกจากนี้ในมิติของการสื่อสาร กวีในฐานะผู้ส่งสารย่อมมีความตั้งใจที่จะสื่อสารแนวคิดบางประการออกไปให้ผู้รับสาร ซึ่งในที่นี้หมายถึงผู้อ่านทราบ ตามแนวคิดของสจิวเวิร์ต ฮอลล์ (Stuart Hall) ที่มองว่าภาษาเป็นการแสดงถึงความตั้งใจของผู้ส่งสารโดยมีความเชื่อว่าผู้ส่งสารกำหนดความหมายต่อโลกความจริงผ่านการใช้ภาษา (Hall, 1997: 24 - 25 อ้างถึงในปฐุม หงษ์สุวรรณ, 2561: 521) วรรณกรรมคำสอนในฐานะที่เป็นภาษาอันเป็นเครื่องมือสื่อสารย่อมถูกกำหนดความหมายขึ้นโดยผู้ส่งสารซึ่งก็คือกวี หรือผู้แต่ง วรรณกรรมคำสอนจึงเป็นชุดความรู้ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือประกอบสร้างความจริงทางสังคมซึ่งเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ จากการศึกษาการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนนั้นพบว่ากวีผู้สร้างงานส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโสในระบบเครือญาติ เพราะกวีมักใช้คำสรรพนามแทนตัวเองเป็นคำในเครือญาติ เช่น ปู่ ย่า พ่อ หรือพี่ ส่วนผู้รับคำ

สอนมักเป็นบุคคลที่อายุน้อยกว่า เช่น ลูก หลาน น้อง การประพันธ์วรรณกรรมคำสอนขึ้นจึงเสมือนสื่อแทนความปรารถนาดีของญาติผู้ใหญ่ผู้สูงอายุที่มีเจตนาจะสั่งสอนให้ดำเนินชีวิตตามครรลองที่ถูกที่ควร

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้น เมื่อผนวกกันเข้าเป็นโมเดลความคิดใหม่จึงมีลักษณะเหมือนกัณฑ์ปัญหาที่มีชื่อว่า DL-SC-KC-CW และจะมีความหมายยิ่งขึ้นหากได้รับแรงลมจากคนในสังคมมาช่วยกันขับเคลื่อนให้กัณฑ์ลมนั้นทำงาน เพราะเมื่อยุคสมัยแปรเปลี่ยน ผู้คนนับถือคำสอนน้อยลงคุณค่าของวรรณกรรมคำสอนลดลดย่อมเสมือนขาดแรงลมที่ดี กัณฑ์ก็ไม่สามารถที่จะหมุนขับเคลื่อนต่อไปได้ ทว่า คนในสังคมท้องถิ่นยอมรับนำข้อคิดคำสอนในวรรณกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในชีวิต และสืบทอดอย่างสร้างสรรค์ ไม่ว่าจะเป็น การอ่าน หรือศึกษาเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ แม้กระแสแรงลมแห่งยุคสมัยจะพัดกระหน่ำเพียงใด กัณฑ์ปัญหา DL-SC-KC-CW นี้ก็จะสามารถขับเคลื่อนไปต้านกระแสแรงลมนั้นไปได้ ซึ่งนี่คือโอกาสอันดีที่ทำให้ผู้คนได้ตระหนักถึงคุณค่าของคำสอนที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ปัญญาศรั้งสรค์นี้ขึ้น อีกทั้งยังได้ทบทวนคุณค่าและความหมายของตนเองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมท้องถิ่นอีกด้วย

2) การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น นับเป็นการปฏิสังสรรค์ของตัวบทที่อธิบายความหมายทางวัฒนธรรมและสังคมของวรรณกรรมคำสอนอีสาน ซึ่งนักสังคมวิทยาอย่างจอร์จ ซิมเมล (Georg Simmel) มองว่าการปฏิสังสรรค์คือการกระทำระหว่างกันโดยมีองค์ประกอบ 2 ประการคือ รูปแบบ และเนื้อหา (อ้างถึงในจิราภา วรเสียงสุข, 2558: 171) เมื่อนำแนวคิดนี้มามองตัวบทในวรรณกรรมจึงเห็นการกระทำระหว่างกันทั้งด้านรูปแบบ และเนื้อหา การกระทำดังกล่าวคือการนำเสนอเนื้อหาที่สอดคล้องสัมพันธ์กัน และรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบที่นำไปสู่การสร้างสรรค์วรรณกรรมในบริบทสังคมวัฒนธรรมอีสานที่มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ซึ่งเมื่อเราสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นอีสานผ่านการสร้างภาพความจริงตามแนวคิดของสจิวต์ ฮอลล์ (Stuart Hall) ที่กล่าวว่า ภาษา คือ ผลผลิตของการสร้างความหมายผ่านภาษา ไม่ว่าจะเป็น ภาษาพูด ภาษาเขียน หรือระบบสัญลักษณ์ (อ้างถึงในสุภีร์ สมอนา, 2559: 81) วรรณกรรมก็เป็นตัวบทหนึ่งที่เกิดขึ้นจากภาษา เราจึงอาจศึกษาวรรณกรรมในมิติของการสร้างภาพความจริงได้

บริบทดังกล่าวจึงนำไปสู่ความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติอันมีความใกล้ชิดกันของตัวบทในลักษณะอุปถัมภ์พึ่งพาอาศัยกันและเอื้อประโยชน์กัน (สุภีร์ สมอนา, 2559: 281) ดังจะเห็นได้จากความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นที่มีลักษณะพึ่งพากันเสมือนพี่น้องท้องเดียวกันที่มีความคล้ายคลึงทั้งในด้านเนื้อหาและรูปแบบ อีกทั้งยังสืบทอดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ให้ดำรงอยู่อย่างมีความหมาย ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ทุกกลุ่มย่อมมีนิยามอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนเอง และในขณะเดียวกันก็ถูกนิยามด้วยสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ตนเองสร้างขึ้น (ยศ สันตสมบัติ,

2556: 155) ดังนั้น การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นในมิติของความสัมพันธ์เชิงเครือญาติจึงเสมือนกระจกส่องสะท้อนให้เห็นมิติของวรรณกรรมคำสอนคมชัดยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่นในมิติของความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ พบว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติกับวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสาน ได้แก่ ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนามีความสัมพันธ์เสมือนพี่น้องฝาแฝด ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมนิทานมีความสัมพันธ์เสมือนพี่น้องท้องเดียวกัน ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมายมีความสัมพันธ์เสมือนญาติลูกพี่ลูกน้อง ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์มีความสัมพันธ์เสมือนैयाที่ไม่ได้ใกล้ชิดกันทางสายเลือด และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัยมีความสัมพันธ์เสมือนญาติผู้ใหญ่กับลูกหลาน

ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์เสมือนพี่น้องฝาแฝด เพราะวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนามีลักษณะร่วมกัน ทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบ ด้านเนื้อหา วรรณกรรมทั้งสองประเภทมักมีการนำเสนอแนวคิดเนื้อหาที่เหมือนกันซึ่งเป็นแนวคิดพื้นฐานทางพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งแนวคิดตามประเภทย่อยของวรรณกรรมพุทธศาสนาได้ 4 ประเภท ได้แก่ 1) วรรณกรรมพระไตรปิฎก มีแนวคิดให้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนจากพระไตรปิฎก 2) วรรณกรรมชาดก มีแนวคิดเรื่องบำเพ็ญทานบารมี 3) วรรณกรรมพุทธทำนาย มีแนวคิดให้สั่งสมบุญบารมีเพื่อผลในอนาคต 4) วรรณกรรมอานิสงส์ มีแนวคิดเรื่องการทำผลแล้วได้อานิสงส์ผลบุญตามมา ส่วนลักษณะร่วมด้านรูปแบบ วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีลักษณะร่วมด้านรูปแบบ คือ การเล่าเรื่องแบบอรรถกถาชาดก ซึ่งประกอบไปด้วย ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถา เวชยาภรณ์ และสโมธาน การแทรกนิทานหรือเรื่องเล่าประกอบแนวคิด และการเปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครู ลักษณะร่วมทั้งสองด้านดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเหมือนระหว่างวรรณกรรมทั้งสองประเภทอันเสมือนพี่น้องฝาแฝดที่มาจากพ่อแม่เดียวกัน รูปร่างหน้าตาเหมือนกัน และมีนิสัยใจคอเหมือนกัน ทว่าเป็นคนละคน และคนละจิตวิญญาณ

ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมนิทานมีความสัมพันธ์เสมือนพี่น้องท้องเดียวกัน เพราะวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานมีการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันละกัน ทั้งด้านเนื้อหา และรูปแบบ การรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาพบว่า วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมนิทานมีการรับ-ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาซึ่งกันและกัน โดยวรรณกรรมนิทานส่งแนวคิดด้านเนื้อหาไปยังวรรณกรรมคำสอน ทำให้วรรณกรรมคำสอนมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทาน และวรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดด้านเนื้อหาไปยังวรรณกรรมนิทาน ทำให้วรรณกรรมนิทานมีแนวคิดเกี่ยวกับคำสอน ส่วนการรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมนิทานก็มีการรับ-ส่งแนวคิดซึ่งกันและกันอย่างหลากหลาย มิติ มิติแรก วรรณกรรมนิทานรับแนวคิดด้านรูปแบบจากวรรณกรรมคำสอน ทั้งโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน และมีการแทรกชั้นคำสอน มิติที่สอง วรรณกรรมคำสอนรับแนวคิดด้านรูปแบบ

จากวรรณกรรมนิทาน ทั้งการดำเนินเรื่องแบบนิทาน ตัวละครมีแบบแผนการพรรณนา ตัวละครเอกมักเป็นลูกกำพร้า และนำนิทานมาแทรกไว้ในคำสอน ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมนิทานจึงเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่เท่าเทียมกัน และเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เมื่อมองโดยภาพรวมแล้วจะเห็นความคล้ายคลึงกันอย่างใกล้ชิด ถึงแม้ว่าจะไม่เหมือนกันซะทีเดียว ดังนั้นวรรณกรรมทั้งสองประเภทจึงเสมือนพี่น้องท้องเดียวกัน

ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมกฎหมายมีความสัมพันธ์เสมือนญาติลูกพี่ลูกน้อง เพราะความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมายมีลักษณะที่เหมือนกันทั้งด้านเนื้อหาคำสอน และรูปแบบการนำเสนอ วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันในระดับระนาบเดียวกัน กล่าวคือ มีความคล้ายคลึงด้านเนื้อหา ไม่ว่าจะเป็น ความคล้ายคลึงด้านเนื้อหาเกี่ยวกับข้อห้ามหรือชะล่า โสภหรือโสภ หรือฮึดคง ส่วนความคล้ายคลึงด้านรูปแบบ วรรณกรรมทั้งสองประเภทมีรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาเหมือนกัน ทั้งกลวิธีสั่งให้ทำ กลวิธีสั่งห้ามไม่ให้ทำและกลวิธีสั่งให้ทำสลับกับสั่งห้ามไม่ให้ทำ เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมกฎหมาย จะเห็นได้ว่ามีความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างใกล้ชิดกันเสมือนญาติลูกพี่ลูกน้องที่อยู่ในเครือญาติเดียวกันซึ่งมีความคล้ายคลึงกัน แต่ไม่ใช่พ่อแม่เดียวกัน

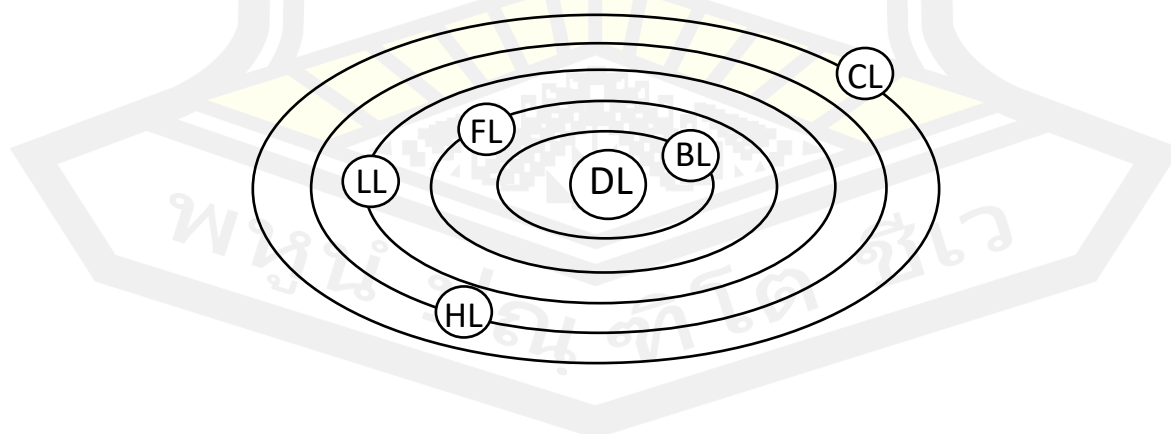
ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประวัติศาสตร์มีความสัมพันธ์เสมือนเสี้ยว เพราะวรรณกรรมประวัติศาสตร์กับวรรณกรรมคำสอนมีลักษณะรับ-ส่งแนวคิดกันทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบ แต่ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันมากนัก วรรณกรรมประวัติศาสตร์ส่งแนวคิดด้านเนื้อหาต่อวรรณกรรมคำสอนทำให้วรรณกรรมคำสอนมีตำนาน และเรื่องเล่าเป็นองค์ประกอบของเนื้อหา ในขณะที่วรรณกรรมคำสอนก็ส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมประวัติศาสตร์ทำให้วรรณกรรมประวัติศาสตร์มีคำสอนเป็นองค์ประกอบของเนื้อเรื่อง แต่การรับ-ส่งแนวคิดด้านรูปแบบ วรรณกรรมคำสอนเป็นประเภทเดียวที่ส่งแนวคิดด้านรูปแบบไปยังวรรณกรรมประวัติศาสตร์ ทั้งการเปิดเรื่องด้วยเทศนาโวหาร การแทรกคำสอนเป็นตอน และการแทรกคำสอนในเรื่องเล่า ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์จึงมีความใกล้ชิดกันในด้านเนื้อหา แต่ด้านรูปแบบมีความสัมพันธ์ที่ห่างออกมา เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดไปยังวรรณกรรมประวัติศาสตร์เพียงประเภทเดียว และเมื่อมองในมิติความสัมพันธ์เชิงเครือญาติจึงไม่ใช่สายเลือดเดียวกัน แต่มีความรักความผูกพันอย่างเพื่อนสนิทหรือที่เรียกว่า “เสี้ยว” ในภาษาอีสาน นั่นเอง

ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมร่วมสมัยมีความสัมพันธ์เสมือนญาติผู้ใหญ่กับลูกหลาน เพราะวรรณกรรมคำสอนส่งแนวคิดต่อวรรณกรรมร่วมสมัยเพียงประเภทเดียว ทั้งด้านเนื้อหาและด้านรูปแบบ การส่งแนวคิดด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำสอนต่อวรรณกรรมร่วมสมัย คือ การสืบทอดคำสอนชายหญิง การสะท้อนภาพการเมือง และการนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอีสาน ส่วนการส่งแนวคิดด้านรูปแบบของวรรณกรรมคำสอนต่อวรรณกรรมร่วมสมัย คือ การนำเสนอเนื้อหาแบบเทศนา

โวหาร และการนำเสนอเนื้อหาแบบสาธกโวหาร ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยจึงมีลักษณะที่ใกล้ชิดกันแบบเหลื่อมล้ำ โดยวรรณกรรมคำสอนเป็นประเภทเดียวที่ส่งแนวคิดไปยังวรรณกรรมร่วมสมัยทั้งด้านเนื้อหาและด้านรูปแบบ ดังนั้น จึงเป็นความสัมพันธ์ที่เสมือนญาติผู้ใหญ่กับลูกหลานที่รับอิทธิพลคำสอนสืบทอดมาถึงปัจจุบัน และเมื่อศึกษาวิเคราะห์ตัวบทวรรณกรรมร่วมสมัยจากบทสัมภาษณ์บทวิจารณ์ต่าง ๆ มีข้อสังเกตว่ากวีร่วมสมัย เช่น ไพรวิรินทร์ ขาวงาม และ อังคาร จันทาทิพย์ มีลักษณะแนวคิดแบบท้องถิ่นนิยม และถวิลหาบ้านเกิด ในขณะที่ทำงานที่กรุงเทพมหานครก็เกิดสำนึกความเป็นคนอีสานอยู่ทุกขณะจิต เมื่อสร้างงานบทกวีขึ้นจึงมีแนวคิดและรูปแบบที่นำเสนอความเป็นท้องถิ่นอย่างโดดเด่นเป็นอัตลักษณ์ และคงอยู่ในตัวตนกับผลงานแต่ละชิ้นมาถึงทุกวันนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมร่วมสมัยจึงมีลักษณะของการสืบทอดระหว่างยุคสมัย และระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่อย่างเด่นชัด

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมนี้เป็นการนิยามตัวตนของคนอีสานอีกนัยหนึ่ง เพราะนำไปสู่ความเข้าใจความหมายทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่โยงใยอยู่ในความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่น และสืบทอดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนอีสานให้ยึดโยงอยู่ในกระแสกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ อีกทั้งการศึกษาในแง่ความสัมพันธ์ยังทำให้เห็นการปฏิสังสรรค์ของตัวบททางวัฒนธรรมที่ไหลเวียนอยู่ในวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นอย่างไม่หยุดนิ่ง รวมถึงทำให้เข้าใจและเข้าถึงวรรณกรรมคำสอนอีสานได้แจ่มชัดยิ่งกว่าที่เคยสัมผัส เพราะได้เห็นกระจกสะท้อนเงาวรรณกรรมคำสอนจากความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสาน

จากการศึกษาความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่น ผู้วิจัยได้ตกผลึกความคิดเป็นโมเดลความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมที่ชื่อว่า โมเดลจักรวาล DL-LL-BL-FL-HL-CL ได้ ดังนี้

ภาพประกอบ 4 โมเดล DL-LL-BL-FL-HL-CL

จากภาพข้างต้น ผู้วิจัยได้ตกผลึกเป็นความรู้ใหม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมอื่นของอีสาน ซึ่งสามารถอธิบายรายละเอียด ดังนี้

DL = Didactic Literature หมายถึง วรรณกรรมคำสอน (อีสาน)

BL = Buddhist Literature หมายถึง วรรณกรรมพุทธศาสนา (อีสาน)

FL = Fable Literature หมายถึง วรรณกรรมนิทาน (อีสาน)

LL = Legal Literature หมายถึง วรรณกรรมกฎหมาย (อีสาน)

HL = Historical Literature หมายถึง วรรณกรรมประวัติศาสตร์ (อีสาน)

CL = Contemporary Literature หมายถึง วรรณกรรมร่วมสมัย (อีสาน)

จากภาพข้างต้นอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนอีสานกับวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสานได้อย่างแจ่มชัด ซึ่งมีลักษณะเหมือนระบบสุริยะจักรวาลที่มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่วรรณกรรมคำสอนคือ DL ถัดมาเป็นวงแหวนที่หนึ่งคือ วรรณกรรมพุทธศาสนา สัญลักษณ์แทนด้วยตัวหนังสือ BL ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกันระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมพุทธศาสนาที่เหมือนพี่น้องฝาแฝด ถัดมาวงแหวนที่สอง คือวรรณกรรมนิทาน สัญลักษณ์แทนด้วยตัวหนังสือ FL แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดแต่ไม่มากเท่าวรรณกรรมพุทธศาสนา เพราะเหมือนพี่น้องท้องเดียวกันแต่ไม่ได้มีหน้าตาเหมือนกัน ถัดมาวงแหวนที่สาม คือวรรณกรรมกฎหมาย สัญลักษณ์แทนด้วยตัวหนังสือ LL แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดในระดับกลางที่เหมือนลูกพี่ลูกน้อง ถัดมาวงแหวนที่สี่ คือวรรณกรรมประวัติศาสตร์ สัญลักษณ์แทนด้วยตัวหนังสือ HL แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่ห่างออกมาที่ก็มีความสัมพันธ์ที่เกือกลมรอบและสุดท้ายวงแหวนที่ห้า คือวรรณกรรมร่วมสมัย สัญลักษณ์แทนด้วยตัวหนังสือ CL แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่ห่างออกมามากกว่าวรรณกรรมประเภทอื่นแต่มีความสัมพันธ์ลักษณะที่ยังต้องพึ่งพากัน โดยวรรณกรรมร่วมสมัยหรือ CL จำเป็นต้องอาศัยแสงสุริยะเพื่อดำรงอยู่ในระบบจักรวาล เปรียบเช่น วรรณกรรมร่วมสมัยที่ต้องรับเอาแนวคิดและรูปแบบจากวรรณกรรมคำสอนจึงมีลักษณะความสัมพันธ์แบบญาติผู้ใหญ่กับลูกหลาน

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับวรรณกรรมประเภทอื่นทั้งหมดที่กล่าวมามีลักษณะคล้ายกับระบบสุริยะจักรวาลที่มีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางแผ่พลังแสงอาทิตย์เพื่อให้สิ่งมีชีวิตดำรงอยู่ได้ โดยมีดาวเคราะห์น้อยใหญ่โคจรรอบดวงอาทิตย์ ซึ่งวรรณกรรมคำสอนก็เปรียบได้กับดวงอาทิตย์ที่เป็นศูนย์กลางกับจักรวาล และมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่นที่เป็นดาวเคราะห์น้อยใหญ่ตามลำดับความสัมพันธ์อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นที่หมุนรอบวรรณกรรมคำสอนอยู่ วรรณกรรมประเภทอื่นต่างสนับสนุนให้วรรณกรรมคำสอนมีความโดดเด่น และผลักดันทางความรู้ที่ประกอบสร้างสังคมท้องถิ่นได้อย่างทรงพลัง วรรณกรรมคำสอนจึงเป็นข้อมูลที่มีชีวิตไหลเวียนอยู่ในท้องถิ่นอีสานในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งแบบวรรณกรรมแบบลายลักษณ์ และวรรณกรรม

แบบमुखปาฐะ เช่น ญาคำสอน เพลงลูกทุ่ง ในงานวิจัยนี้ได้นำวรรณกรรมคำสอนแบบลายลักษณ์มาศึกษาเป็นข้อมูลหลักเพื่อแสดงให้เห็นคุณค่าทางปัญญาของคนอีสานที่สั่งสมมาเพื่อสั่งสอนลูกหลานสืบทอดมาและดำรงอยู่อย่างมีพลวัต ดังที่ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2564: 101 - 102) ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาข้อมูลคติชนกับพลวัตทางสังคมในปัจจุบันไว้ว่า ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่ถูกมองแบบ “แชนจ์เชิง” ให้เป็นชนบทความแห้งแล้งและยากจน และลักษณะทางภูมิศาสตร์และธรรมชาติก็ไม่น่าดึงดูดใจให้มาท่องเที่ยว นัก ทว่ายังมีลักษณะโดดเด่นคือประเพณีและวัฒนธรรมรวมถึงความหลากหลายทางชาติพันธุ์ การศึกษาวรรณกรรมคำสอนในฐานะที่เป็นตัวบททางวัฒนธรรมจึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า วรรณกรรมคำสอนอีสานคือประดิษฐกรรมทางปัญญาที่มาจากปัญญาสร้างสรรค์ของคนท้องถิ่น โดยมีปฐมบทมาจากความสัมพันธ์เชิงเครือญาติกับวรรณกรรมประเภทอื่นของอีสานซึ่งใช้เป็นเครื่องมือสืบทอดอุดมการณ์ท้องถิ่นและประกอบสร้างสังคมมาถึงทุกวันนี้

6.3 ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากวิทยานิพนธ์เรื่อง *วรรณกรรมคำสอนอีสาน : การประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น* มุ่งวิเคราะห์ประเด็นการประกอบสร้างความรู้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีข้อสังเกตว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประเด็น ตัวอย่างเช่น

ประเด็นเรื่องการประกอบสร้างภาพแทนในวรรณกรรมอีสานประเภทอื่น เช่น การประกอบสร้างภาพแทนในวรรณกรรมนิทาน ไม่ว่าจะเป็นการประกอบสร้างภาพแทนหญิงอีสานในสังคมปิตาธิปไตย หรือการประกอบสร้างภาพแทนผู้ชายอีสานในวรรณกรรมนิทาน ซึ่งประเด็นเรื่องภาพแทนแสดงให้เห็นแนวคิดและอุดมการณ์ที่แฝงเร้นอยู่วรรณกรรมอันนำไปสู่ความเข้าใจความหมายทางวัฒนธรรมท้องถิ่นบางประการได้

ประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมอีสานกับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่นแสดงให้เห็นการปฏิสังสรรค์ของตัวบททางวัฒนธรรมในบริบทที่แตกต่างกัน และนำไปสู่ความเข้าใจลักษณะร่วมทางความคิด และความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นไทย

ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเพียงตัวอย่างที่ผู้วิจัยมีความเห็นว่าวรรณกรรมคำสอนอีสานมีความน่าสนใจศึกษาได้อีกหลายประเด็น ซึ่งรอการค้นพบจากผู้ที่สนใจศึกษาในกาลเวลาถัดไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- ก.กึ่งแก้ว ป. (2548). **นิทานท้าวทศกุ่ม**. ขอนแก่น : คลังน่านาธรรม.
- _____. (2549). **นิทานกระต่ายในวงพระจันทร์**. ขอนแก่น : คลังน่านาธรรม.
- กตัญญู ชูชื่น. (2550). **วรรณกรรมท้องถิ่นไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- กอบกุล อิงคุทานนท์. (2556). **ศัพท์วรรณกรรม**. กรุงเทพมหานคร : รักอักษร.
- กัณหา (บ.ช.ย). (2544). **แพนน้ำนมแม่**. ขอนแก่น : คลังน่านาธรรม.
- กัณหา (บ.ช.ย). กะบากวิทยาและก. กึ่งแก้ว ป. (2544). **รวมนิทานอีสานชุดที่ 4**. ขอนแก่น : คลังน่านาธรรม.
- กัมพล สมรัตน์. (2544). **คำสอนลูกสะใภ้**. ขอนแก่น : คลังน่านาธรรม.
- กัมพล สมรัตน์ และน้อย ผิวผัน. (2544). **รวมนิทานอีสานชุดที่ 1 จำปาสดัน ท้าวกำพร้าวไถ่แก้ว**. ขอนแก่น : คลังน่านาธรรม.
- กัมมะสุทโธ ภิกขุ. (2545). **สุภาษิตสอนลูก**. ขอนแก่น : คลังน่านาธรรม.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2552). **สื่อสารมวลชน ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2560). **สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์และสื่อสารศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. มหาสารคาม : อินทนิล.
- กัจจกร หลุยยะพงศ์. (2556). **ภาพยนตร์กับการประกอบสร้าง : สังคม ผู้คน ประวัติศาสตร์ และชาติ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กীরติ ณะไชย. (2547). **ฉันทลักษณ์ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ : การสืบทอด การสร้างสรรค์ และความสัมพันธ์กับสุนทรียภาพทางวรรณศิลป์**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. อักษรศาสตร์ (ภาษาไทย) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กุสุมา รัชชมณี. (2559). **กุศุมารรณนา 6 : วิวิธวารประพันธ์**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กุสุมา รัชชมณี และคณะ. (2529). **นิทานลาวเรื่องนางตันไต้**. กรุงเทพมหานคร : โครงการแปลวรรณกรรมเพื่อนบ้านมูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2519). **วรรณกรรมไทยปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เก๋ แดงสกุล. (2558). **แก้วจอมแก่น แก้วจอมขน : วรรณกรรมคำสอนเด็กร่วมสมัย. วรรณวิทัศน์, 15 (พิเศษ), 3-32.**
- เกวลิน ภูมิภาค. (2543). **ความเชื่อทางศาสนาและลัทธิที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนของชาวอีสาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เกศณี นุชทองม่วง. (2556). **อรรถกถาธรรมบท : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เกษม ขนากแก้ว. (2539). **อิทธิพลของวรรณคดีต่างประเทศต่อวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮ้าส์.

คณะกรรมการฝ่ายจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกในงานเฉลิมฉลอง 100 ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. (2543). **รวมธรรมะ**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรีนติ้ง แอนพับลิชชิ่ง.

คัลเลอร์,โจนาธาน. (2561). **ทฤษฎีวรรณคดี : ความรู้ฉบับพกพา**. (สุนันทา วรรณสินธ์ เบล, ผู้แปล). กรุงเทพมหานคร : บุ๊คสเคป.

ฉันทภูวนาท สังขประดิษฐ์. (2542). **คอลัมน์ตอบปัญหาชีวิต : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอนร่วมสมัย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จรรยารัตน์ รัตนาก. (2535). **โลกทัศน์ชาวอีสานจากวรรณกรรมคำสอน**. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จาริต เซว้ขุนทด. (2529). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมของหลวงธรรมมาภิรมย์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2525). **พื้นเวียง**. สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2521). **ลักษณะวรรณกรรมอีสาน**. มหาสารคาม : ศูนย์ศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

_____. (2528). **รายงานการวิจัยตามโครงการปริวรรตวรรณกรรมอีสานจากหนังสือผูก ศึกษาอีสาน จากวรรณกรรมคำสอน โดย จารุวรรณ ธรรมวัตร และ “คำสอนโลก” โดย พระอริยานุวัตร เขมจารี / จารุวรรณ ธรรมวัตร และ พระอริยานุวัตรเขมจารี**. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

_____. (2537). **วรรณกรรมท้องถิ่นกรณีอีสานล้านช้าง**. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จินดา ดวงใจ. (2544ก). **ท้าวกำพร้าว้าฝีน้อย**. ขอนแก่น : คลังนันทาธรรม.

_____. (2544ข). **ท้าวหมาหุย**. ขอนแก่น : คลังนันทาธรรม.

_____. (2544ค). **สังข์ศิลป์ชัย**. ขอนแก่น : คลังนันทาธรรม.

_____. (2549). **พุทธทำนาย**. ขอนแก่น : คลังนันทาธรรม.

- จินดา ศรีรัตนสมบูรณ์. (2555). การประกอบสร้างหญิงไทยให้เป็นวัตถุแห่งความปรารถนาในงานเขียนเยอรมันร่วมสมัย. ใน สุรเดช โชติอุดมพันธ์. (บรรณาธิการ), ศาสตร์แห่งวรรณคดีคือตรีศิลป์ : ทฤษฎี สุนทรียะ สังคม. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- จิรภัทร แก้วแก้ว. (2549). บทนำเสนอวรรณคดีอีสานประเภทคำสอน. ในพระครูสุเทพสาครคุณ, ปวีรบรรต. (2549). วรรณกรรมคำสอนอีสาน. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น.
- จิราภา วรเสียงสุข. (2558). ทฤษฎีสังคมวิทยาบุคคลาสถิก. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.
- ช.ศิษย์นักประพันธ์. (2544). ประมวลภาชิตยอดผญาจอม. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- ชวน เพชรแก้ว. (2543). สรุปคำบรรยาย “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ที่ปรับเปลี่ยนมาจากท้องถิ่นอื่น”. ใน สุกัญญา สุจฉายา. (บรรณาธิการ), วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชวนากร จันนาเวช. (2560). กตหมายโบราณ จากเอกสารโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เอกสารวิชาการลำดับที่ 26 กลุ่มงานอนุรักษ์เอกสารโบราณสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์.
- ชัยณรงค์ โคตะนนท์. (2533). อุดมคติเกี่ยวกับผู้นำในวรรณกรรมอีสานประเภทวรรณกรรมคำสอน. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชาญชัย คงเพียรธรรม. (ม.ป.ป.). ผู้หญิงในนวนิยายเขมร. อุบลราชธานี : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ชานนท์ ไชยทองดี. (2558). อีสานร่วมสมัย : การวิเคราะห์ชนบทในตัวบทและบริบท. นนทบุรี : ศรีปัญญา.
- ชาร์ลส์ เอฟ คายส์, ผู้เขียน ; รัตนา โตสกุล, ผู้แปล. (2556). อีสานนิยม : ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชุมพุกฤทธิ์กร จีรวรรกิจ. (2559). ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับภาพแทนของผู้ให้สัมภาษณ์ที่เรียกว่า “เซเลบริตี้” ที่สื่อผ่านบทสัมภาษณ์ในนิตยสารภาษาไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชุตินา ประภาศวุฒิสาร. (2554). ก่อร่าง สร้างเรื่อง เรื่องเล่า อัตลักษณ์ และชุมชนในวรรณกรรมสตรีชายขอบ. กรุงเทพมหานคร : คบไฟ.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2558). เอกภาวะในทฤษฎีสังคมร่วมสมัย. กรุงเทพมหานคร : วิชาษา.

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2560). **วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และ ความเป็นอื่น**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : วิชาษา.
- ซัตเทอร์แลนด์, จอห์น.; สุรเดช โชติอุดมพันธ์ (ผู้แปล). (2561). **วรรณกรรมประวัติศาสตร์เรื่องเล่า แห่งจินตนาการ**. กรุงเทพมหานคร : บิ๊กสเคป.
- ฉานิศ วงศ์สุวรรณ. (2546). **เอกสารการสอนรายวิชา 081 101 ภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร**. นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ฐาปนา บุญหล้า. (2558). **แก่นธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสถาบันโลจิสติกส์แห่งเอเชีย.
- ณภัทร เซาร์นวม. (2565). **วรรณกรรมคำสอนเขมร ฉบับเกรกาล สู่ ฉบับเกรกาลใหม่**. **วารสารวิชาการวิจิตรวรรณสาร**, 6(1), 235–249.
- ณรงค์ อาจสมิติ. (2555). **รัฐชาติ ชาติพันธุ์ และอัตลักษณ์ไทดำ**. **วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา**, 31(2), 54–78.
- ณัฐพร พานโพธิ์ทอง. (2550). จาก “เจ้าพ่ออ่างทองคำ” สู่ “คนชนชั้นธรรมดาที่กล้าแฉ” : กลวิธีทาง ภาษากับการนำเสนออัตลักษณ์ของซูวิทย์ กมลวิศิษฎ์ในวาทกรรมการหาเสียงเลือกตั้ง. **วารสาร ภาษาและวรรณคดีไทย**, 24, 271–296.
- _____. (2556). **วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ตามแนวภาษาศาสตร์ : แนวคิดและการนำมา ศึกษาวาทกรรมในภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงาน วิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- دنุพล ไชยสินธุ์. (2523). **สีหราชสอนลูก**. เลย : วิทยาลัยครูเลย.
- _____. (2535). **นิทานขุนบรม**. เลย : สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูเลย (เอกสารอัดสำเนา).
- _____. (2537). **ปู่สังคะสา ย่าสังคะลี : ปฐมกัป**. เลย : รุ่งแสง.
- دنุพล ไชยสินธุ์ และทองสุข จารุเมธีชน. (2528). **ท้าวเย่-บาเจือง**. โครงการวัฒนธรรมท้องถิ่นศูนย์ ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูเลยร่วมกับหน่วยศึกษานิเทศก์กรมการฝึกหัดครู.
- ดารافر ศรีม่วง. (2556). **การประกอบสร้างอัตลักษณ์ของนักเขียน : กรณีศึกษาเรื่องเล่าจาก ประสบการณ์ชีวิตของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์. (2559). **พินิจปัญหาสิ่งแวดล้อมผ่านมุมมองวรรณกรรมอเมริกันร่วม สมัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2547). **วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เตชวโร ภิกขุ (อินตา). (2542). **นิทานทำวขุนทิง**. ขอนแก่น : คลังนาราธรรม.

_____. (2544). **คำสอนญาติโยมอีสาน**. ขอนแก่น : คลังนาราธรรม.

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. (2519). **วิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาเรื่องเจ้าวิทูรสอนหลานและ**

พระลอสอนโลก. ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

_____. (2559). **วรรณกรรมคำสอนของล้านนา ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า**. (พิมพ์ครั้งที่ 2).

เชียงใหม่ : ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล และหทัยวรรณ ไชยะกุล. (2542). **การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมประเภท**

โคลงคำสอนของล้านนา. เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ทอง กัมมะสุทโธ. (2545). **ลุงสอนหลาน**. ขอนแก่น : คลังนาราธรรม.

ทองพูล พรสวัสดิ์ ป. และพงษ์ไทย เพชรดี. (ม.ป.ป.). **กาพย์เซ็งบั้งไฟ**. คลังนาราธรรม.

ท่านเจ้าคุณพระราชสาธตธรรมมุนี. (2544ก). **ประมวลนานาอาณิสต์แผนใหม่ เล่ม 1**. ขอนแก่น :

คลังนาราธรรม.

_____. (2544ข). **ประมวลนานาอาณิสต์แผนใหม่ เล่ม 2**. ขอนแก่น : คลังนาราธรรม.

_____. (2544ค). **ประมวลนานาอาณิสต์แผนใหม่ เล่ม 3**. ขอนแก่น : คลังนาราธรรม.

ทิตินา แคมมณี. (2552). **ศาสตร์การสอน : องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มี**

ประสิทธิภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธเนศ เวศร์ภาดา. (2549). **หอมโลกวรรณศิลป์**. กรุงเทพมหานคร : ปาเจรา.

ธวัช ปุณโณทก. (2525). **วรรณกรรมท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.

_____. (2562). **วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 6. สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ธวัช เฟื่องประภัสสร และประยูร พิศนาคะ. (2544). **ศีลธรรมชาวพุทธ**. ขอนแก่น : คลังนาราธรรม.

ธัญญา สังขพันธ์. (2539). **วรรณกรรมวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร : นาคร.

ธัญญา สังขพันธ์. (2556). **ผู้หญิงยิ่งเรือ : ผู้หญิง ธรรมชาติ อำนาจ และวัฒนธรรมกำหนด**

สตรีนิยมเชิงนิเวศในวรรณคดีไทย. กรุงเทพมหานคร : นาคร.

ธานีรัตน์ จิตุหะศรี. (2554). **บทความ “เรื่องอินเหนาฉบับลาว : ลักษณะเด่นด้านการสร้างตัวละคร**

จากเรื่องอินเหนาฉบับไทย”. ใน นัทรนัย ประสานนาม. (บรรณาธิการ), **มนุษยศาสตร์ใน**

ทศวรรษใหม่ : พลวัตแห่งองค์ความรู้กับพหุลักษณะทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : คณะ

มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ธีระ บุชบกแก้ว. (2553). **กลวิธีทางภาษากับการนำเสนออัตลักษณ์ของตนเองโดยกลุ่ม “เกย์ออนไลน์”**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีระยุทธ สุริยะ. (2560). **ความสัมพันธ์ระหว่างกลวิธีทางภาษากับภาพตัวแทนของชาวโรฮิงญาในสื่อออนไลน์ภาษาไทย: การศึกษาตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีรชัย เอี่ยมวรเมธ. (2543). **พจนานุกรมไทย-อังกฤษ ฉบับใหม่**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท รวมสาส์น (1977) จำกัด.
- นงเยาว์ เนาวรัตน์. (2551). **สังคมโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจ รัฐ และการศึกษา**. เชียงใหม่ : บุพผาชน.
- นพพร ประชากุล. (2552). **ยกอักษร ย้อนความคิด เล่ม 2 ว่าด้วยสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : อ่าน.
- นภาพร พิมพัชรเมธากุล. (2548). **วรรณกรรมคำสอนจากคัมภีร์ไบเบิลอิสานเรื่องอินทียานสอนลูก**.
 ขอนแก่น : ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- นรา พรหมหันต์. (2560). **ทายาทความรุนแรง : แนวคิดการประกอบสร้างทางสังคมต่อการจัดการประสบการณ์ความรุนแรง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาอาชญวิทยาและงานยุติธรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นฤพนธ์ ตัวงวิเศษ. (2562). **สวรรค์หรือหลุมศพ : การวิพากษ์ความรู้มานุษยวิทยาในคริสต์ศตวรรษที่ 21. ใน รุ่งตะวัน อ่วมอินทร์. (บรรณาธิการ), 25 ปีศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) รวมบทความจากสนาม**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- น้อย ผิวผัน. (2494). **เทวดาสอนโลก**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- _____. (2544). **ท้าวกำพร้าว้าคำสอน**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- _____. (2545ก). **โลกชายดีและชั่ว โลกหญิงดีและชั่ว**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- _____. (2545ข). **ปัญหาเสี้ยวสวัสดิ์และปัญหาเบ็ดเตล็ดแปลก ๆ**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- _____. (2545ค). **ปฐมกับปี**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- น้อย ผิวผัน และพิมพ์ หนองสุธรรม. (2549). **หนังสือยาบส่วนนักเทศน์**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- น้อย อุ้นตุม. (2547). **มะไลหมื่นมะไลแสน**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

นันทา ชุนภักดี. (2529). รายงานการวิจัยการวิเคราะห์ความเชื่อของชาวไทยในสวัสดิรักษา.

นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

น้ำทิพย์ เมธเศรษฐ์. (2556). เรื่องเล่ายะมะตะ นะงะมะชะ : การประกอบสร้างอัตลักษณ์ญี่ปุ่นกับ

ภาพแทนความสัมพันธ์ญี่ปุ่น-ไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขา

ภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

น้ำผึ้ง ปัทมะกลางกุล. (2560). ความฝันและจินตนาการในรำพันพิลาป: สุนทรภู่กับการประกอบสร้าง

“เรื่องเล่า” ในวรรณคดีนิราศ. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, 37(3), 203–288.

นิตยา วรรณกิติร์. (2555). อนุภาคการกำเนิดเหนือธรรมชาติในชาดก ตำนาน และนิทานพื้นบ้านไทย.

วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ, 19(2), 60–85.

_____. (2563). พินิจ “คติ” และ “คน” ด้วยศาสตร์คติชนวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ 3. มหาสารคาม :

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

นิตี เอียวศรีวงศ์. (2539). สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการ

เผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.).

นิพล สายศรี (ปริวรรต). (2555). พญาคันคาก. มหาสารคาม : หจก.อภิชาติการพิมพ์.

นियะดา เหล่าสุนทร. (2542). ภูมิปัญญาบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา.

กรุงเทพมหานคร : แม่คำผาง.

นियะดา เหล่าสุนทร. (2542). ภูมิปัญญาของคนไทย : ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน.

กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ส่งเสริมกลุ่มวิจัย - เมธีวิจัยอาวุโส สกว.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. (2523). เพียงความเคลื่อนไหว. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย.

บ.ธัมมทาส ป.ธ.5. (2549). คำว่าสุภษิตอิสาน. ขอนแก่น : คลังนาธรรมชาติ.

บรูซ, สตีฟ. (2559). สังคมวิทยา : ความรู้ฉบับพกพา. (ฉบับนี้ เจริญศรี, ผู้แปล). กรุงเทพมหานคร :

โอเพ่นเวิลด์ส.

บัวพร มาลัยคำ. (2544). การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนสตรีของไทยและลาว. ปริญญา

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล. (2539). ฮีต คอง คะลำ วิถีชีวิตของคนล้านช้างและไทอีสาน. ขอนแก่น :

เพ็ญพรินต์ติ้ง.

_____. (2544). หมายเหตุ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง. ขอนแก่น :

คลังนาธรรมชาติ.

บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล. (2545). ย่าสอนหลาน. ขอนแก่น : คลังนา

ธรรม.

- บุญจันทร์ บัวจันทร์. (2544). **นิยายสุภาพพิศอนลูก**. ขอนแก่น : คลังนาราธรรม.
- บุญชู ภูศรี. (2554). **วรรณกรรมพุทธศาสนาภาคอีสาน**. ร้อยเอ็ด : โครงการจัดทำตำราและงานวิจัยเฉลิมพระเกียรติ 84 พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- บุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก. (ม.ป.ป.). **บุญนำกรรมแต่ง**. ขอนแก่น : คลังนาราธรรม.
- _____. (2549). **พระอินทร์ใช้ชาติ**. ขอนแก่น : คลังนาราธรรม.
- เบญจพร ดีขุนทด. (2553). **ลิเกวิก คนจนเมือง และการประกอบสร้างชุมชนท่ามกลางชีวิตร่วมสมัยในกรุงเทพมหานคร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษุบัณฑิต สาขาไทศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เบิ้ล ปทุมราช. (2566). **เพลงคำสอนของพ่อ**. Rsiammusicpage.
<https://www.facebook.com/watch/?v=1058804334933649>
- ปฐุม หงษ์สุวรรณ. (2555). **ตำนานพระพุทธรูปล้านนา พลังปัญญาทางความเชื่อและความสัมพันธ์กับท้องถิ่น**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- _____. (2561). **คติชนกับสังคม : หลักการและแนวทางการศึกษาคติชนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. มหาสารคาม : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- _____. (2561). ผู้หญิงในเรื่องเล่าตำนานพื้นเมืองเวียดนามกับการประกอบสร้างสังคมมาตาธิปไตย. **วารสารพื้นถิ่น โขง ชี มูล**, 5(1), 1-42.
- _____. (2564). **ท้าทายและทิศทางการศึกษาข้อมูลคติชนกับพลวัตทางสังคมในปัจจุบัน**. ใน **โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (บรรณาธิการ), สืบทฤษฎี สาววิจิตร : การเดินทางของมนุษยวิทยา, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).**
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2543). **นิทานพื้นบ้านศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2554). **ไขคำแก้วคำแพงพินิจวรรณกรรมไทย-ไท**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประทีป ชุมพล. (2546). **พินิจวรรณกรรมภาคใต้**. กรุงเทพมหานคร : น้ำฝน.
- ประพนธ์ เรืองณรงค์. (2559). **วรรณกรรมและภาษาถิ่นใต้**. กรุงเทพมหานคร : สถาพรบุ๊คส์.
- ประมวล พิมพ์เสน (บรรณาธิการ). (2552). **ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น : คลังนาราธรรม.

ประมวล พิมพ์เสน และคณะ. (2556). **คำกลอนสอนใจ**. ขอนแก่น : ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราช จังหวัด
ขอนแก่น.

ประมวล เพ็งจันทร์. (2552). **เราจะเดินไปไหนกัน**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ.

ประยงค์ แสนบุราณ เทพพร มังธานี และภคินิตย์ เพชรปาณีวงศ์. (2548). **การตีความผลญาอีสานเชิง
ปรัชญา**. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประยูร ทรงศิลป์. (2553). **วรรณกรรมคำสอนเขมร**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.

ปรานี วงษ์เทศ. (2559). **เพศและวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : นาดาแฮก.

ปรีชา พิณทอง. (2524). **ขูลูนางอ้าว**. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท.

_____. (2536). **ผาแดงนางไอ่**. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท.

_____. (2527). **สิริจันโทวาทยอดคำสอน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท.

ปรีชา อุยตระกูล. (2543). **จริยธรรมในวรรณคดีอีสาน. ในสุกัญญา ภัทรราชย์. (บรรณาธิการ),
วรรณคดี ท้องถิ่นพินิจ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

ปรียารัตน์ เชาวลิขิตประพันธ์. (2549). **การสมพาสที่ผิดธรรมชาติในนิทานไทย : การศึกษาอนุภาค
ทาง คติชนวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปัญญา บริสุทธิ์. (2542). **วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร :
ราชบัณฑิตยสถาน.

พรกฤษณ์ ช่วงแสงอุทัย. (2527). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำสอนในทีโปเทศ**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรมมา พรหมสาโร น.ธ.เอก. (2549). **แสงมณีแยงโลก**. คลังนานาธรรม.

พระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6. (ม.ป.ป.). **ชนะสันธราชเทศนาคำสอน และโกปตินหมาชวนขัน**. ขอนแก่น :
คลังนานาธรรม.

_____. (2548). **เทศนาปฐมสังคายนา ปุจฉาวิสัชนา 3 ธรรมาสน์**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

พระครูศิริปัญญาภุมณี. (2545). **หนังสือรวม 7 เรื่อง ไตรโลกวิถถาร ปุจฉาพยากรณ์ นิรยกถามหา
วิบาก พระปรมัตถ์ย่อ ศิลสาระสูตร ธรรมธาตุ 7 ประการ และนิทานเหี้ย**. ขอนแก่น : คลัง
นานาธรรม.

พระครูสุเทพสารคุณ. (2549). **ธรรมดาสอนโลก. ใน พระครูสุเทพสารคุณ,ปริวรรต. วรรณกรรมคำสอนอีสาน.** ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น (เอกสารอัดสำเนา).

_____. (ปริวรรต). (2549). **วรรณกรรมคำสอนอีสาน.** ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น.

พระครูสุเทพสารคุณ และคณะ (เรียบเรียง). (2544). **มรดกไทยอีสาน.** ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

พระทองสุข สุภาจาโร. (ม.ป.ป.). **นานาสุภาชิตคำกลอน.** ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2546). **พระไตรปิฎกสิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้.** พิมพ์ครั้งที่ 4.

กรุงเทพมหานคร : คณะผู้ศรัทธาจัดพิมพ์เป็นธรรมทาน.

พระปลัดเสงี่ยม อินฺท. (2545). **เปิดสวรรค์เปิดนรก.** ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

_____. (ยะโสธร). (2545). **คำกลอนสอนโลก (เปิดโลก).** ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

พระพุทธโฆษาจารย์. (2524). **วรรณกรรมคำสอนอีสาน ภาพ์ปูสอนหลาน ภาพ์หลานสอนปู่.**

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ส.ศ.อ.).

พระพุทธสารมณี. (2549). **อินทญาณสอนโลก. ใน พระครูสุเทพสารคุณ,ปริวรรต. วรรณกรรมคำสอนอีสาน.** ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น (เอกสารอัดสำเนา).

พระไพศาล วิสาโล. (2553). **พุทธศาสนากับคุณค่าต่อชีวิต.** พิมพ์ครั้งที่ 2. สมุทรปราการ : ชมรมกัลยาณธรรม.

พระมหาบุญตา ธีรจิตโต. (2545). **ประมวลกลอนแหล่อีสาน.** ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

พระมหาสายทอง จนฺทโสภโณ เปรียญโท. (2548). **คำกลอนนักเทศน์.** ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

พระสัมมาคัมภีร์ปัญญา น.ธ.เอก. (2548). **แหล่เทศน์ชาวโลกชาวบ้านนิยม สำนวนภาคอีสาน.**

ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

พระอธิการสมนึก ทินนโยโส. (2545). **ประชุมกลอนคติธรรม.** ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

พระอธิการอินตา กวีวงศ์ น.ธ.เอก. (2556). **สู่ขวัญอีสานร่วมสมัย.** ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.

พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ. (2513ก). **ท้าวคำสอน.** มหาสารคาม : ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย.

_____. (2513ข). **พญาคำกอง (สอนไพร่).** มหาสารคาม : ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย.

_____. (2513ค). **พระอุปคุตผาบบมาร.** มหาสารคาม : ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย.

- _____ . (2522). **คำสอนโลก**. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- _____ . (2523). **เสี้ยวवाद**. มหาสารคาม : อภิชาตการพิมพ์.
- _____ . (2533). **ภาพย์พระมุนี**. มหาสารคาม : ศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- _____ . (2553). **พระเจ้าเลียบโลก**. มหาสารคาม : โครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระอาจารย์ประมวล ธมมเสโน (พิมพ์เสโน). (2547). **นางแดงอ่อน**. ขอนแก่น : ศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- พระอาจารย์สมศรี ฐานตโต. (2544). **แหล่งเทศน์ประชันกลอนแบบใหม่**. ขอนแก่น : คลังนาาธรรม.
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2556). **แนวคิด ทฤษฎี เทคนิค และการประยุกต์เพื่อการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____ . (2558). **ความรู้ อำนาจ และสุขภาพ จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พัชลินจ์ จินนุ่น. (2555). **ลักษณะเด่นและบทบาททางสังคมของวรรณกรรมคำสอนภาคใต้ “ฉบับพิมพ์เล่มเล็ก”**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____ . (2560). ภูมิปัญญาของคนไทยจากวรรณกรรมคำสอนภาคกลางยุคการพิมพ์ (พ.ศ. 2459-2493). **มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์**, 39(2), 38-55.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2546). **วิจัยอีสาน : วิถีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน**. นครราชสีมา : สาขาวิชาศึกษาทั่วไป สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- _____ . (2557). **สู่วิถีอีสานใหม่**. กรุงเทพมหานคร : วิชาษา.
- พันธุ์ทิพย์ ธีระเนตร. (2563). **บทสนทนาร้อยแก้วกับกวี (ดับเบิล) ซีไรต์ อังคาร จันทาทิพย์ ‘ผมเล่าเรื่องราวธรรมดาของคนธรรมดา’**. คอลัมน์ อาทิตย์สุขสรรค์ มติชนรายวัน (ออนไลน์) สืบค้นเมื่อ 7 เมษายน 2566.
- พิชัย รัตนดิถก ณ ภูเก็ต. (2557). **ปรัชญาสังคมศาสตร์ : การอธิบายทางสังคม รากฐานสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : บางกอกบล๊อค.
- พิฑูร มลิวัลย์. (2543). **สรุปบรรยาย “อิทธิพลวรรณคดีพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมท้องถิ่นภาคอีสาน”**. ใน **สุกัญญา สุขฉายา**. (บรรณาธิการ), **วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิมพ์ รัตนคุณสาสน์. (2540). **พิมพ์กวีศรีอีสาน**. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

พิสิทธิ์ กอบบุญ. (2548). **ปูจจา-วิสันษา : กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา.**

กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พุทธรักษ์ ปรานนอก. (2557). พุทธธรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสาน. **วารสารมนุษยศาสตร์และ**

สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 31(2), 55–78.

ไพโรธ เลิศพิริยกุล. (2539). **วรรณกรรมปัจจุบัน.** กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏธนบุรี.

ไพโรธินทร์ ขาวงาม. (2540). **ม้าก้านกล้วย.** พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพมหานคร : แพรว.

ภัทรพร สิริภาณุจน. (2557). **พระพุทธศาสนาในประเทศไทย : เอกภาพในความหลากหลาย.**

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาณุวัฒน์ ภัคติวังศ์. (2552). **ภูมิปัญญากับการพัฒนาการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภูมิจิต เรืองเดช. (2525). **ศรีสวัสดิ์วัด.** บุรีรัมย์ : ศูนย์วัฒนธรรม วิทยาลัยครูบุรีรัมย์.

_____. (2550). **การวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนของไทย กัมพูชา และลาว.** วิทยานิพนธ์

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนากลุ่มภาค (กลุ่มอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง) มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.

มนตรา พงษ์นิล. (2548). **ภูมิปัญญาคว้านพะเยา : บนเส้นทาง “ผลิตภัณฑ์” กับ “คนกินน้ำแม่**

เดียวกัน”. ใน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ภูมิปัญญากับการสร้างพลัง**

ชุมชน. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

มนัส สุขสาย. (2542ก). **มูลมังไทยอีสาน 4 วรรณกรรมเรื่องเหือน 3 น้ำ 4.** อุบลราชธานี : มุนมัง

ไทยอีสาน.

_____. (2542ข). **วรรณกรรมอีสานเรื่องท้าวคำสอน : จาร-ปริวรรตจากอักษรธรรมโบราณ**

อีสานเป็นอักษรไทย. อุบลราชธานี : มุนมังไทยอีสาน.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาล**

งกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ยศ สันตสมบัติ. (2556). **มนุษย์กับวัฒนธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2532). **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย.** กรุงเทพมหานคร :

ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. (2542). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542.** กรุงเทพมหานคร :

ราชบัณฑิตยสถาน.

- _____. (2545). **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.
- _____. (2553). **พจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ (ภาษาศาสตร์ประยุกต์) ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.
- _____. (2555). **พจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ ฉบับบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.
- _____. (2556). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชันย์ นิลวรรณภา. (2563). **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมลาว**. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- рінฤทัย สัจจพันธุ์. (2538). **วรรณกรรมปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- _____. (2544). **วรรณคดีศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : ธารปัญญา.
- _____. (2553). **สืบสานสร้างสรรค์วรรณศิลป์**. กรุงเทพมหานคร : สถาพรบุ๊คส์.
- _____. (2558). **ข้ามชาติ ข้ามศาสตร์ ข้ามศิลป์**. กรุงเทพมหานคร : แสงดาว.
- ล.นาสวัสดิ์ เป็รียญ. (2548). **นางวิสาขาแต่งงาน**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- ลภัสรินทร์ ฉัตรวงศ์รี. (2561). **ชุมชนทางชาติพันธุ์และศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้ากับการประกอบสร้างอัตลักษณ์ล้านนาในวรรณกรรมของมาลา คำจันทร์ และพิบูลศักดิ์ ละครพล**. **วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี**, 10(2), 36-66.
- ลมุล จันทน์หอม. (2538). **วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คส์เซ็นเตอร์.
- ล้อม เฟิงแก้ว. (2549). **วैयाวจีวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์คำ.
- ว.วชิรเมธี. (2558). **มองลึก นึกไกล ในกว้าง**. พิมพ์ครั้งที่ 39. นนทบุรี : ปรารถนา.
- วรรณนะ หนูหมื่น. (2553). **กามนิต พากย์ภาษาไทย : วรรณกรรมคำสอนเชิงมนุษยนิยมตามคติพุทธ**. **วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**, 6(1), 137-158.
- วรากรณ์ พูลสวัสดิ์. (2559). **จริยธรรมและทักษะชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- วสันต์ ปัญญาแก้ว. (บรรณาธิการ). (2559). **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสังคมวิทยา**. เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- วัชรภรณ์ กิตตยานุกิตติ์. (2547). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนเรื่องวรรณโสร ฉบับจังหวัดนครศรีธรรมราช**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน. (2544). อนุภาคน้ำเต้าในตำนานน้ำท่วมโลกและตำนานกำเนิดมนุษย์. **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย**, 18, 62–77.
- _____. (2545). **แบบเรื่องนิทานสังข์ทอง : ความแพร่หลายและการแตกเรื่อง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัฒนา มุลเมืองแสน. (2539). **นวนิยายอิงพุทธศาสนาของไทย : วรรณกรรมคำสอนร่วมสมัย**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. (2541). **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 5 . กรุงเทพมหานคร : ธรรมชาติ.
- วิระดา สมสวัสดิ์ (บรรณาธิการ). (2545). **พลวัตสังคมผ่านสายตานักวิชาการไทย : ทกลิปปีฉลาดชาย รมิตานนท์**. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย.
- วิรัช นิยมธรรม. (2551). **มองพม่า ผ่าน(น) วรรณกรรมบางเรื่อง**. พิษณุโลก : ศูนย์พม่าศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ศรัณย์ภัทร์ บุญอุก. (2558). **คติชนในนวนิยายของพงศกร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2550). **ศาตราแลบง : วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ พัฒนาการ และความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมเขมร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2555). **รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบประมุขสุภาจิตเขมร ฉบับหอ พระสมุดวชิรญาณกับฉบับกัมพูชา**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2542). **ตำนานการสร้างโลกของคนชนชาติไทย : ตัวอย่างการศึกษาวัฒนธรรมจากตำนาน. ใน ศิริพร ณ ถลาง และสุกัญญา ภัทรราชย์. (บรรณาธิการ), คติชนกับคนไทย-ไทย รวมบทความทางด้านคติชนวิทยาในบริบททางสังคม**. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2543). **“การศึกษาวรรณคดีท้องถิ่นกับสังคม”**. ใน สุกัญญา สุขฉายา. (บรรณาธิการ), **วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- _____ . (2557). **ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. พิมพ์ที่ 3. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิรินทีพย์ สุชีรัตน์. (2547). **ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมนิทานภาคใต้กับวรรณกรรมสุนทรภู่ และภาพสะท้อนของวัฒนธรรมท้องถิ่น**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพร ภักดีผาสุข. (2553). **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวาทกรรม “ความเป็นผู้หญิง” ใน นิตยสารสุขภาพและความงามภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____ . (2561). **ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ และแนวทางการนำมาศึกษา ภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริมา เจนจิตม้น. (2529). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนประเภทกลอนเพลงยาวใน รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริรัตน์ แอดสกุล. (2555). **ความรู้เบื้องต้นทางสังคมวิทยา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลปากร.กรม. (2531). **ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- ศิลา คานแก้ว. (2544). **แหล่งน้ำสมัย คติโลกคตินิยม**.ขอนแก่น : คลังน่านาธรรม.
- ศิวรักษ์ ศิวารมย์. (2551). **สังคมศาสตร์การศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์.
- ส.ศิวรักษ์ (นามแฝง). (2545). **ปรัชญาการศึกษา ศาสตร์และศิลป์แห่งการปฏิรูปการเรียนรู้**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเด็ก.
- สมชาย ศรีสันต์. (2561). **ว่าด้วยการวิเคราะห์วาทกรรมแนววิพากษ์ : บทศึกษาวิเคราะห์วาทกรรมการพัฒนา/หลังการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : สมมติ.
- สมพร สิงโต. (2520). **ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิ และรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1**. กรุงเทพมหานคร : หน่วยศึกษานิตเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
- สรณัฐ ไตลังคะ. (2560). **ศาสตร์และศิลป์ของการเล่าเรื่อง**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สรียกานต์ ยี่แก้งเยี่ยม. (2553). **รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาวรรณกรรมคำสอนที่ได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์**. อุบลราชธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

- สโรชยา จิรรุ่งเรืองวงศ์. (2555). **นรกสมัยใหม่ : การประกอบสร้างใหม่ของภาพนรกแบบคลาสสิก**.
 วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.
- สวิง บุญเจิม. (ม.ป.ป.). **ปู่สอนหลาน หลานสอนปู่**. ขอนแก่น : คลังนันทาธรรม.
 _____. (2554). **ตำรามรดกอีสาน**. อุบลราชธานี : มรดกอีสาน.
- สายวรรณ น้อยนิมิตร. (2542). **อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและ
 ความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
 ภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สารภี ขาวดี. (2559). **ประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ จังหวัดสุรินทร์ : การประกอบสร้างและ
 บทบาทของประเพณีประติษฐ์**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิทธา พินิจภูวดล. (2524). **การศึกษาเรื่อง “ภาพปู่สอนหลาน” ในแนวทางสังเขปของวิชา
 วรรณคดีเปรียบเทียบ ในสิทธา พินิจภูวดล และรื่นฤทัย สัจจพันธุ์, วรรณคดีเปรียบเทียบ**.
 กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สิทธา พินิจภูวดล และรื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2524). **วรรณคดีเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร :
 มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุกัญญา ภัทราชัย. (2543). **สรุปบรรยาย “การปรับเปลี่ยนวรรณคดีท้องถิ่นที่รับมาจากถิ่นอื่น :
 ทำวสันตโศภนและทำวโสวัตของอีสาน”**. ใน สุกัญญา สุฉายา (บรรณาธิการ), **วรรณคดี
 ท้องถิ่นพินิจ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตรา จงสถิตวัฒนา. (2543). **พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชา
 ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทธินันท์ ศรีอ่อน. (2560). **พระโพธิสัตว์ในชาดกพื้นบ้านอีสาน : ภาพตัวแทนและการประกอบ
 สร้างทางวัฒนธรรม**. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัย
 มหาสารคาม.
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2543). **สรุปบรรยาย “อิทธิพลวรรณคดีพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมท้องถิ่น
 ภาคใต้”**. ใน สุกัญญา สุฉายา. (บรรณาธิการ), **วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ**. พิมพ์ครั้งที่ 2.
 กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ และชวน เพชรแก้ว. (2547). **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมพินิจ**.
 กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).

- สุทธิ ชัดติยะ. (2552). **ศาสตร์การเขียน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยเพื่อการศึกษา.
- สุนทร แพงพุท และประมวล พิมพ์เสน. (2557). **พระยาสอนไพบร์ วรรณกรรมคำสอนอีสาน**.
 ขอนแก่น : ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราช จังหวัดขอนแก่น.
- สุพรรณ ทองคล้าย. (2524). **ลักษณะร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2552). **ทฤษฎีสังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพร มากแจ้ง. (2530). **กวีนิพนธ์ไทย 2**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูธนบุรี สหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์.
- สุภีร์ สมอนา. (2559). **สังคมวิทยาอีสาน**. อุดรธานี : ศักดิ์ศรีอักษรการพิมพ์อุดรธานี.
- สุรเดช โชติอุดมพันธ์. (2560). **ทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ในคริสต์ศตวรรษที่ 20**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวิทย์ หิรัญยกานต์ และคณะ. (2542). **พจนานุกรมศัพท์การศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไอ.คิว. บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด.
- เสน่ห์ ทันอินทรอาจ. (2552). **การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน**. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เสรี พงศพิศ. (2547). **ร้อยคำที่ควรรู้**. กรุงเทพมหานคร : งานดี.
- สำนักข่าวไทยพีบีเอส.(2565). **โลกนักรอ่านบ้านนักเขียน ตอน ม้าก้านกล้วย**. เพจสำนักพิมพ์สารคร.
- สำลี รักสุทธี. (2552). **ผลยาปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2533). **นิทานพื้นบ้านเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- หลวงตาทองเพชร วีระมโ. (2545). **ปริศนานานาคำสอน**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- อ.กวีวงศ์. (2556). **สู่ขวัญอีสานร่วมสมัย**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- อ.ศิลา คานแก้ว. (2544). **คติโลกคติธรรม**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2545). **ปฐมสมโพธิกถาฉบับล้านช้าง**. **วารสารอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 31(1), 54–82.

- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2546). **ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น.**
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนุমানราชชน,พระยา. (2532). **พรมแดนแห่งความรู้. ใน สถาบันไทยคดีศึกษา, พรมแดนแห่งความรู้.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อภิญา เพ็องฟูสกุล. (2559). **อัตลักษณ์. ใน วสันต์ ปัญญาแก้ว. (บรรณาธิการ), ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสังคมวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อภิภา ปรัชญพฤทธิ. (2545). **หลังสมัยใหม่และการอุดมศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : อินทภาษ.
- อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. (2542). **ภาษาในสังคมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรรธวุฒิ มุขมา. (2552). **รายงานการวิจัยเรื่องบทความเกี่ยวกับปรัชญาการดำเนินชีวิตของจิตราก่อนันทเกียรติ : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอนร่วมสมัย.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม.
- อรวรรณ ฤทธิ์ศรธร. (2562). **ภาพแทนและการประกอบสร้างความจริงเรื่องธรรมชาติในนวนิยายแนวจินตนิมิตของไทย.** วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อรอุษา สุวรรณประเทศ. (2544). **จดหมายจางวางหรั้า : คุณค่าและความสำคัญต่อพัฒนาการวรรณกรรมไทย.** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อังคาร จันทาทิพย์. (2556). **หัวใจห้องที่ห้า.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : ผจญภัย.
- อาจารย์จันทา (ใหม่). (2544). **นานาปัญหา.** ขอนแก่น : คลังนันทธรรม.
- อาจารย์มหาสำราญ. (2548). **กลอนลำนันทประวัติตำนานธาตุพนม.** ขอนแก่น : คลังนันทธรรม.
- อาทิตย์ ชีรวณิชกุล. (2565). **ขาดกัณฑ์วัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทย.** กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2562). **คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์ : จากวาทกรรมของอัตบุคคลถึงจุดเปลี่ยนของอัตตา.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : ศยาม.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2562). **คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์จากวาทกรรมของอัตบุคคลถึงจุด เปลี่ยนของอัตตา.** กรุงเทพมหานคร : ศยามปริทัศน์.
- อำภา โอตรสกุล. (2552). **ร้อยกรองและร้อยแก้วในวรรณคดีเยอรมัน.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- อิรวดี ไตลังคะ. (2525). **การศึกษาวิเคราะห์คำสอนพระยามังราย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุดม บัวศรี. (2556). **วัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2546). **วรรณกรรมล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
- อุดม หนูทอง. (2528). **วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทคำสอน**. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- _____. (2543). **สรุปบรรยาย “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ : ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น”**. ใน **สุกัญญา สุฉายา. (บรรณาธิการ), วรรณคดีท้องถิ่นพิจ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เอมอร ชิตตะโสภณ. (2533). **ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับวรรณกรรมประจำชาติ**. เชียงใหม่ : บริษัท จิมมีปริ้นท์ซ็อฟ จำกัด.
- เอื้อนทิพย์ พีระเสถียร. (2529). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โอภาส ไพโรจน์-มัญญ เตชปุณฺญ และส. พูลศักดิ์ เกษมศิลป์. (2548). **ประมวลโตงโตยคำเว่าของนักเทศน์พร้อมปัญหาโลกธรรม**. ขอนแก่น : คลังนานาธรรม.
- โอลิวอร์, ดักลาส แอล. (2528). **แนวความคิดพื้นฐานทางมานุษยวิทยา. (ฉลาดชาย รมิตานัน และคณะ, ผู้แปล)**. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ฮาร์ลด์ ฮุนด์ฮูส. (2543). **สรุปบรรยาย “อิทธิพลวรรณคดีพุทธศาสนาต่อวรรณคดีล้านนา”**. ใน **สุกัญญา สุฉายา (บรรณาธิการ), วรรณคดีท้องถิ่นพิจ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Abrams, M.H. (1985). **A Glossary of Literature Terms. (ทองสุก เกตโรจน์, ผู้แปล)**. กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณศัพท์.
- Chantaruphan, Pradhana. (2019). Constructing the Self-image of Akha women in Cross-Cultural Marriage. **Damrong Journal of The Faculty of Archaeology Silpakorn University, 18(1), 89–116.**

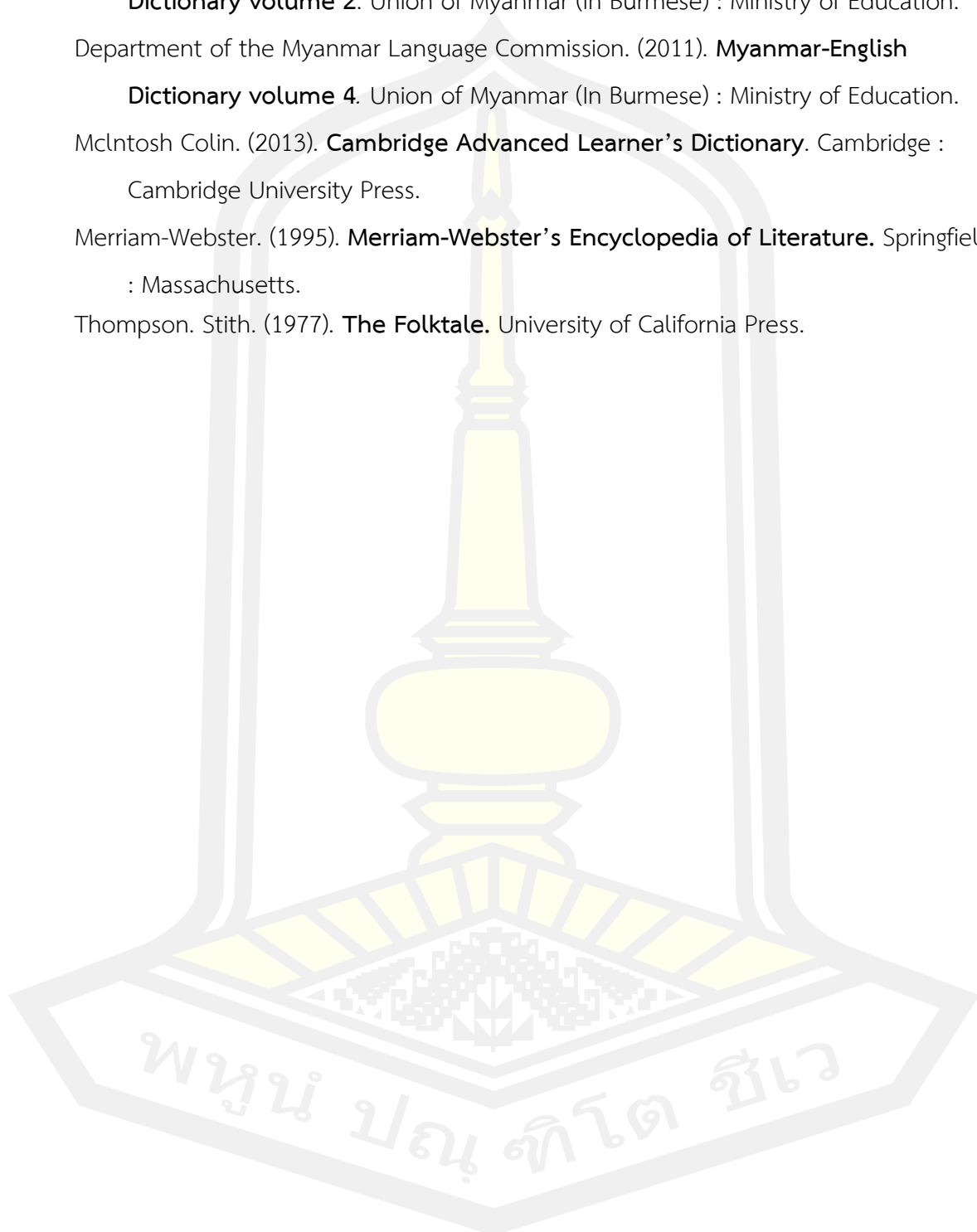
Department of the Myanmar Language Commission. (1979). **Myanmar-Myanmar Dictionary volume 2**. Union of Myanmar (In Burmese) : Ministry of Education.

Department of the Myanmar Language Commission. (2011). **Myanmar-English Dictionary volume 4**. Union of Myanmar (In Burmese) : Ministry of Education.

McIntosh Colin. (2013). **Cambridge Advanced Learner's Dictionary**. Cambridge : Cambridge University Press.

Merriam-Webster. (1995). **Merriam-Webster's Encyclopedia of Literature**. Springfield : Massachusetts.

Thompson. Stith. (1977). **The Folktale**. University of California Press.

ภาคผนวก

เรื่องย่อของวรรณกรรมคำสอนอีสาน

ผู้วิจัยจัดทำเรื่องย่อของวรรณกรรมสอนอีสาน ซึ่งเป็นข้อมูลหลักในการศึกษาวิจัย โดยจะเรียงลำดับตามประเภทของวรรณกรรมเป็นหลัก และเรียงลำดับตามตัวอักษรพยัญชนะในแต่ละประเภท รวมจำนวนข้อมูลทั้งหมด 52 เรื่อง ดังนี้

1. วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า มีจำนวน 32 เรื่อง ดังนี้

1.1 กาพย์พระมุนี ปรีวรตโดยพระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ จัดพิมพ์เป็นบรรณาการสมโภชเนื่องในงานทำบุญฉลองอายุครบ 75 ปี ดร.พระอริยานุวัตร รองเจ้าคณะจังหวัดมหาสารคาม เจ้าอาวาสวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อปี พ.ศ.2533 วรรณกรรมเรื่องกาพย์พระมุนี เป็นหนึ่งในกาพย์ที่นักปราชญ์สมัยล้านช้างได้แต่งไว้ จารลงใบลานก้อม เป็นอักษรลาวไทน้อย ซึ่งนิยมนำไปแจ้งงานบุญบังไฟ เชิงตามบ้านเรือนชาวบ้านที่เป็นเจ้าภาพทุกหลังคาเรือน โดยเปิดเรื่องด้วยการอ้างคำสอนของพระมุนี พระมุนีเป็นผู้กล่าวสอนเนื้อหาผ่านเรื่องซึ่งแบ่งเป็นตอน ๆ ตามช่วงเวลา เริ่มจากการสอนให้ปฏิบัติตนตามฮีตคอง อย่าเกียจคร้านการทำบุญ ให้ระลึกถึงคุณบิดามารดา พร้อมด้วยพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ โทษ 5 ประการ ได้แก่ ฆ่าตีพ่อแม่ ทำลายพระเจดีย์ ขโมยพระพุทธรูป ขโมยสิมเอาไปใช้ประโยชน์ส่วนตัว และตีดาทอพระสงฆ์ จะทำให้ตนกรอกเวจี จมอยู่กับน้ำเน่าเฝ้าเปื่อยถึงเอ็นกระดูก แต่ไม่ตาย ถูกทรมานเหมือนตายทั้งเป็น ถูกฝูงเด็กและกุมภภัณฑ์เอาเหล็กสามพันมาแทงรูก และถูกฝูงแร้งการุมกัดขาจิกฉีกเป็นชิ้น ๆ นานนับแสนปี ใครทุกข์ยากให้รู้จักทำทานอย่าได้ขาด จะได้รับผลบุญในภายภาคหน้า กาลข้าเชือกขุนวาย เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงผ่านมาได้สามพันปี พระสงฆ์ไม่ปฏิบัติตามพระวินัย พระราชาไม่อยู่ในครองธรรม จึงเป็นเหตุให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวปลาอาหารขาดแคลน ผู้คนอดอยาก ข้าราชการรับสินบน ตัดสินคดีความไม่เที่ยงตรงเห็นแก่สินจ้าง กาลนับมือส่วย คือกาลเมื่อน้ำผลไม้จะเกิดหนอนเป็นแมลง ข้าวกล้าเมื่อออกรวงก็ตายหาย ลูกศิษย์คิดล้างครู เมียเถียงผัว ลูกคิดฆ่าทำร้ายพ่อแม่ ข้าราชการเคี้ยวเชษฐภรรยาริดไถเอาไปเป็นส่วนตัว แต่เมื่อพุทธศักราชล่วงมาแล้วร้อยกว่าปีจะมีทั้งคนที่ทำบุญกินทานเพื่อหวังอานิสงส์ และหาผลประโยชน์ทำลายศาสนา หลึงชายเล่นชู้สมสู่กันไม่เลือกคู่

1.2 คติโลกคิธรรม วรรณกรรมเรื่องคติโลกคิธรรม ประพันธ์โดย อ.ศิลา คานแก้ว จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544 มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้แหล่งสอนประชาชนทั่วไป เนื้อหาของวรรณกรรมมีความสอดคล้องกับเนื้อหาทางธรรมที่สามารถ

นำไปใช้สอนได้ทุกกลุ่ม ได้แก่ แผลให้รักษาศีลห้า แผลแม่ฮ้าง แผลเป็นกำพร้าว้า แผลแม่หม้าย แผลมัทรีไปเที่ยวป่า แผลชุกขอสองกุมาร แผลพระเวส แผลพระเวสจากนครไปแรมไพร แผลสอนโลก แผลคดีโลกคดีธรรม แผลวิภูฏสงสาร แผลอวยพรแห่งศรัทธา และแผลลาธรรมมาสน์ โดยถ่ายทอดเนื้อหาตามลำดับเริ่มจากหลักธรรมพื้นฐานของคนทั่วไปคือการรักษาศีลห้า ซึ่งจะไม่ว่าเพศใด ชนชั้นชั้นใด หรือเชื้อชาติใด หากมีศีลห้าย่อมนำมาพาให้ชีวิตรุ่งเรือง จากนั้นแผลสอนคนประเภทมีตำหนิ คือแม่ฮ้าง กำพร้าว้า แม่หม้าย ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่คนในสังคมไม่ยอมรับ และควรดำรงตนให้ดี แผลเล่าเรื่องเวสสันดรชาดก โดยเล่าเฉพาะตอนคือมัทรีไปเที่ยวป่า ชุกขอสองกุมาร และพระเวสจากนครไปแรมไพร แล้วปิดท้ายด้วยการแผลสอนเรื่องทางโลกและทางธรรม ไม่ว่าจะ เป็น ทางโลก หรือทางธรรม ล้วนมีทางให้เลื่องอยู่สองทาง คือ สุขคติ และทุกข์คติ ล้วนอยู่ที่การกระทำของบุคคลจะเลือกเดิน ทุกคติคือทางตรงเข้านิรยาอบายสี่ สุขคติคือทางญาติพี่น้องเที่ยวขึ้นสู่สวรรค์

1.3 คำสอนโลก ปรีวรตโดยพระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ หนังสือผูกใบลานจารด้วยอักษรไทน้อย วัดท่าตูม ตำบลท่าตูม จังหวัดมหาสารคาม จากรายงานการวิจัยเรื่อง ศึกษาอีสานจากวรรณกรรมพื้นบ้านประเภทคำสอน ของจารุวรรณ ธรรมวัตร ปี พ.ศ. 2527 เป็นสำนวนไทลาวล้านช้าง เนื้อหาเกี่ยวข้องกับคำสอนศีลธรรม การครองเรือน และความเป็นอยู่เพื่อประโยชน์สุขในการปกครองบ้านเมืองของผู้ปกครอง ซึ่งมีอุดมคติว่าหากครอบครัวมีความสุขก็จะสามารถทำมาหากินเลี้ยงชีพได้ นอกจากนี้ยังมีการบอกกาลสมัยซึ่งล่วงหน้าบ้านเมืองจะเป็นไปตามจักราศีดวงดาวระหว่างการดำเนินเรื่องมีการแทรกคำสอน และนิทานประกอบคำสอน ดำเนินเรื่องเป็นตอน เริ่มด้วยบทไหว้ครู แปรสาสน์ คติธรรม กล่าวถึงความทุกข์ เตมีย์ถึงท้าวรามาน หรือพระเตมีย์ถูกทรมาน หลังจากนั้นต่อด้วย พระพุทธเจ้าสอนพญาปัสเสน โดยมีเนื้อหาคำสอนเกี่ยวกับ ลักษณะผัวเมียที่ดี ลักษณะฮ้างหม้าย และสอนชาวโลก ตอนท้ายเรื่องกล่าวว่า “นรชามาตย์” เป็นผู้แต่งไว้ สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งสมัยพระไชยเชษฐาธิราชเจ้า ซึ่งครองกรุงศรีสัตนาคนหุต สำนวนไทลาวเวียงจันทน์รูปแบบการประพันธ์เป็นแบบวิซุขมาลีปนนาคบาทกวีเป็นบางคำ

1.4 คำสอนลูกสะใภ้ วรรณกรรมเรื่องคำสอนลูกสะใภ้ ประพันธ์โดยกัมพล สมรัตน์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาธรรมชาติ จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2544 นับเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นร่วมสมัยที่รวบรวมคำสอนที่ใช้สอนผู้หญิงที่เป็นลูกสะใภ้และสาวไส้แม่เหื่อนเพื่อเป็นแนวทางให้แก่ผู้หญิงเมื่อออกเรือนมีครอบครัวให้รู้จักปฏิบัติตนตามสถานภาพที่เหมาะสม ทั้งการปฏิบัติตนต่อพ่อแม่ของตนเอง พ่อแม่ของสามี การปฏิบัติตนต่อสามี และวิธีการดูแลลูกหลาน ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นแนวทางที่ทำให้เจริญรุ่งเรือง อีกทั้งวรรณกรรมเรื่องนี้ยังแนะนำแนวทางการดำเนินชีวิตที่ทำให้ครอบครัวเป็นสุข เช่น ไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า ฟิงให้แก่คนที่ควรให้ ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ไม่

ควรให้เลย รวมถึงสุภชาติต่าง ๆ ที่ใช้สอนให้ประพฤติปฏิบัติตนอย่างดีงาม โดยสอนผ่านการเล่านิทาน เรื่องนางวิชาชาซึ่งเป็นบุตรของมหาเศรษฐีที่กำลังจะแต่งงานออกเรือนไปมีครอบครัว บิดาจึงสอนข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเป็นสะใภ้ที่ดีว่าให้เคารพเชื่อฟังสามี และพ่อแม่สามี ยึดถือหลักปฏิบัติของการเป็นสะใภ้ที่ดี คือเหือนสามน้ำสี่ เหือนสาม ได้แก่ การดูแลที่อยู่อาศัยให้สะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่เสมอ การดูแลห้องครัวจัดเก็บให้เป็นระเบียบเรียบร้อย และการดูแลเรือนผมให้สะอาดสวยงามน่ามอง ส่วนน้ำสี่ ได้แก่ น้ำใจ น้ำคำ น้ำเต้าปูน และน้ำใช้ มีอยู่เสมออย่าได้ขาดตกบกพร่องจึงจะเป็นภรรยาที่ดีที่น่ายกย่อง

1.5 ชนะสันรราชเทศนาคำสอน ชนะสันรราชเทศนาคำสอน ชำระโดยพระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6 จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.) วรรณกรรมเรื่องชนะสันรราชเทศนาคำสอน พบหลายสำนวน เดิมเป็นหนังสือตัวธรรม ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ในงานวิจัยนี้เลือกสำนวนที่ชำระโดยพระครูคัมภีร์นิเทศ ป.6 มาศึกษา เนื่องจากประพันธ์เป็นคำกลอนอีสาน และใช้ภาษาอีสานเล่าเรื่องทำให้อ่านเข้าใจง่าย มีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อสั่งสอนจริยธรรมแก่บุคคลทุกระดับว่าควรปฏิบัติตนอย่างไรในฐานะเป็นพ่อ แม่ ลูก สามี ภรรยา พี่ น้อง นายจ้าง ข้าทาส และพ่อค้า ดำเนินเรื่องโดยกล่าวถึงพญาปัสเสน กษัตริย์เมืองสาวัตถีปฏิบัติตนไม่อยู่ในฮิตคอง มีใจโหดร้าย มัวเมาในบาป พระอินทร์เห็นว่าพญาปัสเสนเป็นผู้มีบุญจึงตั้งใจให้พญาปัสเสนพามเหสี นางสนม และข้าราชการบริวารเสด็จไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเทศนา โดยยกนิทานเรื่องชนะสันรราชกษัตริย์ผู้ครองเมืองพาราณสี ผู้ปกครองเมืองโดยปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม การประพฤติปฏิบัติตนที่ดีงามแก่ประชาชนทำให้เมืองพาราณสีร่มเย็นเป็นสุข หลังจากได้ฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า พญาปัสเสนเกิดดวงตาเห็นธรรม ปฏิบัติตนอยู่ในฮิตคอง ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ปกครองประชาชนด้วยความเมตตากรุณา ทำบ้านเมืองสงบสุข นอกจากนี้ยังมีคำสอนระหว่างการเดินทางเล่าเรื่องแทรกอยู่เป็นตอน ๆ เช่น คำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของชาวพุทธ คำสอนเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของผู้ชายผู้หญิง คำสอนด้านการเข้าสังคม และคำสอนด้านภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิต

1.6 ธรรมดาสอนโลก ปรีวรรตโดยพระครูสุเทพสารคุณ จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เฉลิมพระเกียรติในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี เมื่อปี พ.ศ. 2547 วรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องที่มีผู้ปรีวรรตไว้หลายสำนวน ฉบับที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาเป็นสำนวนปรีวรรตและเรียบเรียงโดยพระครูสุเทพสารคุณ เนื้อหาแบ่งออกเป็นบั้น หรือตอน ประกอบด้วยหลาย เช่น บั้นนมัสการไหว้คุณแก้วสามประการอินทร์พรหม เทวดาน้อยใหญ่พระแม่ธรณีเมขลาอิศูร์ยัยักษ์ครุฑนาครุฑอาจารย์มารดาบิดาให้กรุณาให้ความสันติจงตั้งใจฟังธรรมคำสอน บั้นเศรษฐีตกยากถึงสมัยพระโคตมะพุทธเจ้าในเมืองราชคฤห์มีเศรษฐีผู้หนึ่ง

หนึ่งตกยากสูญเสียทุกอย่างและตายไป พระพุทธเจ้าทรงดำรัสแก่พระอรหันต์ว่าเกิดจากการทำผิดครองธรรมคาโลกเพราะบุพกรรมที่ทำมาแต่อดีตคือการเผาศพไม่ชอบธรรมทำให้กรรมส่งผลร้ายถึงข้าทาสบริวารโคตรวงศ์และตัวตายตกรก บั้นพระเจ้าแผ่นดินมังกรงเฒ่า บั้นพระยา กล่าวสอนคุณธรรม 10 ประการของพระราชา (ทศพิธราชธรรม) บั้นข้อที่ควรถือปฏิบัติประจำวัน บั้นไขความอาการ 12 บั้นเทวดาสรางมนุษย์ บั้นข้อปฏิบัติสำหรับผู้เป็นนายคน บั้นข้อปฏิบัติสำหรับผู้ใช้เส้นทางด้วยกัน กฎหมายที่คนโบราณใช้ ซึ่งคำสอนแต่ละบั้นล้วนมีวัตถุประสงค์เพื่อสอนให้คนอยู่ด้วยกันอย่างมีสันติสุข แฝงไปด้วยคติธรรม มีเหตุผล และสอนให้คนใช้ปัญญาเป็นประโยชน์

1.7 ท้าวกำพร้าว้าคำสอน ท้าวกำพร้าว้าคำสอน แต่งโดยน้อย ผิวผัน จัดพิมพ์โดยบริษัทคลังนาธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544 ท้าวกำพร้าว้าคำสอนถูกแต่งตามตำราโบราณอีสาน ซึ่งมีนักปราชญ์โบราณเขียนไว้แต่นานมาแล้ว เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับท้าวคำสอน ท้าวคำสอนเป็นกำพร้าว้าอาศัยอยู่กับพระมหาเถระ เมื่อเจริญวัยพระมหาเถระจึงสอนวิธีเลือกคู่ครอง ซึ่งท่านได้กล่าวถึงลักษณะหญิงประเภทต่าง ๆ ทั้งที่ควรเลือกเป็นภรรยา และไม่ควรเลือกเป็นภรรยา โดยกล่าวสอนตามลักษณะโฉลกของโบราณ ทั้งลักษณะรูปลักษณ์ภายนอก และพฤติกรรมที่แสดงออกของผู้หญิง หลังจากท้าวกำพร้าว้าคำสอนเข้าใจคำสอนทั้งหมดของพระมหาเถระแล้ว ก็ลาพระมหาเถระไปหาหญิงลักษณะดีเป็นคู่ครอง ในที่สุดก็พบนางปิงคำ เป็นคนจนอยู่กระท่อม แต่มีลักษณะถูกตามโฉลกของหญิงดีที่ท้าวคำสอนเกี่ยวพาราสิ ซึ่งตอนนี้เป็นตอนที่กวีได้แสดงฝีมือได้ดีมาก และในสำนวนเกี่ยวพาราสิกันนี้ดูเหมือนว่าหนุ่มสาวชาวอีสานจดจำกันได้ดี และนำมาพูดจาเกี่ยวกับจากเรื่องท้าวกำพร้าว้าคำสอนนี้พบว่า ค่านิยมในการเลือกคู่ครองของชาวอีสานนั้นไม่เน้นเรื่องความงามเป็นหลักแต่กลับเน้นถึงลักษณะของสตรีที่เป็นสิริมงคล ถึงแม้ว่าความงามจะด้อยไปก็ตาม และลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือเน้นสตรีที่มีปัญญา แสดงว่าค่านิยมในการเลือกคู่ครองของชายชาวอีสาน มุ่งที่จะได้คู่ครองที่เป็นภรรยาที่ดี ซึ่งถือว่าเป็นความปรารถนาของชายชาวอีสานโดยทั่วไป

1.8 ท้าวคำสอน วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน เดิมเป็นเอกสารโบราณ ปกรวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม จัดพิมพ์โดยมูลนิธิอาเซียน อุบลรัตน์ เมื่อปี พ.ศ. 2513 (โคลงสาร หรือกลอนอ่าน) โดยเนื้อเรื่องเริ่มจากท้าวคำสอนเป็นกำพร้าว้าอาศัยอยู่กับพระมหาเถระ เมื่อเจริญวัยพระมหาเถระจึงสอนวิธีเลือกคู่ครอง ซึ่งพระมหาเถระได้อธิบายถึงลักษณะของหญิงประเภทต่าง ๆ ทั้งหญิงที่มีลักษณะดี และหญิงที่มีลักษณะไม่ดีไม่ควรเลือกมาเป็นภรรยา หญิงที่มีลักษณะดี ประกอบไปด้วยรูปลักษณ์ภายนอกดี และความประพฤติดี เช่น ผู้หญิงที่ทำครัวหรือทำอาหารเก่ง ถึงแม้จะเป็นทาสรับใช้เขาก็ควรไถ่มาเป็นภรรยา ผู้หญิงที่หน้าท้องใหญ่เหมือนพระอุ้มบาตร ถึงแม้จะหน้าตาไม่สวยแต่เป็นคนมี

บุญมาก ผู้หญิงที่คอเป็นป่อง หางตาแดงเล็กน้อย ยามเดินค่อย ๆ เดินสวยสง่างาม ควรเลือกมาเป็นภรรยาจะทำให้มีความสุข ส่วนหญิงลักษณะไม่ดี ประกอบไปด้วย รูปลักษณ์ภายนอกไม่ถูกโฉลก และความประพฤติไม่ดี เช่น ผู้หญิงที่เดินเท้าหนัก ขนตาสั้นปลายงอน ถึงแม้รูปร่างหน้าตาดีก็ไม่ควรเลือกมาเป็นภรรยา เพราะเป็นคนเกียจคร้าน ผู้หญิงที่มีจอนผมเป็นปึกชัดเจน เป็นคนเก็บเงินไม่อยู่ ไม่ควรเลือกมาเป็นภรรยา จากนั้นท้าวคำสอนก็ลาพระมหาเถระไปหาหญิงลักษณะดีเป็นคู่ครอง ในที่สุดก็พบนางปิงคำหรือนางฟังคำเป็นคนจนอยู่กระท่อม แต่มีลักษณะถูกโฉลกแบบหญิงที่เป็นเมียแก้ว ท้าวคำสอนจึงเกี่ยวพาราสีจนนางปิงคำตกลงเป็นภรรยา และได้ครองคู่กันที่สุดในที่สุด

1.9 เทวดาสอนโลก เทวดาสอนโลก แต่งโดยน้อย ผิวผัน จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.) หนังสือเทวดาสอนโลก ได้แต่งตามตำราภาคอีสาน มีการแก้ไขให้เหมาะสมกับยุคปัจจุบัน ต้นฉบับเดิมใช้ภาษาโบราณ เป็นวรรณกรรมคำสอนที่นำแนวความคิดทางพระพุทธศาสนามาดัดแปลงแก้ไขเพิ่มเติมเนื้อหาสาระที่สำคัญคล้ายบทบัญญัติให้กระทำหรือห้ามกระทำ และได้ชี้แจงผลอันเกิดจากการไม่เชื่อฟังบทบัญญัติว่าจะเกิดอปมงคล (ชะล่า) แก่ผู้กระทำหรือเกิดความวิบัติ (ขวง หรือ ขวาง) ถ้าฝ่าฝืนข้อห้าม เริ่มเรื่องโดยยกพระจริยวัตรของพระพุทธองค์เมื่อยังมีพระชนมอยู่ ทรงอรรถาธิบายเหตุอันบังเกิดขึ้นให้พระอรหันต์ทั้ง 28 องค์ สรุปลม 7 ตอน ได้แก่ 1) พระพุทธองค์ชี้ให้เห็นโทษการประพฤติดิจจาริตคลองธรรม ที่เรียกว่า "เทวดาสอนโลก" โดยยกตัวอย่างอันบังเกิดมีมาแล้วในชาติปางก่อนว่าจะเกิดเภทภัยนานาบ้านเมืองล่มจม ไพร่ฟ้าเข้าแผ่นดินตาย เช่น การเผาศพผิดจาริต การเลือกคู่สมรสผิดจาริตประเพณี 2) คำสอนเรื่องการเลือกภรรยา บอกลักษณะหญิงดี-ชั่ว ถ้าเลือกหญิงกาลกิณี จะเป็นผลร้ายต่อตนเอง และญาติพี่น้อง 3) ข้อห้ามไม่ฟังประพฤติ ซึ่งเป็นผลเพียงอปมงคล (ชะล่า) แต่ไม่ถึงขั้นวิบัติ (ขวง หรือ ขวาง) 4) สอนเรื่องการปลูกบ้านเรือน วิธีเลือกไม้ที่เป็นมงคล-อปมงคล โดยเน้นวิธีเลือกไม้ที่เป็นมงคลเพื่อนำมาทำเสาเอก และเสาขวัญ 5) สอนเรื่องการเผาศพโดยอรรถาธิบายถึงลักษณะการตายที่ห้ามเผา เช่น ตายโหง ไรโรครบาด ฯลฯ และวิธีแก้เคล็ดในการเผาศพที่ต้องห้ามเหล่านั้น เพื่อไม่ให้เกิดวิบัติ 6) สอนเรื่องการประพฤติตัวในครอบครัวระหว่างเครือญาติเพื่อเป็นสง่าราศีแก่ผู้ประพฤติ การปฏิบัติตนของพ่อบ้านและภรรยาฟังปรนนิบัติสามี 7) สอนการประพฤติตนของเจ้าบ้านผ่านเมือง หากฝ่าฝืนจะเป็นโทษหนักเกิดอาเพศแก่บ้านเมือง หรือมีภัยพิบัติ เพราะเจ้าเมืองไม่ประพฤติตามเทวดาสอนโลก ตอนท้ายได้สอนถึงการตัดสินคคีความของเจ้าบ้านผ่านเมือง โดยเน้นถึงหลักปรัชญาพุทธศาสนา

1.10 แทนน้ำนมแม่ แทนน้ำนมแม่ แต่งโดยกัณหา (บ.ช.ย.) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544 หนังสือเรื่องทนน้ำนมแม่ เป็นวรรณกรรมที่มาจากผูกโบลาน เป็นคำลาวเทศนากล่าวถึงพระพุทธเจ้าเทศนาการตอบทนน้ำนมแม่ ซึ่งมีนามว่า

ปารมีสามสิบทิศและโพชฌงค์ 7 กล่าวถึงหมู่มุลเทพเทวดาได้มาต้อนรับและมาฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ได้เสด็จขึ้นไปจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อแสดงพระธรรมเทศนาซึ่งมีนามว่า ปารมีสามสิบทิศและโพชฌงค์ 7 เพื่อโปรดพุทธมารดาซึ่งไปบังเกิดเป็นสันตสูติเทพบุตร ๗ สวรรค์ชั้นดุสิต เพื่อตอบแทนพระคุณพระมารดาคือนางสิริมหามายา ที่ทรงเลี้ยงดูพระองค์ตั้งแต่ครั้งยังอยู่ในครรภ์จนเติบโตและได้ออกบวช นอกจากนี้พระองค์ยังได้โปรดมีหมู่มุลเทพเทวดา พระอินทร์ พระพรหม โปรดมนุษย์และสัตว์น้อยใหญ่อีกด้วย ทรงเทศนาคำสอนให้ประชาชนทั้งหลายได้ระลึกถึงบุญคุณของบิดามารดาทรงกล่าวถึงตั้งแต่การตั้งครรภ์ว่าพระมารดานั้นได้ตั้งครรภ์สืบเดือนต้องลำบากแค่ไหน ในการใช้ชีวิตไม่ว่าจะเป็นการเดินทาง การยืน การนอน หรือการนั่ง เมื่อคลอดแล้วก็ต้องอยู่กรรม แต่พระมารดานั้นก็ทรงดูแลเป็นอย่างดีไม่ให้อดอยาก คอยป้อนอาหาร ป้อนนมทุกวัน เช้าและเย็นจนพระองค์แข็งแรง เติบโตขึ้นจนได้ออกบวช ทำyles่มของหนังสือเรื่อง แขนงน้ำนมแม่ มีวัฒนธรรมของสามภรรยา ภาชิต คำสอนต่าง ๆ ที่ยกมาให้เรียนรู้และปฏิบัติตามอีกด้วย

1.11 นานาสุภาชิตคำกลอน นานาสุภาชิตคำกลอน แต่งโดยพระทองสุข สุภาจาโร จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.) หนังสือเรื่องนานาสุภาชิตคำกลอน เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสุภาชิต คำสั่งสอนต่าง ๆ แบ่งออกเป็น 3 หมวดใหญ่ ได้แก่ 1) คำสั่งสอน 2) แผนกเบ็ดเตล็ด 3) คำกลอน รวมทั้งสิ้น 139 กลอน โดยแต่ละบทจะมีการสอดแทรกข้อคิด คติธรรม คำสั่งสอน การละเว้นจากการทำชั่ว การเห็นคุณค่าของการทำความดี โดยรวมของหนังสือเล่มเล่มนี้ใช้ลักษณะการประพันธ์โดยใช้ร้อยยาวเป็นหลัก มีลักษณะคล้ายพญาอีสาน และเนื้อหาในแต่ละหมวดสรุปได้พอสังเขป ได้แก่ 1) คำสั่งสอน เป็นการกล่าวถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่สอนให้มนุษย์รู้จักการทำบุญ รักษาศีล ภาวนา รู้จักปล่อยวาง เกรงกลัวต่อบาป สอนให้มนุษย์รู้จักสังขารของมนุษย์ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เนื้อหายังเตือนชนทุกชั้น และเตือนหญิงทุกประเภท บางกลอนมีการเล่าเรื่องโดยใช้ลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อยยาว มีการแทรกคาถาบาลีแบบสลับสลับในแต่ละวรรค 2) แผนกเบ็ดเตล็ด เป็นการกล่าวถึงเนื้อหาบางกัณฑ์ในเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก ซึ่งในแต่ละกลอนจะเป็นเนื้อหาที่เป็นสนทนา โต้ตอบในเรื่องต่าง ๆ ของตัวละคร เช่น ดุสิตสนทนากับพระอินทร์ พรหมณ์สนทนากับพระเวสสันดรเพื่อขอช้างปัจจัยนาคร พระเจ้าสุทนต์สนทนากับนางมัทรีเพื่อมิให้เสด็จตามพระเวสสันดรเข้าป่า ชุกกสนทนากับพรหมณ์เพื่อฝากเงิน นางอมิตตาสสนทนากับพรหมณ์เรื่องการออกเรือน ชุกกทูลขอภักษา ซาลี จากพระเวสสันดร 3) คำกลอน เป็นคำกลอนที่มีเนื้อหาอยู่ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก เนื้อความในแต่ละบทมีลักษณะเป็นพญาอีสาน ถ้อยคำที่กล่าวเป็นร้อยกรองแบบสลับสลับไปด้วยคติธรรม ข้อเตือนใจ และมีการใช้อุปมาอุปมัย หรือกล่าวความในใจของตัวละครนั้น

1.12 นางวิชาษาแต่งงาน แต่งโดย ล.นาสวัสดิ์ เปรียญ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2548 วรรณกรรมเรื่องนางวิชาษาแต่งงานเป็นเรื่องราวของนางวิชาษาอุบาสิกาผู้เป็นตัวอย่างอันดีเลิศของหญิงทั้งหลาย เพราะนางเป็นบัณฑิตฉลาดด้วยปรีชาปัญญา สามารถชักจูงพ่อแม่สามีผู้เป็นมิถิชาให้กลับใจเป็นสัมมาทิฐิ ถึงกับได้รับการยกย่องให้เป็นอริยบุคคล ประพันธ์โดย ล.นาสวัสดิ์ เปรียญ ดำเนินเรื่องเป็นปูลงฉันทนา แบ่งออกเป็น 4 ธรรมาสน์ หรือ 4 หน้าที่ ได้แก่ 1) หน้าที่พระพุทธเจ้า, ธนัญชัยเศรษฐี 2) หน้าที่พระเจ้าปเสนทิโกศล, ปุณณะวัณณกุมาร, พราหมณ์แปดคน, อเจลกะซีเปลือย, กุมพี, พระอานนท์ 3) หน้าที่มีคารเศรษฐี, พระเจ้าพิมพิสาร, นางทาสี หญิงสหาย และ 4) หน้าที่นางวิชาษามหาอุบาสิกา เนื้อเรื่องเล่าตามลำดับตั้งแต่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเทศนาเล่าเรื่องนางวิชาษา บุตรีของธนัญชัยเศรษฐี พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปขอครอบครัวมหาเศรษฐีจากแคว้นของพระเจ้าพิมพิสาร และได้ธนัญชัยเศรษฐีเดินทางกลับไปตั้งถิ่นฐานที่แคว้นของตน ธนัญชัยเศรษฐีมีบุตรรูปงามเข้าลักษณะเบญจกัลยาณีชื่อนางวิชาษา วันหนึ่งมีคารเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถีต้องการให้บุตรชื่อปุณณะวัณณกุมารที่เจริญวัยสมควรแต่งงาน แต่ปุณณะวัณณกุมารไม่ยอมแต่งงานจึงออกอุบายว่าจะแต่งงานกับหญิงที่มีลักษณะเบญจกัลยาณีเท่านั้น จึงให้พราหมณ์ 8 คนเดินทางออกตามหาจนพบนางวิชาษาและมอบมาลัยทองให้เป็นการหมั้นหมายแล้วขึ้นรถกลับไปเจรจา ก่อนที่จะธนัญชัยเศรษฐีจะส่งตัวนางวิชาษาไปแต่งงานที่เมืองสาวัตถีได้สอนบุตรถึงการครองเรือน และนางได้นำไปปฏิบัติจริงจนเป็นที่ศรัทธาแก่ชนทั้งหลาย

1.13 นิทานกระต่ายในวงพระจันทร์ เรียบเรียงโดย ก.กิงแก้ว ป. จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2549 นิทานแฝงคติธรรมทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับกระต่ายบนดวงจันทร์ เนื้อเรื่องเล่าถึงว่า ครั้งหนึ่งมีกระต่าย ลิง นาก และสุนัขจิ้งจอก สาบานร่วมกันว่าจะไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต และบำเพ็ญตนเป็นฤๅษีอยู่ในป่า พระอินทร์อยากทดสอบในศรัทธาของสัตว์ทั้งสี่ จึงปลอมตัวเป็นพราหมณ์เที่ยวขอบริจาคทาน โดยไปขอจากลิงเป็นตัวแรก ลิงมอบมะม่วงให้ จากนั้นพราหมณ์ก็ไปขอทานจากนาก นากถวายปลาซึ่งมาตายเกยตื้นอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ส่วนสุนัขจิ้งจอกก็ถวายนมหม้อหนึ่งและผลไม้แห้ง เมื่อพราหมณ์เข้าไปขอบริจาคทานจากกระต่าย กระต่ายพูดกับพราหมณ์ว่า “ข้ากินแต่หญ้าเป็นอาหาร หญ้าก็ไม่มีประโยชน์ใด ๆ กับท่านเลย” พราหมณ์จึงเอ่ยขึ้นว่า ถ้ากระต่ายบำเพ็ญพรตเป็นฤๅษีที่แท้จริงแล้ว ขอให้สละชีวิตของตนเพื่อเป็นอาหารแก่พราหมณ์ กระต่ายตอบตกลงทันทีและทำตามที่พราหมณ์ขอร้องว่าให้กระโดดเข้ากองไฟเอง พราหมณ์จะได้ไม่ต้องลงมือฆ่าและปรุงกระต่ายเป็นอาหาร กระต่ายปีนขึ้นยืนบนก้อนหินและกระโดดเข้ากองไฟ ในขณะที่ร่างกระต่ายกำลังจะตกลูปลิวเพลิงนั้น พราหมณ์ได้คว้าตัวกระต่ายไว้ แล้วเปิดเผยตัวตนที่แท้จริงว่าเป็นใคร พระอินทร์นำกระต่ายไปไว้บนดวงจันทร์เพื่อให้สิ่งมีชีวิตทั้งมวลในโลกได้เห็นกระต่าย และรับรู้ว่าการกระต่ายคือตัวอย่างแห่งการเสียสละตนอันยิ่งใหญ่

1.14 นิทานท้าวนกคุ้ม แต่งโดย ก.กึ่งแก้ว ป. จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนानาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2548 เริ่มเรื่องจากพระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ได้ไปบิณฑบาตในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ครั้นเสด็จกลับหลังจากทำภัตตกิจ ก็เสด็จไปประทับเจริญสมณธรรมในป่าแห่งหนึ่ง วันนั้นเกิดไฟป่ารอบด้าน พวกภิกษุต่างกลัวตายจึงพากันดับไฟ แต่ก็ถูกห้ามไว้และให้อยู่ในอาการที่สงบ ไฟป่าไหม้มารอบด้าน พอใกล้เข้ามาหาพื้นที่พระพุทธองค์และหมู่สงฆ์อยู่ที่ดับไปเอง สร้างความแปลกประหลาดใจแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อคลายความสงสัยพระพุทธองค์จึงได้ตรัสอดีตนิทานท้าวนกคุ้มขึ้นว่า การที่ไฟไหม้มาถึงภูมิประเทศนี้แล้วดับไป หาใช่พุทธานุภาพของพระองค์แต่ชาตินี้ ไฟป่าที่ไม่มีชีวิตยอมดับไปเพราะกำลังแห่งสัจจะวาจาของเราที่มีมาแล้วแต่อดีตความว่า สมัยเมื่อพระองค์เป็นพญานกคุ้ม เมื่อออกจากฟองไข่ก็ได้อาศัยอยู่ในป่าแคว้นมคธ วันหนึ่งเกิดไฟไหม้ป่า บิณฑบาตของนกคุ้มนั้นก็หนีไปโดยปล่อยให้ลูกนกคุ้มอยู่ในรังตามลำพัง เพราะไม่สามารถคาบลูกนกคุ้มไปด้วยได้ เนื่องจากลูกนกคุ้มมีรูปร่างที่อ้วนพีมาก ขณะนั้นได้บังเกิดไฟป่าปรากฏขึ้นมาจากทิศทั้ง 4 รอบรังของลูกนกคุ้ม ลูกนกคุ้มได้รู้ตัวว่าตนตกอยู่ในวงรอบของไฟป่า เมื่อมองหาบิณฑบาตก็ไม่เห็นลูกนกคุ้มจึงคิดว่าพ่อแม่ไม่อยู่เสียแล้วจึงตั้งสัจจะวาจา คุณของศีลมีอยู่คุณของธรรมมีอยู่ คุณของสัจจะวาจา นี้ก็มีอยู่จริง ปีกทั้งสองข้างเรามีอยู่ แต่ยังบินไม่ได้ เท้าเราทั้งสองข้างมีอยู่แต่ยังเดินไม่ได้ บิณฑบาตทั้งสองเรามีอยู่ แต่ตอนนี้ไม่ได้อยู่กับเรานี้เป็นสัจจะวาจาของเรา ไฟป่าที่ไม่มีชีวิตเอ๋ย ด้วยเดชแห่งสัจจะวาจา นี้ ขอไฟป่าจงดับไป ครั้นเมื่อสิ้นสัจจะอธิษฐานของลูกนกคุ้ม ไฟป่าที่ไหม้มาทั้ง 4 ทิศ ก็ดับลงโดยพลัน จุดตังกบคุดคอบเพลิงที่มีเพลิงลุก แล้วจุ่มลงในน้ำฉะนั้น ไฟนั้นก็พลันดับไปในทันที

1.15 นิยายสุภาสิตพอสอนลูก แต่งโดยบุญจันทร์ บัวจันทร์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2548 หลวงพ่อบุญจันทร์ผู้ทรงศีลเทศพรหมจรรย์เจ้าท่านได้สั่งสอนลูกหญิงลูกชายให้หมั่นทำดีและการใช้ชีวิตในด้านต่างๆไม่ว่าจะเป็นด้านการครองเรือน ครองตน ครองคน ครองงาน ในหลายประการดังเช่น สอนให้ลูกรักสามัคคีกันไว้เหมือนแขนงไม้ไผ่ที่นำมารวมกันก็จะไม่สามารถหักได้แต่ถ้ามีไม้เดียวก็จะหักง่ายเปรียบเหมือนกับคนเราถ้าสามัคคีกันก็จะไม่มีอะไรมาทำร้ายเราได้และทำสิ่งใดก็จะประสบผลสำเร็จแต่ถ้าไม่สามัคคีทำการสิ่งใดก็ยากที่จะสำเร็จ ส่วนด้านการครองเรือน ให้ขยันหมั่นเพียรรู้จักหน้าที่ของตนในสวนไร่นา สามภรรยาต้องพูดกันดี ๆ อย่าทะเลาะกัน ภรรยาต้องรู้จักหาอาหารไว้ให้ลูกให้สามีต้องรู้จักงานบ้านงานเรือน ต้องรู้จักหาบน้ำมาไว้ใส่โอ่งอย่าให้แห้ง ชนน้ำก็ต้องเอามาไว้ที่สามีนอน รู้จักทำความสะอาดบ้านเรือน “อย่าให้เคืองใจเจ้าผัวตนหมองหม่น อย่าให้ผัวนาทน้อยนางเหล่าคำหยัน ให้แจยกขนน้ำไปวางบ่อนผัวนอน” ด้านการครองคน เวลาแขกมาบ้านต้องรู้จักต้อนรับหาน้ำหาอาหารมาให้แขกกินหายาสูบหากพลูมาต้อนรับอย่าด่าลูกตีหลานต่อหน้าแขก ต้องพูดจาไพเราะอ่อนน้อมกับแขกส่วนการงานต้องขยันหมั่นเพียรสามภรยาก็ต้องช่วยกันทำมาหากินและสอนเกี่ยวกับการเล่าเรียนคือสอนให้ลูกตั้งใจ

เรียน เกิดเป็นผู้ชายอย่าลืมทำหน้าที่ให้สมกับคำล่ำลือว่าผู้ชายต้องรู้จักทำงานบ้าน รู้จักทำแต่สิ่งดี ๆ หรือในยามที่มีลูกเมียก็รู้จักหาทรัพย์สินมาไว้ให้ลูกเมียใช้ ในสมัยก่อนอาจจะให้ผู้ชายได้ทำทุกอย่างแต่ปัจจุบันนี้ ผู้หญิงก็ทำทุกอย่างเหมือนผู้ชายได้ ไม่จำเป็นต้องให้ผู้ชายหาเลี้ยงเพียงฝ่ายเดียว หรือคนส่วนน้อยอาจจะยังมีให้ผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว ทำทุกอย่างในบ้านส่วนภรรยาที่เลี้ยงลูกอยู่บ้าน

1.16 ประมวลนานาอาณิสต์สัณเฑาะว์ เล่ม 1 มี 50 กัณฑ์ สำนวนของท่านเจ้าคุณพระราชสาธตธรรมมุนี (ปกสสรเถร) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2545 เป็นหนังสือที่ได้รวบรวมและเรียบเรียงจากตำราภาคอีสานบางส่วน โดยได้รวบรวมเข้าเป็นเล่มมี 50 อาณิสต์ที่เกิดจากการทำบุญแบบต่าง ๆ โดยแต่ละกัณฑ์มีการแสดงพระธรรมเทศนา พรรณนาถึงอาณิสต์ผลบุญที่พึงได้จากการบำเพ็ญกุศลนั้น ๆ เช่น อาณิสต์ของการเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา อาณิสต์การไหว้พ่อแม่ อาณิสต์การถวายข้าวของเครื่องใช้ อาณิสต์การทำบุญหาผู้ที่ล่วงลับจากโลกนี้ไปแล้ว มีการอธิบาย บอกความหมายของอาณิสต์เรื่องนั้นให้เราเข้าใจอย่างลึกซึ้ง รวมถึงมีการยกคาถาบาลีของแต่ละกัณฑ์เป็นตัวอย่าง และถอดความหมายให้ได้เข้าใจ และมีการนำหัวข้อธรรม พุทธภาษิตตลอดจนเรื่องราวต่าง ๆ มาสั่งสอน เช่น เรื่องราวในอดีตกาล ผลตอบแทนจากการทำความดี ความชั่ว ชีวิตมนุษย์ท่ามกลางความไม่เที่ยงหรือความไม่แน่นอน การดำรงอยู่ของสรรพสิ่งนั้นย่อมมีทั้งความสุข ความสมหวังและความทุกข์มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย เพื่อเป็นองค์ความรู้ให้ได้เรียนรู้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องอาณิสต์ของผลบุญที่ได้จากการทำบุญต่าง ๆ และถูกต้องตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นแนวทางแห่งการที่จะถือปฏิบัติต่อไป ทั้งเป็นเครื่องปลุกใจในการทำความดีที่จะเกิดอาณิสต์แก่ตนเอง เช่น กัณฑ์ที่ 16 ว่าด้วยอาณิสต์เกิดเป็นมนุษย์(กิจโณ มนุสสปฏิลาโภ กิจฉ มจจานชีวิตนตฺธา) การได้เกิดเป็นมนุษย์ มีชีวิตดำรงอยู่ชั่วอายุขัยเป็นกรรมอันดี โชคงาม ยามดี จัดเป็นมงคลอันอุกฤษฏ์ “กิจโณ มนุสสปฏิลาโภ” แปลว่า ความเกิดขึ้นเป็นมนุษย์เป็นได้ยาก มีชีวิตอยู่ยาก อธิบายว่ามนุษย์แปลว่าใจสูงออกจากคัพทว่า “มน อสุา” ผู้มีใจอันสูง ไม่เหมือนสัตว์ดิรัจฉาน มีจิตใจต่างไม่รู้คุณบิดามารดา พระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์ ไม่รู้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ นี่เป็นลักษณะของดิรัจฉาน ส่วนใหญ่ของมนุษย์ตรงกันข้าม คือ ฐึบอุป บุญ คุณ โทษ

1.17 ประมวลนานาอาณิสต์สัณเฑาะว์ เล่ม 2 มี 50 กัณฑ์ สำนวนของท่านเจ้าคุณพระราชสาธตธรรมมุนี (ปกสสรเถร) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2545 หนังสือประมวลนานา อาณิสต์สัณเฑาะว์ เล่ม 2 เป็นหนังสือเกี่ยวกับการว่าด้วยอาณิสต์ต่าง ๆ โดยในหนังสือจะกล่าวถึงกัณฑ์ทั้งหมด 52 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ที่ 1 ว่าด้วยอาณิสต์อุณหิสสวิชัย เป็นยอดแห่งธรรมทั้งหลาย กัณฑ์ที่ 2 ว่าด้วยอาณิสต์บารมี 10 ทิศ กัณฑ์ที่ 3 ว่าด้วยอาณิสต์อาการวัตตสูตร กัณฑ์ที่ 4 ว่าด้วยอาณิสต์สลาการวิสาสูตร กัณฑ์ที่ 5 ว่าด้วยอาณิสต์ถวายตู้ กัณฑ์ที่ 6 ว่า

ด้วยอานิสงส์ถวายเป็นบาตร กัณฑ์ที่ 7 ว่าด้วยอานิสงส์สถาการวิชาสูตร กัณฑ์ที่ 8 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นถ้ำ กัณฑ์ที่ 9 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นพื้ซ้อน้อม กัณฑ์ที่ 10 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นกระดิกน้ำ กัณฑ์ที่ 11 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นยาม กัณฑ์ที่ 12 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นพัด กัณฑ์ที่ 13 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นตะเกียง กัณฑ์ที่ 14 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นขวดน้ำ กัณฑ์ที่ 15 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นร่ม กัณฑ์ที่ 16 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นรองเท้าน้ำ กัณฑ์ที่ 17 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นเครื่องกรองน้ำ กัณฑ์ที่ 18 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นไม้กวาด กัณฑ์ที่ 19 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นผ้าปูนั้ง กัณฑ์ที่ 20 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นกล่องเข็ม กัณฑ์ที่ 21 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นมีดตัดเล็บ กัณฑ์ที่ 22 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นผ้าปูที่นอน กัณฑ์ที่ 23 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นมีดโกน กัณฑ์ที่ 24 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นระฆัง กัณฑ์ที่ 25 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นพระพุทธรูป กัณฑ์ที่ 26 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นขันตักน้ำ กัณฑ์ที่ 27 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นตุ่มน้ำ กัณฑ์ที่ 28 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นหม้อ กัณฑ์ที่ 29 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นถาด กัณฑ์ที่ 30 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นสระน้ำ กัณฑ์ที่ 31 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นบ่อน้ำ กัณฑ์ที่ 32 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นเสื่อ กัณฑ์ที่ 33 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นหมอน กัณฑ์ที่ 34 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นพูก กัณฑ์ที่ 35 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นไม้เท้า กัณฑ์ที่ 36 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นนาฬิกา กัณฑ์ที่ 37 ว่าด้วยอานิสงส์สร้างที่จวงกรม กัณฑ์ที่ 38 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นดอกไม้ กัณฑ์ที่ 39 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นกลอง กัณฑ์ที่ 40 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นโต๊ะหมู่ กัณฑ์ที่ 41 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นประคตเอว กัณฑ์ที่ 42 ว่าด้วยอานิสงส์สร้างรั้ววัด กัณฑ์ที่ 43 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นไฟฟ้า กัณฑ์ที่ 44 ว่าด้วยอานิสงส์สร้างสีมา (โรงอุโบสถ) กัณฑ์ที่ 45 ว่าด้วยอานิสงส์สร้างน้ำประปา กัณฑ์ที่ 46 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นถวายเป็นเพดาน กัณฑ์ที่ 47 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นข้าวเปลือก กัณฑ์ที่ 48 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นหนังสือ กัณฑ์ที่ 49 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นพิมพ์ดีด กัณฑ์ที่ 50 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นเครื่องตี๋ม กัณฑ์ที่ 51 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นยาบำบัดโรค

1.18 ประมวลานานานิสงส์แผนใหม่ เล่ม 3 มี 50 กัณฑ์ ส่วนของท่านเจ้าคุณพระราชสาธธรรมมุนี (ปกสสรเถร) จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2545 หนังสือ อานิสงส์แผนใหม่ เล่ม 3 มีทั้งหมด 50 กัณฑ์ มีอานิสงส์ที่สำคัญจำเป็นต้องใช้เสมอ อันได้แก่ กัณฑ์ที่ 1 ว่าด้วยโควินทสูตร กัณฑ์ที่ 2 ว่าด้วยทิพพมณฑ์ กัณฑ์ที่ 3 ว่าด้วยโมรปริตร กัณฑ์ที่ 4 ว่าด้วยออกลูกง่าย กัณฑ์ที่ 5 ว่าด้วยอานิสงส์อาการวัดตาสสูตร , กัณฑ์ที่ 6 ว่าด้วยพระมหานิพพานสูตร กัณฑ์ที่ 7 ว่าด้วยอานิสงส์บุญข้าวประดับดิน กัณฑ์ที่ 8 ว่าด้วยอานิสงส์บุญบั้งไฟ กัณฑ์ที่ 9 ว่าด้วยอานิสงส์สร้างศาลาโรงธรรม กัณฑ์ที่ 10 ว่าด้วยอานิสงส์ลอยกระทง กัณฑ์ที่ 11 ว่าด้วยอานิสงส์ศิษย์ปฏิบัติอาจารย์ กัณฑ์ที่ 12 ว่าด้วยการใช้น้ำพ่อแม่ กัณฑ์ที่ 13 ว่าด้วยอานิสงส์ถวายเป็นผ้าปูโรงอุโบสถ กัณฑ์ที่ 14 ว่าด้วยวิธีห้ามไฟ กัณฑ์ที่ 15 ว่าด้วยอานิสงส์ไหว้พระพุทธรเจ้า กัณฑ์ที่ 16 ว่าด้วยอานิสงส์ไหว้พระธรรม กัณฑ์ที่ 17 ว่าด้วยอานิสงส์ไหว้พระสงฆ์ กัณฑ์ที่ 18 ว่าด้วยการถึงพระพุทธรเจ้า

เป็นสรณะ กัณฑ์ที่ 19 ว่าด้วยการถึงพระธรรมเป็นสรณะ กัณฑ์ที่ 20 ว่าด้วยการถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ กัณฑ์ที่ 21 ว่าด้วยอานิสงส์กการไม่ฆ่าสัตว์ กัณฑ์ที่ 22 ว่าด้วยอานิสงส์การรักษาศีลตัวที่ 2 กัณฑ์ที่ 23 ว่าด้วยอานิสงส์การรักษาศีลตัวที่ 3 กัณฑ์ที่ 24 ว่าด้วยอานิสงส์การรักษาศีลตัวที่ 4 กัณฑ์ที่ 25 ว่าด้วยอานิสงส์การรักษาศีลตัวที่ 5 กัณฑ์ที่ 26 ว่าด้วยอานิสงส์การรักษาศีลตัวที่ 6 กัณฑ์ที่ 27 ว่าด้วยอานิสงส์การรักษาศีลตัวที่ 7 กัณฑ์ที่ 28 ว่าด้วยอานิสงส์การรักษาศีลตัวที่ 8 กัณฑ์ที่ 29 ว่าด้วยอานิสงส์การรักษาศีลตัวที่ 9 กัณฑ์ที่ 30 ว่าด้วยอานิสงส์การรักษาศีลตัวที่ 10 กัณฑ์ที่ 31 ว่าด้วยอานิสงส์การสร้างเวทกุฎี (ส้วม) กัณฑ์ที่ 32 ว่าด้วยบุพพกรรมที่พระองค์เสวยเนื้อสุกร กัณฑ์ที่ 33 ว่าด้วยบุพพกรรมพระมหากษัตริย์โพธิสัตว์ กัณฑ์ที่ 34 ว่าด้วยพระองค์เสวยน้ำขุ่น กัณฑ์ที่ 35 ว่าด้วยกรรมภุชชิตโพธิสัตว์ กัณฑ์ที่ 36 ว่าด้วยมงคลจักรวาลน้อย (แก้อุบาทว์ 6 ประการ) กัณฑ์ที่ 37 ว่าด้วยแก้อุบาทว์ 5 ประการ กัณฑ์ที่ 38 ว่าด้วยการแก้ภัย 17 ประการ กัณฑ์ที่ 39 ว่าด้วยมงคลจักรวาลใหญ่ แก้มหาอุบาทว์ กัณฑ์ที่ 40 ว่าด้วยอานิสงส์ความเลื่อมใส กัณฑ์ที่ 41 ว่าด้วยอานิสงส์กฐิน กัณฑ์ที่ 42 ว่าด้วยเมตตานิสงส์สูตร กัณฑ์ที่ 43 ว่าด้วยการไม่ประทุษร้ายมิตร กัณฑ์ที่ 44 ว่าด้วยการไม่ประทุษร้ายมิตรไปที่ไหนก็มีผู้บูชา กัณฑ์ที่ 45 ว่าด้วยโจรผู้ร้ายไม่ทำอันตราย กัณฑ์ที่ 46 ว่าด้วยอานิสงส์ผู้ครองเรือน กัณฑ์ที่ 47 ว่าด้วยอานิสงส์สักการะและสักการะตอบ กัณฑ์ที่ 48 ว่าด้วยอานิสงส์ผู้รุ่งโรจน์ กัณฑ์ที่ 49 ว่าด้วยอานิสงส์ผู้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ กัณฑ์ที่ 50 ว่าด้วยนักชัตถุภักซ์ 27 ดวง

1.19 ปุ่สอนหลาน ชำระโดยสวิง บุญเจิม จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนันทธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.) วรรณกรรมเรื่องปุ่สอนหลาน สันนิษฐานว่าเป็นวรรณกรรมที่มาจากอาณาจักรลาวล้านช้าง น่าจะประพันธ์โดยพระพุทโธโฆษจารย์ นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาแห่งล้านช้าง เมื่อแพร่เข้ามาที่แถบภาคอีสานของไทยจึงมีผู้นำไปปริวรรตและเรียบเรียงเผยแพร่หลายสำนวนฉบับที่ผู้วิจัยเลือกมาเป็นฉบับที่ปริวรรตและเรียบเรียงโดยสวิง บุญเจิม ซึ่งอ่านเข้าใจง่ายเป็นสำนวนท้องถิ่นอีสาน โดยผู้แต่งใช้สรรพนามแทนตัวเองว่าปุ่แล้วกล่าวสอนหลานในการปฏิบัติตัวด้านต่าง ๆ เช่น ให้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน การมีคุณธรรมที่ควรรักษาไว้ การเรียกขานญาติพี่น้อง การรู้จักหน้าที่ของตัวเอง การรักษาศีล ไม่สร้างเวรสร้างกรรม เนื้อหาคำสอนบางเรื่องมีการแทรกนิทานประกอบ เช่น นิทานโทษกาเม วรรณกรรมเรื่องปุ่สอนหลานจึงสามารถนำไปใช้สอนบุคคลได้หลายกลุ่มเนื่องจากเนื้อหาครอบคลุมการสอนหลากหลาย เช่น การสอนผิวเมียให้ประพฤติดีต่อกัน สอนขุนนางให้รู้จักรับผิดชอบชั่วดี สอนการเลือกผู้หญิงมาเป็นคู่ครอง กล่าวถึงลักษณะหญิงและลักษณะชายที่ควรนำไปเป็นคู่ครอง และลักษณะหญิงกับลักษณะชายที่ไม่ควรนำมาเป็นคู่ครอง ตลอดจนกฎหมายปัญญาในการใช้ชีวิตในทุก ๆ ด้าน แม้ผู้รับคำสอนในวรรณกรรมจะเป็นหลาน แต่เมื่ออ่านเนื้อหาอย่างละเอียดลึกซึ้ง

จะพบว่า หลานอาจหมายถึงผู้อ่านที่เป็นชนรุ่นหลัง นั่นเอง ดังนั้น ผู้อ่านจึงสามารถนำความรู้คำสอน มาปรับใช้ในชีวิตจริง

1.20 พญาคำทอง (สอนไพร่) ชำระโดยพระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อปี พ.ศ.2513 วรรณกรรมเรื่อง พญาคำทองนี้เป็นนิทานพญาคำทองสอนไพร่ที่มีเนื้อหาคำสอนหลักศีลธรรมที่ปฏิบัติ ประพันธ์เป็นร้อยกรองอีสาน ใช้คำประพันธ์ประเภทโคลงสาร เริ่มเรื่องด้วยบทไหว้ครูประพันธ์เป็นร้อยภาษาบาลีสลับกับภาษาไทย และใช้ภาษาอีสานดำเนินเรื่องจนจบ ปรีวรตและเรียบเรียงโดยพระอริยานุวัตร เขมมจารีเถระ ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2513 ต้นฉบับได้มาจากหลวงตามาง วัดบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ไม่ทราบว่าจะแต่งขึ้นในสมัยใด กล่าวถึงพญาคำทองได้เรียกเสนา อำมาตย์ ขุนนาง ข้าราชการในบ้านเมือง และประชาชนให้มาฟังกฎระเบียบบ้านเมืองในการปกครอง หลักขรวาสาธรรม 4 สังคหะวัตถุ 4 เสนาอำมาตย์ ขุนนาง ข้าราชการให้รู้จักหลักในการปกครอง สอนนางในให้รู้จักกฎระเบียบในวัง และการปฏิบัติของผู้หญิงให้รู้จักการทอผ้า งานบ้านงานเรือน สอนผู้เมียให้รู้จักการครองเรือนการปฏิบัติต่อกันและกัน ญาติพี่น้อง และมิตรสหาย สอนเรื่องการพูดจาให้พูดไพเราะหวานหู สอนงานและความรู้แขนงต่าง ๆ ที่ผู้ชายควรศึกษาเพื่อใช้ประโยชน์ในภายภาคหน้า สอนการทำสำรับกับข้าว การทำอาหารคาวหวาน จากพืชและสัตว์ในท้องถิ่น ตลอดจนการถนอมอาหาร การทำมาหากินประกอบสัมมาอาชีพ และตอนท้ายของเรื่องสอนเรื่องศาสนา การทำบุญทำทาน และการรักษาศีล 5 ศีล 8 วันอุโบสถ สอนไพร่ฟ้าให้รู้จักคุณงามความดีเพื่อจะได้ไปเกิดในเมืองฟ้าเมืองสวรรค์ ในส่วนของตอนท้ายเรื่องบอกว่ามาจากบ้านมะค่า อำเภอกันทรวิชัย พระอุปัชชาโฮมถวาย จึงไม่ทราบแน่ชัดว่ามาจากที่ใด

1.21 พระอินทร์ใช้ชาติ แต่งโดย บุญศรี สุวรรณไตรย์ เมื่อปี จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาธรรมชาติ จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2545 เปิดเรื่องด้วยการกล่าวสรรเสริญ ยอดกกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันได้แก่ พระรัตนตรัย ปิตามารดา เทพบนสวรรค์ และผู้รักษาแม่น้ำโขง และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั่วจักรวาลอันเป็นสิ่งที่ดีและเป็นมงคล ในเรื่องกล่าวว่า มีพระอินทร์นามว่า “ไชยราช” มีกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาติปางก่อน พระยาใหญ่กุ่มภณห์ คือ ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ได้ไตร่ถามกรรมที่พระอินทร์เคยกระทำไว้ พอได้รับรู้ทุกอย่างจึงส่งพระอินทร์ลงไปเกิดและใช้ชีวิตบนโลกมนุษย์ โดยให้มีชีวิตอยู่ได้ 23 ปี และให้ชุดใช้กรรมที่ตนเคยก่อในชาติก่อน และกระทำกรรมดีเพื่อให้เป็นบุญติดต่อกับตนเอง พอได้เกิดเป็นมนุษย์พระอินทร์เป็นชายรูปงาม มีเสน่ห์ เป็นที่รักของพ่อแม่ และคนในสังคม อีกทั้งไชยราชยังเป็นคนที่มีความสามารถเล่นดนตรีได้ไพเราะ จึงเป็นที่หมายปองของผู้หญิง และมีผู้หญิงเข้ามาจีบไชยราชอยู่ไม่ขาด ต่างพูดจาอ่อนหวาน จึงทำให้ไชยราชสนใจและชอบพอกัน เมื่อเวลา

ผ่านไปไม่นานไชยราชก็มีอายุได้ 23 ปี ก็ได้จากโลกมนุษย์ไป ทำให้พ่อแม่ต่างร้องไห้ เสียใจ เพราะคิดถึงลูกที่ตนรักมาก พอตายไปไชยราชก็ได้ขึ้นสวรรค์ กุมภภัณฑ์ก็ได้ถามแก่ไชยราชในการลงไปใช้ชีวิตบนโลกมนุษย์ เมื่อครั้งที่เป็นมมนุษย์ไชยราชก็ได้ยึดหลักคำสอน ทำความดี สร้างบุญทำทานอยู่เสมอ จึงส่งผลให้มาอยู่บนเมืองสวรรค์เสวยสุขบนฟ้า ได้แต่งกายดี มีรูปงาม มีบริวารและเพื่อนฝูงมาก ทั้งยังให้การต้อนรับเป็นอย่างดี มีการบรรยายถึงเรื่องบาป-บุญ นรก-สวรรค์ การกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์ เมื่อหมั้นทำบุญตักบาตร รักษาศีล 5 อยู่ในศีลธรรม ยึดถือเอาหลักคำสอนในสิ่งที่ดี และการปฏิบัติตัวในทางที่ถูกต้องก็จะได้ขึ้นสวรรค์ มีเหล่าบริวารดูแลคอยรับใช้ และใช้ชีวิตอยู่สุขสบาย หากกระทำความในสิ่งที่ไม่ดี โลกมาก เอาของของคนอื่นมาเป็นของตน ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ทำร้ายผู้อื่น ต่ำบิดามารดา ต่ำสามเณร พอตายไปคนเหล่านี้ก็จะตกนรกเวจี และวนเวียนใช้กรรมที่ตนได้กระทำจนกว่าจะหมดกรรม หรือกล่าวได้ว่า ผู้ใดทำกรรมอะไรไว้ผลของกรรมนั้นก็จะส่งผลต่อตัวของผู้นั้นสืบต่อไป

1.22 พระอุคุตผาบบมาร ชำระโดยพระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อปี พ.ศ.2513 จัดพิมพ์โดยมูลนิธิอาเซียอุปลัมภ์ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้เตรียมการที่จะจัดทำสังคายนาพระพุทธศาสนาครั้งที่ 3 โดยให้พระโมคคัลลีเป็นประธานการทำสังคายนาที่กรุงปาฏลีบุตร พระโมคคัลลีทูลพระเจ้าอโศกว่า ในงานนี้จะมีพญามารมารบกวน มีผู้เดียวที่จะปราบพญามารลงได้คือ อุคุตที่เป็นบุตรของนางมัจฉา ซึ่งได้สืบทอดเอาคราบโคลนของพระพุทธเจ้าลงไปนมในครวที่พระสาวกเอาสบงพระพุทธเจ้าไปซัก หลังจากที่นางมัจฉากินคราบโคลนนั้นก็ตั้งครรภ์กำเนิดบุตรออกมาคือท้าวอุคุตพระเจ้าอโศกก็ได้พระสมุณสามเณรเป็นผู้นิมนต์พระอุคุตมาปราบมาร เมื่อพระอุคุตมาถึงเข้าเฝ้าพระเจ้าอโศก และได้สำแดงอิทธิฤทธิ์โดยบันดาลให้ช้างศึกคู่ร้ายที่ถูกปล่อยออกมากลายเป็นหิน พระเจ้าอโศกเห็นก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธา ในระหว่างการสังคายนาพญามารมาทำการรบกวนแต่ก็ถูกพระอุคุตจัดการปราบโดยจับพญามารได้ จากนั้นก็เสกหนังหมาเน่าแขวนคอพญามารไว้ พญามารร้องขออุคุตให้เอาออก อุคุตจึงสั่งให้พญามารแปลงกายเป็นพระพุทธเจ้า เราะพญามารเคยเห็นพระพุทธเจ้าบ่อยๆ ในสมัยพุทธกาล เพื่อให้คนทั้งหลายได้เห็นพุทธลักษณะของพระพุทธเจ้า จากนั้นพระเจ้าอโศกก็สั่งให้ช่างวาดรูปไว้สำหรับเป็นแบบพิมพ์เค้าร่างในการหล่อพระพุทธรูป เมื่อทำการสังคายนาเสร็จสิ้นแล้วพระอุคุตก็ลาพระเจ้าอโศกกลับไป

1.23 มะไลหมื่นมะไลแสน รวบรวมโดยน้อย อุ่นตุม จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาธรรมชาติ จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2547 เรื่องพระมาลัยไปเยี่ยมแดนสวรรค์ ซึ่งจารจารึกไว้ในหนังสือผูกใบลานด้วยอักษรธรรมอีสานและมีการถอดความเป็นภาษาไทยโบราณสำนวนอีสาน เป็นวรรณกรรมอีกผูกหนึ่งที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนา มาก คือทางภาคอีสานแทบทุกหมู่บ้านจะมี

การทำบุญประจำปีมาโดยตลอดปีละครั้ง เรียกกันว่าบุญมหาชาติหรือบุญพระเวส บุญนี้จะมีการเทศน์ตลอดทั้งวัน เรียกว่าเทศน์ลำพระเวส การเทศน์ลำพระเวสตามประเพณีเดิมตอนตี 3-4 จะมีการแห่ เรียกว่า แห่ข้าวพันก้อน จะมีผู้เฒ่าและหนุ่มสาว เด็ก ๆ มีการตีฆ้องตีกลองไปรอบหมู่บ้าน ถนนสายต่าง ๆ แล้วก็เข้าวัดเมื่อทำพิธีทุกอย่างเสร็จแล้วก็จะมีการเทศน์ มะลัยหมื่น มะลัยแสน ส่วนมากจะเทศน์แต่เช้ามีตตอนตี 4-5 เมื่อเทศน์จบจะมีการเทศน์พระเวสไปจนจบทั้ง 13 กัณฑ์ หนังสือเล่มนี้มีคติคำสอนอยู่มากมาย สอนให้ทำความดี ให้รู้บาปบุญคุณโทษ และแนะนำให้คนทำบุญตลอดทั้งเรื่อง แบ่งเป็น 2 กัณฑ์ คือ กัณฑ์ที่ 1 เรียกว่า “มาลัยหมื่น” แบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตอนรับดอกบัวจากบุรุษ เชิญใจแล้วขึ้นไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และได้พบสนทนากับพระอินทร์ และตอนได้พบกับเทวดาจำนวนร้อย จำนวนพัน และจำนวนหมื่น กระทำประทักษิณบูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี กัณฑ์ที่ 2 เรียกว่า “มาลัยแสน” แบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตอนไปไหว้พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีพบเทวดาจำนวนแสน และตอนได้พบสนทนากับพระศรีอริยเมตไตรยเทพบุตร ผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไป มาลัยหมื่น-มาลัยแสน เป็นการพรรณนาเรื่องราวของพระมาลัยเถระขณะเห็นเหล่าเทพกำลังเดินเวียนประทักษิณบูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จำนวนร้อย จำนวนพัน จำนวนหมื่น และจำนวนแสน ถึงหลายแสนจนนับไม่ถ้วน คำว่า “มาลัยหมื่น-มาลัยแสน” จึงมีที่มาจากจำนวนเทวดา หนังสือมะลัยหมื่น มะลัยแสน เป็นหนังสือที่คัดลอกออกจากหนังสือโบราณที่มีอายุร้อยปีมาแล้วเรียกกันว่าหนังสือผูก โดยเอาใบลานมาเขียน ส่วนตัวหนังสือที่เขียนนั้นเรียกกันว่า ตัวไทยน้อย หรือตัวหนังสือลาวนั่นเอง

1.24 ย่าสอนหลาน รวบรวมและเรียบเรียงโดยบุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และนภาพร พิมพัวร์เมธากุล จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545 วรรณกรรมเรื่อง ย่าสอนหลาน ซึ่งเป็นเพชรเม็ดหนึ่งของปรัชญาอีสานว่าด้วยการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคม ได้กล่าวถึงที่มาไว้ว่ามาจากการแบ่งหน้าที่ของคนสมัยโบราณซึ่งการอบรมสั่งสอนลูกหลานในสมัยโบราณ เป็นหน้าที่ของย่า เพราะย่านั้นทำงานหนักไม่ได้ งานที่ย่าถนัดคือ งานอบรมสั่งสอนลูกหลาน ปกติลูกหลานมีความเคารพยำเกรงย่าอยู่แล้ว เมื่อย่าอบรมสั่งสอนอะไรก็มักจะเชื่อถือแล้วนำไปปฏิบัติตาม ดังนั้น ลูกหลานในสมัยโบราณจึงเป็นคนสุภาพ เรียบร้อย มีศีลสัตย์วัฒนธรรม เป็นคนขยันหมั่นเพียร และวรรณกรรมเรื่องนี้ได้สะท้อนความเป็นจริงของสังคมในสมัยก่อนที่ลูกหลานเคารพนับถือบูชาผู้เฒ่าผู้ใหญ่ หนังสือวรรณกรรมคำสอนเรื่อง ย่าสอนหลาน เมื่อได้อ่านหลาย ๆ รอบก็ได้คิดวิเคราะห์แล้วเห็นด้วยตามวรรณกรรมคำสอนที่ถ่ายทอดสอนหลาน และเป็นคำสอนที่อ่านง่าย แต่เนื้อหาหลักซึ่งมาก สิ่งที่ดีฉันประทับใจอย่างมากก็คือ วรรณกรรมคำสอนเล่มนี้เขียนเป็นคำกาพย์ภาษาอีสานไว้ด้านหนึ่ง ส่วนอีกด้านเป็นคำแปลภาษาไทยกลาง เพื่อให้คนที่ได้มาอ่านมีความเข้าใจยิ่งขึ้น ภาษากระชับ ไม่ซับซ้อน แต่คนที่เข้าใจถึงแก่นเนื้อหาของเรื่องจริง ๆ อ่านแล้วได้

อรรถรสก็น่าจะเป็นคนอีสานเพราะในหนังสือส่วนมากคำสอนจะเป็นภาษาอีสานโดยเฉพาะวรรณกรรมคำสอนเรื่อง ย่าสอนหลาน ได้เสนอแนวทางในการปฏิบัติตนในการอยู่ร่วมกันในสังคมไว้เป็นข้อ ๆ โดยแบ่งไว้ชัดเจน ได้แก่ แนวทางที่ 1 ว่าด้วยการสอนให้ศึกษาเล่าเรียน แนวทางที่ 2 ว่าด้วยการสอนคนให้เป็นคน แนวทางที่ 3 ว่าด้วยการสอนให้รู้จักทำบุญ แนวทางที่ 4 สอนให้รู้จักกินอยู่ แนวทางที่ 5 สอนให้รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ แนวทางที่ 6 สอนไม่ให้ลืมหิว แนวทางที่ 7 สอนให้รู้จักการทำงาน แนวทางที่ 8 สอนเกี่ยวกับการพูดจา และแนวทางที่ 9 สอนให้ละบาปสร้างบุญ

1.25 ศรีสวัสดิ์วัด ศรีสวัสดิ์วัด ปรีวรตโดยภูมิจิต เรื่องเดช ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ จัดพิมพ์โดยศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อปี พ.ศ. 2524 เป็นตำราสอนจริยปฏิบัติในระบบการศึกษาไทยโบราณ ทำเรื่องมีการระบุชื่อผู้แต่งไว้ว่า คือ นายมี หรือ หมื่นพรหมสมพัตสร เนื้อหาของศรีสวัสดิ์วัด กล่าวถึงหน้าที่ของสามเณรและเด็กวัด ที่พึงปฏิบัติต่อตนเองและต่อพระสงฆ์ผู้เป็นอาจารย์ บางตอนนำนิทานจากธรรมบทมาเป็นตัวอย่างประกอบ ที่สำคัญคือ เป็นหนังสือสะท้อนวิถีสังคมและระบบการศึกษาในวัดไว้หลายด้าน เช่น กิจวัตรประจำวันของศิษย์วัด กิจวัตรและข้อควรปฏิบัติของสามเณร และศิษย์วัดที่กล่าวถึงในเรื่องนี้ หลายประเด็นเป็นสิ่งที่ผู้เป็นฆราวาสก็ควรนำไปปฏิบัติ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต และการประพฤติปฏิบัติตนในฐานะสามเณรและศิษย์วัดต่อพระอาจารย์ เช่น การเชื่อฟังคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์ ให้รู้จักแสวงหาความรู้ ปรนนิบัติครูบาอาจารย์ ทำความสะอาดกุฏิ ไม่พูดจา หรือแสดงพฤติกรรมล้อเล่นกับครูบาอาจารย์ นอกจากนี้ยังมีข้อประพจน์ต่าง ๆ เมื่อออกไปค้างคืนนอกวัด หรือกลับไปเยี่ยมบ้าน เช่น ไม่ควรไปพูดจาล้อเล่นกับโยมพี่สาวจนเกินงาม เพราะจะทำให้อาบัติได้

1.26 สิริจันโทวาทคำสอน แต่งโดยปรีชา พิณทอง จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อปี พ.ศ. 2527 สิริจันโทวาทยกยอคำสอน เป็นสำนวนของเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร) ท่านแต่งเป็นกลอนเจ็ด อ่านง่าย ฟังง่าย ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจดี สำนวนแต่งไพเราะเพราะพริ้งเหมาะแก่การสมัย เรื่องที่ท่านแต่งแยกออกได้เป็นสามตอน ตอนแรกท่านบอกสถานที่เกิดของท่านพร้อมทั้งตำแหน่งหน้าที่ และการทำงานที่ท่านได้ทำไว้โดยย่อ ตอนที่สองท่านพรรณนาถึงอายุกาลของพระพุทธศาสนา เรื่องนี้มีไว้ล้ามหาชาติอีสานกัณฑ์สังกาสหลวง ตอนที่สามท่านแต่งพุทธทำนายและคำสอนบางประการ หนังสือเรื่องนี้ผู้แต่งให้ชื่อว่ายกยอคำสอนเป็นชื่อที่เหมาะสมอย่างยิ่งเพราะพระพุทธเจ้าเป็นยอดคน คำสอนของพระองค์จึงเป็นยอดคำสอนหรือจะเรียกว่าพุทธทำนายก็ถูกพูดถึงพุทธทำนายนักปราชญ์อีสานได้แต่งไว้หลายสำนวนผู้เขียนได้อ่านดูเกือบทุกสำนวนเห็นว่าผู้แต่งไม่มีหลักฐานอ้างอิง เพียงแต่เป็นนักค้นคว้าเท่านั้นหนังสือยกยอคำสอนเล่มนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า สมควรที่ทุกคนจะหามาไว้อ่านเพื่อยึดเป็นหลักปฏิบัติจึงจะสมกับที่เราสมมติ

ตนว่าเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างเกี่ยวกับคุณบิดามารดุนุคุณผู้ให้กำเนิดนั้นมีมากล้นยิ่งกว่าแผ่นดิน อย่าได้ใช้วาจาหยาบคายต่อท่าน ให้คอยดูแลท่าน และนึกถึงตอนที่ท่านเลี้ยงดูประกอบประหังมเรามาตั้งแต่อยู่ในท้อง ท่านต้องระมัดระวังทั้งการกิน การเดิน กลัวว่าจะกระทบกระเทือนต่อครรภ์ ต้องอดทนอุ้มท้องหลายเดือน ต้องเจ็บปวดทรมานกับการคลอดลูกอันเป็นดั่งแก้วตาดวงใจ คนเป็นแม่ท่านนั้นที่จรรู้ว่ามัทรมานเพียงใด

1.27 สิทราชสอนลูก ปวีรบรรตโดยคณุพล ไชยสินธุ์ ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูร้อยเอ็ด จัดพิมพ์โดยรัตนกิจการพิมพ์ จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อปี พ.ศ. 2523 เป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยสำนวนภาษาอีสานแฝงไปด้วยคติธรรม คำเตือนใจ โดยให้พ่อคือสิทธราชเป็นผู้สั่งสอนลูกให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ตรงถูกต้อง ซึ่งประกอบด้วยนิทานที่สอดแทรกคำสอน เช่นนิทานรสสีกับนาค เรื่องนกยูงกับกา คุณธรรมและคำสอนที่ปรากฏในพญาไม่ว่าจะเป็นความมีสัจจะ สอนให้อย่าโกรธเมื่อทำทาน การเข้าวัด การเคารพพ่อแม่ ผัว คนแก่เฒ่า ปัญหาสอนโลก การครองตน การรู้จักถ่อมตัว ไม่โอ้อวด การรู้จัก ฮิตคลองสอนลูกหลาน การตื่นเช้าทำบุญ สอนให้ระวังรักษาตัว ซึ่งจะเห็นได้ว่าสิทธราชสอนลูก ถือเป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอนในการนำเดินชีวิตให้คนรุ่นหลังได้และยังสามารถสะท้อนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ความเชื่อ และค่านิยมของคนในท้องถิ่นอีสานเป็นอย่างดี ตัวอย่างคำสอน เช่น วิธีการออกเรือนของผู้หญิงชาวอีสานได้เป็นอย่างดี จะเห็นได้ว่าการสั่งสอนให้ลูกสาวรักและเคารพพ่อแม่สามีดุจพ่อแม่ตนเอง อย่าเกียจคร้านให้รู้จักปรนนิบัติเอาใจ และยังสอนให้เพียรในงานบ้านงานเรือน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคำสอนที่ยังพบได้ในสังคมชาวอีสานในปัจจุบันหรือคำสอนเกี่ยวกับการครองชีวิตคู่ คือไม่ควรนำเรื่องราวต่าง ๆ ในครอบครัว หรือในบ้าน ไปป่าวประกาศ ไปพูดกับคนข้างนอก และในทางกลับกันก็ไม่ควรนำเรื่องนอกบ้านที่ไม่จำเป็น มาเป็นประเด็นในครอบครัว ซึ่งตรงกับสุภาษิตที่ว่า ความในอย่านำออก ความนอกอย่านำเข้านั่นเอง

1.28 สุภาษิตสอนลูก แต่งโดยพระครูภาวนานุศิษย์ (หลวงปู่คำสิงห์ สุขทโท) แก้ไขและปรับปรุงโดยกัมมะสุทโร ภิกขุ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาถธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2545 หนังสือ สำนวนโบราณอีสาน สุภาษิตสอนลูก เล่มนี้ เดิมเป็นหนังสือภาษาลาวฝั่งโขง พระครูภาวนานุศิษย์ (หลวงปู่คำสิงห์ สุขทโท) ท่านได้อ่านดูแล้วมีความรู้สึกว่าเป็นหนังสือที่ให้ความรู้ดีมาก เกี่ยวกับคติเตือนใจทั้งทางโลกและทางธรรม และยังเป็นคติคำกลอนที่แฝงด้วยรสแห่งศีลธรรมให้ตั้งอยู่ในทำนองคลองธรรมและจารีตประเพณีอันดีงาม ซึ่งหนังสือเล่มนี้ มีเนื้อหาประกอบด้วย 3 ภาค คือ ภาคที่ 1 สอนลูกให้เจียมตัว ภาคที่ 2 นิทานนายพรานใกล้สะแมง ภาคที่ 3 คลองของผู้หญิง แบ่งได้ 3 ตอน คือ ตอน ตำนานชายบ่อดี ตอน ชายดี ตอน แม่อกหลั่นครุบา แต่ละภาคจะประกอบด้วยคติคำกลอนที่เป็นพญาทั้งหมด กล่าวคือ สั่งสอนเอาไว้ให้เป็นผู้ครองเรือน

ที่ดีมีจรรยาบรรณ หรือผู้ที่กำลังแสวงหาวิธีในการครองเรือนที่ถูกต้อง เช่น มารยาทในการรับประทานอาหาร กล่าวคือ อาหารนั้นต้องมีมากมายเต็มโต๊ะ มีอะไรบ้างก็ให้เลือกดู แต่อย่าเลือกรับประทานอาหารเฉพาะจำพวกเนื้อหมู เนื้อวัว แต่ให้เลือกรับประทานอาหารจำพวกเนื้อปลาและผักบ้าง เวลารับประทานอาหาร อย่าโลภมากเลือกรับประทานแต่อาหารที่ดี ๆ มิใช่ว่าอาหารอันไหนที่อร่อยก็เลือกเอามารับประทานแต่เพียงผู้เดียว แย่งผู้อื่นรับประทาน ต่อหน้าต่อตา และไม่แบ่งปัน โบราณท่านว่าไม่ถูกต้องและไม่เหมาะสม ควรปฏิบัติตนให้เหมือนกับผู้ที่มียศถมาภรณ์ ซึ่งมารยาทในการรับประทานอาหารมีไม่เกินพันข้อ ให้สังเกตดูสังคัมและสภาพแวดล้อมด้วย อีกทั้งต้องถนอมในกิริยามารยาท ถ้าหากขาดสามสิ่งนี้ ต่อให้มีอำนาจ บารมี ยศถาบรรดาศักดิ์มากเพียงใด ก็ทำให้เสียหน้า อับอาย แก่วงศ์ตระกูลได้ทั้งสิ้น เพราะการรับประทานอาหารแบบไร้มารยาทและขาดจิตสำนึกของตนเองต้องมีนิสัยดี รักความสุจริต ซื่อสัตย์ต่อกัน และเพื่อให้เป็นผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทิต์ ได้แก่ รู้จักเหตุผล รู้จักบุญคุณของบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ และผู้มีพระคุณทั้งหลาย ดังนั้น ท่านจึงได้รวบรวมและแปลหนังสือเล่มนี้ออกมาจากตัวอักษรภาษาลาวมาสู่ตัวอักษรภาษาไทยในสำนวนภาษาถิ่นอีสาน

1.29 แสงมณีแยงโลก วรรณกรรมเรื่องแสงมณีแยงโลกเดิมชื่อ โลกประทีป เรียบเรียงโดย พรหมมา พรหมสาโร น.ธ.เอก จากโลกประทีป จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2549 ประพันธ์ด้วยคำกลอนอีสานที่ว่าด้วยเรื่องเวสสันดรชาดก ซึ่งกล่าวถึงเฉพาะกัณฑ์ศพร หิมพานต์ และทศกัณฑ์เท่านั้น นอกเหนือจากนั้นในเรื่องเล่าถึงการกำเนิดของพระอินทร์และอันติสงส์ของการให้ทาน ตลอดจนโทษของการตระหนี่เพื่อเป็นการชักจูงผู้คนให้เลื่อมใสในการบำเพ็ญทาน การกำเนิดของพระอินทร์ในเรื่องนี้กล่าวไว้ว่า พระอินทร์เดิมเป็นตากวนบ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) นำญาติสามสิบคนสร้างทางหลวงจากหมู่บ้านไปยังนครหลวง แต่ถูกคนสอดลอบไปทูลพระราชาว่าเป็นขบถ จึงถูกจับไปทรมานจนแทบเอาชีวิตไม่รอด ภายหลังพระราชาทราบความจริงจึงประทานรางวัลให้มากมาย ด้วยอันติสงส์ของการสร้างทางให้เป็นสาธารณะประโยชน์ เมื่อตายไปจึงได้เกิดใหม่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เสวยภพใหม่เป็นพระอินทร์ นอกจากนี้ หนังสือเล่มนี้ยังกล่าวถึงผลของการขัดแย้งกันของสามภรรยา แต่เป็นการนำผลไม้มติมาอธิบาย โดยยกนิทานเรื่องสามภรรยาบุญสุนทาน แต่ภรรยาไม่พอใจ จึงดุด่าทั้งสามและกล่าวให้ร้ายพระสงฆ์ ครั้นตายไปจึงไปตกนรกอเวจีทนทุกข์ทรมาน ส่วนสามภรรยาได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พรรณนาถึงความสุขของสวรรค์และนิพพาน และกล่าวถึงบาป บุญ คุณ และโทษ

1.30 เสียวสวาด ปรีวรตโดยพระอรียานุวัตร เขมมจารีเถระ ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเรื่องในโอกาสพระราชทานปริญญาบัตร ศิลปศาสตร์ คุษภูิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ถวาย

แต่พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ เมื่อปี พ.ศ. 2523 วรรณกรรมเรื่องเสียวสวาด เรียบเรียงและปริวรรต โดยพระอริยานุวัตร เขมจารี เสียวสวาดเป็นบุตรของภรรยาแห่งเมืองพาราณสี เมื่ออายุได้ 16 ปี ภรรยาผู้เป็นพ่อจึงเรียกมาสั่งสอนก่อนตายให้มีความโอบอ้อมอารีต่อผู้คน อย่าเกียจคร้าน หมั่นหาความรู้ อย่าคบคนโลเล โดยยกนิทานนกกะแค้นที่แม่ไม่ฟังคำสอนพ่อแม่จึงถูกเหยี่ยวจับกิน นิทานเรื่องช่างพลายที่โจรเลี้ยงมีความประพฤติเลว ต่อมาบัณฑิตเอาไปเลี้ยงมีความประพฤติดี เช่นเดียวกับเรื่องดาบสเลี้ยงนกแขกเต้ากับโจรเอาไปเลี้ยงยอมมีนิสัยต่างกัน เมื่อผู้เป็นพ่อสั่งสอนเสร็จก็ตาย และเสียวสวาดก็ได้ครองเรือนและปฏิบัติตนตามคำสอนสืบมา ต่อมาพ่อค้าจากเมืองจำปาเอาเรือกำปั่นมาจอดทำน้ำแลบหมู่บ้าน เสียวสวาดจึงขอดิตเรือไปนครจำปาด้วย ระหว่างทางได้แสดงปัญญาอันหลักแหลม นายเรือจึงยกลูกสาวชื่อนางศรีไวให้แต่งงาน แล้วค้าขายจนมีฐานะมั่นคงเป็นเศรษฐี ต่อมาไม่นานเมืองจำปาเกิดอาเพศเกิดโจรปล้นสะดม พระยาจำปาจึงเกณฑ์คนมาเผ่ายามที่พระวัง เทวดาบันดาลให้เวรยามหลับสนิท พระยาจึงกริ้วสั่งประหารทั้งหมด นายสำเภาถูกเกณฑ์ไปเผ่าเวร และคิดว่าตนต้องตายจึงเรียกลูกมาสั่งเสีย แต่เสียวสวาดอาสาไปเผ่าแทน เมื่อพระยามาตรวจเวรยามทุกคนหลับหมดยกเว้นเสียวสวาดซึ่งท่องคาถาบาลีจนถึงเช้า พระยาสืบหาจนรู้ว่าเป็นเสียวสวาดจึงแต่งตั้งให้เป็นอัครมหาบัณฑิตประจำพระองค์ เสียวสวาดจึงได้สั่งสอนพระยาจำปาและพระยาทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในธรรม บ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรือง

1.31 หลานสอนปู่ ชำระโดยสวิง บุญเจิม จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาธรรมชาติ จำกัด จังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.) วรรณกรรมเรื่องหลานสอนปู่ สันนิษฐานว่าผู้แต่งเป็นคนเดียวกันกับ วรรณกรรมเรื่องปู่สอนหลาน และแต่งในคราวเดียวกัน จึงน่าจะมาจากกลาวล้านช้างเช่นเดียวกันด้วย เมื่อเผยแพร่ในแถบภาคอีสานจึงมักจะนำมาปริวรรตเรียบเรียงให้อยู่ในเล่มเดียวกัน นับเป็นกุศโลบาย การแต่งของปราชญ์โบราณที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อสอนได้ต่อบุคคลวัยชราที่อาจเป็นผู้อาวุโสซึ่งเป็นที่นับถือของคนรุ่นหลาน และอาจมีผู้ใดกล้าตักเตือน ถือเป็นการลดช่องว่างระหว่างวัยในการสอนคนได้ทุกวัย เนื้อหาคำสอนเน้นสอนบุคคลสูงอายุให้ดำรงตนอย่างเหมาะสมตามวัย รักษาศีล หลีกเลี้ยง อบายมุข อธิบายถึงลักษณะคนแก่ที่ไม่ดี เช่น กินสุรา ไม่ฟังธรรม ไม่ทำบุญตักบาตรเข้าวัด โลกในกามคุณ ไม่ทำงานทำการสวนไร่นา ชี้แจงทำมาหากิน ส่วนลักษณะผู้เฒ่าที่ดี เช่น รู้จักทำมาหากิน ไม่ประมาทในแก้วทั้งสาม (พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์) รู้จักรักษาศีล ทำบุญทำทาน นอกจากนี้ตอนท้ายเรื่องยังมีการทำนายว่าเมื่อพุทธศาสนาล่วงไปสองพันปี จะมีแต่คนมีบุญ กษัตริย์ปกครองบ้านเมืองฉลาด เงินทองมากมาย ประชาชนมีความสุข เพราะกษัตริย์มีธรรมะ และเมื่อพุทธศาสนา ล่วงไปสามพันปี

1.32 อินทนิพนธ์สอนโลก ปรีวรรตโดยพระพุทฺธิสารนี จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เฉลิมพระเกียรติในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี เมื่อปี พ.ศ. 2547 วรรณกรรมเรื่องอินทนิพนธ์สอนลูก ต้นฉบับเดิมเป็นหนังสือผูกใบลาน จารด้วยเหล็ก จารเป็นอักษรไทยน้อย ปรีวรรตและเรียบเรียงโดยพระพุทฺธิสารมุนีเนื้อหาเน้นไปทางคติธรรม ใช้สอนผู้หญิง และรวมความรู้คติธรรมทั่ว ๆ ไป เนื้อเรื่องกล่าวถึงอินทนิพนธ์นักปราชญ์ผู้เป็นพ่อสอนลูกสาว ชื่อนันทาให้รู้และเข้าใจเรื่องบาปบุญคุณโทษนรกสวรรค์ ให้เคารพบูชาคุณผู้มีคุณ ความเชื่อและค่านิยมของชาวอีสาน ขนบประเพณีวัฒนธรรม เนื้อหาคำสอนสำคัญคือ การสร้างตน การวางตน การเลือกคู่ครอง หน้าที่ของสตรีในฐานะมารดา ภรรยา และลูกสะใภ้ ไม่ให้เชื่อโดยขาดเหตุผล รู้จักพิจารณาให้ถี่ถ้วน ไม่หวังน้ำบ่อหน้า จะคบค้าสมาคมกับใครต้องศึกษาให้เข้าใจโดยละเอียดก่อน การดูคนอย่าดูแต่เพียงภายนอกอย่างเดียว โดยยกนิทานประกอบคำสอน เช่น เรื่องค่างหลอกกิน ลูกลิง และแล่นโมน นอกจากนี้แนวคิดสำคัญของเรื่องยังมุ่งแสดงลักษณะชายหญิงที่ดีตามความของชาวอีสาน คือชายต้องมีลักษณะนักปราชญ์ หญิงต้องซื่อสัตย์ต่อสามี ขยัน มัธยัสถ์ ในบุญ การประพฤติตนของชายหญิง การพูดจาปราศรัยทั้งในบ้านและนอกบ้าน การหยอกล้อเล่นระหว่างชายหนุ่มและหญิงสาว ตลอดจนการพูดคุยกับพระสงฆ์

2.วรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะไม่เป็นเรื่องเล่า มีจำนวน 20 เรื่อง ดังนี้

2.1 คำกลอนนักเทศน์ แต่งโดยพระมหาสายทอง จนทโสภณ เปริยญโท ตรวจชำระโดยพระครูบุญชยากร จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2548 คำกลอนนักเทศน์ เป็นหนังสือที่ผู้แต่งรวบรวมคำกลอนต่าง ๆ และโคลงคติเตือนใจ คำกลอนในหนังสือเล่มนี้มีโลกล้วน โลกเจือธรรม ธรรมล้วน และภาษิตเตือนใจในมรรณธรรม มีค่านมัสการ พระพุทฺธบาท ไหว้เจดีย์ ขอขมาพระรัตนตรัย ครูบาอาจารย์ อุปัชฌาย์ ด้วย ทั้งนี้ผู้แต่งหวังว่าอยากจะทำให้ผู้ยังมีดให้สว่าง หรือเข้าใจง่าย ๆ คือ อยากให้ผู้ที่ยังมีทุกข์พบกับทางดับทุกข์ ผู้ที่สว่างแล้วก็จะเจิดจรัสยิ่งขึ้นไป โดยให้สาระทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งกลอนที่ผู้แต่งนำมาเป็นธรรมหรือภาษิตเตือนใจในมรรณธรรมก็มีหลายเรื่องด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็น กลอนมีสิ่งของต่าง ๆ , กลอนให้รู้จักคุณไม่ลืมบุญคุณของผู้มีพระคุณกับเรา , กลอนคบค้าสมาคม สอนให้เลือกคบคน ให้เลือกคบคนดีจะเป็นผลดีกับตัวเรา แต่ถ้าหากคบคนไม่ดีจะเป็นผลเสียแก่ตัวเรา กลอนทำกลอนสร้าง กลอนอยาก กลอนลำบาก นอกจากกลอนแล้วยังมีโคลง 4 สุภาพและนานาภาษิตเตือนใจ ที่เป็นคติเตือนใจหลายเรื่องทั้งเรื่องความตาย ความดี ความไม่แน่นอน ความทุกข์ ความสุข และความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต ต่อมาผู้แต่งนำค่านมัสการพระพุทฺธบาท ไหว้เจดีย์ การขอขมาพระรัตนตรัย ครูบาอาจารย์ อุปัชฌาย์ และทำยเล่มผู้แต่งได้แกมพิเศษคติธรรม และพระบรมราชาวาทให้กับผู้อ่านอีกด้วย คติธรรมที่ผู้แต่งนำมาใช้นั้นเช่น คติ

ธรรมของหลวงปู่มั่น ภริทัตโต (ศีล ,ทาน ,ภาวนา) คติธรรมพระโพธิญาณเถรที่ว่าด้วยเรื่องของทุกข์ และคติธรรมโบราณบัณฑิตว่าด้วยเรื่องการทำดีจะได้หรือทำไม่ดีผลที่ตามมาย่อมไม่ดี เช่นเดียวกัน ส่วนพระบรมราชาวาท เช่น ว่าด้วยเรื่องศาสนา วัดและหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน ดังนั้น คำกลอนนักเทศน์เล่มนี้ผู้อ่านสามารถนำกลอนคำสอน คติเตือนใจ ไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตได้

2.2 คำกลอนสอนโลก (เปิดโลก) แต่งโดยพระปลัดเสงี่ยม อินฺท (ยะโสธร) จัดพิมพ์โดย บริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545 เป็นหนังสือที่รวบรวมหลักประพฤติปฏิบัติ ตัวของหนุ่มสาวให้เป็นคนดีของบ้านเมือง ทั้งกาย วาจา และใจ เป็นบุตรหลานที่ดีของพ่อแม่ปู่ย่าตายาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อเตือนใจที่คนหนุ่มสาวอาจหลงผิดไป เช่น การครองเรือนของสามีภรรยา คนเป็นภรรยาก็ควรรู้จักหน้าที่ของตน รู้จักหาข้าวปลาอาหารมาบำรุงแก่สามี ไม่ถือโทษโกรธหรือโมโห เมื่อสามีตักเตือน ส่วนคนที่เป็นสามีก็ไม่ควรนอกใจ ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดี ช่วยงานหนักเบาทั้งในบ้าน และงานนอกบ้าน นอกจากนี้ยังต้องเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ รู้จักใช้วาจาที่อ่อนหวานน่าฟัง ไม่โมโหใส่พ่อแม่ผู้มีพระคุณ ซึ่งคำสอนเหล่านี้เป็นข้อปฏิบัติที่ต้องพิจารณาด้วยตนเอง หากชอบด้วยเหตุผลจึงลงมือปฏิบัติ และหากทำได้ตามคำสอนก็จะทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรือง สังคมสงบสุข

2.3 คำว่าสุภาษิตอิสาน ชุดบาลีโลก แต่งโดย บ.ธัมมทาส. ป.ธ.5 จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2549 หนังสือคำว่าสุภาษิตอิสาน ชุด บาลีโลก ของ บ.ธัมมทาส เป็นหนังสือที่มีคุณค่าในด้านวรรณศิลป์อีกเล่มหนึ่ง เนื่องจากต้นฉบับมีข้อบกพร่อง บางประการ จึงมีการตรวจชำระและปรับปรุงให้เข้ากาลสมัยทั้งการจัดรูปเล่ม วรรคตอน ถ้อยคำสำนวน และคำอ่านภาษาบาลีให้เป็นภาษาไทยซึ่งแม้ผู้มิได้เรียนภาษาบาลีมาโดยตรงก็สามารถอ่านได้ ทำให้เกิดอรรถรสและความเพลิดเพลินในการอ่าน สามารถนำไปเผยแพร่อบรมสั่งสอนบุคคลอื่น ๆ ได้ อีกทั้งยังชี้ให้เห็นทั้งคุณและโทษเกิดมรรคผลตามภูมิปัญญาของแต่ละท่าน และยังถือเป็นการจรรโลงพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญ มั่นคงและตั้งมั่นตลอดกาลนานอีกด้วย เนื้อความในหนังสือนี้เริ่มจาก คำกลอนสุภาษิต เป็นคำกลอนภาษาบาลีที่มีคำอ่านให้กับบุคคลที่อ่านภาษาบาลีไม่คล่องหรือบุคคลที่ไม่ได้เรียนภาษาบาลีมาโดยตรงก็สามารถอ่านได้ แปลภาษาบาลีนั้นโดยภาษาอีสาน หรือภาษาไทย สลับภาษาบาลี หรือมีทั้งแบบภาษาไทยล้วน ๆ และต่อด้วยปัญหาสุภาษิตคำกลอน เป็นปริศนาที่ใช้ภาษาอีสานในการบรรยายข้อความ และมีคำอธิบายเป็นภาษาไทยที่ให้ความหมายได้ดี สอดแทรก สัจจะธรรมของมนุษย์ สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ และให้คติสอนใจในการดำเนินชีวิตอีกด้วย หนังสือคำว่าสุภาษิตอิสานนี้เหมาะแก่นักเทศน์ หมอลำ และนักพูด โดยบ.ธัมมทาส ได้เขียนภาษิตถ้อยคำองค์ พุทธบาท เป็นคำกลอนภาคพื้นของทางภาคอีสานเพื่อประสงค์ให้นำถ้อยคำพุทธองค์นี้มาแจกจ่ายให้กับทุกคน เพื่อขัดเกลาจิตใจ และนำไปปฏิบัติตามที่ได้กล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้

2.4 คำสอนญาติโยมอีสาน แต่งโดยเตชวโร ภิกขุ (อินตา กวีวงศ์) ตรวจชำระโดยพระครูบุญชยากร จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544 ผู้แต่งมีวัตถุประสงค์ประพันธ์ขึ้นเพื่อเตือนใจญาติโยมชาวอีสานทั้งหลาย ประกอบไปด้วยบทไหว้ครู บทสอนลูก คติสอนลูก บทสอนพ่อแม่ บทเตือนพ่อแม่ บทสอนผัว ธรรมของผัว 5 อย่าง บทสอนเมีย ลักษณะเมีย 7 ประการ บทเตือนใจคนทุกข์คนจน บทปลุกใจคนมีจนรวย ความดีของชาวนา และบทส่งท้าย ตัวอย่างบทสอนลูก ก่อนที่จะเริ่มคำสอนผู้แต่งได้แจกแจงว่าลูกมีหลายประเภท เช่น ลูกชาย ลูกหญิง ลูกศิษย์ ลูกขอ ลูกต่อ ลูกแดน แต่ลูกที่เกิดจากพ่อแม่มี 3 ประเภทใหญ่ คือ อภิชาติบุตร คือลูกที่มีบุญวาสนาดีกว่าพ่อแม่ อวชาติบุตร คือลูกที่มีบุญวาสนาเสมอพ่อแม่ และอนุชาติบุตร คือลูกที่มีบุญวาสนาดำกว่าพ่อแม่ การเป็นลูกที่ดีต้องรู้จักดูแลพ่อแม่ยามแก่เฒ่า ชักชวนให้พ่อแม่เข้าสู่ทางธรรม จึงจะนับว่าเป็นลูกที่ประเสริฐ ส่วนบทสอนพ่อแม่ นั้น พ่อแม่ควรให้ชีวิตที่ดีแก่ลูก จัดหาคุ้มครองที่ดีที่เหมาะสม และตักเตือนเมื่อทำผิดพลาด หากดำเนินตามคำสอนแล้วชีวิตย่อมมีแต่ความสุข

2.5 โฉลกชายดีและชั่ว โฉลกหญิงดีและชั่ว แต่งโดยน้อย ผิวผัน จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545 โดยผู้แต่งตามใบลานอีสาน ซึ่งนักปราชญ์โบราณเขียนไว้มานานแล้ว แต่มีการปรับปรุงแก้ไขปรับเปลี่ยนสำนวนให้น่าอ่านยิ่งขึ้น ประกอบไปด้วยบัน โฉลกชายดีและชั่ว บันโฉลกชายอนดีและอนชั่ว บันโฉลกองคชาติดีและองคชาติชั่ว ตัวอย่างบัน โฉลกชายดี เช่น ผู้ชายที่รูปร่างท้วม ทำอาหารเก่ง ประุงอาหารอร่อยแซ่บนิ้ว ถือว่าควรเลือกเป็นคู่ครอง บันโฉลกหญิงดีและชั่ว บันโฉลกหญิงอนดีและอนชั่ว บันโฉลกเครื่องเพศหญิงดีและชั่ว ตัวอย่างบัน โฉลกหญิงดี เช่น หญิงที่รูปร่างบางบางแซมซ้อย แขนขาเอวกลมสมส่วน ผิวพรรณผ่องใส เวลาเดินดูเสงี่ยม นับว่าเป็นหญิงที่ดีที่ควรเลือกมาเป็นคู่ครอง ซึ่งตอนท้ายผู้แต่งได้บอกไว้ว่าเป็นความรู้ที่มีประโยชน์ที่นำมาเผยแพร่ หากใครนำไปปรับใช้ก็จะทำให้ชีวิตรุ่งเรือง

2.6 นานาปัญหา เรียบเรียงโดยจันทา (ใหม่) ตรวจเพิ่มเติมโดยเตชวโรภิกขุ (อาจารย์อินตา กวีวงศ์) น.ธ.เอก จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544 หนังสือ นานาปัญหา ของอาจารย์ จันทา (ใหม่) เป็นหนังสือปัญหาคำสอน คำกลอนภาคอีสาน มีการใช้กลวิธีการนำเสนอมคำสอนผ่านการทายปัญหาและผ่านศิลปะทางภาษาโดยใช้โวหารภาพพจน์ คือ คำอุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ และนามนัย ให้ผู้อ่านได้ติดตาม มีความตลกขบขันและชวนสงสัย พร้อมทั้งมีคำอธิบายขยายให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น และได้เพิ่มเติมหลักธรรมะเข้ามาประกอบ เพื่อให้ผู้อ่านได้แง่คิดและเข้าใจในปัญหานั้น ๆ ง่ายขึ้น ซึ่งปัญหาคำสอนในเรื่องก็จะมี 9 หัวข้อ คือ ปัญหาคำสอน ปัญหาเรียงสัมผัส ให้อ่านเป็นคำไทย ปัญหาเบ็ดเตล็ด ปัญหาเบ็ดเตล็ดกลอน พระพุทธศาสนาห้ามเสพของมีนเมา อานิสงส์ของการไม่ดื่มสุราและยาเมึนเมา คำพยากรณ์ของพระเจ้าเสือ คำสอนอีสาน

หนังสือ นานาปัญหา คำสอน นอกจากจะให้หลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา และคติเตือนใจ ผู้อ่านแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวอีสานที่ผู้แต่งได้นำมาเปรียบเปรยไว้ในกลอน ปัญหา คำสอน แม้จะไม่มากแต่ก็ทำให้เห็นว่าชาวอีสานมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาไม่น้อยเพียงใด ถือว่าหนังสือ นานาปัญหา เป็นหนังสือคำสอนที่น่าอ่านน่าฟัง เหมาะแก่นักเทศก์ นักปฏิบัติ โสขก หมอ ลำ นักร้อง และผู้ที่ต้องการหาความรู้ทั่วไป

2.7 บุญนำกรรมแต่ง แต่งโดยบุญศรี สุวรรณไตรย์ น.ธ.เอก จัดพิมพ์โดยบริษัท คลัง นานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น (ม.ป.ป.) พรรณนาถึงเรื่องกรรมที่กระทำไว้ในปัจจุบัน และอนาคต หรือชนกกรรม คือกรรมที่กำเนิดดีหรือชั่ว ทุกข์หรือสุข จนหรือมั่งมี สวยหรือไม่สวยนั้นล้วนขึ้นอยู่กับ การกระทำทั้งสิ้น ชาตินี้มีชีวิตรูปแบบใด ย่อมเป็นจากที่ได้กระทำไว้ในชาติที่แล้ว เช่น บางคนทุกข์ยาก รุปร่างหน้าตาไม่ดี เพราะเห็นห่างจากศีลธรรม บางคนร่ำรวยมั่งคั่งมีความสุข เพราะชาติที่แล้วทำบุญ ตักบาตรไม่ได้ขาด นอกจากนี้ยังบรรยายสอนสาธุชนทั่วไปเพื่อนำหลักคำสอนไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ในเรื่องหลักปฏิบัติของชายหญิง ครองหญิงต้องเชื่อนสามน้ำสี่ ส่วนผู้ชายให้มีความรอบรู้การดูแล ช่อมแซมบ้านเรือนอย่าไปหลงอยู่ในวงเหล้า หรือสิ่งเสพติดทั้งหลาย เมื่อมีภรรยาแล้วอย่าคิดมีอีก ให้ ดำรงตนครองชาย 5 อย่าง คือให้ยกย่องภรรยาอย่าเสเพล อย่าดูถูกน้ำใจ อย่านอกใจไปมีคนอื่น ยกให้ ภรรยาเป็นใหญ่ในบ้าน และซื้อเครื่องประดับให้เหมาะสมตามฐานะ ส่วนผู้เป็นภรรยาควรปฏิบัติต่อ สามีย่างดี ตื่นก่อนนอนที่หลัง อ่อนน้อมถ่อมตน รักษาทรัพย์สินเงินทอง ดูแลบ้านเรือน เมื่อถึงวัน พระให้หาดอกไม้มาขึ้นหิ้งบูชา ขอมมาสามี่ บิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย และญาติพี่น้องฝ่ายสามี ซึ่งภรรยาตามหลักคำสอนนั้นมี 5 ประเภท ได้แก่ อุตตะมารภรรยา คือภรรยาที่ทำตนเหมือนทาสไม่มัก ใหญ่ใฝ่สูง มาตาภรรยา คือภรรยาที่ทำตัวเหมือนแม่ เซฎฐาภรรยา คือภรรยาที่ปฏิบัติตัวเป็นพี่ ภคินี ภรรยา คือภรรยาที่ปฏิบัติตัวเป็นน้อง และโจริภรรยา คือภรรยาที่ทำตัวเหมือนโจร

2.8 ปัญหาเสียวสวาสดีและปัญหาเบ็ดเตล็ดแปลก ๆ แต่งโดยน้อย ผิวผัน จัดพิมพ์ โดยบริษัท คลัง นานาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545 ปัญหาเสียวสวาสดี และปัญหา เบ็ดเตล็ดในหนังสือเล่มนี้ จะมีทั้งข้อปัญหาและที่เป็นปัญหามานานรวมทั้งหมดจำนวน 40 ข้อ โดย อาศัยหลักธรรมเปรียบเทียบอธิบายเป็นธรรมาธิฐานบ้าง บุคลาธิฐานบ้าง จะแตกต่างกันออกไป ตามรูปของปัญหาเนื้อเรื่องล้วนมีคำสอนตลอดทั้งเรื่อง ในส่วนของข้อปัญหาจะใช้เป็นภาษาท้องถิ่น อีสาน เริ่มแรกจะกล่าวถึงปมปัญหาที่ช่วยเตือนใจ เตือนสติให้คล้อยตาม ให้อ่านจักผิดชอบชั่วดี จะใช้ ภาษาในลักษณะเปรียบเทียบที่แฝงไปด้วยแง่คิดที่สามารถนำมาปรับใช้กับชีวิตประจำวันได้ ต่อมาจะ กล่าวถึงนิทานเสียวสวาสดีที่มีเนื้อเรื่องเป็นการเปรียบเทียบเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนเป็นการ เปรียบเทียบจิตกับร่างกาย ศีล สมาธิ ปัญญา คนดีคนชั่ว เริ่มเรื่องมีราชาจอมเอกองค์กษัตริย์เสวย

เมืองพาราณาสีมีสาวเชื่อบุตรงามยิ่ง 7 นางน้อยงาม ก็คือหมายถึงดวงจิตที่อยู่ในร่างกายมีสรรพสา
 ธารณเจตสิก 7 คือ ผัสสะ 1 เวทนา 1 สัญญา 1 เจตนา 1 เอกัคคตา 1 ชีวิตินทรีย์ 1 มนสิการ 1 ทั้ง 7
 นี้เกิดจากจิตจึงจัดเข้าเป็นลูกสาวพระยา ต่อมาชาย 7 คนผืนแฝงซ่อนลูกสาวพระยา หมายถึง
 โภชนงค์คือ สติ 1 ัมมวิจยะ 1 วิริยะ 1 ปีติ 1 ปัสสัทธิ 1 สมาธิ 1 อุเบกขา 1 คือการหมั่นรักษาศีล
 บำเพ็ญธรรมเอาชนะกิเลสต่าง ๆ ตั้งแต่แรกปรารถจำเริญพระวิปัสสนา เพื่อจะตรัสรู้ซึ่งพระจตุราริยสัง
 นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่ลึกลับให้ขบคิดเช่น เวลาทุกข์เข็ญว่าไม่ดี เวลาดีเข็ญว่านี่อง ลุง
 ป้าท่านค่อยเห็นเป็นหลานหมวดปัญหาเบ็ดเตล็ดจะพุดถึงปัญหาเมียชังผัว ชังผัวที่เกียดคร้านไม่รู้จักท
 มาหากิน เห็นว่าผัวตนเฒ่าชราเมียเลยไม่เหลียวแล ชังผัวที่ไม่มีความเป็นผู้นำ ไม่มีความเป็นหัวหน้า
 ครอบครัวยเลย เป็นเรื่องธรรมดาที่เมียจะหนีผัวต้องมีสิ่งบกพร่องอย่างใดอย่างหนึ่ง และเบ็ดเตล็ด
 เตือนใจสอนให้ทำ าประโยชน์ตน และผู้อื่นไม่ให้นิ่งนอนใจในเวลามีร่างกายสมบูรณ์ ให้เป็นคนมีสติ
 รอบคอบ

2.9 ประชุมกลอนคติธรรม แต่งโดยพระอธิการสมนึก ทินนโยส จัดพิมพ์โดยบริษัท
 คลังนาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปีพ.ศ.2545 ประชุมกลอนคติธรรม เป็นคำกลอนสุภาพ
 โคลง ที่เป็นคติเตือนใจ โดยได้แต่งขึ้นเนื่องจากบิดามารดาและญาติได้เดินทางไปทำบุญมหา
 จึงได้แต่งหนังสือเล่มนี้ขึ้นเพื่อเป็นธรรมทาน โดยมีจุดประสงค์คือ อยากให้ประชาชนไม่ลืมธรรมะ
 พระอธิการสมนึก จึงได้ค้นหาหลักธรรมคำสอนมารวบรวมเป็นเล่มขึ้นเพื่อนำไปแจกจ่ายให้กับ
 ประชาชนผู้ที่สนใจ โดยในหนังสือประชุมกลอนคติธรรมประกอบด้วยคำกลอนสุภาพโคลงทั้งหมด
 11 กลอน ได้แก่ กลอนบุพพท กลอนก่อเหตุทุกข์ กลอนทุกคนไม่ว่าดี กลอนก่อเหตุดี กลอนมีเพื่อน
 ว่าเป็นเพื่อนกลอนพ่อแม่มีคุณ กลอนตอบคุณพ่อแม่ กลอนเนรคุณพ่อแม่ กลอนคุณแก้วสามประการ
 กลอนปลูกให้คารวะ กลอนอวสาน ซึ่งคำกลอนสุภาพโคลงทั้ง 11 กลอนนี้ เป็นกลอนสุภาพที่สอน
 เกี่ยวกับการใช้ชีวิตและการดำรงตนให้อยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ตัวอย่างเช่น บันไดคนไปบ่อฮอด คือ
 มรรคมืองค์แปด เป็นบันไดไปสู่พระนิพพาน แต่บุคคลก็ไต่บันไดไปไม่ถึง ไปเกี่ยวกอดฝูงหมู่อัจฉ
 ว่าคุณคนทั้งหลายยังมีวเมาอยู่ในกามคุณ ติดอยู่ในกามารมณ์ถอนตัวไม่ออก จึงไปไม่ได้ ไปจกตมมา
 ทาสูปาก หมายถึง การพูดจาปราศรัยเต็มไปด้ด้วยความสุภาพความจริงใจไม่ได้ เป็นความชั่วที่ออกจากปาก
 ข้อที่ว่า อยากรู้ได้ให้บูให้ดูสู้ได้แก่การปฏิบัติธรรมและรักษาศีล ถึงจะยากก็ให้อดทนต่อสู้จึงจะสำเร็จ
 ที่ว่ามีให้หลีกนั้นถ้ารู้ว่าสิ่งใด ผิดศีล ผิดธรรม และผิดกฎหมาย ก็ให้หลีกออกไปอย่าขึ้นทำมันจะเกิด
 โทษ นับจากข้อที่ว่าถูกชีกของหมา เป็นต้นไปจนถึงเป็นดินเป็นหินเป็นน้ำ เหล่านี้ หมายถึงร่างกาย
 ของคนเราทั้งหมด เป็นอนัตตาไม่ใช่เราไม่ใช่เขา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไม่ใช่บุคคลตัวตนเราเขา เป็นของ
 เปล่า เป็นของว่างเป็นของไม่มี

2.10 ประมวลกลอนแหล่อีสาน เรียบเรียงโดยพระมหาบุญตา ภิรจิตโต จัดพิมพ์โดย บริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545 ประมวลกลอนแหล่อีสาน เรียบเรียงโดย พระมหาบุญตา ภิรจิตโต จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545 ประมวลกลอนแหล่อีสาน มีกลอนแหล่ต่าง ๆ รวม 18 กลอน ประกอบด้วย 1.กลอนไหว้ครู ก่อนที่จะเริ่มทำการแหล่ จะระลึกถึงคุณพ่อแม่ ครูอาจารย์ ขอให้การแหล่เป็นไปด้วยดี ไม่ติดขัดหรือมีอุปสรรค 2.กลอนสามัคคี กล่าวถึงความสามัคคี ถ้าทุกคนมีความสามัคคีกันจะมีแต่ความสุขความเจริญ 3.กลอนศีล 5 เป็นการเตือนสติให้ทุกคนอย่าลุ่มหลงมัวเมา ให้พากันมีศีลมีธรรม รู้จักทำบุญทำทานหมั่นสร้างกรรมดี 4.กลอนแหล่การบำเพ็ญบุญ 3 อย่าง (1) ให้ใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท ก่อนที่จะลาจากโลกนี้ควรบำเพ็ญบุญ 3 อย่าง คือ ทำทาน รักษาศีล 5 และภาวนา 5.กลอนแหล่การบำเพ็ญบุญ (2) กล่าวถึงความประมาทเป็นเหตุแห่งความตาย เปรียบร่างกายเหมือนดังรถยนต์ เมื่อขับขีโดยไม่ระวัง ไม่มีศีลมีธรรมก็จะเกิดอันตราย 6. กลอนแหล่หน้าที่พ่อแม่ 5 อย่าง เป็นหลักการเลี้ยงดูสั่งสอนลูกเพื่อส่งเสริมให้ลูกเป็นคนดี มี 5 ข้อ ได้แก่ ให้ห้ามลูกเมื่อทำสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ให้ปฏิบัติตนตามครรลองคลองธรรม ให้ส่งเสริมให้ลูกได้รับการศึกษาที่ดี ไม่กีดกันในการเลือกคู่ครอง ไม่มีอคติกับลูกเขยลูกสะใภ้ แบ่งสมบัติให้เท่า ๆ กัน 7. แหล่ปรับปรุงจิตใจ การขัดเกลาจิตใจให้สะอาดห่างไกลจากกิเลสตัณหา ประพฤติปฏิบัติตนในทางธรรม 8.กลอนแหล่ว่าสนา ให้หมั่นทำบุญเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ เมื่อตายไปเกิดใหม่จะได้มีบุญมีวาสนาหนุนนำ 9. กลอนนอบน้อมไหว้ครู ไหว้ครูบาอาจารย์ให้การเทศนาเป็นไปอย่าสิ้นไหล ไพเราะ ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง 10. แหล่กตัญญูกตเวทิต์ สั่งสอนลูกให้ทำความดี และกล่าวถึงพระคุณของพ่อแม่ที่คอยเลี้ยงดูลูกจนโต ให้ลูกทุกคนกตัญญูกตเวทิต์ตอบแทนบุญคุณ 11.กลอนพ่อฮ้างแม่เฒ่า พูดถึงการครองเรือน การใช้ชีวิตคู่ 12. แหล่นางปฎาจารา กล่าวถึงความตายว่าไม่มีใครหนีพ้นได้แม้แต่พระพุทธเจ้า 13. แหล่นางทองดำ เป็นการเล่านิทานให้ข้อคิดอย่าลุ่มหลงในกิเลสตัณหา มักมากในกาม 14. ศีลธรรมของชาวพุทธ ให้รักษาศีลภาวนา มีความเมตตา กรุณา 15. แหล่ประกาศฟังธรรม ให้ญาติโยมตั้งใจฟังธรรม นำข้อคิดที่ได้ไปใช้ประโยชน์ 16. แหล่กลอนลา ก่อนจะจบการเทศน์จะมีการกล่าววอยพรญาติโยมที่มาฟังธรรมให้มีแต่ความสุข 17. แหล่กลอนลาบอกบ้าน บอกลา ก่อนจะจบการเทศน์ ย้ำเตือนให้ทำแต่ความดี 18. แหล่กลอนลา จบการเทศนา วอยพรญาติโยมแล้วจึงพบกันใหม่

2.11 ประมวลโตงโตยคำเฝ้าของนักเทศน์พร้อมปัญญาโลกธรรม แต่งโดยโอภาส ไพโรจน์-มบุญ เดชบุญ โส. พูลศักดิ์ เกษมศิลป์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาราธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2548 เป็นหนังสือที่มีการรวบรวมคำกลอนเทศน์ คำพูดแบบสุภาพศิต ปริศนาปัญหาที่นารู้ น่าฟังยิ่ง เหมาะแก่นักเทศน์ นักล่า และนักปฏิบัติทั่วไป โดยหนังสือเล่มนี้ ก็จะมีลักษณะเป็นคำพูดของนักเทศน์ หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า คำเฝ้าของนักเทศน์ นั่นเอง ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับ

หลักธรรมคำสอนต่าง ๆ มีการเริ่มเรื่องด้วยบทสวดมนต์ที่มีการขึ้นต้นด้วยบทคุณของพระพุทธเจ้า คุณของพระธรรม และคุณของพระสงฆ์ จากนั้นก็จะเข้าสู่เนื้อหาเป็นหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ พร้อมทั้งมีการยกตัวอย่างประกอบเพื่อให้มีความเข้าใจมากยิ่งขึ้น โดยตัวบทแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเป็นอยู่ การดำรงชีวิตที่จำเป็นต้องอยู่ในศีล อยู่ในธรรม รู้จักประพฤติกฎปฏิบัติตนเองให้มีความเหมาะสม หรือรู้จักผิดชอบชั่วดีนั่นเอง ซึ่งหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับคุณของพระพุทธเจ้า คุณของพระธรรม คุณของพระสงฆ์ กลอนทางศีลภาวนา คำว่าเรื่องศีลภาคอีสาน โดงโดยว่าเรือภาวนา เรื่องเกิดภาคกลาง ว่าเรื่องแก่ 9 อย่าง ว่าเรื่องแก่อีก 9 อย่าง คำว่าเรื่องตายภาคอีสาน คำว่าเรื่องเกิดภาคอีสาน คำว่าเรื่องเจ็บภาคอีสาน คำว่าเรื่องผู้สาว ลักษณะผู้ชาย 7 จำพวก ลักษณะผู้หญิง 10 จำพวก คติหญิง ว่าเรื่องความพลาด ว่าศรัทธานอก ว่าเรื่องทานนอก ว่าเรื่องศีลนอก กลอนความตาย เรื่องทุกข์ 12 อย่าง ย่องสวรรค์ คุณของธาตุทั้ง 4 (ดิน น้ำ ลม ไฟ) คติธรรม ปัญหาธรรมควรคิด โบราณคติ ปัญหาเรือน 2 อย่าง พหูปฏิบัติปัญญา 2 ข้อ วิตกปัญหา 4 กลอนบุญ กลอนบาป กลอนสองพันห้าร้อยหนึ่ง กลอนสองพันอีก กลอนเบ็ดเตล็ด กลอนใจ ปัญหาเบ็ดเตล็ด นวปัญหา ทสปัญหา เอกทสปัญหา โบราณเก่า คำกลอนสามัคคี ทวาทสปัญหา เทรสปัญหา จตุตทสปัญหา ปัญจทสปัญหา คสพสปัญหา สัตตทสปัญหา อัญญาตสปัญหา ปัญหาถามเรื่องคนตายในพุทธกาล ปัญหาหนอนถามกา 4 ข้อ (พระพุทธองค์ทรงแก้ปัญหา 4 ข้อนี้) ปัญหาขมดถามพญาครุฑ 4 ข้อ (ดาบสพิสัทธิแก้ปัญหา 4 ข้อนี้) เทวดาถามปัญหาพระเจ้าพรหมทัต 1 ข้อ (สุวรรณกุมารโพธิสัตว์แก้ปัญหาเทวดา) และมะละตะระธรรม ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่ให้มุมมอง แง่คิดที่ตีทั้งสิ้น ทำให้ผู้อ่านเห็นถึงความดีงามที่สามารถนำไปปรับใช้ในการดำรงชีวิตได้

2.12 ปริศนานานาคำสอน แต่งโดยหลวงตา ทองเพชร วีระมโฆ (พ.กวี) จัดพิมพ์โดย บริษัท คลังนานาธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2545 เนื้อหาในเรื่องจะเกี่ยวกับคติคำสอนในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน มีลักษณะเป็นปริศนา คำกลอนที่เรียบเรียงแบบง่าย ๆ อ่านแล้วไม่ติดขัด มีทั้งสัมผัสนอก สัมผัสใน สัมผัสอักษร และสัมผัสเสียง ง่ายต่อการจดจำ มุ่งสั่งสอนผู้คนทุกเพศ ทุกวัยและทุกช่วงอายุไม่ว่าจะเป็นเรื่อง คำพูดคือการสอนให้ระวังคำพูดของตนเอง สอนให้มีสติไม่ประมาทในการใช้ชีวิต สอนให้กระทำแต่สิ่งดี ๆ ละเว้นกิเลสตัณหาเพราะจะดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับ การกระทำของตนเองทั้งสิ้น สอนให้ละเว้นจากความโกรธ เพราะความโกรธเปรียบเสมือนไฟ ผู้ใดที่ละเว้นจากความโกรธได้ผู้นั้นก็จะมีใจที่สงบ สอนให้รู้จักแบ่งปันเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากและการทำบุญทำกุศลไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับสิ่งของหรือราคา ถ้าคิดดีมีใจปรารถนาดี ก็ยอมได้บุญเช่นกัน สอนให้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ขยันหมั่นเพียร รู้จักใฝ่หาวิชาความรู้อยู่เสมอ เพราะความรู้เป็นหนทางสู่ความสำเร็จ สอนให้กตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณ สอนให้ชายหญิงปฏิบัติตัวอย่างเหมาะสมถูกต้องตามจารีตประเพณี รวมทั้ง สอนผู้คนหลากหลายอาชีพ เช่น พ่อค้าแม่ค้า นายจ้าง

ลูกจ้าง ครู นักเรียน นายกรัฐมนตรี ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ฯลฯ ให้อำนาจที่ ทำหน้าที่ของตนเองอย่างเต็มที่ ไม่เอาไรต์เอาเปรียบผู้อื่น สร้างสรรค์แต่สิ่งดี ๆ และเป็นแบบอย่างที่ดี แก่เยาวชน ให้เยาวชนได้ปฏิบัติตามเพื่อเติบโตไปเป็นพลเมืองที่ดีของสังคมต่อไป สั่งสอนทั้งลูกชาย และลูกสาวว่า เมื่อเติบโตใหญ่อายุแล้วแต่วิ่งเที่ยวเล่นให้รู้จักดูแล ตอบแทนพระคุณพ่อแม่ที่เลี้ยงดูเรา ขึ้นชอบคำประพันธ์นี้เพราะเชื่อว่า ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี ผู้ใดที่รู้จักตอบแทนผู้มี พระคุณ ผู้นั้นก็จะพบแต่สิ่งดี ๆ พบแต่ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

2.13 ฆะยาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง เรียบเรียงโดย

บุญเกิด พิมพ์วารเมธากุล จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนันทธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปีพ.ศ.2544 เป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าต่อคนอีสาน ซึ่งในเล่มนี้เขียนว่า “ฆะยา” ประกอบไปด้วยฆะยาย่อย ฆะยาเกี่ยว ฆะยาภาษิต และฆะยากำลึกลับ ฆะยาย่อย คือ ฆะยาที่กล่าวถึงเรื่องต่าง ๆ ด้วย คำคมเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น กำขี้ดีกว่ากำตด หรือกบป่ต่องติงตาย ง่าบต่องติงได้ตั้งแต่ใบ ซึ่งหมายถึง ต้นไม้ ต้นย้งนึ่งจะไหวติงก็แต่กิ่งก้าน กิ่งย้งนึ่งอยู่จะไหวติงก็แต่ใบ นำมาเปรียบถึงการแสดงออกหรือ การกระทำของคนที่ไม่เสแสร้ง หรือคำจำพวกปากไม่ตรงกับใจ ฆะยาเกี่ยว คือผญาที่หนุ่มสาวหรือพ่อ อ้างอ้าง หรือพ่อหม่าแม่หม่าใช้พูดจากันในเชิงขู้สาว แต่ก็ยังเป็นคำคมที่นำมาสอนใจได้ เช่น ใจบใสต่อ แก้ว แงเงาก้อบส่อง ใจบใสต่อคอง ตีได้ก้อบตั้ง หมายถึงว่า ถ้าไม่จริงใจต่อกระเจงแล้ว จะส่อง อย่างไม่ภาพก็ขุ่นมัว และถ้าไม่จริงใจต่อซ้องแล้ว ตืออย่างไรซ้องก็ไม่ตัง ใช้พูดเปรียบเปรยให้หญิงรู้ว่า ความจริงใจต่อกันเท่านั้นจึงจะคบกันยัด เนื้อหาส่วนใหญ่ในเรื่องเป็นฆะยาภาษิตที่ครอบคลุมวิถีชีวิต คติธรรม การครองเรือน และสะท้อนภาพการเมือง เช่น เป็นคนไห้ทำเนียมคือคนกเง่า บาดว่าบินแผ่น ผ่าย ชาวแจ้งตั้งนยกยง หมายถึง เกิดเป็นคนทำตนเหมือนนกยางกรอก แต่พอเวลาบินขึ้นฟ้า คนจึง มองเห็นสีขาวดั้งนกระยางโทน ใช้สอนให้รู้จักทำตนนอบน้อมถ่อมตัว ดำเนินชีวิตเรียบง่าย แต่ถึง เวลาที่จะแสดงความสามารถก็ให้แสดงอย่างองอาจสง่างาม

2.14 ผญาธรรมสมัย เรียบเรียงโดยสำลี รักสุทธี จัดพิมพ์โดยบริษัทสำนักพิมพ์ พ.ศ.

พัฒนา จำกัด กรุงเทพมหานคร เมื่อปีพ.ศ.2540 ประกอบไปด้วยความรู้อันดีงามต่อการนำไป ประพฤติปฏิบัติได้จริง และร่วมสมัย เนื้อหานำเสนอเป็นบทตอน บทที่ 1 ผญาภาษิต ปรัชญาคำสอน ซึ่งเรียงลำดับตามพยัญชนะ เช่น ก ก็จะมีขบขบผญาที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ ก เช่น กกบ่ต่อง ติงตาย แต่ง่า ง่าบ่ต่อง ติงได้แต่ใบ หมายถึงกิจกรรมใดหากขาดคนสนับสนุนหรือเห็นด้วยย่อมทำได้ยาก บทที่ 2 ผญาเกี่ยวกับความรัก เกี่ยวพาราสิ ผญารักฝ่ายชาย ผญารักฝ่ายหญิง บทที่ 3 ผญาเกี่ยวกับการศึกษา บทที่ 5 ผญาเกี่ยวกับศาสนา-ศีลธรรม บทที่ 6 ผญาเกี่ยวกับความทุกข์ยาก บทที่ 7 การ ต่อสู้ดิ้นรน ผญาเกี่ยวกับการถ่อมตน การรู้จักประมาณตน บทที่ 8 ผญาธรรมสมัย ซึ่งผญาธรรมสมัยเป็น

บทที่น่าสนใจมากในวรรณกรรมเรื่องนี้ เนื่องจากสะท้อนภาพการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตของคนอีสานไว้ได้อย่างร่วมสมัย มีลักษณะเป็นคำสอนแบบใหม่ที่ไม่ได้มุ่งสอนเพียงอย่างเดียว แต่สะท้อนให้เห็นปัญหาเป็นเบื้องต้น และเสนอแนะคำสอนเป็นเบื้องต้น

2.15 ยอดผญาโก้ แต่งโดย ช.ศิษย์นักประพันธ์ จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาาธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2544 ผญาโก้ หมายถึงบทผญาที่ไม่ยาวเป็นบทสั้น ๆ แต่ได้ใจความ สื่อความหมายได้เข้าใจชัดเจน เพราะคำว่าโก้ในภาษาอีสานหมายถึงสั้น ประกอบไปด้วย บั้นถามข่าว บั้นอ่าวกระสัน บั้นถามความจริง บั้นถามสินสอด บั้นออกตลอดพะคะว่า บั้นภาษิต บั้นเกี่ยวเบ็ดเตล็ด บั้นตลกเอ็ดตะโร บั้นคติพจน์ บั้นเกี่ยวย่อ บั้นนวกลอน บั้นสอนสตรี บั้นโปกเฮ บั้นเกี่ยวสนุก บั้นฝัน บั้นสะอาดจริงใจ บั้นทิวแสง บั้นแถลงความจริง บั้นตัดสาว บั้นปลุกสาว บั้นคำสอน บั้นเกี่ยวละเมอรัก บั้นปลุกสาวไทยแขก และบั้นลา แต่ละบั้นล้วนแฝงแนวคิดอันเป็นประโยชน์ และมีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิต เช่น บั้นคำสอน ในบทสั้น ๆ ว่า ศิลทานสร้างชูแสงเฮวฮีบ งามท่ามระมิ่งเมี้ยนเมือหน้าสู่สวรรค หมายถึง ให้รีบสร้างศิลทานเพื่อภายหลังจะได้ขึ้นสวรรค หรือบั้นสอนสตรี เช่น เป็นหญิงนี้เฮือน 3 น้ำ 4 ศรีแจ่มเจ้ากระท่อนยอดเสนห์ หมายถึง เป็นหญิงนั้นต้องเรือน 3 น้ำ 4 จึงจะเรียกว่าเป็นยอดหญิงที่มีเสน่ห์

2.16 ยาบสว่างนักเทศน์ แต่งโดยน้อย ผิวผัน และพิมพ์ หนองสุธรรม จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาาธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2549 ยาบสว่างนักเทศน์ เป็นสำนวนของ คุณน้อย ผิวผัน และ คุณพิมพ์ หนองสุธรรม มีเนื้อหาเป็นแขนงหนึ่งของวิชานักเทศน์ มีคติธรรมสอนใจที่ดี เช่น ยาบสว่างเรื่องเกิดภาคกลาง ที่มีเนื้อหาสั่งสอนเกิดเป็นคนจะต้องรู้จักทำบุญ มีจิตใจที่ดีงาม มีการชี้แนะความถูกต้องและความผิดพลาด เช่น ยาบสว่างเรื่องพลาด ที่มีเนื้อหาสั่งสอนการใช้ชีวิตให้มีสติ หากผิดพลาดมาอาจทำให้เราไม่สามารถกลับไปแก้ไขมันได้ และอาจเกิดผลเสียตามมา มีเนื้อเรื่องที่น่าสนใจสนุกสนานตลกน่าอ่าน ทำให้เพลิดเพลินในการอ่านเนื่องจากเป็นภาษาอีสานจึงมีความน่าสนใจอยากที่จะอ่านต่อไปเรื่อย ๆ เช่น ยาบสว่างเรื่องผู้หญิง 10 จำพวก มีเนื้อหาที่อธิบายถึงลักษณะของผู้หญิงทั้ง 10 จำพวกที่แตกต่างกันออกไป และมีคติสอนใจเป็นแนวคิดที่ดีงาม เช่น ยาบสว่างเรื่องกตัญญู ที่มีเนื้อหาสั่งสอนให้บุตรรู้จักคุณของบิดามารดา มีความกตัญญูรู้คุณต่อบุพพการี ที่อุตสาหกรรมเลี้ยงดูปู่เสื่อเราตั้งแต่เล็กจนโต ยาบสว่างนักเทศน์ เป็นหนังสือคู่มือนักเทศน์ นักสนทนา นักพูด นักเล่า โดยเนื้อหาจะมีลักษณะเป็นภาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ปริศนาต่าง ๆ ทั้งภาษาอีสาน และภาษากลางสลับกันไป มีจำนวนทั้งหมด 44 เรื่อง ก่อนจะเข้าไปในส่วนเนื้อหาของเนื้อเรื่องมีการอารัมภบทหน้าธรรมาสน์คำกลอนภาคกลองก่อน เพื่อเป็นการทำความเคารพพระสัทธรรม ๆ โดยมีคำขึ้นต้นด้วยคำว่า “บัดนี้” และมีความยาวในการอารัมภบท 7-8 หน้ากระดาษ และมีการปิดจบด้วยพรอวสาน จำนวน 2 บท

2.17 ลุงสอนหลาน วรรณกรรมเรื่องลุงสอนหลานฉบับนี้ประพันธ์เรียบเรียงด้วยสำนวนอีสาน ปรีวรรตโดยทอง กัมมะสุโท ต้นฉบับเดิมเป็นหนังสือผูกใบลาน ตัวอักษรลาว หรือภาษาลาวเวียงจันทน์ สะท้อนเนื้อหาเชิงสังคมให้เห็นค่านิยม ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวภาคอีสานได้อย่างน่าสนใจ เนื้อหาคำสอนแสดงให้เห็นถึงแนวทางดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ตั้งอยู่ในความดี ความถูกต้อง เน้นให้คนประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม รู้จักหน้าที่ ความรับผิดชอบ ความเชื่อเรื่องศีลห้า กฎแห่งกรรม ผู้แต่งใช้สรรพนามแทนตัวเองเป็นลุงแล้วสอนคำสอนต่าง ๆ โดยเริ่มเรื่องเป็นบทไหว้ครู 1 บท ต่อด้วยบันลึงสอนหลาน ประกอบด้วยเนื้อหาคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตทั่วไป เช่น ความกตัญญูไม่ลืมคุณผู้มีพระคุณ รู้จักพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ให้ถ้วนถี่ก่อนลงมือทำ การเลือกภรรยา การแสวงหาความรู้เสมือนนักปราชญ์ ภูมิปัญญาการกินการใชีวิต ส่วนบันลึงท้าย สอนเรื่องการสร้างบุญซึ่งเป็นบารมีที่สั่งสมมา ใครสร้างบุญไม่ขาดนับว่าเป็นบุญใหญ่ จากนั้นอธิบายเรื่องกรรม และบุญปิดท้าย ใครสร้างกรรมอย่างไรก็จะได้รับกรรมเช่นนั้น เช่นเดียวกับการสร้างบุญ ใครเป็นผู้สร้างผู้นั้นย่อมได้บุญ

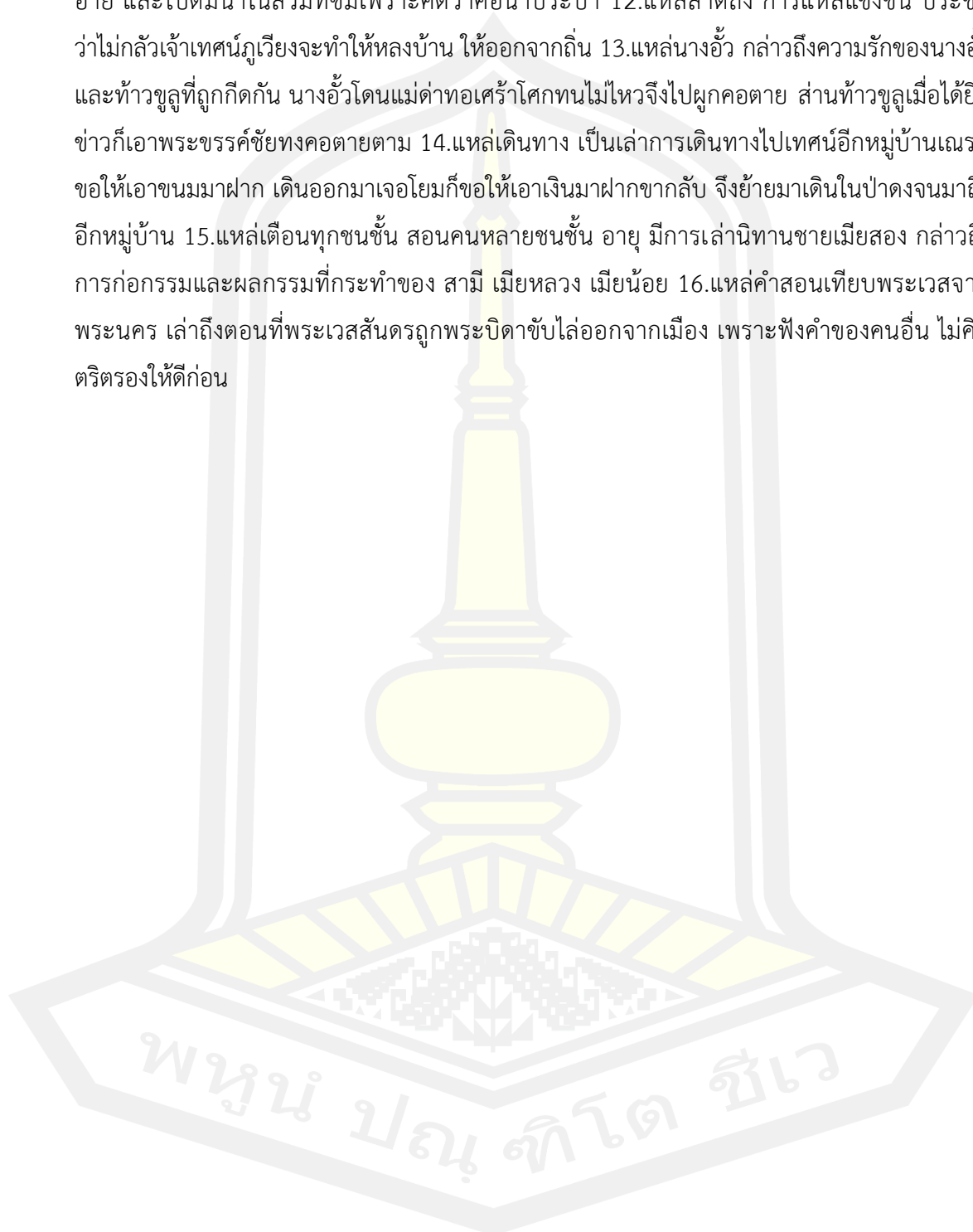
2.18 สู้ขวัญอีสานร่วมสมัย รวบรวมโดยอ.กวีวงศ์ ตรวจชำระโดย พระครูบุญชยากร จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาอนุธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2546 หนังสือสู้ขวัญเล่มนี้ถูกเรียบเรียงขึ้นโดยใช้หลักฐานเดิมที่โบราณทำไว้ แต่มิได้เขียนลอกเอาตามเขาทั้งหมด เพียงแต่อิงอาศัยหลักเดิมอยู่บ้างเท่านั้น ส่วนใหญ่แล้วคิดเขียนขึ้นมาต่างหาก เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ได้แก่ ระเบียบวิธีการสื่อสารในโอกาสต่าง ๆ คำอัญเชิญเทวดา บทนำบูชาครู สู้ขวัญผู้ที่จะไปเป็น ทหาร ตำรวจ บายศรีพระสงฆ์สักใหม่ คนป่วยฟังจะหาย ครูบรรจุใหม่ สู้ขวัญในโอกาสรับปริญญา รับราชการ พระเถรสอบเปรียญได้ นางพยาบาล พระครูใหม่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน พัดพายน้ำเหล่าและพัดพายน้ำธรรมดาสู้ขวัญหรือที่คนอีสานเรียกว่าสูตรขวัญ เป็นพิธีกรรมที่ทำ เพื่อให้กำลังใจ เพราะคนเรามีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่สองส่วน คือ กายและใจ ใจดีมีกำลังใจก็จะส่งผลให้กายมีประสิทธิภาพตามไปด้วย สมดังคำที่ว่า “ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว” ขวัญจึงหมายถึงใจนั่นเอง การสู้ขวัญจึงเป็นการยกของจิตใจให้มุ่งมั่นในการทำความคิด ทั้งในด้านศีลธรรมและจารีตประเพณี จึงเกิดการแต่งคำสู้ขวัญเพื่อใช้ในพิธีกรรมขึ้น ซึ่งในหนังสือมีเนื้อหาเกี่ยวกับคำกล่าวในการสู้ขวัญดังหัวข้อที่ได้กล่าวไปข้างต้นนั่นเอง เพื่อให้เป็นแบบแผน มีความไพเราะน่าฟังและสามารถสืบทอดต่อไปได้ด้วย

2.19 แหล่งเทศน์ชาวโลกชาวบ้านนิยม สำนวนภาคอีสาน แต่งโดยพระสัมมา คัมภีร์ปัญญา น.ธ. เอก จัดพิมพ์โดยบริษัท คลังนาอนุธรรม จำกัด จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ.2548 แหล่งเทศน์อีสาน คือการเทศน์โดยใช้เสียงและทำนองที่มุ่งความไพเราะเป็นสำคัญ เช่น เทศน์มหาชาติ เทศน์แหล่คำกลอนคติธรรม เทศน์แหล่निทานพื้นบ้าน เทศน์แหล่निทานในธรรมบท เป็นต้น เป็นการ

แสดงธรรมรูปแบบหนึ่งที่ได้รับคามนิมอย่างต่อเนืองในสังคมภาคอีสาน นิยมเทศน์ในประเพณีที่อยู่
ในฮีต 12 เช่น บุญมหาชาติ (บุญผะเหวด) บุญกฐิน เป็นต้น โดยจัดขึ้นภายในบริเวณวัด นอกจากนั้น
ยังจัดในงานบุญอื่นอันเป็นงานที่เป็นช่วงเปลี่ยน ผ่านของชีวิตมนุษย์ เช่น งานบุญอุทิศส่วนกุศล (บุญ
แจกข้าว) ซึ่งเป็นการเทศน์นอกวัด เทศน์แหล่อีสานเป็นทางเลือกหนึ่งที่ได้รับคามนิมเป็นอย่างมาก
ในการนำมาเป็นส่วนหนึ่งในงานบุญ เพราะเป็นการเทศน์ในลักษณะของการเล่านิทาน มีทั้งบท
บรรยาย บทเจรจา และบทเทศน์แหล่อีสานที่ต้องใช้ท่วงทำนองและน้ำเสียงอันเป็นเอกลักษณ์
เฉพาะตัวของพระนักเทศน์แต่ละรูป ประกอบกับการรับบทบาทเป็นตัวละครต่าง ๆ ในเรื่อง ทั้งยังมี
ความไพเราะ ตลกขบขัน โศกเศร้า สะเทือนใจ สามารถนำไปเป็นแบบอย่างในการดำเนิน
ชีวิตประจำวันได้ชาวบ้านภาคอีสานนิยมอ่าน นิยมฟังกันมาก เพราะมีคติทางธรรมอย่างดี การ
นำเสนอสารัตถะสำคัญของบทเทศน์ผ่านชื่อเรื่อง มีการตั้งชื่อเรื่องด้วย สำนวนภาษาถิ่นอีสาน ที่มี
ความหมายสอดคล้องกับบทเทศน์ เพื่อสื่อความหมายของสารัตถะที่ปรากฏในเรื่องได้อย่างน่าสนใจซึ่ง
มีทั้งหมด 12 แหล่ ได้แก่ แหล่ถามข่าว แหล่แม่หม้าย แหล่ลูกเขยซังแม่เฒ่า แหล่พระยาเวสสันดร
แหล่ฤษีทรงผนวช แหล่แม่เฒ่าซังลูกเขย แหล่พราหมณ์เฒ่า แหล่ทานฟังเทศน์ แหล่อัจฉรย์ซ้าง
แหล่นครแต้ม แหล่อวยพรและแหล่สู่ขวัญนางมะที

2.20 แหล่เทศน์ประชันกลอน แต่งโดยพระสมศรี ฐานทตโต จัดพิมพ์โดยบริษัท
คลังนานาธรรม จำกัดจังหวัดขอนแก่น ปีพ.ศ.2544 แหล่เทศน์ประชันกลอน แบบใหม่ เป็นสำนวนที่
ไพเราะเหมาะสำหรับนักเทศน์และเฒ่าชกทั่วไป มีการกล่าวถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพื่อ
ประกาศธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย 16 บท คือ 1. แหล่ไหว้ครูและเสกคาถา กล่าว
ขอคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ขอเทศน์หลังไหลเสียงใสมีการเสกคาถาใส่น้ำดื่ม ผ้าสังฆาฏิ จีวร
เสกข้าวปั้น เสกคาถาใส่หอธรรมาสน์และเสกขอให้ปราบพระยามาร 2. แหล่สอนวิธีฟังเทศน์ สอนให้
ตั้งใจฟัง ใช้ปัญญาไตร่ตรอง สอนให้รู้จักนานาจิตตังของคนที่ไม่เที่ยงตรง 3. แหล่สอนผู้เฒ่า เล่าถึงวิถี
ชีวิต นิสัยของผู้สูงอายุส่วนใหญ่เป็นด้านลบและบอกว่าสิ่งใดไม่ควรทำ 4. แหล่สอนแม่เฒ่ากับลูกเขย
สอนแม่ยายว่าไม่ควรต่อว่าลูกเขยจนเกินไป ลูกเขยเมื่อไปอยู่บ้านภรรยาควรช่วยทำงาน และอย่าเชื่อ
แต่คำพูดของภรรยาจนลืมพ่อแม่ของตนเอง 5. แหล่สุจริต 3 อย่าง พรรณนาเรื่องสุจริต 3 ข้อ คือ กาย
สุจริต วชิสุจริตและมโนสุจริต 6. แหล่สาดตลกเฮฮา การบอกให้ผู้ฟังรอฟังนักประพันธ์ดีเด่นทาง
ภูเวียง เนื่องจากตนเริ่มอายุมากแล้ว 7. แหล่สาดอวดโต เป็นการอวดตนว่าเทศน์ได้ไพเราะ จนทุก ๆ
สรรพสิ่งต้องหยุดฟัง 8. แหล่อนิจจังตั้งบ่เที่ยง เล่าถึงความลำบากของลูกน้อยและแม่ ที่พ่อได้ตายจาก
ไปก่อน 9. แหล่สาดถามข่าว เป็นเล่าว่าตนเรียนกลอนมาแต่เด็ก มีการถามข่าวคราวอาจารย์ว่าเป็น
อย่างไร และจบด้วยการถามข่าวหมूसีกาหรือผู้ฟังว่าสบายดีไหม การทำนาเป็นอย่างไร รวยหรือยัง 10.
แหล่สาดอวดโตอีก เป็นการอวดตนว่าเทศน์วิเศษไปทุกด้าน เทศน์แบบใดก็ดี 11. แหล่ขายโง่ การเข้า

เมือง เล่าถึงความโง่ของคนที่ไม่รู้จักสบู่อายุ จึงเอาไปกิน แม้ว่ารู้สึกแปลกแต่ก็ทนกินจนหมดเพราะ
อายุ และไปดื่มน้ำในส้วมที่ซึ่มเพราะคิดว่าเป็นน้ำประปา 12.แหล่งสาตถ์ การทะเล่แข่งขัน ประชัน
ว่าไม่กลัวเจ้าเทศน์ญเวียงจะทำให้หลงบ้าน ให้ออกจากถิ่น 13.แหล่งนางอ้ว กล่าวถึงความรักของนางอ้ว
และท้าวขลุ่ที่ถูกกิดกัน นางอ้วโดนแม่ตำทอเสร์้าโคกทนมไผ่หวจึงไปผูกคอตาย ส่วนท้าวขลุ่เมื่อได้ยิน
ข่าวก็เอาพระขรรค์ชัยทงคอตายตาม 14.แหล่งเดินทาง เป็นเล่าการเดินทางไปเทศน์อีกหมู่บ้านเนรก็
ขอให้เอาขนมมาฝาก เดินออกมาเจอโยมก็ขอให้เอาเงินมาฝากจากกลับ จึงย้ายมาเดินในป่าดงจนมาถึง
อีกหมู่บ้าน 15.แหล่งเตือนทุกชนชั้น สอนคนหลายชนชั้น อายุ มีการเล่านิทานชายเมียสอง กล่าวถึง
การก่อกรรมและผลกรรมที่กระทำของ สามี เมียหลวง เมียน้อย 16.แหล่งคำสอนเทียบพระเวสจาก
พระนกร เล่าถึงตอนที่พระเวสสันดรถูกพระบิดาขับไล่ออกจากเมือง เพราะฟังคำของคนอื่น ไม่คิด
ตริตรองให้ดีกว่า

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวศาริศา สุขคง
วันเกิด	วันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ.2522
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 47 หมู่ 11 ถนนเลย-เชียงคาน ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย รหัสไปรษณีย์ 42000
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	อาจารย์ประจำสาขาภาษาไทย
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2537 มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนแก่นนครวิทยาลัย จังหวัดขอนแก่น พ.ศ. 2539 ประกาศนียบัตรมัธยมศึกษาตอนปลาย การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดขอนแก่น พ.ศ. 2544 ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. 2542 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. 2548 ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2552 ประกาศนียบัตรวิชาชีพการเขียน Script Writing จากจากสถาบัน Gen-x Academy พ.ศ. 2565 ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ทุนวิจัย	ทุนอุดหนุนการวิจัยสำหรับนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา (ระดับปริญญาเอก) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ผลงานวิจัย	นิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย